

DEN ROMERSKE STATS

FORFATNING OG FORVALTNING

FREMSTILLET

AF

DR. JOHAN NICOLAI MADVIG.

ANDET BIND.

KJØBENHAVN.
GYLDENDALSKE BOGHANDELS FORLAG (F. HEGEL & SØN).
TRYKT HOS J. H. SCHULTZ.
1882.

Fortale.

Lidt senere, end jeg havde ventet og lovet, følger andet og sidste Bind af dette Værk efter det første; dog er Afstanden (omtrent et Aar istedenfor „faa Maaneder") ikke saa stor, at den har kunnet medføre nogensomhelst Forandring i Behandlingsmaaden eller Svækkelse af den indre Sammenhæng og Enhed. Paa det i første Bind givne Grundlag gjennemføres altsaa i dette, efterat i 7de Kapitel Stats- og Rigslegemets Dele og deres efterhaanden omdannede Forhold og Sammenhæng ere betragtede, et Afsnit, hvori det har været mig særligt magtpaaliggende at opnaa Klarhed og Overskuelighed, Fremstillingen af de enkelte Sider af Statsforvaltningen saaledes, at til de fire Hovedkapitler, 8—11, slutter sig i Kap. 12 en kort Betragtning af saadanne Statsindretninger, der i Oldtiden kun fremtræde som saa at sige rudimentære. Overalt har jeg søgt for de forskjellige Tider at give et, saavidt Kilderne tillade det, anskueligt og fyldigt, Indretningernes indbyrdes Sammenhæng antydende Billede, hvori alt det for Sagen og tillige for Forstaaelsen af Oldtidsskrifterne og andre Mindesmærker Væsentlige er optaget med Forbigaaelse af ubetydelig Detail og med Henvisning derom til andre Værker, idet jeg bevarede det fra Begyndelsen af vedtagne Forhold imellem den fyldigere Fremstilling af, hvad der vedkommer den antike Stat, Republiken og den første Keisertid, og den

kun i Omrids givne Skildring af den sidste Keisertid og Overgangen dertil igjennem det tredio Aarhundrede e. C. De Spørgsmaal, som ved hver Indretning naturlig paatrænge sig, naar man søger at tænke sig ind i dens gjennemførte Anvendelse i Livet, har jeg forelagt mig og søgt Besvarelsen i omhyggelig Sammenstilling og Prøvelse af det Overleverede, men tillige sagt, hvor Midlerne til Svaret ophøre; jeg nærer det Haab, at der paa adskillige Punkter skal være vundet noget større Fasthed og Klarhed eller Anstød og Tvivl være fjernede. Naar iblandt Andet nogle Phænomener, der sædvanlig opfattes uden al Forbindelse, have faaet en fælles Belysning ved Henvisningen til den nedarvede og stærkt udprægede aristokratisk-timokratiske Charakter af det romerske Statsliv (den summariske Kriminalproces i Modsætning til de regelmæssige *quæstiones*, Adskillelsen mellem Straffene for *honestiores* og *humiliores* og den skarpe Grændse imellem Overofficerer og Centurioner), ligger heri alene en Anerkjendelse af den historiske Sandhed, ikke noget Udtryk af politisk Sympathi.

En særegen Vanskelighed baade i og for sig og med Hensyn til Forholdet i Udførlighed til de andre Afsnit frembød Fremstillingen af Retsvæsenet. Som almindelig Grændsebestemmelse har jeg her stræbt at fastholde Forestillingen om, hvad en politisk dannet og ikke for juridisk Forkundskab blottet Mand, der dog hverken var Dommer eller Advokat, vilde spørge om og forlange at vide, naar han skulde skaffe sig en Oversigt over Retstilstanden og Retspleiens Virksomhed i et fremmed Land, hvor denne hele Side af Statslivet var bygget paa et andet Grundlag end i hans eget, og dernæst taget Hensyn til Philologens Krav ved Behandlingen af Litteraturen. Heller ikke i Kapitlet om Gudstjenesten var Grændsen overalt let at trække, dels imellem Statsindretning og Folketro eller Folkeforlystelse, dels imellem det Almindelige og Betydelige og det aldeles Fragmentariske, der blot dukker op i en tilfældig Notits. Hvad der i

de sidste Aar er fremkommet af nye Mindesmærker, navnlig Indskrifter, har jeg omhyggelig stræbt at benytte; men at enkelte Ting kunne have undgaaet mig, følger af de Forhold, under hvilke jeg arbeider. (Det bemærkes her, at Bruns's Samling *fontes juris Romani etc.*, der i første Bind citeredes efter tredie Udgave, i andet er citeret efter fjerde.)

Tilendebringelsen af et igjennem en Række Aar med Alvor fortsat Arbeide over en Gjenstand, med hvilken man i andre Former har syslet en stor Del af sit Liv, medfører altid en vis Tilfredsstillelse, og denne Tilfredsstillelse bliver større, naar man først har stillet sig den særlige Opgave og taget fat paa den i en Alder, i hvilken brat Afbrydelse eller dog mærkelig Svækkelse af Arbeidskraften kunde befrygtes, og ligeoverfor en sandselig Hindring, der maatte gjøre just denne Art af Arbeide høist vanskelig. Denne Tilfredsstillelse vil jeg i dette Øieblik, hellere end at formindske den ved Tanken paa mulige, ja uundgaaelige Mangler og Ufuldkommenheder ved Arbeidet, forøge ved Erindringen om og Glæden over den velvillige og beredvillige Hjælp, jeg har fundet hos ældre og yngre Venner, og over den Pietet, der i endnu inderligere Forhold har ydet min Svaghed opofrende Bistand.

Kjøbenhavn i Marts 1882.

J. N. Madvig.

Indhold.

Rettelser og Tilføielser.

S. 2 Anm. L. 2 „alle“ læs „næsten alle“.

S. 3 L. 2 f. n. „*ager*“ læs „*ager* (*territorium l. Gall. Cisalp.* c. II *v.* 2, 26, 56, 57; Front. p 53 L.)“.

S. 4. L. 12 „*v.* 2“ læs „II *v.* 2“.

Smstds. Anm. 1 L. 4 tilføies: „Om visse særlige Godsdistrikter, *saltus*, i Keisertiden se Tilføielsen til S. 355.“

S. 5 Anm. L. 4 „*Quorum*“ læs „*Quarum*“.

S. 8 Anm. 1 L. 4 „Willmanns“ læs „Wilmanns“ og saaledes paa mange Steder.

S. 11 Anm. 3 L. 4 „*quattuorviri*“ læs „*quattuorvir*“.

S. 17 L 15 „Anm.“ læs „Anm. 1.“

S. 19 L. 9 „*ubei*“ læs „*ubi*“.

Smstds. Efter sidste Linie af Texten indskydes: „Anm 2. Som Undtagelse fra ethvert Landdistrikts Indordning under en By fremtræde i Keisertiden i nogle Provindser, navnlig Afrika, visse Godser, dels private, dels Domæner, med Navnet *saltus*, der hentyder paa tidligere bjergagtigt Skov- og Græsland, tildels meget store og flere *vici* omfattende, der adskilles fra Nabostædernes Territorium (se Front. *de controv. agr.* p 53 L.). men om hvis øvrige administrative Stilling vi Intet vide, undtagen forsaavidt de, naar de vare Domæner, stode under keiserlige Forvaltere, *procuratores* (se nedenf. Kap. 9 § 16 om *saltus Burrunitanus*). I en Indskrift (Bruns p. 162) er opbevaret en Senatsbeslutning fra Aar 138 e. C., hvorved der bevilges en vis Lucilius Africanus 2 Gange om Maaneden at lade afholde et Marked i hans *saltus Beguensis in territorio Musulamiorum ad Casas*, hvor altsaa dog Godset paa en Maade regnes med til Byterritoriet. Forholdet kan være opstaaet enten af ældre lokale Indretninger eller af visse Stykkers Udsondring som *ager publicus*, medens det øvrige Territorium var eller blev privat Eiendom, af hvilken *ager publicus* atter senere Noget solgtes til private Godseiere. Hvorvidt i den seneste Tid lignende Løsning af de med Livegne, *coloni*, befolkede Godser fra Kommunalforbindelsen har fundet Sted, vides ikke.“

S. 25. Den første Anmærkning under Texten gaar ud.

S. 26 L 1 „XXV“ læs „XXXV“.

S. 31 L. 2 og 3 „*Agrippina*“ læs „*Agrippinensis*“.

S. 34 L. 8 f. n. „udenfor“ læs „indenfor“.

S. 35 L. 3 f. n. burde være bemærket, at Livius XXIX, 15 antyder en Pengeafgift efter Formue (*in millia æris asses*), paalagt de tolv i den anden puniske Krig svigtende latinske Kolonier.

S. 36 L. 6 „Ferentum“ læs „Ferentinum“.

S. 37 L. 9. Efter Citaterne tilføies i Parenthesen: „I den anden puniske Krig omtales navnlig i Etrurien langvarige og vidtforgrenede Undersøgelser om hemmelige Frafaldsplaner, Liv. XXVII, 21 ff, XXIX, 36.“

S. 40 L. 8 f. n. „*æriarium*“ læs „*ærarium*“.

S. 43 i Slutn. af Anmærkningen tilføies: „En lignende Kommission af 10 Udsendinge deltog i Fredsslutninger med større fremmede Magter, saasom med Karthago efter den anden puniske Krig (Liv. XXX, 43), eller i Ordningen af Anliggenderne efter Fredsslutningen, f. Ex. Freden med Antiochus (Liv. XXXVII, 55, Pol. XXII, 7).“

S. 63 L. 2 f. n. „*Q.*“ læs „*Ser.*“.

S. 66 L. 14 „Mauretanien“ læs „Mauritanien“.

S. 67 Anm. 3 L. 2 „*Halæsina*“ læs „*Halæsina,*“.

S. 68 L. 4 „Macedonien“ læs „Thracien“.

Smstds. L. 6 f. n. „ὑπηκοόυς“ læs „ὑπηκόους“.

S. 70 L. 12 f. n. „Cato“ læs „Cato,“

S. 73 L. 16 „*Car. et Car.*“ læs „*Car. et Carin.*“.

S. 80 L. 8 „Opelius“ læs „Opilius“.

Smstds L. 8 f. n. Efter „nedenfor“ tilføies „§ 15“.

S. 81 L. 20 „,“ efter „*Cilicia*“ udelades.

S. 83 L. 20. Efter „Suet. *Aug.* 40“ tilføies indenfor Parenthesen: „. Jfr. Jos. *vita* 76 om Skattefrihed for Josephus's Eiendomme i Palæstina, tilstaaet af Domitian, og *Ant. Jud.* XIV, 8, 3.“

Smstds. Anm. L. 7 „forudgivet“ læs „forud givet“.

S. 85 L. 6. Efter „Død“ tilføies: „jfr. Jos. *Ant. Jud.* XX, 9, 1)“.

S. 86 L. 3 „Ægyten“ læs „Ægypten“.

S. 92 L. 7 f. n. Efter „Prokuratorer“ tilføies „i“.

S. 94 L. 6 f. n. For „Afrika)“ læs „Afrika, efter *Ann.* IV, 5 endog 2)“.

S. 96 L. 7 „derimellem ogsaa saadanne“ læs „og af saadanne“.

S. 98 L. 1. Foran „Lydighed“ tilføies „tinget“.

Smstds. L. 5 f. n. „hyppigere“ læs „hyppigere fornyede“.

S. 105 L. 6 f. n. „inskrænkende“ læs „indskrænkende“.

S. 108 L. 9 f. n. Efter „Forhandling“ tilføies: „(jfr. Philost. *vit. soph.* I, 22, 4 om en Domstol af 100 Mænd i Sardes for Lydien)“.

S 110 L. 7 f. n. „anden“ læs „Anden“.

S. 115 L. 3 „*coëuntia*).“ læs „*coëuntia*) og antydes Tac. *Ann.* XIV, 17 (*contra leges*)“.

Smstds. L. 11 f. n. „*Berytinenses*“ læs „*Berytenses*“.

S 116 L. 1 f. n. Efter „Kollegiet“ indskydes „(Wilmanns *index* p. 637)“.

S. 123 Anm. L. 1 „*in alias*“ læs „*super alias*“.

S. 139 Anm. L. 6 „skulde“ læs „skulle“.
S. 149 L. 1 „Juriste“ læs „Jurister“.
Smstds. L. 10 „,“ efter „*alicujus*“ gaar ud.
S. 151 L. 11 „*œdes-*“ læs „*œdes*)“.
S. 163 L. 18 „§ 17 Anm.“ læs „§ 17 b. Anm.“
S. 177 L. 1 f. n Foran „Dommerne“ tilføies „;“.
S 179 Anm L 7 f. n. „(*Aug.* 32“ læs „(*Aug.* 32)“.
Smstds. Anm. L. 6 f. n. „han“ læs „August“.
S. 181 Anm. 2 L. 8 „den“ læs „dem“.
S. 190 L. 17 f. n. „Provinds“ læs „Proces“.
S. 195 L. 10 „vistonk“ læs „vistnok“.
S. 215 Anm. 1 L. 2 „*recog-*“ læs „*se cog-*“.
S. 219 Anm. 1 L. 1 „*veni erunt*“ læs „*venierunt*“.
S. 234 L. 10 og 11 „Anm. efter denne Paragraf“ læs „Anm. 2 efter § 27“.
S. 255 L. 10 f. n. Efter „*vigintiviri*“ udelades „.“ og tilføies: „og hvis Indsættelse Livius særlig havde omtalt i 11te Bog (Liv. *Epit.* XI).“
S 271 L. 11 f. n. „Lovs Straf“ læs „Lovsstraf“.
S. 283 L. 5 „*s. b.*“ gaar ud.
S. 306 L. 4 f. n. „medens paa den anden Side ogsaa“ læs: „medens paa den anden Side (foruden Afhændelse ved Salg af mindre Stykker under Finantsforlegenhed, se Liv. XXVIII, 46 ved Aar 205 og det ovenfor benyttede Sted XXXI, 13 ved Aar 200) ogsaa“.
S. 307 L. 8 „denne“ læs „denne senere“.
S. 318 L. 7 f. n. „168“ læs „167“.
S. 325 L 12 f. n. Efter „(Liv. IV, 53“ indskydes „, XXVII, 19“.
S. 332 Anm. L. 8 „Aar“ udgaar.
S. 336 Anm. 2 L. 7 f. n. „*exitus*“ læs „*exitus (est; citus?)*“.
S. 341 L. 16. Efter „*sua*“ tilføies „*manu*“.
S. 349 L. 8 „*præfectus*“ læs „*præfecti*“.
S. 352 L. 15 og 16 „Tron-“ læs „Thron-“.
S. 355 L. 12 Efter „.“ tilføies: „Oplysende i denne Henseende er en nylig i Afrika funden Indskrift, meddelt i Hermes XV p. 385, der indeholder et Dekret af Keiser Commodus til Afgjørelse af Klager, der vare forebragte af de smaa Beboere af et Domænedistrikt, *saltus Burrunitanus*, noget Vest for Karthago, over, at de trykkedes med Hoveri, *operæ*, til Forpagteren, *conductor*. af den keiserlige Hovedgaard, *villa*, udover det under Hadrian bestemte Maal, og at de ikke fandt tilstrækkelig Beskyttelse hos vedkommende keiserlige Prokurator mod Forpagterens Indflydelse“.
S. 358 L. 6 „*vicesimæ.*“ læs „*vicesimæ.*)“
S. 362 Anm. 2 L. 5 „*niencensis*“ læs „*censis*“.
S. 363 Anm. 2 L. 2 „römischer“ læs „römische“.
S. 374 L. 14 „Nominel-“ læs „Nominal-“.
S. 378 L. 19 og 10 f. n „145“ læs „135“.
S. 390 L. 8 f. n. „Opbud“ læs „Opbrud“.
Smstds. Anm. 3 L. 1 „Provindsboerne“ læs „Provindsboere“.
S. 397 L. 13. Ordene „*Epit.* XV.“ gaa ud.

S. 399 L. 8 „egentlige“ læs „egne“.

S. 400 L. 14 „(*Hispanicus*“ læs „(i Polybs Tid *Hispanicus*“.

S. 403 L. 8. Efter „*gladius*“ forandres „.“ til „;“ og tilføies: „(i den tidligere Keisertid et længere Sværd ved den venstre Side og et kort til Stød ved den høire, Jos. *B. Jud.* III, 5, 5)“.

S. 406 L. 4 f. n. tilføies efter Punktum: „(Et enkelt Led i denne Overgang skimtes maaske allerede i Beretningen om Scipio den Ældre og de af ham udtagne sikeliske Ryttere ved Aar 205, Liv. XXIX, 1.“.

S. 408 L. 5 f. n. „200“ læs „2000“.

S. 410 L. 16 „*tribus*“ læs „*tredecim*“.

Smstds. L. 3 og 2 f. n „Festus *v. calones*)“ læs „Festus *v. calones*. Jos. *B. Jud.* III, 4, 2. V, 2, 1: τὸ οἰκετικὸν ἑκάστου τάγματος.)“.

S. 418 L 19. Efter „34“ sættes Komma og tilføies: „om Q Navius i den anden puniske Krig ved Capua, hvem endog Indretningen af en hel ny Fægtemaade tillægges, Liv. XXVI, 4 og 5“.

S. 421 L. 18 „endogsaa“ læs „ogsaa“.

S. 424 L. 6. Efter „XXII, 49“ sættes Punktum og tilføies i samme Parenthes: „En særlig Rolle spiller C. Lælius som Legat hos den ældre Scipio i Spanien i flere Aar før hans Kvæstur, Liv. XXX, 33. Ganske uklart fremtræder Q. Pleminius XXIX, 6 som Propprætor uden at være nævnt nogensteds iforveien, men c. 8 som Legat“.

S. 425 L. 15 „Krigsraad“ læs „Krigsraad, der Liv. XXX, 4 ogsaa sammenkaldes ved en Forhandling om Fredspræliminærer,“.

S. 432 L. 8 „i Solden“ læs „Solden i“.

S. 438 L. 4 „Seirherrens Hus“ læs „Seirherrernes Huse“.

S. 439 L. 13. Efter „XXXI, 20“ sættes Komma og tilføies i samme Parenthes: „medens i dette Tilfælde Berettigelsen endnu ikke anerkjendtes ved den ældre Scipios Tilbagekomst fra Spanien, Liv. XXVIII, 38“.

S. 441 L 9 „(XLV, 46)“ læs „(XXVIII, 9. XLV, 46)“.

S. 445 L. 4 „Voldene“ læs „Volden“.

S. 449 L. 2. Citaterne af Herodian gaa ud.

S. 450 L. 15 „og Dio Cass. LV, 24“ læs „, Dio Cass. LV, 24 og Jos. *B. Jud.* II, 16, 4“.

S. 451 L. 8 og 9 „*conscripta Treveris*“ læs „*conscripta e Treveris*“.

S. 452 L. 3 f. n. „i“ læs „ved“.

S. 457 L. 18 f. n. „Anm.“ læs „Anm. 1“.

S. 458 L. 7 indskydes: „Anm 2. Under Vespasian og Titus forekommer hos Feltherren dels en Livvagt tilfods (λογχοφόροι, Jos. *B. Jud.* III, 5, 5. VI, 4, 7) med Centurioner, dels en Ryttereskorte (ἱππεῖς ἐπίλεκτοι eller blot ἐπίλεκτοι, Jos. *B. Jud.* V, 2, 1. 6, 5. 8, 1), nærmest, som det synes, svarende til de i § 4 omtalte *extraordinarii*, men ogsaa til *cohors prætoria* (§ 2, d, Anm. 1). Af hvilke Troppedele denne Eskorte udtoges, siges ikke.“

S. 459 L. 13 „Overfeltherren“ læs „Legaten“.

S. 462 nederst i Texten tilføies: „Rytteriets Dekurioner stod nu (i Modsætning til de ridderlige Dekurioner i det gamle republikanske Rytteri) under Centurionerne i Rang (se f. Ex. Jos. *B. Jud.* V, 12, 2)“.

S. 471 L. 3 „den Yngre“ læs „den Ældre“.

Smstds. L. 15 f. n. „Skippere“ læs „Skippere; ved Søsoldaterne nævnes *decuriones* (Liv. XXVIII, 45)“.

S, 501 L. 9 „*pontificum*“ læs „*pontificius*“.

S 505 L. 7 „*adeunt*)“ læs „*adeunt*“.

Smstds. Anm. 3 L. 2 „overdrages“ læs „overdroges“.

S. 512 L. 5 f. n. „*Epolonos*“ læs „*Epulonos*“.

S. 516 L. 15 f. n. „(hver Dag, Serv.“ læs: „hver Dag (Serv.“.

S. 517 L. 8 f. n. „;“ læs „,“.

S. 519 L. 14 „danne“ læs „dannede“.

Smstds. L. 16 „er“ læs „var“.

S. 526 L. 15 „Namatianus“ læs „Numatianus“.

S. 560 Anm. 2 L. 3 „Attalus).“ læs „Attalus, o. s. v.).“

S. 561 L. 12 „(Juv.“ læs „(Liv. XXVII, 50. Juv.“

S. 580 Anm. 2 L. 2 „N'“ læs „Nº“.

S. 594 L. 1 f. n. „LX, 6)“ læs „LX, 6. Jos. *Ant. Jud.* XVIII, 3, 5).“

S. 596 L. 7 f. n. „er“ gaar ud.

S. 598 L. 8 „imødekomme“ læs „imødegaa“.

S. 618 L. 14 f. n. „Indhold“ læs „Forhold“.

S. 619 L. 16 „den“ læs „denne“.

S. 634 L. 2 f. n. „kunne“ læs „kunde“.

S. 639 L. 11 f. n. „af to“ læs „af de to“.

Rettelser til første Bind.

S. 243 L. 4 „P. Sulpicius“ læs „Ser. Sulpicius“.

S. 272 L. 6 f. n. „*rætoris*“ læs „*prætoris*“.

S. 378 L. 10 „*spectare*“ læs „*servare*“.

S. 453 L. 2 i den anden Note „§ 16“ læs „§ 15“.

Kapitel 7.

Rigets Dele og deres særlige Orden og Bestyrelse.

§ 1.

Forbemærkninger.

Som det er udviklet i første Kapitel, bestod Romerriget i Republikens Tid, navnlig indtil Forbundskrigen, af tre bestemt adskilte Led, Romerfolket i Hovedstaden og de øvrige Borgerkommuner, de forbundne Folk i deres særegne Stater, navnlig i Italien, og de underdanige Lydlande, Provindserne, hvert Led med sine særegne Indretninger og Bestyrelsesformer. Efter Forbundskrigen forsvinder det andet Led, i det Ringeste dets væsentlige Bestanddel, de italiske Forbundne, og kun adspredte Levninger deraf blive tilbage i Provindserne i nær Forbindelse med Provindsforfatningen. I Keisertiden lige fra Cæsar af udbredes dernæst med den romerske Borgerret ogsaa Borgerkommuner i Provindserne, og den romerske Kommunalforfatning, til hvilken slutter sig den særegne Forfatning for Byer med den nye latinske Ret, blandes herved med Provindsformerne og inddrages under dem, og Provindsforvaltningen trænger tilsidst ind i det oprindelig for den ganske fremmede Hjemland, Italien. Keiserperioden frembyder derfor i de første Aarhundreder under en stykkevis foregaaende Udvikling mere uklare og usikkert begrændsede Former, medens der, bevidst og ubevidst, arbeides henimod en ny Ensartethed, der dog, paa Grund af den uhyre geographiske Udstrækning og det overordentlig forskjellige Grundlag af Folkelighed og historiske Forudsætninger (man tænke f. Ex. paa Gallien og

Syrien), aldrig kunde blive andet end ufuldstændig og overfladisk. Her vil altsaa blive at betragte først Indretningerne i Republikens Tid efter de tre angivne Led, dernæst Udviklingen i Keisertiden og i kort Omrids Afslutningen i den sidste Keisertid. Paa nogle Punkter vil Adskillelsen efter disse Perioder ikke strengt lade sig gjennemføre.

§ 2.

Romersk Kommunalforfatning, Municipal- og Kolonialforfatning.[1])

Ved Fremstillingen af de romerske Borgerkommuners Forfatning fremtræder allerførst Byen Roms ganske særegne Stilling. Som ovenfor udviklet, bestod den romerske Stat oprindelig af en eneste Kommune, Byen Rom med dens

---

[1]) Til den her behandlede Gjenstand haves ved Siden af Skribenternes Efterretninger og de mange i mindre Indskrifter, rigtignok alle fra Keisertiden, adspredte Træk vigtige Bidrag i et Par større, omend ufuldstændige Indskrifter, først i den, der tidligere efter Findestedet sædvanlig kaldtes *tabula Heracleensis*, men som nu (efter Savigny i Henhold til Cic. *ad fam.* VI, 18 og en anden Indskrift) betegnes som *lex Julia municipalis*, foreslaaet (givet) af C. Julius Cæsar Aar 45 og indeholdende i en for os mindre klar Forbindelse dels Bestemmelser om de italiske Borgerkommuners Forvaltning, dels Politibestemmelser for Byen Rom (Bruns p. 95; identisk med den i Digesterne nævnte *lex municipalis*?), dernæst i *lex Rubria* (Navnet i Indskriften selv) eller *lex Galliæ Cisalpinæ*, indeholdende Bestemmelser om Jurisdiktionsforholdene i de cisalpinske Stæder, der af Cæsar havde faaet Borgerret (Bruns p. 91), hvortil komme de for nogle Aar siden i Spanien fundne omfattende Stykker af Kommunallove fra Keiser Domitians Tid for de latinske, men ganske efter romersk Mønster indrettede og i Lovene selv som Municipier betegnede Byer Malaca og Salpensa (Bruns p. 130 og 134), og endelig den ligeledes nylig i Spanien fundne Indskrift, der indeholder Forfatningsbestemmelser for en Borgerkoloni, *colonia Julia Genetiva*, grundet i den spanske By Ursao af Julius Cæsar (eller paa hans Vegne af M. Antonius) A. 44 (Bruns p. 110 og *Ephem. epigraph.* III p. 91 ff.). Om Benyttelsen af Indskrifterne fra Salpensa og Malaca maa bemærkes, at, hvor der i latinske Kommuner i Slutningen af det første christelige Aarhundrede findes Indretninger og Former aldeles analoge med det republikanske Roms, der kunne disse i deres almindelige Træk ganske sikkert overføres paa Municipierne og de latinske Byer i Republikens Tid.

Mark, *urbs et ager Romanus*; Statsstyrelsen og Kommunalbestyrelsen faldt saaledes aldeles sammen, og dette Forhold vedligeholdt sig igjennem hele Republikens Tid trods Statens og Folkets overordentlige Væxt og Udvidelse, saa at Rom aldrig fremtraadte som en enkelt Kommune ved Siden af de andre med en særlig fra Statsregeringen adskilt Forvaltning. Den romerske Stats Senat vedblev tillige at være Byraad og Romerstatens Øvrigheder at styre Byens Anliggender, idet navnlig en af disse Øvrigheder, Ædilerne, under Konsulernes Overtilsyn og med ringere Embedsmænds Medhjælp havde Omsorgen for Bylivets Orden til Opgave, ligesom heller ikke Byen havde nogen fra Statskassen adskilt Husholdning, idet alle den vedkommende Udgifter til offentlige Anlæg og til Bedste for Befolkningen (f. Ex. ved Kornuddelingen) betragtedes som almindelige Statsudgifter. (Et enkelt Punkt af Bylivet, Forenings- og Laugsvæsenet, vil nedenfor blive behandlet under Et for Rom og de øvrige Kommuner.)

Ifølge den samme oprindelige Skikkelse af Staten fandtes ligesaalidt hos Romerne som i de beslægtede italiske eller græske Stater i den ældste Tid nogen Antydning af Former for udenbys Kommuners Bestyrelse eller Forbindelse med en Centralregering. Følgen heraf blev, at ogsaa siden de enkelte romerske Kommuner beholdt en stor Selvstændighed i Bestyrelsen af deres særskilte Anliggender og vedbleve at staa isolerede uden at samles i større Afdelinger med Mellemled imellem dem og den øverste Statsstyrelse, medens denne dog, foruden at den gav den ene Art af Kommuner, Kolonierne, en Slags Grundlov ved hver enkelts Anlæggelse, kunde gribe ind baade ved almindelige Love og ved enkelte administrative Foranstaltninger. Charakteristisk for den antike elementære Statsindretning (Bystaten) er det, at der ikke dannes selvstændige Landkommuner adskilte fra Stæderne; alt Territorium og al Befolkning, om den end tildels bor adspredt paa Landet eller i mindre Samlinger af Bopæle (*pagi* o. s. v.), er indlemmet i en eller anden Stads Landomraade, *ager*, og Borgerskab, *civitas*, hvilken *civitas* efter Dannelsen af den store Stat bliver en

1*

Bykommune [1]; hvor derfor f. Ex. Cicero i Talerne efter hans Hjemkomst fra Landflygtigheden mangfoldige Gange omtaler hele den italiske Befolknings (*cunctæ Italiæ*, f. Ex. *de domo* 3) Stemning for sig, sammenfatter han Befolkningen under Betegnelsen *municipia et coloniæ* (se f. Ex. blot i Talen *post red. in sen.* 14. 15. *ad Quir.* 4. 6. *in Pis.* 18. *pro Mil.* 8). Hvor der tales om alle større og mindre Samlinger af Beboelser, nævnes snart (*lex Acil. de rep. v.* 31) *oppida, fora, conciliabula*, snart (*lex Jul. munic. v.* 83 og oftere) *coloniæ, municipia, præfecturæ* (disse tre = *oppida*), *fora, conciliabula* (jfr. *lex Mamil. etc., script. agrim.* p. 263 Lachm. Cic. *pro Sest.* 14), snart tilføies *vici* og *castella* (*lex Gall. Cisalp. v.* 2. 26. 56. 57: *oppido, municipio, colonia, præfectura, foro, vico; conciliabulo, castello territoriove*, hvor altsaa *oppidum* som Almennavn gaar forud for de specielle og *territorium* betegner de aldeles spredte Beboelser; jfr. Paul. *Sent. rec.* IV, 6, 2); hos Livius sammenfattes de mindre Samlinger af Beboelser under Navnet *fora et conciliabula* (VII, 15. XL, 37), *oppida et conciliabula* (XXXIV, 1), *pagi, foraque et conciliabula* (XXV, 5). Men kun de tre Klasser, der indbefattes under Navnet *oppida*, fremtræde som særlige Kommuner med selvstændig Kommuneforfatning, hver hørende til en romersk Tribus (Tusculum i *tribus Papiria*, Liv. VIII, 37, de marsiske og peligniske Byer i *tribus Sergia*, Cic. *in Vat.* 15); de mindre Flække og Landsbyer hørte hver til sin større Kommune. [2]) Ved Siden af det fælles i den romerske Borgerret og Romerstatens Overhøihed givne Grundlag for denne Forfatning medførte den forskjellige Oprindelse, at Municipierne (og Præfekturerne) hver for sig kunde have bevaret visse Særligheder og Erindringer fra den Tid, da de bestode som fremmede Byer

[1]) Ligesom i Arkadien, saaledes har der sandsynligvis ogsaa i enkelte italiske Landskaber, navnlig i Samnium, før de bleve romerske, bestaaet en Bebyggelse og Forvaltning efter Landdistrikter uden større Byer; men herom savnes nærmere Efterretninger.

[2]) Ulp. i *Dig.* L, 1, 30: *Qui ex vico ortus est, eam patriam intelligitur habere, cui rei publicæ vicus ille respondet.* Dette udelukker ikke, at de enkelte *pagi, vici* o. s. v, kunde have visse Vedtægter og Indretninger under den Stads Myndighed, til hvilken de hørte (se nedenfor).

udenfor Romerstaten, medens Kolonierne maa tænkes indrettede efter visse ensartede og sædvansmæssige Former. Det er alt ovenfor i denne Paragraph og i Kap. 1 § 5 bemærket, at hos Cicero og de øvrige Skribenter i Almindelighed kun nævnes Municipier og Kolonier, ja at ikke blot Festus kalder de samme Byer Municipier og Præfekturer, men at Cicero, der var fra Præfekturen Arpinum, gjentagne Gange kalder denne et Municipium (*ad fam.* XIII, 11. *Phil.* XII, 8: *municipium meum*) og betegner sig selv som Municipalborger (*nos, qui sumus ex municipiis*) og i Talen *pro Plancio* 9 ligeledes betegner Præfekturen Atina som Municipium, fordi Præfekturens hele Forskjel fra det almindelige Municipium laa i en paa Borgernes tidligere, mindre fuldstændige Borgerret beroende Indskrænkning i den kommunale Selvstændighed, en Indskrænkning, der uden Tvivl, maaske med en enkelt Undtagelse saasom i Capua, var ganske forsvunden ved Opnaaelsen af den fulde Borgerret, saa at Navnet Præfektur derefter kun vedligeholdt en historisk Erindring af samme Art, som den, der i Danmark bevares ved de forskjellige Navne Herred og Birk for Distrikter, der staa aldeles sideordnede og bestyres paa samme Maade.[1] Vi ere ikke istand til at angive den mindste Forskjel imellem den Præfekturs Forfatning, fra hvilken Marius og Cicero udgik, og de andre Municipiers; tvertimod ville vi fra denne Præfektur strax nedenfor hente Exempler paa den fuldeste

---

[1]) Festus *v. præfecturæ*: *Præfecturæ eæ appellabantur in Italia, in quibus et jus dicebatur et nundinæ agebantur, et erat quædam earum res publica, neque tamen magistratus suos habebant. In quas legibus præfecti mittebantur quotannis, qui jus dicerent. Quorum genera fuerunt duo, alterum, in quas solebant ire præfecti quattuor e viginti sex virum numero, qui populi suffragio creati erant, in hæc oppida: Capuam, Cumas, Casilinum, Volturnum, Liternum, Puteolos, Acerras, Suessulam, Atellam, Calatiam, alterum, in quas ibant, quos prætor urbanus quotannis in quæque loca miserat legibus, ut Fundos, Formias, Cære, Venafrum, Allifas, Privernum, Anagniam, Frusinonem, Reate, Saturniam, Nursiam, Arpinum aliaque complura.* Cicero tilføier Navnet *præfectura*, hvor en rhetorisk Grund bevæger ham til at betegne enhversomhelst Art af Borgerbyer eller at udhæve Modsætningen som *pro Sest.* 14. *in Pis.* 22. *pro Planc.* 8. *Phil.* II, 24. *in Cat.* III, 2. Af Juristerne har Paulus det i den ovenfor citerede nøiagtige Opregning af alle Arter Byer og beboede Pladser.

kommunale Frihed. Der bliver derfor alene at handle om Municipiernes Forfatning, saaledes at der derefter tilføies, hvad der særlig angaar Kolonierne og Kolonialsystemets Historie, foreløbig kun for Republikens Tid. Ved Forbundskrigen fik Municipierne som Klasse en overordentlig Overvægt i Antal og Anseelse over Kolonierne, især ogsaa ved historisk Erindring, og allerede hos Cicero findes derfor Antydning af Brugen af Ordet *municipium* for enhver romersk Kommune (*de domo* 56: *Italiæ magnificentissimus ille motus municipiorumque concursus*, efterat der flere Gange iforveien er nævnt *municipia et coloniæ. pro Sest.* 61. *in Pis.* 22. 32. *pro Planc.* 40. *Phil.* II, 23. 25). Denne Brug fremtræder endnu stærkere hos Tacitus (*Hist.* I, 67: *in modum municipii exstructus locus* om en By overhovedet uden Hensyn til Retstilstand), ligesom Navnet i *lex Malacitana* og *Salpensana* anvendes paa latinske Byer; hos Ulp. i *Dig.* L, 1, 1, 1 betegnes Indbyggerne af Kolonien Puteoli som *municipes*. Derfor bruges ogsaa Adjektivet *municipalis* senere hen om Alt, hvad der angaar hvilkensomhelst Kommune, f. Ex. i *Dig.* L, 1: *ad legem municipalem et de incolis*.

§ 3.

Fortsættelse, Municipalforfatning.

Et Municipium danner i sit Indre en liden Republik efter samme almindelige italiske og særlig latinske Typus, som laa til Grund for det gamle Roms egen Indretning. Indbyggerne af ethvert Municipium (*municipes*, f. Ex. *municeps Tusculanus*, i Kolonierne *coloni*) udgjøre en sluttet Kreds, der forplantes og udvides paa samme Maade som den romerske Borgerret ved Fødsel, Adoption af en Borger fra en anden By og Frigivelse af Slaver i lovlig Form (*Dig.* L, 1, 1); hvorvidt og paa hvilke Maader et Municipium i Republikens Tid kunde optage som *municeps* en Borger af et andet Municipium (uden igjennem privat Adoption), vide vi ikke, men det kunde naturligvis aldrig optage Nogen, der ikke iforveien var romersk Borger, og saaledes paa egen Haand give romersk Borgerret. Men foruden *municipes* kunde baade Borgere af andre Municipier (eller Kolonier, hvilket

her overalt medforstaaes) og Ikke-Borgere have Bopæl, *domicilium*, i Municipiet som *inquilini* eller *incolæ* (se *Dig.* L, 1 paa mange Steder; Navnet *incola* staar i Overskriften, i *fr.* 29. 34 og andensteds; *municipes et incolæ* i Indskrifter, stundom endnu mere detailleret, saasom *municipes, incolæ, hospites et adventores, uxores, servi ancillæque eorum*, Orelli 2287; jfr. 6962) og der drive Forretninger, uvist om med nogen Indskrænkning. *Municipes* udgjorde det til Deltagelse i Municipiets offentlige Anliggenders Bestyrelse berettigede Borgerskab, *populus*. Dette Borgerskab kom sammen i Folkeforsamlinger, uden Tvivl ordnet i visse Afdelinger, der dog ikke udtrykkelig nævnes i Republikens Tid (— i et Par Indskrifter fra italiske Byer, Orelli 3740 og 5572, nævnes *curiæ* ligesom i de latinske Byer Malaca og Salpensa —), og fattede der, efter de i hvert Municipium vedtagne og overleverede Regler, Beslutninger, *leges*, og foretog Valg af Øvrighed (og Præster). Cicero omtaler (*de legg.* III, 16) en i (Præfekturen) Arpinum foreslaaet *lex tabellaria* om skriftlig Afstemning i Borgerskabets Forsamlinger. Naturligvis gjaldt Municipiets Beslutninger kun for dets egne Beboere og kunde ingen Forandring gjøre i eller stride imod Romerstatens for alle Borgere og Borgersamfund bindende Love. [1]) Valg i Folkeforsamlingen af de municipale

---

[1]) Om Gellius's grove Vildfarelse i XIII, 16, hvor han forvexler Municipier og Forbundsstater og derfor lader Municipalborgerne i det Hele leve efter deres egne Love og kun være de romerske Love undergivne, forsaavidt Municipiet særlig tilegnede sig dem (*fundus iis fiebat*), er det overflødigt at tale, efter hvad derom er bemærket i Kap. 1 § 6. Cicero (*pro Balbo* 8 ff. samt 21 og 24 og flere Steder) bruger Udtrykket *fundus fit* (*legi*) om en Forbundsstat, der, hvad der for den var en frivillig Sag, tilegner sig og optager en romersk Lov eller giver sit Samtykke til Udførelsen af en den berørende romersk Lovforanstaltning (jfr. Festus *v. fundus*). I denne Betydning kunne altsaa samtlige *civitates fœderatæ* i Italien siges at være *fundi facti legi Juliæ de civitate sociis danda*, forsaavidt de modtoge den dem tilbudte Borgerret (jfr. Ciceros Ytringer om Betænkelighederne herved hos Beboerne af Heraclea og Neapolis). Men hvad der i Slutningen af *lex Julia municipalis* skal forstaaes ved et *municipium fundanum* som en Klassebenævnelse, er aldeles uklart, og maaske er der alene Tale om et særligt Forhold, der i det Øieblik, da Loven gaves, fandt Sted ved Municipiet Fundi.

Øvrigheder omtales hos Cic. *pro Cluent.* 8: *quattuorviri*, *quos municipes fecerant*, og i *lex Julia municipalis* gives udførlige Forskrifter om Valgbarhedsbetingelserne, i *lex Malacitana c.* 51 ff. om Valgmaaden i disse *comitia.* [1])

Ethvert større og mere velhavende Municipium havde foruden de Familier og Individer, der vare dragne til Rom og havde opnaaet Magistrater og Senatorpladser, men vedbleve at høre til deres Municipium, som M. Cicero og hans Broder Q. Cicero og begges Sønner til Arpinum, Milo til Lanuvium o. s. v., et Antal Ridderfamilier og (saalænge denne Klasse indtog en særlig Plads) *tribuni ærarii* (se f. Ex. Cicero om Sex. Roscius i Ameria og om Andre paa andre Steder). [2]) Men uafhængig af dette Forhold til Standsforskjellen i det hele Folk var Dannelsen af Kommunalraad, der enkelte Gange kaldes *senatus* og Medlemmerne *senatores* (hos Skribenter, dog aldrig hos Cicero, og i *lex Jul. munic. v.* 86 og oftere: *senatus*, *decuriones*, *conscripti*, *senator*, *decurio*, *conscriptus*, og i andre Indskrifter, Orelli-Henzen *index* p. 152), sædvanlig *decuriones* (i *æs Malac.* flere Gange *decuriones conscriptique*), *ordo decurionum*, senere blot *ordo* (f. Ex. *ordo et plebs* Tac. *Ann.* XIII, 48, *ordo Mutinensis* Tac. *Hist.* II, 52. Orelli-Henzen *index* p. 151) og Værdigheden *decurionatus.* [3]) (Om

[1]) I Pompeji, der var Borgerkoloni, findes fra den første Keisertid korte i Murkalken ridsede Opfordringer til at stemme paa denne eller hin Kandidat, endog udgaaede fra Kvinder (se *C. I. L* IV *n.* 1 sqq. Willmanns *n.* 1951 b sqq.).

[2]) *Pro Planc.* 8 om Præfecturen Atina: *Hi tot equites Romani, tot tribuni ærarii — nam plebem a judicio dimisimus.* smsteds. 9: *ex municipiis adsunt equites Romani. ad fam.* XIII, 11, hvor Arpinum udsender en Deputation af tre romerske Riddere. *pro Cæl.* 2, hvor der til Gunst for Cælius fra hans Municipium udsendes en Deputation, der omfatter baade romerske Senatorer og Riddere. *Phil.* III, 6 om Aricia. (Naar Aricia her kaldes *municipium fæderatum*, maa herved rhetorisk sigtes til Byens Stilling som *civitas libera*, før den blev Municipium, og sandsynligvis til en særlig herom vedligeholdt Erindring af den Art, som ved Laurentum nævnes hos Liv. VIII, 11.)

[3]) *Senatus populusque* i Municipier og Kolonier se Orelli-Henzen *index p.* 152, *ordo populusque*, *ordo et plebs*, *ordo et cives*, *decuriones et populus*, *decuriones et cives* smsteds. p. 151. Idet der i Capua stiftes en Koloni og Kommune, faar den ogsaa *decuriones*, Cic. *pro Sest.* 4.

det senere Navn *curia* og *curiales* for Raadet og dets Medlemmer se nedenfor.) Antallet var vel forskjelligt efter Municipiets Størrelse (Cic. *de l. agr.* II, 35 tænker sig for hver af de af Servilius Rullus foreslaaede Kolonier 100 Dekurioner). [1]) I Spidsen stod ofte eller sædvanlig et, vel periodisk eller successiv fornyet, Forretningsudvalg, *decem primi* (Cic. *pro Rosc. Am.* 10. *ad Att.* X, 13. Orelli 642; jfr. *decem primi* i de latinske Kolonier, Liv. XXIX, 15). Adgangen til Raadet gik som i Rom væsentlig igjennem Municipalmagistraturen (*lex Jul. munic. v.* 137: *ex quo honore in eum ordinem perveniat*), og Betingelserne for Senatorpladserne og Magistraterne vare derfor de samme med Hensyn til Fødsel og Hæderlighed. [2]) Om en bestemt Census staar Intet i *lex Julia municipalis* eller hos Skribenterne før Plinius den Yngre, der (*Ep.* I, 19) nævner 100,000 Sestertier ($^1/_{10}$ af den romerske Senatorcensus i Keisertiden) som Betingelse for at blive Dekurion i Comum. Stundom forekom vel ogsaa allerede i Republikens Tid Optagelse imellem Dekurionerne uden foregaaende Beklædelse af en Magistrat. [3]) Dekurionerne opførtes, ligesom i Rom, paa en Liste, *album*; Optagelsen, *lectio*, og Listens Oplæsning, *recitatio*, nævnes i

[1]) I Indskrifter fra Keisertiden nævnes Dekurionerne i nogle faa Byer *centumviri*, se Orelli-Henzen *index* p. 153.

[2]) *Lex Jul. munic. v.* 91. sqq. kræver 30 Aars Alder. der dog kan nedsættes paa Grund af gjort Krigstjeneste, og udelukker den, der for Øieblikket er Udraaber, Bedemand, Begravelsesentreprenør eller Ligbærer (*præconium, dissignationem, libitinam faciet*), den, der har været Gladiator eller *lanista*, den, der er dømt for Tyveri eller har lidt et andet *judicium turpe*, den, der i Rom ved et *judicium publicum* er dømt til Landflygtighed eller i Municipiet selv er fældet i et *judicium publicum*, Fallenter af hver Art og Saadanne, der ved Hæren have lidt vanærende Straf, samt, med Henpegen paa den sullanske Proskription, Saadanne, der have modtaget Betaling for at bringe en Borgers Hoved. (I *æs Malac. c.* 54 udelukkes fra at kunne vælges til Ædil eller Qvæstor den, der er yngre end 25 Aar eller som er i et saadant Tilfælde, *causa, propter quam, si civis Romanus esset, in numero decurionum conscriptorumve eum esse non liceret*.)

[3]) Hos Macrob. *Saturn.* II, 3 § 11 omtales, at en Mand fra Pompeji bad Cicero om at skaffe hans Stedsøn en Plads imellem Dekurionerne.

lex Jul. munic. v. 86.[1]) Dekurionerne nøde ved festlige Leiligheder Udmærkelser og Forrettigheder, analoge med det romerske Raads (*spectare cum senatu et decurionibus, in convivio esse, lex Jul. munic. vv.* 133. 137. 138, *lex. col. Jul. Gen. c.* 125, jfr. Juv. III, 178: *similesque videbis orchestram et populum*). Betegnende baade for Dekurionværdigheden og for Officerernes Stilling i Armeen er det, at August (App. *Civ.* V, 128) tillagde Centurioner og Krigstribuner Rang med Dekurioner (*βουλευτικὴν ἀξίωσιν*) i deres Fædrenebyer. Beslutninger, *decreta*, af Dekurionerne omtales ofte, og ikke ganske faa, men fra Keisertiden, findes opbevarede i Indskrifter, affattede i Former og Udtryk, der paa det Nærmeste stemme med de romerske Senatsbeslutningers, saasom i Angivelsen af Affattelsesvidner (se f. Ex. et interessant Dekret fra Tergeste, fra Antoninernes Tid, Orelli-Henzen 7168. Willmanns 693, et fra Cumæ fra det tredie Aarhundrede om et Præsteskab, Mommsen *I. R. N.* 2558. Willmanns 2006, et græsk fra Neapel, Mommsen *I. R. N.* 2451. 2452).[2]) Baade *æs Malacitanum* (*c.* 61. 67) og *lex coloniæ Juliæ Genetivæ* (f. Ex. 97) indeholde Forskrifter om det nødvendige Antal, der i visse Tilfælde krævedes til en gyldig Beslutning og om Afstemninger under Ed.

---

[1]) I en mærkelig Indskrift paa en Kobbertavle fra første Del af det tredie Aarhundrede e. C. findes en officiel Fortegnelse over Dekurionerne i Byen Canusium, ordnede efter de af dem beklædte Embeder, forsaavidt de havde opnaaet saadanne (se Mommsen *I. R. N.* 635. Orelli 3721. Willmanns 1830). En lignende Fortegnelse fra en afrikansk By fra det fjerde Aarhundrede *Ephem. Ep.* III p. 77 ff. Forskrift om Listens Indretning hos Ulpian i *Dig.* L, 3.

[2]) De to bekjendte pisanske Indskrifter til Ære for de nys afdøde Dattersønner af August (Orelli 642. 643) ere Beslutninger fattede af Dekurionerne i en Sammenkomst uden fuld officiel Form, fordi Municipiet i Øieblikket savnede Magistrater til at præsidere, men forresten affattede som Senatsbeslutninger. De hos Cicero, navnlig i Talerne nærmest efter hans Tilbagekomst fra Landflygtigheden (*post red. in sen.* 11. 15 o. s. v.), oftere omtalte Resolutioner og Dekreter, hvori Municipier og Kolonier udtale deres Meninger og Ønsker om almindelige Statsanliggender (f. Ex. om Ciceros Tilbagekaldelse), maa vistnok betragtes som fattede af Dekurionerne, ikke af Folkeforsamlinger.

Som den almindeligste Municipalmagistrat nævnes *duoviri* eller *quattuorviri juri dicundo*, aabenbart efter den væsentligste Forretning, Retspleien (Cic. *pro Cluent.* 8. *de leg. agr.* II, 34. *ad Att.* V, 2, hvor Valget af *quattuorviri* synes at antyde Borgerrettens Indrømmelse til Byerne. Cic. *ad Att.* X, 13. *lex Julia municipalis* ofte og mangfoldige Indskrifter fra Keisertiden, se Orelli-Henzen *index* p. 154).[1] Paa enkelte Steder bar dog den høieste (i mindre Byer den eneste) Øvrighed et andet Navn, der var bevaret fra den ældre Forbundstilstand (jfr. *lex Jul. munic. v.* 83 og 130). Saaledes finde vi f. Ex en Diktator som Øvrighed i Lanuvium (Cic. *pro Mil.* 10. Ascon. *arg. Milon.* p. 141), i Aricia, Fidenæ og Nomentum, lutter gamle latinske Stæder, og tillige i Cære[2]) (se Orelli-Henzen *index* p. 156); Cicero (*ad fam.* XIII, 11) siger, at der i Arpinum aarlig valgtes tre Ædiler og at dette var den eneste Magistrat der (jfr. Juv. III, 179 *summi ædiles* om Municipalædiler); i Cumæ forekomme to Prætorer som høieste Øvrighed (Willmanns 2006; jfr. om Fundi Hor. *Sat.* I, 5, 34 og om den nys anlagte Koloni Capua Cic. *de l. agr.* II, 34).[3]) I de større Byer var der ved Siden af den øverste Myndighed andre med særlige Hverv, f. Ex. Ædiler (hvis Politivirksomhed ved Maal og Vægt antydes hos Pers. I, 129. Juv. X, 100) og Qvæstorer[4]),

---

[1]) Om Udsendelsen af *quattuorviri juri dicundo* fra Rom til Byer uden Stemmeret er talt ovenfor (Kap. 1 § 5); det lader sig ikke bevise, at denne Udsendelse nogensteds vedblev efter Indrømmelsen af Stemmeret, skjøndt man har formodet det om Capua. Det er aabenbart, at de fire af Folket valgte Mænd maatte gjøre Rundreiser til de Byer, hvortil de udsendtes, da disses Antal var større, se ovfr. S. 5 Anm.

[2]) I Cære nævnes (Orelli 3787) ved Siden af Diktatoren en *ædilis juri dicundo*, der tillige er *præfectus ærarii*.

[3]) Som høieste Bymagistrat maa vel ogsaa opfattes de i Indskrifterne nævnte Prætorer (Orelli-Henzen *index* p. 156), saa meget mere som der baade nævnes *prætor juri dicundo* (Or. 2276. 3868) og *prætor duovir* eller *quattuorviri*, hvor det almindelige Navn synes kombineret med det i vedkommende By traditionelle.

[4]) I en destoværre i høist uheldig Skikkelse opbevaret Indskrift, (*C. I. L.* I. 467), der indeholder Fortegnelse over Magistrater i Venusia, og hvoraf det opbevarede Stykke angaar nogle Aar af Augusts første Tid, nævnes *ædiles* ved Siden af *duumviri* og fra Aar 34 f. C.

der idelig nævnes i Indskrifterne (se Orelli-Henzen *index* p. 160). I enkelte Byer i Latium, Campanien og de nærmeste Distrikter af Mellemitalien nævnes i Indskrifterne Censorer (Orelli-Henzen *index* p. 157) [1]), men ellers indtages deres Plads af de meget hyppig nævnte *quinquennales*, *duoviri* eller *quattuorviri quinquennales* (Orelli-Henzen *index* p. 157), aabenbart benævnte efter en Femaarsperiode (= *lustrum*), enten de nu fungerede alle de fem Aar eller (sandsynligvis) kun en kortere Tid; Embedet, der ligesom Censuren var det sidste i Rækken og Toppunktet af de municipale Øvrighedsposter, synes ved Festus's Vidnesbyrd (*v. quinquennales*) at føres op til Republikens Tid. [2]) Uagtet Municipiers og Borgerkoloniers Indbyggere henhørte under den almindelige romerske Census, kan dog en aarlig Opgjørelse af Municipalbefolkningen tænkes at have fundet Sted, og i ethvert Tilfælde blev der for *quinquennales* tilbage den statistiske og økonomiske Virksomhed med Hensyn til Municipiets Eiendomme, Indtægter og offentlige Anlæg. I *lex Galliæ Cisalpinæ* nævnes *duovir*, *quattuorvir*, *præfectus juri dicundo* ved Siden af hinanden. Denne *præfectus*, der ogsaa i Forbigaaende nævnes i de store pisanske Indskrifter (Orelli 643) og ikke ganske sjelden i andre Indskrifter (Orelli-Henzen *index* p. 159), sees af *lex Salpensana* (c. 24 og 25) at have været en Suppleant, der traadte istedenfor

---

Qvæstorer med den vedføiede Bemærkning, at de først begyndte at vælges i det Aar. At antage, som nylig er sket, at de specielle Navne, som Diktator og Ædil, skulle være bragte fra Rom til Municipierne, er saameget forkertere, som disse Navne ogsaa lade sig paavise i latinske og italiske Byer længe før deres Borgerret (Diktator i Alba, Tusculum o. s. v., se nedenfor § 5). Fra Rom udgik ensartede og simple Navne, men paa enkelte Steder holdt sig, ligesom andre Oldtidserindringer, de gamle Navne, der vare fælles for Romerne med Latinere og Italere.

[1]) En enkelt Indskrift fra Luna (Orelli 732) har en *duovir potestate censoria*.

[2]) De særegne Kombinationer, der antydes i nogle Indskrifter, f. Ex. ved Benævnelsen *duovir juri dicundo quinquennalis* eller endog *prætor quinquennalis*, ere lidet forstaaelige og ligge udenfor vort Omraade.

en i Udførelsen af sin Magistratur hindret *duovir* eller *quattuorvir*, i Salpensa f. Ex. udnævnt af Duoviren selv, naar han reiste bort, eller af Keiseren, naar han gjorde Municipiet den Ære selv nominelt at overtage Duumviratet deri, andensteds valgt af Dekurionerne (Orelli 3818 og ved 2287), hvormed det ogsaa stemmer, at i *fasti Venusini* to *præfecti* forekomme som Erstatning for to, vi vide ikke af hvilken Grund, aftraadte *duoviri.*[1]) Ogsaa i Municipierne og Kolonierne havde Øvrighedspersonerne ydre Udmærkelsestegn, analoge med dem i Rom, navnlig *toga prætexta* og Tunica med *latus clavus* (Liv. XXXIV, 7. Hor. *Sat.* I, 5, 36), og foran dem gik Tjenere med Stave (Cic. *de l. agr.* II, 34), ligesom ogsaa den ved Embedet opnaaede varige Rang udtryktes ved Navnene *duoviralis*, *quattuorviralis*, *quinquennalicius* o. s. v. (se Indskrifterne). At Municipaløvrighederne havde underordnede Betjente, *scribæ* og andre *apparitores*, følger af sig selv, og Spor deraf findes ikke blot i Keisertidens Indskrifter (se en Anmærkning kort efter), men i *lex col. Jul. Gen. c.* 62 findes en Opregning af Duumvirernes og Ædilernes Betjente (ligeindtil *haruspex*) med Angivelse af deres Honorar; det Enkelte er uden Betydning for os; ved enkelte Hverv benyttedes Municipiernes offentlige Slaver.

Disse Myndigheder bestyrede Municipiets indre Anliggender, saasom den særegne Lokalkultus, Municipalfinantserne og offentlige Eiendomme (stundom langt fra liggende, se Cic. *ad fam.* XIII, 11 om Arpinaternes Besiddelser i Gallien, *quibus et sacra conficere et sarta tecta ædium sacrarum locorumque communium tueri possent;* jfr. om den campanske

---

[1]) At i en af de nylig (1875) fundne pompejanske Qvitteringsindskrifter, *n.* 120, en Præfekt findes fungerende ved Siden af to i Aarets Løb sandsynligvis paa Grund af stedfundne Uroligheder ny indtraadte *duoviri*, maa have sin Grund i os ubekjendte Forhold; men Sammenligningen af denne Præfekt med en romersk Diktator halter i alle Maader og forklarer Intet Tvertimod hænger denne Anvendelse af Navnet *præfectus* om en af en virkelig Øvrighed og i dennes Sted konstitueret Stedfortræder meget godt sammen med Benævnelsen *præfecti* for dem, der i ældre Dage udsendtes til Byer, som ifølge Savnet af Stemmeret ikke havde selvvalgte Øvrigheder.

By Atellas *ager vectigalis* i Gallien Cic. *ad fam.* XIII, 7)[1], Bygnings- og Veivæsen, Politi o. s. v. En Mængde Antydninger af Enkelthèder i denne Forvaltning forekomme i Indskrifterne fra Keisertiden; fra Republikens Tid, Aar 105 f. C., er i en Indskrift (Bruns p. 212) opbevaret en Beslutning om Betingelserne for Bortliciteringen af et Bygningsforetagende (*lex parieti faciendo*) i Kolonien Puteoli med Henvisning til Afgjørelse af visse Punkter af *duumviri* i Forening med et vist Antal *duumvirales.*[2])

Municipalretspleien ved egne Magistrater er allerede

[1]) Dio Cassius XLIX. 14 beretter at August skænkede Capua Gnosiernes Land paa Creta, altsaa Skat deraf, og at Capua besad det endnu paa Dios Tid. I *lex col. Jul. Genet. c.* 82 forekommer Forbud imod Afhændelse af offentlige Bygninger eller Staten skænkede *silvæ* og *pascua* eller Bortforpagtning, *locatio*, af de sidste paa længere end fem Aar; jfr. Frontin. *de contr. agr.* p. 54 Lachm.; hos Juristerne (Gaius III, 145. Paulus i *Dig.* VI, 3, 1 og XXXIX, 4, 11, 1) omtales ogsaa *locatio in perpetuum*, Arvefæste, af Municipaleiendomme. I samme *lex col. Jul. Genet. c.* 99 forekomme Bestemmelser om Byens Vandledninger.

[2]) Fra den ældre Keisertid kan her endnu medtages to interessante Minder om ren indre Municipalforvaltning. I Pompeji, der var en sullansk Militærkoloni, er nylig fundet en Række Indskrifter fra Neros Tid paa Voxtavler (udgivne af Petra i Rom 1876 og behandlede af Mommsen i Hermes XII, S. 88 ff., nogle hos Bruns p. 214). De indeholde dels Qvitteringer til en enkelt Mand for Auktionsbeløb, som han har indkasseret for Forskjellige, dels af den underordnede Municipalkasserer, en Slave, *colonorum coloniæ Veneriæ Corneliæ Pompejanæ servus*, mest med Navnet *Privatus*, der fungerede som Stadsfuldmægtig, *actor*, under Duumvirernes Autoritet for til ham indbetalte Beløb af Forpagtningsafgifter af offentlig Eiendom. (I ydre Form svare disse Indskrifter til de i forrige og dette Aarhundrede i Guldbjergværket ved Vöröspatak i Siebenbürgen fundne Indskrifter, der indeholde en Række Privatkontrakter af meget forskjellig Art fra det andet Aarhundrede e. C., hvoraf Prøver findes hos Bruns p. 205 sqq.) I en Indskrift fra Cære (Orelli 3787) findes Udskrifter af Municipiets Forhandlingsprotokol (*commentarium cotidianum municipii Cæritum*, der siges efter en Befaling fremtaget af en *scriba*) af en A. 113 e. C. under Forsæde af Diktator i Cære af Dekurionerne tagen Beslutning om Overdragelsen af en Plads til en keiserlig Frigiven til Samlingssted for *Augustales*, tilligemed Indberetning derom til Municipiets Kurator (se om ham og om *Augustales* nedenfor ved Keisertiden) og dennes bifaldende Svar.

betegnet ved disse Magistraters Navn; men naturligvis var denne Jurisdiktion bunden til de romerske Prætorers Edikter, hvilket fremgaar saavel af Sagens Natur, da Edikterne udstedtes for hele Folket af Chefen for dets Privatretsvæsen, som sees udtrykkelig af *lex Galliæ cisalpinæ* (*col.* I, *v.* 24). *Duumviri* og *quattuorviri* maa nærmest tænkes i Analogi med Prætoren som de, der behandlede Sagerne *in jure* og henviste dem til særlige Dommere (se ogsaa *lex Gall. cisalp.* helt igjennem, navnlig *c.* 1 *v.* 15 sqq.: *jus dicito*, *judicia dato judicareque jubeto*); men om det Enkelte herved, f. Ex. om Fordelingen og Samvirkningen mellem de enkelte *duoviri* eller *quattuorviri*, om Dommerqvalifikationerne o. s. v., vide vi Intet. Det er muligt eller endog sandsynligt, at Municipaljurisdiktionen var indskrænket og maatte henvise Sager over en vis Størrelse til Rom (*lex Gall. cisalp. c.* II *v.* 3. 19. 27). Naar der i *lex Jul. munic. v.* 118 nævnes *judicium publicum* i Municipiet selv i Modsætning til *judicium publicum* i Rom med Kapitalstraf, maa derved tænkes paa Klager over Forseelser imod Municipiet selv, dets Interésser og Love.[1])

Ligesom det ovenfor er bemærket, at Municipiernes Beboere vedligeholdt Interessen for ansete derfra udgaaede Familier og Mænd, og disse atter satte en Ære i at tage sig af deres *municipes*, hos hvem de sædvanlig bevarede deres Familieeiendomme, et Forhold, der ogsaa viste sig deri, at Senatorer i Rom eller Sønner af Senatorer overtoge Municipalembeder (f. Ex. Milo Diktaturen i Lanuvium, Cic. *pro Mil.* 10, L. Piso Duumviratet i Capua, der af Cæsar var gjort til Koloni, i samme Aar, 58, i hvilket han var Konsul i Rom, Cic. *de domo* 23. *pro Sest.* 8. *in Pis.* 11, Cn. Pompejus Duumviratet eller Quattuorviratet i en Koloni, uden Tvivl Capua, Cic. *post red. in sen.* 11, Ciceros Søn og Brodersøn Ædititeten i Arpinum, Cic. *ad fam.* XIII, 11, hvor Ordene *constituendi municipii causa* tyde paa vanskelige Forhold og Misbrug), saaledes se vi Kolonier og Municipier slutte sig

[1]) Frigivelsen af Slaver hos *duumvir* og Udnævnelsen af Formyndere for Personer, der ikke havde en lovbestemt Formynder (jfr. *tutor Atilianus*), nævnes i *lex Salpens.* 28.

til ansete Mænd i Rom som deres *patroni* (Dionys. H. II, 11), Kolonierne da naturligvis især til saadanne, der selv eller hvis Forfædre havde medvirket ved deres Anlæg (se Cic. *pro Sulla* 21 om Forholdet imellem Kolonien Pompeji og Sulla), men ellers til frit efter særlig Anledning valgte (Svet. *Aug.* 17: *Bononienses in Antoniorum clientela antiquitus erant.* Cic. *Phil.* II, 41 om Puteolanernes Valg af M. og D. Brutus og Cassius til Patroner, en politisk Demonstration).[1] Til disse *patroni* henvendte Municipier og Kolonier sig (henvistes maaske ogsaa stundom af Senatet) under opstaaede Stridigheder og fik dem afgjorte ved deres Kjendelse (Cic. *pro Sulla l. c.*). I sidste Instants hørte naturligvis Uroligheder i Kommunerne og Stridigheder imellem Nabokommuner under Senatets Afgjørelse, hvis de ikke bragtes for Folket af en Tribun.

Under den her skildrede Bestyrelse levede i Municipierne, ligesom i Hovedstaden, ved Siden af de høiere Borgerklasser, de romerske Riddere (*tribuni ærarii*) og Municipaldekurionerne, af hvilke Enkelte vare rige Grundeiere eller dreve betydelige Handelsomsætninger (som den af Cicero forsvarede Cæcina), en Almue, for største Delen sammensat af mindre Handlende og Haandværkere, *tabernarii*, *opifices*, og af hvilken Frigivne og deres nærmeste Afkom udgjorde en ikke ringe Bestanddel. Tyendet og de simplere Arbeidere i Værksteder, Huse og paa offentlig Gade vare ogsaa her Slaver. Offentlige i Kommunens Tjeneste brugte Slaver omtales ofte (— Exempler paa dem betroet, ikke ganske underordnet, Arbeide findes ovenfor —), derimellem ogsaa Slaver, der tilhørte Municipaltempler, som de saakaldte *Martiales* i Larinum (Cic. *pro Cluent.* 15).

Hvert Municipium havde sin særegne af ældre lokale og almindelige romerske Elementer sammensatte Kultus, og en ganske efter romersk Mønster dannet Kultus indrettedes

---

[1]) I Talen *pro Sestio* 4 siger Cicero, at han i Anledning af Undertrykkelsen af den catilinariske Sammensværgelse var bleven valgt til Patron af den Borgerbefolkning, der dengang uden selvstændig Kommunalforfatning boede i det gamle Capua (*conventus*). Baade i *lex Malac. c.* 61 og i *lex col. Jul. Gen. c.* 97 og 130 forekomme Bestemmelser, der gaa ud paa at hindre ensidige og letsindige Valg af Patroner.

ved Anlæget af Kolonier og udstyredes med Præster, Templer og bestemte Indtægter. Cicero *(de leg. agr.* II, 35) antyder endog med nogen Overdrivelse for den paatænkte Koloni Capua 6 Pontifices og 10 Augurer, og i *lex col. Jul. Gen. c.* 65 ff. paalægges det Koloniens første Duumvirer at sørge for Ordningen af dette Anliggende, for Valget af Pontifices og Augurer. Municipiets Templer havde stundom særlige Eiendomme (hvorom Noget vil blive bemærket i Kap. 11); til de religiøse Fester knyttede sig Folkeforlystelser i Theater (Juv. III, 172 ff.) og Amphitheater, hvis Skildring ligger udenfor vort Formaal (Forskrifter derom i *lex col. Jul. Gen. c.* 70, hvor baade Byens og Magistratens Tilskud nævnes, og i samme *lex c.* 126 ff., hvor der gives Bestemmelser om Æerespladser).

Anm. Det til et større Municipium hørende Landomraade var sædvanlig ligesom Staden Roms egen gamle Bymark delt i mindre Distrikter, hvis Beboere, forbundne ved lokale Interesser, Fester og Forlystelser, og visse Foranstaltninger til Vedligeholdelse af Orden (Politi), dannede en Art mindre og underordnede Kommuner. Men der kunde og maatte paa forskjellige Steder være ikke ringe Forskjelligheder i disse Indretninger og i Forholdet til den større Kommune. Det almindelige Navn paa slige mindre Landdistrikter er *pagi*, et Navn, der i og for sig er saa ubestemt, at som bekjendt Cæsar (*B. G.* I, 12) bruger det om de fire store Dele af det helvetiske Folk, stundom *vici*, det sidste maaske mere betegnende en egentlig Landsby (Festus *v. vici* og *v. magisterare*); men herfra lade sig ikke nøie adskille Betegnelserne for noget større og stadlignende samlede Bebyggelser i Landdistrikterne, *fora* og *conciliabula.* I enkelte Egne, hvor større sluttede Byer fattedes, havde saadanne *pagi* vel en friere Stilling og traadte næsten i Municipiernes Række (jfr. *pagi Marsorum et Pelignorum* hos Festus *v. vici*); det samme kan formodes om Capuas Territorium i den Periode, da Capua efter den anden puniske Krig og indtil Anlæget af en Koloni der i Ciceros og Cæsars Tid savnede en egentlig Municipalforfatning og af Cicero (*pro Sest.* 4) betegnes som *conventus*, af de interessante Indskrifter (den ældste af sikker Datum fra Aar 108 f. C.), der angaa

Beslutninger og Foretagender, f. Ex. Opførelsen af Templer, af *pagi* og *magistri pagorum* omkring Capua (*C. I. L.* I p. 159 sqq.). Det fælles Navn for den af Beboerne (*pagani*, *vicani*) valgte Distriktsforstander var *magister pagi* (*vici*), i enkelte større Distrikter vel flere eller én med Bisiddere. For den oprindelige romerske Bymarks Vedkommende skildrer Dionys. H. IV, 15 Inddelingen i *pagi*, der henføres til Numa Pompilius (Dionys. H. II, 76. Plut. *Numa* 16), og deres *magistri*, hvem han tillægger Forretningen at kjende (ikke at føre skriftlig Fortegnelse over) Grundeiendommene og Eierne i Distriktet, at lede den aarlige Distriktsfest, *paganalia* (se nedenfor i Kap. 11) o. s. v.; om Alt i denne Skildring svarer til den oprindelige Virksomhed, er tvivlsomt [1]); en enkelt *pagus* i *ager Romanus*, *pagus Lemonius* ved *via Latina*, nævnes tilfældig som den, der skal have givet en hel Tribus Navn (Festus *v. Lemonia*). I den historiske Tid er der ikke mindste Spor af denne Inddelings Benyttelse i Statsstyrelsens Tjeneste, og det er aldeles forkert at tænke sig Optagelsen af nye Borgere i Tribus, især ved Forbundskrigen, som forbunden med en fra Rom udgaaet Ordning af *pagi*. Indskrifterne, men de fleste fra Keisertiden, omtale oftere Beslutninger af *pagi*, om hvis Vedtagelsesform vi Intet vide, under Navnene *decretum* (Orelli 3270. 360) eller *lex* (Orelli 3793; jfr. Plin. *H. N.* XXVIII, 28); fra Furfo, en *vicus*, der hørte til Staden Peltuinum i Vestinerlandet i Mellemitalien, er opbevaret en Indskrift fra A. 58 f. C. (*C. I. L.* I *n.* 603. Orelli 2488. Willmanns 105), indeholdende Indvielsesdokumentet (*lex*) for et af Distriktet opført Tempel for *Juppiter Liber*, hvori omtales *ædiles vici* med Ret til at straffe med Bøder. Her og mange andre Steder omtales Distrikternes Særeiendomme, især Templer og Kapeller, og forudsættes særlige Indtægter. I Keisertiden vedbliver, som allerede sagt, denne Inddeling af Stædernes Territorier

---

[1]) Til det Tvivlsomme hører, hvad Dionysius siger om Opkrævningen af Skatter; ganske vist forkert og beroende paa den falske Opfatning af *pagus* som svarende til det græske πάγος, en Klippehøi, er, hvad han siger om befæstede Tilflugtssteder.

i *pagi* som almindelig (*Dig.* XXXIII, 1, 12. L, 15, 4 o. s. v.).[1]) Hvad *fora* og *conciliabula* angaar, tillægger *lex Julia municipalis* (*v.* 83 og 85) dem, i Rækkefølge med Municipier, Kolonier og Præfekturer, Magistrater og Dekurioner, men siden (*v.* 89 ff. og 95) nævnes kun de tre første Klasser, saa at Navnene *fora* og *conciliabula* paa det første Sted maaske blot ere medtagne af vidtdreven Forsigtighed i Opregningen. I *lex* (*Acilia*) *de repet. v.* 31 nævnes *oppida*, *fora*, *conciliabula*, *ubei jure dicundo præesse solent*; det er imidlertid ikke umuligt, at der tænkes paa Rundreiser af Hovedbyens Øvrighed. Adskillige større Byer, Municipier og Kolonier med Navnet *forum* (*Forum Regium*, *Forum Julium*) have sandsynligvis tidligere indtaget en mere underordnet Stilling.

Af de oprindelige romerske *pagi* synes nogle i den ældste Tid indlemmede i selve Staden Rom, saa at der fremkommer en Adskillelse af Byalmuen i *montani*, der aarlig feirede en Fest, *septimontium*, og *pagani*, der ogsaa i Byen feirede *paganalia* (Varro *L. L.* VI, 24 p. 58. Festus *v. septimontio. v. septimontium* og *v. sifus*); af Cic. *de domo* 28 sees, at der endnu i hans Tid bestod *conventicula et quasi concilia plebis urbanæ* under Navnene *montani* og *pagani*, der endog i Beslutninger udtalte politiske Meninger, altsaa aabenbart Forbindelser af samme Art som *collegia*; men ellers svarede i Byen Rom (— om de øvrige Byer vides Intet —) til den landlige Inddeling i *pagi* en Inddeling i *vici* (Dionys. H. IV, 14) med Forstandere *magistri vicorum*, som Liv. XXXIV, 7 regner til *infimum genus hominum*, men som dog besørgede visse ubetydelige *ludi* (Dionys. H. *l. c.* Ascon. *ad Cic. in Pis.* p. 123).[2])

---

[1]) I den vigtige Indskrift (Orelli 6664), der angaar Udlaanet af og Pantesikkerheden for en Kapital til Understøttelse for fattige Børn (se Kap. 9), haves et Exempel paa en større Kommune i det gamle Samnium, de herhid i ældre Dage forflyttede Ligurer med Tilnavnet *Bæbiani*, inddelt i *pagi* uden større By.

[2]) Man kunde forresten formode, at der hos Asconius istedenfor *faciebant* skulde staa *faciunt*, saa at der betegnedes Overgangen af Besørgelsen af *ludi compitalicii* fra *magistri collegiorum* til de af August fremdragne *magistri vicorum*.

§ 4.

Kolonier, *coloniæ civium*, *Latinæ*, *militares.* [1])

a. De romerske Kolonier, af hvilke Sagnet betegnede Ostia som den ældste, vare (i stærk Modsætning til Grækernes Handelskolonier, ἀποικίαι, der opstode ved Udvandring til fjerne Egne og dannede selvstændige Stater, men beslægtede med deres κληρουχίαι) oprindelig fremskudte Poster eller Grændsefæstninger (*colonia velut arx imposita*, Liv. X, 1), dannede ved offentlig foranstaltet Bosættelse af et Antal Borgere med Familier i en erobret By, hvor de fandt Boliger og Eiendom i de Huse og paa det Agerland (sædvanlig to Trediedele af Distriktet, *duæ partes*), der fratoges de Overvundne. [2]) Denne Koloniernes oprindelige Charakter, som endnu Cicero betegner (*de leg. agr.* II, 27 [3])), udtrykker Dionysius rigtig ved ofte at kalde Kolonien φυλακήν, φρουράν, Kolonisterne φρουρούς (IX, 58 og 59 tales der først om, at Antiaterne modtoge en romersk φρουρά, dernæst om κληρουχία og Uddeling af antiatisk Land til Borgere; jfr. ogsaa App. *Civ.* II, 140); Livius har intet Blik for dette Forhold. [4]) De underdanige Beboere bleve i den ældste Tid for en stor Del boende i og paa den for dem tilbageblevne Del af Byen og Marken som misfornøiede *cives sine suffragio*, hvoraf fremkom de i den ældste Tid idelig omtalte Frafald af Kolonier, som Livius ikke kan forstaa, det vil sige, hvad der paa andre Steder udtrykkelig nævnes, Forjagelse af de romerske Kolonister ved de gamle

---

[1]) Denne Gjenstand er for Republikens Tid, dog med Undtagelse af Militærkolonierne fra Sulla af, behandlet i Forfatterens Afhandling *de jure et condicione coloniarum Romanarum* i første Bind af hans *Opuscula academica*, hvor Stoffet fuldstændig er samlet.

[2]) Servius (Fuld.) *ad Æneid.* I, 12: *Colonia est cætus eorum hominum, qui universi deducti sunt in locum certum ædificiis munitum, quem certo jure obtinerent.* Smsteds.: *Colonia est pars civium aut sociorum missa, ubi rem publicam habeant ex consensu suæ civitatis aut publico ejus populi, unde profecta est, consilio.*

[3]) *Majores colonias sic idoneis in locis contra suspicionem periculi conlocarunt, ut esse non oppida Italiæ, sed propugnacula imperii viderentur.*

[4]) Virkelige forbigaaende Garnisoner maa forstaaes under Ordet *præsidium* hos Liv. VII, 38. VIII, 16 og IX, 40, men om V, 8 kan tvivles.

Beboere, vel oftest med Hjælp udenfra (se f. Ex. Dionys. H. VIII, 14 om Circeji: *ἐν ᾗ κληροῦχοι Ῥωμαίων ἦσαν ἅμα τοῖς ἐπιχωρίοις πολιτευόμενοι, καὶ παραλαμβάνει Μάρκιος τὴν πόλιν ἐξ ἐφόδου.* Livius selv III, 4. 10. 22 om Antium; IV, 31 om Fidenaternes Frafald, begyndt med *cædes colonorum*; VI, 17 om Velitræ; IX, 16 og 23 om Satricum og Sora). I Tidernes Løb smeltede disse gamle Indbyggere, forsaavidt de ikke udvandrede, sammen med Romerne og fik *suffragium*, saa at Kolonikommunerne, der oprindelig kun omfattede de udsendte Kolonister, kom til at bestaa af hele Befolkningen (naturligvis efterhaanden med bosatte Fremmede, *incolæ*). Men selve Romerstatens Grundtanke modstræbte Fjernelsen af Borgere langt fra Hovedbyen, og Borgerne vare trods de økonomiske Fordele ikke altid tilbøielige til med faktisk Forringelse af deres politiske Betydning at drage bort til usikre Bopæle (jfr. Dionys. H. IX, 59. Liv. X, 21. IX, 26 om Luceria) og at bindes til disse for en Række Aar (se nedenfor). Efterat altsaa de gamle latinske Stæder, forsaavidt de ikke fuldstændig løsreves fra *nomen Latinum* og optoges i romersk Borgerret med eller uden Stemmeret, vare bragte i fuldstændig Afhængighed af Rom, altsaa især fra Aar 338 af, fandt Romerne under deres stedse videre Fremtrængen i Italien det hensigtsmæssigere at benytte Latinerne paa samme Maade som tidligere Borgerne til at sikre vigtige vundne Punkter ved Bosættelsen af en ny med økonomiske Fordele udstyret, til Rom knyttet Befolkning; man udsendte *coloniæ Latinæ*, af hvilke enhver blev en ny latinsk Forbundsstat, *civitas Latina.*[1]) Paa den anden puniske

---

[1]) En Erindring om, at Latinerne før deres romerske Underdanighed havde anlagt Kolonier for egen Regning, er (for ikke at tale om Sagnet om Alba Longas Kolonier) opbevaret i en Artikel hos Festus *v. priscæ*: *Priscæ Latinæ coloniæ appellatæ sunt, ut distinguerentur* (Udgaverne *distinguerent*) *a novis, quæ postea a populo* (*p. Romano?*) *dabantur.* Det er ikke utænkeligt, at i en vis Tid Forbundet med Latinerne og Hernikerne kan have givet Anledning til Fælleskolonier fra alle tre Folk; navnlig synes Spor af noget Saadant at vise sig i Dionysius's Beretning om Antium (IX, 59); men hvad Nyere have udført videre om dette Forhold, der maatte blive meget vanskeligt at ordne og bevare, savner alt historisk Grundlag. Naar Ardea, Nepete og

Krigs Tid var der 30 saadanne, som opregnes hos Liv. XXVII, 9 og 10, adspredte over hele Italien, de to yngste, Cremona og Placentia, anlagte Aar 218 (Liv. XXI, 25; om Placentia ogsaa Ascon. *in Cic. in Pis.* p. 120). Begge Slags Kolonier (*civium* og *Latinæ*) kunde kaldes *coloniæ Romanæ* som anlagte ved romersk Foranstaltning og hørende til Romerstaten, dog kun den ene Slags til Romerfolket. Det er et mærkværdigt Bevis paa, hvor uklare Forestillingerne om de ældre romerske Forhold allerede vare i Augusts Tid og nærmest efter ham, da man rigtignok ikke i et Aarhundrede havde set andre Kolonier anlægges end Soldaterkolonier af Borgere, og da de gamle latinske Kolonier forlængst (ved Forbundskrigen) vare blevne Municipier, at ikke blot Vellejus Paterculus i sin chronologiske Oversigt over de romerske Kolonianlæg (I, 14 ff.) uden Antydning af Forskjel sammenblander begge Arter af Kolonier, men at Livius (XXVII, 9. 10. 11), hvor han i den anden puniske Krigs Historie skulde fortælle, at nogle af de daværende latinske Kolonier vægrede sig ved at stille Kontingent til Forbundshæren, taler som om der ikke gaves andre Kolonier end disse 30 (*triginta tum coloniæ populi Romani erant*), og i en Tale ligefrem betegner dem som bestaaende af romerske Borgere (*Romanos esse etc.*), medens han dog ikke blot i samme og i 36te Bog (Kap. 3) omtaler ni andre Kolonier

Sutrium nævnes som latinske, men af Romerne anlagte og under deres Høihed staaende Kolonier temmelig længe før A. 338 (nemlig A. 442, 383 og 382), (— og Nepete og Sutrium laa i en Retning, i hvilken Latinerne aldrig paa egen Haand kunde trænge sig frem eller sætte sig fast —) kunne vi ikke fuldt opklare Sammenhængen; det er muligt, at Romerne have overladt Latinerne Noget af deres egne Erobringer til Løn for ydet Bistand. Uforstaaeligt er, hvad Livius (VII, 27) har om en Koloni *ab Antiatibus Satricum deducta* paa en Tid, da Antiaterne aldeles ikke selvstændig kunde anlægge en Koloni; menes der en Overflytning af nogle Kolonister fra Antium til Satricum? Mærkeligt er det ogsaa, at de to Prætorer, der Aar 340 stode i Spidsen for Latium ved dets Løsriven fra Rom, siges at være *ex coloniis Romanis*, Setia og Circeji; jfr. Liv. VIII, 5: *colonias quoque Latinum Romano prætulisse imperio*; de to Prætorer hørte formodentlig til den undertrykte ældre Befolkning, og om dem maa ogsaa Tilslutningen til Latinerne forstaaes.

(*civium maritimæ*), men i XXIX, 15 ganske rigtig og med rene Ord kalder de vrangvillige Kolonier *Latinæ* og Indbyggerne *socii*. Det vilde da være urimeligt at vente omhyggeligere Adskillelse hos Dio Cassius eller Diodorus Siculus.) De latinske Kolonier knyttedes ligeoverfor de øvrige Italere til Romerne, skjøndt Latinerne i Hjemmet ugjerne havde opgivet deres Selvstændighed, foruden ved den økonomiske Interesse væsentlig ved Stamme- og Sprogforhold (Latin i Modsætning til Oskisk, Umbrisk, Etruskisk o. s. v.), ved visse Hensyn og Æresfortrin (se Kap. 1 § 8) og derved, at de i deres i Begyndelsen farlige Stilling imellem overvundne Fjender alene havde en Støtte i Rom; i det Hele bevarede de latinske Kolonier Troskaben mod Rom og opfyldte deres Bevogterpligt endog under meget vanskelige Forhold; i den anden puniske Krig faldt ingen fra, om end et Mindretal fandt Byrden, der paalagdes, for streng og unddrog sig den, hvorfor de siden maatte bøde, og i Forbundskrigen gav især Æsernia et glimrende Exempel (Liv. *Epit.* LXXII). Efterat man havde begyndt med Anlæget af latinske Kolonier, standsedes i lang Tid Anlæggelsen af Borgerkolonier med Undtagelse af nogle faa, saakaldte *maritimæ*, ved Søhavne, der synes at have havt særlig Vigtighed, og høist to andre [1]), indtil der efter Slutningen af den anden puniske Krig, som saa stærkt havde rystet Italien, i Aaret 194 anlagdes otte nye i Nedreitalien, alle *maritimæ*, og siden et Par i Etrurien og to, Mutina og Parma, i det cisalpinske Gallien. Derefter følge atter (ikke mange) latinske Kolonier i første Halvdel af det andet Aarhundrede. [2]) Først i Gracchertiden fremtræde atter Borgerkolonier, men nu aldeles udenfor deres oprindelige Øiemed blot som Vehikel for Ageruddeling og Forsørgelse af Borgere i større sluttede Masser, dannende nye Kommuner. Ved Ti. Gracchus's Ageruddeling nævnes dog ikke udtrykkelig Ko-

[1]) Casilinum og Æsulum, for hvis Borgerret Beviset dog kun ligger deri, at de ikke nævnes som *Latinæ* imellem de 30.

[2]) En i Aaret 171 i Spanien oprettet latinsk Koloni, Carteja, dannedes paa en særegen Maade af halvromerske (halvitaliske) Spaniere (Liv. XLIII, 3).

loniformen, men derimod ved C. Gracchus's, og nu skete Anlæget ogsaa udenfor Italiens Grændser (Vell. Pat. II, 6: *novis coloniis replebat provincias.* App. *Civ.* I, 23. Plut. *C. Gracch.* 6); thi om end ikke alle de af ham foreslaaede virkelig bleve anlagte og holdt sig (Plut. *C. Gracch.* 9 siger dog, at han kun foreslog to), kan dette dog ikke benegtes om nogle. (At Karthago, hvortil 6000 Kolonister vare bestemte, ikke dengang holdt sig, sees tydeligt af App. *Civ.* I, 24 og *Pun.* 136.)[1]) Nogle Aar efter, Aar 118 (Vell. Pat. I, 15. II, 7. Konsulnavnene Eutrop. IV, 23), blev Narbo paa Galliens Sydkyst Borgerkoloni (Narbo Martius; Cic. *pro Font.* 5: *nostrorum civium*)[2]), hvorefter i Aar 100 anlagdes Eporedia (Ivrea) og vel omtrent samtidig Dertona (Tortona), sandsynligvis Borgerkolonier, alle tre som Grændsefæstninger eller til Forsvar for Forbindelsesveie, men derefter ingen hverken af den ene eller den anden Art indtil Sulla; med ham begyndte en ny Anvendelse af Borgerkolonierne, hvorom nedenfor skal tales særskilt.

b. Anlæggelsen af en Koloni, det være sig en Borgerkoloni eller en latinsk, vedtoges ved en af Senatet foranlediget Lov, sædvanlig *plebiscitum* (Liv. XXXIV, 53),[3]) hvorefter der gjerne under Ledelse af *prætor urbanus* valgtes tre Kommissærer til at besørge det hele Anliggende, *tresviri, triumviri coloniæ deducendæ* (se f. Ex. Liv. IV, 11. X, 21 og mange andre Steder; om en latinsk Koloni, ved hvilken

---

[1]) Derimod kom de tolv Kolonier, som af M. Livius Drusus i samme Aar foresloges, neppe til Udførelse (App. *Civ.* I, 35; ingen enkelt nævnes).

[2]) Aldeles afgjørende Bevis for, at Narbo oprindelig var Borgerkoloni, ligger dog ikke i Ciceros Sted; thi Virkningen af *lex Julia* kan meget vel have udstrakt sig ogsaa til latinske Kolonier udenfor Italien, saa at Narbo derved fik Borgerret. For de af Marius anlagte Koloniers Egenskab som Borgerkolonier vidner den Marius ved Anlæggelsen tilstaaede Ret til for hver at udnævne et vist Antal romerske Borgere ved Optagelse i Kolonierne (se Kap. 1 § 7).

[3]) At nogensinde en Koloni anlagdes efter en blot Senatsbeslutning, er utænkeligt, om end den Lov, hvorved den af Senatet for hensigtsmæssig ansete Foranstaltning bekræftedes, ikke altid nævnes, f. Ex. ikke Liv. XXXVII, 47. 57 (jfr. Kap. 4 § 1).

Kommissærerne naturligvis ogsaa vare Romere, Liv. XXI, 25, XXXIV, 53. XXXVII, 57). (I senere Tid finde vi ved tilsigtet større Ageruddeling og Anlæg af flere Kolonier et større Antal, ved *lex Servilia* A. 63 *decemviri*; Cæsar lod til Uddelingen af *ager Campanus* endog vælge *vigintiviri*, aabenbart for at inddrage desto flere indflydelsesrige Mænd i Sagen, Dio Cass. XXXVIII, 1. Cic. *ad Att.* II, 6. Svet *Aug.* 4. Plin. *N. H.* VII, 176.)[1]) Triumvirerne vare sædvanlig ansete Mænd (af de tre, som Ascon. *ad Cic. in Pis.* p. 121 nævner ved Placentia, vare de to Konsularer). De opfordrede Borgere eller ved latinske Kolonier *Latini* til at melde sig (*nomina dare*, *profiteri*).[2]) Kolonisternes (*colonorum*) Antal var i den ældste Tid sædvanlig og senere ofte 300 (se Dionys. H. II, 35. 53. Liv. VIII, 21. XXXII, 29. XXXIV, 45 ved Aar 194), det vil sige 300 Familier; thi Kolonisten drog ud med Kone og Børn, og der gaves uden Tvivl fortrinsvis Familiefædre Adgang, da det gjaldt en varig Befolkning,[3]) men i den senere Tid ogsaa større, f. Ex. 2000 til Satricum (Liv. VI, 16), Mutina og Parma (XXXIX, 55), 2500 til Cales (VIII, 16) og Luceria (IX, 26), 3000 *in Volscos* (V, 24), 4000 til Interamna Succasina (IX, 28), Sora (X, 1) og Carseoli (X, 2), endelig 6000 til Alba i Æqverlandet (X, 1), og Placentia (Ascon. *ad Cic. in Pis* p. 121), andre Tal andensteds

---

[1]) *Quinqueviri* hos Cic. *ad Att.* II, 7 og *de prov. cons.* 17 bero vel paa en Feilskrift, om der end i Keisertiden i Indskrifter forekomme Spor af *quinqueviri* ved Kolonianlæg.

[2]) At romerske Borgere kunde melde sig til en latinsk Koloni, hvorved de tabte deres Borgerret og bleve Latini, er bemærket i Kap. 1 § 7. Derimod kunde naturligvis Latinerne ikke ved at melde sig til en Borgerkoloni gjøre sig selv til Borgere, og Livius (XXXIV, 42) omtaler et Forsøg herpaa som tilbagevist, dog i saadanne Udtryk, at han kan synes, sandsynligvis imod sin Villie, at antyde, at de kunde følge med uden at blive romerske Borgere. I latinske Byer kunde Romerne ifølge deres Høihedsret optage andre *socii* og gjøre dem til Latinere; Livius (XLI, 8) beretter saaledes, at 400 Familier *ex Pelignis et Samnitibus* optoges i den allerede bestaaende, men svækkede, latinske Koloni Fregellæ. Om Carteja i Spanien se kort foran.

[3]) Gjetningerne om Forholdet imellem de 300 *coloni* og 300 romerske *gentes* ere ligesom Talen om Forskjellen imellem Patriciere og Plebleiere ved denne Gjenstand uden al Grund.

hos Livius, f. Ex. XXV, 9 og 40, hvor paa begge Steder adskilles *equites* og *pedites*.) Da Ageruddelingen blev Hovedsagen, f. Ex. ved Uddelingen af *ager Campanus*, blev Tallet endnu større. Skjøndt den økonomiske Fordel var en Bevæggrund til at melde sig, dannedes dog Kolonierne i den ældre Tid, da de bevarede deres oprindelige Charakter, ingenlunde af Folkets Bærme, *fæx populi*; tvertimod var der efter Livius's egne Angivelser (se kort foran) altid et vist Antal Riddere imellem Kolonisterne. Da Kolonierne i den ældre Tid anlagdes som Grændseværn, kunde det nødvendige Antal Borgere, hvis de ikke frivillig meldte sig, udskrives eller udtages ved Lod (Dionys. H. VII, 13. Plut. *Coriol.* 13), ligesom det heller ikke var Kolonisterne tilladt vilkaarlig at drage bort fra Kolonien (Liv. X, 21: *statio prope perpetua*), idet der ganske vist, ligesom siden ved Ti. Gracchus's *lex agraria* (App. *Civ.* I, 10 og 27) og ved Cæsars Militærkolonier (App. *Civ.* III, 2 og 7), var fastsat et Antal Aar, inden hvilket de ikke maatte afhænde den tildelte Eiendom (i Cæsars Militærkolonier tyve Aar). Omvendt vare Kolonisterne i det Ringeste i visse Tilfælde og i nogen Tid (— saalænge Koloniens Sikkerhed krævede det —) fritagne for Udskrivning til anden Krigstjeneste; denne *vacatio militiæ* paaberaabte i den anden puniske Krig *coloniæ maritimæ* sig, endog som *sacrosancta*, men den respekteredes dengang kun ved Ostia og Antium (Liv. XXVII, 38. XXXVI, 3). Til Koloniens Øiemed og Charakter svarede det, at Kolonisterne droge ud i militær Orden, *sub vexillo* (Cic. *Phil.* II, 40. Hygin. *de limit. const.* p. 176 Lachm.) inddelte i *equites* og *pedites*; ved den latinske Koloni Aquileja nævnes endog særlig Centurionerne (Liv. XL, 34). Skjøndt Kolonien sædvanlig anlagdes i en allerede bestaaende By, indviedes dog denne som nyanlagt med de gammeldags Ceremonier, der antoges at være brugte ved Roms egen Anlæggelse (App. *Civ.* I, 24. Cic. *Phil.* II, 40), og med Auspicier (Cic. *de leg. agr.* II, 12). Den Dag, paa hvilken disse Ceremonier udførtes, optegnedes og festligholdtes siden som Koloniens Fødselsdag (Cic. *pro Sest.* 63. *ad Att.* IV, 1. Ascon. *ad Cic. in Pis.* p. 120), og vi finde endog i enkelte Kolonier Spor af en Datering fra Anlæggelsesaaret

(*lex pariet. fac. Put.*, Bruns p. 212). Af det til Kolonien henlagte og efter den særegne romerske Landmaalingsvedtægt (Limitation, se ved *ager publicus* i Kap. 9) inddelte Land anvistes der (*assignabatur*) enhver Kolonist det for hver Koloni fastsatte Maal, ved de ældre Kolonier oftest to *jugera* (et *jugerum* 28,800 Kvadratfod) eller 2½ (*bina jugera cum semissibus*) for den menige Kolonist (Liv. IV, 47. VI, 16. VIII, 21. Sic. Flacc. *de cond. agr.* p. 153. Liv. V, 24: *trina jugera et septunces*), siden, efter den anden puniske Krig, *quina jugera* (Liv. XXXIX, 55), men ogsaa i det fjerne Overitalien langt større Maal, naturligvis paa Grund af Afstanden fra Rom og den store Usikkerhed, der forringede det maaske uopdyrkede Lands Værdi. Der gaves Tillæg for de høiere Trin; ved den latinske Koloni Bononia angiver Liv. XXXVII, 57, medens *pedites* fik 50 *jugera*, for *equites* 70, ved Aquileja, XL, 34, for *pedites* 50 *jugera*, for *centuriones* 100, for *equites* 140, omtrent efter Forholdet ved Byttedeling, hvor *centurio* fik *duplex*, *eques triplex*. Naturligvis overholdtes dette Forhold imellem de forskjellige Trin ogsaa og endnu strengere ved de senere Militærkolonier (Sic. Fl. *de cond. agr.* p. 156. Hygin. *de limit. const.* p. 176). For den saaledes anlagte Koloni blev der naturligvis, dels ved Anlæggelsesloven, dels i det Enkelte ved Triumvirernes Anordning, fastsat en Kommunalforfatning. For Borgerkolonierne blev denne aldeles analog med Municipiernes, kun mere efter en fast Vedtægt uden de Særegenheder og Afvigelser, som i Municipierne den ældre Tilstand medførte, skjøndt naturligvis ikke uden Hensyn til lokale Forhold, Tidsomstændighederne og Koloniernes Størrelse; men for os ere disse mindre Afvigelser ubekjendte. Hvad der ved en Kolonis Grundlæggelse var fastsat, betragtedes uden Tvivl som et Grundstatut, der ikke kunde forandres uden Tilladelse fra Rom. Den latinske Kolonis Forfatning ordnedes efter de øvrige latinske Staters Mønster, der forresten uden Tvivl havde den største Lighed med den romerske, dog saaledes at her maatte fastsættes, hvad den nye *civitas socia et fœderata* (som saadan betegnes udtrykkelig en Koloni Cic. *pro Balbo* 21, ligesom alle *Latini* som *fœderati* smsteds. 24) havde at yde Romerne, navnlig af Soldater; dette Kontingent krævedes

da siden *ex formula* (Liv. XXVII, 10).[1]) Kolonier, der vare svækkede eller dog ikke tilstrækkelige for Øiemedet, forstærkedes stundom med nye Kolonister, med hvilken Forstærkning maatte følge Omfordeling eller Tillæg af Agerland, hvorved dog ikke dannedes nogen ny Koloni (Cic. *Phil.* II, 40. Liv. XXXI, 49. XXXII, 2. XXXIII, 24 og flere Steder).

c. Efterat man allerede i Gracchertiden havde benyttet Anlæggelsen af Kolonier som blot Forsørgelsesmiddel for fattige Borgere (og derved tillige som Middel til at vedligeholde Borgermængden), omdannedes under Borgerkrigene Kolonialsystemet til en Belønnings- og Forsørgelsesindretning for udtjente Soldater, en Indretning, der vedblev og endmere uddannedes i Forbindelse med den staaende Hær under Keiserne. Dette er de særlig saakaldte *coloniæ militares* (Navnet udtrykkelig hos Vell. Pat. I, 15), *coloniæ veteranorum*, hvis hele Eiendommelighed ligger i den Klasse, hvoraf de dannedes, og i deres Udgang fra Feltherrerne, siden Keiserne, som Krigsherrer, ifølge disses Magt. Naar, som Tilfældet var fra Marius af, et Antal Legioner, dannede for en stor Del af Frivillige og Hvervede af det fattigste Borgerskab (— *capite censi*, først antagne til Krigstjeneste af Marius —), efter en lang Række Felttog, især i Borgerkrig, massevis afskedigedes, maatte den Feltherre, hvem Soldaterne havde tjent, nødvendig sørge for deres Existents. Allerede efter Tilendebringelsen af Krigen imod Cimbrerne fremkom der Lovforslag af Appulejus Saturninus om Ageruddeling i Afrika og andre Provindser til Marius's Soldater, men det faldt bort, medens dog vel ikke faa af disse Soldater anbragtes i Kolonierne Dertona og Eporedia, selv om disse vare latinske. Sulla derimod optog som Diktator Tanken og udførte den (uden at der nævnes nogen særlig enkelt

---

[1]) Hos Hygin. *de cond. agr.* p. 120 hedder det om den sædvansmæssige Vedligeholdelse af ældre lokale Forhold ved Kolonianlæg: *Illud vero observandum, quod semper auctores divisionum sanxerunt, ut, quæcumque loca sacra, sepulcra, delubra, aquæ publicæ atque venales, fontes fossæque publicæ vicinalesque essent, item si qua compascua, quamvis agri dividerentur, ex omnibus ejusdem condicionis essent, cujus ante fuissent*; jfr. Sic. Fl. *de cond. agr.* p. 157 og *lex col. Jul. Gen.* c. 78 og 79.

Lov, maaske i Henhold til den ham ved *lex Valeria* i Almindelighed overdragne Magt, skjøndt Cicero *de lege agr.* III, 2 antyder *leges Corneliæ* ved Omtalen af denne Sag), i stort Omfang (— der nævnes hos Appian 23, hos Livius endog 47 Legioner som forsørgede paa denne Maade —) og med den største Hensynsløshed, idet han konfiskerede og til dette Øiemed anvendte en Række Stæder, hvis Befolkning havde hørt til Modpartiet, med deres Land og uddelte Huse og Marker til Soldaterne. (Florus nævner imellem disse Byer Spoletium, Interamnium, Præneste, Florentia og Sulmo, af Cicero kjende vi Fæsulæ og Pompeji.) Iøvrigt give Kilderne (Liv. *Epit.* LXXXIX. Florus II, 9 [III, 21], App. *Civ.* I, 96, 100. 104. II, 140. 141 foruden Hentydninger hos Cicero, der navnlig *ad Att.* I, 19 og *ad fam.* XIII, 4 oplyser, at Indbyggerne af Volaterræ og Arretium vare heldige nok til at beholde deres allerede af Sulla konfiskerede, men endnu ikke uddelte By og Land; jfr. *pro Cæc.* 35) ingen Oplysninger om Udførelsen i det Enkelte, især om hvorvidt de gamle Indbyggere uden Forskjel og uden nogensomhelst Understøttelse joges bort som Tiggere. De sullanske Kolonisters store Interesse i, at alle Sullas Foranstaltninger opretholdtes, derimellem den, hvorpaa deres egen Stilling beroede, en af de mest forhadte, var naturligvis medoptagen i Sullas Beregning og spillede en stor Rolle i Bevægelserne efter Sullas Død, ja lige ned i den catilinariske Sammensværgelse, ved hvilken desuden spekuleredes paa Misfornøielsen hos dem af de sullanske Kolonister, der, uvante med et arbeidsomt og sparsomt Liv, vare komne i Gjæld og Nød (Sallust, *Cicero in Catilinam*, *de lege agraria* III o. s. v.), og endnu i Tiden derefter (Cic. *ad Att.* I, 16). Sullas Foranstaltning efterlignedes atter, idet dens Gyldighed udtrykkelig bekræftedes (Cic. *ad fam.* XIII, 8), i stor Udstrækning af Julius Cæsar, men med mindre Haardhed, forsaavidt han til en vis Grad sørgede for de i de italienske Byer exproprierede Besiddere (— thi Veteranerne maatte væsentlig bosættes i Hjemlandet Italien —) ved at bosætte dem og danne Kolonier af dem udenfor Italien, navnlig ogsaa i Grækenland, hvor ved denne Leilighed Korinth blev en *colonia Julia* (Svet. *Jul.* 38. Sic. Fl. *de cond. agr.* p. 162.

Hygin. *de limit. const.* p. 177. App. *Civ.* II, 94. 119. 120. 135. 141, og særlig om Forflyttelsen udenfor Italien Svet. *Jul.* 42: *octoginta civium millia in transmarinas colonias distribuit.* Dio Cass. XLIII, 50. Strabo VIII p. 381. XVII p. 833).[1]) Efter Slaget ved Philippi skulde atter de ældre og udtjente Soldater af Octavians og Antonius's Legioner forsørges i Kolonier i Italien, og dette vanskelige og ligeoverfor den ældre Befolkning forhadte, men ligeoverfor Soldaterne taknemmelige, om end ikke anstødsfrie Hverv paatog Octavian sig og udførte det efterhaanden under store Vanskeligheder (Dio Cass. XLVIII, 2—8. App. *Civ.* IV, 3. V, 3. 12—16. 19 ff. 53. Svet. *Aug.* 13. Vell. Pat. II, 74. Flor. II, 16 [IV, 5]; *bellum Perusinum*). Trangen til en lignende Foranstaltning indtraadte og tilfredsstilledes efter Slaget ved Actium, denne Gang efter det af Cæsar givne Exempel med Erstatning baade ved Forflyttelse udenfor Italien og, hvad der var nyt, i Penge (Dio Cass. LI, 4. *Marm. Anc. Lat. col.* 3 *v.* 22. *c.* 5 *v.* 35. Hygin. *de lim. const.* p. 177 og p. 197).[2]) August anlagde i det Hele i Italien 28 Kolonier (Svet. Aug. 46. *Marm. Anc. l. c.* i den græske Text). Men idet der fra nu af holdtes en staaende Hær af Prætorianere og talrige Legioner med lang Tjenestetid, der gjorde Soldaterne fremmede for deres Hjemstavn (se ved Forsvarsvæsenet i Kap. 10), viste sig Nødvendigheden af en regelmæssig og periodisk Forsørgelse af afskedigede Soldater, hvilken Forsørgelse hyppigst skete ved Kolonianlæg, men nu, med enkelte Undtagelser for Prætorianerne og ved Supplering af gamle Kolonier (Tac. *Ann.* XIV, 27), i Provindserne, der tilbøde uopdyrkede eller ødelagte Egne, hvor Agrene stode i ringe Pris, stundom erobrede Grændsedistrikter, hvor Kolonierne baade som Fæstninger og ved at skabe en Befolkning med

---

[1]) At Kolonierne udenfor Italien ikke ogsaa indeholdt Veteraner, er ikke berettet og kan ikke paastaaes.

[2]) Som Landskaber, i hvilke August havde anlagt Kolonier, nævnes i *marmor Ancyranum* Afrika, Sicilien, Macedonien, begge de spanske Provindser, Achaia, Asien, Syrien, det narbonensiske Gallien og Pisidien. Om Anlæggelsen af Karthago ved denne Leilighed se Dio Cass. LII, 43. App. *Pun.* 136. Tertull. *de pallio* 1.

romersk Sprog og Kultur kunde faa en Betydning, der erindrede om den ældste Tid (man tænke paa *colonia Agrippina* ved Rhinen og mangfoldige andre Kolonier i Germanien, Pannonien, Britannien o. s. v., jfr. Tac. *Agr.* 14). Dette System uddannede sig allerede under August og omtales fra de med Hensættelsen i slige Kolonier paa lidet tiltrækkende og gunstige Steder misfornøiede Soldaters Standpunkt ved Tibers Regerings Begyndelse (Tac. *Ann.* I, 17).[1] Kun fulgte det nu af Forholdenes Natur, at ikke altid efter den ældre Vedtægt for disse Kolonier en enkelt Legion eller en Del deraf under sine Officerer bosattes i én Koloni, men at ofte en blandet Mængde Veteraner af forskjellige Legioner og Korps forenedes, hvorved opstod mindre Sammenhæng og Fasthed (Tac. *Ann.* XIV, 27); ligeledes forstaaes det af sig selv, at Kolonier, der vare svækkede ved Udvandring af Beboerne eller andre Grunde, modtoge Forstærkning af nye Kolonister (Tac. *Ann. l. c.* og XIII, 31), stundom ganske fornyedes.[2] At ogsaa ved Militærkolonierne stundom de gamle Beboere, der i Italien selv vare romerske Borgere, alle eller en Del af dem, bleve i Byen og forbandtes med Kolonisterne efter visse særlige Bestemmelser om det indbyrdes Forhold, sees af Beretningen om den sullanske Koloni Pompeji hos Cicero (*pro Sulla* 21; jfr. *Arretini veteres* i Indskriften hos Orelli 100).[3] Ligesom man allerede i Republikens Tid enkelte Gange havde givet

[1]) *Ac si quis tot casus vita superaverit, trahi adhuc diversas in terras, ubi per nomen agrorum uligines paludum vel inculta montium accipiant.*

[2]) Den gamle *colonia maritima civium* Puteoli fornyedes under August (*lib. colon.* p. 236), dernæst under Nero, hvorom Tacitus (*Ann.* XIV, 27) bruger det lidt besynderlige Udtryk: *vetus oppidum Puteoli jus coloniæ et cognomentum a Nerone apiscuntur*, derpaa under Vespasian, hvorefter den hedder *colonia Flavia Augusta*, Orelli 3698.

[3]) Det er muligt og endog sandsynligt, at under de første Keisere Bestemmelsen om Anlæget af Kolonier fik Navnet af *lex*; jfr. ovenfor Kap. 3 § 10 i Slutningen. Hvad der i *Dig.* XLVII, 21, 3 anføres af en *lex agraria* af C. Cæsar (Caligula), træffer sammen med det, der læses i *Script. agrim.* p. 264 i Stykket med den dunkle Overskrift *lex Mamilia etc.* Men baade denne *lex agraria* og den i samme Sted af Digesterne anførte *lex agraria* af Nerva synes i ethvert Tilfælde at have havt et almindeligere Indhold og omfattet flere Kolonier.

en Koloni et særligt Tilnavn efter en Gud (*Narbo Martius*, *Junonia* om den gracchanske Koloni i Karthago, Plut. *C. Gracch.* 1, Solin. *c.* 27), saaledes fik Militærkolonien et officielt Navn efter Anlæggeren (f. Ex. *colonia Julia*, *colonia Julia Augusta*, *colonia Flavia Augusta* [1]) eller efter en anden høi Personlighed (*colonia Agrippinensis*), stundom med en fra Kolonisternes Stilling, Legionen eller andre Omstændigheder hentet Tilføielse (f. Ex. *colonia Julia Equestris*, *colonia Julia Obsequens Pisana*, Orelli. 643), hvortil da ved ældre Byer føiedes det almindelige Navn, som ene brugtes i daglig Tale og ikke officiel Stil (*colonia Flavia Augusta Puteoli* eller *Puteolanorum*, *colonia Concordia Ulpia Trajana Augusta Frugifera Hadrumetum Eph. Epigr.* III p. 230, *colonia Ulpia Trajana Augusta Dacica Sarmizegetusa* i flere Indskrifter), hvorimod der ved Kolonier uden ældre Navn eller med et ubekjendt Navn af den officielle Betegnelse eller en Del deraf dannede sig et nyt folkeligt Navn (jfr. Køln af *colonia Agrippinensis*, Augst ved Basel af *colonia Augusta Rauracorum*, Merida af *colonia Emerita* eller *Emeritensis*, Augsburg efter *Augusta Vindelicorum* med en tilføiet tydsk Bestanddel).

Militærkoloniernes indre Forfatning frembyder intet almindeligt og fælles Træk, hvorved de adskille sig fra de ældre Municipier og Kolonier, saaledes som disses Forfatning efterhaanden udviklede sig i Keisertiden (se nedenfor § 11).

§ 5.

Forbundsstater i Italien i Republikens Tid. Italien som almindeligt Borgerland og Statens Hjemland efter Forbundskrigen.

Skjøndt der indenfor Romerrigets Omraade allerede i Republikens Tid ogsaa udenfor Italien fandtes saakaldte frie Forbundsstater (*civitates liberæ et fæderatæ*), har dog den Forbundsforfatning, hvorunder Italien stod indtil Forbundskrigen, en ganske særegen Charakter og Beskaffenhed, som her bliver at betragte med Forbigaaelse af det tidligste, i

---

[1]) *Colonia Veneria Cornelia Pompejanorum* i de pompejanske Qvitteringsindskrifter forbinder med Sullas Gentilnavn Gudenavnet.

Historien kun uklart overleverede, Forhold imellem Rom og de nærmest omboende Folk indtil Latinerkrigen (340–338), hvorom det Fornødne er sagt i Kap. 1 § 8. Det er sammesteds i Almindelighed angivet, at, efterat Latinerne ved denne Krig (Hernikerne kort efter), med Undtagelse af de Stæder og Distrikter, der ganske indlemmedes i selve Romerfolket som Municipier, vare bragte i et bestemt og anerkjendt Afhængighedsforhold af Rom under Navn af Forbundne med en vis Selvstændighed udenfor Romerfolket, anvendtes denne Forbundsform paa alle de øvrige italiske Folk og Stæder, efterhaanden som de maatte underkaste sig Romerne, hvilken Underkastelse fuldendtes før den første puniske Krig. Samtlige italiske Folk og Stæder danne altsaa fra nu af et Komplex af mindre Lydstater under romersk Overhøihed, hvis Helhed med særlig Fremhævelse af den ældste Bestanddel betegnes ved Navnene *socii et Latini*, *socii nomenque Latinum*, *socii et Latium* (*lex agr.* 21 p. 71 Bruns. Cic. *pro Balbo* 8. 28. *Brut.* 46. *Somn. Scip.* 2. Sall. *Jug.* 42. *orat. Lep.* 12. o. s. v.), stundom *socii nominis Latini*, en i sig selv ukorrekt Betegnelse for det Hele (se Fortolkerne ved Liv. XXI, 55 og XXXVII, 11; Livius (XXII, 37) bruger endnu mindre korrekt Navnet *Latini* om Alle, naar han lader Kong Hieros Gesandter sige: *milite et equite scire nisi Romano Latinique nominis non uti populum Romanum*; korrektere Sall. *Jug.* 40: *per homines nominis Latini et socios Italicos*). Om disse Folks og deres enkelte Medlemmers Stilling i Almindelighed som *peregrini*, udelukkede ikke blot fra Romerborgerens politiske Rettigheder, men ogsaa fra det snevrere Privatretsforhold efter romersk Lov (fra *connubium* og *commercium*) og uden Delagtighed i den særlige Beskyttelse, som ydedes den romerske Borgers personlige Frihed, er talt ovenfor (Kap. 1 § 8), ligesom om de Fortrin med Hensyn til Adgang til romersk Borgerret og Fordelene ved Kolonianlæg, som Latinerne nøde (om det sidste se forrige Paragraph a.) Skjøndt de italiske Forbundsfolk ved Bopæle, Fortidserindringer, Sprog og Dialekter forbandtes til større Landskabsgrupper, tildels stærkt sondrede, allerstærkest Etruskerne, anerkjendtes dog ingen saadan mere omfattende Sammenhæng i politisk eller administrativ Henseende af Romerne, der kun stillede

sig i Forhold til de enkelte Borgerskaber, *civitates*, og for hvem Navne som Samnium, Etrurien o. s. v. kun havde en geografisk Betydning og i det Høieste hængte sammen med en vis Enhed i Underkastelsesformen, som ved Bruttierne (se nedenfor), og med Folkestemninger, der kunde faa politisk Betydning.[1]) Kun Latinerne, der imidlertid bestode af to Dele, de gamle Byer i det virkelige, noget udvidede Latium og de over hele Italien spredte *coloniæ Latinæ*, bevarede i det Ringeste i Navnet *nomen Latinum*, i Festen *feriæ Latinæ* (ved hvilken den gammeldags Uddeling af Offerkjødet vel var knyttet til de oprindelige Stæder, se Liv. XXXII, 1. XXXVII, 3. Cic. *pro Planc.* 9), der dog feiredes som romersk Fest under de romerske Konsulers Forsæde, og i de føromtalte Særrettigheder en vis af Romerne anerkjendt Sammenhæng. Muligt er det imidlertid, at ogsaa hos de andre Folkefærd et særligt indre Samkvem er vedblevet i visse Forhold, uden at Spor deraf ere opbevarede; i ethvert Tilfælde holdt Følelsen af Sammenhængen sig i lang Tid stærkere eller svagere, og vi se den fremtræde tydelig under Forbundskrigen, hos Samniter, Lukaner, Marser, Etrusker o. s. v. De enkelte Staters Forhold til Rom beroede paa særskilt afsluttede *fœdera* eller, hvor intet egentligt *fœdus* med Skinnet af en vis større Selvstændighed var afsluttet, paa den Maade, hvorpaa de, betingelsesvis eller uden alle Betingelser, havde overgivet sig til Romerne og vare blevne *dediticii*. (*Deditio* nævnes f. Ex. udtrykkelig ved to apuliske Stæder hos Liv. IX, 20; om Formen for denne *deditio* se Liv. I, 37. Pol. XXXVI, 2.) Der kunde altsaa udenfor den almindelige Forbundsstilling (*formula sociorum*, Liv. XLIII, 6) være en ikke ganske ringe Forskjel i Vilkaarene. Medens Indbyggerne af Camerinum i Umbrien, *Camertes*, hos Livius (XXVIII, 45) siges *æquo fœdere cum Romanis esse* og deres *fœdus* hos Cicero (*pro Balbo* 20) betegnes som *sanctissimum atque æquissimum*, hvilket dog ikke hindrede C. Marius i uden Stadens Indvilligelse at optage to hele Kohorter af

---

[1]) Ved Siden af *omne nomen Lucanum* nævner Livius (XXV, 16) *prætores omnium populorum* (*Lucanorum*); noget Uklart bliver der dog for os tilbage ved de Landskaber, i hvilke Befolkningen ikke samledes i og om større Byer, som ved Samnium.

Camerter i romersk Borgerret (*adversus condicionem fœderis* Val. Max. V, 2, 8)[1]), og medens ligeledes i Ciceros Tale *pro Archia c.* 4 fremhæves *æquissimum jus et fœdus* ved Heraclea i Nedreitalien (jfr. Cic. *pro Balbo* 8 tillige om Neapel), vare derimod Bruttierne fra den anden puniske Krigs Tid, i hvilken de havde sluttet sig til Hannibal (Festus *v. Bruttiani.* Gell. X, 3), og Indbyggerne af Picentia Syd for Campanien (Strabo V p. 251) stillede paa et lavt Trin, idet (maaske dog kun i en vis Tid) deres Kontingent i den romerske Leir ikke engang tjente under Vaaben, men brugtes til underordnet Tjeneste som Trosknægte og Bud. De Forbundne skyldte Romerne, der ligeoverfor andre Magter handlede i deres Navn og varetoge deres Interesser (f. Ex. ved Traktaterne med Karthago hos Pol. III, 23 ff.), Hærfølge i Krig med et af dem selv underholdt Kontingent, hvis Maximum vel tildels var bestemt ved Forbundstraktaten eller (ved latinske Kolonier) ved *formula coloniæ*, skjøndt Polyb (VI, 21) og Livius (XXXIV, 56) fremstille det, som om Romerne frit fastsatte Totalbeløbet af Kontingenterne og fordelte dem efter Folkemængden (*pro numero cujusque juniorum*; jfr. om Fastsættelsen af Kontingentet i det Hele Liv. XXXVI, 3. XLI, 5 og andre Steder). Under overordentlig Anspænding af Romernes egne Kræfter indtraadte vel en lignende for de Forbundne. Kontingenterne, *cohortes et alæ*, havde egne Officerer, men under romersk Overkommando, *præfecti socium* (se ved Krigsvæsenet i Kap. 10). Stæder ved Havet stillede ogsaa Skibe (Liv. XLII, 48: *ab sociis ex fœdere acceptæ naves*). En *vacatio militiæ ex fœdere* nævnes i *lex Jul. municip. v.* 90, og synes for Camerternes Vedkommende antydet Liv. XXVIII, 45. Pengeskat til Romerne omtales ikke, men kan synes antydet ved enkelte Stæder hos Liv. XXXV, 16: *Neapolitani et Regini et Tarentini, a quibus stipendium, a quibus naves ex fœdere exigitis*; frivillige Bidrag til Bygning og Udrustning af en Flaade af Stæder i Etrurien og de nærmest tilgrændsende Distrikter omtales Liv. XXVIII, 45.

---

[1]) Spørgsmaalet om, hvorvidt Romerne kunde optage Borgere fra Forbundsstæder i romersk Borgerret uden vedkommende Stats Samtykke, omhandles i Almindelighed hos Cic. *pro Balbo* 20 ff.

De forbundne Stæder havde deres egne selvvalgte Øvrigheder (en *prætor Prænestinus* nævnes hos Liv. XXIII, 19, hvor der tillige i Kap. 20 berettes, at et Antal prænestinske Soldater, hvem der til Løn for Tapperhed tilbødes romersk Borgerret, ikke vilde modtage den, en *quæstor Sidicinus* og to *quæstores* i Ferentum af C. Gracchus hos Gell. X, 3, *censores* nævnes i de latinske Kolonier, Liv. XXIX, 15, hvor det berettes, at det paalagdes Censorerne i de tolv Kolonier, som havde vist sig vrangvillige, at følge den romerske Censusform og sende den fuldførte Census til Rom; i den oskiske Lov paa *tabula Bantina* [1]) forekommer ogsaa en Censor i den vedkommende Stad); under disse Øvrigheder bestyrede de deres egne Anliggender og levede efter egne Love og egen Privatret (— den særlige latinske Privatret nævnes hos Gell. IV, 4 —); Optagelsen af enkelte romerske Love og Retsbestemmelser, der især hos Latinerne synes at have været hyppig (Cic. *pro Balbo* 8), var en fri Sag (*fundus fit populus legi Romanæ*, se ovenfor i § 3 Anm. u. T.). Møntret synes de latinske og italiske Stæder, efter hvad der kan sluttes af de opbevarede Mønter, kun at have udøvet for den fra Oldtiden overleverede Kobbermønts Vedkommende, men ikke for Sølv- og Guldmønter. Om det Enkelte af Stædernes særlige Indretninger vide vi saa godt som Intet. At de latinske Stæders Indretninger meget stærkt nærmede sig de romerske Municipiers og Koloniers, ligger i Sagens Natur, allermest ved de latinske Kolonier, og fremgaar af Vidnesbyrdene fra Keisertiden (*lex Malacitana* og *Salpensana*, se nedenfor). Men dette selvstændige Liv i Hjemmet førtes under Romerstatens Overtilsyn, der stundom greb ind deri ved Senatsbeslutninger og Love og ved Udsendelse af Kommissærer (se ovenfor Kap. 4 § 2 f. 1 og de der citerede Steder af Polyb, Livius og Cicero), ogsaa hvor der var Spørgsmaal om Afgjørelsen af Stridigheder imellem Nabostæder (Liv. XLV, 13, hvor der nævnes udsendte *quin-*

---

[1]) Et Brudstykke af en Lov i oskisk Sprog fra den sidste Fjerdedel af det andet Aarhundrede f. C. er fundet nærved den gamle lukanske By Bantia paa en Kobbertavle, der paa den anden Side indeholder Slutningen af en romersk Lov (Bruns p. 45 sqq. *C. I. L.* I *n.* 197).

queviri). Særlig vaagedes naturligvis over hvad der i vanskelige Tider kunde blive farligt for Roms Overherredømme (se Beretningerne om Gidsler i Rom fra Tarent og Thurii, deres Flugtforsøg og haarde Straf hos Liv. XXV, 7, samt om Undersøgelser af en romersk Prætor i Bruttium om Sammensværgelser Liv. XXXII, 1, og om de i de macedoniske Kriges Tid i visse Egne af Italien, Apulien, Bruttium, Etrurien o. s. v., opstillede Hære, Liv. XXXVII, 2. 50. XXXVIII, 42).[1]) Derimod vare de Forbundne i Italien frie for romerske Statholderes Overmod og Egennytte og for romerske Statsforpagtere, undtagen forsaavidt en enkelt romersk Domæneeiendom laa i eller berørte en Stads Grændser (se f. Ex. om Begkogerierne, *picariæ*, i *silva Sila* i Bruttium, Cic. *Brut.* 22); thi om direkte Skat eller indirekte Afgifter til den romerske Statskasse er der ikke Tale. Imidlertid undgik de enkelte Stater, efterhaanden som det romerske Overmod voxede, ikke vilkaarlige Fordringer og stundom raa Behandling fra gjennemreisende eller Forretninger udførende romerske Øvrigheders Side; naturligvis maatte ikke blot de, men enhver noget anset romersk Senator altid behandles med Opmærksomhed og Imødekommen (Liv. XLII, 1 ved Aar 173. C. Gracchus hos Gell. X, 3, 3).[2])

---

[1]) Baade i Beretningen om Capuas Frafald og Kampene derved i den anden puniske Krig og ellers findes Spor af, at den aristokratisksindede Befolkning i Stæderne sluttede sig fastere til Rom, medens den demokratiske Del var mindre paalidelig; især gjaldt dette vel om de græske Byer i Nedreitalien (Liv. XXIV, 2).

[2]) Livius: *Hic, iratus Prænestinis, quod, quum eo privatus sacrificii in templo Fortunæ faciundi causa profectus esset, nihil in se honorifice neque publice neque privatim factum a Prænestinis esset, priusquam ab Roma proficisceretur, litteras Præneste misit, ut sibi magistratus obviam exiret, locum publice pararet, ubi deverteretur, jumentaque, quum exiret inde, præsto essent. Ante hunc consulem nemo sociis in ulla re oneri et sumptui fuit.* Gracchus: *Nuper Teanum Sidicinum consul venit. Uxor ejus dixit, se in balneis virilibus lavari velle. Quæstori Sidicino a M. Mario datum est negotium, ut balneis exigerentur, qui lavabantur. Uxor renuntiat viro, parum cito sibi balneas traditas esse et parum lautas fuisse. Idcirco palus destitutus est in foro eoque adductus suæ civitatis nobilissimus homo M. Marius. Vestimenta detracta sunt, virgis cæsus est. Caleni, ubi id audierunt, edixerunt, ne quis in balneis lavisse vellet, quum magistratus Romanus ibi esset. Ferentini ob*

At enkelte italiske Forbundsstater sluttede sig til ansete Slægter i Rom som deres Patroner, siges i Almindelighed hos Dionys. H. II, 11; et Exempel giver den latinske Koloni Bononias Forhold til *gens Antonia* (Svet. *Aug.* 17), og det bekræftes ved Analogien af nogle Provindsbyers og Provindsfolks lignende Forhold til enkelte romerske Slægter (se nedenfor § 7); dog tør denne Bemærkning ikke udstrækkes for vidt.

Om Udbredelsen og Antagelsen af romerske Skikke og latinsk Sprog hos de italiske Folk udenfor Rom og Latium før Forbundskrigen have vi saa godt som ingen Efterretninger (jfr. Kap. 1 § 7 Anm. 2). Tidligst fortrængtes vel fra det offentlige Liv det ganske fremmede Sprog, det etruskiske; at Oskisk holdt sig længe, vise Mønter og Indskrifter (*tabula Bantina*), dog efter Forbundskrigen vel kun hos Almuen; i de græske Stæder holdt græsk Sprog og græsk Levevis sig tildels temmelig langt ned i Keisertiden, f. Ex. i Neapel (jfr. ovenfor smstds. Strabo V p. 246 og Træk hos Dio Cassius og Sveton, f. Ex. hos Dio LX, 6 om Claudius's og hans Følges græske Levevis i Neapel; endnu i Hadrians Tid gaves der i Neapel en Øvrighed med Navnet δήμαρχος, *Hist. Aug. Hadr.* 19).[1] Medens det hele italiske Socialforhold ophørte ved Forbundskrigen, forplantedes, som ovenfor Kap. 1 § 8 er bemærket, den særlige Form, som havde udviklet sig i *coloniæ Latinæ*, først i Overitalien og derefter, da den her var afløst af romersk Borgerret, som Gave og Udmærkelse (*Latinitas*, *jus Latii*, *Latium*) til Stæder i Provindserne, hvor altsaa *civitates* eller *coloniæ Latinæ* bleve en særlig Art af frie Kommuner, *civitates liberæ*, der blive at betragte i Forbindelse med Provindserne og Municipalforholdene i Keisertiden. Efter Ophøret af den italiske Socialforfatning og de hidtilværende Forbundnes Overgang

---

eandem causam prætor noster quæstores arripi jussit; *alter se de muro dejecit, alter prensus et virgis cæsus est.* Alle disse Byer vare Forbundsbyer, Cales *colonia Latina*, ikke, som Gellius siger, *municipia.*

[1]) Strabo V p. 253 siger, at hele Storgrækenland i hans Tid havde tabt sit græske Præg (ἐκβεβαρβαρῶσθαι), undtagen Tarent, Regium og Neapel.

til Borgere, stod altsaa hele det gamle Italien, hvortil senere kom *Gallia Cisalpina*, i Republikens sidste halve Aarhundrede og ved Monarchiets Begyndelse som Romerstatens af lutter Borgerkommuner opfyldte, ingen Statholder adlydende og Provindserne modsatte Hjemland med en særegen Charakter, der fremtræder i Grundeiendommenes særlige Forhold til Romerretten og den romerske Census, i Frihed for Grundskat (*immunitas soli*, se Kap. 1 § 8 og nedenfor i dette Kapitel § 11, *jus Italicum*) og for Toldafgifter (se ved Finantsvæsenet i Kap. 9) og i forskjellige andre Bestemmelser og Begunstigelser. Det er ovenfor (Kap. 1 § 3 og Kap. 2 § 10 og § 15) bemærket, at Borgere udenfor Italien i Begyndelsen ikke stilledes lige med dem i Italien med Hensyn til Adgang til Senat og Ridderstand, og ligeledes (Kap. 2 § 11), at Senatorerne uden Tilladelse kun kunde reise i Italien og Gallia Narbonensis. Julius Cæsar bestemte (Svet. *Jul.* 42), efterat han havde anlagt endel *coloniæ transmarinæ* af Borgere, at af de øvrige, i Italien hjemmehørende Borgere ingen imellem 20 og 40 Aar uden Krigstjenesteforpligtelse maatte være mere end tre Aar ad Gangen udenfor Italien, og at ingen Senatorsøn maatte reise udenlands undtagen i Følge med en Magistrat (*nisi contubernalis aut comes magistratus*, vel ogsaa at forstaa om dem, der havde fyldt det tyvende Aar, saa at Studiereiser i tidligere Alder ikke udelukkedes), Bestemmelser, der vistnok, især den første, snart bortfaldt. [1]) At Senatorerne i Keisertiden, selv om de vare fra en Provinds, maatte have en Del af deres Formue anlagt i italisk Grundeiendom, er ligeledes nævnt ovenfor (Kap. 2 § 11) [2]), ligesom ogsaa, at Prætorianerne i den første Keisertid alene udskreves fra Italien, og fra de Dele af Italien, hvor Nationaliteten ansaaes for mest befæstet (Tac. *Ann.* IV, 5: *Etruria ferme Umbriaque delectæ aut vetere Latio et coloniis antiquitus Romanis*). Endelig kan bemærkes, at Vin- og Olieavl i

[1]) Efter Gell. I, 12 havde Juristen Atejus Capito udtalt, at ingen Kvinde, hvis Fader ikke havde Bopæl i Italien, kunde tages til Vestalinde.

[2]) Ved Tibers Bestemmelse om, at *feneratores* skulde anbringe to Trediedele af deres Formue i Grundeiendomme, nævnes ikke udtrykkelig Italien (Svet. *Tib.* 48).

Republikens Tid til Gunst for Italien var forbudt i de vestlige transalpinske Provindser (Cic. *de rep.* III, 9), et Forbud, der med Hensyn til Vinavl vedblev langt ned i Keisertiden (*Hist. Aug. Prob.* 18: *Gallis omnibus et Hispanis et Britannis hinc permisit, ut vites haberent vinumque conficerent*; jfr. Aurel. Vict. *Epit.* 37). Hvorvidt Savnet af Bjergværker i det egentlige Italien, medens Guldminerne i Alperne og Jernminerne paa Elba dreves stærkt, beroede paa et almindeligt Forbud, som Plinius siger (*H. N.* III, 138: *interdictum vetere consulto patrum Italiæ parci jubentium*), synes tvivlsomt; i det Ringeste var der derved vistnok ikke sigtet enten til Begunstigelse eller Skaansel.[1]) Men i dette saaledes begunstigede Hjemland trængte i Keisertiden Provindsbestyrelsen med Nødvendighed ind (se nedenfor).

De i Provindserne adspredte Fristæder blive at betragte i Forbindelse med disse.

§ 6.

Provindserne i Republikens Tid; Statholderne.

Ordet *provincia*, af usikker Oprindelse, betegner i sin for os første og almindeligste Betydning et offentligt Hverv og Virkekreds med lokal Bibetydning af Forretninger, der knytte sig til et vist Sted (som naar det hedder *quæstor, cui provincia æriarium est*, *provincia urbana* om *prætor urbanus*, *provincia classis*, Liv. XLII, 48, o. s. v.), men bruges særlig om et Land, et Distrikt udenfor Romerlandet (*ager Romanus*), der er anvist en romersk Øvrighed (eller *pro magistratu*), enten (i den ældre Tid) til krigerisk Virksomhed (som hos Livius i 8de til 10de Bog Samnium og Etrurien, i Bøgerne fra 21de til 35te Dele af Italien, Afrika eller Macedonien betegnes som vedkommende Feltherres *provincia*)[2])

---

[1]) Af Liv. XLIII, 5 kan sluttes, at i en vis Tid var Udførsel af Heste fra Italien ikke fri.

[2]) Cicero (*in Pis.* 21) bruger Udtrykket *provincia* om Kongeriget Ægypten, forsaavidt det var overdraget P. Lentulus at drage dertil og indsætte Kongen. I den ældste Tid fik Konsulerne naturligvis kun en *provincia*, naar en Krig var udbrudt. Under de senere fortsatte Erobringskrige og navnlig under den langvarige første og anden puniske Krig synes den Forestilling at have uddannet og fæstnet sig, at der

eller (senere) til regelmæssig og stadig Bestyrelse og Regering som Lydland og Statholderskab (hos Grækerne *ἐπαρχία*), idet Lydlandenes hele Bestyrelse efterhaanden udviklede sig af Erobringen, og Bestyrelsen vedblev at være forbunden med Bevogtning og Forsvar, saaledes at paa enkelte Steder, navnlig i Spanien igjennem hele det andet Aarhundrede f. C., det krigeriske Hverv fremtraadte ligesaa meget og i visse Tidspunkter mere end Civilbestyrelsen. Med en Række af saadanne Lydlande, der stode under, men udenfor den romerske Stat og udgjorde dens Herredømmes Omraade, *imperium*, omgave Romerne sig efterhaanden fra det Øieblik af, da deres Erobringer gik udenfor Italiens Fastland, og det Erobrede, ifølge Landenes og Folkenes fremmede og indbyrdes forskjellige Charakter og Beskaffenhed samt deres fjerne Beliggenhed og Umuligheden af nogenlunde at assimilere det i kort Tid dannede uhyre Omraade, ikke længere kunde fastholdes og beherskes under den Form af relativ selvstændige Forbundsstater, der var anvendt i Italien. Provindserne udgjorde et Aggregat af indbyrdes stærkt adskilte Lande og Folk, der fra Rom af og i Romerfolkets Interesse styredes ved udsendte Statholdere og deres Medhjælpere, og hvori foruden disse en stor Mængde romerske Borgere færdedes og søgte Erhverv. Kredsen [1]), der begyndte med Sicilien (Cic. *in Verr.* II, 1 o. s. v.; i den første puniske Krig kun det halve Sicilien), udvidedes derfra hurtig med Sardinien og Corsica, Spanien (*Hispaniæ*, *utraque*

---

aarlig og regelmæssig forud maatte anvises Konsulerne en bestemt Plads, hvor deres Feltherremyndighed kunde fremtræde, en *provincia*, især efterat de i Rang underordnede Prætorer havde faaet virkelige Lydlande at bestyre. Paa denne Maade finde vi fra den anden puniske Krigs Tid indtil Macedoniens Erobring, hvor Livius's fuldstændige Beretning ophører, stadig *Ligures* eller *Gallia* (ved Po) eller den norditaliske Grændse, betegnet ved Staden Pisæ, anviste Konsulerne som *provinciæ* eller den ene af dem, naar den anden fik en Opgave udenfor Italien. Naturligvis var der stedse Anledning til at have Tropper opstillede der til Iagttagelse; men der laa heri ogsaa en betænkelig Fristelse til at søge Ære ved virkelig Krigsførelse.

[1]) En speciellere Indgaaen paa Provindsernes Historie i det Enkelte og Modifikationerne i deres Inddeling ligger udenfor vort Formaal. Samlinger herom findes hos Marquardt Staatsverw. I S. 90 ff.

Hispania, den første Fastlandsprovinds, Liv. XXVIII, 12, i lang Tid med Udelukkelse af den store nordvestlige Del, men med Tillæg af Lusitanien), det cisalpinske og siden det narbonensiske Gallien, Macedonien og Illyricum med Kontrol over det nominelt frie Grækenland (Achaia), Nordkysten af Afrika (Afrika og Numidien), samt et Stykke af Lilleasien. Saa vidt var Provindsomraadet omtrent udstrakt ved Sullas Tid. Fra Sulla til August kom hertil Bithynien, Kyrene og Kreta, Kilikien, Syrien og det øvrige transalpinske Gallien. Under August tilføiedes Ægypten, Achaia (først nu formelig indlemmet og gjort til særlig Provinds), det romerske Germanien (det er Landene imellem Gallien og Rhinen med Helvetien, delt i *Germania superior* og *inferior*), Landene syd for Donau (Rhætien, Noricum, Pannonien, Dalmatien og Mœsien), og flere hidtil ikke inddragne Stykker af Lilleasien (Kappadokien først efter Augusts Død), og under de følgende Keisere udvidedes og afrundedes Omraadet baade ved Erobringer (Britannien og Dacien, for ikke at tale om de temmelig usikre og kortvarige i Asien ved Eufrat og i Arabien) og Inddragninger af hidtil frie Smaariger (Thrakien, *Alpes Cottiæ*, Mauritanien o. s. v.). Det erobrede eller inddragne Land, der skulde danne en Provinds, fik sin første Indretning som saadan (*redigebatur in formam provinciæ*, Livius og Sveton, *in formulam provinciæ*, Vellejus) eller omdannedes efter indtraadte større Rystelser og Forandringer, under Ledelse af den Feltherre, der havde tilendebragt Erobringen (og hvis *imperium* stundom forlængedes, Liv. XLV, 16), af en af Senatet udsendt og i Almindelighed instrueret Kommission, sædvanlig af ti Medlemmer, *decem legati*, ved mindre Provindser fem (Liv. XLV, 17, hvor der siges sendt ti til at ordne Macedonien, fem til Illyricum. App. *Hisp.* 99. *Pun.* 135. Cic. *ad Att.* XIII, 6, hvor der omtales de ti *legati*, der tilforordnedes L. Mummius efter Korinths Erobring, Cic. *in Verr.* II, 13 og 16, hvor der omtales det *decretum*, som Prokonsulen P. Rupilius A. 131 efter Tilendebringelse af Slavekrigen udstedte, *dedit, de decem legatorum sententia* og som Siculerne kaldte *lex Rupilia*), sædvanlig vel med Tilkaldelse af ansete Mænd fra Landet selv

(Liv. XLV, 29).[1]) Særlig omtales oftere, dog uden Nævnelse af tilforordnede *legati*, de Indretninger, som Pompejus efter den tredie mithridatiske Krig havde gjort i Asien, og som, efterat de ikke uden Kamp og Strid vare bekræftede af Senatet, siden i Meget laa til Grund for de asiatiske Provindsers Bestyrelse (Dio Cass. XXXVII, 20. Strabo XII p. 555 ff. Plin. *Ep*. X, 78. 112. 114, der deraf anfører Bestemmelser om Byraadenes Indretning og om Optagelse af fremmede Borgere i Stæderne; om Striden om deres Bekræftelse Vidnesbyrd hos Sveton, Vellejus, Appian, Dio Cassius og Plutarch, samlede hos Fischer, Zeittafeln ved A. 60, S. 232). Provindsforfatningen, som just beregnedes paa et Land, der skulde vedblive at være i sit Væsen fremmed, men i sikker Besiddelse og Afhængighed, og som derfor hverken gik ud paa en Assimilation eller paa en romersk Bestyrelse i det Enkelte, sammensattes af almindelige Regler for den romerske Overbestyrelse og Kontrol og af det fra tidligere Tid i enhver Provinds Bestaaende og Nedarvede, forsaavidt det ikke stred mod den romerske Interesse, og Indretningerne og Forvaltningsformerne vare derfor indenfor den almindelige Statholderform meget forskjellige. Naturligvis gjorde det Overleverede og Særlige sig mest gjældende, hvor Romerne traf paa en gammel stærkt udviklet og befæstet Kultur, som i de græske og græciserede Provindser, der ogsaa ved det fælles Sprog og Litteratur hos Befolkningerne eller de mest dannede Bestanddele deraf bevarede deres afsondrede Stilling, medens det almindelige romerske Præg trængte dybere ind i de vestlige barbariske Provindser, over hvilke latinsk Sprog og latinsk Levevis

---

[1]) Til en saadan af Cæsar forlangt Kommission for *Gallia Transalpina* sigter Cicero *de prov. cons.* 11. En lignende Kommission overdroges det at afgjøre Stridigheder imellem Overvundne og Afhængige (Liv. XXXVII, 55); hos Sall. *Jug.* 16 omtales ti Legater sendte for at dele Numidien imellem Jugurtha og Adherbal. De ved Macedonien af Livius XLV, 31—32 særskilt nævnte *leges* for Provindsen faldt vel i Virkeligheden ind under den almindelige *formula*; derimod synes de hos Cicero (*in Verr.* II, 50) nævnte Bestemmelser af Rupilius for Byen Heraclea at have været forskjellige fra den almindelige for Provindsen givne *lex Rupilia*.

udbredte sig.[1]) Væsentlig og almindelig Grundsætning er det, at romersk Ret ingensteds indføres, men at Provindsbeboerne imellem dem selv indbyrdes vedblive at leve efter hvert Steds gamle Love og Retssædvaner (*suis legibus*), høist med enkelte Modifikationer (Cic. *in Verr.* II paa mangfoldige Steder, f. Ex. *c.* 22 om Arv *Bidinorum legibus* og *c.* 37 om Thermitanerne: *populus Romanus Thermitanis urbem, agros, legesque suas reddiderat,* og *c.* 13 ganske almindeligt: *domi certant suis legibus*).[2]) Kun i saadanne Straffesager, der kunde ansees for at berøre Romerstaten og Provindsens Sikkerhed, veg den lokale Ret for Statholdernes Myndighed (se nedenfor). Men med romersk Borgerret og vel ogsaa med Latinitet (skjøndt herom fattes udtrykkeligt Vidnesbyrd) fulgte Romerret, hvorvel stundom med Bibeholdelse af visse lokale Vedtægter.

Provindserne bestyredes hver for sig i Republikens Tid af aarlig vexlende, kun undtagelsesvis noget længere forblivende Statholdere, paa en Gang militære og civile Guvernører, under et almindeligt Tilsyn af Senatet (se Kap. 4 § 2 f. 2) og Berettigelse for Folket til Indgriben ved Lovregler.

---

[1]) Af Ciceros tre opbevarede Taler i Processer *de repetundis* angaar den uden Sammenligning udførligst anlagte og gjennemførte Anklageakt imod Verres den græske Provinds Sicilien, endel af første Bog tillige Lilleasien (Kilikien og Bithynien), Forsvarstalen for Flaccus ligeledes Lilleasien (det specielle *Asia*), kun den ufuldstændige *pro Fontejo* det narbonensiske Gallien, som det var før Cæsars Gallerkrig, den Provinds udenfor Italien, der tidligst og fuldstændigst latiniseredes (Plin. *H. N.* III, 31: *Gallia Narbonensis . . . . agrorum cultu, virorum morumque dignatione, amplitudine opum nulli provinciarum postferenda breviterque Italia verius quam provincia*). Ved Siden af det narbonensiske Gallien stod med Hensyn til tidlig Tilegnelse af latinsk Kultur visse Dele af Spanien og af den nordafrikanske Kyst (Ilerda og Utica hos Hor. *Ep* I, 20, 13. Strabo III p. 151 og 167). Om Udbredelsen af romersk litterær Dannelse i det øvrige Gallien i den første Keisertid se f. Ex. Tac. *Ann.* III, 43. *Agr.* 21, hvor der omtales Agricolas Bestræbelser for Forplantelsen til Britannien.

[2]) Thermæ var en almindelig Provindsby, og naar Cicero forklarende tilføier: *quod semper in amicitia fideque mansissent,* da hænger dette sammen med hans Opfattelse og Fremstilling af det ganske Almindelige som en sær Gunst (jfr. ovenfor om *civitas sine suffragio*), skjøndt der tillige kan tænkes paa Fritagelse for vilkaarlige Forandringer i det Hjemlige.

Af Love om Provindsbestyrelsen kjendes tre, *lex Sempronia* (foreslaaet af C. Gracchus, mest dog, som det synes, om Overdragelsen af Statholderskaberne, se nedenfor), *Cornelia* (af L. Sulla, hvoraf hos Cicero anføres Bestemmelser om Varigheden af *imperium* og om Statholderens Afreise inden 30 Dage efter Eftermandens Amkomst, Cic. *ad fam.* I, 9. III, 6. 10) og *Julia* (given af Cæsar som Diktator, indeholdende Bestemmelser om Statholderskabernes Varighed, se nedenfor). Men desuden indeholdtes mange Bestemmelser Provindserne vedkommende i andre Love, især *de repetundis*, derimellem *Cornelia* og den af Cæsar i hans første Konsulat foreslaaede *Julia*, til hvilken uden Tvivl maa henføres Bestemmelserne om Statholderens Regnskaber og maaske ogsaa om *legationes liberæ*, samt andre (se Cic. *pro Sest.* 64. *de prov. cons.* 4. *in Pis.* 16). Statholderne vare i den første Tid virkelige romerske Magistrater, Prætorer (se Kap. 5 § 8), men derefter Mænd, der umiddelbart forud havde beklædt en Øvrighedspost med *imperium* (Konsulatet eller Præturen) og for hvem Øvrighedsmyndigheden forlængedes (*imperium prorogabatur*) paa et Aar for en bestemt Provinds, *proconsules* og *propraetores*, de sidste ofte kaldte Prætorer (se Kap. 5 § 19). Denne Overgang, ved hvilken efterhaanden ogsaa Konsulerne, der i den tidligere Tid kun havde havt Hærkommandoer til *provinciæ*, ikke Statholderskaber, efter Konsulatet som Prokonsuler fik Statholdervirksomhed, foregik i en Tid, om hvilken den historiske Beretning (efter Ophøret af Livius's fuldstændige Bøger) er meget knap, og er derfor ikke i alle Punkter klar. Hos Livius se vi Senatet kort før hvert Embedsaars Begyndelse at fastsætte (*nominare*, Liv. XXI, 17) de Hverv, der ved Lodkastning skulde fordeles dels imellem Konsulerne, dels imellem Prætorerne, for de Sidstes Vedkommende de to Jurisdiktioner og de fire Statholderskaber, der dengang gaves (Sicilien, Sardinien, de to *Hispaniæ*), med Hensyn til hvilke visse særlige Kombinationer kunde finde Sted ved Forbindelser og Forlængelser (som naar f. Ex. hos Liv. XXXIX, 45 begge de spanske Provindser forblive under det forrige Aars Prætorer som Propraetorer). Ved den førnævnte *lex Sempronia* siges det bestemt, at Senatet før Kon-

sulernes Valg skulde bestemme de to Provindser, som Konsulerne ved Lodkastning skulde fordele imellem sig selv til Bestyrelse efter Konsulatets Udløb, uden at Indsigelse imod Bestemmelsen var Tribunerne tilladt; Loven gik altsaa ud paa at forhindre Partiskhed fra Senatets Side, men tillige paa at fjerne de Konflikter, hvortil tidligere Tribunernes Indsigelse imod antagen Vilkaarlighed og Partiskhed havde givet Anledning (Cic. *de domo* 9. *de prov. cons.* 2 og 7. *pro Balbo* 27. *ad fam.* I, 7). Men Sallust (*Jug.* 27) anfører *lex Sempronia* ikke i Anledning af Statholderskaber, som Konsulerne skulde have efter Konsulatet, men om Fordelingen af Konsulvirksomheden udenfor Rom i selve Konsulatsaaret, idet der for den ene Konsul bestemmes Italien (Tilsynet med *socii*, naturligvis i Forbindelse med hele Ledelsen af Regeringen i Hovedstaden), for den anden Numidien. Det er altsaa sandsynligt, at *lex Sempronia* egentlig handlede om Konsulernes *provinciæ*, det er deres Virksomhedssphære udenfor Rom, i selve Konsulatsaaret, og først senere forstodes om og anvendtes paa en efter Konsulatet følgende Statholdervirksomhed, hvis Plads altsaa iforveien var bestemt, men dog kun for begge under Et. Dog kunde det suveræne Folk ved en Speciallov ikke blot overdrage en Konsul Anførselen i en bestemt Krig, som oftere ved Marius (se ovenfor Kap. 5 § 19), men ogsaa Bestyrelsen af bestemte egentlige Provindser, saaledes som det skete ved Cæsar ved *lex Vatinia* (se nedenfor), ved Piso og Gabinius ved *lex Clodia* (Cic. *in Pis.* 16. *de prov. cons.* 2 og oftere i samme Taler og i Talerne *de domo* og *pro Sestio.* Plut. *Cic.* 30), ved Pompejus og Crassus ved *lex Trebonia* (se nedenfor). De Statholderskaber, hvorom ikke saadan særlig Bestemmelse var tagen, fordeltes ved Lodkastning imellem Prætorerne i Begyndelsen af selve deres Embedsaar, enten (i den ældre Tid) til strax at tiltrædes eller (siden) til Tiltrædelse efter Magistratsaarets Udløb. Om særlig Qvalifikation, navnlig Bekjendtskab med vedkommende Provinds, var der ikke Tale. Saalænge Provindsbestyrelsen var den egentlige Øvrighedsopgave i selve Øvrighedsaaret, kunde naturligvis Ingen vilkaarlig unddrage sig den, men kun fritages efter godkjendt Undskyldningsgrund (Liv. XLI, 15, hvor to Prætorer, der undskylde sig,

maa bekræfte deres Undskyldningsgrund med Ed *pro contione*, og derefter Statholderskabet forlænges for de to Prætorer fra forrige Aar)[1]; siden blev Undskyldningen for efter Magistratsaaret at gaa til en Provinds, hvorpaa vi have et bekjendt Exempel ved Cicero som Konsul, saameget lettere modtagen, som der ikke fattedes Konkurrenter eller saadanne, der ønskede Forlængelse af deres Statholderskab; disse Poster vare nemlig efterhaanden mere og mere blevne Gjenstand for egennyttig Attraa. Da denne atter fremkaldte overdrevne og ulovlige Bestræbelser for at opnaa Magistrater, søgte man i Aarene 52 og 51 at modvirke disse ved at bestemme, at man ikke umiddelbart efter Magistratens Nedlæggelse i Byen maatte modtage noget Statholderskab, men først fem Aar efter (Dio Cass. XL, 30. 46. 56; jfr. Cic. [Cælius] *ad fam.* VIII, 8 § 8, hvor der anføres en ved Intercession afkræftet Senatsbeslutning herom). Ved denne Bestemmelse opstod altsaa den Nødvendighed foreløbig at udfylde Pladserne, forsaavidt ikke Tiden forlængedes for enkelte Statholdere, med saadanne, der tidligere havde undskyldt sig (som Cicero, der nu gik til Kilikien) eller vare komne tilkort ved Lodkastningen, naar der var flere Konkurrenter end ledige Pladser. Denne Bestemmelse gjenoptoges af August (Svet. *Aug.* 36. Dio Cass. LIII, 14). Forlængelse af Statholderskabet udover det regelmæssige ene Aar kunde bestemmes af Senatet, naar enten Omstændighederne gjorde en bestemt Statholders Forbliven paa sin Post særlig ønskelig (se et Exempel hos Liv. XLI, 15) eller Eftermænd fattedes paa Grund af Undskyldninger, Dødsfald, Sygdom eller Anvendelse i Statstjeneste paa et andet Sted; C. Verres blev saaledes tre Aar som Proprætor i Sicilien paa Grund af hans betegnede Efterfølgers Beskjæftigelse ved Slavekrigen i Italien, Q. Cicero tre Aar i Asien (se Cicero i Brevene *ad Q. fratrem*), M. Cicero frygtede, som han flere Steder i Brevene udtaler, for Forlængelse af sit Ophold i Kilikien. Paa Forlængelse ud over det tredie Aar ved Senatet haves neppe noget Exempel; derimod overdrog

---

[1]) Hos Livius *proconsules*, som saa ofte om Statholderne i Spanien (se Kap. 5 § 19).

Folket A. 59 ved *lex Vatinia* Cæsar Statholderskabet i det cisalpinske Gallien og Illyricum fra først af paa fem Aar (Svet. *Jul.* 22. *Schol. Bob. ad Cic. in Vat.* p. 317. Dio Cass. XXXVIII, 8; det af Senatet tilføiede transalpinske Gallien synes kun at være givet ham paa et Aar eller paa ubestemt Tid, da det i Aaret 56 antydes, at der her kunde være givet ham en Efterfølger, Cic. *ad fam.* I, 7 § 10. *de prov. cons.* 15. *pro Balbo* 27; App. *Civ.* II, 13 og Orosius indbefatte ukorrekt alle tre Provindser under *lex Vatinia*)[1]), og A. 55 forlængedes ved *lex Trebonia* hans Statholderskab i alle tre Provindser paany paa fem Aar, medens begge de spanske Provindser paa ligesaa lang Tid gaves til Pompejus og Syrien til Crassus (Liv. *Epit.* CV. Dio Cass. XXXIX, 33. Plut. *Cato min.* 43 og flere Steder. Appian, Svetonius). Men som Diktator foreslog (gav) Cæsar selv en Lov, der bestemte, at Prætorprovindserne ikke maatte bestyres af den samme Statholder længere end i ét Aar, konsulariske ikke længere end i to (Cic. *Phil.* I, 8 og flere Steder. Dio Cass. XLIII, 25).[2])

Senatet udstyrede Statholderen for hvert Aar med de fornødne Midler af Tropper og af Penge til Troppernes og hans egen og Følges Underholdning (*instruebat, ornabat provinciam*, Cic. *in Pis.* 2. *de prov. cons.* 11 om Bevilling af Sold til Cæsar i Gallien. Cic. *ad Att.* III, 24); gaves Statholderskabet ved specielle Love, indeholdt disse ogsaa Bestemmelser herom (se Beretningerne om *lex Vatinia*, særlig Cic. *in Vat.* 15: *dispensationem ærarii*, om *Clodia*, Cic. *pro Sest.* 10, og *Trebonia*).[3])

---

[1]) At efter *lex Vatinia* Cæsars Statholderskab regnedes fra første Marts til sidste Februar (Cic. *de prov. cons.* 15) beror ikke paa en almindelig Regel om et særligt Provindsialaar, men simpelthen paa, at Vatinius's Lov først indbragtes og vedtoges noget ind i Aaret 59.

[2]) Den efter Cæsars Død foreslaaede Lov, hvortil Cicero hentyder et Par Steder i de philippiske Taler (I, 8. 10. II, 42. V, 3), og ved hvilken Tidsgrændsen udvidedes, fik eller beholdt ikke Lovskraft.

[3]) Cicero omtaler (*in Pis.* 35), at der ved Clodius's Lov anvistes Piso 18,000,000 Sestertier, som han (naturligvis med stærk Overdrivelse) beskylder ham for at have efterladt til indbringende Omsætning (*in quæstu*); jfr. den lignende almindelige Beskyldning i Talen *de imp. Pomp.* 13. I Stedet *in Pisonem* er iøvrigt Ordet *vasarium* neppe den

Statholderen tilforordnedes der som Medhjælp foruden (fra Sullas Tid af) en Qvæstor et vist Antal *legati* af samme militær-civile Charakter som Statholderen selv, i Analogi med Legaterne hos den virkelige Feltherre; Antallet bestemtes efter Provindsens Størrelse og Forhold (og efter Gunst) af Senatet (Verres havde i Sicilien to, M. Cicero i Kilikien fire, Q. Cicero i Asien tre, Pompejus i Sørøverkrigen femten), ligesom Senatet udnævnte dem, men i Almindelighed efter Statholderens Ønske (Cic. *pro Sest.* 14. *in Vat.* 15. *de imp. Pomp.* 19. *de prov. cons.* 17. *pro Lig.* 7. *ad Att.* I, 18. 19[1]); en Undtagelse skete ved *lex Vatinia* for Cæsar, saa at han selv valgte sine Legater, Cic. *in Vat. l. c.*, og dernæst for Piso og Gabinius ved *lex Clodia*, se smsteds.); de toges altid af Senatets egne Medlemmer (se f. Ex. Cic. *in Vat.* 5). Legaterne vare uden *imperium* (Cic. *de prov. cons.* 3 o. s. v.), men optraadte, naar de udsendtes til selvstændig Handling, efter Statholderens Bemyndigelse med *fasces* og Liktorer (Cic. *in Verr.* I, 26 o. s. v.). En af disse øverste Medhjælpere, sædvanlig *quæstor*, overdrog Statholderen den midlertidige Bestyrelse, naar han forlod Provindsen, førend hans Efterfølger var kommen (Cic. *in Pis.* 36. *pro Lig.* 1). Desuden medgaves der ham, forsaavidt han havde en Hær, naturligvis det fornødne Antal *tribuni militum* (Cic. *in Pis.* 36) og stedse et bestemt Antal *præfecti*, oprindelig bestemte til Kommando af medgivne eller i Provindsen selv udskrevne Forbundstropper og andre militære Hverv (se ved Krigsvæsenet), men senere overhovedet til fri Anvendelse, ogsaa i Civiltjeneste, saaledes at Posterne i Virkeligheden oftest vare Sinekurer med Godtgjørelser og Indtægter, *cibaria* (Cic. *ad Att.* VI, 3), som Statholderen fordelte til Venner og Bekjendte af Ridderstanden, aldrig Senatorer

---

regelmæssige Betegnelse for dette Pengeudstyr, men, som baade det tilføiede *quasi* og hele Forbindelsen (*in venditione mei capitis adscripseras*) vise, meget mere en spottende Benævnelse, hvorved Summen betegnes som en Piso ved Akkorden om Ciceros Fordrivelse tilstaaet Betaling og Douceur.

[1]) To tidligere Vidnesbyrd om Legatudnævnelse af Senatet Liv. XXXII, 28. XXXVI, 1.

(*dare, deferre præfecturam, petere pr.*), oftest til Folk, der havde private Forretninger i Provindsen og benyttede sig af den officielle Stilling til at drive dem med større Kraft og Tryk paa Provindsboerne (se de uhyggelige Exempler hos Cic. *ad Att.* V, 21. VI, 1. 2. 3), hvorfor Cicero gjentagne Gange roser sig af, at han ikke gav nogen Præfektur til nogen Forretnings- og Handelsmand i sin Provinds (*qui in provincia negotiaretur*, Cic. *ad Att.* V, 21. VI, 1), eller endog til Mænd, der bleve i Rom, som en Opmærksomhed (Corn. Nep. *Att.* 6) eller som et Middel til Fritagelse for visse offentlige Hverv (*vacatio judicandi*, Cic. *ad Att.* V, 7. 11).[1] Til disse Medhjælpere af høiere Stand sluttede sig en Række underordnede Betjente (Cic. *pro Rab. Post.* 6: *tribuni, præfecti, scribæ, comites omnes magistratuum*), først *scribæ* (se ovenfor Kap. 5 § 20 og Cic. *in Verr.* III, 80 og andre Steder; *comiti scribæque Neronis* om en litterær dannet Sekretær hos Tiber under August, Hor. *Epist.* I, 8, 2; ogsaa særlige *scribæ* hos Qvæstoren, Cic. *in Verr.* III, 78), dernæst *lictores*, *accensus*, *præcones*, *medici*, *interpretes* (Tolke i Provindsens Sprog), *haruspices* (Cic. *in Verr.* II, 10 og 13) og andre private Hjælpere og Tjenere (hos Verres f. Ex. et Par kunstforstandige Grækere til Brug ved Indsamling af Kunstværker, Cic. *in Verr.* IV, 13). Dette hele Følge sammenfattes under Navnet *cohors*, *cohors prætoris* (Cicero ofte i Verrinerne og andensteds, f. Ex. *ad Q. fr.* I, 1, 4: *qui quasi ex cohorte prætoris appellari solent*), ogsaa *cohors prætoria* (Cic. *ad Att.* VII, 2), skjøndt denne sidste Form hyppigere bruges om Feltherrens militære Eskorte i Leiren (se ved Krigsvæsenet i Kap. 10). En egen Del af Følget udgjorde unge Mennesker (*adolescentes*) af høiere (senatorisk) Familie, der ledsagede Statholderen, i Krigen Feltherren, i en Art Pagestilling for at uddanne sig til Forretninger (*in contubernio imperatoris, prætoris*, *contubernalis*, Cic. *pro Cæl.* 30. *pro Planc.* 11 o. s. v.).

---

[1]) Der skal nemlig læses i 7de Brev: *quot ante ait se Pompejus quinos præfectos delaturum novos vacationis judiciariæ causa* (fem for hver af de spanske Provindser) og i 11te Brev: *in præfectis excusandis, quos voles, deferto.* *Deferre* betegner Anmeldelsen af de Udnævnte ved *ærarium.* (Se Forfatterens Afhandling i *Revue de philologie* 1878 p. 177.)

Hvorvidt der i Lovene, f. Ex. i *lex Julia de provinciis*, fandtes nærmere Bestemmelser om Omfanget af Statholderens Følge, vides ikke.[1]

Med dette Følge drog Statholderen høitidelig efter Ofringer (*votis nuncupatis*, Liv. XXXVIII, 49, *paludatus* Liv. XLII, 49. Cic. *pro Sest.* 33. *de prov. cons.* 15. *in Pis.* 13. *Phil.* V, 9) til Provindsen[2], idet hans *imperium* efter *lex Cornelia* begyndte, saasnart han havde forladt Byen, i hvis Nærhed (*ad urbem*) han stundom dvælede nogen Tid (se f. Ex. *pro Sest.* 17. 18 og 20 om Julius Cæsars Reise til Gallien, om en Feltherres Reise til Krigen Liv. XLI, 10), og varede til hans Tilbagekomst dertil (Cic. *ad fam.* I, 19. *Dig.* I, 16 i flere Fragmenter), dog saaledes, at han efter *lex Cornelia majestatis* og *lex Julia repetundarum* ikke med Hærfølge maatte betræde nogen anden Provinds (Cic. *in Pis.* 21. Dio Cass. XXXIX, 56; en Overtrædelse er omtalt Dio Cass. XL, 12) og heller ikke noget fremmed Rige uden Senatets Tilladelse (Cic. *in Vat.* 5. *in Pis. l. c.*). I Provindsen residerede Statholderen regelmæssig i den vigtigste By, f. Ex. i Sicilien i Syrakus, hvor han beboede Hieros tidligere Kongeborg, *domus Hieronis* (Cic. *in Verr.* IV, 53. V, 12), i det nærmere Spanien i Tarraco, hvoraf *H. Tarraconensis*, eller i Carthago Nova (Strabo III p. 167).[3] Staten udrededede i forskjellig Form rundelig Reise- og Opholdsomkostninger for Statholderen og hans Følge (se Kap. 5 § 5 a).

---

[1]) Til forskjellige Slags af underordnede Tjenesteydelser, f. Ex. som Bud, Politibetjente o. s. v., brugte Statholderen stundom Mennesker fra Provindsen, der stode i et lignende Forhold som *servi publici* i Rom, saaledes i Sicilien de Livegne ved Venus Erycinas Tempel, de i Verrinerne idelig omtalte *Venerii.*

[2]) Af Tac. *Ann.* III, 33—34 synes at fremgaa, at det i Republikens Tid var forbudt Statholderen at medtage sin Hustru. Sædvanen var i det Ringeste derimod, og der findes neppe noget Exempel paa en saadan Ledsagelse i denne Tid.

[3]) Statholderens Bolig er tillige hans Hovedkvarter som Feltherre, *prætorium* (*Evang. Ioann.* 18, 28. 33. *Cod. Theod.* VII, 10, 2), hvoraf i Sølvalderen *prætorium* om et Palads. Ligesaa kaldes Qvæstors Kvarter *quæstorium* (Cic. *pro Planc.* 41).

§ 7.

Fortsættelse: Bestyrelsen.

Den romerske Provindsindretning var, som ovenfor bemærket, aldeles ikke beregnet paa at overtage Detail- og Lokaladministrationen i Provindsernes enkelte Dele og Byer. Denne besørgedes efter gammel Skik og Vedtægt i de enkelte Byer og Distrikter af de indfødte lokale og kommunale Myndigheder, som Romerne havde ladet bestaa med de enkelte Modifikationer i Indretningen, som de fandt nødvendige, og med Forbehold af Ret til at gribe ind. Vi se altsaa, for at holde os til Exempler fra den Provinds, hvis indre Forhold tydeligst fremtræde i et omfattende Oldtidsskrift, Ciceros verrinske Taler, i Sicilien overalt i de enkelte Byer (ingenlunde blot i de faa *civitates liberæ*) de græske Former: Folkeforsamlinger virksomme ved Valg af Præster og Øvrigheder, f. Ex. Censorer (Cic. *in Verr.* II, 52 og 53; Exempler paa andre Beslutninger i Folkeforsamlinger i græsk-asiatiske Byer Cic. *pro Flacco* 7 og 8), Raad (se f. Ex. Forhandlingen i Raadet i Syrakus om Erklæring og Deputation til Gunst for Verres, Cic. *in Verr.* IV, 64, Regler for Senatorvalgene i Agrigent, fastsatte af Scipio Africanus, II, 50, *quinque primi*, Udvalg af Raadet i Agyrium, III, 28), Øvrigheder, dels med særlige Navne (paa mange Steder *proagorus*, IV, 23 og 39, ofte hos Cicero blot betegnede med det almindelige Navn *magistratus*, *magistratus summus Halæsinorum* og deslige) dels med fælles Navn og Charakter for alle Byer (se II, 53 ff. om Censorer, *τιμηταί*, i de siciliske Byer), og Dommere (II, 13 ff.), alle i fuld Virksomhed efter Stædernes ældre Love, om end overalt udsatte for vilkaarlige Befalinger og Indgreb fra Statholderen, Krænkelser, stundom Mishandlinger (Cicero i Verrinerne paa mange Steder, f. Ex. II, 53 f. om Censorvalgene i de siciliske Stæder, IV, 39 ff. om Behandlingen af Proagoren Sopater i Tyndaris), i hvilket hele Forhold naturligvis Statholderens Personlighed gjorde sig gjældende. Disse Myndigheder forvaltede altsaa Kommunernes indre Anliggender, navnlig ogsaa hele den særlige Husholdning. Love og Indretninger fra den førromerske Tid omtales idelig som liggende til Grund for Forvaltningen

saavel i Almindelighed som i specielle Forhold, f. Ex. *lex Hieronica* om Tiendevæsenet i Sicilien (se II, 13 og mange andre Steder), men naturligvis var Meget omdannet af Romerne, især under Uenighed imellem de Indfødte (se f. Ex. II, 49 om de i Aaret 95 af Prætoren C. Claudius Pulcher ifølge en Senatsbeslutning efter Raadførsel med Medlemmerne af Familien Marcellus, der stod i et vist Patronatsforhold til Sicilien, givne Forskrifter for Senatorvalgene i Halæsa), hvorved det kan bemærkes, at Romerne, baade ifølge deres egen Statsforfatnings Retning og af Hensyn til sikrere Opretholdelse af Orden og Lydighed, i det Hele begunstigede mere aristokratiske Indretninger ligeoverfor græsk Demokrati (se Paus. VII, 16 om L. Mummius i Achaia. Cic. *ad Q. fr.* I, 1, 8: *ut civitates optimatium consiliis administrarentur*). I Egne af Provindser, hvor der ikke fandtes større, Distrikterne beherskende Stæder, stode nedarvede Folke- og Distriktskommuner paa samme Maade som Stæderne ligeoverfor den romerske Provindsbestyrelse, som i Gallien Allobroger og Æduer, i Lilleasien det hos Cicero (*in Verr.* I, 38) nævnte *commune Milyadum* (*κοινόν*). Om større Landskabsforbindelser se nedenfor § 13 b. Foruden de egentlige Provindsboere, *provinciales* (om *civitates liberæ* i Provindserne se nedenfor), forefandt Statholderen i enhver Provinds et Antal romerske Borgere, som der dreve Forretninger og som naturligvis vare desto talrigere, jo mere tiltrækkende Provindsen var for dem ved nær Beliggenhed og let Forbindelse, ved Sikkerhed og Ro, ved gammel Kultur, ved længere Udvikling under Romerne, samt fremfor Alt ved gunstige Handelsbetingelser. [1]) Disse Borgere vare dels Forpagtere af romerske Statsindtægter, *publicani*, eller ansatte ved Statsforpagternes Bedrift (derimellem ogsaa mange Frigivne og Slaver, se ved Finantsvæsenet i Kap. 9), dels Handelsmænd, *negotiatores*, der baade beskjæftigede sig med

---

[1]) Cic. *in Verr.* II, 3: *Multis locupletioribus civibus nostris utimur, quod habent propinquam, fidelem fructuosamque provinciam (Siciliam), quo facile excurrant, ubi libenter negotium gerant, quos illa partim mercibus suppeditandis cum quæstu compendioque dimittit, partim retinet, ut arare, ut pascere, ut negotiari libeat.*

Varehandelen og særlig, som *feneratores*, med Pengeomsætninger i det Store, navnlig ogsaa med Udlaan til Provindskommuner og Provindsboere (Cic. *in Verr.* I, 29: *togati creditores Græcorum*; se videre nedenfor), dels Agerdyrkere og Kvægopdrættere paa eget eller i det Store forpagtet Land, *aratores*, *pecuarii* (se Cic. *in Verr.* III, paa mange Steder, f. Ex. *c.* 24. 25. 41. 46 ff.).[1] Disse Romere vare, forsaavidt de ikke som Frigivne sluttede sig til Andre, for en stor Del romerske Riddere, ikke sjelden forbundne i Forretningsinteresser med Senatorer (se nedenfor om Brutus og Cic. *in Verr.* III, 41). Det var naturligt, at disse Romere, der i alle Provindser fandt ensartet romersk Retspleie, der støttedes af Selvbevidstheden som Medlemmer af det herskende Folk og af Statholdernes Sympathi ligesom ved Associationsaanden og den samlede Kapitalkraft, og som ene tilstededes til Statsforpagtningerne, maatte spille en saare overlegen Rolle i al større Bedrift; de dannede en af Forholdene og af den romerske Politik begunstiget Klasse, til hvilken Statholderen saameget mere maatte tage Hensyn, som de selv og deres i Rom levende Slægtninge, Forretningsvenner og Kompagnons udøvede en mægtig Indflydelse ved Valgene og i Domstolene, i hvilke sidste de selv ofte optraadte som Vidner for og imod anklagede Statholdere. Før Forbundskrigen spillede ved Siden af de egentlige Romere Mænd fra latinske og italiske Forbundsstæder en lignende Rolle. Om den numidiske By Vaga siger Sallust (*Jug.* 47), at der i den (allerede før Numidien blev romersk Provinds) boede og handlede *Italici generis multi mortales*, og i den bekjendte Beretning om Mithridats Nedsabling af romerske Borgere (se Kap. 1 § 4) maa uden Tvivl tillige tænkes paa *Itali* (jfr. App. *Mithr.* 28). Om den yngre Cato beretter Plutarch (*Cato minor* 59), at han i Utica dannede sig et Slags Raad af 300 Romere, som dreve Han-

---

[1]) Cic. *pro Font.* 20: *Denique nemo civis Romanus . . .; omnes illius provinciæ publicani, agricolæ, pecuarii, ceteri negotiatores M. Fontejum defendunt.* Cic. *de imp. Pomp.* 7: *nam et publicani . . . ex ceteris ordinibus homines gnavi et industrii partim ipsi in Asia negotiantur . . . partim eorum in ea provincia pecunias magnas collocatas habent.*

dels- og Laaneforretninger i Afrika (*πραγματευομένους ἀπ' ἐμπορίας καὶ δανειομῶν*). Adspredte i Provindskommunerne, talrigst i de store Stæder, udgjorde disse Romere en særlig Samfundsklasse i nærmere Forhold til Statholderen, hvis Gunst de ogsaa, især *publicani*, gjengjældte med særlig Opmærksomhed (Cic. *pro Mur.* 20: *L. Murenæ provincia multas bonas gratias cum optima existimatione attulit*).

Den romerske Statholder optræder som den i Provindsen selv af ingen anden Myndighed bundne eller kontrollerede Repræsentant for Romerfolkets absolute Overherredømme. Han sørger for Provindsens Forsvar og Sikkerhed, staar i Spidsen for Retspleien, fører Kontrol med Provindskommunernes Bestyrelse og griber ind i denne, hvor han finder det nødvendigt, samt anordner alle administrative Foranstaltninger, der gaa ud over den enkelte Kommunes Omraade.

I en endnu ikke fuldkommen eller udenfra angreben Provinds fremtræder Statholderen stundom væsentlig som Feltherre i Spidsen for større Hære, som Cæsar i Gallien eller tidligere Statholderne i Spanien; men selv i den fredeligste Provinds har han enten et lidet Tal romerske Tropper eller kan opbyde Kontingenter af Provindsboerne eller Skibe til Forsvar mod pludselige Fjender, Røverbander og Sørøvere (se om Cicero i Kilikien Cic. *ad Att.* V, 17 ff. *ad fam.* XV, 1 ff., om Verres i Sicilien Cic. *in Verr.* V, 17 ff. 24 ff. *pro Flacco* 12 ff.). Han træffer de Foranstaltninger mod befrygtede Uroligheder (f. Ex. i Sicilien Slaveoprør), som han finder nødvendige (se Cic. *in Verr.* V, 1—16). Skjøndt Retten til at erklære Krig egentlig tilhører Folket, tager Statholderen ikke i Betænkning paa egen Haand at angribe, hvad der kan betegnes som Barbarer, der forstyrre Grændsefreden (jfr. Kap. 3 § 4 b).

Statholderen staar i Spidsen saavel for den private som for den kriminelle Retspleie. Den første udøver han dels imellem de i Provindsen boende romerske Borgere ganske i Analogi med *prætor urbanus* og efter ren romersk Ret og sit *edictum provinciale* (Cic. *ad Att.* VI, 1 § 15. *in Verr.* I, 45. II, 13), dels imellem Borgere og Provindsboere, endelig imellem Provindsboere indbyrdes i Analogi

med *prætor peregrinus*, forsaavidt deres Stridigheder ikke afgjøres paa Hjemstedet af indfødte Dommere efter den hjemlige Privatret (se i forrige Paragraph), og imellem Provindskommuner eller disse og Private (jfr. i Almindelighed Cic. *in Verr.* II, 13. *ad Q. fr.* I, 1, 7. *ad Att.* V, 13 ff.). I det Enkelte var Jurisdiktionen i hver Provinds ordnet med Hensyn til de særlige Forhold og Indretninger, som Romerne havde forefundet eller truffet; saaledes anfører Cicero (*in Verr.* II, 13) de Forskrifter, der gjaldt for Jurisdiktionen i Sicilien.[1]) Statholderen optræder ganske som Prætoren i Rom, i Reglen ikke selv dømmende, men henvisende Processerne til Afgjørelse af andre Dommere efter foreskrevne Regler (*judices dat, judicari jubet*; om Statholderen i Sicilien ofte *sortiri dicas*, det er λαγχάνειν, med Efterligning af græsk Sprogbrug); dog kunde han kalde, *evocare*, Processer fra alle provindsielle Domstole til Forhandling hos sig selv med tiltagne Raader (*cognoscere cum consilio*, se f. Ex. Cic. *in Verr.* II, 7 og 23). Retspleien udøvedes af Statholderen paa Rundreiser og tilsagte Retsmøder eller Thing (*conventum agere, forum agere*, Cicero), der regelmæssig afholdtes i visse Byer i Provindsen, naturligvis sædvanlig i de største og vigtigste, allerførst i dem, i hvilke Statholderen sædvanlig residerede (Cic. *in Verr.* V, 11: *ex iis oppidis, in quibus consistere prætores et conventus agere solent*; jfr. Strabo III p. 167: δικαιοδοτῶν). Ordet *conventus* betegner derhos den hele paa Thinget forsamlede Menneskemængde (f. Ex. Cic. *in Verr.* II, 20: *res ab omni conventu cognita*), men fornemmelig de romerske Borgere, der hørte hjemme i Thingstaden eller i det dertil med Hensyn til Jurisdiktion henlagte Distrikt, og som danne en Slags særlig Korporation, *conventus civium Romanorum* (f.

---

[1]) *Siculi hoc jure sunt, ut, quod civis cum cive agat, domi certet suis legibus; quod Siculus cum Siculo non ejusdem civitatis, ut de eo prætor judices ex P. Rupilii decreto, quod is de decem legatorum sententia statuit, quam illi legem Rupiliam vocant, sortiatur; quod privatus a populo petit aut populus a privato, senatus ex aliqua civitate, qui judicet, datur, quum alternæ civitates rejectæ sunt; quod civis Romanus a Siculo petit, Siculus judex datur; quod Siculus a cive Romano, civis Romanus datur; ceterarum rerum selecti judices ex conventu civium Romanorum proponi solent; inter aratores et decumanos lege frumentaria, quam Hieronicam appellant, judicia fiunt.*

Ex. Cic. *in Verr.* II, 13: *selecti judices e conventu civium Romanorum*, derefter blot *selecti judices e conventu.* Cic. *pro Lig.* 8: *conventus magnus et firmus*; maaske ogsaa om de romerske Borgere i andre større Provindsbyer end Jurisdiktionsstæderne), og endelig hele Distriktet selv (hos Senere, f. Ex. hos Plinius, *conventus juridicus*, Thinglag) som en Del af Provindsen. Plinius (*H. N.* III, 7) angiver, at *Hispania Bætica* var delt i fire Thinglag (*Gaditanus*, *Cordubensis*, *Asticitanus*, *Hispalensis*) og (§ 18) at *Hispania citerior* havde syv; i Sicilien var der (Cic. *in Verr.* II, 26) uden Tvivl fire (*Syracusanus*, *Panormitanus*, *Lilybætanus*, *Agrigentinus*). Statholderen kunde overdrage, *mandare*, Jurisdiktionen til sin Qvæstor eller en Legat (Cic. *Div. in Cæc.* 17. *pro Flacco* 21. Svet. *Jul.* 7. Cic. *ad Att.* V, 21, hvor der omtales en særlig Bestemmelse, der sikrede Beboerne af Kypern imod i almindelige Retssager at stævnes udenfor deres Hjemstavn). [1])

Kriminaljurisdiktion over romerske Borgere i Kapitalsager havde Statholderen ikke; de henhørte for en Domstol i Rom; heller ikke kunde han uden Dom belægge en Borger med legemlig Revselse, hvorfra Paaberaabelse af Borgerretten befriede ham (se Kap 5 § 4; Cic. *in Verr.* V, 53 ff.); kun flygtede Sertorianere, der som saadanne havde mistet deres Borgerret, ansaa saaledes Verres i Sicilien sig for berettiget til at belægge med Legems- og Livsstraf, *verbera.* Ciceros Benegtelse af, at de Straffede virkelig vare Sertorianere, angaar ikke Retsspørgsmaalet. [2]) Derimod havde Statholderen en udstrakt og af ingen Appel begrændset Kriminaljurisdiktion over *peregrini*, saavel hvor Forseelsen berørte romerske Interesser (Cic. *in Verr.* I, 28 ff. V, 4 ff. og Forhandlingen om de indfødte sicilianske Skibschefer V, 39 ff.), som ved Forbrydelser i Almindelighed

---

[1]) *Q. Volusenum misi in Cyprum, ne cives Romani, qui illic negotiarentur, jus sibi dictum negarent; nam evocari ex insula Cyprios non licet.* Der handles altsaa om Processer anlagte af romerske Borgere imod Kyprioter.

[2]) De Steder af Verrinerne, der anføres for at bevise Statholderens Kriminaljurisdiktion over Borgere, misforstaaes; de handle om *peregrini. Judicium turpe*, der kunde ramme en romersk Borger i Provindsen (f. Ex. for Tyveri, *pro socio* o. s. v.), har Intet at gjøre med Kriminaljurisdiktionen.

(Cic. *in Verr.* II, 28 ff., Fortællingen om Dolabella og en Kvinde fra Smyrna hos Gell. XII, 7 og Valer. Max. VIII, 1. *amb.* 2), skjøndt det ikke er muligt bestemt at sondre, hvilke (ringere) *maleficia* der kunde afgjøres af Hjemstedernes Domstole og hvilke der maatte eller ved Appel kunde komme for Statholderen.

I Statholderens Haand laa alle administrative Foranstaltninger, der enten foreskreves fra Rom eller af ham selv fandtes fornødne eller udførtes efter Provindsboernes Ønske og gik ud over den enkelte Provindsbys Kraft eller Ret. Grændser for Statholderens administrative Myndighed ligeoverfor de enkelte Stæder vare vel kun sjelden tydelig dragne og respekteredes vel endnu mindre. Vistnok afgaves Statholderens Beslutninger, Straffe o. s. v. i vigtigere Sager sædvanlig *de consilii sententia* (se f. Ex. Cic. *pro Balbo* 5); men om Reglerne for Sammensætningen af dette Raad og Afstemningen vides Intet. Som Exempler af forskjellig Art kan anføres Veianlæg og Veiforbedringer paa Provindsens Bekostning (i Gallien Cic. *pro Font.* 8), Handels- og Udførselsforbud (mod Udførsel af Guld til Jerusalem af Jøderne i Asien Cic. *pro Flacco* 28), Forstærkelse af Kommuner ved Kolonister (til Agrigent i Sicilien førte Prætoren T. Manlius *ex senatus consulto colonos de oppidis Siculorum*, Cic. *in Verr.* II, 50)[1]), Udskrivning af extraordinære Kornleverancer til Rom (Cic. *in Verr.* III, 70 ff.: *alteræ decumæ.* V, 21). Ved Siden heraf udøvede Statholderen en vel ofte overfladisk, men stundom stærkt indgribende Kontrol med de enkelte Byers Selvstyrelse og Jurisdiktion og navnlig deres ofte forvirrede Husholdning, og bevilgede her undertiden Understøttelser og Lettelser (Cic. *ad Q. fr.* I, 1, 8).[2])

---

[1]) En ikke for længe siden funden mærkelig Indskrift (Hermes III S. 244. *C. I. L.* II *n.* 5041) angaar Dannelsen af en ny Kommune af (bortflygtede?) Slaver fra Byen Asta i *Hispania Bætica* ved Statholderen L. Æmilius Paulus, Macedoniens senere Overvinder.

[2]) *Constare inter omnes video abs te summam adhiberi diligentiam: nullum æs alienum novum contrahi civitatibus, vetere autem magno et gravi multas abs te esse liberatas; urbes complures dirutas ac pæne desertas, in quibus unam Ioniæ nobilissimam, alteram Cariæ, Samum et Halicarnassum, per te esse recreatas; nullas esse in oppidis seditiones, nullas discordias; provideri abs*

Om de store Byrder, som Provindserne enten i Form af Tiender og Told, *decumæ et portoria*, der bortforpagtedes til romerske *publicani* og hvis Oppebørsel gav Anledning til idelige Chikaner og Forurettelser, eller som bestemt Pengeafgift, *stipendium*, maatte udrede til Romerne, og hvoraf Intet eller saa godt som Intet anvendtes tilbedste for Provindserne og til Foranstaltninger i dem, undtagen til Forsvar, vil blive handlet andensteds (Kap. 9. Bekostningerne ved indre Foranstaltninger i Provindsen selv maatte, som ovenfor er bemærket om Veianlæg, afholdes ved særlige Paalæg uden Forbindelse med Afgifterne til Rom). Til de regelmæssige Byrder kunde føies extraordinære efter Romerfolkets Behov. Mildest fremtraadte dette endda ved Udskrivningen af Kornlevering til Rom for en af Folket eller Senatet bestemt Pris (*decumæ alteræ*, *frumentum emptum*, se Cic. *in Verr.* III, 70 ff; jfr. Liv. XXXVI, 2. XXXVII, 2 om Udskrivning af dobbelt Tiende i Sicilien og Sardinien, hvor Betaling ikke nævnes, men vistnok maa underforstaaes), strengere ved Udskrivning af Leverancer til Krigsbrug, stundom saare hensynsløse (f. Ex. af Kvæg for at benytte Huderne til Vaaben, Cic. *in Pis.* 36), haardest under Republikens Dødskamp ved Triumvirernes Udplyndringer, som naar M. Antonius paalagde Stæderne i Provindsen *Asia*, der iforveien vare stærkt medtagne af Brutus og Cassius, i to Aar at udrede ni Aars Afgift (App. *Civ.* V, 6). Til de ligefremme Byrder kom undertiden vilkaarlige, af Mistro eller Uforstand fremkaldte, Indskrænkninger i Samkvem og Om-

---

te, ut civitates optimatium consiliis administrentur; sublata Mysiæ latrocinia; cædes multis locis repressas; pacem tota provincia constitutam; neque solum illa itinerum atque agrorum, sed multo etiam plura et majora oppidorum et fanorum latrocinia esse depulsa; remotam a fama et a fortunis et ab otio locupletium illam acerbissimam ministram prætorum avaritiæ, calumniam; sumptus et tributa civitatum ab omnibus, qui earum civitatum fines incolant, tolerari æquabiliter. Kan der end tvivles om, hvor virkelige og store Q. Ciceros Fortjenester i alle de berørte Anliggender vare, viser dog Stedet, i hvilke Forhold Statholderens Virksomhed kunde gjøre sig gjældende. (Det usædvanlig lange, omhyggeligt stiliserede Brev er slet ikke en virkelig fortrolig Meddelelse til Broderen, men beregnet paa Udbredelse i Rom til Gunst for Q. Cicero, men især for at afvende fra Brevskriveren Delagtighed i den Impopularitet, som Broderen havde paadraget sig.)

sætning, som de, der omtales indførte i Macedonien af Æmilius Paulus (Liv. XLV, 29). Med de romerske Finantsanliggender havde iøvrigt Statholderen i de Provindser, i hvilke de Romerfolket tilkommende Indtægter vare bortforpagtede, kun forsaavidt Noget at gjøre, som han skulde opretholde Retsforholdet imellem Statsforpagterne og Beboerne og afgjøre de mange deraf opstaaende Stridigheder; dog var paa enkelte Steder en større Medvirken tildelt ham, som naar Statholderen i Sicilien i Provindsen selv besørgede Bortforpagtningen af Tiendeindtægten efter de gamle Bestemmelser, *lex Hieronica* (Cic. *in Verr.* III, 6 ff.), hvorved altsaa kunde vindes Ros for fordelagtig Bortforpagtning (smstds. *c.* 50), hvorhos der kunde paalægges ham overordentlige Hverv af finantsiel Art, som f. Ex. Opkjøb af Korn (se ovenfor). I de Provindser, hvilke der var paalagt en bestemt Pengeafgift, maatte Statholderen sørge for, at denne af Vedkommende efter den bestemte Fordeling indbetaltes til Qvæstor, men herom savne vi i det Enkelte Oplysning. Statholderen skulde i Ciceros Tid og vistnok ogsaa tidligere, om end ikke ganske i samme Form, ved sin Tilbagekomst aflægge Regnskab ved Skatkammeret, *rationes apud ærarium*, foruden det, som Qvæstor aflagde, saa at begge indbyrdes kunde sammenholdes, om hvilke Regnskaber flere Forskrifter indeholdtes i *lex Julia*, f. Ex. at Exemplarer af Regnskabet skulle efterlades i to Provindsbyer (Cic. *ad Att.* VI, 7. *ad fam.* II, 7. V, 20. *in Pis.* 25); men dette var kun et Regnskab for de ham af Romerstaten betroede Penge. [1])

Enkelte Provindsbyer, stundom flere eller en hel Provinds, stode i et vist nærmere Forhold til ansete Familier i Rom, af hvilke en eller anden Mand tidligere havde grebet ind i deres Skjæbne (Cic. *de off.* I, 11: *ut ii, qui civitates aut nationes devictas bello in fidem recepissent, earum patroni essent more majorum*); saaledes omtaler Cicero i Verrinerne oftere Marcellernes Forhold til Syrakus og i det Hele til Sicilien (*Div.* 4. *in Verr.* II, 14. IV, 41; jfr. Liv. XXVI, 32), hvilket dog

[1]) Et ældre udtrykkeligt Vidnesbyrd om Regnskabsaflæggelse ved Hjemkomsten, men af en Feltherre, haves i Beretningerne om Anklagen imod L. Scipio Asiaticus (Liv. XXXVIII, 55, Gellius, Valerius Maximus), for ikke at tale om Byttefortegnelserne.

ikke synes at have havt synderlig Betydning, og baade Cicero og Andre (Sall. *Catil.* 41. App. *Civ.* II, 4) Allobrogernes Forhold til Fabierne efter Fabius Allobrogicus.

At den romerske Provindsbestyrelse, udkastet og uddannet hos et Folk og i en Stat, der oprindelig aldeles ikke var beregnet paa at blive et stort Rige eller at beherske et saadant, for et uhyre Rigsomraade, der savnede ethvert indre Grundlag for virkelig Enhed og kun udgjorde et Aggregat af høist forskjellige og hverandre fuldkommen fremmede undertvungne Folk, var i høi Grad utilfredsstillende, naar den betragtes fra Provindsernes Standpunkt som en Form for deres Liv og Udvikling, falder let i Øinene. Selv naar man ser bort fra Manglen paa Alt, hvad der kunde fremkalde og nære Selvfølelse og høiere Stræben hos Provindsfolkene, og blot spørger om Betingelserne for en nogenlunde tilfredsstillende materiel Tilstand, er det klart, at for det Første den lovgivende Magt i Rom, Folket, og Centralbestyrelsen, Senatet, savnede al virkelig Interesse for Provindsfolkene, uden forsaavidt de støttede Romerstatens Magtstilling, ydede den Hjælpekilder og aabnede en vid Mark for Borgernes Virksomhed og Erhverv, samt savnede nøiere Kjendskab til dem (Cic. *de prov. cons.* 5: *nationes natæ servituti*). Ligesaalidt kunde Statholderen og hans Ledsagere i et enkelt Aar, medens de længtes tilbage til Rom og tænkte paa Fortsættelsen af deres politiske Virksomhed der, selv naar de personlig vare uegennyttige og velvillige Mænd (som M. Cicero og de hos ham fra den foregaaende Tidsalder omtalte Q. Mucius og P. Rutilius), faa den Provinds, til hvilken de tilfældig vare komne, kjær eller trænge dybere ind i dens Forhold. Statholderens Stilling imellem Provindsboerne og de romerske Borgere maatte næsten nødvendig gjøre ham partisk for de Sidste og deres Interesser eller dog gjøre ham det vanskeligt at gjennemskue og sprænge deres Intriger. Det laa i Sagens Natur, at Statholderne og deres Medhjælpere, selv de underordnede, medens de vare i Provindsen, med Hensyn til deres Underhold (Kvartér, Befordring o. s. v.) krævede langt mere, end Loven gav dem Ret til, og at Indbyggerne for at undgaa Plagerier og vinde Gunst sædvanlig ydede det Forlangte og endnu

Mere (Plut. *Cato maj.* 6. Liv. XXXII, 37 om den ældre Cato i Sardinien: *sumptus, quos in cultum prætorum facere socii soliti erant, circumcisi*, Cic. *in Verr.* I, hele Afsnittet om Verres's Ophold i Kilikien, og dernæst i Bøgerne II-V om Sicilien. Cic. *de imp. Pomp.* 13. 14. 22. *ad Att.* V, 21. VI, 1; om underordnede Medhjælperes, Præfekters, Fordringer se navnlig det sidste Sted § 2).[1] Til Bekostningerne føiedes Overmod og ikke sjelden Krænkelse af Sædelighedens Love for at tilfredsstille onde Lyster (se f. Ex. Cic. *in Verr.* I, 25. V, 11 ff.). Men værre var det, i økonomisk Henseende, at Provindserne meget snart tilbøde sig og betragtedes som en Hovedindtægtskilde for de romerske Statsmænd og Øvrigheder til at erhverve den Formue, som i en ødsel og nydelsessyg Tid behøvedes til at opretholde den selskabelige Stillings Glands, eller til at betale den Gjæld, som paadroges i Rom for at smigre Pøbelen og kjøbe dens Velvillie og for at tilfredsstille tøilesløse Lidenskaber eller for at gjennemføre ærgjerrige Planer. Klager over Statholdernes Udsugelser i Provindserne lyde tidlig (se Liv. XLIII, 2, ved Aaret 171 om Spanien), men de løde høiere og med stærkere Grund i Republikens sidste Aarhundrede. Julius Cæsar var, om end den Mægtigste og Navnkundigste, dog ikke den Eneste, der for at naa sin Provinds (Spanien, efter Præturen) maatte kæmpe sig igjennem sine Kreditorer (Svet. *Jul.* 18), men vendte velforsynet tilbage, eller den Eneste, der kjøbte sig Tilhængere og bedaarede Folket ved Pragt (*sæpta*, se Bind I Kap. 3 § 7 S. 212) for det i Provindsen (Gallien) gjorte Bytte, Piso og Gabinius ikke de Eneste, der ved Overenskomster søgte rige Provindser (se Cicero i Talerne *de domo, pro Sestio, de provinciis consularibus* og *in Pisonem* paa mange Steder; jfr. Beretningerne om C. Antonius's Tilbytning af Macedonien fra Cicero). Statholderposten gav rig Leilighed og indeholdt stor Fristelse til ad mange Veie at vinde Penge for Statholderen selv og for hans griske Følgesvende af høiere og lavere Rang, til Bestikkelser, Udsugelser, ja Plyndringer. Der betaltes under slette eller letsindige

---

[1]) *Quid dicam de illius (App. Claudii) præfectis, comitibus, legatis? etiam de rapinis, de libidinibus, de contumeliis?*

Statholdere for Alt, hvad der skulde opnaaes, Domme, Embeder i Byerne (Cic. *in Verr.* II, 49), bestridt Arv o. s. v., og for Alt, hvorfra Kommuner eller Personer vilde befries, Ydelser eller Straffe; men hvad der af Statholderen skulde udbetales, f. Ex. for kjøbt Korn, som Sold og Godtgjørelse o. s. v., beholdtés ikke sjelden eller afknappedes dog eller paabyrdedes Provindsstæderne (Cicero *in Verr.* III, 73 ff. og V, 17 ff. *in Pis.* 36); Gaver ydedes ved enhver Leilighed, navnlig til Æresbevisninger, Statuer og Fester for Statholderen, der stundom skjænkede Æresbevisningerne og beholdt Pengene (se Cic. *in Verr.* II, 57 ff. *pro Flacco* 23. *in Pis.* 35), ganske særlig ved tilkjendt Triumph (*aurum coronarium*, undertiden oppebaaret før Triumphen var tilkjendt og uden at den opnaaedes, Cic. *in Pis.* 37); Kunstværker borttoges ligefrem eller under Skin af Kjøb fra Private og fra Byer (Cic. *in Verr.* I, 17 og hele fjerde Bog. *de prov. cons.* 4), stundom laantes de uden at leveres tilbage (Cic. *de domo* 43), og undertiden forsmaaedes ikke et Plyndringstog imod Grændsestammer (Cic. *pro Sest.* 43). Om end Skildringerne i Ciceros verrinske Taler ere advokatorisk overdrevne, og om end alle Ytringer om Piso og Gabinius i Ciceros senere Taler maaske endnu mere end Verrinerne bære Præg af Overdrivelse og i Lidenskab henkastede Beskyldninger [1]), bliver der Vidnesbyrd nok tilbage, baade der og i Ciceros Forsvarstaler for anklagede Statholdere (*pro Fontejo*, *pro Flacco*, *pro Scauro*) og hos Historikerne. Ciceros Tale *in Pisonem* viser i ethvert Tilfælde, hvad der i det romerske Senat kunde siges om romerske Statholderes Færd uden at findes latterligt. Rige Provindser vare derfor Gjenstand for stærk Attraa (idelig hos Cicero *cupiditas provinciæ*), og om den vordende Statholder samlede sig de, der vilde dele Byttet (Cic. *pro Mur.* 20: *cogita, nonnullorum amicorum studia minui solere in eos, a quibus provincias contemni intellegunt*), medens de vare faa, der efter opnaaet Prætur og Konsulat ingen Provinds attraaede (som Cicero og Q. Sulpicius Rufus, Cic. *pro Mur.* 20), og de ikke ret mange, som

[1]) Gabinius forefandt f. Ex. neppe i Syrien efter Seleuciderne, Tigranes og Pompejus de *opulentissimas gazas*, som Cicero nævner.

i Provindsen virkelig fortjente et Vidnesbyrd for *integritas provincialis* (Cic. *pro Sest.* 5). Provindsbyerne kunde forebringe Ansøgninger og Klager hos Senatet i Rom ved Afsendinge, *legationes*, men selve Adgangen til Senatet (i Februar Maaned, se Kap. 4 § 2 f. 2) og endmere Opnaaelsen af Ønsker maatte ikke sjelden kjøbes. Allerede tidlig (Aar 171) se vi Afsendinge fra begge spanske Provindser klage i Senatet over Statholdernes Griskhed og Overmod (*avaritia et superbia*) og bede om Erstatning, der dengang søges skaffet dem ved Henvisning af Sagen til en Forhandling i nærmest privatretlig Form (hos *recuperatores*, Liv. XLIII, 2). Siden finde vi fra Aar 149 af oprettet en offentlig *quæstio de repetundis* og en Række Love givne om denne Forbrydelse, *lex Calpurnia, Acilia, Servilia, Cornelia, Julia*, rettede væsentlig imod Statholderes (Qvæstorers og Legaters) Misbrug af deres Myndighed til Pengeerhverv; men Provindsboerne kunde ikke selv optræde som Klagere for den romerske Domstol; de maatte udbede sig en *patronus* af Senatet eller formaa en romersk Advokat til at tage Sagen i sin Haand, og de fleste Anklager *de repetundis* i Republikens senere Tid foretoges ikke saameget af virkelig Interesse for de mishandlede Provindser som paa Grund af personlige Fjendskaber eller for at vinde Ære og Navn (Cæsar mod Dolabella, Brødrene Lucullus imod P. Servilius o. s. v.). Cicero, der i Taler, som ikke bleve holdte, men udgaves for Navns og Berømmelses Skyld, med saa stærke Farver har fremstillet Verres's Udsugelser og Plyndringer i Sicilien og saa stærkt beklaget Provindsernes ulykkelige Stilling, forsvarede med samme Talerkunst, stundom med haanende Spot over Galler, Grækere, Sarder og andre Provindsboere, Mænd, om hvis Uskyldighed han neppe var synderlig overbevist eller hvis Skyld var ham aldeles klar (M. Fontejus, C. Antonius, L. Flaccus, M. Scaurus, ja destoværre endog den af ham selv saa ofte og saa grovt udskjældte A. Gabinius, Cic. *pro Rab. Post.* 8).[1]) Tilveiebringelsen af Vidnesbyrd

[1]) Ret interessant er det at sammenligne Ciceros Ytringer om *togati creditores Græcorum* (*in Verr.* I, 29) med hans Beklagelse over, at *publicani* og *feneratores* ikke kunde komme til deres Ret mod Provindsdebitorer for Pisos og Gabinius's Skyld (*in Pis.* 35. *de prov. cons.* 5).

og Oplysninger imod den Anklagede hindredes stundom af en for ham partisk Efterfølger (Cic. *in Verr.* II, 26). Af Dommerne stode mange enten som den Anklagedes Standsfæller i nært Forhold til ham eller vare direkte eller indirekte, som Statsforpagtere og *negotiatores* i den forurettede eller andre Provindser eller dog forbundne med saadanne, interesserede i, at der ikke blev gaaet strengt tilværks i denne Art Sager, og, medens en med romerske Riddere alene besat Domstol A. 93 domfældte den hæderlige Konsular P. Rutilius Rufus, fordi han nogle Aar iforveien som Legat hos Prokonsulen Q. Mucius for strengt havde tilbagevist Statsforpagternes Mishandlinger af Indbyggerne i Provindsen Asien, ytrer Cicero (*in Verr. act.* I, 13) ligeoverfor en senatorisk Domstol, vistnok med stærk Overdrivelse men ikke uden al Anledning, at slette Statholdere optoge i deres Beregninger over, hvad Provindsen maatte indbringe dem, det Beløb, hvormed en Frifindelse skulde kjøbes i Rom.[1]) Og blev En og Anden, der havde gjort det for grovt i en Provinds, dømt eller gik, som Verres, i Landflygtighed uden at oppebie Dommen, var den Opreisning og Skadeserstatning, som de Skadelidte fik af hans Bo, vel ofte ringe nok, uden at tale om de Krænkelser paa Ære og Person, der ikke kunde erstattes med Penge.[2])

En særlig Ulykke var i nogle Provindser den trykkende Gjæld, som hvilede paa mange Byer ifølge egen slet Husholdning i Forbindelse med romersk Vilkaarlighed og ofte ublu Aager fra de romerske Bankierers (*feneratores*) Side, bagved hvilke stundom ogsaa stode romerske Senatorer (se om Asien Cic. *ad Q. fr.* I, 1, 8 og mere detailleret Plut. *Lucul.* 20, hvor

[1]) Han tilføier en Henvisning til en tidligere henkastet Ytring, at han ventede, at Provindsboerne i Almindelighed, *exteræ nationes*, vilde sende Gesandter til Rom for at bede om Ophævelse af den hele unyttige *quæstio de repetundis*.

[2]) *At tu, victrix provincia, ploras* siger Juvenal (I, 50) i Anledning af en Domfældelse *de repetundis* fra Aar 100 e. C. Naar Cicero (*in Pis.* 36) omtaler, at Piso fra Macedonien havde sendt Clodius *socios stipendiariosque sexcentos ad bestias*, maa der dog vel i ethvert Tilfælde tænkes paa Folk, der udgaves for Krigsfanger.

omtales Lucullus's Foranstaltninger: Rentefod 1/100, vistnok en Procent maanedlig, med ἀνατοκισμός, Rentesrente, og en Fjerdedel af Eiendommens Indtægt som Kapitalafdrag. Plut. *Cæs.* 12 om Spanien. Cic. *ad Att.* V, 21. VI, 1 om Scaptius og Matrinius, Kreditorer hos Beboerne af Salamis paa Kypern, men med M. Brutus bagved. Cic. *de legg.* III, 8 om Senatorernes Benyttelse af *liberæ legationes* til at inddrive Gjæld, *syngraphas*, i Provindserne). At denne Nød ikke mindre trykkede de saakaldte frie Stater og Konger, viser bedst Ciceros Beretning om de uhyre Summer, som Ariobarzanes af Kappadokien maanedlig maatte udrede til Pompejus's og Brutus's Forretningsførere, *procuratores*, blot i Renter (Cic. *ad Att.* VI, 1 og 3); et stort Laan af en Privatmand, P. Sittius, til Kong Bocchus af Mauretanien nævnes Cic. *pro Sulla* 20. Dette Onde var saa iøinefaldende, at der fra Rom forsøgtes Foranstaltninger til at hindre dets Udbredelse. Der omtales saaledes en Senatsbeslutning fra Aar 94, hvorved det forbødes at laane Penge til Kretenserne, og i Aaret 67 foreslog Almuetribunen C. Cornelius i Senatet, at Ingen overhovedet maatte debitere Provindsafsendinge for Penge (*exterarum nationum legatis pecuniam expensam ferre*), fordi der dreves stort Misbrug med Aagerlaan til dem. Dette Forslag forkastedes vel (Ascon. *ad Cic. pro Cornel.* p. 91), men der omtales to Steder hos Cicero (*ad Att.* V, 21 § 12. VI, 2 § 7) en *lex Gabinia* fra samme Aar angaaende samme Gjenstand, der foruden andre Bestemmelser ogsaa indeholdt den, at der ikke maatte gives Dom i en fri Stat efter et Gjældsbrev til en romersk Borger, *ex syngrapha civis Romani*; men man ser tillige, at der gaves Undtagelser ved specielle Love, f. Ex. ved *lex Clodia* om Provindsen Macedonien (Cic. *de prov. cons.* 4), at Senatet til Gunst for indflydelsesrige Medlemmer (her M. Brutus) lempede Lovens Anvendelse, og at i det Ringeste nogle Statholdere (som Ciceros Forgænger, App. Claudius, i Kilikien) tillode Pengemændene (Senatorer og deres Fuldmægtige, der tillige optraadte som Statholderens *præfecti*) de haardeste Forholdsregler mod de forkuede Provindskommuner (Cic. *ad Att.* VI, 1 § 6. 2 § 8). At saaledes Provindserne satte lidet eller intet Haab om Forbedring til den romerske Republik og

dens Frihed, er meget forklarligt, og Tacitus, der ingenlunde er tilbøielig til at nedsætte Republiken ligeoverfor Monarchiet, indrømmer, at Provindserne gave dette Fortrinet. [1]

§ 8.

Frie Stæder i Provinserne, forbundne Konger og Dynaster.

Som ovenfor bemærket, gaves der rundt om i adskillige Provindser endel Stæder, der, enten fordi de tidlig, førend endnu Provindsens Erobring var fuldbragt og befæstet, havde sluttet sig til Romerne og ydet dem Tjenester, eller fordi Romerne (som ved Achaia Aar 146) ikke havde fundet det beleiligt at gjennemføre Provindsbestyrelsen for deres Vedkommende, under Navnet *civitates liberæ* (*civitates fœderatæ, civ. sociæ*) bevarede en vis, rigtignok meget indskrænket, Selvstændighed, [2] enten ifølge et udtrykkeligt *fœdus* eller ved stiltiende Overlevering og Vedtægt (Cic. *in Verr.* III, 6 [3]), hvor det dog er uklart, hvorvidt Cicero tænker paa administrativ Frihed eller paa Tiendefrihed, *pro Balbo* 8 og 11, hvor *populi liberi* og *fœderati* adskilles); Vedtægten bekræftedes dog undertiden ved Love og Senatsbeslutninger. [4] Saadanne Stæder vare foruden de nævnte i Sicilien Gades i Spanien (se Cicero *pro Balbo* paa flere Steder), Saguntum

---

[1]) *Ann.* I, 2: *Neque provinciæ illum rerum statum abnuebant, suspecto senatus populique imperio ob certamina potentium et avaritiam magistratuum invalido legum auxilio, quæ vi, ambitu, postremo pecunia turbabantur.*

[2]) Det maa bemærkes, at Udtrykket *socii* ofte, hos Cicero i Talerne næsten gjennemgaaende, bruges som en mildere Betegnelse om alle Provindsboerne uden Undtagelse, ja enkelte Gange endog som en Modsætning til de friere Byer (f. Ex. *pro Sest.* 30: *in socios, in reges, in civitates liberas*).

[3]) *Fœderatæ civitates duæ sunt; . . Mamertina et Tauromenitana, quinque præterea sine fœdere immunes civitates ac liberæ, Centuripina, Halæsina Segestana, Halicyensis, Panormitana.*

[4]) I en Indskrift er opbevaret endel af en Lov fra Aar 71 f. C., hvorved den Beboerne af *Thermessus major* i Pisidien tidligere (Aar 189) tilstaaede Frihed (Liv. XXXVIII, 15. Polyb XXII, 18) bekræftes med nogle nærmere Bestemmelser efter Tidernes Leilighed (se Bruns p. 82).

(Cic. *pro Balbo* 9), Utica i Afrika, Massilia i Gallien, Stæderne i det egentlige Grækenland indtil efter Slaget ved Actium [1]), navnlig Athen, Rhodus ved Lilleasien, Byzants i Macedonien o. s. v., alle enten gamle græske Republiker eller saadanne Byer, der havde spillet en Rolle i det græske eller i det phønikiske Kolonialsystem; i andre Provindser, f. Ex. i Sardinien (Cic. *pro Scauro* § 44) eller i de tidligere asiatiske Kongeriger fandtes ingen. Uden Tvivl var der ikke ganske ringe Forskjel i disse frie Stæders Stilling i det Enkelte, hvorved det praktisk ogsaa kom i Betragtning, hvorvidt de aldeles vare indesluttede i en Provinds eller havde en friere Beliggenhed udenfor, som f. Ex. Athen eller Rhodus; men i det Hele fremtraadte to Sider, nemlig først en friere indre Forfatning og Selvbestemmelse i indre Anliggender, *αὐτονομία* [2]), navnlig, hvilket Punkt hyppig fremhæves, Frihed for Statholderens Jurisdiktion, denne sidste bekræftet ved Cæsars Lov fra Aar 59 (Strabo IV p. 181 om Massilia: *ὥστε μὴ ὑπακούειν τῶν εἰς τὴν ἐπαρχίαν πεμπομένων στρατηγῶν μήτε αὐτὴν μήτε τοὺς ὑπηκόους*. Cic. *de prov. cons.* 3: *omitto juris dictionem in libera civitate contra leges senatusque consulta. in Pis.* 16), en Befrielse, som det dog var vanskeligt at opretholde imod myndige Feltherrer og Statholdere (se f. Ex. om Pompejus's Optræden i Messana Plut. *Pomp.* 10), ligesom Romerne ogsaa ved Love tillode sig Indgreb deri, som f. Ex., da ved en

---

[1]) Derfor siger Cicero (*in Pis.* 16) med Hensyn til de usædvanlige Beføielser, der af Clodius vare indrømmede Piso som Statholder i Macedonien: *omnis erat tibi Achaia, Thessalia, Athenæ, cuncta Græcia addicta.*

[2]) Som ovenfor bemærket, have ogsaa almindelige Provindsbyer *suas leges.* Forskjellen maa antages at ligge i, at de frie Stæder beholdt Retten til fortsat Lovgivning og Lovforandring, medens de egentlige Provindsbyer kun bevarede den overleverede Ret under romersk Tilsyn og Indgriben ved alle Forandringer. Naar Cæsar som Statholder i Spanien gav Love i den frie Stat Gades, skete dette, i det Ringeste i Navnet, *ipsorum permissu* (Cic. *pro Balbo* 19), ligesom Indbyggerne af den frie Stad Halæsa i Sicilien udbad sig Bestemmelser for indre Forhold af det romerske Senat (Cic. *in Verr.* II, 49). Om i Virkeligheden Friheden her var meget større end naar Scipio Africanus den Ældre gav Forskrifter for Senatorvalget i den almindelige Provindsstad Agrigent (smsteds. *c.* 50), er et andet Spørgsmaal.

Lov af Clodius de byzantinske Landflygtige gjenindsattes under Ledelse af Cato den Yngre (Plut. *Cato min.* 34. Cic. *de domo* 20. *pro Sest.* 28; jfr. *in Pis.* 16 om Bestemmelser i en anden Lov af Clodius), dernæst Frihed for Skat, *immunitas*, *ἀτέλεια*, navnlig Frihed for Grundskat eller Tiender til Romerne (Cic. *in Verr.* III, 6) og for Told til dem (*lex de Therm.* II *v.* 35 p. 87 Bruns, hvor det tillades dem selv at opkræve Told, kun ikke af Varer, som de romerske *publicani* føre igjennem. Liv. XXXVIII, 44, hvor Indbyggerne af Ambrakia med Friheden faa Ret til at opkræve Told, dog ikke af romerske Borgere eller *socii nominis Latini*). Hos Liv. XLV, 26 blive dog kun nogle af Illyrerne skatfrie, *immunes*, medens de alle erklæres for frie i andre Henseender, *liberi*. Ligeledes udøvede de frie Stater i Almindelighed en selvstændig Møntret, og deres opbevarede Sølvmønter betegne just deres Stilling (Eckhel *D. N.* IV p. 252. sqq.); Provindsbyerne sloge kun Broncemønt. Hertil kunde føies enkelte specielle Begunstigelser, f. Ex. Fritagelse for romersk Indkvartering (se *lex de Therm. v.* 6 sqq. p. 87), medens der omvendt vel næsten altid stipuleredes visse Ydelser til Romerne af Skibe (se f. Ex. om Messana Cic. *in Verr.* V, 17), Soldater (Cic. *pro Balbo* 10: *Gaditanorum auxilia*) og deslige. Stundom eiede slige frie Stæder Distrikter udenfor deres eget Territorium, hvoraf de droge Indtægt, og som de bestyrede efter os ubekjendte Former; saaledes eiede Athenæerne indtil Augusts Tid Eretria og Ægina, som han fratog dem (Dio Cass. LIV, 7), og Rhodierne besade fra Krigen imod Antiochus af (Polyb XXX, 5) Kaunos og andre Stæder paa den ligeoverfor liggende Kyst af Fastlandet. Antonius gav dem til Erstatning for Tabet af disse Byer Øerne Andros, Tenos og Naxos, som de dog kort efter atter mistede, da de beskyldtes for at behandle de Undergivne for strengt (App. *Civ.* V, 7). Ved Massilia nævner Strabo (IV p. 181) særlige Undersaater (*ὑπήκοοι*), endnu efterat Cæsar havde straffet Byen saa haardt for dens Modstand i Borgerkrigen, at han efter Dio Cassius (XLI, 25) kun lod den beholde Frihedsnavnet.

Ved Siden af disse *civitates liberæ* stode de afhængige Konger og Dynaster (ofte *reges et tetrarchæ* med særligt Hensyn til Gallogræcien og Judæa. Cic. *pro Mil.* 28: *socii*,

exteræ nationes, *reges*, *tetrarchæ*. Cic. *Phil.* XI, 12: *reges*, *tetrarchæ*, *dynastæ*), der betegnedes som *reges socii atque amici populi Romani*, en Titel, der sædvanlig tildeltes af Senatet (se Kap. 4 § 2 e; jfr. Cic. *de har. resp.* 13. Liv. XLV, 9), men som ogsaa kunde gives ved Lov af Folket (Cic. *de har. resp.* 13. *pro Sest.* 26 om Clodius). De af disse Konger, hvis Land laa omgivet af Provindser, som f. Ex. Gallogræcien og Kappadokien, følte ofte strengt det romerske Formynderskab, navnlig ogsaa i Finantsanliggender (se i forrige Paragraph), og deres Tropper maatte staa til Romernes Raadighed (se om Dejotarus af Gallogræcien Cic. *ad fam.* XV, 1. 2. *ad Att.* V, 18. 20. VI, 1), hvorved de da ogsaa inddroges i de romerske Borgerkrige (som den samme Dejotarus; se Cæsar, Appian og Andre); at under disse Borgerkrige ogsaa overordentlige Pengebyrder uden Betænkning paalagdes saavel frie Stæder som Konger og Dynaster, følger af sig selv (App. *Civ.* V, 6). Andre Konger udenfor Provindserne lagde liden Vægt paa den romerske Ærestitel (se Cæs. *B. G.* I, 43 om Ariovist) og anerkjendte ikke ved den anden Afhængighed end den, der faktisk laa i Magtforholdet; men dette Magtforhold var tydeligt nok til at fremkalde Smiger og Underdanighedstegn fra mange Sider, fra Syriens og Ægyptens Konger som fra de jødiske Makkabæer, hvorom Vidnesbyrd findes overalt. Hvorledes dette Magtforhold kunde benyttes, viser Kongeriget Kyperns Konfiskation ved Clodius's Lov Aar 58, udført af Cato for ikke at tale om den af Cicero oftere i Talerne *de haruspicum responsis* og *pro Sestio* berørte Overdragelse af det med verdsligt Herredømme forbundne Præsteskab i Pessinus til en vis Brogitarus ved en Lov af den samme Clodius.

§ 9.

Rigets Dele i Keisertiden. Hovedstaden; *præfectus urbi* og *vigilum*; Regioninddelingen.

I Modsætning til den republikanske Forestilling om et oprindelig i Rom, tilsidst i Rom og Italien koncentreret Folk, som fra den By, der er Statens egentlige Hjem, behersker og bestyrer først Forbundslandet Italien og Pro-

vindserne, siden, efterat Italien er indlemmet i Staten, Provindserne som liggende udenfor Staten, gaar Keiserdømmet, skjøndt i Begyndelsen ubevidst, ja stundom modstræbende, ud paa at sammensmelte Alt, hvad der ligger under Romervælden, til et ensartet Rige. Dette sker saaledes, at, medens paa den ene Side den personlige Ret som Medlem af Romerfolket, Borgerretten, efterhaanden udbredes til Flere og Flere i Provindserne, og tilsidst fra Caracalla af omfatter alle frie Rigsbeboere, saa at Lydriget som saadant forsvinder og gaar op i det ene Folk og det ene Statslegeme, trænger paa den anden Side den modificerede Provindsforfatning og Provindsbestyrelse, udslettende alle væsentlige Forskjelligheder i Kommunernes Stilling, sig ogsaa frem til Italien, hvorhos Hovedstaden Rom (siden Rom og Constantinopel), uden at indlemmes i nogen Provinds, dog nedsættes til en Plads ved Siden af Provindserne med visse Minder om og Levninger af den tidligere Fortrinsstilling. Men denne Forandring foregaar langsomt og stykkevis, uden at der førend ved Overgangen fra det tredie til det fjerde Aarhundrede (Diocletian og Constantin) fremtræder nogen enkelt omfattende Omorganisation. Hvad Rom angaar, antydes Forandringens Begyndelse allerede stærkt ved August, i Italien udenfor Rom først lidt bestemtere fra det andet Aarhundrede af.[1]) Byen Rom vedbliver i Keiserdømmets første Periode at betragtes som Rigets egentlige Hjem, hvis Indbyggere, fordelte efter de 35 Tribus (se Kap. 2 § 6), paa en Maade repræsenterede hele Romerfolket, og hvis Kommunalbestyrelse ikke udsondrer sig og afløses fra, hvad der endnu har Skinnet af at være Statens og Rigets øverste Myndigheder, Senatet og de gamle Magistrater. Et lidet, men charakteristisk Tegn paa, hvor vanskeligt det faldt Romerne, selv ved nye Lov-

---

[1]) Det maa ved denne og de følgende Paragrapher atter erindres, hvor fattig den historiske Litteratur for det andet og tredie Aarhundrede er, og at de juridiske Kilder, navnlig begge *codices*, kun (i meget ringe Sammenhæng og Klarhed) give Billedet af, hvad der stod færdigt i det fjerde og femte Aarhundrede med aldeles tilfældig indblandede Træk fra den foregaaende Tid.

bestemmelser, at erindre, at Stat og Folk nu havde videre Grændser, ligger i Bestemmelsen om Fjernelsen fra Hovedstaden og dens Nærhed som Straf mod en *libertus inofficiosus* (se Kap. 2 § 20). Hvorledes straffedes altsaa den samme Forseelse, naar den blev begaaet i en anden italisk Kommune? Men ligesom al virkelig politisk Virksomhed og selve Skinnet deraf forsvinder (ved Folkeforsamlingernes Ophør under Tiber), saaledes synker Senatet efterhaanden i Virkeligheden ned til at være et blot Byraad (se Kap. 6 § 6) ligesom Byraadene i de øvrige større Byer, kun med høiere Rang og traditionel Glands, og i selve Byforvaltningen gjør den nye keiserlige Guvernør, *præfectus urbi*, sig mere og mere, tilsidst aldeles overveiende gjældende i nær Analogi med en Provindsstatholder.

Allerede Aar 36 havde August under Krigen paa Sicilien imod Sextus Pompejus overdraget Mæcenas, der vedblev at være romersk Ridder og uden Tvivl slet ingen officiel Titel førte, en Art Guvernement over Hovedstaden og Italien (Tac. *Ann.* VI, 11 [17]: *Cilnium Mæcenatem equestris ordinis cunctis apud Romam atque Italiam præposuit.* Dio Cass. XLIX, 16. Vell. Pat. II, 88); Aar 31 afløste Agrippa ham (Dio Cass. LI, 3), og han indsattes atter Aar 21, under Augusts Forberedelse til en Reise til Orienten, i samme Stilling (Dio Cass. LIV, 6). Et staaende Embede under den fra Fortiden laante Titel (se Kap. 5 § 16) oprettedes først Aar 16 f. C. og besattes først med Valerius Messalla, men strax efter, da denne ikke egnede sig for den strenge og vilkaarlige Myndighed (*quasi nescius exercendi,* Tacitus. *incivilem potestatem esse contestans*, Euseb. *Chron.*), med Konsularen Statilius Taurus (Tac. *l. c.* Dio Cass. LIV, 19; jfr. LII, 21); ham fulgte under Tiber L. Piso, som beklædte Posten i femten Aar (Tac. *l. c.*). Den første og væsentligste Opgave for Embedet var Hovedstadens Politi (Tac. *l. c.*: *ob magnitudinem populi et tarda legum auxilia sumpsit e consularibus, qui coërceret servitia et quod civium audacia turbidum, nisi vim metuat;* jfr. Sen. *Ep.* 83: *custos urbis, tutela urbis;* Detail fra den senere Tid i *Dig.* I, 12: *de officio præfecti urbi),* i hvilket Øiemed et temmelig stærkt Troppekorps, *cohortes urbanæ*, var Præfekten underlagt (se herom ved Krigsvæsenet i Kap. 10).

Men snart udviklede sig ved Siden heraf en omfattende Kriminaljurisdiktion med betydelig Straffemyndighed baade for Hovedstaden og Omegnen *intra centesimum milliarium* (*Italia suburbicaria*), en Jurisdiktion, der efterhaanden fordunklede og opslugte Prætorernes *quæstiones* (jfr. Tac. *Ann.* XIV, 41), hvorhos Præfekten ogsaa i Civilsager dannede en Appelinstants for alle Domstole i Hovedstaden og tilhørende Distrikt (Dio Cass. LII, 21. *Dig.* I, 12, 1, 4).[1] Til Politimyndigheden og Jurisdiktionen sluttede sig i de senere Aarhundreder en bestandig voxende Indflydelse paa Byens hele civile og økonomiske Forvaltning, saaledes som det tydeligst fremtræder i Symmachus's i denne Stilling Aar 384 skrevne Breve og Indstillinger til Keiseren (*Epist. l.* X eller *relationes*). Posten vedblev at besættes med Konsularer; Afvigelser derfra betragtedes som usømmelige Uregelmæssigheder (Dio Cass. LXXVIII, 14. *Hist. Aug. Car. et Car.* 15). (Helvius Pertinax gik fra denne Post over til Keiserværdigheden, Eutrop. VIII, 8 el. 16. *Hist. Aug. Helv. Pert.* 4.) Af en opbevaret Fortegnelse over *præfecti urbi* fra Aar 254 til Aar 354 (hos den saakaldte *chronographus urbis Romæ*) sees det, at de fra Begyndelsen af det fjerde Aarhundrede af vexle meget hyppig.

Som en underordnet Medhjælper for *præfectus urbi* fremtræder *præfectus vigilum*, Chef for *cohortes vigilum*, hvis Post oprettedes Aar 6 e. C. for Brand- og Nattepolitiet i Hovedstaden (Dio Cass. LV, 26; jfr. LII, 24), og med hvilken, i det Ringeste senere, var forbunden en Jurisdiktion over Forbrydere af lavere Stand (*Dig.* I, 15, 3. XLVII, 2, 56 [58], 1); Posten besattes i den tidligere Tid med en Ridder.

Varetagelsen af Politiet lettedes ved Byens af August indførte Inddeling i 14 Kvarterer, *regiones* (Svet. *Aug.* 30. Dio Cass. LV, 8), og disses i *vici* med et Antal *magistri vicorum*, udtagne af den ringere Klasse af Beboerne (*e plebe*

---

[1] I Forordninger fra Slutningen af det fjerde og fra det femte Aarhundrede foreskrives det, at *præfectus urbi* ved Kriminalsager imod Senatorer skulde medtage fem ved Lod bestemte Senatorer (*Cod. Theod.* IX, 1, 13. II, 1, 12).

cujusque viciniæ, Svet. *l. c.*), hvilke *magistri* iøvrigt allerede omtales i Republikens Tid (Liv. XXXIV, 7: *infimum genus hominum.* Cic. *in Pis.* 4 og Asconius ved dette Sted), men da alene i Forbindelse med en Almuefest, *ludi compitalicii.* Regionerne, som August havde henlagt under Tilsyn af Prætorer og Ædiler (Sveton og Dio *ll. cc.*), fik senere hver sin *curator*, hvortil Alexander Severus (*Hist. Aug. Alex. Sev.* 33; jfr. Orelli-Henzen 6507) udnævnte Konsularer, og, efter en for denne Gjenstand vigtig Indskrift fra Aar 136 e. C. (den saakaldte *basis Capitolina*, *C. I. L.* VI, 975, ufuldstændig hos Orelli 5) en underordnet Betjent, *denuntiator*, (af *denuntiare*, tilsige).[1])

§ 10.

Fortsættelse: Yderligere Udsondring af Rom som Kommune; *curatores* og Bykasse; Rom i den sidste Keisertid. Constantinopel.

For enkelte andre Anliggender i Hovedstaden ansatte August (*ex consensu senatus*, som det hedder i Senatsbeslutningen hos Frontin *de aquis* 100) ligeledes særlige Embedsmænd, *curatores*, tildels Senatorer, hvilke Poster siden vedbleve med enkelte ubetydelige Modifikationer (derimellem ogsaa den, at i det fjerde og femte Aarhundrede Navnet *curator* forandres til *comes*, se Kap. 6 § 10). Af disse Poster hvis Oprettelse indeholder den første Antydning af en Udsondring af Gjenstandene som kommunale fra de almindelige Statsanliggender, maa her nævnes:

a. *Curator operum publicorum* (Svet. *Aug.* 37, oftere nævnt i Indskrifterne med Afvexling af Titelen: *curator ædium sacrarum monumentorumque publicorum, c. operum publicorum et ædium sacrarum, c. ædium sacrarum operumque publicorum, c. ædium sacrarum locorumque publicorum*, Henzen *index* p. 108), der altsaa overtog en vis Del af Censorernes og Ædilernes Virksomhed med Hensyn til de offentlige

---

[1]) Om den topographiske Detail ved denne Inddeling og de dertil hørende Oldtidsmindesmærker henvises til Prellers Skrift om de romerske Regioner og *C. I. L.* VI *n.* 445 sqq.

Bygninger, især de for Gudstjenesten bestemte, og andre Monumenter.

b. *Curator aquarum* (Sveton og Henzen *ll. cc.*), under hvem var henlagt Tilsynet med de store og kostbare offentlige Vandledninger, der tildels fra ikke faa Miles Afstand tilførte Byen og Befolkningen en rigelig Forsyning af godt Vand. Om Gjenstanden for dette Embedes Virksomhed have vi vigtige og interessante Oplysninger i et af Konsularen Sex. Julius Frontinus, der selv beklædte Embedet, i de første Aar af Trajans Regering forfattet Skrift *de aquis urbis Romæ*, som dels indeholder historiske og statistiske Efterretninger om Vandledningernes Anlæg, Omfang og Tilstand (jfr. Strabo V p. 235), om Vandets Fordeling til offentlige Pladser og private Huse o. s. v., dels om selve Tilsynet med dem og om de dermed i Forbindelse staaende Forhold og Forhandlinger.[1]) Posten oprettedes Aar 11 f. C. (Frontin *c.* 99—100) og overgaves først M. Valerius Messalla, der endog fik to Senatorer, deraf den ene en forhenværende Prætor, til Medhjælpere, og om hvis Beføielser og Udstyr vedtoges en hos Frontin (*c.* 100) meddelt Senatsbeslutning. Kuratoren havde, ligesom andre lignende Embedsmænd, hvortil i Senatsbeslutningen udtrykkelig henvises, en Stab af underordnede Betjente (*architecti*, *scribæ*, *librarii*, *accensi*, offentlige Slaver, ved Optræden udenfor Rom ogsaa Liktorer), og desuden faste Arbeidsfolk til Udførelsen af Reparationer og Forandringer, forsaavidt Arbeiderne ikke overdroges til Entreprenører, *redemptores* (Frontin *c.* 119). (I Indskrifterne ogsaa *consulares aquarum.*)

c. *Curatores alvei Tiberis et riparum* (Svet. *l. c.* Dio Cass. LVII, 14), hvis Opgave var Hindringen af de hyppige Oversvømmelser af Byens lavere Dele, der omtales hos Livius, Horats (*Od.* I, 2) og Tacitus (f. Ex. *Ann.* I, 76. 79)

---

[1]) Der findes f. Ex. Bestemmelser om Arbeidsjournaler (*c.* 117), om Indtægter af Bieiendomme, der vare forbundne med Vandledningerne (*c.* 118), om Adgang til Istandsættelse og om fri Plads langs med Værkerne (*c.* 124—125), om Mulkter for Beskadigelser og Overtrædelser efter Kurators Dom (*c.* 127), om Expropriationer (*c.* 128) o. s. v.

og andensteds; til disse var ogsaa, i det Ringeste i Almindelighed, Kloakvæsenet henlagt, saa at Titelen bliver *curatores alvei Tiberis et riparum et cloacarum* (se Henzen *index* p. 108 og andre Indskrifter i Hermes III S. 47 og 108 ff.). Det er bekjendt, at Opførelsen af de store murede Afløbskanaler for Byens Uhumskheder, især *cloaca maxima*, henførtes til begge Tarquinier (Liv. I, 38. 56. Dionys. Hal. IV, 44), og at Agrippa under August gjennemførte en omfattende Rensning og Fornyelse af hele Anlæget (Dio Cass. XLIX, 43. Plin. *H. N.* XXXVI, 104. Strabo V p. 235).

d. *Curatores viarum* (Svet. *Aug.* 37; de tidligere imellem *vigintiviri*, se Kap. 5 § 14, nævnte *quattuorviri viarum in urbe* nævnes endnu længere nede i Tiden). Hvilken Embedsmand Omsorgen for de offentlige Bade, *balneæ publicæ*, paalaa, vides ikke, men de omtales oftere som Gjenstand for Keiserens Opmærksomhed (*Hist. Aug. Hadr.* 18 og oftere), baade i sædelig Henseende (Dio Cass. LXIX, 8) og med Hensyn til Almuens Velvære.

Vigtigere end disse specielle Hverv var den Virksomhed, som August henlagde til *præfectus annonæ* [1]), der i Rang stod ved Siden af eller vel over *præfectus vigilum* og i samme Forhold til *præfectus urbi* som han, og til en *curator frumenti dandi*; men om selve disse Posters Virksomhed, der baade omfattede Hovedstadens Forsyning med Korn i Almindelighed og Kornuddelingen til de Uformuende, kan først handles i Sammenhæng i Kap. 9. Her kan kun bemærkes, at Hovedstadsbefolkningens i Republikens sidste Tid tilvante Krav paa igjennem Kornuddelingen for en Del at næres paa offentlig (det adlydende Riges) Bekostning maatte tilfredsstilles ogsaa under Keiserne som en Betingelse for deres Herredømme og efterhaanden endog udvidedes til andre Fornødenheder, og at hvad der kaldes *plebs, quæ frumentum accipit,* = *tribus* (Orelli 754, *οἱ τὸ σιτηρέσιον φέροντες*, Dio Cass. LIX, 6) i det Hele er den lavere Hovedstadsbefolkning, ikke rene Almisselemmer efter vor Indretning,

[1]) I *Dig.* I, 2, 2, 33 bemærkes, at hverken *præfectus vigilum* eller *præf. annonæ* vare egentlige Magistrater.

ligesom der vedblev i stigende Maal ved idelige *ludi* at sørges for denne Befolknings Morskab (*panem et circenses*).

Byens Udgifter, ogsaa de til Forsyningen med Korn og andre Fornødenheder og til Festlegene, vedbleve (forsaavidt de første ikke lettedes ved tvungne Leveringer fra Provindser eller Egne i Italien til nedsatte Priser og stundom i de endnu forholdsvis gode Tider ved keiserlige Gaver, og forsaavidt de sidste ikke aldeles overveiende paalagdes Øvrighederne, det vil sige de Fornemme og Velhavende) at udredes af, hvad der endnu hed Statskassen, *ærarium populi Romani*. Men dennes Indtægter beskares efterhaanden saaledes til Gunst for den keiserlige Kasse, *fiscus* (se i Kap. 9), at den tilsidst ikke var andet end en maaske med nogle Extraindtægter udstyret Bykasse, en Overgang, der betegnes ved det nye Navn *arca publica* (første Gang *Hist. Aug. Aurel.* 20 i et keiserligt Brev til Senatet: *Est vestræ auctoritatis arca publica*, hvor herfra adskilles en Kasse, med Hensyn til hvilken Keiseren direkte har udfærdiget en Ordre til *præfectus ærarii*, altsaa aabenbart *fiscus*). Allerede i Antoninernes Tid finde vi i en i Enkelthederne dunkel Indskrift Spor af Indtægternes Utilstrækkelighed, idet der omtales en ny oprettet Accise paa Varer, der indføres i Byen eller i en vis Omkreds udenfor Byen (Orelli 3347).[1]

I den sidste Periode af Keisertiden fremtræder Byen Rom, under den af *præfecti prætorio* uafhængige og med dem i Rang ligestillede *præfectus urbi*, fuldkommen udsondret som Kommune, fornemmere end de andre, men i det Hele indrettet og styret ganske som de, uden at vi i det Enkelte kunne paavise Overgangen fra den ældre Tilstand til denne. Senatorerne ere (se ovenfor Kap. 2 § 13) nødtvungen arvelige, haardt bebyrdede baade i Almindelighed og ved de med Lege, andre tvungne Gaver og Repræsentationsomkostninger forbundne overleverede Øvrighedsposter, som de efter Tur maa overtage. Det lavere Borgerskab er hæmmet i fri

---

[1]) *Hist. Aug. Aurel.* 45 synes efter Ordene snarere at sigte til en Hovedstaden af Aurelian tilstaaet Naturalleverance af visse Varer fra Ægypten end til en Told deraf.

Bevægelse ved nødtvungen, tildels arvelig, baade paa Person og Eiendom hvilende Indskrivning i visse Laug, *corpora*, hvoraf *corporati*, saasom *navicularii*, *pistores* o. s. v., lige ned til Lastdragere, *bajuli*,[1]) med strengt begrændsede Rettigheder og især Byrder og med en vis fælles Repræsentation (563 *collegiati* efter Symm. *Ep.* X, 34. *Cod. Just.* IV, 63, 5). Hvorvidt og hvorledes disse bundne Næringslaug hængte sammen med de tidligere frie *collegia*, om hvilke se i § 14, er vanskeligt at afgjøre. Selv en Art Hoveri ved offentlige Bygningsforetagender paalagdes Indbyggerne (*Cod. Theod.* XV, 1: *de operis publicis*). Derimod vare Byens Borgere fritagne for Krigstjeneste undtagen til Byens Forsvar i Krigstilfælde (*Nov. Valent.* III *tit.* 2 § 5; jfr. *Cod. Theod.* XI, 16, 12, hvor *suburbicariæ partes* siges fri for *tironum exactio*). Byens Økonomi- og Bykasse, *arca publica*, stod under Stadpræfektens Styrelse, dog med en vis Forpligtelse til at høre Raadet (Symm. *Ep.* X, 40 og 57, hvor der endnu bruges det fornemme Navn *ærarium populi Romani*, men klages over stor Fattigdom). Ved Siden af den almindelige Bykasse bestod særlige Kasser for visse Fornødenheder, f. Ex. en *arca frumentaria* og *olearia* (*Cod. Theod.* XII, 11, 2) og en Kasse for Vedligeholdelsen af Vandledningerne (Symm. X, 40. *Cod. Just.* XI, 42, 7 og 8); Nøden tvang til at henlægge Noget af, hvad Konsuler og Prætorer tidligere havde ydet til Folkeforlystelser, til Vedligeholdelsen af offentlige Bygninger (*Cod. Theod.* VI, 4, 13.)[2])

---

[1]) Symm. *l. c.* giver en pompøs og forskruet Opregning: *Noverat horum corporum ministerio tantæ urbis onera sustineri. Hic lanati pecoris invector est, ille ad victum populi cogit armentum, hos suillæ carnis tenet functio, pars urenda lavacris ligna comportat; sunt qui fabriles manus augustis operibus accommodant; per alios fortuita arcentur incendia, jam cauponas et obsequia pistoria frugis et olei bajulos multosque id genus patriæ servientes enumerare fastidium est.* Se om disse *corporati*, *collegiati* og deres bundne Stilling *Cod. Theod.* paa flere Steder, f. Ex. XIII, 5, 2. 3. *Nov. Valent.* III *tit.* 15 og *Nov. Severi tit.* 2: *de corporatis.*

[2]) Til Ydelsen af Levnetsmidler fra visse Egne af Italien føiedes i den sidste Tid ogsaa Levering af Kalk til Rom og Ægter til dens Befordring (*Cod. Theod.* XIV, 6, 3. Symm. *Ep.* X, 60). Mere Detail om Byen Roms Forfatning og Forvaltning i det fjerde og femte Aarhundrede giver Walter § 376 ff.

Med Rom blev Constantinopel fra Constantin den Stores og Julians Tid af stillet paa lige Trin, idet Byen, hvilken der tillagdes *jus Italicum* (*Cod. Theod.* XIV, 13: *de jure Italico urbis Constantinopolitanæ*), fik et Senat med samme Rettigheder og Rang som det romerske (Sozom. *Hist. eccl.* II, 3. Zos. III, 11) og en *præfectus urbi* med samme Rang som den i Rom, tilsvarende eller noget modificerede Øvrigheder, og dens Forfatning overhovedet, saavidt det uden Tradition og under andre lokale Forhold var muligt, indrettedes paa samme Maade. Men denne Omplantning af de allerede fuldkommen forvanskede romerske Indretninger paa byzantinsk Grund vedkommer os ikke nærmere. [1])

§ 11.

Italiens Overgang til Provinds; Provindsernes successive Romanisering; særlige Forhold ved enkelte Provindser.

a. Italien og dets Stæder beholdt i det første Aarhundrede den ældre Forfatning med Frihed for Statholdere og deres Indblanding, idet de enkelte Byer umiddelbart stode under Statens høieste Myndigheder i Rom og bevarede Frihed for Grundskat. En Antydning af en ny Forfatning synes at ligge i Augusts Inddeling af Italien i elleve *regiones* (Plin. *H. N.* III, 46); men hertil knytter sig dog ikke endnu nogen virkelig Udførelse, ingen Udnævnelse af Embedsmænd for disse Regioner. Uden Tvivl skærpedes Tilsynet med de enkelte Municipier og Kolonier og hvad der foregik i dem ikke lidt, men mere ved Indgriben i det Enkelte, tildels igjennem Senatet, end ved almindelige og udtrykkelige Bestemmelser. Exempler give Svetons Beretning (*Tib.* 37) om den strenge Afstraffelse ved Militærmagt af *plebs* og *decuriones* i Pollentia i Ligurien og Tacitus's (*Ann.* XIV, 17) om Forhandlingen under Nero i Senatet og hos Konsulerne om Slagsmaal i Pompeji imellem Indbyggerne af Pompeji og Nuceria ved et Gladiatorskuespil og den Pompejanerne idømte Straf (*prohibiti publice in decem annos ejusmodi cætu, collegiaque, quæ contra leges instituerant*,

---

[1]) Se Walter § 376 ff.

dissoluta). Først Hadrian ansatte fire Konsularer for Italien, vel især som Jurisdiktions- og Politichefer uden militær Myndighed i Analogi med *præfectus urbi* (*Hist. Aug. Hadr.* 22. *Anton. Pius* 2. *Anton. Phil.* 11: *reddere jura*), hvilken Foranstaltning først ikke varede længe (App. *Civ.* I, 38)[1], men fornyedes af Antoninus Philosophus, der gav de i disse Poster ansatte Mænd Navn af *juridici* (*Hist. Aug. Ant. Phil.* 11. Dio Cass. LXXVIII, 22 ved Opelius Macrinus: *δικαιονόμοι οἱ τὴν Ἰταλίαν διοικοῦντες ἐπαύσαντο ὑπὲρ τὰ νομισθέντα ὑπὸ τοῦ Μάρκου δικάζοντες*, hvor der altsaa antydes Bestyrelse og tillige en Begrændsning af deres Jurisdiktion, vel nærmest til Gunst for Byerne), oftere nævnte i Indskrifter (se Henzen *index* p. 113; et Exempel *Ephem. ep.* I p. 130: *juridicus per Æmiliam et Liguriam*, medens der ved det sammesteds brugte Udtryk: *electus ad corrigendum Italiæ statum* betegnes et extraordinært, hele Italien omfattende Hverv; jfr en græsk Indskrift smstds. p. 139). Dog udskiltes en Strækning af indtil 750 Stadier (100 *milliaria Romana*) fra Rom af, som henlagdes under *præfectus urbi* (Dio Cass. LII, 22, der lader Mæcenas tilraade August denne Foranstaltning. *fragm. Vat. jur. Rom.* § 155. 205: *diœcesis urbica. Coll. leg. Mos.* XIV, 3, 2).[2] I det tredie Aarhundrede, altsaa henimod den diocletiansk-constantinske Provindsordning (se nedenfor), nævnes i Italien et Antal *correctores* (*Hist. Aug. Aurel.* 39: *Tetricus corrector Lucaniæ.* Eutrop. IX, 13. Aur. Vict. *Cæs.* 35; i *Hist. Aug. Trig. Tyr.* 24 hedder det derimod, at Tetricus blev *corrector totius Italiæ, id est Campaniæ, Samnii, Lucaniæ, Bruttiorum, Apuliæ, Calabriæ, Etruriæ atque Umbriæ, Piceni et Flaminiæ omnisque annonariæ regionis*). Derefter gik Italien ind under den almindelige sidste Provindsinddeling (se nedenfor), ligesom

---

[1]) Appian faar Leilighed til at anbringe denne Bemærkning, idet han ved en mærkelig Feiltagelse af den Omstændighed, at der paa eller lige efter Forbundskrigens Tid stod en Prokonsul med en Armé i Italien, slutter (ὡς ἔοικε), at Italien allerede dengang styredes af Prokonsuler.

[2]) Hermed staa i Forbindelse Benævnelserne *urbicariæ regiones* og *suburbicariæ partes* i *codex Theodosianus*, hvis Betydning er omstridt, en Strid, der ligger udenfor vort Omraade.

det ogsaa under Diocletian tabte sin Frihed for Grundskat (se Kap. 9).

b. Det Charakteristiske for Provindsernes Stilling i Republikens Tid var, at de som fremmede Lande holdtes udenfor den egentlige af de romerske Borgere dannede Romerstat; under stor indbyrdes Forskjellighed havde de det fælles Præg i denne *peregrinitas*. Men i Keisertiden foregik efterhaanden en stor Forandring i Provindsernes og deres Befolknings Retsforhold, der, medens den i Begyndelsen gjorde Provindsforfatningen mere sammensat og uensartet, tilsidst førte til en ny Ensartethed baade i hver Provinds og i hele Riget.

Foruden de gamle, fra Republikens Tid overleverede *civitates liberæ* og *fœderatæ*, af hvilke dog flere efterhaanden inddroges og forvandledes til simple Provindsstæder (se Svet. *Tib.* 37 om Cyzicus under Tiber, og især *Vesp.* 8: *Achaiam, Lyciam, Rhodum, Byzantium, Samum libertate adempta, item Thraciam, Ciliciam et Commagenen dicionis regiæ usque ad id tempus, in provinciarum formam redegit,* hvor Udtrykket om *Achaia* og *Thracia* samt *Cilicia*, aabenbart er unøiagtigt) [1]), fik Provindserne nye Arter af Stæder og Kommuner, der stode udenfor de fremmede Undersaaters Række og hørte til selve Romerfolket. Medens nemlig Antallet af de romerske Borgere, der færdedes i Provindserne som *publicani*, indskrænkedes og efterhaanden forsvandt ved Forandring i Oppebørselen af Provindsernes Afgifter, og medens det Hensyn, der tidligere af Statholderne maatte vises dem og de romerske Storkjøbmænd (*negotiatores*), aftog ved Statholdernes nu indtraadte Uafhængighed af Folkegunst i Hovedstaden, opstod der i Provindserne, foruden at dog vedblivende et Antal romerske Borgere levede adspredte i fremmede Byer, en Mængde faste Kommuner af romerske Borgere, dels ved Meddelelsen af romersk Borgerret til gamle Provindsbyer, der derved gik over til at blive Municipier (saaledes mange i Spanien og Gallien), dels ved Anlæggelsen af romerske Militærkolonier, stundom ved Erklæring af gamle Byer for Kolonier (*Dig.* L, 15, 8 § 5 og 7). Disse, i den første Tid i det

[1]) Om Konger, og Dynaster ogsaa Dio Cass. LIV, 9.

Hele i de vestlige Provindser talrigere Borgerbyer vare indrettede efter romersk Form, Kolonierne ved en *lex coloniæ* og de til Municipier forvandlede Stæder vel ved et lignende Statut, udgaaet fra eller bekræftet i Rom; der herskede i dem romersk Ret og de havde en selvstændig Municipaljurisdiktion [1]), medens det dog laa i Sagens Natur, at de ikke kunde staa saa frit og uafhængigt af Statholderen og Provindsstyrelsen, med hvilke deres Anliggender idelig kom i Berørelse, som Byerne i Italien. Til disse Borgerkommuner kom dernæst (Kap. 1 § 8) en Række Stæder af latinsk Ret (med *jus Latii*, *civitates Latinæ*), ligeledes med selvstændig Jurisdiktion og indre Forvaltning, der vel for hver enkelt, om end efter et vist almindeligt Mønster, ordnedes ved et Statut med Hensyn til lokale Forhold. [2]) Latinerne, der havde *commercium jure Quiritium*, levede uden Tvivl i privatretlig Henseende aldeles efter Romerret, hvoraf allerede de gamle latinske Stæder havde tilegnet sig Meget (se ovenfor § 5), hvilket saa meget mere maa antages, som vi af Statuterne for Malaca og Salpensa se, at i disse egentlig latinske Byer en talrig Befolkning af romerske Borgere lever ved Siden af Latinerne og i Fællesskab med dem forvalter Kommunen. Naturligvis gik disse latinske Byer, der overhovedet ikke omtales efter den ældre Plinius, allersenest i Caracallas Tid over til Borgerkommuner. Men til Forskjellen i personlig Ret kom Forskjellighed ved Grundeiendommene ligeoverfor de romerretlige Bestemmelser om Eiendom og ligeoverfor Skattevæsenet, navnlig derved, at nogle Stæder for deres Territorium havde *jus Italicum* eller stode lige med Italien i Henseende til Grundeiendommenes Beskaffenhed, medens de øvriges Gebet var almindeligt Provindsland, *ager provincialis* (se Kap. 1 § 8). Naar dette *jus Italicum*, der havde sit naturlige Udgangs-

[1]) Paa et Kolonialstatut lige fra Overgangen til Keisertiden have vi, som ovenfor omtalt, et Exempel i *lex coloniæ Juliæ Genetivæ*.

[2]) De i Indskrifter opbevarede Statuter fra Malaca og Salpensa ere ovenfor nævnte; i intet af dem ligesaalidt som i *lex coloniæ Juliæ Genetivæ* er opbevaret den Del, der indeholdt Angivelsen om Udfærdigelsesmaaden og den udfærdigende Myndighed. Heller ikke berøres nogensteds Forholdet til Statholderen.

punkt i en Bestræbelse for at tilveiebringe Overensstemmelse imellem de udenfor Italien ved offentlig Foranstaltning bosatte Borgeres personlige Retsforhold og deres Bopæles og Eiendommes Beskaffenhed, først er opfundet og anvendt, siges ingensteds, men det nævnes hos Plinius (*H. N.* III, 25 og 139), og det ligger nær at tænke paa de talrige Kolonianlæg udenfor Italien under Cæsar og især August.[1] Medens *jus Italicum* forudsatte, at Byen fik romersk Borgerret eller i det Ringeste var latinsk, uden hvilken Egenskab *jus Italicum* vilde forstyrre Retsforholdene ved Eiendommene i Forhold til Personerne, medførte ikke omvendt denne Beboernes Retsstilling *jus Italicum* undtagen for Kolonierne, der, naar de virkelig anlagdes (og ikke en gammel By ved en extraordinær Begunstigelse erklæredes for en Koloni), uden Tvivl altid fik *jus Italicum* (Hygin. *de limit. const.* p. 197. *Dig.* L, 15, 8). Derimod kunde der forekomme fra tidligere Tid (f. Ex. ved tidligere *civitates liberæ*) nedarvede eller givne særlige Skattefriheder (*immunitates*, se *Dig. l. c.*), tildels vel rent personlige (saaledes faar af August en *Gallus tributarius* Immunitet, Svet. *Aug.* 40). Hvori nu den selvstændige Jurisdiktion og Forvaltning i Borgerbyerne adskilte sig fra den de egentlige Provindsbyer tilstaaede Brug af nedarvede Vedtægter og Indretninger og hjemlige Domstole (se ovenfor § 6), kunne vi i det Enkelte ikke angive, idet kun faa Spor af disse hjemlige Indretninger og Fri-

---

[1]) Hovedsteder af de juridiske Kilder om *jus Italicum* ere *Dig.* L, 15, 8, hvor Skattefriheden fremhæves og endel Kolonier med *jus Italicum* baade i østlige og vestlige Provindser opregnes. *Cod. Theod.* XIV, 13. *Cod. Just.* XI, 20. Naar enkelte Nyere, efterat Savigny havde klaret Sagen, atter have villet i *jus Italicum* indblande Noget af en personlig Retstilstand og endog antaget, at stundom Opnaaelsen af Borgerret knyttede sig som en Følge til forudgivet *jus Italicum*, da beror dette ligefrem paa Misforstaaelse. Bestemmelsen om Fritagelsen for visse borgerlige Byrder i Rom ved Besiddelsen af tre Børn, i italiske Byer (hvortil Byer med *jus Italicum* maa regnes) ved Besiddelsen af fire, men paa Provindsgrund først ved det femte Barn, (*fragm. Vat.* 191 og 192. *Inst.* I, 25 *pr.* o. s. v.) har just sin Grund i den overleverede Betragtning af Rom og Italien som det egentlige Borgerhjem og Borgerland, hvormed Provindsland kun ved en sær Begunstigelse kunde stilles lige.

heder dukke frem i denne Tid, f. Ex. i den aldeles isolerede Omtale af en Hundredemandsdomstol i Lydien paa Hadrians Tid hos Philostrat (*Vit. soph.* I, 22, 6: *τοὺς ἑκατὸν ἄνδρας, ὑφ' ὧν ἐδικαιοῦτο ἡ Λυδία*)[1]; kun i Almindelighed maa der, navnlig i den første Keisertid, antages en større Frihed imod Indblanding og Sagernes Henkaldelse for Dommere givne af Statholderen eller Appel til ham, hvortil kom de i Førstningen bevarede, efterhaanden stedse mere indskrænkede, Levninger af den romerske Borgers særlige Stilling i egentlige Kriminalsager, *judicia capitis* (se i næste Paragraph og ved Kriminalretsvæsenet i Kap. 8). Men ved Borgerrettens større og større Udbredelse og tilsidst Almindeliggjørelse, der nødvendig ledsagedes af en Udslettelse af dens Charakter og Betydning som fortrinlig Stilling, forsvandt for største Delen Uligheden i Ret og Frihed og gjorde Plads for en ensartet Underdanighed under Myndighederne, om end ingenlunde alle lokale Forskjelligheder, navnlig Fortrin for de større Byer, der tidlig vare blevne Kolonier og Municipier, ophørte, og om det end er os høist vanskeligt at forstaa, hvorledes navnlig den romerske Privatret med alle dens Særegenheder ved Cararalla paa en Gang kunde indføres paa mangfoldige og høist uensartede Omraader og dens Brug fuldt gjennemføres; dog maa herved bemærkes, at allerede tidligere visse romerske privatretlige Bestemmelser vare udvidede til at gjælde ogsaa for *peregrini* (Gaius I, 47).[2] Uden Tvivl levedes paa mange Steder i mange Forhold efter overleveret lokal Ret og Sædvane.

c. Den Særegenhed i Indretninger og Bestyrelser, der før Borgerrettens Almindeliggjørelse fandt Sted imellem de forskjellige Provindser, og selv ved denne først efterhaanden udslettedes, fremtraadte mærkeligere i et Par enkelte Provindser paa Grund af Befolkningens Charakter og deres

---

[1] Et særligt Exempel paa en administrativ Begunstigelse for en enkelt By fremtræder hos Plinius (*Ep.* X, 47), hvor det siges, at den bithyniske By Apameas Regnskaber ikke pleiede at prøves af Statholderen paa samme Maade som de øvrige Byers.

[2] Ulp. XI, 20 taler vist om romerske Borgere, der boede eller opholdt sig i Provindserne, ligesom *Dig.* XXX *fr.* 41 § 6.

tidligere Kultureiendommelighed. I Judæa øvede saaledes det jødiske Raad i Jerusalem en særlig Indflydelse og havde en udstrakt Kriminaljurisdiktion over de Indfødte, der dog begrændsedes ved Nødvendigheden af den romerske Prokurators Samtykke til Dødsstraf, saaledes som det hele Forhold viser sig i Beretningerne om Christi Død. Men Judæas særlige Provindsindretninger forsvandt ved Jødeopstandene under Vespasian og Hadrian, medens derimod Jøderne, der allerede i det første Aarhundrede f. C. havde udbredt sig stærkt i de græsk-romerske Provindser (og Ægypten) og i Rom selv (Cic. *pro Flacc.* 28. Hor. *Sat.* I, 9, 69 ff.), spredte sig endnu mere og levede som en afsluttet Befolkning, hvormed i Førstningen i den almindelige Mening de Christne sammensmeltedes, tildels under ugunstige Vilkaar (*fiscus Judaicus*, se i Kap. 9) og betragtede med Mistænksomhed.[1] Længere varede og endnu skarpere fremtraadte Ægyptens særlige Stilling. Dette Land havde August strax ved Inddragelsen til Provinds, paa Grund af dets Vigtighed for Roms Kornforsyning og formedelst Befolkningens urolige, overtroiske og mod alt Fremmed afsluttede Charakter, ligesom afspærret fra det øvrige Rige og forbeholdt sig selv (Tac. *Hist.* I, 11). Afspærringen viste sig dels i Forbudet mod at romerske Senatorer eller endog blot ansete Riddere besøgte Ægypten uden særlig keiserlig Tilladelse (Tac. *Ann.* II, 59. Dio Cass. LI, 17), dels endmere i Ægypternes Udelukkelse fra at blive Borgere i Byer i andre Provindser (Joseph. *adv. Apion.* II, 4) og især fra at opnaa romersk Borgerret, som, naar den undtagelsesvis gaves, forudsatte en forudgaaende keiserlig Bevilling til Optagelse i den specielle alexandrinske Borgerret (Plin. *Ep.* X, 6 og 10); thi denne Stad med sin overveiende græske eller græskdannede Befolkning stod udenfor det øvrige Ægypten, skjøndt indtil Septimius Severus's Tid med ufuldstændig Kommunalforfatning (uden Byraad, Dio Cass. LI, 17. *Hist. Aug. Sept. Sev.* 17). Endnu vanskeligere og først langt hen i Tiden opnaaede en enkelt Ægypter en høiere Stilling i det romerske Samfund (Koi-

---

[1] Det Nærmere om Jødernes Stilling i Romerriget ligger udenfor vort Formaal.

ranos den første romerske Senator af ægyptisk Fødsel under Septimius Severus, Dio Cass. LXXVI, 5). (Om Bestyrelsesformen for Ægyten se i næste Paragraph.) Det er ikke sandsynligt, at de paa Ægypterne hvilende Indskrænkninger med Et forsvandt ved deres Erklæring for romerske Borgere.

§ 12.

Provindsernes Bestyrelse, Statholderne og deres Virksomhed i de første christelige Aarhundreder.

En yderst vigtig Foranstaltning var den under August Aar 27 indtraadte Deling af Provindserne imellem Senatet og Folket paa den ene Side, *provinciæ senatus populique*, i Almindelighed efter det virkelige Forhold *provinciæ senatus*, *provinciæ senatoriæ*, da Folket selv i Augusts Tid ikke havde det Mindste med Provindserne at gjøre, og Keiseren paa den anden Side, *provinciæ Cæsaris*, om hvilken Forandring temmelig udførlige Efterretninger findes hos Svet. *Aug.* 47 [1]). Dio Cass. LII, 22. 23, samt LIII, 12 ff. og Strabo XVII p. 840. Ved denne Deling, der var forbunden med enkelte Omordninger i Provindserne selv, f. Ex. Galliens Opløsning i fire Provindser og Udskillelsen af *Germaniæ*, henlagdes under Keiseren alle Grændseprovindserne, hvori større eller mindre Armeer og Troppeafdelinger stode, hvorimod Senatet beholdt de indre og længst beroligede, hvori ingen Tropper holdtes. Iblandt disse vare *Asia* og *Africa* de fornemste (konsulariske), dernæst *Hispania Bætica*, *Gallia Narbonensis* og *Achaia*. Keiserens Del af Provindserne voxede derved, at han fik alle ved Erobring eller Inddragelse af frie Stater eller Kongeriger nydannede. [2]) Ogsaa foretoges stundom en Ombytning, som naar under Tiber Achaia og Macedonien

[1]) *Provincias validiores et quas annuis magistratuum imperiis regi nec facile nec tutum erat, ipse suscepit, ceteras proconsulibus sortito permisit, et tamen nonnullas commutavit interdum atque ex utroque genere plerasque sæpe adiit.*

[2]) Ved Erobringer dannedes, idet Rigsgrændsen afrundedes mod Nord og Øst, Provindserne *Britannia*, *Germania* (to), *Noricum*, *Rhætia*, *Pannonia*, siden *Dacia*, *Armenia*, *Arabia*; inddragne bleve *Mauretania*, *Alpes Cottiæ*, *Cappadocia*, *Pontus Polemoniacus* og *Rhodus*. Jfr. de i forrige Paragraph citerede Steder, Svet. *Vesp.* 8 og Dio Cass. LIV, 9.

gik over fra at være Senatsprovindser til at blive keiserlige, hvilken sidste Bestyrelsesform allerede dengang ansaaes for gunstigere paa Grund af den strengere Kontrol og mindre hyppige Skiften af Statholdere (Tac. *Ann.* I, 76. Dio Cass. LVIII, 25, der her betegner Efterretningen om denne Forandring som usikker: *ὥς τινές φασι*, men udtrykkelig angiver den LX, 24), men under Claudius atter bleve Senatsprovindser (Svet. *Claud.* 25).[1]) Lignende Forandringer siges M. Antoninus oftere at have foretaget (*Hist. Aug. M. Anton.* 22). Herved forklares Afvigelserne imellem Strabos Opregning af Senatsprovindserne, som de vare i hans, det er Tibers, Tid, og Dio Cassius's, der holder sig til sin Tid, det er Begyndelsen af det tredie christelige Aarhundrede. Delingen bestod altsaa endnu i Dio Cassius's Tid, og dens Ophævelse omtales ingensteds udtrykkelig; i Diocletians og Constantins Ordning er intet Spor deraf tilbage undtagen det særegne Navn og maaske en noget særlig Stilling for Statholderen i nogle faa Provindser (*proconsul* i *Asia*, *Achaia* og *Africa*, *præfectus* i Ægypten). Skjøndt Delingen umiddelbart kun angik Overbestyrelsens Form, Statholderens og hans Medhjælperes Udnævnelse og Stilling, ikke Grundsætningerne for Provindsernes indre Ordning og Forvaltning, maatte den dog, især ogsaa ved Hensynet til Tropperne og Krigsbestyrelsen i de keiserlige Provindser, faa en ikke ubetydelig Virkning ogsaa i sidste Henseende, en Virkning, der dog ikke i det Enkelte lader sig paavise eller overlevede den seneste Keisertids Stræben efter Ensformighed, uden forsaavidt Forskjellen imellem Provindserne med gammel græsk og romersk Kultur og de

---

[1]) Efter Dio Cass. LV, 28 havde Sardinien i tre Aar ingen senatorisk Statholder, men styredes af en keiserlig Prokurator, hvilket Forhold vel endog vedblev noget længere eller atter indtraadte i nogen Tid, da Pausanias VII, 17 lader Nero gjøre Sardinien til Senatsprovinds til Erstatning for det frigivne Achaia, og et Dekret af en keiserlig Prokurator om Grændsestrid imellem to Byer paa Sardinien i Neros Tid nævnes i en Indskrift (Hermes II S. 103). Bithynien, der ellers nævnes som Senatsprovinds, bestyredes i Trajans Tid som en keiserlig Provinds i Forbindelse med Pontus af Plinius som *legatus pro prætore consulari potestate* (Orelli 1172 med Mommsens Rettelser i Hermes III S. 112).

barbariske Grændseprovindser ikke kunde udslettes.[1]) For Senatsprovindserne vedblev Senatet at danne den fælles Overbestyrelse, og der forhandledes i det om alle almindelige Foranstaltninger og om Andragender, Klager og Bønner, som Provindsboere fremkom med igjennem Deputationer, *legationes*, og om extraordinære Foranstaltninger ved indtraadte særlige Tilfælde. Et Exempel af førstnævnte Art frembyder Forhandlingen under Tiber om Templernes Asylret i de græske asiatiske Stæder, til hvilken Afsendinge fra alle Byer, der gjorde Fordring paa en saadan Ret for et Tempel, vare indkaldte for at fremlægge deres Adkomster, og som, efterat den speciellere Undersøgelse var overdraget Konsulerne, endte med Udfærdigelsen af Senatsbeslutninger, der skulde opslaaes paa Kobbertavler i de vedkommende Templer (Tac. *Ann.* III, 60—63), og et af sidstnævnte Art Forhandlingen om de Ødelæggelser ved Jordskjælv, der under samme Keiser ramte Asien, efter hvilken en forhenværende Prætor udsendtes til Lokalundersøgelse (Tac. *Ann.* II, 47. Dio Cass. LVII, 17). Hos Plin. *Ep.* X, 56 omtales en almindelig Omstødelse af en Prokonsuls Foranstaltninger, *acta*, ved Senatet og *Ep.* 72 en Senatsbeslutning om Behandlingen af udsatte Børn, der alene angik de Provindser, der bestyredes af Prokonsuler, det er de senatoriske. Men ligesom i selve disse Senatsforhandlinger Keiseren udøvede en afgjørende Indflydelse (i Beretningen om Jordskjælvet i Asien tillægges hos Tacitus Eftergivelsen af Skatter til Fiskus og Ærarium for fem Aar ligefrem ham), saaledes viste Keisernes Besøg i alle Provindser og dermed forbundne Foranstaltninger noksom, at de vare de egentlige Herskere og Overtilsynsmænd ogsaa over Senatets Provindser (Svet. *Aug.* 47. Dio Cass. LIV, 6 og 7; jfr. Efterretningerne om Hadrians Reiser). Temmelig tidlig begyndte derfor vistnok ogsaa de senatoriske Statholdere i enkelte Anliggender direkt at henvende sig til Keiseren og modtage Forskrifter, *rescripta*, af ham, medens Senatets Virksomhed efterhaanden for-

---

[1]) At dog ogsaa i nogle af de nye Grændseprovindser romersk Kultur hurtig slog dybe Rødder, viser Daciens Exempel.

dunkledes. De keiserlige Provindsers indre Forvaltning var aldeles unddraget Senatets Tilsyn. Plinius som keiserlig Statholder i Bithynien henvender sig udelukkende til Trajan.

Som almindelig Betegnelse for Statholderen i hvilkensomhelst Provinds og uden Hensyn til den særlige Rang og Titel bruges nu Ordet *præses* (*Dig.* I, 18, 1: *præsidis nomen generale est*), i den ældre Tid dog især om Statholderne i Senatsprovindserne, og, mindre officielt, *rector* (Tacitus og Svetonius).

For Senatsprovindserne vedblev den gamle Indretning med aarlige Statholdere af de afgaaede Konsuler og Prætorer at bestaa, dog (hvad der allerede i Republikens seneste Tid forbigaaende var bestemt, se ovenfor § 6) saaledes, at den afgaaede Magistrat først fem Aar éfter Magistratsaarets Udløb deltog i Lodtrækningen om Provindserne, *sortitio.*[1]) Alle Statholdere i de senatoriske Provindser kaldtes nu *proconsules* (Dio Cass. LIII, 13; derfor Tac. *Ann.* I, 76 *proconsulare imperium* om Senatsstatholderen), men *Asia* og *Africa* vare særlig bestemte for afgaaede Konsuler, *provinciæ consulares*, de øvrige *prætoriæ* (Tac. *Agr.* 42. Dio Cass. LIII, 14). Efterhaanden tiltog Keiseren sig, først ad Omveie, siden aabenlyst, Bestemmelsen af, hvo der maatte deltage i Lodkastningen, og besatte saaledes i Virkeligheden for en god Del ogsaa Senatsprovindserne (Tac. *Agr.* og Dio Cass. *ll. cc.* Dio tilføier, at Keiserne undertiden ligefrem udnævnte ogsaa til disse Provindser: *αἱρετούς τε τινες καὶ ἐκείσε ἔπεμψαν*, vel under Form af en af Senatet billiget Bytning med Keiseren).[2]) Den senatoriske Statholder, der fremtraadte som ren civil Øvrighed (uden Sværd, Dio Cass. LIII, 13), ledsagedes endnu af en ham ved Lod tildelt Qvæstor (Tac. *Ann.* XI, 21. Svet. *Vesp.* 2. Dio Cass. LIII, 14.

[1]) Dio Cassius betegner oftere, f. Ex. LX, 24, Senatsstatholderne som *κληρωτοί*, de keiserlige som *αἱρετοί*. Om Indflydelsen af *lex Papia* ved denne Lodkastning se Kap. 5 § 2 a Anm. 2.

[2]) Herhid hører Keiser Probus's Tilsagn ved hans Regeringstiltrædelse om at lade Senatet vælge *proconsules* og give dem Legater (*Hist. Aug. Prob.* 15).

Henzen *index* p. 105; jfr. Gaius I, 6)[1]) og i de to konsulariske Provindser af tre af Senatet tagne og udnævnte Legater, i de prætoriske af en (Dio Cass. LIII, 14). Ligesom i den republikanske Tid førte Statholderne foruden Qvæstor og Legater samt de underordnede offentlige Betjente ogsaa endnu et større eller mindre Følge af frivillige Ledsagere med sig, *comites* (*Dig.* L, 5, 12, 1: *comites præsidum et proconsulum procuratorumve Cæsaris*), *cohors amicorum*, *cohors comitum* (Juv. VII, 127),[2]) hvilke han efter deres Stilling og Evne kunde bruge *in consilio* eller overdrage specielle Hverv som *judices* o. s. v. (— i et Dokument fra Sardinien fra Aar 68 e. C., Bruns p. 257, ere Qvæstor, Legaten og sex Andre tilstede ved en Forhandling hos Statholderen —), og som han vel ogsaa skaffede Midler til Underhold eller Erhverv, for ikke at tale om litterære og andre Husfæller (Svet. *Tib.* 46: *Græci*).[3]) Efterhaanden antog dette Forhold en fastere Form, saa at *comites* officielt anmeldtes (*ad ærarium delati aut in commentarium principis relati*, *Dig.* IV, 6, 32), og Tallet blev bestemt (*Dig.* XXVII, 1, 41, 2), og at Ansvar efter *lex repetundarum* kunde gjøres gjældende imod disse *comites* (*Dig.* XLVIII, 11, 1 *pr.*).[4]) Disse Bestemmelser hænge sammen med den lønnede Stilling, de nu havde (*salarium*, *Dig*, I, 22, 4; jfr. L, 13, 1, 8). I denne Stilling som *comes* hos Stat-

---

[1]) Disse Qvæstorer betegnes i Indskrifter fra den tidligere Keisertid stundom med en Rangforhøielse som *quæstores pro prætore* (Henzen *index* p. 106. Bruns p. 258).

[2]) I Afrika betegnes Legaterne stundom som hver for sig bestyrende en Del af Provindsen: *legatus provinciæ Africæ regionis Hipponiensis*, *Eph. epigr.* I p. 131. *legatus provinciæ Africæ diœceseos Carthaginiensis*, Orelli-Henzen 6498.

[3]) Keiserlige unge Prindser, der udsendtes til Provindser i særlige Ærinder, medgaves der af Keiseren slige *comites* som Raadgivere og Veiledere (forskjelligt efter Alder og Stilling), f. Ex. C. Cæsar, Augusts Dattersøn, M. Lollius og siden P. Sulpicius Qvirinus (Vell. Pat. II, 102. Svet. *Tib.* 12: *comes et rector*. Tac. *Ann.* III, 48; jfr. Tac. *Ann.* I, 24 om Drusus, Tibers Søn, *cum primoribus civitatis*). I en Indskrift hos Orelli 693 betegnes en Mand som *comes Ti. Cæsaris Augusti datus sub divo Augusto*, altsaa hos en ældre og prøvet Prinds.

[4]) Jfr. dog hermed den allerede i Republikens Tid bestaaende Klageform: *quo ea pecunia pervenerit.*

holderen kunde saavel Senatorer af lavere Rang og Alder som især Senatorsønner og romerske Riddere indtræde (Tac. *Ann.* I, 29: *L. Apronius eques Romanus e cohorte Drusi.* Orelli 3446. 3447). Senere hen betegnes den officielle Stilling for yngre Retslærde, der benyttedes af Statholderne ved Retssagers Behandling, bestemtere ved Navnet *assessor* (*Dig.* I, 22: *de officio assessorum. Hist. Aug. Alex Sev.* 46: *assessoribus salaria instituit. C. I. L.* II, 2129).[1]) Statholderen selv (og naturligvis ogsaa Qvæstor og Legater) var der tillagt en bestemt Løn (*proconsulare salarium*, Tac. *Agr.* 42), der i Begyndelsen af det tredie Aarhundrede udgjorde 250,000 Denarer (= 1,000,000 Sestertier, noget nær 150,000 Kroner, Dio Cass. LXXVIII, 22); maaske indbefattes heri tillige hans underordnede Betjentes Underhold og Løn.

I de keiserlige Provindser var efter den første Keisertids Fiktion Keiseren som bestandig Prokonsul den eneste Statholder, men i Virkeligheden den af Keiseren paa ubestemt Tid udnævnte Legat med Prætors Rang, *legatus Cæsaris pro prætore* (en enkelt Gang om Plinius den Yngre, se ovenfor, *legatus Cæsaris consulari potestate*), eller blot *legatus Cæsaris*, *legatus consularis*, dette dog vel kun, naar han virkelig havde været Konsul, som sædvanlig var Tilfældet, ofte, hvor Sammenhængen er tydelig, blot *legatus* eller blot *consularis*, som senere blev selvstændig Titel; alle disse Betegnelser forekomme hos Tacitus og Svetonius.[2]) Sædvanlig blev den keiserlige Statholder i sin Post flere Aar; Dio Cassius

---

[1]) Navnet bruges af Sveton (*Galba* 14) om Cornelius Laco: *ex assessore præfectus prætorii*, men ellers først i det tredie Aarhundrede.

[2]) Som en Særegenhed ved disse *legati pro prætore* bemærker Dio Cassius (LIII, 13), at de kun havde fem *fasces*, og at de, forsaavidt de ikke virkelig havde beklædt Konsulatet, benævnedes efter dette Tal (i hans Tid), og *quinquefascales* forekommer i denne Betydning i et Par latinske Indskrifter (Orelli 6509 og Berichte der sächs. Ges. der Wissensch. 1852 S. 228), ligesom ogsaa fem *fasces* hos Dio (LVII, 17) nævnes ved en *prætorius*, der sendes som overordentlig Kommissær til Asien, og i et Par græske Indskrifter (*C. I. Gr.* 4033. 4034). De senatoriske Statholdere havde som i Republikens Tid sex *fasces* (*Dig.* I, 16, 14. Josephus *Bell. Jud.* II, 16, 4), Prokonsulerne i Asien og Afrika, som det synes, i en vis Tid endogsaa tolv (Cypr. *Epist.* 37).

(LII, 23) antyder tre til fem Aar som det Regelmæssige, hvormed stemmer Agricolas og Andres Exempel; stundom, især i Tibers Tid, udstraktes Varigheden endnu længere (Dio Cass. LVIII, 24. 25. Svet. *Tib.* 41. Tac. *Ann.* I, 81).[1]) Denne Legat havde ingen Qvæstor (Gaius I, 6), men, naar der i Provindsen var mere end én Legion (Dio Cass. LIII, 15), andre Legater, der havde beklædt Præturen (Dio Cass. LII, 22, bekræftet ved Agricolas og andre Exempler, Tac. *Agr.* 7, og ved Indskrifterne), og i den ældre Tid væsentlig anvendtes som Chefer for de enkelte i Provindsen staaende Legioner og derfor ofte hos Tacitus hedde *legati legionum* og i Indskrifterne betegnes som *legatus* for den eller hin Legion (*legat. leg.* X; Posten *legatio legionis*, Tac. *Agr.* 9). Dio Cassius (*l. c.*) angiver for sin Tid to som det regelmæssige Tal og antyder, at sædvanlig den ene (den sidst udnævnte) beskæftigede sig med *τὰ ἰδιωτικά*, hvorved vel forstaaes Jurisdiktion i private Sager, og med „Tilveiebringelse af Fornødenhederne“ (*ἡ τῶν ἐπιτηδείων παρασκευή*), altsaa vel i det Hele med Intendanturforretninger, den anden med Forvaltningen af Stæderne (*τὰ κοινὰ τῶν πόλεων*) og med Krigsvæsenet, hvorefter altsaa Forholdet til de enkelte Legioner synes forandret.

Saavel i de keiserlige som i Senatsprovindserne fandtes tillige en eller flere *procuratores*, Intendanter, der bestyrede de i Provindsen liggende keiserlige Domæner og Fiskalindtægter, sædvanlig romerske Riddere (om Prokuratorer Senatsprovindserne Dio Cass. LIII, 15, en Prokurator i Asien Dio Cass. LVII, 23. Tac. *Ann.* IV, 15), men som oprindelig ikke udøvede nogen Jurisdiktion eller havde nogen anden Del i Provindsens almindelige Bestyrelse (Dio Cass. LII, 25. LVII, 23). Det er dog sandsynligt, at de i Keiserprovindserne tidlig ere traadte i direkte Forbindelse med Stat-

---

[1]) Mærkeligt er Pescennius Nigers Raad til M. Antoninus, da den første endnu selv var Statholder, at ingen hverken keiserlig eller senatorisk Statholder burde afløses før efter fem Aar, „fordi de nu nedlagde deres Myndighed, førend de forstode at bestyre“ (*Hist. Aug. Pesc. Nig.* 7).

holderen i finantsielle Anliggender, og der tilstodes dem snart, først stiltiende (jfr. Tac. *Ann.* IV, 15 om Forsøg paa at udvide Myndigheden), dernæst udtrykkelig, Jurisdiktion i fiskale Anliggender (Svet. *Claud.* 12. Tac. *Ann.* XII, 60. Plin. *Paneg.* 36. Se forøvrigt ved Retsvæsenet i Kap. 8 og ved Finantsvæsenet i Kap. 9). I mindre keiserlige Provindser, hvor der ingen eller kun faa Tropper stode, overdroges imidlertid hele Provindsbestyrelsen til den keiserlige Intendant (*vice præsidis*, Tac. *Hist.* I, 11: *duæ Mauretaniæ*, *Rhætia*, *Noricum*, *Thracia et quæ aliæ procuratoribus cohibentur.* Dio Cass. LIII, 14, hvor Prokuratorerne betegnes med Navnet Riddere. *Col. leg. Mos.* XIV, 3, 2 og 3. Til disse Provindser hørte Judæa, se foruden det nye Testamente Tac. *Ann.* XV, 44).

En ganske særegen Bestyrelse havde Ægypten af en af Keiseren udnævnt *præfectus*, der var romersk Ridder eller endog en Frigiven (Tac. *Hist.* I, 11. Dio Cass. LI, 17. Strabo XVII p. 797). Ved Siden af ham stod en Finantsembedsmand, der hos Strabo hedder *ἰδιόλογος*, og som havde Bestyrelsen af visse særlige Indtægter, men uden Tvivl tillige en *procurator* for andre almindelige Indtægter. [1]) Desuden var i Alexandria ansat en særegen *juridicus*, Overdommer (Strabo *l. c. Dig.* I, 20, 2. Orelli-Henzen 6924. 6925); tillige nævnes Embedsmænd for de enkelte Distrikter efter den ældre Inddeling (*νομάρχαι*).

Forskjellige Bestemmelser, sigtende til at sikre Statholderens Upartiskhed og Uafhængighed af lokale Indflydelser, nævnes som gjældende saavel for Senatets som for Keiserens Provindser, f. Ex. den, at han ikke maatte gifte sig med en Kvinde fra sin egen Provinds, et Forbud, der ogsaa gjaldt for Statholderens Søn og Officerer (Præfekter

---

[1]) En Aar 1818 funden Indskrift indeholder et udførligt græsk Edikt af Præfekten i Alexandrien fra A. 68 e. C., bekjendtgjort af ὁ *στρατηγός* (Nomarchen) i *Ὄασις Θηβαίς*. Se *C. I. Gr.* III *n.* 4957, et Stykke deraf hos Bruns p. 187. Heri adskilles ὁ *ἴδιος λόγος*, hvis Bestyrer betegnes paa forskjellig Maade, fra ὁ *κυριακὸς λόγος*, ὁ *δημόσιος λόγος*. Nomarchen er en Romer med græsk Tilnavn, Julius Demetrius.

og Tribuner, *Dig.* XXIII, 2, 38. 57. 63), og ikke maatte drive Handelsforretninger eller udlaane Penge der (*Dig.* XII, 1, 33, ogsaa om *comites*, den sidste Regel for Statholderen allerede gjældende i Republikens Tid). Under Antoninus Philosophus bestemtes det i Anledning af Cassius's Oprør, at Ingen maatte blive Statholder i den Provinds, hvori han var født (Dio Cass. LXXI, 31), hvilken Bestemmelse senere udstraktes til Assessorer og Kontorembedsmænd, *officiales* (Kap. 6 § 10). Et Forbud af August imod Æresbevisninger for Statholderne for en vis Tid efter deres Hjemreise omtales hos Dio Cass. LVI, 25 ved Aar 11 e. C. og et under Nero imod at Statholderen gav Gladiatorer eller andre Skuespil hos Tac. *Ann.* XIII, 31.[1]) Forskrifter om Statholderens betimelige Afreise (navnlig til Senatsprovindserne) af Tiber og Claudius nævnes hos Dio Cassius (LVII, 15: inden Udgangen af Mai, LX, 11 og 17).

Statholderens og hans romerske Medhjælperes Virksomhed fremtraadte med Undtagelse af Forsvarsvæsenet, der alene gjorde sig gjældende i Keiserprovindserne, skjøndt smaa og lokale Troppeafdelinger til Ordens Opretholdelse vel ogsaa benyttedes i større Senatsprovindser (Tac. *Hist.* I, 11 om en Legion i Afrika), omtrent ens i begge Arter af Provindser og, især i Begyndelsen, ikke meget afvigende fra den republikanske Tids Indretning.[2]) Den omfattede i stor Udstrækning Retspleien i Forbindelse med Politi og Opretholdelse af den offentlige Sikkerhed, og dernæst den egentlige Forvaltning. I Civil-

---

[1]) Tacitus omtaler ogsaa (*Ann.* III, 33. 34), at der i Senatet fremsattes det Forslag, at Statholderen ikke maatte føre sin Hustru med til Provindsen, hvilket antydes at have været en ældre Regel, men at Forslaget ikke antoges. Men for Hustruens mulige Forseelser i Provindsen var Manden ansvarlig (*Dig.* I, 16, 4, 2).

[2]) Et saare vigtigt Bidrag til Kundskab om Statholdervirksomheden give som bekjendt Plinius's Breve til Trajan (tiende Bog; fra de Trajan tillagte Svar maa ganske sees bort). Plinius var keiserlig Statholder, men i en indtil da senatorisk Provinds, og i hvilken der ingen militær Virksomhed fremtraadte; men det maa ikke glemmes, at det Billede, der her gives, angaar en Provinds med fremmede græske Byer (— Apamea kaldes dog *Ep.* 47 Koloni —) og kun gjælder for Tiden før Antoninerne.

retspleien dannede Statholderen med sit *consilium* (*cum consilio collocutus*, Orelli 4405; *consilium* af Legat, Qvæstor og sex andre Personer hos en Prokonsul i en Indskrift fra Neros Tid, Bruns p. 257) og de af ham paa Thingene efter derfor dannede Lister givne Dommere (Plin. *Ep.* X, 58) første Instants for de Sager, der efter almindelige eller specielle Regler vare unddragne Municipaljurisdiktionerne (Paul. *rec. sent.* V, 5 a § 1: *Res judicatæ* .... *a magistratibus municipalibus usque ad summam, de qua jus dicere possunt*), og derhos en Appelinstants for andre Sager. Ved Retsstridigheder imellem forskjellige Kommuner fremtræder stundom Keiseren som den, der afgjør Sagen eller lader den kommissarisk afgjøre, undertiden ved Statholderen selv [1]), og det Samme gjaldt naturligvis endnu mere, hvor der var Spørgsmaal om hele Distriktets Retsstilling. [2]) Statholdernes Kriminaljurisdiktion udstraktes ved Borgerrettens Udbredelse og Almindeliggjørelse nødvendigvis snart til romerske Borgere, især hvor hurtig Indskriden var nødvendig (*Dig.* XXVIII, 3, 6, 9. XLVIII, 8, 16, hvor Livsstraf over en Dekurion siges at kunne udøves uden keiserligt Samtykke, *si*

---

[1]) Orelli 4031: Vespasian overdrager en Prokurator at afgjøre en Strid om Marker i Korsika. *C. I. L.* III, 586: Dekret af Prokonsulen Q. Gellius Sentius Augurinus, befuldmægtiget af Hadrian, om en Grændsestrid imellem Kommuner i Thessalien. Smsteds. 567: Dekret af C. Avidius Nigrinus *legatus Cæsaris pro prætore* efter keiserlig Bemyndigelse om en Strid imellem Delpherne og deres Naboer. Smsteds. 2882: Kjendelse af en Centurion som af Statholderen ifølge Parternes Overenskomst givet Dommer. At slige Kjendelser i det Hele og med Hensyn til Exekution ikke hørte under den romerske Privatrets Former, er klart. Den Kjendelse af en milesisk Folkedomstol om et imellem Messenierne og Lakedæmonierne omstridt Landdistrikt, hvoraf nylig en Kopi er funden i Olympia (Archæol. Ztg. 1876 S. 128 ff.), var en Voldgiftsdom (se Tac. *Ann.* IV, 43, hvor der nævnes en tidligere Kjendelse om samme Sag af Atidius Geminus, Prokonsul i Achaia). Omtalen af Statholderen Q. Calpurnius i Kjendelsen antyder hans Indvilligelse i Sagens Behandling paa denne extraordinære Maade.

[2]) Et Dekret af Claudius (Bruns p. 191) afgjør Strid om visse rhætiske Distrikters Stilling og Forhold til Fiskus og *municipium Tridentinum* efter Undersøgelse af en keiserlig Kommissær med Tilkaldelse af de nærmeste *procuratores*.

tumultus aliter sedari non possit), skjøndt med Undtagelse for en vis Rang (se nærmere ved Kriminalretspleien i Kap. 8).[1]) Med Kriminaljurisdiktionen var nøie forbunden Politivirksomheden i Eftersporingen og Forfølgelsen af Forbrydere af enhver Art (*Dig*. I, 18, 3, 13: *Congruit bono et gravi præsidi curare, ut pacata atque quieta provincia sit* o. s. v.), derimellem ogsaa saadanne aandelige og sædelige Bevægelser, der ansaaes for statsfarlige, f. Ex. i en vis Tid Christendommen (Plin. *Ep*. X, 96, hvor der omtales et af Plinius efter keiserlig Befaling udstedt Edikt imod ulovlige Foreninger, ἑταιρίαι), og hertil sluttede sig andre Foranstaltninger af beslægtet Art.[2]) I administrativ Henseende indtog Tilsynet med Stædernes økonomiske Forfatning og Forvaltning en vigtig Plads (Plin *Ep*. 17: *rei publicæ Prusensium impendia reditus debitores excutio*. 47. 43, hvor der omhandles den overflødige Udgift, som Byzants gjorde ved aarlig at bringe Keiseren sin Lykønskning ved en særlig Afsending istedenfor ved en Skrivelse. 54 om Udlaan af Stædernes Pengebeholdninger. 108 om Stædernes Ret ved Inddrivelsen af Tilgodehavende); en anden Gjenstand for Tilsyn og Indgriben var Stædernes Bygningsvæsen og offentlige Anlæg, Theatre, Vandledninger, Kloaker og deslige (Plin. *Ep*. X, 35. 39. 49. 90. 98. 41 om Anlæget af en Kanal fra en Indsø til en Flod ved Nikomedia; jfr. 33 om Oprettelsen af et Brandkorps i Nikomedia i Anledning af en Ildebrand). Man ser, at ved alle noget vigtigere Anliggender indhentedes Keiserens Billigelse til Statholderens

[1]) Allerede hos Plinius (*Ep*. II, 11) finde vi Livsstraf taget over romerske Borgere, endog Riddere, af en Statholder, og kun klaget over, at Dommene vare fældede efter Bestikkelse. Derimod sendes efter Plin. *Ep*. X, 96 romerske Borgere, der vare anklagede som Christne til Rom, medens *peregrini* afstraffes af Statholderen i Provindsen, hvormed stemmer Beretningen om Apostelen Paulus i *Acta Apostl*. 25, 10.

[2]) Hos Plin. *Ep*. X, 19 omtales Bevogtningen af Arrestanter. *Ep*. 77 Ansættelsen af en Centurion som en Art Politimester og Pladskommandant i Byzants. *Ep*. 56 Opholdet i Provindsen af Folk, der vare forviste af en tidligere Statholder; denne *relegatio* antydes der overhovedet som temmelig almindelig anvendt.

Indstilling, hvorved da stundom charakteristisk fremtræder et særligt Hensyn i Sager, der paa nogen Maade berøre den keiserlige Høihed (Plin. *Ep.* X, 70. 75. 81, hvor Anbringelsen af Keiserens Statue i en Bygning, hvor tillige fandtes Begravelser, bebreides den, der har besørget Bygningen opført, af hans Modstandere; jfr. det i en tidligere Tid skrevne Brev 8, hvori Plinius udbeder sig keiserlig Tilladelse til at flytte nogle paa hans Landeiendom opstillede Keiserstatuer ind til Byen). Som Exempel paa et Anliggende, der baade krævede administrativ Ordning og juridisk Regel for Afgjørelsen af forekommende Retssager, og som flere Gange og fra flere græske Provindser havde foranlediget Forespørgsler til Keiserne, kan (efter *Ep.* 65 og 72) nævnes Spørgsmaalet om Behandlingen af Børn, som Forældrene havde udsat og Andre opfostret og som Forældrene reklamerede. Det synes i det Hele at fremgaa, at, medens Statholdernes Indgriben i Kommunernes Anliggender blev hyppigere og regelmæssigere, aftog Statholdernes Selvstændighed og afløstes (i det Ringeste i Keiserprovindserne) af ængstelig Forespørgen.

Den altomfattende, af ingen anerkjendt stedlig Repræsentation begrændsede og ikke engang ved Deling og Konkurrence imellem særlige og indtil en vis Grad selvstændige Fagembedsmænd indskrænkede Magtfylde, som Statholderne i Keisertiden arvede fra den republikanske Tid, fandt kun en svag Modvægt i den mere og mere udbredte og tilsidst almindelige romerske Borgerret, idet dennes Betydning samtidig sank ligeoverfor den keiserlige Myndighed, der direkte (i Keiserprovindserne) eller indirekte (i Senatsprovindserne) fremtraadte igjennem Statholderne. Den ved Rigets uhyre Omfang og Provindsernes overordentlige indbyrdes Forskjellighed vanskelige Kontrol fraoven og fra Centralregeringen svækkedes hos Senatet, navnlig i det første Aarhundrede, ved Standssammenhængen og ved den ingenlunde forsvundne gammelromerske Ringeagt for de blandede Provindsbefolkninger (jfr. de mærkelige Ytringer, som Tacitus *Ann.* XV, 20. 21 lægger Pætus Thrasea i Munden), og hos Keiseren, naar ikke Skinsyge over hans egen Magtfuldkommenhed gjorde sig gjældende, ved Kravet paa ube-

Lydighed ogsaa ligeoverfor hans Tjenere, ikke at tale om det store Antal af slette og uduelige Keisere. Intet Under da, at Frygten for Vilkaarlighed og Havesyge ogsaa i denne Tid var nær forbunden med Forestillingen om en romersk Statholder [1]), medens de mange opbevarede latinske og græske Indskrifter, hvori der ydes Statholdere og deres Medhjælpere Tak og Ære, af let forklarlige Grunde ikke indeholde noget stærkt Vidnesbyrd for den hele Bestyrelses Godhed. Selv Adgangen til at henvende sig til Keiseren eller Senatet med Petitioner igjennem Afsendinge var for en stor Del afhængig af Statholderens Tilladelse (Joseph. *Antiqu. Jud.* XX, 1. Philo *in Flacc.* 12, II p. 531 Mang. *Leg. ad Gaj.* 32, II p. 581), skjøndt han vel ikke var berettiget til ligefrem at hindre Anklager. Uafhængig af Forvaltningsformen forværredes naturligvis Provindsernes Tilstand ved den voxende Skattebyrde og Soldaterudskrivning, der fra det andet Aarhundrede af fulgte med Angrebene udenfra, og ved de indre Omvæltninger, Oprør og Krige. Men Trykket forøgedes ved de keiserlige Finantsintendanters, Prokuratorers, Vilkaarlighed, især efter at de havde faaet Jurisdiktion i Fiskalsager. Af den Udsugelse ved Aager af romerske Kapitalister, som er omtalt i Republikens Tid, findes endnu Spor i det første Aarhundrede (se om Senecas Pengeomsætninger i Britannien Dio Cass. LXII, 2, rigtignok et ugunstigt Vidne). At Senatsprovindserne paa Grund af Statholdernes af den aarlige Vexel følgende Ubekjendtskab med Forholdene og hyppigere Fordringer ligesom ogsaa paa Grund af den endnu slappere Kontrol ansaaes for i visse Maader uheldigere stillede end Keiserens, er ovenfor omtalt; men de vare fri for Soldaters Overmod og fjernere fra fjendtlige Indfald.

---

[1]) Juv. VIII, 87 ff.: *Exspectata diu tandem provincia cum te Rectorem accipiet, pone iræ frena modumque, Pone et avaritiæ, miserere inopum sociorum* etc.

§ 13.

Lokal Selvstyrelse, Stæderne, større Provindskommuner.

Ligeoverfor Statholderen fremtraadte med en, om end begrændset og ofte ikke agtet Selvstyrelse Stadskommunerne, til hvilke det aabne Land hørte, og efterhaanden, med saare ringe Betydning, hist og her enkelte større provindsielle Forbindelser.

a. Den indre Forfatning i de ikke-romerske Provindsbyer, der som saadanne efterhaanden aftoge og ved Caracallas Tid ganske forsvandt, vedkommer ikke dette Værk og er os med Undtagelse af nogle af de græske Byer saare lidet bekjendt. Den romerske Municipalforfatning undergik, idet den anvendtes paa nyanlagte eller fra Fremmedtilstand (*peregrinitas*) optagne Provindsbyer, til hvilken Stilling ogsaa de ældre italiske Municipier nedsattes, med Nødvendighed væsentlige Forandringer, om end de gamle Navne og det ydre Schema nogenlunde bevaredes; men for disse Forandringers successive Indtræden, navnlig i Løbet af det andet og tredie Aarhundrede, kunne vi kun meget ufuldstændig gjøre Rede og ikke udkaste et nogenlunde fyldigt Billede, der passer til en enkelt bestemt Tid og omfatter samtlige eller dog de fleste Stæder.[1]) En nødvendig Følge af Ophøret af Folkets aktive Medvirken i den almindelige Stats-

---

[1]) Foruden Indskrifterne, der give en Uendelighed af Titler og Navne, men kun svage Antydninger af Lov, Regel og almindelige Forhold, høre herhid de tolv første Titler af Digesternes 50de Bog, 1 *ad municipalem et de incolis*, 2 *de decurionibus*, 3 *de albo scribendo* o. s. v. Den første Titel synes at gaa ud fra Fiktionen af en almindelig, men ubenævnt Municipallov i Analogi med *lex Julia municipalis*. Men baade her og i de for den sidste Keisertid væsentlige Retskilder (f. Ex. den omfattende Titel XII, 1 i *codex Theodosianus*) forudsættes det hele almindelige Omrids som givet og praktisk bekjendt, saa at der f. Ex. findes en stor Mængde enkelte Bestemmelser Dekurionerne vedkommende, men slet ingen almindelig Udtalelse om deres Valg og administrative Stilling. Det Billede, der uddrages af Indskrifterne, fremstiller væsentlig kun Italiens og de fuldstændigst latiniserede Provindsers, f. Ex. Galliens, Stæders Indretning, endda med Fordunkling af de overalt fremdukkende Steds- og Tidsforskjelligheder.

styrelse i Hovedstaden (af Folkeforsamlingerne) var det, at ogsaa i de enkelte Borgerbyer det samlede Borgerskabs Andel i Anliggendernes Bestyrelse igjennem Borgermøder, *comitia*, maatte indskrænkes og snart ganske ophøre, saa at Navnet *populus* kun betegner den samlede Befolkning (= *cives*, *oppidani*, derfor ogsaa *populus utriusque sexus*, Orelli 3948), ikke et Samfund med Myndighed. Medens der ikke fra Keisertiden lader sig paavise noget eneste Exempel paa en Beslutning (*lex* eller *scitum*) af et kommunalt Borgermøde [1], og medens der hverken i Cæsars Lov for *colonia Julia Genetiva* eller i Kommunalloven for Malaca findes nogen Antydning af Borgermøder til Forhandling og Vedtagelse af Beslutninger, vedblev dog Valget af Kommunalembedsmændene at foregaa i saadanne Møder endnu i nogen Tid, efterat i Rom selv Magistratsvalgene vare henlagte til Senatet, som det fremgaar baade af de (ovenfor i § 3 citerede) pompejanske Indskrifter og af Loven fra Malaca (da det ikke kan antages, at en latinsk By heri havde Fortrin for en Borgerby), hvorved dog i den sidste maa mærkes det charakteristiske Træk, at, hvis ikke et tilstrækkeligt Antal Kandidater frivillig meldte sig, skulde den ledende Øvrighed udtage qvalificerede Borgere og opstille dem som Kandidater (*c.* 51 *p.* 134 Bruns). Men efter denne Tid, navnlig hos Juristerne lige fra Antoninernes Tid forsvinder næsten ethvert Spor af Borgermøder og Valg deri. [2]) Baade med Hensyn til Beslutninger og Valg træde Dekurionerne (*ordo*) i Folkets Sted. Men deraf følger, at Dekurionerne, der tidligere uden Tvivl i det Ringeste for en Del suppleredes ved Folkevalg, direkte eller igjennem beklædte Magistrater, nu,

---

[1]) I de pisanske Indskrifter til Ære for C. og L. Cæsar nævnes rigtignok *universi decuriones colonique* som deltagende i Æresbevisningen, men Dokumenterne have den tydeligste Form af Beslutninger af Dekurionerne; jfr. Orelli 3694. 3695: *res publica et populus Corfiniensis . . . . decreto decurionum.*

[2]) Naar i en Indskrift (Orelli 4020) en *duumvir* siges valgt *ex postulatione populi*, viser dette just, at Folket ikke selv kunde vælge ham, men vel gjøre en eller anden Demonstration til Gunst for ham. Dog antydes *Cod. Just.* XII, 5, 1 i en Forordning fra 326 folkelig, skjøndt meget indskrænket Deltagelse i Magistratsvalgene i afrikanske Byer.

ligesom Senatet i Rom, maatte supplere sig selv ved Kooptation, dog ikke, som i Rom, igjennem Valget til en vis lavere Øvrighedspost (Qvæsturen), men ligefrem ved Optagelse i Raadet, hvori man maatte have Plads for at opnaa en Magistrat (*Dig.* L, 2, 6 § 5 og 7 § 2. 4, 6 *pr.*). For Optagelsen vare naturligvis visse Qvalifikationer foreskrevne, navnlig fribaaren Fødsel, en vis efter Stædernes og Tidernes Vilkaar forskjellig Formue [1]) og Frihed for grovt Vanrygte (*Dig. l. c. fr.* 12; jfr. *fr.* 5. 6) og en vis Alder (regelmæssig ikke under 25 og ikke over 55 Aar, *Dig. l. c. fr.* 6 § 1 og *fr.* 11), men først indbyrdes Sammenhold og gjensidig Begunstigelse, dernæst, da Evnen og Tilbøieligheden til at indtræde i den lidet tillokkende Stilling efterhaanden stærkt aftog (*Dig. l. c. fr.* 12: *paucitas eorum, qui muneribus publicis fungi debeant*), Nødvendighed og Forskrift (vi vide ikke, fra hvilken Tid af og i hvilken Form) førte, ligesom ved Senatet i Rom, til Arvelighed og Tvangspligt til Indtrædelse, saa at Sønnen ikke kunde undslaa sig for at modtage Faderens Plads, stundom, dog kun med hans Tilladelse, indtraadte ved Siden af ham (*Dig. l. c. fr.* 2. *fr.* 7 § 3; jfr. om Arveligheden de senere Bestemmelser i *cod. Theod.* XII, 1, 14. 18 o. s. v.), hvorhos dog Andre, der kunde hjælpe til at bære Byrderne, ikke forsmaaedes, selv om deres Livsstilling ikke var synderlig anselig (*Dig. l. c. fr.* 12: *Eos, qui utensilia negotiantur et vendunt, licet ab ædilibus cæduntur, non oportet quasi viles personas negligi*; jfr. i Indskrifterne Udtrykkene *decurionum decreto decurio allectus, allectus in ordinem decurionum*, se Orelli-Henzen *index* p. 152). Ifølge Arveligheden, og vel ogsaa fordi man under Skin af Æresbevisning itide vilde sikre sig Personerne, finde vi derfor Umyndige (*impuberes*), ja ganske unge Børn, optagne som Dekurioner, naturligvis foreløbig som Exspektanter (se Orelli-Henzen *index* p. 151: *decuriones impuberes.* 152 under *allectus* Orelli

[1]) Dette modsiges ikke af den charakteristiske Bestemmelse om forarmede Dekurioner i *Dig.* L, 2, 8: *Decurionibus facultatibus lapsis alimenta decerni permissum est, maxime si ob munificentiam in patriam patrimonium exhauserint.*

3745. 3746 ff. 7009.[1]) *Dig.* L, 2, 6 § 1). (I den ovenfor § 3 citerede Indskrift fra Canusium opføres efter de virkelige Dekurioner en Række *prætextati*, det er umyndige Exspektanter.) Den særlige Optagelse var, som det synes, sædvanlig forbunden med Betalingen af en Indtrædelsesafgift, hvorfor Optagelsen uden en saadan i Indskrifter fremhæves som en Ære (*honor decurionatus gratuitus oblatus* og deslige, se Orelli-Henzen *index* p. 151. 152).[2]) Indskrifterne (Orelli-Henzen *index* p. 152) give Anledning til at antage, at der stundom gaves Titel og Rang som Dekurion, *ornamenta decurionatus*, uden virkelig Plads i Raadet. Foruden Anseelse og Indflydelse i Byen nøde Dekurionerne, der henregnedes til *honestiores* i Modsætning til *humiliores* (se om denne Adskillelse, der dog ikke fremtræder i første Aarhundrede, ved Kriminalretsvæsenet i Kap. 8), den med denne Stilling forbundne hensynsfuldere Behandling af Statholderne, navnlig Fritagelse for legemlig Revselse og Tortur (*Dig.* L, 2, 14); men disse Fortrin mere end opveiedes, især efterhaanden som Byernes økonomiske Stilling forværredes og de dem paalagte Byrder tiltoge, derved, at disse Byrder næsten ganske og Ansvaret for alle Ydelser helt lagdes paa Dekurionerne, der jo ogsaa omfattede en stor og den mest formuende Del af de Besiddende (*possessores*, *Dig.* L, 9, 1. Orelli-Henzen *index* p. 151).[3]) (Om den hele Række af borgerlige Tyngder, *munera*, dels *patrimonii*, dels *personarum*, dels *mixta*, se Digesttitlen L, 4, navnlig *fr.* 18; de omfatte foruden borgerlige Ombud, de egentlige Skatter og Afgifter, tillige Indkvartering, Ægter og deslige.)

---

[1]) I den sidste Indskrift, der er fra Lyon, hedder det: *allectus annorum quattuor in amplissimum ordinem ab imper. T. Ælio Hadriano Antonino Aug. Pio*, en besynderlig Indblanding af Keiseren.

[2]) Plinius (*Ep.* X, 39) omtaler, at de i Claudiopolis i Bithynien (sandsynligvis romersk Koloni) med keiserlig Tilladelse overtallig optagne (*additi*) Raadsherrer dels havde tilbudt, dels efter Plinius's Krav maattet betale en Sum *ob introitum*.

[3]) Charakteristisk er det, at Plinius (*Ep.* X, 54) foreslaar Trajan, at Penge, der tilhøre Stæderne, forsaavidt de ikke kunde udlaanes mod en vis Rente til Private, skulde modtages til Forrentning af Dekurionerne.

Af Dekurionernes Valg, der dog regelmæssig skulde følge Ancienneteten (*Dig.* L, 4, 6 *pr.*), og af deres Midte fremgik, med Undtagelse af den første Keisertid (se ovenfor), de aarlige Byembedsmænd med de gamle Navne, undertiden noget varierede og specialiserede efter Sted, Tid og vexlende Forhold (*quattuorvir æd. pot.*, *quattuorvir ædiliciæ potestatis e lege Julia municipali*, *duovir ædilis* eller *ædilis duovir*, *ædilis pro quæstore*, *ædilis habens juris dictionem quæstoris pro prætore*, *quattuorvir ab ærario*, *quæstor ærarii* eller *arcæ publicæ*, *quæstor alimentorum*, *quæstor frumenti*, se Orelli-Henzen *index* p. 156. 159. 160), hvoraf Enkelthederne ere uden Interesse for os. Stundom viste Keiseren en By den Opmærksomhed at overtage en Magistrat i den for et enkelt Aar (*Hist. Aug. Hadr.* 19)[1]), hvor han da lod sig repræsentere ved en Præfekt (se ovenfor § 3. En Række Exempler Orelli-Henzen *index* p. 160). Ogsaa blot titulære Magistrater forekomme i Indskrifterne (f. Ex. *ornamenta duumviratus*, Orelli-Henzen *index* p. 155; en lavere Magistrat med høiere Rang Orelli 4020: *quæstor duumviralibus ornamentis suffragio sanctissimi ordinis honoratus*). Til Øvrighedernes Raadighed staa som tidligere en Række Underbetjente, *apparitores*, ogsaa særlig *servi publici*, *familia publica*. Øvrighederne maatte hyppig kjøbe Æren ved Gaver af Penge, Skuespil og offentlige Anlæg, Udgifter, hvorom Løftet ligefrem dannede et Retskrav (*Dig.* L, 12, *de pollicitationibus*, *fr.* 1. 5. 6; *honoraria summa* for *quattuorviratus* med et frivilligt Tillæg, Orelli-Henzen 7060. *ludi dati pro duumviratu*, Orelli 2530. *ob honorem ædilitatis*, Renier *inscriptions d'Algérie n.* 1855). Den øverste eller eneste Magistrat eller hans Stedfortræder ledede Dekurionernes Forhandlinger og var Formand for Kommunalbestyrelsen. Ved Siden af de egentlige Øvrigheder nævnes en Mængde *curatores* (maaske stundom paa længere Tid) for enkelte Gjenstande (*curator annonæ*, *aquæ*, *ærarii*, *frumenti* o. s. v., se Orelli-Henzen *index* p. 161), herimellem ogsaa *curator calendarii*, det er for Byens Hovedbog over

---

[1]) *In Etruria præturam imperator egit. Per Latina oppida dictator et ædilis et duumvir fuit, apud Neapolim demarchus, in patria sua quinquennalis et item Hadriæ quinquennalis, quasi in alia patria, et Athenis archon fuit.*

Tilgodehavende og Skyld, en enkelt Gang *curator pecuniæ publicæ exigendæ et attribuendæ.*

Gjenstand for Dekurionernes og Magistraternes Virksomhed var naturligvis Opretholdelsen af Orden i Byen, dels ved egne, overfor de Ringere ofte strenge, Politistraffe (se f. Ex. *Dig.* L, 2, 12 om Pidskestraf af Ædilerne), dels ved Paagribelse af Forbrydere og deres Fremsendelse til Statholderne (se ved Kriminalretsvæsenet i Kap. 8)[1]), Stadens Husholdning, derunder indbefattet Omsorgen for *annona* og Korn, samt for de af keiserlige eller private Gaver dannede Fonds til Opdragelse af fattige Børn (*pecuniæ alimentariæ*, se ved Kap. 9), offentlige Anlæg og Bygninger (Templer, Vandledninger o. s. v.), den municipale Kultus og især Skuespil og Folkeforlystelser, til hvilke Forvaltningsgrene idelige Hentydninger forekomme i Indskrifterne, senere hen ogsaa i de større Byer Omsorgen for en vis offentlig Undervisning (se Kap. 12) og for Sundhedsvæsenet ved Ansættelsen af *medici* (se smsteds.). Statholderens Tilsyn med Stædernes økonomiske Forvaltning er omtalt i forrige Paragraph; Dio Cassius (LII, 22) lader Mæcenas tilraade August at forhindre overflødige Udgifter af Stæderne, navnlig til Skuespil. Uden Tvivl var det ogsaa Stædernes økonomiske Tilstand, der især fra M. Antoninus's Tid oftere foranledigede Udnævnelsen af en keiserlig Kommissær for en By, *curator civitatis* eller *rei publicæ*, sædvanlig en Senator, stundom en romersk Ridder (*Hist. Aug. M. Ant.* 11. *Dig.* L, 12, 1, hvor der citeres et Skrift af Ulpian *de officio curatoris rei publicæ*; en Række Exempler Orelli-Henzen *index* p. 109 sqq.)[2]); enkelte Gange udnævnte Keiseren endogsaa en *curator* for en enkelt Gren af Kommunalbestyrelsen, især for *calendarium* (Orelli 4006. 4007; for offentlige Anlæg som *opus thermarum*, Orelli 3263. 4006. 4011).[3]) Ligesom herved Kom-

---

[1]) I en Indskrift fra en gallisk By (Willmanns 2248) nævnes en *præfectus arcendis latrociniis.*

[2]) I en allerede i Kap. 6 citeret Indskrift (Orelli-Henzen 6483) nævnes en Mand som udsendt af Hadrian *ad rationes civitatum Syriæ putandas.*

[3]) I nogle faa Indskrifter nævnes *curatores civium Romanorum* i fremmede Byer eller i større Provindsdistrikter (*curator civium Romanorum con-*

munens Selvstyrelse indskrænkedes, saaledes undgik den vist ikke heller paa andre Omraader af og til Overgreb fra Statholderens Side (*Dig.* L, 9, 1 indskærpes Stædernes Ret til selv at vælge deres offentlige Læger uden Indblanding af Statholderen). Exempler paa mindre og større Gaver i Penge eller Bygninger og Anlæg til Kommunen og Stiftelser til dens Bedste eller til Befolkningens Fornøielse af enkelte Medlemmer forekomme hyppig i Indskrifterne (saasom af Plinius den Yngre til hans Hjemstavn Comum til et aarligt *epulum*, til *pueri alimentarii* og til et Bibliothek, se Indskriften i Hermes III, S. 112. Orelli 1172; jfr. Plin. *Ep.* I, 8; ligesaa af L. Cæcilius Cilo, maaske Plinius's Fader, til samme By til en aarlig Uddeling af Olie ved en Fest *Neptunalia*, Hermes III S. 60, og af en P. Lucilius Gamala i den første Halvdel af det andet Aarhundrede til Ostia, især af betydelige Bygninger, *Ephem. epigr.* III p. 319 sqq. Willmanns 1724. 1724 a), hvilke Gaver ligesom andre Fortjenester af Byerne ikke sjelden anerkjendtes med Statuer, rigtignok tildels paa Vedkommendes egen Bekostning (Orelli 119: *sua pecunia fecit*; jfr. Orelli-Henzen 7116). Ligesaa hyppig omtales Gjæstebud eller Pengegaver til Gjæstebud (*ad epulandum*, f. Ex. paa Giverens Fødselsdag hvert Aar efter hans Død, Orelli 80) med forskjelligt Beløb til Dekurioner, *Augustales* og *plebs* (se Orelli-Henzen *index* p. 193 under *divisiones*). Idelig omtales i Indskrifterne Udnævnelsen af Medlemmer af Kommunen, ofte ikke af særdeles høi Stilling i den almindelige Statstjeneste, eller af Mænd udenfor den til *patroni*, endog af Kvinder til *patronæ* (Orelli-Henzen *index* p. 163); at man allerede tidlig omgikkes noget letsindig med denne Art af Hædersbevisninger, fremgaar af de inskrænkende Bestemmelser om slige Udnævnelser, der findes i *lex coloniæ Juliæ Genetivæ* (c. 97. 130. 131, hvor der kun er Tale om Senatorer eller Senatorsønner som Patroner).

Iblandt Stædernes ringere Befolkning, *plebs*, fremtræder i Indskrifterne særdeles hyppig en egen Afdeling,

---

ventus Helvetici, Orelli 324. *curator summus civium Romanorum provinciæ Lugdunensis*, Orelli 402 1). Om en saadan Embedsmands Udnævnelse og Virksomhed kan Intet med Bestemthed siges.

de saakaldte *Augustales*, stundom endog som en egen Mellemklasse imellem Dekurionerne og den simple Almue (i Udtryk som *decuriones et Augustales et populus [plebs]*, *ordo decurionum et Augustalium et plebs universa*, *decuriones et seviri Augustales et plebs*). Saavidt man af Indskrifterne (se Orelli-Henzen *index* p. 165. Willmanns II p. 615 sqq.) kan skjønne, dannede disse *Augustales* Foreninger (en i hver By), hvori Medlemmerne, for en stor Del Frigivne [1]), vel noget mere velhavende og udgaaede fra mere ansete Huse, optoges imod et formodentlig periodisk Bidrag (derfor som Undtagelse *Augustalitatis honor gratuitus*, Orelli 3213), og som havde visse Fællesspisninger og Fornøielser, maaske ogsaa ydede forarmede Medlemmer nogen Understøttelse af Foreningens *arca* (Orelli 3913) og dertil skjænkede Gaver (se f. Ex. Orelli-Henzen 7116 om et Legat til Giverens Amindelse), men tillige ved Fællesoptræden ved høitidelige Leiligheder søgte at give de Enkelte et Skin af en vis Fornemhed. De ligesaa hyppig nævnte *seviri Augustales* eller *Augustalium* (ofte blot *seviri*) synes at være en Art Formænd, medens paa andre Steder ved *seviri* synes at forstaaes samtlige *Augustales*. Ogsaa nævnes *magistri Augustalium* og andre Bestillingsmænd. Et Tilsyn fra Dekurionernes Side antydes i de Indskrifter, i hvilke *Augustales* siges optagne *decurionum decreto* (se f. Ex. Orelli 3920 3942) eller paa samme Maade særlig hædrede (f. Ex. med det saakaldte *bisellium*, Æressæde, Orelli 4043. 4044). Oprindelig vare disse Foreninger uden Tvivl, som Navnet antyder, dannede paa enkelte Steder til Forherligelse at August ved Sammenkomster til hans Minde og siden udbredte videre, især i de latinske Provindser, i det Væsentlige ikke forskjellige fra de i næste Paragraph omtalte speciellere *collegia*. Hvor ringe disse Augustalers virkelige Betydning var, fremgaar deraf, at de aldeles ikke nævnes i Retskilderne og iøvrigt kun paa

---

[1]) Dette fremgaar af Betegnelsen af de enkelte i Indskrifterne nævnte Augustaler, og bestemtere af Indskrifter som Orelli 4046, 3914: *Sevir Augustalis in municipio Suelitano decurionum decreto primus et perpetuus omnibus honoribus, quos libertini gerere potuerunt, honoratus.*

et eneste Sted hos en Skribent (Petron. *c.* 30 i *cena Trimalchionis*).[1])

Selv i de Byer, for hvilke det her udkastede Billede nærmest gjælder, forekom naturligvis i det Enkelte ikke faa Afvigelser, navnlig udenfor Italien. Et interessant Exempel paa en særegen Indretning frembyder Kolonien Cirta i Afrika (*colonia Julia Juvenalis Honoris et Virtutis Cirta*, Orelli-Henzen 5317), der stammede fra den fra den catilinariske Sammensværgelses og siden fra den afrikanske Krigs Historie som ivrig Cæsarianer bekjendte P. Sittius; den stod i det andet og tredie Aarhundrede (efter Indskrifter fundne af Renier, Hermes I S. 47 ff.) i en eiendommelig Forbindelse med fire mindre Kolonier, maaske opstaaede af *pagi* under Cirta, deriblandt Havnebyen Rusicade, saaledes at de høieste Øvrighedspersoner i Cirta (*tresviri*, ikke *duoviri*) tillige som særligt Hverv førte Jurisdiktionen i de mindre Kolonier, hvilket betegnedes ved Titelen *triumvir præfectus j. d. Rusicade*, og tillige de øvrige Magistrater vare fælles.[2]) I de græske Byer vedligeholdt sig, ogsaa efter Optagelsen i den romerske Borgerret, ikke faa Spor af ældre Indretninger med gamle Navne (f. Ex. ἀγωνοθέται, λογισταί, ἔκδικοι o. s. v.), men det er vanskeligt efter Indskrifterne, hvori f. Ex. ofte nævnes ἡ βουλὴ καὶ ὁ δῆμος, at afgjøre, hvad der falder i Tiden før Byens romerske Borgerret og hvad efter den. For vort Formaal har dette ingen Interesse.[3])

---

[1]) Til en nærmere Indgaaen paa denne Gjenstand, der i den nyeste Tid har fremkaldt udførlige Behandlinger, er der her efter dens virkelige Forhold til de offentlige Indretninger ingen Grund. Med Præsteskabet *sodales Augustales* havde de her omhandlede Augustaler alene Tilknytningen til Augusts Navn tilfælles.

[2]) En tidlig Stræben efter en vis Ensformighed antydes ved Mæcenas's Raad til August hos Dio Cass. LII, 30 om Indførelse af ens Maal, Vægt og Mønt. I Indskrifter paa Maaleredskaber og Vægter hentydes oftere til Reguleringen efter Normalmaalet og Normalvægten (*in Capitolio*, Orelli 4347. Orelli-Henzen 7318).

[3]) Imellem enkelte Byer indbyrdes og imellem Byer og Private bestod i de græske Lande den gamle Form af Proxeni, men ogsaa i de vestlige Lande, navnlig i Spanien, noget Lignende under Navnet af *hospitium*, der imellem Byer og Private nærmede sig til Patronatsforhold; se de

b. I de Lande, der gjordes til romerske Provindser, og som i det Hele vare mindre Republiker eller despotiske og barbariske Kongeriger, forefandt Romerne kun paa enkelte Steder, navnlig i helleniske Lande, mere omfattende Stad- og Folkeforbindelser med visse Fællesforhandlinger ved periodiske Møder af Afsendinge, og den romerske Opfatning førte hverken i den republikanske Tid, da der saaes ned paa Provindserne som blotte Lydlande, eller i Keisertiden, ifølge dennes autokratiske Retning, til at tillægge saadanne Forbindelser nogensomhelst for den romerske Provinds gjældende politisk eller administrativ Virksomhed, hvorimod der paa den anden Side Intet var til Hindring for, at slige Foreninger vedbleve stille og lidet bemærkede at bevare de religiøse Fester, der havde tjent til Foreningspunkter, at yde Bidrag dertil og ved dem at vedligeholde Erindringer og tillige at forhandle indbyrdes lokale Anliggender. Vi se saaledes af Pausanias, at i hans Tid, første Del af det andet Aarhundrede, endnu baade achæiske Møder holdtes i Ægion og Amphiktyonforsamlinger i Thermopylæ og Delphi og bœotiske og phokiske Landskabsfester (V, 12, 6. VII, 24, 4. IX, 34, 1. X, 5, 1. 8, 4), hvad der tildels bekræftes ved græske Indskrifter (se Böckh *C. I. G.* I, 5 *introd. c.* 2) og af Strabo (XIV p. 664 ff.), der beretter, at endnu paa hans Tid 23 Stæder i Lykien aarlig sendte Afsendinge til et Møde snart i den ene snart i den anden By til fælles Forhandling. Ogsaa forekom det allerede i Republikens Tid, at Stæderne i en Provinds, ogsaa en saadan, i hvilken der forresten ikke findes mindste Spor af Fællesskab til Selvstyrelse, igjennem Afsendinge og Aftaler forenede sig til fælles Æresbevisninger for romerske Statholdere, og at disse Æresbevisninger da betegnedes som udgaaede fra Provindsens Fællessamfund, *τὸ κοινόν*, f. Ex. *Σικελίας*, *commune Siciliæ* (Cic. *in Verr.* II, 45. 63; jfr. *τὸ κοινὸν Ἀσίας* paa Mønter, Eckhel *D. N. V.* IV, 428).[1]) Paa

---

i Hermes V S. 371 ff. samlede *tabulæ hospitales* fra Spanien. *C. I. L.* II, 3695; jfr. Cic. *pro Balbo* 18 (om Tiden før Borgerretten) og *lex col. Jul. Genet. c.* 131.

[1]) En varig Mindefest, stiftet i Asien til Ære for Statholderen Q. Mucius Scævola, nævnes hos Cic. *in Verr.* II, 22, medens han smstds. II, 21.

samme Maade ydedes der da Keiserne Æresbevisninger af flere Stæder i Forening (— Paus. V, 12, 6 adskiller Statuer satte for Hadrian af de achæiske Forbundsstæder, og for Trajan af „samtlige Grækere“ —), og varige og omfattende Foreninger af denne Art dannede sig fra Augusts Tid, først i det græske Asien, siden ogsaa i de vestlige Provindser, navnlig i Spanien og Gallien, til Opreisning og Underholdning af Templer og Altere og Præsteskaber, først for August, siden for Keiserne i Almindelighed, de saakaldte *sacerdotia provinciarum* (se videre Kap. 11 ved Keiserkulten), hvormed forbandtes Møder af Afsendinge fra Byerne i Tempelstaden til Deltagelse i Festen og Varetagelse af de dermed forbundne Anliggender. Ligesom der nu Intet var til Hindring for, at Stæderne i samme Provinds aftalte og foretoge Afsendelse af Deputationer, *legationes*, til Rom med fælles Andragender, saaledes kunde disse aarlige eller periodiske Møder af Festafsendinge fra Provindsbyerne give Anledning til fælles Drøftelse af andre for Provindsen og Stæderne vigtige Anliggender og til Aftaler om Henvendelse til Statholderen eller Keiseren, og altsaa, om man vil, til Dannelsen af en Art Provindsmøder eller Landdage, *concilia*, naar man blot erindrer, at der aldeles ikke var Tale om Forelæggelse fra Statholderens, endsige fra den keiserlige Regerings, Side af Forslag til Love og Foranstaltninger, eller om Forhandling og Afstemning over deslige Forslag, men at Alt, hvad der gik udover Festanliggender og Æresbevisninger for Keiseren og Andre, indskrænkede sig til indbyrdes Forhandlinger imellem Stædernes Afsendinge om Petitioner og Andragender. Endda er Udviklingen af slige Møder til almindeligere Forhandlinger langsom og i de tre første Aarhundreder saare lidet fremtrædende. Hvad de græske Provindser angaar, finde vi i Digesterne (V, 1, 37. XXVII, 1, 6 § 2. XLVIII, 6, 5 § 1. XLIX, 1 *fr.* 1 § 1. *fr.* 25) og hos Eusebius (*Hist. eccles.* IV, 13) anført nogle paa Græsk affattede Reskripter til *τὸ κοινὸν τῶν Θεσσαλῶν, τὸ κοινὸν τῆς Ἀσίας, τὸ κοινὸν τῶν Θρᾳκῶν, τὸ κοινὸν τῶν ἐν*

---

63 nævner en partikulær Fest, *Marcellia* i Syrakus til Ære for M. Marcellus.

Βιθυνία *Ἑλλήνων*, som altsaa synes at have indeholdt Besked paa Andragender og Forespørgsler fra forenede Deputationer. Af de vestlige Provindser forekommer i Gallien, hvor vi forøvrigt bedst kjende hine Forsamlinger til Keiserkulten (ved *ara Romæ et Augusti* i Lugdunum), i en Indskrift fra Aar 238 e. C. (den saakaldte Indskrift fra Thorigny, bedst aftrykt i Berichte der sächs. Gesellsch. der Wissensch. philol.—histor. Klasse 1852 S. 238) omtalt en Forhandling *in concilio Galliarum* om at reise Anklage imod en Statholder i det lugdunensiske Gallien, hvilken Forhandling dog blev uden Resultat, og i Spanien, hvor der i Indskrifter nævnes *concilium provinciæ Bæticæ* og *citerioris* (se Willmanns II p. 435, hvor ogsaa forekommer *conventus Asturum*), er den eneste Handling af et saadant *concilium*, der omtales, Valget af en Mand *ad statuas aurandas divi Hadriani* (Willmanns 2296). Først i den sidste Keisertid, det fjerde Aarhundrede, finde vi i keiserlige Forordninger (*Cod. Theod.* XII, 12, 1[1]. 3. 4) disse regelmæssige Møder af *legationes* eller *concilia* til Vedtagelse af Petitioner og Andragender formelig anerkjendte og bekræftede, dog saaledes, at Petitionerne først maatte forelægges Statholderne til Erklæring (*const.* 3). Men selv da synes Indretningen ikke overalt gjennemført eller opretholdt; thi medens Ammianus Marcellinus (XXVIII, 6. 7) omtaler det aarlige paa en bestemt Dag sammentrædende Møde, *concilium*, i Tripolis i Afrika, bestemmer først en Forordning fra Aar 418 af Honorius og Theodosius den anden for *septem provinciæ* i Gallien (*diœc. Viennensis*), at, medens hidtil Afsendinge baade fra Provindserne og de enkelte Byer enkeltvis og til ubestemte Tider ere strømmede sammen til Statholderen *propter privatas et publicas necessitates*, skal derefter holdes et aarligt *concilium* for de syv Provindser *in urbe metropolitana, id est Arelate.* (Hænel *corp. legum etc.* p. 238.[2])

---

[1]) *Const.* 1 lyder: *In Africanis provinciis universis conciliis liberam tribuo potestatem, ut congruente arbitrio studii condant cuncta decreta, aut commodum quod credunt, consulant sibi, quod sentiunt, eloquantur decretis conditis missisque legatis. Nullus igitur obsistat cœtibus dictator, nemo conciliis obloquatur.*

[2]) Ved Fremstillingen af disse *concilia* i den nyeste Tid (se Marquardt Staatsverw. I S. 365 ff. med de der givne Henvisninger) har man dels for ensidig fremhævet Sammenhængen med Provindspræsteskaberne,

Som et for os uklart Exempel paa et Provindsfællesskab maa henstaa, hvad Tacitus (*Hist.* I, 78) beretter, at Otho skjænkede Provindsen Bætica Maurernes Stæder. Hvorledes Indtægterne af disse Stæder (thi kun herom var der Tale) forvaltedes i Provindsens Navn og kom den tilgode, vide vi ikke, men formodentlig gik det Hele igjennem Statholderen.

§ 14.

Private Foreninger imellem Borgerne i Rom og de romerske Kommuner under offentligt Tilsyn, *collegia* (*sodalitates*).

Saavel i Rom selv som i de øvrige Borgerkommuner, navnlig de italiske, og overhovedet i de vestlige, gaves der en Mængde frie og private, men med det Offentliges Tilladelse oprettede og under et vist Tilsyn af det staaende, Foreninger, hvori Borgerne sluttede sig sammen efter et vist Fællesskab i Virksomhed eller Stræben. Dette Foreningsvæsen fremtræder dels særligt i Rom selv i den republikanske Tid, fra hvilken vi ikke have nogen Efterretning derom i andre Byer, dels i Keisertiden som fælles og ensartet i Rom og de øvrige Stæder. [1])

a. I Rom som andensteds sluttede jevne næringsdrivende Borgere sig sammen til gjensidig Støtte og til selskabeligt Samkvem, og saadanne Gilder eller Laug (ved hvilket sidste Navn dog Forestillingen om Mester- og Svendeprøver, om skarp Begrændsning af Næringsfriheden og Desligt maa holdes borte) fremtræde fra den ældste Tid (*Ascon. ad Cic. pro Corn.* p. 104: *collegia præter pauca et certa, quæ utilitas civitatis desiderasset, qualiq sunt fabrorum fictorumque*); deres Oprindelse henførtes, som al gammel Indretning i

---

dels tillagt det Hele en for stor Betydning, dels især rykket det som en almindelig gjennemført Indretning altfor langt op i Tiden.

[1]) I Fremstillingen af de romerske *collegia* har i den nyeste Tid en overdreven Bestræbelse efter at give dem en religiøs Betydning og sætte dem i nær Forbindelse med Præstevæsenet fordunklet det Simple og Naturlige, hvorved en uforsigtig Sammenblanding af den almindelige Brug af Ordene *collegium* og *sodalis* og en særlig Anvendelse af dem indenfor et vist Omraade har spillet en Rolle.

Rom, til Indstiftelse af Konger, efter Florus (I, 6) til Servius Tullius, efter Plutarch (*Numa* 17) til Numa; den sidste Skribent opregner ved Navn otte.[1]) Saadanne Foreninger stillede sig naturlig under en vis Beskyttelse af en høiere eller ringere Gud, som antoges at begunstige og vaage over et vist Hverv, ligesom i Middelalderen ikke blot de specielle Haandværkslaug, men ogsaa almindelige Gilder stode under en Helgens Patronat. Paa den anden Side laa det nær at sætte Templer og deres Oprettelse i Forbindelse med Mindefester af større eller mindre Grupper af Mennesker, der enten ved Livsstilling stode Guden som Skytsgud eller dog ved Bolig Templet nær. Saaledes oprettede ved Indvielsen af Mercurtemplet i Aaret 495 den Mand, som foretog Indvielsen, et *collegium mercatorum*, der siden aarlig holdt en Fest paa *idus Majæ* for Kjøbmændenes Skytsgud (Liv. II, 27. Festus *v. Majis idibus.* Ovid, *Fast.* V, 609 ff.), og efter Gallerkrigen dannedes der til Erindring om Capitoliums Redning, ved offentligt Initiativ, en Forening af de Nærmestboende (*qui in Capitolio et in arce habitarent*) til en aarlig Mindefest, *ludi Capitolini* (Liv. V, 50. 52). Til begge disse Kollegier hentydes hos Cicero (*ad Q. fr.* II, 5) i en Beretning om, at *Capitolini* og *Mercuriales* havde udstødt et uværdigt Medlem, hvorved altsaa tillige antydes Kollegiernes Selvstændighed og en vis Omsorg for deres Hæderlighed. Endnu Indvielsen af *templum Veneris Genetricis* af August ledsagedes af Oprettelsen af et *collegium* med Lege (Plin. *H. N.* II. 93. Jul. Obs. 68 [128]). Blotte Foreninger til Næring af nabovenligt Sindelag ved aarlig festlig Sammenkomst vare uden Tvivl ogsaa oprindelig de saakaldte *montani* og *pagani*, (se ovenfor § 3 Anm.). Iøvrigt høre vi Intet om disse *collegia* før henimod Republikens Slutning. Men ved Siden af dem fremtræder under Navnet *sodalicia* eller *sodalitates* en lignende Art Forbindelser, men af Sted og Levevei uafhængige og bestaaende (i det Ringeste almindeligvis)

---

[1]) *Ἦν δὲ ἡ διανομη κατὰ τὰς τέχνας, αὐλητῶν, χρυσοχόων, τεκτόνων, βαφέων, σκυτοτόμων, σκυτοδεψῶν, χαλκέων, κεραμέων.* Det er i sig selv sandsynligt, at der ydedes Bevarelsen af disse *collegia antiqua et utilia civitati* en vis Omhu fra det Offentliges Side, saa at heri ligger den allerførste Spire til den seneste Tids tvungne Laug.

af Folk af bedre Stand, en Art Klubber med selskabelige Sammenkomster, *cenæ*, (Festus *v. sodales*: *quod ex suo datis vesci soliti sint*), hvis Oprindelse hos Cicero (*Cato* 13) henføres til Aar 204 ved Modtagelsen af *sacra matris Idææ.*[1]) Det er klart, at det Forhold, der dannede sig mellem Medlemmerne af samme *collegium* eller *sodalitas*, kunde faa en vis politisk Betydning ved Samvirken og Understøttelse, f. Ex. ved Magistratsvalg. I *lex Acilia de repetundis* (v. 10 og 22) stilles det at være i samme *collegium* eller *sodalitas* sammen med Slægtskab og Svogerskab som Noget, der vækker Tvivl om fuld Upartiskhed, og til Understøttelse af *sodales* og Kollegiefæller ved Embedssøgen hentydes hos Cicero (*pro Sulla* 2 og *Brut.* 45, skjøndt der her ved *collegium* vel nærmest maa tænkes paa fælles Plads i Præstekollegier, da Embedskandidater ikke let tilhørte de almindelige Kollegier), og stærkest hos Q. Cicero (*de petit. cons.* 5).[2]) Denne Misbrug af *collegia* og *sodalitates* til politiske Øiemed tiltog i Republikens sidste Aarhundrede, og dertil knyttede sig den vilkaarlige Oprettelse af stedse flere nye *collegia* af de lavere Folkeklasser uden andet Formaal end det politiske (Cic. *post red. in sen.* 13: *servos simulatione collegiorum nominatim esse conscriptos.* Ascon. *ad Cic. pro Corn.* p. 104: *cœtus factiosorum hominum sine publica auctoritate*). Herved fremkaldtes en Reaktion, der, hvad *sodalitates* angik, som nærmede sig til Charakteren af de attiske ἑταιρίαι, fremtraadte i den Aar 55 vedtagne *lex Licinia de sodàliciis*, som satte en Straf for Benyttelsen af *sodalitates* ved Valg (se Kap. 3 § 10), medens

---

[1]) *Primum habui semper sodales; sodalitates autem me quæstore constitutæ sunt sacris Idæis Magnæ Matris acceptis; epulabar igitur cum sodalibus.* Naar Macrob (*Sat.* I, 16, 32) synes at tillægge Romulus efter Foreningen med T. Tatius Oprettelsen af *sodalitates*, er her allerede en hos de Nyere gjentagen Forvexling af de frie *sodalitates* med de bestemte Præstekollegier under Navnet *sodales Titii*, *Luperci* o. s. v., skjøndt ogsaa disse dannede et Slags Broderskab mellem Medlemmerne (Cic. *pro Cæl.* 11). Mærkes kan, at Gellius (II, 24, 2) nævner Bestemmelser mod Luxus ved *principum civitatis cenæ* ved *ludi Megalenses.*

[2]) Cicero havde efter dette Sted modtaget bestemte Løfter og Tilsagn om Understøttelse ved hans Ansøgning om Konsulatet af fire forskjellige *sodalitates* til Gjengjæld for Retsforsvaret for fire Mænd med vidt forgrenet Gunst og Indflydelse (*homines ad ambitionem gratiosissimi*).

collegia simpelthen ophævedes og forbødes med faa Undtagelser for de gamle (se sammesteds), et Forbud, der dog atter ophævedes ved en Lov af P. Clodius Aar 58 (se sammesteds).[1]) Men Cæsar ophævede atter *collegia præter antiquitus constituta* (Svet. *Jul.* 42), og denne Indskrænkning vedligeholdt August (Svet. *Aug.* 32: *collegia præter antiqua et legitima dissolvit*).[2])

b. Idet imidlertid Frygten for politisk Misbrug i det Ringeste med Hensyn til Folkeforsamlingerne faldt bort ved disses Ophør, og der ingen Grund var til at forbyde uskyldige Privatforeninger til Fornøielse og Nytte, dannede der sig i Keisertiden baade i Rom og i andre Borgerbyer nye Kollegier under et Statstilsyn, der baade krævede offentlig Tilladelse til Oprettelsen og foreskrev andre Regler, hvoraf det, der senere gjaldt, findes i Digesttitlen XLVII, 22: *de collegiis et corporibus* med Paaberaabelse af Love, Senatsbeslutninger og Forordninger, dog uden særskilt Angivelse af dem.[3]) Den offentlige Bemyndigelse nævnes

---

[1]) Trods Ciceros Misbilligelse af den politiske Misbrug af *collegia* paaberaaber han sig dog selv deres *decreta* til Gunst for hans Tilbagekaldelse fra Landflygtigheden (*in Vatin.* 3. *in Pis.* 18).

[2]) Ved Ophævelsen af *collegia* og deres *magistri* bortfaldt for en kort Tid, som det synes, *ludi compitalicii* ganske, men de fornyedes af August (Svet. *Aug.* 31), der dog henlagde Ledelsen af dem til *magistri vicorum* (Dio Cass. LV, 8; jfr. Ascon. *ad Cic. in Pis.* p. 123 og Hentydninger hos de augustæiske Digtere, Verg. *Æn.* VIII, 714 ff. Ovid *Fasti* V, 129 ff. Hor. *Od.* IV, 5, 34).

[3]) Hovedstederne i den anførte Titel ere *fr.* 4 (Gaius): *Sodales sunt, qui ejusdem collegii sunt, quam Græci ἑταιρίαν vocant. His autem potestatem facit lex, pactionem, quam velint, sibi ferre, dum ne quid ex publica lege corrumpant. Sed hæc lex videtur ex lege Solonis translata esse* etc. *fr.* 3 *pr.* (Marcianus): *Collegia si qua fuerint illicita, mandatis et constitutionibus et senatus consultis dissolvuntur. Sed permittitur iis, quum dissolvuntur, pecunias communes, si quas habent, dividere pecuniamque inter se partiri.* Gaius i *Dig.* III, 4, 1 handler om Interessentskaber i Almindelighed, men tager dog derved tillige et særligt Hensyn til de her omhandlede *collegia*: *Neque societas neque collegium neque hujusmodi corpus passim omnibus habere conceditur; nam et legibus et senatus consultis et principalibus constitutionibus ea res coërcetur.* (Derefter om Interessentskaber til Forpagtninger af Statsindtægter og Statseiendomme, og derpaa:) *Item collegia Romæ certa sunt, quorum corpus senatus consultis atque constitutionibus*

ogsaa i Indskrifter (Orelli 4075. 4115. 6097: *quibus senatus coire, convocari, cogi permisit e lege Julia.* 194. 4020: *corpora licite coëuntia*). Særlig kan det mærkes, at det i Antoninernes Tid blev forbudt at være Medlem af mere end ét *collegium* ad Gangen (*Dig. l. c. fr.* 1, 1), og at Soldater ikke maatte danne *collegia*, men vel sammenskyde Sparepenge, og at Slaver kunde indtræde i *collegia* med deres Herres Tilladelse (*Dig. l. c. fr.* 1 *pr.*). Disse *collegia* eller *corpora* [1]) forekomme i Indskrifterne, navnlig i stort Antal i dem fra de italiske Byer (Orelli-Henzen *index* p. 170 sqq. Willmanns II p. 631 sqq.; et eget Kapitel om *collegia Beneventana* hos Orelli II, 4124 ff.) under de forskjelligste Navne og med Antydninger af forskjellige Formaal. Snart er det Foreninger af Folk af samme Bedrift og Haandværk (*fabri tignarii, ferrarii, fullones, centonarii, navicularii, nautæ* o. s. v.), snart af Folk af samme underordnede sociale Stilling (*corpus familiæ publicæ libertorum et servorum Romæ*, Orelli 2850. *collegium familiæ publicæ* i Venafrum, Orelli-Henzen 6275), snart af Fremmede fra en vis Egn (*corpus Heliopolitarum* i Puteoli, Orelli 2393), eller af Folk, forenede ved en vis særlig, mest fremmedartet Kultus (*cultores Jovis Heliopolitani Berytinenses, qui Puteolis consistunt*, Orelli 1246, navnlig de talrige *collegia dendrophororum* efter en orientalsk Skik, se Orelli-Henzen *index* p. 171), [2]) hvorved man dog vel maa vogte sig for at se noget særligt Religiøst eller Præsteligt i Navnet efter en Gud, f. Ex. *collegium Silvani, collegium Herculis, collegium Hygiæ et Æsculapii*, der blot betegner en efter Foreningens Formaal valgt Skyts- og Navnegud, f. Ex. maaske med Hensyn til indbyrdes Sygehjælp, ofte med tydelig Fremtræden af den blotte Retning paa nogle aarlige Fornøielser, (f. Ex. *collegium juniorum, juvenum*). Dette Formaal udelukkes end ikke ved den

principalibus confirmatum est, veluti pistorum et quorundam aliorum, et naviculariorum, qui et in provinciis sunt etc.

[1]) Navnene *sodalicia, sodalitates* forsvinde som angaaende Forbindelser af anden Art, men *sodalis* bruges ikke destomindre om Medlemmerne af *collegia*.

[2]) Jfr. *Dig.* XLVII, 22, 1, 1: *religionis causa coire.* Kollegier ved Templer omtales som opløselige *Dig.* XXXII, 1, 38, 6., uden Tvivl af den under a nævnte ældre Slags.

særlige Art, som dannes af Begravelseskasser, *collegia funeraticia.* Et interessant Exempel af denne Art haves i Kollegiet *cultores Dianæ et Antinoi* i Lanuvium (det sidste Navn efter Hadrians bekjendte Yndling), fra hvilket er opbevaret en Indskrift fra Aar 136 e. C. (Orelli-Henzen 6086), som angaar en Gave af en Mand til Kollegiet, og hvori paaberaabes en Senatsbeslutning om slige *collegia* og Begrændsningen af deres Møder til et om Maaneden for at betale Indskud, men tillige omtales aarlige Ofre med Gjæstebud (*epulæ*) derved og *magistri cenarum collegii* og en aarlig efter Medlemslisten (*ex ordine albi*) udnævnt *magister ad cenam faciendam.* (En anden Indskrift, Orelli 4073, nævner *locus sepulturæ convictorum, qui una vesci solent,* hvor altsaa Sammenspisningen gjøres til det Første.[1]) Alle disse Kollegier, som havde hver sin Kasse, *arca,* (ofte i Indskrifterne, f. Ex. Orelli 3918) og Formue (se om dennes Deling ved et Kollegiums Ophævelse *Dig.* XLVII, 22, 3, 1), Forsamlingssteder og tildels egne Bygninger[2]), valgte sig naturligvis Bestyrere og Bestillingsmænd af forskjellige almindeligere og speciellere Navn (*magistri, scribæ, quæstores, curatores arcæ*, endog *ædilis* f. Ex. *ædilis juvenum Tiburtinorum*, der ogsaa sammenfattes under Benævnelsen *honorati collegii*, i Modsætning til *socii, caligati, sodales*), stundom ogsaa *patroni* udenfor Kollegiet.

---

[1]) Orelli 4107 skjænker en Mand det, der af en Ligkasse skulde udbetales, *funeraticium*, til Medlemmerne til aarlig Foranstaltning af et Mindeoffer. I nogle mindre Begravelsesindskrifter betegnes Gravstedet ved et Navn i Genetiv (f. Ex. *Syncratiorum*, *Eusebiorum*) som tilhørende en mindre Begravelsesforening under dette Navn, hvilken Forening i et Par saadanne Indskrifter udtrykkelig omtales (Rossi i *Comment. philolog. in honor. Momms.* p. 705 ff.). Indskriften hos Orelli-Henzen 6086 indeholder en Bekjendtgjørelse fra *magister* og *quæstores* i en Ligkasse om dens Ophævelse, fordi der kun var 17 Interessenter tilbage.

[2]) En Indskrift (Orelli 2417) omtaler, at en Kvinde til Erindring om hendes afdøde Mand, en keiserlig Frigiven, der havde været Medhjælper hos en keiserlig *procurator a pinacothecis* (Inspektør over Malerigallerier), skjænker til *collegium Æsculapii et Hygiæ* iblandt Andet et *solarium tectum* ved *via Appia*, *in quo populus collegii epuletur.* Selv af Slaver, der tilhørte Kollegierne, og Frigivne betegnede efter et saadant Forhold forekomme Spor (se Orelli-Henzen *index* p. 177 under *liberti*).

Men hele det særlige Detail, der beroede paa Vedtægt og fri Beslutning (se *Dig.* XLVII, 22, 4) og vexlede efter Tid og Sted, vedkommer os ikke her. Derimod er saare mærkeligt, hvad der berettes *Hist. Aug. Alex. Sev.* 33 om de af denne Keiser oprettede talrige nye Korporationer [1]; thi heri ligger Overgangen fra de frie Foreninger til tvungne Handels- og Haandværkslaug, hvori Alle skulde indtræde, saaledes som de vise sig i den sidste Keisertid, baade i Rom selv (se ovenfor § 10) og andensteds, om hvilken Overgang al anden Efterretning savnes.

§ 15.

Provindserne og Stæderne i den sidste Keisertid.

Under Diocletian og Constantin indtraadte, efterat Senatets Indflydelse paa Provindserne og de senatoriske Statholdere allerede iforveien var forsvunden, en ny almindelig Omordning af Provindsinddelingen, idet hele Riget med Undtagelse af begge Hovedstæder opløstes i de fire *præfecturæ prætorii* (se Kap. 6 § 10) og dernæst inddeltes i tolv store Forvaltningskredse, *diœceses* (i det vestlige Rige *d. Britanniæ*, *Galliæ*, *Viennensis*, d. e. det sydlige og østlige Gallien, *Italiæ*, *Hispaniæ*, *Africæ*, i det østlige *d. Orientis*, *Pontica*, *Asiana*, *Thraciæ*, *Mœsiarum*, *Pannoniæ*), i Spidsen for hver af hvilke i Begyndelsen stod dels vedkommende *præfectus prætorio* selv, der umiddelbart bestyrede en Diœces, dels en *vicarius*, siden overalt *vicarii* under *præfecti prætorio.* [2]) Hver Diœces deltes dernæst i mindre Provindser, hvis Antal for det hele Rige i den ældste Kilde for denne Gjenstand udgjør 116 (i Britannien 6, i Gallien 8, i *d. Viennensis* 7, i Italien 16, i Spanien 7, i Afrika 7), med Statholdere af forskjellig Titel og Rang, *consulares*, *correctores*, *præsides* (paa enkelte Steder med særlige fra Oldtiden bevarede Navne, *proconsul Asiæ*, *Africæ*, *Achaiæ*, *præfectus Ægypti*), men, saa-

---

[1]) *Corpora omnium constituit vinariorum, lupinariorum, caligariorum et omnino omnium artium atque ex sese (senatu?) defensores dedit et jussit, qui ad quos judices pertineret (pertinerent?).*

[2]) I Italien var der to *vicarii*, en i Mailand, en i Rom.

vidt det kan sees, alle med samme Myndighed. De Forandringer, der efterhaanden indtraadte ved Provindsers Deling (ogsaa ved Tab af enkelte), og visse særlige Kombinationer i Bestyrelsen, f. Ex. med Hensyn til Ægyptens Forhold til *d. Orientis* og dennes med den særlige Titel *comes Orientis* benævnte Statholder, vedkomme os ikke her.[1]) Statholderen, der med et talrigt (alene eller for største Delen med Sportler lønnet) Personale, *officium*, *officiales*[2]), residerede i Provindsens Hovedstad, *urbs*, *μητρόπολις*[3]), havde, efterat al militær Myndighed var udsondret, Retspleien og Administrationen og fremtraadte i begge Retninger med næsten ubegrændset Magtfuldkommenhed ligeoverfor Enkelte og Kommuner, hvis hele Forvaltning han ikke blot kontrollerede, men, som Bestemmelser i Retskilderne vise, paa mange Maader greb ind i. Kun et ringe Værn imod Vilkaarligheden ydede de ovenfor i § 13 b omtalte Provindsmøder, *concilia*,

---

[1]) Vi besidde for hele Riget fire Oversigter over denne Provindsinddeling, den ældste fra Diocletians og Constantins Tid, udgiven efter et Haandskrift i Verona af Mommsen i Berlinerakademiets Skrifter for 1862, *laterculus Veronensis*, den anden i Sex. Rufus's *breviarium*, fra noget efter Midten af det fjerde Aarhundrede, den tredie i en Samling af forskjellige Stykker, der udgjøre et Tillæg til Polemius Silvius's Kalender, sandsynligvis udgaaet fra en oprindelig henimod Slutningen af det fjerde Aarhundrede faldende Redaktion, udgiven af Mommsen i Abhandlungen der sächs. Ges. der Wissensch., philol.-histor. Klasse II, 1857, den fjerde i *Notitia dignitatum*, de to første temmelig feilfuldt overleverede; for Orienten kommer hertil Hierokles's *συνέκδημος* fra Begyndelsen af det sjette Aarhundrede.

[2]) Kontorpersonalet hos Statholderne betegnes enkelte Gange med det om ældre Forhold, Statholderens *cohors*, mindende Navn *cohortales*. Hvor talrige disse *officiales* vare, kan sees deraf, at efter Angivelser i *codex Theodosianus* og *codex Justinianeus* under Theodosius den Store enhver *præses* i *diæcesis Illyrici* havde 100, en *vicarius* 300, en *proconsul Africæ* 400 og en *comes Orientis* 600.

[3]) Dette græske Navn, der oprindelig betegnede Moderstaden i Forhold til Kolonier, havde efterhaanden i de græske Provindser, navnlig Asien, gjort sig gjældende for den By, hvor Statholderen sædvanlig residerede, altsaa for Provindsens Hovedstad, og brugtes i denne Betydning ogsaa i de vestlige Provindser. Mere Detail ogsaa om den Forfængelighed, hvormed flere Byer i samme Provinds søgte at tilegne sig eller bevare Navnet, se hos Marquardt Staatsverw. I S. 185. Overførelsen paa det kirkelige Omraade er bekjendt.

med deres Ret til Henvendelse til Keiseren. I Stæderne, der med Hensyn til visse Beføielser, f. Ex. til Antallet af skattefri offentlige Lærere og Læger, deltes i tre Klasser efter deres Størrelse (Modestin i *Dig.* XXVII, 1, 6 § 2), hedder Raadet nu sædvanlig *curia* og Medlemmerne *curiales*, de Fornemste *principales*. Kurialerne vare nu ikke blot arvelige (*Cod. Theod.* XII, 1, 118: *decurio fortunam, quam nascendo meruit*), men med Person og Eiendom fuldkommen lænkebundne til en Stilling, der var yderst byrdefuld derved, at de maatte indestaa for og under Stædernes Forarmelse for største Delen selv bære alle Byrder til Stat og Kommune, saa at de ikke engang uden Statholderens Tilladelse turde sælge deres Eiendomme, og disse, naar de gik over i Ikke-Kurialers Hænder, beheftedes med en særlig Afgift. Kun med store Opofrelser kunde de frigjøre sig fra Stillingen, og mod de mangfoldige Maader, hvorpaa de ved Flytning, Indtræden i Civil- eller Militærtjeneste, ved geistligt Embede o. s. v. søgte at frigjøre sig, gives der i *Cod. Theod.* XII, 1 og i *Cod. Just.* X, 31 (32) en Række Forordninger, der paa det Stærkeste vidne om deres ulykkelige Forfatning, men tillige om Vaklen i og Uvirksomhed af Regeringsbud. I Kurien kunde ved Siden af de ældre Medlemmer nye af den fast Eiendom besiddende Stand (*possessores, ordo possessorius*, Orelli-Henzen 5171) tvinges til at indtræde. Foruden de gamle Magistrater fremtræder fra Valentinian den tredie af (Aar 364, *Cod. Theod.* I, 29, 1) en ny med Navnet *defensor*, der, valgt ikke udelukkende af eller mellem Kurialerne paa flere Aar og bekræftet af Statholderen eller Keiseren, skulde varetage den lavere Befolknings Tarv, og i de græske Byer endnu tidligere en saakaldt Irenarch (*εἰρηνάρχης*) med Politimyndighed.[1]) En ny Klasse af Kommunalembedsmænd dannede Skattelignerne, *censuales* under de keiserlig udnævnte *censitores* (se Kap. 9). Under Byøvrighederne virkede en Mængde underordnede Kontor-

---

[1]) Den hos Ælius Aristides (*ἱεροὶ λόγοι* IV p. 338 Jebb) i det andet Aarhundrede e. C. i græsk-asiatiske Byer under Navnet *φύλαξ τῆς εἰρήνης* omtalte Magistrat var ingen romersk Borgermagistrat, om end Forbilledet for den senere Tids Irenarcher.

betjente, *tabularii*, *logographi*, *exceptores* o. s. v. En privat, men under offentligt Tilsyn staaende Virksomhed øvede Notarerne og Affatterne af juridiske Dokumenter, *tabelliones*. Det lavere Borgerskab var, hvad der navnlig fremtræder i Rom selv (se § 10), underkastet en streng og næsten kastemæssig Inddeling i Næringslaug, *corpora*, medens en stor, om ikke den største Del af Landbefolkningen levede i det med Navnet Kolonat betegnede Livegenskab (se Kap. 2 § 21 Anm. 3).[1])

Kapitel 8.

Retsvæsenet.

§ 1.

Forbemærkninger.

Det romerske Retsvæsen skal her fremstilles i dets Almindelighed som Statsindretning, der gaar ud paa at skabe og vedligeholde en ordnet Retstilstand, saa at det sees, ad hvilken Vei Rettens Indhold fastsattes og udvikledes (privatretlig og kriminel Lovgivning), og hvorledes Staten sørgede for, at baade den Enkelte kunde faa sin Ret og den selv værnes mod Forbrydelser (Retspleie), hvorimod selve Retssystemet i dets hele specielle Udfoldning falder udenfor vor Opgave. Men foruden at Retspleien ikke lader sig fremstille uden Hensyn til visse Eiendommeligheder ved Retsbegreberne og Retsreglerne, f. Ex. til Grændsen imellem Forbrydelsen imod det Offentlige og privat Retskrænkelse, staa visse Særegenheder i Retsopfatningen og Systemet, navnlig Familieretten, i et saadant Forhold til Statens sædelige Grundlag og til selve det politiske Liv, at de ikke her

---

[1]) Med Hensyn til Detail og Bevissteder henvises, da her kun har kunnet gives en kort Skitse, til Bethmann-Hollweg Civilprocess III S. 39 ff. 103 ff. (anden Udgave), Walter § 393 ff. og de hidhørende Afsnit af Marquardt, römische Staatsverw. I (Alle udgaaende fra Savignys Fremstilling). En nøiagtig Adskillelse af, hvad der i det Enkelte tilhører hvert Tidsafsnit, er meget vanskelig.

ganske kunne forbigaaes; men hvad der deraf saaledes medtages, maa betragtes som efter vort Øiemed tillempede Laan fra en anden Disciplin, Romerretslæren. Ved disse Laan og ved Fremstillingen af Retspleien selv maa tages Hensyn til, hvad Forstaaelsen af de klassiske Skribenter kræver. (Ciceros faa opbevarede egentlig privatretlige Taler føre dog tildels ind i Specialiteter, som ikke her kunne medtages.) Medens Romerfolket indtager en høi Plads ved sin Dygtighed i Retsudvikling og i denne Retning har efterladt de følgende Aarhundreder en overordentlig rig Arv, tør det dog neppe negtes, at dette Fortrin langt stærkere viser sig i Behandlingen af den egentlige Privatret end i hvad vi henregne til Kriminalretten og i Retspleien, især den kriminelle, hvor desuden Statens hurtige Væxt til et Omfang og til Forhold, hvorpaa dens første Indretning ikke var beregnet, udøvede en for de første Spirer og Anlæg hindrende og forstyrrende Indvirkning. Hertil kommer som Noget, hvis Indflydelse paa Fremstillingen ikke kan fjernes, den Omstændighed, at, medens Privatretssystemet foreligger i en meget fyldig og overskuelig, om end sildig og ingenlunde Tvivl med Hensyn til den ældre Ret udelukkende Redaktion, kan en lignende Ros for Fuldstændighed og Klarhed ingenlunde tillægges de senere Retskilders Fremstilling af Retspleien og dens Organisation, selv for den Kilderne nærmest liggende Tid, hvorhos paa dette Omraade Forskjellen imellem den ældre republikanske Indretning og de senere keiserlige Aarhundreders var meget stor og allerstørst ved Kriminalretspleien.

§ 2.

Rettens Kilder; Love og Forordninger, *edictum prætoris*, *responsa prudentum*; den justinianske Retsredaktion.

I Modsætning til *jus gentium*, hvilket Navn hos Romerne betegner Naturretten, som den gjør sig gjældende hos alle Folk, men tillige særligere den egentlige Folkeret, bruge de Navnet *jus civile* om deres egen positive og nationale Ret, dog (se nedenfor) fornemmelig om Privatret. Som

gyldige Kilder for *jus civile* nævner Juristen Gaius fra det andet christelige Aarhundrede (I, 2) Love og Plebisciter, Senatsbeslutninger, keiserlige Forordninger, Edikter af Magistrater, der vare berettigede til Udstedelse af saadanne, og de Retslærdes Erklæringer [1]; af disse gjaldt i Republikens Tid alene som virkelig retsstiftende Love og Edikter, de andre Kilder faa Gyldighed i Keisertiden.

a. Romerrettens Grundlag var en ældgammel i sin Oprindelse og første Udvikling vort Blik sig unddragende, i det Væsentlige vistnok almindelig latinsk Sædvaneret. Til denne sluttede sig allerede tidlig enkelte specielle i Skrift offentliggjorte Love, fremgaaede af den imellem Konge og Folk delte, siden Folket under Magistratsinitiativet tilkommende lovgivende og retsstiftende Myndighed. [2] Det nedarvede Grundlag fæstnedes og ordnedes, om end ingenlunde med udtrykkelig Optagelse af Alt, hvad der laa i Sædvane, Vedtægt og derpaa beroende Retsbevidsthed, men derimod med Fremhævelse af Bestemmelser, navnlig af statsretlig Charakter, der i Øieblikket vare af Vigtighed, ved Bearbeidelsen i Decemviraltiden, hvoraf fremgik de i Centuriatkomitier vedtagne og offentlig ophængte tolv Tavlers Love (*in æs incisæ*, Liv. III, 57). Denne Lovsamling, om hvis Tilblivelse vi have Beretningen hos Liv. III, 34. 37. Dionys. H. X, 57. Cic. *de rep.* II, 36, og hvis Orden og Stoffets Fordeling paa de enkelte Tavler man i den nyere

---

[1] *Constant jura ex legibus, plebiscitis, senatus consultis, constitutionibus principum, edictis eorum, qui jus edicendi habent, responsis prudentium.*

[2] Der fandtes i Oldtiden (første Gang nævnt hos Dionys. H. III, 36, siden hos Skribenter fra det andet og følgende Aarhundreder, Pomponius, Macrobius, Servius) en Samling af *leges regiæ*, betegnet som *jus Papirianum*, efter Pomponius (*Dig.* I, 2, 2, 2) foranstaltet af en Sex. Papirius (§ 36 kaldes han Publius) paa Tarquinius Superbus's Tid (der dog kaldes *Demarati filius*), efter Dionysius af en *pontifex maximus* C. Papirius efter Kongernes Fordrivelse, efterat en af Ancus Marcius i Forbindelse med de daværende *pontifices* offentliggjort Samling var gaaet tabt (ἠφανίσθη). Denne Samling, om hvilken i Digesterne (L, 16, 144) citeres et Skrift af en Granius Flaccus, der andensteds henføres til Cæsars Tid, maa betragtes som temmelig apokryph; det var i det Høieste en Privatsamling af en ubekjendt, længe efter Kongetiden levende Mand.

Tid har søgt at udfinde af de enkelte Gange med Angivelse af Pladsen opbevarede Brudstykker, dannede indtil henimod den sullanske Tid det anerkjendte og i levende Bevidsthed holdte Underlag for den gjældende Ret (Liv. III, 34. Cic. *de legg.* II, 23).[1]) Til de tolv Tavlers Love og de enkelte ældre Speciallove, mest henhørende til Statsretten (*leges sacratæ, lex Hateria de multis*), der beholdt deres Gyldighed ved Siden af dem, sluttede sig i de følgende Aarhundreder en meget stor Mængde særskilte Love (opregnede f. Ex. i Baiters og Orellis *Onomasticon Tullianum* III og i Paulys Realencyclopædi IV S. 952 ff.), men af hvilke den allerstørste Del angik statsretlige Forhold eller var af administrativ Charakter, medens kun enkelte (f. Ex. den vigtige *lex Voconia de mulierum hereditatibus*) angik Privatretten; flere angik Retspleien, enten i Almindelighed (som de forskjellige *leges judiciariæ*, om Dommerstanden, hvilke dog havde en stærk politisk og statsretlig Charakter) eller særlig den kriminelle Retspleie (f. Ex. alle *leges* om *quæstiones*), faa den private (f. Ex. *lex Æbutia*, hvorved Brugen af de gamle *legis actiones* indskrænkedes). Lovgivningen i Folkeforsamlingen var lidet skikket enten til mindre successive Ændringer i og Tillæg til særlige Dele af Privatretten eller til Omordning af større Afsnit deraf. Lovene suppleredes paa dette Omraade af Magistraternes Edikter, navnlig *prætoris urbani* (sædvanlig blot *edictum prætoris*; se strax nedenfor). Da under Tiber Lovgivningen i *comitia* ophørte, traadte Senatsbeslutninger istedenfor Lovene med fuld Lovskraft (se Kap. 6 § 6 a); men allerede i Republikens Tid kunde Senatsbeslutninger om administrative og især om provindsielle

---

[1]) Livius: *qui nunc quoque, in hoc immenso aliarum in alias acervatarum legum cumulo, fons omnis publici privatique est juris.* Cicero: *Discebamus enim pueri duodecim ut carmen necessarium, quas jam nemo discit.* Hvilken Betydning der skal tillægges Beretningen om den i Anledning af Udarbeidelsen af de tolv Tavler stedfundne Sendelse til Grækenland for at indhente Kundskab om græske, navnlig attiske, Love (Livius og Dionysius) og om den af en Ephesier Hermodorus herved ydede Bistand (Plin. *H. N.* XXXIV, 21. Pompon. i *Dig.* I, 2, 2, 4), er omtvisteligt; Indflydelsen paa det materielle Indhold af Lovsamlingen var vistnok ganske forsvindende.

Anliggender paaberaabes for Domstolene, og med Hensyn hertil anfører allerede Cicero (*Top.* 5) *senatus consulta* imellem Kilder for *jus civile*, men ved Siden af *res judicatæ*, *peritorum auctoritas*, *mos* og *æquitas*. Senatsbeslutninger afløstes dernæst af de keiserlige Forordninger (se Kap. 6 § 6 a) i forskjellig Form som *edicta*, egentlige, almindelige Forordninger, *decreta*, Afgjørelser af Retsstridigheder, der gjælde som Norm for lignende Tilfælde, og *rescripta*, keiserlige Svar paa Forespørgsler (Gaius I, 5: *Constitutio principis est, quod imperator decreto vel edicto vel epistola constituit. Dig.* I, 4, 1. *Instit.* I, 2, 6. *Cod. Just.* I, 14, 3. 8). [1])

b. Hver *prætor urbanus* bekjendtgjorde ved sin Embedstiltrædelse ifølge en Vedtægt, om hvis Begyndelse og tidligere Udvikling ingen Efterretninger haves, en Række i personlig Form udtalte Retsregler, som han i forekommende Tilfælde vilde følge (f. Ex. *actionem dabo, bonorum possessionem dabo, vim fieri vetabo*; Cic. *de fin.* II, 22: *est tibi edicendum, quæ sis observaturus in jure dicendo*); disse Forskrifter kaldtes tilsammen *edictum.* [2]) Dette Edikt, der øste sin Gyldighed af den Myndighed, som af Folket overdroges den enkelte Magistrat ved hans Valg, traadte altsaa egentlig ud af Kraft ved Magistratsaarets Slutning (var altsaa en Art *lex annua*,

---

[1]) Efterat der allerede tidligere var udgivet Privatsamlinger af keiserlige Forordninger (*Codex Gregorianus* og *Hermogenianus* i det fjerde Aarhundrede, hvoraf Levninger findes i den vestgothiske Retssamling, *breviarium Alarici*), foranstaltedes under den østromerske Keiser Theodosius II Aar 438 en officiel Samling af Forordninger fra Constantin af med Udeladelse af de ophævede, hvilken Samling ogsaa antoges for det vestromerske Rige og endnu existerer, skjøndt de første Bøger ikke ganske fuldstændig (*Codex Theodosianus*), til hvilken slutter sig en Række nye Forordninger (*novellæ constitutiones*, sædvanlig blot *novellæ*), fremkomne imellem Udgivelsen af *codex Theodosianus* og den nye Samling, som Justinian lod foranstalte Aar 529 (*codex Justinianeus*) og revideret udgive Aar 534 (*codex repetitæ prælectionis*), hvortil der atter slutter sig en lang Række Noveller fra den byzantinske Tid (græske).

[2]) Ordet *edictum* bruges hos Cic. *in Verr.* I, 44 ogsaa om en enkelt i Ediktet optagen Sætning, hvorfor siden brugtes Udtrykket *clausula*; disse adskiltes ved en Streg, *rubrica*, hvilket Ord derved efterhaanden fik Betydning af et Afsnit.

Cic. *in Verr.* I, 42), men de ingenlunde vilkaarlig opstillede Regler gjentoges i det Hele med enkelte Udeladelser og Modifikationer af den følgende Prætor, og det saaledes fra den ene Prætor til den anden overgaaende Edikt (*vetus edictum tralaticiumque*, Cic. *in Verr.* I, 44) dannede efterhaanden en fast og ordnet, men i det Enkelte hist og her sig udvidende (*edicta nova*) og modificerende Masse, og, medens det vel forekom og antoges for ikke utilstedeligt, at der i Aarets Løb tilføiedes en Bestemmelse for et ganske nyt indtraadt Tilfælde (*prout incidit*; jfr. Cic. *de off.* III, 20 om Marius Gratidianus), ansaaes dog saadanne Tilføielser (*edicta subita*) for betænkelige for Retssikkerheden og Upartiskheden, hvorfor henimod Republikens Slutning (Aar 67) en Almuetribun Cornelius foreslog en Lov, *ut prætores ex edictis suis perpetuis jus dicerent* i Modsætning til *varie jus dicere* (Ascon. *ad Cic. pro Corn.* p. 92; jfr. Dio Cass. XXXVI, 23). I Tidernes Løb var dette Edikt voxet op til et meget betydeligt Omfang, til en Fylde og Orden, der langt overgik de tolv Tavlers, idet ikke blot mange enkelte Retssætninger vare udvidede og nye Retstilfælde optagne derunder, men endog hele Sider af Retssystemet vare omformede, saaledes navnlig Arveretten; det havde ved Gjentagelse af dets væsentlige Indhold igjennem Aarhundreder faaet en Lovs fulde Anseelse (Cic. *Top.* 5), saaledes at det i Ciceros Tid lagdes til Grund for Retsundervisningen (Cic. *de legg.* I, 5: *Non ergo a prætoris edicto, ut plerique nunc, neque a duodecim tabulis, ut superiores, . . . hauriendam juris disciplinam putas*); det Retsindhold, der kun fandtes i Ediktet, betegnedes senere hen som *jus prætorium*, endnu senere som *jus honorarium* (*Dig.* I, 2, 2 § 10) i Modsætning til *jus legitimum*, der hvilede paa udtrykkelige Lovbestemmelser. Prætors Edikt maa ingenlunde opfattes som en vilkaarlig og af enkelte Mænds Skjøn og Beslutning fremgaaet Forandring af den paa egentlige Love grundede Ret, men som en under Medvirkning af de i denne Ret kyndigste Mænd og deres i det Væsentlige samstemmende Erkjendelse og under den offentlige Menings Kontrol foregaaet og igjennem de folkevalgte Magistrater udtalt Udvikling af hin Ret til Anvendelighed under mere sammensatte Forhold og til Imødekommen

af saadanne Billighedskrav, der oprindelig enten vare oversete eller miskjendte, men som den senere Tids Bevidsthed forlangte tilfredsstillede (*Dig.* I, 1, 7 § 1: *Jus prætorium est, quod prætores introduxerunt adjuvandi vel supplendi vel corrigendi juris civilis gratia.* smsteds. 8: *viva vox juris civilis*). De i Ediktet indeholdte virkelige Afvigelser fra Lovene vare ikke fremkomne ved ligefrem Tilsidesættelse af en udtrykkelig Lovbestemmelse, men ved successive Lempelser. Prætor gav ved Ediktet Lovens Bestemmelse Anvendelse paa analoge Tilfælde, lettede Hævdelsen af Rettigheder, hvor de gamle, nøie afmaalte Klageformer ikke passede, ved nye Klageformer (*actiones prætoriæ*), fjernede Udflugter ved nærmere Bestemmelser (*exceptiones*, tildels *fictiones*, det er billig Antagelse af Forudsætninger, der strengt taget ikke fandt Sted, f. Ex. om Klagerens Qvalifikation til at optræde for en romersk Domstol), og opstillede nye Veie til at opnaa det billige Resultat, hvor den i Loven foreskrevne Vei ikke strakte til, men saaledes at Lovens Villie ogsaa kom frem i den nye Form (navnlig ved *bonorum possessio* istedenfor den lovlige *hereditas*, idet Arvingerne efter Loven fik den første Adgang til *bonorum possessio*, medens Andre, som Loven ikke medtog, her kom med). Ved Affattelsen og Indføielsen af nye Bestemmelser benyttedes Juristernes Hjælp, hvorved Ediktet tidlig fik en vis systematisk Orden, saa at den juridiske Fremstilling af Retten kunde slutte sig dertil.

Det prætoriske Edikts Bevægelse og Udvikling indskrænkedes vistnok betydeligt allerede under August, ifølge Præturens og overhovedet den republikanske Magistraturs Tilbagetrængen, med hvilken en saadan Keiseren og Senatet forbigaaende Retsudvikling var uforenelig, og derfor nævnes nu hyppig Skrifter, der som Kommentarer slutte sig dertil som til noget Bestaaende og Fast (*ad edictum*). Den fuldstændige Afslutning af det Hele henføres dog først til Hadrian og den af ham til den sidste Redaktion, som nu kaldes *edictum perpetuum*, benyttede Jurist Salvius Julianus (Eutrop. VIII, 17: *Salvius Julianus, qui sub divo Hadriano edictum perpetuum composuit.* Hieron. *in Chr.* Justin. *const. Δέ-*

δωκεν foran Digesterne § 18. *Cod. Just.* I, 17, 2 § 18. IV, 5, 10, hvor Salvius hedder *edicti perpetui conditor* eller *ordinator*. [1]))

Edictum prætoris inter peregrinos (Gaius I, 6) udviklede sig paa samme Maade som *edictum prætoris urbani*, men blot med Hensyn til de særlige Retsforhold mellem *cives* og *peregrini*, hvilket ogsaa gjælder om de af Statholderne udstedte *edicta provincialia*. Disse Edikters Betydning faldt bort, da Borgerretten blev almindelig for alle Rigsbeboerne, og der anføres derfor intet af dem i de sildigere Retskilder. De kuruliske Ædilers Edikt (Kap. 5 § 11) angik blot deres særlige Handelsjurisdiktion.

En ganske særegen Stilling i Romerrettens Udvikling og som Retskilde indtage de Retslærdes Erklæringer, *responsa prudentum* (Cic. *Top.* 5: *peritorum auctoritas*), der hænger sammen med de romerske Retslærdes hele Stilling som Bærere af Retsbevidstheden. Allerede meget tidlig havde Mænd af anset borgerlig Stilling og personlig Hæderlighed begyndt at paaagte forekommende Retstilfælde og deres Forhold til Lovene, at samle og ordne de skete Afgjørelser, og saaledes danne Regler for en fast og konsekvent Praxis og Analogier for nye Tilfælde, og der udviklede sig paa denne Maade efterhaanden en Stand af Retslærde (*juris periti*, *juris consulti*, *prudentes*). Disse veiledede uden Betaling og uden andet Vederlag end Folkegunst og politisk Anseelse, idet de samtlig indtoge en aristokratisk Stilling, ved Afslutninger af retslige Handlinger og Forfattelsen af skriftlige Dokumenter, og ved opstaaede Retstrætter ydede Parterne og Dommerne Bistand ved Erklæringer (*cavere*, *scribere*, *respondere jus* eller *de jure*, Cic. *pro Mur.* 9) og gave regelmæssig Medborgerne Adgang til i disse Øiemed at henvende sig til dem (*consulebantur*, enten *domi in solio sedentes* eller paa Torvet, Cic. *de orat.* III, 33), en Virksomhed, der var ganske adskilt fra den egentlige Sagførervirksomhed og Optræden for Retten. [2]) Som en af

[1]) Naar Gaius I, 6 siger i Præsens: *jus edicendi habent magistratus*, er dette blot et Udtryk for det ældre Forhold.

[2]) Det var en Undtagelse, naar Enkelte, som Ser. Sulpicius Rufus i Ciceros Tid, forbandt begge Arter af Virksomhed.

de første egentlige Jurister nævner Cicero oftere Ti. Coruncanius, Konsul 280, den første *pontifex maximus ex plebe.*[1]) Fra Begyndelsen af det andet Aarhundrede f. C. (Sex. Ælius, Konsul Aar 198) dannede der sig en juridisk Litteratur, i Førstningen naturligvis meget indskrænket og simpel, idet Retstilfælde og derom afgivne Erklæringer og fældede Domme nedlagdes i korte Samlinger, men som allerede i den republikanske Tid fik et temmelig betydeligt Omfang. Erklæringer, *responsa*, fra Retslærde paaberaabtes da ogsaa, ligesom Ytringer i deres Skrifter, for Domstolene, som vi f. Ex. se i Ciceros Tale *pro Cæcina*, dog uden egentlig bindende Kraft, hvorvel Dommeren ikke let afveg fra en af flere Retslærde udtalt og ikke af Andre bestridt Mening. Denne Paaberaabelse navnlig af juridiske Skrifter synes at være bleven hyppigere, og i ethvert Tilfælde den samstemmige Mening af Juristerne om bestemte Spørgsmaal at have vundet i bindende Kraft fra Begyndelsen af Keisertiden, just derved at samtidig Retten til at optræde som Jurist med offentlige Erklæringer (uvist fra hvilket bestemt Tidspunkt) indskrænkedes og blev bunden til en keiserlig Tilladelse, om hvis Form vi Intet vide (*Dig.* I, 2, 2 § 47, hvor Indskrænkningen henføres til August, hvad der neppe er sikkert).[2]) Efter Gaius paabød Hadrian udtrykkelig, at

---

[1]) Ogsaa de tre berømte Retslærde af Navnet Mucius Scævola beklædte høie Præsteskaber, de to som *pontifex maximus*, den ene som *augur*; men naar man har villet udlede den romerske Jurisprudents og de romerske Retslærdes Stilling fra Præsteskabet og præstelige Indretninger, er dette uden Grund og tildels foranlediget ved Livius's skjæve Udtryk i Fortællingen om Ædilen Cn. Flavius (IX, 46: *jus civile in penetralibus pontificum repositum*), idet han sammenblander to Ting, Offentliggjørelsen af *fasti*, Kalenderen, der med Skudindretningen henlaa under *pontifices*, og af *actiones*. Men de romerske *pontifices* havde som Dommere over Kultusanliggender og disses Berørelser med Privatanliggender en Virksomhed, for hvilken retskyndige og derhos ansete Statsmænd vistnok fortrinsvis egnede sig.

[2]) *Et ut obiter sciamus, ante tempora Augusti publice respondendi jus non a principibus dabatur, sed qui fiduciam studiorum suorum habebant, consulentibus respondebant. Neque responsa utique signata dabant, sed plerumque judicibus ipsi scribebant aut testabantur, qui illos consulebant. Primus divus Augustus, ut major juris auctoritas haberetur, constituit, ut ex auctoritate*

Juristernes samstemmige Mening skulde gjælde som Lov for Dommeren, medens han i Tilfælde af Uoverensstemmelse havde frit Valg imellem de forskjellige Meninger. [1]) Den keiserlige Tilladelse synes kun at være givet Faa og ikke udenfor Rom. [2]) Efterhaanden overførtes den juridiske Autoritet (hvis Enstemmighed jo ikke kunde godtgjøres, hvis der ikke var en vis Grændse) paa et vist Antal for klassiske erklærede Værker af berømte Jurister, der ene skulde paaberaabes og anerkjendes, hvorom der gaves flere Forordninger, den sidste og bekjendteste af Theodosius II og Valentinian III (Aar 426), som findes i *Cod. Theod.* I, 4, 3. [3]) Da Trangen til en sammenhængende Redaktion af den gjældende Ret blev uafviselig, medens Benyttelsen af den vidtløftige og paa andre Forudsætninger og Tilstande byggede ældre juridiske Litteratur blev mere og mere besværlig og uoverkommelig, traadte da istedenfor en virkelig selvstændig Kodifikation en Sammenstilling i Bøger og Afsnit

---

ejus responderent. Et ex illo tempore peti hoc pro beneficio cœpit. Et ideo optimus princeps Hadrianus, quum ab eo viri prætorii peterent, ut sibi liceret respondere, rescripsit iis hoc non peti, sed præstari solere; et ideo, si quis fiduciam sui haberet, delectari se, si populo ad respondendum se pararet. Ergo Sabino concessum est a Tiberio Cæsare, ut populo responderet etc. Der antydes altsaa, at Hadrian gav Retten til at *respondere* fri, i det Ringeste for Mænd med en vis Magistratsrang; men hvor længe og i hvilken Udstrækning denne Frihed vedblev, vides ikke.

[1]) Gaius I, 7: *Responsa prudentium sunt sententiæ et opiniones eorum, quibus permissum est jura condere, quorum omnium si in unum sententiæ concurrant, id, quod ita sentiunt, legis vicem obtinet; si vero dissentiunt, judici licet, quam velit, sententiam sequi; idque rescripto divi Hadriani significatur.* Pomponius i *Dig.* I, 2, 2 § 12 betegner som *proprium jus civile, quod sine scripto in sola prudentium interpretatione consistit.* Keiserlig Skinsyge imod Juristernes frie Virksomhed antydes i Svetons Beretning om Caligula Kap. 34): *sæpe jactavit, se effecturum, ne qui respondere possint præter eum.*

[2]) Retsskoler med *professores (antecessores)* fandtes derimod ogsaa udenfor Rom, f. Ex. i Berytus i Syrien, og Studiet ved dem blev senere hen Veien til Virksomhed som Assessor eller Advokat.

[3]) I Spidsen stilledes Papinian, Paulus, Gaius, Ulpian og Modestinus; ved Meningsforskjel skulde Hjemmelsmændene for hver Mening tælles og Flertallets Mening gjælde; ved lige Tal den Mening, for hvilken Papinian havde udtalt sig.

(Titler) af Stykker af de klassiske Værker, der nogenlunde dannede et Hele; dette er de efter Justinians Befaling tilveiebragte og af ham sanktionerede *digesta* eller *pandectæ*, hvortil den korte autoriserede Lærebog, *institutiones* (efter Gaius's Forbillede), sluttede sig tilligemed den nye *codex* eller Forordningssamling.

§ 3.

Rettens Inddeling, Eiendommeligheder ved den romerske Privatret, Personret.

Som allerede ovenfor antydet, blev den romerske Statsret, *jus publicum*,[1]) ikke i dens Helhed bearbeidet af de romerske Retslærde eller i Litteraturen, idet kun enkelte Brudstykker (f. Ex. et kort Afsnit om den lovgivende og retstiftende Myndighed) medtoges i Indledningen til Privatretten. Heller ikke Kriminalretten udsondredes og behandledes for sig, men til Læren om saakaldte Privatforseelser (*delicta privata*) sluttede sig et Afsnit om Forseelser imod det Offentlige (*delicta publica*) og om deres Forfølgelse og Straf (*judicia publica*), saa at Romerretten væsentlig fremtræder som Privatret. Denne deler sig i Personret med Familieret, Tingsret, Obligationsret og Arveret, hvortil slutter sig Privatprocessen (*de judiciis privatis*).

I Personretten (bortset fra Slaveriet og Slaverne) fremtræder charakteristisk den skarpe Modsætning imellem Borgeren, der oprindelig ene anerkjendtes som Retssubjekt og Bærer af Rettigheder (i Henhold til *commercium*), og den Fremmede (*peregrinus*, ogsaa *hostis*), der oprindelig var retsløs og uskikket til at handle med retslig Virkning i Romerstaten. (Sætningen i de tolv Tavler: *adversus hostem æterna auctoritas*, hvorved *hostis* udelukkes fra indenfor Romerstatens Omraade at vinde Hævd paa Eiendom ligeoverfor en romersk Borger, siges udtrykkelig oprindelig at gjælde om alle *peregrini*, Cic. *de off.* I, 12.) Hvorledes nu dette forandredes, tildels maaske i den ældste Tid ifølge traktatmæssige Overenskomster med Nabofolk, siden ved *edictum prætoris peregrini*

---

[1]) Justin. *Inst.* I, 1, 4: *Publicum jus est, quod ad statum rei Romanæ spectat.* Cic. *de orat.* I, 46: *publica jura, quæ sunt propria civitatis atque imperii.*

og ved *edicta provincialia*, idet der gaves den Fremmede Beskyttelse for hans Rettigheder og Klageret (tildels igjennem *fictiones*, saa at *pro cive esset, qui civis non esset,* Ikke-Borgeren antoges for Borger, se f. Ex. Gaius IV, 37), derom vide vi i det Enkelte meget Lidet, fordi disse Lempelsers Betydning faldt bort, da Borgerretten blev almindelig.

Den romerske Borgers Gyldighed som Retssubjekt paavirkedes ved Kjøn, Alder og Afhængighed af andre Personer. Kvinden kunde uden Hensyn til Alder kun handle med fuld Gyldighed under en Formynders Medvirkning, *tutore auctore*; en Undtagelse gjaldt for de vestalske Jomfruer og fra Augusts Tid af efter *lex Papia Poppæa* for Kvinder med *jus liberorum* (Gaius I, 145). Umyndigheden ifølge Alder synes i det offentlige Liv (med Hensyn til Stemmeret og Udskrivning til Krigstjeneste) at have været begrændset ved det syttende Aar (Gell. X, 28; jfr. Kap. 10 om Værnepligten), men i Privatretten ved Indtrædelsen af Puberteten, der for Kvinder antoges at falde sammen med det fuldendte tolvte Aar, for Mandkjønnet med det fjortende (Ulp. XI, 28. *Dig.* XXVIII, 1, 5); *impuberes* stode under Værgemaal, *tutela.*[1]) Værgen, *tutor*, for Kvinder og Børn, der i Forhold til ham hed *pupilli*, Myndlinger, udnævntes, naar Værgemaalet ikke faldt sammen med Ægtemandens Ret, *manus*, eller Fadermyndigheden, *patria potestas*, enten ved Testament af den, under hvis Myndighed Vedkommende havde staaet, eller han bestemtes ved Loven som *tutor legitimus* efter Slægtskab, navnlig *agnatio*, eller Patronatsforhold, eller gaves af Øvrigheden, i Rom af *prætor urbanus* under en vis Medvirkning af Tribunerne (jfr. Liv. XXXIX, 9), andensteds af municipale og provindsielle Myndigheder, og Reglerne herom, saavel som om Værgernes Forpligtelser og Rettig-

---

[1]) **Mærkeligt er det, at Pubertetsalderen som Grændse for Værgemaalet ikke udtrykkelig var fastsat i egentlig Lov. En Art Privaterklæring om den indtraadte Pubertet laa i Anlæggelsen af *toga virilis* med Tilladelse af Faderen eller Andre i hans Sted. I Keisertiden betragtedes i denne Henseende den første Barbering stundom som en Mærkedag og Festdag (se om Keiser Nero Svet. *Nero* 12. Dio Cass. LXI, 19; jfr. Juv. III, 186).**

heder, Fritagelse for Værgemaal, Værgemaalets Ophør, Ansvar og deslige, bleve efterhaanden meget nøie udviklede (Gaius I, 143—196. Digesterne Bog XXVI og XXVII). Værgen for voxne Kvinder havde kun Ret til Kontrol og Samtykke (*auctoritas*), ikke Forvaltning, men Værgen for Umyndige havde Forvaltningen af deres Anliggender. Et Statstilsyn igjennem et Overformynderi fandt ikke Sted; den uredelige eller skjødesløse Formynder forfulgtes ved privat Søgsmaal (*judicium pro pupillo*); men gik Dommen ham imod, virkede den som *judicium turpe*, og Erstatningen af paaført Tab udrededes med *duplum*. Den fulde juridiske Myndighed indtraadte imidlertid ikke med Puberteten, men, ifølge en gammel allerede hos Plautus (*Pseud.* 303) under Navnet *lex quinavicenaria* antydet og hos Cicero (*de nat. deor.* III, 30. *de off.* III. 15) og i *lex Julia municipalis* udtrykkelig nævnt *lex Plætoria*, der dog uden Tvivl sluttede sig til ældre Forestillinger og Vedtægter, med det 25de Aar [1]), indtil hvis Ende Mindreaarigheden varede (*minores viginti quinque annorum* eller *viginti quinque annis*, senere blot *minores*). Forfordeling (*circumscriptio*) af Mindreaarige, navnlig ved Kontrakter, *stipulationes*, og ved Laan til dem, var ved denne Lov gjort til Gjenstand for offentlig Retsforfølgelse, *judicium publicum*, og Tabet af en saadan Proces virkede som et *judicium turpe* (*lex Jul. munic. v.* 38). Medens Udnævnelsen af en Curator for Sindssvage, *furiosi*, forsaavidt de ikke vare under Agnaters Varetægt (Agnaters og Gentilers, *Rhet. ad Herenn.* I, 13), og Ødelande, *prodigi*, af Prætor efter Beslægtedes Begjæring allerede var fastsat i de tolv Tavler (Ulp. *fr.* XII; jfr. om Sindssvage Hor. *Ep.* I, 1, 102: *curatoris egere a prætore dati*), nævnes derimod *curatores* for Mindreaarige i Almindelighed eller for at give Retshandler med dem Gyldighed først i Keisertiden (*Hist. Aug. M. Anton.* 10). Juridisk selvstændig, *sui juris*, var dernæst kun den, der ikke som Hustru var undergivet den særegne Ægtemandsmyndighed, *manus* (se i næste Paragraph), eller

---

[1]) At *lex Plætoria* udtrykkelig nævnte dette Aar, fremgaar af Plautus's Hentydning og af Brudstykket af Sveton hos Priscian VIII p. 792 P.

Fædremyndighed, *patria potestas* (se § 5), og derved *alieni juris*, en Indskrænkning, hvormed ogsaa den Frigivnes Forhold til Patronen havde Analogi.

Anm. Den romerske Borgers juridiske Personlighed betegnes ved Ordet *caput*, og den, der med Hensyn til denne Personlighed led en Forringelse eller en Forandring, sagdes *capite deminui* (*capite se deminuere*, Cic. *Top.* 4. Festus *v. deminutus*) eller at lide *capitis deminutio.* Denne havde tre Grader, der hos Juristerne betegnes som *maxima*, *minor* eller *media* og *minima*, af hvilke den første indtraadte ved Tab af Borgerret og Frihed, f. Ex. i den ældre Tid ved at sælges som Slave til Straf for Unddragelse fra Krigstjeneste, i Keisertiden ved at dømmes til Straffetrældom som *servus pœnæ*, den anden ved Tabet af Borgerretten med Bibehold af Friheden, som ved Landsforvisning med *aquæ et ignis interdictio*, den sidste ved en forandret Familie- og Retsstilling uden Tab enten af Borgerret eller Frihed, f. Ex. ved Adoption eller for Kvinden ved Indtrædelsen i *manus.* (Hovedstederne herom Gaius I, 159—162. Ulp. XI, 10—13. *Dig.* IV, 5.)

§ 4.

Familieret: Ægteskab.

Den romerske Familieret gik ud paa en fast Sammenholden af Huset under ét Hoved, hvis Myndighed hævdedes med en Strenghed, for hvilken Hensynet til den individuelle Frihed ganske maatte vige. Kvinden, der som *matrona* ved Skik og Vedtægt indtog en agtet Stilling, var dog juridisk underordnet.

Familierettens Rod var det strengt monogamiske Ægteskab. Til Indgaaelsen af et ikke blot sædeligt og i Almindelighed uforkasteligt Ægteskab, *matrimonium*, men Ægteskab med romersk Retsvirkning især med Hensyn til husfaderlig Myndighed og Arveforhold, *justæ nuptiæ*, hørte det særlige, med Navnet *connubium* betegnede, Forhold imellem Mand og Kvinde, der væsentlig forudsatte begge Ægtefællers Borgerret (se Kap. 1 § 4). Om visse Indskrænkninger af *connubium* imellem Borgerne, saasom

imellem Patricier og Plebeier i den ældste Tid, imellem Fribaarne og Frigivne, navnlig imellem Frigivne og Senatorer eller deres Børn, er handlet i Kap. 2 § 2. § 11. § 20. Ved Slægtskab (*consanguineitas*) forhindredes lovligt Ægteskab imellem Ascendenter og Descendenter, imellem Sødskende, med Faster eller Moster, med Søsterdatter, tidligere ogsaa med Broderdatter, hvilken sidste Art af Ægteskab dog var tilladt efter Keiser Claudius's Tid; Svogerskabsforhold (*affinitas*) forhindrede Ægteskab med Stedbørn eller Stedforældre og forhenværende Svigermoder og Svigerdatter. (Hovedstederne ere Gaius I, 58 ff. Ulp. V, 6. *Coll. leg. Mos.* VI, 2 ff.; om Keiser Claudius Tac. *Ann.* XII, 6.)[1] Ligesom der er Spor af endnu større Indskrænkning i den ældste Tid (f. Ex. med Hensyn til *consobrini*), saaledes kom atter visse særlige Begrændsninger til under de christelige Keisere; herimod stridende Forbindelser betegnedes som Blodskam, *incestum*, *incestus.*[2] Ægteskabets juridiske Gyldighed var, naar der bortsees fra *manus*, ikke afhængig af de iøvrigt sædvanlige religiøse Ceremonier, hvilke derfor henhøre under Fremstillingen af Privatlivet, (— om en særlig Virkning af Formen *confarreatio* se strax —), men kun af gjensidig Samtykke og Erklæring om at anse sig for Ægtefolk, samt af Samtykke af dem, i hvis *patria potestas* Brudgommen og Bruden vare (Paul. II, 19, 2), i hvilken sidste Henseende dog nogen Lempelse indtraadte ved *lex Papia Poppæa* (*Dig.* XXIII, 2, 19). Datteren var i Almindelighed forpligtet til at indgaa det af hendes Fader bestemte Ægteskab (*Dig.* XXIII, 1, 12 § 1). Den forud for Ægteskabet gaaende Trolovelse, *sponsalia*, havde ringe juridisk Betydning.

---

[1]) Den øvrige Detail af Bevissteder maa søges i Bøger om Romerretten, hvilket overhovedet gjælder for hele Privatretten, ved hvilken her kun henvises til Klassikerne og de opbevarede ældre juridiske Skrifter, eller i Mangel af disse til Digesterne Om videre Udstrækning af Slægtskabshindringen i endnu ældre Tid se Savignys Zeitschrift VI, 17 ff 100 ff. Hermes IV, 371 ff.

[2]) Bemærkes kan ogsaa, at en Kvinde ikke maatte indgaa Ægteskab, medens hun sørgede (ti Maaneder) over Mand eller Ascendenter, i visse Tilfælde ogsaa over Børn (*fragm. Vatic.* § 320 og 321).

Den fuldstændigste juridiske Virkning af Ægteskabet fremtræder i den Ægtemandsmyndighed, der betegnes ved Ordet *manus* (*in manum mariti convenire, in manu alicujus esse*) og som ikke følger med ethvert juridisk gyldigt Ægteskab. Ved *manus*, om hvilken se Gaius I, 108 ff., gik Hustruen ud af den fædrene Myndighed, under hvilken hun havde staaet, ud af sin *agnatio* og led *capitis deminutio*, men indtraadte med det Samme i Mandens Slægt og *agnatio*, som om hun var hans Datter, *filiæ loco*, hvoraf fulgte, at hun retslig betragtedes som *soror consanguinea* til sine egne Børn, medens hun iøvrigt betegnedes som *materfamilias* ved Siden af *paterfamilias* (ikke blot som *uxor*, Cic. *Top.* 3).[1]) Af dette Forhold fulgte da ogsaa analogt med *patria potestas* en, dog væsentlig kun den ældste Tid tilhørende, Strafferet over Hustruen (Dionys. H. II, 25. Tac. *Ann.* XIII, 32: *Prisco instituto propinquis coram de capite famaque conjugis cognovit et insontem pronuntiavit.* Liv. XXXIX, 18: *Mulieres damnatas cognatis, aut in quorum manu essent, tradebant, ut ipsi in privato animadverterent in eas*). *Manus* opstod enten ved en udtrykkelig, derpaa beregnet Akt, ved Ægteskabets Indgaaelse, *confarreatio* eller *coemptio* eller (i Republikens Tid) ved en Art Hævd, *usus*. *Confarreatio* var en med visse særlige Ceremonier (*panis farreus*, et Brød af Spelt, Tilstedeværelsen af ti Vidner og Anvendelsen af bestemte Formularer, *certa et sollemnia verba*), forbunden Indgaaelse af Ægteskabet (Gaius I, 108 ff. Dionys. H. II, 25), der af sig selv medførte *manus*. At denne Form for Ægteskabets Stiftelse i den ældre Tid var den høitideligste og helligste, sees ogsaa deraf, at den var foreskreven for visse Præster, navnlig for de større *flamines*, der ogsaa (— Vidnesbyrdet angaar udtrykkelig kun *flamen Dialis* —) skulde være fødte i et paa denne Maade stiftet Ægteskab. Tacitus (*Ann.* IV, 16) omtaler en heraf under Tiber opstaaet Forhandling, idet det var vanskeligt at stille tre passende Kandidater til *flaminium Diale*, der opfyldte Betingelsen, fordi *confarreatio* dengang formedelst *incuria virorum feminarumque* og formedelst *ipsius cærimoniæ difficultates* var sjelden, hvortil kom, at Bestemmelsen om, at

(1 *Uxor tantum* som Særbetegnelse forekommer slet ikke hos de Gamle.

flamen og tillige *flaminica* ved at indtræde i hans *manus* gik ud af *patria potestas*, stundom voldte Hindring.[1]) *Coemptio* var en Ceremoni, hvorved Bruden forestilledes at sælges til Manden, *mancipari*, enten af Faderen eller, hvis hun var *sui juris*, af sig selv med Formynders Indvilligelse (*coemptionem facere cum marito*, se foruden Gaius Cic. *de orat.* I, 58).[2]) Ved *usus* opstod *manus* igjennem det uafbrudte ægteskabelige Samliv, hvorfor der i de tolv Tavler var bestemt, at den Hustru, der vilde hindre Opstaaelsen af *manus*, hvert Aar skulde afbryde Samkvemmet i tre Døgn (*trinoctium*, Gaius *l. c.* Gell. III, 2. Macrob. *Sat.* I, 3, 9). Men Gaius betegner denne Opstaaelse af *manus*, som Cicero endnu antyder som bestaaende, dels som udtrykkelig afskaffet, dels som gaaet i Forglemmelse. Overhovedet findes *manus*, der efter Tacitus (*l. c.*) allerede maa antages at have været sjelden paa hans Tid, slet ikke omtalt efter Gaius.[3])

Det romerske Ægteskab medførte ikke Formuesfælleskab, saaledes at begge Ægtefællerne i Forening bleve Eiere af det hele Bo; men Formuesforholdet imellem Ægtefællerne var iøvrigt forskjelligt, eftersom Hustruen var *in manu mariti* eller ikke. Ved *manus* gik Alt, hvad Hustruen medførte, *dos*, eller siden erhvervede, f. Ex. ved Arv, ind i Mandens Formue (Cic. *Top.* 4)[4]), medens hun, *filiæ loco*, fik Arveret

---

[1]) Cic. *pro Flacco* 34 antyder *manus* stiftet ved *coemptio* eller *usus*, men forbigaar *confarreatio*. Den sidste Antydning af *confarreatio* som brugelig er skjult under den forvanskede Læsemaade i *Hist. Aug. Al. Sev* 22 (*jus conferre rationes* for *confarreationis*, se Forfatterens *Adv. crit.* II p. 638) og i en Indskrift (Orelli 2648), hvor der nævnes en *sacerdos confarreationum et diffarreationum*, som ellers ikke forekommer. At *confarreatio* var et særlig patricisk Institut, er muligt, men siges ingensteds.

[2]) Denne *coemptio* forekom ogsaa udenfor Ægteskabsstiftelsen i det Øiemed ved Emancipation af Kjøberen at blive *sui juris* og befries for *patria potestas* (Gaius I, 115. 195) eller for at befries fra Forpligtelsen til visse *sacra*, der kom til at hefte ved den Mand, med hvem Ceremonien skete, og uddøde med ham, idet der dertil benyttedes gamle Mænd uden Arvinger (*senes coemptionales*, Cic. *pro Mur.* 12).

[3]) Begrebet *matrona* har ikke juridisk Betydning.

[4]) Til dette Forhold sigter Dionys. H. II, 25 med Ordene: γυναῖκα γαμετὴν τὴν κατὰ γάμους ἱεροὺς συνελθοῦσαν ἀνδρὶ κοινωνὸν

efter Manden. Dog synes det, at der, naar en selvstændig Kvinde (*sui juris*) med egen Formue begav sig i *manus*, kunde tages visse Forbehold og særlige Bestemmelser (Gell. XVII, 6), ligesom ogsaa tredie Mand beholdt visse Rettigheder efter Kontrakter mod det af Konen Indbragte. Naar Ægteskabet ikke var forenet med *manus*, bestod ikke blot ikke Fællesskab i Formue, men endog Skjænk imellem Mand og Hustru (*donationes inter virum et uxorem*) vare i den ældste Tid ugyldige (Plut. *Quæst. Rom.* 7), senere (efter en Senatsbeslutning fra Aar 206 e. C.) i det Ringeste tilbagekaldelige indtil den Givendes Død; imellem Moder og Børn fandt derfor i den ældste Tid intet Arveforhold Sted (se nedenfor ved Arveretten). Men en fælles Formuesinteresse opstod, ogsaa udenfor Samlivets blotte Medfør, ved Medgiften, *dos*. At Bruden medførte en saadan *dos*, var en Æressag for Fader eller Brødre (Cic. *pro Quinct.* 31: *filiæ nubili dotem conficere non posse*), og i den senere Tid gaves der endog Retsbestemmelser om Forpligtelsen til at give *dos* i visse Tilfælde. *Dos* bestod enten i et blot Udstyr eller i Penge eller Grundeiendom (*fundi*, *fundi dotales*) og udredtes enten strax eller dannede en Forpligtelse, *obligatio* (*dotis dictio*, *dotis promissio*). [1]) Ogsaa den selvstændige Kvinde gav som Brud med sin Formynders Samtykke *dos* og kunde i denne Form give hele sin Formue (Cic. *Top.* 4. *pro Flacc.* 35). Medgiften var, saalænge Ægteskabet varede, i Mandens Værge og Raadighed, dog kunde han ikke, i ethvert Tilfælde ikke efter *lex Julia de adulteriis*, afhænde dertil hørende italisk Grundeiendom; ved Mandens Død tilhørte, naar *manus* ikke fandt Sted, hvorom er talt ovenfor, Medgiften Konen [2]); ved Konens Død tilfaldt Medgiften hendes Fader eller de denne repræsenterende Arvinger, dog med Afdrag for de i Ægteskabet avlede Børn ($^1/_5$ for hvert); Medgift givet af

---

εἶναι χρημάτων καὶ ἱερῶν, skjøndt han ikke udtrykker sig rigtigt ved blot at antyde *confarreatio*.

[1]) Hos Polyb XXXII, 13 fremstilles en interessant Forhandling om Udbetalingen af Halvdelen af Medgiften til Scipio Africanus den Yngres Søstre efter Forældrenes Død.

[2]) Jfr. Polyb XXXII, 8 om Udbetalingen af Medgiften til L. Æmilius Paulus's Enke.

Konen selv (*sui juris*) eller en Tredie tilfaldt Manden, naar ikke anderledes var vedtaget. Ved Skilsmisse tilhørte Medgiften Konen, og Tilbagegivelsen kunde fremtvinges ved Klage (Cic. *de off.* III, 15. *Top.* 17), medmindre hun selv havde forlangt Skilsmissen, i hvilket Tilfælde der tilbageholdtes Noget for Børnene (Cic. *Top.* 4), eller havde foranlediget den ved Brøde, i hvilket Tilfælde i den ældre Tid endogsaa hele Medgiften kunde forbrydes (Val. Max. VIII, 2, 3. Plin. *H. N.* XIV, 90). Konens Eiendom udenfor *dos* (f. Ex. tilfalden Arv eller den Formue, hun som *sui juris* havde forbeholdt sig) var ganske udenfor Mandens Værge, naar Konen ikke overdrog ham Bestyrelsen deraf. Til *dos* svarede i den senere Ret (ikke omtalt udenfor de juridiske Kilder) *donatio ante nuptias* (*propter nuptias*), der i Tilfælde af Ægteskabets Opløsning tilfaldt Konen og Børnene. [1])

Romernes mere juridiske end religiøse Opfatning af Ægteskabet i Forbindelse med den stærkt udprægede Bestræbelse for Familiens Vedligeholdelse, hvilken Bestræbelse ikke tilfredsstilledes ved ufrugtbare Ægteskaber, maatte føre til at Ægteskabsbaandet blev lettere opløseligt end vore Forestillinger føre til, omend letsindig Behandling deraf i den ældste Tid fandt Modvægt i en sædelig Folkemening, uden Tvivl støttet af Censuren (Val. Max. II, 9, 2 omtaler Misbilligelse af en Forstødelse af Hustruen *nullo amicorum consilio adhibito*). Thi Retsbestemmelserne om denne Gjenstand vare, som vi kjende dem, ingenlunde strenge, og i den senere Republiks Tid og Keisertiden indtraadte, idet de sædelige Forestillinger undergravedes og Familielivet, men især Omsorgen for Børn, forekom Mange som en Byrde, en høi Grad af Slaphed og Løshed, hvorom Efterretningerne om de bekjendte historiske Personligheder bære frastødende Vidnesbyrd. [2]) Medens Dionysius (II, 25). fortæller, at et

---

[1]) Den hele vidtløftige Detail om Medgift maa med de juridiske Bevissteder søges i Skrifter om Romerret.

[2]) Den hos Dionys. H. II, 25, Valerius Maximus, Gellius (to Gange) og Plutarch forekommende Efterretning om, at den første Ægteskabsskilsmisse i Rom indtraadte Aar 231 eller 227 f. C., beror, som det nu vel almindelig anerkjendes, paa en aabenbar Forvexling af den

Giftermaal ved *confarreatio* var uopløseligt (Sandheden er, at der til dets Opløsning behøvedes en særegen Ceremoni, *diffarreatio*, se Festus under dette Ord)[1]), og Plutarch (*Rom.* 22) beretter, at Kvinden ikke kunde skille sig fra Manden, og Manden fra Konen kun efter Dom af Slægtninge for begaaet Brøde eller med Formuestab, opstillede de juridiske Kilder den Grundsætning, at *matrimonia* ere *libera*, og at begge Parter kunde kræve Skilsmisse; en Forordning af Alexander Severus erklærede endog en Stipulation, *ne divertere liceret*, for ugyldig (*Cod. Justin.* VIII, 39, 2). Ikke engang bestemte Former vare i den ældste Tid foreskrevne (*repudium mittere, nuntium remittere* mest om Manden; *tuas res tibi habeto*, Cic. *Phil.* II, 28); ved *lex Julia de adulteriis* krævedes Tilstedeværelsen af syv romerske Borgere som Vidner og dernæst en *libertus* af den, *qui divortium facit.* Dog adskilles Skilsmisse i Mindelighed, *bona gratia*, Skilsmisse *ex justa causa*, forlangt formedelst Brøde hos den anden Ægtefælle, især *adulterium*, dog ogsaa anden Letfærdighed og Trods fra Konens Side, eller naar Manden havde tragtet Konen efter Livet, og

første Skilsmisse overhovedet med en ved den særegne Grund eller Letsindighed mærkelig Skilsmisse. (Sp. Carvilius Rugas Opfatning og Anvendelse af det censoriske Spørgsmaal, om han havde en Hustru *liberorum quærendorum causa*, kunde ligesaa vel betyde en Spot som en Samvittighedsskrupel.) Plut. *Quæst. Rom.* 14 angiver endogsaa specielt tre Skilsmisser, der skulde have været de første i Rom. Exempler paa Skilsmisser af ringe Grunde se Plut. *Cic.* 41. Cic. *ad fam.* VIII, 7. *pro Cluent.* 5. Val. Max. VI, 3, 10. 11. 12. I Republikens sidste Tid (ligefra Æmilius Paulus af) finde vi Skilsmisse, tildels gjentagen, omtalt ved de berømteste Mænd, Sulla (fem Gange gift; fjerde Gang faa Dage efter Skilsmissen fra den tredie Kone), Lucullus (to Gange), Cicero (to Gange), Pompejus (fem Gange gift, to Gange skilt fra sin Hustru), Cæsar. Høist besynderlig lyder Beretningen om, hvorledes Cato den Yngre afstod sin Hustru Marcia (efter Nogle endog i frugtsommelig Tilstand) til en Q. Hortensius, og atter ægtede hende efter dennes Død i Besiddelse af en stor Formue. August ægtede, for ikke at tale om Ophævelsen af hans første, neppe indgaaede Ægteskab med Clodia, efter at have skilt sig fra Scribonia, den frugtsommelige Livia, som skiltes fra sin Mand, Ti. Claudius Nero. Hvilke Skandaler de følgende Keisere af den juliske Slægt frembyde i denne Henseende, behøver ikke at anføres.

[1]) Bestemmelsen om Uopløselighed af *flaminis Dialis* Ægteskab var ganske særlig.

Skilsmisse *sine causa*, krævet ensidig og uden skjellig Grund. I begge de sidste Tilfælde indtraadte (navnlig efter *lex Julia de adulteriis*, medens vi om den ældre Ret vide Lidet) Formuestab for den brødefulde eller letsindige Part, navnlig, at Manden i Brøde strax skulde udbetale *dos* (i den seneste Tid lide Tab paa *donatio nuptiarum causa*), Konen ved Skilsmisse uden Grund efterlade 1/6 af *dos* for hvert af Børnene (allerede antydet Cic. *Top.* 4), indtil Halvdelen af den hele *dos*, ved *adulterium* efter ældre Ret vel tabe det Hele, siden 1/6 foruden Børnenes Andel (Ulp. VI, 12: *de dotibus*). Man ser, at Manden var gunstigere stillet end Hustruen. I den seneste Ret fra Constantin af indtraadte nogen Skærpelse af disse Bestemmelser. Ved Opløsningen af et Ægteskab med *manus* maatte denne Myndighed hæves ved en Emancipation fra Mandens Side, hvortil han dog kunde tvinges. [1]

Anm. 1. Krænkelse af Ægteskabet ved Hor, *adulterium*, fra Konens Side faldt i den ældre Tid under Ægtemandens Strafferet, hvortil kom Retten til Forskydelse (se ovenfor). Den enkelte Gange hos Livius (X, 31. XXV, 2) i den ældre Tid omtalte offentlige Klage af Ædilerne imod *matronæ* for *stuprum* sigtede vel til Afværgelse af Forargelse ved udbredt Utugt. Siden indtraadte her ganske nye Bestemmelser ved Augusts *lex Julia de adulteriis* (der henføres til Aar 9 e. C., skjøndt uden Sikkerhed for Aarstallet). Ved denne, om hvilken Titel 5 i 48de Bog af Digesterne handler, indskrænkedes og næsten ophævedes Selvtægt fra den fornærmede Mands Side; men der gaves, hvis Manden skilte sig fra Konen, Manden selv og inden en vis Tids Forløb ogsaa Andre en offentlig Klageret mod *adultera* og *adulter* med *deportatio in insulam* og Tab paa Formue som Straf. Manden kunde ikke angribes af sin Hustru, men kun af den fornærmede Ægtemand. (Om Bestræbelserne for at fremme Ægteskaber se ovenfor Kap. 2 § 10 a. og nedenfor om *lex Papia Poppæa*.)

Anm. 2. Augusts Lovgivning førte ved Bestemmelserne

---

[1]) Ogsaa her maa Detailen og Bevisstederne søges i juridiske Skrifter; Hovedstedet er, foruden Ulpian *l. c.*, *Dig.* XXIV, 2 *de divortiis et repudiis* og 3.

om *adulterium* og om Utilstedeligheden af Ægteskaber imellem Senatorer og Senatorsønner og frigivne Kvinder paa den anden Side til en vis juridisk Anerkjendelse af *concubinatus* som vedvarende og erklæret Forbindelse imellem en ugift Mand og en Kvinde af lavere Stand, navnlig imellem en Patron og hans *liberta*, hvilken sidste Forbindelse endog ansaaes for at medføre Horstraf for Kvinden ved Troskabsbrud (*Dig.* XLVIII, 5, 13). Børn af en saadan Forbindelse vare uægte (hos Juristerne *liberi naturales*), uden Arveret, men havde i den senere Ret Krav paa Underholdningsbidrag; efter den seneste Ret, tildels først fra Justinian af, kunde de legitimeres. Imellem Slaver bestod kun med Herrens Samtykke *contubernium*, et faktisk Samliv uden Virkning til at stifte Familierettigheder. Slavindens Børn vare Herrens Eiendom.

§ 5.

Fortsættelse: Forældre og Børn.

Af det Slægtskab, *cognatio*, der opstaar igjennem Nedstamming fra fælles Forældre, lægger Romerretten overveiende og i den ældste Tid næsten udelukkende Vægt paa den Slægtskabsforbindelse, der dannes igjennem Mænd, *agnatio*, *agnati*, *agnatæ*, saa at f. Ex. alle Sønnebørn af samme Bedstefader ere indbyrdes *agnati*, men alle Datterbørn kun ere *cognati* med Bedstefaderen og Sønnebørnene (Gaius I, 156. III, 10).

Særdeles eiendommelig og charakteristisk for den romerske Familieret var Fædremyndigheden, *patria potestas* (Gaius I, 55 ff., der begynder med de Ord: *Fere nulli alii sunt homines, qui talem in filios suos habent potestatem, qualem nos habemus*. Dionys. H. II, 15. 26. 27, der dog fremstiller den ældste, siden ikke blot praktisk, men ogsaa tildels udtrykkelig forandrede Ret).[1] Fædremyndigheden omfatter

---

[1]) Det maa overhovedet ikke glemmes, at der paa dette Omraade, i det Ringeste i den os bekjendte historiske Tid, var en stor Forskjel imellem Lovens Bogstav og det virkelige Liv og dets Vedtægt. De i Keisertiden, allermest de i den christelige Tid, fastsatte Lempelser medføre en Detail af Regler og Undtagelser, som her forbigaaes.

alle Børn *ex justis nuptiis* (— thi uden saadant Ægteskab existerer den ikke og staa Børnene overhovedet ikke i særligt Retsforhold til Faderen, Cic. *Top.* 4 —) og deres agnatiske Descendenter, saaledes at Sønnesønnen og Sønnedatteren ere i Bedstefaderens Myndighed ligesaa vel som deres Fader selv; den udstrækker sig ligesaa vel til adopterede Børn som til de naturlige. Til denne Myndighed knytter sig Betydningen af Navnet *paterfamilias* og *filius familias* (modsat *sui juris*). Sønnen (Datteren, Sønnesønnen og Sønnedatteren o. s. v.) betragtes efter den strengt romerske Forestilling privatretlig som Faderens Eiendom, og er i rent personlig Henseende uden Hensyn til Alder uindskrænket undergivet hans Raadighed og Tugt, medens Sønnen ikke destomindre i det offentlige Liv fremtræder som fri Borger (*Dig.* I, 6, 9.[1]) Dionys. H. II, 26). Ved Fødselen var Faderen berettiget til efter Raadslagning med Familien strax at dræbe eller udsætte Misfostre (Cic. *de legg.* III, 8. Dionys. H. II, 15), medens iøvrigt (efter Dionysius) alle Sønner og den førstefødte Datter skulde opfødes (*tolli*) og intet Barn maatte dræbes inden tre Aar. I senere Tider omtales Udsættelse af smaa Børn, *expositio infantum*, uden at betegnes som strafbar Handling (Svet. *Claud.* 4: *partus conjugum expositi*. *Dig.* XL, 4, 29); først i den sildige Keisertid omtales Straf derfor. Over Børn, der vare over den spæde Alder, havde Faderen efter den gamle Ret ubegrændset Strafferet med Magt over Liv og Død (Dionys. H. II, 26)[2]); *jus vitæ et necis* nævntes udtrykkelig i Arrogationsformularen, Cic. *de domo* 29. Gell. V, 19). Som Exempel paa Udøvelsen af denne Straffemyndighed anførtes af nogle Forfattere, der dog modsagdes af andre, Henrettelsen af Sp. Cassius Viscellinus efter hans Faders Dom (Liv. II, 41. Dionys. H. VIII, 79);

[1]) *Filius familias in publicis causis loco patris familias habetur, veluti ut magistratum gerat, ut tutor detur.* Den Anvendelse af *patria potestas*, der hos Livius (IV, 45) antydes gjort i det offentlige Liv ligeoverfor den Søn, der var *trib. mil. cons. pot.*, beror utvivlsomt paa en Overdrivelse og Forvexling med Faderens moralske Autoritet.

[2]) *Ἐάν τε εἴργειν ἐάν τε μαστιγοῦν ἐάν τε δέσμιον ἐπὶ τῶν κατ' ἀγρὸν ἔργων κατέχειν ἐάν τε ἀποκτιννύναι προαιρῆται, κἂν τὰ πολιτικα πράττων ὁ παῖς ἤδη τυγχάνῃ κἂν ἐν ἀρχαῖς ταῖς μεγίσταις ἐξεταζόμενος.*

et andet Exempel fra Tiden lige før den anden puniske Krig anføres hos Orosius (IV, 13: *nam Fabius censorius Fabium Buteonem, filium suum, furti insimulatum interfecit*), og et tredie fra den catilinariske Sammensværgelses Tid hos Sallust (*Catil.* 39: *Q. Fulvius, senatoris filius, quem retractum ex itinere parens necari jussit*; jfr. Dio Cass. XXXVII, 36). Dog maa vel stedse forudsættes Kjendelse af et Familieraad (Senec. *de clem.* I, 15 om en Forhandling paa Augusts Tid) og Tilstedeværelse af en grov Udaad (f. Ex. Attentat paa Faderens Liv) eller en offentlig Forbrydelse.[1]) Den Indskrænkning, som efterhaanden ved Sædvane og Folkemening var indtraadt i den faderlige Straffemyndighed, fik i Keisertiden udtrykkelig Bekræftelse, idet det forbødes at henrette Sønnen *inauditum*, men foreskreves at anklage ham *apud præfectum* (*urbi*) *præsidemve provinciæ* (Ulpian i *Dig.* XLVIII, 8, 2); senere ophævedes aldeles Faderens *jus vitæ et necis*, og Udøvelsen deraf betegnedes fra Constantins Tid af som *parricidium* (*Cod. Just.* IX, 17, 1); endog paa Grund af Misbrug af andre Tugtemidler kunde Faderen tvinges til at emancipere Sønnen (*Dig.* XXXVII, 12, 5).

Sønnen (Datteren, den agnatiske Descendent, som her overalt medforstaaes, naar der nævnes Søn) *in patria potestate* havde ingen selvstændig Formue, og hvad han erhvervede, tilhørte Faderen eller den, i hvis *potestas* han var (Gaius II, 86. 87. Dionys. H. VIII, 79. Cic. *pro Cæl.* 7, hvor Undladelsen af at føre Regnskabsbog hos en *filius familias* undskyldes hermed); dog kunde der tilstaaes ham et saakaldet *peculium* (ligesom Slaverne), det er et vist Beløb eller visse Eiendele til egen Bedrift og Raadighed, men hvorover Faderen beholdt Eiendomsretten. Sønnen *in patria potestate* kunde derfor heller ikke gjøre et gyldigt Testamente eller

---

[1]) Beretningen hos Liv. *Epit.* LIV og Cic. *de fin.* I, 7 om T. Manlius Torquatus og hans i Adoption givne Søn D. Silanus hører ikke herhid, da Manlius ingen juridisk Fædremyndighed havde over den emanciperede Søn; der er Tale om et Selvmord af Fortvivlelse over Faderens udtalte strenge Fordømmelse; men dette Exempel minder om, hvor forsigtig man maa være med at søge Beviser for juridisk Ret i Fortællinger, affattede efter Forestilling af ikke juridisk Art og med rhetorisk Farve.

uden Faderens Samtykke tiltræde en Arv.[1]) Fra August af gaves der dog Sønnen Testationsret over, hvad han havde erhvervet i Krigstjeneste, *peculium castrense*, og denne Begunstigelse udvidedes siden f. Ex. til Erhverv i anden Statstjeneste (Ulp. XX, 10. *Instit.* II, 12). Efter Theorien og i Almindelighed havde Sønnen heller ikke Klageret efter Kontrakter og *delicta*, men kun Faderen for ham; men i Praxis gaves her mange Undtagelser. Den uselvstændige Søn kunde ikke paadrage Faderen Gjæld uden i Forhold, i hvilke han optraadte som berettiget Fuldmægtig (ligesom Slaver), men den stiftede Gjældsforpligtelse var i den ældre Tid gyldig mod ham selv, naar han blev *sui juris*; i Keisertiden indskrænkedes dog, for at hindre Misbrug af unge Menneskers Letsindighed og Spekulationer paa Faderens Død, denne Gyldighed (Tac. *Ann.* XI, 13: Ingen Gjæld maatte stiftes, saaledes at den skulde forfalde til Betaling ved Faderens Død) og ophævedes af Vespasian ganske (Svet. *Vesp.* 11. *Dig.* XIV, 6, 1: *senatus consultum Macedonianum*). Ved Retskrænkelser af Sønnen mod Andre, der paadroge Bod og Erstatning, *obligationes ex delicto*, faldt Forpligtelsen paa Faderen, dog kunde han frigjøre sig ved at udlevere Sønnen til at lide Bod (*noxæ dare*, *dedere*, Gaius IV, 75-78, ligesom ved Slaver). Den allerede i de hidtil nævnte Bestemmelser antydede Betragtning af Barnet som Faderens Eiendom fremtræder aabent i den Faderen (Ascendenten) tilkommende Ret til at sælge det, Sønnen tre Gange, Datteren og fjernere Descendenter kun en Gang (Dionys. H. II, 27. Gaius I, 132. IV, 79. Ulp. X, 1, der alle beraabe sig paa de tolv Tavler, Dionysius paa den fjerde Tavle).[2])

---

[1]) Da August havde adopteret (arrogeret) den 46aarige Tiber, iagttog denne nøiagtig det herved opstaaede privatretlige Forhold, medens han fuldkommen efter Reglen vedblev at beklæde Konsulater og kommandere Hære (Svet. *Tib.* 15: *Nec quicquam postea pro patrefamilias egit aut jus, quod amiserat, ex ulla parte retinuit. Nam neque donavit neque manumisit, ne hereditatem quidem aut legata percepit ulla aliter quam ut peculio referret accepta*).

[2]) Indskrænkningen ved Døtre og *nepotes* forklares let af et Sædelighedshensyn og et Humanitetshensyn til Faderen i Modsætning til den høiere Ascendent.

Dionysius og Plutarch (*Numa* 17) tilføie, at Retten bortfaldt ved den Søn, der havde giftet sig med Faderens Tilladelse. Den Tilstand, hvori den sölgte Søn ligeoverfor Kjøberen befandt sig, betegnedes ved Udtrykket *in mancipio esse*, og medførte Forpligtelsen til Trælletjeneste, men berøvede ham ikke Egenskaben af Fribaaren, naar han udløstes deraf. Det kan vel antages, at denne Ret selv i den ældste Tid sjelden er kommen til Anvendelse, og da vel kun under stor Fattigdom; intet enkelt Exempel nævnes eller antydes nogensteds; (Gaius I, 141 siger, at Tilstanden *in mancipio* paa hans Tid for det Meste kun forekom for Skins Skyld, *dicis gratia*, ved Emancipation; se strax). I en Forordning af Diocletian (*Cod. Just.* IV, 43, 1) betegnes Salgsretten som ikke længere bestaaende; dog tillodes det under Constantin at sælge nyfødte Børn af Trang, men med Ret til senere Frikjøbelse (*Cod. Theod.* V, 8, 1. *fragm. Vat.* § 34).

Patria potestas ophørte ved Ihændehaverens Død, forsaavidt ikke en anden Berettiget indtraadte i hans Sted (Fader for Bedstefader), eller ved *capitis deminutio maxima* eller *media* enten for Ihændehaveren eller for den, der var *in potestate*, ved Overdragelse til Adoption eller *in manum* (ogsaa ved Udnævnelse til Vestalinde eller *flamen Dialis*), endelig ved en frivillig, i dette Øiemed foretagen Handling af Ihændehaveren, *emancipatio*; denne foregik ved et tre Gange gjentaget Salg paa Skrømt til en Kjøber paa Tro og Love (*emptor fiduciarius*), der erhvervede *mancipium* over den Solgte, med Manumission efter de to første Salg (hvorved den Solgte altsaa faldt tilbage i *patria potestas*) og Tilbagesalg, *remancipatio*, den tredie Gang, hvorefter Ihændehaveren frigav, *manumittebat*, Sønnen, til hvem han derefter stod i Patronatsforhold (Gaius I, 132. Ulp. X, 1 o. s. v. Hos Liv. VII, 16 omtales Emancipation, foretagen for at den selvstændige Søn kunde erhverve, hvad der var Faderen forbudt at erhverve, hos Cic. *de domo* 14 Emancipation af Clodius, der blot havde ladet sig arrogere for at forandre sin Familiestilling).

Det samme Forhold som imellem naturlige Fædre og Børn opstod ved Antagelse til Barn, Adoption, der hos Romerne ifølge Bestræbelsen for at vedligeholde Familien og Navnet var hyppig (man tænke paa L. Æmilius Paulus; af hvis to

ældste Sønner den ene ved Adoption blev en Fabius Maximus, den anden en Cornelius Scipio). Selvfølgelig kunde, da Adoptionen stiftede *patria potestas*, kun Mænd adoptere. I den senere Ret opstilles som Regel, hvad der vel altid var Vedtægt, at der skulde være en Aldersforskjel af mindst 18 Aar (en Pubertetsalder) imellem den Adopterende og den Adopterede (*Dig.* I, 7, 40, 1), og at den Adopterende, naar ikke særlige Grunde, f. Ex. Svagelighed eller deslige, talte for en Undtagelse, skulde være over 60 Aar (*Dig.* I, 7, 15, 2. Cic. *de domo* 13. 14 og Gell. V, 19 sige kun i Almindelighed, at Forudsætningen ved *arrogatio* var en Alder, hvori naturlige Børn ikke lettelig ventedes, og at der, da P. Clodius arrogeredes af den meget yngre Fontejus, intet Hensyn toges hertil). Adoptionen foregik hos *prætor urbanus*[1]) (i den ældste Tid hos en af Konsulerne) eller den ligestillede Statholder i Provindsen, under Form af et Salg, *per æs et libram*, fra dens Side, i hvis *patria potestas* den var, der skulde adopteres, til den Adopterende, saaledes at efter de to første *mancipationes* fulgte Tilbageskjødning, *remancipatio*, til Sælgeren, men efter den tredie Kjøberen uden Indsigelse fra hans Side vindicerede sig den Solgte, som af Magistraten erkjendtes for at tilhøre ham (Gell. V, 19. Gaius I, 134. Svet. *Aug.* 64 om Adoptionen af C. og L. Cæsar, Sønner af Agrippa). Desforuden kunde en Adoption foregaa ved Testament i Forbindelse med Indsættelse til Arving, men under hvilken Form da Samtykket gaves af den, i hvis *patria potestas* den Adopterede hidtil havde været, siges ikke. Idet den adopterede saaledes fuldstændig gik ud af sin forrige Familie (med Tab af al Arveret) og ind i den nye, hvis Navn han antog (som P. Cornelius Scipio med Erindring om den tidligere *gens* ved det officielle og historiske Tilnavn *Æmilianus*), led han efter Romernes Forestilling en *capitis deminutio* (*minima*).[2]) En særegen Form af Adoption var *arrogatio*, hvor-

---

[1]) En Anmeldelse hos *prætor urbanus* om Adoption og Arrogation nævnes App. Civ. III, 14.

[2]) Mænd, der adopteredes i en Alder, i hvilken de allerede vare selvstændig bekjendte, navnlig ved Testament, beholdt dog ofte (maaske oftest) i det daglige Liv deres tidligere Navn, og benævnedes kun

ved en Person, der var *sui juris*, lod sig antage i Søns Sted af en anden, hvortil krævedes Folkets Samtykke i *comitia curiata* (— derfor Navnet, af *rogare* —), der imidlertid i den senere Tid blot var et Skin, naar en Konsul fandtes villig til at foretage Ceremonien, og forudgaaende Erklæring af *pontifices*, at Intet i religiøs Henseende var til Hindring (Dio Cass. XXXVII, 51. Cicero paa flere Steder i Talerne *de domo* og *de haruspicum responsis*. Svet. *Aug.* 65. Tac. *Hist.* I, 15). Samme Bekræftelse ved Lovform maatte komme til, naar ved et Testament en Mand *sui juris* adopteredes (App. *Civ.* III, 94. Dio Cass. LV, 5); i Keisertiden traadte en keiserlig Tilladelse isteden. Den Arrogeredes Formue og Børn fulgte ham.

Anm. Om Gentilretten se Kap. 2 § 2.

§ 6.

Tingsret.

Den romerske Tingsret bærer paa den ene Side Spor af en ældgammel Retstilstand, i hvilken man søgte at indklæde Rettighedernes Opstaaen og Overgang i visse enkelte med symbolske Handlinger og faststaaende Ord forbundne Former, der let kunde opfattes og fastholdes, og paa den anden Side af en ved Forholdenes Magt videre dreven Udvikling, der langsomt tilbagetrængte hine Former.

Ved Tingene som Gjenstande for Rettigheder fremtræder næst Udsondringen af Alt, hvad der er udenfor *commercium* (f. Ex. *res sacræ*), ved Siden af Inddelingen i *res corporales* og *incorporales* (ved hvilke sidste forstaaes Rettigheder, der eies og besiddes) og Inddelingen af de legemlige Ting i *res mobiles* og *immobiles*, Løsøre og fast Eiendom, som

---

officielt ved det nye; T. Pomponius Atticus hilses kun éngang af Cicero (*ad Att.* III, 20) med det Navn Q. Cæcilius, der fulgte med en rig Arv; M. Junius Brutus hedder kun hos Cicero i *Phil.* X, 11 officielt Q. Cæpio, og dog med sit gamle Tilnavn Brutus (jfr. Cic. *ad Att.* II, 24); stundom blandedes Navnene (Tilnavnene), f. Ex. ved Pompejus's Svigerfader Metellus Scipio, en født Scipio Nasica, adopteret af Q. Cæcilius Metellus Pius; Detaillen heraf hører ikke til Statsindretningerne.

vigtigere navnlig hos Klassikerne den for Romerretten eiendommelige Inddeling i *res mancipi* og *res nec mancipi* (*mancipii*), det er: egnede eller ikke egnede for den Form af haandgribelig Eiendom, der betegnes ved Ordet *mancipium*, hvortil svarer den Form af Eiendoms Overdragelse, som hedder *mancipatio*. Denne Inddeling gives hos Ulpian (XIX, 1) saaledes: *Omnes res aut mancipi sunt aut nec mancipi. Mancipi res sunt prædia in Italico solo tam rustica, qualis est fundus, quam urbana, qualis domus, item jura prædiorum nostrorum, velut via, iter, actus, aquæductus, item servi et quadrupedes, quæ dorso collove domantur, velut boves, muli, equi, asini. Elefanti et cameli, quamvis collo dorsove domentur, nec mancipi sunt, quoniam bestiarum numero sunt. Res mancipi* omfatte altsaa de for et agerdyrkende Folk i den ældste Tid væsentlige Eiendomsgjenstande, fast Eiendom, Slaver og Agerdyrkningsdyrene (Arbeidsdyrene, ikke *oves* eller *sues*; det er besynderligt, at man har kunnet tvivle om Grundtanken for Adskillelsen). Ved Grundeiendom adskiltes den hjemlige og oprindelig eneste fra den fjerne i de erobrede Lydlande; kun den første var *censui censendo* og kunde stilles til Underpant (*subsignari*) hos Censorerne og ved *ærarium* (Cic. *pro Flacco* 32). Kun paa *res mancipi* finde de særlige strengt civilretlige Former for Eiendomserhvervelse Anvendelse (se f. Ex. Gaius II, 31: *prædia provincialia mancipationem aut in jure cessionem non recipiunt*), men maatte ogsaa nødvendig anvendes paa dem, forat man kunde faa fuldstændig Eiendom.

Med Hensyn til Retten over (til) Tingene adskille Romerne Eiendomsret og *possessio*, Besiddelse. Den sidste er en faktisk, ikke blot midlertidig Raadighed over legemlige Ting, forbunden med Villie til fuldstændig Erhvervelse (*animo domini*), hvilken i mange Tilfælde nyder retslig Beskyttelse, og som, hvis den er forbunden med god Tro (*bonæ fidei possessio*), saa at Besidderen ikke er sig bevidst, at nogen Anden har en større Ret til Tingen, kan gaa over til Eiendom, navnlig ved Hævd. [1])

---

[1]) Den en Tid lang, efter Niebuhr, antagne Mening, at Begrebet *possessio*, der har sin naturlige Rod i den just i den ældste Tid nødvendigvis hyppig forekommende Ihændehaven af Eiendomsgjenstanden uden

Eiendomsretten (hos Keisertidens Jurister *dominium*, undertiden *proprietas*, medens de ældre klassiske Skribenter ikke have nogen abstrakt Benævnelse, men betegne Begrebet med Udtrykkene *dominum esse*, *meum est*) adskilles hos Juristerne (f. Ex. Gaius) i den egentlige civilretlige Eiendomsret (*dominium*, *dominus legitimus*, *dominus ex jure Quiritium*, *jure Quiritium meum est*), som opstaar for en romersk Borger ved de særlige civilretlige Erhvervsmaader over de Gjenstande, der egne sig for disse (*res mancipi*), og den almindelige Ret over Ting, der høre til Ens Formue (*in bonis alicujus, esse, habere aliquid in bonis*), hvilken Ret opstaar ved Erhverv og Overdragelse uden hine Former, f. Ex. ved almindeligt Kjøb og Salg i Handel og Vandel eller paa andre lignende Maader, og som altsaa haves f. Ex. over en af en Slavehandler uden særlig Formalitet kjøbt Slave, skjøndt Slaven er *res mancipi*. Adskillelsen fremtræder i den ældre Tid, uden udtrykkelig at angives og nævnes, i Betingelserne for og Formularerne ved visse Dispositioner over Eiendomsgjenstande, f. Ex. ved Frigivelse af Slaver, der kun, naar der havdes fuld civilretlig Eiendom (*hunc hominem ex jure Quiritium meum esse ajo*), medførte Borgerret, medens ellers den Frigivne kun faktisk nød Friheden, *morabatur in libertate*, og blev *Latinus* (se Kap. 2 § 19), samt i den særlige Vindikationsret, der fulgte med den fulde civilretlige Eiendom. Ved Hævd opnaaedes (naar Betingelserne derfor vare tilstede) den civilretlige Eiendom ogsaa, hvor den fra først af ikke var tilstede. Den hele Adskillelse, som efterhaanden ved Forsvinden af de gamle Erhvervs- og Overdragelsesformer var bleven upraktisk, ophævedes af Justinian. [1]) Fra de natur-

---

sædvanlig formel Retsadkomst, skulde være fremkommet og udviklet ved Benyttelsesretten af *ager publicus*, der ogsaa betegnes ved Ordet *possidere*, er nu opgiven; den tilbagekaldelige og al Hævd udelukkende Besiddelse af *ager publicus* mod en Afgift til Staten som anerkjendt Eier laa aldeles udenfor det almindelige juridiske Begreb *possessio*. En grov Misforstaaelse er Forvexlingen af *possessio* med Nytte og Brugsret, *usus fructus*, der udtrykkelig modsættes Besiddelsen (f. Ex. Gaius II, 93).

[1]) Navnene qviritarisk og bonitarisk Eiendom forekomme først i Theophils græske Paraphrase af Justinians Institutioner.

lige Erhvervsmaader, hos Juristerne *acquisitiones naturales*, hvoraf den almindeligste er *traditio*, Overlevering ved sædvanligt Kjøb og Salg (desforuden *occupatio*, Besiddelsestagen af en herreløs Ting o. s. v.), adskilles de civilretlige, *acquisitiones civiles*, det er særlige, ved Romerretten fastsatte og med eiendommelige Retsvirkninger, forbundne, Erhvervs- og Overdragelsesformer, der kun kunde bruges af romerske Borgere og dem, der havde *commercium jure Quiritium.* Som saadanne nævnes, foruden Erhverv ved Arv, *hereditas*, eller ved offentlig Foranstaltning og Myndighedshandling, *venditio publica* og *adjudicatio*, tre, nemlig *mancipatio*, Skjødning, *in jure cessio*, Overdragelse for Retten, og *usucapio*, Hævd (Varro *R. R.* II, 10, 4. Ulp. XIX, 2).

Mancipatio er væsentlig et vidnefast Salg forbundet med bestemte Ceremonier, derimellem en fingeret Udbetaling af Kjøbesummen for den, hvis det ikke er Grundeiendom, altid virkelig tilstedeværende Gjenstand. [1]) Til den symbolske Handling kunde føies et de særlige Betingelser indeholdende Dokument, *lex mancipii* (Cic. *de orat.* I, 39. *Dig.* XVIII, 1, 68).

In jure cessio var en Overdragelse for Retten, hvorved den jurisdiktionsførende Magistrat efter en Skintrætte i bestemte Former og Ord tildømte den, hvem Tingen overdroges, denne som Eiendom (Gaius II, 24). [2]) Denne Over-

---

[1]) Gaius I, 119: *Est autem mancipatio imaginaria quædam venditio, quod et ipsum jus proprium civium Romanorum est. Eaque res ita agitur: adhibitis non minus quam quinque testibus civibus Romanis puberibus et præterea alio ejusdem condicionis, qui libram aeneam teneat, qui appellatur libripens, is, qui mancipio accipit, rem tenens ita dicit: Hunc ego hominem ex jure Quiritium meum esse ajo, isque mihi emptus est hoc ære aeneaque libra; deinde ære percutit libram idque æs dat ei, a quo mancipio accipit, quasi pretii loco. Eo modo et serviles et liberæ personæ mancipantur* (om *liberæ personæ* se ved § 4 *manus* og § 5 ved *patria potestas*); *animalia quoque, quæ mancipi sunt, ... item prædia tam urbana quam rustica, ... In eo solo prædiorum mancipatio a ceterorum mancipatione differt, quod personæ, item animalia, nisi in præsentia sint, mancipari non possunt . . . , prædia vero absentia solent mancipari.*

[2]) *In jure cessio autem hoc modo fit: apud magistratum populi Romani velut prætorem vel apud præsidem provinciæ is, cui res in jure ceditur, rem tenens ita dicit: Hunc ego hominem ex jure Quiritium meum esse ajo.*

dragelsesmaade, der kun kunde anvendes, hvor en Magistrat med Jurisdiktion (i Provindsen en Statholder) var tilstede, var paa Grund heraf allerede i Gaius's Tid lidet brugelig.

Eiendom ved *usus*, Hævd (*usucapio*, *usu capere*),[1] erhvervedes ved uafbrudt Ihændehaven af en Ting i en bestemt Tid, naar Tingen ikke ved Beskaffenhed (som al Statseiendom, *res publicæ*, fornemmelig *ager publicus*) var undtagen fra Hævd eller havdes ihænde paa en Maade, der udelukkede Hævd (*vi*, med Vold, *clam*, f. Ex. Tyvekoster, *precario*, med godvillig Tilladelse af den virkelige Eier og med Forbehold af dennes Ret). Hævdstid var for fast Eiendom (*fundi*, *ædes*) to Aar, for andre Gjenstande et Aar (Gaius II, 41. 42. Cic. *Top*. 4. *pro Cæc*. 19). Da Hævd i egentlig romersk Betydning ikke kunde vindes over Grundeiendomme i Provindserne, *fundi provinciales*, fordi Romerfolket betragtedes som den egentlige Eier af dem, og heller ikke af *peregrini*, opstod deraf længere hen i Keisertiden den i sin Virkning med *usus* sammenfaldende Beskyttelse for Ihændehaveren, der kaldes *præscriptio longi temporis* (egentlig den en Afvisning bevirkende *exceptio*, se § 17), hvortil krævedes ti Aar *inter præsentes* og tyve Aar *inter absentes* (naar enten Ihændehaveren eller den, der vilde gjøre en Ret gjældende imod ham, var fraværende). (Endnu senere er en *præscriptio triginta annorum* imod alle Klageretttigheder i Almindelighed, ikke blot mod Eiendomsklager.)[2]

Til den strengt civilretlig erhvervede Eiendomsret slutter sig den gamle Ret til at hævde og gjenvinde sin Eiendom, *vindiciæ*, *vindicatio*.[3]

Deinde, postquam hic vindicaverit, prætor interrogat eum, qui cedit, an contra vindicet; quo negante aut tacente tunc ei, qui vindicaverit, eam rem addicit, idque legis actio vocatur.

[1]) Hos Cicero ogsaa *usus auctoritas*, *usus et auctoritas*, hvor *auctoritas* betegner den ved Hævd vundne Hjemmel og Retsmyndighed; jfr. Udtrykket *adversus hostem æterna auctoritas est*, hvor den ved *auctoritas* betegnede Ret udelukker den Fremmede fra at vinde Hævd.

[2]) Justinians seneste Ordning af *usucapio*, ogsaa for Provindseiendomme og *præscriptio* forbigaaes her ganske.

[3]) *Postliminium*, Tilbagevenden af en Eiendomsgjenstand fra Fjendevold til den lovlige Eier, Cic. *Top*. 8.

Anm. 1. Nøie udviklet var hos Romerne Læren om *servitutes* eller Indskrænkninger i Udøvelsen af Eiendomsretten og Brugen ligeoverfor andre Personer, navnlig Naboer, tildels Forpligtelser til at finde sig i visse Handlinger af disse i Forhold til Eiendommens Gjenstand (*fundus servit alicui*, er belagt med en Forpligtelse ligeoverfor ham, f. Ex. *ne luminibus officiatur*, Forpligtelse til ikke at afskjære Naboer Lys og Udsigt, *iter*, *actus*, Naboens eller Andres Ret til Færdsel, Kvægdrift, Cic. *de orat.* I, 38. *Dig.* VIII, 1. 2. 3).

Anm. 2. Ved Siden af Eiendom og den *possessio*, der kan gaa over til Eiendom, kjendte allerede den ældre republikanske Tid en Art Arvefæste, en varig og arvelig Besiddelse med Afgift af *ager publicus*, men tilbagekaldelig fra Statens Side (se Kap. 9). I Keisertiden omtales udtrykkelig (f. Ex. Gaius III, 145) *locatio in perpetuum* af Landeiendom, uigjenkaldelig, saalænge den betingede Afgift betaltes; i den seneste (justinianeiske) Ret betegnes dette Forhold ved det græske Ord *emphytheusis*.

§ 7.

Obligationsret.

Ved *obligatio* forstaaes en paadragen (ikke blot naturlig) Forpligtelse til en Ydelse eller Liden, som en Anden har Ret til at kræve. Saadanne Forpligtelser opstaa efter Romerretten enten ved retlig Overenskomst (*ex contractu*) [1]) eller ved en Krænkelse af Andres Ret, der paalægger Erstatning og Bod (*ex delicto*). I Forhold til det almindeligere Begreb *pactum*, Overenskomst overhovedet, oprindelig uden Klageret, forstaaes ved *contractus* visse bestemte og til særlige Forhold begrændsede Overenskomster, hvorfor tidlig en Klageret og Klageform udvikledes, der siden af Juristerne ved Analogi udvidedes til flere Forpligtelser efter Overenskomst (*obligationes quasi ex contractu*). De blot paa naturlige Forhold grundede og ikke i nogen særlig Form indklædte

[1]) Ordet *contractus* forekommer i denne Betydning ikke hos de ældre ikke-juridiske Skribenter, men hyppig *res contrahere*, *res contractæ*.

Kontrakter, *contractus naturales*, inddeltes efter de Forhold, hvoraf de udsprang, f. Ex. *emptio, venditio, locatio, conductio, mutuum.* Fra disse adskilte sig to særlige i den specielle romerske Civilret uddannede Former, hvori Forpligtelsen til en Pengepræstation uden Hensyn til Forpligtelsens Oprindelse og Grund indklædtes, idet Forpligtelsen erkjendtes og bekræftedes enten mundtlig, *verbis*, eller skriftlig, *litteris* (hos de nyere Jurister Verbalkontrakt og Litteralkontrakt).[1] Forpligtelsen *verbis*, ved vidnefast udtalte Ord efter en bestemt Formular, betegnes hos de klassiske Forfattere blot ved Ordet *stipulatio*, idet den, der erhvervede Kravet, *qui stipulabatur*[2]), spurgte den, der forpligtede sig, om han gav Tilsagn om Forpligtelsen (*spondesne*, f. Ex. *dari mihi* eller *fieri*; Pengesummen altid bestemt, *certum*), og modtog den Andens Svar (*spondeo* eller *promitto*). I senere Tid tilføiedes sædvanlig et skriftligt Dokument, *chirographum*, *cautio*. Til den egentlige *stipulator* kunde slutte sig en *adstipulator*, der vandt Ret til paa den Førstes Vegne at gjøre Kravet gjældende og oppebære dets Beløb. *Litteris* stiftes Forpligtelsen ved gjensidig Indførelse i de Regnskabsbøger, som efter gammel Skik enhver Borger med nogenlunde betydelig Formue og Bedrift førte, naar han vilde ansees for ordentlig i sin Husholdning (*tabulæ accepti et expensi*, *codex acc. et exp.*, ogsaa blot *tabulæ*, *tabulas conficere; adversaria* om en blot Kladebog). (Juridisk forpligtet til at føre saadanne Bøger var man ikke, hvorfor Undladelsen deraf stundom omtales, f. Ex. Cic. *de orat.* II, 23. *in Verr.* I, 23; selvfølgelig var den ved en *filius familias*, Cic. *pro Cæl.* 7). Indførelsen betegnes ved Udtrykket *nomina facere*, at stifte Poster i Bøgerne, der bruges baade om Kreditor og, skjøndt sjeldnere (f. Ex. Cic. *de off.* III, 14), om Debitor, og ved *scribere, perscribere*; den, der forpligtes, siges *acceptum ferre* (*aliquid alicui*), at indføre Summen som modtaget af en Anden, skrive sig den til Last, Kreditor *expensum ferre*, at opføre Summen som udbetalt den Anden,

---

[1]) Det er en Misforstaaelse at tro, at disse to Former, der gave en simpel og let Adgang til Klage og Bevis, skulde anvendes ved enhver Kontrakt for at give den juridisk Gyldighed.

[2]) I den senere Sprogbrug siges *stipulari* om begge Kontrahenter.

skrive sig den tilgode, hvorved ikke betegnes en virkelig kontant Udbetaling, skjøndt denne ikke udelukkes (hvilket da er et *nomen arcarium*, Kassepost), men oftest en Post, der repræsenterer en Kontrakt eller Handel eller en Betaling ved Anvisning paa eller til en anden Person, *nomina transcripticia*, saa at ogsaa ved Indførelse i Bøgerne hos Banquierer, *argentarii*, af Summer som modtagne af En og udgivne til en Anden disse Personers indbyrdes Forpligtelsesforhold overførtes til at bestaa imellem *argentarius* og enhver af dem særlig. Naturligvis var en ensidig Indførelse ikke tilstrækkelig, men Betingelserne for Indførelsens forpligtende Gyldighed og Reglerne for Beviset for dem ere ikke bekjendte. (Gaius III, 134 henfører ogsaa den senere fra Grækerne optagne Forpligtelse ved skriftlige Gjældsbreve, *chirographa* og *syngraphæ*, til *litterarum obligatio*, et mærkeligt Exempel paa Anerkjendelse og Beskyttelse, først hos *prætor peregrinus*, af Kontrakter i fremmed Form, uvis fra hvilken Tid, men ældre end Cicero, der ikke sjelden omtaler Klager og Domme *ex syngraphis* hos romerske Magistrater, og idelig nævner *syngraphæ* af *civitates* og *reges*, f. Ex. Dejotarus, Phil. II, 37, til Romere.)

Anm. Hos de ældre Forfattere bruges Ordet *nexum* om enhver paa en symbolsk Maade (*per æs et libram*) stiftet strengt retlig Forpligtelse, saa at det stundom omfatter *mancipium*, stundom dette udsondres som en særlig Form [1]); navnlig bruges *nexum* om den strengeste Form af Gjældsforpligtelse (og dens Virkning), hvorom se i næste Paragraph. (Varro *L. L.* VII, 105 p. 100 - 101. Festus *v. nexum* og *nuncupata*. Cic. *Top.* 5. *de rep.* II, 34).

---

[1]) For *mancipatio* staar aabenbart *nexu traditio* Cic. *Top.* 5, og *mancipatio* betegnes ogsaa ved *nexum* Cic. *pro Mur.* 2: *qui se nexu obligavit*, og *Parad.* V, 1: *dominorum facta nexu*; men *mancipium* og *nexum* adskilles Cic. *de har. resp.* 7, hvor der dog betegnes Eiendomsret, ligesom Cic. *de orat.* I, 38: *nexa mancipia*; hos Cic. *pro Cæc.* 35 bruges *nexa civium* om alle deres (strenge) Rets- og Kontraktsforhold.

§ 8.

Fortsættelse: Kreditlovgivning.

a. Af særlig Vigtighed, ogsaa for at forstaa Bevægelser i den romerske Stats ældre Tid, ere Retsbestemmelserne om Laan (*mutuum, pecunia mutua, pec. credita*) og Gjæld (*æs alienum*), samt Rente og Laan imod Rente (*usura, fenus*; *fenus exercere* om Kreditor, *versuram facere* om Laanomsætning fra Debitors Side), men just med Hensyn til denne Side af Obligationsretten er en ikke ringe Usikkerhed og Dunkelhed tilstede i Beretningerne om den ældste og ældre Tid. [1]) Baade den ringe Mængde af rede Penge og Manglen paa en let og omfattende Panteret førte i den ældste Tid i Forbindelse med Romernes hele økonomiske Sans naturlig til høi Rente og streng Fremgangsmaade imod Skyldneren, et Forhold, der samtidig fremkaldte en ugunstig Stemning imod Pengeomsætning som særligt Erhverv, *feneratio, feneratores*. Efter Tacitus (*Ann.* VI, 16) var ved de tolv Tavler *fenus unciarium* fastsat som høieste tilladt Rente, medens der før den Tid ikke havde været nogen lovbestemt Rentefod eller Rentemaximum; Livius (VII, 16) henfører denne Bestemmelse til en *lex Duillia Menenia* fra 357 f. C.; enten har Tacitus forvexlet den gamle Speciallov med de tolv Tavler, eller ogsaa indeholdt Specialloven kun en Fornyelse af den der indsatte Bestemmelse. Selv denne Rentefod fandtes haard, og i Aaret 347 blev *fenus semunciarium* den høieste lovlige Rente (Liv. VII, 27. Tac. *l. c.*). Nogle ældre Philologers Mening, at *fenus unciarium* var 1/12 *as* (*uncia*) af 100 *as* om Maaneden, altsaa 1 Procent om Aaret, er ligesaa urimelig som andres, at derved betegnes 1/12 af Kapitalen om Maaneden, altsaa 100 Procent [2]); enkelte ældre Philologer og

[1]) Det er for vort Formaal hensigtsmæssigt at sammendrage det for os Væsentlige af den romerske Rets Bestemmelser om Kreditforhold under Et, navnlig uden ængstelig Udsondring af hvad der systematisk mulig kunde henføres til Processen, saa meget mere som det i sig selv er vanskeligt at adskille de Følger af Gjældsforholdet, der ligge i dette selv, fra de Retsmidler, hvorved Indtrædelsen af Følgerne fremtvinges.

[2]) Ved den første Mening indskydes imellem Kapitalen, *sors*, og den ved *uncia* i Forhold til Kapitalen betegnede Rente aldeles vilkaarligt et

de nyere have deri rigtig anerkjendt en Aarsrente af 1/12 af Kapitalen (8 1/3 Procent). [1]) De, der toge høiere Renter, belagdes med Bod af det Firdobbelte, *pœna quadrupli* (Cato *R. R. præf.* Ps.—Ascon. *ad divin. c.* 7), efter Forfølgelse af Ædilerne, som omtales oftere af Livius (VII, 28. X, 23. XXXV, 41), vel ogsaa efter Privatklage. Aar 342 siges det at være blevet aldeles forbudt at udlaane imod Renter (Liv. VII, 42: *ne fenerare liceret.* Tac. *l. c.*; App. *Civ.* I, 54 omtaler en saadan Lov som endnu ikke udtrykkelig ophævet ved Gracchernes Tid). Ikke blot Sagens Natur vækker Tvivl, om den da vedtagne Lovs Indhold er rigtig opfattet og gjengivet af de yngre Skribenter, men Beretningerne om den følgende Tid, f. Ex. om Almuens Udvandring til Janiculum Aar 286, forstærke Tvivlen og lede til den Formodning, at der burde have været talt om Aager, Overskridelse af den lovlige Rentefod. I en langt senere Tid omtaler Livius (XXXV, 7) Omgaaelse af Rentelovene ved at lade Mænd af Forbundsstaterne optræde som Kreditorer, da de ikke vare bundne ved den romerske Lov, medens Romere stode bagved, hvilket førte til den vigtige Bestemmelse, at for Gjældsforhold til Forbundne skulde den romerske Lov gjælde (*ut cum sociis ac nomine Latino creditæ pecuniæ idem jus, quod cum civibus Romanis, esset*). I den senere Tid, Ciceros og derefter, skete Rentebetalingen maanedlig, og Forfalds- og Udlaaningsterminerne vare sædvanlig *Calendæ* og *Idus* (Cic. *pro Rosc. Am.* 20. *in Verr.* I, 57. *in*

---

andenstedsfra hentet Begreb om Procenter, *centesimæ*, og oversees, at *fenus unciarium* betegnes som en haard Rente (Liv. VII, 19), der førte til hurtig Forarmelse; ved den anden Mening kommer man til en aldeles enorm Rente ved vilkaarlig at indskyde maanedlig Betaling af hele den i Forhold til Kapitalen udtrykte Rente.

[1]) Naar Niebuhr lader *fenus unciarium* svare til 10 Procent hos os, fordi det ældste romerske Aar kun bestod af ti Maaneder, gjendrives dette allerede ved den simple Bemærkning, at Lovbestemmelserne om *fenus unciarium* skrive sig fra en Tid, da Aaret allerede længe havde havt tolv Maaneder. At i visse andre Forhold Spor af det timaanedlige Aar synes at have holdt sig, betyder her slet Intet, og det timaanedlige Aar var desuden sandsynligvis ligesaa langt som det tolvmaanedlige.

Catil. I, 6. Hor. *Sat.* I, 3, 87. *Epod.* 2, 69 ff.; heraf *calendarium*, Bog over udlaante Kapitaler, og Udtrykket *Calendæ Græcæ*). Renten regnes nu efter maanedlige Procenter, *centesimæ* (Cic. *ad Att.* VI, 1; jfr. *Dig.* XII, 1, 40 o. s. v.), uden at der udtrykkelig nævnes nogen Lovbegrændsning af Rentefoden; fulde *centesimæ* (altsaa 12 Procent aarlig) betegnes som meget høi Rente (Cic. *ad Att.* I, 12); en Gang (Cic. *ad Att.* IV, 15. *ad Qu. fr.* II, 14 [15 b]) omtales en Stigen af Renten fra *triens* (1/3 p. c. maanedlig) til *besses*, 2/3 (8 p. c. aarlig). Dog antyder Tacitus (*Ann.* VI, 16 under Tiber), med Nævnelse af en Lov af Diktatoren Cæsar *de modo credendi possidendique intra Italiam*, hvoraf en anden Bestemmelse hos Dio Cass. XLI, 38, et lovbestemt Rentemaximum, idet der forhandles om Overskridelsen deraf og indrømmes dem en Frist, der i Øieblikket vilde være udsatte for Aagerstraf.[1]) Under Keiserne blev *centesima* høieste lovlig Rente (Paul. *rec. sent.* II, 14 § 2 og 4), under Justinian tillodes kun *semisses*, sex Procent.

b. For Pant i fast Eiendom kjendte den ældre Romerret kun den besværlige Form, der betegnes ved Navnet *fiducia*, og som bestod i at Eiendommen ved et midlertidigt Salg overdroges Kreditor, men *precario* blev i Debitors Besiddelse og Brug, og ved Gjældens Afgjørelse atter ved *remancipatio* eller *usu receptio* blev hans Eiendom; Brud paa det med Hensyn til den overdragne Eiendom imellem Kreditor og Debitor bestaaende Tillidsforhold var Gjenstand for *judicium fiduciæ*, der for den Tabende var *judicium turpe* (Gaius II, 60. Cic. *pro Flacco* 21 og flere Hentydninger hos ham til den Art af *judicium*). Rørlige Gjenstande kunde gives som haandfaaet Pant, *pignus*, om hvilket de ældre Retsregler ere lidet bekjendte (jfr. *pignoris capio* om Udpantning til Tvang og Straf, f. Ex. mod udeblivende eller Ordenen forstyrrende Senatorer, Kap. 4 § 4 b, og om Magistraternes Udpantningsret, Kap. 5 § 3). Ældgammel er Kaution for Gjæld i Form af en *sponsio*, hvorved *præs* som

---

[1]) De Steder, der citeres af Plutarch (*Lucull.* 20) og Cicero (*ad Att.* V, 21. VI, 1) som Bevis for *centesimæ* som fastsat høieste Rente for Provindserne i Almindelighed, angaa kun Bestemmelser for visse Provindser paa en vis Tid.

sponsor forpligtede sig ved Siden af Debitor, *spondebat*, *intercedebat præs*, i den senere Sprogbrug *fidejussor*, *fidejubere*. Ligeoverfor Staten (ved Forpagtninger, ved Entreprise af Leverancer og offentlige Arbeider) medførte denne Kaution, ligesom Forpagterens eller Entreprenørens Forpligtelse, tidlig en Art Pant i fast Eiendom, idet Entreprenøren og hans Kautionister borgede med bestemte, ved *ærarium* opgivne Eiendomme, og Staten i paakommende Tilfælde holdt sig til disse (*prædibus et prædiis cavere*, Cic. *in Verr.* I, 55. Liv. XXII, 60. *prædes alicujus vendere*, Cic. *l. c. prædia subeunt periculum*, Cic. *Phil.* II, 31. *prædia subsignare apud ærarium*, *apud censores*, Cic. *pro Flacco* 32. *de leg. agr.* III, 2. *lex agrar. a.* 111 oftere). Men forøvrigt var *hypotheca*, det er Pant i Eiendom, der bliver i Debitors Eie og Brug, som Navnet viser, en fra Grækerne laant Indretning, der omtales engang hos Cicero (*ad fam.* XIII, 56), men vel først udvikledes bestemtere i Romerretten i Keisertiden, og neppe engang i den første Keisertid. Der forekommer senere hen Regler om Rækkefølgen imellem forskjellige Pantehavere (Prioriteter), men ingen Art af Kontrol ved Pantebøger.[1])

c. Pant i Eiendom erstattedes i den ældste Tid ved den Ret over Debitors Person, der tilstodes Kreditor ved den særlige Form af Gjældskontrakt, som kaldes *nexum* (Varro *L. L.* VII, 105 p. 101. Cic. *de rep.* II, 34), idet Skyldneren, der ikke betalte i rette Tid, ifølge en Retsforhandling, hvorved han overdroges (*addicebatur*) til Kreditor (Liv. VI, 14 og 27), som *nexus* traadte i Gjældsfængsel hos Kreditor (*ducebatur*, Liv. *l. c.*; *nexum inibat*, Liv. VII, 19; *nectebantur*, Liv. II, 27) med Forpligtelse til Slavearbeide (*operæ serviles*; *in nervo et vinclis*, Liv. VI, 11), uden dog at miste Egenskaben som Fri.[2]) Den ved *nexum* stiftede Forpligtelse ophævedes,

---

[1]) Her kan erindres om *obligatio prædiorum*, faste Eiendommes Beheftelse med en staaende Afgift som Rente for en én Gang udbetalt Kapital, navnlig ved Oprettelse af Stiftelser, f. Ex. til Opdragelse af fattige Børn (se ved Finantsvæsenet i Kap. 9).

[2]) At *nexus* ogsaa skulde være brugt om den, der havde bundet sig ved en saadan Kontrakt, men hvis Gjæld endnu ikke var forfalden, og Fængslingen altsaa ikke indtraadt, lader sig slet ikke bevise.

naar Gjælden betaltes, ved en tilsvarende symbolsk Handling (Liv. VI, 14: *libra et ære*). Disse *nexi ob æs alienum* (Liv. II, 23) og deres haarde Behandling omtales oftere i den ældste republikanske Tid som Anledning til Uroligheder, indtil endelig (ifølge Sagnet nærmest paa Grund af en Kreditors usædelige Anmodning til en saaledes fængslet ung Mand og en derved vakt Opstand) i Aaret 326 f. C. denne Art af Gjældsforpligtelse og, som det menes, Gjældsfængsel i det Hele ophævedes ved en *lex Pœtelia* (efter Konsulen C. Pœtelius; Varro *L. L.* VII, 105 p. 101: *Hoc sublatum ne fieret, ut omnes, qui bonam copiam ejurarent, ne essent nexi, sed soluti.* Cic. *de rep.* II, 34: *Omnia civium nexa liberata nectierque postea desitum*, hvor *omnia nexa* betegne alle dengang bestaaende Kontrakter og Fængslinger af denne Art. Liv. VIII, 28: *necti desierunt*). [1]) Men Gjældsfængsel omtales paa det Bestemteste som bestaaende efter denne Tid og lige ned i Keisertiden. [2]) Hvad der altsaa foregik og vedtoges i Aaret 326, maa have været noget Andet end en ganske almindelig Ophævelse af Gjældsfængsel, sandsynligvis Ophævelsen af *operæ serviles* og Anvendelse af Lænker og et Forbud imod Forskrivninger, der gik ud paa ubetinget Gjældsfængsel ved

---

Hos Livius (II, 23) betegne Ordene *nexi vincti solutique* Gjældsfanger belagte med Lænker eller uden saadanne.

[1]) I Slutningen af Kapitlet hedder det: *Jussi consules ferre ad populum, ne quis, nisi qui noxam meruisset, donec pœnam lueret, in compedibus aut in nervo teneretur; pecuniæ creditæ bona debitoris, non corpus obnoxium esset. Ita necti soluti cautumque in posterum, ne necterentur.* Herefter gaves altsaa efter Aar 326 alene Realexekution imod Skyldneren, det er Adgang til at gjøre sig betalt af hans Eiendele.

[2]) Liv. XXIII, 14: *qui pecuniæ judicati in vinculis essent.* Cic. *de orat.* II, 63 med et Citat af Atellanforfatteren Novius. Sall. *Catil.* 33: *Nec cuiquam nostrum licuit amisso patrimonio liberum corpus habere; tanta sævitia fœneratorum atque prætoris fuit.* Gell. XX, 1 § 51: *addici et vinciri multos videmus.* Gaius III, 199, hvor der omtales Muligheden af, at en *addictus* kan stjæles fra den Kreditor, i hvis Magt han er. Hentydninger hos Qvinctilian VII, 3, 26—27. I *lex Rubria* II, 19. 46. 51 nævnes *duci* som Middel mod den, som ikke vil rette for sig. *Lex col. Jul. Gen.* 61: *Ni vindicem dabit judicatumve faciet, secum ducito. Jure civili vinctum habeto. Si quis in eo vim faciet, ast ejus vincitur* (?), *dupli damnas esto.* Lige foran omtales *manus injectio* som Exekutionsmiddel og *vindex* for Skyldneren; jfr. *Dig.* L, 16, 234 § 1.

en hvilkensomhelst Forsømmelse af Betalingen, hvorimod *addictio* og Fængsling vedblev, dels ved Pengebod ifølge et *delictum*, der ellers let kunde blive ustraffet, og maaske ogsaa ved utilstrækkelig Fyldestgjørelse af Debitors Eiendele. Dog forekommer i Tiden efter 326 intet Exempel, der nødvendigvis maa forstaaes om Fængsel for simpel Gjæld.

Hvorvidt der før *lex Pœtelia* ved Siden af Exekution imod Skyldnerens Person ved Gjældsfængsel ogsaa har fundet Realexekution Sted, er saameget vanskeligere at afgjøre, som vi ikke vide, hvorvidt Gjælden altid eller almindeligst indklædtes i Form af *nexum*. Medens Livius (II, 24) paa den ene Side lader de midlertidig frigivne Gjældsfanger melde sig til Krigstjeneste (altsaa ikke betegner dem som eiendomsløse *proletarii et capite censi*, som ikke kunde gjøre Krigstjeneste), tilføier han paa den anden Side, at der blev udstedt et særligt Edikt, *ne quis militis, donec in castris esset, bona possideret aut venderet*, hvilket ligefrem antyder Realexekution som ellers anvendelig. Det Sandsynligste er, at *nexum* frigjorde Eiendommen, men at Personens Fraværelse gav Ret til at holde sig til Eiendommen. (Om Formen for den efter *lex Pœtelia* almindelige Exekution i Gods og Eiendom se nedenfor ved Retspleien.) [1])

Anm. 1. Hos Gell. XX, 1 § 41 ff. omtales med Anførelse af to Steder af de tolv Tavler en Fremgangsmaade imod saadanne, hvem Gjældsdom var overgaaet, *confessi æris ac debiti judicati*, der aabenbart er forskjellig fra *nexum*, skjøndt den ofte er forvexlet dermed. (Den dømte Skyldner gives 30 Dage til at betale; betaler han da ikke, eller stiller Borgen, kan Kreditor tage ham i Forvaring med Baand og Lænker, med bestemt Underholdning, hvis han ikke føder sig selv. Efter Udløbet af 60 Dage, i hvilke Skyldneren paa tre Markedsdage førtes frem for Prætor og

---

[1]) At den gamle Gjældsret har bestaaet indtil Cæsar, og at han først indførte Realexekution og *cessio bonorum*, er aldeles forkert. Det følger hverken af, at Realexekution antydes i *lex Rubria* (men ingenlunde som ny), eller deraf, at der gaves en *lex Julia* (langt sandsynligere af August) om *cessio bonorum*.

hans Gjæld nævntes, led han Dødsstraf eller solgtes til Udlændinge *trans Tiberim.*) Der synes at være Tale dels om Skyldnere *ex delicto*, dels om Andre, der ikke vare *nexum* underkastede og ikke kunde eller vilde rette for sig; men om denne Fremgangsmaade endda var bunden til særlige Tilfælde og Betingelser, kan ikke afgjøres. Gellius tilføier angaaende Bod med Livet, at, hvis flere Kreditorers Krav traf sammen, var Lovens Bud: *tertiis nundinis partes secanto; si plus minusve secuerint, se fraude esto*, og forklarer dette, hvortil ogsaa unegtelig baade Sammenhængen, hvis Gellius rigtig har sat disse Ord i Forbindelse med Bod paa Livet, og Ordene føre, om Sønderlemmelse af Skyldnerens Legeme overensstemmende med Dio Cass. *fr.* 17 § 8, Quinct. III, 6, 84 og Tertull. *Apolog.* 4, men tilføier selv, at han ikke havde fundet noget Exempel paa denne Lovbestemmelses Anvendelse (Quinct. *l. c.*: *quam legem mos publicus repudiavit*). Vi savne Midler til at opklare Sagen nærmere.

Anm. 2. Vanskelige Kreditforhold fremkaldte flere Gange i den romerske Republik i den ældre Tid, for en stor Del paa Grund af Manglen af et ordnet Pantevæsen og dertil sig sluttende Realexekution, extraordinære Foranstaltninger og mere eller mindre vilkaarlig Indgriben imellem Kreditorer og Skyldnere. Livius nævner (VI, 35) i den Tid, hvori det femaarige Anarchi henlægges, en *lex Licinia*, der bestemte, at, efter Afdrag af de betalte Renter paa den da bestaaende Gjæld, skulde Restgjælden afbetales i tre Aar. I VII, 21 ved Aar 352 omtaler han en til Ordning og Afvikling af Gjældsforholdene nedsat Kommission af fem Mænd, *quinqueviri mensarii*, ved hvis Foranstaltning Gjælden for en stor Del blev afgjort ved Overdragelse af Eiendommene efter Vurdering (*æstimatione solvere*) eller ved Skatkammerets Mellemkomst imod stillet Sikkerhed. Egentlige *tabulæ novæ* (nye Regnskabsbøger med forandrede Gjældssummer) fremtræde først Aar 86 ifølge en af Konsulen L. Valerius Flaccus foreslaaet *lex Valeria*, der i Hovedsagen (formodentlig med os ubekjendte nærmere Forskrifter efter Forholdene) gik ud paa Gjældens Betaling med ¼ af Beløbet (*ut argentum ære solveretur*, med en Kobberas for en Sølvsesterts, der dengang gjaldt 4 As. Vell. Paterc. II, 23. Cic. *pro*

Font. init. id. *pro Quinct.* 4. Sall. *Catil.* 33). En *lex Julia de ære alieno* fra Aar 48 lod Gjælden efter Fradrag af de i de to sidste Aar betalte Renter afgjøre ved Eiendomsoverdragelse efter *æstimatio* med Hensyn til Gjenstandenes Værdi før Borgerkrigens Udbrud (Cæs. *B. C.* III, 1. Svet. *Jul.* 42). En lignende Foranstaltning med *æstimatio* omtales i Tibers Tid; men hverken disse temporære Foranstaltninger eller de Ønsker og Bevægelser, der i den catilinariske Tid eller under Cæsars Diktatur rettedes paa yderligere gaaende Forholdsregler, paa egentlige *tabulæ novæ*, have nogen Betydning for Retten i Almindelighed. Paa varigere at ordne Kreditforholdene og forhindre Aager var vel beregnet den Lov af Diktatoren Cæsar *de modo credendi possidendique intra Italiam*, der nævnes hos Tacitus (*Ann.* VI, 16).

§ 9.

Fortsættelse: *Obligationes ex delicto.*

De *delicta* eller Retskrænkelser imod Private, der paadroge en Bods- og Erstatningsforpligtelse ligeoverfor den Krænkede, vare (med Forbigaaelse af aldeles ubetydelige Særarter) *damnum*, Beskadigelse af en Andens Eiendom eller Bedrift, *injuriæ*, personlige Krænkelser enten i Gjerning (*re*, Mishandling og Vold), eller i Ord (*verbis*), *furtum*, Tyveri, og *rapina*, Ran. Om *damnum* (*damnum injuria*), alle Arter af uretmæssig Krænkelse af Andres Eiendoms- og Formuesrettigheder, havde man en omfattende *lex Aquilia* af uvis Tid, hvorved alle tidligere Bestemmelser vare ophævede, og som lægges til Grund i Digesterne (IX, 2: *ad legem Aquiliam*). Ved reelle Injurier (som Exempel nævner Paul. *rec. sent.* V, 4, 6 *membra rupta, ossa fracta*) foreskreve de tolv Tavler (Festus *v. talio.* Gell. XX, 1) for den Skyldige Lidelse af samme Mishandling (*talio*), hvis han ikke forligte sig med den Krænkede, og derhos Pengebøder; i den senere Tid kjendtes kun den sidste Form af Bod efter Vurdering af Krænkelsens Størrelse (*actio injuriarum æstimatoria*), hvor vi dog Intet vide om Vurderingens Form. I enkelte Tilfælde kunde senere for voldeligt Overfald paa Personer og Bolig træde en offentlig Klage (*actio publica de vi privata*), dog

kun af den Fornærmede selv, hvorved der altsaa gaaes over paa Kriminalrettens Omraade (*Dig.* XLVII, 10, 5; jfr. *lex Clodia de injuriis publicis*, Cic. *de domo* 30). Af Verbalinjurier nævntes i de tolv Tavler *malum carmen*, *occentatio*, Nidviser (Cic. *Tuscul.* IV, 2. *de rep.* IV, 10. Hor. *Sat.* II, 1, 82. *Epist.* II, 1, 153), hvorved Boden skal have været Livsstraf (vel kun i de groveste Tilfælde). Siden omhandles (*Dig.* XLVII, 10: *de injuriis et famosis libellis*, Skandskrifter, *fr.* 15) *convicium contra bonos mores*, Beskæmmelse med usømmeligt Raab, et temmelig ubestemt Begreb med Bod efter Vurdering. Ligeoverfor mundtlige Skjældsord og krænkende Beskyldninger var man i den romerske Republiks senere Tid, som Ciceros Taler og især hans Udfald imod Clodius, Vatinius og Piso vise (skjøndt disse maaske ere forstærkede noget ved Nedskrivningen), yderst lidet ømtfølende.[1] I enkelte Tilfælde se vi den for en bestemt vanærende Handling, f. Ex. *furtum*, Beskyldte fralægge sig Sigtelsen ved en *sponsio*, som Fornærmeren maatte indgaa (se nedenfor § 17 Anm.).

Særdeles charakteristisk for den romerske Ret er det, at Krænkelse af Eiendomsretten ved Tyveri og Ran kun var Gjenstand for privat Forfølgelse, hvorved Omfanget af Kriminalretten og Kriminalretspleien indskrænkes overordentlig i Sammenligning med vor Tids Indretninger. Straffen for almindeligt Tyveri gik efter de tolv Tavler *in duplum*, for *manifestum* (naar Tyven grebes paa fersk Gjerning) efter Ediktet *in quadruplum* (Gaius III, 189. 190.) I gamle Dage, siger Gaius, *fur manifestus addicebatur* (*in nervo et compedibus* Cato hos Gell. XI, 18), vel indtil han udredede Boden; men Boden forstærkedes meget betydelig derved, at Dom for Tyveri var *judicium turpe* og medførte den hertil knyttede borgerlige Vanære (se nedenfor § 18). Den gamle Lovgivning gav den Bestjaalne en særegen Ret til Ransagning, *quæstio* eller *conceptio furti per lancem et licium* (Gaius III, 192-194. Festus *v. lance et licio*: den Søgende betraadte det Hus, der skulde ransages, nøgen, kun med et Bælte, *licium*, om

[1]) Som særlig saarende føltes, i det Ringeste i en vis Tid, nedsættende Nævnelse paa Theatret (*Rhet. ad Herenn.* I, 14. II, 13, hvor der antydes forskjellig Opfatning hos Dommere og Jurister).

Livet og en *lanx* i Haanden; den sidstes Betydning uvis). Ligeledes tillod den samme Lovgivning at dræbe en Tyv, der grebes paa Gjerningen om Natten, *fur nocturnus*, og om Dagen, hvis han forsvarede sig med Vaaben (*telo*; Cic. *pro Mil.* 3). Naturligvis diskuteres og begrændses Begrebet Tyveri nærmere hos Juristerne (f. Ex. Gaius II, 195 ff.).

Bleve *delicta privata* begaaede af Personer *in aliena potestate* (*filius familias*) eller af Slaver, faldt Ansvaret paa den, i hvis Myndighed Forseelsens Udøver var, eller paa Eieren, og gjordes gjældende ved de saakaldte *actiones noxales* (Gaius IV, 75. 76. *Dig.* IX, 4); dog kunde han befri sig ved at overgive Retskrænkelsens Udøver til den Krænkede til Bodslidelse, *noxæ dare*, *noxæ datio*.

Anm. Om *delicta privata* handle Digesterne i Bog XLVII, umiddelbart foran Læren om *delicta publica*.

§ 10.

Arveret.[1])

a. Romerne havde saavel naturlig Slægtskabsarv (*hereditas ab intestato*) som Arv efter Arveladerens sidste Villie ved Testament (*testamento*, hos Juristerne *hereditas testamentaria*). Romernes høie Forestilling om Husfaderens Ret, ligeoverfor hvilken de i hans *potestas* værende eller deraf udtraadte Børn og Descendenter ikke fremtraadte med fuld selvstændig Berettigelse, ligesaa vel som den økonomiske Sands, der af Borgeren krævede en overlagt Ordning af hans Anliggender før Døden, medførte stor Testationsfrihed og en meget udstrakt Brug af Testamenter, i det Ringeste

---

[1]) De romerske Jurister indbefatte Arv under et almindeligere Begreb, *successio universalis* eller *per universitatem*, en Persons Indtrædelse i en anden Persons Sted og Rettigheder i Almindelighed (ikke med Hensyn til enkelte bestemte Gjenstande, ved hvilke der kun indtræder en *successio singularis*). En saadan *successio per universitatem* indtraadte i visse Tilfælde ogsaa *inter vivos* (ved Erhvervelse af *patria potestas* eller *manus* over en Person, der var *sui juris*, eller ved *emptio bonorum*, Kjøb af et helt Bo [Fallitbo]), men fornemmelig ved Dødsfald, *mortis causa*, ved Arv, *hereditas* eller *bonorum possessio*. Et Legat var en *successio singularis*.

i Tilfælde af en vis Formuenhed, en Udstrækning, hvortil vel ogsaa Ubestemthed i Lovgivningen og andre Omstændigheder, navnlig Savnet af en offentlig Skifteforvaltning bidrog. [1]) Denne Testamenternes Hyppighed medførte, at de romerske Retslærde (og ligesaa de nyere Romerretslærere) behandle Testamentarv som Hovedform først og Arv *ab intestato* sidst, en Orden, der i det Ringeste for vort Formaal ikke er hensigtsmæssig. Baade Arv *ab intestato* og *testamento* kunde dels fremtræde som egentlig Arv, Arv efter Loven (*hereditas, hereditas legitima, heres legitimus*) dels antage den Form, som betegnes ved Navnet *bonorum possessio*, Besiddelsestagen af Arvemassen, idet denne ved et Øvrighedsdekret overdroges Vedkommende. Denne Adskillelse og det for Romerne eiendommelige Institut af *bonorum possessio* er vel det største Exempel paa Romerrettens Udvikling igjennem Sædvane og dennes Sanktion ved det prætoriske Edikt, hvorpaa *bonorum possessio* ganske beroede, men tillige paa Ediktets Tilslutning til det i Loven givne Grundlag. Dens Udvikling træder os færdig imøde hos de ældste Forfattere, navnlig Cicero, og Reglerne derfor udgjorde et Hovedafsnit af Ediktet (jfr. Cic. *in Verr.* I, 40 ff.). De gamle Loves Forskrifter om Arv havde ikke forudset alle de Tilfælde, som Forholdenes Udvikling medførte, og viste sig baade herved og stundom i sig selv i Tidernes Løb som ubillige og trængende til Lempelse og Udvidelse; denne Lempelse indtraadte ved Prætor (som *suppletio et correctio juris civilis*, se ovenfor § 2 b), idet de, der gjorde Krav paa Arv, henvendte sig til ham om at faa Boet overdraget (*petebant bonorum possessionem*), hvilken Bøn han opfyldte (*dabat bonorum possessionem*, hvortil svarer *accipere bonorum possessionem*) i Henhold til bestemte, i Ediktet derom optagne og fra Aar til Aar forplantede Regler. Men Begjæringen om denne Besiddelsestagen kunde ikke blot fremsættes af dem, der ved Lovreglernes strenge Anvendelse (oprindelig) vilde være

---

[1]) *Rhet. ad Herenn.* I, 13: *paterfamilias uti super familia pecuniave sua legaverit, ita jus esto.* Det regnedes derfor for en Ære, især for Mænd i en vis Stilling, saasom Advokater, hyppig at indsættes til Arving eller modtage Legater (Cic. *Phil.* II, 16).

blevne udelukkede, men ogsaa af dem, der efter Reglerne vilde have faaet Arven, for at undgaa Formaliteter og opnaa visse Fordele (med Hensyn til Retsbeskyttelsen), der fulgte med Indsættelsen af Prætor; der gaves altsaa saavel *ab intestato* baade en *bonorum possessio* for *heres legitimus* og for En, der ikke var *heres legitimus*, som i Tilfælde af Testament en *bonorum possessio secundum tabulas* (*secundum testamentum*) og *contra tabulas*. Naturligvis udelukkede denne af Prætor givne Besiddelse ikke andre Arveprætendenter fra ved Proces at gjøre deres Ret gjældende, forsaavidt de troede efter selve Ediktets Regler at have en bedre Adkomst end den, der havde faaet *bonorum possessio*; thi selve den efterhaanden ved Ediktet fastsatte Følgeorden for Arvens Erhvervelse kunde ikke omstødes. Hvad Prætor gjorde i Rom, gjorde i Municipierne og i Provindserne de, som der udøvede Jurisdiktion imellem romerske Borgere i Henhold til Prætors Edikt eller (Statholderne) til deres egne *edicta provincialia*. Der dannes da en Række Berettigede til at faa *bonorum possessio*, og dette er da, hvad der hos Juristerne kaldes den prætoriske Arvefølge (*ab intestato*; ved Testamenter den prætoriske Testamentfølge). Den prætoriske Arvefølge optog fortrinsvis Arvingerne efter Loven (*legitimi*), men supplerede Rækken og indskjød Saadanne, hvis Forbigaaelse var erkjendt for ubillig. Den, der havde faaet *bonorum possessio*, var ikke egentlig Arving, *heres*, men *pro herede*, og det ham overdragne Bo (eller Dele af et Bo) var kun *in bonis ejus*, ikke hans Eiendom *ex jure Quiritium* (se § 6), men blev fuldstændig Eiendom ved *usucapio.* [1]) I den senere Keisertid betragtedes *bonorum possessio* som staaende fuldkommen ved Siden af *hereditas* og som strax givende fuld Eiendom, og i daglig Tale kaldtes den, der havde erholdt *bonorum possessio*, *heres* (Ulp. i *Dig.* XXXVII, 1, 2: *In omnibus enim vice heredum bonorum possessores habentur. Dig.* L, 16, 138: *hereditatis appellatione bonorum quoque possessio continetur.* Cic. *in Verr.* I, 45 lader Prætor sige *hereditatem dabo*). Men medens i den ældre Tid Arvingen efter Loven, naar han

[1]) Noget Andet var dog, hvad der specielt hed *usucapio pro herede*, men det vedkommer ikke os.

ikke brød sig om den med *bonorum possessio* forbundne processuelle Fordel, ikke behøvede at søge *bonorum possessio*, men kunde nøies med sin lovlige Arveret (Gaius III, 34), synes senere hen efterhaanden *bonorum possessio* at være bleven næsten den udelukkende Form for Overtagelse af Arven, og alle nye Bestemmelser om Arv at have refereret sig til den.

b. Fælles Betingelse for al Adgang til Arv efter Romerret er *commercium* imellem Arveladeren og Arvingen; en *peregrinus* kan hverken *ab intestato* arve en Romer eller *capere testamento civis*, selv ikke et Legat. (En særlig Indrømmelse eller Bibeholdelse af *commercium* og dermed Arveret uden Borgerret til Gunst for visse latinske Kolonier og til Gunst for romerske Borgere, der vare dragne til latinske Kolonier, er omtalt ovenfor Kap. 1 § 8.) [1]) Den gamle romerske *hereditas* (*legitima*) *ab intestato* (ved hvilken Gaius oftere udtrykkelig citerer de tolv Tavler) holdt sig strengt til Agnaterne, der dannede Arveladerens Hus og juridiske Slægt, og næst dem i den ældre Tid til *gentiles* (*Rhet. ad Her.* I, 13). [2]) Arven gik først til *sui* (*deferebatur suis*), det er dem, der vare saaledes i Arveladerens Myndighed, at de ved hans Død bleve *sui juris*, altsaa Børn, Børnebørn, naar Børnene vare døde, *uxor in manu* som *filia*, og deltes *in stirpes* efter Linier. [3]) Næst *sui* kaldtes til Arv (*vocabantur*) de øvrige *agnati*; af *agnatæ* dog, ifølge de gamle Romeres Uvillie imod Ophobning af Formue paa Kvindehaand, kun Søstre. I den prætoriske Arveret opstilledes og begrændsedes efterhaanden en Række Klasser af Berettigede, der hver for sig betegnes ved et med Adverbiet *unde* dannet Udtryk, f. Ex. *unde liberi*; Prætor sagde, at han vilde give *bonorum possessio* til den Side, fra hvilken, *unde*, Børn meldte sig og forlangte den. Den første Klasse er *unde liberi*, hvorved medtages alle Børn, altsaa ogsaa *emancipati*, den anden *unde legitimi* (de øvrige Arvinger

---

[1]) Hvorvidt en romersk Borger kunde arve efter en *peregrinus*, beroede ikke paa Romerret, men paa den fremmede Stats Ret.

[2]) Vort Formaal kræver kun Angivelsen af de almindelige Regler med Udeladelse af Specialiteter og Undtagelser.

[3]) Modsætning til *suus* er *heres extraneus*, Udarving.

efter Loven, men saaledes, at de staa tilbage for de Børn, der tidligere vare udelukkede som ikke *sui*), den tredie *unde cognati* indtil en vis Grad, i hvilken Klasse altsaa ogsaa Moderen arvede og der arvedes efter Moder, selv naar denne ikke ved *manus* var kommen ind i Agnaternes Række; den fjerde Klasse var *unde vir et uxor*, hvorved Ægtefællen blot som saadan fik Arveret (ved en frigiven Arvelader dog først efter Patronen og hans Familie). I Keisertiden anerkjendtes dels *cognati* endnu mere, især *mater* og *avia* i Forhold til Børn og Børnebørn, dels tillagdes der *vir et uxor* i Uformuenhedstilfælde større Ret. Justinian endelig samlede det Hele i en ny, enkelt Følge (uden Adskillelse af *hereditas* og *bonorum possessio*), i hvilken *cognati* fuldstændig anerkjendes og Begrebet *familia* gjordes gjældende i begge Retninger, agnatisk og kognatisk (*Nov.* 115. 118), hvilket her kun bemærkes til Forstaaelse af Afvigelsen imellem det, der nu kaldes romersk Arveret, og den antike.

c. Ret til at gjøre Testament, *testamenti factio*, havde enhver myndig Borger, *civis sui juris* (en Kvinde under Værgemaal kun *tutore auctore*)[1]. Testamentets Gyldighed betingedes ved bestemte foreskrevne Former. Den oprindelige Civilret havde tre Former af Testament, *testamentum in comitiis calatis*, *testamentum in procinctu*, hvilke Arter begge kun tilhøre den ældste Tid, og den Form, der vedblev at bestaa, *testamentum per æs et libram* med tilhørende skriftligt Dokument, *tabulæ*.

I den ældste Tid holdtes to Gange om Aaret *comitia curiata* under den særlige Benævnelse *calata* (Gaius II, 101. Gell. XV, 27), forat Borgerne der kunde bekjendtgjøre deres Testamenter, hvorved der i en Tid, da Færdigheden i at affatte juridiske Dokumenter endnu var ringe, opnaaedes en vis Sikkerhed og Kontrol. (Alle videre Gjetninger om denne Form, der var forsvunden mange Menneskealdere før Cicero, ere unyttige.) *Testamentum in procinctu* (i Kamprustning) var væsentlig en af den i Krig udrykkende

---

[1]) Visse Specialiteter, f. Ex. om den strengeste Landflygtigheds, Deportationens, Indflydelse paa Retten til at testere, forbigaaes her; om *Latini Juniani* se Kap. 2 § 20.

Borger umiddelbart før en Kamp tilstrækkelig vidnefast (Plutarch nævner tre eller fire Vidner) afgiven Erklæring om hans sidste Villie; der antydes en ikke videre bekjendt Forbindelse med Auspicierne (Gaius II, 101. Festus v. *in procinctu*. Cic. *de nat. deor.* II, 3. Plut. *Coriol.* 9). Vellejus Paterculus (II, 5) omtaler denne Form ved den numantinske Krig, Cicero betegner den som længst forsvunden.[1])

Testamentum per æs et libram var (efter Gaius II, 103. Ulp. *fr.* XX, 2 ff.) indklædt i en symbolsk Form, idet Boet, der skulde borttestamenteres, ved et Skinsalg overdroges til en *emptor familiæ pecuniæque* (egentlig Tyende og Formue), der efter Gaius oprindelig var Arvingen selv, under Tilstedeværelsen af Vidner (fem) og en saakaldet *libripens*, Vægtholder, der veiede Kjøbesummen i Kobber, med tilføiet mundtlig Erklæring, at der skulde forholdes (ogsaa med Hensyn til Legater) efter de affattede og foreviste *tabulæ ceræque*. Siden, da Arvingen ofte holdtes hemmelig (stundom af gode Grunde for at fjerne Intriger og forbryderiske Forsøg), optraadte en fra Arvingen forskjellig Skinkjøber (*dicis causa*). Det Væsentlige var altsaa det skriftlige Dokument, *tabulæ*, ofte affattet med juridisk Bistand, forseglet med flere Vidners Segl (med specielle Regler om Antal og Forseglingsmaade)[2]); Testamentet aabnedes (*resignabatur*) efter August hos Øvrigheden. Ansete Mænds Testamenter nedlagdes for Sikkerheds Skyld stundom i Templer, Cæsars og Augusts hos de vestalske Jomfruer.

Til disse civilretlige (i Loven anerkjendte) Testamentformer kom siden det hos Juristerne saakaldte prætoriske Testament uden *mancipatio*, altsaa blot skriftligt med et foreskrevet Antal af Segl o. s. v., hvilket dog indtil Antoninernes Tid ikke havde Virkning mod Arvinger efter Loven, *legitimi*, men fra denne Tid af regnedes for fuld-

---

[1]) Cæsar (*B. G.* I, 39) taler om almindelige skriftlige Testamenter, oprettede i Leiren under Tanken paa en om nogen Tid sandsynlig forestaaende Kamp.

[2]) Bestemmelser herom fra Neros Tid, rettede imod *falsarii*, omtales hos Svet. *Nero* 17; ogsaa om de Forseglendes Beskaffenhed og Forhold til Testamentets Indhold var der særlige Bestemmelser.

gyldigt. Særegne Lettelser med Hensyn til Formen, i visse Tilfælde ogsaa med Hensyn til Indholdet, indrømmedes i Keisertiden ved *testamenta militum.*

Ved Siden af dem, der først indsattes som Arvinger, kunde der indsættes eventuelle Arvinger (*heredes secundi, tertii*), som rykkede op til virkelig Arv, hvis de først Indsatte ikke kunde arve, fordi de vare døde, førend Arven faldt, eller vare blevne inhabile, saasom ved Tab af Borgerret, eller ikke vilde tiltræde Arven.

Sprogformen for testamentariske Bestemmelser fulgte ikke blot i Almindelighed en staaende Vedtægt, men var stundom strengt bunden til denne, naar Bestemmelsen skulde være gyldig. Til denne Sprogform hører Betegnelsen af Arveloddernes Størrelse, idet *as* betegner hele Arvemassen (*heres ex asse*) og Brøkdelene af *as* tilsvarende Dele af den (*heres ex semisse, triente* o. s. v.).

Foruden Arveladerens Berettigelse til i Almindelighed at gjøre Testament og Testamentets Form, var dets Gyldighed naturligvis ogsaa betinget af, at de Indskrænkninger respekteredes, som vare foreskrevne for Indsættelse og Udelukkelse af Arvinger og den øvrige Dispositionsret.

Til Arvinger kunde efter den ældre Ret kun indsættes bestemte individuelle Personer, naturligvis med *commercium* (se ovenfor; Slaver, idet de frigaves og bleve Borgere) [1]; først i den senere Keisertid tillodes det at testere til Fordel for Stæder, Fattige, Kirker o. s. v. Allerede i den ældre Tid fremkom efterhaanden flere Bestemmelser, hvorved Personer udelukkedes fra at kunne indsættes som Arvinger ved Testament, eller dog indskrænkedes med Hensyn til Adgang hertil. I denne Henseende ere vigtige, i Republikens Tid og siden, *lex Voconia* og i Keisertiden *lex Papia Poppæa. Lex Voconia* var foreslaaet af Almuetribunen Q. Voconius Saxa Aar 169 f. C. eller dog meget nær ved denne Tid. Denne Lov (hvis Fremkomst og Forhandling Livius havde fortalt i et tabt Stykke af 41de Bog, og som Cicero omtaler

---

[1]) Speciellere Bestemmelser, f. Ex. om den i visse Tilfælde tilladte Indsættelse af en Arving, hvis Fødsel ventedes (*postumus*), forbigaaes her.

in Verr. I, 11. *de rep.* III, 10. *de fin.* II, 17 ligesom Gaius II, 274. Dio Cass. LVI, 10 og Pseudo-Ascon. *ad Cic. in Verr. l. c.*) gik ud paa at forhindre Samling af større Formuer paa Kvindehaand, forsaavidt denne befordredes ved Testamenter, hvorved ogsaa sædelige Hensyn kunne have medvirket. Dens Hovedbestemmelse var derfor, at Ingen, der ved Census var opført med en Formue af 100,000 *asses* (*qui centum millia æris census esset*) [1]), maatte indsætte en Kvinde til Arving eller som Legat tildele hende mere end Arvingerne fik; selv til Gunst for en Datter, der som *sua* og eneste Barn vilde arve hele Faderens Formue, kunde ved Testament Indskrænkningen ikke tilsidesættes. [2]) Cicero omtaler (*in Verr. l. c.*), at man i hans Tid omgik denne Lov ved at undlade at melde sig ved Census, hvorved Lovens ordrette Anvendelse faldt bort. Om *lex Papia Poppæa* se nedenfor.

Indskrænkninger i Testationsfriheden til Gunst for lovlig berettigede Arvinger synes i den ældste Tid at have været meget ringe og bleve aldrig store. Vi vide ikke, fra hvilken Tid den Regel gjaldt, som omtales hos Juristerne (Gaius II, 123 ff. Ulp. XXII, 14 ff.), at *sui* ikke stiltiende kunde forbigaaes, *præteriri*, men udtrykkelig skulde erklæres for arveløse, *exheredari*, forat Testamentet skulde være gyldigt, ligesaa lidet som fra hvilken Tid det stod fast (saaledes som hos Pandektjuristerne), at overhovedet *sui*, ja endog Descendenter, der ikke vare *sui*, og Ascendenter og Sødskende ikke ganske ved et Testament kunde udelukkes fra deres Arveret efter Loven, medmindre der kunde paavises skjellig Grund til Udelukkelse, da ellers Testamentet

[1]) Denne Sum angives hos Gaius; Dio Cassius og Pseudo-Asconius have 100,000 Sestertier, enten ved en Misforstaaelse, eller fordi en senere Fortolkning havde substitueret denne Sum. Cato havde i sin Tale for Loven brugt Ordet *classicus* for at betegne de Borgere, hvem Bestemmelsen angik (se Kap. 2 § 7).

[2]) Det var meget tænkeligt, at en velhavende Fader med en Datter som eneste Barn, hvilken han vilde have til Arving, dog kunde ønske at gjøre Testament, dels for at indsætte Andre ved Siden af hende eller give Legater eller frigive Slaver, dels for at ordne Formynderskabet.

kunde anfægtes og af Domstolene omstødes som *testamentum inofficiosum* (*Dig.* V, 2: *de inofficioso testamento*; den første Omtale af slig Klage for *centumviri* findes Plin. *Epist.* V, 1. VI, 33, men uden Navnet). Men Lovarvingernes Krav kunde tilfredsstilles ved, hvad der senere kaldtes *portio legitima* (*quarta*). Specialbestemmelserne herom vedkomme os ikke.

Forseelse imod Betingelserne for Testamentets Gyldighed bevirkede, at det som *injustum* omstyrtedes (*rescindebatur*) ganske eller delvis, hvorhos Omstændigheder, der indtraadte efter Testamentets Affattelse, kunde gjøre det uvirksomt (*irritum*) eller bryde det. Angivelsen af de Tilfælde, i hvilke trods Mangler ved Testamentet de Indsatte dog kunde erholde *bonorum possessio*, saa at Arven ikke blev *caducum*, arveløs Formue, hører til den rent juridiske Detail, ligesaa vel som Bestemmelserne om Arvingers Ret til Tilvæxt i deres Lod paa Grund af andre Arvelodders Bortfalden (*jus accrescendi*). Testamentet kunde forandres, saalænge Testator var ilive.

Til Testamentets Virksomhed krævedes, at den indsatte Arving, forsaavidt han var *extraneus*, erklærede sig villig til at modtage Arven (med de til den knyttede Betingelser og Forpligtelser), *cernere hereditatem* eller *adire her.*, for hvilken Erklæring der i Testamentet selv kunde fastsættes en Frist og iøvrigt gaves særlige Forskrifter. Forpligtet til at modtage Arven, selv om Boet ansaaes for at være overforgjældet og medføre Fallit for Arvingen, (*heres necessarius*) var efter Loven *suus*, men fritoges dog senere ved Prætors Edikt (saa at Falliten skete under Arveladerens Navn, *ut potius parentis bona veneant*, Gaius II, 158), og dernæst ubetinget en indsat Slave (en Indsættelse, der stundom skete just for at afvende Skinnet af Fallit fra Arveladeren).

Anm. 1. Særegne Regler gjaldt for Arv efter Frigivne, *liberti*, og om emanciperede Sønner, *emancipati*. Om den Frigivne se Kap. 2 § 20. Hovedreglen var, at *ab intestato* arvede Patronen, naar der ikke var *heredes sui* (og Kvinden havde ikke *sui* og kunde ikke gjøre Testament uden Indvilligelse af Patronen som *tutor*). Ved Testament maatte der gives Patronen Halvdelen af Boet, naar der ind-

sattes *extranei*, og naar der indsattes Børn, maatte *libertus centenarius* (Eier af 100,000 Sestertier) tildele Patronen en Barnelod, *portio virilis*. Dog befriede *jus trium liberorum* fra disse Indskrænkninger. Resten er uden Betydning for os. *Emancipatus* betragtedes med Hensyn til Arv i det Hele som Frigiven og *emancipator* (altsaa i Almindelighed Fader eller Bedstefader) som Patron; i visse Tilfælde arvede ogsaa (i Henhold til Ediktet) Fader og Slægt.

Anm. 2. Ved Testamentet kunde ogsaa (i bestemte foreskrevne Former og Udtryk) gives Legater, det er Andele, som udrededes af den egentlige Arving eller Arvingerne (*legare ab herede*, Cic. *Top.* 4). I Keisertiden kunde Legater ogsaa gives i særlige senere Tilføielser til Testamentet, *codicilli*, for hvis gyldige Form der atter gaves Regler. Til Legater sluttede sig de saakaldte *fideicommissa*, det er saadanne Legater, som Arvingen opfordredes til at udbetale til Personer, hvem der ikke lovskraftig ligefrem kunde tildeles Noget (f. Ex. en *peregrinus*, i den sullanske Tid en Proskriberet, Cic. *in Verr.* I, 47) eller dog ikke saa Meget, som der ønskedes (f. Ex. en Kvinde paa Grund af *lex Voconia*). Oprindelig vare disse *fideicommissa* ikke retsgyldige imod Arvingen, men beroede paa hans gode Tro og Redelighed mod Arveladeren (hvoraf Navnet), men fra August af fik de en vis Retsgyldighed, saa at Processer derom kunde føres og fra Claudius af henlagdes til en egen *prætor fideicommissarius* (se Kap. 5 § 8) og i Provindserne til Statholderne; paa den anden Side indførtes indskrænkende Bestemmelser for *fideicommissa*, f Ex. imod *peregrini* og mod *feminæ* ved *lex Papia Poppæa*. Ved Legater i det Hele gaves til forskjellige Tider Bestemmelser for at hindre en Størrelse deraf, der i altfor høi Grad forringede selve Arven eller gjorde den illusorisk, saaledes ved *lex Voconia* angaaende Legater til Kvinder og angaaende Legater i Almindelighed ved *lex Falcidia* fra Aar 40 f. C. (Tidsbestemmelsen hos Dio Cass. XLVIII, 33. *Quarta Falcidia* er den Fjerdedel af hele Arvemassen, som efter Legaternes Udbetaling maatte blive tilbage til Arvingen).

Anm. 3. En ikke ringe Rolle i den romerske Arveret i Keisertiden spiller *lex Papia Poppæa de maritandis ordinibus*

fra Augusts Tid. Det er allerede ovenfor (Kap. 5 § 10 a) udviklet, at der i Romerstaten fra gammel Tid af var en Bestræbelse tilstede for at fremme lovlige Ægteskaber og Opdragelsen af Børn; men disse Bestræbelser, der vare knyttede til den efterhaanden synkende og uvirksomme Censormyndighed, tabte al deres Betydning ligeoverfor den i Republikens sidste Periode tiltagende Usædelighed og Ulyst til at underkaste sig Ægteskabets Baand og Børneopdragelsens Byrde, et Forhold, der navnlig i Forening med Borgerkrigene lod befrygte eller endog virkelig mærke en Aftagelse, i det Ringeste af den gamle og ægte Befolkning. Allerede af Julius Cæsar ventedes Forholdsregler herimod (Cic. *pro Marc.* 8: *curæ augendæ subolis.* Dio Cass. XLIII, 25)[1]), og Spor af Sligt findes i Bestemmelserne om, at Kvægholderne i Italien imellem deres Hyrder skulde have mindst ⅓ voxne Fribaarne, *puberes ingenui,* og tillige imod langt Ophold af Borgere udenfor Italien (Svet. *Jul.* 42). Sagen gjenoptoges af August og førte, efter tidligere især ved Aar 18 og 17 f. C. faldende Forsøg (se herom Dio Cass. LIV, 16. Hor. *carm. sæcul.* 17-20[2]). Svet. *Aug.* 34) endelig under ikke ringe Modstand og Uvillie fra den høiere Middelstands (Ridderstandens) Side, Aar 9 e. C. til den nævnte Lov, til hvis fulde Gjennemførelse der dog maatte gives nogle Aars Frist (se Dio Cass. LVI, 1. 7. 10. 23. Svet. *l. c.*). Loven, der efter Titlens Antydning kan synes mest direkte rettet paa Senat og Ridderstand og ved hvilken Tacitus, maaske dog med Urette, lader fiskalske Hensyn have medvirket (*Ann.* III, 25: *incitandis cælibum pœnis et augendo ærario*), gik ud

---

[1]) Allerede i sit første Konsulat havde Cæsar i Loven *de agro Campano dividendo* taget særligt Hensyn til Fædre med tre Børn (App. *Civ.* II, 10).

[2]) *Diva, producas subolem patrumque prosperes decreta super jugandis feminis prolisque novæ feraci lege marita.* Gjentagne Forsøg og Lempelser af den Aar 18 under Augusts eget Navn fremkomne Lov (*lex Julia*) antyde Sveton (*l. c.*) og Dio Cassius (LVI, 7). Henlæggelsen af denne Gjenstands første Forhandling til Aar 28 f. C. beror paa en Mistydning af Tacitus (*Ann.* III, 28), der kun siger, at den og andre Foranstaltninger fremkom efter den bestemtere Grundlæggelse af Monarchiet Aar 28.

paa Opmuntring til frugtbare Ægteskaber, og indeholdt altsaa Bestemmelser til Tab og Skade for *cælibes* og *orbi* (*orbæque*), som indirekte bleve Belønninger for dem, der havde ægte Børn (*præmia liberorum*, *ἆθλα πολυπαιδίας* Dio Cass. XLIII, 25. LIII, 13). Bestemmelserne angik væsentlig Arv, men kun Arv efter Testament (ikke efter Loven), og Legater, dog saaledes, at *cognati* og *affines* indtil en vis, ikke angiven Grad undtoges fra Bestemmelserne, der iøvrigt tildels ere smaalige og indviklede og i flere Punkter kun ufuldstændig bekjendte.

a. Den ugifte Mand fra det 25de til det 60de Aar, den ugifte Kvinde fra det 20de til det 50de Aar (med Undtagelser for Enker i en vis Tid) vare, forsaavidt de ikke vare *cognati* eller *affines*, udelukkede fra at arve efter Testament eller nyde Legater derefter. (Hertil sluttede sig speciellere Bestemmelser om Ægteskabets Art i Forhold til Stand og om Skilsmisse.)

b. *Orbus* og *orba* i samme Alder ere væsentlig udelukkede fra det Halve af en dem tildelt testamentarisk Arvelod eller Legat. Derhos bestemtes det, at Ægtefolk uden Børn kun kunde testere hinanden 1/10 af hvers Formue, men, naar de havde Børn, Mere i Forhold til disses Antal. I Friheden for denne Indskrænkning bestod altsaa *jus liberorum*, sædvanlig *trium liberorum* (i enkelte Tilfælde var ét Barn tilstrækkeligt) eller endog *quattuor liberorum*, idet Kravet var forskjelligt efter Vedkommendes Kjøn, Stand, f. Ex. ved *liberta*, Sted (Forskjel imellem Italien og Provindserne) og for visse Forhold. Naturligvis mente Loven selvavlede Børn; dog sees af Tacitus (*Ann.* XV, 19), at indtil Nero, i det Ringeste i visse Tilfælde, Adoptivbørn gjorde Fyldest.

Udenfor Arveretten var der tillagt Mænd med Børn visse Æresfortrin, navnlig ved Valg af Magistrater (Tac. *Ann.* II, 51. Plin. *Epist.* VII, 16), ved Lodkastning om Provindser (Tac. *Ann.* XV, 19. Dio Cass. LIII, 13) og ved Tiltrædelsen af Konsulatet (Gell. II, 15, hvor det henføres til *lex Julia*), og Fritagelse for visse Byrder, f. Ex. med Hensyn til at være *tutor* eller Dommer (om Dommerfritagelsen Svet. *Claud.* 15). *Jus trium liberorum* var tillagt Vestalinderne som et Æresfortrin (Dio Cass. LVI, 10), og fra Claudius af fritoges Soldaterne for Bestemmelserne imod *cælibes* (Dio

Cass. LX, 24), ligesom ogsaa *vacatio legis Papiæ Poppææ* i enkelte andre Tilfælde forekommer som offentlig lovet Belønning (Svet. *Claud.* 19). Men der indsneg sig snart den Uskik, at Keiseren gav *jus liberorum* ligefrem som en Naadegave (Dio Cass. LV, 2; flere Exempler i Plinius's Breve, f. Ex. om Svetonius X, 94; Galbas Sparsomhed i denne Retning fremhæves af Svet. *Galba* 14). De i *lex Papia Poppæa* indeholdte Indskrænkninger medførte ikke sjelden, at en tildelt Arvelod blev *caducum* ved Arvingens Disqvalifikation, hvilket *caducum* enten *jure accrescendi* tilfaldt andre Arvinger (Ascendenter og Descendenter og *heredes patris*) eller *fiscus*, hvis Ret udvidedes af Caracalla.

Lex Papia Poppæa, der ikke gik ud fra en strengere sædelig Opfattelse af Ægteskabet eller fremkom med sædelig Autoritet (— ingen af de to Konsuler, der foreslog den, var gift —), frembragte Chikaner og Angivelser (Svet. *Nero* 16: *delatores legis Papiæ Poppææ*) og mange Slags Forsøg paa at omgaa den (se Tac. *Ann.* XV, 19. Svet. *Tib.* 35), men ingen betydelig og varig Virkning for det paatænkte Formaal; Tilbøieligheden til et løst og usædeligt Liv blev lige stor (Tac. *Ann.* III, 25), og Savnet af Børn gjorde rige Mænd og Kvinder til Gjenstand for Arvejægernes ivrige Opmærksomhed (Sen. *Cons. ad Marc.* 19. Juvenal paa mange Steder). De christelige Keisere fra Constantin af ophævede under Indflydelse af de christelige Forestillinger om Kydskhed og Afholdenhed de ved *lex Papia* bestemte Indskrænkninger imod *cælibes* og *orbi* (*Cod. Theod.* VIII, 16, 1. *Cod. Just.* VIII, 58, 1. 59, hvorved ogsaa *jus liberorum* tabte sin Betydning), Theodosius II ogsaa Indskrænkningen i Ægtefolks indbyrdes Testationsret (*Cod. Theod.* VIII, 17, 2. 3).

§ 11.

Den private Retspleie, *juris dictio*; dens Form i Almindelighed.[1])

Behandlingen af private Retssager, *causæ privatæ* (*judicia privata*, Retsforhandlinger og Afgjørelser i slige Sager),

---

[1]) Vor Kundskab om den private Retspleie i det Enkelte er saare mangelfuld. Kun fire af Ciceros Taler (*pro Quinctio, pro Roscio comœdo,*

der, som alle romerske Instituter, oprindelig var beregnet paa Borgernes Samling i en enkelt By med et ikke stort Distrikt og om hvis Udvikling igjennem Sædvane og mulig Omordning ved organisatoriske Love vi med Undtagelse af et Par Detailpunkter savne Efterretninger, beroede paa en eiendommelig Samvirken imellem en Øvrighedsperson, der ledede hele Retsvæsenet og hos hvem alle enkelte Processer anlagdes og indlededes, og et Antal til Dommervirksomhed i Almindelighed udtagne Borgere, saaledes at Magistraten forelagde en eller flere af disse hver enkelt Sag i en bestemt Skikkelse til Paadømmelse, og derefter hævdede og gjennemførte den fældede Dom. En Adskillelse af overordnede og underordnede Domstole og samme Sags Prøvelse i flere Instantser var den romerske Republik aldeles ubekjendt. Al Retsforhandling var, om der end fremlagdes skriftlige Dokumenter som Beviser, absolut mundtlig og offentlig. Øvrighedspersonen sagdes *jus dicere*, og hans Virksomhed hed *juris dictio* (i Modsætning til *quærere* og *quæstio* om Kriminalundersøgelse, der laa aldeles udenfor denne Øvrigheds Opgave [1])), Dommerne tilfaldt det egentlige *judicare*, og enhver

ufuldstændig, *pro Tullio*, kun et Brudstykke, og *pro Cæcina*) ere holdte i private Sager, og de ellers forekommende Træk ere adspredte og sparsomme, for den ældre Keisertid nogle hos Plinius den Yngre. De senere Retskilder give vel Oplysning om Klagers og Paastandes Formulering i forskjellige Retstilfælde (*actiones*), men forudsætte den hele Retsorganisation, Domstolene og deres Forhandlingsmaade, som given, uden at skildre den, og forudsætte den i den senere og seneste Keisertids Form. I *fragm. Vatic. jur. Rom.* § 197. 198 nævnes en *lex Julia privatorum* (*judiciorum*) og en *lex Julia publicorum*, og den første antydes ligeledes i *Dig.* V, 1, 2 § 1, uden Tvivl begge af August (Macrob. *Sat.* I, 10, 4: *Augustus in legibus judiciariis*); men om disse Loves Omfang og Indhold savne vi al nærmere Kundskab.

[1]) Enkelte senere ikke-juridiske Skribenter, navnlig Sveton (*Jul.* 43. *Aug.* 33 o. s. v.), anvende unøiagtig *jus dicere* ogsaa om Kriminalretspleien. Ved Siden af den egentlige Afgjørelse af Retstrætter betegnes ogsaa som *juris dictio* (*voluntaria*) Magistratens sanktionerende Medvirkning ved frivillige bindende Handlinger, der tildels indklædtes i Formen af en Proces og Dom, navnlig *in jure cessio*, *adoptio*, *emancipatio* og *manumissio*. Denne Art af *juris dictio* udøvedes ogsaa af Konsulerne, endog i den senere Tid.

Privatproces forhandledes i to Afsnit, først det indledende hos Magistraten, *in jure*, derefter det endelige hos Dommeren eller Dommerne, *in judicio* (Cic. *de inv.* II, 19. Paul. *Dig.* I, 1, 11: *ubicumque prætor . . . jus dicere constituit, is locus recte jus appellatur*; *in jus vocare*; *in jus ire* o. s. v.). Den i Spidsen for Retsvæsenet staaende Øvrighed var oprindelig Kongen, derefter Konsulerne (uden at vi vide Noget om Fordelingen imellem dem) og under deres Fraværelse *præfectus urbi*, fra Aar 366 af Prætor, og, da der blev flere Prætorer, *prætor urbanus* (en Sidegren under *prætor peregrinus*; se Kap. 5 § 8). Til den af ham i Byen og dens Distrikt personlig udøvede Jurisdiktion og til det umiddelbart under ham virkende Dommerpersonale kom, ved Statens Udvidelse til at omfatte en Borgerbefolkning i Municipier (Præfekturer og Kolonier) og adspredt i Provindserne, en Municipal- og Provindsjurisdiktion, hvoraf først i Keisertiden, da Borgerretten blev almindelig, udviklede sig en samlet Retsorganisation for hele Riget.[1]) At der hos Prætoren, der tillige var administrativ Øvrighed, stundom endog Feltherre, ikke forudsattes eller krævedes juridisk Dannelse, men at han kunde benytte Juristers Bistand baade ved Affattelsen af sit Edikt (§ 2) og ved enkelte forekommende Tilfælde, er ovenfor omtalt (Kap. 5 § 2).

§ 12.

Dommerne, *judices*.

Dommerne vare private Borgere, af hvilke et vist Antal udtoges til dette Hverv, uden Hensyn til juridisk Kundskab og Dannelse, men under Hensyn til Stilling og personlig Hæderlighed, saaledes at Prætor (*prætor urbànus* og *prætor inter peregrinos*) maatte holde sig til Listen (*album*; se nedenfor) over disse bestemte Mænd. Saalænge Folket selv dømte i offentlige Sager, vare de paa Dommerlisten

---

[1]) Paa den successive Udvikling af Jurisdiktionen beroede Inddelingen af *judicia* i *legitima* og *quæ imperio continentur*; som *legitima* betegnedes de, der fandt Sted i Byen Rom og *intra primum urbis Romæ milliarium*, imellem blotte romerske Borgere, og under en enkelt Dommer (Gaius IV, 103 og 104).

opførte Mænd kun bestemte for *judicia privata* (maaske med Undtagelse af *quæstiones extraordinariæ* ifølge en Speciallov), men fra den Tid af, da der oprettedes faste Domstole, *quæstiones perpetuæ*, for de tidligere af Folket paadømte kriminelle Sager, *judicia publica*, besattes disse Domstole for hver enkelt Sag med et vist, i Lovene for de enkelte *quæstiones* bestemt, Antal af de samme Mænd, som dømte i private Sager.[1]) (Om *centumviri* se nedenfor.) Dommerne toges

---

[1]) Det er en imellem de Nyere udbredt og vistnok af de Fleste antagen Mening, at der enten fra Begyndelsen af, da de regelmæssige *quæstiones* oprettedes for *judicia publica*, var en dobbelt Dommerklasse (Dommerliste), en for *judicia publica* og en for *judicia privata*, eller at i det Ringeste en saadan Adskillelse indtraadte fra C. Gracchus af, idet hans og de følgende *leges judiciariæ* fra Republikens Tid antages kun at have angaaet *judicia publica*, og holdt sig til August, saaledes at i *judicia privata* udelukkende Senatorerne indtil den Tid vedbleve at fungere; men denne Mening maa afvises som aldeles ubegrundet og forkert. Det er rimeligt nok, at de politiske Processer spillede en Hovedrolle i den Kamp, der fra Gracchus af førtes om Domstolenes Besættelse, men ogsaa mange Privatprocesser, derimellem de, der opstode af Statsforpagtningerne, havde en Betydning og gave en Indflydelse, som man vist ikke vilde lade Senatorerne udelukkende beholde. Hovedsagen er imidlertid, at hverken Historikerne og andre Skribenter eller Cicero i de mangfoldige Steder, hvor han berører denne Gjenstand, med et eneste Ord omtale eller antyde en særskilt Klasse af *judicia*, men tale aldeles almindeligt, f. Ex. *judicia turpiter administrari, ad res judicandas alium ordinem postulari* o. s. v., og dernæst, at ogsaa paa de Steder, hvor der tales om Dommervalg, *judicem legi*, og Qvalifikation derfor (*quare judicem legi non liceat* Cic. *pro Cluent.* 43) eller om Dommerne i Almindelighed som en hæderlig Klasse (*judices selecti*, Hor. *Sat.* I, 4, 123), ikke er fjerneste Antydning af en dobbelt Klasse af Dommere. Hertil kommer, at Revisionen af det *album judicum*, der aabenbart angaar *judicia publica*, var henlagt til *prætor urbanus* (se oppe i Texten), som aldeles Intet havde at gjøre med *judicia publica*, men som fra gammel Tid, da der alene valgtes *judices* for *judicia privata*, beholdt Ledelsen af dette Anliggende. Det Sted hos Sveton (*Aug.* 32), hvorpaa man beraaber sig, viser paa det Tydeligste, at han forefandt en fælles Dommerklasse for *judicia publica* og *privata* (*maleficium . . . negotium*), men, da de smaa private Sagers Antal blev uoverkommeligt, dannedes en egen Dommerafdeling, *decuria*, for private Bagatelsager (*de summis levioribus*), medens de vigtigere Privatsager, som hidtil, paadømtes af de øvrige for begge Arter af *judicia* fælles *decuriæ*. Skjøndt Cicero har meget

indtil Gracchernes Tid af Senatet (Pol. VI, 17: *ἐκ τῆς συγκλήτου ἀποδίδονται κριταὶ τῶν πλείστων καὶ τῶν δημοσίων καὶ τῶν ἰδιωτικῶν συναλλαγμάτων, ὅσα μέγεθος ἔχει τῶν ἐγκλημάτων*; ved denne Begrændsning tænkes uden Tvivl paa de til Ædilerne eller *decemviri* henlagte Sager. Plut. *Ti. Gracch.* 16). Efter hvilke Regler Senatets Medlemmer, der alle maatte ansees for at have de nødvendige Betingelser, udtoges til denne Forretning eller fritoges for Byrden, derom vide vi Intet. I Gracchertiden reiste sig en Misfornøielse med den Indflydelse og Magt, som denne Senatorerne alene forbeholdte Virksomhed gav dem, og denne Misfornøielse førte efter Bevægelser, der allerede begyndte i Ti. Gracchus's Tid (Plut. *Ti. Gracch.* 16. Dio Cass. *fr.* 83, 7. Macrob. *Sat.* III, 14, 6 [II, 10]), til en Lov af C. Gracchus i Aaret 122 (*lex Sempronia judiciaria*), hvorved Dommervirksomheden med Udelukkelse af Senatorerne overførtes paa Ridderstanden (*judicia a senatu ad equites translata sunt.* Vell. Paterc. II, 6. 32. Tac. *Ann.* XII, 60. Florus II, 1. 5. App.

---

ringe Anledning til i de faa privatretlige Taler at berøre Dommernes personlige Stilling, betegner han dog *pro Rosc. Com.* 14, hvilken Tale er holdt før Sullas Diktatur, da man altsaa mener, at Senatorerne alene fungerede i *judicia privata* og Ridderne i *publica*, en romersk Ridder som Dommer i en Privatproces. Naar Gellius (XIV, 2) omtaler, at han af Prætorerne var *lectus in judices, ut judicia, quæ appellantur privata, susciperet*, er dette en simpel Følge af, at alle *judicia publica* paa hans Tid vare gaaede over fra de regelmæssige Domstole til Senatet eller *præfectus urbi.* Hvorledes man af *fragm. Vat. jur. Rom.* § 197—198 kan slutte Noget om to særskilte Dommerklasser, fordi Bestemmelse om Fritagelser for Dommerfunktion fandtes baade i *lex Julia publicorum* og i *lex Julia privatorum*, er ubegribeligt, især naar man betænker den ængstelige Omstændelighed, hvormed Romerne i deres Love gjentage Specialbestemmelser istedenfor at henvise til en almindelig Bestemmelse i en anden Lov. Iøvrigt kan ved Kampen om Dommerlisten foruden politiske Grunde vel ogsaa fra den ene Side et Ønske have gjort sig gjældende om af en talrigere Klasse at kunne gjøre et virkeligt Udvalg; det indtil Sulla lidet talrige Senat, af hvilket en stor Mængde Medlemmer foruden dem, der hindredes ved Alder og Sygdom, vare optagne af anden Gjerning i Byen og udenfor, maatte lettest vise sig utilstrækkeligt ligeoverfor Mængden af private Processer. Sullas Fordobling af Senatet antydes jo foranlediget tildels ved den det udelukkende overdragne Dommervirksomhed (Tac. *Ann.* XI, 22: *cui judicia tradiderat*).

Civ. I, 22. Cic. *in Verr. act.* I, 13 og der Pseudo-Ascon. Plin. *H. N.* XXXIII, 34 i uklare deklamatoriske Udtryk. Varro hos Nonius p. 454).[1] Ridderstanden blev nu i det Hele i Besiddelse af Dommervirksomheden indtil Sullas Diktatur (Cic. *l. c.*: *annos prope quinquaginta continuos*, med en Overdrivelse. Vell. Paterc. II, 32), dog ikke uden Kampe, Afbrydelser eller Indskrænkninger, om hvilke Efterretningerne ere ufuldstændige og lidet vigtige for det almindelige Forhold; vigtigst er den Egenhed, som viser sig i en brudstykkevis opbevaret *lex de repetundis* (Bruns p. 52. *C. I. L.* I p. 49, høist sandsynlig *lex Acilia* kort efter C. Gracchus), at der nemlig for en enkelt *quæstio*, den *de repetundis*, dannes en særegen Dommerliste af 450 ikke-senatoriske Borgere ved aarligt Valg, *lectio*, af den denne *quæstio* ledende Prætor (i det første Aar, da en saadan Prætor ikke endnu var bleven valgt, af *prætor peregrinus*).[2] Sulla gav det af ham fordob-

---

[1]) Plutarch (*C. Gracch.* 5) taler om en Forbindelse af Senatorerne og 300 Riddere til i Forening at beklæde Dommerstillingerne, og i Udtoget af Livius LX siges Gracchus's Lov at have gaaet ud paa en Kombination af Senatorerne med 600 Riddere, omtrent det dobbelte Antal; begge Efterretninger bero paa en rigtignok besynderlig Forvexling enten med Servilius Cæpios Lov eller med M. Livius's Forslag i Aaret 91.

[2]) Bestemmelsen om *census equester* er kun et ikke usandsynligt Supplement paa to Steder i Loven. Man kan ledes til den Formodning, at C. Gracchus's Lov kun i Almindelighed henlagde Dommervirksomheden til Ridderstanden, men at Gjennemførelsen for de enkelte *quæstiones* ordnedes særskilt. De almindelige *leges judiciariæ*, der nævnes i dette Tidsrum, ere: a) *Lex Servilia Cæpionis* fra Aar 106, der efter Tacitus (*Ann.* XII, 60) tilbagegav Senatet Domstolene, efter Julius Obsequens (*c.* 41 [101]) og Cassiodor *Chron.* delte den imellem begge Stænder, medens Cicero kun betegner den som foreslaaet i Senatets Interesse og som ikke velset af Ridderstanden (Cic. *de orat.* II, 48. *de invent.* I, 49. *Brut.* 44), hvilket den allerede kunde være ved at dele imellem Stænderne. Cicero antyder imidlertid *pro Corn. ap. Ascon.* p. 107, at først ved *lex Plautia* Senatorer og Riddere traf sammen i Domstolene. Hvorlænge Loven bestod, vides ikke, men Aar 92, da P. Rutilius Rufus domfældtes, vare Ridderne ene i Besiddelse af *judicia*. b) *Lex Livia* (foreslaaet Aar 91 af Almuetribunen M. Livius Drusus), der gik ud paa en Deling af Dommervirksomheden imellem Senatorerne og 300 dertil udvalgte romerske Riddere (Liv. *Epit.*

lede Senat Dommervirksomheden tilbage og fjernede Ridderstanden (Vell. Paterc. II, 32. Tac. *Ann.* XI, 22; hos Cicero finde vi Senatets udelukkende Besiddelse og Misstemningen imod de udelukkende senatoriske Domstole idelig antydede i Talen *pro Roscio Amerino* og især i Verrinerne, navnlig i *divinatio* og *actio* I, samt *actio* II, I, 2).[1]) I Aaret 70 foresloges af Prætoren L. Aurelius Cotta og vedtoges en Lov (*lex Aurelia judiciaria*), der optog den i *lex Plautia* liggende Tanke, ved Dommerlistens Sammensætning ikke udelukkende at holde sig til de to høiere Stænder, men fjernede Folkevalget, fordelte Pladserne mellem Stænderne efter en bestemt Regel og fastsatte en vis Census for de plebeiske Medlemmer (som Garanti for nogen Selvstændighed og Dannelse og som nødvendig Betingelse for den ulønnede Virksomhed), saaledes at Listen dannedes af Senatorer, Riddere og *tribuni ærarii* (om hvilke sidste se Kap. 2 § 17), uden Tvivl et lige Antal af hver Stand (Cic. *pro Cluent.* 47. Ascon. *ad Cic. in Pis.* p. 129. *pro Corn.* p. 98. p. 107. Svet. *Jul.* 41. Dio Cass. XLIII, 25; Vell. Paterc. II, 32 lader Domstolene ved denne Lov deles *æquabiliter* imellem Senatorer og Riddere; ogsaa Cicero forbigaar *pro Cluent. l. c.* og *pro Font.* 12 *tribuni ærarii*, som han derimod *ad Q. fr.* II, 6. 16. *ad Att.* I, 16 nævner som dømmende, idet han paa hine to Steder lader dem gaa ind under Ridderne, med hvis blot paa Census beroende Qvalifikation deres egen stemmede overens; Plut. *Pomp.* 22

LXXI, App. *Civ.* I, 35, hvor Ordene ikke sige, hvad man har lagt deri, at de 300 udvalgte Riddere optoges i Senatet; dette siges dog udtrykkelig hos Aurel. Vict. *vir. ill.* 66; Vell. Pat. II. 13 lader Loven gaa ud paa en Tilbagegivelse af Domstolene til Senatet); Loven kasseredes med de øvrige *leges Liviæ* i samme Aar. c) *Lex Plautia* (foreslaaet Aar 89 af Tribunen M. Plautius Silvanus), efter hvilken hver Tribus ved Afstemning skulde udvælge 15 til den selv hørende Borgere uden Hensyn til Stand til at danne Dommerlisten (Ascon. *ad Cic. pro Corn.* p. 107). Loven synes at have bestaaet meget kort, da den ikke videre omtales og Ridderstanden i Tiden umiddelbar før Sullas Diktatur aabenbart var i Besiddelse af Domstolene.

[1]) Charakteristisk for Appian og Plutarch er det, at Ingen af dem nævner denne Sag imellem Sullas Foranstaltninger; heller ikke i Indholdsangivelsen af Livius nævnes Forandringen.

og Exoerpisten af Livius's 97de Bog fortælle, at Domstolene atter overgaves Ridderstanden). [1])

Medens der, saalænge alene Senatorer dømte, som ovenfor bemærket, ikke kunde være Tale om et Udvalg efter personlig Hæderlighed, der maatte tillægges enhver Senator, men kun om Fritagelser og Hindringer, maatte et Valg nødvendigvis indtræde, saasnart den talrigere Ridderstand og de vistnok ligesaa talrige *tribuni ærarii* kaldtes til Deltagelse, og dette Valg (*dilectus et notatio judicum*, Cic. *Phil.* V, 5) gjentoges hvert Aar (vel væsentlig ved en Revision og Udfyldning af Listen for det foregaaende Aar), saaledes at det hele Antal nu betegnes som *judices lecti* (Cic. *pro Cluent.* 43 i de bedste Haandskrifter) eller *selecti* (Cic. *in Verr.* II, 13, men om Dommerlisten i en Provinds. Hor. *Sat.* I, 4, 123, hvor Optagelsen imellem disse *judices* gjælder som Bevis for hæderlig Vandel. Ovid *Am.* I, 10, 38. *Trist.* II, 132. Sen. *de benef.*. III, 7. Plin. *H. N.* XXXIII, 31). Efter Cicero (*pro Cluent.* 43) foretoges dette Valg aarlig af *prætor urbanus* under Ed og med Hensyntagen til bestemte Udelukkelsesgrunde, navnlig *judicium turpe* (*de quibus causis judicem legi non liceat*) og maaske til andre os ubekjendte specielle Regler. [2]) De Optagne opførtes paa en Liste, *album judicum* (Navnet i denne Form først hos Asconius p. 147 Hot. og hos Svet. *Claud.* 16. *Domit.* 8), der nedlagdes i eller ophængtes ved *ærarium* (Cic. *Phil.* V, 5). [3])

---

[1]) Det lige Antal Medlemmer følger saavel af Udtrykket *æquabiliter* hos Vellejus, som af Analogien med Livius Drusus's Lov, ligesom deraf, at ellers baade Indflydelsen vilde være bleven ulige fordelt imellem Stænderne og Byrden uligelig, da efter meget bestemte Angivelser i hver enkelt *causa publica* et lige Antal af hver Stand voterede; se foruden de citerede Steder af Ciceros Breve Asconius's Beretning om Voteringens Udfald i Slutningen af Kommentaren til *pro Scauro* og *pro Milone*.

[2]) I *lex Acilia* (se ovenfor) udelukkes fra den særlige Dommerliste, der efter denne Lov skulde dannes for *judicia repetundarum*, med Fjernelse af Senatorer og Senatorers Fædre, Sønner og Brødre, Enhver, *qui mercede conductus depugnarit quive quæstione judicioque publico condemnatus sit, quocirca eum in senatum legi non liceat*, og der kræves en Alder af ikke under 30 og ikke over 60 Aar, samt Bolig i Byen Rom eller inden *mille passus* derfra. Bruns p. 55. 56.

[3]) I *lex Acil. v.* 14 foreskrives, at de valgte Dommeres Navne skulde udstilles skrevne med sort Farve paa en hvid Tavle (*in tabula, in albo, atramento scripta*).

Medens Enkelte søgte Optagelse paa denne Liste for Anseelses og Indflydelses Skyld (Cic. *in Pis.* 39), søgte Andre at undgaa det besværlige og vel stundom Ubehageligheder medførende Hverv [1]), og benyttede gjerne de Fritagelser (*vacationes judicandi*), som vare indrømmede i visse Tilfælde; Cicero beretter (*Brut.* 31), at Scipio Africanus den Yngre havde gjort Fordring paa en saadan Fritagelse som Augur, men at denne Paastand ikke toges til Følge; af to hidtil urigtig læste og forstaaede Steder i Brevene *ad Atticum* (V, 7 og 11) fremgaar, at Folk i den Tid søgte en blot nominel Udnævnelse til en *præfectura* hos Statholderen i en Provinds for derved at nyde den Fritagelse for at dømme, der tilstodes *præfecti*, naturligvis fordi de antoges egentlig at være fraværende i offentligt Hverv (*abesse rei publicæ causa*). [2]) Ved *lex Papia Poppæa* var *vacatio judicandi* en af Belønningerne for Besiddelse af Børn (Svet. *Claud.* 19). [3]) (Jfr. nedenfor om Krav paa Udvidelse af Dommerlisten og paa Retsferie i Keisertiden.) Da samtlige paa Listen optagne Dommere allerede i den sullanske Tid, da de alle vare Senatorer, havde været delte i to Dekurier (Cic. *in Verr.* I, 61. II, 32), formodentlig for lettere at fordele Virksomheden imellem dem, laa det nær efter *lex Aurelia* at dele dem i tre Dekurier efter Stænderne, og at dette var Tilfældet, sees af Beretningerne om Cæsar og M. Antonius. Om Udtagelse af Dommerne af de tre Stænder gaves nærmere, altsaa for Prætoren bindende Bestemmelser ved en af Pompejus i hans andet Konsulat Aar 55 foreslaaet Lov, hvis Indhold dog kun angives temmelig ubestemt (Cic. *in Pis.* 39 og der Asconius: *Pompejus promulgavit, ut amplissimo ex censu ex centuriis aliter atque antea lecti judices, æque tamen ex illis tribus ordinibus, res judicarent.* Cic. *Phil.* I, 8; jfr. Ps.-Sall. *de rep. ordin.* II, 3). Ogsaa den Lov, som Pompejus Aar 52

---

[1]) Dio Cass. LIV, 18 har en aabenbart ved Misforstaaelse eller Feilskrift forvansket Hentydning til en for Privatomgangen generende Bestemmelse for Dommere.

[2]) Se ovenfor S. 50 under Texten.

[3]) Efter et utydeligt Sted hos Frontin (*de aquis* 101) vare *curatores aquarum* (vel ogsaa *curatores frumenti* og *viarum*) under August fritagne for *judicia publica* og *privata* i en Fjerdedel af Aaret.

som Enekonsul midt under Bevægelserne efter Clodius's Drab, foreslog *de ambitu* (— den anden, *de vi*, havde en mere temporær Charakter —), indeholdt ved Siden af de specielle Bestemmelser om denne *quæstio* uden Tvivl flere almindelige Bestemmelser om Procesformen for alle *quæstiones* og derhos om Dannelsen af Dommerlisten, der begrændsedes til et Antal af 360 af alle de tre Stænder (Ascon. *arg. Milon.* p. 145. Cic. *Brut.* 94. *de fin.* IV, 1. *Dial. de orat.* 38. Dio Cass. XL, 52, der bestemt bevidner Bestemmelsernes Gyldighed for alle *quæstiones*. Vell. Pat. II, 76. Plut. *Pomp.* 55).[1] Selve Dannelsen af Dommerlisten efter denne Lov synes at være overdragen Pompejus selv, da der i Øieblikket ingen Prætorer var, ikke blot i den specielle, extraordinære *quæstio de vi* og *de cæde in via Appia facta* (Cic. *pro Mil.* 38. *ad fam.* VII, 3), men i det Hele (Dio Cass. *l. c.* Cic. [Cæl.] *ad fam.* VIII, 8. *ad Att.* VIII, 15, skrevet Aar 49, hvor de 360 paa Dommerlisten opførte Mænd betegnes som Pompejus hengivne).[2] Julius Cæsar fjernede som Diktator *tribuni ærarii* fra Domstolene, saa at kun Senatorer og Riddere bleve tilbage (Svet. *Jul.* 41. Dio Cass. XLIII, 25; jfr. Cic. *Phil.* I, 8: *leges judiciariæ Cæsaris*), maaske (se nedenfor om Keisertiden) saaledes, at Ridderstanden gav et større Bidrag end Senatet til at udfylde det voxende Behov af Dommere; thi af det af Pompejus fastsatte begrændsede Antal findes siden intet Spor. Efter Cæsars Død foreslog M. Antonius en aldrig til Virkelighed kommen Lov om Oprettelsen af en ny *tertia decuria judicum*[3] (Cic. *Phil.* V, 6. XIII, 2. 18) af Centurioner og deslige, som aabenbart skulde træde istedenfor *tribuni ærarii*, der altsaa havde udgjort en egen Dekurie. Imidlertid deltes ogsaa efter Cæsar den nu alene af Senatorer og Riddere bestaaende Dommerliste i tre *decuriæ*; thi da August fandt Dommerantallet for indskrænket,

---

[1] Jfr. Forfatterens *Opuscul. acad.* II p. 246 ff.

[2] At en lignende Hentydning til disse 360 ligger skjult i Cic. *ad Att.* IX, 13 § 4, er eftervist af Forfatteren i Nord. Tidskr. for Philologi, ny Række III S. 137 ff.

[3] Sammensætningen af denne Dekurie i det Enkelte synes Antonius at have overdraget sig selv (Cic. *Phil.* V, 5).

hedder det (Svet. *Aug.* 32), at han til de tre Dekurier føiede en fjerde af *ducenarii*, det er Borgere med en Census af 200,000 Sestertier (jfr. *libertus centenarius*), som skulde dømme *de levioribus summis*, altsaa af underordnet Rang. [1]) Disse *decuriæ judicum selectorum* gik saaledes over til Keisertiden (se ovenfor Citaterne af Seneca og Plinius), og der tilføiedes endnu under Caligula en femte (Svet. *Calig.* 16), medens Galba afslaar Oprettelsen af en sjette (Svet. *Galba* 14). [2]) Vi se, at disse Dekurier stundom revideredes af Keiserne selv, og at denne Revision stod i tydelig Forbindelse med Revisionen af Ridderstanden, idet der ogsaa omtales Optagelse af Mænd fra Provindserne (se Stederne ovenfor Kap. 2 § 15) [3]), men om den nærmere Ordning og om Magistraters mulige Medvirkning vide vi Lidet eller Intet. Ridderstanden

---

[1]) At August først skulde have gjenoprettet en tredie Dekurie af *tribuni ærarii* (et Navn, der efter Cæsar aldeles forsvinder) og derpaa tilføiet den fjerde, er aldeles forkert; den fjerde Dekurie svarede aabenbart, ogsaa ved Censusqvalifikation, til *tribuni ærarii*. Tre Dekurier af to Stænder ere ikke besynderligere end to af én Stand, som der var før *lex Aurelia*.

[2]) I Indskrifter fra Keisertidens første Aarhundreder forekommer baade den almindelige Benævnelse *judices selecti* (Orelli 3349: *judici de selectis*. 6158: *adlectus inter selectos ab imp. Cæs. Aug.* 6998: *inter selectos judices*) og Betegnelsen som *judex* i *decuriæ* (*dicuntur nonnulli adlecti in decurias Romæ res judicare*, i en Indskrift fra Claudius's Tid, Bruns p. 192) og i en bestemt Dekurie, sædvanlig med Tilføielse af *selectus* (Orelli 73: *judex e V decuria inter selectos*. 2179: *judici ex V decuria selecto*. 3899. 3900. 6466). Til at betragte *selecti* som en særegen Klasse, adskilt fra andre *judices*, der ikke vare *selecti*, give disse Indskrifter ikke den mindste Anledning, men vel, da første til tredie Dekurie aldrig nævnes, til at betragte Pladsen i fjerde og femte Dekurie som en særegen ringere Stilling, der dog oftere udtrykkelig forbindes med Ridderværdighed, medens den særlige Klasse af *ducenarii* ingensteds fremtræder eller nævnes udenfor det ene Sted hos Svetonius.

[3]) Naar man af det allerede ovenfor omtalte uklare Sted hos Dio Cassius (LIV, 18) har sluttet, at August besatte Dommerlisten ved Lodtrækning, strider dette lige stærkt imod Sagens Natur og Skribenternes øvrige Vidnesbyrd. En mulig Forklaring af, hvad der dunkelt har foresvævet Forfatteren, er antydet i *Revue de philologie* 1878 p. 184, saaledes at der bliver Tale om de til en enkelt Proces ved Lod udtagne Dommere.

antydes ogsaa hos Seneca (*de benef.* III, 7) som væsentlig udfyldende Dommerstanden, idet Senatet af sine omtrent 600 Medlemmer (efter August), hvoraf mange ikke vare disponible, kun kunde levere et mindre Kontingent; Plinius angiver (*H. N.* XXXIII, 30), at af de fire Dekurier (altsaa før Caligula), før Medoptagelsen af Provindsboere (*nondum provinciis ad hoc munus admissis*), hver talte henved 1000 Medlemmer. Den sidste Hentydning hos en Skribent til et saadant talrigt Udvalg af Borgere til Dommervirksomhed forekommer hos Gellius (XIV, 2), hvor Optagelsen af Medlemmer tilskrives Prætorerne og Funktionen indskrænkes til *judicia privata.* (Om den senere Tid se nedenfor.)

Hvorledes nu af denne saaledes for *juris dictio* i Hovedstaden og for *quæstiones* dannede Dommerliste en eller flere Mænd af vedkommende Magistrat kaldtes til virkelig Funktion i bestemte Processer og saaledes en Domstol i snevrere Forstand fremgik, hører til selve Procesformerne, hvorom nedenfor.

§ 13.

Fortsættelse: *centumviri*, *decemviri*, Dommere udenfor Rom.

a. Ved Siden af de enkelte (eller i et ringe Antal, tre eller fem) af Prætor af den almindelige Dommerliste givne Dommere, antages der almindelig at have bestaaet en særskilt, paa et ganske andet Grundlag bygget, men dog til Prætors Autoritet knyttet, kollegial Domstol for private Sager, de saakaldte *centumviri*, hvis Virksomhedssphære betegnes ved Navnene *judicia centumviralia, causæ centumvirales.* Denne Klasse af Sager var aabenbart af ikke ringe Omfang og Betydning. Hos Cicero (*de orat.* I, 38) opregnes ved Siden af *judicia privata* en Del Arter af Sager og Retsspørgsmaal, der forekomme for *centumviri*[1]), og man har forsøgt

---

[1]) *Judicia privata magnarum rerum obire, in quibus sæpe non de facto, sed de æquitate ac jure certetur, jactare se in causis centumviralibus, in quibus usucapionum, tutelarum, gentilitatum, agnationum, adluvionum, circumluvionum, nexorum, mancipiorum, parietum, luminum, stillicidiorum, testamentorum ruptorum et ratorum ceterarumque rerum innumerabilium jura versentur.*

deraf i Forbindelse med et Sted hos Qvinctilian (IV, 2, 5 [1]) at udfinde, hvilke Retssager der henhørte for Centumvirerne. Man føres nærmest til, at de paadømte Sager om tinglige Rettigheder og Arvesager, i hvilke ikke blot et faktisk Forhold skulde prøves for at anvende en given Retsregel, men i hvilke Spørgsmaalet dreiede sig om selve Retsreglen og dens Fastsættelse ligeoverfor særlige Tilfælde; men denne Begrændsning er ingenlunde ganske sikker. I Keisertiden betegnes (hos Qvinct. V, 10, 115. Plin. *Ep.* VI, 33. *Dialog. de orat.* 38) *centumvirales causæ*, der hos Qvinctilian og Plinius modsættes *judex privatus* og *judicium privatum*, som de, hvori dengang Advokatveltalenheden mest gjorde sig gjældende, fordi nu *judicia publica* væsentlig forhandledes i Senatet under andre Former, medens man fra Republikens Tid ikke havde Foredrag af berømte Talere holdte i slige Sager. I Keisertiden se vi ogsaa Centumvirerne delte i Afdelinger, *consilia* (Kamre), af hvilke enhver vel sædvanlig behandlede sine Sager (Qvinct. XII, 5, 6), men ogsaa to eller endog fire, tilsammen bestaaende af 180 Medlemmer, traadte sammen til fælles Paadømmelse, som *judicium duplex* eller *quadruplex*, som det synes med særskilt Votering i hver Afdeling (Qvinct. V, 2, 1. XI, 1, 78. Plin. *Ep.* I, 18. IV, 24. VI, 33, hvor Tallet angives; særskilt Votering i samme Sag antydes Val. Max. VII, 7, 1. Qvinct. *ll. cc. Dig.* XXXI, 76 *pr.*: *divisis tribunalibus*). At Centumviralsager indlededes hos *prætor urbanus* (eller *peregrinus*?) og derfra henvistes til Centumvirerne, ligesom andre private Sager til en enkelt *judex*, fremgaar for den ældre Tid tydelig af Gaius IV, 31, hvor der er Tale om den gamle Procesform *sacramento*, medens Ordene hos Plin. *Ep.* V, 9 [21] (*prætor, qui centumviralibus præsidet*) føre til Tanken paa en egen Prætor for denne Art Sager i Keisertiden (ligesom vi finde en særegen *prætor fideicommissarius* og *tutelaris*, se Kap. 5 § 10). Men under Behandlingen af den til *centumviri* henviste Sag maatte der dog være en eller flere Centumvirerne samlende og ledende Formænd, og dette

---

[1]) *Quum de re constat, de jure quæritur, ut apud centumviros, filius an frater debeat esse intestatæ heres, pubertas annis an habitu corporis æstimetur.*

Hverv [1]) udførtes efter en Beretning hos Sveton (*Aug.* 36) i Tiden før August (det siges ikke, hvor langt tilbage) og i hans første Tid af Mænd, der havde beklædt Qvæsturen (*quæstura functi*), uden at det angives, paa hvilken Maade eller efter hvilken Regel de udtoges dertil. August overdrog Forretningen til *decemviri litibus judicandis*, om hvilke strax nedenfor under b.

Den eneste Antydning, vi nu fra Oldtiden have om, hvem *centumviri* vare, findes i et lidet klart Sted af Festus (Paulus Diac.) *v. centumviralia judicia*, hvorefter de stode udenfor den almindelige Dommerliste som et ved Valg i de enkelte Tribus dannet Kollegium af 105 Medlemmer. [2]) Men denne Beretning efterlader eller vækker ikke ringe Tvivl. Den forudsætter (uden at vi opholde os ved Forvexlingen af *tribus* og *curiæ*), at Domstolen først oprettedes efter Aar 241 f. C., da man først fik 35 Tribus, og Indførelsen af et saadant Institut i en saa sildig Tid har ringe Sandsynlighed, foruden at, med Undtagelse af det kortvarige Forsøg ved *lex Plautia* (se forrige Paragraph), folkevalgte Dommere og Valg i de enkelte Tribus er uden Analogi. I Keisertiden, da alle Folkevalg forsvandt, maatte i ethvert Tilfælde være indtraadt en Forandring i Udnævnelsesmaaden. Intet andet Sted findes nogen Antydning af *centumviri* som Dommere af en særegen Klasse, fremgaaede af et særegent Valg; ingen enkelt Mand betegnes paa noget Sted som den, der er eller har været Centumvir, medens Pladsen imellem *judices selecti* hyppig fremtræder som en

---

[1]) Det betegnes ved Udtrykket *cogere centumviralem hastam*, fordi et opplantet Spyd her ligesom ved Statsauktioner var Tegnet paa den offentlige i Statens Navn foregaaende Handling. (Svet. *Aug.* 36. Pomp. i *Dig.* I, 2, 2, 29. Qvinct. V, 2, 1.)

[2]) *Centumviralia judicia a centumviris sunt dicta. Nam quum essent Romæ triginta et quinque tribus, quæ et curiæ sunt dictæ, terni ex singulis tribubus sunt electi ad judicandum, qui centumviri appellati sunt; et licet quinque amplius quam centum fuerint, tamen, quo facilius nominarentur, centumviri sunt dicti.* Hos Dionys. H. IV, 25 er der slet ingen Grund til snarere at tænke paa *centumviri* end paa de private Dommere i Almindelighed. De Gjetninger, hvorved man, gaaende ud fra Forestillingen om en særlig Domstol som et givet Faktum, har villet udfylde Kundskaben derom, ere aldeles løse og uden Grundlag.

Hædersbenævnelse (se forrige Paragraph). Man føres da til den Forestilling, at Centumvirerne slet ikke udgjorde en selvstændig og for sig bestaaende Klasse af Dommere, men simpelthen i en Form og efter Regler, som vi ikke kjende, udtoges af den almindelige Dommerliste i de Tilfælde, i hvilke Prætor efter en os ligesaa ubekjendt Vedtægt, istedenfor at give en enkelt *judex* eller nogle faa, henviste Sagen til kollegial Afgjørelse, hvorved det endog er tænkeligt, at det for endmere at sikre alsidig og upartisk Betragtning af Sagen var bestemt, at Medlemmerne af Retten skulde udtages nogle af hver Tribus. Denne Opfatningsmaade, der tillige gjør det forklarligt, at der efterhaanden samtidig dannedes flere *consilia* med Navnet *centumviri*, enten til særskilt Virksomhed eller til ved Sammentræden at danne en endnu talrigere Domstol, strider ikke engang ligefrem mod Ordene hos Festus (Paulus), da der bruges Udtrykket *electi*, ikke *creati*, som var det egentlige Ord om Folkevalg. Hvorvidt forøvrigt, denne Opfatnings Rigtighed forudsat, Centumvirerne udtoges paa en Gang for alle i Aaret indtræffende Sager, der skulde behandles af dem, eller for hver enkelt Sag, hvilket aabenbart stemmer mere baade med Udnævnelsen af den enkelte private Dommer og med Dannelsen af Kriminaldomstolene ved *sortitio* for hver enkelt Provinds, er et Spørgsmaal, som det er ligesaa unyttigt at indlade sig paa, som paa andre, der kunne opkastes. Navnet *centumviri* og *centumvirales causæ* forekommer ikke efter Gellius (XVI, 10) og i vore juridiske Kilder kun (som *Dig.* XXXI, 76 *pr.*) en Hentydning til tidligere Forhandlinger for en saadan Domstol.

b. *Decemviri stlitibus judicandis* ere nævnte ovenfor Kap. 5 § 14 imellem *magistratus minores*. Medens Pomponius (*Dig.* I, 2, 2, 29) omtaler dem som først indførte efter Oprettelsen af *prætura inter peregrinos* og derhos strax som deres Opgave og Aarsag til Postens Oprettelse anfører, hvad efter Sveton først overdroges dem under August, Ledelsen af Centumviralretten, antyder Beretningen hos Livius (III, 55) om *judices* og *decemviri* (maaske under Et *judices decemviri*), der efter Decemviralregeringens Ophør tilligemed Tribuner og *ædiles plebis* erklæredes for *sacrosancti*, med Sandsynlighed

en langt ældre Oprettelse af denne Post, maaske som plebeiske Dommere for mindre Sager. Endnu Cicero (*de legg.* III, 3) betegner dem som Dommere i private Processer (*lites contractas judicanto*, vel at mærke ikke *judicare jubento*) og anfører (*pro Cæc.* 33. *de domo* 29) to af dem (som selv dømmende) afgjorte Sager, der begge angaa Spørgsmaal om personlig Frihed eller Trældom. At August overdrog dem Ledelsen af Centumvirernes Forhandlinger, angives, som ovenfor under a anført, af Sveton, og denne deres Stilling fremtræder ogsaa hos Plin. *Ep.* V, 9 [21] og Dio Cass. LIV, 26. Om deres Forhold til Prætor under deres tidligere Virksomhed vides Intet. *Decemviri stlitibus judicandis* nævnes hyppig i Indskrifter indtil ned i det tredie Aarhundrede (Orelli-Henzen *index* p. 106).

c. En lignende Jurisdiktion som den, der i Hovedstaden ledes af *prætor urbanus* og virkede igjennem de af ham efter Dommerlisten givne Dommere, udøvedes i Municipier, Kolonier og Præfekturer af de der valgte (i Præfekturerne til en vis Tid udsendte) Øvrigheder af forskjelligt Navn (*duoviri*, *quattuorviri juri dicundo*, *præfecti* o. s. v.; se Kap. 7 § 3), der vare bundne ved Prætors Edikt, ved Hjælp af lokale efter bestemte Regler dannede Dommerlister og derefter givne Dommere, saaledes som vi f. Ex. se Forholdet fremtræde i *lex Rubria* (Bruns p. 91) ved Borgerkolonien Mutina og de ny Municipier i *Gallia Cisalpina*, medens vi dog ikke kjende Noget til Reglerne for de municipale Dommerlisters Dannelse. Men allerede *lex Rubria* (*c.* II *v.* 3. 28) antyder en Indskrænkning i Municipaljurisdiktionen til et vist Beløb af Procesgjenstanden (15,000 Sestertier), saa at Processer om høiere Beløb eller af en vis Beskaffenhed synes henviste til Rom, og dette bekræftes ved lignende Bestemmelser, der forekomme eller antydes i Kilder fra Keisertiden (*Dig.* XXXIX, 2, 4 § 4. L, 1, 28. Paul. *rec. sent.* V, 5 A § 1. *lex Malaç. c.* 69). At i Provindserne paa ganske lignende Maade Statholderne i Henhold til deres *edictum provinciale*, nær sluttende sig til *edictum prætoris urbani* og *inter peregrinos*, øvede Jurisdiktion imellem romerske Borgere indbyrdes og Borgere og Provindsboere paa Omreiser i Thinglagene, *conventus*, benyttende *judices selecti e conventu* eller *e cohorte sua*,

er allerede fremsat ovenfor i Kap. 7 § 7 med Henvisning navnlig til Cic. *in Verr.* II, 13. (Retspleien hos *socii* og i frie Stæder tilhørte, som ligeledes ovenfor er udviklet, dem selv, for en Del ogsaa Provindsbyer i rent lokale Retstrætter.)

§ 14.

Forandringer i Keisertiden.

I Keisertiden indtraadte betydelige Forandringer i den private Jurisdiktion og Dommervæsenet, om hvis successive Udvikling dog Efterretningerne i Kilderne ere yderst mangelfulde, ligesom ogsaa Billedet af den fra Constantin og Diocletian af bestemtere fremtrædende nye Skikkelse, der ligger vort Formaal fjernere, kun lader sig fremstille i almindelige Omrids. I Rom selv henlagdes først visse Dele af Stadprætorens almindelige Virksomhed til særlige Prætorer (se ovenfor Kap. 5 § 10), dernæst fik *præfectus urbi* (se Kap. 7 § 9), foruden Behandling og Afgjørelse af Politi- og visse Kriminalsager, ogsaa efterhaanden, dog vel først længere hen i det tredie Aarhundrede, en Jurisdiktion i private Sager, der i de sidste Aarhundreder (i hvilke Forholdet i Constantinopel var det samme som i Rom) trængte Prætorernes Virksomhed ganske i Baggrunden; men ved Siden af hans Jurisdiktion stod i disse sidste Aarhundreder, uden os bekjendte nøiere Grændser, den, som udøvedes af *vicarius urbis*. Municipaljurisdiktionen i Italien bragtes i et Underordningsforhold til de der ansatte *juridici* og *consulares*, vel analogt med det tidligere Forhold til *prætor urbanus*, og det samme Forhold indtraadte, da med Borgerretten Municipier og Kolonier udbredtes i Provindserne, her imellem Municipaljurisdiktionen og Statholderne, der i det fjerde og femte Aarhundrede oftere i Retskilderne ligefrem betegnes som *judices*, *judices ordinarii* (*Cod. Theod.* I, 16, l. 5. 6. 9. 11).[1]

---

[1] Hvor Municipaløvrigheder fattedes, øvede i de sidste Aarhundreder de saakaldte *defensores* (se Kap. 7 § 15) en med Hensyn til Processens Betydenhed begrændset Jurisdiktion. Selv Biskopperne fik fra Constantin af Myndighed til at afgjøre Retssager, der frivillig af Parterne henskjødes til dem.

Ved Siden af de almindelige Jurisdiktioner uddannede sig særlige, navnlig for Fiskalsager, idet der fra Claudius's Tid af (Tac. *Ann.* XII, 60, Svet. *Claud.* 12) i disse tillagdes de keiserlige *procuratores* (og i Analogi med dem *præfecti ærarii* [1]) og siden *rationales*) dømmende Myndighed, hvorved Trajan tilstod Fiskus's Modpart at lade Sagen afgjøre af den ordinære Domstol (Plin. *Paneg.* 36)[2]); samme Myndighed tillagdes *præfectus annonæ* for Sager, der angik hans Bestyrelseskreds. Ligeledes fik visse Klasser af Personer et særligt *forum* ikke blot i Kriminal- og Embedssager, men ogsaa i Privatsager mod dem, navnlig Senatorer hos *præfectus urbi*, Kontorembedsmænd, *officiales*, og Hofbetjente, *palatini*, hine hos deres Foresatte, disse hos *magister officiorum*, Soldater hos deres Chefer, Livegne, *coloni*, paa Domænegodserne hos de høiere Finantsembedsmænd.[3]) (Om Keiserens Indblanding i Jurisdiktionen se nedenfor ved Appel, § 19 b.)

En Hovedforandring i den private Retspleie skete derved, at den tidligere regelmæssige Afgjørelse af Processer ved en (eller flere) af Magistraten anvist Dommer, *judex datus*, efter Indledning hos Magistraten selv (*in jure*), efterhaanden, først i enkelte Arter af Sager (f. Ex. ved Fideikommissager, Ulp. XXV, 12), siden ganske almindelig, afløstes af en endelig Behandling og Afgjørelse hos Magistraten selv (*judicium extraordinarium*[4]), der saaledes virkelig blev, som han nu ogsaa nævntes, *judex* (*Instit.* IV, 15, 8: *Quoties extra ordinem jus dicitur, qualia sunt hodie omnia judicia.* ibid. III, 12; jfr. *Cod. Just.* II, 58: *de formulis et impetrationibus actionum*

[1]) Svet. *Nero* 17 indeholder dog slet Intet herom.

[2]) Fra Hadrian af (*Hist. Aug. Hadr.* 20) nævnes en lønnet *advocatus fisci* til at føre Fiskalsager.

[3]) Om Bevisstederne af de juridiske Kilder for det her Anførte og om det Enkelte henvises til Walter § 733 ff. og til Bethmann-Hollweg Civilprozess § 130 ff. III S. 35 ff.

[4]) Fra Republikens, ja fra de første Keiseres Tid haves intet Exempel paa, at Magistraten selv endelig og i Realiteten har paadømt en Privatsag ved en *sententia*; for Muligheden heraf kan man kun beraabe sig paa Ciceros Ord om *prætor urbanus* (*de legg.* III, 3): *qui privata judicet judicarive jubeat.*

sublatis).[1]) Hermed hænger altsaa sammen. at, som i forrige Paragraph er angivet, Dommerlisterne og *centumviri* forsvinde, medens Magistraterne til Hjælp ved deres Virksomhed faa lønnede *assessores*[2]), med foreskrevne Regler for deres Benyttelse. Dog tillodes det endnu undtagelsesvis, hvor Magistraten var for besværet, at overdrage Afgjørelser af ringere Retssager til en saakaldet *judex pedaneus*, men som ikke synes taget af nogen iforveien bestemt Liste eller efter bestemte Qvalifikationer (*Cod. Just.* III, 3: *de pedaneis judicibus*, indeholdende Forordninger fra Gordian og Diocletian af, navnlig *c.* 2 fra Diocletian; i *c.* 5 af Julian hedder det: *pedaneos judices, hoc est, qui negotia humiliora disceptent*; Navnet *judex pedaneus* forekommer dog allerede i Brudstykker af Ulpian og Paulus i Digesterne, hvor Forholdet til de ældre *judices privati selecti* er usikkert).[3])

§ 15.

Parterne, Sagførere; Tid og Sted.

a. Parterne, *litigantes* (hos Cic. *de orat.* II, 43. 79 ogsaa *rei*; jfr. Festus *v. reus*; *petitor* og *unde petitur*), kunde betjene sig og betjente sig i Almindelighed af Sagførere (*oratores, patroni, causidici*, det sidste det i den tidligere Keisertid almindelige Navn, Quinct. XII, 1, 25 o. s. v.), fra hvilke i

---

[1]) Enkeltvis var denne Behandlingsmaade, der ogsaa medførte en Tidsafkortelse, forekommen allerede i den ældre Keisertid og betegnes i Digesterne ved Udtrykket *extraordinariæ cognitiones* (f. Ex. L, 13: *de extraordinariis cognitionibus*, særlig *fr.* 5. IV, 6, 2: *extra ordinem jus dicitur.* L, 16, 178, 2), idet *cognoscere* og *cognitio* overhovedet mere bruges om Magistraten end om Dommeren og stundom antyder en Afgjørelse ifølge den særlige Magistrats Myndighed. (*Dig.* I, 18, 8. 9: *ipse cognoscere an judicem dare debeat.* Svet. *Tib.* 31. *Claud.* 15 i Modsætning til *jus ordinarium*). Om ogsaa Tac. *Ann.* XIII, 51 i *extra ordinem jura reddere* betegnes en Afgjørelse af Magistraten selv eller blot en anticiperet Foretagelse af Sagen (jfr. Gaius II, 279), er usikkert.

[2]) Om disse *assessores* se Kap. 7 § 12 og videre Detail hos Walter § 742 ff. og Bethmann-Hollweg Civilpr. § 76, II S. 136 ff. § 114, III S. 129 ff.

[3]) Det Speciellere hos Bethmann-Hollweg Civilprozess. § 140, III S. 116 ff. En af de i *codex* i denne Titel anførte Forordninger er ogsaa tildels opbevaret i en Indskrift hos Orelli-Henzen 6431.

Republikens Tid maa adskilles *advocati*, ansete Mænd, der (mest dog i offentlige Sager) ved Nærværelse (*adesse alicui, advocatum alicui venire*) lagde deres Interesse og Velvillie for Dagen, medens i Keisertiden ogsaa dette Navn bruges om selve Sagføreren (Quinct. IX, 3, 22; jfr. V, 66. Svet. *Claud.* 33. Plinius den Yngre ofte; hos Ulpian *honoraria advocatorum*) og tilsidst (i det fjerde og følgende Aarhundreder) blev det almindelige og udelukkende. Sagførelsen var oprindelig ubetalt og fandt sit Vederlag i Velvillie og politisk Anseelse (stundom vistonk ogsaa i Arvelodder og Legater ved Testamenter; jfr. Ciceros Vidnesbyrd om sig selv, *Phil.* II, 16), dog begyndte tidlig Enkelte at tage Betaling, hvorimod et Forbud Aar 204 optoges i *lex Cincia de donis et muneribus* (Tac. *Ann.* XI, 5: *ne quis ob causam orandam pecuniam donumve acciperet*), men ikke lod sig overholde. Efterat August (Aar 17 f. Chr.) havde søgt paany at gjøre det gjældende og fastsat *pœna quadrupli* for Overtrædelsen (Dio Cass. LIV, 18), maatte man siden indskrænke sig til at sætte en Grændse for Honorarets Beløb, saaledes at under Claudius 10,000 Sestertier blev Maximum, hvis Overskridelse begrundede en Anklage *de repetundis* (Tac. *Ann.* XI, 7); efter en ny Forhandling under Nero (Tac. *Ann.* XIII, 5) finde vi det forbudt forud at betinge sig noget Honorar, men tilladt efter endt Proces at modtage indtil 10,000 Sestertier (Plin. *Ep.* V, 9 [21] Svet. *Nero* 17: *certa justaque merces*); i Digesterne (L, 13, 1, 10—13) nævnes *centum aurei* som Maximum, idet Dommeren efter Sagens Beskaffenhed nærmere bestemte Beløbet. Den Sagfører, der mere var Taler end Retslærd, kunde benytte sig af Retslærdes Bistand og Erklæringer (Cic. *Top.* 17: *juris consulti . . . patronis diligentibus ad eorum prudentiam confugientibus hastas ministrant. pro Cæc.* 27; i Keisertiden betegnes saadanne Talernes rets- og forretningskyndige Medhjælpere ved det græske Navn *pragmatici* (Quinct. XII, 3, 4. Juv. VII, 123.) I de senere Aarhundreder (fra det tredie Aarhundrede af) finde vi Advokatvirksomheden underkastet en fast offentlig Ordning, idet der ved enhver Domstol efter dennes Betydning var givet et bestemt Antal *advocati*, der efter fuldendte og godtgjorte Retsstudier indskreves i en Liste, *matricula*, dannede et *collegium* eller *corpus* og vare

undergivne den Domstolen ledende Magistrats Disciplin, Ret til Sagførelse med Regler for deres Sportler og visse Friheder, *immunitates*. En Forordning af Constantin (*Cod. Theod.* II, 10, 1) ophævede Begrændsningen af Antallet, men bestod kun i kort Tid.[1])

Anm. 1. For de egentlige Parter kunde som Sagsøgere og Sagvoldere træde befuldmægtigede Repræsentanter, *cognitores* og *procuratores*, af hvilke *cognitor* er den, der antages og fremstilles af den selv nærværende Mandant. De nærmere Bestemmelser om disse Befuldmægtigedes Forhold til Retssagens Gang vedkomme ikke vort Formaal.

Anm. 2. Det følger af sig selv, at den jurisdiktionsførende Magistrat havde til sin Raadighed visse underordnede Betjente, saasom *scribæ*, *viatores*, *præcones* o. s. v. Prætorens *viatores* og *apparitores* nævnes (men ved en *quæstio*) i *lex Acilia de rep.* v. 50.

b. Retsforhandlinger i private eller offentlige Sager kunde ikke finde Sted paa Helligdage (*dies festi*, *feriæ*), hvortil ogsaa regnedes Skuespildage, *ludi* (Cic. *in Verr. act.* I, 10, andensteds; dog, som det synes, med Undtagelse af *scenici*, Cic. *ad fam.* VII, 1, 4), og af Søgnedage (*dies profesti*) kun (i det Ringeste, *in jure* hos Prætor) paa dem, der i Kalenderen vare opførte som *dies fasti*, hvilket Navn ved en meget tvivlsom Etymologi sattes i Forbindelse med selve denne Bestemmelse (Varro *L. L.* VI, 29. 30 p. 59 Bip.: *dies fasti*, *per quos prætoribus omnia verba sine piaculo licet fari*; *nefasti*, *per quos nefas fari prætorem*: *do*, *dico*, *addico*; jfr. § 53 p. 65. Festus *v. religiosus*. Macrob. *Sat.* I, 16. Ovid *Fasti* I, 47 ff.).[2])

Men der gaves derhos, i det Ringeste i den senere Tid, paa to bestemte Tider af Aaret for Domstolene i Byen Rom (og vistnok ogsaa i Municipierne) en regelmæssig Retsferie, i Modsætning til hvilken den Del af Aaret, hvori, dels i Sommermaanederne dels i Vintermaanederne,

---

[1]) Detaillen om denne senere Ordning af Advokatstanden findes hos Bethmann-Hollweg Civilprozess § 143, III S. 161 ff.

[2]) Hertil refererer sig den ene Opfatning af Beretningen om Cn. Flavius, Ædil Aar 304 (Liv. IX, 46. Cic. *ad Att.* VI, 1, 8. Plin. *H. N.* XXXIII, 17. Macrob. *Sat.* I, 15), at han havde bekjendtgjort Kalenderen, som før holdtes hemmelig.

Retsforhandlinger fandt Sted, betegnes ved Navnet *rerum actus* eller endog (i visse Forbindelser) blot *res* i Flertal (Svet. *Claud.* 23. *Nero* 17. Plin. *Ep.* IX, 25: *Nunc me rerum actus . . . distringit; quo finito* etc.; hos Gaius II, 279 *quum res aguntur* i Modsætning til *semper*. Sen. *de benef.* V, 17, 4: *res proximæ* for *proximus rerum actus*. Sen. Rhet. *Controv.* VII *præf.* § 7 p. 200 Bip.: *centumviri rebus jam ultimis properabant*) og dens Begyndelse efter Ferien ved Udtrykket *res redeuntes* (Cic. *pro Sest.* 62. *post red. in sen.* 11. Plaut. *Capt.* 86: *quando res redierunt*) [1]); i Modsætning hertil betegner *res prolatæ* (hos Plaut. *Capt.* 78 ff. og Cicero paa flere Steder. Tac. *Ann.* II, 36) en Afbrydelse af Retsterminen, der navnlig indtraadte som paabudt *justitium* i farlige Krigs- og Oprørstider, i Keisertiden ved Landesorg (se ovenfor Kap 4 § 3 b ved *tumultus* og Kap. 6 § 4 a). Flere Keisere indskrænkede de ved Lege og Festdage udvidede Retsferier, som August (Svet. *Aug.* 32), Claudius (id. *Claud.* 23), Galba (id. *Galba* 14) og M. Antoninus (*Hist. Aug. M. Ant.* 10), under hvem Retsdagene (*dies judiciarii*) udgjorde 230. Senere omtales Retsferier navnlig i Høst- og Vinhøsttiden (*Dig.* II, 12, 1, 2). [2]) I Provindserne bestemte naturligvis Statholderne, til hvilken Tid Ret skulde holdes i hvert Thinglag, saalænge Jurisdiktionen var bunden til disse Thinglag.

c. Retsforhandlingerne i Rom selv havde, som hele det offentlige Liv, væsentlig deres Plads paa *forum* og *comitium* (*Rhet. ad Her.* II, 13. Gell. XX, 11, 1, *res forenses, opera forensis*), hvor Prætorerne have deres Høisæder, *tribunalia*, Dommerne (baade de enkelte og, i offentlige Sager, den hele Samling, *consessus*) deres *subsellia* (idelige Hentydninger hos Cicero og stundom hos andre Skribenter. [3])

---

[1]) Disse Udtryk misforstaaes eller forbigaaes for det Meste i Kommenmentarerne og Ordbøgerne.

[2]) August gav skiftevis hver Dekurie af Dommerne i Rom Fritagelse et Aar (Svet. *Aug.* 32). Ferierne vare naturligvis især vigtige for de Udenbysboende, der i Keisertiden optoges paa Dommerlisten (Svet. *Galba* 14).

[3]) En Notits om disse *subsellia* hos Svet. *Nero* 17, jfr. Forfatterens *Advers. crit.* II p. 579.

En extraordinær Flytning af Prætorernes *tribunalia* i en farlig Krigstid omtales hos Liv. XXIII, 32). Uden Tvivl gjorde tidlig Trangen til Forhandlinger under Tag sig gjældende, og hertil benyttedes i Keisertiden, og vel ogsaa tidligere, nævnlig de saakaldte *basilicæ* (Plin. *Ep.* II, 14 og oftere. Paul. *rec. sent.* IV, 6, 2); men om det Enkelte heraf vides Intet, som har nogen Betydning for Retsvæsenet selv. Naturligvis nævnes *forum* og *tribunalia* ogsaa i Municipierne (Paul. *l. c.*) og ved Statholderne i Provindserne (Cic. *in Verr.* II, 38 og oftere. *Acta Apost.* 18 o. s. v.). Endnu mindre Interesse for os have de enkelte adspredt opbevarede Notitser om Retslokaler (*auditorium* efterhaanden almindeligt Navn paa Forhandlingsværelser, speciellere og senere *secretarium*) og deres Indretning i den seneste Keisertid, i hvilken ogsaa fremtræder Adskillelsen imellem en høitideligere Forhandling og Afgjørelse *pro tribunali* og *de plano* (Paul. i *Dig.* XLVIII, 18, 18, 10 og andensteds; jfr. allerede Svet. *Tib.* 33).[1])

§ 16.

Sagens Forhandling; Klageformer, *actio*.

Den romerske Privatproces gik ud paa ved Forhandlingen hos Magistraten (*in jure*) at bringe enhver Sag tilbage til et muligst enkelt Spørgsmaal, der faldt under en bestemt Retsregel, for derefter at henvise til Dommeren (Dommerne) Undersøgelsen af de faktiske Omstændigheder og Fældelsen af en simpel og kort Dom ifølge Forholdet imellem disse Omstændigheder og Fakta og de til Afgjørelse opstillede og foreskrevne Spørgsmaal.

Naar Gaius (IV, 11 ff. og især 30 ff.) og efter ham de nyere Romerretslærere opstille to skarpt adskilte Perioder af Privatretspleien, den ældre *per legis actiones* (hos de Nyere Aktionsproces) og den senere *per formulas* (Formularproces), da var uden Tvivl i Virkeligheden denne Modsætning langt ringere end den (i det forresten ufuldstændige Sted) frem-

---

[1]) Se herom Walter § 702. Bethmann-Hollweg Civilprozess § 79. II S. 161 ff. § 147, III S. 188 ff.

stilles af Gaius, der hverken havde en fyldig Anskuelse af den tidligere Form eller nogen synderlig Interesse for den. Væsentlig adskilte den ældre Proces sig fra den nyere kun dels ved visse særlige symbolske Handlinger, med en af hvilke enhver Sag maatte indledes, førend eller idet den bragtes for Magistraten, under streng bogstavelig Benyttelse af de egentlige Loves Ord og Udtryk (saaledes at f. Ex. en Klage over Omhugningen af Vinranker gik tabt, hvis der brugtes Udtrykket *vites succisæ* istedenfor *arbores succisæ*), dels ved Indskrænkningen til de færre og skarpt begrændsede Klageformer, som Lovene angave, hvorved Tilfælde og Sager, for hvis Indklagelse og Forfølgelse Prætors Edikt siden gav Former, bleve uden Retsbeskyttelse. Gaius beretter, at hele denne ældre Procesmaade paa Grund af den *nimia subtilitas*, hvormed den var udviklet og gjennemført af Juristerne, blev afskaffet ved en ogsaa hos Gellius (XVI, 10, 8) nævnt *lex Æbutia* af aldeles ubestemt Tid og to ligesaa ukjendte *leges Juliæ*, saaledes at derefter Processerne førtes *per concepta verba, id est, per formulas* (dog med en enkelt Undtagelse, hvorom nedenfor); men *concepta verba* hørte efter hans egen Fremstilling i høieste Grad hjemme i den ældste Proces; han skulde uden Tvivl have sagt, at efter Afskaffelsen af de symbolske Handlinger bleve kun *concepta verba* tilbage, og disse kun i *formulæ*, Instruktionen for Dommerne, ikke ved Sagens første Indledning. Dernæst bliver det i Gaius's Fremstilling aldeles uklart, hvorledes før *lex Æbutia* Prætors Edikt og de deri udviklede Klageformer stillede sig til *legis actiones*; thi at Ediktets Virksomhed i denne Retning først begyndte efter *lex Æbutia*, er aldeles usandsynligt, ligesom det overhovedet ikke er antageligt, at der ved en brat Overgang og en enkelt Lov pludselig skabtes en hel ny Procesmaade. Gaius nævner fem Maader (*modos*) *lege agendi*, nemlig *sacramento*, *per judicis postulationem*, *per condictionem*, *per manus injectionem* og *per pignoris capionem* (af hvilke dog den sidste ikke var blot processuel).[1]) Det kan her alene

[1]) Efter Gaius bruges Udtrykket *lege agere* alene om denne gamle Procesform, senere blot *agere*, og egentlig om Forhandlingen *in jure* (§ 31); hos Cicero forekommer *lege agere in hereditatem* (*de orat.* I, 38.

have nogen Interesse kort at omtale den Form, der efter Gaius (§ 31) og Gellius (*l. c.*) endnu i deres Tid holdt sig ved Centumviralprocesser (i Ciceros Tid sandsynligvis ogsaa ved Processer for *decemviri litibus*, *pro Cæc.* 33) [1]), nemlig *legis actio sacramento*. Det Charakteristiske herved var (efter Varro *L. L.* V., 180 p. 49) Nedlæggelsen af en efter Gjenstandens Værd bestemt Pengesum fra begge Parters Side (*ad pontem*, hvorved maa betegnes et vist helligt Sted, hvis der ikke snarere med Andre maa læses *ad pontificem*), hvoraf den, der vandt Processen, fik sin tilbage, medens den Anden tabte sin (til Gunst for Staten efter Gaius IV, 16, der lader *prædes* træde istedenfor Indbetalingen af Summen); Ordet *sacramentum* bruges baade om dette Pengebeløb selv (Cic. *de orat.* I, 10: *sacramento contendere*) og om den dermed forbundne Retspaastand (Cic. *pro Cæc.* 33: *decemviri sacramentum nostrum justum judicaverunt. pro Mil.* 27: *injustis vindiciis et sacramentis*). Ligesom nu Sagen her efter Indledningen hos Prætor gik til *centumviri*, saaledes giver Gaius's Fremstilling heller ikke mindste Anledning til at antage, at Sager ikke ogsaa ved de øvrige Former af *legis actio* fra Prætor henvistes til *judex*. Til den samme Art af symbolske Indledningshandlinger ved Processer hørte i Forbindelse med *sacramentum* de Ceremonier ved Begyndelsen af Eiendomstrætter (*vindiciæ*, et i sin Betydning ikke ganske klart Ord, senere det bestemtere *vindicatio*), der skildres som endnu brugelige *in jure* hos Cicero (*pro Mur.* 12) samt som forsvundne hos Gellius (XX, 10) og Gaius (IV, 17), idet Parterne ved ydre Handling tilegnede sig den omtvistede Gjenstand, forsaavidt denne enten selv (f. Ex. en Slave) eller ved en Repræsentation (f. Ex. et Faar istedenfor hele Hjorden) kunde bringes for Retten, men i andet Tilfælde opfordrede hinanden til Møde ved eller paa Eiendommen selv og en

in Verr. I, 45) om en Arveklage hos Centumvirerne, uden Tvivl *legis actio sacramento*, men *Div. in Cæc.* 5 i en videre Betydning ogsaa om en offentlig Anklage.

[1]) Efter Gaius § 31 kunde der ogsaa endnu i hans Tid *lege agi damni infecti* (formodentlig *sacramento*), men denne Form benyttedes ikke, idet man foretrak i Henhold til Ediktet at opfordre og tvinge Modstanderen til en *stipulatio*.

Skinkamp (*ire et redire*), hvorefter *prætor dabat vindicias*, det er, indledede Processen og ordnede den midlertidige Besiddelsesstand og krævede Sikkerhed af den, der fik denne Besiddelse, for den anden Part ved *prædes* (*prædes litis et vindiciarum*, hos Gaius IV, 16 ikke rigtigt forklaret ved *rei et fructuum*; hos Cic. *in Verr.* I, 45 nævnes *sponsio* imellem Parterne og *satis accipere pro præde litis vindiciarum*).[1]) (En ganske lignende Ceremoni var den sædvansmæssige Bortvisning, *deductio moribus*, hvormed efter Cic. *pro Cæc.* 7. *pro Tullio* 8 en Retstrætte om et Grundstykke i visse Tilfælde indlededes; se nedenfor ved *interdicta* § 18 Anm. 3.)

Allerede under de fem gamle *modi lege agendi* indbefattedes uden Tvivl flere forskjellige Klageformer, *actiones*, efter de forskjellige Tilfælde, og det maa have været disse *actiones*, der efter den ene, vistnok mindre sandsynlige, Beretning om Cn. Flavius af ham redigeredes eller bekjendtgjordes i Aaret 304 (Cic. *ad Att.* VI, 1, 8: *fastos protulisse actionesque composuisse. de orat.* I, 41: *expositis a Cn. Flavio primum actionibus*); men ved Prætors Edikt skabtes efterhaanden en Række nye, ikke saa ængstelig til Lovens Bogstav knyttede *actiones*. *Actio* er nemlig en til en vis forment Rettighed eller Retskrav svarende Klageform, hvorved den kan bringes for Retten og gjøres gjældende (igjennem derved foranlediget og dertil svarende *formula* af Prætor, hvorom nedenfor). Disse *actiones* vare (fra Ediktets Tid af) dels grundede i en udtrykkelig *lex* (*actiones civiles*), dels i Ediktet (*actiones prætoriæ*), de sidste efterhaanden udviklede og afpassede til de faktiske Forhold, undertiden med bestemte Navne efter dem, der havde foranlediget dem optagne i Ediktet (Cic. *de off.* III, 14: *nondum enim Aquilius protulerat de dolo malo formulas*; jfr. f. Ex. *Publiciana in rem actio* til Bedste for den, der i god Tro var Besidder imod

---

[1]) Der er megen Grund til at tvivle om, at Livius i den bekjendte Fortælling om Decemviren App. Claudius (III 44. 47. 57) har fremstillet det Juridiske korrekt, naar han betegner det som i sig selv absolut utilladeligt og strafbart *dare vindicias ab libertate secundum servitutem*, det er, foreløbig at anerkjende Paastanden om Trældom som overveiende sandsynlig.

andre Ikke-Eiere, som om han allerede igjennem Hævd havde vundet Eiendommen, *quasi usu ceperit*). De anvendtes stundom efterhaanden (atter af Prætor) analogt udenfor deres oprindelige Grændse (*actio utilis*) *ad exemplum*, *ad similitudinem*, med en Antagelse, *fictio*, udenfor Virkeligheden, f. Ex. saaledes, at den, der i Virkeligheden var *peregrinus*, betragtedes som *civis*. Af den speciellere juridiske Lære om *actiones* fremhæve vi her kun Inddelingen i *actiones in rem* og *in personam*, gaaende ud paa en tinglig Ret eller paa Krav til en Person, dernæst Adskillelsen af *actiones stricti juris* (Navnet først hos Justinian) og *bonæ fidei*, en ikke ganske udtømmende Modsætning. (Cicero betegner denne Adskillelse efter de dertil sig sluttende Navne for Processen og den, der afgjør den, *judicium* og *arbitrium*, *judex* og *arbiter*; se navnlig *pro Rosc. com.* 4.) Strengt retlige *actiones* vare de, der udsprang af et enkelt forpligtende Faktum, saa at Dommeren havde at undersøge dette Faktums Virkelighed og hvorvidt Fordringen havde Grund deri, ligesom de for det Meste medførte en aldeles bestemt begrændset Paastand (gik ud paa *certum*), medens der ved *arbitria* maatte tages Hensyn til gjensidig i hinanden indgribende Retsforhold og *formula* derfor gik paa *incertum* (f. Ex. ved *arbitrium familiæ herciscundæ*, om Arvedeling). Noget speciellere var Begrebet af de egentlige *actiones bonæ fidei* eller de *arbitria*, ved hvilke i *formula* optoges Udtrykket *ex fide bona* (Cic. *de off.* III, 17), det er saadanne, hvori tages Hensyn til Billighed og god Tro, et Hensyn, der endnu stærkere betonedes ved Tilføielsen i *formula* af Udtrykkene *ut inter bonos bene agier* [*oportet*] eller *quod æquius melius*, saasom ved *arbitrium rei uxoriæ*, om Hustruens Formueskrav i et Bo (Cic. *Top.* 17); som Exempel paa almindelige *actiones bonæ fidei* kunne nævnes Klager, opstaaede *ex locato conducto*, af Leiemaal, *actio mandati* o. s. v. En Hovedforskjel i Virkningen og Behandlingen laa deri, at der ved *actiones bonæ fidei* skulde tages Hensyn til Indsigelser, *exceptiones*, om begaaet Svig, *dolus malus*, fra Sagsøgerens Side (*vis*, *metus*, *fraus*), omend Intet om Indsigelsen var optaget i *formula*.[1]) Det var nu Klagerens Sag at

[1]) Detaillen og Bevisstederne af de juridiske Kilder forbigaaes her.

vælge den rigtige *actio* for ikke at tabe Søgsmaalet som liggende udenfor den brugte Klage (*causa cadere*, Cicero, Gaius o. s. v. *formula cadere*, Quinctilian); thi heri var den romerske Proces streng; ligeledes maatte han ved en Klage paa *incertum* vogte sig for *plus petere*, hvilket ogsaa voldte Sagens Tab (Cic. *de orat.* I, 36. *pro Rosc. com.* 4), idet Nedsættelse af Fordringen, Opløsning af den i enkelte Bestanddele til særlig Afgjørelse o. s. v. laa udenfor den til den givne *formula* bundne Dommers Kompetents.

§ 17.

Fortsættelse: Indstævning og Forhandling *in jure.*

a. Hvad en privat Retssags Gang og Fremme paa de enkelte Trin angaar, er vor Kundskab saavel for den republikanske som for den senere Tid ufuldstændig, og kun Hovedpunkterne og det almindelige Omrids kan nogenlunde bestemt angives. Indstævningen af en Retssag, *in jus vocatio*, foretoges ikke af det Offentlige efter Klagerens Anmodning, men af Klageren selv, hvorved der da nødvendig maatte gives Forskrifter om Konstateringen af den skete Indkaldelse ved Vidner (*antestari*, kalde til Vidne) og Midler til at fremtvinge Efterkommelse af Indstævningen, og saadanne strenge Tvangsmidler antydes givne i de tolv Tavler (*Schol. ad Hor. Sat.* I, 9, 65. Festus *v. struere.* Gell. XX, 1; hos Cic. *de legg.* II, 4 kun ganske almindeligt); senere laa Tvangen væsentlig i et Tilsagn under Pengebod med Kautionister derfor (*vadibus datis.* Hor. *Sat.* I, 1, 11); Tilsagnet hedder *vadimonium* (*vadari aliquem*, indstævne, *vadimonium promittere* om den Indstævnte, *vadimonium facere, constituere* om begge Parter, *vadimonium sistere, ad vadimonium occurrere* om Efterkommelse af Indstævningen, *vadimonium concipere* om Affattelsen af Tilsagnet i bestemt Form og med Hensyn til en bestemt Klage). Dog bruges i de rent juridiske Kilder Ordet *vadimonium* mest om den i det første Møde for Øvrigheden, naar Sagen ikke der afgjordes, paatagne Forpligtelse til videre Møde (*vadimonium in jure*), og der gaves da Forskrifter om Tvangen til at indgaa et saa-

dant *vadimonium*, altsaa til at fremme Sagen (Gaius IV, 185: *eaque singula diligenter prætoris edicto significantur*). (*Vadimonium differre* om Opsættelse efter Overenskomst imellem Parterne; *vadimonia differre* om Magistraten = *justitium indicere*.)

Saasnart der til Prætors umiddelbare Jurisdiktion i Rom kom særlige Jurisdiktioner (i Municipier og Kolonier og siden i Provindserne), maatte naturligvis Enhver stævnes for den Jurisdiktion, hvorhen han efter sin Bopæl hørte (Værnething); men nærmere Regler herom kjendes først fra den senere Keisertid (*Dig.* V, 1) og forbigaaes her. I de senere juridiske Kilder nævnes istedenfor det første udenrets *vadimonium* blot *denuntiatio litis*, vidnefast Stævningsforkyndelse (*libellus conventionis*, Klage, indgiven til en Magistrat, *Cod. Just.*).

Medens der paa den ene Side ikke maatte skrides frem med Retsforfølgelse imod den Ustævnede eller med lovlig Grund Fraværende (Cic. *pro Quinct.* 6. *in Verr.* II, 39), gaves der paa den anden Side naturligvis Tvangsmidler mod den Udeblivende (*deserere. vadimonium*) og den, der modvilligen unddrog sig Forfølgelse (*abesse fraudandi causa, latitare*), dels Tabet af *summa vadimonii* (Gaius IV, 185), dels i grovere Tilfælde endog Exekution i hans Eiendom (Cic. *pro Quinct.* 6). I Indskriften *lex Rubria* om Retsordningen i Provindsen *Gallia Cisalpina* (*c.* 21. 22) findes Bestemmelser imod den, der ikke vil afgjøre, hvad han erkjender sig at skylde, eller ikke vil indlade sig paa Sagen og give Tilsvar (*qui in jure non respondet neque sponsionem facit*), men tildels kun med Henvisning til Fremgangsmaaden hos *prætor urbanus*. I den senere Ret finde vi Bestemmelser om Udeblivelsesdom (*in contumacem.* Paul. *rec. sent.* V, 5 a 7. *Dig.* XLII, 1, 53).

b. Forhandlingen *in jure* begyndte med at Klageren forlangte et *judicium* efter en bestemt *actio* (Cic. *in Verr.* III, 65). Her kunde naturligvis strax fremkomme Indsigelse mod Søgsmaalets Tilladelighed, f. Ex. at det angik en *res judicata*, en gyldig afgjort Retstrætte, og slige Indsigelser kunde foranledige Sagens Afvisning (*prætor actionem non dat*). (Exempler paa modsigende Afgjørelser af slige Indsigelser *Rhet. ad Her.* II, 13.) Naar slige Indsigelser ikke fremkom eller ikke kjendtes gyldige, og naar andre

foreløbige Spørgsmaal og Forhandlinger, hvorom nedenfor under c, vare afgjorte, fulgte Henvisningen af Sagen til en Dommer (flere Dommere, *prætor dat judicium, judicem*) og Udfærdigelsen af en til den forlangte *actio* sig nøie sluttende Forskrift for Dommeren, *formula*. *Formula* indeholdt kortelig selve Udnævnelsen af den bestemte Dommer og angav dernæst Sagens Gjenstand og Parterne, Paastanden og den faktiske Forudsætning, under hvilken Paastanden skulde tages til Følge ved *condemnatio* af den Indstævnte eller i modsat Fald denne frifindes, *absolvi*.[1]) Den enkelte *formula* blev mere sammensat og indviklet ved Optagelsen i den af *exceptiones* (*prætoriæ exceptiones*, *Rhet. ad Her.* I, 12), det er Undtagelsesbestemmelser fra Hovedreglen for visse Forhold og Omstændigheder, hvortil der ifølge den navnlig ved Prætors Edikt hævdede Billighed skulde tages Hensyn og som ophævede eller indskrænkede den Ret, Klageren ellers vilde have havt, f. Ex. *exceptio pecuniæ non numeratæ*, at en Udbetaling, hvorpaa en Gjæld skulde grunde sig, ikke virkelig var sket, men især *exceptio doli mali* mod svigagtig Fremgangsmaade ved Stiftelsen af den Rettighed, der paaklagedes. (*Exceptiones peremptoriæ*, der ganske afgjøre Sagen, eller *dilatoriæ*, der kun udskyde Klagerens Ret til en senere Tid.) Magistraten afgjorde, om der var Grund til efter den Indstævntes Andragende at optage en *exceptio*; Undersøgelsen af det faktiske Forhold, hvortil den sigtede, tilkom Dommeren. Men ogsaa fra Klagerens Side kunde *formula* begrændses ved saakaldte *præscriptiones* (Navnet af Pladsen foran i *formula*), for at udelukke Indsigelser eller skadelige Følger med Hensyn til mulige andre Fordringer og Rettigheder (Gaius IV, 130 ff.), f. Ex.: *cujus pecuniæ dies fuerit*, forat ikke Krav, der først senere forfaldt, skulde synes medtagne og derved Sagen anlagt for tidlig (Cic. *de orat.* I,

---

[1]) Hovedstedet er Gaius IV, 39—60 med nøiere Angivelse og Benævnelse af de enkelte Bestanddele, f. Ex. *demonstratio*, *intentio*; Exempler paa en *formula* med de vedtagne Navne, *Aulus Agerius* for Sagsøgeren og *Numerius Nigidius* for den Sagsøgte findes § 47: *si paret* . . ., *condemnato, si non paret, absolvito* (*paret, apparet*, staaende Udtryk for det fuldstændig førte Bevis).

37).[1]) At Magistraten ved *formula* og navnlig ved de deri optagne *exceptiones* og *præscriptiones* kunde udøve en væsentlig Indflydelse paa Forhandlingen og Afgjørelsen *in judicio*, er klart (jfr. Cic. *in Verr.* II, 12). Charakteristisk (i sin Grund vel kun forklarligt af en Stræben efter Simplifikation og Ensartethed) er det, at *condemnatio* altid gaar ud paa et Pengebeløb, enten bestemt angivet i *formula* eller overladt til Fastsættelse (*quantum videbitur*), hvorpaa altsaa Paastanden maatte rettes, selv om den virkelige Stridsgjenstand var en anden, f. Ex. en Slave, eller et Komplex af Gjenstande, f. Ex. en Arv (Gaius IV, 48). Hertil tjente da (ved *actiones in rem*) *sponsio* (*sponsio præjudicialis*), en Art Væddemaalskontrakt, indgaaet *in jure*, idet Klageren af den Indstævnte lod sig tilsige et vist Pengebeløb, hvis han præsterede Beviset for sin Paastand i sin egentlige Sag, og nu rettede Klagen paa Beløbet af den indgaaede *sponsio* (Gaius IV, 93: *Si homo, quo de agitur, ex jure Quiritium meus est, sestertios XXV dari spondes? Spondeo.*); men i Virkeligheden fik han Tingen, ikke Pengebeløbet (Gaius IV, 94: *non exigitur*).[2]) Ved Siden af *sponsio* uddannede sig dog ogsaa en simplere Form med en *formula petitoria* (Gaius IV, 91), hvis Forskjellighed fra *sponsio* og hvis Anvendelse ligger os fjernere.

Anm. En særegen Art af *sponsio* var den hos Cicero ofte omtalte, hvor man, uden at gjøre en Rettighed gjældende, paatog sig at føre Bevis for et Faktum eller et Forhold, enten for at fralægge sig en Beskyldning eller for at overbevise en Anden om noget Graverende, Noget, som det maaske i anden Henseende kunde være af Vigtighed at konstatere (*sponsionem facere, si, nisi* om den, der taber, hvis ikke Noget finder Sted; *sponsione lacessere aliquem*, udæske

---

[1]) Hos Cicero bruges ogsaa *exceptio* for *præscriptio*, hos de senere Jurister omvendt *præscriptio* for enhver *exceptio*, hvoraf *præscriptio longi temporis*.

[2]) Naar Cicero (*in Verr.* I, 45) opstiller et Valg imellem *lege agere in hereditatem* og Indgaaelsen af en *sponsio*, hvorefter *de hereditate certatur*, gaar det Sidste paa en almindelig Proces for en *judex*, det Første paa en Forhandling hos *centumviri*; men Betingelserne for et saadant Valg kjende vi slet ikke.

til en slig Afgjørelse; Cic *in Verr.* III, 57. 58. *in Pis.* 23. *de off.* III, 19). [1]) Naturligvis kunde ved en saadan *sponsio* Tabet medføre Forringelse af den borgerlige Agtværdighed (Cic. *in Verr.* V, 54: *judicium summæ existimationis*; *pro Quinctio* paa flere Steder).

Endelig skulde i visse Tilfælde en *sponsio* indgaaes ved Sagens Anlæggelse, og Beløbet, der fastsattes i et vist Forhold til Processens Størrelse, betales af den Tabende til Modparten som en Bøde for unødig Trætte (*temere litigare*, *sponsio pœnalis*, Cic. *pro Rosc. com.* 4. Gaius IV, 171).

c. Foruden Afgjørelsen af Spørgsmaalet om Søgsmaalets Antagelse i det Hele og om dets Formulering og Indklædelse i *sponsio* kunde endnu *in jure* efter Sagens Beskaffenhed forekomme andre Forhandlinger, hvis Orden imidlertid ikke er bekjendt. Der kunde saaledes foregaa en *interrogatio in jure* om Gjenstande, hvorom det var Sagsøgeren vigtigt at faa en Erklæring for at formulere Sagen bestemt, f. Ex. i en Arvesag, om den Indstævnte erklærede sig for Arving og for hvor stor en Del, *qua ex parte.* Naturligvis var der Regler, som Magistraten hævdede, om hvorvidt Svar kunde fordres eller Undladelse af at svare medføre Tab. (*Confessio in jure, confessus pro judicato est, Dig.* XLII, 2, 1; jfr. Gell. XX, 1, 45.) Omvendt indeholde Digesterne (II, 13) Forskrifter om Oplysninger og Meddelelser, som Klageren skyldte den Indstævnte ved Processens Begyndelse (*de edendo*).

I visse Sager (*in pecuniariis causis*, Paul. *rec. sent.* II, 1, 1) kunde Klageren opfordre Modparten til at besværge sin Benegtelse i en bestemt Edsform (*jus jurandum deferre*) og derved afgjøre Søgsmaalet, hvorved dog den Indstævnte kunde vise Eden tilbage til Sagsøgeren (*referre jus jurandum*), saa at Sagen afgjordes ved at denne besvor sin Paastands Rigtighed; ved Aflæggelsen af saadan tilbudt Ed betragtes Sagen som *res judicata.* Forskjellig fra denne Parternes afgjørende Ed var *jus jurandum calumniæ*, som den ene Part kunde fordre af den anden om, at han troede sig i sin gode

---

[1]) Enkelte Steder har muligvis en mere indviklet Sætningsforbindelse frembragt en Forvexling af *si* og *nisi.*

Ret, ved hvilken Eds Aflæggelse et senere *judicium calumniæ* (se nedenfor) afskares imod den, der havde aflagt den (Gaius IV, 172. 176. 179).

Endelig maatte i visse Tilfælde *in jure* stilles Sikkerhed for (*satis dari*), at den forventede Doms Virkning ikke forspildtes ved den ene Parts Handlinger, f. Ex. ved Tilintetgjørelse eller Beskadigelse af Stridens Gjenstand (*satisdare pro præde litis et vindiciarum*) eller Unddragelse (*satisdare, judicatum solvi*). Bestemmelserne om, i hvilke Tilfælde og hvorledes saadan Sikkerhed skulde stilles, høre ikke herhid og ere for den ældre Tid tildels ubekjendte.[1])

Forhandlingen *in jure* afsluttedes, idet Sagen henvistes til *judex*, med den saakaldte *litis contestatio*, oprindelig en Paakalden af Vidner, at Alt er fuldbragt, der hører til Forberedelsen af den egentlige Proces, Forhandlingen for Dommeren (Festus *v. contestari*); siden betegnede Ordet uden Hensyn til nogen høitidelig Handling blot den regelmæssige Afslutning af hele Forhandlingen *in jure*, hvorved Sagen var bragt i en saadan bestemt Skikkelse, at denne kunde betragtes som traadt istedenfor Parternes tidligere Retsforhold, en Opfattelse, hvortil os uvedkommende juridiske Subtiliteter knyttede sig.

Anm. At Forhandlingen *in jure* ofte kunde udstrække sig over flere Møder, følger af sig selv og er ovenfor under a bemærket ved *vadimonium*. Hos Gaius IV, 15 omtales i et meget uklart Sted en Frist af 30 Dage imellem Mødet til at høre en *judex* udnævnt (*ad judicem accipiendum*) og Forhandlingen for *judex*, ifølge en *lex Pinaria*; dertil sigter vel ogsaa Serv. *ad Verg. Æn.* VI, 431, skjøndt hans Fremstilling er uklar. En vis Frist var ogsaa nødvendig for den udnævnte Dommer.

§ 18.

Forhandlingen *in judicio*.

Dommeren udtoges af Magistraten af Listen, sandsynligvis ved Lodtrækning (jfr. Plin. *Paneg.* 36: *sors et urna*

---

[1]) Der nævnes *actio judicati*, som gik ud paa at opnaa sin Ret ifølge en Dom, forbunden i den ældste Tid med *manus injectio* og *manus depulsio*.

fisco judicem. adsignat). Men Lodtrækningens første Udfald kunde ikke være absolut afgjørende, idet den Udtruknes Slægtskabsforhold til en af Parterne maatte kunne gjøre ham uskikket (jfr. Bestemmelserne om *judicium publicum* i *lex Acil. repet. v.* 20 p. 57 Bruns), hvorhos kunde fremsættes Indsigelse paa Grund af formodet Partiskhed (*ejuro iniquum*, Cic. *de orat.* II, 70. *in Verr.* III, 60 o. s. v.), dog naturligvis ikke ubegrændsét. Hertil sigter Ciceros uden Tvivl overdrevne Udtryk *pro Cluent.* 43: *Neminem voluerunt majores nostri ne de minima quidem re judicem esse, nisi qui inter adversarios convenisset.* Ogsaa kunde Parterne forene sig om en bestemt Dommer, men som dog maatte bekræftes og udnævnes af Magistraten (*judex ex conventione datus*, *Dig.* V, 1, 80. *ex consensu*, *Dig.* XLII, 1, 57).[1] Dommeren, der ikke var retslærd, kunde søge Bistand hos en eller flere kyndige Mænd, som da sagdes *in consilio ei esse* (Cic. *pro Quinct.* 2. 6. 17, paa hvilket sidste Sted sees, at Dommeren C. Aquilius havde tre Bisiddere. Gell. XIV, 2 § 9). Dommeren kaldes *arbiter* i de Sager, der selv betegnedes som *arbitria* (se ovenfor § 16); Grændsen for denne Navneforskjel synes i den ældre Tid ikke at have staaet fast (jfr. Ciceros Spot *pro Mur.* 12).[2] Stundom gaves flere Dommere, dog vel neppe over tre eller høist fem, der da enten betegnes som *arbitri* (f. Ex. *tres arbitri finium regundorum* hos Cic. *de legg.* I, 2,

[1] I visse Tilfælde, sandsynligvis saadanne, der faldt sammen med eller nærmede sig til den i § 17 b Anm. omtalte *sponsio*, kunde den Part, der indstævnede Sagen, foreslaa en Dommer (Cic. *de orat.* II, 65. 70). Hos Liv. III, 24. 57 bruges *judicem ferre*, *nisi.* 56 *judicem dicere*, i Almindelighed uden Persons Nævnelse om samme Art Tilbud om at føre et Bevis for Noget. Hos Cic. *pro Rosc. com.* 14. 15 kan *judicem sumpsisti*, *probasti* betegne den blotte Undladelse af Indsigelse. paa andre Steder betegner *judicem sumere* (Cic. *pro Quinct.* 9), *arbitrum sumere* (*pro Rosc. com.* 4) kun i Almindelighed Henvendelse til Retten.

[2] Mærkes kan det særlige Udtryk *adigere aliquem arbitrum*, det er *ad arbitrum*, om Indstævnelsen af en slig Proces (Cic. *Top.* 10. *de off.* III, 16. *pro Rosc. com.* 9). *Arbiter honorarius* hos Cic. *Tusc.* V, 41 synes at betegne en af Parterne valgt *arbiter*; men at *arbiter* af Magistraten toges eller kunde tages udenfor Dommerlisten, antydes ingensteds.

med Henvisning til de tolv Tavler) eller sædvanlig som *recuperatores*, hvilket Navn aldrig bruges om en enkelt Dommer. Skjøndt disse *recuperatores* (af *recupero*, gjenvinder, faar tilbage) nævnes temmelig ofte, ere dog alle Forsøg paa at angive, i hvilke Arter af Sager de gaves, aldeles usikre. Efter en Artikel hos Festus (*v. reciperatio*) skal Navnet oprindelig være brugt om Dommere i Sager imellem Borgere af forskjellige Stater, som havde sluttet Overenskomst om gjensidig Retsydelse, og man antager derfor, at i Rom Navnet og den dertil knyttede Forhandlingsform fra *prætor inter peregrinos* og hans Jurisdiktion er gaaet over til Jurisdiktion hos *prætor urbanus*. Hos Cicero finde vi *recuperatores* ikke blot i Processer i Provindsen imellem Borgere eller imellem Borgere og Fremmede (i Verrinerne ofte), men imellem Borgere i Rom selv (f. Ex. i Talen *pro Tullio*, i hvilken i § 10 synes at antydes en hurtigere Forhandlingsmaade hos dem end ved almindelige *judicia*, og i Talen *pro Cæcina*).[1]) Om Forhandlingen hos Dommeren (Dommerne), der for hver Sag aflagde Dommered (Cic. *de off.* III, 10. Quinct. V, 6, 4), vide vi, med Undtagelse af, at der særlig under Navnet *causæ conjectio* eller *collectio* (Gaius IV, 15. Gell. V, 10. Pseudo-Ascon. *ad Cic. in Verr.* I, 9. *Dig.* L, 17, 1) nævnes en kort Fremstilling af Sagen fra begge Sider i et foreløbigt Møde, ikke synderlig Mere end hvad der kan sluttes af Forholdets Natur i det Hele og fulgte af Offentligheden og Mundtligheden. I gjentagne Retsmøder fremlagdes Beviser (alle Slags skriftlige Dokumenter, derimellem Regnskabsbøger, *tabulæ rationum*) og afhørtes de af Parterne paaberaabte og af dem selv (ikke af Dommeren) indkaldte Vidner, der adspurgtes af begge Parters Sagførere, hvorved dog Dommeren kunde indblande sig med tilføiede Spørgsmaal (Gell. XIV, 2, 18); en Pligt og Tvang til at aflægge Vidnesbyrd i private Sager synes ikke at have fundet Sted før Justinian, medens i offentlige Sager Vidnepligt fandt Sted (se nedenfor). Til disse Bevisligheder sluttede sig Foredrag af Sagførerne, stundom med Paaberaabelse af Retslærdes Erklæringer, som

---

[1]) Hos Liv. XXVI, 48 giver Feltherren tre *recuperatores* til at afgjøre en Strid om, hvem der er mest berettiget til en Belønning.

i Ciceros Tale *pro Cæcina* 27 og 28. Retsmødernes Antal og Ansættelse efter Sagens Beskaffenhed og de af Parterne med Anførelse af Grunde (*excusationes*) forlangte Udsættelser synes at have været overladt til Dommerens Skjøn, hvorved og ved Dommerens Tvivl eller Ulyst Sagerne stundom droges i Langdrag (— Cicero *pro Quinct.* 13 klager over, at en Proces svævede paa tredie Aar —); senere omtales en Bestemmelse af *lex Julia de judiciis privatis*, at Privatprocesser skulde afgjøres inden 1½ Aar eller i visse Tilfælde, navnlig udenfor Hovedstaden og dens Distrikt, inden 1 Aar, se Gaius IV, 104 ff., og ellers bortfalde. Hvorvidt der nu i Forhold til denne Bestemmelse sørgedes for, at Parternes Ret ikke forspildtes ved Dommerens Forsømmelse, siges ikke, og ligesaa lidt vide vi nærmere, hvorvidt Dommerens Ret til at udsætte Sagen eller lade den uafgjort som utilstrækkelig oplyst strakte sig (Cic. *pro Cæc.* 3: *Noli mihi instare, ut judicem*, Ord lagte i en Dommers Mund. Gell. XIV, 2, 25: *juravi mihi non liquere atque ita judicatu illo solutus sum*, hvor maa mærkes *juravi*); saavel her som i andre Henseender udøvede vel Magistraten et Tilsyn med den af ham givne *judex* (se Cic. *pro Quinct.* 9. *pro Flacc.* 4).

Forsaavidt den endelige Dom, *sententia* [1]), var *condemnatio* af den Indstævnte, gik denne *condemnatio* enten ud paa en bestemt Ydelse eller Udredelse eller paa en saadan, der først skulde bestemmes ved *æstimatio*, f. Ex. ved *injuriæ*. I enkelte Tilfælde maatte Klageren ved Processens Begyndelse besværge sin Ansættelse af Procesgjenstandens Beløb, *jurare in litem* (Cic. *pro Rosc. com.* 1). Stundom skærpedes *condemnatio* ved en Fordobling, endog Tre- eller Firdobling af den egentlige Procesgjenstand (*condemnatio in duplum, triplum, quadruplum*), hvilken Skærpelse indeholdt en Bod for Vrangvillighed eller uredelig eller paa anden Maade retsstridig Fremfærd af den Indstævnte; den indtraadte altsaa ved Forsøg paa Unddragelse fra en tidligere Dom (*actio judicati*) eller fra at tilfredsstille sine Kautionister for, hvad de havde betalt (*actio depensi*), ved Fragaaelse af Betingelserne ved

---

[1]) *Judex dat secundum aliquem*, dømmer til Fordel for ham, efter hans Paastand.

visse Arter af Kjøb og Salg (Cic. *de off.* III, 16: *quæ essent lingua nuncupata*) o. s. v., men især ved *delicta*, f. Ex. *furtum, injuria*, hvor den altsaa traadte istedenfor den hos os her gjældende Kriminalstraf.

En særegen Skærpelse af den i en privat Sag fældede Dom indtraadte i visse Arter af Sager derved, at Dommen ifølge det Forholds Natur, den angik, betragtedes og betegnedes som vanærende, *judicium turpe, infame* (Cic. *pro Cæc.* 3. *pro Cluent.* 43; *judicium summæ existimationis* hos Cic. *pro Rosc. com.* 6 om den endnu svævende Proces; hos Svet. *Tib.* 35: *judicium famosum*). Saadanne vare foruden Tyvsdom (*furti*, stundom ogsaa *injuriarum*) *judicium fiduciæ, tutelæ, pro socio, mandati*, i hvilke Arter af Processer Domfældelsen viste Brud paa et særligt Tillidsforhold. Denne juridiske Infami, der i den ældste Tid neppe var nøie bestemt i sin Virkning og i Forhold til og Sammenhæng med *censoria notatio*, medførte senere bestemte Retsvirkninger, navnlig Udelukkelse fra Magistrater og Senatet og fra Dommer- og Anklagefunktion (Cic. *pro Cluent.* 43), i Municipier fra Dekurionværdigheden (*lex Julia municipalis*).

Anm. 1. I *pœna dupli* o. s. v. laa tillige i de førstnævnte Tilfælde en Art Bøde for unødig Trætte (*temere litigare*), i hvilken Retning ogsaa den ovenfor nævnte *sponsio pœnalis* og *sacramentum* virkede, medens Dom til Erstatning af Procesomkostninger ikke gaves hos Romerne. Desforuden kunde den frifundne Indstævnte, forsaavidt der ikke var aflagt *jus jurandum calumniæ* (se ovenfor § 17 c), mod Sagsøgeren anlægge en Klage for Chikane, *judicium calumniæ*, der gik ud paa en Tiendedel af den oprindelige Processes Beløb (Gaius IV, 174. 175), ved Interdiktprocesser (hvorom Anm. 3) endog en Fjerdedel. Retssportler (Betaling til det Offentlige for Retspleien) omtales først indførte af Caligula (Svet. *Cal.* 40: *quadragesima summæ, de qua litigabatur*).

Anm. 2. Den juridiske Form for Eden i den ældre Tid kjende vi ikke (Cic. *ad fam.* VII, 12 synes at antyde *jurare Jovem lapidem* som en for Retten anvendt Form af Eden); i Keisertiden bruges ved Siden af Eden *per salutem suam, per caput suum* (*Dig.* XII, 2, 3 § 4. 5 *pr.*) ofte at sværge *per genium, per salutem principis.* Straffen for Mened var

(Gellius XX, 1) efter de tolv Tavler (hvis Hævdelse af Edens Hellighed blot i Almindelighed antydes Cic. *de off.* III, 31) Nedstyrtelse fra den tarpeiske Klippe, men i Ciceros Tid finde vi intet Spor hverken af denne eller anden Straf ved Domstolene for Mened i Almindelighed; den synes efterhaanden overladt til Censorernes *notatio*, der i denne Retning var særlig streng (Cic. *l. c.*).[1] I den senere Keisertid (det tredie og fjerde Aarhundrede) straffes Mened *per genium principis* strengt (*fustibus*, *Dig.* XII, 2, 13; 6), Mened ved Guderne overlodes det til Guderne at straffe. Kun visse særlige Arter af Mened, navnlig falsk Ed aflagt for Penge, straffedes i det Ringeste i Keisertiden som *falsum* efter *lex Cornelia* (Paul. *rec. sent.* V, 25, 2. *Coll. leg. Mos.* VIII, 2. 3. 5. *Dig.* XLVIII, 10 i flere Fragmenter).

Anm. 3. En særegen Form faar Processen ved de saakaldte *interdicta* (Hovedstedet Gaius IV, 139—170). *Interdictum*, Kjendelse, er et befalende eller forbydende Dekret[2]) om en Handling, givet af Magistraten til Parterne eller en af dem ifølge Ediktet og efter den ene Parts Forlangende under Forudsætning af visse Fakta og Forhold. Om nu Forudsætningen fandt Sted (om den ene Part havde en vis Ret eller Retsstilling og den anden havde krænket den) og altsaa Virkningen skulde indtræde, afgjordes sædvanlig (stundom efter indtraadt *sponsio*) ved Forhandling for og Dom af en *arbiter* eller *recuperatores*, saa at Interdiktet kun dannede en særegen Indledning af Processen med en umiddelbart antydet Retstvang. Dog gaves der ogsaa blot foreløbige, Parternes Forhold til Procesgjenstanden ordnende og regulerende *interdicta*, uafhængige af den følgende Retsundersøgelse, f. Ex. Interdiktet *uti possidetis* om den midlertidige Besiddelsesstand. Interdikterne dreiede sig især om *possessio* (*interdicta possessionis adipiscendæ*, *retinendæ*, *recuperandæ causa*). Den speciellere Inddeling og Anvendelse af

---

[1]) Cicero *de legg.* II, 9 (*perjurii pœna divina exitium, humana dedecus esto*) synes ved *dedecus* ogsaa at hentyde til Censorerne.

[2]) Efter Gaius's ved den øvrige Brug af *interdico* bekræftede Bemærkning brugtes Ordet *interdictum* oprindelig kun om de forbydende Dekreter af denne Art (f. Ex. *vim fieri veto*), men siden om dem alle.

Interdikterne, der tildels havde Navn efter Begyndelsesordene (f. Ex. *quorum bonorum*), vedkommer os ikke med Undtagelse af Interdiktet *de vi*, der ligger til Grund for de Processer, hvori Ciceros Taler *pro Cæcina* og *pro Tullio* ere holdte. Dette Interdikts Form var: *unde tu illum in hoc anno dejecisti, quum ille possideret, quod nec vi nec clam nec precario possideret, ut eo eum restituas*; det paabød altsaa Indsættelsen eller Gjenindsættelsen af den, der havde den betegnede Besiddelsesret og deri var forstyrret; Modparten paastod, at Gjenindsættelsen var sket, nemlig forsaavidt Interdiktet tilsigtede, idet han søgte at bevise, at Forudsætningen, den betegnede Art af Besiddelse, ikke havde været tilstede (Cic. *pro Cæc.* 30. *pro Tullio* § 44). Herfra forskjelligt var Interdiktet *de vi armata* (*armatis hominibus et coactis*), ved hvilket efter Ciceros Paastand (*pro Cæc.* 31) Indsættelsen af den, for hvem Interdiktet var givet, ubetinget paabødes, naar han beviste, at den bevæbnede Vold havde fundet Sted, uden Hensyn til, om han tidligere havde havt den angivne Art af *possessio*; men det sees, at Ciceros Modpart benegtede dette og paastod, at ogsaa i dette Tilfælde *possessio* maatte bevises, uden at vi ere istand til at afgjøre, hvorvidt Advokaten giver en urigtig Fortolkning.

§ 19.

Exekution, Retsmidler. Keiserlig Indblanding i Retspleien.

a. Udførelsen (Exekutionen) af den fældede Dom udgik fra Magistraten, der, hvis Dommen gav Ret til en Ting, bevirkede Overgivelsen af Tingen, og, hvis den gik ud paa en Ydelse og Betaling, forsaavidt denne ikke præsteredes, fremtvang den ifølge en af Domshaveren indledet *actio judicati*. Hvorvidt i ældre Tid den da brugelige strenge personlige Exekution for Gjæld, som er skildret ovenfor § 8 Anm. 1, ogsaa kunde anvendes ved andre Pengeforpligtelser ifølge Dom (Gell. XX, 1: *rebus jure judicatis*), er omtvistet; senere indtraadte efter en vis, enten ved Loven i Almindelighed eller ved Dommen fastsat Frist (Gaius III, 78. *Dig.* XLII, 1: *de re judicata et de*

effectu sententiarum), Indførsel i den Dømtes Eiendom (*missio in bona rei servandæ* eller *venditionis causa*, Cic. *pro Quinct.* 6. 7. 25. 27) med Ret til efter en vis Tid at gjøre sig betalt ved Salg deraf. I Digesterne (XLII, 1, 15. 31) forekomme Forskrifter om den Orden, hvori den Dømtes Formuesgjenstande skulde sælges til Kreditors eller Domshaverens Tilfredsstillelse, ligesom der ogsaa omtales Udlæg i bestemte enkelte Gjenstande, *pignora*, men Detaillen heraf maa forbigaaes.

b. Det er ovenfor angivet, at Romerne i Republikens Tid ikke kjendte en Forhandling af en Sag igjennem flere Instantser, saa at den lavere Rets Dom kunde omstødes og forandres af en høiere Ret; navnlig strakte den kontrollerende, paaskyndende eller hæmmende Indvirken, som Magistraten kunde øve paa Processens Gang hos Dommerne (se Cic. *pro Quinct.* 9) sig ikke til nogen Modifikation af Dommen selv.[1]) Derimod kunde Magistraten, naar der forlangtes Exekution, reise Tvivl imod Dommens formelle Gyldighed (f. Ex. fordi den omstyrtede en *res judicata* eller var aabenbart retsstridig, *contra jus*), og Spørgsmaalet herom kunde tages under nærmere Paakjendelse; dog vide vi herom Intet i det Enkete fra Republikens og den ældre Keisertid, og Detaillen i fra den senere Tid maa her forbigaaes.[2])

Mod forment Retsfornegtelse og vilkaarlig Fremgangsmaade kunde ogsaa anraabes Hjælp af Almuetribunerne eller *par majorve potestas*, men kun til Standsning og Afværgelse, ikke til Dommens Forandring (Cic. *pro Quinct.* 7: Anraabelse

---

[1]) Naar Cicero (*in Verr.* II, 13) dadlende nævner en Bestemmelse i Verres's *edictum provinciale*, der lød: *si quis perperam judicasset, recogniturum; quum cognovisset, animadversurum*, da angaar denne Bestemmelse dels vel kun indfødte sicilianske Dommere, dels indeholder den en Straffetrusel imod Dommeren, ikke et Tilsagn om at forandre Dommen; men iøvrigt tillode uden Tvivl Statholderne sig i denne Retning Adskilligt, der ikke var tilladt i Rom.

[2]) Som et enestaaende Tilfælde, i hvilket en *res judicata* atter kunde bringes for Retten (men for den samme Domstol, ikke en høiere), nævner Cicero *de domo* 29 Sager om personlig Frihed for *decemviri litibus judicandis*.

af Tribunhjælp imod en krævet *satisdatio*, der paastaaes at være ubillig. Cic. *in Verr.* I, 45: Anraabelse af en anden Prætors Hjælp, fordi det paastodes, at Verres dekreterede i Strid med sit Edikt). Denne Ret til at træde hindrende og afværgende til i Retspleien overførtes som en Bestanddel af *tribunicia potestas* paa Keiserne og dannede uden Tvivl, dog i Forbindelse med den jurisdiktionsførende Magistrats Ret til at have Bisiddere, imellem hvilke da ogsaa Keiseren selv kunde være (Svet. *Tib.* 33 [1])), Udgangspunktet for den ligefra August af fremtrædende Indblanding af Keiseren i den private Retspleie; thi *appellatio* nævnes strax (f. Ex. Svet. *Aug.* 33), men denne Appellation udvidedes snart, uden at de enkelte Trin i denne Udvikling kunne angives, til en Appel i senere og nyere Betydning, det er en Begjæring om og Indrømmelse af en ny Prøvelse af en allerede paadømt Sag i dens Realitet hos en høiere dømmende Myndighed og eventuel Forandring af den først fældede Dom. Keiseren afgjorde da enten selv med et *consilium* den appellerede Sag. (jfr. Kap. 6 § 7) eller henviste den til en anden Myndighed, i Begyndelsen især til Senatet, dog ogsaa til *præfectus urbi* eller enkelte andre Mænd (Svet. *Aug.* 33. *Calig.* 16. *Nero* 17. Dio Cass. LII, 33. *Hist. Aug. M. Anton.* 10. *Prob.* 13. *Florian.* 5. 6. Paul. *rec. sent.* V, 5 a § 1 i *qui ab imperatore extra ordinem petuntur*), ved Siden af at der fremkom Bestemmelser for at begrændse Appellen, saa at vi allerede i Neros Tid finde fastsat en Pengebod for den tabende Appellant saavel hos Keiseren som hos Senatet (Tac. *Ann.* XIV, 28). [2]) Denne hele Indretning udviklede sig

---

[1]) *Magistratibus pro tribunali cognoscentibus plerumque se offerebat consiliarium assidebatque juxtim vel exadversum in parte primori; et si quem reorum elabi gratia rumor esset, subitus aderat judicesque aut e plano aut e quæsitoris tribunali legum et religionis et noxæ, de qua cognoscerent, admonebat.* De sidste Ord angaa aabenbart Kriminalsager.

[2]) Naar i en Indskrift fra det 3die Aarhundrede (*Ephem. Epigr.* I, 130) en Mand betegnes som *judex ex delegatu cognitionum Cæsarianarum* for et vist Distrikt, har dette allerede en Tilknytning i hvad Sveton beretter om August (c. 31): (*Quot annis*) *appellationes provincialium litigatorum consularibus viris delegabat, quos singulos cujusque provinciæ negotiis præposuisset.*

mere og mere, dog uden at føre til Oprettelsen af særlige og kollegiale høiere Domstole, og fremtræder fuldstændig ordnet i Tiden efter Constantin, saaledes at der fra en *judex datus* (*judex pedaneus*) appelleredes til den, der havde givet ham, fra Legater med delegeret Jurisdiktion til Statholderen, fra Statholderne til *præfectus prætorio*, *præfectus urbi* eller Keiseren og hans Konsistorium, hvorved dog de høiere Myndigheders Domme tildels vare inappellable som fældede af Keiserens Repræsentant, *vice sacra*. Men saavel de nærmere Bestemmelser om Appelinstantserne i denne senere Tid, som om Begrændsningen af og Betingelserne for Appellen, dens Former og Virkninger, Bestemmelser, der desuden ingenlunde ere klare og fuldstændige, og vel ofte gave Plads for Vilkaarlighed, maa her forbigaaes (*Dig.* XLIX, 1: *de appellationibus* og de følgende Titler indtil 13). [1])

I enkelte overordentlige Tilfælde (til Gunst for Mindreaarige, ved Fraværelse under Processen eller visse Feiltagelser) kunde der (i Keisertiden) af Prætor, *præfectus urbi*, Statholderne eller Keiseren, til Gunst for dem, hvem Dommen var gaaet imod, tilstaaes *restitutio in integrum*, saa at Retsforholdet betragtedes som uforandret som det havde været før Processens Begyndelse (se f. Ex. *Dig.* IV, 4, 16 § 5. 17. 42, Alt om Mindreaarige).

Keiserne synes imidlertid lige fra August af ikke at have indskrænket deres Indblanding i den private Retspleies Udøvelse til Appelsager, men ofte, efterhaanden med Bistand af et fastere uddannet *consilium* (jfr. Kap. 6 § 7) at have paadømt Sager i første Instants, sandsynligvis under Hensyn til Sagernes Betydelighed, særlige Omstændigheder og de deri indviklede Personer. Men nogen nærmere Begrændsning af denne Virksomhed lader sig ikke uddrage af Skribenternes Beretninger, hvori de juridiske Former fremtræde meget uklart og navnlig Privatsager og Kriminal-

---

[1]) Om Detaillen se Walter § 798 og Bethmann-Hollweg Civilprozess § 160. III S. 325.

sager sammenblandes.[1] Ogsaa i det fjerde og femte Aarhundrede dømmer Keiseren med sit Konsistorium foruden i Appelsager ogsaa i saadanne Sager, som Statholderne have forelagt ham med Forespørgsel, *consultatio*, eller i hvilke Parterne (vel kun i visse betydelige Tilfælde) særlig havde udbedt sig en umiddelbar høieste Afgjørelse (*supplicatio*).[2]

§ 20.

Skiftebehandling, Konkurs.

Romerne havde ingen Skifteret, der efter offentlig Foranstaltning varetog enten Delingen af Dødsboer imellem Kreditorer og Arvinger eller af Fallitboer mellem Kreditorer; det Offentlige traadte her kun til igjennem den almindelige Jurisdiktionschef, naar dets Hjælp paakaldtes, og i indskrænket Maal. Dødsboer overtoges af den lovlige eller testamentariske Arving i Henhold til hans Arveret alene eller til den af Magistraten paa Forlangende givne *bonorum possessio* med de paa Arven som Gjæld eller som Legater ifølge Testamentet hvilende Krav, der, forsaavidt han ikke fyldestgjorde dem, maatte gjøres gjældende imod ham ved almindelig Procesform, ligesaa vel som Indsigelser imod det Testaments Gyldighed, efter hvilket *bonorum possessio* var givet ham (se Forhandlingen i Plin. *Epist.* V, 1). Speciellere Forskrifter om Testamenters Aabning hos Magistraten forekomme i Digesterne. At Overgangen af Boet til Arvingen ikke forhaledes, derfor sørgedes der ved Terminen

---

[1]) Man se f. Ex. om de første Keisere Svet. *Aug.* 33: *Ipse jus dixit assidue . . . . Dixit autem jus non diligentia modo summa sed et lenitate, si quidem manifesti parricidii reum etc. Claud.* 14: *Jus et consul et extra honorem laboriosissime dixit . . . Nec semper præscripta legum secutus duritiam lenitatemve multarum ex bono et æquo, perinde ut adficeretur, moderatus est: nam et iis, qui apud privatos judices plus petendo formula excidissent, restituit actiones, et in majore fraude convictos, legitimam pœnam supergressus, ad bestias condemnavit.* Dio Cass. LXIX, 7 om Hadrian. LXXI, 6 om Antoninus Philosophus; jfr. *Hist. Aug. Ant. Phil.* 24, hvor kun nævnes *causæ capitales*. Plin. *Epist.* IV, 22. VI, 22. 31. (Tac. *Ann.* VI, 10, XIV. 50 taler kun om Kriminalsager.)

[2]) Se nærmere Bethmann-Hollweg Civilprozess § 137, III S. 88. § 161, III S. 338.

for *cretio hereditatis* efter Testamenter (se § 10 c) og ved den ringere Retsbeskyttelse, som en ikke tiltraadt Arvs Bestanddele nøde ligeoverfor Andres Tilegnelser og Vinden af Hævd (*usucapio pro herede*, som om man var Arving, Gaius II, 52). Var der flere Arvinger, overtoge de selv Boet til indbyrdes Deling af Massen og Forpligtelserne, men, hvor Uenighed opstod, forlangtes og gaves af Magistraten en Skifteforvalter, *arbiter familiæ herciscundæ* (*herctum ciere*) for hvem de enkelte Krav forhandledes og afgjordes (Cic. *de orat.* I, 56. Festus *v. herctum citumque.* Serv. *ad Æneid.* VIII, 642. *Dig.* X, 2, hvilken Titel hedder *familiæ herciscundæ, frg.* 1 ff.).

Den Ret, der i den ældste Tid siges at have tilkommet flere Kreditorer, som havde faaet Dom for Krav til samme Debitor, imod dennes Person, er omtalt ovenfor (§ 8 Anm. 1) Senere gaves der Kreditorerne efter Andragende hos vedkommende Magistrat (Prætor) en fælles *missio in bona* med offentlig Bekjendtgjørelse (*bona possidentur, proscribuntur.* Gaius III, 79. Cic. *pro Quinct.* 6. 15. 19. Sen. *de benef.* IV, 12. *Dig.* XLII, 5: *de rebus auctoritate judicis possidendis seu vendendis fr.* 12). Naar ikke inden en vis Frist (30 Dage) Skyldneren eller en Anden for ham betalte, valgte Kreditorerne en *magister*, som besørgede Salget af Boet under Et til den, der bød Kreditorerne de fleste Procenter (Gaius III, 79. Cic. *pro Quinct.* 15. *ad Att.* I, 1. VI, 1 § 15: *de bonis possidendis vendendis, magistris faciendis, quæ ex edicto et postulari et fieri solent*; Salget efter Procenter til Kreditorerne Theoph. *Paraphr.* III, 12; jfr. Ascon. *ad Cic. pro Mil.* p. 159 [1])). I senere Tider nævnes en af Magistraten efter Kreditorernes Forlangende udnævnt *curator* (*Dig.* XLII, 7, 2 *pr.* og § 1). En saadan *missio in bona* og *bonorum proscriptio* betragtedes som vanærende (*Lex Jul. munic. v.* 115 ff. p. 101 Bruns), hvilket ikke var Tilfældet med frivillig Opgivelse af sit Bo, *cessio bonorum, cedere bonis*, der indførtes ved en *lex Julia* (Gaius III, 78. *Dig.* XLII, 3: *de cessione bonorum*). [2])

---

[1]) *Bona propter æris alieni magnitudinem semuncia veni erunt*, det er imod Udbetaling af 1/24 af Gjælden, sædvanlig misforstaaet.

[2]) Henførelsen af denne *lex Julia* til Diktatoren Cæsar er usikker.

Her kan endnu bemærkes den med *venditio bonorum* i Fallittilfælde analoge Form for Bortsalg af konfiskeret eller ved indgaaet Borgen til Staten hjemfalden Eiendom (*prædes prædiaque*) ved Qvæstor *sub hasta*, hvorved det hyppig brugte Udtryk *sectio* (*vendere sectionem alicujus*, Cæsar, Cicero) egentlig betegner Udstykningen og Enkeltsalget af den under Et kjøbte Masse (se ved Qvæstor, Kap. 5 § 12).

§ 21.

Kriminalret, *judicia publica, delicta publica,* i Almindelighed.

Idet Romerne overlode en stor Del af de Forseelser (*delicta*), hvorved Retsordenen forstyrredes, til Forfølgelse af de private Personer, der havde lidt under denne Forstyrrelse, som *delicta privata*, blev der tilbage en Række Brud paa Retsordenen, som ansaaes for saaledes at berøre Staten selv eller Borgersikkerheden, at den øverste Statsmyndighed, Folket (i den tidligste Tid for en Del Kongen som Folkets Repræsentant), forbeholdt og paatog sig Forfølgelsen deraf og Dommen derover, *delicta publica*, som Gjenstande for *judicia publica*. Denne Side af Retsordenen og Retsvæsenet, hvori oprindelig Lovgiver og Dommer faldt sammen, blev, tildels vel allerede ifølge Forestillingen om det suveræne Folks frie og ubundne Myndighed, men tillige ifølge Opgavens Vanskelighed og fjernere Forhold til det daglige Livs Praxis og Behov, langt mindre gjort til Gjenstand for omfattende og sammenhængende Behandling og Udvikling end Alt, hvad der vedkom Retsforholdet imellem Mand og Mand. Da Folkets og Statens Udvidelse gjorde Vedligeholdelsen af Folkets umiddelbare dømmende Virksomhed til en Umulighed, skete dog Overgangen til nye Former kun efterhaanden og tildels tilfældig, og, medens i Republikens Tid politiske Modsætninger og Stridigheder traadte hæmmende i Veien for Udviklingen paa dette Omraade, virkede i Keisertiden Despotiets Vilkaarlighed ugunstig. Til de i de tolv Tavler paa Grundlag af tidligere Sædvaneret og enkelte Love optagne Bestemmelser sluttede sig en Række Love om enkelte Partier, navnlig fra Republikens sidste

halvandet Aarhundrede, og til disse Love som Udgangspunkter knyttede sig i Keisertiden Tillæg, Indskrænkninger og Forandringer ved *senatus consulta* og keiserlige Forordninger. Endel almindelige processuelle Bestemmelser, men saavidt det kan skjønnes, dog neppe nogen gjennemgribende og fuldstændig Ordning af Kriminalprocessen, indeholdtes i den udenfor de juridiske Kilder slet ikke omtalte *lex Julia publicorum (judiciorum)* af August (*Fragm. Vat.* § 197. 198. *Dig.* XXII, 5, 4. XLVIII, 2, 3. 12). (I Digesterne indeholdes Kriminalretten i én Bog, den 48de.)

En begrebsmæssig Inddeling af Forbrydelserne fandtes i den ældste Tid naturligvis ligesaa lidet som en bestemt Definition af selve Begrebet Forbrydelse imod det Offentlige [1]), og, ligesom Grændsen for den enkelte Forbrydelses Begreb ikke kunde ventes strengt overholdt, saalænge det suveræne Folk selv var Dommer, saaledes viser der sig ogsaa siden (navnlig i Ciceros Taler og i hvad der ellers berettes om Kriminalprocesser), at (foruden slettere Motiver, som politisk Lidenskab eller Bestikkelse) Hensyn til den Anklagedes hele Personlighed og til Handlinger, der ikke faldt under den Forbrydelses Begreb, hvorfor han direkte var anklaget, ofte gjorde sig stærkt gjældende (man se foruden første Bog af Verrinerne om Verres's tidligere Liv især Cic. *pro Cluent.* 35. 36). [2]) En saadan Inddeling og

---

[1]) Navnet *delictum publicum* forekommer først hos Keisertidens Jurister. *Crimen* betegner endnu hos Cicero aldrig Forbrydelsen i og for sig (ikke *facere, perpetrare crimen*), men kun som Beskyldning og Anklagegjenstand (*teneri, accusari crimine aliquo*); ubestemt er Navnet *maleficium*, der mere fremhæver den moralske Side af Handlingen, endnu mere *scelus* og *facinus*.

[2]) De Anklager hos Folket og Domme af dette, der omtales før Oprettelsen af *quaestiones perpetuae*, kunne naturligvis efter Gjenstanden nogenlunde henføres til de samme Forseelser, for hvilke siden særlige *quaestiones* bestode, f. Ex. det, der omtales hos Liv. V, 32 (Anklagen imod Camillus for underslaaet Bytte), XXXVII, 57. XXXVIII, 54 til *peculatus*, men om Anklagen er fremtraadt under denne bestemte Betegnelse, er usikkert. Anderledes forholder det sig med det almindelige Begreb *perduellio* (Liv. XXVI, 3) eller hvor ved en Speciallov en *quaestio extra ordinem* oprettedes med Hensyn til bestemte og øieblikkelige Foranledninger, f. Ex. ved *lex Mamilia* Aar 110 i Anledning

Begrændsning fremkom heller ikke siden, da Domstole, *quæstiones*, efterhaanden ved særlige Love oprettedes for visse Arter af Forbrydelser, ikke engang, da Sulla ved en Række Love omordnede disse *quæstiones*; thi hver af disse Love beskjæftigede sig kun med sin specielle Gjenstand, begrændset dels efter den almindelig gængse Forestilling, dels efter, hvad de øieblikkelige Forhold og Omstændigheder henledede Opmærksomheden paa og opfordrede til at medtage, hvorfor ogsaa stundom ikke strengt sammenhørende Gjenstande forbandtes i én Lov og henlagdes under én *quæstio*; saaledes omfattede f. Ex. *lex Cornelia de sicariis et veneficis* tillige Straffebestemmelser imod Brandstiftelse og mod Kabaler og Bestikkelser (især Magistraters og Dommeres) til Skade for kriminelt Anklagede (*Dig.* XLVIII, 8, 1. Cic. *pro Cluent.* 33. 49. 52. 54. 55; jfr. en *lex Sempronia* hos Cic. *pro Cluent.* 55. Plut. *C. Gracch.* 4). En kriminel Skyld og Anklage betegnes derfor ofte ikke efter Forbrydelsens eget Navn, men efter den Speciallov, hvorunder den hører (*teneri, accusari lege Cornelia de sicariis*); der handles i Digesterne ikke om Mord (*cædes*, senere Ord *homicidium*), men den herhid hørende Digesttitel (XLVIII, 8) hedder *ad legem Corneliam de sicariis et veneficis* (altsaa egentlig om to specielle Arter af Mord). Men under de republikanske Kriminallove, der gik over fra Republiken til den senere Tid (*Corneliæ* og *Juliæ*), inddroges siden ved Senatsbeslutninger og Forordninger nye Tilfælde og Arter af Forseelser, saa at disse Love ikke i Digesterne fremtræde rent med deres oprindelige Indhold, men som de senere anvendtes. Saaledes inddroges f. Ex. under *lex Cornelia de sicariis* ved forskjellige Senatsbeslutninger Tilberedelsen af skadelige og farlige Midler, om de end ikke vare beregnede paa Mord, og fra Domitian af Kastration af Mænd, ogsaa Slaver (*Dig.* XLVIII,

---

af Jugurthas Bestikkelser eller ved *lex Mucia* Aar 141 i Anledning af Prætoren L. Tubulus's grove Retsbrud. Til samme Art af Kriminalforfølgelse i en ganske speciel Retning ifølge Tidsomstændigheder hører *lex Varia de majestate*, foreslaaet Aar 91 af Almuetribunen Q. Varius Hybrida, der bestemte, *ut quæreretur de iis, quorum ope consiliove socii contra populum Romanum arma sumpsissent* (Ascon. *ad Cic. pro Scaur.* p. 184).

8, 3 § 3, 4. 4 § 2; jfr. Dio Cass. LXVII, 2. Svet. *Dom*. 7. Dio Cass. LXVIII, 8. Paul. *rec. sent.* V, 23, 13). Endnu senere og ufuldstændigere end Inddelingen af Forbrydelserne udvikledes og fastsattes ved Lov de almindelige Regler om den forbryderiske Handling og Strafskyld uden Hensyn til Forbrydelsens specielle Art, f. Ex. om Forbryderens Alder, den onde Hensigt (*dolus*, *consilium*), Medviden i Forbrydelsen. I sidste Henseende var den romerske Ret, der holdt sig til den ydre Handling, ikke streng. Men disse juridiske Specialiteter vedkomme os ikke her.

§ 22.

De enkelte *delicta*.

Hovedarter af Forbrydelser, navnlig de, for hvilke der i Republikens sidste Tid efter Sulla vare særlige *quæstiones*, vare [1]):

a. Saadanne, der vare rettede imod Borgernes Liv og Sikkerhed, Mord, *inter sicarios*, senere *homicidium*, derunder indbefattet det særlige og med særlig Straf belagte *parricidium*, Mord paa Forældre og andre nære Frænder (Paul. *rec. sent.* V, 24. *Dig.* XLVIII, 9, 1. 9, hvor der paaberaabes en *lex Pompeja de parricidiis*) [2]), Forgiftning og Trolddom (*occantare*, *defigere*, *obligare*, forhexe, allerede udtrykkelig omtalt i de tolv Tavler, *artes magicæ*; jfr. Paul. *rec. sent.* V, 23, 13—18. *Dig.* XLVIII, 8, 13). For denne Gruppe af Forbrydelser, for hvilken en staaende *quæstio* allerede omtales Aar 142 (Cic. *de fin.* II, 16), gjaldt siden *lex Cornelia* (*Sullæ*) *de sicariis et veneficis*, der møder os i Ciceros Taler *pro Roscio Amerino* og *pro Cluentio*, og som, hvad allerede er bemærket, omfattede nogle fjernere liggende Gjenstande (*Dig.* XLVIII, 8. *Coll. leg. Mos.* 1. Paul. *rec. sent.* V, 23; et Par Enkeltheder Cic. *pro Rab. perd.* 6. *pro Cluent.* 54; Kapitalstraf med de senere Modifikationer i denne). Foruden denne Lovs

---

[1]) Det giver en skjæv Forestilling om den romerske Strafferets oprindelige Charakter og Retning, naar man stiller de politiske Forseelser eller dog *majestas* i Spidsen.

[2]) Uden Vigtighed for vort Formaal er Spørgsmaalet om, hvorvidt *parricidium* oprindelig har havt en anden og videre Betydning.

egne og de senere tilkommende Bestemmelser om Nødværge og uforsætligt Drab (jfr. om *fur nocturnus* ovenfor § 9 ved *furtum*) omtales i den ældste Tid (efter Numas Lov og de tolv Tavler) Soning af den Dræbtes Slægtninge ved et Offerdyr (*aries* Serv. *ad Verg. Buc.* IV, 43. Festus *v. subici.* Cic. *Top.* 17).

Anm. 1. Begrebet Mord fandt oprindelig og i hele den republikanske Tid ikke Anvendelse paa Slaver, hvis Drab kun var Gjenstand for privat Klage som *damnum*; i Keisertiden indbefattedes ogsaa dette under *homicidium*, men blev dog kun Gjenstand for offentlig Klage *lege Cornelia*, hvis Eieren af den dræbte Slave valgte denne istedenfor Privatklage.

Anm. 2. Nær beslægtet med denne Gruppe af Forseelser var *vis*, Vold, forsaavidt der efter en *lex Cornelia* gaves en offentlig Klage *de vi* ved Siden af den private Klage for *injuriæ* (se ovenfor § 9). I Keisertiden fremtræder *raptus*, Bortførelse, som en med særegen Straf belagt Form af Vold. Forskjelligt fra Vold imod den Enkelte behandledes voldsom Forstyrrelse af den offentlige Fred, *lex Plautia de vi*, blandt Andet imod den, *qui loca superiora occupasset et cum telo fuisset* (Ascon. *ad Cic. pro Mil.* p. 159), hvilken Lov anvendtes mod dem, der anklagedes som delagtige i Catilinas Sammensværgelse, blandt andet mod P Sulla (*Schol. Bob. ad Cic. pro Sull.* p. 368 *Or.* Pseudo-Sall. *in Cic.* 2).[1]) Siden nævnes en *lex Julia* af Cæsar (Cic. *Phil.* I, 9), maaske den samme, der i Digesterne (XLVIII, 7 og 6) fremtræder som to Love, *lex Julia de vi privata* og *lex Julia de vi publica*, med svævende Grændsebestemmelser imellem begge Arter. (For *vis publica* Kapitalstraf.)

b. *Falsum*, Forfalskning af Dokumenter, især Testamenter, og Mønter, hvortil føiedes visse særlige Arter af

---

[1]) Medens *lex Plautia de vi* var i Virksomhed A. 63 og 62 (efter Sall. *Cat.* 31) og A. 52 (efter Cic. *pro Mil.* 13 og Ascon. *l. c.*), nævner Cic. *pro Cæl.* 29 i Aaret 56 en *lex Lutatia*, foreslaaet af Q. Catulus under Borgerstrid (uden Tvivl A. 78), som gjældende. Hvordan Forholdet imellem disse to Love var, vide vi ikke, men at gjøre dem til én gaar ikke an.

Mened og Bestikkelse til at aflægge Mened, Alt sammenfattet i *lex Cornelia de falsis* (Paul. *rec. sent.* V, 25. IV, 7. *Dig.* XLVIII, 10; hos Cic. *in Verr.* I, 42 *lex testamentaria* og *lex nummaria* efter Hovedgjenstandene; *testamentaria* ogsaa hos Paulus. Kapitalstraf). I den senere Keisertid fremkom Navnet og Begrebet *stellionatus*, Bedrageri.

c. Af politisk Art først i den ældre Tid *perduellio*, siden *majestas* (*minuta*), Krænkelse af Folkets Høihed. Navnet *perduellio* synes i den ældste Tid, som det især viser sig i Fortællingen om Anklagen mod Horatius for Søstermord under Tullus Hostilius (Liv. I, 26), at have betegnet et mere omfattende og mindre bestemt Begreb af grov Forbrydelse i Almindelighed, men senere dels Angreb paa Folkets Frihed (Manlius Capitolinus, Liv. VI, 20), derimellem ogsaa Angreb paa Tribunernes Hellighed (Liv. XLIII, 16), og grov Krænkelse af Statens Sikkerhed og Interesse (Anklagen imod Cn. Fulvius for Tab af hans Hær ved slet Konduite, Liv. XXVI, 2. 3). For en Forbrydelse under dette Navn oprettedes ingen *quæstio*, medens paa den anden Side heller ikke den gamle Forfølgelsesmaade for *perduellio* (se nedenfor) udtrykkelig ophævedes; men i Virkeligheden sattes istedenfor Klagen for *perduellio* i Republikens sidste Aarhundrede Anklagen *majestatis* [1]), der omfatter ikke blot Angreb paa Folkets Friheds- og Høihedsret, men enhver Handling (navnlig af Magistrater og Mænd med offentligt Hverv), der er farlig for Statens Sikkerhed, ogsaa Tilsidesættelse og Forsømmelse af betroede vigtige offentlige Interesser (Tac. *Ann.* I, 72). [2]) Exempler ere Anklagen imod Legaten C. Popillius for vanærende Kapitulation med Gallerne Aar 107 (*Rhet. ad Her.* I, 15. Oros. V, 15), mod den afgaaede Almuetribun C. Norbanus som *seditiosus* kort efter Aar 95 og mod en *quæstor* og en anden høiere Officer for Ophidselse af Soldater til

[1]) Forseelsen selv betegnes egentlig (uden substantivisk Navn) ved *minuere majestatem (populi)*, først i den senere Keisertid *lædere majestatem*, men man sagde kort *accusare, damnare majestatis* (senere *læsæ majestatis*).

[2]) *In judicium veniebat, si quis proditione exercitum aut plebem seditionibus, denique male gesta re publica majestatem populi Romani minuisset.*

Ulydighed (Cic. *pro Cluent.* 35. 36), medens der uden Tvivl er nogen rhetorisk Overdrivelse tilstede, naar Cicero (*in Verr.* IV, 41) henfører Borttagelsen af Hædersminder om romerske Bedrifter under *majestas*, mindre, naar han (*in Pis.* 21) hertil henregner en Statholders Begyndelse af en Krigsførelse paa egen Haand. Den første udtrykkelig nævnte *lex de majestate* er *lex Appuleja* fra Aar 102, der afløstes af en *lex Cornelia* (Cic. *ad fam.* III, 11. *in Pis.* 21 og hos Ascon. *argum. Cornel.* p. 92, hvor det berettes, at Cornelius efter denne Lov anklagedes for Tilsidesættelse af Tribunintercession; jfr. p. 93), og denne af en *lex Julia Cæsaris* (Aar 46), nævnt hos Cic. *Phil.* I, 9, hvilken uden Tvivl ogsaa er den, der paaberaabes hos Paul. *rec. sent.* V, 29 og i *Dig.* XLVIII, 4 (Kapitalstraf), men interpoleret ved Indskydelse af *princeps* ved Siden af og istedenfor Folket. [1]) Man overførte nemlig fra Tiber af (Tac. *Ann.* I, 72. IV, 34. Svet. *Tib.* 28. 29. Dio Cass. LVII, 19. 21—24 o. s. v. [2])) Begrebet *majestas* paa Keiseren (*majestas principis*) og behandlede Forseelser mod Regentens Person og Værdighed som Majestætsforbrydelser (hos de græske Skribenter ἀσέβειαι, Dio Cass. LVII, 9. LXXVIII, 12) og indbefattede stundom herunder aldeles vilkaarlig de allerubetydeligste og efter almindelig Forstand uskyldigste eller ligegyldigste Ting [3]), saa at Anklagen for Majestætsforbrydelse blev Despotiets frygteligste Vaaben imod Enhver,

---

[1]) Det er i sig selv aldeles utroligt, at August ved udtrykkelig Lov skulde have tillagt sig selv en *majestas*, hvis Krænkelse skulde straffes. Tacitus *l. c.* antyder ogsaa aabenbart, at *judicia majestatis* i Keisertiden beroede paa en vilkaarlig Anvendelse af det republikanske Majestætsbegreb.

[2]) Jfr. det Raad, som Dio Cass. LII, 31 lægger Mæcenas i Munden til August om at foragte og lade ustraffede Fornærmelser i Ord og kun i lovlig Form igjennem Senatet at straffe virkelige Efterstræbelser imod hans Person.

[3]) Svet. *Tib.* 58: *Statuæ quidam Augusti caput dempserat, ut alterius imponeret; acta res in senatu et, quia ambigebatur, per tormenta quæsita est. Damnato reo paulatim genus calumniæ eo processit, ut hæc quoque capitalia essent: circa Augusti simulacrum servum cecidisse, nummo vel anulo effigiem impressam latrinæ aut lupanari intulisse, dictum ullum factumve ejus existimatione aliqua læsisse. Periit denique et is, qui honorem in colonia sua eodem die decerni sibi passus est, quo decreti et Augusto olim erant.*

som man af Had eller Rovbegjærlighed vilde styrte, og Døren aabnedes for det laveste Angiveri (*delatores*, der belønnedes af de Dømtes Formue, ligesom endog Vidner, Svet. *Tib.* 61), idet tillige de almindelige Regler for Kriminalprocessen paa det Frækkeste tilsidesattes, f. Ex. Forbudet imod Slavers og Frigivnes Vidnesbyrd mod Herrer og Patroner, og Straffene skærpedes paa enhver Maade (Nedstyrtning fra den tarpeiske Klippe, Dio Cass. LVII, 22, *scalæ Gemoniæ*, smstds. LVIII, 1). Bedre Keisere som Vespasian, Titus, Nerva og Trajan, eller ny tiltrædende Regenter, der vilde skaffe sig Popularitet (f. Ex. Caligula, Dio Cass. LIX, 4. 6, og Claudius, Dio Cass. LX, 3), forbøde derfor Anlæggelsen og Paadømmelsen af Majestætsprocesser (*judicia majestatis exerceri*) og forviste og straffede de tidligere Angivere strengt, tildels vilkaarligt og formløst (se om Titus Svet. *Tit.* 8. Dio Cass. LXVI, 19; om Trajan Plin. *Paneg.* 34 ff.)[1]; men Efterfølgerne eller den samme Keiser, naar han troede sig sikker paa Magten (som Caligula, Dio Cass. LIX, 4. 16, og Claudius, Dio Cass. LX, 16), fornyede Uvæsenet, stundom med Tilsidesættelse af alle retlige Former (Dio Cass. LIX, 8. 10 om Caligula). De detaillerede Efterretninger herom hos Tacitus, Svetonius og Dio Cassius vedkomme mindre de romerske Statsindretninger end det romerske Despotis Historie.

d. *Ambitus*, Anvendelse af ulovlige Midler ved Embedssøgelse, en Forseelse, der var saa meget vanskeligere at begrændse, som i en timokratisk aristokratisk Republik den stemmegivende Almue efter gammel Skik krævede en vis Opmærksomhed og visse Opofrelser af Kandidaterne (Cic. *pro Planc.* 18: *modica liberalitas. pro Mur.* 34), men som tydelig fremtraadte i ligefremt Kjøb af Stemmer og Pengeuddeling ved Mellemmænd, *sequestres*, og Mæglere, *divisores*, i bestemte Tribus (*crimen tribuarium*, Cic. *pro Planc.* 19), i formelig Indrullering af Tilhængere (*discribere populum, decuriare*, Cic. *pro Planc.* 18 og mange andre Steder), Handel om Tribus imellem Kandidaterne (smstds.), i usædvanligt og

[1]) Mellem de omtalte *delatores* indbefattes dog ogsaa de blotte fiskalske Angivere (Plin. *l. c.* Juv. IV, 46 ff).

truende Følge (Cic. *pro Mur.* 32, *sectatores*; en speciel *lex Fabia de numero sectatorum* smstds. 34), især da i Benyttelsen af Gladiatorhobe til Trusel og Vold (Cic. *de har. resp.* 26. *in Vat.* 15. *pro Sest.* 64 o. s. v.), i Benyttelsen af klubagtige Forbindelsers Indflydelse (*sodalitia*, Cic. *pro Planc.* 19. *pro Cæl.* 7 o. s v.) og deslige (Cic. *pro Mur.* 32. 33). (Jfr. Kap. 3 § 10.) Herimod gaves foruden de ældre Bestemmelser (som det gammeldags naive Paabud, der omtales hos Liv. IV, 25: *ne cui album in vestimentum petitionis causa addere liceret*, *lex Pœtelia* fra Aar 358 hos Liv. VII, 15, og *lex Cornelia Bæbia* hos Liv. XL, 19. Cato *apud* Non. *v. Largi* p. 470, en Lov uden Navn hos Liv. *Epit.* XLVII) i Republikens sidste Aarhundrede kort efter hinanden en Række lidet virksomme Love med stigende Straffebestemmelser og særegne Procesformer, *lex Calpurnia* Aar 67 (Dio Cass. XXXVI, 40. Ascon. *ad Cic. in toga cand.* p. 114 med Udstødelse af Senatet som Straf), *Tullia* Aar 63 (ti Aars Exil som Straf, Dio Cass. XXXVII, 29. Cic. *pro Murena*, med særlige Bestemmelser mod Gladiatorlege og Folkegjæstebud i en vis Tid før Ansøgningen om et Embede, Straf mod *divisores* o. s. v., efter den blev Murena anklaget), *Licinia* Aar 55 (med specielle Bestemmelser mod *sodalitia* og om *judices editicii*, se nedenfor, anvendt imod L. Plancius, Cic. *pro Planc.* 3. 15 ff. med *schol. Bob.* p. 253. Cic. *ad fam.* VIII, 2. Dio Cass. XXXIX, 37), *Pompeja* Aar 52 (Ascon. *arg. Milon.* p. 145. Dio Cass. XL, 52. App. *Civ.* II, 23 og 24, med tilbagevirkende Kraft indtil Pompejus's første Konsulat), *Julia* af Cæsar (Cic. *Phil.* I, 9). Endnu August gav en Lov *de ambitu* med Udelukkelse fra Ret til Ansøgning i fem Aar og med Pengebøde som Straf (Dio Cass. LV, 5. *Dig.* XLVIII, 14), men efter Folkeforsamlingernes Ophør fandt denne Lov kun Anvendelse i Municipierne (*Dig. l. c.*).

e. *Repetundæ* (*pecuniæ repetundæ, accusare repetundarum, de repetundis*, *pecuniæ contra leges captæ*, udførlig *pecunia coacta conciliata* hos Cicero og i *lex Acilia*, endog blot *pecuniæ captæ*), Benyttelse af offentlig Myndighed til Tilvendelse af ulovlig Fordel, Modtagelse af Bestikkelse o. s. v., hvorfor Erstatning fordres (*repetere pecunias*). Lovene herom vare væsentlig rettede imod Statholdere (Qvæstorer, Legater), der

mishandlede og udsugede Provindsboerne (eller romerske Borgere i Provindserne), hvor da Klagen *de repetundis* efterhaanden udvidedes til og opfattedes som en Anklage for slet og vilkaarlig Provindsbestyrelse i det Hele (*male administratæ provinciæ*, Tac. *Ann.* VI, 29; jfr. hele Ciceros *actio II in Verrem* og Talerne *pro Fontejo* og *pro Flacco*), men kunde dog ogsaa anvendes imod Øvrigheder hjemme og imod Dommere, der havde modtaget Bestikkelse, i det Ringeste imod senatoriske Dommere (Cic. *pro Cluent.* 37: *qua lege in eo genere a senatore ratio repeti solet, de pecuniis repetundis. act. I in Verr.* 13, begge Steder med Hensyn til *lex Cornelia*); i Keisertiden og maaske allerede strax ved *lex Julia* mod alle Dommere (*Dig.* XLVIII, 11, 3. 7 og andre Steder). [1]) Den Forseelse, hvorimod Klagen *de repetundis* rettedes, fremtraadte, navnlig hvad Provindserne angik, tidlig i saa stort Omfang, at den allerede i Aaret 149 fremkaldte en særlig Lov, *lex Calpurnia*, hvorved den første staaende Kriminaldomstol, *quæstio*, til at dømme i Folkets Sted og Navn oprettedes (Cic. *Brut.* 27. *de off.* II, 21. *Div. in Cæc.* 20: *lex de pecuniis repetundis sociorum et amicorum populi Romani patrona*, og lignende Ytringer paa andre Steder saasom smstds. 5. *in Verr.* II, 6. III, 84. IV, 25). Efter *lex Calpurnia* fulgte en lang Række andre Love *de repetundis*, *Junia*, *Acilia* (ved eller kort efter C. Gracchus's Tid, tildels opbevaret i en vigtig Indskrift, se ovenfor § 12), *Servilia* (omtrent ved Aar 111), *Cornelia* (af Sulla, hvorefter C. Verres, M. Fontejus, L. Flaccus anklagedes, udtrykkelig nævnt Cic. *pro Rab. Post.* 4. *ad fam.* III, 10), *Julia* (foreslaaet af Cæsar i hans første Konsulat Aar 59, Cic. *pro Sest.* 64. *in Vat.* 12. *in Pis.* 12. 37, anvendt i Processerne imod M. Scaurus og C. Rabirius Postumus), hvilken ligger til Grund for Behandlingen af denne Gjenstand i Keisertiden og Fremstillingen i *Dig.* XLVIII, 11. (Baade efter *lex Cornelia* og *lex Julia* Kapitalstraf, det

---

[1]) Cicero *pro Rab. Post.* 7 omtaler, at et Lovforslag af Almuetribunen M. Drusus om at Klagen *de repetundis* ogsaa skulde udstrække sig til Dommere af Ridderstanden, fandt Modstand hos Ridderne og dengang ikke gik igjennem.

er, i denne Tid, Landflygtighed [1].) Da Anklagen *de repetundis* ikke blot gik ud paa Straf, men paa Erstatning for de Forurettede, fulgtes Hovedprocessen, hvis den Anklagede dømtes skyldig, af en særskilt Forhandling om Erstatningsbeløbet, *litis, litium æstimatio* (se nedenfor), og, hvis den Dømtes Bo ikke kunde udrede Erstatningen, kunde en ny Anklage reises imod den, der havde havt Andel i den ulovlige Fordel (*quo ea pecunia pervenisset*), hvorpaa vi have et Exempel i Ciceros Tale *pro C. Rabirio Postumo* (jfr. *pro Cluent.* 41). [2])

Anm. I *lex Acilia v.* 23 p. 58 Bruns antydes, at efter *lex Calpurnia* og *lex Junia* kunde ogsaa en Privatklage (*sacramento*) anlægges. Hos Livius (XLIII, 2) omtales ved Aaret 171 f. C., at Senatet i Anledning af Klager fra Indbyggerne i Provindsen Spanien over Pengeudpresninger bestemte, at den Prætor, der var udnævnt til Statholder i Spanien, for Enhver, imod hvem Anklage reistes, skulde give fem *recuperatores* af Senatorstanden til at dømme, aabenbart en extraordinær Foranstaltning for Noget, der allerede fandtes uskikket til at indbringes for Folket selv som dømmende og for hvilket dog endnu ingen ny Form var funden. For Dommere, der havde modtaget Bestikkelse, var (efter Gell. XX, 1 § 7) i de tolv Tavler fastsat Kapitalstraf. (Istedenfor den gamle Klage *de repetundis* træder i den senere Keisertid andre Bestemmelser imod Embedsmænds Bestikkelse eller ulovlige Fordele, se f. Ex. *Cod. Theod.* VIII, 15: *de iis, quæ administrantibus vel publicum officium gerentibus distracta sunt vel donata.*)

f. *Peculatus*, Underslæb med offentlige Midler, for hvilket en egen *quæstio* udtrykkelig nævnes hos Cic. *pro Cluent.* 53. *pro Mur.* 20, men om hvilken ingen tidligere Lov anføres end den i Digesterne (XLVIII, 13) paaberaabte

---

[1]) I den første Keisertid synes imidlertid, som Lipsius rigtig har bemærket, Straffen at have indskrænket sig til Tab af Senatorværdigheden i Forbindelse med en Erstatning efter *æstimatio*, naar ikke særlig graverende Omstændigheder udenfor den ulovlige Pengeoppebørsel kom til (Tac. *Ann.* XIV, 28. 48. *Hist.* I, 77. Svet. *Jul.* 43. Plin. *Ep.* II, 11).

[2]) Hos Plin. *Ep.* III, 9 forfølges en Anklage *de repetundis* efter den Anklagedes Død imod hans Bo.

lex Julia. Med *peculatus* forbindes i Digesterne *sacrilegium*, der allerede hos Cicero anføres som offentlig strafbart (Cic. *de legg.* II, 9: *sacrum sacrove commissum qui clepsit,* og 16), men uden nærmere Bestemmelser.

g. Af Forbrydelser imod Sædeligheden nævnes i den republikanske Tid som kriminalt strafbare alene *incestum* og *nefanda venus,* mod hvilken sidste en *lex Scatinia* (*Scantinia*) af ubestemt Tid, men ældre end Marius, var rettet, uden at vi vide, under hvilken Form (for hvilken Domstol) Forfølgelsen af disse Forseelser fandt Sted. I Keisertiden kom *adulterium* til efter *lex Julia,* men saaledes, at kun den Fornærmede kunde klage (se ovenfor § 4 Anm. 1). (Om den særskilte Bestemmelse om Utugt af og med en Vestalinde se ved Vestalinderne i Kap. 11.) (Straf imod Kvinder, *quæ servis conjungerentur*, nævnes Tac. *Ann.* XII, 53. Svet. *Vesp.* 11.)

h. *Plagium*, Menneskeran, enten Ran, Salg og Kjøb af Frie som Slaver eller Tilegnelse af fremmede Slaver, betegnes under dette Navn som offentlig Forseelse først i Digesterne (XLVIII, 15), men med Paaberaabelse af en *lex Fabia,* der allerede nævnes hos Cicero (*pro Rab. perd.* 3: *de servis alienis contra legem Fabiam retentis*).

i. De her opregnede Forseelser omfatte imidlertid ikke Alt, hvad der i Republikens Tid kunde blive Gjenstand for et *judicium publicum* og Straf derefter til forskjellige Tider under forskjellig Form. Hos Cicero *Phil.* II, 23 nævnes *alea,* Hazardspil, som straffet med Exil, *de nat. deor.* III, 30 *judicium publicum rei privatæ lege Plætoria* (for Besvigelse af Umyndige); i enkelte Tilfælde gaves der Valg imellem en privat Retsforfølgelse og en offentlig Klage, f. Ex. ved Drab af Slaver (Gaius III, 213. *Dig.* IX, 2, 23 § 9). Ædilernes Indstævning af *feneratores*, *pecuarii* og Andre for Folket til Lidelse af Straf i den ældre Tid er omtalt i Kap. 5 § 11. Kapitaltriumvirernes Forfølgelse, Paagribelse og Afstraffelse af underordnede Forbrydere imod den offentlige Sikkerhed, især saadanne, der blive trufne paa fersk Gjerning, er nævnt Kap. 5 § 14, en Virksomhed, der uden Tvivl havde en ikke ringe Betydning, men om hvis Form vi savne Efterretning i det Enkelte (se nærmere nedenfor § 24 b), ligesaa vel som om, hvad der svarede dertil udenfor Hovedstaden. I Keiser-

tiden straffedes under Navnet *delicta extraordinaria* (*Dig.* XLVII, 11: *de extraordinariis criminibus*) en Række nye og særlige Forbrydelser, der ikke kunde bringes ind under eller knyttes til de gamle Love, i Begyndelsen vel i mindre regelmæssig Form (af Magistraten uden Medvirkning af Dommere). Saadanne vare *abortus*, Fosterfordrivelse (Paul. *rec. sent.* V, 23, 14), og *concussio*, Pengeudpresning, og paa samme Maade straffedes, foruden *dardanarii*, Folk, der drev Forprang og ulovligt Opkjøb af Varer, især *mathematici* og *malefici*, Nativitetsstillere og Udøvere af Trolddomskunster, mod hvilke omtales hyppige, men ikke overholdte Bestemmelser, saasom allerede i den første Keisertid Udvisning af Byen og Italien (Tac. *Ann.* II, 32. XII, 52. *Hist.* I, 22: *genus hominum* . . . ., *quod in civitate nostra et vetabitur semper et retinebitur.* Svet. *Tib.* 36. *Vit.* 14. Dio Cass. XLIX, 43. LVI, 25. LII, 36).[1] Endelig suppleredes den offentlige Retsforfølgelse og erstattedes, som det synes, indtil en vis Grad Ædilernes tidligere Virksomhed paa et vist Omraade, nemlig med Hensyn til farlige og skadelige Politiovertrædelser, ved de saakaldte *actiones populares*, det vil sige Klager, som enhver Borger, uden Hensyn til, om han selv havde lidt Skade, kunde gjennemføre i privat Søgsmaals Form, men paa Folkets Vegne (hvoraf Navnet), saaledes at han, hvis han vandt Sagen, selv fik den paa Forseelsen satte Pengebod eller en Del deraf (*Dig.* XLVII, 23: *de popularibus actionibus.* Front. *de aquis* 127 og 129: den, der beviser Forseelser imod de offentlige Vandværker, faar Halvdelen af den derpaa satte Mulkt; *curatores aquarum* dømme eller, naar der ingen *curator* er, *prætor inter peregrinos*").[2] Kun ganske enkeltvis nævnes som en Art *judicium publicum* Andragen paa en Pengebod (*multæ petitio*) hos *prætor urbanus* imod en forhenværende Almuetribun for Overskridelse af hans Myndighed under den sullanske Indskrænkning af Tribunatet (Cic. *in Verr.* I, 60) og imod Forseelser i en

---

[1]) Jfr. om den senere Lovgivning om denne Klasse Mennesker Walter § 154. Marquardt. Staatsverw. III S. 90 ff.

[2]) Til denne Art af *actiones* (ogsaa i Municipier og Kolonier) sigte de i Lovindskrifter forekommende Udtryk: *ejusque pecuniæ* (*multæ*), *qui volet, petitio esto*, f. Ex. i *lex Jul. mun. c.* 23. *fragm. Tudert. c.* 2 Bruns p. 127. *lex col. Jul. Gen. c.* 73.

offentlig Domstol af den, der førte Forsædet, og af en Dommer (Cic. *pro Cluent.* 33. 37).

§ 23.

Straffe.[1])

Det romerske Straffesystem betingedes, foruden af andre Oldtidsforestillinger og Indretninger, navnlig af Hensynet til den Dommermyndighed, der skulde anvende det, oprindelig Folket, siden (i *quæstiones perpetuæ*) en talrig Domstol af ikke-juridiske Dommere, som skulde afgjøre Sagen med en enkelt Votering, et Hensyn, der i Keisertiden ved Forandring i Dommermyndigheden tabte Noget af sin Betydning. Den ældste Tid kjendte for Borgere kun to Arter af Straffe, Livsstraf, *pœna capitalis*, og Pengebod, *multa*; for den i Loven udtalte Livsstraf indtraadte senere ved praktisk Lempelse i stort Omfang Landflygtighed, *exsilium*, der da ogsaa betegnes som *pœna capitalis*, idet man underlægger Forestillingen om *caput* som borgerlig Retsperson, der gaar tilgrunde (Dig. XLVIII, 1, 2), og i Republikens seneste Tid ligefrem i Loven paalagdes som Straf, hvorhos da Straf paa politisk Stilling kom til i enkelte Tilfælde. I Keisertiden blev virkelig Livsstraf, som aldrig var ganske forsvunden, atter hyppig, og der tilføiedes Straffe af Frihedstab med offentligt Arbeide og Straf paa Kroppen. Medens i Republikens senere Tid Lovens Straf ramte mange af de groveste Forbrydere (dem, der kunde unddrage sig Dødsstraffen) meget mildt, bleve Straffene i Keisertiden atter haardere, men tillige vilkaarligere. Om det Enkelte bemærkes:

a. Den almindelige gamle Form af Livsstraf var Henrettelse med Øxen efter foregaaende Hudfletning, *virgis cædi securique feriri* (Liv. II, 5), og denne Form betegnes i den senere Tid som *supplicium antiqui moris*, *supplicium sumere more majorum* eller *prisco more* (Tac. *Ann.* II, 32. Svet. *Claud.* 34. *Nero* 49. *Dom.* 11; for Utugt med en Vestalinde *virgis ad mortem cædi*, se i Kap. 11). Aldeles forældet var Hængning

---

[1]) Digesterne have en egen Titel (XLVIII, 19) *de pœnis*, men som kun angaar den senere Keisertids Straffe.

(*suspendi infelici arbori*, Liv. I, 26. Cic. *pro Rab. perd.* 4). Nedstyrtningen fra den tarpeiske Klippe (*dejectio de rupe Tarpeja* eller blot *de rupe, de saxo*) forekommer dels i Republikens ældre Tid som Straf for Angreb paa Folkets Frihed, saasom ved Sp. Cassius Viscellinus efter Beretningen hos Dionys. H. VIII, 78 og ved M. Manlius Capitolinus (Liv. VI, 20; jfr. ovenfor om Tribunernes forsøgte Overgreb, Kap. 5 § 13), dels senere anvendt uden Dom imod Overløbere, flygtede Gidsler og Urostiftere af underordnet Art, Slaver og Frigivne, der havde forraadt deres Herrer eller Patroner (se nedenfor Anm. efter denne Paragraph). I Keisertiden, dog kun den tidligste, fremtræder denne Straffeform atter ved Majestætsforbrydelse, f. Ex. ved Henrettelserne efter Sejans Død eller dermed beslægtede Tilfælde (Tac. *Ann.* II, 32. IV, 29. V, 9. Svet. *Tib.* 53. 61. 75. Dio Cass. LVIII, 15. LX, 18), sædvanlig eller altid forbunden med Ligets Henslæbning ved Bøddelkrogen, *uncus*, til *scalæ Gemoniæ* og Nedstyrtelse i Tiberen. Denne Behandling af de Dræbtes Lig omtales ogsaa ofte i Forbindelse med den i Keisertiden hyppige, tidligere kun en enkélt Gang som extrajudiciel Straf omtalte, Henrettelse ved Strikken, *laqueus*, i Fængslet, *strangulatio* (Sall. *Cat.* 55. Tac. *Ann.* III, 50. V, 9. VI, 25. 39. 40. Svet. *Tib.* 75). Ikke sjelden omtales ogsaa i den tidligere Keisertid fra Tiber af især ved Majestætsforbrydelser, stundom, som det synes, uden Dom, Sendelsen af en Centurion eller endog en Soldatertribun med Eskorte for at sikre eller selv udføre Henrettelsen paa Ikke-Fængslede, hvis de ikke forekom den ved Selvmord (Sen. *de ira* III, 19. *de tranq. anim.* 14. *Ep.* 4. Tac. *Ann.* I, 6. XI, 38. XIV, 58. XV, 60. 67. XVI, 9. Dio Cass. LVII, 3 o. s. v.).[1] To i Keisertiden opkomne Former for Livsstraf ved grove Forbrydere af ringe Stand vare at fægte som Gladiator (*ad ferrum damnari, in ludum dari*, saaledes at der sørgedes for, at den Dømte faldt inden et Aar, Paul. *rec. sent.* V, 17. *Coll. leg. Mos.* XI, 7) eller at kæmpe med vilde

---

[1]) Med Centurionen nævnes ogsaa en Drabant, *speculator*, Sen. *de ira* I, 18. *Evang. Marci* 6, 27. Dio Cass. LXXVIII, 14. I *Evang. Marci* 15, 39 ff. antydes kun en Centurion med Vagt som tilstedeværende ved Korsfæstelsen; jfr. Juv. X, 18.

Dyr (*ad bestias damnari*, *bestiis objici*. Paul. *rec. sent.* V, 23. *Dig.* XLVIII, 8 oftere. Svet. *Claud.* 14. Dio Cass. LXXVI, 10 o. s. v.). Den, der var dømt for *parricidium*, kastedes, indsyet i en Sæk, *culeus*. i Havet (Cic. *pro Rosc. Am.* 25, der udmaler Straffen, om hvis virkelige Anvendelse der dog dengang ikke var Tale; jfr. *c.* 2: *hoc damnato et ejecto. Rhet. ad Her.* I, 13. Liv. *Epit.* LXVIII, hvor Straffen siges anvendt første Gang noget før Aar 100 f. C., hvilket maaske beror paa en urigtig Opfatning eller Tradition, skjøndt ogsaa Val. Max. I, 1, 13 antyder, at Straffen ikke var ældgammel. Sen. *de clem.* I, 23, hvor den siges ofte virkelig anvendt under Claudius. Medindeslutningen af en Hund, en Hane, en Abe og en Slange nævnes først i *Dig.* XLVIII, 9, 9, hvor det sees, at Straffen endnu anvendtes i Hadrians Tid, men kunde ombyttes med at kastes for vilde Dyr; Paulus siger: *hodie tamen vivi exuruntur aut ad bestias dantur*). Om Dødsstraffen for utugtige Vestalinder se i Kap. 11. For Slaver var Dødsstraffen Korsfæstelse, *crux*, der senere, i det Ringeste i Provindserne, ogsaa anvendtes imod andre Domfældte af ringere Stand, maaske dog kun imod Ikke-Borgere (Svet. *Galba* 9 og den evangeliske Beretning om Christi og Røvernes Korsfæstelse).[1] De ganske særegne, grusomme Former af Dødsstraffen, der enkelte Gange anvendtes af despotiske Keisere, f. Ex. af Caligula (Svet. *Cal.* 27) eller af Nero imod de for Anstiftelse af Ildebranden i Rom beskyldte Christne (der rækkevis opstilledes i en opkastet Grøft og bundne til Pæle indsvøbtes i brændbare Stoffer og opbrændtes, Tac. *Ann.* XV, 44. Sen. *de ira* III, 3. Juv. I, 156. VIII, 235: *tunica molesta*) eller ved senere Christenforfølgelser, staa aldeles udenfor den lovlige Kriminalret.

I Keisertiden betragtedes det som en Naade, naar Valget af Dødsmaaden (*liberum mortis arbitrium*, Selvmord) tilstodes den Dømte (Tac. *Ann.* XV, 61. Svet. *Dom.* 8. 11).

b. I den ældste Tid, da (se nedenfor) Anklageretten ved *delicta publica* almindeligvis i Folkets Navn udøvedes af Magistrater (ordentlige eller *quæstores parricidii*), medførte en

---

[1]) Constantin afskaffede *patibulum* og *crura suffringere*, Aur. Vict. *Cæs.* 41, 3.

Anklage, der gik paa Livet, *pœna capitalis*, som det synes, i Almindelighed Fængsling eller i det Ringeste, at der maatte stilles Borgen, *vades*, for Tilstedeblivelsen, hvilke ikke altid modtoges (Liv. III, 13. 56. 57. VI, 16. 17. XXV, 4. XXIX, 19. XXXVIII, 58. 59. Dionys. H. X, 8. Festus *v. vadem*), saa at ialfald i de Tilfælde, i hvilke Fængsling var indtraadt, Dødsstraffen virkelig kom til Anvendelse, i de øvrige Tilfælde *vades* maatte betale Kautionssummen.[1]) Men efterhaanden blev det, uden at vi historisk kunne forfølge Overgangen, Vedtægt, at de Anklagede (med Undtagelse af lavere Forbrydere, der grebes paa fersk Gjerning) bleve paa fri Fod uden Kaution, hvoraf der i det Ringeste hverken hos Polyb eller i Ciceros Tid er mindste Antydning.[2]) Denne Vedtægt, til hvis Fremkomst Romernes Sky for paa en blot Mistanke at kaste Mænd af de høiere Stænder i det vistnok meget uhyggelig indrettede Fængsel kan have bidraget (*inter fures nocturnos et latrones*, Liv. XXXVIII, 59), maatte endmere blive Regel, da, vel samtidig med Oprettelsen af *quæstiones perpetuæ* (se nedenfor), Enhver fik Ret til Anklage, idet Fængsling eller Krav af Kaution ifølge en saadan Anklage maatte erkjendes for ubillig.[3]) Heraf fulgte da, at den Anklagede i det sidste Øie-

---

[1]) Ved Coriolan, hvis hele Historie i høi Grad er forvansket ved senere Udmaling, omtales hverken Fængsling eller *vades* (Liv. II, 35), men han siges *damnatus absens* at være gaaet i Landflygtighed, altsaa at have unddraget sig Straffen paa den i Polybs Tid stedfindende Maade. Dionysius lader (VII, 64) Tribunerne andrage paa φυγὴ ἀίδιος, idet han, følgende en græsk Forestilling om Landflygtighedsstraffen, simpelthen overfører det hos Livius angivne Resultat paa Tribunernes Straffeandragende.

[2]) Det er muligt, at der i Overgangstiden krævedes en Kaution, som ved at fastsættes efter de gamle Loves Maalestok i Virkeligheden ingen Betydning havde.

[3]) De catilinariske Sammensvornes Fængsling var en politisk Sikkerhedsforanstaltning (jfr. Ciceros Trusel *in Cat.* II, 12), ikke en Begyndelse af en Proces ifølge Anklage. Fra egentlig Fængsling maa vel adskilles *libera custodia*, Leven paa fri Fod under mere eller mindre streng Opsigt, anvendt mod Personer, der ansaaes for farlige for Staten (Liv. XXIV, 45. Sall. *Cat.* 47. Vell. Pat. I, 11; jfr. φυλακὴ ἄδεσμος, Dio Cass. LVIII, 3. Tac. *Ann.* VI, 3).

blik, førend Dommen endelig udtaltes og kom til Exekution, kunde unddrage sig Livsstraffen ved at gaa i Landflygtighed (*exsilium, solum vertere exsilii causa*). Dette udtales af Polyb (VI, 14) i fuld Almindelighed som det til hans Tid bestaaende Forhold ved de egentlige *judicia populi* (κἂν ἔτι μία λείπηται φυλὴ τῶν ἐπικυρουσῶν τὴν κρίσιν ἀψηφοφόρητος, saalænge en eneste af de Tribus, der ere fornødne til at afgjøre Dommen, endnu ikke har voteret)[1], idet han intet Hensyn tager til den ganske nylig (*lex Calpurnia* Aar 149) begyndte Indførelse af *quæstiones perpetuæ*, og han betegner det som „Vedtægt“ (τὸ παρ' αὐτοῖς ἔθος), ikke som Lovbestemmelse. Dette bekræftes paa det Udtrykkeligste af Cicero (*pro Cæc.* 34), der betegner Landflygtigheden som et Middel til at undgaa den i Loven udtalte Straf, idet ingen Lov udtalte Landflygtigheden selv som Straf, men Døden: *exsilium non supplicium est, sed perfugium portusque supplicii*, og derpaa: *itaque nulla in lege nostra reperietur, ut apud ceteras civitates, maleficium ullum exsilio esse multatum*, en Ytring, der navnlig maa forstaaes ogsaa om de nærmestliggende og i friskeste Erindring værende sullanske Kriminallove. Kun ved en Misforstaaelse opfattedes Vedtægten som udgaaet fra en udtrykkelig Lovbestemmelse (Sall. *Cat.* 51: *At aliæ leges*, nemlig end *lex Porcia*, der forbød Pidskning af Borgere, *item condemnatis civibus non animam eripi, sed exsilium permitti jubent*, og noget nedenfor: *tum lex Porcia aliæque leges paratæ sunt, quibus legibus exsilium damnatis permissum est*[2])), en Opfatning, der i den samme Ubestemthed fremtræder hos Cicero paa et andet Sted (*pro Cluent.* 10: *leges exsilio, natura morte multavit*), fordi den udtrykker den praktiske Anvendelse af Lovgivningen. (Plut. *Cato min.* 22. *Cic.* 21 forvexler den af Cæsar foreslaaede extraordinære og foreløbige Foranstalt-

---

[1]) Man erindre vel, at der allerede paa Polybs Tid i Centuriatcomitierne voteredes efter Tribus, hvori Centurierne vare indordnede.

[2]) Relativet *quibus* gaar alene paa *aliæ leges*, som det tidligere Sted tydelig viser, og man gjør Sallust Uret ved at lade ham henføre Friheden til at gaa i Landflygtighed til *lex Porcia* tvertimod alle andre Efterretninger om denne Lov. Just det ubestemte *aliæ leges* i Modsætning til den bestemte *lex Porcia* om *verbera* viser hen til den urigtig opstaaede Forestilling.

ning imod de catilinariske Sammensvorne med en Regel om at Fængsling, εἱργμός, var den yderste Straf for en Romer eller en romersk Senator.) Den i Lovene udtalte Dødsstraf forvandledes altsaa faktisk til en fra først af frivillig Flugt, der efter Indførelsen af *quæstiones perpetuæ*, ved hvilke Resultatet fremkom paa engang ved en samlet Votering, indtraadte efter selve Domfældelsen, ikke, som i tidligere Dage, førend Fordømmelsen havde faaet Majoritet for sig.[1]) Men forat den Dømte dog saavidt muligt skulde rammes af Straffen, sanktioneredes ved en paafølgende Folkebeslutning den stedfundne Bortdragen som varig Landflygtighed med Tab af alle borgerlige Rettigheder og Fredløshed paa romersk Jordbund (*ager Romanus*), idet der udtaltes *aquæ et ignis interdictio* over den Bortdragne (Cic. *pro Cæc.* 34. *de domo* 31) og vedtoges *id ei justum exsilium esse* (Liv. XXVI, 3. App. *Civ.* I, 31 lader Tribunerne foreslaa, at Konsulerne skulde ἐπικηρῦξαι μηδένα Μετέλλῳ κοινωνεῖν πυρὸς ἢ ὕδατος ἢ στέγης; jfr. Liv. *Epit.* LXIX). Dog vide vi ikke, hvorvidt og i hvilken Form denne høitidelige Sanktion senere i ethvert Tilfælde indtraadte.[2])

Først fra Ciceros Konsulatsaar have vi et Exempel paa Landflygtighed, og endda paa Landflygtighed paa en begrændset Tid (ti Aar), udtalt i Loven selv som Straf for en bestemt Forbrydelse, *ambitus* (Cic. *pro Mur.* 23. 41. *Schol. Bob. ad Cic. pro Sull.* 5 p. 361. Dio Cass. XXXVII, 29), tillige det eneste bekjendte Exempel i Republikens Tid paa denne Straf af temporær Landflygtighed. Landflygtigheden var oprindelig, da den Landflygtige maatte drage til aldeles fremmede Folk og Stæder, hvor han var retløs, en haard Straf, men den mildnedes, jo mere de nærmeste Stæder og

[1]) Derfor hedder det hos Cicero (*pro Rosc. Am.* 2) *damnato et ejecto*, hos Sallust *condemnatis* og *damnatis*, og derfor er der hos Cicero i Forsvarstalerne hverken andensteds eller i de rørende Epiloger nogen Antydning af Bortgang før Voteringen.

[2]) Hvad Ascon. *ad Cic. pro Scauro* p. 135 beretter om L. Tubulus: *Is propter multa flagitia quum de exsilio accersitus esset, ne in carcere necaretur, venenum bibit* (efter Aar 142, da han var Prætor), viser dog, at den frivillige Landflygtighed dengang ikke absolut og i alle Tilfælde respekteredes.

efterhaanden hele Italien kom under Romernes Herredømme og Indflydelse; thi den Landflygtige kunde, naar han blot forlod *ager Romanus*, opholde sig i de nærmeste Forbundsstæder (Polyb nævner exempelvis Neapolis, Præneste og Tibur, men tilføier *καὶ ταῖς ἄλλαις, πρὸς ἃς ἔχουσιν ὅρκια* Tibur hos Liv. III, 58. Tibur og Præneste, Liv. XLIII, 2. Neapolis, Liv. XXIX, 21); efter Forbundskrigen, da hele Italien blev romersk, maatte den Landflygtige leve udenfor Italien (*lex Jul. munic. c.* 25 p. 101 Bruns: *judicio publico Romæ condemnatus, quocirca eum in Italia esse non liceat*), og vi finde saaledes iblandt Andet Massilia omtalt som hyppigt Opholdssted for romerske Landflygtige i denne Periode (Cic. *pro Sest.* 3, andensteds C. Verres og T. Milo). Det var, især efter Beskaffenheden af det romerske republikanske Politi, let muligt, at enkelte underordnede Domfældte unddroge sig denne Landflygtighed og snege sig skjulte omkring i Italien, selv i Nærheden af Rom, som efter Cicero (*pro Cluent.* 62) den for Giftmord dømte Oppianicus.

Jo mere Kapitalstraffen forvandlede sig til blot Landflygtighed, desto lettere blev det naturligvis at fastsætte den ogsaa for saadanne politiske Forseelser, for hvilke selv efter de strengeste gammelromerske Forestillinger den egentlige Dødsstraf maatte synes uanvendelig, og allerede Polyb (VI, 56) nævner (vistnok længe før Oprettelsen af en egen *quæstio* for *ambitus*) Død (*θάνατος*) som Straf for *ambitus*. (Om Forbindelsen af Pengestraf med Landflygtighed se nedenfor under c.) [1])

Det er en temmelig udbredt, paa det almindelige Udtryk hos Sallust og Plutarch bygget Mening, at i Republikens senere Tid al Dødsstraf ganske var afskaffet og erstattet med Landflygtighedsstraffen, og den kan synes at bekræftes derved, at vi virkelig ikke i Ciceros Tid eller længe forud finde omtalt noget Exempel paa udført Dødsstraf efter en regelmæssig Proces for en *quæstio* og Dom (— thi Proskription er noget ganske Andet, og de catilinariske Sammensvornes Henrettelse var ligeledes en aldeles extra-

---

[1]) Beslaglæggelsen af den *de repetundis* Domfældtes Formue eller en Del deraf til Udredelse af Skadeserstatning var ingen Straf.

ordinær politisk Foranstaltning —), og tvertimod selv ved Fadermord (Cicero *pro Roscio Amerino*) kun se Landflygtigheden fremtræde som den Straf, der venter den paa fri Fod værende Anklagede, hvis han domfældes[1]), (jfr. Oppianicus i Talen *pro Cluentio*); men denne Mening er desuagtet uden Tvivl urigtig.[2]) Dette beviser allerede den lige fra Keisertidens Begyndelse af yderst hyppige Anvendelse af virkelig Dødsstraf, dels for Majestætsforbrydelse, dels for simple Forbrydere, hvoraf hele Skarer regelmæssig fra Fængslet føres til Døden (se f. Ex. Svet. *Claud.* 27. 29. 32. *Nero* 31 og om Massehenrettelser for politiske Forseelser Tac. *Ann.* VI, 19. 38), uden at der nogensteds findes en Antydning af, at denne Straffemaade i sig selv var noget Nyt eller Usædvanligt, endsige uhørt; men hertil kommer, foruden at vi se, at i Ciceros Tid hele Henrettelsesapparatet var paa rede Haand (Sall. *Cat.* 55)[3]), den Omstændighed, at vi ved Siden af de Anklagede paa fri Fod ligesaa vel hos Cicero (*in Cat.* II, 12: *carcerem vindicem nefariorum et manifestorum scelerum majores esse voluerunt*; jfr. Cic. *de legg.* III, 3 om *tresviri capitales*: *vincula sontium servanto, capitalia vindicanto*) som i den ældre Tid (Liv. XXXVIII, 59: *in carcerem inter fures nocturnos et latrones*; jfr. III, 58) finde et Fængsel opfyldt med grebne Forbrydere, som man visselig ikke slap ud for at lade dem i Ro og Mag gaa (før Aar 90) til Tibur eller Præneste og snart derfra snige sig tilbage. En almindelig Afskaffelse af Dødsstraffen ved en positiv Lov vilde visselig ikke være bleven unævnt i Historien, selv om Beretningen var kommen til os i fragmentarisk Skikkelse, og den Betragtning af Dødsstraffen, som skulde have ført dertil, laa saare fjernt fra et Folk, der glædede sig ved Gladiatorlege. Sagen er, at alle simple Forbrydere af underordnet Stand, der grebes af *tresviri capitales* eller førtes til dem som grebne

---

[1]) Liv. *Epit.* LXVIII omtaler dog Dødsstraffen for *parricidium* som virkelig anvendt ikke længe før Aar 100 f. C.

[2]) Dette antager ogsaa Niebuhr Röm. Gesch. III S. 481.

[3]) Den Bøddel, *carnifex*, som Cicero i Talen *pro Rabirio perduellionis* oftere hentyder til, behøvedes til Afstraffelse af Slaver og til pinligt Forhør over dem.

paa fersk Gjerning, vedbleve at lægges i Baand og efter Omstændighederne (for Forbrydelser, for hvilke i Loven var sat Kapitalstraf) at henrettes (se nedenfor § 24 b). Kun forsaavidt den offentlige Anklagevirksomhed gjorde Plads for den private, ophørte Fængsling og dermed den virkelige Dødsstraf. Forsaavidt man mod det her Udviklede vil paaberaabe sig den Vilkaarlighed og Tilfældighed, ja den aabenbare Ulighed til Gunst for de Fornemmere, som synes at ligge og tildels virkelig ligger deri, maa man først erindre den Vægt, som Romerretten ogsaa ellers (f. Ex. ved *furtum*) lagde paa *manifestum* i Modsætning til *nec manifestum*, dernæst, at den fulde demokratiske Lighed for Loven efter vor Opfatning ikke existerede i den aristokratiske Romerstat, omend Forskjellen i Kriminalretten imellem *honestiores* og *humiliores* først senere aabenlyst udtales (se nedenfor under f).

I Keisertiden fik Landflygtighedsstraffen, der i Republikens sidste Dage havde tabt en stor Del af sin Charakter, en ny Skikkelse og deltes i to Arter, en strengere, *deportatio*, og en mildere, *relegatio* (hvorom efterhaanden nærmere Bestemmelser fastsattes, *Dig.* XLVIII, 22: *de interdictis et relegatis et deportatis.* XXVIII, 1, 8). Deportation, forbunden med *aquæ et ignis interdictio*, der traadte istedenfor det gamle Exil som Kapitalstraf (*Dig.* XLVIII, 13, 3), bestod i Forvisningen til et bestemt snevert begrændset Sted, sædvanlig til en eller anden af de mindste Øer i Ægæerhavet eller enkelte ved Italien eller Afrika, i de senere Aarhundreder ogsaa til Oaserne i Afrika, hvor den Dømte, med Tab af Borgerret og dermed sammenhængende Beføielser (f. Ex. Testationsret) og af Formue, levede under militær Bevogtning (Dio Cass. LVI, 27: August bestemte, at Ingen, der var erklæret fredløs, maatte leve paa Fastlandet eller paa en Ø, der laa Fastlandet nærmere end 400 Stadier. Tac. *Ann.* III, 38. IV, 13. *Hist.* I, 2: *plenum exsiliis mare* og andre Steder. Juv. I, 73: *aliquid brevibus Gyaris et carcere dignum*).[1] Relegation omfattede baade den blotte Forvis-

[1]) Den hos Dio Cassius nævnte Undtagelse af Kos, Rhodos og Lesbos, som alle laa Fastlandet nærmere end 400 Stadier, og Sardinien, der ligger længere borte, er os som Dio Cassius selv uforstaaelig; vist

ning fra et vist Sted med frit Valg af Opholdssted og Forvisningen til et bestemt Sted, som Digteren Ovids til Tomi, men med Bibehold af Borgerret og Formue og uden Bevogtning, snart for bestandig, snart paa bestemt Tid (*Dig.* XLVIII, 1, 2. 22, 7). Hos de ikke-juridiske Forfattere, navnlig Tacitus, bruges *deportare* og *relegare* uden bestemt Adskillelse.

c. Pengestraf, *multa*, for offentlig Forseelse, der vel maa adskilles fra de Tvangsmulkter, som Magistrater kunde paalægge (se Kap. 5 § 3 a), forekommer i den ældre Tid hyppig idømt af Folket i *comitia tributa* (se Kap. 3 § 5 a) efter Forslag om Beløbet af den anklagende Magistrat, navnlig Tribunerne, naar de ikke fandt Anledning til en Kapitalklage i *comitia centuriata* (Liv. XXV, 4. XXVI, 2—3), og ved Politiforseelser Ædilerne (*multam irrogare, pecunia anquirere*; om den Anklagede *de multa certare; in multa temperare* om et ikke strengt Forslag, Liv. II, 52; jfr. XXXVIII, 58. 60. Plut. *Cato min.* 15). Hos Cato (Gell. VI, 3, 37) og Festus (*v. publica pondera*) antydes en Bestemmelse om, at Strafforslaget ikke maatte gaa høiere end til Halvdelen af den Anklagedes Bo; men til denne Bestemmelse findes intet Hensyn taget ved de i Historien omtalte politiske Anklager; Aar 105 foreslaaes og vedtages imod Q. Servilius Cæpio fuldstændig Formueskonfiskation, *bonorum publicatio* (Liv. *Epit.* LXVII). En ved Lov til en bestemt Størrelse fastsat Pengestraf omtales ikke, saalænge Folket selv dømte.[1]) I Republikens sidste Aarhundrede forekommer Pengestraf (af bestemt Beløb) for *delicta publica* ved de sædvanlige Domstole sjelden (f. Ex. i *lex Calpurnia de ambitu, Schol. Bob. ad Cic. pro Sulla* p. 361), men kun Aar 63 et enestaaende Forsøg paa en Anklage hos Folket paa en *multa* (Labienus imod C. Rabirius, Tale af Cicero *pro Rabirio*). (Jfr. dog ovenfor § 22 c om *multæ petitio.*) I Keisertiden,

---

er det, at de aldrig ellers nævnes ved Deportation, hvortil de tre førstnævnte skjønne og rige Øer slet ikke egnede sig.

[1]) En bestemt Bod for Magistratsforseelse dog i *lex tab. Bant.* p. 47. Bruns.

især i den senere, fremtræde Pengestraffe atter hyppigere (*Dig.* XLVIII, 19, 1 § 3).

Ikke som selvstændig Straf, men som skærpende Tillæg til Kapitalstraffen forekommer i den ældre Tid af og til almindelig Formueskonfiskation, *publicatio bonorum*, f. Ex. ved Sp. Cassius Viscellinus (Dionys. H. VIII, 79, medens Liv. II, 41 kun omtaler Nedrivningen af hans Hus; jfr. om Sp. Mælius Liv. IV, 16) og ved Decemvirerne App. Claudius og Sp. Oppius (Liv. III, 58) og endnu i Aaret 212 f. C. imod en M. Postumius, der havde unddraget sig Kapitalstraf ved Landflygtighed (Liv. XXV, 4), overalt ifølge Tribunforslag; ogsaa Clodius lod vedtage Konfiskation af Ciceros Formue, da denne var gaaet i Landflygtighed (Dio Cass. XXXVIII, 17; jfr. Forhandlingerne om Restitutionen af Ciceros Hus og hans øvrige Eiendele). Men i den senere Republiks regelmæssige Kriminallovgivning kjendtes ikke denne Forbindelse af Kapital- og Formuestraf (Cic. *de domo* 17: *pœna capitalis cum pecunia non conjungitur*. Svet. *Jul.* 42: *integris patrimoniis exsulabant*).[1]) Den ved Domfældelsen *de repetundis* indtrædende Erstatning til de Skadelidte var ingen Straf, om der end, analogt med hvad der fandt Sted ved *delicta privata*, indtraadte en Forhøielse af Erstatningen (*in duplum* efter *lex Acilia v.* 59; ligeledes efter *lex Cornelia*, Pseudo-Ascon. *ad Cic. in Verr. act.* I, 18). Heri gjorde Julius Cæsar som Diktator, uvist ved hvilken Lov og i hvilken Form, en Forandring, idet han med Exilstraffen forbandt Konfiskation af den halve Formue, ved *parricidium* af den hele (Svet. *l. c.*).[2]) I Keisertiden blev efterhaanden (vel først ved Majestætsforseelser) Formueskonfiskation en almindelig Skærpelse af Kapitalstraffen, saavel Livsstraf som Deportation (Dio Cass. LVII, 22. LVIII, 16. Tac. *Ann.* III, 23. 28. IV, 20. 21. *Dig.* XLVIII, 20: *de bonis damnatorum*. XXVIII, 1, 8 § 2. XLVIII, 22, 3 o. s. v.), dog saaledes, at, især i den senere

[1]) Til disse udtrykkelige Vidnesbyrd kommer det fuldstændige Savn af enhversomhelst Hentydning til Formuestab i de af Ciceros Taler, der er holdte til Forsvar i Kapitalsager, navnlig i Epilogerne.

[2]) Hertil sigter Cic. *ad Brut.* I, 12 ved Antydningen af Formueskonfiskation som forbunden med Domfældelse *de vi*.

Tid, Halvdelen af Formuen tilstodes den Straffedes Børn (Tac. *Ann.* XIII, 43. *Dig.* XLVIII, 20, 1, 1. 20, 7 *pr.* § 2. 3. 4), medens der paa den anden Side af det Konfiskerede stundom udrededes Belønninger til Anklageren (Dio Cass. LVIII, 16). I den første Keisertid blev, naar den Dømte eller vel rettere den Anklagede før Dommen dræbte sig selv, hans Testamente i Kraft (Dio Cass. LVIII, 15. Tac. *Ann.* VI, 29. *Dig.* XLVIII, 21, 3. XXVIII, 3, 6 § 7. Zosim. I, 8 om Septimius Severus), men siden bortfaldt denne Formildelse. (Speciellere Chikaner af Nero hos Dio Cass. LXIII, 11.)

d. Straf paa Ære (Infami) som egentlig kriminel Straf ifølge Dom kjendte den romerske Oldtid neppe, trods Betegnelsen i de gamle Love (de tolv Tavler) af visse Handlinger og Mennesker som æreløse (Gell. VII [VI], 7. XV, 13 § 11: *improbus. intestabilisque.* Liv. X, 9: *improbe factum*) [1]) og trods en vis Analogi imellem kriminel Straf og Censorernes *notæ* eller den Skade paa Rygte og derved paa Adgang til borgerlig Hædersstilling, der fulgte med (private) *judicia turpia* eller Fallit og Deslige eller endog var en almindelig Følge af enhver Domfældelse til Kapitalstraf i et *judicium publicum* (*lex Jul. mun. v.* 108 ff. 118). Snarere hører herhid den Vanære og de Udelukkelser fra hæderligt Ægteskab, som i Keisertiden, navnlig efter *lex Julia de adulteriis*, traf visse Kvinder paa Grund af aabenlys Utugtighed (*famosæ*, Ulp. XVI, 2). [2]) Først i Republikens sidste Tid forekommer enkeltvis for politiske Forseelser Straf paa Ære og politisk Stilling, f. Ex. ved *lex Cornelia de ambitu* Udelukkelse fra Adgang til *honores* i ti Aar, ved *lex Calpurnia* Udelukkelse fra *honores* for bestandig og Udstødelse af Senatet (*Schol. Bob. ad Cic. pro Sulla* 5 p. 361 og Cicero i Talen selv paa flere Steder).

e. Det kun i den ældre Tid længe før Republikens sidste Aarhundrede omtalte Salg til Slaveri ved Censorerne

---

[1]) Af samme Art er den gamle Lovtrusel med Fredløshed ved Navnet *sacer* (Festus *v. sacer*).

[2]) Yderligere Detail herom hos Juristerne, f. Ex. hos Walter § 521.

(*pro servo venire*) for Unddragelsen fra Census (se Kap. 5 § 10 a) eller fra Krigstjeneste (se ved Krigsvæsenet i Kap. 10) har mere Charakteren af den strengeste Tvangsmyndighed for Magistraten end af kriminel Straf. Berøvelse af Friheden ved blot Fængsling (uden Trældom) paa Aaremaal eller Livstid forekommer i Republikens Tid ikke som regelmæssig Straf, men kun (og meget sjelden) Fængsling paa ubestemt Tid som extraordinær politisk Foranstaltning (Liv. XXXIX, 18 ved *Bacchanalia*: *eos in vinculis relinquebant*; jfr. Cæsars Forslag om de catilinariske Sammensvorne, Sall. *Cat.* 51. Plut. *Cato min.* 22. *Cic.* 21. *Cæs.* 7. Cic. *in Cat.* IV, 4, der tillige omfattede Formueskonfiskation).[1] I Keisertiden fremkommer og bliver mere og mere hyppig dels Straf ved offentligt Arbeide paa Livstid (*ad opus damnari*), især Arbeide i Bjergværkerne (*in metallum damnari, in opus metalli*) i Forbindelse med Nedsættelse i Slavestand (*servus pœnæ*), stundom med Brændemærke, *stigmata* (Svet. *Nero* 31. *Dig.* XLVIII, 19, 8 § 4. *fr.* 28. L, 13, 5 § 3 o. s. v.), hvilken Straf sattes imellem Dødsstraf og Deportation og kun anvendtes ved underordnede Personer, dels Fængselsstraf (*carcer*) paa visse Aar eller Livstid (*Dig.* XI, 5, 1 § 4 o. s. v.).

f. Straf paa Kroppen kjendte den republikanske Tid kun som haard, Døden medførende Krigsstraf (se ved Krigsvæsenet i Kap. 10) eller som Indledning til Dødsstraffen (*virgis cædi securique feriri*); thi de ved *lex Porcia* fra Borgeren fjernede *verbera* vare Tvangstugtelser uden Dom. I Keisertiden anvendtes Straf med Stokkeprygl (*fustibus*) i ikke ringe Omfang, men kun imod Personer af lavere Stand, med Pidsk (*flagellis*) kun imod Slaver (*Dig.* XLVIII, 19, 10. 28, 2 o. s. v. Dog nævnes *flagella* som Politistraf af Ædilerne ogsaa imod Frie af ringe Stand, *Dig.* L, 2, 12).

Høist vigtigt og charakteristisk for den romerske Strafferet var det, at, naar der bortsees fra Anklage hos Folket paa en Pengebod, ved hvilken den anklagende Magistrat kunde gjøre et strengere eller mildere Forslag, Loven

---

[1]) Af Valerius Maximus's ubestemte Angivelser VI, 3, 3, hvor der desuden omtales *scalæ Gemoniæ*, og IX, 15, 5 lader sig Intet slutte.

for hver Forbrydelse udtalte en enkelt bestemt Straf, som uden nogen Afmaaling efter de særegne Omstændigheder traf den, der erklæredes for skyldig (saaledes at det f. Ex. hedder: *legis Corneliæ de sicariis et veneficis pœna insulæ deportatio est et omnium bonorum ademptio*, *Dig.* XLVIII, 8, 3 § 5, hvor Straffen naturligvis er angiven efter Keisertidens Modifikation, da den oprindelig simpelthen var Kapitalstraf), Noget, der efterhaanden i Republikens senere Tid let maatte føre til Frifindelse. hvor et Misforhold imellem Straffen og den virkelige Skyld føltes.[1]) Noget anderledes stillede Forholdet sig i den tidligere Keisertid ved Forhandlingen af Kriminalsager, navnlig om Majestætsforbrydelse, i Senatet under Keiserens skærpende eller formildende Indflydelse, f. Ex. med Hensyn til Valget imellem Livsstraf og Deportation og ved Afgjørelsen af Konfiskationsspørgsmaal, idet den hele Form her vaklede imellem en politisk Beslutning af den høieste Statsmyndighed og Afsigelse af en egentlig Dom (Tac. *Ann.* III, 23. 49. IV, 20. XIV, 48. 49. Plin. *Epist.* VIII, 14; jfr. om Klager *de repetundis* Plin. *Epist.* IV, 9 § 17: *Cæpio putavit, licere senatui, sicut licet, et mitigare leges et intendere*). Ogsaa de keiserlige dømmende Øvrigheder gaves der en vis Ret til Lempelse af Straffen, især med Hensyn til den allerede tidligere i Kapitaltriumvirernes Virksomhed ved Siden af *quæstiones* antydede (se ovenfor under b), men nu aabenlyst fremtrædende og anerkjendte Adskillelse

---

[1]) Denne Straffebestemmelsens Enkelthed hindrede naturligvis ikke, at der i samme Lov, naar den omfattede forskjellige Forbrydelser, for disse kunde fastsættes forskjellige Straffe, f. Ex. ved *lex Tullia de ambitu* en Straf for den Embedssøger, der havde benyttet ulovlige Midler, en anden for *divisores* og andre Medhjælpere (Cic. *pro Mur.* 23). Derimod er det en grov Misforstaaelse, naar man f. Ex. har antaget, at ved *repetundæ* Domstolen ved *litis æstimatio* afgjorde, om der skulde indtræde Kapitalstraf eller en ringere eller endog kun Erstatning. Dommen i selve Hovedprocessen frifandt eller medførte ubetinget Lovens Straf; derefter fulgte en deraf aldeles uafhængig Forhandling om Erstatningsbeløbet (Cic. *pro Cluent.* 41. *pro Rab. Post.* 4; jfr. Fortællingen om Ciceros mindre Strenghed imod den i Landflygtighed dragne Verres ved den bagefter fulgte *æstimatio litis* hos Pseudo-Ascon. *ad Cic. div. in Cæc.* 5. *ad act. I in Verr.* 18. Plut. *Cic.* 8).

imellem *honestiores*, Standspersoner (*in aliqua dignitate positi*), navnlig Senatorer og Dekurioner, og *humiliores* eller *tenuiores*, paa hvilke sidste alene de haardeste og mest nedværdigende Straffe (skærpede Dødsstraffe, offentligt Arbeide og Kropstraf) kom til Anvendelse, ligesom ogsaa ved *honestiores* sædvanlig Deportationen traadte istedenfor Dødsstraffen (Paul. *rec. sent.* V, 29, 1. *Dig.* XLVIII, 8, 3 § 5. *fr.* 16. *ibid.* 19, 38 § 7 o. s. v.).

Om Anvendelsen af de enkelte Straffe paa bestemte Forbrydelser skal her, foruden hvad der allerede ovenfor kort er antydet ved de enkelte Forbrydelsesarter, med Forbigaaelse af Keisertidens Detailbestemmelser kun i Almindelighed udhæves, at i Republikens ældre Tid i det Ringeste alle Arter af Mord (og hvad dermed stilledes lige) og af politiske Forbrydelser Alt, hvad der faldt ind under Begrebet *perduellio* eller *majestas*, var belagt med Kapitalstraf, i Republikens sidste Aarhundrede og Keisertiden i Henhold til de omfattende *leges Corneliæ* af Sulla (*de sicariis et veneficis, de falsis, de majestate, de repetundis*) og *Juliæ* af Cæsar (*de vi, de majestate, de repetundis*) de Forbrydelser, hvorom disse handlede, vare Kapitalsager, Gjenstande for Kapitalstraf, men med de ovenfor angivne Lempelser i Kapitalstraffen, hvorimod *ambitus*, der hos Polyb betegnedes som Kapitalforbrydelse, siden behandledes mildere.

Anm. Slaver vare dels underkastede Eierens tidligere ubegrændsede, i Keisertiden noget indskrænkede, Tugtelsesret (se Kap. 2 § 21 Anm. 2), dels den offentlige Strafferet, hvor da naturligvis de grusomste og mest nedværdigende Straffe anvendtes (*crux* se ovenfor under a, *flagella* o. s. v. *Dig.* XLVIII, 2, 12 § 4); dog toges Hensyn til den Tvang, Herren kunde have udøvet imod Slaven til at begaa en Forbrydelse (*Dig.* XLIV, 7, 20). Særlig kan mærkes, at, naar en Herre var dræbt i sit Hjem uden at Drabsmanden kunde udfindes, skulde alle de Slaver, der havde været under hans Tag, da Drabet indtraf, først forhøres pinligt og derefter henrettes, en Bestemmelse, der i de juridiske Kilder henføres til et *senatus consultum Silanianum* fra Augusts Tid, men efter Antydninger hos Tacitus maaske tildels havde sin Rod i ældre Vedtægt (Tac. *Ann.* XIV, 42 ff. XIII, 32.

Plin. *Epist.* VIII, 4. Paul. *rec. sent.* III, 5. *Dig.* XXIX, 5 i flere Fragmenter).

§ 24.

Den kriminelle Retspleie i Almindelighed, Domstole.

I den romerske Kriminalretspleie vise sig tre charakteristisk forskjellige Perioder, Tiden før Oprettelsen af staaende Domstole (Kongetiden medindbefattet), den senere republikanske Tid med staaende kriminelle Domstole, *quæstiones*, hvilken fremtræder i Ciceros Skrifter, og Keisertiden, hvis eiendommelige Indretning, Henlæggelsen af den kriminelle Retspleie til de administrative Myndigheder, efter en Overgangstilstand i det første Aarhundrede efterhaanden fremtræder bestemtere.

a. Hvor omfattende og uafhængig Kongernes dømmende Myndighed i kriminelle Sager har været, lader sig ikke bestemme. Af hvad der dadlende berettes om Tarquinius Superbus (Liv. I, 49: *cognitiones capitalium rerum sine consiliis solus per se exercebat*), synes at fremgaa, at Kongen egentlig kun skulde sætte Retsforhandlingen i Gang og lede den, men hvorledes hans *consilium* dannedes, vide vi ligesaa lidt som, om den *provocatio*, der ellers gjaldt ligeoverfor Kongen (se Kap. 5 § 4), ogsaa fandt Sted imod Domme, afsagte af ham med et *consilium*. Allerede i Kongetiden nævnes som Kriminaldommere ogsaa *duumviri perduellionis* (se nedenfor) med Provokation til Folket.

Efter Kongemagtens Ophør dømte i kriminelle Sager Folket selv eller de, hvem Folket extraordinært ved særlig Lov overdrog Myndighed dertil. [1]) Sin Dommermyndighed udøvede Folket i Folkeforsamlingen enten, forsaavidt der var Tale om Kapitalstraf, efter den ved de tolv Tavler bekræftede Regel i *comitia centuriata*, eller, naar der kun krævedes Pengebod, i *comitia tributa* (se Kap. 3 § 4 c og § 5 a). Som

---

[1]) Konsulerne havde slet ingen selvstændig Dommermyndighed i kriminelle Sager; naar Brutus lader sine egne Sønner henrette, udfører han kun, Fortællingens Rigtighed forudsat, en fældet Dom.

regelmæssig selv dømmende i begge Former fremtræder Folket endnu hos Polyb (VI, 14)[1]), og til dette Forhold henvise endnu de to *leges tabellariæ* (se Kap. 3 § 7), den ene om *judicia populi* i Almindelighed, den anden om *judicia perduellionis*, der vedtoges A. 137 (*Cassia*) og A. 107 (*Cælia*), skjøndt Overgangen til et nyt Forhold allerede da var begyndt. Som Anklagere for Folket kunde (at dømme efter alle opbevarede Exempler) kun Øvrighedspersoner optræde, enten de ordentlige, ofte Ædilerne (Kap. 5 § 11), men navnlig Almuetribunerne (Kap. 5 § 13), der da, naar Anklagen gik ud paa *multa* og altsaa forhandledes i *comitia tributa*, paa engang klagede og ledede Forhandling og Afstemning, eller de overordentlig valgte *quæstores parricidii* (om hvilke se Kap. 5 § 12 i Begyndelsen), som synes alene at tilhøre den ældste Tid.

Den ældste Form for Overdragelse af den kriminelle Dommermyndighed til Andre end Folket selv var den allerede i Kongetiden omtalte, at Folket valgte *duumviri perduellionis* til Sagens Paadømmelse, men med Forbehold af *provocatio* til Folket selv (Liv. I, 26. VI, 20 ved Manlius Capitolinus, efter nogle Annalister). Denne Form, hvoraf efter Manlius Capitolinus's Tid intet Spor findes, søgtes aldeles vilkaarlig gjenoplivet Aar 63 ved Tribunen Labienus's Anklage imod C. Rabirius for at have dræbt C. Saturninus og modtaget Betaling derfor, men med den væsentlige Forandring, at Duumvirerne gaves af *prætor urbanus* (*sorte*, Sveton). Duumvirerne (C. og L. Cæsar) domfældte Rabirius, der provocerede til Folket, hvis Forhandling blev afbrudt, saa at Sagen i denne Form bortfaldt og Labienus derefter klagede paa en *multa*, imod hvilken Anklage Cicero som Konsul optraadte (Dio

[1]) *Κρίνει μὲν οὖν ὁ δῆμος καὶ διαφόρου πολλάκις, ὅταν ἀξιόχρεων ᾖ τὸ τίμημα τῆς ἀδικίας, καὶ μάλιστα τοὺς τὰς ἐπιφανεῖς ἐσχηκότας ἀρχάς· θανάτου δὲ κρίνει μόνος.* Polybs Indskrænkning ved Processer *de multa* (*διαφόρου*) til *πολλάκις* og til betydeligere Beløb og især Anklager imod afgaaede Øvrigheder sigter uden Tvivl til de Pengestraffe, som Ædilerne idømte i Politisager, der kun ved *provocatio* og kun, naar Mulkten oversteg et vist Beløb, kunde bringes for Folket, om det overhovedet endnu forekom paa Polybs Tid, maaske ogsaa til andre Øvrigheders Tvangsmulkter.

Cass. XXXVII, 26. 27. Svet. *Jul.* 12. Cic. *pro Rab. perd.*, hvor det *c.* 5 hedder, at Formen var hentet *ex annalium monumentis et ex commentariis regum*).

Efterhaanden ved Statens Tilvæxt maatte Folkets umiddelbare Dommervirksomhed blive altfor besværlig og derved uvirksom ligeoverfor hyppige eller vidtforgrenede og mange Personer omfattende Forbrydelser, medens Valget af *duumviri perduellionis* baade lagde for stor Magt i to Enkeltes Hænder og ved Provokationen atter krævede Folkets Indblanding. Man valgte da en ny Udvei, idet Folket (sædvanlig efter Initiativ af Senatet) ved en særlig Lov nedsatte en temporær Kommission, *quæstio* (*quærere extra ordinem*), til Undersøgelse og Paakjendelse af i Øieblikket foreliggende eller formodede Forbrydelser, enten under Konsulernes eller en Prætors Forsæde eller under en anden Mands, som Senatet bemyndigedes til (stundom under Ed, *juratus*, Liv. XLII, 21)[1]) at udnævne (*ut senatus, quem vellet, præficeret*, se Kap. 4 § 3 a). Undertiden nævntes dog under Misstemning imod Senatet i selve det fra Oppositionen udgaaede Lovforslag Formanden eller Formændene og vedtoges med dette (tre *quæsitores* ved *lex Mamilia* under den jugurthinske Krig, Sall. *Jug.* 40). Uden Tvivl fastsattes det tillige i Loven, hvor mange de tilforordnede Dommere, *consilium*, skulde være og hvorledes de skulde udtages (naturligvis Senatorer, saalænge disse ene vare Dommere, før C. Gracchus's Lov), og gaves de øvrige nødvendigste Bestemmelser om Forhandlingen. (Konsulerne *de consilii sententia pronuntiant*, Cic. *Brut.* 22.) Det maa vel antages, at det var den udnævnte *quæsitor*, der havde at drage de Skyldige eller Mistænkte til Ansvar, uden at nogen særlig Anklager optraadte

---

[1]) Naar det her hos Livius hedder: *ut senatus juratus decerneret, qui eam rem quæreret animadverteretque*, som om den hele Sag overdroges Prætor alene, er dette et af Livius's ved slige Gjenstande sædvanlige ukorrekte og ufuldstændige Udtryk. En Prætor sat i Spidsen for en *quæstio de veneficiis*, medens han senere skulde bestyre Sardinien, nævnes hos Liv. XXXIX, 38, jfr. 41; Liv. XLV, 16 siges en Prætor *ad res capitales ex senatus consulto quærendas retentus*; paa begge Steder er Talen om en *quæstio extraordinaria* af den her omhandlede Art efter en Speciallov, hvis man ikke allerede her vil antage et Overgreb af Senatet.

(se Liv. XXXIX, 17 om Fremgangsmaaden ved Forfølgelsen i Anledning af *Bacchanalia*, hvor der ogsaa udloves *præmia* for Angivere), især da i mange Tilfælde Undersøgelsen fra først af rettedes imod en navngiven, endog fængslet Person (f. Ex. L. Tubulus, Cic. *de fin.* II, 16). Om Senatets sandsynlige Overgreb paa dette Omraade længere hen i Tiden og den derved foranledigede *lex Sempronia, ne de capite civis injussu populi judicaretur*, se ovenfor ved Senatet (Kap. 4 § 3 a).[1])

b. Af disse overordentlige og forbigaaende Domstole udviklede sig da de senere staaende Kriminaldomstole, *quæstiones perpetuæ*)[2]), der dømte i Folkets Navn og til hvilke efterhaanden i Tidsrummet imellem Aar 149 og Sulla hele Folkets dømmende Myndighed gik over, en Overgang, som i ethvert Tilfælde ved Statens uhyre Udvidelse ved Forbundskrigen var bleven aldeles uundgaaelig. Overgangen skete saaledes, at det først Aar 149 ved *lex Calpurnia*, foreslaaet af Tribunen L. Calpurnius Piso Frugi (Cic. *Brut.* 27. *de off.* II, 21. *in Verr.* III, 84. IV, 25), bestemtes, at en af de aarlig valgte Prætorer skulde have Bemyndigelse og Pligt til efter foreskrevne Regler at lade en *quæstio* træde i Virksomhed, sammensætte en Domstol, lede dens Forhandlinger og lade Dom afsige og exekvere, naar der for ham indbragtes en Anklage *de repetundis* (*quærere de repetundis*, *quæstio de repetundis*), og at dernæst ved en Række følgende Love, som vi ikke kjende i det Enkelte, lignende Beføielse varig overdroges

---

[1]) Hvorledes det forholder sig med Livius's Beretning (IX, 26) om en Diktator, der i Aaret 314, efter at være udnævnt til at anstille Undersøgelse om en Sammensværgelse i Capua, derefter med Paaberaabelse af Senatets Autoritret begyndte at anstille Kriminalundersøgelser om politiske Forseelse i Rom selv, er det umuligt at oplyse. Ligesaa uklart er Forholdet i XXIX, 19 med en Senators Forslag om, at Q. Pleminius skal kastes i Fængse l og forsvaresig *evinculis*; for hvilken Domstol? Man maa blot vogte sig ved slige Beretninger hos Livius at forudsætte bestemte juridiske Forestillinger.

[2]) Som *quæstiones perpetuæ* betegnes disse Domstole histo risk i Modsætning til de tidligere forbigaaende, *extraordinariæ*, men i Lov- og Forretningssproget hedder det simpelthen *quæstiones*; dertales aldrig om *quæstio perpetua inter sicarios* eller *de falsis*, men blot om *quæstio*.

andre Prætorer med Hensyn til andre Forbrydelsesarter, saa at man tilsidst fik staaende Specialdomstole for hele Rækken af *delicta publica*, idet mindre omfattende særlige Arter af Forbrydelser inddroges under og kombineredes med Hovedarterne. Den fungerende Prætor betegnes efter sin Virksomhed i den enkelte Sag som *quæsitor*. I Overgangstiden bestode altsaa enkelte faste *quæstiones* ved Siden af Folkets umiddelbare Dommervirksomhed i Sager angaaende andre Forbrydelser (derfor *lex tabellaria Cassia* og *Cælia*) og af *quæstiones extraordinariæ* (*lex Mamilia*)[1]; men ligesom Foranstaltningen vel i det Hele var gjennemført før Sulla, saaledes omfattede i ethvert Tilfælde den Række *leges Corneliæ*, hvorved han ordnede Kriminalretsvæsenet, dettes hele væsentlige Omraade (med Undtagelse af hvad der hørte under *tresviri capitales*), saa at efter denne Tid ligesaalidet Folket fremtræder dømmende i nogen Sag, med Undtagelse af Labienus's ovenomtalte Forsøg imod C. Rabirius og en enkelt anden, hvorom Lidet vides[2]), som *quæstiones extraordinariæ* forekomme, med Undtagelse af et enkelt Tilfælde af enestaaende Art, nemlig i Anledning af Clodius's Drab, væsentlig efter Formen for en almindelig *quæstio*.[3]) Retten til ved en Speciallov at oprette en saadan *quæstio* havde Folket naturligvis ikke absolut fraskrevet sig. Hvor mange *quæstiones* der bestod nærmest før Sulla, vide vi ikke, og det kan slet ikke sluttes af den forvirrede Fremstilling hos

---

[1]) Almuetribunen P. Scævolas Forslag om L. Tubulus gik ud paa en *quæstio extraordinaria*, fordi den da gjældende *lex de repetundis* ikke ansaaes for tilstrækkelig streng og omfattende i Forhold til Tubulus's Forbrydelse.

[2]) P. Clodius anklagede som Ædil Aar 56 Milo *de vi* hos Folket (Cic. *pro Mil.* 15. *in Vat.* 17. Ascon. *ad Cic. pro Mil.* p. 155; i de øvrige Steder om denne Klage, Cic. *pro Sest.* 44. Dio Cass. XXXIX, 18, siges ikke, hvor Sagen førtes; Skildringen i Brevet *ad Q. fr.* II, 3 passer kun paa en *contio*). Jfr. ovenfor Kap. 5 § 11 S. 352 Anm. 2. om Ciceros Trusler imod Verres.

[3]) Som *extraordinaria* betegnes denne *quæstio* udtrykkelig af Cicero (*pro Mil.* 6). Afvigelsen laa fornemmelig i Valget af en særlig Præsident (*quæsitor*) med Forbigaaelse af den Prætor, der havde *quæstionem de vi* eller *inter sicarios*, og i den øieblikkelige Foretagelse af Sagen (Cic. *pro Mil.* 8).

Pompon. i *Dig.* I, 2, 2, 32. Efter Sulla finde vi i Ciceros Tid otte eller endog ni *quæstiones*, naar *quæstio inter sicarios*, som det stundom skete, deltes i to imellem to Prætorer (Cic. *pro Cluent.* 53) og der dannedes en særegen *quæstio de vi*, saa at der undertiden, naar Prætorerne ikke strakte til, istedenfor en Prætor sattes en saakaldet *judex quæstionis* (se Kap. 5 § 8 S. 319).

De enkelte *quæstiones* vare imidlertid ingenlunde tilstede i et stadigt Dommerpersonale, men hvilede i den dem forestaaende Magistrats Beføielse til for hver hos ham indklaget Sag at danne Domstolen ved af den almindelige Dommerliste at udtage det fornødne Antal, der altsaa ganske havde Charakteren af den nyere Tids Edsvorne og ved hver Sag, i hvilken de fungerede, aflagde Dommereden (*jurati judicabant*), medens den Forhandlingen ledende Magistrat ikke deltog i Voteringen og ingen Dommered aflagde (Cic. *in Verr. act.* I, 10. 13 og Ps.-Ascon. dertil. *lex Acil. v.* 36 ff.; om Dommereden ogsaa *Rhet. ad Herenn.* IV, 24 og andre Steder). Antallet bestemtes i den enkelte Lov, ved hvilken vedkommende *quæstio* var oprettet eller omordnet og efter hvilken hele dens Virksomhed foregik; det høieste Antal, der i Ciceros Tid nævnes, er 75 (Cic. *in Pis.* 40. *pro Flacco* 2, hvor Tallet 50 omfatter baade *equites* og *tribuni ærarii*, der ogsaa slaaes sammen i *c.* 38), det laveste 32 (Cic. *pro Cluent.* 27, nemlig virkelig voterende; en enkelt kan have faaet Forfald umiddelbart før Voteringen).[1] De udtoges ved Lod (*sortitio judicum, sortiri judices*) i den Tid, da Dommerlisten dannedes

---

[1] I Sagen imod Scaurus voterede, efter Ascon. *ad Cic. pro Scaur.* p. 139, 69 Dommere, i Anklagen imod P. Clodius for Vanhelligelse af *sacra Bonæ Deæ* 56 (Cic. *ad Att.* I, 16), i Sagen imod Milo og de dermed sammenhængende Sager 51 (Ascon. *ad Cic. pro Mil.* p. 158. 159. 160). Det er aldeles forkert, naar man af Ciceros rhetoriske Udtryk om tolv Dommeres Udtræden (*act.* I *in Verr.* 10: *prope toto consilio commutato*) har villet slutte, at i Verres's Sag efter *lex Cornelia repetundarum* 15 Dommere eller et lignende Antal har voteret; en saa faatallig Domstol har aldrig repræsenteret det romerske Folk. Cic. *in Verr.* I, 11 hedder det beskednere: *a magna parte horum judicum.* Om Verres skulde, ligesom om Flaccus, have voteret 75 Dommere efter *lex Cornelia* (Flaccus anklagedes i Cæsars Konsulat, men aabenbart ikke endnu efter lex Julia).

af to eller tre Stænder, saaledes, at hver Stand, *decuria*, gav lige eller næsten lige mange, altsaa ved særlig Lodkastning for hver Stand.[1]) Af det først udtrukne Antal gaves der Klageren og den Anklagede Ret til at forskyde et vist Antal (*rejicere judices, rejectio judicum*), hvorefter foretoges en Suppleringslodtrækning, der ogsaa maatte indtræde, hvis en Dommer udtraadte af en anden Grund, f. Ex. ved Indtrædelse i en Magistrat (*subsortiri, subsortitio*, Cic. *in Verr. act.* I, 6. 10. *act. II*, I, 7. *pro Sull.* 33. *ad Att.* I, 16. *pro Cluent.* 33 34. 35. 41). Paa denne Maade fremkom da Retten, *consilium*, *consessus judicum*. Stundom indeholdt Lovene for at imødegaa de kun altfor hyppige og stærke Indflydelser af Gunst og Bestikkelse særlige, tildels kunstige Forskrifter om Domstolenes Sammensætning. Allerede efter *lex Acilia repetundarum* skulde Anklageren af den særskilte efter denne Lov opgjorte Dommerliste af 450 Medlemmer foreslaa (*edere*) 100, af hvilkè Ingen maatte staa i nærmere Slægtskab eller andet Forhold til ham, hvorefter den Anklagede udskjød 50 af de Foreslaaede og de tilbageblevne 50 dannede Domstolen (*lex. Acil. v.* 21 ff.). En anden Form for Domstolens Dannelse ved Forslag (*judices editicii*) forekommer i Ciceros Tale *pro Plancio*, især 15 og 16, efter *lex Licinia de sodalitiis* (Anklageren opgav fire *tribus*, som det forudsattes, dem, i hvilke han især antog, at Stemmekjøb havde fundet Sted og var bekjendt; af disse forkastede den Anklagede den ene, og af de tre tilbageblevne, det vil sige af de deraf paa Dommerlisten opførte Mænd, toges da ved Lodkastning Dommerne uden videre Forskydelsesret).[2]) Endnu en anden Form for Anvendelsen af *judices editicii* omtales i Talen *pro Planc.* 17 som foreslaaet ved en Lov, men ikke vedtagen (der skulde udtrækkes eller snarere foreslaaes — se 16 § 40 ÷ 125

---

[1]) Asconius's Slutningsbemærkninger ved Talerne *pro Scauro* og *pro Mil.* antyde, at Stændernes Antal var forskjelligt med en, f. Ex. (*pro Milone*) 18 Senatorer, 17 Riddere, 16 *tribuni ærarii* eller (*pro Scauro*) 22 Senatorer, 23 Riddere, 24 *tribuni ærarii.*

[2]) Det i sig selv ret forstaaelige Forhold er dog ikke opfattet ganske rigtig af Wunder og i den nyeste Tid ved Fortolkninger og Rettelser rent forkvaklet

Dommere, hvoraf den Anklagede forkastede 75, beholdt de 50). Den i samme Tale (15) nævnte *rejectio alternorum consiliorum* bestod uden Tvivl deri, at Anklageren og den Anklagede hver for sig kunde forkaste det hele ved første og dernæst ved anden Lodtrækning udkomne *consilium* (eftersom de deri fandt Elementer, som de ikke ønskede), hvorefter den tredie Lodtrækning gav et definitivt Resultat (hertil synes at sigtes Cic. *pro Sulla* 33).

Disse i Folkets Navn dømmende *quæstiones* omfattede med deres Jurisdiktion alle romerske Borgere uden Hensyn til Opholdsted, følgelig ligesaa vel Misgjerninger begaaede i Municipier og Kolonier som i Hovedstaden, efter Forbundskrigen altsaa hele Italien (jfr. især Cicero *pro Cluentio* om Oppianicus), et Omfang, hvorpaa der ikke var regnet fra Begyndelsen og som i høi Grad maatte svække Kriminaljustitsen i de fjernere Egne. Det er imidlertid klart, at der i Hovedstaden bestod en lavere Kriminaljurisdiktion med en mere summarisk Fremgangsmaade ved Paagribelse og Fængsling og med Exekution ogsaa af Dødsstraf), ikke blot imod Slaver, men ogsaa imod Frie af ringe Stand (Keisertidens *humiliores*, *tenuiores*), især naar de grebes paa fersk Gjerning, *manifesti*. Denne Jurisdiktion udøvedes af *tresviri capitales* eller *rerum capitalium*, der ere nævnte ovenfor (Kap. 5 § 14) imellem *vigintiviri*. De havde Tilsynet med Hovedstadens Fængsel (*carcer*, efter Sagnet først anlagt af Ancus Marcius, Liv. I, 32, med en særlig Afdeling for de groveste Forbrydere og for Henrettelser, *robur*, *Tullianum*, Festus *v. robus*. Sall. *Cat.* 55. Liv. XXXVIII, 59. Tac. *Ann.* IV, 29. Oros. V, 12) [1]) og Ledelsen af Henrettelser (Cic. *de legg.* III, 3: *vincula sontium servanto, capitalia vindicanto.* Sall. *l. c.*: først *triumviri*, derefter *vindices rerum capitalium.* Dio Cass. LIV, 26: *οἱ τὰς τοῦ θανάτου δίκας προστεταγμένοι.* Plut. *Rom.* 20: *οἱ ἐπὶ τῶν φονικῶν καθεστῶτες.* [2]) Tac. *Ann.* V, 9: *triumvirale*

---

[1]) Hos Diod. Sic. XXXI, 9, 1 sammenblandes aabenbart Fængslet i Rom, hvortil Beskrivelsen hører, med det Perseus anviste Opholdssted i Alba (Liv. XLV, 42).

[2]) Naar Plutarch siger, at Ingen maatte retlig forfølges (*δίκην φεύγειν*) hos *tresviri capitales* i en Kvindes Nærværelse, maa der vel i hans Kilde have staaet Noget om Tortur eller Henrettelse.

supplicium). Men hermed forbandtes Opsøgelsen og Paagribelsen af Forbrydere (Varro *L. L.* V, 80 p. 24: *maleficia, quæ triumviri capitales nunc conquirunt*; jfr. Plaut. *Amph.* 155. *Asin.* 130. *Aulul.* 408 om Angivelser og Klager til dem; specielle Exempler hos Ascon. *argum. Milon.* p. 146, hvor der handles om *servus cædes faciens.* Gell. III, 3, 15: Sagnet om Digteren Nævius. Val. Max. VI, 1, 10 om en *centurio primipili* fængslet for *stupri commercium cum ingenuo adolescentulo*; paa begge Steder omtales Anraabelse af Tribunhjælp, der i første Tilfælde ydedes, i det andet negtedes, saa at den Fængslede *in carcere mori coactus est*), og Processen imod disse Forbrydere førtes hos Triumvirerne, ligesom Afstraffelsen fuldbyrdedes ved dem (Cic. *div. in Cæc.* 16: *potius quam aliquos ad columnam Mæniam vestri ordinis reos reperiatis*, hvor man maa lægge Mærke til det foragtelige *vestri ordinis. pro Cluent.* 13: *hominem ante pedes Q. Manlii, qui tum erat triumvir, constituunt,* hvorefter tilføies, at Manlius, førend han blev Triumvir, selv ofte *multorum conviciis ad columnam perductus erat*, og dernæst: *rem cum Oppianico transigit, pecuniam ab eo accipit, causam et susceptam et manifestam relinquit*, jfr. Val. Max. *l. c.* Porphyr. *ad Hor. Sat.* I, 3, 21: *fures et servi nequam apud tresviros capitales apud columnam Mæniam puniri solent*).[1] En vis tilsvarende Virksomhed og Myndighed synes nødvendig at maatte have været tilstede i de større Kolonier og Municipier, naar ikke Retssikkerheden skulde blive altfor ringe, og virkelig nævnes i *lex Jul. mun. v.* 118 *judicium publicum* i Kolonier og Municipier. Men en nøiagtigere Grændse imellem Kapitaltriumvirernes Jurisdiktion eller en tilsvarende i Byer udenfor Rom og de høiere Kriminaldomstoles, *quæstiones*, Virksomhed og Kompetents kunne vi ikke drage.

c. At Senatet i Keisertiden fik en virkelig Kriminaljurisdiktion over sine egne Medlemmer og overhovedet over politiske Forbrydelser, navnlig over, hvad der faldt ind under det vide Begreb af *crimen majestatis*, er udviklet

---

[1]) En Indskrænkning af denne Jurisdiktion til Slaver strider paa det Bestemteste imod Vidnesbyrdene. Angivere, *indices*, omtales som fængslede hos Cic. *ad Att.* II, 24. *de har. resp.* 16.

ovenfor i Kap. 6 § 6 b. Derved indskrænkedes de af Prætorerne ledede *quæstiones* i høi Grad med Hensyn til Virksomhed og Anseelse, og hertil kom en anden ligesaa betydelig Indskrænkning først ved Stadpræfektens og siden, under Borgerrettens stadige Udbredelse, ved andre Øvrigheders, især Provindsialøvrighedernes, Kriminaljurisdiktion. De vedbleve imidlertid i nogen Tid at føre en underordnet Tilværelse, men overlevede i intet Tilfælde Slutningen af det andet christelige Aarhundrede (Tac. *Ann.* I, 72. II, 79: *prætor, qui de veneficiis quæreret.* VI, 16, hvor der nævnes en *quæstio lege Julia de modo credendi*, hvis Overskridelse altsaa straffedes som *delictum publicum.* Svet. *Tib.* 33. 58. Quinct. III, 10. *Hist. Aug. Ant. Phil.* 24, hvor dog Ordene mere henvise til Prætor som dømmende selv end til et *consilium judicum*, ligesom i *Dig.* I, 21, 1. XLVIII, 1, 8: *ordo exercendorum publicorum judiciorum capitalium in usu esse desiit*). Ogsaa Senatet forsvinder som selvstændig Domstol (thi noget Andet er nogle Senatorers Deltagelse i Keiserens dømmende Virksomhed). Saaledes gik efterhaanden hele Kriminaljurisdiktionen over til de keiserlige Øvrigheder, der ikke ledede en Forsamling af Dommere, men dømte selv, omend stundom med Benyttelse af Bisiddere, *assessores* (se Kap. 6 § 10. 7 § 14. *extra ordinem*, *Dig.* XLVIII, 1, 8. 19, 1 § 3. 16, 15 § 1. *de consilio consularium virorum* Apul. *Apolog.* II p. 381 *Oudend.* Ved Anklager imod Senatorer maatte i den senere Tid *præfectus urbi* kun dømme med et *consilium* af 5 ved Lod udtrukne Senatorer, *Cod. Theod.* II, 1, 12). Denne kriminelle Dommermyndighed fremtræder først ved *præfectus urbi*, hvor den efterhaanden, uden at vi kunne forfølge det Enkelte, udviklede sig fra en summarisk Afstraffelse af underordnede Forstyrrere af Orden og Ro i Hovedstaden og *intra centesimum lapidem* til stedse flere Arter af Forbrydelser uden Hensyn til Stand og Stilling og med Ret til Anvendelse af alle Straffearter, og i dette Omfang og denne lokale Udstrækning fuldt bekræftedes af Septimius Severus Aar 205 (Tac. *Ann.* VI, 11 [17]. XIV, 41, hvor antydes en Konflikt imellem den kraftigere Justits hos *præfectus urbi* og den usikre hos en Prætor. Dio Cass. LII, 21. *Dig.* I, 12, 1 pr. § 3. 4. 13. 14. XLVIII, 19, 8 § 5. 22, 6 § 1, hvor om Sep-

timius Severus. *Coll. leg. Mos.* 14, 2. 3). Ved Siden af og under *præfectus urbi* udøvede *præfectus vigilum* en Jurisdiktion med Hensyn til Brandvæsenet og andre Forseelser af underordnede Personer, der straffedes med *fustes*, Slaver med *flagella* og Døden (*Dig.* I, 15, 3 § 1. XII, 4, 15).

Udenfor Hovedstaden tillagdes der Statholderne (i Italien de der indsatte *consulares* og *correctores*) den samme Straffemyndighed, som *præfectus urbi* havde, dog saaledes, at de ikke kunde deportere *in insulam* uden først at indhente Keiserens Tilladelse (*Dig.* XLVII, 19, 3. XLVIII, 22, 6 § 1. *Coll. leg. Mos.* 14, 3. Amm. Marc. XV, 7, 5). En skarpere Begrændsning af Kompetentsen i det Enkelte er vanskelig og uden væsentlig Interesse. Municipaløvrighederne havde vel Ret og Pligt til at fængsle Forbrydere og stille dem for Statholderens Domstol (*Dig.* XLVIII, 3, 3. 6. 10), men deres egen Strafferet gik selv ved Slaver ikke til Dødsstraf, men kun til legemlig Tugtelse (*Dig.* II, 1, 12).

Ved Siden af Senatets og de keiserlige Magistraters Kriminaljurisdiktion fremtræder imidlertid ligefra Begyndelsen af Keisertiden en meget stærk Indblanding af Keiseren i den kriminelle Retspleie, hvis Omfang og Former det efter de korte Antydninger hos Skribenterne (Tacitus, Svetonius, Dio Cassius, Plinius den Yngre, *scriptores historiæ Augustæ*) er yderst vanskeligt eller umuligt nærmere at bestemme, især da uden Tvivl i det Enkelte en stor Vilkaarlighed har gjort sig gjældende. Medens Keiseren i mange eller i de fleste Tilfælde nøiedes med at indvirke paa Forhandlingen og Udfaldet i Senatet, se vi August, som det synes, indblande sig i Forhandlinger hos Prætorerne (Svet. *Aug.* 33 ved *parricidium* og ved *falsum*), Trajan dømme med særligt *consilium* (Plin. *Epist.* VI, 22), og naar det om M. Antoninus (*Hist. Aug. Ant. Phil.* 24) hedder: *capitales causas hominum honestorum ipse cognovit*, maa vist ogsaa *consilium* underforstaaes; paa mange Steder tillade Udtrykkene en forskjellig Opfatning. (Selv Tac. *Ann.* XIV, 50: *quæ causa Neroni fuit suscipiendi judicii, convictumque Vejentonem Italia depulit* er det, skjøndt Ordene tyde paa en af Keiseren personlig fældet Dom, ikke afgjort, at Nero ikke benyttede Senatet til at udtale Dommen; men Tac. *Ann.* VI, 10 mod-

sættes Senat og Keiser bestemt: *hæc apud senatum; apud principem* etc. Heller ikke er der Grund til at tvivle om at tyranniske Keisere ofte uden nogen egentlig Retsforhandling lod mindre betydelige Personer, der vakte deres Vrede, henrette, se f. Ex. Svet. *Vit.* 14. *Dom.* 15.) Efterhaanden uddannede der sig en Praxis for, at Øvrighederne og Provindsstatholderne i visse Tilfælde (hvor der handledes om *deportatio* eller om strengere Straffe mod *honestiores*, navnlig *decuriones*) forelagde Keiseren Sagen (*Dig.* XLVIII, 19, 27 § 2. 21, 2 § 1. 8, 16 og fra en senere Tid *Cod. Theod.* IX, 1, 13), og hvad strengere Straffe imod Senatorer angaar, hvis Krav paa at dømmes af Senatet selv bortfalder fra Begyndelsen af det tredie Aarhundrede, var dette udtrykkelig bestemt (*Cod. Theod.* IX, 40, 10. 16, 10), ligesom der ogsaa stundom, uden at vi kunne angive Reglen derfor, appelleredes til ham (*Dig.* XXVIII, 3, 6 § 8 og 9. XLIX, 4, 1 *pr.*). Undertiden henviste Keiseren Sager, der vare indbragte for ham, til *præfecti prætorio* til Afgjørelse (*Hist. Aug. Sept. Sev.* 4. *Cod. Just.* I, 19, 1), ligesom i de senere Aarhundreder efter Constantin ikke sjelden Undersøgelsen og Paadømmelsen, især af Majestæts- og andre politiske Forbrydelser, overdroges vedkommende *præfectus prætorio* (Amm Marc. XIX, 12. XXIX, 1. 23. 38). Andre Enkeltheder fra den seneste Keisertid saasom Vedtægt eller Forskrifter om Behandlingen af Anklager imod høie Rigsembedsmænd eller Statholdere, ligge udenfor vort Formaal, saameget mere som her dog alle Regler vege for den keiserlige Magtfuldkommenhed. (Om den militære Strafferet se ved Krigsvæsenet i Kap. 10.)

Anm. Ligesom de frie Stæder, saalænge de bestode, bevarede en egen Kriminaljurisdiktion ligesaa vel som Privatjurisdiktion, naturligvis ikke uden Tilsyn og efterhaanden vel tiltagende Indblanding af Provindsstatholderen, saaledes kunde der ogsaa ifølge det mangesidige Hensyn, der ved Provindsernes Indretning toges til det Overleverede, indrømmes borgerlige eller religiøse Samfund i Provindserne en vis Jurisdiktion, ligeledes under Tilsyn, over visse dem særlig berørende Forseelser, f. Ex. religiøse. Af denne Art var den Jurisdiktion, som den jødiske Ypperstepræst med Syn-

edriet øvede over Forseelser imod den jødiske Kultus, men saaledes, at den romerske Statholders (Prokurators) Samtykke maatte indhentes til Udførelsen af Dødsdomme (se Christi Lidelseshistorie i det nye Testamente. Jos. *Ant. Jud.* XX, 9, 1). Men om saadanne Friheder i det Enkelte i forskjellige Provindser indenfor den Statholderne tilkommende, højeste Straffemyndighed vide vi forresten Intet, og det angaar Provindsforfatningen, ikke den romerske Kriminalret.

§ 25.

Anklage og Forhandling.

Formerne for Forhandlingen af en romersk Kriminalproces ere os kun for *quæstiones perpetuæ* i Republikens sidste Aarhundrede saaledes bekjendte, at de nogenlunde tydelig og fuldstændig lade sig fremstille, hvorved dog maa mærkes, at der ved de enkelte *quæstiones* ifølge de Love, hvorved de vare oprettede eller senest omordnede, ogsaa i processuel Henseende fandt ikke ganske ringe Afvigelser Sted (f. Ex. med Hensyn til *sortitio judicum*, *comperendinatio* o. s. v.), hvorom vi kun have enkelte tilfældige Efterretninger. Hvad den ældre Tid angaar, er det allerede bemærket, at kriminelle Klager hos Folket kun kunde indbringes af Magistrater, og at vi, hvor der nedsattes overordentlige *quæstiones*, ikke have Efterretninger, der give en bestemt Forestilling om Grændsen imellem anklagende, undersøgende og dømmende Virksomhed, men at de i det Hele tyde hen paa, at den i Spidsen for Kommissionen satte Øvrighed selv opsøgte og fremdrog de Mistænkte og Skyldige, saaledes at Processen fik en inqvisitorisk Charakter. Dog lader det sig formode, at her efterhaanden er sket en Overgang til Optræden af private fra den Præsiderende forskjellige Anklagere, ligesom ogsaa Overgangen hertil vel befordredes derved, at ved Siden af officielt anklagende Magistrater (Tribuner) betydeligere politiske Mænd optraadte som *suasores* for Straffeandragendet til Folket, *rogatio*, saaledes som Cato den Ældre imod Ser. Sulpicius Galba, hvis egentlige Hovedanklager var L. Scribonius Libo (Cic. *de orat.* I, 53; Ordene *quæstionem ferente* synes forresten at

antyde ikke en umiddelbar *irrogatio pœnæ*; der, hvis den var *capitalis*, maatte være foreslaaet hos en Prætor som Præsident for *comitia centuriata*, men et Andragende om Nedsættelse af en Undersøgelseskommission af lignende Art som den, Scævola siden foreslog imod L. Tubulus, Liv. XXXIX, 40. Val. Max. VIII, 1 *abs.* 2. Gell. I, 12 § 17. XIII, 25 [24] § 15).[1])

Ved *quæstiones perpetuæ* var Forhandlingen ikke blot rent akkusatorisk, saa at Anklageren ene tilveiebragte alle Bevismidler imod den paa fri Fod blivende Anklagede, men Anklagen var, uden at der gaves nogen offentlig Anklager, overladt enhver myndig og uberygtet[2]) romersk Borger, der følte sig Opgaven voxen og dertil opfordret, kun ganske undtagelsesvis ved særlig Bestemmelse en Latiner eller anden *socius*, som ved *lex Acilia* og *Servilia de repetundis*. Ved *quæstio de repetundis* kunde endnu efter *lex Acilia* Provindsboerne henvende sig til Prætor om Udnævnelsen af *patroni* til at føre deres Sag, altsaa optræde som Anklagere (*lex Acil. v.* 9 ff., hvor ogsaa antydes mulig Indsigelse imod de af Prætor Udnævnte). Indsigelse imod en Anklagers Ret til at optræde, f. Ex. paa Grund af Berygtethed, afgjordes ved et foreløbigt *judicium* (*Rhet. ad Her.* I, 12). Dog søgte Staten ved almindelige eller særlige, i de enkelte Love bestemte Belønninger at opmuntre til Anklage af Forbrydelser. Saadanne Belønninger antydes i Almindelighed hos Cicero paa flere Steder (*pro Rosc. Am.* 20: *cibaria vobis præberi videmus*, altsaa pekuniær Fordel. *pro Cluent.* 41: *in tanta multitudine accusatorum, tantis præmiis*) og Asconius (*ad Cic. pro Mil.* p. 159: *accusante P. Fulvio Neratio, cui e lege præmium*

---

1) Hvorledes det i det Enkelte forholdt sig med de Anklager, for hvilke Cato imellem 40 og 50 Gange skal have været Gjenstand, og som han omtrent ligesaa ofte skal have rettet mod Andre (Plin. *H. N.* VII, 100. Aur. Vict. *v. ill.* 47. Plut. *Cato maj.* 15), kunne vi ikke klare; men Plutarchs Ord lyde tildels i den angivne Retning paa Understøttelse af Andres Klager: *Αὐτός τε ἐδίωξε πολλοὺς καὶ διώκουσιν ἑτέροις συνηγωνίσατο καὶ παρεσκεύασεν ἄλλους διώκοντας, ὡς ἐπὶ Σκηπίωνα τοὺς περὶ Πετίλλιον.*

2) Uberygtetheden som Betingelse antydes, men ganske almindeligt hos Cic. *pro Cluent.* 43.

datum est, og ovenfor om den fornemme App. Claudius: *quum ei præmium daretur, negavit se eo uti*). Ved *lex Servilia de repetundis* gaves•der en Latiner, der med Held gjennemførte en Anklage, til Belønning romersk Borgerret (Cic. *pro Balbo* 23. 24), en Bestemmelse, der allerede findes i *lex Acilia* (*v.* 76 ff.), som det synes, om alle *socii* En gjennemført Anklage *de ambitu* gav efter *lex Calpurnia* Adgang til høiere Rang i Senatet, og, naar Anklageren ikke var Senator, i det Ringeste Plads i en mere anset Tribus og for den, der selv havde lidt Dom for samme Forseelse, Opreisning paa Ære og Værdighed (Cic. *pro Sulla* 18. *pro Balbo* 25. *pro Cluent.* 36. App. *Civ.* II, 24, hvor, ligesom hos Dio Cass. XL, 52, den sidste Art af Belønning henføres til *lex Pompeja* af Aaret 52, medens Ciceros Ytring i Talen *pro Cluentio* angaar den tidligere Lov).[1]) Ogsaa under Keiserne omtales Belønninger for Anklagere, særlig og hyppig ved *majestas* (Tac. *Ann.* IV, 20. 30. Svet. *Tib.* 61: *decreta accusatoribus præcipua præmia, nonnumquam et testibus*). Som det Regelmæssige antyder Tacitus (*Ann.* IV, 20) en Fjerdedel af den Dømtes Formue, Josephus (*Ant. Jud.* XIX, 1, 16) for Slaver Frihed og en Ottendedel af Formuen, men ofte fastsattes Belønningen vilkaarligt (Tac. *Ann.* VI, 47. XI, 4. XVI, 12. 33), og hvilken Skare af fornemmere og ringere Anklagere og Angivere, *delatores*, der herved fremkaldtes, derom ere Vidnesbyrdene talrige (se f. Ex. Plin. *Paneg.* 35). Disse Belønninger vare imidlertid kun beregnede enten paa Personer af underordnet Rang eller i en særlig Stilling, og at gjøre et Haandværk af at anklage (*accusationem factitare*) ansaaes for lidet hæderligt (Cic. *pro Rosc. Am.* 20. 32. *Brut.* 34. *de off.* II, 14), medens det derimod regnedes til Ære at have gjennemført en enkelt betydeligere og vanskeligere Anklage (Cic. *de off. l. c. pro Cæl.* 19. Cæsars Anklage imod Dolabella, Ciceros imod Verrès), ogsaa for at tilfredsstille Familiefjendskab (Cic. *Acad.* I, 1).

Anklageren maatte besværge, at han ikke anklagede *calumniæ causa* (*lex Acil. v.* 19. Cic. [Cælius] *ad fam.* VIII,

---

[1]) I Ciceros *Acad.* I, 1 antydes som Belønning for en heldig Anklage Ret til at søge et høiere Embede tidligere end ellers var tilladt.

8, 3. Ascon. *ad Cic. pro Corn.* p. 96; *calumniam jurare,* Liv. XXXIII, 47), men denne Ed befriede ikke fra senere Ansvar for *calumnia*, der (efter Ascon. *ad Cic. pro Scauro* p. 139) afgjordes af Dommerne i Hovedprocessen ved en paafølgende Votering (som det synes, kun naar den Præsiderende fandt Anledning dertil). Om *calumnia* og Straffen derfor havdes en egen *lex Remmia*, der nævnes hos Cicero (*pro Rosc. Am.* 19, hvor den ordrette Forstaaelse om et Brændemærke, saa paafaldende den end synes, dog finder en Bekræftelse i Antydningen i Plin. *Paneg.* 35 og i *Dig.* XXII, 5, 13: *integræ frontis*) og i Digesterne (XLVIII, 16, 1)[1]. *Prævaricatio,* det er Spillen under Dække med den Anklagede for at lade ham frifindes og samtidig befries fra en Andens alvorligere Anklage, nævnes vel ikke sjelden hos Cicero som forkastelig, men af Straffeansvar findes kun en aldeles ufuldstændig Antydning i *lex Acil. v.* 75. Om Keisertiden se nedenfor i § 26.

Meldte Flere sig samtidig som Anklagere imod den samme Mand for samme Forbrydelse, indtraadte hos den Prætor, hos hvem Anklagen skete, og en af ham dannet Domstol en Forhandling om, hvem der skulde stedes til at anklage, hvilken Forhandling kaldtes *divinatio* (Ciceros *divinatio in Cæcilium.* Ascon. *argum. Mil.* p. 147. Quinct. III, 10, 3. VII, 4, 33. Gell. II, 4). Med Hovedanklageren (i *lex col. Jul. Gen.* c. 102 *delator*) kunde andre Mænd, sædvanlig yngre eller af ringere Stilling, forbinde sig som Medanklagere, *subscriptores* (*subscriptio*; *subscribere in aliquem*), der ved Samlingen af Beviser og ved selve den mundtlige Forhandling understøttede Hovedanklageren med Hensyn til visse Sider og Dele af Sagen, som f. Ex. Cato den Yngre, dengang kun *quæstorius*, skjøndt allerede meget anset, og en Cn. Postumius understøttede Ser. Sulpicius imod Murena foruden Sulpicius's egen Søn, og som i

---

[1]) Den senere Straf for *calumnia* var efter Paul. *rec. sent.* V, 4, 11 *exsilium vel insulæ relegatio vel ordinis amissio.* Skildringen hos Plinius den Yngre (*Paneg.* 35) af, hvorledes Trajan lod Angiverne (i Majestætssager under tidligere Regeringer, navnlig under Domitian) lide de samme Ulykker, som de selv havde tilføiet Andre, kan ikke forstaaes om en almindelig og varig Lovbestemmelse om Straffen for *calumnia.*

Anklagen imod Sulla L. Manlius Torquatus understøttedes af en Søn af en romersk Ridder Cornelius, der ansaaes for at have staaet i Forhold til Sulla (se om det hele Forhold Ascon. *ad Cic. pro Scauro* p. 132. Cic. *div. in Cæc.* 15. *in Verr. act.* I, 6, af hvilke Steder det fremgaar, at, i det Ringeste i Tilfælde af en *divinatio*, Retten til at optræde som *subscriptor* kunde tilstaaes af Domstolen imod Hovedanklagerens Ønske).

Den Anklagede kunde, ligesom tidligere hos Folket, selv tale sin Sag (*causam ipse pro se dicere*; jfr. *causam dicere* i Almindelighed om at være anklaget), men benyttede sig sædvanlig (endog naar han ogsaa selv talte, Ascon. *ad Cic. pro Scauro* p. 133) af en muligst anset og indflydelsesrig Talers Bistand som *patronus*, efter en i Ciceros Tid opstaaet Skik, i det Ringeste i større Sager, sædvanlig af flere (Cic. *Brut.* 57), endog fire, ja i Scaurus's Sag sex (Ascon. *l. c.*). Ved Siden af virkelige Talere optraadte da ogsaa Mænd, der mere virkede ved politisk Anseelse og Indflydelse (for Murena talte L. Crassus, Hortensius og Cicero, for Balbus Pompejus, Crassus og Cicero; den sidste optraadte sædvanlig sidst for med en rørende Epilog at virke paa Dommerne, Cic. *pro Planc* 34). Pompejus indskrænkede ved sin *lex judiciaria* i Aaret 52 Antallet af *patroni* (Dio Cass. XL, 52. *Dial. de orat.* 38); dog gjennemførtes eller overholdtes Indskrænkningen ikke før Cæsar (Ascon *l. c.*).

Anklageren meldte sig med sin Anklage hos vedkommende Prætor (*nomen alicujus deferre=reum facere*, ogsaa *interrogare*, *postulare aliquem lege aliqua*, f. Ex. *Cornelia*, *diem dicere alicui*) [1]), som, hvis der ikke var og fremsattes Grunde, der gjorde Klagen utilstedelig, f. Ex. at den Anklagede var Magistrat eller fraværende i offentligt Ærende (se Kap. 5 § 3 c) eller den Tid var udløben, inden hvilken efter Loven en Anklage kunde finde Sted, antog Klagen og ved Opslag ved *ærarium* bekjendtgjorde Anklagerens og den Anklagedes Navne (*recipere reum*, *nomen alicujus*, *referre inter reos*; Cic. *pro Cluent.*

---

1) Udtrykket *interrogare lege* synes at betegne en særlig, ikke videre omtalt Indledningsformalitet (Pseudo-Asc. *ad Cic. in Verr. act.* I, 2. *Schol. Bob. ad Cic. de ær. al. Mil.* p. 342); *diem dicere* (mest om Indstævning for Folket, skjøndt neppe udelukkende) gaar paa den Forhandlingstermin, som fastsattes eller forlangtes fastsat.

31: *hærebant in tabulis publicis reus et accusator*. Svet. *Dom.* 9; jfr. Kap. 5 § 21). Naturligvis stævnede Magistraten den Anklagede til Møde og Gjensvar til en bestemt Tid, men om Formerne herfor vides Intet. Efter Klagen gaves der, formodentlig ogsaa ved Spørgsmaal om andre Forbrydelser, en Frist til at tilveiebringe Bevisligheder, men i vore Kilder omtales denne *inquisitio*, *dies ad inquirendum*, kun ved Klagen *de repetundis*, ved hvilken Anklageren til dette Øiemed efter Sagens Beskaffenhed forlangte og fik fastsat et bestemt Antal Dage (i Sagen imod Verres 110), hvilke han da, hvis det var Alvor med Anklagen, paa bedste Maade anvendte til at samle Klagepunkter, Vidner og Dokumenter (*litteras*, *tabulas deportare* under Forsegling af Prætor), navnlig ved at bereise vedkommende Provinds og der, understøttet eller hindret af den Anklagedes Efterfølger i Statholderskabet, sætte sig i Forbindelse med formentlig forurettede Kommuner og Private (— Cicero brugte i Sicilien 50 Dage —) og derefter til at bearbeide Materialet (Cic. *in Verr. act. I*, 2. *act. II*, I, 11. II, 77 ff. IV, 61 ff. og mange flere Steder. Ascon. *ad Cic. pro Scauro* p. 132).[1]) Loven gav Anklageren Ret til at indstævne et vist Antal Vidner til Møde i Rom, naar de ikke havde lovlig Undskyldningsgrund (*denuntiare testimonium*, *denuntiatio testimonii*, Quinct. V, 7, 9. Cic. *pro Rosc. Am.* 38. *pro Flacco* 5; *lex Julia repetundarum* tillod at tilsige 120, Val. Max. VIII, 1, 10), medens den Anklagede ikke havde nogen saadan Ret (Cic. *pro Rosc. Am. l. c.* Plin. *Ep.* V, 20, især § 7). Ligeledes var han berettiget til at kræve udleveret under Forsegling den Anklagedes Regnskabsbøger (*tabulas rei obsignare*, Cic. *in Verr.* I, 19. 38), ja endog Statholderens Qvæstors *tabulæ*. Paa den anden Side søgte den *de repetundis* Anklagede, stundom med sin Efterfølgers Bistand, at skaffe sig hædrende Vidnesbyrd og Erklæringer fra Kommuner (*laudationes*, *decreta laudationum*), der overbragtes af Deputationer, *legationes* (Cic. *in Verr.* IV, 64. 65. V, 22 og andre

---

[1]) Hos Plinius den Yngre (*Ep.* V, 20. VI, 29) omtales *inquisitio* som tilladt Provindsboerne selv, dog vel under Medvirkning af de dem beskikkede Sagførere.

Steder. *pro Font.* 6. *pro Flacco* 26; jfr. om *laudatores* i Almindelighed nedenfor).

Selve Forhandlingen, der var udelukkende mundtlig, foregik offentlig paa *forum* (se f. Ex. Begyndelsen af Ciceros Tale *pro Milone* og mange andre Steder) eller i en *basilica* for den paa *tribunal* siddende Præsident og de paa *subsellia* om ham siddende Dommere, medens andre *subsellia* vare anviste Anklageren, den Anklagede og hans Forsvarere og Ledsagere; thi den Anklagede, der sædvanlig baade før og under Forhandlingen fremtraadte med Tegn paa Sorg (*squalidus*, *sordidus*, *barba et capillis promissis* (Cic *pro Planc.* 12. *pro Lig.* 11 og andre Steder. Liv. VI, 20. Svet. *Aug.* 32: *sordes.* App. *Civ.* II, 24 o. s. v.), pleiede at ledsages af flere eller færre, mere eller mindre ansete Venner og Velyndere, der ved deres Tilstedeværelse som *advocati* (*adesse alicui*) ansaaes for at aflægge et tavst Vidnesbyrd (Cic. *pro Rosc. Am.* i Begyndelsen og paa mange andre Steder i Talerne), ofte af talrige Deputationer fra hans Hjemstavn (Cic. *pro Cæl.* 2. *pro Planc.* 8 og andre Steder). Forhandlingen selv bestod af sammenhængende Anklage- og Forsvarstaler, af Vidneforhør og af Fremlæggelse og Prøvelse af Beviser, men Rækkefølgen og Ordenen var ikke altid og ved alle *quæstiones* den samme. En vigtig Forandring i den oprindelige Fremgangsmaade, efter hvilken Sagen enten kunde føres til Ende og til afgjørende Votering ved en uafbrudt (omend maaske flere Dage medtagende) Forhandling eller udsættes, saa ofte Domstolen ved en Votering erklærede Sagen for ikke tilstrækkelig oplyst (*non liquet*, *pronuntiare amplius*, det er *ut amplius cognoscatur*, *ampliare reum*, Cic. *in Verr.* I, 9. *Rhet. ad Her.* IV, 36)[1]), skete først ved *lex Servilia de repetundis*, ved hvilken fastsattes, at Sagen skulde gjennemgaa to særskilte Forhandlinger med Taler og Bevisførelse, adskilte ved en Opsættelse, *comperendinatus* eller *comperendinatio* (*comperendinare causam*, *reum*), og da ved den anden Forhandling den endelige Dom fældes uden Opsættelse (Cic. *in Verr.* I,

[1]) *Lex. Acil. v.* 49 synes at indeholde den Bestemmelse, at, naar to Trediedele af Dommerne erklærede Sagen for tilstrækkelig oplyst, skulde der voteres endelig af disse to Trediedele.

9; jfr. I, 7. IV, 15).[1]) Dog lader det sig ikke bevise og er neppe engang sandsynligt, at denne dobbelte *actio* efter Sulla fandt Sted ved alle *quæstiones.* Ved den første Forhandling synes det at have været det Sædvanlige, at udførlige Foredrag af Anklager og *patronus* gik forud for Vidneforhøret, idet Cicero i Anklagen imod Verres (*act.* I, 18) betegner det som en imod almindelig Skik, skjøndt ikke ganske uden Exempel af ansete Anklagere, af ham til Afkortning valgt Fremgangsmaade, at han efter en kort Indledning opstillede de enkelte Klagepunkter og derpaa lod Beviserne for hvert enkelt følge[2]); (jfr. Cic. *pro Flacco* 10, hvor den almindelige Fremgangsmaade antydes.[3]) Ved den anden Forhandling (eller hvor der kun var én Forhandling) maatte nødvendig Hovedtalerne komme sidst umiddelbart før Voteringen, omend enkelte, maaske ikke ganske korte Bemærkninger fra begge Sider vexledes under Vidneforhøret.[4]) Dette ledede nemlig (omend under en vis Kontrol af Præsidenten) af Anklageren selv og som Krydsforhør af *patronus*, hvorved naturligvis kunde udvikles Kløgt og Skarpsindighed i at fremdrage Sandheden eller svække Vidnernes Troværdighed (Cic. *pro Flacco* 10: *Bene testem interrogavit, callide accessit, reprehendit, quo voluit adduxit*; jfr. *altercationes* hos Quinct. II, 4, 28). Stundom kunde der endog rettes et Angreb paa et Vidne i en særegen kortere Tale, som Ciceros imod Vatinius, da denne var optraadt som Vidne imod P. Sestius.[5]) Til Forhøret af de mundtlige Vidner sluttede sig Oplæsningen (ved en *scriba*, Cic. *pro Cæl.* 22) af Dokumenter

---

[1]) Hos Sølvalderens Skribenter bruges *comperendinatio* ganske almindelig om en Udsættelse af én Retsforhandling. Ogsaa i Ciceros *Brut.* 22 staar *comperendinatus* om Udsættelsestiden ifølge en *ampliatio.*

[2]) Det for Cicero Eiendommelige synes at ligge i denne Deling af Bevisførelsen; thi strax at gaa til Vidnerne uden udførlig Anklagetale (*testibus uti statim*) havde ogsaa Andre gjort.

[3]) Om den Forvirring hos Pseudo-Asc. *ad Cic. in Verr.* I, 9, at ved den anden Forhandling Forsvareren talte først og Anklageren sidst, behøver Intet at siges.

[4]) Cic. *in Verr.* II, 72 antyder en øieblikkelig Afbrydelse af Talen, hvis Forsvareren ønsker det for at prøve et Vidnesbyrd.

[5]) Den udgivne Tale er dog maaske ikke lidet udførligere end den virkelig holdte.

og Fraværendes Udsagn, ligesom i visse Arter af Sager, f. Ex. Mordsager, Fremlæggelsen af Forhør, der under Anvendelse af Tortur (*quæstio per tormenta*) vare optagne over Slaver, dels egne, dels tilkjøbte eller som man opfordrede Modstanderen til at udlevere, en Udlevering, der endog kunde fremtvinges af Domstolen (Ascon. *arg. Mil.* p. 147); dog gjaldt herved den Regel, at en Slave ikke maatte forhøres imod sin Herre (*in dominum*, Cic. *pro Rosc. Am.* 41. *pro Mil.* 22. *pro Dej.* 1).[1]) En egen Plads indtoge de allerede ovenfor ved *inquisitio* nævnte *laudationes*, der ogsaa ved andre Sager end *de repetundis* fremlagdes fra Kommuner (Cic. *pro Balbo* 18; ogsaa fra den Anklagedes Municipium eller Koloni, Cic. *pro Cæl.* 2) og af ansete og indflydelsesrige Mænd (Ascon. *ad Cic pro Scauro* p. 138: *laudaverunt Scaurum novem consulares* etc.). Disse sidste *laudationes*, der ligefrem vare beregnede paa at udøve Tryk paa Dommerne, forbød *lex Pompeja* Aar 52 (se strax nedenfor), men denne Bestemmelse overtraadtes kort efter af Pompejus selv (Dio Cass. XL, 52. 55. Plut. *Pomp.* 55. *Cato min.* 48).

Til den Tid, som det ofte saare vidtløftige Vidneforhør og Talerne krævede (Cic. *pro Balbo* 1: *hesterno die*), idet de ældre Bestemmelser om den Tid, Talerne maatte benytte (Cic. *in Verr.* I, 9: *ne quam horam de meis legitimis horis*; jfr. *pro Rosc. Am.* 27. *pro Cluent.* 24), neppe i den senere Tid overholdtes, især naar der var flere *subscriptores* og *patroni*, kunde endnu komme flere og lange Udsættelser paa Grund af Festdage og *ludi* (Cic. *in Verr. act.* I, 10), samt paa Grund af andre Forhindringer (f. Ex. Sygdom hos Formand, Klager eller *patronus* og deslige, hvorom Formanden skjønnede, Cic. smsteds: *excusando*; jfr. *de orat.* I, 26. *in Verr.* V, 63: *consilium dimittere*). Ved en Lov, som Pompejus Aar 52 foreslog og gjennemførte *de ambitu*, blev der, ikke blot for denne *quæstio*, men tillige i Almindelighed, vedtaget Bestemmelser for at afkorte For-

---

[1]) I Keisertiden omgik man ved Majestætsanklage denne Bestemmelse ved et tvunget Salg af Slaven til *actor publicus* (Tac. *Ann.* II, 30. III, 67; se Kap. 5 § 20 b) eller tilsidesatte den ligefrem, og Torturen anvendtes ogsaa paa Frie (Dio Cass. LVII, 19 under Tiber. LX, 15 under Claudius).

handlingerne i *judicia publica*, hvoraf som det Væsentlige anføres (foruden Forbud imod *laudatores*), at Vidneforhøret skulde gaa forud for Talerne, og at Anklagetalen og Forsvarstalen skulde holdes paa én Dag, saaledes at der tilstodes Anklagen to Timer, Forsvaret tre (Ascon. *arg. Milon.* p. 145. Dio Cass. XL, 52. Cic. *Brut.* 94. *de fin.* IV, 1. *Dial. de orat.* 38), men hvorvidt disse Bestemmelser bleve fuldt gjennemførte og overholdte, vides ikke. Særlige Spørgsmaal, der opstode om og under Forhandlingen, afgjordes dels af Formanden (f. Ex. om Dommeres Undskyldning for at møde (Cic. *Phil.* V, 5), dels af Dommerne ved Votering (f. Ex. om Afvisning af en Sag paa Grund af Anklagerens Stilling, Cic. *pro Cluent.* 34, eller tidligere Foretagelse af én Sag end af andre, smsteds. 20 og 32; jfr. *de har. resp.* 4: *fecissem, ut ei statim tertius a prætore dies diceretur*, eller om Forstaaelsen af en Bestemmelse i Loven angaaende *rejectio judicum*, Cic. *pro Planc.* 16).

Efterat Forhandlingen var erklæret for endt (ved Heroldens efter Prætors Befaling udtalte *dixerunt*, Cic. *pro Cluent.* 27), skredes til Votering, *ibatur, consurgebatur in consilium* (Cic. *pro Cluent.* 20. 27. 30), saaledes at fra Aar 59 i Henhold til en *lex Fufia*, saalænge Dommerlisten bestod af tre Klasser, hver Klasse voterede for sig. (Om *lex Fufia* Dio Cass. XXXVIII, 8. *Schol. Bob. ad Cic. pro Flacco* 6 p. 235; den særskilte Votering viser sig Cic. [Cæl.] *ad fam.* VIII, 8, 3 og de ovenfor S. 254 Anm. 1 under Texten anførte Steder af Asconius.) Derhos antydes visse særlige Bestemmelser, f. Ex. at det, i det Ringeste ved *lex Cornelia de sicariis*, var overladt den Anklagede at bestemme, om han vilde, at der skulde voteres aabenlyst eller hemmelig (Cic. *pro Cluent.* 20. 27, hvor det sees, at denne Bestemmelse ikke gjaldt, da denne Tale holdtes; af *c.* 28, at, i det Ringeste naar der voteredes *palam*, Rækkefølgen imellem de Voterende bestemtes ved Lod). [1]) Voteringen skete ved Stemmetavler, *tabellæ*, overtrukne med Vox, *ceratæ*, hvoraf hver Dommer fik en (Cic. *div. in Cæc.* 7. *pro Cluent.* 58. *pro Flacco* 39),

[1]) Af lignende Art er den Særegenhed ved Voteringen, som antydes i dunkle Ord hos Cic. *div. in Cæc.* 7.

hvorpaa han skrev enten *A* (*absolvo*) eller *C* (*condemno*) eller, forsaavidt *ampliatio* var tilladt, *N. L.* (*non liquet*; Pseudo-Ascon. *ad Cic. div. in Cæc.* 7. *in Verr.* I, 9; om *non liquet* jfr. Cic. *pro Cluent.* 28)[1]), og som nedlagdes i en *cista* eller *urna*; i den Tid, da Domstolen sammensattes af 3 Stænder, en *urna* for hver Stand).[2]) Efter Optællingen af Stemmetavlerne, ved hvilken lige Stemmetal gav Frifindelse, bekjendtgjorde Formanden Udfaldet (*pronuntiatio*).

At Formanden for Domstolen, skjøndt udelukket fra Deltagelse i Voteringen, kunde udøve en ikke ganske ringe Indflydelse paa Udfaldet, antydes oftere hos Cicero (*pro Rosc. Am.* 4, i Verrinerne paa flere Steder, f. Ex. *act.* I, 10 baade om Acilius Glabrio og M. Metellus, *pro Planc.* 42: *te, C. Flave, oro . . ., ut mihi per hos conserves eum etc.*); denne Indflydelse maatte da vise sig enten i streng og imod begge Parter ligelig Overholdelse af alle Forskrifter, forbunden med Opmærksomhed paa Forsøg paa Bestikkelse og Fjernelse af andre ulovlige Paavirkninger (*Rhet. ad Her.* IV, 35: *quæsitoris officium est accusatorem, defensorem, testem in officio continere*), eller i brødefuld Sorgløshed eller aabenbar Begunstigelse, f. Ex. ved Henslæben af Sagen og Blindhed for Ulovligheder. Af Klager, ikke blot over Partiskhed og Gunst og Hensyntagen til mægtige Mænds Ønsker, men over de groveste og mest omfattende Bestikkelser ere Ci-

---

[1]) Fortællingen hos Sveton (*Aug.* 33) antyder derimod, at Dommerne sædvanlig fik to forskjellige Tavler, en for Frifindelse og en for Domfældelse, altsaa, naar *ampliatio* kom til, tre, og herpaa tyder ogsaa Domitius's Forslag hos Cæs. *B. C.* III, 83, hvis Analogien ikke der er hentet fra Folkeforsamlingen. I *lex Acil. v.* 49 ff. beskrives Afstemningen lidt anderledes og bruges lidt afvigende Navne (Texten dog tildels suppleret ved Gjetning). Hver Dommer fik én Tavle, *sorticula*, med *A* paa den ene, *C* paa den anden Side; efter Udslettelsen af det ene Bogstav nedlagde han Tavlen i en *sitella*; af denne *sitella* fremtrak en ved Lod udtagen Dommer i Folkets Paasyn hver enkelt Stemmetavle, angav Stemmen og leverede Tavlen til den nærmest siddende Dommer. Tavler, paa hvilke begge Bogstaver vare udslettede, taltes ikke med. Formanden bekjendtgjorde Resultatet.

[2]) Forklaringen af *urna senatorum* i Angivelser af Voteringens Resultat om de af Lodtrækningsurnen udtrukne Senatorer er altfor kunstig.

ceros Taler, f. Ex. Verrinerne, men især *pro Cluentio*, og Breve opfyldte. Charakteristiske ere især Beretningerne hos Cicero om Processen imod en vis Oppianicus for Giftmord under Ledelse af *judex quæstionis* C. Junius, om den Proces, hvori en Slægtning af Taleren Hortensius, Terentius Varro, frikjendtes *de repetundis*, idet Hortensius, for at kontrollere, om de betalte Dommere holdt deres Ord, lod anvende Voxtavler af forskjellig Farve, altsaa kjendelige (Cic. *div. in Cæc.* 7. *act.* I, 13 og Pseudo-Ascon. ved disse Steder), og om P. Clodius's Frifindelse for Anklagen imod Vanhelligelse af *sacra bonæ deæ*; de vise i ethvert Tilfælde, hvad der almindelig fortaltes og troedes. Forfølgelse af krænket Standsinteresse fremtraadte stærkt i *judicia repetundarum*, medens fra C. Gracchus til Sulla Ridderne ene vare Dommere (se hvad herom er anført i Kap. 2 § 15, I S. 138).

Som allerede ovenfor antydet sluttede der sig ved en enkelt *quæstio*, nemlig *de repetundis*, maaske ogsaa ved *peculatus*, til Hovedforhandlingen, ved hvilken det afgjordes, om den Anklagede var skyldig og saaledes hjemfalden til den i Loven fastsatte Straf, i Tilfælde af Domfældelse, umiddelbart og for de samme Dommere, en Tillægsforhandling, *æstimatio litium*, om den Pengeerstatning, han skulde udrede til de Skadelidte; thi al Uret, Vold og Grusomhed, som en Statholder ved Siden af sine Pengeudpresninger kunde have øvet og som stundom spillede en stor Rolle ved Anklagen (jfr. femte Bog af Ciceros Verriner om Behandlingen af de sicilianske Skibschefer), faldt dog egentlig udenfor Begrebet af *repetundæ* eller *pecuniæ contra leges captæ*, og ansaaes i ethvert Tilfælde forsonede ved den egentlige Lovs Straf. Denne Forhandling, der naturligvis bortfaldt ved Frifindelse i Hovedsagen, maatte nødvendig faa noget af en Privatprocesses Natur (ligesom vi have set i den ældre Tid før Oprettelsen af *quæstiones perpetuæ*, at der gaves *recuperatores* mod en Statholder), idet Dommerne efter de af Anklageren og de Skadelidte fremskaffede Bevisligheder ved et Skjøn afgjorde, hvormeget der under enhver Post (*nomen*), hvorved det ansaaes bevist, af Penge eller Penges Værd var udpresset, skulde beregnes til Ansvar. Om denne *æstimatio litium* (*de litibus æstimandis*) indeholder *lex Acilia* (*v.* 58 ff.)

Forskrifter, iblandt andet den vigtige, at alle Udpresninger, der bleve begaaede efter denne Lovs Vedtagelse, skulde ansættes til *duplum*, en Bestemmelse, der (efter Pseudo-Ascon. *ad Cic. in Verr. act.* I, 18) gik over i *lex Cornelia*, og dernæst Regler for, hvorledes det fastsatte Beløb skulde indkræves hos den Anklagede eller hans Bo, indbetales til *quæstor* ved Skatkammeret, *cui ærarium provincia esset*, og derfra udbetales de Forurettede, samt om hvorledes, hvis det Hele ikke kunde inddrives, det Inddrevne forholdsmæssig skulde fordeles (*de tributo faciundo*), med den tilføiede Bestemmelse, at, hvad der ikke inden en vis Tid hævedes af Vedkommende, hjemfaldt til den romerske Statskasse. Hos Cicero (*in Verr. act.* I, 18) se vi en generel Paastand om hele Udpresningsbeløbets Størrelse fremsat af Anklageren ved Forhandlingens Begyndelse. Hentydningen til visse Poster af *lites æstimatæ* i andre Processer; f. Ex. Cn. Dolabellas, der var dømt *de repetundis ex Cilicia*, forekomme paa flere Steder hos Cicero (*in Verr. act.* I, 13. *act. II*, I, 38. 39. *pro Cluent.* 41), medens han andensteds (*pro Cluent. l. c.*) rigtignok i advokatorisk Øiemed, henpeger til, at Dommerne stundom, efterat der til en vis Grad var sket Retfærdigheden Fyldest ved Domfældelse i Hovedsagen, ikke tog det saa nøie med *æstimatio*. (Om det med *æstimatio* sammenhængende *judicium, quo ea pecunia pervenisset*, se § 22 e.) Det kan strax her tilføies, at i den første Keisertid, da Klager *de repetundis* behandledes i Senatet, efter Domfældelsen Afgjørelsen af Pengeansvaret i det Enkelte, altsaa hvad der i gamle Dage hed *litium æstimatio*, synes henvist til særskilte Dommere, formodentlig af Senatets Midte, som Tacitus betegner som *recuperatores* (*Ann.* I, 74: *de pecuniis repetundis ad recuperatores itum est*). Den, der selv erkjendte sig for skyldig, kunde derfor strax udbede sig slige Dommere, hvorved, som det efter et Sted hos Plinius synes, Hovedstraffen enten formildedes eller dog undgik en ellers mulig Skærpelse (Plin. *Epist.* II, 11 § 2: *Marius Priscus accusantibus Afris, . . . omissa defensione, judices petiit.* De af Senatet Provindsboerne tilforordnede Anklagere paastode, at den Anklagede havde overskredet de *crimina, quibus dari*

judices possent [1]). IV, 9, 16. VI, 29, 10: *judicibus acceptis in senatu remansit*, hvor altsaa den egentlige Kriminalstraf faldt bort). [2])

Om Formen for Forhandlingen imod ringere Misdædere hos *tresviri capitales* vide vi i det Enkelte Intet.

§ 26.

Fortsættelse. Forandringer i Keisertiden.

Hvorvidt der i den i forrige Paragraph skildrede Form af Forhandlingerne ved *quæstiones* under en Prætors Ledelse skete nogen Forandring i Keisertiden, saalænge slige *quæstiones* bestode, vide vi ikke.

Hvilke Afvigelser Senatets Optræden som kriminel Domstol i den tidligere Keisertid medførte i Senatets almindelige Forhandlingsformer, fremgaar ikke med nogen Bestemthed af Beretningerne om dér førte Processer (hos Tacitus, Svetonius, Plinius og Dio Cassius); Keiserens Indblanding maatte navnlig i Majestætsanklager gjøre alle Former usikre. Klagerne indbragtes vel regelmæssig for Konsulerne (Plin. *Epist.* VII, 33: *consules postulationibus vacaturos.* Tac. *Ann.* II, 28. III, 10), men ofte synes Klagen ogsaa bragt for Keiseren og af denne henvist til Senatet, hvor han deltog i Forhandlingen (f. Ex. Tac. *Ann.* II, 28. 29. 30. III, 17. 49. 68. IV, 20. 22. 30), medens han stundom skriftlig adspurgtes og ytrede sin Mening (Tac. *Ann.* XIV, 29). Anklagernes og Forsvarernes Taler, for hvilke et vist Antal Timer var bestemt, medtoge ofte flere Dage, hvortil kom særlige Vidneforhør (Plin. *Epist.* IV, 9 § 9 og 15 og andre Steder). Ved Anklager *de repetundis* fremtræde *patroni*, udnævnte af Senatet for Provindserne (Plin. *Epist.* II, 11. VII, 33). En vis Frihed med Hensyn til den Udstrækning, Senatet vilde give Undersøgelsen, antydes (Plin. *l. c.*), ligesom ogsaa aabenbart en friere Bevægelse med

---

[1]) Om Tac. *Ann.* IV, 22 se nedenfor.

[2]) Svet. *Dom.* 8: *Auctor Domitianus tribuno plebi fuit ædilem sordidum repetundarum accusandi judicesque in eum a senatu petendi*; Ædilens *sordes* maa altsaa have vist sig i en Form, der kunde betegnes som Udpresning, ikke blot i Karrighed.

Hensyn til Valget og Moderationen af Straffen gjorde sig gjældende, men under stadigt Hensyn til Keiseren (se ovenfor § 23). At ved Majestætsanklager de almindelige Procesregler, f. Ex. om Forhør over Slaver (§ 25 S. 268), tilsidesattes og omgikkes og hele Fremgangsmaaden ved Keiserens, Konsulernes og Senatorers Ytringer og Spørgsmaal antog et mere inqvisitorisk Præg, ligger i Sagens Natur, ligesom ogsaa Fængsling af de Anklagede fandt Sted i større Udstrækning end tidligere (se f. Ex. Tac. *Ann.* VI, 19: *qui carcere attinebantur*). Et enkelt Sted synes at antydes en Henvisning til en speciel af Senatet nedsat dømmende Kommission (Tac. *Ann.* IV, 22: *refert ad senatum, datisque judicibus Urgulania* o. s. v.; jfr. i forrige Paragraph om *repetundæ*).

Hos de keiserlige Magistrater og Statholdere, til hvem Kriminalretspleien efterhaanden gik over, vedligeholdtes vel i Almindelighed den akkusatoriske Fremgangsmaade og det private Anklageinitiativ, idet Retten til at optræde som Anklager, medens den i visse Henseender indskrænkedes, f. Ex. ved den Bestemmelse, at Ingen maatte anklage paa engang i to forskjellige Sager (*Dig.* XLVIII, 2, 8. 12 § 2), paa den anden Side udvidedes i visse Sager, endog til Slaver, f. Ex. om Hor og navnlig ved Majestætsforbrydelser, ved hvilken sidste Slaven endogsaa kunde anklage sin Herre (*Dig.* XLVIII, 4, 7 § 2), medens ellers Anklage af Slave imod Herre eller af Frigiven imod Patron ikke tilstededes.[1]) Forskrifterne med Hensyn til Anklagens ikke chikanøse Charakter og dens Forfølgelse (imod *tergiversatio* og *prævaricatio*) skærpedes med Bestemmelsen om de Tilfælde, i hvilke Ophævelse (*abolitio*) af en Anklage kunde finde Sted (*Dig.* XLVIII, 2: *de accusationibus et inscriptionibus.* 16: *ad senatus consultum Turpillianum et de abolitionibus.*[2])

---

[1]) Stundom er det dog i Kilderne vanskeligt at adskille, om der tales om en virkelig Optræden som Anklager eller om en blot Angivelse (*delatio, indicium*): det Sidste er f. Ex. vistnok Tilfældet i Plin. *Paneg.* 42.

[2]) Dette Senatskonsult henføres paa Grund af Tac. *Ann.* XIV, 41 til Aar 61 e. C.

Cod. Theod. IX, 1 af samme Indhold. *Cod. Just.* IX, 1: *de his, qui accusare non possunt.* 42: *de abolitionibus*). Anklagen skete hos Magistraten ved en *libellus accusationis* eller *inscriptionis* (*subscribere in crimen*), hvorefter Magistraten lod den Anklagede indkalde med Anvendelse af Varetægtsfængsel i stor Udstrækning (*Dig.* XLVIII, 3: *de custodia et exhibitione reorum*. *Cod. Theod.* IX, 2. 3, dog med Lettelse for Senatorer. *Cod. Theod.* IX, 2, 1; Fængselsopsynet førte en saakaldet *commentariensis*. *Cod. Theod.* VIII, 15, 5 § 1. *Cod. Just.* IX, 4, 4. 5). Forhandlingen var offentlig (*Cod. Theod.* I, 16, 9), men uden Noget af den Pomp, der i Republikens Tid omgav de betydeligere Processer. Mod Processernes Forhaling gaves der Forskrifter, som vel ikke sjelden overtraadtes (*Cod. Just.* IX, 44: *ut intra certum tempus criminalis quæstio terminetur*). [1]) Men ved Siden af den akkusatoriske Proces gik aabenbart en inqvisitorisk baade mod politiske og høiere Embedsmænds Forseelser og i stort Omfang mod almindelige Forbrydere, der vare farlige for den offentlige Sikkerhed og Orden, hvem Øvrighederne og Statholderne forfulgte, understøttede af de municipale Myndigheder, som sørgede for Paagribelsen af Forbrydere og deres Fremsendelse til Statholderen (*Dig.* I, 18, 13. XLVIII, 13, 4 § 2: *Mandatis cavetur de sacrilegiis, ut præsides sacrilegos, latrones, plagiarios conquirant, et ut, prout quisque deliquerit, in eum animadvertant.* 3, 6 § 1. *Cod. Theod.* IX, 2: *de exhibendis vel transmittendis reis fr.* 2 ff.). Ved ubetydeligere Sager og Personer var en meget summarisk Fremgangsmaade udtrykkelig anerkjendt (*Dig.* XLVIII, 2, 6).

§ 27.

Retsmidler, Exekution.

a. At der i Republikens Dage ikke gaves nogen lovlig Vei til at faa en af Folket eller i Folkets Navn fældet Dom

---

[1]) Usædvanlig lang Uddragen af kriminelle Anklager i den tidligere Keisertid og Keisernes Optræden herimod ved Nedslagning af slige Processer omtales Svet. *Aug.* 32. *Dom.* 9.

(*res judicata*) undergivet en fornyet eller høiere Prøvelse, er allerede ovenfor angivet [1]; den *provocatio ad populum*, som i den ældste Tid fandt Sted fra *duumviri perduellionis*, der ikke repræsenterede Folkemyndigheden, var med selve disse *duumviri* forsvunden i den senere Retsforfatning, og det var et aldeles vilkaarligt Indfald af M. Antonius efter Cæsars Død at foreslaa, at de, der vare dømte *de vi* eller *majestatis*, skulde kunne provocere til Folket (Cic. *Phil.* I, 9). (Om Tribunintercessionens Forhold til Domstolene se Kap. 5 § 13.) Det suveræne Folk kunde imidlertid ved Antagelsen af en Lov ophæve en Domfældelses Virkning og gjenindsætte den Dømte i sin tidligere Stilling, som ved Camillus; jfr. et Forslag af Tribunen Cæcilius i Aaret 63 om P. Sulla og P. Autronius Pætus, hvilket dog ikke kom til Afstemning (Cic. *pro Sulla* 22. 23. Dio Cass. XXXVII, 25). Andre Exempler forekomme dog neppe udenfor Borgerkrigens Tid; ved Tilbagekaldelsen af Metellus Numidicus (ved en *lex Calidia*) og af Cicero ophævedes ikke nogen fældet Dom. Om Appellation i Keisertiden i kriminelle Sager og de uklare Bestemmelser derom er ligeledes talt ovenfor (§ 19 b). Naturligvis kunde Keiseren overalt benaade eller formilde Straffen, ligesom ogsaa i de senere Aarhundreder mere eller mindre almindelig Nedslagning (*abolitio*) af svævende kriminelle Processer indtraadte ved Begivenheder, der ansaaes for særdeles glædelige for Keiseren og hans Hus (*Dig.* XLVIII, 16, 8. 9. 12. 17).

b. Dødsstraffen fuldbyrdedes i den ældre Tid, da endnu ikke Landflygtighedsstraffen for en stor Del havde afløst den, uden Tvivl efter Befaling af de Magistrater, under hvis Ledelse Dommene vare fældede, af de underordnede Betjente ved Fængslet, senere hen *tresviri capitales*, ved Nedstyrtning af *rupes Tarpeja* under Deltagelse af Almuetribunerne (Kap. 5 § 13), uden at nogen almindelig Regel derom angives. [2] De af *tresviri capitales* over underordnede og paa

---

[1] Opretholdelsen af engang fældede Domme indskærpes ogsaa i *lex Acil. v.* 56. 73 ff., og Forsøg paa at omstyrte *res judicatas* betegnes som yderst statsfarlige (Cic. *de leg. agr.* II. 3. 4).

[2] Konsulen Brutus fungerer ved Henrettelsen af de Sammensvorne i

fersk Gjerning grebne Forbrydere fældede Domme foranstaltedes uden Tvivl exekverede af dem selv, uden at nogen høiere Autorisation antydes.[1]) Om Landflygtighedsstraffens Sanktion se ovenfor § 23 b. Ved Pengestraffe og Formueskonfiskation (ligesom ogsaa ved Erstatningen til Skadelidte ifølge en Dom *de repetundis*) indtraadte en Samvirken af den Øvrighed, under hvis Forsæde Dommen var fældet (altsaa ved *quæstiones* regelmæssig en Prætor), og *quæstor*, der efter den Førstes Anvisning inddrev Beløbet ved at lade sig stille Borgen, *prædes*, eller ved Beslaglæggelse og Salg af den Dømtes Eiendele, i den ældre Tid ogsaa, naar Borgen ikke stilledes, ved Fængsling (*lex Acil. v.* 57 ff., jfr. *lex Lat. tab. Bant. v.* 11 ff. Liv. XXXVIII, 60. Gell. VII, 19. Cic. *in Verr.* I, 19. 20: *contra quæstorem sectoremque pugnare*, ved at fjerne kostbare Gjenstande, smsteds. 23; ved *sector* betegnes den eventuelle Kjøber af Verres's under Et til Salg stillede Bo). I den første Keisertid finde vi ved Udførelsen af Dødsdomme fældede af Senatet, hvilken Exekution dog ikke maatte finde Sted før ti Dage efter Domfældelsen eller uden Keiserens Vidende (Tac. *Ann.* III, 51. Svet. *Tib.* 75. Dio Cass. LVII, 20), Konsulerne virksomme (Tac. *Ann.* II, 32) og under dem *tresviri* (Tac. *Ann.* V, 9: *triumvirale supplicium*), hvis Ordrer *carnifex* udførte. Hvorvidt ved hel eller delvis Formueskonfiskation *quæstores ærarii* traadte til paa den ældre Maade som ved politimæssige Pengestraffe (Tac. *Ann.* XIII, 28), eller om efterhaanden den keiserlige Fiskus greb ind, vide vi ikke. I den senere Keisertid udgik Udførelsen af kriminelle Domme (efter

---

det første Konsulatsaar, Liv. II, 5. *Ταμίαι*, det er *quæstores parricidii* lade Straffen fuldbyrde over Sp. Cassius (Dionys. H. VIII, 78; jfr. Liv. II, 41); hos Val. Max. V, 4, 7 overgiver Prætor en dødsdømt Kvinde til *triumvir capitalis* for at henrettes i Fængslet; jfr. om en Slave smsteds. VIII, 4, 2. De catilinariske Sammensvorne henrettes efter Konsulens Befaling ved Triumvirernes Foranstaltning (Sall. *Cat.* 55).

[1]) Halshugning udførtes af en Liktor (Liv. II, 5; jfr. Cic. *in Verr.* V, 45 om Henrettelse i en Provinds) paa en Plads udenfor *porta Esquilina* (Tac. *Ann.* II, 32. Plut. *Galba* 28. Front. *de contr. agr.* p. 55), andre Henrettelser ved *carnifex* i Fængslet.

Indhentelse af Keiserens Samtykke i visse foreskrevne Tilfælde) fra Øvrighederne og Statholderne, og besørgedes, hvad Dødsdomme angik, af den Fængslet bestyrende *commentariensis* (*Acta mart. Pionius* 21 p. 150 *Ruin. Claudius* 3 p. 268).[1]) Ved Pengestraf og Konfiskation indtraadte den almindelige fiskalske Fremgangsmaade.

Anm. 1. Fra den romerske Kriminalret og den kriminelle Retspleie ligeoverfor Borgere maa strengt adskilles den Dommer- og Straffemyndighed, som Statholderne i Provindserne, navnlig i Republikens Tid, udøvede over Ikke-Borgere (dog egentlig ikke i *civitates liberæ*) og som var ganske diskretionær og blot bunden til visse Regler, som Tilkaldelse af *consilium* ved Undersøgelsen og Afstemning ved Dommen, men saaledes, at Sammensætningen af et saadant *consilium* beroede paa Statholderen, omend Qvæstor og Legater sædvanlig vare imellem dem, der tilkaldtes (Cic. *in Verr.* I, 29. 30. II, 28 ff. V, 40 ff. 44: *condemnat omnes de consilii sententia*).

Anm. 2. Den romerske Historie frembyder, som allerede er bemærket i Kap. 4 § 3 a og b, Exempler paa, at den øverste Forvaltningsmyndighed, Senatet, i farefulde Tilfælde af Hensyn til den offentlige Sikkerhed tilsidesatte Kriminalretspleiens regelmæssige Former og lod foretage Henrettelser, dels uden al retlig Forhandling, som f. Ex. ved den catilinariske Sammensværgelse, dels efter en summarisk Afgjørelse uden konstitutionel Beføielse og udenfor de almindelige Former, saaledes som ved den *quæstio*, som efter C. Gracchus's Drab anstilledes imod hans Tilhængere af Konsulen Opimius, der efter Orosius (V, 12) skal have ladet over 3000 Mennesker henrette. Mindst var der Spørgsmaal om konstitutionel Beføielse eller retlige Former, hvor der i Krigstider handledes om Masseafstraffelser af Overløbere, baade Borgere og Forbundne, tildels vel endog Slaver (f. Ex. Liv. XXIV, 20. XXX, 43), eller af flygtede Gidsler (Liv. XXV, 7), eller hvor det gjaldt om Under-

[1]) En Forordning fra Aar 382 e. C. (*Cod. Just.* IX, 47, 20) paabyder ved Dødsdomme fældede af Keiserne en Udsættelse af Henrettelsen i 30 Dage.

trykkelse af urolige Optrin af Pøbelhobe i Hovedstaden, som efter Cæsars Død ved Konsulen Dolabella (Cic. *Phil.* I, 2. Dio Cass. XLIV, 50). (Om Massehenrettelser af Slaver se Kap. 2 § 21 Anm. 2.) Men foruden disse mod Flere rettede politiske eller Politiforanstaltninger forekommer også et og andet Exempel paa en Fremgangsmaade imod Enkelte, som ikke lader sig bringe i Samklang med, hvad vi ellers vide om Kriminalretspleiens Former, f. Ex. hvad der berettes om Q. Pleminius's langvarige Fængsling efter hans i Locri udøvede Grusomheder og hans Henrettelse ved Senatets Foranstaltning, da han mentes at have lagt Planen til Udbrud og Brandstiftelse (Liv. XXXIV, 44).

§ 28.

Folkeret.

Naar selv i den nyere Tid i et omfattende System af Stater, der ere byggede paa det samme Kulturgrundlag og formelt anerkjende hinanden som sideordnede og ligeberettigede, dog den internationale Folkeret kun har et ringe Omfang af faste og som almengyldige ansete Bestemmelser, for ikke at tale om Sikkerheden, maatte den i Oldtiden fremtræde med en endnu mere indskrænket Udvikling og dens Gyldighed under Romernes senere Magtstilling blive endnu mere prekær. De naturlige Forestillinger om Utilstedeligheden af Vold og Krænkelse af Freden ligesaa vel ligeoverfor Folk som ligeoverfor Enkelte, om indgaaede Overenskomsters og givne Tilsagns forpligtende Kraft, der ikke kunde tilsidesættes uden Brøde og Fare for at vække en høiere Styrelses Vrede, og om de Personers Ukrænkelighed, der forhandlede imellem Folkene, vare overleverede Romerne fra den ældste Tid med religiøse Former, sigtende til at stille Handlinger paa dette Omraade under en særlig guddommelig Varetægt, men kom her som andensteds i Kamp med egoistiske Lidenskaber og med den Kløgt, der tragtede efter at affinde sig med Forpligtelsen paa den bekvemmeste Maade, ofte væsentlig at omgaa den, og denne Kamp blev desto farligere, jo mere Romerne efter flere Aarhundreders Seire og Erobringer betragtede sig som Verdens Herrer, hvem ingen jevnbyrdig

Modstander kunde træde i Veien (Cic. *pro Sest.* 23 [1]); jfr det overmodige Udtryk hos Cic. *de prov. cons.* 15 om Provindsboerne: *nationes servituti natæ*). Om de foreskrevne Former og religiøse Skikke ved folkeretlige Handlinger, som Krigserklæring, Fredsslutning, Indgaaelse af Forbund, Udlevering af Borgere til Fremmede, vil blive handlet ved Fetialerne i Kap. 11. Om Senatets Forhandlinger med udenlandske Magter, dels umiddelbart, dels igjennem Feltherrer og Udsendinge er handlet i Kap. 4 § 2 e, og om Folkets Ret til at beslutte Krig og at bekræfte Fredsslutninger eller indgaaede Traktater i Kap. 3 § 4 b og 5 c. At stundom Bekræftelsen hos Folket af enkelte med fremmede Stater af Senatet eller Feltherrer sluttede Overenskomster og Forbund undlodes, fremgaar af Cic. *pro Balbo* 14 om Forbundet med Gades; Undladelsen indtraadte i den ældre Tid vel kun ved mindre betydelige Medkontrahenter. Formelig afsluttede og bekræftede Traktater indhuggedes i Kobbertavler til Opbevaring af begge Parter paa hellige Steder, i Rom for det Meste paa Capitolium (se om det gamle Forbund med Karthagerne Polyb III, 26: *παρὰ τὸν Δία τὸν Καπετώλιον ἐν τῷ τῶν ἀγορανόμων ταμιείῳ.* Liv. XXVI, 24 om Forbundet imellem Romerne og Ætolerne imod Philip, fra græsk Side ophængt i Olympia), dog ogsaa paa andre Steder. (Det ældste Forbund med Gabinerne fra Tarquinius Superbus's Tid, skrevet paa en Oxehud, i Sancus's Tempel, Dionys. H. IV, 58, jfr. Festus *v. clypeum*, det Aar 483 med Latinerne sluttede Forbund paa en *columna ahenea* paa Forum bag *rostra*, Cic. *pro Balbo* 23.) En egen Række af Traktater, *fœdera*, udgjorde de mange, hvorved efterhaanden Forholdet til de underordnede *socii*, først til Latinerne og de øvrige Italere, siden til enkelte *civitates liberæ* i Provindserne var ordnet med mange Afvigelser i det Enkelte, der gjorde Forbundet mere eller mindre ligeligt, *æquum*, eller trykkende (se f. Ex. Cic. *pro Balbo* 14 og Kap. 7 § 5), ved Siden af det fælles Hovedindhold og den fælles Betegnelse af Underdanighedsforholdet (Cic. *pro Balbo* 16: *majestatem populi Romani comiter conservanto*);

[1]) *Nam externa bella regum, gentium, nationum jam pridem ita exstincta sunt, ut præclare cum eis agamus, quos pacatos esse patiamur.*

det bestemteste Udtryk for Underordning og Hærfølge var Forpligtelsen *eosdem amicos et hostes habere* (Liv. XXXVII, 1. 49. XXXVIII, 8. 11), en Formel, der dog synes laant fra Grækerne. Ved Siden af de egentlige af Folket bekræftede, Fredsslutninger eller Forbund fremtræde enkelte Gange Militæroverenskomster afsluttede af Feltherrer i Form af en *sponsio*, ved hvilken Feltherren og de ham i Kommandoen Nærmeste personlig indestode for Opfyldelse af Betingelserne. Det bekjendteste Exempel er Overenskomsten ved *furculæ Caudinæ* Aar 321, hvorom Beretningen findes hos Liv. IX, 5. 10 (andre Citater hos Fischer Zeittafeln ved dette Aar), og som forkastedes af Senatet, men saaledes at Romerne ved at udlevere Konsulerne alene, som Samniterne ikke modtoge, frigjorde sig fra Forpligtelsen og beholdt den Fordel at have reddet deres Hær. Lignende var Forholdet med C. Hostilius Mancinus ligeoverfor Numantia Aar 137 (se Citaterne i Fischers Zeitt. ved Aarene 137 og 136). Om den Opmærksomhed, der i Rom vistes fremmede Gesandter, er talt ovenfor Kap. 4 § 2 b og ved Qvæstorerne i Kap. 5 § 12. Et Exempel paa Straf for Krænkelse af fremmede Gesandter ved Udlevering haves Liv. XXXVIII, 42; jfr. den almindelige Regel hos Varro *ap. Non.* p 529. Som Exempel paa fræk Krænkelse af Gesandters Hellighed fremtraadte i Sagnet det af den fidenatiske Høvding Lars Tolumnius forøvede Mord paa fire romerske Sendebud, hvis Billedstøtter siden stode *in rostris* (Liv. IV, 17. Cic. *Phil.* IX, 2. Plin. *H. N.* XXXIV, 23 o. s. v.), for ikke at tale om Fortællingen om den i Tarent udviste Forhaanelse af en romersk Gesandt. Overtrædelse af de Betingelser, hvortil Gesandtens Hellighed var knyttet, antydes ved Fabiernes Optræden i Kampen imellem Etruskerne og Gallerne ved Clusium. At den samme Høflighed, hvormed fremmede Sendebud behandledes, endmere pleiede at ydes fremmede Fyrster, der besøgte Rom, er omtalt ved Qvæstorerne; men denne Høflighed og de Gaver, der ogsaa sendtes fraværende Fyrster, f. Ex. Masinissa (Liv. XXVII, 4 XXXI, 10. 11), indeholdt fra Romernes Side tillige en mere eller mindre klar Antydning af romersk Overhøihed, en Antydning, der ogsaa stærkt fremtraadte i Meddelelsen af Titelen som *rex et amicus populi Romani* til fremmede

Fyrster (se Kap. 4 § 2 e).[1]) Om den Form af særlig Anerkjendelse af Fremmedes Fortjeneste af Romerstaten, der betegnes ved Navnet *hospitium*, er talt Kap. 1 § 8 Anm. 2. Et Exempel paa Anerkjendelse af samme Art fra en senere Tid ligeoverfor en fremmed By indeholder *lex de Termessibus* i Kilikien (se Kap. 7 § 8) og ligeoverfor en Enkeltmand Senatsbeslutningen om Asklepiades fra Klazomenæ fra Aar 78 f. C. (Bruns p. 148). Paa den Maade, hvorpaa Romerne stundom udenfor den ved Overenskomster betingede Stillen af Gidsler søgte at sikre sig nylig underkastede Folks eller mistænkte Forbundnes Troskab, kan Beretningen hos Livius (XLV, 32) om de af Æmilius Paulus til Rom med Familier bortførte ansete Mænd fra Macedonien og den mere bekjendte Indstævning af de 1000 Achæere til Italien og deres Internering der i en lang Række Aar tjene til Exempel. Om det Overmod, med hvilket romerske Sendebud optraadte ligeoverfor svagere Stater og Fyrster, vidne talrige Beretninger, hvoraf som Exempel kan anføres den om Popilius Lænas paa Rhodus og i Ægypten ligeover Antiochus af Syrien Aar 168 (Liv. XLV, 10. 12). Hvorledes romerske Feltherrer stundom fortolkede, hvad den svagere Modstander i god Tro havde vedtaget, kan sees af Forhandlingen imellem Konsulen M'. Acilius Glabrio og Ætolerne Aar 191 (Liv. XXXVIII, 28). Under Krigene i de vestlige og nordlige Lande (Spanien, Gallien, senere Germanien o. s. v.) fik Romernes Stolthed Næring ved Foragten for de raa Barbarer, der stundom ved røverisk Færd, ilsindede og uoverlagte Overfald og Grusomhed udæskede til Strenghed, hvorom en lang Række Beretninger fra Viriathus af til Arminius og langt længere ned i Tiden indeholder Vidnesbyrd.

Krigens strenge Ret fremtraadte især i Behandlingen af Fangerne, der, hvad der hos et slaveholdende Folk var naturligt, betragtedes som Seirherrens Eiendom og i Statens Navn solgtes som Slaver (*jure gentium*, *Dig.* I, 5, 4, § 1-2 og

---

[1]) Naar det berettes (Liv. XL, 58), at Perseus af Macedonien udbad sig Kongenavnet af Romerne, opfattedes dette formodentlig af Perseus som en blot Tilkjendegivelse af hans Thronbestigelse med Ønske om Opretholdelse af det fredelige Forhold.

5 § 1), sædvanlig umiddelbart efter Kampen, i Leiren selv af Qvæstor ved Auktion (*sub hasta* Liv. VI, 4, *ὑπὸ δορί* Dionys. H. IV, 24), ved hvilken Fangerne fremtraadte med en Art Krands paa Hovedet, hvoraf det almindelige Udtryk *sub corona vendere*, *s. b. sub corona venire* (Cæl. Sab. hos Gell. VI [VII], 4. Festus *v. sub corona*. Exempler overalt hos Livius og de øvrige Historikere). Ved Byer, der erobredes ved Storm, traf den samme Skjæbne Kvinder og Børn (se f. Ex. Dionys. H. III, 49. Liv. VIII, 37: *lege belli*. Tac. *Ann.* XIII, 39: *imbelle vulgus*). Ved Overgivelse, *deditio*, i rette Tid og medens Forsvarskraft endnu var tilbage, fastsattes naturligvis Betingelser, medens Overgivelse i sidste Øieblik ikke respekteredes (Liv. II, 17). Overvundne og i farlig Stilling bragte Fjender i aaben Mark maatte foruden ved andre Betingelser i den ældre Tid kjøbe fri Afmarsch med den ydmygende Ceremoni at gaa under Aaget, *sub jugum ire mitti* (Liv. III, 28; Dionys. H. III, 22; Festus *v. sub jugum*). Ved indtraadt Vaabenstilstand eller Fred kunde naturligvis Slaverne frikjøbes af deres Stat eller af Slægt og Venner, ligesom ogsaa Udlevering, og Udvexling fastsættes (*de tradendis*, *permutandis captivis*) Fangne Konger og Fyrster og andre ved Stilling udmærkede Fanger opbevaredes til Triumphen, ofte til Henrettelse ved denne (se Kap. 10 § 5 c); stundom førtes vel ogsaa en Hob ringere Fanger med i Triumphen og solgtes derefter (Liv. VI, 4). (Befrielsesforsøg af talrige til Slaver solgte Fanger i samme Egn omtales Liv. XXXII, 26.) Naturligvis var den Strenghed, hvormed Krigsretten gjordes gjældende ved Plyndring, Fangernes Behandling o. s. v., noget forskjellig efter Tiden, Fjendernes Art og Optræden og den romerske Feltherres Charakter.

Overvundne Befolkninger, der havde overgivet sig til Romerne paa Naade og Unaade, forflyttedes stundom til nye Bopæle af Hensyn baade til Sikkerhed og til Opdyrkning af øde Strækninger f. Ex. i Aaret 180 f. C. en stor Masse Ligurer til en Egn i Samnium (Liv. XL, 38 og 41, Plin. *H. N.* III, 105: *Ligures Corneliani et Bæbiani*), og langt senere i Augusts Tid af Tiber 40,000 Germaner til Gallien (Svet. *Tib.* 9).

Kapitel 9.

Statshusholdning, Finants- og Pengevæsen. [1]

§ 1.

Statshusholdningens almindelige Charakter i de forskjellige Perioder.

Ogsaa i Statshusholdningen fremtræder meget stærkt Modsætningen imellem dens Skikkelse i den republikanske Tid og i Keisertiden, hvorved den tidligste Keisertid danner en Overgang til den efterhaanden bestemt udviklede Form. Men selv i Republikens Tid stiller Billedet sig meget forskjelligt, eftersom man retter Blikket paa den ældste Periode, i hvilken en i en enkelt Kommune sammentrængt eller dog kun nogle faa udenbys Kommuner omfattende Stat lever og virker ved sine egne Midler, eller paa den senere, i hvilken Romerfolket behersker et Lydrige af Forbundne og af undertvungne Provindser, og i disse finder rige Hjælpekilder for sin egen Husholdning. Fælles for begge disse Afsnit af den republikanske Tid er dog en vis for hele Oldtiden i Modsætning til den nyere Tids Indretninger charakteristisk Simpelhed i den hele Ordning og Bestyrelse, der fremkommer dels ved stor Indskrænkning i de Formaal, for hvilke Staten havde at sørge (idet der ikke gaves en staaende Hær, ikke en lønnet Civilforvaltning med Undtagelse af det underordnede Personale, intet offentligt Undervisningsvæsen o. s. v.), dels ved at lade Krav og Midler til enhver Tid umiddelbart gaa op imod hinanden, saaledes at der i det Høieste opsamledes og bevaredes en Reserve for Nødstilfælde, dels ved stærk Benyttelse af Privatvirksomhed

---

[1] Tilveiebringelsen og Reguleringen af det almindelige Omsætnings- og Betalingsmiddel, Mønt og Penge, er en særlig Del af Statshusholdningen, der bliver at betragte ved Slutningen. Til at forstaa, hvad vi vide om den romerske Statshusholdning i det Hele, behøves foreløbig kun den almindelige Forestilling om Regningen efter Sestertier (en Sesterts omtrent = 14 Øre) og i Keisertiden efter *aurei* eller *solidi* (en *aureus* = 100 Sestertier, men med en noget større Værdi i vore Penge, fordi Guldet i Oldtiden var dyrere i Forhold til Sølv).

i Driften af Statens Indtægtskilder og dens Anlæg og Anskaffelser. Den oprindelige simple Indretning maatte i flere Henseender vise sig utilstrækkelig til at vedligeholde Oversigt og Orden, da det stedse mere udvidede Lydrige foruden Midlerne til dets Forsvar tillige skulde yde et Overskud til det hele herskende Folks Velvære og Nydelse, og da Statshusholdningen antog langt større Forhold, men den underkastedes dog ikke nogen almindelig Omordning. Byen Roms Husholdning udskiltes aldrig, selv ikke efter Forbundskrigen, fra Statens (jfr. Kap. 7 § 2). For Provindserne, der kun ydede og ikke modtoge, og hvis særlige økonomiske Interesser hverken kunde kjendes i Rom eller kom i Betragtning, uden forsaavidt de berørte de romerske, blev den republikanske Statshusholdning saameget mere trykkende, som de tillige skulde tilfredsstille et Aristokrati, der ikke længere fandt Erstatning for en ulønnet Virksomhed i Statens Tjeneste i Ære og politisk Indflydelse, som desuden tildels maatte kjøbes, og en vindesyg Mængde af romerske Statsforpagtere og Handelsmænd. Keiserdømmet styrede, men i Begyndelsen ad Omveie ved at sammendrage de vigtigste Sider af Statshusholdningen med den keiserlige Privatformues Forvaltning, hen imod en paa hele Riget beregnet ensartet Finantsforvaltning, hvorfra efterhaanden udsondrede sig en Senatet undergiven Forvaltning af Staden Roms Kommunalfinantser (se Kap. 7 § 10); men det keiserlige Finantsvæsen kom først til fuld Gjennemførelse, da Riget allerede, under Kampen imod barbariske Folk, sank dybt i Kraft og Velstand, og da Nød og Forvirring ved Siden af Rigets umaadelige Udstrækning og Delenes store Uensartethed lod den despotiske Vilkaarlighed fremtræde desto stærkere. Det er charakteristisk, at i hele den republikanske Historie ikke nogen eneste Mand nævnes som særlig finantskyndig eller som fortjent af det romerske Finantsvæsen (uden i det Høieste ved ligefrem og uegennyttig Sparsomhed); men det romerske Sværd var en kraftig Skatteudskriver, især saalænge der var nye Erobringer at gjøre.

§ 2.
Finantsbestyrelsen i Republikens Tid, Skatkamret.

Overbestyrelsen af Finantsvæsenet var henlagt til Senatet, saaledes som det er udviklet i Kap. 4 § 2 b; det havde Overtilsynet med samtlige Statens Indtægtskilder baade hjemme og i Provindserne og tog tildels Bestemmelse om deres Benyttelse (f. Ex. ved Udskrivning af *tributum*), dog vistnok under Hensyn til Folkets Stemning, ligesom det ogsaa i Almindelighed var i Besiddelse af Bevillingsmyndigheden, begge Dele dog saaledes, at Folkets Indgriben ved Lov ikke var udelukket. Til den egentlige Forvaltning, til Læggelse af Planer, til Opgjørelse af Oversigter og deslige var en Forsamling som Senatet uskikket, og de Senatets Forhandlinger ledende aarlige Magistrater havde intet særligt Kald, ingen Opgave i den Henseende. Censorerne besørgede (saaledes som udviklet i Kap. 5 § 9 og 10) Tilveiebringelsen af det, saalænge Folket søgte sine Hjælpekilder hos sig selv, nødvendige statistiske Beskatningsgrundlag (*census*); de reviderede periodisk Statens Eiendommes og Indtægtskilders Tilstand og ordnede igjennem Bortforpagtning Benyttelsen deraf for et vist Antal Aar, ligesom de ogsaa stundom ordnede nye eller omordnede ældre Indtægtskilder (f. Ex. Monopoler), ikke uden Senatets og Folkets Indvilgelse, Indgriben og Kontrol; de bestemte endelig Anvendelsen af en Del af Midlerne, der for den nærmeste Periode stilledes til deres Raadighed, til offentlige Arbeider og Foretagender (se nedenfor). De vare herved naturlig opfordrede til at drage Omsorg for rigtig Afveining af, hvad der til dette Formaal kunde anvendes, men af Opstillingen af et almindeligt Overslag for Femaarsperioden findes ingen Antydning.

Kasseforvaltningen og Bogholderiet besørgedes af Qvæstorerne (*quæstores urbani*, til visse Tider maaske den ene af dem, *cui ærarium provincia erat*, se Kap. 5 § 12) ved Hjælp af *scribæ* og andre *apparitores*; men de, der beklædte denne Magistrat, den laveste og tidligste i Rækken af de senatoriske, vare ikke ved Erfaring eller Anseelse skikkede til at udøve en gjennemgribende Indflydelse paa Finantsernes Gang; at de aarlige Qvæstorer, efterat Bogholderiet var blevet

mere omfattende og indviklet, ikke engang havde Kyndighed eller Selvstændighed nok til at holde dette i fuld Orden og kontrollere det underordnede Personales Virksomhed, er let forklarligt og fremgaar f. Ex af Beretningen om den yngre Catos Bestræbelser i denne Henseende. Om Regnskabsaflæggelse og Revision berettes Intet. (Angivelser om Skatkamrets Beholdning findes nedenfor, Benyttelsen i den ældre Tid af private Borgere, de saakaldte *tribuni ærarii*, vil blive omtalt ved Udgiften til Forsvarsvæsenet.) Udenfor Rom medvirkede i Italien i Tiden før Sulla nogle Qvæstorer paa en lidet bekjendt Maade ved Finantsvæsenet (se Kap. 5 § 12). I Provindserne besørgede Qvæstorerne under Feltherrens eller Statholderens Myndighed Forvaltningen af de denne anviste Pengemidler, vel ogsaa Inddrivelsen og Afleveringen til Rom af Statens Fordringer i Provindsen, hvorom Intet specielt er berettet (se Kap. 7 § 5).

Sædet for hele Kassevæsenet og Bogholderiet i Byen ligesom Opbevaringsstedet for Statskassens Beholdning var *ærarium*, Skatkamret, der tillige var Statsarkiv (se Kap. 5 § 21), og som var indrettet i det under Capitolinerhøien mod *forum* liggende Saturnstempel (*ædes*, *templum Saturni*, Plut *Publ.* 12. *Quæst. Rom.* 42, hvor der ved de i Arkivet opbevarede *συμβόλαια* vel især tænkes paa Statens Kontrakter med Private, skjøndt disse for en stor Del maatte bero i Censorernes særlige Arkiv. Macrob. *Sat.* I, 18. Solinus. Servius); i Keisertiden hed det derfor specielt til Adskillelse fra det keiserlige Skatkammer *ærarium Saturni* (Svet. *Claud.* 24. Orelli- Henzen *index* p. 107 under *præfecti ærarii Saturni*). En særlig Afdeling deraf betegnes som *ærarium sanctius*, Opbevaringssted for Reservebeholdningen (Liv. XXVII, 10. Cæs. *B. C.* I, 14); dette synes at være det Samme, som hos Cicero (*Phil.* I, 7. II, 14. *ad Att.* XIV, 14) og Vellejus (II, 60) betegnes ved Udtrykkene *ad Opis*, *ad ædem Opis*, et Tempel i Nærheden af eller sammenbygget med Saturns.

§ 3.

Statsudgifter i Republikens Tid til Kultus, offentlige Arbeider, Civilforvaltningen og Forsvarsvæsenet.

Statsudgifterne fordele sig til Kultus, til offentlige Ar-

beider og Anlæg, *opera publica*, til Civilforvaltningen, til Forsvarsvæsenet og til lettende Indflydelse paa Livsfornødenhedernes Pris, *annona*, i Republikens senere Tid ligefrem til Understøttelse til Hovedstadens Befolkning.

a. Udgifterne til den offentlige Gudsdyrkelse indskrænkede sig, da Præsteembederne vare ulønnede Æresposter og alene Vestalinderne oppebare et med Hensyn til Beløbet ubekjendt *stipendium ex publico* (Liv. I, 20), og da de efter Sveton (*Aug.* 31) af August forøgede *commoda sacerdotum*, hvis de overhovedet vare af økonomisk Art og ikke visse andre Privilegier (f. Ex. *vacationes*), i intet Tilfælde vare betydelige, til Opførelsen og Vedligeholdelsen af Templer og hellige Bygninger (f. Ex. *regia*) og Steder, hvilken Del af Udgiften falder sammen med den til *opera publica*, og til Anskaffelsen og Besørgelsen af Alt, hvad der hørte til de hellige Handlinger og Fester, saavel ordinære som extraordinære (*lectisternia* o. s. v.), derimellem Anskaffelsen af Offerdyr og hellige Gjenstande og Redskaber, samt Underholdning af de ved Offertjenesten medvirkende underordnede Personer, *popæ*, *victimarii* o. s. v., samt af Tempelvogtere, *æditui*, og deslige. Betydeligst var Udgiften til de religiøse Festlege, *ludi*, saavel staaende, *stati*, som extraordinære, *votivi*, skjøndt i den senere Tid de Legene bestyrende Magistrater tilskjøde Mere end Statskassen gav, og saaledes selv bare den største Del af den Overdaadighedens og Ødselhedens Byrde, som Livius (VII, 2) betegner ved Ordene *hæc vix opulentis regnis tolerabilis insania*; se om det Hele ved Ædilerne Kap. 5 § 11 og i Kap. 11. Herhid hører ogsaa Udgiften til Væddeløbshestene, *quadrigæ vectigales*, hvis Anskaffelse og Underholdning gaves i Entreprise (Ascon. *ad Cic. in toga cand.* p. 117. Cic. *Phil.* II, 25). Hertil kom enkelte Gaver til hjemlige, sjelden til fremmede Templer (f. Ex. til den delphiske Apollos Tempel efter Erobringen af Veji), det første ofte af Ædilerne af Straffebøder, *ex pecunia multaticia* (se Kap. 5 § 11).

De romerske Templer og Præsteskaber havde enkelte Eiendomme udenfor Templerne, der maaske afgave et Bidrag til Omkostningerne ved Offertjenesten, maaske ogsaa til de ovenfor nævnte *commoda sacerdotum*, men, som det af den

yderst sjeldne Omtale synes, uden stor Betydning. Dog berettes det (Oros. V, 18. App *Mithr.* 22. Dio Cass. XLIII, 47), at Sulla ved Begyndelsen af den mithridatiske Krig efter Senatsbeslutning solgte Tempeleiendomme for et ikke ringe Beløb (efter Appian 9000 Pund Guld, hos Orosius nævnes *loca publica in circuitu Capitolii pontificibus*, *auguribus*, *decemviris et flaminibus in possessionem tradita*; Appian betegner det Solgte som af Numa henlagt til Ofring).[1] Disse Tempeleiendomme fremtræde ved Hedenskabets Undergang som Gjenstand for Inddragelse (*Cod. Theod.* XVI, 10, 20, skjøndt der her ikke udelukkende eller fornemmelig tales om romerske Statstempler). I Indskrifter fra Keisertiden nævnes et Par Gange en *arca pontificum* (en *pontificalis arcarius* hos Symmachus), en *arca Vestalium*, og i en Indskrift fra Tibers Tid (Henzen *acta fratr. Arv.* p. XLII) gjøres et *votum* af 25 Pund Guld og 4 Pund Sølv *ex pecunia fratrum Arvalium.* I slige Kasser indfløde da vel ogsaa Gaver og Legater (f. Ex. til Vestalinderne af Tiber, Svet. *Tib.* 76)[2]), Sportler (som f. Ex. af Affaldet af Offerdyr), Mulkter for Forsømmelser og Krænkelser af hellige Steder og Skikke.[3]) Gaver tilfaldt Templerne selv.

b. Udgiften til offentlige Arbeider og Anlæg betegner Polyb (VI, 13) som den betydeligste af alle Statsudgifterne; den omfattede Alt, hvad der anvendtes til Opførelse, Udsmykning og Vedligeholdelse af Templer (man tænke paa Capitoliums Opførelse under Tarquinius Superbus og dets

---

[1]) Nyere anføre undertiden ved denne Gjenstand Steder, hvor der handles om Kultus og Tempeleiendomme i Municipier, der ikke vedkom Statens Kultus, f. Ex. Ciceros Ytringer om Mars's Tempel i Larinum (Cic. *pro Cluent.* 15). Af samme Art var vel *Dianæ Tifatensis* Tempeleiendomme, der i en Indskrift (Mommsen *I. R. N.* 3575) siges bekræftede af Sulla og Vespasian.

[2]) Tac. *Ann.* IV, 16 omtales en Gave af Staten til en enkelt nyvalgt *virgo*.

[3]) Den ubetydelige Detail herom hos Marquardt röm. Staatsverw. II S. 80 ff., hvor dog Municipal- og Provindskulter ikke udskilles. Naturligvis vare Forholdene i Rom og andensteds analoge. Hos Bruns p. 240 ff. ere samlede nogle Indskrifter, hvori af Private fastsættes Mulkt til *collegium pontificum* eller *arca pontificum* for Krænkelse af Gravsteder. Hvo inddrev slige Mulkter?

Gjenopbyggelse i prægtigere Skikkelse efter Branden Aar 83 f. C.) og andre offentlige Bygninger (f. Ex. *basilicæ*, *porticus*) og Anlæg af enhver Art, Cirkus, Kloaker, Vandledninger (*aquæ*, hvorom et Skrift af Frontin, se Kap. 7 § 10 b, den ældste fra Aar 312), Broer, Havnedæmninger og Bolværker i Tiberen og ved Ostia, de store Landeveie i alle Retninger fra Hovedstaden igjennem Italien (den ældste *via Appia*). Saavel Udførelsen af alle slige nye Arbeider som Vedligeholdelsen af de ældre, der betegnes ved Udtrykket *sarta tecta*, gaves af Censorerne i Entreprise (*locabantur*), idet der af Senatet anvistes hvert Censorpar en bestemt Sum til slig Anvendelse, dels under Et, dels hver enkelt Censor for sig (se Kap. 5 § 10 c); men om de Planer og Overslag, i Henhold til hvilke Bevillingerne skete og Arbeiderne foretoges i en vis Orden, og hvorledes Sammenhæng i dem bevaredes, naar de strakte sig ud over fem Aar, vide vi Intet. [1]) Den Censorerne tilstaaede Tid *ad opera probanda et exigenda* synes ikke beregnet paa Arbeider, der medtoge lang Tid, og kun om en Enkelt, App. Claudius, fortælles det, at han udstrakte sin Virksomhed gjennem hele Femaaret. Ligesom allerede tidligere et og andet offentligt Anlægs Besørgelse var overdraget til særlige Kommissærer (— foruden de allerede ovenfor anførte Exempler nævner saaledes Frontin *de aquis* 6 ved Aar 261 *duumviri aquæ perducendæ*; jfr. 7 om Forlængelsen af en Prætors Imperium for at opsøge Vand, der kunde føres til Rom —), saaledes skete det Samme vel endnu mere i Republikens senere Tid, da Censuren allerede var svækket i sin Virksomhed, som naar Gjenopbyggelsen af Capitolium betroedes til

---

[1]) Naturligvis overlod Senatet ikke Appius Claudius en meget stor Sum til Raadighed, som han kunde anvende efter individuelt Lune og som han saa anvendte til Anlæg af *via Appia* og *aqua Claudia*, men Paabegyndelsen af disse to store Foretagender, hvortil Trangen havde gjort sig gjældende, maaske endog Pengene vare samlede, besluttedes sandsynligvis efter App. Claudius's Indstilling, og Udførelsen tilfaldt ham som Censor, hvorved hans Navn knyttedes til begge Foretagender, af hvilke han ved Klogskab og Energi kan have havt store Fortjenester. Hos Frontin *de aquis* 6 omtales Forhandling i Senatet om Fuldendelse af en Vandledning, og smstds. 7 om Reparation paa Vandledninger i Aaret 144.

Q. Catulus den Yngre (Cic. *in Verr.* IV, 31. 38. Tac. *Hist.* III, 72. Svet. *Jul.* 15. *Aug.* 94. *Galba* 2, hvor Catulus kaldes *Capitolinus.* Cassiodor o. s. v.), eller Istandsættelsen af *via Appia* til Cæsar (Plut. *Cæs.* 5). Mindre betydelige Arbeider bortliciteredes ogsaa af Konsulerne eller Qvæstorerne (Cic. *in Cat.* III, 8. *Phil.* IX, 7).

Forresten bleve ikke faa betydelige Bygninger og Monumenter opførte af Feltherrer, stundom af deres Arvinger (i ældre Dage oftest efter Løfte til Guderne før eller efter Kampen, *ex voto*) for den dem af Senatet til Raadighed stillede Andel af Bytte og Kontribution fra de Overvundne, *ex manubiis*, f. Ex. Vandledningen *Anio vetus* Aar 272 f. C. *ex manubiis de Pyrrho* (Front. *de aquis* 6), hvorved deres Minde og ofte deres Navn paa samme Maade som Censorernes (*via Appia, aqua Claudia, aqua Marcia, basilica Porcia*) knyttedes til Bygningen, f. Ex. Marcellus's til *ædes Honoris et Virtutis*, Cn. Octavius's, der med Æmilius Paulus overvandt Perseus, til *porticus Octavia*, Metellus Macedonicus's til *porticus Metelli*, Fabius Allobrogicus's til *fornix Fabius*, Marius's til de til Erindring om hans Seire over Cimbrerne opførte *tropæa* o. s. v., men om Regler og Vedtægt for slige Bevillinger er Intet bekjendt. Overhovedet medførte den aristokratisk-timokratiske Aand, at ogsaa ellers Stormænd enten for egen Regning lode opføre offentlige Bygninger og Monumenter eller dog gjorde store Tilskud af egne Midler til Arbeider, hvis Udførelse var dem overdragen, navnlig i den senere Tid for at vinde Folkegunst, som f. Ex. Cæsar som yngre Mand ved Istandsættelsen af *via Appia* (Plut. *Cæs.* 5) og siden som Statholder i Gallien ved Opførelsen af *basilica Julia, forum Julium* og *sæpta* (se Kap. 3 § 7), Pompejus ved Opførelsen af *theatrum Pompeji* (Tac. *Ann.* XIV, 20. Tertull. *de spect.* 10); Pengene til denne tilsyneladende Gavmildhed maatte i denne Periode Provindserne yde enten i Krig eller Fred. For Statsregning omtales med Undtagelse af Capitoliums Gjenopbyggelse intet betydeligere offentligt Anlæg udført i Tiden imellem Forbundskrigen og Borgerkrigene.

c. Civilforvaltningen medførte (se ovenfor Kap. 5 § 5 a) ingen Udgifter til Lønning for de egentlige Øvrigheder, men vel til Udstyr, Underhold og Reisegodt-

gjørelse for dem og de med dem ligestillede Besørgere af extraordinære Hverv, *curatores*, naar de vare udenfor Hovedstaden, enten ved Udbetaling i Penge eller ved Levering efter Licitation eller ved Ret til Reqvisition. Det Samme gjaldt for Statholderne og deres høiere Medhjælpere (*quæstor* og *legati*), oprindelig efter Analogien af Feltherrer i Krig (se herom og om Naturalydelser til Statholderne, navnlig *frumentum in cellam* mod Betaling af Staten, i Kap. 7 § 6). Det hele underordnede Kontor- og Tjenestepersonale, *apparitores*, fra *scribæ* og nedefter, nød Løn og i Provindserne Underhold, *cibaria*, der udbetaltes dem i Rom ved *ærarium*, i Provindserne af Qvæstor (se Kap. 5 § 20). Hertil kom Anskaffelsen af alle Brugsgjenstande, *tribunalia*, *subsellia*, *tabulæ* o. s. v. Om det Enkelte vides meget Lidet, om Totalbeløbet af disse Udgifter Intet. For Embedsmændene var det, der direkte udbetaltes af Skatkammeret, især i ældre Dage, vist ansat efter en beskeden Maalestok; hvad der reqvireredes, rigeligere, og Grændserne for Reqvisitionen vanskeligere at opretholde.

d. Forsvarsvæsenet krævede i den ældste Tid, hvad Hærens Mandskab angik, kun Udgift til Rytteriet, *æs equestre* og *hordearium*, da Fodfolket tjente uden Sold med egne Vaaben, dog uden Tvivl ved længere Togter mod Naturalforpleining; siden kom (efter Beleiringen af Veji) hertil den betydelige Udgift til Sold for de Menige og Underofficerer og Underhold for de Høiere (se i Kap. 10 ved Krigsvæsenet). Hvorvidt Afdraget i Solden for den enkelte Soldats Kost, Vaaben og Beklædning dækkede Statskassens Udgift til alle herhidhørende Anskaffelser, er meget tvivlsomt; Afdraget skete vel til enhver Tid efter nedarvet moderat Ansættelse. Derhos havde Staten at sørge for alle, ikke den enkelte Soldat vedkommende, Hærfornødenheder, Telte, Krigsmaskiner o. s. v., for ikke at tale om Bygningen og Udrustningen af Krigs- og Transportskibe, Udgifter, der i de forskjellige Perioder vare overordentlig forskjellige efter Hærenes Størrelse, Krigsskuepladsens Afstand og Kampmaaden. Men Udskrivninger og Reqvisitioner i Fjendeland og Provindser samt Bytte dækkede en stor Del af Udgiften, ofte mere. Til Beregninger fattes alle Data.

§ 4.

Hovedstadens Forsyning, *annona*.

Den gamle Romerstat kjendte ligesaa lidt som Oldtidens Stater i det Hele nogen fra det Offentlige udgaaende og ordnet Fattigunderstøttelse, og om Lettelse af Livet for Borgerne i det Hele paa de Undertvungnes Bekostning var der ikke Tale, saalænge der ingen undertvungne Lande var. Derimod forekomme allerede fra ældgammel Tid Bestræbelser for under særlig Misvæxt og Dyrtid ved Opkjøb og Salg af Korn for offentlig Regning at tilveiebringe rigeligere Forsyning med Korn og billigere Priser i Modsætning til private Kornhandlere og Kornpugere, f. Ex. Aar 492 (Liv. II, 34: *ventumque ad interitum servitiorum utique et plebis esset, ni consules providissent, dimissis passim ad frumentum emendum, non in Etruriam modo, dextris ab Ostia litoribus, lævoque per Volscos mari usque ad Cumas, sed in Siciliam quoque*; under de næste Konsuler kom Kornet, og der forhandledes i Senatet om Prisen, for hvilken det skulde sælges; jfr. Dionys. H. IX, 25 om lignende Foranstaltninger Aar 476). Aar 440 se vi en særegen *præfectus annonæ* valgt til at lede dette Anliggende, medens en rig Privatmand, Sp. Mælius skal have udviklet en med farlige politiske Planer forbunden Virksomhed i samme Retning (Liv. IV, 12. Zonaras VII p. 350). Hvilken Virksomhed i den senere Tid Ædilerne udøvede i denne Retning, derom er talt i Kap. 5 § 11.[1])

En ny Skikkelse antog dette Forhold fra Gracchertiden

---

[1]) Med Hensyn til det Følgende bemærkes her: En *modius* er lig med 1/6 *medimnus*, ganske ubetydeligt over 1/2 Skjæppe dansk Kornmaal. Ved *frumentum* forstaaes i Beretningerne altid det italienske Brødkorn, Hvede, *triticum*. Om Hvedepriserne haves enkelte Angivelser fra forskjellige Tider. I Polybs Tid (Polyb II, 15) kostede en Medimnus ofte kun fire Oboler = 2/3 Denar, altsaa en Modius 1/9 Denar eller 1 7/9 As, men i Aaret 210 (Polyb IX, 44) var Prisen for en Medimnus 15 Denarer, altsaa for en Modius 2 1/2 Denarer eller 40 *asses*. Da Verres var Statholder i Sicilien (Aar 73—71), var Prisen i denne Provinds efter Cicero imellem 2 og 3 Sestertier eller lidt høiere, hvilket, Sestertien regnet = 15 Øre, giver omtrent 5—7 1/2 Kr. for hver Tønde.

af ved *leges frumentariæ*, handlende om *frumentum publicum*, hvis Øiemed var at forskaffe de romerske Borgere som Medlemmer af det herskende Folk Brødkornet til en fast Pris, lavere end den almindelige Markedspris, paa Statskassens Bekostning. Den første Lov af denne Art var en *lex Sempronia*, foreslaaet af C. Gracchus som Tribun (Liv. *Epit.* LX, App. *Civ.* I, 21. Plut. *C. Gracch.* 5). Loven gik ud paa, at hver romersk Borger, der boede i Byen (— denne Indskrænkning angiver App. *Civ.* II, 120 og senere *marmor Ancyranum* ved at nævne *plebs urbana*, og den følger af Sagens Natur og alle Skildringer af Uddelingsformen —), hver Maaned (ἐμμήνιον σιτηρέσιον, App. *Civ.* I, 21) kunde faa udleveret et bestemt Kvantum Korn (Sall. *orat. Lic. Macr.* § 19 nævner fem *modii*, men han taler om en anden Lov end *Sempronia*) til en fast lav Betaling, 6⅓ *as* (*seni æris cum triente, seni et trientes*) for hver *modius* (Liv. *Epit.* LX efter Haandskrifternes Spor og *Schol. Bob. ad Cic. pro Sest.* 25 p. 300. 48 p. 303, der udtrykkelig henføre denne Pris til Gracchus's Lov).[1] At der i Loven ikke udtrykkelig var foreskrevet noget Hensyn til Stand eller Vilkaar, fremgaar af Beretningen hos Cicero (*Tuscul.* III, 20) om Konsularen Piso Frugi, der, efter at have bekæmpet Loven ivrigt, meldte sig for at modtage sin Del med den Erklæring, at han ikke saa, hvorfor han skulde udelukke sig selv, naar Skatkammeret alligevel skulde plyndres, men det følger af sig selv, at efter Meningen og i Virkeligheden i det Ringeste alle Senatorer og Riddere betragtedes som udelukkede og at det Hele egentlig var beregnet paa de Fattige (*οἱ ἄποροι*, Dionys. H. IV, 24. Dio Cass. XXXVIII, 13. Plut. *Cato min.* 26. o. s. v.; jfr. Sall. *or. Lep.* § 11. *or. Lic. Macr.* § 19). Den samme Pris gjaldt

---

[1]) Det er Mommsens Fortjeneste at have gjenindsat dette rigtige Tal efter *schol. Bob.* og Ciceros, Livius's og Asconius's Haandskrifter istedenfor *semisses et trientes*. Det er en lav Pris i Sammenligning med den, som Cicero angiver for sin Tid; den medførte et betydeligt Tab for Staten (Cic. *de off.* II, 21: *magna largitio: exhauriebat igitur ærarium*), men ingenlunde blot et Skin af Betaling, hvilket bekræftes af Ciceros Ytring *pro Sestio* 25, der, rigtignok med utvivlsom Overdrivelse og i ubestemte Udtryk, siger, at det igjennem disse *seni et trientes* indkommende Beløb udgjorde *prope quinta pars vectigalium*.

(Cic. *pro Sest.* 25. Ascon. *ad Cic. in Pis.* p. 124) umiddelbart før Clodius's Lov Aar 58; men *lex Sempronia* havde dog ingenlunde indtil den Tid bestaaet uanfægtet eller uforandret. Foruden at der (*Rhet. ad Her.* I, 12) nævnes et Lovforslag (*lex frumentaria*) af L. Saturninus, hvis Indhold betegnes ved Ordene *de semissibus et trientibus*, og som altsaa synes at have gaaet ud paa Nedsættelsen til en aldeles intetsigende Pris ($^5/_6$ *as*), men som i ethvert Tilfælde strax bortfaldt med de øvrige *leges Appulejæ*, omtaler Cicero (*Brut.* 62. *de off.* II, 21), at en Tribun M. Octavius fik C. Gracchus's Lov afskaffet, dog saaledes, at der beholdtes en ringere Begunstigelse (*modica largitio civibus et rei publicæ salutaris*). Sulla synes efter hans Reformers hele Charakter og efter en Ytring hos Sallust (*or. Lep.* § 11: *populus Romanus . . . ne servilia quidem alimenta reliqua habet*)[1]) ganske at have afskaffet Kornuddelingen; men den indførtes igjen kort efter (Sall. *or. Lic. Macr.* § 19: *repentina ista frumentaria lege*; *quinque modii*), uden Tvivl i det Hele overensstemmende med *lex Sempronia.*[2]) P. Clodius gik nu som Almuetribun Aar 58 langt videre, idet han foreslog og gjennemførte en Lov, hvorefter Kornet skulde uddeles uden al Betaling (Ascon. *ad Cic. in Pis.* p. 124. Cic. *pro. Sest.* 25 og der *Schol. Bob.* Dio Cass. XXXVIII, 13)[3]), og denne Bestemmelse bibeholdtes i den følgende Tid, hvorved det Hele antog Cha-

[1]) Det af Sallust brugte Udtryk synes at sigte til de *quinque modii*, da dette ogsaa betegnes som den sædvanlige Kornration for en Slave (Sen. *Epist.* 80; jfr. Cato *R. R.* 56).

[2]) At den her hos Sallust antydede Lov er den hos Cicero (*in Verr.* III, 70. V, 21) nævnte *lex Terentia Cassia*, efter hvilken Verres som Prætor i Sicilien skulde opkjøbe Korn, er ikke ganske vist, men sandsynligt.

[3]) Dio Cassius's Ord ere forskrevne; der skal staa: *τόν τε σῖτον προῖκα (αὖθις διενέμετο γάρ) μετρεῖσθαι τοῖς ἀπόροις . . . ἐσηγήσατο.* Parenthesen hentyder til den allerede tidligere gjenindførte Kornuddeling efter Ophøret under Sulla. Allerede Aar 62 skal iøvrigt Cato den Yngre for at berolige den efter den catilinariske Sammensværgelse ophidsede Folkestemning have overtalt Senatet til at forøge Udgiften til Kornuddelingen, saa at den udgjorde 1250 Talenter aarlig = omtrent 5,500,000 Kroner (Plut. *Cat. min.* 26. *Cæs.* 8). Det sees ikke, om Udgiftsforøgelsen bevirkedes ved en Prisnedsættelse eller ved Udvidelse af Antallet af de Modtagende.

rakteren af en Forsørgelse ikke blot af Hovedstadens Fattige, men af den hele Pøbel uden nogen Kontrol med Trang og Værdighed.[1]) Hvorvidt der i Tiden imellem Gracchus og Clodius var fastsat nogetsomhelst Antal af Modtagere som Grændse for Uddelingen, og da hvilken Regel for Optagelse imellem disse, derom berettes Intet. En Kontrol maatte der dog føres med, at ikke den samme Person modtog flere Portioner. Cn. Pompejus siges som *præfectus annonæ* Aar 56 at have ladet affatte en Fortegnelse over dem, der fik Korn (ἀπογραφή, Dio Cass. XXXIX, 24); som Motiv angives Hensynet til Orden ved Uddelingen (ὅπως ἔν τε κόσμῳ καὶ ἐν τάξει τινὶ σιτοδοτηθῶσιν), „da mange vare blevne frigivne i Haab om Deltagelse". men de sidste Ord antyde dog, at i den knappe Tid før Pompejus's Udnævnelse en vis Indskrænkning havde fundet Sted. En udtrykkelig Begrændsning og Indskrænkning til et bestemt Antal omtales først ved Julius Cæsar, der i Aaret 46 foretog en Mønstring af den stærkt forøgede Mængde (οὐ κατὰ δίκην ἀλλ' ὥς που ἐν ταῖς στάσεσιν εἴωθε γίγνεσθαι ἐπαυξηθέντος, siger Dio Cassius, altsaa dog med Antydning af tidligere Regel), og fra 320,000 bragte Antallet ned til 150,000 (Dio Cass. XLIII, 21. Svet. *Jul.* 41).[2]) Det sidste Tal giver, naar Enhver fik fem *modii* om Maaneden, altsaa 60 om Aaret, en Totaluddeling af 9,000,000 *modii* eller lidt over

---

[1]) Charakteristisk er det, at i Augusts Tid Slaver frigaves for som Borgere at faa Andel i Kornuddelingen, men saaledes, at de afstode det Modtagne til deres forrige Herrer (Dionys. H. IV, 24). Frigivelse af denne Grund omtales allerede ved Aar 56 f. C. (Dio Cass. XXXIX, 24).

[2]) Det er for Beskaffenheden af nogle af vore Kilder charakteristisk, at Plutarch (*Cæs.* 55) og Appian (*Civ.* II, 102) forvexle denne Revision med en almindelig Folketælling, og, for at gjøre Tankeløsheden fuldstændig, forklare det ringe Antal (150,000 Borgere) af de blodige Borgerkrige uden at tænke paa, at Borgerskabet da omfattede hele Italiens Befolkning og ved Augusts Tid udgjorde over 4,000,000. Naar Forvexlingen ogsaa findes i Udtoget af Livius (CXV), maa man allerede af det brugte Udtryk *recensum egit* formode, at Forkertheden tilhører Excerpisten, ikke Livius; under August kunde dog ingen Romer nedskrive, at Cæsar kun havde forefundet 150,000 Borgere.

518,000 Tønder Hvede, hvis Indkjøbspris for Staten forøgedes ved Udgifterne til Transport, Magasinering og den hele Forvaltning. Om Keisertiden se nedenfor.

Om Bestyrelsen og Forvaltningen af dette hele Anliggende i Republikens Tid vide vi meget Lidet. Kornet tilveiebragtes, da Italien efter Kornavlens Indskrænkning der ikke kunde yde det Fornødne (Varro *R. R.* II, 1. Tac. *Ann.* III, 54), ved Opkjøb i Provindserne, især i Sicilien, Sardinien og Afrika (Varro *l. c.* Cic. *de imp. Pomp.* 12: *tria frumentaria subsidia rei publicæ*), der besørgedes af Statholderne og Qvæstorerne (Cic. *in Verr.* III, 70 ff.: *frumentum emptum*), maaske ogsaa ved Leverance *in natura* af Tiendeforpagterne imod Betaling (Cic. *in Verr.* III, 16). Provindsøvrighederne kunde altsaa anbefale sig ved Iver og Uegennyttighed (Cic. *pro Planc.* 26). Ved Transporten til og Losningen og Oplæggelsen i Ostia medvirkede den Qvæstor, der havde *provincia Ostiensis* (se ovenfor Kap. 5 § 12; private Kornmagasiner i Puteoli nævnes Cic. *de fin.* II, 26). Magasineringen i Hovedstaden og Uddelingen maa nærmest have paahvilet Ædilerne, hvilket bekræftes ved Oprettelsen under Cæsar af to særegne *ædiles Cereales*; i *lex Jul. munic. v.* 15 ff. nævnes kun i Almindelighed *quicumque frumentum populo dabit dandumve curabit.* Cn. Pompejus's extraordinære Udnævnelse (Aar 57) til *præfectus annonæ* paa fem Aar (se Kap. 5 § 18) motiveredes ved den almindelige Bestyrelses Utilstrækkelighed til under de vanskelige Forhold at tilveiebringe den fornødne Forsyning. Om de fastere og mere udviklede Former i Keisertiden se nedenfor.

Anm. 1. Til den offentlige Omsorg for en billig *annona* sluttede sig som et for den aristokratiske Republik charakteristisk Supplement ikke blot Ædilernes, men ogsaa Privates Uddeling af andre Levnetsmidler, navnlig Kjød (*visceratio*) og Olie, samt Bespisning (*epulæ*) af Almuen ved særlige Leiligheder, især Begravelser i store Familier. Allerede ved Aar 328 omtaler Livius (VIII, 22) en *visceratio data populo* af en M. Flavius ved hans Moders Begravelse (et senere Exempel Liv. XXXIX, 46); Uddeling af et vist Antal *congii olei* af P. Scipio, den senere Afrikanus, som Ædil nævnes Liv. XXV, 2 (jfr. om M. Sejus Plin. *H. N.* XV, 2). Be-

værtning af Folket ved Begravelse omtales oftere, f. Ex. Liv. XLI, 28 ved Aar 174. Cic. *pro Mur.* 36 ved Scipio Afrikanus den Yngres Ligfærd o. s. v. Cicero (*de off.* II, 17) siger, at for ikke længe siden, *nuper*, havde en Orestes (af *gens Aufidia*) havt stor Ære af under Navn af Tiende, *decumæ*, at give *prandia in semitis* (paa Gadefortovene); kort foran (II, 16) forbinder han som Ting, hvorpaa Penge ødes, *epulæ*, *viscerationes*, *munera gladiatoria*, *ludi* og *venationes*. L. Sulla Faustus gav i Anledning af sin Faders, Diktatorens, Ligfærd ikke blot Gladiatorlege, men beværtede Folket, *εἱστίασε τὸν δῆμον*, prægtigt og gav gratis Bad og Olie dertil (Dio Cass. XXXVII, 51). Alt Tidligere af denne Art overbød Cæsar ved Triumphen *ex Africa* Aar 46, da han ikke blot beværtede Folket, men foretog en overordentlig Uddeling af Korn og Olie samt rede Penge til de Samme, der fik *frumentum publicum* (*τῷ σιτοδοτουμένῳ ὄχλῳ*, Dio), og eftergav Husleie indtil et vist Beløb, det Sidste efter Ciceros Antydning rigtignok paa Huseiernes Bekostning (Dio Cass. XLIII, 21 og XLII, 51. Svet. *Jul.* 38. Cic. *de off.* II, 23).[1] Man føler, at man befinder sig ved Overgangen til Keiserdømmets *panem et circenses*.

Anm. 2. Som en overordentlig Statsudgift i Forsvarsvæsenets Interesse kan paa en Maade ogsaa betragtes Kolonianlægene, forsaavidt en stor Del Statseiendom (*ager publicus*), gammel eller nyerhvervet, anvendtes dertil og det første Anlæg vel ogsaa medførte nogle direkte Pengeudgifter. Langt mere fremtræder dog som extraordinær Borgerforsørgelse de senere Ageruddelinger fra Gracchertiden af, tildels endog forbundne med Pengehjælp (se § 6).

§ 5.

Statsindtægter: Domæne, *ager publicus; possessio, possessores agri publici.*

Den romerske Stats Indtægter fremkom regelmæssig af offentlige Eiendomme (*res publicæ*), særlig Domæne i strengere Forstand, liggende Grunde og Jordeiendomme,

[1]) Sveton siger: *Populo præter frumenti denos modios ac totidem olei libras trecenos quoque nummos, quos pollicitus olim erat, viritim divisit, et hoc*

og af direkte og indirekte Skatter og Afgifter af Borgere og Undersaatter, samt Monopoler, extraordinært af Erhverv i Krigen, Bytte og Kontributioner. Staten eiede i Hovedstaden eller dens Nærhed [1]) foruden *loca publica* (deriblandt *viæ*) og Bygninger og Anlæg til hellig eller offentlig Brug, som ikke gave nogen Indtægt, undtagen forsaavidt *servi publici* og andre ganske underordnede Betjente deri fandt Bolig, enkelte Bygninger og Anlæg, der indbragte en Leie eller Brugsafgift, som f. Ex. de udleiede *tabernæ* ved Forum eller i gamle Dage Vandledningerne (Front. *de aquis* 94 og 95); dog var denne Indtægt aldeles forsvindende. Desto vigtigere var Indtægten af alle Slags liggende Grunde udenfor Hovedstaden, der vare Gjenstand for Brug og Bedrift, først og fremmest egentlig Landeiendom, *ager publicus*, dels Pløieland, *arvum*, dels *silvæ* og *pascua*, dernæst *metalla*, *lacus*, *flumina* (Polyb VI, 17: *ποταμοί, λιμένες, κηπία, μέταλλα, χῶραι*). Til den egentlige Landeiendom, *ager publicus*, knyttede sig de yderst vigtige og i Statens Interesse dybt indgribende *leges agrariæ* med de dem ledsagende Bevægelser, saa at denne Gjenstand her bliver særskilt at betragte under Et, ikke blot under Synspunktet af Indtægtskilde, og da først særlig med Hensyn til Italien. [2])

---

amplius centenos pro mora. Annuam etiam habitationem Romæ usque ad bina millia nummum, in Italia non ultra quingenos sestertios remisit. Adjecit epulum ac viscerationem, et post Hispaniensem victoriam duo prandia.

[1]) Udenfor Rom eiede Staten af denne Art, med Undtagelse af *viæ*, vistnok kun ganske enkelte Helligdomme (f. Ex. *templum Jovis Latiaris* paa Albanerbjerget, *templum Junonis Sospitæ* i Lanuvium i Forening med Municipiet) og meget faa offentlige Bygninger f Ex. Magasiner i Ostia); Resten betragtedes uden Tvivl som Municipaleiendom, skjøndt Frontin (*de contr. agr.* p. 56) i en Tid, da Rigsbegrebet var anderledes udviklet, siger: *solum lucorum sacrorum in Italia indubitate populi Romani est, etiamsi in finibus coloniarum aut municipiorum.*

[2]) Efterretningerne om denne Gjenstand ere baade i Forhold til dens Vigtighed meget ufuldstændige og fremtræde i en høist utilfredsstillende Skikkelse, idet det første i Tiden langt tilbageliggende Hovedafsnit, *lex Licinia*, af Livius er behandlet overordentlig flygtigt, uden Interesse for at klare sig selv de længst forsvundne Forhold og give sine Læsere en bestemt og fast Forestilling om Sagen selv, uafhængig af rhetorisk Skildring af Personer og Partier, og vi for det andet Hovedafsnit, Gracchertiden, ved Siden af de saare magre Udtog af Livius kun have sildigere, især græske Forfatteres Beretninger,

Fra den alleræIdste Tid af var en vis Del af Folkets Landomraade udsondret som Statseiendom og henlagt dels til Kultus, dels til Kongens Underhold (Cic. *de rep.* V, 2: *agri arvi et arbusti et pascui lati atque uberes definiebantur, qui essent regii.* Dionys. H. III, 1; jfr. Fortællingen hos Liv. II, 5 om *campus Martius* som en Del af det kongelige Agerland). Denne Domæne udvidedes derefter jevnlig og betydelig ved heldige Krige og Erobringer, idet mellem Fredsbetingelserne idelig nævnes *pars agri adempta*, stundom *duæ partes* (²/₃) eller *populi agro multati* (mange efter den store latinske Krig, Liv. VIII, 11—12), og det saaledes Erhvervede naturligvis blev hele Folkets Eiendom, forsaavidt det ikke strax eller senere ved særlig Foranstaltning gik over til Privateiendom, enten ved Anvisning og Uddeling, *assignatio*, eller ved Salg, *venditio* (Plut. *Ti. Gracch.* 8). Uddelingen skete enten uden videre til Borgerne enkeltvis, *viritim* (*ager viritanus*), som allerede i Kongetiden (Cic. *de rep.* II, 14 om Numa) og siden, f. Ex. efter Erobringen af Veji (Liv. V, 30), dog dette i den ældre Tid vel kun i Byens Nærhed (endnu Liv. VIII, 11 *ager Latinus*), eller i Form af Kolonianlæg (se Kap. 7 § 4).[1] Salget til Fordel for Statskassen besørgedes af Qvæstorerne, hvoraf Navnet *ager quæstorius* (Hygin. *de cond. agr.* p. 115; *agri quæstorii et vectigales*, Hygin. *gener. controv.* p. 125 o. s. v.). Enhver saadan Disposition over Domæneland maatte vedtages ved en Folke-

---

for hvem den romerske Fortid med dens Indretninger stod i et høist uklart Lys (Plutarch og Appian, den Sidste lige vigtig og konfus ogsaa ved total Sammenblanding af *cives Romani rustici* med de italiske *socii*, hvilke sidste han snart lader være *possessores agri publici*, snart deltage i Uddelingen deraf, f. Ex. *Civ.* I, 29 36). Cicero berører i Talerne *de lege agraria* ikke de ældre Forhold, men giver dog der og andensteds vigtige Notitser. Landmaalingsskribenterne behandle egentlig kun *ager publicus* som overgaaende eller overgaaet til *ager privatus* og fra et særlig technisk Standpunkt, men indeholde dog visse vigtige Begrebsbestemmelser og retlige Angivelser. Om en vigtig Indskrift (en *lex agraria*) se nedenfor. Væsentlig Fortjeneste af en rigtigere Opfatning har Niebuhr, men fordunklede den noget ved Ensidighed og urigtige Tilsætninger.

[1]) Liv. VI, 21 adskilles tydelig *quinqueviri agro Pomptino dividendo* og *tresviri Nepete coloniæ deducendæ.*

beslutning, der efter sit Indhold var en *lex agraria*, hvorved ingenlunde i den ældste Tid maa tænkes paa noget Revolutionært, uagtet der naturligvis altid kunde være en Strid imellem Statens Interesse og Individers eller bestemte Klassers. [1]) Naar den første *lex agraria*, der nævnes (vel at mærke dog kun den første i Republikens Tid), Konsulen Sp. Cassius Viscellinus's Lovforslag i Aaret 486, ledsagedes af saare heftige Bevægelser, saa dreiede Striden sig for en væsentlig Del om et særligt Spørgsmaal, nemlig Latinernes og Hernikernes Delagtighedsret som Mederhververe og Medeiere af det, der skulde uddeles (Liv. II, 41. Dionys. H. VIII, 61. 70. 71 og især 74); men lignende Bevægelser gjentage sig i den næste Tid (Liv. II, 54. Dionys. H. IX, 32. 37. 57) uden hin Komplikation. Overgangen til Privateiendom ledsagedes af en omhyggelig Afmaaling og Inddeling i regelmæssige Figurer og nøiagtig Fastsættelse af Grændseskjel, saaledes at disse Skjel ogsaa senere let kunde udfindes; Alt i Henhold til den faste romerske Landmaalingsvedtægt (*limitatio, limites, cardines* o. s. v.), hvis af de saakaldte *scriptores agrimensores* opbevarede Detail her ingen Interesse har, medens det tilbageblivende Domæneland savnede omhyggelig Bestemmelse (Sic. Fl. *de condic. agr.* p. 138). [2]) Til Uddeling egnede sig imidlertid oprindelig (som allerede er bemærket af App. *Civ.* I, 7) kun allerede dyrket eller dog let dyrkeligt Land, der tillige var nogenlunde sikret imod fjendtlige Anfald (hvilket Sidste tildels opnaaedes ved selve Kolonianlæget); tilbage som *publicum* blev da først og fremmest Skov og Græsgange, *pascua*, især

---

[1]) Naar hos Livius i de første Bøger oftere kun nævnes Senatet (f. Ex. IV, 44; endnu VIII, 12 bebreides det *patres*, at *ager* var *maligne divisus plebei*), er dette kun den sædvanlige, ovenfor i Kap. 4 omtalte Forglemmelse af Folkets endelige Beslutning, og der ligger deri alene den Sandhed, at slige Love i rolige Tider ikke let kom istand uden Senatets Initiativ og Understøttelse.

[2]) Det Hele, saaledes som det skildres hos *scriptores agrimensores*, er dog uden Tvivl fuldstændigere udviklet i de senere Militærkoloniers Anlægstid, og nogle Enkeltheder (f. Ex. *aes* som en Art Matrikelkort paa en Kobbertavle, der vel opbevaredes i vedkommende Kolonis Arkiv ere da komne til.

i Bjergegne. Disse Græsgange overlodes da Private til Benyttelse imod en Afgift efter Kreaturernes Antal, *scriptura*, men saaledes, at Staten ikke selv i Detail befattede sig hermed, men distriktsvis bortforpagtede Græsningsretten og Retten til derfor at oppebære Afgift af de enkelte Benyttere, og denne specielle Klasse af *publicani* kaldtes *scripturarii* (Lucil. *ap. Non.* p. 37; *scripturarius ager* hos Festus *s v.*). At denne Indtægt for Statskassen ikke var ubetydelig, fremgaar dels af Ciceros og Plinius's Vidnesbyrd (Cic. *de leg. agr.* I, 1. Plin. *H. N.* XVIII, 1: *etiam nunc in tabulis censoriis pascua dicuntur omnia, ex quibus populus reditus habet, quia diu hoc solum vectigal fuerat*), dels af den hos Livius oftere omtalte Indskriden imod *pecuarii*, de større Kvægholdere (X, 23. 47. XXXIII, 42. XXXV, 10).[1] (Om store Kvægholdere, *pecuarii*, i Provindserne med talrige Slaver ved Kvæget se Cic. *in Verr.* II, 6. Diod. Sic. XXXIV—XXXV *fr.* 27. 28; II p. 599 Wes.)

Men af det Land, der ikke strax kunde uddeles eller afhændes som Agerland, var der meget, som egnede sig til Opdyrkning, især for velhavende Folk, der kunde bruge Slaver til Arbeidet og vente noget paa Indtægten; denne Opdyrkning laa, naar dermed forbandtes Ydelsen af en Afgift, i Statens egen Interesse. Det tillodes altsaa i den ældste og ældre Tid private Mænd at tage sig, *occupare*, Stykker af sligt Land til Dyrkning, og Brugen og Besiddelsen af det Opdyrkede sikredes dem imod Erlæggelse af en Afgift. Dette er *ager occupatorius* (Sic. Fl. *de condic. agr.* p. 138, hvor ogsaa anføres Navnet *arcifinalis*). Afgiften, der hos Plutarch (*Ti. Gracch.* 8) i Almindelighed betegnes som *ἀποφορὰ οὐ πολλή*, angives hos Appian (*Civ.* I, 7) til 1/10 af Sæd, 1/5 af Afgrøden af Vin- og Olieplantninger (*δεκάτη τῶν σπειρομένων, πέμπτη τῶν φυτευομένων*). Herved bliver

---

[1]) Det kan synes, at *scripturarii* vare nærmere til at optræde imod *pecuarii*, der sendte for mange Høveder paa Græs, men dels var der vel tidligere ligesom ved C. Gracchus's Lov Bestemmelser om, hvor store Hjorde overhovedet en enkelt Mand maatte have paa offentlig Græsgang, dels kunde Naboer til den offentlige Græsgang overskride Grændsen, og *scripturarii* maatte da søge deres Ret hos Ædilerne.

altsaa *ager publicus* tillige *ager vectigalis* (Svet. *Jul.* 20) i Modsætning til *ager privatus*, der i Borgerstatens Omraade (efter Forbundskrigen altsaa i hele Italien) ikke var underkastet nogen Grundskat, men kun beskattedes igjennem Eierens Formueskat, *tributum* (se § 8). Mærkelig er i denne Henseende Beretningen hos Livius (XXXI, 13) om, at i Aaret 200 f. C. endel Stykker af temmelig nærliggende *ager publicus* (*intra quinquagesimum lapidem*) overdroges Private som Betaling for en Del af deres Krav paa den udtømte Statskasse, saaledes at der, for dog paa en Maade at vedligeholde Charakteren af *ager publicus*, paalagdes en nominel Afgift, en *as* for hvert *jugerum.*[1]) Den saaledes af Private imod Afgift indtagne og opdyrkede *ager publicus* blev da for Ihændehaverne (*possessores*, under dette Navn idelig omtalte hos Livius) en Art i Familien forplantet og ved Handel overdrageligt Arvefæste (Cic. *de off.* II, 22: *agrum multis annis aut etiam sæculis ante possessum*; App. *Civ.* I, 10 omtaler Familiebegravelser paa nedarvet *ager publicus* og Land af denne Art som Underpant for Medgift og deslige). Det er en fuldkommen forkert, af senere Tribundeklamationer og Skribenternes egne Misforstaaelser frembragt Opfattelse, naar Livius og især Dionysius tænke sig denne Besiddelse af *ager publicus* som fremkommen ved Vold og ligefrem Uret (Liv. II, 41: *criminabatur.* IV, 51: *possesso per injuriam agro.* 53. VI, 5. Dionys. H. IV, 9. X, 23. 36. 37. VIII, 70: *Λόγῳ μὲν ἦν δημοσία ἡ χώρα, ἔργῳ δὲ τῶν ἀναιδεστάτων καὶ σὺν οὐδενὶ δικαίῳ κατεσχηκότων πατρικίων*). At i den ældste Tid Mænd af patricisk Slægt vel fornemmelig have vundet slig *possessio*, men at ikke heller Plebeierne fra meget gammel Tid af have været udelukkede, er udviklet i Kap. 2 § 2.[2]) Men Staten tabte ingenlunde sin Eiendomsret over den i Besiddelse tagne og værende *ager publicus*, over hvilken der efter romerretlige Begreber aldrig kunde vindes Hævd;

---

[1]) Naturligvis fik det paa denne Maade overdragne Land i Virkeligheden Charakteren af Privateiendom ligeoverfor de senere *leges agrariæ.*

[2]) At det hele romerretlige Begreb *possessio* i Modsætning til Eiendomsret skulde være udgaaet fra denne ganske særlige Art af Besiddelse, er en ugrundet Paastand; se Kap. 8 § 6.

Besiddelsen kunde derfor efter streng Ret kaldes tilbage, omend denne Tilbagekaldelse især efter lang Tid maatte vække Betænkeligheder og vanskelige Billighedsspørgsmaal.

§ 6.

Fortsættelse, *lex Licinia* og de følgende *leges agrariæ*.

Besiddelsen vandt efterhaanden saameget i Værdi, at Afgiften kunde synes at være et ringe Vederlag for Statens Ret, og Misundelse opstaa; men i ethvert Tilfælde maatte ved enhver ny Udvidelse af Domænen paa Grund af nye Erobringer en stærk Modsætning fremtræde imellem deres Interesser, der ønskede den gamle Besiddelsesmaade anvendt ogsaa, hvor Betingelserne for den ikke længere vare tilstede, og deres, der antoge, at baade Statens og Borgernes almindelige Velstand mere vilde fremmes ved Overgang af det Vundne til *ager privatus*, ved Salg eller Uddeling, altsaa imellem Ynderne af store Besiddelser og dem, der begunstigede Udstykning. Hertil kom, at Enkelte ved Kjøb og paa anden Maade, maaske ikke altid uden slette Midler, samlede store Masser af offentligt Agerland, som udelukkende dyrkedes af Slaver, hvorved en fri og kraftig lavere Landbostand fortrængtes.[1]) Heraf fremkom altsaa en Bestræbelse for at indskrænke Benyttelsen af *ager publicus* i Form af *possessio* og at begrændse den Enkeltes Delagtighed heri, og denne Bestræbelse, der nødvendig havde et demokratisk Præg og fra et aristokratisk Standpunkt saaes med Ugunst (jfr. Ciceros forsigtige Ytringer om *leges agrariæ* i II *de leg. agr.* 5), fik sit Udtryk i den af C. Licinius Stolo første Gang Aar 376 (paa en Tid, da Romerne endnu kun besade *ager publicus* i Latium, Sabinerlandet og det nærmeste Sydetrurien) foreslaaede og sluttelig Aar 367 antagne *lex de modo agri*, om Grændsen for Agerbesiddelse, hvis Indhold Livius (VI, 35) angiver som gaaende ud paa: *ne quis plus quingenta jugera*

---

[1]) Dog dannedes de *latifundia*, over hvis Skadelighed for Italiens Frugtbarhed og Befolkning der klages hos Skribenterne Liv. VI, 12. Plin. *H. N.* XVIII, 35. App. *Civ.* I. 7. 9. Plut. *Ti. Gracch.* 8 ff.), ingenlunde blot af *ager publicus*.

agri possideret, og paa samme Maade Varro (*R. R.* I, 2: *lex Licinia vetat plus D jugera habere civem Romanum*) og Vellejus Paterculus (II, 6: *Ti. Gracchus vetabat quemquam civem plus quingentis jugeribus habere, quod aliquando lege Licinia cautum erat*).[1]) I denne Angivelse (ligesaa vel som i Antydningerne af *lex Licinia* hos Valerius Maximus, Columella og Plinius i de nedenfor staaende Steder) er imidlertid ved en Skjødesløshed, der kun kan forekomme den ubegribelig, som ikke ved, hvor letfærdig, overfladisk og uden tilbørlig Begrændsning Oldtidsforholdene opfattedes og udtryktes i en senere Tid, da Forestillingerne derom ingen praktisk Betydning havde, forbigaaet den væsentligste Bestemmelse, nemlig at Loven, ligesom alle andre romerske *leges agrariæ* (Cic. *de leg. agr.* II, 25: *omnibus legibus agris publicis privatos esse deductos*. 26: *qui agros publicos possident*), udelukkende angik *ager publicus*, og denne Forbigaaelse, som man selv i den nyeste Tid har villet benegte, har fremkaldt den største Forvirring.[2]) Den rette Sammenhæng fremgaar ikke saameget af Navnet *possessio* og *possessores*, skjøndt den stadige Brug af dette Navn har ikke ringe Betydning, som først af Sagens Natur, da en Indskrænkning i Borgernes Ret til Erhverv af Privateiendom og Anbringelse af deres Formue just i Jordeiendom ikke har Berøring med nogen anden Retning i Romerstaten og tvertimod paa det Stærkeste strider imod dennes aristokratisk-timokratiske Charakter; hvorhos desuden en saadan Indskrænkning ved *ager privatus* kun vilde have ført til Privatsalg til andre Eiere, men ikke til Inddragelse under det Offentlige og Uddeling, *assignatio*,

[1]) Et *jugerum* udgjorde (240 × 120) 28,800 Kvadratfod; men da den romerske Fod var lidt mindre end den danske, kan et *jugerum* uden synderlig Feil regnes = ½ Tønde Land dansk Maal (28,000 Kvadratfod), og 500 *jugera* blive altsaa omtrent 250 Tønder Land, vel at mærke italisk frugtbar Grund

[2]) Aldeles tilsvarende er hos Livius Forbigaaelsen af Bestemmelsen *sine suffragio* ved den de Undertvungne tildelte *civitas* og af *Latinæ* ved Angivelsen af Antallet af de romerske Kolonier i den anden puniske Krig (begge Forglemmelser i anden Form ogsaa hos Vellejus), for ikke at tale om Forglemmelsen af *tribus rusticæ* i Beretningen om Servius Tullius's Inddeling af Folket i Tribus.

hvorpaa *lex Licinia* udtrykkelig gik ud (Liv. VI, 36: *bina jugera*). Dernæst fremgaar det Samme af den hele Forhandling om Loven, ved hvilken der hos Livius aldrig er Tale om Krænkelse af virkelig Eiendom, men i de umiddelbart forudgaaende Ytringer og Klager udtrykkelig blot nævnes *ager publicus* (Liv. VI, 5. 14), men fremfor Alt paa det Utvetydigste af de fuldstændigere Beretninger om Gracchernes Lovgivning og dennes Forhold til *lex Licinia*, af hvilke Appian og Plutarch (*Ti. Gracch.* 10) betegne den som en Gjentagelse og lidet modificeret Udførelse. Thi at *lex Sempronia* ene angik *ager publicus*, siges paa det Udtrykkeligste, foruden af Appian og Plutarch, af Cicero (*de leg. agr.* II, 5) og Livius (*Epit.* LVI); kun Vellejus Paterculus udtaler sig ligesaa forkert om *lex Sempronia* som om *lex Licinia*. Hertil kommer, at Appian just knytter sin Udvikling af Opstaaelsen og Benyttelsen af *ager publicus* til *lex Licinia*, ligesom han endelig ogsaa omtaler, at Loven indeholdt en Bestemmelse om Antallet af de Kvæghøveder, som en enkelt Mand maatte lade græsse paa de offentlige *pascua* (100 Høveder Stortkvæg, 500 Smaatkvæg).[1]

Beretningerne antyde, at *lex Licinia* kun vanskelig og neppe fuldstændig gjennemførtes mod Bestræbelserne for at omgaa den ved kløgtige Paafund, Bestræbelser, som selve dens Ophavsmand skal have deltaget i (Liv. VII, 16. Val. Max. VIII, 6, 3. Plin. *H. N.* XVIII, 17. Colum. *R. R.* I, 3. Dionysius, Plutarch, Aurelius Victor). Iøvrigt synes denne Lov ved Siden af, at den inddrog til Statens Raadighed endel af, hvad der hidtil havde været benyttet af *possessores*, at have maattet give disse en større Sikkerhed for, hvad de beholdt indenfor den bestemte Grændse. Men efter *lex Licinia* forøgedes *ager publicus* ikke lidet ved nye Erobringer i fjernere Dele af Italien, medens paa den anden Side ogsaa store Masser af slige nye Erhvervelser ved *leges agrariæ* uddeltes imellem Borgerne, saasom efter Curius Dentatus's Seire over Sabinerne, Samniterne og Pyrrhus (*septena jugera*,

[1]) Enkelte Misforstaaelser og Forkertheder om *lex Licinia* hos Senere forbigaaes, f. Ex. hos Aur. Vict. *v. ill.* 20, der lader den forbyde, at nogen Plebeier (!) maatte have over 100 *jugera*.

Val. Max. IV, 3, 5; jfr. Plin. *H. N.* XVIII, 18, Plut. *Apopht. Imp. Rom.* 1, Eusebius), dernæst i Aaret 232 ved *lex Flaminia ager Picens et Gallicus* (Polyb II, 21. Cic. *Cato* 4. *Brut.* 14), i Aaret 201 Domænelandet i Samnium og Apulien til Scipios Veteraner (Liv. XXXI, 4. 49; jfr. XXXII, 1; Uddelingen skete ved Decemvirer, valgte under Ledelse af *prætor urbanus* efter Senatets Foranstaltning, med to *jugera* for hvert Tjenesteaar).[1] Hvorvidt der nu ved denne erhvervede Domæne, forsaavidt der ikke strax paa den anførte Maade disponeredes over den, indtraadte en *occupatio* og *possessio* af samme Art som den tidligere, siges ikke, men synes dog for en Del at maatte sluttes af Beretningerne om *leges Semproniæ agrariæ*, medens det paa den anden Side vel er muligt og sandsynligt, at der efterhaanden, især ved nærliggende og fra Begyndelsen af fuldkommen sikker *ager publicus* (f. Ex. *ager Campanus* efter den anden puniske Krig), indtraadte en anden Benyttelse ved Bortforpagtning paa Aaremaal. Medens der i Steder hos Dionysius (VIII, 73. 75. 76) og Plutarch (f. Ex. *Ti. Gracch.* 8), hvor dette betegnes som det Almindelige, finder en aabenbar Forvexling Sted enten med Uddeling eller med *possessio*, omtaler Appian (*Civ.* I, 7) Bortforpagtning af dyrket Land (ἐξεμίσθουν) i Modsætning baade til Uddeling og Salg og til *occupatio* af udyrket Land. Hos Livius (XXVII, 11) berettes ved Aar 209, at Folket efter Foranledning fra Senatets Side vedtog, *ut censores agrum Campanum fruendum locarent* (jfr. en Tillægslov fra Aar 172 i XLII, 19), hvilket ikke vel kan forstaaes om Bortforpagtning af Tiende og anden Afgift, medens man vel heller ikke kan tænke sig en Bortforpagtning af smaa Lodder udført af Censorerne. Cicero (*de leg. agr.* II, 31) taler om en paa *ager Campanus* hjemmehørende og der født Befolkning, *plebs*, uden at antyde, at denne *plebs* forstyrredes i en lang og nedarvet Besiddelse, *possessio*, hvad han neppe

---

[1]) En Gave til en til Romerne overgaaet Macedoner af 200 *jugera* romersk Domæneland i det tarentinske Distrikt omtales Liv. XLIV, 16. Vigtigere er Bosættelsen af et Antal af 40,000 Ligurer paa *ager publicus* i Samnium Aar 180 (Liv. XL, 38).

havde undladt, hvis det havde været Tilfældet.[1]) Hyginus (*de contr. agr.* p. 116) omtaler i Modsætning til uddelt Agerland andet Land, der overlodes *mancipibus ementibus, id est conducentibus in annos centenos.* Skal der altsaa hos Cicero ved *ager Campanus* tænkes paa Overdragelse paa lang Tid i store Lodder, der udstykkedes til mindre Forpagtere? I ethvert Tilfælde forefandt Tiberius Gracchus i Italien en betydelig Masse *ager publicus* samlet i *latifundia* af *possessores.*

Men fra de puniske Kriges Tid af opstod der tillige *ager publicus populi Romani* udenfor Italien i Provindserne. Der er nogen Vanskelighed ved overalt skarpt at opfatte Forholdet herved, fordi der tillagdes Romerfolket en Overeiendomsret over alt Provindsland, hvoraf dettes Tiendepligtighed og Skattepligtighed i Modsætning til Italiens Frihed for Grundskat afledes (Gaius II, 7: *in eo solo dominium populi Romani est vel Cæsaris, nos autem possessionem tantum et usumfructum habere videmur*), hvorved *ager privatus vectigalisque* (*lex agrar. a.* 111 *v.* 49. 65) i Provindserne tildels kom under lignende Vilkaar som *ager publicus* i Italien, men den særlige og virkelige *ager publicus* fremtræder dog meget bestemt som Gjenstand for anden Ret og Behandling. I Ciceros Taler *de lege agraria* (I, 2. II, 19) nævnes saadanne *agri publici*, hvorover der efter Servilius's Lovforslag skulde disponeres ved Salg i Sicilien (*ager Recentoricus*, II, 21), Spanien (*propter Carthaginem novam*), Afrika (*ipsa vetus Carthago*), Achaia (*ager Corinthius*); navnlig bleve overvundne Kongers og Dynasters Domæner Romerfolkets Eiendom, og saaledes nævnes hos Cicero (*de lege agr.* II, 19) *agri Bithyniæ regii, Attalici agri in Chersoneso, in Macedonia qui regis Philippi sive Persæ fuerunt, Cyrenenses qui Apionis fuerunt* o. s. v., og der tilføies ved et Par af disse store Domænestrækninger, at de pleie *locari a censoribus.*[2]) *In Verr.* III, 6 siges, at der i Sicilien i Modsætning til de allerfleste Byers Distrikter,

[1]) Dog bruges Udtrykket *colitur et possidetur a plebe*, men dette kan let forstaaes om en simpel Ihændehaven paa den Tid.

[2]) Det hedder ogsaa sammesteds *agri Bithyniæ regii, quibus nunc publicani fruuntur*, hvorved maa betegnes noget Andet end Forpagtningen af Afgiften af det almindelige Provindsland efter *lex Sempronia* (se § 9 a).

der blot vare tiendepligtige og hvis Tiender bortforpagtedes i Sicilien selv efter Kong Hieros Lov (*lex Hieronica*), var nogle ganske faa Stæder, hvis Agerland, efter ved Erobring at være blevet romersk Domæne, dog var blevet dem tilbagegivet, og som bortforpagtedes af Censorerne i Rom (*quarum ager quum esset publicus populi Romani factus, tamen illis est redditus*; *is ager a censoribus locari solet*). Man har paa Grund af Ordet *redditus* forstaaet Bortforpagtningen om en Bortforpagtning af Tienden; men herimod strider (foruden at Cicero ellers overalt om Tienderne siger *venire*, ikke *locari*) et andet Sted hos Cicero (*in Verr.* V, 21), hvor det siges, at de, som drive dette Land, *qui publicos agros arant*, have at yde en bestemt Afgift *ex lege censoria*, hvilke Ord paa ingen Maade passe paa den efter Afgrøden varierende Tiende. Der maa vel altsaa dog tænkes paa virkelig Forpagtning, saa at Ordet *redditus* kun antyder, at Byernes Indbyggere ved Forholdene og maaske ogsaa ved visse Bestemmelser havde lettere Adgang end Andre. Om Noget, der lignede *occupatio* og *possessio* i Italien, kunde der i Provindserne ikke være Tale.

I Italien gjenoptoge Graccherne den for *lex Licinia* til Grund liggende Tanke under forandrede og mere forviklede Forhold, idet de ved at gjøre Statens strengt juridiske Ret gjældende ligeoverfor *possessores*, af hvilke maaske nogle havde misbrugt og misbrugte deres Stilling til Fortrædigelse af de mindre Jordbrugere, stræbte at skaffe fri Raadighed over en betydelig Del *ager publicus* og ved Uddeling af denne i mindre Lodder at befri Hovedstaden og maaske ogsaa andre Borgerkommuner for en Del af Proletariatet og at forvandle dette til en dygtigere Bondebefolkning. Ti. Gracchus's Lovforslag i denne Retning, der Aar 133 f. C. vedtoges efter den stærkeste Modstand af Senatet og største Delen af Ridderstanden (*lex Sempronia agraria*), var efter Appians udtrykkelige Vidnesbyrd (*Civ.* I, 9) i sin første Del, *de modo agri*, en Fornyelse af Bestemmelsen i *lex Licinia* om 500 *jugera* som Maximum for en enkelt Borgers Besiddelse og Benyttelse af *ager publicus*, men med Tilføielse af 250 *jugera* for hver Søn *in patria potestate* og med udtrykkelig Sikring for alle Tider af den hidtidige Besiddelse inden denne

Grændse (App. *Civ.* I, 11; se foruden Appian, der alene omtaler den sidste vigtige Bestemmelse, Plut. *Ti. Gracch.* 8 ff. Liv. *Epit.* LVIII. Vell. Paterc. II, 2. 6. Aur. Vict. *v. ill.* 64; Hentydninger paa flere Steder hos Cicero, f. Ex. *de leg. agr.* II, 12. *pro Sest.* 48)[1]; Resten skulde Besidderne afgive til fri Raadighed. En Kommission af tre Mænd skulde afgjøre alle Spørgsmaal om Eiendommenes Retsforhold (*quis publicus, quis privatus ager esset*) og derefter uddele det Indvundne i Lodder af bestemt Størrelse til fattige Borgere. (Om Størrelsen af Lodderne og de enkelte Regler for Uddelingen berettes Intet; Kolonianlæg antydes ikke, altsaa skete Uddelingen *viritim.*) For at sikre Opnaaelsen af Uddelingens Hensigt, bestemtes det, at Modtagerne ikke (naturligvis inden et vist Antal Aars Forløb) maatte sælge deres Lodder, en Bestemmelse, der, hentet fra de ældre Kolonianlæg, gik over i Sullas Lov om Militærkolonier (Cic. *de leg. agr.* II, 28). Plut. *Ti. Gracch.* 14. Aur. Vict. *l. c.* og Oros. V, 8 omtale et Lovforslag af Gracchus om, at de paa samme Tid Romerne efter Kong Attalus af Pergamums Testament tilfaldne Pengesummer skulde uddeles til de fattige Modtagere af Agerland som Understøttelse til Driften; efter Udtoget af Livius LVIII gik Lovforslaget tvertimod ud paa, at Pengene skulde udbetales til fattige Borgere, som ikke kunde faa Andel i Uddelingen uden at nedsætte Loddernes Størrelse. Det berettes udtrykkelig (Cic. *de leg. agr.* I, 7. II, 29), at Gracchus's Lov ikke berørte *ager Campanus* og den dertil grændsende *ager Stellas.*[2])

Efter Ti. Gracchus's Død vedblev Kommissionen, der først havde bestaaet af ham selv, hans yngre Broder samt hans

---

[1]) Naar i Udtoget af Livius og hos Aurelius Victor nævnes 1000 *jugera* istedenfor 500, ligger deri vel en Antydning af Tillæget for Børn. Hvad der hos nogle Nyere anføres om særlig Godtgjørelse for det Inddragne og de derpaa anvendte Omkostninger, beror paa en Misforstaaelse af Appians Ord (*c.* 11), der betegne de beholdte 500 *jugera* som tilstrækkelig Godtgjørelse.

[2]) I *liber coloniarum* (*Script. agrim.* p. 242) nævnes *triumvirales lapides Gracchani* som Erindringer om den gracchanske Ageruddeling; nogle slige ere komne til os, og Indskrifterne paa dem findes i *C. I. L.* I *n.* 552 ff.

Svigerfader App. Claudius, at bestaa, suppleret med to nye Medlemmer, og at arbeide, men under saa stor Vanskelighed og Modstræben, at Sagen for en stor Del gik istaa og megen Forvirring opstod (App. *Civ.* I, 18—21). I Aaret 122 gjenoptog C. Gracchus som Tribun i det Væsentlige Broderens Planer (Liv. *Epit.* LX. App. *Civ.* I, 22 ff. Plut. *C. Gracch.* 5 ff.), ikke blot ved Uddeling *viritim*, men især ved Anlæggelse af Kolonier, tildels udenfor Italien, f. Ex. *colonia Junonia* paa Karthagos Grund, i hvilken Retning han fandt en Konkurrent i M. Livius Drusus. Ogsaa efter C. Gracchus's Fald opretholdtes *leges Semproniæ*, skjøndt ikke uden Bestræbelser paa at omgaa dem og svække deres Virkning (f. Ex. ved Ophævelse af Forbudet imod Salg af de anviste Lodder, App. *Civ.* I, 27, saa at det blev muligt for de tidligere *possessores* atter at samle en Del af det Afstaaede); men Efterretningerne herom ere for ufuldstændige og uklare til at give et tilfredsstillende Billede af Kampen og den successive Udjævning af Forholdene.[1]) Saa meget synes at staa fast, at med Undtagelse af *ager Campanus* og *Stellas* al eller saa godt som al anden dyrket eller som aaben Græsgang benyttet *ager publicus* i det gamle Italien i denne Periode enten forsvandt ved Assignation eller Kolonianlæg, eller indenfor den fastsatte Grændse saaledes sikredes Besidderne, at den aldeles tabte sin Charakter, hvilket sidste gjennemførtes ved Ophævelse af den derpaa hvilende Afgift. Denne Afskaffelse henfører Cicero (*Brut.* 36) til en Lov foreslaaet af en ikke videre bekjendt Almuetribun Sp. Thorius (*Sp. Thorius agrum publicum vitiosa et inutili lege vectigali levavit*; en Hentydning til Loven *de orat.* II, 70), medens Appian (*Civ.* I, 27), uden Tvivl med grove Misforstaaelser, beretter, at først en Sp. Borius foreslog og gjennemførte en Lov, hvorved der paalagdes den i *possessorum* Haand forblevne *ager publicus* en Afgift, der skulde bruges til Uddeling istedenfor Agerland, men at dernæst en anden Tribun fik Afgiften ophævet.[2]) Resultatet bekræftes ved den

[1]) Aldeles uklart er iblandt Andet, hvormeget af Gracchus's og Livius's Love der vedblev at bestaa ved Siden af hinanden.

[2]) Den aldeles fortvivlede Forklaring, som nylig er forsøgt for at bringe

ovenfor anførte Ytring af Cicero (*ad Att.* II, 16) om, at der i Italien efter Ophævelsen af *portoria* og Uddeling af *ager Campanus* ikke gaves noget *vectigal* mere.[1]) Om den af L.

Ciceros fuldkommen utvetydige og i sig selv paalidelige Vidnesbyrd i Overensstemmelse med Appians om Sp. Borius, der aabenbart er den samme som Thorius, fortjener ingen Gjendrivelse. Sagen synes at hænge saaledes sammen: Afgiften paa *ager publicus* var ældgammel; en Tribun gjorde et i gracchisk Retning gaaende Forslag om dens Anvendelse, medens Thorius tvertimod som en Koncession og Trøst til de beklippede *possessores* lod Afgiften bortfalde; det Navn, der hørte til den sidste Foranstaltning, anbragte Appian med en hos ham aldeles ikke overraskende Forvexling ved dette Forslag. Der er os opbevaret betydelige Stykker af en Lov (*C. I. L.* I p. 175 *n.* 200. Bruns p. 67 ff.), som efter en Ytring deri (*v.* 95, hvor de fungerende Konsuler anføres med Navn) er vedtagen Aar 111 f. C. og som gaar ud paa at ordne de mange specielle Forhold og Retsspørgsmaal, der vare fremkomne ved Ageruddelingen, dels i Italien dels i Afrika dels i Korinths gamle Territorium, der, efter at være blevet *ager publicus* Aar 146, nu var uddelt til romerske Borgere. Loven, der tager sit Udgangspunkt fra den første *lex Sempronia agraria* Aar 133 og den da trufne Adskillelse imellem, hvad der skulde uddeles og hvad der skulde blive hos de gamle Besiddere (hvorved ogsaa kunde forekomme Overgang af et Stykke tidligere *ager privatus* til *publicus* ved Ombytning), indeholder Bestemmelser, der gaa ud paa at gjennemføre det uddelte Agerlands Privatcharakter og at afgjøre de Spørgsmaal, som, især i Afrika, kunde opstaa af tidligere Dispositioner og derpaa grundede Rettigheder for Kommuner og Enkelte, og af de tidligere Afgiftsforhold, hvorhos der fastsættes Regler for Afgjørelsen af opstaaende Retssager i Anledning af disse Forhold, i Italien ved en Konsul eller Prætor, i Afrika ved en *duumvir* (altsaa en af to i Forening valgte Mænd); det følger af sig selv, at endel Enkeltheder, især i Lovens sønderrevne og ufuldstændige Skikkelse, ere mindre forstaaelige. Der forekommer ogsaa i Loven (*v.* 19. 20. 82) Bestemmelser om Bortfalden af Afgift, hvoraf man har sluttet, at den var den hos Appian sidst omtalte Lov eller Ciceros *lex Thoria*; men Bestemmelsen i *v.* 19. 20. angaar slet ikke Ophævelsen af Afgift paa *ager publicus*, men den i Italien af sig selv følgende Bortfalden af *vectigal* af det Land, der fra offentligt var blevet privat, altsaa noget ganske Andet. I Afrika vedblev det Uddelte som Provindsland at være skattepligtigt (*ager privatus vectigalisque*, *v.* 49. 66). Andre Formodninger, saavel om Enkeltheder i denne Lov som om Udviklingen af de agrariske Forhold efter Graccherne i det Hele. maa forbigaaes.

[1]) Der er heller ikke mindste Hentydning til, at Sulla eller de Følgende paa nogen Maade angrebe det Agerland, der efter *lex Sempronia* var blevet i de gamle Besidderes Hænder.

Appulejus Saturninus foreslaaede, men efter hans Død ud af Kraft satte *lex agraria* vide vi i det Enkelte kun (App. *Civ.* I, 29), at den væsentlig angik de efter Seiren over Cimbrerne af Marius inddragne Distrikter i *Gallia Cisalpina.* (Andre Steder nævner dog Aur. Vict. *v. ill.* 73.)

Sulla skabte ved Konfiskation af de italiske Byers Land, som havde staaet paa hans Modstanderes Side, store Masser af ny *ager publicus*, men anvendte strax det Konfiskerede til Uddeling til sine Veteraner i Form af Kolonier (*coloniæ militares*, f. Ex. Præneste, Fæsulæ, Pompeji; se ovenfor Kap. 7 § 4). De af Sulla foretagne Uddelinger, *assignationes*, anerkjendtes ved *lex Servilia* (se strax, Cic. *de leg. agr.* III); jfr. om en senere Forhandling i Aaret 60 f. C. Cic. *ad Att.* I, 19, hvor det sees, at de Distrikter, som Sulla vel havde erklæret for konfiskerede, men ikke uddelt, faktisk forbleve hos de gamle Eiere, Indbyggerne af de overvundne Byer, f. Ex. Volaterræ og Arretium.

Et Lovforslag af Almuetribunen P. Servilius Rullus i Aaret 63, der foruden Uddeling af *ager Campanus* og *Stellas* tillige gik ud paa Salg i stor Udstrækning af Domæner i Provindserne og paa Indkjøb for de indkomne Summer af Privatland i Italien til Uddeling, forkastedes, efter at være bekæmpet af Cicero som Konsul ved Talerne *de lege agraria.* Derimod satte Cæsar som Konsul i Aaret 59 trods heftig Modstand en Lov igjennem, hvorefter *ager Campanus* (tilligemed *Stellas*) og andre indkjøbte Stykker ved en Kommission af tyve Mænd, *vigintiviri* [1]), bleve uddelte *viritim* til 20,000 saadanne romerske Borgere, der havde hver tre eller flere Børn (Liv. *Epit.* CIII. Svet. *Jul.* 20. Vell. Paterc. II, 44. Cic. *ad Att.* II, 16. 18. *ad fam.* XIII, 4 o. s. v. App. *Civ.* II, 10. Dio Cass. XXXVIII, 1—7. Plut. *Cæs.* 14 *Cato min.* 31 o. s. v.). Herefter blev altsaa (maaske med Undtagelse af tilfældig levnede Smaastykker) kun *ager publicus* i Provindserne tilbage, hvoraf Indtægten ikke lader sig udskille fra

---

1) Naar der ogsaa ved denne Tid tales om *quinqueviri* (Cic. *de prov. cons.* 17. *ad Att.* 7. *Ephem. Epigr.* III p. 1: *Vvir a. d. a. i.* = *agris dandis assignandis judicandis*), har man tænkt paa et særligt høiere Udvalg imellem *vigintiviri.*

Indtægten af det private afgiftpligtige Provindsland, og Ageruddelinger i Italien bleve herefter kun mulige ved Konfiskation eller Indkjøb af Privatland. Paa denne Maade udstyredes og bosattes af Cæsar som Diktator nogle *veterani* i Italien, men ikke paa sammenhængende Omraader eller i nye Kolonier, hvorimod en stor Del saadanne anlagdes og 80,000 Borgere bosattes i Spanien, Grækenland (Korinth), Sicilien og Afrika (App. *Civ.* II, 94. Dio Cass. XLII, 54. Svet. *Jul.* 38. 42). Dog blev vel Meget af Cæsars Foranstaltninger først fuldt udført og befæstet af August i Forening med dennes egne (App. *Pun.* 136 om Karthago), saaledes at ogsaa i Provindserne sandsynligvis næsten al fra den republikanske Tid nedarvet *ager publicus* forsvandt. Umiddelbart efter Cæsars Død omtales Uddeling af *ager publicus* ved en Kommission af syv Mænd, *septemviri*, navnlig af Stykker af *ager Campanus*, der altsaa maa være levnede fra Uddelingen Aar 59, og af *ager Leontinus* i Sicilien; men denne Uddeling synes ingen Varighed at have havt (Cic. *Phil.* II, 17. V, 7. 12 VI, 5. XI, 6; jfr. Dio Cass. XLV, 9, hvor der nævnes de pontinske Sumpe). Efter Slaget ved Philippi konfiskerede Triumvirerne og kjøbte tvangsvis, tildels uden at betale, hele italiske Stadterritorier for der at anbringe Veteraner i Kolonier (se om disse vilkaarlige Handlinger, hvortil Hentydninger findes hos Vergil, Horats, Tibul og Properts, App. *Civ.* IV, 86. V, 5. 13). Lignende gjentog sig efter Slaget ved Actium, om end i mildere Form og imod fuldere Erstatning[1]), idet der tillige droges Omsorg for at anbringe endel af de Borgere, der exproprieredes i Italien, i Kolonier udenfor Italien, især i Grækenland, Epirus og Afrika (*Marm. Anc.* III, 22. Dio Cass. LI, 4. App. *Pun.* 136). Disse Foranstaltninger, hvor omfattende de end vare, havde naturligvis ingen Charakter af almindelig Statsindretning og

---

[1]) Hos Plinius (*H. N.* XVIII, 114) omtales Anvisning af en aarlig Sum af den keiserlige Fiskus til Neapolitanerne for Afstaaelsen af et Stykke Land til Kolonien Capua. De Eiendomme, som Kommunen Capua endnu i langt senere Tid besad paa Kreta (Boeckh *C. I. Gr.* 2597) synes at være givne de ældre Kolonister der til Erstatning for Afstaaelse til de nyoptagne (Dio Cass. XLIX, 4. Vell. Paterc. II, 81).

stode allermindst i Forbindelse med en Staten Indtægt bringende Domæne, men de danne Overgangen til et efter de gamle *leges agrariæ* og efter Sullas Exempel udkastet og fra August af udviklet fast System for Forsørgelsen af den staaende Hærs udtjente Soldater ved Bosættelse i Kolonier paa Agerland i Provindserne, dels ældre levnet Statsbesiddelse dels, langt overveiende, erobret, nyerhvervet eller indkjøbt, altsaa med betydelig Udgift for Statskassen; se nedenfor ved Statsudgifterne i Keisertiden og *ærarium militare*, samt ved Krigsvæsenet i Kap. 10. Om de nye keiserlige, Fiskus og siden *res privata* tilhørende Domæner se nedenfor.

En Uddeling af indkjøbt Agerland (for 15,000,000 Denarer) til fattige Borgere uden Forbindelse med Militærvæsenet foretoges af Nerva (Dio Cass. LXVIII, 2; jfr. Plin. *Epist.* VII, 31. *Dig.* XLVII, 21, 3 i *lex agraria, quam divus Nerva tulit*). En Erindring om den ældgamle *occupatio* ligger i Beretningen (Herod. II, 4 § 6—7), om at Helvius Pertinax tillod Private baade i Italien og i Provindserne at optage udyrket henliggende Land til Dyrkning med Udsigt til Eiendomsret.

§ 7.

Andre Domæneindtægter, Bjerg- og Saltværker.

a. Foruden egentligt Agerland og Eng omfattede Domænen betydelige Skovstrækninger (Frontin *de controv. agr.* p. 21) med deri indesluttede Græsgange (*silvæ, pascua, saltus*), om hvis Benyttelse og Behandling vi (med Undtagelse af Bortforpagtning af Græsningen, hvorom i § 5) vide meget Lidet. Levering af Tømmer til Bygning af en Flaade fra Statsskovene nævnes Liv. XXVIII, 45 (jfr. Aur. Vict. *v. ill.* 5 om Ancus Marcius: *silvas ad usum navium publicavit*), og Beghytter, *picariæ*, i den store *silva Sila* (afstaaet til Romerne af Bruttierne, Dionys. H. XX, 15) omtales som Gjenstand for Bortforpagtning til et Selskab af *publicani* (Dionys. H. *l. c.*; Cic. *Brut.* 22 om en deraf opstaaet Sag i Aaret 142). Hvormeget der af samlede større Skovstrækninger forblev Statseiendom, medens mindre Skovstrækninger vel indbe-

fattedes under Ageruddelingen (Hygin. *de limit. const.* p. 203), vides ikke.[1])

b. Af ikke stor Betydning var Indtægten af det bortforpagtede Fiskeri i Floder og Søer, f. Ex. *lacus Lucrinus* (Festus *v. lacus Lucrinus.* Serv. *ad Verg. Georg.* II, 161; i Almindelighed fra senere Tid *Dig.* I, 8, 4 § 1. XLIII, 14, 1 § 7. Hvad Strabo IV p. 188 nævner om Søer ved Tolosa i Gallien, maa vel forstaaes om Bortforpagtningen, ikke om egentligt Salg).

c. Langt betydeligere vare Indtægterne af Bjergværkerne, *metalla*, der dog ikke fandtes eller (efter Plin. *H. N.* III, 138. XXXIII, 78 ifølge en gammel Senatsbeslutning) ikke dreves i det egentlige Italien, men som Romerne ellers overalt tilegnede sig og i Almindelighed bortforpagtede til Bearbeidelse inden visse Begrændsninger, f. Ex. ved Fastsættelsen af Maximum af det Antal Arbeidere, som Entreprenørerne, *publicani*, maatte anvende. Exempler fra Republikens Tid ere Jernværkerne paa Ilva (Elba), hvis Ertser tildels bearbeidedes i det ligeoverfor paa Fastlandet liggende Populonia (Strabo V p. 223. Diod. Sic. V, 13), Guldgruberne ved Vercellæ i Overitalien (Strabo IV p. 205. Plin. *H. N.* XXXIII, 78, hvor der nævnes en *lex censoria, qua cavebatur, ne plus quinque millibus hominum in opere publicani haberent*), de rige Sølv- Bly- og Kviksølvminer i Spanien (i Almindelighed Liv. XXXIV, 21 om Cato den Ældre: *magna vectigalia instituit ex ferrariis argentariisque*; Sølv ved *Carthago nova*, Polyb hos Strabo III p. 147, der angiver Antallet af Arbeidere til 40,000 og den daglige Indtægt for Romerstaten til 25,000 Drachmer eller Denarer, Diod. Sic. V, 36, Bly i Bætica, Plin. *H. N.* XXXIV, 165 med Angivelse af Forpagtningssummerne i hans Tid for to Værker, Kviksølv ved Sisapo, nu Almaden, Cic. *Phil.* II, 19. Plin. *H. N.* XXXIII, 118, hvor der omtales *diligens custodia* og Forsendelsen af Ertset til Rom under Forsegling for der at forarbeides til Zinnober, for hvis Salg var sat en Maximums-

---

[1]) De hos Sicul. Flacc. *de cond. agr.* p. 137 nævnte Strækninger i det picenske og reatinske Distrikt, der under Navnet *montes Romani* vare forblevne offentlig Eiendom, vare nok tildels Bjergskove.

pris, men som stundom forfalskedes, Vitruv. VII, 9, 4, hvor Beliggenheden af Fabriken i Rom angives).[1])

d. Til *metalla* sluttede sig nærmest Saltværkerne, *salinæ*, navnlig de ældgamle ved Ostia, der sagdes anlagte af Ancus Marcius (Liv. I, 33. Dionys. II, 25. Plin. *H. N.* XXXI, 89). Saltværkerne bortforpagtedes i Forbindelse med Monopolet paa at levere Salt til en bestemt Pris, stundom forskjellig i de forskjellige Egne, først i det romerske Borgerland, siden maaske over hele Italien (Liv. II, 9 i Republikens andet Aar: *Salis quoque vendendi arbitrium, quia impenso pretio venibat, in publicum omne sumptum, ademptum privatis* med falsk Angivelse af Grunden. Aur. Vict. *de vir. ill.* 5 *salinarium vectigal* til Ancus Marcius. Liv. XXIX, 37 ved Aar 204, hvor det uden Tvivl urigtig kaldes et *vectigal novum*, skjøndt Dio Cass. *fr.* 57, 70 siger det Samme; det Nye laa i den forskjellige Pris paa forskjellige Steder). Siden er der intet Spor af dette Monopol.

§ 8.

Skatter af Borgerne og i Italien.

Af direkte Skat paa Borgerne og Eiendom i Borgerlandet kjendte den romerske Republik kun én Form, Formueskat paalagt Borgerne efter deres i Census angivne Eiendom; direkte Skat paa privat Grundeiendom var ubekjendt, uden Tvivl ogsaa hos de italiske Forbundne, hvorfor ogsaa efter deres Optagelse i romersk Borgerret al *ager Italicus* var fri for Grundskat, men ogsaa kun den medregnedes i Census (Italiens Frihed for Grundskat udtales af Cic. *ad Att.* II, 16, hvor han siger, at efter Ophævelsen af Tolden i Italien Staten ikke har andet *vectigal* af dette Land end *vicesima manumissionum*, af Frontin. *de contr. agr.* p. 35 og Agenn. Urb. p. 62, og antydes hos Colum. *R. R.* III, 3 § 11, samt Gaius II, 21, og som Bestanddel af det senere *jus Italicum Dig.* L, 15, 8, hvortil kommer Angivelsen om denne Skattefriheds Ophævelse, Aur. Vict. *Cæs.* 39. Lact. *de*

---

[1]) At dog ogsaa Bjergværker fandtes i privat Besiddelse, viser Tac. *Ann.* VI, 10 om Sex. Marius's Guld- og Sølvværker, Plut. *Crass.* 2 om Sølvværker, *Dig.* XXVII, 9, 3 § 6.

mort. pers. 26. Om Afgiften af *ager publicus* og dens Ophævelse ved *lex Thoria*, hvorefter denne *ager* sattes lige med anden *ager Italicus*, se § 6). Formueskatten, *tributum*, var ikke staaende og regelmæssig, men udskreves, naar Behovet viste sig, til specielle Øiemed (*in murum faciundum*, Liv. VI, 32), saaledes at det Beløb, som krævedes, tilveiebragtes ved at paalægge hvert Tusinde *asses* (*millia æris*) af Formuen en eller flere *asses* i Skat (*terni asses in millia æris*, Liv. XXXIX, 44); ved Udtrykket *tributum simplex* synes betegnet en *as* for 1000, hvoraf følger Betydningen af *stipendium duplex* (Liv. XXIII, 31 og andensteds). [1]) (Om særlig forhøiet Skat paa Luxusgjenstande og som Straf for *ærarii* se ved Censorerne i Kap. 5 § 10). [2]) Skatten paabødes af Senatet (Liv. IV, 60); men Indsigelse fra Tribunernes Side (som f. Ex. nævnes hos Liv. V, 10. 12) gjorde vel en Lov nødvendig, skjøndt en saadan aldrig omtales. Om Gjennemførelsen i det Enkelte og Oppebørslen savne vi al Underretning. [3]) Da Skatten ikke var staaende, blev der ikke Spørgsmaal om nogen Ophævelse deraf, men kun om længere eller tilsidst, da den mægtige Stat fik andre Hjælpekilder, bestandig Undladelse af at udskrive den, og det vides, at ingen Formueskat paa Borgerne udskreves efter Æmilius Paulus's Triumph over Macedonien i Aaret 168 indtil Aar 43 f. C. (Cic. *de off.* II, 22. Plin. *H. N.* XXXIII, 56. Plut. *Æm. Paul.* 38. Val. Max. IV, 3, 8), hvilket altsaa nu syntes den naturlige og regelmæssige Tilstand (Cic. *de off.* II, 21: *Danda opera est, ne, quod apud majores nostros sæpe fiebat propter ærarii tenuitatem assiduitatemque bellorum, tributum sit conferendum*), der dog ikke kunde bevares under Borger-

---

[1]) Den Mening, at *tributum* var et blot Forskud, som skulde tilbagebetales, er aldeles vilkaarlig bygget paa en enkelt extraordinær Foranstaltning, der omtales hos Liv. XXXIX, 7 ved Aar 187, i den Tid, da man allerede begyndte at betragte Skat af Borgerne som unødvendig.

[2]) Den med Navnet *uxorium* betegnede Afgift betaltes maaske ogsaa kun som et Tillæg til den almindelige Formueskat.

[3]) Af de saakaldte *tribuni ærarii*, der i den ældste Tid udbetalte Solden til de enkelte Soldater af dem anviste Penge, har man urigtig villet gjøre offentlig ansatte Oppebørselsbetjente (se Kap. 2 § 17).

krigene. Strax efter Cæsars Død maatte der for hurtig at skaffe Midler til at føre Krigen imod Antonius udskrives Skat af Hovedstaden og Italien, og denne Nødvendighed gjentog sig under Triumvirerne og tilfredsstilledes i nye trykkende og vexatoriske Former, da den gamle Censusindretning især efter Forbundskrigen var bleven aldeles ubrugelig som Grundlag for en simpel almindelig Formueskat og overhovedet en fuldstændig Census i en Række af Aar ikke var holdt. Om disse Skatteudskrivninger, der ganske have Charakteren af forbigaaende Udveie, haves nogle Efterretninger hos Dio Cassius (XLVI, 31. XLVII, 14. 16. 17. XLVIII, 34. 49. XLIX, 15. L, 10. 11) og Appian (*Civ.* IV, 32. 34 og flere Steder i femte Bog); ved Siden af Formue og Indtægt i det Hele (efter Ansættelse og Skjøn, om hvis Regler Intet berettes) holdt man sig ogsaa til enkelte Gjenstande som Maal for Formue og Indtægt og ramte tildels særlig enkelte Klasser, f. Ex. Kvinder eller Frigivne, men den regelmæssige Formueskat gjenindførtes ikke. [1])

Indirekte betalte den romerske Borger i Hjemmet Skat igjennem Havnetold, *portoria*, vel alene Indførselstold, hvis Oppebørsel bortforpagtedes, men om hvis Beskaffenhed vi forresten Intet vide. [2]) Aar 60 ophævedes imidlertid som særlig Begunstigelse for det herskende Folk og Hjemlandet al Told i Italien (Dio Cass. XXXVII, 51. Cic. *ad Att.* II, 16:

---

[1]) Aar 43 paalagdes efter Dio Cass. (XLVI, 31) samtlige Borgere at udrede 4 Procent af deres Formue (Dio bruger Udtrykket ἐπέδωκαν, som om det var en frivillig Gave) og Senatorerne desuden 4 Oboler for hver Tagsten af Huse i Rom, som de selv beboede, foruden andre virkelig eller tilsyneladende frivillige Ydelser; Appian siger (*Civ.* IV, 32. 34), at der udrededes 2 Procent af Formuen som Laan og et Aars Indtægt som Skat. I XLVII, 14 omtaler Dio Cassius Udredelsen af et Aars Husleie som Skat og Hælvten af Indtægten af Grundeiendom; særlig Beskatning af Frigivne nævnes hos Dio Cass. L, 10, Skat paa Kvinder App. *Civ.* IV, 5.

[2]) Hos Skribenterne nævnes med Undtagelse af et uklart Sted hos Livius (II, 9: *portoriis et tributo plebes liberata*) kun tilfældigvis Oprettelsen af nye Toldsteder eller nye Toldpaalæg (Liv. XXXII, 7 ved Aar 199 om Toldsteder i Campanien. XL, 51 ved Aar 179: *portoria quoque et vectigalia censores multa instituerunt.* Vell. Pat. II, 6 om C. Gracchus).

portoriis Italiæ sublatis), men indførtes atter af Cæsar i ubekjendt Omfang (Svet. *Jul.* 43: *peregrinarum mercium portoria instituit*).

En ikke uvigtig Indtægt gav den i Aar 357 f. C. (Liv. VII, 16) indførte Afgift paa Frigivelse af Slaver, fem Procent af Værdien, *vicesima manumissionum*, hvis Beløb (*aurum vicesimarium*) henlagdes som en Reserve i Skatkammeret (Liv. XXV, 10), og som hos Cicero (*ad Att.* II, 16) betegnes som den eneste Afgift, der dengang ydedes Staten i Italien.

§ 9.

Indtægter af Provindserne.

De italiske forbundne Stater før Forbundskrigen (*socii et Latini*) betalte hverken direkte eller indirekte Skat til Romerstaten udenfor den forbundsmæssige Ydelse af Soldater og Skibe, forsaavidt ikke ganske undtagelsesvis Afgift særlig har været paalagt enkelte ugunstig stillede Folk og Stæder f. Ex. *Bruttii*, hvorom dog Intet eller næsten Intet vides. [1]) Desto Mere maatte Provindserne yde til Rom, dels igjennem direkte Skatter, dels igjennem indirekte Afgifter, foruden hvad der indflød i det romerske Skatkammer af Domænerne i Provindserne, hvorom se § 6 og hvortil uden Tvivl ogsaa hører den hos Cic. *de imp. Pomp.* 6 ved Asien nævnte Græsningsafgift, *scriptura.* Der gaves imidlertid, navnlig med Hensyn til direkte Afgifter, ingen ensartet Beskatningsform for Provindserne eller nogen Stræben efter at frembringe en Lighed imellem de i Naturbeskaffenhed og tidligere Kulturudvikling saa høist forskjellige Lande. Jo mere omfattende og bestemte Former i hver Provinds vare nedarvede for Afgifter til de tidligere Herskere og Regeringer, desto mere benyttedes disse til derigjennem at tilfredsstille Romerstatens Krav, medens nye Former skabtes, hvor brugbare ikke forefandtes. Indenfor hver enkelt Provindses Grændser fremkaldte enkelte Kommuners særegne Stilling som *civi-*

---

[1]) Livius (XXXIX, 15) siger, at der paalagdes de tolv i den anden puniske Krig svigtende latinske Kolonier et *stipendium* af *singuli asses in millia æris.*

tates liberæ et fæderatæ eller dog som begunstigede og indtil en vis Grad afgiftsfrie, *immunes*, Ulighed.

a. En Hovedforskjel imellem Provindserne med Hensyn til direkt Skat og Grundafgift angiver Cicero (*in Verr.* III, 6), skjøndt noget uklart ved at blande specielle Særegenheder ind i Hovedforskjellen og ved nogen rhetorisk advokatorisk Tillempning.[1] Nogle Provindser udredede nemlig et faststaaende aarligt Skattebeløb, *stipendium*, *vectigal certum*, andre derimod en vis Andel af det benyttede Provindslands vexlende Produkt (med Fritagelser og Begunstigelser for enkelte Distrikter), *vectigal* i Almindelighed.[2] Oppebørslen af de varierende Afgifter, Tienden, bortforpagtedes af Romerstaten, men Bortforpagtningen skete dels i Rom af Censorerne, og da udelukkende til romerske *publicani*, dels (undtagelsesvis, som navnlig i den største Del af Sicilien) i Provindsen selv, altsaa med større Adgang for Provindsboerne til at deltage i Forpagtningen eller til kommunevis at afkjøbe Afgiften. Forpagtningssummen kunde, foruden i Penge, ogsaa stipuleres i Korn *in natura*, der trans-

---

[1]) *Inter Siciliam ceterasque provincias in agrorum vectigalium ratione hoc interest, quod ceteris aut impositum vectigal est certum, quod stipendiarium dicitur, ut Hispanis et plerisque Pœnorum quasi victoriæ præmium ac pœna belli, aut censoria locatio constituta est, ut Asiæ lege Sempronia, Siciliæ civitates sic in amicitiam fidemque recepimus, ut eodem jure essent quo fuissent, eadem condicione populo Romano parerent, qua suis ante paruissent. Perpaucæ Siciliæ civitates sunt bello a majoribus nostris subactæ, quarum ager quum esset publicus populi Romani factus, tamen illis est redditus; is ager a censoribus locari solet. Fæderatæ civitates duæ sunt quarum decumæ venire non soleant, Mamertina et Tauromenitana, quinque præterea sine fædere immunes ac liberæ, ...; præterea omnis ager Siciliæ civitatum decumanus est, itemque ante imperium populi Romani ipsorum Siculorum voluntate et institutis fuit . . . . . .; majores nostri non modo Siculorum agris vectigal novum nullum imposuerunt, sed ne legem quidem venditionis decumarum neque vendundi aut tempus aut locum commutaverunt, ut certo tempore anni, ut ibidem in Sicilia, denique ut lege Hieronica venderent.*

[2]) Cicero siger (*in Verr.* IV, 60): *quos vectigales aut stipendiarios fecerant* som Modsætning; Livius bruger Navnet *stipendiariæ civitates* og Udtrykket *vectigal pendere* om de samme Byer (XXXVII, 55; jfr. XXXI, 31). *Stipendium* betegner specielt Skatten til Overherren.

porteredes til Rom til Kornuddelingen. [1]) Stundom føiedes til Tienden en extraordinær Udskrivning af Korn til Hovedstadens Forsyning imod en af Romerne fastsat Betaling (*frumentum emptum*), hvorved Modtagelsen og Betalingen besørgedes af Statholderen og hans Qvæstor (Cic. *in Verr.* III, 70 ff., hvor der udskrives *decumæ alteræ* og endda et Qvantum *æquabiliter discriptum in civitates*; jfr. et tidligere Exempel hos Liv. XXXVI, 2). Fremdeles kom hertil det Qvantum, der udskreves til Statholderens eget Forbrug (*frumentum imperatum in cellam*, Cic. *in Verr.* III, 81). [2]) Grundafgiften udrededes som saadan naturligvis ogsaa, omend Eierne eller Brugerne af Provindslandet vare romerske Borgere, af hvilke en stor Mængde i de nærmeste Provindser levede som *agricolæ* eller *aratores* og *pecuarii* (se Cic. *in Verr.* III paa mange Steder, *pro Font.* 16) og efterhaanden dannede store *latifundia* (Hor. *Epist.* I, 12, skrevet til Intendanten over Agrippas Godser i Sicilien. Florus II, 7 om Sicilien paa Slavekrigenes Tid: *terra frugum ferax et quodam modo suburbana provincia latifundiis civium Romanorum tenebatur*). Plin. *H. N.* XVIII, 35 siger, sagtens med temmelig Overdrivelse, at Nero lod henrette sex Mænd, der besad Halvdelen af Afrika, *semissem Africæ*.

Interessante Efterretninger have vi om Provindsen Asiens Afgiftsforhold. Ved en *lex Sempronia* var det fastsat, at denne Provindses Grundafgift, *decumæ*, skulde bortforpagtes i Rom (Cic. *in Verr.* III, 6). [3]) Sulla paalagde derimod Provindsen et fast *stipendium*, fordelt paa Stæderne (Cic. *ad Q. fr.* I, 1, 11: *Græcis, quod sunt vectigales, non ita acerbum videri debet, propterea quod sine imperio populi*

---

[1]) Liv. XXVII, 3: *Capuæ Flaccus agro, qui publicatus fuerat, locando (locavit autem omnem frumento) tempus terit.* Cic. *in Verr.* III, 16. 18. 19. 43 o. s. v.

[2]) Afgiften kunde naturligvis paa enkelte Steder være større eller mindre end en Tiendedel (Livius nævner XLIII, 2 *vicesimæ* i Spanien); dog maa den Fjerdedel af Afgrøden, som Lucullus (App. *Mithr.* 83) paalagde Asien, betragtes som en extraordinær forbigaaende Udskrivning ligesom den tilføiede Skat paa Slaver og Huse.

[3]) Herfra forskjellig var Bortforpagtningen af *ager publicus* i Bithynien og overhovedet i Asien (se ovenfor § 7).

Romani suis institutis per se ipsi ita fuerunt. Nomen autem publicani aspernari non possunt, qui pendere ipsi vectigal sine publicano non potuerint, quod iis æqualiter Sulla discripserat. Denne Sullas *discriptio* nævnes ogsaa i Talen *pro Flacco* 14 som Grundlag for extraordinære Udskrivninger, f. Ex. til Flaaden). Men dette forandredes kort efter (allerede før Aar 70) til Bortforpagtning af Grundafgiften til romerske *publicani* (Cic. *in Verr.* og *ad Q. fr. II. cc.*). Efter Appian (*Civ.* V, 4) og Dio Cassius (XLII, 6) tilstod Cæsar atter Beboerne af Provindsen *Asia* selv at oppebære Afgifterne af de Agerdyrkende, altsaa imod at betale en fast Sum til Romerne, hvilken dog nedsattes noget.

Om det af Cæsar betvungne Gallien hedder det (Svet. *Jul.* 25): *Galliam in provinciæ formam redegit eique quadringenties in singulos annos stipendii nomine imposuit* (Tallet dog usikkert, gjentaget hos Eutrop VI, 14) uden nogen nærmere Angivelse, f. Ex. om Forholdet til det tidligere *Gallia Narbonensis* o. s. v.

Det faste Skattebeløb, der paalagdes en Provinds, fordeltes paa Stæder og Distrikter efter Regler, der vare fastsatte ved Provindsens Dannelse, naturligvis i Henhold til de da forefundne Forhold, og stundom siden modificeredes (se lige ovenfor om Sulla og Cæsar)[1]), og tilveiebragtes da, naturligvis under Kontrol og i Nødstilfælde Tvang af Statholderne, af de enkelte Kommuner selv ved Hjælp af de i dem bestaaende Skatter og Afgifter[2]), der gjerne kunde have samme Form (f. Ex. *decumæ*) som i Provindserne af den anden Klasse; Forskjellen laa kun i Forholdet til Rom. Ogsaa hvor Afgiften til Rom havde en anden Form (*locatio* af Tiender o. s. v.), benyttede Kommunerne deres egne Skatteindretninger (se Cic. *in Verr.* II, 53 ff. om Censorer og *tributa* i de siciliske Stæder. *ad fam.* III, 8 § 5, hvor en Kopskat og en Husskat, *capitum atque ostiorum*, omtales i

---

[1]) Strabo X p. 485 siger, at den lille Ø Gyara med en ringe Fiskerbefolkning i Tiden før Slaget ved Actium var ansat til en Skat af 125 Drachmer, hvilken det faldt den meget haardt at udrede.

[2]) Jfr. Hygin. *de limit. const.* p. 205, om hvilket Sted vil blive handlet ved Keisertidens Skattevæsen.

Kilikien. *ad Att.* V, 16 § 2; jfr. App. *Syr.* 50 om Formueskat i Syrien). Den hos Appian *Pun.* 135 omtalte Kopskat, der indførtes i Afrika efter Karthagos Erobring (*τοῖς δὲ λοιποῖς φόρον ὥρισαν ἐπὶ τῇ γῇ καὶ ἐπὶ τοῖς σώμασιν, ἀνδρὶ καὶ γυναικὶ ὁμοίως*), var derimod aabenbart en direkt Afgift til Rom, der tilligemed Grundskatterne bortforpagtedes til *publicani.*

b. Indirekt beskattedes Provindserne især igjennem Havnetold, *portorium*, saavel Udførselstold (Cic. *in Verr.* II, 2. 75) som Indførselstold, uden Tvivl med stor Forskjellighed i Alt, hvad der henhørte til Tarifen, efter nedarvet Vedtægt paa de enkelte Steder (hos Cic. *l. c.* 75 nævnes fra Sicilien en Udførselstold af fem Procent. Cic. *pro Font.* omtaler en af Fontejus i *Gallia Narbonensis* indført Vintold). Hver Provinds synes at have udgjort et særligt Toldomraade, men om Toldliniernes Beliggenhed og hele den øvrige Detail vide vi Intet. Disse Toldafgifter bortforpagtedes for de enkelte Byer og Havne til romerske *publicani* (se f. Ex. Cic. *in Verr.* II, 70 om det Selskab, der havde forpagtet Tolden i Syrakus). Antydninger af Gjennemgangstold paa Landeveie forekomme hos Cæs. *B. G.* III, 1. Svet. *Vitell.* 14.[1])

Alle Hovedarter af de Provindsindtægter, der bortforpagtedes, sammenfattes hos Cic. *de imp. Pomp.* 6 ved Omtale af Asien saaledes: *neque ex portu neque ex decumis neque ex scriptura vectigal conservari potest*; jfr. Cic. *pro Flacco* 8: *scriptura, decumæ, portorium.*

Men foruden de regelmæssige Afgifter paalagdes der ikke sjelden Provindserne extraordinære Udgifter til Øiemed, der vare i Provindsens eller Romerstatens Interesse, f. Ex. til Udrustninger af Eskadrer imod Sørøverne (Cic. *in Verr.* V, 17 ff. *pro Flacco* 12 ff.), til Veianlæg (Cic. *pro Font.* 8),

---

[1]) Foruden at frie Stæder og Kommuner oppebare Told for egen Regning, stundom med særlig Fritagelse for Romerne (Liv. XXXVIII, 44. Cic. *pro Flacco* 3. *Plebisc. de Termess. v.* 70. Strabo IV p. 183), gaves der naturligvis ogsaa baade i Provindser og i Municipier og Kolonier mange Slags lokale Veiafgifter, Bropenge (Sen. *de const. sap.* 14) og deslige, der Intet havde at gjøre med Romerstatens Finantsvæsen.

for ikke at tale om aldeles vilkaarlige Paabud og Reqvisitioner i Krigstid (se foruden mange andre Steder f. Ex. Cæs. *B. C.* III, 32 om Scipios Udskrivninger i Afrika i Borgerkrigen imod Cæsar). Om en Erstatning til den enkelte Provinds af Statskassen og ved Fordeling paa andre Provindser er der ikke Tale. (Om de Byrder, som Statholdernes Egennytte og Forfængelighed paalagde Provindserne, se ovenfor Kap. 7 § 7.)

§ 10

Tilfældige Indtægter, især Krigsindtægter.

Tilfældige Indtægter vare idømte Pengestraffe til det Offentlige, *multæ*, over hvilke dog navnlig Ædilerne, forsaavidt Anklagen eller Dommen udgik fra dem, i den ældre Tid oftere have raadet ved Anvendelse til Tempelgaver (se Kap. 5 § 11), og ifølge Dom konfiskerede Eiendomme (*bona publicata*, se Kap. 8 § 23), hvortil ogsaa maa henføres de med Proskriptionerne og med Erklæring for Fjende forbundne Konfiskationer (*hasta Sullæ*, *Cn. Pompeji bona vendita*, Cic. *Phil.* II, 26). Langt betydeligere vare imidlertid Indtægterne af heldige Krige ved Bytte, Kontributioner og Konfiskationer af Fyrsters og Kongers Skatte og Eiendomme (se ogsaa ovenfor under *ager publicus* i Provindserne). En stor Mængde Beretninger forekommer hos Skribenterne, især Livius, fra de tidligste Tider af, hvor Byttet af erobrede Byer og fangne Fjender sælges *sub hasta* (Liv. IV, 29. 53 om Fangerne *sub corona*) i Leiren selv af Qvæstor (Liv. IV, 53), medens dog hyppig ogsaa en Del af Byttet gives til Soldaterne eller det Hele overlades dem til Plyndring, og hvor Leveringen af Klædningsstykker eller især Korn tilstrækkeligt for Hæren i en vis Tid, 2 Maaneder, 6 Maaneder eller et Aar (Dionys. H. VIII, 68. IX, 17. 36. 59. Liv. II, 54. V, 27. 32. VIII, 36. IX, 41. 43. X, 5. 37. 46), undertiden Sold for en vis Tid, *stipendium* (f. Ex. Liv. XXIII, 41. XXIX, 3), er imellem Fredsbetingelserne, indtil senere, da uhyre Summer i rede Penge, Guld- og Sølvbarrer, alle Slags Kar og Kostbarheder, ogsaa Ædelstene, føres i Triumph fra fjerne rige Lande og afleveres til Skatkammeret efter Afdrag af, hvad der

uddeltes som Belønning til Soldaterne eller af Feltherren (af de ham tilkommende *manubiæ*) anvendtes til Monumenter (Templer o. s. v.) eller Lege (*ex voto*, *ludi votivi*), hvorfor hos Livius fra X, 46 af Talemaader som *tulit in triumpho* eller *intulit in ærarium* med tilføiet Sum ofte i fremmede Møntsorter ere staaende i Triumphbeskrivelserne. Som Exempler paa særdeles rige Triumpher kan fra en noget tilbageliggende Tid nævnes Æmilius Paulus's over Macedonien, Cn. Manlius's over Gallogræcien og L. Scipios over Antiochus, til hvilken knyttede sig Klager over Underslæb. Stundom kom hertil, som ved Karthago i den første og anden puniske Krig og ved Antiochus i Syrien, Summer, der ifølge Fredsslutningen bagefter afbetaltes i flere Terminer (*pensiones*). Lucullus førte den tredie mithridatiske Krig paa de Overvundnes Bekostning, ydede Pompejus Pengehjælp til Sørøverkrigen, sendte før sin Hjemkomst Summer til *quæstores urbani* og førte endda selv en Del til Skatkammeret (Plut. *Luc.* 29. 37), foruden hvad hans egen Luxus fortærede og hvad Soldaterne fik (efter Indtagelsen af Tigranocerta 800 Denarer hver).

Til Krigsbyttet slutter sig meget nær Arv, som efter Kong Attalus af Pergamum ifølge hans Testament, og endnu mere Inddragelser og Konfiskationer som den af Cypern, der Aar 58 efter Clodius's Lov udførtes af den yngre Cato og (efter Plut. *Cato min.* 38), uden at regne Øen selv, der blev Provinds, indbragte lidt Mindre end 7000 Talenter = 168,000,000 Sestertier eller over 24,000,000 Kroner. Lige paa Overgangen til Keisertiden staar det uhyre Bytte, som August hjembragte fra Ægypten, rigtignok ikke blot af de kongelige Skatte, men ved de haardeste Paalæg paa Indbyggerne (Dio Cass. LI, 17), og som i Øieblikket i Rom medførte Stigen af Eiendomspriserne og Synken af Rentefoden (Dio Cass. LI, 21). Men dette var ogsaa Kulminationen af denne Indtægtskilde; derefter fulgte først Seire over fattige barbariske Naboer, der Intet indbragte, derefter Nederlag, Plyndring af romerske Provindser og tilsidst Tributer til Fremmede.

Anm. 1. Ordet *manubiæ* betegner efter Gellius (XIII, 23) i Almindelighed det for Byttegjenstande (det egentlige *præda*) indvundne Pengebeløb, men bruges overveiende om

den Del, hvorover Feltherren raader (se f. Ex. Cic. *de leg. agr.* II, 22); men hverken Reglerne for Beregningen af Feltherrens *manubiæ* eller Grændserne for hans Raadighed derover ere os nærmere bekjendte. Hos Livius (XXXVI, 36) omtales ved Aar 191 Indvendinger fra Senatets Side imod en af en Konsul forlangt Pengebevilling til Afholdelse af *ludi*, som han havde lovet som Prætor i Spanien, idet man fandt, at han burde foranstalte dem *ex manubiis, si quam pecuniam ad id reservasset*, eller paa egen Bekostning. Liv. XXXIX, 5 bevilges derimod Penge, som allerede ere indbetalte i Statskassen, til *ludi* (jfr. XL, 52). Mere imellem de Overvundnes Byrder end imellem Statskassens Indtægter maa regnes det saakaldte *aurum coronarium*, oprindelig Gaver, omend just ikke altid frivillige, af Overvundne og af beskyttede Provindsboere til Forfærdigelse af Guldkrandse til Romerfolkets og Feltherrens Ære ved Triumphen (Gell. V, 6. Festus *v. triumphales coronæ*. Serv. *ad Verg. Æn.* VIII, 721. Livius oftere, f. Ex. ved L. Scipio Asiaticus's Triumph, XXXVIII, 59. XXXIX, 7), men som efterhaanden forvandlede sig til en Pengegave til Statholdere og Feltherrer, der uden Kontrol og Regnskab beholdt det Indkomne, skjøndt dette oprindelig synes at være betragtet som tilhørende Staten, hvorfor *lex Julia de provinciis* A. 59 forbød Modtagelsen af slige Gaver, før Triumphen virkelig var tilkjendt (Cic. *in Pis.* 37). (Appian *Civ.* I, 106 beretter, at ved Sullas Ligfærd bares 2000 *coronæ*, Gaver fra Byer, Legioner og enkelte Venner. De August af italiske Byer i Anledning af hans Triumph tilbudte, men ikke modtagne gyldne Krandse omtales i *Monum. Ancyr. Lat. c.* 4 *v.* 26. Dio Cass. LI, 21.) Af samme Art vare Penge, der sammenskjødes af Konger og Stæder, forat Feltherren eller Statholderen derfor kunde foranstalte Lege (Liv. XXXIX, 22). Begrændsning af slige Pengesamlinger for at hindre Udsugelser omtales som fastsat ved en Senatsbeslutning (Liv. XL, 44).

Anm. 2. Med Opgivelse af ethvert Forsøg paa Beregning af den romerske Republiks Indtægter og Udgifter i en bestemt Tid anføres her alene Plutarchs Beretning (*Pomp.* 45), at Pompejus, da han triumpherede efter Tilendebrin-

gelsen af den tredie mithridatiske Krig, angav Beløbet af de aarlige Statsindtægter (*ἐκ τῶν τελῶν*) indtil da til 50,000,000 Denarer (= *bis milliens*) og af de Indtægtskilder, han selv havde tilføiet, til 85,000,000 Denarier (= *ter milliens quadringentiens*).

Anm. 3. Statslaan i vor Betydning vare i det Hele ukjendte i Oldtiden. Derimod opstod stundom svævende Statsgjæld ved Udsættelse af Betaling for Leverancer og virkelig Indbetaling af Umyndiges Midler, *pecuniæ pupillares* (Liv. XXIV, 18). Et virkeligt Statslaan mod Afbetaling i et vist Antal korte Terminer, *pensiones*, nævnes ved Aar 210 (Liv. XXIX, 16. XXXI, 13. XXXIII, 42. XXXIV, 6. XXXIX, 7: sidste Afdrag paa *stipendium in publicum illatum*).

§ 11.

Statsforpagtere, *publicani* (*mancipes*).

Det er allerede gjentagne Gange bemærket, at Romerne istedenfor Oppebørslen af Afgifter ved offentlige Embedsmænd og Betjente og Udførelse af offentlige Arbeider ved lignende Embedsmænd i største Udstrækning benyttede Bortforpagtning af Indtægt (*publicum vendere, locare, locare fruendum*) og Bortlicitering af offentlige Arbeider, af Vedligeholdelse af offentlige Anlæg og af Leverancer af Gjenstande til offentlig Brug (*locare faciendum, tuendum, præbendum*). Herved fremkaldtes altsaa en særegen vidtomfattende Virksomhed af Statsforpagtere og Entreprenører, *publicani, qui publico fruuntur, qui publica conducunt, redimunt, ordo publicanorum* hos Cicero (se Kap. 2 § 15) og Livius (XXV, 3) *mancipes*, specielt Entreprenører, hos græske Forfattere *δημοσιῶναι, τελῶναι*, der dels optraadte enkeltvis ved mindre Foretagender saasom Vedligeholdelsen af enkelte Bygninger (Cic. *in Verr.* I, 50 om P. Junius og Habonius ved Castors Tempel), dels i Forbindelser, dannende Aktieselskaber, *societates publicanorum* (de enkelte Deltagere *socii*), der overtoge store, undertiden flere Forpagtninger eller andre Entrepriser (*societas, quæ picarias conductas habebat*, Cic. *Brut.* 22. *portum et scripturam eadem societas habebat*, Cic. *in Verr.* II, 70. *esse in aliquo publico* om Deltagelsen i et sligt Foretagende, Liv.

XXIII, 49).[1]) Disse *publicani* tilhørte, da Senatorerne vare udelukkede fra denne Virksomhed (se Kap. 2 § 11) og *libertini* eller Plebeiere uden Kapital baade af den Grund og ifølge romerske Standsbegreber holdtes ude, Ridderstanden, af hvilken de udgjorde, om end ikke den fornemste og mest ansete, saa dog ved deres indbyrdes Sammenhæng og Fællesskab i Interesser den indflydelsesrigeste Del, hvilken Indflydelse forøgedes efter Domstolenes Overførelse til Ridderstanden ved Gracchus. Vi finde det hele System fuldt udviklet i Polybs Tid (VI, 17) og allerede i den anden puniske Krig (Liv. XXIII, 48. 49: *tres societates hominum undeviginti*). Naturligvis kunde den samme Mand deltage i flere slige *societates* og spille en større eller ringere Rolle deri. Hvert Selskab havde sine Direktører, *magistri* (Cic. *in Verr.* II, 71, hvor ogsaa nævnes *litteræ societatis*, dets Bogholderi og Korrespondents Cic. *pro Planc.* 13: *maximarum societatum auctor*, *plurimarum magister*), og paa de udenbys Steder, hvor Selskabet virkede, sine Underdirektører (*pro magistris*, Cic. *in Verr.* II, 70 ff.)[2]) og en stor Mængde underordnede Betjente ved Oppebørslen, Kontrollen og Opsigten (*custodiæ*, Cic. *de prov. cons.* 5) eller ved andre Forretninger (*operas dare societati*, *esse in operis societatis*), ofte Frigivne, tildels ved underordnede Hverv Slaver (*familiæ publicanorum*, Cic. *de imp. Pomp.* 6. Diod. Sic. XXXVII, 5 om en saadan, der ved Frigivelse søgtes unddragen Straf); ved de i det nye Testamente forekommende τελῶναι maa mest tænkes paa slige underordnede Betjente, tildels vel ogsaa paa Forpagtere af lokale, Romerstaten ikke vedkommende Afgifter, derimellem da ogsaa Indfødte (Matthæus, Zacharias). Imellem

---

[1]) *Publicani* betegnes særlig efter den Forretning, som de og deres *societas* gav sig af med, som *decumani*, *portitores*, *scripturarii*, men uklart er det, hvorledes (Cic. *in Verr.* II, 71) i et og samme *societas* nogle Medlemmer særlig betegnes som *decumani*, der spillede den største Rolle og havde størst Indflydelse, adskilte fra de andre. Ikke alle Medlemmer deltoge altsaa i alle Selskabets Foretagender.

[2]) Cic. *pro Rab. Post.* 2: *princeps ordinis equestris fortissimus et maximus publicanus, cujus in negotiis gerendis magnitudinem animi non tam homines probassent, nisi in eodem benignitas incredibilis fuisset. Magnitudo animi* betegner den storartede og kjække Virksomhed.

publicani, der havde forpagtet Provindsindtægter, og Provindsboerne kunde der opstaa mange Specialkontrakter, *pactiones*, om Affindelse for Afgiften med runde Summer o. s. v. (se Cic. *in Verr.* hele tredie Bog). Publikanernes Interesser vare Provindsboernes modsatte, og de fandt Støtte, i det Ringeste ingen kraftig Modstand, hos de dem nærstaaende Statholdere, der frygtede deres Indflydelse paa Valg og efter C. Gracchus's Tid paa Processer (jfr. Diod. Sic. XXXVII, 5 og Kap. 7 § 7); intet Under altsaa, at de vare en Plage for Provindserne og forhadte i dem. (Cicero raader sin Broder Qvintus som Statholder i Asien til at lavere mellem begge Klasser, Cic. *ad Q. fr.* I, 1.)

§ 12.

Finantserne i Keisertiden i Almindelighed, Statens og Keiserens Kasse, *ærarium* og *fiscus*, og deres Bestyrelse; særlig Krigskasse, *ærarium militare*; Forsvinden af *publicani*.

Paa intet Omraade er det vanskeligere end ved Finantsvæsenet i det Enkelte og tydeligt at eftervise, hvorledes igjennem de tre første christelige Aarhundreder efterhaanden, i Førstningen mere skjult, siden aabenlyst, de republikanske Indretninger gave Plads for de monarchiske, indtil disse i Slutningen af det tredie Aarhundrede fremtraadte fuldt udprægede, medens det staar fast, at lige fra Begyndelsen af ogsaa her al virkelig Magt og Afgjørelse tilhørte Keiseren. De uklare Former og Forhold og især Savnet af en overordnet Centralforvaltning bidroge uden Tvivl til at gjøre Følgerne af Enevældet tildels i slette eller dog uduelige Herskeres Hænder endnu føleligere i hele Statshusholdningen og for Undersaaterne.

Ved Keiserdømmets Begyndelse opretholdtes i Skinnet den gamle Stats- og Rigskasse (*ærarium*, *ærarium populi*, *ærarium Saturni*) under Senatets og republikanske Øvrigheders eller dog efter deres Forbillede dannede Myndigheders Forvaltning, men i samme Afhængighed af den keiserlige Villie som Alt, hvad der i Formen var henlagt til Senatet. Men ved Siden heraf opstod der en særlig ligefrem og ude-

lukkende under Keiseren staaende og af hans Undergivne forvaltet keiserlig Kasse, *fiscus*; oprindelig dannet af den af Cæsar og August grundlagte uhyre Privatformue, men hvori strax en Del og efterhaanden flere og flere af de egentlige Statsindtægter inddroges, især alle nye eller i en ny Form bragte, saa at dette tilsidst blev den virkelige Statskasse, medens det stedse mere og mere beklippede *ærarium* nedsattes til en blot Kommunalkasse for Byen Rom. Fra den almindelige keiserlige Kasse, *fiscus*, udskilte sig da atter i Tidernes Løb en særlig keiserlig Husformue og Privatkasse, *res privata*, ligesom der allerede fra August af udenfor Fiskus var oprettet en særskilt Krigskasse for militære Øiemed, *ærarium militare*. Hver af disse Kasser med dens Forvaltning bliver da at omtale særskilt og Forholdet imellem dem at antyde; thi at drage bestemte Grændser, især for enkelte Tider, er umuligt.

a. I den gamle Statskasse, *ærarium*, indflød i Begyndelsen foruden Indtægterne af Senats- og Folkeprovindserne, i hvilke fremdeles Qvæstor fungerede (om Keiserprovindserne se ved Fiskus), som det synes, hvad der var blevet tilbage af ældre Domæneindtægter (f. Ex. af Skove, Bjergværker, Søer og deslige) og af Ydelser af romerske Borgere som saadanne, f. Ex. *vicesima manumissionum*, hjemfalden Arv, Bøder og Konfiskationer, maaske ogsaa den i Rom og Italien gjenindførte Told, skjøndt Efterretning herom savnes; hvorlidet imidlertid endog i den første Tid Statskassens Ret respekteredes og en sikker Grændse bestod, viser det, der under Fiskus skal omtales om Konfiskationer. Af denne Kasse afholdtes uden Tvivl alle Udgifter til Kultus (Lege), til Civiladministrationen i Hovedstaden og Italien, til Bestyrelsen af Senatsprovindserne, samt, uden Tvivl som den væsentligste Del, til Kornuddelingen i Hovedstaden. Allerede i den første Keisertid trængte dette *ærarium* til Gaver, Tilskud og Laan af Keiserens Kasse (*Marm. Anc. Lat. c.* 3 *v.* 34 ff. Dio Cass. LIII, 2. LX, 25. Tac. *Ann.* XIII, 31. XV, 18). Under Senatets nominelle Overbestyrelse forvaltedes *ærarium* i republikansk Form, dog saaledes, at Qvæstorerne (med Undtagelse af en kort Tid under Claudius, se ovenfor ved Qvæsturen Kap. 5 § 12) afløstes snart af Prætorer, snart

af 2 eller 3 i flere Aar fungerende *præfecti ærarii* tagne imellem *prætorii* (*ex prætoriis*), hvilke sidste holdt sig fra Nero af. Notitser om disse for os lidet betydende Forandringer findes hos Dio Cassius (LIII, 2. 32. LV, 24. 25. LX, 10. 24), Sveton (*Aug.* 36. Claud. 24), Tacitus (*Ann.* XIII, 29), og Plinius (*Paneg.* 91: *Nondum biennium compleveramus in officio laboriosissimo et maximo*). *Præfecti* og *præfectus ærarii* nævnes endnu under Aurelian (*Hist. Aug. Aurel.* 9. 12. 20) og i Indskrifter endnu senere (ved Constantins Tid Gruter 422. Borghesi *oeuvr.* IV p. 149). Om dette Skatkammers senere Stilling og Betegnelse som *arca publica* for Byen Rom se ovenfor Kap. 7 § 10 S. 78.

b. August optraadte, da han overtog Monarchiet, med en uhyre af Julius Cæsar ved Bytte, Kontributioner, Konfiskationer og alle Slags af Magten lettede Erhvervsmaader grundlagt og af ham selv paa samme Maade forøget Privatformue, der gik over paa de følgende Keisere og allerede meget tidlig (hos Seneca og de følgende) sammenfattes under Navnet *fiscus.*[1]) Hvorledes nu denne Keiserens umiddel-

[1]) Til at give en Forestilling om denne Formue kunne følgende Notitser tjene. Efter Julius Cæsars Testament arvede Folket hans Haver ved Tiberen, og hver Borger af *plebs urbana* fik 75 Denarer = 300 Sestertier (Svet. *Jul.* 83. Dio Cass. XLIV, 35. *Marm. Anc. Lat. c.* 3. *v.* 7 ff.); Resten tilfaldt August, og hvilken Rolle denne Formue spillede, sees hos App. *Civ.* III, 13-23. August opregner i *Marm. Anc. c.* 3 *v.* 8 ff. følgende Gaver af ham selv: i hans femte Konsulatsaar 400 Sestertier *viritim* til *plebs* (*ex manubiis bellorum*), i hans tiende Aar 400 Sestertier som *congiarium* (*ex patrimonio suo*), i det 11te og 12te Kornuddeling af privat opkjøbt Korn, i det 12te Aar af *tribunicia potestas* for tredie Gang 400 Sestertier. Deltagerne ved hver af disse tre Uddelinger vare ikke under 250,000 Mennesker, altsaa Beløbet 100,000,000 Sestertier eller 14—16 Millioner Kroner hver Gang. I sit 12te Konsulat gav han 60 Denarer til 320,000 Mennesker af *plebs urbana*; i det femte Konsulat gav han Soldaterne i de af ham anlagte Kolonier (c. 120,000 Mennesker) hver 1000 Sestertier, i sit 13de Konsulat *plebs urbana*, der deltog i Kornuddelingen, c. 200,000 Mennesker, hver 60 Denarer. For Agre til Uddeling til Veteranerne udbetalte han *sexiens milliens* og *milliens sexcentiens*, tilsammen 760,000,000 Sestertier, og udbetalte fem Gange Belønninger til Veteranerne; hertil kom (for ikke at omtale fire store Laan til *ærarium*) den store Kapital, hvormed *ærarium militare* grundlagdes, og de uhyre Summer, August anvendte paa offentlige Bygninger. Ved sit Testament

bare Bestemmelser underlagte og af hans private Betjente forvaltede Kasse efterhaanden optog i sig virkelige Statsindtægter og (ikke blot som Gave, Forskud eller Laan) afholdt Statsudgifter, og hvorledes den i begge Retninger snart fordunklede og tilbagetrængte det gamle Skatkammer, saa at Keiserens Kasse, *fiscus*, blev den virkelige almindelige Statskasse, deraf er det os umuligt efter Kilderne at give en blot nogenlunde tilfredsstillende Fremstilling, medens Hovedresultatet staar fast. [1]) Dio Cassius bemærker (LIII, 16 ved Aar 27 f. C.), at Statskassen (τὰ δημόσια χρήματα) vel i Navnet var adskilt fra Augusts Privatformue, men at i Gjerningen ogsaa Udgifterne af hin bestemtes af ham, og gjentager (Kap. 22), at han ikke ser sig istand til at angive, hvad Keiserne (ὁ ἀεὶ κρατῶν) have bekostet af offentlige Midler eller givet af deres egne, og finder det unyttigt

skjænkede han Folket (Statskassen) og Byalmuen tilsammen 43,500,000 Sestertier, Prætoriansoldaterne hver 1000 Sestertier, Soldaterne i Bykohorterne 500 og hver Legionssoldat 300 Sestertier, medens Tiber og Livia indsattes til egentlige Arvinger. En Plads mellem de varige Kilder, hvoraf Midlerne til saadanne Gaver toges, efter at *manubiæ bellorum* for største Delen vare ophørte, indtoges uden Tvivl af de ægyptiske Kongedomæner (se nedenfor) og andre Dynasters inddragne Eiendomme. Efter Agrippa arvede August foruden Andet (— man tænke paa *fructus Agrippæ Siculi* hos Horats —) *Chersonesus Thracica* (Dio Cass. LIV, 29). Livia eiede blandt Andet store Grundeiendomme i Palæstina, som hun havde arvet efter Salome, hvis Indtægter Josephus angiver til 50 Talenter aarlig, og dette Godsdistrikt (ἡ Ἰάμνεια) bestyredes senere af en egen Prokurator (Joseph. *Ant. Jud.* XVII, 11. 4. 5. XVIII, 3. 2. 6, 3. *Bell. Jud.* II, 9. 1), ligesom Spor af andre slige særlige Dele af den ældste keiserlige Domæne forekomme i græske og latinske Indskrifter (se Detailangivelser hos Marquardt röm. Staatsverw. II S. 248). Et Bjergværk i Gallien, der tilhørte Livia, nævnes Plin. *N. H.* XXXIV, 3. Tacitus (*Ann.* VI, 19) beretter, at Tiberius tilegnede sig som Privateiendom (*sibimet seposuit*) Guld- og Sølvgruber i Spanien efter Henrettelsen af den rigeste Mand i denne Provinds. Naar der ved Tibers Død nævnes en rede Beholdning af 2,700,000,000 Sestertier (Svet. *Cal.* 37. Dio Cass. LIX, 2) uden Angivelse af Kassen, maa der vel tænkes baade paa *ærarium* og *fiscus*.

[1]) Vi ere f. Ex. aldeles ude af Stand til at afgjøre, om de store Udgifter ved Havneanlægene ved Ostia og ved Udtørringen af *lacus Fucinus* under Claudius udgik af *ærarium* eller *fiscus* (Svet. Claud. 20).

at tale om gjensidige Laan og Gaver, da der hersker Fællesskab imellem Keiser og Folk[1]), medens han endnu Aar 176 e. C. (LXXI, 32) nævner keiserlig Eftergivelse af Restancer til den keiserlige Kasse og Statskassen særskilt (*τοῖς ὀφείλουσί τι τῷ βασιλικῷ καὶ τῷ δημοσίῳ*), paa samme Maade som Tacitus i Tibers Tid (*Ann.* II, 47) omtaler, at der eftergaves Beboerne af det af Jordskjælv ødelagte Sardes alle Ydelser til *ærarium* eller *fiscus* i fem Aar (*quantum ærario ant fisco pendebant*). I *Ann.* VI, 2 og VI, 19 fortæller Tacitus, at Tiber inddrog rige Henrettedes konfiskerede Eiendomme, der retlig skulde tilfalde *ærarium* efter selve Begrebet *publicatio* (*quamquam publicarentur*), i *fiscus*, paa første Sted med den Bemærkning, at det jo var ligegyldigt (*tamquam referret*), da Keiseren raadede over begge Kasser. Et væsentligt Udgangspunkt for Udviklingen af Fiskus til Statskasse laa uden Tvivl i Provindsdelingen imellem Keiseren og Senatet, idet Keiseren strax overtog de ham tilfaldne Provindsers Indtægter som Bidrag til Underhold og Lønning af de deri staaende Tropper, uden at der blev Tale om Bevilling eller Regnskab eller Indbetaling og Udbetaling igjennem Folkets Skatkammer. At dette var saa, derom haves vel intet udtrykkeligt og direkte Vidnesbyrd, men ligesom dette Forhold nærmest svarer til Sagens Natur og den i Triumviralperioden dannede Praxis, saaledes bekræftes denne Opfatning paa det Stærkeste derved, at der, som ovenfor ved Provindserne omtalt, i de keiserlige Provindser ikke gaves Qvæstorer, men blot Prokuratorer, og derved, at der ikke findes mindste Spor af nogen Berøring imellem disse Provindser og Senatets Provindsforvaltning eller af *publicani* i dem. Ligesom i alle andre Henseender, saaledes fremtraadte Keiseren ogsaa i finantsiel Henseende som Udøver af al Folkets Ret i disse Provindser.[2]) I Fiskus

---

[1]) Der maa uden Tvivl læses: *Καὶ τί ἂν τις ἐς δανείσματα ἢ καὶ δωρεὰς τὰ τοιαῦτα καταλέγοι* (istedenfor *καὶ λέγοι*).

[2]) Naar i nyere Værker Ægypten skildres som i sin Helhed behandlet som keiserlig Domæne, slutter man for Meget af den særlige Bestyrelsesform for denne Provinds og af det fra Ptolemæernes Tid bevarede Navn *ὁ ἰδιόλογος* for den Prokurator, der oppebar visse særlige i den keiserlige Fiskus indflydende Indtægter (Strabo XVII

indflød fremdeles foruden Indtægterne af den i alle Provindser adspredte egentlige Keiserdomæne al den Keiseren tilfaldende Arv og de Legater, som i overordentlig Mængde tildeltes Keiseren af dem, der havde nydt hans Gunst og ansaaes ham forpligtede eller frygtede for Chikaner imod deres øvrige Arvinger, for ikke at tale om, hvad slette Keisere ad denne Vei vilkaarlig tilvendte sig (Svet. *Aug.* 66. *Cal.* 38. *Nero* 32. *Dom.* 12. Tac. *Ann.* II, 48. XIV, 31. XVI, 11. *Agric.* 43. *Dig.* I, 19, 1 § 2. XLIX, 14, 1 *pr.*, hvor man ser, ad hvor mange Veie Fiskus kunde indtrænge sig i Dødsboer). Efter det af Tiber givne Exempel inddroges dernæst alle Konfiskationer og flere andre Indtægter (som f. Ex. af Caracalla *bona caduca*, Ulp. XVII, 2) i Fiskus. Hvorvidt og hvorledes efterhaanden ogsaa egentlige Provindsindtægter (ikke Domæneindtægter) fra de senatoriske Provindser fandt Veien til Fiskus istedenfor til *ærarium*, derom kan saa meget mindre siges noget Bestemt, som det allerede ovenfor (Kap. 7 § 12) er bemærket, at Sporene af Provindsinddelingen i det tredie Aarhundrede forsvinde. Det Samme gjælder om andre særlige Statsindtægter. Resultatet viser sig deri, at i de senere Retskilder, hvor Statskassen og Finantsvæsenet betegnes, alene nævnes *fiscus*, og hvad dertil hører, *fiscalis*, f. Ex. i Digesttitelen XLIX, 14: *de jure fisci*, og at uden videre de ældre Lovbestemmelser om *ærarium* overføres paa Fiskus (f. Ex. *Dig.* XLVIII, 13, 9 § 6), og *ærarium* kun enkeltvis dukker frem som ved en Forglemmelse (*Cod. Theod.* X, 8, 5). Men med denne Udvidelse af Omfanget af Fiskus gik der jævnsides Udviklingen af Forestillingen om Keiseren som Statens Eier i det Hele og om Statsformuen og Statsindtægterne som hans Privateiendom, en Forestilling, der f. Ex. fremtræder hos

p. 797 nævner særlig *caduca*. I de af Wescher 1871 udgivne og hos Marquardt röm. Staatsverw. II S. 299 aftrykte Indskrifter synes ὁ *ἴδιος λόγος* ikke at være Betegnelse af Personen, men af Gjenstanden. *ratio privata*). Vellejus Paterculus (II, 39) betegner tvertimod Ægypten som *stipendiaria* og dens Indtægter som indflydende i *ærarium*, hvorpaa ogsaa Philo *adv. Flacc.* p. 747 tyder. Men hermed negtes ikke. at August uden Tvivl har taget til sig og *fiscus* Størstedelen af den gamle kongelige Domæne eller den hele og ladet den forvalte af ὁ *ἰδιόλογος*.

Ulpian i *Dig.* XLIII, 8, 2 § 4: *res fiscales quasi propriæ et privatæ principis sunt*[1], og allerede antydes hos Sen. *de benef.* VII, 6: *Cæsar omnia habet, fiscus ejus privata tantum ac sua. Et universa in imperio ejus sunt, in patrimonio propria. Quid ejus sit, quid non sit, sine deminutione imperii quæritur. Nam id, quod tanquam alienum abjudicatur, aliter illius est,* men som dog ikke kunde udslette Forestillingen om en i mere egentlig Forstand privat Formue (se c).

Fiskus som ren keiserlig Privatkasse bestyredes i Begyndelsen af en af de Frigivne, der dannede det keiserlige Kabinet (se Kap. 6 § 5). Stillingen betegnes særlig ved Navnet *a rationibus*, og vi finde den bestemt udpræget under Claudius ved Pallas (Tac. *Ann.* XIII, 14: *cura rerum, quis a Claudio impositus velut arbitrium regni agebat.* Zonaras XI p. 564: ὁ Πάλλας, ᾧ ἡ τῶν χρημάτων διοίκησις ἐμπεπίστευτο) og endnu fyldigere skildret ved Claudius Etruscus under Domitian, hvor hele Rigets Finantsforvaltning stykkevis antydes som henhørende under ham (Stat. *Silvæ* III, 3, 86 ff.).[2] Senere besattes denne Plads som de øvrige

---

[1]) I Modsætning hertil betragtede Helvius Pertinax Keiserens Formue som Statens og erkjendte, at Fiskus var Statens, ikke Keiserens Kasse (Herod. II, 4, 7).

[2]) *Jam creditur uni*
sanctarum digestus opum partæque per omnes
divitiæ populos magnique impendia mundi.
Quicquid ab auriferis ejectat Iberia fossis,
Dalmatico quod monte nitet, quod messibus Afris
verritur, æstiferi quicquid terit area Nili,
quodque legit mersus pelagi scrutator Eoi,
et Lacedæmonii pecuaria culta Galæsi,
perspicuæque nives, Massylaque robora et Indi
dentis honos, uni parent commissa ministro,
quæ Boreas, quæque Eurus atrox, quæ nubilus Auster
invehit. Hibernos citius numeraveris imbres
silvarumque comas. Vigil iste animique sagacis
exitus evolvit, quantum Romana sub omni
pila die, quantumque tribus, quid templa, quid alti
undarum cursus, quid propugnacula poscant
æquoris aut longe series porrecta viarum;
quod domini celsis niteat laquearibus aurum,
quæ divum in vultus igni formanda liquescat
massa, quid Ausoniæ scriptum crepet igne monetæ.

ministeria aulæ med romerske Riddere, og den, der beklædte den, bar Navnet *patronus fisci* (Aurel. Vict. *Cæs.* 20. 33. Eutrop. VIII, 8) eller *procurator fisci* (*Hist. Aug. Aurel.* 38), medens han hos Grækerne betegnes som *ὁ τοὺς καθόλου λόγους ἐπιτετραμμένος* eller *ὁ ἐπὶ τῶν καθόλου λόγων* eller *ὁ καθολικός* (Dio Cass. LXXIX, 21. Euseb. *Hist. Eccl.* VII, 10. VIII, 11. Galen *de antid.* I, 1, *vol.* XIV p. 4 Kuhn); i Indskrifterne forekomme Navnene *procurator a rationibus*, som høiere Trin end *procurator* i en Provinds, *procurator summarum rationum* eller blot *summarum.*[1]) Under denne Chef var ansat en stor Mængde Finantsembedsmænd, med et almindeligt Navn *procuratores*, Intendanter (*procurator Cæsaris, fisci, ἐπίτροπος*), der dels bestyrede Finantsforvaltningen i en bestemt Provinds eller Dele af en Provinds (*procurator Asiæ*, Tac. *Ann.* IV, 15, *procurator Africæ, procurator Belgicæ* o. s. v.), stundom i mindre Provindser ogsaa Civilforvaltningen (*procurator vice præsidis*, se Kap. 7 § 12), dels bestemte Grene af Skatte- eller Domænevæsenet (f. Ex. *procurator vicesimæ hereditatum* i enkelte Provindser, f. Ex. i *Lugdunensis* og *Belgica* og *utraque Germania*, Orelli 798[2]), *procurator aurariarum, procurator metalli Vipacensis, Ephem. Epigr.* III p. 165 ff.) dels ogsaa enkelte offentlige Anlæg og Udgifterne derved (f. Ex. *procurator aquarum*, Orelli 946), med forskjellig Rang og Indtægt (*procurator trecenarius, ducenarius, centenarius*, se Kap. 6 § 8. Svet. *Claud.* 24. Dio Cass. LIII, 15: *τὸ τοῦ ἀξιώματος ὄνομα ἀπὸ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν διδομένων αὐτοῖς χρημάτων προσγίγνεται*). I disse Stillinger tjente allerede tidlig, medens Centralbestyrelsen endnu førtes af Frigivne, romerske Riddere, og erhvervede sig i dem ikke sjelden store Rigdomme (Sen. *Quæst. Nat.* IV *præf.* § 1. Tac. *Ann.* XVI, 17 om Annæus Mela: *Simul adquirendæ pecuniæ brevius iter credebat per procurationes administrandis principis negotiis*). Om det Enkelte af disse Prokuratorers Virksomhed og om deres indbyrdes Forhold, f. Ex. om Forholdet imellem den almindelige Prokurator for en Provinds og *procuratores* for

---

[1]) Detaillen hos Marquardt röm. Staatsverw. II S. 297; men dog ogsaa *καθολικὸς τῆς Ἀφρικῆς*, smsteds S. 298.

[2]) Flere Indskrifter hos Marquardt röm. Staatsverw. II S. 305.

enkelte Forvaltningsgrene i samme Provinds, vide vi iøvrigt meget Lidet. Der nævnes i Indskrifterne særlige Provindskasser (*fiscus Gallicus provinciæ Lugdunensis*, Orelli 6651. *fiscus Asiaticus*, Orelli 2905), naturligvis bestyrede af vedkommende Provindses almindelige Prokurator, og ved Siden deraf Specialkasser; Soldudbetaling til Tropperne nævnes Strabo III p. 167. At der hyppig maatte opstaa Stridigheder mellem *procuratores* og Private om Fiskus's Rettigheder og Krav, er naturligt, og den Jurisdiktion, der efterhaanden i slige Sager tilstodes Prokuratorerne selv (se Kap. 7 § 12 og Kap. 8 § 14), maatte nødvendig ofte medføre Misbrug og haardt Tryk. Dette Tryk forøgedes og blev endmere forhadt ved de talrige Angivere, *delatores fisci*, og deres Virksomhed (Plin. *Paneg.* 34. Juv. IV, 46 ff.).

Henimod Slutningen af det tredie Aarhundrede og ved Overgangen til det fjerde træder Navnet *rationalis* mere og mere istedenfor *procurator* og fortrænger det tilsidst ganske (*Hist. Aug. Alex. Sev.* 45: *procuratores, id est rationales. Dig.* I, 19: *de officio procuratoris Cæsaris vel rationalis*); *procurator fisci* hedder da *rationalis summæ rei* (*vicarius summæ rei*, Willmanns 1223).

c. Af Fiskus's Eiendomme og Indtægter udsondredes imidlertid efterhaanden eller holdtes maaske snarere fra Begyndelsen af adskilt visse Bestanddele, der betragtedes som paa en særlig og mere personlig Maade tilhørende Keiseren og hans Hus som en Art Husformue, keiserlig Privatdomæne. Ligesom allerede August selv i *marmor Ancyranum* (*Lat. c.* 3 *v.* 7) betegner sit i sit femte Konsulat givne *congiarium* som udredet *ex patrimonio meo*, saaledes forekommer i *Hist. Aug. Comm.* 20 og i Indskrifterne, dog neppe fra den første Keisertid, *procuratores patrimonii* eller *a patrimonio* [1]) og *procuratores* for enkelte Besiddelser og Indtægter, der synes at staa i et speciellere Forhold til Keiseren, f. Ex. *procurator saltus Domitiani* (Orelli 2952) og en *procurator Augusti prædiorum saltuum Hipponensis et Thevestini* i Numidien (Renier *inscr. de l'Algerie* 2715), den sidste dog maaske

---

[1]) Se Opregningen hos Marquardt. röm. Staatsverw. II S. 250. Orelli-Henzen *index* p. 115.

fra sildigere Tid, hvortil ogsaa hører *procurator* for det ovenfor anførte Distrikt Jamnea. Til dette *patrimonium* hørte vel den keiserlige Families gamle Grundeiendomme og hvad der efterhaanden erhvervedes ved Arv og Gave, Kjøb og enkelte Konfiskationer (som Tibers *aurariæ*. Frontin *de cond. agr.* p. 53: *Cæsar in provincia non exigua possidet*). Men en fast Adskillelse imellem Fiskus som paa engang almindelig Statskasse og keiserlig Kasse og en keiserlig Privatkasse, der altsaa forsaavidt var en Gjenoprettelse af den oprindelige Fiskus, lader sig dog først i utvetydigt Vidnesbyrd eftervise fra den Tid, da der under Septimius Severus efter de store Konfiskationer, som fulgte med Seiren over Albinus, indrettedes en *procuratio rerum privatarum* (*Hist. Aug. Sept. Sev.* 12), en Post, fra hvilken den senere Keiser Opelius Macrinus forfremmedes til *præfectus prætorio* (*Hist. Aug. Op. Macr.* 2. 7) og hvis Indehaver senere betegnes som *rationalis* (*magister*) *summæ rei privatæ* eller blot *rationalis privatæ* (Willmanns 1223). Under denne Embedsmand stode atter speciellere Prokuratorer (f. Ex. *procurator privatæ regionis Ariminensium*, Orelli-Henzen 6519. *procurator stationis privatæ per Tusciam et Picenum*, *C. I. L.* III, 1464).[1]) Adskillelsen imellem Fiskus og *res privata* antydes ogsaa hos Juristen Callistratus fra samme Tidsalder (*Dig.* XLIX, 14, 3 § 10, hvor der skjelnes imellem *loca fiscalia vel publica religiosave* og *possessio Cæsaris*).

Vanskeligheden ved at danne sig en klar Forestilling om denne *res privata* og dens Bestanddele forøges derved, at, medens den oprindelig synes grundlagt paa og fremvoxet af den personlige keiserlige Grundeiendom, *patrimonium*, fremtræder i den senere Tid et keiserligt *patrimonium* som en særlig Bestanddel, ja som adskilt fra *res privata* og bestyret af en særegen *procurator patrimonii*, der allerede nævnes hos Ulpian (*Dig.* XXX, 1, 39 § 9. 10: *Ea prædia Cæsaris, quæ in formam patrimonii redacta sub procuratore pa-*

[1]) Elagabals Fader var først *procurator Britanniæ*, derefter *procurator rationis privatæ trecenarius* og derefter *vice præfecti prætorio et urbi* (paa Græsk ἐπιτροπεύσας λόγων πρειβάτης, Orelli 946. Eckhel *D. N.* VII p. 234).

trimonii sunt), og under hvem der stod speciellere *procuratores*, adskilte fra *procuratores rei privatæ*, skjøndt begge Stillinger kunde forbindes, som det f. Ex. sees af Indskriften Orelli-Henzen 5530, hvor en Mand, der først har været *procurator rationum privatarum per Belgicam et duas Germanias* og siden *procurator patrimonii provinciæ Belgicæ et duarum Germaniarum*, derefter bliver *procurator provinciæ Bithyniæ, Ponti, Paphlagoniæ tam patrimonii quam rationum privatarum*. Aabenbart betegner *patrimonium* de keiserlige Grundeiendomme (i de senere Retskilder *fundi patrimoniales*) i Modsætning til andre under *res privata* hørende Indtægter.[1])

d. I Aar 6 e. C., altsaa paa en Tid, da det gamle *ærarium* endnu fremtraadte som Hovedstatskassen og Fiskus endnu ikke havde faaet sin senere Betydning, stillede August imellem begge et særeget *ærarium militare*, en Pensions- og Forsørgelseskasse for udtjente Soldater, og grundlagde dette ved Indskydelsen af en stor Kapital af sin Privatformue med Løfte om efterfølgende aarlige Tilskud[2]) og ved Bidrag af enkelte Konger og Stæder, hvorhos dertil henlagdes særlige staaende Indtægter, navnlig Arveafgift efter romerske Borgere, *vicesima hereditatum*, en Auktionsafgift, *centesima rerum venalium*, og en Afgift af solgte Slaver, *vectigal venalium mancipiorum* (*Marm. Ancyr. col.* 3 *v.* 35. Svet. *Aug.* 49. Dio Cass. LV, 25. 26. LVI, 28). (Om de enkelte Afgifter nedenfor.) Sveton og især Dio Cassius lade ogsaa Lønninger til Armeen udrede af denne Kasse, der bestod endnu i Dios Tid, men forresten sjelden nævnes hos Skribenterne. (Til Afholdelsen af samtlige Udgifter til Krigsvæsenet

---

[1]) Laurentius Lydus (*de mag.* II, 27) har (ved Ordene *ὥσπερ ὁ λεγόμενος πατριμώνιος, ἀντὶ τοῦ φύλαξ τῆς ἰδίᾳ πως ἀνηκούσης τῷ βασιλεῖ καὶ τυχὸν ἐκ προγόνων περιουσίας, ὃν καὶ αὐτὸν οὐ πρὶν ἀριθμούμενον Ἀναστάσιος . . . ἀνεστήσατο*) neppe villet sige, at dette Embede først oprettedes af Anastasius (i det femte Aarhundrede), men at det da fik en høiere Rang og Betydning. Mærkes kan det, at Juristerne (Ulpian i *Dig.* XLIII, 8, 2 § 4. Papinian XVIII, 1, 72 § 1) ogsaa bruge Udtrykket *patrimonium fisci* om de Fiskus tilhørende nedarvede Grundeiendomme.

[2]) I Aar 7 henlagdes den forviste Postumus Agrippas Eiendom til *ærarium militare*, Dio Cass. LV, 32.

vare de antydede Indtægter aabenbart utilstrækkelige.) *Ærarium militare* bestyredes efter Dio Cassius (LV, 25) af tre treaarige *præfecti* af Klassen *prætorii*, og disse *præfecti ærarii militaris* nævnes af og til i Indskrifter (i en af dem Plinius den Yngre, Hermes III S. 89, og i den sidste af bestemt Tid Elagabals Fader, Orelli 946).

I den første Keisertid omtales enkelte Gange en Slags statistisk Oversigt over Rigets Midler, samt et Budget, som August skal have ladet affatte (Svet. *Aug.* 28: *rationarium imperii magistratibus ac senatu domum accitis tradidit*; jfr. Dio Cass. LIII, 30: *τῷ Πίσωνι τάς τε δυνάμεις καὶ τὰς προσόδους τὰς κοινὰς ἐς βιβλίον ἐσγράψας ἔδωκε.* Tac. *Ann.* I, 11 om Tiberius efter Augusts Død: *Proferri libellum recitarique jussit; opes publicæ continebantur, quantum civium sociorumque in armis, quot classes, regna, provinciæ, tributa aut vectigalia, et necessitates ac largitiones, quæ cuncta sua perscripserat Augustus*). Ved Caligula omtales endogsaa, at han i Begyndelsen af sin Regering efter Augusts Exempel lod offentliggjøre et (aarligt?) Statsregnskab (Svet. *Calig.* 16: *Rationes imperii, ab Augusto proponi solitas, sed a Tiberio intermissas, publicavit.* Dio Cass. LIX, 9). Dette Regnskab kan paa den Tid aabenbart alene have angaaet det egentlige *ærarium populi*; siden omtales intet Lignende. Til de samme egentlige Statsfinantser indskrænkede sig aabenbart ogsaa den af tre Konsuler bestaaende Finantskommissions Virksomhed, som Dio Cassius (LV, 25) omtaler som nedsat af August Aar 6 e. C. I de paafølgende Aarhundreder savne vi enhver Oplysning om, hvorvidt og hvorledes Oversigter og Overslag over Statshusholdningen opgjordes, Regnskaber afsluttedes, prøvedes o. s. v.

Med Fortrængelsen af den gamle republikanske Finantsforvaltning (*ærarium*) af den nye keiserlige (*fiscus*) hængte det sammen, at den til den ligeledes forsvundne Census knyttede Bortforpagtning af Statsindtægterne efterhaanden faldt bort, i det Ringeste i det Omfang og med den Betydning, som den før havde havt, idet efterhaanden dels Bortforpagtning af Indtægterne i mindre Lodder i Provindserne selv, dels direkte Forvaltning af Domæner og Bjergværker ved *procuratores*, dels direkte Skatteopkrævning

ved Kommunerne og Indbetaling fra dem til de offentlige Kasser, som før tildels havde fundet Sted i Provindserne med fast *stipendium*, indtraadte overalt. Tacitus (*Ann.* IV, 6) omtaler *societates equitum Romanorum* som endnu virksomme i Tibers Tid paa en Maade, der antyder, at de i hans egen Tid vare ved at forsvinde (*at frumenta et pecuniæ vectigales, cetera publicorum fructuum societatibus equitum Romanorum agitabantur*). De store Tiendeforpagtninger omtales slet ikke mere, og istedenfor Erhvervet ved denne Virksomhed traadte den indbringende Tjeneste som keiserlig *procurator* (se ovenfor under b om Annæus Mela). Under Nero omtales (Tac. *Ann.* XIII, 50) Klager af Folket over *immodestia publicanorum*, altsaa sandsynligvis saadanne, der havde forpagtet visse Indtægter i Rom. Hos Plinius (*H. N.* XIX, 39) omtales *publicani, qui pascua conducunt* i Kyrene. Digesterne omtale *conductores vectigalium publicorum* og *conductiones publicorum* (XLIX, 14, 3 § 6. XVII, 2, 33 o. s. v.). I Indskrifterne nævnes *conductores quattuor publicorum in Africa, conductores portorii publici in Illyrico* og deslige (Orelli-Henzen 6650. 6656)[1], ligeledes *socius vicesimæ libertatis* (Orelli 3339), der hos Arrian (*diss. Epict.* III, 26) hedder εἰκοστώνης; men ved Siden heraf forekommer der offentlige Embedsmænd ved samme Afgift som *procurator XX libertatis Bithyniæ, Ponti, Paphlagoniæ* (*C. I. L.* III, 249), *publici XX libertatis vilicus* i Athen (*C. I. L.* III, 555).[2] Om Skatteopkrævningen i den sidste Periode se nedenfor § 17. Med Bortforpagtningen af Indtægterne i det Store forsvandt ogsaa Udførelsen og Vedligeholdelsen af *opera publica* igjennem Entreprise, idet direkte Udførelse efter keiserlig Foranstaltning og under offentlig Ledelse traadte i Stedet, f. Ex. ved Havneanlægene ved Ostia under Claudius og ved Centumcellæ under Trajan, og *curatores operum publicorum* af forskjellig Art besørgede Vedligeholdelsen.

---

[1]) Mere Detail hos Marquardt röm. Staatsverw. II S. 303.

[2]) Mere Indskriftdetail hos Marquardt röm. Staatsverw. II S. 271.

§ 13.

Finantsbestyrelsen i den sidste Keisertid.

Efterat det tidligere *ærarium populi* eller *ærarium Saturni* var blevet til en blot Kommunalkasse, og idet *ærarium militare* umærkeligt ganske forsvinder, fremtræder fra Diocletians og Constantins Tid af den Dobbelthed i Finantsvæsenets Bestyrelse og den Deling af Kasserne, hvis Udvikling er angivet i forrige Paragraph under b og c. Fiskus, der ogsaa hedder *ærarium sacrum*, den egentlige Statskasse, hvori Grundskatterne, Toldafgifterne og flere andre Indtægter indflyde, bestyres af *comes sacrarum largitionum* (Navnet første Gang i en Forordning fra Aar 340, *Cod. Theod.* XII, 1, 30), hvem *rationales* (*rationales vicarii*) for hver Diœces og dernæst en talrig Række Underembedsmænd og Betjente, tildels samlede i *officia* og *scrinia*, ere underordnede.[1] *Res privata*, der ogsaa benævnes *ærarium privatum* og hvoraf *patrimonium Cæsaris* eller *Augusti* (*Cod. Theod.* X, 1, 8: *id patrimonium, quod privatum nostrum est*) er en særlig Bestanddel, der omfatter Jordegodser, *fundi patrimoniales*, Paladser, Fabriker, Stutterier o. s. v., bestyres af *comes rei privatæ* med en lignende Række af lavere Embedsmænd.

Men til disse to Kasser og Forvaltninger kommer dog nu atter en tredie, der betegnes som *arca præfecturæ prætorianæ* og stilles ganske ved Siden af hine (*Nov. Theod.* 17, 2 § 4: *hujus bona ex parte quidem tertia prætorianæ præfecturæ arcæ, ex altera vero tertia sacris largitionibus, ex residua portione, eadem præfectura distribuente, privato vindicabuntur ærario*). Sin Oprindelse havde denne Kasse fra den omfattende Udskrivning af Naturalfornødenheder til Hæren, *annonæ*, der tilligemed Indsamlingen, Magasineringen og Fordelingen besørgedes af og under *præfectus prætorio*, idet disse *annonæ* efterhaanden forvandledes til Pengeafgifter (*Cod. Theod.* VII, 4. *Cod. Just.* XII, 38: *de erogatione militaris annonæ*). Af

[1]) Af Navnet *largitiones*, der blot betegner alle Statsudgifter som udflydende af den keiserlige Magt og Naade, maa slet ingen Slutning drages.

denne Kasse udrededes foruden Hærudgifter ogsaa en stor Mængde civile Lønninger.[1])

Grændserne imellem disse tre Kasser og de til dem henlagte Indtægter og Udgifter forandredes ikke sjelden af Lune eller Nød. At den hele Finantsbestyrelses Form og Forretningsgang var yderst trykkende og forbunden med mangfoldige Plagerier for Provindsboerne, kan end ikke Keiseren undlade at udtale, som f. Ex. Valentinian i hans *Nov.* I, 3, hvor der tales om udsendte *discussores* eller Inspektører og deres Vilkaarligheder.[2])

§ 14.

Statsudgifterne i Keisertiden.

Overgangen til Keiserregeringen og den dermed følgende Forandring i Opfatningen af Statens Opgaver og Omsorgen for Riget og i alle offentlige Indretninger medførte nødvendig dels Forrykkelse af Forholdet imellem de forskjellige Grene af Statsudgifterne, dels nye Udgifter.

a. Mindst berørtes af Statsforandringen Udgifterne til Kultus, idet dennes ydre Indretning og navnlig Adskillelsen imellem den for offentlig Regning underholdte Kultus i Hovedstaden og Gudsdyrkelsen i Kolonier og Municipier, endsige den aldeles fremmede Kultus hos de enkelte Provindsers Beboere, vedblev at bestaa. Vistnok kom i Rom enkelte nye Templer og Præsteskaber med Ofringer og deslige, visse nye Fester og Lege, staaende eller forbigaaende, til, ligesom ogsaa Keiserne undertiden gavmildt understøttede enkelte Lokalkulter; men om den finantsielle Side herved vides Lidet eller Intet med Undtagelse af, hvad der dels i Almindelighed, dels enkeltvis forekommer hos Skribenterne om enkelte Keiseres Ødselhed ved de offentlige Skuespil (se f. Ex. Svet. *Nero* 11. Dio Cass. LXI, 18 om Nero; jfr. Dio Cass. LXVII,

---

[1]) Zosim. II, 33 tillægger ogsaa *præfectus prætorio* Opkrævelsen af Skatterne (*οἱ φόροι*) i Provindserne.

[2]) Mere Detail om den sidste Periode hos Bethmann-Hollweg Civilproz. I § 134, III S. 70 ff., Walter § 413.

4 om Domitian).[1]) Hedenskabets Forfald medførte vel en Indskrænkning i Udgifterne til den egentlige Tempeltjeneste, men ikke i de langt betydeligere til den gamle Kultus knyttede Folkeforlystelser. Iøvrigt henhørte hele denne Klasse af Udgifter til det gamle *ærarium populi* og siden til den deraf opstaaede Bykasse, om end stundom Tilskud gaves af Fiskus. Fra Constantin den Stores Tid af indtræder en Statsomsorg for den christelige Kultus, og der henlægges foruden Kirkebygningerne, hvortil for en Del Templerne omdannedes eller dog afgave Materiale, ogsaa andre Eiendomme til dette Formaal. Men ogsaa om denne Gjenstand, der ligger udenfor dette Værks Formaal, ere de bestemte Efterretninger meget sparsomme.

b. Udgifterne til offentlige Arbeider og Bygninger voxede under Keiserne i høi Grad under Indflydelse af de enkelte Keiseres Tilbøielighed og af Frihed i Benyttelse af Midlerne til denne Tilbøieligheds Tilfredsstillelse, ligesom ogsaa ved Udvidelsen af Statsomsorgen til et større Omraade. Der fremtræder her dels store Foretagender og Pragtbygninger i Hovedstaden selv, beregnede enten paa Kultus (Templer under August og Vespasian, f. Ex. *Apollo Palatinus* og *Pax*) eller paa de offentlige Forretninger (saasom nye *fora*, *basilicæ* og Kornmagasiner), eller paa Befolkningens Fornøielse og Tarv (f. Ex. Vespasians Amphitheater, Titus's, Antonins og Diocletians *thermæ* o. s. v.) eller paa Keiserdømmets Glands og Forherligelse, saasom Neros *domus aurea* og de store Mausoleer, især *moles Hadriani*, dels storartede Anlæg i Italien (Havnene ved Ostia og Centumcellæ, Afløbskanalen fra *lacus Fucinus*), Fortsættelsen og Udvidelsen af de gamle Veianlæg, ikke blot i Italien, men ogsaa i Provindserne, dels Udførelsen eller Bidrag til Udførelsen af Bygninger for Kultus, offentlig Nytte eller Pragt i enkelte Provindsstæder, saasom under August og de følgende Keisere i Lugdunum i Gallien, under Hadrian i Athen, for ikke at tale om de med Forsvarsvæsenet forbundne Udgifter til

---

[1]) Omvendt synes Commodus ikke at have forsmaaet at tilegne sig selv en betydelig Del af, hvad der var bestemt til Gladiatorkampe, som Løn for sin egen Optræden (Dio Cass. LXXII, 19).

Orlogshavne og befæstede Leire. Men baade om Beløbet af disse Udgifter og om Forholdet imellem Statskassen og hvad der paalagdes de enkelte Byer og Provindser igjennem Pengebidrag og Naturalydelser, savne vi Oplysninger. Den tidligere Skik, at store offentlige Arbeider udførtes af rige Aristokrater tildels ved Hjælp af Midler, der vare erhvervede under Udførelsen af offentligt Hverv i Krigen, *manubiæ*, hvorom vi endnu mindes ved Gjenopførelsen af Kultusbygningen *Regia* af *aurum coronarium* ved Cn. Domitius Calvinus efter hans Triumph over Ceretanerne i Spanien Aar 36 (Dio Cass. XLVIII, 42)[1]), forvandledes af Triumvirerne ved Aar 42 til en Tvang til store Veianlæg, hvorved rige Senatorer forarmedes (Dio Cass. XLVII, 17). Ogsaa under August udførtes ved Siden af de store Arbeider og Byggeforetagender, som han selv paatog sig, ikke uden Bidrag af Venner og Frigivne (Macrob. *Sat.* II, 4, 24 om Licinius), en Række andre betydelige Arbeider af Privatmænd, der stode ham nær, fremfor alle Agrippa (se om de andre Svet. *Aug.* 29. Tac. *Ann.* III, 72), og nogle, navnlig Veianlæg synes endog ved en almindeligere Foranstaltning overdragne til eller paalagte ansete Senatorer (Dio Cass. LIII, 22. Svet. *Aug.* 30: *triumphalibus viris ex manubiali pecunia*). Men dette kunde ikke fortsættes, baade fordi de store republikanske Privatformuer forsvandt, og fordi det var uforeneligt med Keiserdømmets Tendents til at forbeholde sig selv al Glands. I Constantin den Stores Tid og derefter krævede Constantinopels Omskabelse til en glimrende Residents meget store Udgifter.

c. Regeringsforandringen medførte dels en aldeles ny Udgift til et Hof og en Hofholdning, dels en, i det Ringeste i Udseendet og det nominelle Beløb, om end maaske ikke i Byrden, navnlig for Provindsboerne betydelig forøget, men anderledes og regelmæssigere fordelt Udgift til hele den civile Bestyrelse. Hoffet underholdtes i Begyndelsen i beskeden Form (se Kap. 6 § 5) af den keiserlige Privatformue, men den vilde og tøilesløse Ødselhed under en Ca-

---

[1]) En Dedikationsindskrift fra samme Mand hørende til et Værk *ex manubiis* er funden paa Palatinerbjerget (*Ephem. Epigr.* I p. 215).

ligula eller Nero og de Frigivnes Plyndringer under Claudius kunde neppe være blevne tilfredsstillede ved den, hvis Adskillelsen imellem Fiskus og Statskassen var bleven opretholdt med de oprindelige Grændser. Efterhaanden blev Hofholdningen regelmæssig pragtfuldere, og denne Pragt forøgedes i orientalsk Form efter Diocletian; dens Krav skulde nu afholdes af den keiserlige Særformue, *res privata*, men mod Overgreb i Statskassen var der ingen Sikkerhed, medens enkelte bedre Keisere indskrænkede Hofudgifterne for at understøtte Statskassen. [1])

Om Indførelsen af faste Lønninger for alle Civilembedsmænd (efterhaanden kom Naturalleveringer til) er talt i Kap. 6 § 8. Ved Siden af de egentlige Embedslønninger omtales i den første Keisertid Pensioner eller Understøttelser til fattige Senatorer af ansete Familier (se Kap. 2 § 10).

Enkelte særlige Udgifter kom efterhaanden til, saasom fra Vespasian af til offentlig ansatte Lærere i Hovedstaden og andre store Stæder, der dog siden udrededes af Stæderne selv, og til det offentlige Befordringsvæsen, der dog mest faldt direkte paa Provindsboerne; se herom i Kap. 12.

d. Udgifterne til Krigsvæsenet omfattede i Keisertiden Lønnen til en talrig staaende Hær og dens Officerer tillige med de regelmæssige Understøttelser til de Afskedigede, *præmia missionum*, samt Anskaffelsen af alle Fornødenhederne for Soldaterne og alt Krigsmateriel, i den senere Tid ogsaa Lønnen til barbariske Leietropper (i ringe Omfang allerede i den første Keisertid). Hertil kom de betydelige Gaver til Soldaterne af hele Hæren eller Garden, *prætoriani*, ved overordentlige Leiligheder, *donativa*, og Udgifterne til forskandsede Leire og Fæstningsværker, samt til Underholdningen af Flaader med Mandskab. Se om alt dette i Kap. 10. Herhid hører paa en Maade ogsaa, hvad der i Rigets Fornedrelsestid betaltes til Barbarerne for Fred.

---

[1]) Ret charakteristisk er Beretningen om, at M. Antoninus for at skaffe sig Penge til Krigen imod Marcomannerne ved Auktion, der varede i to Maaneder, solgte *ornamenta imperialia*, Hoffets Ædelstene, kostbare Kar og Garderobe (*Hist. Aug. M. Anton.* 17. *Elagab.* 19. Eutrop VIII, 6 [13]), hvoraf dog Meget siden tilbagekjøbtes.

§ 15.

Fortsættelse. Udgifter til Hovedstadsbefolkningens Understøttelse, Stiftelser til Opdragelse af fattige Børn.

Omsorgen for Hovedstadens Forsyning med Levnedsmidler (*annona urbis*, *Hist. Aug. Aurel.* 47) og i Særdeleshed Kornuddelingen til Hovedstadens fattige Befolkning vedblev i Keisertiden paa Grundlag af den Orden, der var indført i Republikens sidste Tid og af Julius Cæsar og som nærmere fastsattes af August [1]), idet dette hele Anliggende havde en ikke ringe politisk Betydning med Hensyn til Vedligeholdelsen af en rolig og gunstig Stemning (Juv. X, 80 ff.). [2]) Bestyrelsen af Kornvæsenet, hvis Form i Førstningen synes at have vaklet noget, delte sig siden i to Grene, den ene Omsorgen for Anskaffelsen, Tilførslen og Opbevaringen af Kornet, den anden Uddelingen deraf. I Spidsen for den første Del af Forretningerne stilledes en *præfectus annonæ* af Ridderstanden, ansat paa bestemt Tid (Tac. *Ann.* I, 7. Dio Cass. LII, 24. Sen. *de brev. vit.* 18. 19, hvor Embedets Besværlighed og store Ansvar samt omfattende Regnskab udvikles). Under ham virkede dels *procuratores* i Provindserne og særlig i Ostia [3]) (*procurator Augustorum ad annonam provinciæ Narbonensis et Liguriæ*, Orelli 3655. Orelli-Henzen 6521. 6520 den sidste i Ostia. Willmanns 1251. 1282: *procurator annonæ Ostiensis.* Henzen *Bull. dell. Inst.* 1875 p. 5), dels en Mængde underordnede Kontorbetjente (*officium præfecti annonæ*, *tabularii*), dels Magasinbetjente (*horrearii*, *mensores*). For den anden Gren (*ἐπὶ τῇ διαδόσει τοῦ σίτου*) ansattes

---

[1]) Om den i *Dig.* XLVIII, 12 og i *Inst.* IV, 18, 11 nævnte *lex Julia de annona*, hvoraf paa første Sted anføres Straffebestemmelser imod dem, der hæmme Hovedstadens Forsyning og fremkalde Dyrtid, hidrørte fra Julius Cæsar eller August, lader sig ikke afgjøre.

[2]) *Nam qui dabat olim*
imperium, fasces, legiones, omnia, nunc se
continet atque duas tantum res anxius optat,
panem et circenses.

[3]) I senere Tid nævnes ogsaa en *præfectus annonæ* i Afrika (*Cod. Theod.* XI, 1, 13) og i Alexandria (*Cod. Theod.* XII, 6, 3).

curatores eller *præfecti frumenti dandi*, hvis Tal og Rang vexlede noget (Svet. *Aug.* 37. Dio Cass. LIV, 1. 17. LV, 26. 31. Frontin. *de aquis* 100. 101; hos Dio Cass. LXXVIII, 22 kun een; *præfecti frumenti dandi ex S. C.* i Indskrifter, maaske antydende særlige temporære Forandringer, Orelli-Henzen *index* p. 107).[1]) I Indskrifterne forekomme endnu andre Titler, som synes at antyde forbigaaende Foranstaltninger (*subpræfectus annonæ* og *adjutor præfectus annonæ* o. s. v.).[2])

Kornet tilveiebragtes ligesom før ved Opkjøb og Leverancer i Ægypten og Afrika. (Efter Joseph. *Bell. Jud.* II, 16 leverede Ægypten Korn for fire Maaneder, Afrika for otte.) Vedligeholdelsen og Forøgelsen af de Flaader af Koffardiskibe, der regelmæssig førte Kornet til Italien (*classis Alexandrina*, som imidlertid ogsaa bragte mange andre Varer, Svet. *Aug.* 98. Sen. *Epist.* 77. Strabo XVII p. 793 o. s. v.), fremmedes ved Belønninger for dem, der anbragte deres Kapitaler i slige Skibe (Svet. *Claud.* 18. Ulp. III, 3, 5; jfr. Kap. 2. § 19), og Tab af disse Skibe foraarsagede Uro og Fare (Tac. *Ann.* XV, 18; jfr. Beretningerne om Caligulas af slige Skibe dannede Skibsbro over Bugten ved Bajæ, der nær havde foraarsaget Hungersnød i Rom, Svet. *Cal.* 19. Dio Cass. LIX, 17. Joseph. *Ant Jud.* XIX, 1, 1. Sen. *de brev. vit.* 18). Magasiner fandtes saavel i Provindserne (Amm. Marc. XXVIII, 1, 17) som i Ostia og Rom (allerede fra Gracchus's Tid, Festus *v. Sempronia horrea*).[3]) Som Uddelingslokale

---

[1]) Efter en anden Mening (Hermes IV S. 364) opfattes *præfecti frumenti dandi* som en aldeles extraordinær af Senatet ved enkelte Leiligheder udnævnt Myndighed uden Berøring med den almindelige Kornuddeling, neppe rigtigt.

[2]) Mere Detail om denne Gjenstand hos Marquardt röm. Staatsverw. II S. 128. Naar Boëthius (*de cons. philos.* III, 4) betegner *præfectura annonæ* som i hans Tid meget uanselig (*nunc ea præfectura quid abjectius?*), beror det ikke blot paa Overførelsen af Hovedomsorgen til Constantinopel, men paa den helt forandrede Indretning af Byens Forsyning, hvorved *præfecti* Virksomhed er bortfalden.

[3]) Naturligvis have de hist og her i mange andre Provindser (f. Ex. i Britannien, Tac. *Agr.* 19) nævnte *horrea* (Magasiner for Armeen der) ligesaa lidt med Roms Kornforsyning at gjøre som mange af de i Regionfortegnelserne opførte 291 Pakhuse i Rom.

nævnes *porticus Minucia* i Qvarteret *circus Flaminius* med 45 Porte, *ostia* (Apul. *de mundo* 35; jfr. Sagnet hos *Chron. urb. Rom.* p. 645 Momms. om Portenes Antal som svarende til Servius Tullius's Regeringsaar), opført af M. Minucius Rufus, Konsul 110 f. C. (Vell. Pat. II, 8, der nævner to *porticus Minuciæ*).[1]) Om Begrændsningen af Antallet af de Borgere, der havde Adgang til Kornuddelingen (*plebs frumentaria*, Fronto *Princ. Hist.* p. 210 Naber. *ὁ δῆμος ὁ σιτοδοτούμενος*, Dio Cass. LV, 10. *ὁ ὅμιλος ὁ σιτοδοτούμενος*, Dio Cass. LXXVI, 1. *plebs, quæ frumentum publicum accipiebat, Marm. Ancyr.*) under Cæsar, er talt ovenfor; August fastsatte Tallet til 200,000 (Dio Cass. LV, 10. *Marm. Anc. c.* 3 *v.* 21), og det samme Antal fremgaar for Septimius Severus's Tid ved Beregning af Dio Cass. LXXVI, 1. Om Reglerne for Indskrivningen, *subsortitio*, der i en vis Tid besørgedes af en Prætor (Svet. *Jul.* 41; jfr. Plin. *Paneg.* 25), vide vi Intet nærmere; Trang var naturligvis Betingelse, omend under Caligula de, der modtoge offentligt Korn (*οἱ τὸ σιτηρέσιον φέροντες*), vilde sammenskyde til en Statue for ham (Dio Cass. LIX, 6). Over de Indskrevne førtes naturligvis Lister, der indhuggedes i Kobber (*incisi*, Sen. *de benef.* IV, 28. *incidi*, Plin. *Paneg.* 26); Listerne ordnedes og indhuggedes efter *tribus*, der væsentlig kun her bevarede deres Betydning, saa at Navnet *tribus* ogsaa betegnede en Plads i Listen (*emere tribum*, se Kap. 2 § 6). Hver Modtager var henvist til en bestemt Indgang, *ostium* (Orelli-Henzen 6663. Gruter 173, 1). Til Legitimation ved Uddelingen tjente *tesseræ*, Anvisningstegn af Ben eller andet Stof med Indskrift (Juv. VII, 174. Svet. *Aug.* 40. *Nero* 11, hvor saadanne *tesseræ* extraordinært bortskjænkes som Gaver ved Festlege, Orelli-Henzen 6663). (Naar der tales om Salg og Kjøb, er det uvist, om der sigtes til privat Handel dermed eller om et vist Antal Pladser i Listerne solgtes af det Offentlige for Betaling; jfr. *frumentariam tesseram legare*, *Dig.* XXXI, 1, 49, 1; maaske sigter hertil *tesseræ nummariæ* hos Svet. *Aug.* 41.) Uddelingen vedblev at ske maaned-

---

[1]) Jfr. Preller: die Regionen der Stadt Rom S. 168.

lig, da Augusts Forsøg paa at forandre den til firemaanedlig mislykkedes (Svet. *Aug.* 40). Til den regelmæssige Uddeling føiedes undertiden extraordinære Tillæg (Svet. *Aug.* 41. Dio Cass. LV, 26), medens omvendt vel ogsaa Indskrænkninger forekom, f. Ex. af Nero efter Ildebranden i Rom (Dio Cass. LXII, 18).

Ved Siden af Kornuddelingen uden Betaling sørgedes i den ældre Keisertid tillige for at vedligeholde en regelmæssig, ikke for høi Salgspris paa Korn i Byen (Tac. *Ann.* XV, 18. 39; jfr. *Dig.* XLVIII, 12, 2 om Straf mod den, *qui societatem coierit, quo annona carior fiat*).

Istedenfor Kornuddelingen traadte fra Aurelian af Uddeling af Brød (*Hist. Aug. Aurel.* 35. Zosim. I, 61).

Til Korn- og Brøduddelingen føiedes senere fra Alexander Severus af Svinekjød (*caro porcina, Hist. Aug. Alex. Sev.* 22. 26. *Aurel.* 35. 47. Aurel. Vict. *Cæs.* 35. Zos. II, 9, hvor der nævnes en egen *χορηγὸς τοῦ χοιρείου κρέως*) og af Olie (*Hist. Aug. Sept. Sev.* 18. *Alex. Sev.* 22. Aur. Vict. *Cæs.* 41. Symm. *Epist.* X, 55, hvor der nævnes en særlig *arca olei*).

Udgiften til Kornuddelingen paahvilede fra gammel Tid *ærarium populi*, omend Keiserne stundom kunne have ydet Tilskud af Fiskus, og den vedblev at hvile paa denne Kasse, da den nedsank til en Kommunekasse, og Udgiften blev forsaavidt en Kommuneudgift, men som lettedes Byen paa Statens Bekostning ved dertil henlagte Udskrivninger og Leveringer. De Forandringer, der uden Tvivl i Aarhundredernes Løb foregik heri som i hele dette Anliggendes Bestyrelse, kjende vi ikke nærmere. I det senere Sprog betegner *canon frumenti, olei* o. s. v. det aarlige for Hovedstaden til slig Anvendelse fornødne og anviste Qvantum (*Hist. Aug. Sept. Sev.* 8. 23 [1]), *Cod. Theod.* XIV, 15), der, i det Ringeste hvad Kjød, Olie og Vin angik, udskreves og leveredes (vel imod fastsat Betaling) ogsaa af Italien. Thi tillige for at Vinen kunde sælges til en vis Pris sørgedes

---

[1]) Septimius Severus efterlod ifølge det sidste Sted det fornødne Korn til i syv Aar at kunne uddele daglig 75,000 *modii* og ligeledes Olie tilstrækkelig for fem Aar for Rom og Italien.

ved en Kanon, udskreven af *Italia urbicaria*, under Tilsyn af en *rationalis vinorum* (*arca vinaria*).[1] (En egen Kasse for hver Kanon nævnes, *arca frumentaria*, *Cod. Theod.* XII, 11, 2, *arca olei* ovenfor.)

Efter Residentsens Forlæggelse til Constantinopel indførte Constantin den Store ogsaa der en Kornuddeling og henviste den alexandrinske Kornflaade dertil (*Cod. Theod.* XIV, 16. *Cod. Just.* XI, 24 [23]. Claudian *de bell. Gildon.* 61).

Til den maanedlige Kornuddeling og hvad dertil senere sluttede sig kom endnu de extraordinære Uddelinger, dels i Penge dels i Levnedsmidler, Vin, Olie o. s. v., samlede under Navnet *congiarium*, som Keiserne i Efterligning af det republikanske Aristokratis Liberalitet (se ovenfor § 4 Anm. 1) ydede Hovedstadsalmuen ved Tronbestigelser og andre Anledninger i Keiserfamilien, f. Ex. ved Tronfølgerens officielle Fremstilling, *deductio in forum*, men naturligvis nu af den keiserlige Kasse, *fiscus*, og med langt større, efterhaanden, selv i de trangeste Tider, stigende Ødselhed, dels af Forfængelighed dels for at kjøbe Folkegunsten. Disse Uddelinger, om hvilke en Mængde adspredte Notitser findes hos Skribenterne, navnlig Sveton og Dio Cassius, og over hvilke *Chronogr. urb. Romæ* p. 645 giver en, forresten ikke fuldstændig eller nøiagtig, Fortegnelse, foretoges i Henhold til Kornuddelingslisterne (Dio Cass. XLIII, 21. *Marm. Ancyr. Lat. c.* 3 *v.* 7. Plin. *Paneg.* 25. 26), undertiden med særlig Udvidelse, f. Ex. til Børn og Fraværende, naar de siden meldte sig (Plin. *l. c.*).[2] Stundom sluttede slige Gaver sig til Festlege og Skuespil, hvor Anvisningstegn, *tesseræ*, uddeltes eller udkastedes (ogsaa paa Klædningsstykker og Andet, se f. Ex. Svet. *Nero* 11, hvor der endogsaa omtales

---

[1]) Citaterne for Detaillen hos Walter § 381.

[2]) Som Exempler blot paa det uddelte Beløb af rede Penge kan af *Chronographus* anføres, at Julius Cæsar uddelte 100 Denarier til Enhver, der deltog i Kornuddelingen, August 362½, Tiber 72½, Caligula 72½, Claudius 75, Nero 100, og for at tage Exempler fra en senere Tid Septimius Severus 1100, Caracalla 400, Elagabal 250, Alexander Severus 600. (Tallene naturligvis ikke fuldt sikre.)

gemmæ, margaritæ, tabulæ pictæ, mancipia, jumenta, Skibe, Huse og Jordstykker som bortskjænkede iflæng paa denne Maade. Dio Cass. LXI, 18. LXVII, 4. LXIX, 8).

Allerede ved Kornuddelingen i Hovedstaden gjorde (maaske lige fra Begyndelsen af) ved Siden af Fattigunderstøttelsen et vist Hensyn til Formerelsen af Borgerbefolkningen og Opmuntring til Ægteskaber sig gjældende, idet Børneantallet toges i Betragtning ved Indskrivningen (jfr. Plin. *Paneg.* 26 om Fremstillingen af Børn ved *congiaria*). Om August berettes det, at han særlig uddelte Gaver til de Fattige i Hovedstadens Qvarterer i Forhold til Antallet af deres Børn (Svet. *Aug.* 46). Men bestemt fremtræder Bestræbelsen for Formerelsen af Borgerbefolkningen igjennem lovlige Ægteskaber, ogsaa med Hensyn til Forsvarsvæsenet, i de Stiftelser til Understøttelse og Opdragelse af fattige Børn, navnlig ægtefødte Drengebørn, *pueri alimentarii*, der omtales fra Nervas og Trajans Tid, men i Byer udenfor Rom. Om Nerva beretter Aurel. Vict. *Epit.* 12: *puellas pucrosque natos parentibus egestosis sumptu publico per Italiæ oppida ali jussit,* og Dio Cassius siger (LXVIII, 5), at Trajan ydede Byerne i Italien megen Bistand til Opdragelse af Børn (πολλὰ χαρίσασθαι πρὸς τὴν τῶν παίδων τροφήν), til hvilken Række af uden Tvivl sammenhængende Foranstaltninger maaske ogsaa Plinius sigter med sine Ytringer (*Paneg.* 26 ff., især 28: *paulo minus quinque millia ingenuorum fuerunt, quæ liberalitas principis nostri conquisivit, invenit, adscivit*), ikke blot til Optagelse i Kornuddelingslisterne i Rom, skjøndt han nærmest har dem for Øie (f. Ex. ved Ordet *incidi*). Om disse Stiftelser haves en Række Erindringer i Indskrifterne, navnlig i to store, *tabula Velejas* og *tabula Bæbianorum*, fundne, den første i Ruinerne af den gamle By Veleja syd for Piacenza, den anden i en By i Kampanien ikke langt fra Benevent (Bruns p. 224 ff.; den sidste hos Orelli-Henzen *n.* 6664). Begge indeholde Angivelser om, hvilke Beboere af den ene og den anden Stad der have modtaget en Del af den Byen af Keiseren til Opdragelse af fattige Børn skjænkede Kapital, og hvilke Eiendomme de derfor have belagt med en fast aarlig Afgift (*prædia obligaverunt*). For den Veleja skjænkede Kapital skulde underholdes 245

ægtefødte Drenge med 16 Sestertier om Maaneden, 34 ægtefødte Piger med 12 Sestertier maanedlig, samt en *spurius* og en *spuria*; Kapitalen udgjorde 1,044,000 Sestertier og Renten var fem Procent. Stiftelser af samme Art forekom i mange andre Byer, og deres Midler (*arca publica alimentariorum*) bestyredes i de enkelte Byer af en *quæstor alimentorum*, stundom den samme som Byens Qvæstor i det Hele, medens der tillige antydes Overbestyrelse, dels ved *procuratores alimentorum*, *ad alimenta*, dels distriktsvis, omend ikke i Forbindelse med Veibestyrelsen, saa dog i et vist Forhold til de store Veie (*præfectus alimentorum per Æmiliam*, *præfectus alimentorum viæ Flaminiæ*, *curator viæ Flaminiæ præfectus alimentorum*).[1])

§ 16.

Statsindtægterne i Keisertiden.

a. Af den gamle italiske *ager publicus* var, i det Ringeste hvad egentligt Agerland angaar (se § 6), ved Keiserdømmets Begyndelse kun enkelte ubetydelige Smaastykker (*subsiciva* og deslige) tilbage, og selv disse ringe Levninger forsvandt efterhaanden ved Bortskjænkning eller Salg til vedkommende Kommuner, især under Domitian (Hyg. *de contr. gener.* p. 133. Frontin *de controv.* p. 8. 20. 54. Svet *Dom.* 9). Af de gamle Domæner i Provindserne forsvandt en Del dels under Triumvirerne og August, dels senere ved Kolonianlæg, hvortil siden ogsaa anvendtes hvad der fratoges barbariske Naboer.[2]) Derimod inddroges (se Kap. 7 § 11 b) Distrikter, der havde tilhørt Konger og Dynaster eller frie Stater, hvortil kom, skjøndt indtil en vis Grad adskilt, hvad der var oprindelig eller senere erhvervet keiserlig Privat-

---

[1]) Detaillen efter Indskrifter, bearbeidede af Henzen hos Marquardt röm. Staatsverw. II S. 187. Orelli-Henzen *index* p. 108 ff. 160.

[2]) Om den fra Republikens Tid stammende *ager publicus* i Kyrene forekomme et Par Notitser endnu fra Vespasians Tid, den ene (Hygin. *de cond. agr.* p. 182) om en Grændseskjelsregulering under Vespasian, den anden (Plin. *H. N.* XIX, 39) om Bortforpagtning af Græsgangene til *scripturarii*, foruden en fra Neros Tid (Tac. *Ann.* XIV, 18).

eller Husformue (se ovenfor § 12 c), *res privata* eller *patrimonium*, mest udenfor Italien (se om Tiber Tac. *Ann.* IV, 6). Medens enkelte keiserlige eller Statsgrundstykker dreves for keiserlig eller fiskal Regning (— hos Willmanns 41 nævnes en *servus T. Cæsaris Augusti Vespasiani vilicus prædiorum Peduceanorum* —), især saadanne, der leverede et særlig kostbart Handelsprodukt (f. Ex. i Palæstina Balsamsaft, Plin. *H. N.* XII, 111, 113. 123. Galen *de antid.* I c. 2. 4. *vol.* XIV p. 7. 25), synes den almindelige Benyttelsesform at have været Bortforpagtning eller Bortleining til de gamle Beboere mod Afgifter, der oppebares af *procuratores* (se ovenfor § 12 b). I den seneste Tid fremtræde disse Beboere af Krongodserne som Livegne, *coloni* (jfr. Kap. 2 § 21 Anm. 3) [1]), medens andre Grundstykker gik over til Arvefæste, *fundi emphyteutici.*

Ligesom allerede i Republikens Tid Bjergværker væsentlig vare Statseiendom, saaledes vedbleve de i Keisertiden at tilhøre Staten eller Keiseren, idet ogsaa tidligere private erhvervedes eller inddroges, navnlig Guldgruber (Tac. *Ann.* VI, 19. Svet. *Tib.* 49. Strabo III p. 148. IV p. 208), men ogsaa Sølv-, Jern- og Kobbergruber, og de dreves mest for Stats- eller keiserlig Regning, bestyrede af *procuratores* (*metalli* eller *metallorum*, *προεστὼς τῶν μετάλλων ἐπίτροπος Καίσαρος* ved Kobbergruberne paa Cypern), dog ogsaa ved Bortforpagtning (Jos. *Ant. Jud* XVI, 4, 5 om Augusts Bortforpagtning af Gruberne paa Cypern til Herodes; *conductor ferrariarum Noricarum*, *C. I. L.* III, 4788. 4809 5036. V, 810). Stundom synes en vis blandet Drift at have fundet Sted, saaledes at den bestyrende *procurator metalli* solgte Retten til at aabne Schakter (*vendebat puteos*). Det sidste Forhold antydes i en interessant Indskrift, funden i det sydlige Portugal 1876 (*Ephem. Epigr.* III p. 165. Bruns p. 141), sandsynligvis fra det andet christelige Aarhundrede

[1]) Hvorlænge Brugerne af keiserlige Grundstykker (*coloni Cæsaris*, *Dig.* L, 6, 6 § 11. I, 19, 3) bevarede en større personlig Frihed og fra hvilken Tid det senere Kolonatsforhold gjaldt, lader sig ikke bestemme, idet Overgangen skete gradevis.

indeholdende en saakaldet *lex metalli Vipacensis*, et Reglement, der, forsaavidt det er opbevaret, bestemmer, hvorledes *procurator* som Bestyrer af hele Bjergdistriktet skal bortforpagte ikke blot Retten til at aabne Schakter og bearbeide Ærtser, men ogsaa Retten til at holde Auktioner og indkassere derved, til at holde Badestue, Barberstue, Skomagerværksted og Valkemøller, samt give Ret til at holde Skole.

Som Bjergværkerne, saaledes besad Fiskus og drev Stenbrud og især næsten alle Marmorbrud i Italien, Grækenland og Afrika, Saltværker o. s. v. [1]) Hvorvidt Staten i den seneste Tid udstrakte sin Ret paa dette Omraade, sees af *Cod Theod.* X, 19, hvor der *const.* 3 og 12 (Aar 365 og 392 e. C.) gives Tilladelse til *aurum legere* mod høi Afgift, og i *const.* 1. 2 (Aar 320 og 363) gives Private Tilladelse til overalt at bryde Marmor, medens det forbydes i *const.* 13 (Aar 393).

Til Domænerne sluttede sig Indtægterne af Monopoler, navnlig Saltmonopolet, forbundet med Driften af de keiserlige Saltværker (*Cod. Just.* IV, 61, 11; andre Efterretninger fra Keisertiden fattes); mindre betydelige vare de for keiserlig Regning drevne Fabriker, der imidlertid med Undtagelse af Teglværker og Fabrikationen af Lervarer, hvoraf findes tidligere Spor, mest fremtræde i den senere Keisertid. [2])

b. Ved den anden Hovedkilde af Statsindtægter, Skatterne, adskiller Keisertiden sig i to Hovedafsnit, det tidligere, i hvilket Adskillelsen imellem Borgere og Ikke-Borgere endnu gjør sig gjældende i de Førstes Frihed for personlige direkte Skatter og derhos Italiens særlige Stilling og Fritagelse for Grundskat bevares, medens Provindserne havde deres særlige Afgiftsvæsen, nogenlunde indrettet i den ældre Form (— thi Efterretningerne ere herom yderst faa og utilstrækkelige —) [3]), og det senere, i hvilket efter

---

[1]) Om Teglværker og Lervarefabriker findes Notitser hos Marquardt röm. Privataltherth. II S. 257 ff., om det Senere hos Walter § 411.

[2]) Mere Detail om Bjergværkerne efter Indskrifter hos Marquardt röm. Staatsverw. II S. 252 ff, om Sten- og Marmorbrud S. 253 ff. efter et Specialskrift af Bruzza.

[3]) I et vigtigt Sted af Hyginus (*de limit. const.* p. 205) adskilles *ager immunis* (altsaa *Italicus* og med *jus Italicum*) fra *ager vectigalis*, og

Ophævelse af Forskjellen imellem Borgere og Ikke-Borgere et nyt ensartet Skattesystem udbredtes over hele Riget og Italien inddroges derunder. Men Grændsen imellem disse to Afsnit er ikke blot i Efterretningerne, men var ogsaa i sig selv meget ubestemt, idet Overgangen, under den samtidig fremskridende Udvidelse af Borgerretten, vistnok efterhaanden skete paa enkelte Punkter, førend den nye Ordning helt fremtraadte.

Med Hensyn til det første Afsnit bliver her alene at omtale de Forandringer i den indirekte Beskatning, der angik Italien og Borgerne.

1. Den i Italien ophævede Havnetold gjenindførtes allerede af Julius Cæsar (Svet. *Jul.* 43) og bestod siden (Tac. *Ann.* XIII, 50).[1]) Om Tolden i Almindelighed se i § 17 e.

2. Medens *vicesima manumissionum*, om hvis Bortforpagtning og Oppebørsel se ovenfor i § 12, vedblev at bestaa[2]), aabnedes en ny og meget betydelig Indtægtskilde af August Aar 6 e. C., idet han til Bedste for *ærarium militare*, i Begyndelsen under heftig Uvillie og Modstand, indførte en Arveafgift af fem Procent af Arv eller Legater efter Borgere, *vicesima hereditatum*, dog med Fritagelse for nære Slægtninge og for mindre Arvemasser (under 100,000 Sestertier). (Dio Cass. LV, 25. LVI, 28. Plin. *Paneg.* 37—39, hvor specielt omtales

---

denne deles i to Klasser, den, der yder en Qvotadel af Afgrøden, og den, der yder en fast Pengeafgift, altsaa den samme Inddeling som hos Cicero (*in Verr.* III, 6), men hos Hygin tilføies dernæst, at Pengeafgiften bestemtes efter *pretia agrorum*, Bonitering og Værdiansættelse, saasom i Pannonien forskjellig for *arvum primum*, *arvum secundum*, *pratum*, *silva glandifera*, *silva vulgaris*, *pascua*, og lignende Forhold finde Sted i Phrygien og andensteds. Det er klart, at et saadant Hensyn til Jordens Godhed og Frugtbarhed meget vel allerede i ældre Tid kan have gjort sig gjældende ved hele Provindsens faste *stipendium* og endmere ved Fordelingen paa de enkelte Skatteydere i Byer og Distrikter. Om Tiendeafløsninger er her slet ikke Tale.

[1]) En forbigaaende Ophævelse af Tolden af Helvius Pertinax omtales hos Herodian II, 4, 7.

[2]) At denne Afgift alene hvilede paa Frigivelser efter romersk Ret, altsaa af Borgere, og først ved Borgerrettens Almindeliggjørelse blev almindelig, følger af dens Oprindelse og ligger i selve Forbindelsen med Arveafgiften hos Dio Cass. LXXVII, 9 og LXXVIII, 12.

Nervas og Trajans Foranstaltninger til Gunst for nære Slægtninge, der ved Arveladerens Optagelse i Borgerretten havde mistet Slægtskabsretten; hos Gaius III, 125 og i Titlen af et i Digesterne ofte citeret Skrift af Juristen Æmilius Macer hedder det *lex vicesima hereditatium*, hvor man ventede *vicesimæ*.) Caracalla forhøiede Afgiften til 10 Procent (Dio Cass. LXXVII, 9), hvilken Forhøielse dog ophævedes af Macrinus (Dio Cass. LXXVIII, 12), og gjorde Afgiften almindelig for hele Riget, idet han just herfor erklærede alle frie Beboere af Riget for Borgere (Dio Cass. LXXVII, 9). (At Afgiften i Trajans Tid bortforpagtedes til *publicani*, antydes hos Plin. *Paneg.* 37.)

3. August indførte ligeledes en Afgift af 1 Procent af alle Auktionsbeløb (*centesima auctionum*) efter Svetons bestemtere Udtryk, medens Tacitus (*Ann.* I, 78) har *centesima rerum venalium*. Den af Tiber (Tac *Ann.* II, 42) først til ½ Procent nedsatte, men siden atter til det forrige Beløb (Dio Cass. LVIII, 16) forhøiede Afgift afskaffede Caligula (Svet. *Cal.* 16, hvor den endnu hedder *ducentesima* [1]. Dio Cass. LIX, 9).

4. Beslægtet med den sidstnævnte Omsætningsafgift var den ogsaa af August indførte 4 Procents Afgift af (paa Slavemarkedet) kjøbte Slaver (*vicesima quinta servorum venalium*, Dio Cass. LV, 31), der under Nero (Tac. *Ann.* XIII, 31) forvandledes til en Afgift for Sælgerne og siden ikke omtales.

Ubetydelig og tildels forbigaaende vare andre blot Byen Rom paalagte Afgifter, f. Ex. Accisen af Spisevarer, *vectigal macelli, edulium* [2]), der paabødes af Caligula (Svet. *Cal.*

---

[1]) Ved Udtrykket *Italiæ remisit* betegner Sveton Afgiften som en blot i Italien bestaaende, slet ikke, at den vedblev i Provindserne. Af hvad Beskaffenhed den af Ulpian (*Dig.* L, 16, 17) nævnte *centesima rerum venalium* var, vide vi ikke.

[2]) Plin. *H. N.* XIX, 56 viser, at denne Afgift bestod under flere Keisere og han siger ikke, at den til hans Tid i det Hele var afskaffet, men kun, at den var afskaffet for Havesager. Spor af en ny Accise under Antoninerne er omtalt ovenfor i Kap. 7 § 10 S. 77. En Acciseafgift paa Levnedsmidler, Korn, Olie og Vin i Kommunerne udenfor Rom nævnes i en sildig Kilde (Cassiod. *Variæ* IV, 19).

40) foruden smaalige og smudsige Erhvervsafgifter (Svet. smsteds.) f. Ex. paa *meretrices*, ligesom *τὸ πορνικόν* i adskillige græske Byer, til hvilken Klasse ogsaa hørte det under Vespasian med Spot omtalte *vectigal urinæ* (Svet. *Vesp.* 23. Dio Cass. LXVI, 14).

§ 17.

Fortsættelse, senere Rigsskattevæsen.[1])

Hvad Rigsenheden, saaledes som den gjorde sig gjældende under Keiserne, maatte fremkalde én Stræben efter, et mere ensartet og almindeligt Skattevæsen, finde vi udviklet for Provindserne allerede i det tredie Aarhundrede, maaske modificeret henimod Slutningen af dette, og ved Overgangen til det fjerde indført ogsaa i Italien, uden at vi ere istand til at angive bestemtere, naar og hvorledes det indførtes. Ganske afvises maa alle Forsøg paa at sætte dette senere Skattesystem i Forbindelse med det gamle republikanske *tributum*. Derimod lader det sig ikke negte, at de statistiske Oversigter, der fra Augusts Tid af baade som en Udvidelse og som en Afløsning af den efterhaanden forsvindende republikanske Borgercensus, tilveiebragtes over Provindserne, kunne betragtes som Forløbere og Forberedelser til det nye Afgiftssystem, skjøndt den direkte Sammenhæng ikke lader sig paavise eller udfinde af de sparsomme og adspredte Efterretninger, vi have om disse Arbeider. Ligesom August, væsentlig understøttet af M. Agrippa, tilveiebragte en Art raa geographisk Opmaaling af det romerske Rige[2]), lod han ogsaa ved udsendte Kommissærer af høi Rang foranstalte en provindsvis gjennemført

---

[1]) Medens Indholdet af denne Paragraph væsentlig angaar den Tid, der i dette Værk kun danner et Anhang til Hovedformaalet, har dog Gjenstanden saa stor Interesse baade ved at betegne Gjennemførelsen af Keiserregeringens Opgave, Dannelsen af et Enhedsrige, og ved Indretningernes Betydning ogsaa for de paafølgende Aarhundreder, at der maa dvæles noget udførligere derved, uden at dog Bispørgsmaal og Detaillen af juridiske Bevissteder kan medtages.

[2]) Se Teuffel Gesch. der röm. Litterat. § 220, 12 og de der citerede Skrifter.

Folketælling med Formues- og Eiendomsangivelser efter det romerske Forbillede, hvorom haves en Del Notitser i Anledning af dens Berørelse med Christi Fødsel (Lukas Evang. 2. Suidas *v. ἀπογραφή*. Isidor *Orig.* V, 36. Cass. *Var.* III, 52. Eus. *Chron.* II p. 186 Scal.: *Κυρίνιος ὑπὸ τῆς συγκλήτου βουλῆς σταλεὶς εἰς τὴν Ἰουδαίαν ἀπογραφὰς ἐποιήσατο τῶν οὐσιῶν καὶ τῶν οἰκητόρων*. Joseph. *Ant. Jud.* XVII, 13, 5. XVIII, 1, 1: *τιμητὴς τῶν οὐσιῶν*. 2, 1; Kommissærernes Antal angiver Suidas til 20, og af dem sendtes Konsularen Quirinius til Syrien og Judæa). [1]) Naturligvis var denne Folketælling og Eiendomsfortegnelse bestemt til periodisk Fornyelse og Berigtigelse, og denne periodiske Revision omtales i den første Keisertid navnlig oftere ved Gallien (*census Galliarum*), i hvilken Provinds som den vigtigste af alle de vestlige den sees foretagen af høitbetroede Medlemmer af Keiserhuset (Claud. *orat. de Gall. v.* 77, hvor Augusts Stedsøn Drusus siges at have udført Census. Liv. *Epit.* CXXXIV Tac. *Ann.* I, 31, hvor Germanicus er beskjæftiget dermed. II, 6, hvor der udsendes to Kommissærer. XIV, 46, hvor der under Nero nævnes tre Kommissærer, de to af høi Adel. Dio Cass. LIII, 22. LIX, 22; jfr. det almindelige Udtryk hos Tac. *Ann.* VI, 41: *nostrum in morem deferre census, pati tributa*). [2]) Heraf udviklede sig da efterhaanden den almindelige Rigscensus som Beskatningsgrundlag, der siden fremtræder (se nedenfor under a); men hvorledes denne Udvikling foregik, og hvorledes et nyt almindeligt Skattesystem knyttedes dertil, lader sig ikke nærmere paavise. Sandsynligst er det, at Udgangspunktet har været visse Provindsers faste Afgift, *stipendium*, og de Former, igjennem hvilke dette Beløb ved staaende Afgifter indkom fra Provindsens enkelte Dele. Hovedtrækkene antydes eller fremtræde allerede, navnlig hvad Grundskatten angaar, hos Juristerne fra Antoninernes eller den nærmest

---

[1]) Tertull. *adv. Marc.* IV, 19 lader Folketællingen i Palæstina udføre af Sentius Saturninus. Undersøgelserne herom vedkomme os ikke; til selve Census hentyder Tertullian ogsaa IV, 7. 36.

[2]) I Indskrifterne nævnes oftere *legati ad census accipiendos, censibus accipiendis, censuum accipiendorum*, se Orelli-Henzen *index* p. 112.

paafølgende Tid. Alle Provindser, fra Diocletians Tid ogsaa Italien, altsaa hele Riget udreder dels Grundskat, dels Kopskat, hvortil efterhaanden supplerende slutte sig særlige Nærings- og Indkomstskatter.

a. Grundskatten som Pengeafgift, *tributum*, *tributum agri* (senere ogsaa *canon*), fremtræder som almindelig hvilende paa al Provindsgrundeiendom allerede hos Gaius (II, 21: *stipendium*, *tributum*; jfr. Ulpian og Paulus i *Dig.* L, 15, 4 § 2. 8 § 7, hvor *tributum* er væsentlig for al *ager provincialis*. Tertull. *Apolog.* 13), medens de efter Afgrøden vexlende *vectigalia* og deres Bortforpagtning (der endnu fremhæves Hygin. *de limit. const.* p. 205) forsvinde. Den udrededes efter Skattepligtsenheder, *capita* eller *juga* (*Cod. Theod.* XI, 20, 6. 23, 1), hvoraf et vist Antal vare paalignede hver Provinds og fordelte imellem Distrikter og enkelte Stæder, saaledes at atter et eller flere eller Brøkdele faldt paa de enkelte Eiendomme efter disses Omfang og Godhed; vi vide saaledes (Eumen. *grat. act. ad Constant.* 11, holdt Aar 311), at Æduernes Distrikt i Gallien var ansat til 32,000 *capita*, hvoraf dog Constantin eftergav 7000, saa at Distriktet derefter kun skattede af 25,000.[1]) Heraf benævntes da Grundskattens Anordning

---

[1]) Hverken det runde Tal af *capita* for Æduernes Distrikt eller det deri gjorte Afslag af et rundt Tal, 7000, eller Ulpians Skildring af den periodiske Angivelse om Jordeiendommene og deres Dyrkning synes at tillade at tænke sig *capita* fast fordelte paa Eiendommene, saaledes som det danske Hartkorn, men fører til at antage, at hver Eiendom ved hver fornyet Census eller Censusrevision efter Omfang, Godhed og Benyttelsesmaade ansattes til en vis Værdi, hvor da Sammenlægningen af Værdierne af alle Eiendomme i et vist Territorium og Summens Divideren med det Territoriet paalagte Antal af *capita* angav, hvilken Eiendomsværdi der svarede til et *caput*, og altsaa, hvor mange *capita* eller Brøkdele af *caput* der faldt paa en vis Eiendom efter dens Værdi. Hermed lader sig rigtignok ikke forene, hvad der synes at antydes i to Noveller af Majorian (*tit.* 7 § 16) og Valentinian (*tit.* 5 § 4), at et *caput* repræsenterede en antagen fast Grundværdi af 1000 *solidi*, undtagen ved at antage en saadan Værdi blot lagt til Grund ved den almindelige Fordeling af Antallet af *capita* imellem Provindser, Distrikter og Byer, idet man efter et Skjøn ansatte f. Ex. Æduernes Distrikt til 32,000 × 1000 *solidi* i Sammenligning med det Antal Gange af 1000 *solidi*, hvortil et andet Distrikt ansloges. Heller ikke passer ganske til denne Opfatning, hvad der

(som Samling af Skatteenheder) ofte med samme Navn som Kopskatten, *capitatio* (f. Ex. *Cod. Theod.* XI, 3, 5. 12, 1: *jugorum capitationes et professiones. Cod. Just.* IV, 49, 9 XI, 65, 2), men ogsaa *jugatio*, *terrena jugatio.* [1]) Som Grundlag for Skattefordelingen og Skatteopkrævningen tjente de for hele Riget og dets enkelte Dele periodisk reviderede Grundskattebøger (*libri censuales*), for hvis Affattelse af de dertil ansatte lokale Embedsmænd, *censuales*, under Overtilsyn af keiserlige Embedsmænd ansatte for hver Provinds eller mindre Distrikter, *censitores* [2]), almindelige i et Hovedsted af

---

i en nylig funden syrisk Oversættelse af en østromersk Lovsamling fra Aar 501 e. C. berettes om Skyldsætningen (sandsynligvis dog kun en særlig for visse Provindser i Orienten), uagtet den der givne Fremstilling, som i latinsk Oversættelse er aftrykt i Hermes III S. 430 og hos Marquardt röm. Staatsverw. II S. 219, ingenlunde afviger saa meget fra den ovenfor fremsatte, i det Væsentlige sig til Savigny sluttende, som man har antaget. Thi ogsaa derefter bestemmes (jfr. *Cod. Theod.* IX, 42, 7) *jugum* efter forenet Hensyn til Fladerum (i Henhold til en Diocletian tillagt Detailopmaaling) og Godhed og Benyttelsesmaade, hvilket sidste Moment altsaa giver et foranderligt og bevægeligt Resultat for hver Eiendom. Kun skjønnes det ikke, hvorledes man efter den angivne Fremgangsmaade, idet et vist Fladerum benyttet paa en vis Maade gav et bestemt Antal *juga*, f. Ex. 20 *jugera* besaaet Agerland et *jugum*, 5 *jugera* af Vinplantning et *jugum*, kunde komme til et fast givet Tal af *juga* for et Distrikt (32,000 hos Æduerne). Om Løsningen af Vanskeligheden skal søges i forskjellig Ansættelsesmaade i forskjellige Provindser eller til forskjellig Tid eller i andre Omstændigheder, bliver uafgjort.

[1]) Af *caput* dannedes i Middelalderen *capitastrum*, Fortegnelse over *capita*, hvoraf senere opstod *catastrum*, Kataster. Som meget sildigt Navn for en Grundskatteenhed forekommer *millena*. Hvorvidt derimod i *Cod. Theod.* XI, 28, 13 og i *Nov. Valent.* III, 33, 2 *centuria* i Afrika betegner en Skatteenhed eller et blot Flademaal, er meget tvivlsomt.

[2]) Disse *censitores* forekomme temmelig hyppig i Indskrifterne, stundom Mænd af ikke høi Rang, f. Ex. *tribuni militum* (se Orelli-Henzen *index* p. 122). En *censitor Britonum* allerede i Hadrians Tid. Orelli-Henzen 6947. Orelli 208 nævnes en *censitor civium Romanorum coloniæ Victriniencensis, quæ est in Britannia, Camaloduni*, hvor altsaa antydes en i en vis Tid vedligeholdt Adskillelse imellem Borgerne og Ikke-Borgerne i Provindsernes Census. Hvorvidt det Embede, der hos Dio Cass. LXXVIII, 4 under Caracalla betegnes ved Ordene *ὁ τὰς τιμήσεις ἐγκεχειρισμένος*, har Noget med Census i Provindserne at gjøre, er uvist. *Cod. Theod.* VIII, 2 handler om *tabularii, logographi et censuales*.

Ulpian (*Dig.* L, 15, 3 og 4) angivne Regler vare foreskrevne, der temmelig nær sluttede sig til de republikanske Censusangivelsers Form.[1]) For Kopskattens Skyld optoges tillige Angivelser om de til Grundeiendommene hørende *coloni* og Slaver; men iøvrigt sluttede sig til Eiendomscensus særlige Folkelister for Kopskatten (se foruden Ulpian Lactant. *de mort. persec.* 23, hvor der, jfr. *c.* 7, synes antydet en almindelig og omfattende Revision af det hele Katastreringsvæsen under Diocletian).[2]) Hvert Aar udskreves nu, *indicebatur* (*indictio*, ogsaa *delegatio*, maaske især om Fordelingen) Grundskatten for hele Riget af Keiseren (*Cod. Theod.* XI, 16, 8) med et Totalbeløb, der fordeltes paa Provindser o. s. v. efter Antallet af *capita*, maaske i Henhold til et Normalbeløb, der betragtedes som et Simplum, der forøgedes efter Behov. Dog er det muligt, at ifølge særlige os ubekjendte Forhold Grundskatten i de enkelte Provindser ikke hvilede paa et *caput* med samme Beløb; thi Ammianus Marcellinus (XVI, 5, 14) omtaler, at Skattebeløbet for Gallien ved Julians Ankomst udgjorde 25 *aurei* for hvert *caput*, men af ham nedbragtes til syv *aurei*, hvilket altsaa forudsætter et for Gallien særligt Beløb. Tildels kan dette bero paa, at i Forbindelse med Rigsgrundskatten udrededes efter samme Grundlag andre for Provindser eller Distrikter særlige Afgifter (*Cod. Just.* X, 25, 2: *Per Bithyniam ceterasque provincias possessores in reparatione publici aggeris et ceteris*

---

[1]) *Fragm.* 4 *pr.* lyder: *Forma censuali cavetur, ut agri sic in censum referantur, nomen fundi cujusque, et in qua civitate et quo pago sit, et quos duos vicinos proximos habeat, et id arvum, quod in decem annos proximos satum erit, quot jugerum sit; vinea, quot vites habeat; oliva, quot jugerum et quot arbores habeat; pratum, quod intra decem annos proximos sectum erit, quot jugerum; pascua, quot jugerum esse videantur, item silvæ cæduæ; omnia ipse, qui defert, æstimet.* Derefter følger en lang Række speciellere Bestemmelser, f. Ex. med Hensyn til foregaaede Forandringer ved Grundstykket o. s. v.

[2]) Mere Detail om denne Gjenstand hos Walter § 322 ff. og især hos Savigny: Über die römischer Steuerverfassung unter den Kaisern i andet Bind af hans Vermischte Schriften. Flere mod Savignys Opfatning reiste Indvendinger ere ugrundede.

hujusmodi muneribus pro jugorum numero vel capitum, quæ possidere noscuntur, adstringi cogantur). [1])

Til Grundskatten sluttede sig efter samme Grundlag for Fordelingen et Tillæg af Naturalleverancer (*annonæ, species annonariæ*) til de keiserlige Magasiner for Armeen og for Embedsmænd, der havde Ret til Naturalleverancer (*Cod. Theod.* XI, 1, 15. VII, 4: *de erogatione militaris annonæ*, der indeholder en Mængde Forskrifter om denne hele Gjenstand). *Annonæ* omfattede saavel *cellularia*, Levnedsmidler, som andre Fornødenheder, endog Klædningsstykker, og der gaves en Mængde specielle Anordninger for enkelte Provindser (f. Ex. om hvormange *juga* der i Thrakien, Ægypten og andre Provindser skulde udrede en Klædning, *vestis*, *Cod. Theod.* VII, 6, 3; Titlen hedder *de militari veste*). At der overhovedet trods den almindelige Skatteindretning bevarede sig enkelte Særegenheder i visse Provindser, forstaaes let; saaledes synes f. Ex. i Ægypten Naturalleveringen (til Kornforsyningen i Hovedstæderne) at have beholdt Overvægten i Forhold til Skatten i Penge (Oros. I, 8. *Cod. Theod.* XI, 5, 3).

Medens Italien endnu bevarede sin Frihed for den egentlige Grundskat, var der dog paalagt Størstedelen deraf, som derfor kaldtes *Italia annonaria* i Modsætning til *urbicaria*, visse Naturalydelser til Hoffet, Hovedstaden og dens Garnison (*Hist. Aug. XXX tyr.* 24). Men under Diocletian indførtes ved Delingen af Riget, da Maximian fik Italien og Afrika og den sidste Provindses Grundskat ikke var tilstrækkelig, den regelmæssige Grundskat ogsaa i Italien (Aurel. Vict. *Cæs.* 39. Lactant. *de mort. persec.* 26). Denne Grundskat forudsættes i *Cod. Theod.* XI, 28, 4, hvor visse Modifikationer omtales. Ved en besynderlig Anomali bevarede imidlertid de i Provindserne liggende Stæder med *jus Italicum*, i det Ringeste i nogen Tid, den i denne Ret indbefattede Grund-

---

[1]) Domænerne vare frie for Grundskat (*Cod. Theod.* XI, 1, 1. 16, 1. 2. 8. 9. 13. 17), dog deltoge de i overordentlige Paalæg (*Cod. Just.* X, 17, 1). Maaske sigter hertil eller til lignende Fritagelser af anden Grund Theodorets Adskillelse (*Epist.* 42) imellem skattefrie *ζυγά* (*juga*) og *ταμιακά*.

skattefrihed, hvilket maa sluttes af Optagelsen i Digesterne af de disse Stæder og deres Skattefrihed vedkommende Bestemmelser (L, 15, 6. 7. 8).[1]

Anm. Af den aarlige Skatteudskrivning er opstaaet den eiendommelige Brug af Ordet *indictio* i Tidsangivelser, som holdt sig langt ned i Middelalderen, idet *indictio* betegnede Aaret som Skatteaar, og dernæst femten saadanne Aar, uden Tvivl i Henhold til en periodisk femtenaarlig Hovedrevision af Skattelisterne, sammenfattedes til en Periode, hvori de enkelte Aar betegnedes som *indictio prima, secunda* o. s. v., hvorimod selve det Numer, hvormed Perioden, udgaaende fra et vist Tidspunkt (i Occidenten Aar 312 e. C. som første Periodes første Aar), skulde betegnes, ofte udelodes. Man tænkte nemlig uden videre paa den løbende Periode, hvori eller hvorom man skrev (f. Ex. *Cod. Theod.* XI, 28, 3 i en Forordning af Arcadius og Honorius: *usque consulatum primum clementiæ nostræ, id est usque indictionem quintam decimam, quæ proxima fuerit*). Se herom de chronologiske Lærebøger.

b. De, der ikke besade Grundeiendom, udredede Person- eller Kopskat, *tributum capitis* (*Dig.* L, 15, 8 § 7, hvoraf *tributarii*, kopskattepligtige, *Cod. Just.* XI, 53, 3. 47, 12 o. s. v.), *capitatio humana* (*Cod Just.* XI, 51 *lex un.*), *capitatio plebeja* (*Cod. Theod.* XIII, 10, 4 og oftere), ogsaa blot *capitatio*, hvor Sammenhængen viser, hvilken der menes (f. Ex. *Cod. Theod.* VII, 13, 7 o. s. v.), der allerede tidligere forekom i enkelte *provinciæ stipendiariæ* (se ovenfor § 9), men nu overalt hvilede paa

---

[1]) Opfatningen af den her skildrede Grundskat som en Formueskat, der ogsaa omfattede *capita*, dannede af en Formue uden Grundbesiddelse, beror ikke blot paa en vilkaarlig Tilknytning til de gamle romerske Borgeres *tributum* og savner ethvert Bevis, men modstrider paa det Stærkeste den idelig gjenkommende Ligestilling af *capita* og *juga*, den hele Fremstilling af *professio* og *census* hos Ulpian, den hyppige Forbindelse af Grundeiendom og *capitatio* i de juridiske Kilder, Paaligningen af et bestemt Antal *capita* paa et Distrikt o s. v. Den Beskatning af Formue, der ikke var anlagt i Grundeiendom, som man søger, opnaaedes igjennem Næringsskatterne og deres Behandling.

plebs urbana og *rustica* (Lactant. *de mort. persec.* 23), ogsaa paa Livegne, *coloni*, og Slaver, for hvilke to sidste Klasser Eieren eller Godsherren betalte, men ved *coloni* atter indkrævede Beløbet af disse (*Cod. Theod.* XI, 1, 14. *Cod. Just.* XI, 47, 4), paa Kvinder som paa Mænd, dog først fra visse Aldersgrændser (20 eller 25 Aar, *Cod. Theod.* XIII, 10, 4. 6) og med Fritagelse for ældre Enker og for Nonner, samt for Soldater og Veteraner (tildels endog deres Slægtninge, *Dig.* L, 4, 18 § 29. *Cod. Theod.* paa forskjellige Steder) og for enkelte Skattebetjente, foruden særlige temporært og distriktsvis forundte Fritagelser. Under Diocletian og atter fra Keiser Licinius af fritoges hele *plebs urbana* fra Kopskat, saa at denne nu hvilede paa *plebs rustica* alene (*Cod. Theod.* XIII, 10, 2 = *Cod. Just.* XI, 48 *lex un.* XI, 54, 1, hvor der med *capitatio* angives forbunden en *annona congrua*). Kvinder udredede i ældre Tid det Halve af det for Mændene fastsatte Beløb, men ved en Forordning af Aar 386 (*Cod. Just.* XI, 47, 10) var Forholdet imellem Mand og Kvinde som 2/5 til 1/4 (8:5). Beløbet af den enkelte Skatteportion kunde ved Udskrivningen forøges.

c. De Stadbeboere, der ikke besade Grundeiendom, men anden Formue, beskattedes dels, hvorom dog findes Lidet i Kilderne, ligefrem efter Formue (Paulus i *Dig.* L, 1, 22 § 7 om dem, *qui fenus exercent*) [1]), dels efter Formue (Driftskapital) og Næring, stundom høit (*Hist. Aug. Alex. Sev.* 24, hvor det dog er tvivlsomt, om der tales om en almindelig Rigsskat. Zosim. II, 38 om Constantin. *Codex Theodosianus* omtaler denne Næringsskat paa Handel under Navnene *collatio lustralis*, *oblatio*, *lustralis auri depensio* og omhandler Fritagelser for *veterani* inden visse Grændser, XIII, 1, 2. 7. 11. VII, 20, 3; jfr. *auri lustralis coactor* Gruter 347, 4).

Om end Indførelsen af det almindelige Rigsskattesystem ikke oprindelig var beregnet paa at forøge Skatte-

---

1) Naar Tacitus (*Ann.* XIII, 51), aabenbart med Hensyn til Ikke-Borgere i Provindserne, antyder en Skat efter Formue, er her endnu ikke Tale om en Rigsskat, men uden Tvivl om en Lokalskat, enten til Kommunen eller (i en *provincia stipendiaria*) til Tilveiebringelsen af Provindsens *stipendium*.

byrden, men paa Ligelighed og paa lettere og simplere Bestyrelse (hvorved dog uden Tvivl lige fra Begyndelsen Udjævningen overalt snarere skete ved Forhøielse end ved Nedsættelse), blev dog dette System et meget farligt Middel til ubegrændset vilkaarlig Skatteforhøielse igjennem simpel og aarlig Udskrivning.

Anm. En særegen Kopskat vare fra Titus af en Tid lang Jøderne underkastede, nemlig Betalingen af to Drachmer aarlig, der indfløde i en særegen Kasse, *fiscus Judaicus* (Jos. *Bell. Jud.* VII, 6, 6. Dio Cass. LXVI, 7. Svet. *Dom.* 12; Allusion hos Juv. III, 15). Senere høres Intet herom.

d. Efter at Grund- og Personskatten aarlig var udskreven og fordelt paa Provindserne og Bekjendtgjørelse om Udskrivningen var sket igjennem Provindsstatholderne, fulgte Fordelingen paa de enkelte Stæder med deres Distrikter og her paa de enkelte Besiddere og Personer, hvorefter Opkrævningen skete ved *exactores*, dog saaledes, at Dekurionerne (Kurialerne) indestode for Beløbet og maatte betale det forskudsvis, hvorved en særlig Forpligtelse hvilede paa Forstanderskabet (*ἡ προστασία, decem primi* eller *viginti primi*, *Dig.* L, 4, 18, 26. Theodoret *Epist.* 42). Betalingen skete, i det Ringeste i den senere Tid, i tre Terminer (*Cod. Just.* X, 16, 13). Beløbet indsendtes igjennem Statholderne af lavere og høiere Rang og tilsidst (efter Delingen af Riget i de store *præfecturæ*) igjennem *præfectus prætorio* til *comes sacrarum largitionum* med Tilbageholdelse af en vis Del for Præfektens Kasse (*arca præfecti*, *Nov. Major.* 2 § 1; se ovenfor § 13). (Forbud mod umiddelbar Indblanding af *palatini* i Skatteopkrævning i Provindserne, *Cod. Just.* X, 23, 2.)[1])

e. Ved Siden af de direkte Skatter vedblev af indirekte Skatter Tolden, *portorium*, at indtage en vigtig Plads. Den oppebares dels ved Rigsgrændsen (— hertil hører den indiske og troglodytiske Told hos Strabo XVII p. 798, *vec-*

---

[1]) Angaaende hele denne Detail, de deri deltagende underordnede Embedsmænd, Behandlingen af Restancer o. s. v., henvises til Walter § 407; dog har det Billede, der sammensættes af mange adskilte Træk fra forskjellige Steder og Tider, ikke faa Usikkerheder og Uklarheder.

tigal maris Rubri hos Plin. *H. N.* VI, 84 —), ved hvilken i det Ringeste i den senere Keisertid forekomme Bestemmelser om Handelsveie, ad hvilke Indførsel alene maatte ske (f. Ex. med Hensyn til den persiske Grændse, *Cod. Just.* IV, 63, 4), om tilladt eller forbudt Samkvem med barbariske Grændsefolk og Forbud imod Udførsel af visse Varer (Vaaben, Korn, Vin, Paul. i *Dig.* XXXIX, 4, 11 *pr. Cod. Just.* IV, 41, 1. 2), dels ved Toldlinier imellem Provindserne med forskjellige Toldsatser (se f. Ex. om Toldstederne ved Nilmundingerne Strabo XVIII p. 800. Hirt. *de bell. Alex.* 13; i Indskrifterne *quadragesima Galliæ* med Angivelse af flere Toldstationer, *stationes*, *quadragesima Asiæ*, *quadragesima Bithyniæ*, *Paphlagoniæ et Ponti*; jfr. Svet. *Vesp.* 1: *publicum Illyrici*; *publicum Africæ* hos Fronto *ad M. Cæs.* V, 34 [49] p. 86 *N.*). Men saavel herom som om Administrationen ved Bortforpagtning (*conductor publici Illyrici*, *C. I. L.* III, 4015. *conductor quattuor publicorum Africæ*, Orelli-Henzen 6650. Plin. *H. N.* VI, 84: *qui maris Rubri vectigal a fisco redemerat*), men tillige ved *procuratores* (*C. I. L.* III, 1647 ff. Orelli-Henzen 5530) have vi kun aldeles adspredte Notitser. [1]) En almindelig høi Indførselstold (*octava* = 12½ Procent) omtales i det fjerde Aarhundrede (*Cod. Just.* IV, 61, 7. 8).

Om de øvrige indirekte Afgifter, navnlig om dem, som Caracalla overførte paa alle Rigets Beboere (ganske vist uden derfor at give Erstatning ved Lettelse af Grundskatten), nemlig *vicesima hereditatum* og *vicesima libertatis*, høre vi siden kun meget Lidet. Arveafgiften bestod ikke i Justinians Tid (*Cod. Just.* VI, 33, 3).

§ 18.

Extraordinære og tilfældige Indtægter.

En ny, temmelig rig og stadig Kilde til Indtægt aabnede i Keisertiden Bestemmelserne om hjemfalden Arv,

---

[1]) Disse findes samlede hos Marquardt röm. Staatsverw. II S. 261 ff., f. Ex. om Gallien S. 264. En Opregning af orientalske toldpligtige Varer *Dig.* XXXIX, 4, 16 § 7. Et Stykke af en Toldanordning for Afrika hos Willmanns 2738. Bestemmelser om Toldsvig i *Dig.* XXXIX, 4.

caduca, i *lex Papia Poppæa* (se Kap. 8 § 10 Anm. 3; Ulp. *fr.* 28, 7 nævner *lex Julia caducaria*, hvorved sigtes til *lex Julia de adulteriis*), saaledes at der i Indskrifterne nævnes *procuratores caducorum* eller *hereditatum caducarum* i Provindserne (f. Ex. Orelli 3647).[1] Til *caduca* sluttede sig arve- og herreløst Gods (*bona vacantia*). En anden Kilde, der under visse Keisere flød rigeligere, under andre sparsommere, var Konfiskationer, *bonorum publicationes*, efter Dom, navnlig i *judicia majestatis*, eller ved rene Magtbud (jfr. ovenfor Kap. 8 § 23 c, og om Overgangen af Indtægten fra *ærarium* til *fiscus* ovenfor i dette Kapitel § 12 b).

Medens Krigene i Keisertiden, der førtes fjernt, oftest imod fattige Barbarer og ikke sjelden uheldigt, ikke ved Bytte og Kontributioner leverede nogen Indtægt af Betydning, og Inddragelsen af Smaariger og Fristater i finantsiel Henseende fremtraadte som Forøgelse af Domæne- og Provindsindtægterne, blev derimod det saakaldte *aurum coronarium* (se ovenfor § 11 Anm. 1) et Middel for Keiserne til at oppebære betydelige Summer, idet det under en efterhaanden mere og mere forsvindende Form af frivillig Gave (*muneris oblatio*, *collatio*) krævedes ved forskjellige Leiligheder, saasom virkelige eller fingerede Seire, Thronbestigelser, Fødsler og Adoptioner i Keiserfamilien og deslige, saavel af Senatorer og Andre i Rom som af italiske Kommuner og Provindserne, uden faste Regler, skjøndt vel efterhaanden en vis Taxt dannede sig, hvorefter Gaven ventedes og krævedes (se især Dio Cass. LXXVII, 9 om Caracalla, hvor Senatorerne siges særlig bebyrdede ogsaa ved Naturalydelser og hvor der nævnes Gaver krævede af enkelte Private, og *Historia Augusta* paa ikke faa Steder, hvor navnlig bedre

[1]) *Lex Papia Poppæa* selv henlagde naturligvis Indtægten til Folket og *ærarium*, da der paa den Tid endnu ikke i Lovgivningen var Tale om den keiserlige Fiskus, og *ærarium* nævnes derfor ved *caduca* hos Tacitus og Plinius, *populus* hos Gaius (II, 286), men naar Ulpian (*fragm.* 17, 2) nævner *fiscus*, svarer dette vistnok til Virkeligheden i hans Tid. Ogsaa Tacitus (*Ann.* II, 48) nævner *fiscus* ved en Arv, der paastodes at være *vacans*, maaske unøiagtig med Hensyn til Tibers Tid, men vistnok paa Grund af de virkelige Forhold i hans Tid.

Keiseres Eftergivelse af det Hele, især for Italien, eller det Halve omtales, f. Ex. *Hadr.* 6. *Anton. Pius* 4; Probus overlod Senatet at overgive Templerne i Rom de Guldkrandse, som Stæderne i Gallien havde skjænket ham, *Hist. Aug. Prob.* 15). I de sidste Aarhundreder finde vi *aurum coronarium* som en Gjenstand for Lovgivningen (*Cod. Theod.* XII, 13: *de auro coronario*), og Julian forbeholder ved Forordning af Aar 362 sig alene Ret til at udskrive det (*Cod. Theod.* XII, 13, 1). Det hvilede da paa Dekurionerne eller Kurialerne, medens Senatorerne i Stedet derfor udrededе en Afgift af deres Godser, *aurum oblaticium* (*Cod. Theod.* VI, 2: *de senatoribus et de glebali vel follium septemve solidorum collatione et de auro oblaticio*), *glebalis præstatio* (*Cod. Theod.* XII, 13, 2. 3). (Jfr. *Cod. Theod.* VII, 24 om en lignende Nytaarsafgift under Navn af *oblatio votorum.*) Betalinger, *folles*, Punge, i Anledning af Udnævnelser til Embeder (Præturen) nævnes hos Zosim. II, 32.

Anm. Alle forsøgte Beregninger over Keiserstatens Indtægter i denne eller hin Tid savne et tilstrækkelig fast Grundlag, men at Byrderne efterhaanden hvilede overordentlig haardt paa Undersaaterne, fremgaar ikke blot af Skribenternes (f. Ex. Dio Cassius's, Lactantius's, Zosimus's) Vidnesbyrd og Klager, men stærkest af de utallige fiskalske Anordninger med nye Paafund, Bestemmelser imod Kunstgreb for at slippe fri for Afgifter, Bevillinger af Fritagelser og Tilbagekaldelser af dem. Naar der er Spørgsmaal om de Byrder, der i det Hele hvilede paa Beboerne, maa det ikke glemmes, at de foruden de egentlige *annonæ* havde at præstere andre Ydelser til Riget, saasom Postbefordringer og Indkvartering (*Dig.* L, 4, 18 § 29: *neque ab annona neque ab angariis neque a veredo neque ab hospite recipiendo neque a nave excusari potest*), hvortil endda kom de store kommunale Byrder, *munera personalia* eller *personarum*, *munera patrimonii*, *munera mixta* (*Dig.* L, 4: *de muneribus fr.* 6 § 3 ff. *fr.* 18).

§ 19.

Penge- og Møntvæsen.[1])

Forudsætningen for Statshusholdningen var det af Staten ordnede og styrede Møntvæsen. (Som Kilde til Indtægt for Staten betragtedes Møntretten aldrig lovlig og regelmæssig.)

Som Værdimaaler ved Handel og Omsætning brugte Romerne i den ældste Tid efter bestemte, af de opbevarede Oldtidslevninger bekræftede, Efterretninger (Plin. *H. N.* XXXIII, 42 ff., overhovedet det udførligste Sted om det gamle romerske Møntvæsen, men ikke uden Misforstaaelser) alene Kobber eller rettere den af egentlig Kobber, *cuprum*, ved Tilsætning af Bly og Zink dannede Bronce, *æs*, i Førstningen raa Kobberstykker eller Barrer uden Præg (*æs rude*, *infectum*, *rudera* eller *raudera*, Varro *L. L.* V, 163 p. 45, Festus *v. rudus* o. s. v.), som gaves og modtoges ligefrem efter Vægt (heraf Udtrykkene *per æs et libram*, *appendere*, *expendere*, *impendere*), siden mærket efter Vægt og Værdi (*signatum*). Uden Tvivl skete Overgangen fra *æs rude* til egentlige Penge, der gjaldt blot efter deres Præg og Mærke, efterhaanden, saaledes at i Førstningen Kobberstykker af nogenlunde ens Størrelse, hvor det ikke kom an paa særdeles Nøiagtighed, brugtes som Omsætningsmidler og endog mærkedes paa en vis Maade til dette Øiemed, førend de fik en fast bestemt Gyldighed og Præg deraf. Man finder endnu enkelte slige tykke, langagtig firkantede, støbte (ikke prægede) Kobberplader, sædvanlig med Billedet af en Oxe, de største paa

---

[1]) Det romerske Pengevæsen kan og skal her alene fremstilles som Statsindretning, ordnet ved Lov, Regel og Vedtægt. Hele den archæologiske, techniske og materielle Side lige saavel som den monumentale ligger udenfor vort Formaal, og der kan kun derfra laanes, hvad der tjener til at belyse Statsinstitutet, og disse Laan tages kun for de store og sikkert fremtrædende Fakta med Forbigaaelse af alle de Spørgsmaal og Tvivl, hvortil de fundne Mønter kunne give Anledning, men som kun henvise til forbigaaende eller tilfældige Forhold eller til Unøiagtighed eller Uredelighed i Møntvæsenets Praxis. Om alt Sligt ligesaa vel som om de store Hovedfakta maa henvises til de særlige møntbeskrivende (numismatiske) og møntshistoriske Værker, af de sidste navnlig til Mommsen og Hultsch.

syv Pund, men uden Værdimærke. Heraf fremkom virkelige Penge ved strengere gjennemført Lighed i Størrelse og Vægt og ved tilføiet Værdimærke. Indførelsen af præget Kobbermønt tillagde Sagnet Servius Tullius, hvem ogsaa Indførelsen af Maal og Vægt tilskreves (Aurel. Vict. *v. ill.* 7), og Navnet *pecunia* afledes deraf, at det ældste Præg var Billedet af et Kvæghoved, *pecus*, en Oxe, et Faar, ogsaa en Bede, Plin. *H. N. l. c.* og XVIII, 12. Varro *L. L.* V, 92 p. 27. *R. R.* II, 1, 9 og hos Non. p 189). Paa de virkelige Penge med Værdimærke forekomme imidlertid disse Billeder ikke, men paa den ene Side et Hoved (paa *as* selv *Janus*), paa Reversen et Skib, *ratis*. Mod Sagnet om Servius Tullius og imod virkelige Penges saa høie Ælde har man i den nyere Tid indvendt, at endnu længere ned i Republikens Tid (Aar 454) Straffebøder ved *lex Aternia* fastsattes til et vist Antal Dyr, *boves* og *oves* (se Kap. 5 § 3 a), medens først i en *lex Julia Papiria* fra Aar 430 en Pengeværdi bestemtes, hvormed den i Dyr fastsatte Mulkt kunde betales (Cic. *de rep.* II, 35. Liv. IV, 30). Man maa da tillige antage, at de Pengesummer, der anføres ved Servius Tullius's Klasseinddeling, senere ere indsatte istedenfor en oprindelig Angivelse af Formuen efter anden Maalestok (Jorder, Husdyr o s. v.). Men foruden at der i Beretningen om Loven om Mulkter er Afvigelser og Modsigelser (hos Festus *v. peculatus* og Gell. XI, 1, 2), kunde Mulkter gjerne paa en Tid, da Penge endnu vare sjeldne, fastsættes efter Kvæg, hvori Udpantning kunde ske. Hvis den første Indførelse af Penge var sket i Decemviraltiden, vilde Efterretningen derom uden Tvivl være bevaret ganske anderledes end paa den høist indirekte Maade ved Angivelsen om Mulkters Betaling, og den hele ældste republikanske Tid vidner om en Kultur og Statsorden, hvori Penge ikke vel kunde undværes, især naar man tillige tager Hensyn til Romernes Berøring med de vestlige græske Kolonier og med Karthago. Til Enhed for Kobbermønten valgtes naturligvis en Vægt, der ogsaa ved andre Gjenstandes Veining dannede det faste Udgangspunkt, Pundet, *libra*, og alle Efterretninger stemme overens i, at den ældste Kobbermønt, *as*, var *libra pondo* eller *libralis* (Varro *R. R.* I, 10. *L. L.* V, 169 p. 47. 174 p. 48. 182 p.

49. Plin. *H. N.* XXXIII, 44. Dionys. H. IX, 27. Festus *v. grave æs* og *v. sextantarii*). [1]) Dog findes imellem de opbevarede ingen *asses* af et fuldt Punds Vægt, men i det Høieste af 9—11 *unciæ*; disse store Stykker ere endnu støbte, først de senere, lettere, ere slagne med Stempel. Maaske udprægedes Mønten strax fra Begyndelsen af lidt under den fulde Vægt for at hindre Stykkets Indsmeltning, medens Præget og Mærket hævdede Værdien. Thi disse *asses* have Værdimærker (I), og derved adskille de fulde *asses* sig (uafhængig af den i Tiden vexlende virkelige Vægt) fra de Mønter, der repræsentere Brøkdele, visse *unciæ* af *as*, af hvilke forekomme *semis* (S), *triens*, *quadrans*, *sextans*, *uncia* (mærkede med 4, 3, 2 og 1 Kugle eller rund Prik). Dette er det hos Skribenterne omtalte *æs grave* i Modsætning til den senere langt lettere Kobbermønt (Plin. *H. N.* XXXIII, 42. Festus *v. grave æs*. Livius ofte, f Ex. IV, 60: *æs grave plaustris ad ærarium convehere*), hvilket Udtryk efter Gellius (X, 6) ogsaa brugtes i offentlige Forhandlinger; det kunde imidlertid først opstaa og bruges, da man allerede havde en lettere Kobbermønt og dog i Lovbestemmelser og ved Kontrakter for at undgaa Vilkaarlighed og Forringelse fastsatte fuldvægtig Mønt efter den gamle Møntfod, saa at ved større Summer her atter maatte bruges Veining.

Senere reduceredes *as* meget betydeligt i Vægt. De gamle Skribenter (Varro *R. R.* I, 10. Plin. *H. N.* XXXIII, 44. Festus *v. grave æs* og *v. sextantarii*) lade *as* paa en Gang i den første puniske Krigs Tid (Plinius: *quum impensis res publica non sufficeret*) nedsætte fra *libra* til $^1/_6$, *sextans*, *asses sextantarii* (Festus *v. sextantarii* nævner dog den anden puniske Krig). Nyere antage, at Reduktionen er foregaaet efterhaanden, i det Ringeste, at *as libralis* nogen Tid iforveien, samtidig med Indførelsen af Sølvmønt, Aar 269, nedsattes til Vægten af den tidligere *triens*, 4 *unciæ*, og først

---

[1]) Om Brugen af Ordet *as* til at betegne Helheden (f. Ex. af en Arvemasse) og af *uncia* ($^1/_{12}$ *as*) ved al Brøkberegning behøver her ikke at tales. Herom haves et lidet Skrift fra den senere Keisertid, Volusius Mæcianus *de asse et ejus partibus*, optaget i *Corpus juris antejust.*, og et Par andre Smaaskrifter om Vægt og Maal i det Hele af Priscia o. s. v.

lige ved Slutningen af den første puniske Krig blev *sextantarius*. Naturligvis reduceredes Skillemønten, Delene af *as*, i samme Forhold. (Møntede efter Fireuncefoden findes *dupondii*, *tresses* og *decusses*.) Denne Reduktion kunde tildels fremkaldes ved en øieblikkelig Stræben efter Besparelse, men i Længden kunde Staten naturligvis ikke lønne og underholde sine Soldater eller skaffe sig sine Fornødenheder for Penge, der vare betydelig forringede i indre Værd, og Forandringen maa derfor væsentlig hænge sammen med to andre Grunde, paa den ene Side Kobberets voxende Værdi i Forhold til andre Gjenstande, paa den anden Kobbermøntens Nedsættelse til blot Skillemønt, ved hvilken man ikke saa paa den virkelige Metalværdi, men paa Mærket, idet større Summer, ved hvilke Differentsen imellem Metalværdi og Nominelværdi vilde have været mærkelig, betaltes i Sølv. De forøgede Omsætninger krævede lettere Penge af et værdifuldere Metal (Sølv). Derfor ophørte ogsaa de større Kobbermønter, Ti-Asstykker, *decusses*, at slaaes, da de erstattedes af Sølv. Derefter nedsattes (efter Plin. *l. c.* i Aaret 217 i Begyndelsen af den anden puniske Krig) *as* til Vægten af $^1/_{12}$ Pund, *uncia* (*asses unciales*), men saaledes, at der tillige fastsattes et andet Forhold af *as* til Sølvmønten (16 *asses* paa en *denarius*, 4 paa en *sestertius*, hvorom strax), hvorhos den mindste Skillemønt, *uncia*, ophørte at møntes. Endelig udprægedes *as* (ifølge en hos Plin. *l. c.* nævnt *lex Papiria* af uvis Tid, som man efter Møntemes Form og Udseende har villet henføre til Tribunen C. Papirius Carbo i Aaret 89 f. C.) til Vægten af $^1/_2$ *uncia* (*asses semunciales*). I Keisertiden udmøntedes Assen allerede tidlig til en Vægt af $^1/_4$ *uncia*. Der udprægedes i Keisertiden Kobbersestertier (fire *asses*), *dupondius*, *as*, *semis*, *quadrans*, der f. Ex. hos Juvenal (VI, 447) nævnes som mindste Kobbermønt. I den senere Keisertid udmøntedes endnu andre Kobberskillemønter, og der forekommer en Beregning efter *folles æris*, Punge af Kobbermønt af ikke ganske sikkert Beløb; ja *follis* selv bliver Navnet paa en større Kobbermønt.

Sølv udmøntedes i Rom først fra Aaret 269 (Plin. *H. N.* XXXIII, 44. Liv. *Epit.* XV. Zon. VIII p. 380 og senere Kilder); tidligere havdes det kun i Barrer i Skatkammeret,

lateres argentei (Varro hos Non. p. 520), og i fremmede Mønter (f. Ex. *victoriatus* fra Illyrien) i ikke ringe Mængde ifølge Handel og Kontributioner af Overvundne. Men fra nu af blev Sølv Kurantmønten, Kobber Skillemønt. Grundmønten var *denarius* (X), ordret Ti-assen (efter det oprindelige Forhold; se nedenfor), 1/84 ℔ Sølv, siden 1/96 ℔ (Galen *de comp. medic.* 5. 6. *vol.* XIII p. 812. 813, sandsynligvis fra Nero af i Forbindelse med dennes Reduktion af Guldmønten), af Præget benævnt *bigatus* og *quadrigatus*. Foruden *denarius* sloges *quinarius* (V), efter Præget, der optoges fra en fremmed Mønt, kaldet *victoriatus*, og *sestertius* (IIS), hvilken sidste Mønt som bekjendt fra nu af til langt ind i Keisertiden dannede Grundlaget for Pengeberegningen, idet der taltes efter 1000 Sestertier, *sestertia* (f. Ex. *decem*), og ved større Summer efter Mangefold af 100,000 Sestertier, hvilke Mangefold betegnedes ved Adverbier foran Ordet *sestertium* (*decies sestertium* = 1,000,000 Sestertier).[1] Men samtidig med at *as* blev reduceret til en *uncia* (Aar 217), blev Denaren sat = 16 *asses*, altsaa *sestertius* = 4 *asses*, hvilket Forhold bestandig siden vedblev (Plin. *H. N.* XXXIII, 45, bekræftet ved alle Angivelser, hvori Sestertier og *asses* støde sammen).

Den romerske Denar betragtedes i Almindelighed som lig med en Drachme, skjøndt den gamle attiske Drachme var lidt tungere, hvad enten nu Vægten i Tidens Løb var lidt formindsket eller Sølvet ikke saa rent, eller man af praktiske Hensyn saa bort fra den ringe Forskjel. De græske Skribenter sætte ved Omtalen af romerske Anliggender næsten overalt Drachmen for Denaren efter at have omsat den paa Latin i Sestertier angivne Sum til Denarer, saa at f. Ex. hvad der hos Cic. *ad Att.* IV, 15 hedder 500,000 Sestertier

[1]) Man har opstillet den Formodning, at Denaren oprindelig svarede til 10 *asses* af Vægten 4 *unciæ* (altsaa 10 *asses* = 3⅓ ℔ Kobber = 1/84 ℔ Sølv eller 1 ℔ Sølv = 280 ℔ Kobber), og fremdeles at *sestertius* (4 *unciæ* multipliceret med 2½ = 10 *unciæ*) oprindelig betragtedes som svarende til en fuld Libralas, *as æris gravis*, saa at der, naar i enkelte Tilfælde, f. Ex. i Beretningen om *lex Voconia*, nogle Kilder (Gaius) have *asses*, andre (Dio Cassius og Pseudo-Asconius) *sestertii*, kun var foregaaet en Forandring i Betegnelsen af den samme Mening; men denne sidste Formodning er dog helt usikker.

(*quingena sestertia*), hos Plutarch *Cato min.* 44 betegnes med $12^{1}/_{2}$ Myriader (125,000) Drachmer.

I Keisertiden ophørte man, hvad Mønterne vise, at præge Sestertier i Sølv; ogsaa Denaren blev i nogen Tid sjelden, medens der fra Caracalla af prægedes en ny til forskjellige Tider i indre Renhed og Værd betydelig forskjellig Sølvmønt, *argenteus Antoninianus*, hvis Nominalværdi i Forhold til Denaren ikke engang staar fast. Diocletian lod atter slaa Mønt omtrent af den gamle Denars Værdi, men disse forsvinde snart igjen, og der udpræges som Skillemønt i Forhold til Guldmønterne nye Sølvmønter, *milliarense*, $13^{8}/_{9}$ af en *solidus*, og *siliqua*, paa Græsk *κεράτιον*.

Den romerske Sølvmønt udprægedes, som Mønterne vise, næsten ganske ren, fra August af noget stærkere legeret, men med samme Qvantum Sølv, indtil en Reduktion indtraadte under Nero, uvist, om beregnet paa Vinding. Fra det andet Aarhundrede af indtraadte en hyppig, meget betydelig, af daarlige fiskalske Bestræbelser fremgaaet Forringelse af Mønten, medens Lovforbudet mod Møntforfalskningen (henregnet til *peculatus*, *Dig.* XLVIII, 13, 1) vedblev at bestaa, og stundom Forsøg paa en Forbedring gjordes, f. Ex. af Aurelian (Zosim. I, 61).

Efterat Sølvmønten var indført, modtoges og opbevaredes Guld endnu kun i Barrer og i fremmed Mønt efter et vist Forhold til Sølvet, i hvilket sidste Metal ogsaa alle Betalinger af fremmede Folk betingedes (Plin. *H. N.* XXXIII, 51). Først i Aaret 218 udmøntedes Guld (Plin. *l. c.* 47), men endnu sjelden og uden Fasthed. Der findes Stykker med Mærkerne LX, XXXX, XX (Sestertier), men af saa ringe Vægt, at Guldet derefter har havt en usædvanlig høi Værdi i Forhold til Sølv (1:17). Tildels ere disse ældre Guldmønter prægede under usædvanlige Forhold, f. Ex. af Sulla i Grækenland. Først fra Julius Cæsar af bliver Udprægningen af Guld hyppigere og regelmæssig, hvilket træffer sammen med Skribenternes Beretninger om det af ham fra Gallien og andre Steder som Bytte hjembragte Guld. En *aureus* (*nummus*) udprægedes af $^{1}/_{40}$ ℔ Guld og gjaldt 25 *denarii* (Dio Cass. LV, 12) eller 100 Sestertier.

Fra Neros Tid af indeholdt *aureus* kun $^1/_{45}$ ℔ Guld (Plin. *l. c.*), og i den senere Tid forvanskedes Lødigheden. Fra Constantin den Stores Tid afløstes den gamle *aureus* af *solidus* (ordret: hel Mønt) af $^1/_{72}$ ℔ Guld. Sjeldnere udmøntedes halve *aurei* og i senere Tid Dobbeltmønten, *binio aureus*. Dette blev nu i Keisertiden Hovedmønten, skjøndt man i det hele første Aarhundrede og noget derefter angav Summerne efter Sestertier, Sveton dog af og til efter *aurei*, f. Ex. *Dom.* 7 ved Angivelsen om Solden. Efter Constantin regnes ved større Summer efter Pund Guld (= 72 *solidi*) og *centenarium auri* (100 ℔).

Den enkelte antike Mønts Pengeværdi i Forhold til moderne Penge beror naturligvis paa dens Indhold af rent Metal, hvilket udfindes ved Veining og Analyse. Veiningen kræver paa Grund af Mønternes Slid Gjentagelse paa ikke faa Exemplarer, og Analysen giver naturligvis et forskjelligt Resultat for Mønter af samme Navn, naar der i Tidernes Løb er møntet med forskjellig Omhu og Redelighed eller Lødigheden lovlig forandret, en Usikkerhed, der da gaar over paa Angivelser af Summer i en vis Mønt, naar de ere fra forskjellige Tider, endsige naar den angivne Sum kunde betales med forskjellige Møntsorter. Værdiforholdet imellem de to Hovedmetaller, Guld og Sølv, var, som det fremgaar baade af de direkte Angivelser og af de efter Veining og Analyse foretagne Sammenligninger imellem Guld- og Sølvmønter, hvis legale Værdiforhold er bekjendt og sikkert, ikke det samme i Oldtiden som i den nyere Tid, bortset fra den ringe Vaklen i dette Forhold, der baade i Oldtiden fandt og nu finder Sted. Naar Forholdet af Guld til Sølv i vor Tid sættes omtrent som 15,5 : 1, var det i Oldtiden omtrent som 11,9 : 1, idet Guldet er blevet dyrere. Reduceres nu en enten i Guld eller i Sølv angiven Sum, der tænkes virkelig betalt i samme Metal, efter Mønternes Lødighed til moderne Guldmønt eller Sølvmønt, bliver Resultatet, Lødighedsbestemmelsens Rigtighed forudsat, rigtigt, men ikke, hvis der vexles med Metallerne. Men en i en Oldtidsberetning i Guld angiven Sum blev maaske tildels betalt med Sølv og omvendt en i Sølv angiven Sum ganske eller tildels

med Guld eller dog med Sølv beregnet til Guld efter det antike Forhold, og herved bliver Resultatet af Omsætningen i moderne Penge usikrere; til at betale en vis i Sølv angiven Sum krævedes, hvis Betalingen overhovedet kunde ske i Guld, mindre Guld end nu, og til Betalingen af en vis i Guld fastsat Sum mere Sølv end nu. Dette virker da ogsaa tilbage paa Angivelsen af den enkelte antike Mønts Værdi, naar man ansætter denne ikke efter det blotte Metalindhold og dettes moderne Værdi, men efter Møntens Forhold i Oldtiden til en Hovedmønt af det andet Metal, f. Ex. naar man for den første Keisertid omsætter en i Sestertier angiven Sum til Guld efter det antike Forhold, idet man gaar ud fra, at Guld var Hovedbetalingsmidlet, og saa derefter beregner den enkelte Sestertses Værdi. En Sesterts vil efter sin Sølvværdi være imellem 13 og 14 Øre, men naar den betragtes som 1/100 af den antike *aureus* (= lidt over 19 Kroner), gjælde omtrent 19 Øre, 1000 Sestertier ville efter Sølvværdien — og denne maa for Republikens Tid fastholdes — udgjøre omtrent 145 Kroner, men betragtet som Udtryk for en i Guld ydet Betaling hæve sig til lidt over 190 Kroner. Lægges nu hertil, at det ved at vurdere de i Beretninger fra Oldtiden forekommende Pengebeløbs Betydning ikke blot kommer an paa Metallernes indbyrdes Værdiforhold, men paa deres Værdi ligeoverfor de mangfoldige Gjenstande, der kjøbtes og solgtes for dem, vil man let overtyde sig om, at det er fuldkommen tilladeligt og rigtigt uden Ængstelighed at holde sig til en omtrentlig og gjennemsnitlig Reduktion (f. Ex. af 1000 Sestertier til 145 Kroner), naar man kun konseqvent overalt benytter den samme Reduktion, uden at der derfor gjøres nogen Indskrænkning i Betydningen af de omhyggelige, paa en nøiagtig Fastsættelse af Værdierne og Reduktionen anvendte Detailundersøgelser, ved hvilke først hin Gjennemsnitsreduktion sikres og forstaaes efter sin Grad af Paalidelighed, og som desuden gribe ind i mange andre Undersøgelser om Bevægelsen i Handel og Vandel, i Metallernes Anvendelse og Værd o. s. v.

§ 20.

Fortsættelse, Møntretten og dens Udøvelse.

Lovhjemlet Gang som gyldigt Betalingsmiddel havde, hvor romersk Ret herskede, det er imellem Borgere, altsaa fra Caracalla af i hele Romerriget, kun den egentlig romerske Mønt, *pecunia signata, forma publica populi Romani*, som det hedder i *lex Rubria* (*cap.* 22 p. 94 Bruns). Møntretten udøvedes kun af Romerstaten selv; de romerske Kommuner, *municipia* og *coloniæ*, sloge ikke Mønt. Om Møntvæsenets Udøvelse og Bestyrelse i den ældste Tid savnes alle Efterretninger; til at oprette et særligt staaende Embede for denne Gjenstand kunde der i den ældste Republik ikke være nogen Anledning, og de i den senere Republik forekommende tre aarlige Møntherrer, *tresviri monetales* eller *tresviri auro argento æri* eller *ære flando feriundo* (Hentydning til Navnet hos Cic. *ad fam.* VII, 18; Angivelse af Virksomheden Cic. *de legg.* III, 3, Navnet selv paa Mønter fra Keisertiden og i Indskrifter), der hørte til *magistratus minores*, gaa i intet Tilfælde tilbage over den anden puniske Krigs Tid, men ere neppe saa gamle [1]); Anførelsen af deres Navne paa Mønterne (deraf hos Numismatikerne *nummi familiarum*) og Anbringelse paa disse af Typer, der erindrede om et eller andet Familieminde (f. Ex. en Stemmeurne paa Mønter af *gens Cassia* til Erindring om *lex Cassia tabellaria*), synes udviklede efterhaanden. Ved Siden af Mønterne med disse Møntherrers Navne forekomme nogle med Navnet af en Prætor eller Qvæstor (sædvanlig med Mærket *S. C.* eller *ex S. C.*), tydende paa en særlig Foranstaltning. Enkelte Gange have Feltherrer under extraordinære Forhold ladet præge Mønt der, hvor de førte Krigen, f. Ex. Sulla i Grækenland i den første mithridatiske Krig. Uvist er det ogsaa, naar Staten fik et fast Møntværksted i *templum*

---

[1]) Pomponius i *Dig.* I, 2, 2 § 30 sætter Indførelsen af alle *magistratus minores*, derimellem Møntherrerne (*triumviri monetales*, *æris argenti auri flatores*) imellem Oprettelsen af *prætura peregrina* og Præturens yderligere Deling, altsaa mellem Slutningen af den første puniske Krig og Aar 227; men denne generelle Angivelse er upaalidelig.

Junonis Monetæ, hvilket Gudindens Tilnavn gik over paa Møntværkstedet selv og derfra paa den slagne Mønt (første Gang nævnt Liv. VI, 20. Suid. v. *Μονήτα*). Efterat allerede Julius Cæsar vilkaarlig havde tiltaget sig Møntvæsenets Overbestyrelse (Svet. *Jul.* 76: *Cæsar monetæ . . . peculiares servos præposuit*) og sat sit Billede paa Mønterne (Dio Cass. LIV, 4), tilegnede Keiserne sig selv alene Retten til at præge Guld og Sølv, hvorfor paa Mønter af disse Metaller fra Aar 15 f. C. Møntherrernes Navne og Emblemer forsvinde, og lode denne Del af Møntvæsenet i os ubekjendte Former besørge af underordnede keiserlige Betjente (*procuratores monetæ* i Indskrifterne f. Ex. Orelli 2153. 3570; hos Skribenterne forekommer slet Intet om denne Forandring med Undtagelse af Stedet hos Sveton). Af hvilket Omfang det keiserlige Møntvæsen i Rom og hvad dermed stod i Forbindelse senere var, skjønnes af det Oprør, som under Aurelian de til Mønten hørende Betjente og Arbeidere, *monetarii*, under den da Mønten bestyrende keiserlige *rationalis*, Felicissimus, af Frygt for Straf for Underslæb afstedkom og hvori 7000 af Aurelians Soldater skulle være omkomne, naturligvis efterat Oprøret havde forplantet sig langt videre, foruden at Tallet vel er overdrevet (*Hist. Aug. Aurel.* 38. Aurel. Vict. *Cæs.* 35. Eutrop. IX, 14. Suidas v. *μονητάριοι*). Udmøntningen af Kobbermønter beholdt Senatet, hvorfor disse endnu bære Mærket *S. C.*, dog uden Navne paa Møntherrerne; men ogsaa dette Mærke forsvinder fra Gallienus af, da altsaa ogsaa denne Del af Møntvæsenet unddroges Senatet. (Jfr. Dio Cassius's Beretning LX, 22 om Indsmeltningen af Kobbermønterne med Caligulas Billede efter Senatets Beslutning.) [1])

De tidligere Keisere lode kun undtagelsesvis Mønt slaa udenfor Rom (som August i Lyon, Strabo IV p. 192). I den senere Keisertid (fra det tredie Aarhundrede af) oprettedes flere Møntsteder i Provindserne; *Notitia dignitatum occid.* nævner ved Siden af Rom fem saadanne, *Siscia, Aquileja, Lugdunum, Arelate* og *Treviri*; til andre Tider eftervises

---

[1]) *Tresviri monetales* forekomme i Indskrifterne indtil ned i det tredie Aarhundrede f. Ex. Orelli-Henzen 6503 fra Aar 225 o. s. v.).

af Mønterne endnu andre foruden de i Orienten, af hvilke de i Antiochia og Alexandria vel vare de vigtigste. Enkelte romerske Kommuner fik undtagelsesvis Tilladelse til at slaa Kobbermønt.

Underdanige men frie Stæder (*socii Latini et Itali*) og *civitates liberæ* i Provindserne synes efter Møntemes Vidnesbyrd (thi hos Skribenterne findes Intet herom) alene at have ladet præge Kobbermønt, ikke Guld og Sølv; kun i Orienten havde i den tidligere Keisertid enkelte Stæder, f. Ex. Alexandria, undtagelsesvis Ret til at slaa egen Sølvmønt.

Fremmed ældre Mønt (eller ny Sølvmønt fra nysnævnte priviligerede Steder) var i stor Masse i Omløb i Provindserne, og der regnedes tidligere paa mange Steder derefter (i Guld *Philippei* eller *Philippi*, i Sølv især de asiatiske saakaldte *cistophori*). Man søgte at bringe disse Mønter i et vist fast Forhold til de romerske selv med Opgivelse af den strenge Nøiagtighed; men efterhaanden fortrængtes paa de fleste Steder de ældre Mønter og de ældre Regningsmaader af romersk Mønt og Regning, hvilket Dio Cassius (LII, 30) allerede lader Mæcenas raade August til at stræbe efter (jfr. den idelige Omtale af Denarer i de græske Indskrifter).

Kapitel 10.

Krigs- og Forsvarsvæsen.

Forbemærkning.

Det romerske Krigsvæsen, der paa det Inderligste hænger sammen med Romerfolkets hele historiske Rolle og Betydning, skal her alene fremstilles som Statsindretning og Organisation, med Forbigaaelse af hvad der falder under Begrebet Krigskunst (i kløgtig Brug af den givne Indretning) og speciel Krigstechnik (i Udvikling af det materielle Apparat). Ved Siden af en stor Mængde spredte Efterretninger og Notitser hos forskjellige Skribenter, især hos Historikerne i Fortællinger om Krige og Kampe, ved hvilke man stedse maa være forsigtig for ikke at skuffes ved Indblanding af Træk fra Skribentens egen eller dog fra en

ham nærmere liggende Tid i Detailudmalingen af ældre Begivenheder, og med Varsomhed benytte endog tilsyneladende omhyggelige, men dog kun laante og med Misforstaaelser blandede Fremstillinger (se nedenfor om Livius), have vi navnlig hos Cæsar (tildels ogsaa hos Sallust og Tacitus) i Kampskildringer en Mængde paa umiddelbar Anskuelse hvilende Angivelser og Antydninger af Hærindretningen. Dernæst have vi af Polyb i sjette Bog (Kap. 17—42) en paa hans græske Læsere beregnet sammenhængende Fremstilling af hele Krigsindretningen, som han selv saa den i de macedoniske Kriges og den tredie puniske Krigs Tid. Fra det fjerde Aarhundrede e. C. have vi af Vegetius (i hans *Epitomæ institutorum rei militaris libri V*) en Skildring af hans egen Tids Indretning, der i sig selv paa Grund af det i Meget endnu fremtrædende overleverede Grundlag ikke er uvigtig ogsaa for den ældre Tid, men som tillige idelig gaar tilbage til og indblander tidligere Indretninger, dog kun efter løs Kombination uden Plan og bestemt Fastholden af en vis Tid, med Misforstaaelser og Forvanskninger, i det Hele begrændset til Indretningerne, som de vare efter Hadrian. Fra Keisertiden yde de talrige Indskrifter i visse Retninger, f. Ex. med Hensyn til Troppeafdelinger, Befalingsmænd og Avancement, Garnisoner o. s. v., rige Bidrag. Medens de to Hovedperioder, Republikens Tid og Keisertiden, fremtræde med tydelig og charakteristisk Modsætning, skjøndt med en Overgangstid omtrent fra Marius og Sulla til Cæsar, er det trods de meget betydelige Forandringer indenfor hver af disse to Perioder vanskeligt at fastholde mindre Tidsafsnit med nogenlunde bestemte Grændser, fordi, selv hvor Efterretningerne ikke ere altfor mangelfulde og usikre, Forandringerne dog ikke vise sig som nogenlunde sammenhængende og gaaende igjennem hele Organisationen, og fordi Tidsbestemmelser savnes ved det Enkelte. Dog udsondrer sig indenfor Republikens Tid nogenlunde klart den ældste Indretning før den store Latinerkrig og Dannelsen af Forbundsriget, dernæst Organisationen fra denne Krig og indtil Marius, og endelig Tiden fra og med Marius til Republikens Ende; i Keisertiden viser sig Modsætningen imellem Afsnittene før og

efter Trajan og Hadrian og udskiller sig dernæst Tiden fra Constantin af.

§ 1.

Den republikanske Hærs almindelige Charakter, Mandskabet, Tjenestepligt, Tjenestealder, Udskrivning.

Den romerske Hær er indtil Borgerkrigens Tid en kun i Krigstilfælde, men i Henhold til et fast Organisationsgrundlag udskreven og under Vaaben kaldt Borgermilits, af hvilken dog i de senere Aarhundreder under Romerstatens Tilvæxt og Magtudvikling næsten altid en ikke ubetydelig Del var under Vaaben, og i hvilken paa denne Maade Indøvelse og Tradition i Tjenesten bevaredes, i Begyndelsen ulønnet, siden lønnet, fra Forbundsrigets Dannelse af understøttet af et Antal Kontingenter fra Forbundsstaterne under romersk Overkommando. Kun Formen og Reglerne for Tilveiebringelsen af den egentlige romerske Hær, Borgermilitsen, hører til de romerske Statsindretninger, og kun derom have vi Efterretninger.

Den romerske Borger er i Reglen værnepligtig, men saavel den oprindelige Forpligtelse til at tjene med egne Vaaben og paa egen Bekostning, som Betragtningen af Krigstjenesten som en Borgerære, der kun tilkom de Borgere, til hvilke Staten havde fuld Tillid og hvem den indrømmede fuld politisk Ret, udelukkede i den længste Del af den republikanske Tid en ikke ringe Del af de lavere Borgere fra Krigstjenesten eller i det Ringeste den regelmæssige og hæderlige Krigstjeneste, enten paa Grund af Fattigdom eller paa Grund af Fødsel. Regelmæssig hvilede Værnepligten paa de besiddende Borgere, *assidui*; fritagne og udelukkede vare *capite censi* og *proletarii* (se Kap. 2 § 7), samt *libertini* (Kap. 2 § 21). De formuesløse Borgere medtoges i den ældre Tid kun i Nødstilfælde, men i saadant tidlig (Gell. XVI, 10 især § 11 og 13 og Ennius hos Gell. *l. c.*: *Proletarius publicitus scutisque feroque Ornatur ferro, muros urbemque forumque Excubiis curant* som Betegnelse for farlig Krigstilstand. Liv. VIII, 20, hvor istedenfor *capite censi* nævnes

opifices et sellularii. X, 21: *dilectus omnis generis hominum*; jfr. Oros. IV, 1 om Krigen imod Tarent). Den laveste Formuesgrændse for Krigstjeneste var imidlertid ikke stedse den samme; i Polybs Tid (VI, 19) var en Census af 4000 *asses* (400 Drachmer) Betingelse for Udskrivning til Legionerne; de, der besade Mindre, brugtes kun til Tjeneste tilsøs som *socii navales*. Først C. Marius opgav i den jugurthinske og cimbriske Krig (uden at nogen Lovhjemmel nævnes) ganske dette Hensyn og udskrev *proletarii* til Legionstjeneste, hvori siden ingen Forandring antydes (Sall. *Jug.* 86 ved Aar 107. Gell. XVI, 10. Plut. *Mar.* 9, der urigtig medtager Slaver. Val. Max. II, 3, 1). Frigivne finde vi ikke sjelden som *socii navales*, tjenende tillands kun enkelte Gange i farlige Øieblikke dels i den ældre Tid, dels i Forbundskrigen og under August (Bevisstederne se Kap. 2 § 21).[1]) Hvorledes Census betingede Tjenestens Art, navnlig som *eques* eller *pedes*, derom se i Kap. 2 § 14.

Tjenestepligten begrændsedes ved Alderen og ved et vist Antal Tjenesteaar, *stipendia.* Den begyndte regelmæssig med det fuldendte 17de Aar (Tubero hos Gell. X, 28. Liv. XXII, 57. XXV, 5. XXVII, 11. Plut. *Cato maj.* 1. *C. Gracch.* 5, hvor der omtales et Lovforslag for at hindre tidligere Udskrivning) og gik indtil den legale Ende af Alderen for *juniores*, enten det begyndte eller fyldte 46de Aar (det første efter Varro hos Censorinus *de die nat.* 14. Dionys. H. IV, 16, det sidste efter Polyb VI, 19. Liv. XLIII, 14. Gell. X, 28). En enkelt Gang i Krigen mod Perseus finde vi Tjenestealderen for den saa vigtige Centurionklasse forlænget til det 50de Aar (Liv. XLII, 43), medens ellers den høiere Sold og Andel i Byttet synes at have bevæget de prøvede Centurioner til frivillig efter Feltherrens Opfordring at forlænge deres Tjeneste (f. Ex. Sp. Ligustinus hos Liv. XLII, 34; jfr. III,

---

[1]) Om Benyttelsen af Slaver som *volones* i den anden puniske Krig se Kap. 2 § 19 S. 159; jfr. Liv. XXIII, 35. Festus *v. volones*. Macrob. *Saturn.* I, 11, der beretter, at Cæsar paa samme Maade benyttede Slaver, som hans Venner overlode ham. Kapitalstraf for Slaver, der havde forsøgt at lade sig udskrive, idet de udgave sig for Frie, omtales Plin. *Epist.* X, 29 [38]; jfr. Liv. XXII, 33.

71, skjøndt Scaptius ikke udtrykkelig betegnes som Centurion). Indenfor denne Aldersgrændse kunde der af Borgeren kræves ti Felttog tilhest og sexten tilfods, i Nødstilfælde tyve (Polyb VI, 19; jfr. Plut. *C. Gracch.* 2, hvor Gracchus siger, at han, da han blev Qvæstor, havde tjent i tolv Aar, medens man almindelig i Ridderstanden kun tjente i ti Aar *ἐξ ἀνάγκης*).[1]) Polyb tilføier, at Ingen kunde opnaa noget offentligt Embede (*λαβεῖν ἀρχὴν πολιτικήν*), førend han havde tilbagelagt de ti (ridderlige) Tjenesteaar (*δέκα στρατείας ἐνιαυσίους*). Det synes imidlertid, at der i nogenlunde fredelige Tider, og hvor der af et talrigt høiere Borgerskab kun var Anvendelse for et ringere Antal i Felten (i ridderlig Tjeneste), maatte indtræde en Lempelse i denne Bestemmelse, hvilket ogsaa Ciceros og Andres Exempel viser; uden Tvivl forstodes Loven saaledes, at, naar Staten ikke inden en vis Alder (27 eller 30 Aar) havde krævet Tjenesten, ansaaes Betingelsen for opfyldt. Dette antyder ogsaa *lex Julia municipalis* (*v.* 90 ff. p. 100 Bruns), hvor det foreskrives, at Ingen under 30 Aars Alder maatte søge Duumviratet eller vælges dertil, medmindre han havde gjort *tria stipendia equestria* eller *sex pedestria in legione*, saaledes at over Halvdelen af Aaret var tilbragt *in castris inve provincia*, og saaledes, at *bina semestria* regnedes for et helt Aar. Efter det 30te Aar bortfaldt altsaa Betingelsen, men virkelig ydet Krigstjeneste gav tidligere Adgang. Forlængelse af Tjenestepligten som Straf for mindre god Tjeneste eller for Unddragelse fra Tjenesten, paalagt ved en Senatsbeslutning, omtales i den anden puniske Krig hos Liv. XXIV, 18.[2])

Naturligvis gav foruden Alderen legemlig Udygtighed Fritagelse for Krigstjeneste og Adgang til Afsked, og An-

---

[1]) Tilgoderegningen af den enkeltvis ydede Tjeneste til Opfyldelse af Forpligtelsen betegnes ved Udtrykket *æra procedunt alicui*, Liv. V, 8 og oftere, i Modsætning til saadan Krigstjeneste, der som ubetydelig eller især som paalagt til Straf ikke medregnedes.

[2]) Hos Ascon. *ad Cic. pro Corn.* p. 99 omtales, at nylig vedtagne Love om Nedsættelse af Krigstjenestepligtens Varighed (*quibus militiæ stipendia minuebantur*) bleve afskaffede noget efter Aar 109 f. C.

førelsen af slige Undskyldningsgrunde ved Udskrivningen (*excusatio*, *causæ* Liv. III, 69) og deres Paadømmelse af den Udskrivningen ledende Magistrat (*noscere causas*) omtales ikke sjelden (Liv. XLIII, 14: *causæ missionum*. Varro hos Gell. X, 1; *causarii*, Liv. VI, 6, de, der af slige Grunde forlangte Fritagelse).[1]) Anden Fritagelse for Krigstjenesten (*vacatio militiæ*) tilkom desforuden dels Magistraterne, dels Præsterne (i Almindelighed efter App. *Civ.* II, 150. Plut. *Cam.* 41, medens Dionysius nævner særlig Fritagelse for visse Præsteskaber, saasom *duoviri* eller *X viri sacris faciundis*, II, 21. IV, 62, og *rex sacrorum* V, 1; Gell. X, 15 nævner *flamen Dialis* som fritagen), dels enkelte Borgere som Belønning (Liv. XXXIX, 19. Cic. *N. D.* II, 2. *Phil.* V, 19)[2]) eller paa Grund af anden Tjenestepligt imod Staten eller særligt Privilegium (som Indbyggerne af *coloniæ maritimæ*, Liv. XXIX, 27. XXXVI, 3). Dog bortfaldt disse Fritagelser, af hvilke der maaske forekom flere os ubekjendte, under stor Fare (Liv. IV, 26. VII, 28: *dilectus sine vacationibus*. VIII, 20), navnlig *tumultus Gallicus et Italicus* (Plut. *Cam.* 41. Cic. *Phil.* V, 19. VIII, 1. Festus *v. tumultuarii milites*. Serv. *ad Verg. Æn.* II, 486. VIII, 1).

Medens Livius og Dionysius i den ældste Tid i Almindelighed tænke sig og ved deres Udtryk antyde Hæren dannet ved Udskrivning ved selve Krigens Udbrud, skildrer Polyb (VI, 19) en regelmæssig aarlig Udskrivning af en bestemt Hærstyrke, fire Legioner, der holdtes beredt til Udrykning, hvilken Styrke, da Forholdene bleve større, maa tænkes yderligere forøget ved extraordinær Udskrivning efter Behov; men baade i Polybs Tid og allerede længe før, i den første og især i den anden puniske Krig, stode idelig ved Aarets Begyndelse endog meget større Antal Legioner i Marken, hvoraf de fleste fortsat holdtes under Vaaben.

---

[1]) Cic. *de orat.* II, 68 siger Taleren Julius Cæsar Strabo, altsaa en Senatorsøn, der udskreves til Riddertjeneste, at hans Paaberaabelse af Øiensvaghed (*causa oculorum*) blev afvist af Q. Metellus.

[2]) Liv. XXIII, 30 nævner, at *quinquennii vacatio militiæ* gaves nogle *socii* fra Præneste, altsaa ved Udskrivningen til denne Bys Kontingent, ikke til den romerske Borgerhær.

(*accipere veterem exercitum* om den nyudnævnte Feltherre), saa at kun de Soldater, hvis *stipendia* vare udtjente, afskedigedes, og Suppleringsmandskab udskreves og sendtes Legionerne (*supplementum scribere*) og tillige nogle nye Legioner dannedes istedenfor opløste (Liv. XXI, 63. XXII, 36. XXIII, 31 og fremdeles ved hvert Aars Begyndelse). Legionerne betegnedes ved Numre efter Udskrivningsorden som *prima, secunda, tertia* o. s. v., hvoraf Soldaterne *primani, secundani* o. s. v. Den regelmæssige aarlige Udskrivnings Form, navnlig af Fodfolket, beskriver Polyb (VI, 19, 6 ff.), men saaledes at flere ikke uvigtige Spørgsmaal blive ubesvarede. Efter Senatets Beslutning bekjendtgjordes Udskrivningen (*edicebatur dilectus, edictum*), og det udskrivningspligtige Mandskab opfordredes til at møde, *ut adessent,* paa en bestemt Dag paa Capitolium (Capitolium nævner ogsaa Liv. XXVI, 31; man maa erindre den egentlige Romerstats ringe Udstrækning før Forbundskrigen og hele det offentlige Livs Koncentration i Hovedstaden; jfr. *census, comitia, ludi*; hos Varro *R. R.* III, 2 nævnes for en senere Tid *campus Martius* og *villa publica* ved Udskrivningen). [1]) Udskrivningen foretoges, *habebatur,* af Konsulerne, i senere Tider, naar Konsulerne vare fraværende, ogsaa efter Senatets Bemyndigelse af en Prætor (hos Liv. oftere : *prætor legiones, supplementum, milites scribere jussus,* se Kap. 5 § 8 S. 316), med Understøttelse af iforveien af Folket eller Konsulerne (se Kap. 5 § 12 og nedenfor § 3) udnævnte Krigstribuner. [2]) Udskrivningen foretoges *tributim,* idet Ordningen imellem Tribus bestemtes ved Lodkastning; af Hensyn til Klasseinddelingen er hos Polyb ikke længere noget Spor. De Tjenestepligtige fremkaldtes, *citabantur,* (om efter Censuslisterne, siges ikke) fire og fire [3]), omtrent af

---

[1]) Om Stedet hos Varro skal forstaaes om selve Udskrivningen eller snarere om Præsentationen af de udskrevne Afdelinger for Konsulen (*a dilectu* for *ad dilectum*), er tvivlsomt; jfr. Liv. XXII, 33.

[2]) Efter Liv. XLIII, 14 overdrog Senatet, da Konsulerne klagede over Vanskeligheder ved Udskrivningen, to Prætorer at udføre denne, understøttede ved et Edikt af Censorerne.

[3]) Hos Val. Max. VI, 3, 4 omtales ved en extraordinær pludselig Udskrivning Udtrækning af de Enkeltes Navne ved Lod.

samme Alder og Legemsbeskaffenhed, og svarede (*respondebant, nomina dabant*), hvis der ikke anførtes lovlig Forfald for dem for at give Møde eller Undskyldningsgrund til Fritagelse for Udskrivning (*excusabantur* Varro hos Gell. XI, 1; se ovenfor). De Udtagne fordeltes imellem Legionerne, og saaledes fortsattes (i flere Dage?) igjennem Tribus, indtil det fornødne Antal var udtaget. Om der af hver Tribus udtoges lige mange eller der toges Hensyn til det uden Tvivl saare ulige Antal af Udskrivningspligtige i de forskjellige Tribus, siges ikke. Heller ikke omtaler Polyb, hvorledes Hensynet til den af de forskjellige Borgere allerede gjorte forskjellige Krigstjeneste i det Ringeste indtil en vis Grad, omend ingenlunde til fuld Ligelighed, gjennemførtes; Livius hentyder hertil XXXI, 8, rigtignok ved *socii*, og omtaler (XXVI, 28) en Senatsbeslutning i denne Retning, medens der dog tillige omtales særlig og forlods Udskrivning af Soldater, som havde tjent tidligere (Liv. XXXII, 9); Klager af Soldater over Ulighed i Tjenestetiden antydes ikke sjelden, f. Ex. XXXIV, 56. XL, 35. [1]) Naturligvis maatte slige Hensyn tilsidesættes, naar i farlige Øieblikke en Hær dannedes ved Opbud af det nærmest forhaandenværende Mandskab uden Regel (*tumultuarius, subitarius exercitus, subitarii milites*, Liv. III, 4. 30. VIII, 11. XL, 26. *legiones subitariæ*, Liv. XXXI, 2). Ganske enestaaende er hos Livius (IV, 46) Udtagelsen af ti Tribus ved Lod til alene at stille Soldater. Hvorledes den af Polyb fremstillede regelmæssige Udskrivningsform modificeredes, naar flere Legioner end fire eller Supplement til flere Legioner udskreves, vides ikke. Allerede i Tiden før Polyb nævnes hos Livius lokale Udskrivninger i enkelte Egne af Italien ved udsendte *conquisitores*, stundom *proconsules* (Liv. XXIII, 32; jfr. XLI, 5). Etsteds (Liv. XXV, 5) omtales *tresviri* (*bini* for forskjellige Distrikter) valgte og udsendte til at foretage en almindelig Undersøgelse af de Værnepligtige og Udskrivning af dem. Ogsaa omtales allerede i de macedoniske Kriges Tid Udskrivning i Provindserne, som det synes, af romerske Borgere, der opholdt sig

---

[1]) Afskedigelse ikke blot med Hensyn til *emerita stipendia*, men ogsaa til god ydet Tjeneste, omtales Liv. XXXIX, 38.

der, ikke Opbud af *auxilia* som Hjælpetropper af *socii* (Liv. XXXV, 23. XXXVIII, 2: *C. Atinium Labeonem provinciam Siciliam exercitumque ab M. Æmilio accipere placuit, et in supplementum scribere ex ipsa provincia, si vellet, peditum duo millia et centum equites*).

Unddragelse fra Krigstjeneste straffedes i den ældste Tid efter Cicero (*pro Cæc.* 34) med at sælges som Slave, hvilken Straf Varro hos Non. p. 19 uden Tvivl med Urette endnu lader anvende af M.' Curius Dentatus (jfr. *Dig.* XLIX, 16, 4 § 10), men senere med Pengebod og Formueskonfiskation (*bona vendere*) eller korporlig Straf (Liv. *Epit.* XIV: *Curius Dentatus, quum dilectum haberet, ejus, qui citatus non responderat, bona primus vendidit.* Val. Max. VI, 3, 4. Varro hos Gell. XI, 1, hvor besynderlig nok som Exempel paa *multa minima* anføres Bod af et Faar for Udeblivelse fra Udskrivning. Liv. VII, 4. Dionys. H. X, 33; jfr. VIII, 81). Det synes, som om Straffen har vexlet efter Tid og Omstændigheder. Til den af den udskrivende Øvrighed paalagte Straf kom Censorernes *notæ*, dog, som det synes, kun ved mere udbredt Pligtforsømmelse; saaledes omtales hos Livius (XXIV, 18), at Censorerne i Aaret 214 udslettede over 2000 *ex junioribus* af Tribus og gjorde dem til *ærarii*, fordi de ikke havde tjent i de fire sidste Aar, til hvilken Straf Senatet føiede særlig Udskrivning af disse Borgere til en udover det Almindelige forlænget Krigstjeneste. (Jfr. XLIII, 14, hvor Censorernes Indgriben ved Edikter omtales uden Angivelse af bestemt Straf.)

Ved Siden af de egentlig udskrevne Soldater nævnes allerede tidlig Frivillige, der endog efter tilbagelagt Tjenestetid meldte sig hos velansete Feltherrer og under Haab om Bytte (Liv. III, 57. 69. XXXVII, 5. XLII, 28: mange Frivillige, fordi de saa dem, der havde tjent i Asien, velhavende. Dionys. H. X, 43. Plut. *Flamin.* 19 lader Flamininus have 3000 frivillige gamle Soldater i sin Hær i Macedonien; om Centurionerne se ovenfor).[1] I Polybs Tid var

[1]) Til et Krav paa ikke at udelukkes fra en ønsket Krigstjeneste synes ogsaa at hentyde den Bestemmelse, der hos Liv. VII, 41 siges taget i Aaret 342: *ne cujus militis scripti nomen nisi ipso volente deleretur.* Men hele Beretningen paa dette Sted er uklar.

Tilstedeværelsen af et vist Antal saadanne Frivillige (*οἱ ἐθελοντὴν στρατευόμενοι τῇ τῶν ὑπάτων χάριτι*, VI, 31) sædvanlig og regelmæssig. Ogsaa og vel endnu mere i Republikens senere Tid [1]) forekomme saadanne ældre Soldater under Navnet *evocati* (hos Dio Cassius *ἀνάκλητοι*) som en egen Klasse og Afdeling (*σύστημα*, Dio Cass. XLV, 12), der tjente efter Opfordring af Feltherren, og som brugtes til at styrke Afdelingerne og til særlige Hverv (Serv. *ad Verg. Æn.* II, 157: *non sunt milites, sed pro milite.* Cæs. *B. G.* III, 20. *B. C.* III, 88. Sall. *Jug.* 84. Cic. *ad fam.* III, 6. XV, 4). Disse *evocati* stode omtrent ved Siden af Centurionerne, med hvem de saaledes nævnes sammen ogsaa med Hensyn til Vilkaar og Løfter om Belønning (Cæs. *B. C.* I, 3. 17. III, 53) [2]), uden at vi dog nøie kunne bestemme deres Stilling eller afgjøre, om alle gjenindtrædende *veterani* (Liv. *Epit.* CXVII: *Cæsar . . . deductos in colonias veteranos excitavit.* Cæs. *B. C.* I, 3. Dio Cass. XLV, 38) fik de samme Vilkaar. [3]) Noget anderledes end de ældre *evocati* fremtræde i ethvert Tilfælde de af Octavian i et stort Antal paa særlige Vilkaar under Vaaben kaldte Veteraner af Cæsars Hær (Dio Cass. *l. c.* App. *Civ.* III, 40: 10,000 ved det første Opbud fra Campanien).

Om Udskrivningen af Rytteriet af Ridderstanden, der alene tjente i dette Vaaben og hvortil Senatorerne med Familie hørte, siger Polyb alene, at den tidligere foregik efter Fodfolkets Udskrivning, men i hans Tid forud, idet de til denne Tjeneste qvalificerede Borgere af Censorerne vare udtagne efter Formue (*πλουτίνδην*, Polyb VI, 20). Om den senere Tid se nedenfor.

---

[1]) Fremstillingen af *evocatio* som en særlig Udskrivningsform for Nødstilfælde i den ældre Tid savner Grund.

[2]) Den samme Mand hedder hos Vell. Paterc. II, 70 *evocatus Cassii*, hos Val. Max. IX, 9, 2 og Dio Cass. XLVII, 46 *centurio*; jfr. Svet. *Vesp.* 1. P. Crastinus hos Cæs. *B. C.* III, 91 havde ikke det foregaaende Aar været *primus pilus* og derpaa *evocatus*, men var som *evocatus* ansat til *primus pilus*, næste Aar uden Kompagni til fri Anvendelse.

[3]) Med disse romerske *evocati* maa ikke forvexles Provindsboerne, som en romersk Feltherre enkeltvis opfordrede til Tjeneste (*nominatim evocabat*, Cæs. *B. G.* V, 4. *B. C.* I, 39 o. s. v.).

Hele Italiens Indlemmelse i den romerske Borgerret maatte nødvendig ved den overordentlige Udvidelse af Udskrivningsmassen og dennes Fordeling over hele Italien (for ikke at omtale det store Antal af Borgere, der nu stadig opholdt sig i Provindserne) medføre Forandringer i Udskrivningsmaaden, saasom navnlig i dens Foretagelse under Et i Rom selv; men om denne Forandring savnes udtrykkelig Beretning, tildels vel fordi der tillige var indtraadt en anden Forandring. Fra den Tid af nemlig, da C. Marius gav *capite censi* Adgang til Krigstjenesten, synes de store Hære, navnlig i Borgerkrigene, for største Delen tilveiebragte ved frivillig Anmeldelse i Haab om Sold, Bytte og (især fra Sulla af) Belønninger ved Afskeden (*coloniæ veteranorum*). Sallusts Ord om Marius (*Jug.* 84: *tanta lubido cum Mario eundi plerosque invaserat*; *sese quisque præda locupletem fore*, *victorem domum rediturum*, *alia hujuscemodi animis trahebant*) gjælde for en stor Del ogsaa om Sullas, Pompejus's og Cæsars Hære (App. *Civ.* V, 17).[1])

Dog maa man paa ingen Maade tro, at Værnepligten og Tvangen til dens Opfyldelse ved Udskrivning hørte op. Ligesom Udskrivningen uden Tvivl gjennemførtes strengt i den haarde Forbundskrig, da man maatte kalde Frigivne under Vaaben (se ovenfor), saaledes omtales den idelig i den paafølgende Tid, stundom som streng og Folket uvelkommen, snart som almindelig, snart mere partiel og lokal (Dio Cass. XXXIX, 39 om Udskrivningen i Pompejus's og Crassus's andet Konsulat. XL, 65. XLI, 9: *καταλόγους ἐκ τῶν πόλεων σπουδῇ ἐποιεῖτο* om den for Cæsar bortdragende Pompejus. Cic. *in Catil.* II, 3. 12. Sall. *Catil.* 30. Cic. *pro Mur.* 20, hvor der omtales, at Murena under Reisen til sin Provinds Gallien udskrev Soldater i Umbrien og derved havde Leilighed til at vinde Gunst. *in Pis.* 24: *quum orba-*

---

[1]) *Οἱ στρατοὶ οὐ τοῖς πατρίοις ἔθεσι ἐκ καταλόγου συνήγοντο οὐδ' ἐπὶ χρείᾳ τῆς πατρίδος, οὐδὲ τῷ δημοσίῳ στρατευόμενοι μᾶλλον ἢ τοῖς συνάγουσιν αὐτοὺς μόνοις, οὐδὲ τούτοις ὑπὸ ἀνάγκῃ* (læs *τούτοις ἀνάγκῃ*) *νόμων, ἀλλ' ὑποσχέσεσιν ἰδίαις, οὐδὲ ἐπὶ πολεμίους κοινούς, ἀλλ' ἰδίους ἐχθρούς, οὐδὲ ἐπὶ ξένους, ἀλλὰ πολίτας καὶ ὁμοτίμους* jfr. mange enkelte Beretninger, f. Ex. om, hvorledes Octavian samlede Cæsars Soldater om sig.

bas Italiam juventute. Phil. V, 12: *tumultum decerni, justitium edici, saga sumi dico oportere, dilectum haberi sublatis vacationibus in urbe et in Italia præter Galliam tota,* og en Mængde andre Steder, XII, 7. XIII, 3 om Udskrivning af Soldater mod Antonius, ved Siden af hvilken Udskrivning ogsaa oratorisk nævnes Frivillige, XI, 10). Ogsaa Udskrivning af Borgere i Provindserne, foretagen af Statholdere, forekommer (Cæs. *B. G.* VI, 1 ved tre Legater i *Gallia Cisalpina* med dens Borgerkolonier. App. *Syr.* 51, uvist, om Borgere). Begrebet *legitima stipendia* vedblev at bestaa og gik over ogsaa paa dem, der frivillig meldte sig, som en Art Kapitulation paa bestemte Aar, hvorfor de efter Udløbet gjøre Paastand paa Afsked (Dio Cass. XXXVI, 16 om Fimbrias Soldater. XLII, 53. Svet. *Jul.* 70. App. *Civ.* II, 47. 92 om Cæsars Soldater). (Jfr. den ovenfor anførte Bestemmelse i *lex Julia municipalis* om *stipendia* som Betingelse for Municipalmagistrater.)

Den personlige Værnepligt gaar derfor, skjøndt væsentlig indskrænket til den i Fodfolket tjenende Befolkning (om Ridderstanden se nedenfor ved Rytteriet) over til Keisertiden som det faste Grundlag i dennes Hærordning ved Siden af frivillig Hvervning, med Bibehold af de stundom strengere, stundom mildere haandhævede Straffebestemmelser imod dem, der unddroge sig Opfyldelsen. (Svet. *Aug.* 24. *Tib.* 8: *sacramenti metus. Calig.* 43: *dilectibus acerbissime actis.* Dio Cass. LVI, 23 om Udskrivning efter Varus's Nederlag. *Dig.* XLIX, 16, 4 § 10.) [1]

De Udskrevne toges i Ed til Feltherren, hver af sin Legions Tribuner (Polyb VI, 21; *sacramentum* eller *sacramento dicere, sacramento rogare aliquem, sacramento adigere, jurare in verba consulis, dictatoris* o. s. v., *ὁ στρατιωτικὸς ὅρκος,* Dionys. H. X, 18, XI, 43) [2]) undertiden uden strax at kaldes

---

[1]) *Mutato statu militiæ recessum a capitis pœna est, quia plerumque voluntario milite numeri supplentur. Qui filium suum subtrahit militiæ, belli tempore exsilio et bonorum parte multandus est; si in pace, fustibus cædi jubetur et requisitus juvenis vel a patre postea exhibitus in deteriorem militiam dandus est.*

[2]) En svor for med Forbandelse over sig, hvis han brød Eden, hvorefter de Øvrige gjentoge *idem in me* (Festus *v. præjurationes.* Liv. II, 45; Fornyelse af Faneeden efter et Brud paa Lydigheden omtales

til Tjeneste, men med Forpligtelse til paa en bestemt Dag eller naar de indkaldtes at møde paa et opgivet Sted (Polyb. c. 26. Liv. III, 29. XXII, 11: *Tibur ad conveniendum edixit.* XXXIV, 56: *Consul in rostris edicit, ut legiones post diem decimum Arretii adessent.* XXXVII, 4: *In contione edixit, ut Brundisii adessent*). Faneeden, der først gav den Udskrevne Charakter af Soldat (Liv. VIII, 34. Cic. *de off.* I, 11), fornyedes, naar Hærafdelingen gik over under en ny Feltherres Kommando (Liv. III, 20. Cic. *de off.* I, 11. Cæs. *B. C.* II, 32.) Fra denne Faneed adskiller Polyb (VI, 33) en Leired om at holde god Orden i Leiren. Livius (XXII, 38) omtaler, at de Udskrevne i den ældre Tid foruden Faneeden ved selve Udskrivningen derefter, ved Mødet og Inddelingen i Centurier og Dekurier, indbyrdes frivillig tilsvore hinanden en Ed, *conjurabant*, og at denne Ed i Aaret 216 var bleven forvandlet til en Ed, som afkrævedes ved Tribunerne; maaske menes her det Samme som hos Polyb med Leireden.[1])

§ 2.

Hærens Bestanddele, Legionen og dens Rytteri.

a. I den romerske Hær var det i sluttet Orden til Haandgemæng med tunge Spyd og blanke Vaaben bestemte Fodfolk Hovedvaabenet, til hvilket sluttede sig et forholdsvis lidet talrigt, men anset Rytteri, udskrevet af Borgerskabets mest bemidlede Del. Som Grundlag for Organisationen fremtræder fra den ældste til den sidste Tid Legionen, et Infanterikorps med tilhørende Rytterafdeling. (*Legio*, af *legere*, Hærskare i Almindelighed hos Vergil og Plautus, ogsaa hos Livius hyppig om fremmede Tropper, ligesom *cohortes Etruscorum* og *Samnitium* i den Tid, da disse

---

hos Liv. XXVIII, 29). Hos Cæs. *B. C.* III, 13 er der ikke Tale om nogen egentlig Faneed.

[1]) *Conjurare* om udskrevne Soldater bruger ogsaa Cæs. *B. G.* VII, 1; jfr. Serv. *ad Verg. Æn.* VIII, 1. Hos Liv. XLV, 2 (*ut consul, quos præter milites sociosque navales, conjuratos haberet, dimitteret*) synes *conjurati* at maatte forstaaes om Frivillige, med mindre Livius ved *milites* har tænkt paa *classiarii* og ved *conjurati* paa regelmæssige Legionsoldater.

Folk vare Romernes Fjender, *manipuli Gallorum*, *tribuni militum* hos Samniterne, X, 20.)[1] Oprindelig var vel *legio* hele Hæren, Hæren en *legio* (*Romana legio* under Romulus, Liv. I, 11. *Sabina legio*, Liv. II, 21). Men om Indretningen af den romerske Hær, navnlig Fodfolket, før Servius Tullius vide vi slet Intet, undtagen at Varro (*L. L.* V, 89 p. 26) siger, at Legionen eller Hæren sammensattes af 1000 af hver af de tre Stammer, *Luceres*, *Tities* og *Ramnes*; de øvrige faa Notitser dreie sig om *centuriæ equitum*. Men ogsaa den paa Servius Tullius's timokratisk-politiske Ordning af Folket byggede Hærordning, navnlig af Fodfolket, var aldeles forskjellig fra den senere, som møder os i den mere udviklede Republik i Polybs Skildring og i mange Enkeltheder hos de øvrige Skribenter. Modsætningen udtrykkes i det bekjendte, men forvirrede Sted, hvor Livius (VIII, 8 ved Aar 340 f. C.) vil skildre den da bestaaende Organisation, der i Hovedsagen er den senere før Marius, i følgende Ord: *quod antea phalanges similes Macedonicis*, *hoc postea manipulatim structa acies cœpit esse*, og den ældre, Servius Tullius's, Indretning fremtræder saa fragmentarisk, i saa usikkert overleverede Træk, at intet klart Billede kan gives og Enkelthederne tabe deres Betydning, saa at ganske korte Antydninger herom maa være nok. Servius Tullius, det vil sige den efter ham benævnte Indretning, gav de fem Klasser af Borgere, der udgjorde Fodfolket, forskjellige Vaaben fra sværere til lettere og dannede af de fire Klasser en Masse, der phalanxmæssig opstilledes tætsluttet i mange Rækker, de sværest bevæbnede foran. Vaabnene skildres med adskillige Afvigelser hos Livius og Dionysius (i de ovenfor Kap. 2 § 7 anførte Steder), hos den første flygtig, hos den anden sandsynligvis med Udmaling udover den virkelige Overlevering og med græske, vel stundom noget afvigende Betegnelser, til hvilke Skildringer komme enkelte Notitser hos Varro, Festus o. s. v.[2]) Til denne Phalanx

---

1) Legionen hedder hos Polyb og Appian *στρατόπεδον*, hos Dio Cassius *τεῖχος*, medens andre Grækere bruge det romerske Ord, *λεγεών*.

2) Samlede hos Marquardt röm. Staatsverw. II S. 314 og om Navnene Side 316 ff.

(Fylke) sluttede sig, fægtende i løsere Orden, let bevæbnede af femte Klasse, efter Livius med Slynger og Kastesten (*lapides missiles*), efter Dionysius (IV, 17, hvor han bruger Ordene ἔταξε . . . ἔξω τάξεως συστρατεύεσθαι) med lette Spyd og Slynger uden Dækningsvaaben. Disse let bevæbnede Soldater betegnes med forskjellige, i Oprindelse og egentlig Betydning uklare Navne, *rorarii*, *adscripticii*, *ferentarii*, *accensi*, *velati* (et speciellere Tillæg til de øvrige). Som Underafdeling i Legionen eller Hæren nævnes endnu ikke *manipulus*, men kun *centuria* i Forbindelse med Stemmecenturierne i Folkeforsamlingen; men hvorledes det rigtige Forhold imellem de forskjellige Bevæbningsklasser vedligeholdtes under skiftende Formuesforhold, og hvorledes Tjenestepligten fordelte sig paa de enkelte Borgere i Forhold til den høiere og ringere Stemmeret, derom vides Intet. (Hvis 80 Soldater toges af første Klasses 80 Centurier, hvergang der toges 25 af anden Klasses 25 Centurier, hvoraf hver vel endog indeholdt flere Borgere end en Centurie af første Klasse, maatte de Velhavende, der desuden kæmpede i første Række, trods deres bedre Bevæbning snart være gaaede tilgrunde.) Heller ikke vides det med Vished, om virkelig i denne ældre Tid det hele Fodfolk deltes i regelmæssige større Afdelinger som de senere Legioner. Livius nævner i Bøgerne II—V kun ubestemt *legiones*, *Romanæ legiones*, uden at tælle dem, f. Ex. II, 22. 25. 48. 49 o. s. v., og ligesaa hyppig ubestemt *exercitus*, *pars exercitus* o. s. v.; med Undtagelse af III, 62, hvor aabenbart ved en Anticipation *sexcenti equites* betegnes som to Legioners Ryttere, nævner han først i VI, 22 ved Aar 381 *quattuor legiones quaternorum millium.* [1]) Om Hærens og Udskrivningens For-

[1]) Naar Dionys. H. VI, 42 ved Aar 494 lader Diktator og to Konsuler rykke i Marken med 10 Legioner, hver paa 4000 Mand foruden Rytteri, er det den groveste og tankeløseste Overdrivelse af ham selv eller i hans Kilde, og vist ikke mindre, naar han atter ved Decemviraltiden, XI, 23, lader 10 Legioner rykke ud. Livius har først 100 Aar senere, 349, en enkelt Gang 10 Legioner hver paa 4200 Fodfolk, 300 Ryttere, 2 i Byen, 8 rykkende ud (VII, 25); først i de samnitiske Kriges Tid, altsaa længe efter den senere Organisations Indførelse, blive Hærene regelmæssig større, og dog er det kun i

hold i denne ældre Tid til de servianske Tribus vide vi slet Intet, da det ikke engang er givet eller sandsynligt, at Klasse- og Centurieinddelingen paa den Tid var sat i en bestemt Forbindelse med Tribus (se Kap. 2 § 8), og Alt, hvad herom af Nyere er fremsat, beror paa grundløse Formodninger. [1])

b. Af den romerske Legion, som den senere udvikledes til en bestemt særlig Hærafdeling og bevaredes omtrent til Marius's Tid, have vi en dobbelt Skildring, den ene hos Livius (VIII, 8), laant fra en ældre Annalist, gjengivet uklart og med grove Misforstaaelser, den anden efter selvstændig Kundskab hos Polyb. Naar denne Skikkelse af Legionen, som i nyere Skrifter (efter Livius's Ord: *manipulatim structa acies*) betegnes som Manipularlegionen eller Legionen efter Manipularstilling, indførtes eller fuldendtes, vides ikke. At Livius anbringer sin Skildring af den (som Noget, der var, ikke da indførtes) ved Aar 340 (den latinske Krig), tyder vel paa, at han her fandt den i en af sine Kilder; men i denne kunde den være og var sandsynligvis sat paa dette Sted i Anledning af Fremhævelsen af Fællesskabet i Organisation for den romerske og latinske Hær. Af den Omstændighed, at Livius sætter et enkelt Punkt af Indretningen i Forbindelse med Indførelsen af Sold (§ 3: *clipeis antea Romani usi sunt, dein, postquam stipendiarii facti sunt, scuta pro clipeis fecere*), har man med Paaberaabelse af, at der ogsaa tillægges Camillus Forandringer i Bevæbningen (Plut. *Cam.* 40) og at der i hans Tid under Krigen mod

---

Livius's eget Ræsonnement (IX, 19), at 10 Legioner udtrykkelig betegnes som noget Sædvanligt, *urbano prope dilectu decem scribebantur legiones.* I X, 26, Aar 295, rykke to Konsuler ud med tilsammen fire Legioner, dertil hørende Ryttere og desforuden 1000 campanske Ryttere, samt en Forbundshær, der var større end den romerske, hvorhos der opstilles to særskilte Hære mod Etrurien. I X, 18 numereres første Gang Legionerne som *secunda et tertia* med 15,000 *socii* og *prima et quarta* med 12,000 *socii*; jfr. X, 27.

[1]) At der hos Livius (VII, 16) omtales en vilkaarlig og ulovlig Afholdelse af *comitia tributa* i Leiren, beviser naturligvis slet ikke, at Hæren var udskreven eller inddelt efter Tribus, men kun, at Borgere (flere eller færre) af alle Tribus vare tilstede i Hæren.

Veji skete Forandring med Rytteriet (Liv. V, 7), sluttet, at den nye Organisation skyldes Camillus og hans Tid; men sikker er denne Slutning ingenlunde. At Organisationen fra dens første Indførelse af indtil Polybs Tid har undergaaet enkelte Modifikationer, er utvivlsomt (— om et Punkt, *velites*, se nedenfor —), men de Spor heraf, der kunne søges i Livius's Afvigelser fra Polyb, ere ved Beskaffenheden af Livius's Skildring aldeles upaalidelige.

Den romerske Legion er nu et Infanterikorps (med tilføiet Rytteri) paa imellem 4000 og 6000 Mand (foruden Rytteriet), regelmæssig paa 4200 (Polyb VI, 20. II, 24 § 13. Liv. VII, 25), med rundt Tal oftere sat til 4000 (Polyb III, 107. Liv. VI, 22. *Epit.* XV. XXI, 7. XXVIII, 28. Dionys. H. VI, 42. Festus *v. sex millium*); men uden Forandring af Organisationen bragtes Legionen ved Forstærkning af Maniplerne i de puniske Kriges Tid og senere stundom op til 5000 (Polyb VI, 20, 8. III, 107. Liv. XXII, 36. XXIII, 34 og oftere) eller 5200 (Polyb II, 24, 3. Liv. XL, 1. 18. 36 og flere Steder),[1]) formodentlig det nøiagtige Tal, 5000 det runde, i de macedoniske Kriges Tid endog til 6000 (Liv. XLII, 31. XLIII, 12. XLIV, 21) eller vel nøiagtigere 6200, som Livius har engang (XXIX, 24) mod Slutningen af den anden puniske Krig; det Sidste (6200) angives hos Festus (*v. sex millium et ducentorum*) som først indført af C. Marius (istedenfor 4000, *legio quadrata*); (det tilsvarende runde Tal, 6000 hos Serv. *ad Verg. Æn.* VII, 274. Isidor. *Orig.* IX, 3, 46. *Suid. v.* λεγεών for Legionen i Almindelighed).[2]) Paa Sullas og Cæsars Tid udskreves Legionerne uden Tvivl til omtrent 6000 Mand, men havde efter nogen Tids Tjeneste naturligvis ofte en ikke lidt ringere effektiv Styrke, som det fremgaar af forskjellige Angivelser (Plut. *Sulla* 9 sammenlignet med *Mar.* 35 om Sulla, App. *Mithrid.* 72 om Lucullus, Cic. *ad Att.* V, 15 sammenlignet med Plut *Cic.* 36 om Cicero i Kilikien, Cæs. *B. C.* I, 7 sammenlignet med Plut. *Pomp.* 60 og App. *Civ.* II, 32 om Cæsar ved Ariminum; en meget

---

[1]) Tallet 5400 hos Liv. XXXVII, 39 staar ganske alene.

[2]) Tallet 6500 staar kun paa ét Sted, Liv. XXXV, 2.

ringere Effektivstyrke fremgaar af Cæs. *B. G.* V, 49. *B. C.* III, 89 om Slaget ved Pharsalus).

Dette Mandskab deltes i tre ved Rustning og Plads i Opstillingen adskilte Klasser, *hastati, principes, triarii* (Polyb og Liv. VIII, 8); først i den anden puniske Krig, Aar 211 skal efter Livius (XXVI, 4; jfr. Val. Max. II, 3, 3. Frontin *Strateg.* IV, 7, 29) være udsondret en fjerde Klasse, *velites*, til Kamp imellem Rytteriet; imidlertid nævnes disse *velites* (hos Polyb *γροσφοφόροι, γροσφομάχοι*) allerede tidligere i den anden puniske Krig hos Livius (XXI, 55. XXIII, 29. XXIV, 34) og ere optagne i Beskrivelsen af den hele Indretning (VIII, 8), saa at der maaske Aar 211 kun er foregaaet en bestemtere Udsondring eller indført en ny Kampmaade. Baade Livius og Polyb (VI, 21) sige, at Mandskabet fordeltes i disse Klasser efter Alder, saa at *velites* var de Yngste (— Polyb tilføier *καὶ πενιχρότατοι*, de Fattigste, hvilket Hensyns Forening med Aldershensynet ikke antydes, ligesom et Formueshensyn aldeles ikke angives ved Fordelingen i de øvrige Klasser —)[1]), dernæst *hastati*, der altsaa i Livius's Skildring betegnes som *flos juvenum pubescentium ad militiam, principes*, hos Livius *robustior ætas*, og *triarii, veteranus miles spectatæ virtutis*. I Slaget stilledes *hastati* først, derefter *principes*, *triarii* tilsidst som Reserve (Liv. VIII, 8. *res redit ad triarios* XXXVII, 39 i Skildringen af Slaget ved Magnesia; om *triarii* ogsaa Dionys. H. VIII, 86 i Beretningen om en Tid, hvor disse Klasser endnu ikke fandtes); dog findes Ordenen imellem *principes* og *hastati* ombyttet (Liv. XL, 27). I Polybs Tid havde Legionen 1200 *hastati*, 1200 *principes*, 600 *triarii* og 1200 *velites* (de tre første Tal udtrykkelig angivne, VI, 21, det sidste udkommer ved at trække 3000 fra 4200). Hver af de tre egentlige Vaabenklasser, *hastati, principes* og *triarii*, deltes i Polybs Tid i ti *manipuli*[2]), hver bestaaende af to *centuriæ, ordines* (Polyb VI, 24. Liv. VIII, 8. Cinc. hos

---

[1]) Noget ganske Andet er Forskjel i Rustning indenfor samme Klasse.

[2]) Navnet forklares deraf, at Kompagniet oprindelig brugte et Bundt Hø, *manipulus feni*, istedenfor Fane (Ovid *Fasti* III, 115. Plut. *Rom.* 8, hvor forresten *manipulus* forkert nævnes under Romulus); maaske betegnede Ordet dog blot oprindelig en Samling, Hob af Soldater.

Gell. XVI, 4: *in legione sunt centuriæ sexaginta, manipuli triginta; ordines ducere*, være Centurion, f. Ex. Liv. II, 23. *ordinum ductor*, Liv. VII, 41 men i Enkelttallet om Centurionen for et bestemt Kompagni *honestum ordinem ducere*, Liv. III, 44 o. s. v., *ordines assignare*, *adimere*, udnævne til Centurion, afskedige), saa at hver *manipulus* af *hastati* og *principes* havde 120 Mand, Centurien 60, af *triarii* 60, Centurien 30; *velites* dannede ikke egentlige Manipler, men fordeltes paa alle Kompagnierne, 20 paa hver Centurie, 40 paa Maniplen, der altsaa i Virkeligheden bestod af 160 Mand, ved Triarierne af 100, Centurien af 80 og 50 (Polyb VI, 24). Aabenbart var *centuria*, svarende til Stemmegivningen efter *centuriæ*, den oprindelige Inddeling, vistnok af *centum* (Varro *L. L.* V, 88 p. 26). Naar og hvorfor Tallet forandredes, og hvorfor man forbandt to Centurier under et nyt Navn istedenfor at udvide Centurien selv, kan ikke siges; som taktisk Afdeling fremtræder Centurien i den bekjendte Tid aldrig. Opstillingen til Fægtning skete regelmæssig nu i tre ved Mellemrum imellem Maniplerne delte Linier i *quincunx* (‾–‾̲–‾̲–‾), saaledes at anden Linies (*principum*) Manipler dækkede førstes Mellemrum og første Linie kunde trække sig tilbage til eller igjennem anden Linies Mellemrum, anden Linies Manipler rykke ind i førstes Mellemrum, medens tredie Linie blev i Reserve (Liv. VIII, 8: *triarii sub vexillis considebant, sinistro crure porrecto scuta innixa humeris, hastas subrecta cuspide in terra fixas, haud secus quam vallo sæpta inhorreret acies, tenentes*) eller Triarierne endog bleve tilbage i Leiren eller foretoge Skandsearbeide (*muniebant*, Liv. IV, 19. V, 26. VII, 23. 34). *Velites* sværmede ud foran første Linie eller fægtede i Mellemrummene imellem Maniplerne. Denne almindelige Opstilling til Kamp kunde naturligvis modificeres paa flere Maader, som f. Ex. naar Scipio i Slaget ved Zama stillede Maniplerne af *principes* lige bagved Maniplerne af *hastati* og ligesaa Triarierne bagved *principes*, med gjennemgaaende Rum til Passage for Fjendens Elefanter (Polyb XV, 9).

Hver *manipulus*, *ordo*, betegnedes efter sin Vaabenart og Numer som *primus*, *secundus* til *decimus ordo hastatus* eller

blot *primus*, *decimus hastatus* (*decimus* nederst), *primus* til *decimus princeps*, ved Triarierne *primus* til *decimus pilus* (om dette Navn se nedenfor Anm. 1), hvilke Navne foruden om Kompagniet (*signifer primi hastati*, Cic. *de div.* I, 35, *primi principis signum*, Liv. XXVI, 6. *decimum ordinem hastatum mihi assignavit*, Liv. XLII, 34. *octavum principem duxit*, Cic. *ad Brut.* I, 8) ogsaa, og hos Skribenterne oftest, bruges om Chefsposten for Kompagniet (se nedenfor § 3 b).

Rustningen var for alle tre Klasser af svært bevæbnede et Harnisk (*lorica*) af Læderremme over hverandre (i Polybs Tid for dem, der vare ansatte i Census til over 100,000 *asses*, et Ringpandser, Polyb VI, 23), Hjælm (*galea*), *scutum* (firkantet, cylinderformet bøiet Skjold, *θυρεός*, forskjelligt fra *clipeus*, *ἀσπίς*), *gladius* (*Hispanicus*, kort, tveægget, ved høire Side), for *hastati* og *principes* det tunge romerske Spyd til Stød og Kast, *pilum* (*ὑσσός*), for *triarii* det lettere, længere *hasta* (*δόρυ*); *velites* havde et let rundt Skjold, *parma*, Sværd, flere lette Kastespyd, *hastæ velitares*, *γρόσφοι* (Polyb VI, 22-23).[1]) Rustning og Vaaben anskaffede Soldaten sig selv (Liv. XLII, 52), men kunde faa Tab erstattet ved Udlevering imod Betaling i Leiren (Polyb VI, 39).

Anm. 1. Forholdet mellem Navnene *hastati* o. s. v. og Sagen var allerede Varro (*L. L.* 89 p. 26) uklart. *Hastati* havde aabenbart Navn efter *hasta*, skjøndt dette Spyd senere tilhørte *triarii*; om *principes* kaldtes saa ifølge en anden Stilling i tidligere Tider, vides ikke; Navnet *triarii* henføres tvivlsomt til *tres* (*tertiarii*). *Triarii* kaldtes ogsaa *pilani* (Varro *l. c.*), hvorfor hos Livius (VIII, 8. 9) *hastati* og *principes* under Et hedde *antipilani*, skjøndt Triarierne efter Polyb ikke havde *pila*, hvorimod deres særegne Kompagninavne (*primus pilus* o. s. v.) tyde hen paa *pilum*. Navnet *velites* er aldeles dunkelt.

Anm. 2. I Livius's Skildring (VIII, 8) har der, som allerede ovenfor bemærket, indsneget sig flere grove Misforstaaelser, som man forgjæves har forsøgt at rette paa ved Textforandringer, medens maaske enkelte mindre Af-

---

[1]) Se om denne techniske Detail Marquardt röm. Staatsverw. II S. 325 ff.

vigelser fra Polyb kunne indeholde Spor af en noget ældre Form. Efter den almindelige Bemærkning om *manipulatim structa acies* fortsætter han: *Postremo* (allerede dette er uklart) *in plures ordines instruebantur*; *ordo sexagenos milites, binos centuriones, vexillarium unum habebat*, hvor altsaa de to Centurioner tildeles Centurien istedenfor Maniplen. Derefter lader han *hastati* og *principes* have hver 15 Manipler, altsaa tilsammen 30, saa at af det hos Polyb og Gellius angivne Tal ingen blive tilbage for *triarii*. Ved *hastati* bemærker han: *Manipulus leves vicenos milites, aliam turbam scutatorum habebat; leves autem, qui hastam tantum gæsaque gererent, vocabantur*, hvor han altsaa har *velites*, som han i Bog XXII først lader indføre langt senere, men kun 20 istedenfor 40 for hver Manipel hos Polyb, og ikke udsondrede fra de 120 fuldt bevæbnede; ved *principes* derimod har han intet Tilsvarende. Efter dernæst at have sammenfattet disse 30 Manipler under Navnet *antepilani*, en Betegnelse, der i og for sig passer til *pilani* om *triarii*, fortsætter han aldeles uforstaaeligt: *Sub signis alii quindecim ordines locabantur, ex quibus ordo unusquisque tres partes habebat; (earum unamquamque [primum] pilum vocabant); tribus ex vexillis constabat; vexillum centum octoginta sex homines erant. Primum vexillum triarios ducebat, veteranum militem spectatæ virtutis, secundum rorarios, minus roboris ætate factisque, tertium accensos, minimæ fiduciæ manum; eo et in postremam aciem rejiciebantur.* Disse *rorarii* og *accensi* glemmer han imidlertid ganske i den tilføiede Bemærkning om Kampmaaden. Men 15 *ordines*, hver af tre *vexilla*, hvert paa 186 Mand give 8370 Mand foruden de 30 Manipler *hastati* og *principes*; udelader man *vexillum* (efter *constabat*), faar man dog for disse 15 Manipler 2790 Mand og for hele Legionen det endda i denne Tid utrolige Tal 6390. I de tre *vexilla* af hver *ordo* i den tredie Vaabenklasse ligger formodentlig en Forvanskning af den Notits, at en Manipel af *triarii* bestod af de egentlige *triarii* (60 efter Polyb) og et Antal *velites* (hos Polyb 40) under to forskjellige Navne *rorarii* og *accensi*. Hvorledes Livius har faaet 15 Manipler istedenfor 10, nytter det ikke at gruble over. Om den under Ordene *sub signis* antydede Modsætning se nedenfor under c.

Anm. 3. Den romerske Soldat bar en særegen Krigskappe, *sagum*, istedenfor den fredelige Toga, saa at Anlæggelsen af *saga* betegner Indtrædelsen af Krigstilstand (*saga sumere, in sagis esse, saga ponere, ad togas redire*, se Kap. 4 § 3 b). I Vinterkvartererne maa dog *togæ* være brugte, da de anskaffes for Hæren (Liv. XXII, 34. XXIX, 3. 36). Cæs. *B. G.* II, 21 antyder ved Siden af Vaabnene andre *insignia* ved Udrykningen til Kamp: *ad insignia aptanda*.

c. Fra den af Polyb skildrede Legion afviger den, der møder os i Republikens sidste Tid (i Skildringen af Marius's og Sullas Krige og utvetydigt og sikkert som samtidig hos Cæsar), i to væsentlige Ting, i Afskaffelsen af de forskjellige Vaabenklasser, saa at Legionen bliver et ensartet Fodfolk, og i Inddelingen af hver Legion i ti Kohorter som Grundlag for Anordning og Stilling. I nyere Skrifter henføres denne Indretning af Legionen til Marius, fordi den skal have havt sit Udspring af de cimbriske Krige, hvilket imidlertid ingensteds antydes i Kilderne, og fordi der tillægges Marius andre Nyheder i Hærindretningen, saasom Udskrivningen af *capite censi*, Forstærkningen af Legionen til 6200 Mand (hvilken Forstærkning dog allerede forekommer tidligere, se ovenfor under b), Indførelse af Ørnen som Felttegn, Forandring ved *pilum* (Plut. *Mar.* 25) og ved Bagagens Bæring (*furcillæ, muli Mariani*, se Festus *v. muli Mariani* og *v. ærumnulas*. Frontin *Strateg.* IV, 1, 7), hvilket dog alt hænger lidet sammen med Organisationen. Ligesom Varro (*L. L.* V, 89 p. 26) bemærker, at Navnene *hastati, principes* og *triarii* vare mindre klare (*illustria*) paa Grund af Forandringen i Hærvæsenet (*commutata re militari*), saaledes findes intet af Navnene og intet Hensyn tages til en saadan Inddeling hos Cæsar, Sallust, Cicero, Appian, Dio Cassius eller Plutarch i Biographierne af Mænd fra dette Tidsrum (Marius, Sulla o. s. v.); kun i Betegnelsen af Centurionpladserne holdt Navnene sig (se nedenfor). *Velites* nævnes endnu Sall. *Jug.* 46 ved Aar 106 og *c.* 105: *cohors Peligna cum velitaribus armis*, uden Tvivl med en gammeldags Betegnelse for, hvad der hos Cæsar idelig hedder *expediti*, det er overhovedet Soldater, der have aflagt den almindelige Oppakning, derfor ogsaa *legiones expeditæ, cohortes expeditæ*

(*B. C.* I, 42. *B. G.* II, 19); Legionsoldaterne benævnes hos Plutarch, Appian og Dio Cassius under Et som ὁπλῖται. Cæsars Legioner ere ikke i deres Indre delte efter Aldersklasser, men de ere i deres Helhed efter Udskrivnings- og Tjenestetid *veteranæ*, *nuper conscriptæ* eller *tironum* (Cæs. *B. G.* I, 24 og de øvrige Steder hos Marquardt Röm. Staatsverw. II S. 421). Bevæbningen er ensartet for Alle, *lorica*, *galea*, *pilum*, *gladius*. De ti Kohorter, hver omfattende tre Manipler (Gell. XVI, 4. Cic. *Phil.* XIV, 10: 2 Legioner = 20 Kohorter), møde os overalt hos Cæsar og i Plutarchs Biographier for denne Tidsalder som den mindre, taktiske Enhed ved Opstillinger, Besætninger og Udsendelse af en mindre Styrke. (Navnet havde tidligere sin Plads ved de Forbundnes Kontingenter, der ikke hver for sig udgjorde eller forenedes til større Helheder som Legionen. Polyb, hos hvem σπεῖρα er et Kompagni, bemærker kun engang (XI, 23), hvor han nævner tre Kompagnier som udrykkende i Forening, at en saadan Afdeling (σύνταγμα) hos Romerne kaldes en Kohorte, medens han i den udførlige Beskrivelse af Legionen ikke har nogen Antydning deraf. Livius omtaler i de ti første Bøger vel ikke sjelden Kohorter (f. Ex. alene i fjerde Bog c. 27. 28. 40, hvor det endog staar om Rytteri. 59) om Soldaterafdelinger hos Romerne selv (ikke blot hos Forbundne og Fremmede), men uden bestemt Henførelse under Legioner, kun X, 43: *legionariæ cohortes*, og et enkelt Sted (III, 69) paa en saa eiendommelig Maade, idet han ved en Udskrivning slet ikke nævner Legioner, men kun Kohorter, hver kommanderede af to Senatorer, at man, hvis man vil forsøge en Forklaring, ledes til at antage, at her foreligger et Spor af den ældste Tids Forhold, da Romerne slet ikke havde (flere) Legioner, med kun mindre Afdelinger, ligesom siden de enkelte *civitates sociæ*.[1]) Ligeledes forekomme Kohorter hyppig i Bøgerne XXI—XXX (pathetisk Udtryk Liv. XXII, 5: *nec ut in sua legione miles aut cohorte aut manipulo esset*), hvor vel undertiden tænkes paa *cohortes sociorum*,

---

[1]) Naar Dionys. H. IX, 63 har to σπεῖραι paa 1000 Mand og smsteds. 71 fire σπεῖραι, hver af 600 Mand, lader der sig efter denne Forfatters Charakter Intet bygge derpaa.

men af og til aabenbart de senere Kohorter foresvæve Forfatteren. I Bøgerne fra XXXI—XLV nævner Livius i Skildringen af Bevægelser og Kampe foruden *signa* (= *manipuli*, se d Anm. 3), paa mange Steder udtrykkelig *cohortes* (XXXIV, 12. 14. 19: *consul cum septem cohortibus*. 28 § 5: *primi agminis cohortes*. 28 § 7: *legionariæ cohortes*. XL, 27). Man ledes herved til den Formodning, at der efterhaanden, allerede omtrent i de macedonijske Kriges Tid, havde uddannet sig en Skik [1]) at samle tre Kompagnier til en mindre taktisk Afdeling, svarende til en *cohors sociorum*, og at denne Skik senere, da Forskjelligheden i Bevæbning og Styrke imellem Kompagnierne faldt bort, gik over til en fast Forbindelse indenfor Legionens større Ramme.)

Anm. Som Betegnelse for en Del af den opstillede Legion forekommer baade hos Livius (II, 20. IV, 37 og dernæst i 7de, 8de, 9de, 10de, 23de, 24de og 30te Bog) og Cæsar hyppig Navnet *antesignani*. Hos Cæsar (*B. C.* I, 43: *unius legionis antesignanos procurrere atque eum tumulum occupare jubet*. 44. 57: *electos ex omnibus legionibus fortissimos viros antesignanos*, *centuriones Cæsar ei classi attribuerat*. *B. Afr.* 75. 78; jfr. Cic. *Phil.* V, 5. II, 29: *fueras in acie Pharsalica antesignanus*) betegnes herved aabenbart en Art Elitesoldater i ikke ganske ringe Antal, vel de ældste og bedste i Kompagnierne. Livius forstaar derved overalt de Forreste (derfor stundom i samme Betydning *ante signa*; i X, 21 hører en *miles ex antesignanis*, hvad der foregaar i den fjendtlige Hær; XXIII, 29 ere *antesignani* aabenbart de Samme som *principes* og *hastati*, og Modsætningen dertil er *post signa* (jfr. om den puniske Hær Liv. XXIV, 16), hvilke *signa* maa forstaaes om Maniplernes Faner i Triariernes Rækker; jfr. Liv. VIII, 8: *sub signis*. X, 41: *prope ad signa pugna venerat*, omtrent enstydigt med: *res prope ad triarios redierat*.

d. Hvorledes Krigstjenesten tilhest baade ifølge sin Anselighed (uagtet den romerske Hærs virkelige Styrke lige fra den ældste Tid af synes ligesom siden at have ligget i

---

[1]) Frontins Sted (*Strateg.* I, 6, 1) om en Fulvius Nobilior, hvori nævnes en Legions ti Kohorter, lader sig ikke henføre til nogen bestemt Tid.

Fodfolkets sluttede Masse) og paa Grund af sin Kostbarhed var begrændset til et mindre Antal velhavende Borgere, der indtoge en politisk begunstiget Stilling, og, selv efterat Sold ogsaa for Rytteriet var indført, vedblev at være indskrænket til den af dette Forhold fremkaldte særlige Stand, Ridderstanden, hvortil Senatorernes Sønner ogsaa hørte, er udviklet i Kap. 2 § 14, ogsaa med Hensyn til Polybs Vidnesbyrd om dette Forholds Bestaaen i hans Tid og til Livius's gjentagne Ytringer om Rytteriets aristokratiske Charakter. Her er om den egentlige militære Organisation kun meget Lidet at tilføie, da Rytteriets, især det ægte romerske Rytteris Rolle var lidet fremtrædende. Om Rytteriets militære Indretning før Servius Tullius, eller rettere før Romerhærens Fremtræden i flere afsondrede Legioner, vide vi Intet. Fra denne Tid af fremtræder Rytteriet, *equitatus*, der ifølge Grundlaget aldrig kunde være talrigt, ikke som selvstændigt Vaaben med særegen Formation eller Samling til større Enhed eller særegne Overofficerer. Hver Legion medgaves der en dertil knyttet Afdeling af Rytteri eller Riddere (derfor *equitatus sex legionum*, Liv. XXVI, 5. *quattuor legionum*, XXX, 18. *duarum legionum*, XXXI, 21); Tallet var regelmæssig 300, ogsaa for Legioner paa 5000 og 6000 Mand (Polyb VI, 20. I, 16. II, 24. Liv. III, 62. VIII, 8. XXI, 17. XXII, 36. XXVI, 28. XXXV, 41. XLIII, 12 o. s. v.); kun enkelte Gange forekommer 200 (Polyb II, 24. III, 107. Liv. XXII, 36. XLII, 31). Disse 300 *equites legionis* danne ti *turmæ* (*ἴλαι*, Polyb VI, 25. Varro *L. L.* V, 91 p. 26. Festus *v. turmam*), hver paa 30 Mand, Officererne iberegnede (— først hos Vegetius II, 14 bestaar *turma* af 32 Ryttere og en *decurio* —). Rustningen, der i Polybs Tid (VI, 25) var noget modificeret og nærmede sig mere den græske, bestod i Pandser, *thorax*, Benskinner, *ocreæ*, af Læder, Hjælm, Skjold (*ϑυρεός*, hos Liv. II, 6. 20 og oftere i de tidligere Bøger *parma*), Landse, *hasta*, og Sværd. Stillingen var paa Legionernes Fløie, uden at dog Ordet *ala* var Navn for Legionsrytteriet som samlet Korps. Naturligvis kunde stundom flere Legioners Rytteri, ogsaa med Afdelinger af Forbundsrytteriet, samles under en eller

flere *tribuni militum* eller en Legat (dette er *præfecti equitum* hos Liv. X, 29).

Men ligesom efterhaanden paa den ene Side Rytteriets Betydning ved Siden af Legionens Infanteri i den virkelige Kamp blev for ringe til at passe sig for et Elitekorps, dannet af den anseligste Del af Borgerskabet, saaledes var vel ogsaa efterhaanden Ridderstanden, i det Ringeste ganske vist den Del af, hvad der nu kaldtes Ridderstand, som virkelig optoges i *centuriæ equitum* af blot *juniores*, utilstrækkelig til deraf at danne et fuldtalligt Rytteri for de talrige Legioner, der udskreves (allerede i den anden puniske Krig ofte over 20), og dette fornemme og tunge Rytteri heller ikke ganske egnet for den Tjeneste, der krævedes, f. Ex. til Rekognosceringer, Forposter og Furageringer. Heraf forklares det, at vi i Republikens sidste Aarhundrede, navnlig i Cæsars Tid, slet ikke finde Legionerne forsynede med romersk Rytteri af Ridderstanden, men dette erstattet af store Masser af Provindsrytteri. Naar og igjennem hvilke Trin denne Forandring er foregaaet, kan ikke nøie angives, og for en vis Periode er Forholdet usikkert, men det endelige Resultat staar fast, til hvis Fremkomst ogsaa Borgerrettens Udbredelse til hele Italien kan have medvirket, fordi en Omordning af *centuriæ equitum equo publico* efter det nu indtraadte Forhold som Grundlag for Udskrivningen ikke kunde ske let og hurtig.[1] Foruden andre Steder (Cæs. *B. G.* I, 15. II, 24), i hvilke Cæsar kun antyder Tilstedeværelsen af Provindsrytteri i sin Hær, ligger et afgjørende Vidnesbyrd i det Sted (*B. G.* I, 42), hvor han

---

[1]) Efter Polybs Tid viser det gamle romerske ridderlige Rytteri sig i Krigen mod Viriathus (Dio Cass. *fr.* 78) og i den numantinske Krig i Beretningen om C. Marius's Tjeneste der. At der i den jugurthinske Krig ikke havdes ægte romersk Legionsrytteri, følger slet ikke af Sall. *Jug.* 65. 99; i *c.* 46 synes tvertimod Ordene at antyde en Adskillelse imellem det egentlige romerske Rytteri under Marius's Kommando og de Tribunerne tildelte *equites auxiliares*. Hos Frontin *Strateg.* IV, 1. 11. 12 omtales to Exempler fra det andet Aarhundrede f. C., hvor Konsuler, der kunde have deres Sønner hos sig som *contubernales*, lode dem tjene *in ordine* eller som *miles in legione*; dette kan meget vel forstaaes som Tjeneste i Legionens Rytteri.

fortæller, at han, for ikke under Mødet med Ariovist at betro sin Person til Ryttere af fremmed Nationalitet, lod et Antal af disse afgive deres Heste til Infanterister af den 10de Legion, da han naturligvis vilde have taget en Eskorte af romersk Rytteri, hvis han havde havt sligt; romerske Riddere, *equites Romani*, nævner Cæsar kun saaledes, at der nødvendig maa tænkes paa Officerer (*B. G.* III, 7. *B. C.* I, 77). Hermed stemmer Plutarchs Ytring om Antonius's Hær mod Partherne (*Ant.* 37) og især Appians Beretning om Cæsars Triumph Aar 47 (*Civ.* II, 102), ved hvilken der gaves Centurionerne det Dobbelte af, hvad de Menige fik, Tribunerne og Præfekterne det Firdobbelte, medens Ridderne (Rytterne) med deres efter gammel Skik tredobbelte Andelsret ikke nævnes, ligesom der ogsaa i Appians Beretninger om Kampen ved Philippi og mod Sex. Pompejus paa Sicilien (*Civ.* IV, 108. V, 116) kun antydes store Masser af Provindsrytteri (13,000 og 20,000).[1] Derfor danne nu (se ovenfor Kap. 2 § 15) *centuriæ equitum* kun i Navnet en Militærindretning (*οἱ καλούμενοι ἱππεῖς*), og heraf følger en for os (efter Indførelsen af almindelig Værnepligt) ved første Øiekast meget paafaldende, men med andre Forhold i den senere Romerstat (se Kap. 8 § 23 ff. om Forskjellen imellem *honestiores* og *humiliores*) vel stemmende, faktisk Fritagelse for Medlemmerne af de høiere Stænder fra Udskrivning og fra Krigstjeneste uden som Officerer (se nedenfor *militiæ equestres*) eller Frivillige.[2] Antydningerne om effektiv

---

[1]) Appians Beretning om Cæsars og Pompejus's Rytteri ved Pharsalus (*Civ.* II, 70; jfr. Plut. *Pomp.* 64) beror paa aabenbar Forvexling og Misforstaaelse.

[2]) En udtrykkelig legal Fritagelse gaves ganske vist aldrig, og August kunde derfor (Svet. *Aug.* 24) straffe den romerske Ridder, der havde lemlæstet sine to Sønner for at unddrage dem fra Krigstjenesten som Officerer eller endog Frivillige i et farligt Øieblik. Som Bevis for, at der endnu i Ciceros og Cæsars Dage udskreves Rytteri af Ridderstanden, kunde man maaske paaberaabe sig Bestemmelsen i *lex Julia municipalis* (v. 91) om *stipendia equo in legione* (for Borgere) i Modsætning til *stipendia pedestria*, og Ciceros Omtale af *merere equo* som noget endnu ved Borgere forekommende (*Phil.* I, 8); men vi have her uden Tvivl kun Hensyn til den legale Overlevering, ikke til den faktiske Tilstand.

Krigstjeneste uden i høiere Officersstilling ere ved Personer fra Ciceros og Cæsars Tid yderst faa og angaa uden Tvivl alle en saadan Tjeneste som Frivillig og Officersaspirant i en Feltherres eller Legats Følge, *in contubernio ejus* (Cic. *pro Cæl.* 30. *pro Planc.* 11; jfr. 25, hvor Forholdet simpelt hen betegnes ved Ordet *miles*. *pro Lig.* 7, og om Cicero selv som *tiro* i Forbundskrigen *Phil.* XII, 11). (Om Ryttere ved Legionerne i Keisertiden se nedenfor.)

Anm. 1. Udenfor Legionerne og deres Rytteri stod Feltherrens personlige Bedækning og Ordonnantskorps, *prætoria cohors*. Et saadant omtaler Livius, men ved en aabenbar Anticipation, allerede II, 20: *Dictator Postumius ... cohorti suæ, quam delectam manum præsidii causa circa se habebat, dat signum.* En fastere Skikkelse heraf kjendtes hos Romerne først fra Scipio Africanus den Yngre ved Numantia (Festus *v. prætoria cohors*: *Scipio Africanus primus fortissimum quemque delegit, qui ab eo in bello non discederent et cetero munere militiæ vacarent et sesquiplex stipendium acciperent*; noget anderledes App. *Hisp.* 84, der bruger Navnet ἴλη, som tyder paa Rytteri, medens *cohors* tyder paa Infanteri; Korpset indeholdt vel begge Bestanddele). Marius har i den jugurthinske Krig en *turma sua* (Sall. *Jug.* 98), og en *cohors prætoria* nævnes hos C. Antonius i Kampen mod Catilina (Sall. *Cat.* 61); derimod er der i Cæsars *commentarii* intet Spor af en saadan særlig *cohors* hos ham selv (ved den pompejanske Anfører Petrejus nævnes *B. C.* I, 75 en *cohors prætoria cætratorum*, altsaa af Provindssoldater), men vel af en lignende Benyttelse af *evocati* (*B. G.* I, 40 synes Cæsar at love, *se legionem decimam pro prætoria cohorte habiturum*), medens Appian (*Civ.* II, 107) ved Cæsar taler om σπεῖραι στρατηγίδες, αἳ ἐσωματοφυλάκουν αὐτόν, men Appian bruger ogsaa i Beretningerne om Kampen ved Mutina og de følgende Begivenheder Navnet σπεῖραι στρατηγίδες flere Gange om større fremmede Rytterafdelinger (*Civ.* III, 66 ff; i IV, 115 en σπεῖρα στρατηγίς paa 200 Mand). Naar efter Slaget ved Philippi ved Opløsningen af en Del af Hæren 8000 Mand siges inddelte i τάξεις στρατηγίδες (App. *Civ.* V, 3), kan synes antydet Oprettelsen af de senere staaende *cohortes prætoriæ* (jfr. App. *Civ.* V, 34. 35. 59). (Plut. *Ant.* 53 beretter, at Oc-

tavia bragte Antonius 2000 udvalgte Soldater, ordnede i *cohortes prætoriæ* med prægtige Vaaben. I Slaget ved Actium havde Octavian, efter Oros. VI, 19, 5 *cohortes prætoriæ*.)

Anm. 2. I Servius Tullius's Ordning fandtes (se Kap. 2 § 7) to særlige *centuriæ fabrum*, efter Livius med den Bestemmelse, *ut machinas in bello facerent* (Udgaverne *ferrent*), vel snarere, da man dengang neppe havde egentlige Krigsmaskiner, til Forfærdigelse af Vaaben, maaske ogsaa til Hugning af Palissader o. s. v. I den senere romerske republikanske Armé omtales ingen særegen Afdeling af Mandskab, hverken til Vaabenfabrikation eller til Ingeniørtjeneste (Veibaning, Broslagning, Beleiringsarbeider, saasom Opførelse af Dæmninger, *aggeres*, Galerier, *vineæ et plutei*, Taarne) eller til Betjening af de efterhaanden mest fra Grækerne optagne Kastemaskiner, *ballistæ* og *catapultæ* (*ballistæ catapultæque tormentaque alia*, Liv. XXIV, 40; ogsaa *scorpiones*, Liv. XXVI, 47), der i meget indskrænket Grad svarede til vort Artilleri. Derimod nævnes en særlig Officer, der synes at have havt Ledelsen af alle slige Arbeider, nemlig *præfectus fabrum*, som det synes, en eller flere for den hele Armé uden Forhold til nogen bestemt Legion (Cic. *pro Balbo* 28. Cæs. hos *Cic. ad Att.* IX, 7 C. *ad fam.* III, 8 § 5. Vell. Pat. II, 76. Corn. Nep. *Att.* 12. Plin. *H. N.* XXXVI, 48). Til Arbeidets Udførelse udtoges det brugbare Mandskab af Legionerne eller *socii* (Cæs. *B. G.* V, 11). (Selve det Techniske vedkommer os ikke her, ligesom heller ikke det meget Lidet, vi vide om Hærens og Legionens Spillemænd, der allerede i Servius Tullius's Ordning fremtræde som to Centurier i fjerde eller femte Klasse, og deres Virksomhed, *classicum canere*, Nattevagtsignaler o. s. v.)

Anm. 3. Hærafdelingerne samlede sig under *signa* (Felttegn, Billeder paa Fanestænger) og *vexilla* (Faner af Tøi til at vaie), de sidste især for Rytteriet og Detachementer af ubestemt Størrelse (derfor ogsaa ved Kolonianlæg), samt ved Forbundstropperne.[1]) I den ældre Tid forekomme egentlige *signa*, Faner, kun for de enkelte Manipler (Varro

---

[1]) Sprogbrugen fastholder ikke altid Adskillelsen (*vexilla manipulorum*, Liv. VIII, 8, ellers *signa*; *vexillarius* og *signifer*).

L. L. V, 88 p. 26: *signa manipulorum*, Liv. XXVI, 5: *signum secundi hastati*, smstds. *primi principis signum*, XXVI, 6: *signum primi hastati*, XXVII, 14), hvorfor ogsaa *signum*, hos Polyb σημαία, ofte bruges for at betegne Maniplen (Liv. XXV, 23: *unius signi milites*. XXXIII, 9: *viginti signorum milites*. = Polyb XVIII, 9: σημαῖαι εἴκοσι. Liv. XXXVI, 14: *duorum signorum milites*. XLI, 2: *tribunus cum tribus signis e legione sua relictus*. Polyb VI, 24).[1] Disse Faner bestode i forskjellige Dyreskikkelser (Plin. *H. N.* X, 16. Festus *v. Minotaurus* og *v. porci effigies*). Fra Marius af (Plin. *H. N.* X, 16) indførtes Ørnen, *aquila*, som Legionsfane (en Sølvørn, senere forgyldt, i et lille Bur eller Kapel paa Spidsen af en Stang, Cic. *in Cat.* I, 9. App. *Civ.* IV, 101. Dio Cass. XL, 18. Herod IV, 7, 7) og nævnes ikke sjelden som saadan ogsaa ved Siden af Manipelfanerne (*aquila secundæ legionis, acies tredecim aquilis constituta = tribus legionibus*, *Script. de b. Hisp.* 30; *aquilæ duæ, signa sexaginta sunt relata Antonii*, Cic. *ad fam.* X, 30). Men ogsaa Kohorterne synes nu at have havt særlige Faner (Cæs. *B. G.* II, 25: *quartæ cohortis signifero interfecto, signo amisso*. Tac. *Ann.* I, 18: *tres aquilæ et signa cohortium*. I, 34: *vexilla præferri, ut id saltem discerneret cohortes*). Den røde Kampfane, der heistes over Feltherreteltet (*vexillum proponere*, Cæs. *B. G.* II, 20. *B. C.* III, 89), skildrer Plut. *Fab. Max.* 15. (I Fredstid opbevaredes Fanerne, i det Ringeste i den ældre Tid, i *ærarium*, se Kap. 5 § 21; Dionys. H. X, 18 lader dem fremtages af Templerne)

Anm. 4. Den romerske Hær havde et af Vogne med Heste og Mulæsler dannet Træn, der førte Telte, Krigsmaskiner, Proviant, Reservevaaben o. s. v., samlet under Navnet *impedimenta*, som ogsaa omfatter de enkelte Soldaters Oppakning, *sarcinæ*. Om dette Træns Indretning og Ordning vide vi Intet nærmere. Officerer, vel ogsaa Ryttere, maaske endog en og anden Soldat, medførte Slaver som Trosknægte og Oppassere, *calones* (Liv. IX, 37. Cæs. *B. G.* VI, 36. Festus *v. calones*), og Dyr til at bære Bagage. Strenge Feltherrer søgte at indskrænke slige Paahæng, ligesaa vel som

---

[1] I en Kamp Aar 186 f. C. tabes *legionis signa tria*, altsaa tre Manipelfaner, *et sociorum Latini nominis undecim vexilla* (Liv. XXXIX, 20).

de Hæren følgende Marketendere, *lixæ*. (Sall. *Jug.* 47: *nam edicto primum adjumenta ignaviæ sustulisse, ne quisquam in castris panem aut quem alium cibum venderet, ne lixæ exercitum sequerentur, ne miles gregarius in castris neve in agmine servum aut jumentum haberet, ceteris arte modum statuisse*; jfr. Beretningerne om Scipio ved Numantia.)

§ 3.

Befalingsmænd og Overkommando.

Den romerske Hær havde ifølge sin Beskaffenhed i Republikens Tid intet staaende og fast Officerskorps, ingen Officerstand, men Befalingsmændene ansattes ved hver ny Udskrivning af Legioner og afgik ved disses Opløsning; om theoretisk Militærdannelse som Betingelse for at ansættes som Officer var der ikke Tale. Befalingsmændene delte sig, naar vi foreløbig se bort fra Feltherren og hans nærmeste Medhjælpere (Generalitet) og holde os til de enkelte Afdelinger, Legionerne, i to ikke ved Avancement til én Række forbundne, men ved Stand, Livsvilkaar, Ansættelsesmaade og Tjenesteforhold strengt adskilte Klasser, Overofficererne, *tribuni militum*, til hvilke efter Stilling slutte sig de ved Forbundstropperne ansatte romerske Overofficerer, *præfecti socium*, og Subaltern- eller Kompagniofficererne, Centurionerne og de endnu ringere Underofficerer. Af disse to Klasser, hvis Adskillelse paa det Nøieste hængte sammen med de romerske Standsforskjelligheder og Statsindretningernes timokratiske Grundlag i det Hele, med Sondringen af *honestiores* og *humiliores* eller *tenuiores*, var den ene af Ridderstand og søgte sædvanlig igjennem Krigstjenesten høiere politisk Stilling og Virksomhed, den anden af ren plebeisk Charakter (Liv. VIII, 33: *ne plebis quidem hominem, non centurionem, non militem*), og for den gik efterhaanden, som Krigene bleve hyppigere, varigere og mere omfattende, Krigstjenesten over til et Haandværk og Erhverv, især i Republikens sidste Aarhundrede.[1]) Hvor altsaa samtlige Of-

---

[1]) Hele denne Gjenstand er med den fuldstændige Detail af Bevissteder behandlet i Forfatterens Afhandling: „Die Befehlshaber und das Avancement in dem römischen Heere u. s. w.“ i Kleine philologische

ficerer skulle betegnes, nævnes *tribuni militum, præfectique socium* eller blot *præfectique et centuriones* (f. Ex. Liv. XXVII, 24. XLII, 58. Tac. *Ann.* IV, 73. Vell. Pat. II, 112, hvor tillige *præfectus castrorum*, hvorom nedenfor); stundom udelades *præfecti*, idet der blot tænkes paa eller er Anledning til at nævne Legionsofficererne (f. Ex. Cæs. *B. C.* III, 71: *tribuni militum et centuriones triginta duo.* Tacitus alene i første Bog af *Hist. c.* 18. 28. 36. 38. 80. 82. 83). Hvor derimod alene Overofficererne betegnes, nævnes *tribuni militum* og *præfecti* (f. Ex. Cæs. *B. C.* I, 21. *B. G.* III. 7, hvor *præfecti* staa først, ligesom allerede hos Liv. XXXIII, 36 to aristokratiske *præfecti socium* nævnes foran Tribunerne. Sall. *Jug.* 46: *tribuni legionum et præfecti cohortium* med Angivelse af de to forskjellige Hærafdelinger); med disse Overofficerer sammenstilles enkelte Gange de høiere staaende Legater (Cic. *ad fam.* III, 8: *legatorum tuorum cuipiam aut præfectorum aut tribunorum militum*), stundom ogsaa Riddere (Liv. XXI, 59: *equestris ordinis aliquot et tribuni militum quinque et præfecti sociorum tres interfecti.* XXII, 14: *tribuni militum equitesque Romani*).

a. Hver Legion med dens Rytteri kommanderedes af sex *tribuni militum* (*tribuni militares*, hos Grækerne χιλίαρχοι, hvilket Navn hentyder til en Legion af 6000 Mand; Posten selv *tribunatus militum*). Disse udnævntes efter den overleverede Beretning i den ældre Tid frit af Feltherren, naturligvis imellem Mænd af hans egen Samfundsklasse; Postens Anselighed i de første Aarhundreder fremgaar allerede af *tribunatus militum consulari potestate* som midlertidig Form for den høieste Øvrighed. Først fra det fjerde Aarhundrede f. C. siges Folket at have gjort Krav paa Udnævnelsen eller Andel deri, hvilket Krav efter Livius (XXVII, 36) Aar 207 fuldstændig gjennemførtes, saaledes at Folket valgte samtlige 24 Tribuner for fire Legioner, det er den regelmæssige, aarlig udskrevne Hær. Dette Valg betegnes siden, da Legionernes Antal oftest var større, som Valg for de fire første Legioner (se ovenfor Kap. 5 § 12 Anm.).

Schriften S. 477 ff. (paa Dansk som Program 1864), hvis Resultater Marquardt i anden Udgave følger.

Valget foregik naturligvis Aaret forud imellem de øvrige Magistratsvalg i Tributkomitier (Sall. *Jug.* 63); thi til Magistraterne, i lige Række med de øvrige senatoriske, regnedes disse Tribuner (se ovenfor sammesteds).[1]) Pladserne i de Legioner, der udskreves udover fire, vedblev at besættes af Feltherren, og de, der indtoge dem, siges at være blevne kaldte *tribuni Rufuli*, fordi deres Stilling og Ret, da de i Førstningen ikke anerkjendtes som Ligemænd af de Folkevalgte, fastsattes ved en Lov af en Konsul Rutilius Rufus (Liv. VII, 5. Festus *v. Rufuli.* Pseud.- Ascon. *ad Cic. Div. in Cæc.* 10 p. 142). At nu Ingen blev Krigstribun uden at høre til Ridderstanden (eller, saalænge en saadan egentlig Stand ikke var udsondret, uden at have Plads i *centuriæ equitum* eller besidde *census equester*), kan allerede sluttes deraf, at Tribunerne havde Befalingen over det af Riddere bestaaende Rytteri, og endmere af de folkevalgte Tribuners Magistratscharakter, og det bekræftes (uden at tale om den store Mængde Mænd af aristokratisk Navn og Byrd, der

---

[1]) Aar 362 e. C. omtaler Livius (VII, 5) at Folket for første Gang valgte sex Soldatertribuner, ved Aar 311 angiver han (IX, 30) 16 valgte for fire Legioner. (Af dette Sted at slutte, at den ældste Legion af 4000 Mand kun havde fire Tribuner, en for hvert Tusinde, er altfor usikkert, især ligeoverfor de i det forrige Sted nævnte sex.) Det er rimeligt, at Antallet af de folkevalgte har rettet sig efter den aarlige Udskrivning og er slaaet fast til 24 samtidig med Fastsættelsen af en aarlig Udskrivning af fire Legioner; om just Aar 207, er vel usikkert. Ved Aar 171 har Livius (XLII, 31) den mærkelige Efterretning, at der paa Grund af den macedoniske Krig vedtóges en Lov, at Krigstribunerne „i dette Aar“ ikke skulde vælges af Folket, men af Konsulerne og Prætorerne. Aar 169 høre vi (Liv. XLIII, 12), at Folket vælger Tribunerne for fire Legioner (der udskreves for paakommende Tilfælde, hvormed dog uden Tvivl menes de fire første eller regelmæssige), og ved Aar 168 lader Livius (XLIV, 21) Tribunerne for 8 Legioner vælges halvt af Folket, halvt af Konsulerne. Af de valgte tog Æmilius dem, han vilde, til to Legioner til Macedonien. Polyb (VI, 19) sætter først Valget af 24 Tribuner i Forbindelse med Konsulvalget; naar han, trods hans Beskrivelses Tillempning efter de fire regelmæssige Legioner, dog nedenfor nævner folkevalgte og af Konsulen udnævnte Tribuner: *τῶν χιλιάρχων, καθάπερ ἂν ὑπὸ τοῦ δήμου κατασταθῶσιν ἢ τῶν στρατηγῶν*, har han altsaa tænkt paa det større Antal Legioner, der i hans Tid virkelig pleiede at udskrives.

overalt forekomme som *tribuni militum*) ved en Mængde Data og Træk i Skribenternes Beretninger, der betegne Krigstribunerne som Riddere og stille dem sammen med disse,[1]) og allermest ved Centurionernes absolute Udelukkelse fra Adgangen til Krigstribunatet (se nedenfor under b), ligesom endelig ved Navnet *militia equestris* for Overofficerernes Stilling fra den Tid af, da Riddernes Tjeneste som Ryttere i Legionen var ophørt (se nedenfor). At der under Borgerkrigene og især under Triumviratets Forvirring forekom enkelte Afvigelser, betyder Intet.[2])

Polyb beretter (VI, 19), at af de 24 Tribuner, der aarlig valgtes af Folket, skulde de 14 have gjort fem Felttog iforveien, de øvrige 10 hver ti, naturligvis for at sikre Legionen erfarne Førere; om denne Regel senere overholdtes, vide vi ikke; heller ikke, om den, i det Ringeste efter Loven, gjaldt ogsaa for dem, som Feltherren ansatte. Medens den af Polyb omtalte Regel aabenbart antyder, at Krigstribunatet dengang væsentlig søgtes af unge Mænd som Begyndelse af den politiske Løbebane, hvilket ogsaa bekræftes som aldeles fast Vedtægt i den senere Tid (se ovenfor Kap. 5 § 12 Anm.), og medens vi allerede i de puniske og macedoniske Kriges Tid finde meget unge Krigstribuner af fornem Familie, saasom i Slaget ved Cannæ den senere P. Scipio Africanus

---

[1]) Appian (*Pun.* 104) lader Krigstribunernes Lig være kjendelige ved Riddermærket, Guldringen, Livius (XXI, 59) sammenfatter de i en Kamp faldne af høiere Stand i følgende Ord: *equestris ordinis aliquot et tribuni militum quinque et præfecti sociorum tres*; som Tilhørere ved M. Minucius's respektstridige Ytringer imod Diktatoren nævner han (XXII, 14) Tribuner og *equites*. Den ældre Cato som Konsul i Spanien tilkalder (Liv. XXXIV, 13) for at høre en Tale Tribuner og Præfekter og derefter *equites omnes et centuriones*. Hos Cæs. *B. G.* III, 10 betegnes de samme Mænd, der i *c.* 7 og 8 vare kaldte *præfecti tribunique militum*, som *equites Romani*. *B. C.* I, 77 fortæller Cæsar, at Krigstribuner og Centurioner af Afranius's og Petrejus's Hær gik over til ham, og at han senere tilbagegav Centurionerne deres tidligere Kompagninumer, men de romerske Riddere deres Rang som Tribuner: *equites Romanos in tribunicium restituit honorem* o. s. v.

[2]) Hertil hører Digteren Horatius's Tjeneste som Krigstribun (vistnok en saare uerfaren Krigstribun) i Brutus's Hær, skjøndt han var Søn af en Frigiven, men hvorledes dette Forhold bedømtes, siger han selv (Sat. I, 6, 47).

den Ældre, der da neppe var over 20 Aar gammel, senere T. Qvinctius Flamininus, 12 Aar førend han, endnu ikke 30 Aar gammel, blev Konsul (Plut. *Flam.* 1. 2; jfr. *nobiles adolescentes* som Krigstribuner Aar 169, Liv. XLIV, 1), Noget, der gjentager sig i Cæsars Tid (Cæs. *B. G.* I, 52: *P. Crassus adolescens*; jfr. II, 34. III, 7), finde vi i de macedoniske og puniske Kriges Tider tillige hyppig omtalt Krigstribuner, der have beklædt Magistrater, ikke sjelden Konsulatet; blandt de Tribuner, der faldt i Slaget ved Cannæ, var der, efter Liv. XXII, 49, nogle, der havde været Konsuler, Prætorer, Ædiler; andre Exempler forekomme Liv. XL, 35 sammenlignet med XXXVIII, 42 og XXXIX, 6. XLIII, 5. XLIV, 1. Plut. *Flam.* 20, deriblandt Mænd som T. Qvinctius Flamininus efter hans macedoniske Seir, for ikke at tale om dem, der ogsaa betegnes som Legater (se nedenfor). I Aaret 168 omtales endogsaa (Liv. XLIV, 21) en Senatsbeslutning, at i dette Aar Ingen maatte vælges til Krigstribun, der ikke iforveien havde beklædt en Magistrat, en Indskrænkning i Valgretten, som Senatet ikke kunde foreskrive uden Folkets udtrykkelige eller stiltiende Samtykke. Hvormeget heri var Levning fra Tribunatets anseligere Stilling i ældre Tider, da der endnu ikke gaves Legater ved Armeen, hvormeget temporær og extraordinær Foranstaltning, kan ikke siges. De fornemme unge Krigstribuner, der ikke havde de hos Polyb omtalte Tjenesteaar, savnede naturligvis ofte Krigserfaring (Cæs. *B. G.* I, 39: *a tribunis militum, præfectis reliquisque, qui, ex urbe amicitiæ causa Cæsarem secuti, non magnum in re militari usum habebant*), Æresfølelsen og Kollegernes Hjælp maatte erstatte Erfaringen. Paa den anden Side se vi ogsaa i den seneste republikanske Tid, at Mænd af Interesse for Krigstjenesten, af Lyst til at berige sig eller for at vinde en stærkere Anbefaling til Æresposter for et hidtil ubekjendt Navn, tjene meget længe som Overofficerer, som M. Petrejus, der kommanderede under C. Antonius mod Catilina og af Sallust (*Cat.* 59) betegnes som en *homo militaris* med over 30 Aars Tjeneste som *tribunus militum*, Præfekt eller Legat, som T. Labienus hos Cæsar (hvis i Krig erhvervede Rigdom omtales Cic. *ad Att.* VII, 7. Dio Cass. XLI, 4; jfr. i den første Keisertid A. Cæcina, der i Aaret 15 e. C. talte 40 *stipendia*

parendi aut imperandi, Tac. *Ann.* I, 64. II, 33). Tribunerne skiftede i den egentlige Kommando efter regelmæssig Tur, efter Polyb (VI, 39) saaledes, at to og to havde den i to Maaneder ad Gangen (jfr. Liv. XL, 27), medens Livius (XL, 41) antyder, at en enkelt Tribun efter Tur kommanderede *suis mensibus*; en fast Chef havde Legionen selv paa denne Maade ikke og fik det først i Keisertiden (se nedenfor).[1]) (Cæsar omtaler paa to Steder, *B. G.* I, 52. II, 20, at han paa en Kampdag overdrog sin Qvæstor og Legaterne hver Kommandoen over sin Legion.) De ikke for Øieblikket øverstkommanderende Tribuner besørgede den indre Tjeneste (*Dig.* XLIX, 16, 12 § 2) og Orden, og ydede i Kampen de kommanderende Bistand. Hos Cæsar (*B. G.* I, 52) kommanderer P. Crassus, der ellers betegnes som Tribun, det fremmede Rytteri, indtager altsaa ifølge særlig Tillid omtrent en Legats Stilling. (Om Tribunernes Medvirken ved Udskrivningen se ovenfor § 1 og om deres Deltagelse i Centurionvalget nedenfor under b.)[2])

b. De 60 Centurioner, to for hver Manipel (*prioris et secundæ centuriæ*) udtoges ved Udskrivningen imellem Fodfolkets Menige af Tribunerne, saalænge Inddelingen i tre Vaabenklasser bestod, hver af sin Klasse, ifølge Sagens Natur af de vel tjente og prøvede Soldater (ἀριστίνδην, Polyb VI, 24. Liv. IV, 17: *centuriones veteres belli periti.* XLII, 31. 32. 34. 35 § 2), og Kompagniet anvistes dem (*ordines assignabantur*, Liv. XLII, 34 flere Gange o. s. v.) af Feltherren eller Tribunerne paa hans Vegne. Ansættelsen gjaldt kun for det enkelte Aar eller Felttog, og blev Legionen i Tjeneste længere end et Aar selv under den samme Feltherre, fornyedes Ansættelsen (Cæs. *B. G.* V, 35. 44; jfr. Tac. *Ann.* I, 44, hvor der omtales en Revision af hele Centurionklassen efter urolige Bevægelser i Hæren). Men naturligvis gjaldt det som Regel, at den, der engang havde tjent som Centurion, ikke derefter, naar han ikke grovelig havde forset

---

[1]) *Tribunus primus legionis secundæ* hos Liv. XLI, 3 betegner kun den først valgte (jfr. *præto rprimus*). I XLII, 35 § 4 synes med Crevier at maatte læses *viginti quattuor* for *quattuor*.

[2]) Hver Dag hentede en Tribun hos Feltherren Feltraabet (τὸ σύνθημα) og forelagde ham Styrkelisten (App. *Civ.* V, 46).

sig, udskreves som Menig (Liv. II, 35), og at han i Almindelighed ikke ansattes i en lavere Plads i Centurionrækken (fik *inferiorem ordinem*), end han før havde havt, en Regel, hvorom en interessant Forhandling fra Aar 171 berettes hos Liv. XLII, 31 ff., hvor Undtagelse derfra sker. Naturligvis søgte enhver Feltherre og hans Tribuner at faa saa mange paalidelige og erfarne Centurioner i Legionen som muligt, og Centurionerne tjente derfor i den senere Tid med langvarige Krige ofte uafbrudt i mange Aar, stundom, navnlig i Marius's, Sullas og Cæsars Tid, langt udover den tjenestepligtige Alder (jfr. Forlængelsen af denne, navnlig for Centurionerne, i det nys anførte Sted af Livius), fastholdte ved Bytte og Haab om Belønning ved Krigens Ende (Gratifikation i Penge, Forsørgelse i en Koloni). Derfor betegnes Centurionerne ogsaa i Fredstider med dette Navn som en varig Titel (se Liv. XLII, 31: *qui centuriones essent*, ikke *fuissent*. Lucil. hos Cic. *de fin.* I, 3. *Cato maj.* 10. Hor. *Sat.* I, 6, 72 o. s. v.), og adskillige af dem erhvervede sig i den lange Tjeneste Velstand, endog Riddercensus (Ascon. *ad Cic. in toga cand.* p. 115. Ovid *Am.* III, 15, 5. 6).[1]) Udtjente velhavende Centurioner kunde derfor i smaa Landstæder indtage en vis Rang imellem Smaaborgerne, om de end just ikke udmærkede sig ved Dannelse (Hor. *l. c. Noluit in Flavi ludum me mittere, magni quo pueri magnis e centurionibus orti ... ibant*; jfr. Pers. III, 77: *de gente hircosa centurionum*); deres virkelige sociale Stilling fremgaar deraf, at det kunde betegnes som en Usømmelighed, at Triumviren Antonius vilde aabne dem Adgang til at fungere som Dommere (Cic. *Phil.* I, 8), hvilket iøvrigt efter *lex Aurelia judiciaria* enkelte af dem havde kunnet opnaa som *tribuni ærarii*, naar de havde erhvervet den for denne Klasse nødvendige Census, og deraf, at Octavian efter Kampen mod Sex. Pompejus paa Sicilien for at befæste sine Centurioners Hengivenhed aabnede dem Udsigt til at kunne vælges til Dekurioner i deres respektive Hjemsteder, Municipier og Kolonier (Dio Cass. XLIX, 14. App. *Civ.* V, 128, hvor Krigstribunerne aldeles forkert tages

---

[1]) Derfor antydes ogsaa, at smudsige Statholdere og Befalingsmænd solgte Centurionpladserne (Cic. *de imp. Pomp.* 13. *in Pis.* 36).

med). Deres Tjeneste sammenfattedes med de Meniges under Navnet *militia caligata* (af Fodtøiet *caliga*, hvoraf *milites caligati*), og som jævne Almuesmænd deltoge de i Keisertiden i den Begunstigelse, der med Hensyn til Formfeil ved Testamenters Affatning var tilstaaet de Menige (Dig. XXIX, 1, 27), fra hvilken Begunstigelse Overofficererne vare udelukkede (smstds. *fr.* 25). Ifølge hele denne Stilling og fordi de begyndte deres Tjenestebane uden Riddercensus, var der aldrig Spørgsmaal om Avancement for dem til Overofficerspladser, og i hele den romerske Historie indtil Triumviratets Tid findes ikke et eneste Exempel hverken paa en Overofficer, der siges tidligere at have været Centurion, eller paa en Centurion, der siges forfremmet til Overofficer, uagtet vi have flere udførlige Skildringer af Mænd, der som Centurioner i en lang Række Aar have udmærket sig ved en af Hærførerne paaskjønnet høi Grad af Dygtighed og Tapperhed (se om L. Siccius Dentatus fra Decemviraltiden Plin. *H. N.* VII, 101. Val. Max. III, 2, 24. Gell. II, 11. Dionys. H. X, 36. 37, om Sp. Ligustinus Liv. XLII, 34). Cæsar omtaler paa flere Steder med største Anerkjendelse udmærket Vaabendaad af Centurioner, men ikke en eneste af de Omtalte bliver, hvor hans Daad nævnes eller siden, Overofficer; den høieste Belønning for den ypperste er Forfremmelsen til *primus pilus* med en Gratifikation (*B. G.* II, 25. III, 5. VI, 38. V, 35. 44. VII, 47. *B. C.* I, 13. 46. III, 53. 91).[1]) (C. Marius, der stundom anføres som Exempel paa en romersk Borger, der fra en Menigs Plads havde tjent sig op til den høieste Stilling i Hæren og Staten, var vel af uberømt Herkomst, men ubetinget af Ridderstand, som det fremgaar af Vell. Pat. II, 11; jfr. Beretningerne hos Plut. *Mar.* 3. 13. Diod. Sic. XXXIV-XXXV, *fr.* 38. Først i Sølvalderen tænkte man sig ham som Menig, Juv. VIII, 247. At en eller anden enkelt Undtagelse fra Reglen

---

[1]) Selv hvis en Centurion vandt Riddercensus og for sine Sønner, maaske for sig selv, Ridderværdigheden, *militiæ turbine factus eques*, kom dette med Hensyn til Plads i Krigstjenesten og politisk Karriere vistnok først Sønnerne tilgode. Den berømte Jurist Atejus Capito, der døde i Tibers 8de Regeringsaar, var Sønnesøn af en sullansk Centurion, hvis Søn var bleven Prætor (Tac. *Ann.* III, 75).

kan være forekommen i Triumviratets Tid, da, som Dio Cassius siger (XLII, 51. XLIII, 47), Centurioner og Soldater skulle være blevne Senatorer, kan naturligvis ikke absolut negtes.)[1]) Det var disse Centurioner, der uddannede den menige Soldat og hævdede Disciplinen under Brug af den Stok af Vintræ, *vitis*, som de bare som Tegn paa deres Værdighed (Juv. VIII, 247. XIV, 193 og ofte), men som derfor ogsaa, navnlig i Keisertiden, vare Gjenstand for Soldaternes Misnøie og Had (Tac. *Ann.* I, 17. 23. 31. 32. *Hist.* I, 46).

Legionens Kompagnier (*manipuli*) havde, saalænge de tre Vaabenklasser bestode, hver sit Navn efter Vaabenklassen og sit Numer fra én nedad til ti i denne Klasse; de taltes altsaa fra *primus pilus* til *decimus pilus*, fra *primus princeps* til *decimus princeps* og sidst fra *primus hastatus* til *decimus hastatus*. (Liv. VII, 13: syvende Gang *primum pilum ducebat*. XXV, 14: *princeps primus centurio*. XXVI, 6: *primi principis signum*. XLII, 34: *decimum ordinem hastatum mihi assignavit*. Smsteds: *primum pilum ducere* om Kompagniet. Cic. *de div.* I, 35: *signifer primi hastati*.)[2]) Oprykningen fra et lavere Kompagni til et høiere var en Udmærkelse og Forfremmelse for Centurionen, uden at der antydes nogen materiel Fordel, der var forbunden dermed; Sold og Gratifikationer vare ens. En særlig anset Stilling indtog den første Centurion, *primus centurio*, Chefen for *primus pilus*, *centurio primi pili* eller blot *primus pilus* eller *primipilus* (Liv. XXV, 19: *insignis inter primi pili centuriones*, om alle dem, der i de forskjellige Legioner tjente eller havde tjent i denne Plads. Val. Max. I, 6, 11: *aquila vix convelli a primipilo potuit*). Et ubestemt Antal af de øverste Kompagnichefer sammenfattedes ofte under Navnet *primorum ordinum centuriones* eller blot *primi ordines* (Liv. XLIV, 33) og kaldtes stundom til

---

[1]) Den aldeles forvirrede Efterretning hos Livius (VII, 41) om en P. Salonius, som *alternis prope annis* var *tribunus militum* og *primus centurio*, maa staa uforklaret hen.

[2]) Uden Tvivl fulgte første og anden Centurion i samme Kompagni umiddelbart efter hinanden paa samme Plads i Rækkefølgen, men et udtrykkeligt Vidnesbyrd herom haves ikke, og Spørgsmaalet er uden Betydning.

Krigsraad (Liv. XXX, 4. XLIV, 36. Cæs. *B. G.* V, 26. 30. 37. Vell. Pat. II, 112. Tac. *Ann.* I, 61. *Hist.* III, 22). Efter Vaabenklassernes Afskaffelse og Legionens Inddeling i Kohorter fik hver Kohorte sine Centurioner, altsaa hver sex, der imidlertid betegnedes med de gamle Navne som to af hver Klasse (Cæs. *B. C.* III, 64: *omnibus primæ cohortis centurionibus interfectis præter principem priorem*; se videre nedenfor ved Keisertiden). Pladsen som *primus pilus* tilfaldt altsaa den første Centurion i første Kohorte.[1] Men om denne Centurion, hos hvem i den senere Tid Ørnen opbevaredes, allerede i Republikens Tid nød Noget af de økonomiske Fordele, som antydes for denne Post i Keisertiden, dels ved Sold, dels ved *præmia missionum* (Juv. XIV, 197. Mart. I, 31, 3. Plin. *H. N.* XIV, 19. Svet. *Cal.* 44. Dig. XXXIV, 4, 23), er uvist.

Under Centurionen stod i hver Centurie en af Centurionerne valgt *optio* (hos Polyb οὐραγός, Slutningsmand; hos Livius paa et Sted (VIII, 8) *subcenturio*) samt en *signifer* eller *vexillarius*, altsaa to for hver Manipel, tagne af de kraftigste og kjækkeste Mænd (Polyb VI, 24).[2]

Legionens 300 Ryttere havde for de ti *turmæ* 30 Dekurioner, tre hver, af hvilke den første førte Overkommandoen over hver *turma*, og 30 *optiones* (Polyb VI, 25. Festus *v. turmam.* Varro *L. L.* V, 91 p. 26, hvor det bemærkes, at *optiones* tidligere valgtes af Dekurionerne, men senere af Tribunerne). Stundom findes en Tribun sat i Spidsen for hele Legionens Rytteri (Liv. XXXV, 5: to Tribuner for to Legioners); paa selve Kampdagen sattes undertiden en eller flere Legater i Spidsen for hele Hærens Rytteri (Liv. X, 40, en paa hver Fløi).

c. Overkommandoen over en romersk Hær føres af en *magistratus* eller *pro magistratu.* De fire Legioner, der i den ældre Tid efter Polyb (VI, 19; jfr. III, 107) regelmæssig hvert Aar, efter Livius (VI, 22) ved en Krigs Udbrud ud-

---

[1]) Om Ordene hos Cæs. *B. C.* III, 53: *Scævam Cæsar ab octavis ordinibus ad primipilum se traducere pronuntiavit* skulle forstaaes om en Oprykning fra 8de Kohorte eller fra 8de Plads i hele Centurionrækken, er ikke ganske sikkert. Dog bruges *ordines* ellers aldrig for at betegne Kohorten, og *primus pilus* kan kun betegne den første Centurionplads, ikke den første Kohorte.

[2]) Derfor forbindes *centuriones signiferique* hos Liv. X, 36.

skreves, udgjorde i Forening med de tilkaldte Forbundskontingenter (se nedenfor) to konsulariske Hære, der rykkede ud under begge Konsuler som faste Feltherrer (hos Liv. *l. c.* under to *tribuni militum consulari potestate* for hver Konsul), enten i Forening eller hver til sin Side og sin Krig (enten efter Aftale eller Lodkastning, se Kap. 5 § 7 b); var den ene af Konsulerne forhindret eller skulde der opereres paa tre Steder, sattes Prætor (en Prætor) i Spidsen for den tredie Armé. Rykkede begge Armeer ud sammen, skiftede Konsulerne dagvis om at føre Overkommandoen (Polyb III, 110. Liv. IV, 45 om Krigstribuner. XXII, 45 om Terentius Varro og Æmilius Paulus ved Cannæ. XXVIII, 9: *quoniam eo die, quo pugnatum foret, M. Livii forte auspicium fuisset*), en Ordning, der naturligvis ikke var heldig for større sammenhængende Operationer, naar ikke den ene Konsul underordnede sig, og som derfor i den ældste Tid henviste til Diktaturen. Efterhaanden som Statens Omfang og Krigstheatret udvidede sig, forøgedes Legionernes Antal, senere endogsaa deres Styrke, efter Evne og Behov, og fordeltes paa flere Punkter. I den anden puniske Krig kæmpede 18 til 23 Legioner i Italien og Spanien (Liv. XXIV, 11. XXV, 3. XXVI, 1 og flere Steder), idet de engang udskrevne holdtes under Vaaben og rekruteredes og nye dannedes. Dog forenedes endnu i denne Tid sjelden meget store Masser i samlede Hære; i Slaget ved Cannæ kæmpede 8 Legioner; af 23 Legioner faar i Aaret 207 Livius og Claudius hver kun *binæ legiones*, Liv. XXVII, 36; smsteds. *c.* 40 berettes, at Konsulen udvalgte af sin egen og Hostilius's Hær 40,000 Mand Fodfolk, altsaa mindst 4 Legioners Styrke med tilhørende Forbundsmandskab for at operere mod Hannibal. I Borgerkrigene optræde endnu flere Legioner samlede under en Feltherre (men nu med ringe eller intet Forbundsinfanteri), saa at vi tilsidst under Kampen mellem Octavian og Antonius finde indtil 40 Legioner, rigtignok ikke fuldtallige, paa den ene Side og et ikke meget ringere Antal paa den anden (App. *Civ.* V, 127; efter Slaget ved Mutina havde Octavian 17 Legioner, Antonius 16 og Lepidus 10, App. *Civ.* IV, 3. V, 6).[1]) Feltherrer vedbleve Konsulerne og

[1]) Anden Detail hos Marquardt röm. Staatsverw. II S. 430.

Prætorerne at være, men ved Siden af dem, paa nærmere eller fjernere Krigsskuepladser, Prokonsuler og Proprætorer *prorogato imperio,* undtagelsesvis, som ved Scipio Africanus den Ældre i Spanien, en Mand uden Magistrat med *imperium extraordinarium* (Kap. 5 § 19). Fra Marius's Tid afledede de store og langvarige Krige i flere Aar af samme Feltherre, enten som gjentagen Konsul (Marius mod Cimbrerne) eller først som Konsul, derefter som Prokonsul (Sulla og Lucullus mod Mithridates), stundom af en med *extraordinarium imperium* udsendt Mand (Cn. Pompejus i Spanien). Lokale Krige i en enkelt Provinds førtes af Statholderne, stundom i flere Aar, længst og i størst Omfang af Cæsar i Gallien.

Fra den anden puniske Krigs Begyndelse og i de macedoniske Kriges Tid omtales ved Siden af de virkelig i Felten staaende Hære hos Livius oftere under Navnet *legiones urbanæ* (sædvanlig to, enkelte Gange, fire) en i eller ved Hovedstaden dannet Reserve, for hvilken foreløbig ikke udnævntes nogen Overfeltherre, saa at de vel blot stode hver under sine Tribuner. Disse Legioner rykke sædvanlig næste Aar i Felten og erstattes af andre nyudskrevne. Af fire saadanne Reservelegioner betegnes enkelte Gange to som egentlige *urbanæ*, to som bestemte til Anvendelse udenbys i paakommende Tilfælde (se f. Ex. af Livius's fjerde Dekade XXXIII, 25. XXXV, 20. XXXVII, 2. XLII, 35). Under samme Forhold som disse *legiones urbanæ* maa vi vel tænke os stillede de efter Polyb aarlig udskrevne fire Legioner, naar ingen Krig fandt Sted.

Saa længe og saa vidt som Konsulerne (Diktatorer eller Prætorer) selv i deres Magistratsaar vare Feltherrer, havde de som Senatspræsidenter en betydelig Indflydelse paa Krigserklæringen, Krigens Forberedelse og Armeens Dannelse og Udrustning, og det Samme gjaldt, skjøndt ikke altid i samme Grad, om de Statholdere, der droge ud med Udsigt til betydeligere Krigsvirksomhed. Efter virkelig med de vedtagne Ceremonier[1]) (om hvilke se Kap. 7 § 6 S. 51) at have tiltraadt Kommandoen havde Feltherren selv den hele

---

[1]) *Sacrificio, ut assolet, facto,* Liv. XXXVII, 14; stundom fulgte med Overtagelsen en *lustratio exercitus,* Liv. XXXVIII, 12.

Ledelse af Operationerne, medens han naturligvis om Forstærkning og Forsyning maatte henvende sig til Senatet og med Hensyn til Krigens Fortsættelse eller Fredslutning var undergiven Senatets og Folkets Beslutning; i den seneste Tid handlede Mænd som Sulla, Pompejus og Cæsar paa fjerne Krigsskuepladse ogsaa heri meget frit.[1])

Feltherren understøttedes af sin Qvæstor, der nærmest var Chef for Alt, hvad der henhører til Intendanturen, men dernæst ogsaa var Feltherrens militære Medhjælper i Forhold til hans Brugbarhed og Feltherrens Tiltro (Sulla hos Marius i Numidien, Antonius hos Cæsar o. s. v.). Hertil kom, efterhaanden som Krigsoperationerne udviklede sig til større Omfang, et Antal til Feltherrens (i Provindsen til Statholderens) Raadighed stillede Medhjælpere og Undergeneraler under Navnet *legati*, Udsendinge, der udnævntes af Senatet af dets egen Midte efter Feltherrens Forslag i Forhold til Krigens (Provindsbestyrelsens) Omfang og Vigtighed (se ovenfor Kap. 7 § 6). Hvorledes denne Indretning med Legater før Statholderskabernes Dannelse efterhaanden var opstaaet og havde udviklet sig saaledes, at Legaterne dannede et bestemt adskilt Mellemtrin imellem Feltherren og Tribunerne, derom savne vi tilstrækkelig Underretning. Livius har allerede lige efter Republikens Begyndelse (II, 20) en konsularisk Legat og nævner dernæst II, 47 og 59 *legati* (*legati tribunique*) ligesom ogsaa nogle Gange i fjerde og femte Bog, men det er især i Latiner- og Samniterkrigen i ottende til tiende Bog, at disse Legater i Skildringer af Kampe og Raadslagninger hos Feltherren fremtræde som en fast Bestanddel af Officerskorpset (VIII, 6: *legati tribunique*. 35: *legatus, qui castris præerat.* IX, 9: *legati, quæstores, tribuni militum.* 40: *duo consulares legati.* X, 35: *legati, tribuni, præfecti socium* og derpaa *legati tribunique et omnes turmæ equitum et centuriones primorum ordinum*), medens enkelte Steder ved lignende Raadslagning kun nævnes

---

[1]) Klager over Feltherrers (Statholderes) Brug af de til Hæren bevilgede Pengemidler til egen Fordel forekomme hos Cicero (*de imp. Pomp.* 13. *in Pis.* 35: *pecuniam Romæ in quæstu relinquere.*)

Tribuner og Centurioner (f. Ex. Liv. X, 41).[1]) Men at en Anticipation af senere Indretning og Betegnelse finder Sted heri, ledes man til at formode deraf, at selv i Bøgerne fra XXI til XXX Legaterne ikke fremtræde mærkeligt, men derimod Krigstribuner af høi Rang (se ovenfor under a, navnlig XXII, 49). I de følgende Bøger fremtræde Legaterne hyppig bestemt adskilte fra Tribunerne (XXXII, 28. XXXV, 5. XXXVI, 1. XL, 27. 35), to Gange med Angivelse af deres Udnævnelse af Senatet (XXXII, 28. XXXVI, 1), medens der paa andre Steder, hvor man ventede Legater omtalte, f. Ex. ved Aar 171 (XLII, 49) og Aar 168 (XLIV, 21), ingen nævnes, men paa det første Sted rigtignok Konsulen P. Licinius ledsages af fem *tribuni militum*, der efter Tallet og den Maade, hvorpaa de særlig nævnes uden Forbindelse med Legioner, mere se ud som Legater (§ 9: *duo consulares tribuni militum cum eo missi, C. Claudius, Q. Mucius, et tres illustres juvenes, P. Lentulus et duo Manlii Acidini*), og paa det andet Sted (XLIV, 21) antydes en særlig Foranstaltning med Hensyn til Valget af Krigstribuner for dette Aar.[2]) Naar nu hertil kommer, at et Par ansete Mænd i denne Periode snart betegnes som Legater, snart som *tribuni militum* i den samme Krig (Cato den Ældre i Krigen mod Antiochus Legat hos Liv. XXXVI, 17. Cic. *Cato maj.* 10. Plut. *Cato maj.* 12, og Phlegon fra Tralles, Tribun hos App. *Syr.* 18. Front. *Strateg.* II, 4, 4. Aur. Vict. *vir. ill.* 47, C. Sulpicius Gallus under Æmilius Paulus i Macedonien Tribun hos Liv. XLIV, 37, Legat efter Cic. *de rep.* I, 15. Val. Max. VIII, 11), viser der sig en Ubestemthed i Overleveringen, som kan synes at bero paa en endnu i denne Tid ikke fuldt udpræget Adskillelse af Legatstillingen fra Krigstribunatet, idet maaske de af Senatet udnævnte Legater tillige af Folket eller Kon-

---

[1]) Ogsaa Dionysius nævner i den ældste Konsulartid flere Gange Legater, πρεσβευταί (V, 39 en konsularisk Legat. VI, 12. IX, 11 en *legatus pro prætore*, der har været to Gange Konsul. 12 en *legatus pro prætore*. 63); men Upaalideligheden af denne Betegnelse fremgaar klart deraf, at han XI, 44 betegner den Siccius som Legat, der ellers overalt hedder Centurion.

[2]) I Aaret 170 optræder det forrige Aars Konsul som *tribunus militum* i den Hær, han havde ført (Liv. XLIII, 5).

sulen modtoge en Ansættelse som Tribun; thi at omvendt Senatet skulde have udnævnt en allerede valgt Tribun særlig til Legat, er langt mindre sandsynligt.[1]) At de høitansete Legater af Senatet skulde have modtaget et Hverv til paa en Maade at kontrolere Feltherren, deraf findes ingen Antydning. Legaterne anvendtes af Feltherren efter Skjøn og Behov til Kommando over enkelte Legioner eller Dele af Slagordenen, til Udførelsen af særlige Expeditioner, til Befalingen over Flaader, der stode i Forbindelse med Armeen (som L. Qvinctius Flamininus hos Broderen T. Qvinctius i Krigen mod Philip), o. s. v.

Anm. Meget hyppig omtales i Krigsberetningerne Sammenkaldelsen af et Krigsraad af høiere Officerer (*consilium advocare*, *ad consilium vocare*, Liv. XXIV, 31. XLIV, 2. 37). Dette Krigsraad omfattede vel altid Qvæstor, Legater og Tribuner (Liv. XXXIV, 35), men hyppig ogsaa et vist Antal *centuriones primorum ordinum* (se ovenfor under b). Ved ikke rent militære Anliggender kunde deres Afgjørelse i et Raad (*de consilii sententia*) foreskrives, f. Ex. ved den Pompejus i Spanien tildelte Beføielse til at give romersk Borgerret som Belønning (Cic. *pro Balbo* 8). Ligeoverfor hele Hæren tjente *contiones*, sammenkaldte af Feltherren, til Meddelelser, Opmuntringer, Udtalelse af Ros og Dadel over Afdelinger og Enkelte. Exempler findes overalt; jfr. nedenfor § 5 c.

§ 4.

Socii, auxilia, specielt *socii Latini et Itali,* Forbundshæren.

a. Allerede i den ældste Tid fremtræder den romerske Hær ofte i Forbindelse med en latinsk Hærstyrke ifølge Forbundet mellem Romerne og Latinerne; men om Formen for denne Forbindelse imellem begge Hære vide vi kun, at Forholdet vexlede efter den politiske Stemning og Magtstilling imellem begge Parter og altsaa snart fremtraadte som en Forening af to lige selvstændige Hære, snart som en Forbindelse af en Hovedhær og en Følgehær (se Kap. 1 § 8; Livius's Ytring I, 52 om *manipuli mixti ex Romanis et*

[1]) Endnu Sulla var i Krigen mod Cimbrerne som *quæstorius* i Marius's andet Konsulat Legat, men i det tredie Krigstribun efter Plut. *Sulla* 4.

Latinis paa Tarqvinius Superbus's Tid beror vist paa en Misforstaaelse). Men fra den Tid af, da Rom har fast underordnede og adlydende *socii*, først *Latini*, siden de øvrige italiske Folk, hører der til en romersk Borgerhær regelmæssig en betydelig og fast ordnet Samling af Kontingenter fra disse forbundne Stater; da Herredømmet udstraktes udenfor Italien, benyttedes ogsaa stundom *auxilia* af Provindsbefolkningen (*auxilia provincialia*, Liv. XL, 31), men i Republikens Tid enkeltvis og tilfældig og af ringe Betydning (undtagen for Rytteriets Vedkommende i det sidste Aarhundrede; se ovenfor § 2 d). Den egentlige Forbundshær, *socii et Latini*, bortfaldt naturligvis efter Forbundskrigen, da hele Italiens Krigsmandskab tjente i Legionerne.

Talforholdet imellem den romerske Borgerhær og Forbundshæren var naturligvis ikke til alle Tider ens; først fra den Tid af, da hele Italien var bragt i fast Afhængighed (altsaa efter Samniternes Betvingelse og Krigen mod Pyrrhus), bestod vel et omtrent uforandret Forhold, skjøndt maaske ikke uden nogen Vaklen. Livius, der allerede i det fjerde Aarhundrede f. C. (VIII, 8) lader Latinernes Kontingenter udgjøre en ligesaa stor Styrke som Romerhæren (*alterum tantum ex Latinis*) og X, 26 lader Forbundshæren være større end den romerske, har i den anden puniske Krig og Tiden nærmest derefter vexlende Angivelser, dog i det Hele et større, stundom betydelig større baade Fodfolk og Rytteri af *socii* end af Borgere [1]), men han bemærker selv etsteds (XXXV, 41), at hans Kilders Angivelser baade om Total-

[1]) Liv. XXI, 17 ved Aar 218 opføres saaledes for sex romerske Legioner (24,000 *pedites*, 1800 *equites*) af Forbundne 40,000 *pedites*, 4400 *equites*. XXXV, 41 ved Aar 192 ved Siden af to Legioner 20,000 Mand Fodfolk og 800 Ryttere af de Forbundne, men XXII, 36 ved Aar 217 med udtrykkelig Angivelse af Usikkerhed et lige Antal Fodfolk, men det dobbelte Antal af Forbundsrytteri. Naar der XL, 1. 18 for fire Legioner angives 15,000 *pedites socii*, skulde dette Tal maaske være angivet for hver Hær af to Legioner, som i XL, 36, hvor der tilføies: *quantus semper numerus*. Men XLI, 9 komme paa to romerske Legioner 12,000 Mand Fodfolk og 600 Ryttere af *socii*. De øvrige Steder af Livius anføres af Marquardt röm. Staatsverw. II S. 381 ff. Dionys. H. XX, 1 lader Hæren imod Pyrrhus udgjøre 70,000 Mand, hvoraf omtrent 20,000 Borgere (*ἐξ αὐτῆς τῆς Ῥώμης*).

styrken og de enkelte Afdelinger vare modsigende, og Tallene i hans egen Text ere ikke overalt sikre; senere (XL ff.) har han gjerne for hver Legion 5000 Fodfolk og 300 Ryttere af *socii*, altsaa, da Legionen dengang var forstærket, omtrent lige Antal af Borgere og Forbundne. Polyb, der for sin egen Tids Vedkommende er et sikkert Vidne, siger (III, 107. VI, 27), at Fodfolket for det Meste (ὡς τὸ πολύ) var omtrent lige stort (πάρισον), men Forbundsrytteriet tredobbelt imod Borgerrytteriet; han tilføier (VI, 26), at heraf udtoges til en egen Eliteafdeling (οἱ ἐπίλεκτοι) en Femtedel af Fodfolket, en Trediedel af Rytteriet; men to andre Steder (VI, 30 i Forbindelse med III, 72) lade formode, at den omtrentlige Lighed først indtraadte ved denne Udsondring, saa at Forbundsfodfolket før den var noget stærkere end Borgerfodfolket. Eliteafdelingen forekommer hos Livius dels som Fodfolk under Navnet *extraordinariæ cohortes*, i Tallet fire (XXXIV, 47. XL, 27), dels oftere som *equites extraordinarii* (XXVII, 12. XL, 31: *cum equitibus extraordinariis sinistræ alæ*. XLII, 58: *delecti equites extraordinarii*. XXXV, 5).

Denne Forbundshær tilveiebragtes ved et Opbud (*edictum* af Konsulerne) af det Antal Soldater, som de enkelte Forbundsstæder traktatmæssig eller (forsaavidt de vare *coloniæ Latinæ*) efter Bestemmelsen ved deres Anlæg vare forpligtede til at stille (*milites ex formula*, Liv. XXVII, 10, *simplum ex formula*, Liv. XXIX, 15, i Modsætning til extraordinær Udskrivning). Der klages over, at der krævedes samme Kontingent, uagtet Befolkningen var aftagen (Liv. XLI, 8). Kontingenterne udskreves, som Livius og Polyb overalt antyde, med vexlende Styrke i Forhold til Antallet af de opbudne romerske Legioner, dog vel kun indenfor det betingede Maximum (Liv. XXI, 17: *et socium, quantum consulibus videretur*).[1] (Om enkelte Byers Fritagelse for Udskrivning tillands, fordi de leverede Skibe, og om andres

[1] Et enkelt Sted hos Livius (XXXIV, 56 § 5) synes Ordene *sociis et Latino nomini, magistratibus legatisque eorum, qui milites dare debebant, edixit* o. s. v. at antyde, at ved mindre Udskrivninger nogle Byer efter Tur udtoges til at levere det nødvendige Antal Soldater.

Udelukkelse, fordi man ikke troede dem, men med Paalæg af andre Byrder, se ovenfor Kap. 7 § 5.) De Udskrevne fordeltes i *cohortes*, hver Stads i en egen (altsaa ikke alle af samme Styrke) eller, hvis den var meget stor, i to eller flere (*cohors Marrucina, Peligna, Formiana, Vestina, Cremonensis* hos Livius, *duæ cohortes Camertium*, Cic. *pro Balbo* 22) med tilhørende *turmæ equitum* (Liv. XXXVIII, 34: *turma Fregellana.* XLIV, 40: *duæ turmæ equitum, Placentina et Æsernina*); stundom samledes vel flere Smaabyers Kontingenter i én Kohorte (Liv. XXIII, 14: *cohortes ex agro Piceno et Gallica collectæ*).[1]) Samtlige Kontingenter deltes i to store Masser, der betegnes med Navnet *ala dextra et sinistra* (hos Polyb κέρας, Liv. XXVII, 1. 2. XXXI, 21, hvor Ordene lyde, som om denne Inddeling var noget Særligt for denne Leilighed. XXXV, 5. XXXVII, 39 ved en Skjødesløshed *legiones*) [2]), hvoraf de enkelte Kohorter stundom hos Livius og Andre kaldes *cohortes alares*, ogsaa *equites alares* eller *alarii* (Liv. X, 43. XXXV, 5, hvor de kommanderes af en Romer. XL, 31, under en romersk *præfectus socium.* 40; senere fra Cæsar af *alarii* om de enkelte Soldater af de ikke-italiske *auxilia*). Disse *alæ* have altsaa en Analogi med de romerske Legioner. [3]) Hver Stad medgav sit Kontingent en indfødt Befalingsmand og Intendant (Polyb VI, 21: αἱ πόλεις . . . ἐκπέμπουσιν ἄρχοντα συστήσασαι καὶ μισθοδότην; enkelte saadanne *præfecti* fra Forbundsstæderne selv nævnes hos Liv. XXIII, 19: *Prænestini cum prætore suo M. Anicio.* XXV, 14: *cohors Peligna* under en Præfekt Vibius Accæus. [4]) Men ved Siden af disse indfødte Præfekter eller rettere

---

[1]) Ved Udsendelse af en mindre Styrke til Provindserne, navnlig som *supplementum*, eller ved Reduktioner af Provindsarmeer blandedes maaske Mandskaberne fra forskjellige Byer i et vist Antal Kohorter (Liv. XXX, 41).

[2]) I Beretningen hos Liv. XXXI, 21 synes *ala sinistra* at savnes; den dannedes uden Tvivl af de 5000 *socii*, der i *c.* 11 fortælles at være sendte til Etrurien.

[3]) Hos Dionys. H. XX *fr.* 1 deles i Opstillingen mod Pyrrhus de Forbundne i fire Afdelinger, hver sluttende sig til sin Legion.

[4]) En Præfekt af denne Slags var uden Tvivl den hos Sall. *Jug.* 67—69 nævnte Turpilius (*civis e Latio*), hvem Plut. *Mar.* 8 gjør til *præfectus fabrum.*

over dem udnævntes et Antal romerske *præfecti socium* eller blot *præfecti*, efter Polyb (VI, 26) for en Hær af fire Legioner 12 (altsaa kun det halve Antal mod Krigstribunerne, idet de indfødte Præfekter ydede Bistand ved Udførelsen af Tjenesten), der ved Forbundshæren ganske havde den samme Stilling og den samme Virksomhed som *tribuni militum* ved Legionerne (Polyb VI, 34. 37) og derfor gjerne nævnes i Forbindelse med dem (se § 3 a; jfr. Liv. XXVII, 27. Sall. *Jug.* 46: *tribuni legionum et præfecti cohortium*); vi finde i denne Stilling hos Livius Mænd af de anseteste romerske Familier (XXXI, 2 C. Oppius, XXXIII, 36 Ti. Sempronius Gracchus, M. Junius Silanus). Disse *socii* af krigerske Stammer (Samniter, Marser o. s. v.), og som i Organisation, Rustning og Disciplin stode Romerne nær (Liv. VI, 32 om de ældre Latinere: *Latinæ legiones disciplinam Romanam edoctæ*; jfr. VIII, 8), dannede en yderst vigtig Forstærkning af den romerske Armé og bidroge ikke lidet til at grunde det romerske Verdensherredømme; men der bevaredes og udviklede sig en Misfornøielse over Underordningen, som brød frem i Forbundskrigen.

Anm. Hvorledes Borgerne uden Stemmeret i den ældre Tid vare stillede med Hensyn til Krigstjeneste, vide vi ikke. I Tiden nærmest før den første puniske Krig finde vi, at Campanerne indtage en Mellemstilling imellem de egentlige Romere og *socii*, dog nærmere de første. Dette fremgaar dels af Beretningen om den campanske Legion (altsaa en særegen Afdeling) under Decius Jubellius i Regium Aar 281—271 (Liv. *Epit.* XV, Oros. IV, 3; jfr. Polyb I, 7) og af Polybs Skildring (II, 24) af Roms og Italiens Stridsmagt og krigsdygtige Mandskab i Aaret 226, hvor Campanerne forbindes med Romerne, men dog nævnes særskilt. Hos Dionys. H. XX, 1 i Skildringen af Opstillingen imod Pyrrhus opføres Campanerne imellem *socii*, og hermed kan forbindes, hvad Livius (XXIII, 7) siger om, at de romerske *præfecti socium* fængledes i Capua ved Overgangen til Hannibal; efter Frafaldet og Undertvingelsen behandledes Beboerne af Capua vel en Tid paa lignende Maade som Bruttierne; dog berettes Intet herom.

b. Ikke-italiske Hjælpetropper nævnes, naar man ikke

hertil vil henregne Kong Hieros Understøttelse i den første puniske Krig, der var af en anden Art, neppe før Aar 217, da Hiero (Liv. XXII, 37) lader sine Gesandter i Rom sige, at han havde set ikke-italiske *levium armorum auxilia* i den romerske Hær, og at han derfor havde sendt 1000 Bueskytter og Slyngekastere, *sagittarii ac funditores*, som brugbare mod lignende Skarer i den puniske Arme. Lignende let bevæbnede Skarer af Fodfolk bestemte til at overrumple og til at forurolige Fjenden, ikke til staaende Kamp, navnlig baleariske Slyngekastere og cretensiske Bueskytter, i Spanien ogsaa større Masser af Celtiberer, finde vi derefter hyppig i de romerske Armeer, dels opbudne i selve Provindsen (*imperata, auxilia provincialia*), dels hvervede (*mercede conducta, mercenarii*), saasom Celtibererne og Cretenserne (Liv. XXIV, 30: 600 Cretensere fangne af Hannibal ved Trasimenus. 49. XXXIX, 31. XL, 30. 31. 40: *auxiliarii*). Sjeldnere stillede en Provinds eller en forbunden Konge bedre bevæbnet og organiseret Fodfolk (*cohortes cætratæ* eller *scutatæ* fra Spanien i Afranius's og Petrejus's Hær, Cæs. *B. C.* I, 39; Dejotarus's *legio*, *B. Alex.* 68; jfr. Cic. *Phil.* IX, 14. *ad Att.* VI, 1; om Juba *B. Afric.* 1. 48. 59). Af større Betydning blev Provindsrytteriet [1]), navnlig fra Gallien, der (se § 2 d) i det sidste Aarhundrede ganske traadte istedenfor Legionsrytteriet (Cic. *pro Font.* § 13: *Fontejus cæteris Gallis magnos equitatus ad ea bella, quæ tum in toto orbe terrarum a populo Romano gerebantur, imperavit.* Cæs. *B. G.* I, 15: *equitatum omnem, ad numerum quattuor millium, quem ex omni provincia . . . coactum habebat.* Plut. *Crass.* 25), dog ogsaa asiatisk hos Pompejus (App. *Civ.* II, 70, navnlig Dejotarus's Kontingent, Cæs. *B. C.* III, 4. Cic. *pro Dejot.* 3. App. *Civ.* II, 71. Dio Cass. XLI, 63). Det laa nær stundom at betro Overkommandoen over slige Skarer til romerske Officerer, og dertil tilbøde sig nærmest *præfecti socium.* Vi finde derfor, at der i den seneste Tid, da ved Forbundskrigen den gamle Socialhær og Præfekternes Tjeneste ved denne var

---

[1]) Hos Liv. XXIX, 1 udskriver Scipio Africanus den Ældre i Sicilien et Antal Provindsryttere af anset Stand, men kun for at fritage dem selv for Tjeneste og overgive deres Heste og Udrustning til Romere.

ophørt, medgaves hver Statholder, eller rettere tillodes ham at udnævne et vist Antal *præfecti* (Tillæget *socium* bortfalder nu) med den gamle Rang til slige eller beslægtede militære Hverv (Kommandantpladser o. s. v., Cæs. *B. G.* I, 39. III, 7. Cic. *ad fam.* III, 8). Hvorledes disse Præfekter ogsaa benyttedes til civile Hverv og hvorledes Præfektpladserne (*præfecturæ*) gik over til at blive Sinecurer, er fremstillet i Kap. 7 § 6.

Anm. At i Borgerkrigens Forvirring Grændselinien imellem Borgerhæren og de af Fremmede dannede Afdelinger ikke altid strengt overholdtes, kan let forstaaes; dog maa de Steder, hvor der tales om Legioner udskrevne eller rekruterede i Provindserne (Cæs. *B. C.* III, 4 om Pompejus, *B. Afr.* 19. 35 om Labienus og App. *Civ.* III, 79 om Brutus), ikke uden videre forstaaes om *peregrini*, da talrige Borgere vare adspredte i Provindserne; men Cæsar havde udskrevet en hel Legion (*Alauda*) af *Transalpini* uden Borgerret, hvilke han dog siden under Et gav Borgerret (Svet. *Jul.* 42) og som f. Ex. Cic. *Phil.* I, 8 aabenbart ere Borgere.

§ 5.

Tjenestevilkaar: Sold, Forpleining, Mandstugt, Straffe og Belønninger.

a. Den romerske Borgersoldat tjente i den ældste Tid, da Felttogene i Byens Nærhed vel sædvanlig varede faa Dage, uden Sold og, som det synes, paa egen Kost (Zon. VII p. 351; jfr. Diktatorens Befaling om Medtagelse af *cibaria* for fem Dage hos Liv. III, 27), naturligvis forsaavidt ikke Fjendens Land ydede Underholdningsmidler. Sold indførtes for Fodfolket Aar 406 under Beleiringen af Veji (Liv. IV, 59, der lader denne vigtige Forandring ske ved en Senatsbeslutning. Diod. Sic. XIV, 16. Zon. *l. c.* Lyd. *de mag.* I, 45), for Rytteriet 403 (Liv. V, 7: *et equiti certus numerus æris est assignatus*, skjøndt i uklar Forbindelse med Beretningen om Tjeneste *suis equis*). Om Soldens Beløb have vi først en Angivelse hos Polyb (VI, 39), der sætter den til to Oboler daglig for en Menig af Fodfolket, for en

Centurion til fire, for en Ridder til en Drachme, det er $5^{1}/_{3}$ As, $10^{2}/_{3}$ As og 16 As = 1 Denar eller Drachme, Forholdet det samme, som finder Sted ved Bytteuddelingen. [1]) Et Fragment af Varro (Non. p. 532), der finder nogen Bestyrkelse ved Diodors Udtryk og ved Triumphgratifikationers Ansættelse til *stipendium duplex* (f. Ex. Liv. XXXVI, 59. XXXIX, 5. Duker ved Liv. XXXIX, 7, 2), giver Anledning til at tro, at i Solden den ældre Tid udbetaltes for et halvt eller helt Aar, omend Felttoget var kortere. [2]) Cæsar fordoblede Solden (Svet. *Jul.* 26: *stipendium legionibus in perpetuum duplicavit*). Efter Tac. *Ann.* I, 17 (— thi Beretningernes Beskaffenhed nøder til her strax at tage Keisertiden med —) fik den menige *legionarius* under August 10 *asses* daglig (ikke $10^{2}/_{3}$). Hos Sveton hedder det om Domitian (*c.* 7): *addidit et quartum stipendium militi: aureos ternos*; altsaa udgjorde 4 *stipendia* 12 *aurei* = 4800 *asses*, hvoraf følger, at de tre *stipendia* før Domitian gave 3600 *asses* eller 10 om Dagen, Aaret beregnet til 360 Dage, som det havde før Cæsars Kalenderforandring. Naturligvis steg Centurionernes Løn i samme Forhold (Borgerrytteriet var allerede ophørt paa Cæsars Tid). Cæsar synes altsaa ved Fordoblingen tillige at have afrundet Solden lidt nedad (10 *asses* istedenfor $10^{2}/_{3}$). Den fordoblede Sold udbetaltes ved den nu staaende Hær i tre Terminer (*stipendia*), en Udredelsesmaade, der ogsaa forekommer andensteds, f. Ex. ved Kornuddelingen (Svet. *Aug.* 40), og Domitian synes at have tilføiet en fjerde Udbetaling (altsaa nu fire tremaanedlige Terminer med samme Beløb). [3])

---

[1]) Livius lader (V, 12) en Krigstribun, Cn. Cornelius, i Aaret 401 som en særlig Gunst give Ridderne *triplex stipendium*; i VII, 41 indeholde Ordene *ea tempestate* en Hentydning til, at paa Livius's Tid den høiere Sold for Borgerrytteriet var bortfalden med dette selv.

[2]) Mindre Betydning har det, at der stundom ved Fredslutning paalægges de Overvundne Udredelse af Hærens Sold for sex Maaneder eller et Aar.

[3]) Zon. XI p. 580 lader Domitian forhøie de tre aarlige Udbetalinger fra 75 Denarer til 100; skete Forhøielsen paa denne Maade, har Sveton udtrykt sig meget utydeligt. Den i nyere Tid opstillede Forklaring, at Solden allerede fra først af for et helt Aar beløb sig til 1200 *asses* (et af Domitians 4 *stipendia*), men Sextantarasses ($3^{1}/_{3}$

Men af denne Løn maatte Soldaten efter en sandsynligvis efter ældre Maalestok fastsat og derfor billig Pris betale Korn, Beklædning og nye Vaaben, hvis de behøvedes, hvilke Gjenstande leveredes af Qvæsturen, som holdt Afregning derover (Polyb VI, 39), ligesom Staten sørgede for Tilveiebringelsen af disse Fornødenheder til Udlevering (Liv. XXVII, 10: *ad vestimenta locanda exercitui Hispaniensi*). Uden Tvivl lettedes dog Bekostningen for Soldaterne ved fri Uddeling af, hvad der toges og reqvireredes i Fjendeland eller paalagdes de Overvundne (f. Ex. naar disse maa give *binæ tunicæ in militem*, Liv. IX, 41; jfr. Dionys. H. IX, 59). Soldaternes Betaling for *vestis*, *arma*, *tentoria* nævnes endnu som bestaaende i Keisertiden (Tac. *Ann.* I, 17), endog den seneste (Veget. III, 3), om der end hos Plutarch (*C. Gracch.* 5) omtales et Lovforslag af C. Gracchus, hvorefter Beklædning skulde leveres af Staten uden Betaling.[1]) Derimod nævnes ikke længere Korn, som altsaa nu, vi vide ikke fra hvilken Tid, leveredes frit; (Svet. *Jul.* 26: [*Legionibus*] *frumentum, quotiens copia esset, etiam sine modo mensuraqve præbuit* kan forstaaes om overordentlig Liberalitet, men smsteds. 68: *universi milites gratuitam et sine frumento stipendioque operam obtulerunt* forudsættes aabenbart, at Kornet leveredes Soldaterne frit).[2])

---

paa en Denar), der jo vare yngre end Soldens Indførelse, og derefter sattes til 1920 Uncialasses, 5½ daglig (= ½ Denar), hvilket Beløb Cæsar da ikke virkelig fordoblede, men gjorde til et Dobbeltstipendium paa 2400 *asses* og dertil føiede et tredie paa 1200, saa at Totalbeløbet blev 3600 aarlig eller 10 daglig, er altfor vilkaarlig og kunstig, ligesom den heller ikke forklarer Plinius's Ytring *H. N.* XXXIII, 45: *In stipendio tamen militari semper denarius pro decem assibus datur*; han maa have ment, at, naar der tidligere gaves ⅓ Denar daglig under Betegnelsen 3⅓ *asses*, gaves der ogsaa siden ⅓ Denar i Form af 5½ As.

¹) Den strenge Straf mod Soldater, der solgte deres Vaaben (*Dig.* XLIX, 16, 14 § 1), synes dog at tyde paa, at Vaabnene vare Statseiendom.

²) Om Prætorianerne berettes dog udtrykkelig, at de først under Nero fik Kornet frit (Tac. *Ann.* XV, 72. Svet. *Nero* 10); man maa vel altsaa antage, at de tidligere betalte det af deres høiere Løn. Ogsaa for den ældre republikanske Tid opstaar Tvivl, naar Soldater til

De italiske Forbundne fik efter Polybs udtrykkelige Vidnesbyrd (VI, 39) frit Korn, som altsaa Romerstaten ydede for Hjælpen (de andre Gjenstande nævnes ikke); om *auxilia provincialia* berettes i denne Henseende Intet.

Løn for Overofficererne nævnes eller antydes ikke i Republikens Tid; men de nøde naturligvis ligesom Feltherrer, Legater og Statholdere (se Kap. 5 § 5 a og Kap. 7 § 6) rigeligt Underhold og toge i den senere Tid vistnok ofte rundelig Andel i Extrafordele. (Delagtighed i Gratifikation ved Triumphen nævnes udtrykkelig Plin. *H. N.* XXXVII, 16 ved Pompejus's Triumph efter den mithridatiske Krig.) Hvorledes man trængte sig til militære Poster hos Cæsar i Gallien for at vinde Penge, fremgaar af Antydninger i Ciceros Breve til Trebatius (Cic. *ad fam.* VII, 5. 8. 9. 11. 13. 17. o. s. v.).

De ovenfor angivne, navnlig før Cæsar, tarvelige Vilkaar, ved hvilke dog Pengenes høiere Værdi i den ældre Tid maa tages i Betragtning, kunde tilfredsstille den romerske Borgermilits, saa længe den kæmpede i Hjemmets Nærhed for Arne og Eiendom; siden føiedes til Lønnen ofte rigeligt Bytte og Gratifikationer ved Krigens lykkelige Slutning med Triumph, saa at Hæren (fra Marius af) for en stor Del kunde rekruteres ved frivillig Indtræden af fattige Borgere. Triumphgratifikationerne omtales hos Livius regelmæssig fra tiende Bog af (X, 30: *æris octogeni bini sagaque et tunicæ.* 46, hvor *centuriones et equites* faa *alterum tantum*), dog især i Bog XXX ff. (XXX, 45. XXXIII, 23 og en lang Række andre Steder),[1] stadig med det staaende *duplex centurioni, triplex equiti,* og de vare ingenlunde ringe; Scipio Asiaticus gav f. Ex. 25 Denarer, *stipendium militare et frumentum duplex* (Liv. XXXVII, 59, vel at forstaa om dobbelt Sold og Korn for det med Triumphen sluttede Tjenesteaar), Manlius Vulso 42 Denarer og *stipendium duplex* (Liv. XXXIX, 7), Æmilius Paulus fra Macedonien 100 De-

---

Belønning faa *duplex frumentum in perpetuum*, Liv. VII, 37, og deslige. Maaske menes der Ret til en dobbelt Portion udleveret efter den fastsatte billige Pris.

[1]) Opregnede hos Marquardt röm. Staatsverw. II S. 554.

narerer, hvilket ikke ansaaes for rigeligt (Liv. XLV, 40). Soldaterne af Forbundshæren fik ved denne Leilighed stundom det samme Beløb som Borgerne (Liv. XL, 43. XLI, 7), stundom mindre, hvilket da gav Anledning til Misfornøielse (XLI, 13). Disse Extrabelønninger stege endnu høiere i Borgerkrigenes Tid, da endnu Forsørgelsen af Veteranerne i Kolonier kom til. Hvad Sulla gav i Penge, nævnes ikke; men Pompejus gav efter den mithridatiske Krig hver Soldat 6000 Sestertier (Plin. *H. N.* XXXVII, 16), Cæsar Aar 46 endog 5000 Denarier (Dio Cass. XLIII, 21). (Om Keisertidens *donativa* se nedenfor.)

b. Den romerske Soldats Tjeneste var besværlig, og der gjordes stærke Krav til ham ved Øvelser og Exercits (*decurrere*, *decursio*, se f. Ex. Skildringen af Scipios Soldaters Øvelser ved Carthago Nova hos Liv. XXVI, 51)[1]), paa Marscher under tung Oppakning, *sarcina*, af Vaaben, Proviant, Palissader (*valli*) o. s. v. (Cic. *Tusc.* II, 16: *ferre plus dimidiati mensis cibaria, ferre si quid ad usum velint, ferre vallum.* Liv. XLIV, 2: *menstruum frumentum* paa en Marsch), ved idelige Leir- og Forskandsningsarbeider o. s. v.[2]) Til Opfyldelse af disse Krav opmuntrede Centurionen med sin *vitis* (Juv. VIII, 247). Streng var ogsaa Disciplinen og Subordinationen, og ethvert Brud paa den ligesaa vel som Forsømmelse af Tjenestepligten, Uorden eller andre Forseelser, f. Ex. Tyveri i Leiren, samt paafaldende Mangel paa Mod i Kampen, straffedes kraftigt, dels af Overofficererne, der havde vidtudstrakt Myndighed i denne Retning (Polyb VI, 37: *Κύριος δ' ἐστι καὶ ζημιῶν ὁ χιλίαρχος καὶ ἐνεχυριάζων καὶ μαστιγῶν, τοὺς δὲ συμμάχους οἱ πραίφεκτοι*, hvorefter følger en Opregning af enkelte Forseelser), og i visse Tilfælde, som hvor det gjaldt om *supplicium fustuarium*, traadte sammen til en Domstol (Polyb *l. c.*: *καθίσαντος τοῦ συνεδρίου τῷ χιλιάρχῳ*), dels, naar Forseelsen var begaaet af Officerer eller overhovedet var af større Vigtighed, af Felt-

[1]) Val. Max. II, 3, 2 omtaler, at en Konsul i Aar 105 f. C. indførte Fægteøvelser for Soldaterne under Lærere fra Gladiatorskolerne.

[2]) Mere Detail hos Marquardt röm. Staatsverw. II S. 413, iblandt Andet om Marius's Indretning til at bære Oppakningen; se ovenfor § 2 c.

herren, sædvanlig dog *de consilii sententia*, fra hvis Dom ingen Appel gaves og hvis Myndighed indenfor de vedtagne Straffe kun indskrænkedes i den ældre Tid ved Hensynet til Folkestemningen efter Felttogets Slutning, senere også til Soldaternes Gunst og Hengivenhed (*ambitiose imperare*). Den uindskrænkede Feltherremyndighed og Disciplinens Ubøielighed afbildes i de aabenbart noget udmalede Beretninger om T. Manlius Torqvatus Imperiosus's Strenghed mod sin Søn Aar 340 og Diktatoren L. Papirius Cursors Optræden imod sin *magister equitum* Q. Fabius Rullianus, der imod Befaling havde kæmpet og seiret (Liv. VIII, 32 ff.). Straffene vare beskæmmende Udstilling (*discinctum ad principia stare* og lignende Udtryk), Nedsættelse i Løn (*ære dirui*, kun nævnt hos Grammatikerne), Forlængelse af Tjenestetid (*stipendia non procedere*, at Tjenesteaarene ikke regnes tilgode), Nedsættelse til ringere Tjeneste (*mutatio militiæ*, f. Ex. fra Centurion til Menig, fra Rytter til Infanterist), legemlig Tugtelse (*vite*), hvoraf den strengeste Grad, *supplicium fustuarium*, almindeligvis medførte Døden (Polyb VI, 37), og ligefrem Livsstraf (*securi percuti*; en særlig gammeldags Form, *sub crate necari*, hos Liv. IV, 50). [1]) Forseelser af hele Afdelinger, navnlig Feighed eller panisk Skræk, straffedes ved Vanære og strengere Vilkaar (*extra vallum tendere sine tentoriis*, Liv. X, 4. Polyb VI, 38; ganske extraordinært ved ikke at faa Vinterkvarter i Byer, Liv. XXVI, 21; *hordeum pro tritico*), stundom ved forlænget eller strengere Tjeneste efter Senatsbeslutning, f. Ex. for Legionerne fra Cannæ, i grove Tilfælde ved Dødsstraf paa hver tiende Mand, Decimation (Liv. II, 59. Polyb VI, 38. Dionys. H. IX, 50. App. *Civ.* III, 59. [2]) Om Behandlingen af *perfugæ* se Kap. 8 § 27 b. Anm. 2).

c. Ligeoverfor disse Straffe stod en Række Opmun-

---

[1]) Detail hos Marquardt röm. Staatsverw. II S. 551 ff. Betingelserne for Straffe i de enkelte Tilfælde kjendes kun tildels af Polybs Angivelser.

[2]) Med særegen Strenghed straffedes Forseelser, der tillige havde en politisk Charakter, som den campanske Legions Færd i Regium (se § 4 a Anm.).

tringer og Udmærkelser for krigerisk Dygtighed og Fortjeneste af forskjellig Art for de forskjellige Tjenestetrin. Herhid hører for de Menige og Centurionerne, foruden selve Forfremmelsen til Centurion eller til et høiere Kompagni, 1) offentlig Ros *pro contione* (Liv. XL, 32 o. s. v.), 2) Foræringer af Brugsgjenstande eller Forhøielse af Løn, ligeledes offentlig bekjendtgjort *pro contione* (Liv. VII, 37: Soldater, der havde forsvaret en vigtig Post, bleve *duplici frumento in perpetuum*, *in præsenti singulis bubus binisque tunicis donati.* II, 59: *duplicarii.* XXIV, 47: *duplicia cibaria*, vel for det paagjældende Felttog)[1]), 3) Prydelser og Hæderstegn, der bares ved festlige Leiligheder (Triumpher, Lege o. s. v.), saasom *hastæ puræ*, *torques*, *armillæ* (se f. Ex. Liv. X, 44 særskilt for *equites* og for *centuriones* og *manipulares*), for Riddere *phaleræ*, Metalmedaillons, der befæstedes paa Seletøiet, f. Ex. paa Pandebaandet, men dog ogsaa allerede i ældre Tider (Liv. IX, 46) bares af Personerne selv som et Ærestegn, men endnu mere i Keisertiden, 4) *coronæ*, Krandse, af forskjellig Form og Navn: *civica*, *muralis*, *castrensis*, andre Navne efter Stoffet, *quernæ*, ogsaa *coronæ aureæ* uden bestemte Artsnavne. Til *corona civica* for Redningen af en anden Borgers Liv i Kampen som den fornemste knyttede sig særlige Æresbevisninger, saasom Sæde i Nærheden af Senatet ved *ludi* og Hilsen af Tilskuerne ved Indtrædelsen (Plin. *H. N.* XVI, 11 ff.). Af saadanne Prydelser og *coronæ* samlede Enkelte et stort Antal (L. Siccius Dentatus, det uopnaaede Exempel paa krigerisk Udmærkelse i lavere Stilling og Mængde af Hædersbevisninger hos Plin. *H. N.* VII, 102. XXII, 9. Dionys. H. X, 37. Gellius, Valerius Maximus o. s. v.).[2]) Overofficererne modtoge rosende Omtale *pro contione*, *coronæ aureæ* af Feltherrerne, andre (f. Ex. *obsidionales*, *gramineæ*) af Soldaterne, i den ældre jævnere Tid ogsaa andre Gaver (som L. Decius Mus hos Liv. VIII, 37

---

[1]) Ved de Gaver, der hos Val. Max. IV, 3, 4 siges tilbudte Coriolan af Konsulen, maa erindres, at der er Tale ikke om en Menig, men om en Patricier, der (maaske som Overofficer) væsentlig har Fortjenesten af Erobringen af en hel By.

[2]) Detaillen hos Marquardt röm. Staatsverw. II S. 554 ff.

hundrede Øxne, som han uddeler til Soldaterne; jfr. VII, 26 om en lignende Belønning); tagne fjendtlige Vaaben smykkede, formodentlig efter Feltherrens Fordeling eller dog Sanktion, Seirherrens Hus (Liv. XXIII, 23, hvor slige *spolia ex hostibus domi fixa* fremtræde som Anbefaling ved en extraordinær Udnævnelse af Senatorer). Men af væsentligst Betydning var her Anbefalingen hos Folket til politisk Forfremmelse. I den seneste Tid omtales som Æresbevisning hæderlig Nævnelse i den hjemvendende Feltherres indsendte og i Skatkammeret nedlagte Beretning (se Kap. 5 § 21).

Feltherren tillagdes der efter en vunden betydeligere Seir ved Akklamation af Soldaterne, hvorved naturligvis høiere Officerer kunde medvirke, særlig Navnet *imperator* (*consalutabatur*, *appellabatur imperator*) for Felttogets Varighed, hvilken Hædersbevisning Senatet efter sket Indberetning kunde anerkjende (ved Tilføielsen til Feltherrens Navn i Skrivelser efter formelig Beslutning) eller ikke (Cic. *Phil.* XIV, 4. 5).[1] En bestemt Betingelse angives for den republikanske Tid ikke (— App. *Civ.* II, 44 nævner for sin Tid 10,000 dræbte Fjender —), og i den senere Tid gaves og antoges Titelen ikke sjelden efter ubetydelige Bedrifter (f. Ex. Ciceros Erobring af Pindenissus i Kilikien), stundom efter tvivlsomme Fordele over Fjenden (jfr. Cæsars Spot, *B. C.* III, 31: *Scipio acceptis quibusdam detrimentis imperatorem se appellaverat*). (Denne Udraabelse til *imperator* nævnes hos Livius kun en eneste Gang i en Tale af Scipio, XXVII, 19, hos Polyb slet ikke.) Med Titelen, der betragtedes som en Forløber for Triumphen, antoges *fasces laureati* (Cic. *pro Lig.* 3), ligesom Seirsberetningen gaves i *litteræ laureatæ* (første Gang nævnt Liv. V, 28. XLV, 1).

Til Ære for Seiren, Feltherren og Hæren anordnede Senatet ved et Edikt, udstedt af den fungerende Præsident, Bede- og Takkefester, *supplicationes*, med bestemte Ofringer, i ældre Tider i én eller faa Dage (se f. Ex. Liv. III, 63; første Gang fire Dage efter Vejis Erobring, Liv. V, 23), siden i

---

[1]) Andre Citater om Imperatortitlen hos Mommsen Staatsrecht I 2den Udgave S. 121.

flere, for Pompejus i ti eller tolv Dage (Cic. *de prov. cons.* 11), for Cæsar paa Grund af Seirene i Gallien endogsaa først i femten Dage (Cæs. *B. G.* II, 35. Cic. *l. c.*) og siden i tyve Dage to Gange efter hinanden (Cæs. *B. G.* IV, 38 VII, 90).[1])

Den høieste Ære, der kunde ydes en Feltherre, var Triumphen. Denne kunde kun tildeles den, der havde ført Krigen selvstændig, *suis auspiciis*, hvilket kun kunde være Tilfældet med en Magistrat eller Promagistrat *cum imperio* (altsaa med en Konsul, Prætor, Diktator eller Prokonsul eller Propraetor, hvilke sidste Plutarch *Pomp.* 14 urigtig forbigaar), eller med den, hvem uden Magistrat *imperium extraordinarium* var overdraget (Liv. XXXI, 20), og strengt taget kun den, der efter tilendebragt Krig (*debellato*, Liv. XXVI, 21) førte den seirrige Hær tilbage til Rom (*exercitum ad triumphum deportare*); dog overholdtes den sidste Betingelse senere ikke altid (— man tænke paa Lucullus's Triumph over Mithridat —)[2]). Triumphen tilkjendtes med Bevilling af den dertil fornødne Bekostning (Polyb VI, 15. Liv. XXXIII, 23), der naturligvis toges af Bytteindtægten, regelmæssig af Senatet i et Møde *extra urbem* efter modtagen Beretning og Andragende af Feltherren, der endnu ikke ved Overskridelsen af Hovedstadens *pomœrium* maatte have nedlagt sin Kommando, altsaa var *ad urbem* (se Kap. 4 § 2 d og § 4 c), og kun aldeles undtagelsesvis mod Senatets Beslutning af Folket i *comitia tributa* (ældste Exempel ved Konsulerne Horatius og Valerius i Aaret 449, Liv. III, 63. Dionys. H. XI, 50; jfr. Liv. VII, 17; aldeles uregelmæssig triumpherede 294 en Konsul baade uden Senatsbeslutning og Lov, fordi syv Tribuner vilde intercedere mod denne, understøttet af de øvrige tre Tribuner, Liv. X, 37). Naturligvis toges ved Bevillingen af Triumphen Hensyn til Krigens og Seirens Vigtighed, men Maalestokken herfor maatte forandres i Tidernes Løb[3]), og Indflydelsen

---

[1]) Ogsaa herom se Citaterne hos Marquardt röm. Staatsverw. II S. 562.

[2]) Ved Konsulernes Triumph A. 207 efter Seiren ved Floden Metaurus betragtedes Kampen med Hasdrubal som en særlig Krig.

[3]) Hos Val. Max. II, 8, 1 omtales det som bestemt ved en Lov uden

af Gunst eller Ugunst kunde ikke udelukkes. Triumphen bestod i et festligt Optog af den seirrige hjemførte Hær eller dog Afdelinger og Afsendinge derfra; i Spidsen for denne Hær drog Feltherren, hvem for denne Dag *imperium in urbe* gaves ved en *lex*, der altsaa fra Folkets Side sanktionerede Senatets Beslutning (se ovenfor Kap. 5 § 3), paa en særegen, firspændt Vogn (*quattuor equi albi*, Liv. V, 23 om Camillus) og i en bestemt Pragtdragt, som for dette Øiemed opbevaredes paa Capitolium (*tunica palmata et toga picta*, *scipio eburneus*), under en Guldkrone, der holdtes over ham af en *servus publicus*, ledsaget af Underfeltherrerne tilhest, fra Marsmarken igjennem *porta triumphalis* ad en bestemt Vei, hvis topographiske Vanskeligheder, f. Ex. med Hensyn til Beliggenheden af *porta triumphalis*, ikke vedkomme os, ind i Byen og dernæst over *forum* og *via sacra* til Capitolium, hvor der ofredes og *laurus* (fra *fasces*) nedlagdes *in gremio Jovis*. I Optoget, til hvilket Magistraterne og Senatet sluttede sig i Spidsen og som omgaves af det festlig smykkede Folk, bares foran paa dertil indrettede Baarer, *feretra*, Byttegjenstande af Guld, Sølv, Penge og alle Slags Kostbarheder, samt (i senere Tid) Billeder af Stæder, Lande og Krigsscener, ligesom ogsaa ansete Fanger, navnlig Konger og deres Familier, Feltherrer og Raadgivere, førtes foran og sædvanlig ved Opgangen til Capitolium afleveredes til det offentlige Fængsel til Henrettelse eller anden Behandling efter den triumpherende Feltherres og Senatets Bestemmelse.[1]) Optoget oplivedes af Soldaternes Sange og stundom meget frie

---

Tidsangivelse, at Ingen maatte triumphere, uden at 5000 Fjender vare nedlagte; samme Tal nævnes Oros. V, 4 som Betingelse.

[1]) Henrettelsen af de afleverede Fanger, hvorpaa Jugurtha og i Cæsars galliske Triumph Vercingetorix ere bekjendte Exempler (om Vercingetorix Dio Cass. XL, 41 og XLIII, 19), antydes som den almindelige Regel hos Cicero *in Verr.* V, 30 og Livius XXVI, 13 (i en Tale); Zonaras VII, 21 p. 354 siger kun, at Feltherren pleiede at give Befaling til at henrette „nogle“ af Fangerne (altsaa som et Slags Offer og Symbol), og vi se i den ældre Tid Perseus af Macedonien, Gentius af Illyrien og Syphax af Numidien efter Triumphen leve i lang Tid under Bevogtning i Byer ikke langt fra Rom og der dø Straadød (Liv. XLV, 40. 43; XXX, 16. 45) og ved Pompejus's Triumph kun et Par enkelte henrettede (Appian *Mithrid.* 116. 117).

Spøg (Liv. IV, 53; Svet. *Jul.* 49 om Cæsar), selv imod Feltherren, og Tilskuernes Fryderaab, og det var forbundet med Uddeling af ofte betydelige Gratifikationer til Soldaterne, som bekjendtgjordes af Feltherren i en forudgaaende *contio* (se ovenfor under a). Til Triumphtoget sluttede sig et Festmaaltid for Senatet paa Capitolium (Liv. XLV, 39) og stundom en af de følgende Dage en *contio* af Feltherren, hvori han gjorde Rede for sine Bedrifter og takkede Folket (Liv. XLV, 46). Om den særegne Form af Triumphen i Anledning af en Seir tilsøs (*triumphus navalis*), som f. Ex. den, der tilkjendtes C. Duillius i den første puniske Krig, og siden enkelte Andre, berettes Intet.

Ligesom den Feltherre, der havde triumpheret, ogsaa siden nød visse Æresfortrin, navnlig ved *ludi*, saaledes bevaredes Erindringen baade i Familierne og i almindelige historiske Optegnelser, af hvilke de i Begyndelsen af det sextende Aarhundrede i store Stykker gjenfundne Triumphfortegnelser, hvortil siden ere komne flere mindre, *fasti triumphales* eller *acta triumphorum*, ere fremgaaede (*C. I. L.* I p. 453 ff.).[1] Forfængelig Stræben efter Triumph, der i den senere Tid stundom søgtes og af Gunst bevilgedes for lidet betydelige Bedrifter (se f. Ex. Cic. *in Pis.* 25; jfr. Ciceros egen Bestræbelse efter Hjemkomsten fra Kilikien), gav vel endog Anledning til Krænkelse af og Overfald paa Provindsnaboer, i det Ringeste til at give Stridigheder af ringe Betydning Charakteren af Krig. I en vis Periode (hos Livius i Bøgerne XXI—XLV) forekommer ogsaa et Skyggebillede af Triumphen ved et Optog til Juppiters Tempel paa Albanerbjerget (*triumphus in monte Albano*) uden offentlig Hjemmel, og efter ligefrem Negtelse af den virkelige Triumph.[2] En virkelig offentlig Æresbevisning ifølge Senatsbeslutning var derimod i ældre Tider det mindre Triumphoptog, *ovatio* (*ut ovans urbem introiret*, enten *pedes* eller tilhest) ved mindre be-

---

[1]) Om alle Enkeltheder og speciellere Vidnesbyrd henvises, da Triumphens ydre Form ikke kan betegnes som Statsindretning, til Marquardt röm. Staatsverw. II S. 562 ff. Et Hovedsted er Zonaras VII, 21, ligesom Appian *Mithrid.* 116. 117 (om Pompejus's Triumph over Mithridat).

[2]) Citaterne hos Marquardt röm. Staatsverw. II S. 570—71.

tydelige Seire eller hvor Feltherren ikke indtog den til den egentlige Triumph nødvendige Embedsstilling. I det sidste Aarhundrede nævnes denne Form kun som tilkjendt for Crassus's Seir over Slaverne i Italien paa Grund af de Overvundnes foragtede Stilling, og ved Octavians Tilbagekomst fra Seiren over Sex. Pompejus og ved Philippi, fordi en egentlig Triumph over Borgere fandtes anstødelig. Til Triumphen sluttede sig ikke sjelden, i ældre Dage stundom efter udtrykkeligt Votum (*ex voto*), Seirsmindesmærker, Templer, Buegange, Triumphbuer (*fornix Fabius* eller *Fabii* efter Seiren over Allobrogerne) eller i anden Form (*tropæa C. Marii*), opførte sædvanlig af Seirherren selv med Senatets Bevilling *ex manubiis*, undertiden af hans Slægtninge (f. Ex. af Acilius Glabrios Søn, Liv. XL, 34; jfr. om det Hele Kap. 9 § 3 b).

Anm. 1. De her fremstillede Æresbevisninger for Feltherren, ved hvilke han fremtraadte som Bærer af den høieste Myndighed i Krigen, havde en saadan Charakter, at de efter Keiserdømmets Oprettelse ikke let kunde tildeles nogen Anden end Keiseren selv, den eneste egentlige Overfeltherre med egne *auspicia*, hvis Legater alle de Øvrige vare, der kommanderede de enkelte Armeer i Provindserne og ved Grændserne. Ligesom derfor Keiseren ene ved Siden af den staaende Imperatortitel ogsaa modtog den særlige Udraabelse som saadan efter virkelige eller formentlige Seire (se Kap. 6 § 3), og August end ikke tillagde sine Stedsønner Tiberius og Drusus denne Titel (Dio Cass. LIV, 33), saaledes forbeholdtes ogsaa den egentlige Triumph Keiseren alene. August tilbød vel Agrippa Triumphen, men denne modtog den ikke (Dio Cass. XLVIII, 49; LIV, 24). Tiber tilkjendtes A. 12 f. C. af Senatet Triumph, men August tillod ham ikke virkelig at triumphere, men tildelte ham *ornamenta triumphalia* (Dio Cass. LIV, 31; se nedenfor). Drusus tildeltes der A. 11 ligeledes *ornamenta triumphalia*, men tillige *ovatio* (Dio Cass. LIV, 33), og samme Ære bevistes A. 9 Tiber (Dio Cass. LV, 2); først efter Drusus's Død triumpherede Tiber virkelig A. 7 (Dio Cass. LV, 6 og 8) efter A. 8 at have modtaget Imperatortitlen, som atter tildeltes ham A. 6 e. C. (LV, 28) og A. 10 i Forbindelse med en ny Triumph (LVI, 17; jfr. Svet. *Tib.* 20). Under Tiber modtog Germanicus

endnu Imperatortitlen og Triumphen (Tac. *Ann.* I, 58; II, 41, jfr. I, 55; Svet. *Cal.* 1); men dette er det sidste Exempel paa disse Æresbevisninger udenfor Keiserens Person. Keiseren selv triumpherede derimod ikke blot indtil Vespasian (over Jøderne), men ogsaa siden af og til, som Aurelian over Zenobia, sidst, saavidt vides, Diocletian. Andre Feltherrer tildeltes kun ved et Senatsdekret de først Agrippa eller Tiber (Svet. *Tib.* 9. Dio Cass. LIV, 24 og 31) tilkjendte *ornamenta triumphalia* (*τιμαὶ ἐπινίκιοι*), Rang med Triumphatorer, Brug af Triumphdragten ved Fester, Statuer i denne Dragt, som allerede Tibers Legater i Germanien (Svet. *Tib.* 20; Dio Cass. LV, 28), en Ære, hvormed man stundom ikke var sparsom (Svet. *Claud.* 24; Tac. *Ann.* XIII, 53: *pervulgatis triumphi insignibus*). Fra Antoninernes Tid af omtales kun *statuæ inter triumphales* (*Hist. Aug.* XXX *tyr.* 21 og i Indskrifterne).

Anm. 2. Beslægtet med Uddelingen af Byttegjenstande, *spolia*, som Æresgaver (se ovenfor under c) er Opstillingen (Ophængningen) af dem, især af kostbare Vaaben, men fremfor Alt af egentlige Kunstværker, i Templer og paa offentlige Pladser, tildels endog i Municipier og Kolonier (Liv. X, 39 og 46 og Beretningerne om de af Æmilius Paulus fra Macedonien og i endnu større Mængde af L. Mummius fra Korinth hjembragte Kunstskatte og deres Fordeling i Rom og til italiske Byer, Cic. *de off.* II, 22. *Orator* 70 og andre Forfattere). En særegen Glands omgav *spolia opima*, d. e. efter Varros Forklaring i Almindelighed den faldne fjendtlige Feltherres Rustning, men efter den sædvanlige Opfatning denne Rustning, naar den romerske Anfører med egen Haand havde vundet den og da ophængte den i Juppiter Feretrius's Tempel, Noget, der imidlertid kun skal være sket tre Gange, af Romulus, Templets Grunder, A. Cornelius Cossus A. 428 (?) og M. Marcellus A. 222 i Krigen mod Insubrerne. Medens det øvrige Bytte, forsaavidt det havde Pengeværdi, bortsolgtes til Bedste for Statskassen (se Kap. 9 § 10), opbrændtes Resten af de fjendtlige Vaaben stundom til Ære for Guderne, navnlig den kun i

[1]) Citaterne om *spolia opima* hos Marquardt Staatsverw. II S. 560.

dette Forhold nævnte *Lua mater*, Mars og Minerva (Liv. VIII, 1. XLV, 33).

§ 6.

Den romerske Leir.

Den romerske Hærs Bevægelser, Evolutioner og Opstillinger forbigaaes her som henhørende til Krigskunsten, idet det kun bemærkes, at der for de almindelige Marscher i Polybs Tid gaves en vedtagen, men dog Modifikationer efter Omstændigheder underkastet Orden (Polyb VI, 40), efter hvilken de to *alæ sociorum* indtoge første og sidste Plads i Marschkolonnen, Legionerne vare i Midten, Bagagen imellen Afdelingerne, Rytteriet efter de Afdelinger, til hvilke det hørte, eller paa Flankerne, og Ordenen imellem de enkelte Afdelinger af samme Slags, f. Ex. Legionerne, skiftede, og at af Modifikationerne den hyppigste var den, der hos Latinerne betegnes ved Navnet *agmen quadratum*, en bredere rektangulær Marschorden beregnet paa let og hurtig Opmarschering til en af Siderne.[1]) Derimod havde den romerske Leir, hvad rumlig Indretning, Orden og Disciplin angaar, en fast Skikkelse, som her kort maa antydes, især efter den detaillerede Fremstilling hos Polyb af en Leir for en regelmæssig konsularisk Hær af to Legioner (VI, 27-32).[2]) Romerne stode regelmæssig, naar de vare i Fjendens Land eller overhovedet i Nærheden af Fjenden, hver Nat i en, om end kun let, forskandset Leir, omgiven af en i Hast opkastet Jordvold (*agger*), besat med Palissader (*valli*; Palissaderækken *vallum*, hos Grækerne χάραξ), og en ved Voldens Opkastning frembragt tør Grav. Palissaderne medtoges ved Opbrudet. Leirpladsen udsøgtes, saa vidt muligt, ved forud-

---

[1]) Om det øvrige henvises til Marquardt II S. 409-414.

[2]) Den Beskrivelse af romersk Leirorden, som haves under Navnet *Hygini gromatici liber de metationibus* eller *de munitione castrorum*, efter Angivelsen fra Trajans Tid, men utvivlsomt af meget senere Alder (ikke før ned i det tredie Aarhundrede), fremstiller ufuldstændig en langt senere Indretning, beregnet paa en aldeles forskjellig Hærforfatning, i et ofte barbarisk Sprog; Texten meget fordærvet. Hos Vegetius findes meget Lidet om Leirvæsenet.

sendte mindre Afdelinger (Cæs. *B. G.* II, 17: *exploratores centurionesque præmittit, qui locum idoneum castris deligant*) og afmaaltes, saa at hver Afdeling, saasnart man var kommen til Stedet, kunde gaa i Arbeide med sin Del af Voldene og Palissaderingen. Leiren havde en qvadratisk Form og inddeltes fra Centrum af ved Veie (*viæ*) i temmelig regelmæssige Stykker, af hvilke de enkelte efter Behov (f. Ex. Troppeafdelingernes afvexlende Styrke) kunde udvides eller indskrænkes. Herefter indtog nu hver Del af Hæren sin bestemte Plads saaledes, at Hovedkvarteret (*principia*) med Feltherreteltet (*prætorium*), Intendanturen (*quæstorium*), Torvepladsen (*forum*) og andre specielle Lokaliteter (*tribunal, suggesta, ara, augurale, auguraculum*), der ikke nævnes hos Polyb, laa i Midten. Her foregik naturligvis den hele med Overkommandoen forbundne Virksomhed og ydre Optræden.[1]) Hovedkvarteret omgaves af Tropperne, hver Art for sig, navnlig de to Legioner samlede, dernæst de italiske Forbundne og disses Særafdelinger (*extraordinarii*) samt, naar de fandtes, *auxilia provincialia*, i regelmæssige Teltrækker (*strigæ*), med bestemte Pladser for Officererne o. s. v. Imellem Tropperne og Leirvolden efterlodes atter en temmelig bred Plads til fri Bevægelse. Teltene vare af Skind (*sub pellibus militem tenere* o. s. v.). Volden havde fire (hos Polyb ikke omtalte) Porte, en paa hver Side, *prætoria* eller *extraordinaria* (det sidste Navns Grund uvis) paa den Side, der vendte nærmest mod Fjenden, *decumana* eller *quæstoria* paa den modsatte Side og *principalis dextra* og *sinistra* paa de to andre (*ad quattuor portas* Liv. XL, 27).[2]) Polyb bemærker, at, naar

---

[1]) Liv. XXVIII, 27: *In prætorio tetenderunt Albius et Atrius; classicum apud eos cecinit; signum ab iis petitum est; sederunt in tribunali P. Scipionis; lictor apparuit; summoto incesserunt; fasces cum securibus prælati sunt.* Liv. XXVIII, 24: *Jura in principiis reddunt tribuni.* Ordet *prætorium* betegner ogsaa den regelmæssige, daglige Forsamling af Overofficererne hos Feltherren (*prætorium dimittere* Liv. XXVI, 15 og XXX, 5).

[2]) Om den hele Detail henvises til Marquardt Staatsverw. II S. 391 ff. Sammenarbeidelsen af Polybs praktiske Fremstilling med Hygins, i hvilken et theoretiserende Hensyn til Vedtægterne for den romerske Ageruddeling, Limitation, gjør sig gjældende, og med enkelte Antydninger hos Skribenterne frembyder nogen Vanskelighed, saa meget

fire Legioner under to Konsuler forenedes, dannedes en rektangulær Dobbeltleir, idet de to Leire, som hver af de to Hære vilde have dannet, føiedes sammen med Bagsiderne mod hinanden, enten med fælles Hovedkvarter, der da blev i Midten, hvor Leirene forbandtes, eller med særskilte, hvor da hvert Hovedkvarter henlagdes mellem de to Legioner, hvoraf hver Hær bestod.[1] Hvad der gjaldt om fire Legioner under to Konsuler med fælles Hovedkvarter, maatte ogsaa gjælde om fire Legioner under én Konsul; hvorledes Leiren forandredes i senere Tid, da et større Antal Legioner forbandtes uden italiske *socii*, men med større Masser af fremmede Hjælpetropper, vide vi ikke i det Enkelte, men se kun af Skribenterne, at den regelmæssige Form og Inddeling saavidt muligt beholdtes.

For Ordenen og Sikkerheden i Leiren sørgedes ved Vagter (*stationes*, *custodiæ*, *excubiæ*, *vigiles*) ved Hovedkvarteret, Portene og de enkelte Afdelinger, der afløstes og inspiceredes (*circumibantur*), især om Natten efter dennes Inddeling i fire *vigiliæ* med Signaler ved hvers Begyndelse, givne med *bucina*; hertil kom *tessera*, Feltraabet, som gaves af Feltherren, igjennem Tribunerne meddeltes Afdelingerne og der gik fra Mand til Mand.[2] Hvilke Modifikationer der muligvis indtraadte, naar Hæren i længere Tid stod i en fast Leir (*castra stativa*, oftest *æstiva*, da Vinterkvartererne, *hiberna*, i Almindelighed toges i Byerne), berettes ikke.

Anm. (til § 1-6) Om Søkrigsvæsenet se nedenfor ved Kapitlets Slutning.

---

mere som Tiden uden Tvivl har frembragt mindre Afvigelser, endog førend de italiske Forbundnes Forsvinden borttog en Del af Grundlaget for Anordningen.

[1]) Denne Bemærkning af Polyb er, hvad den sidste Del angaar, tidligere misforstaaet og har givet Anledning til forkerte Fremstillinger.

[2]) *Tessera* betyder ogsaa enhver mundtlig til Afdelingerne uddelt Ordre, Liv. VII, 35; IX, 32. Iøvrigt henvises ogsaa om denne egentlig techniske Detail til Marquardt II S. 406 ff.

§ 7.

Hærvæsenet i Keisertiden i Almindelighed; Mandskabets Tilveiebringelse.

Hvad der allerede tildels havde udviklet sig fra Marius's og Sullas Dage og i Borgerkrigene, fremtræder i Keisertiden som færdigt og anerkjendt, en staaende Hær af faste, uafbrudt sig fornyende Troppeafdelinger af Soldater med lang Tjenestetid (*ἀθάνατοι*, Dio Cass. LII, 27). Den meget lange Tjenestetid fjernede paa den ene Side Soldaterne fra den borgerlige Befolkning og gjorde paa den anden Side dennes store Masse fremmed for al Vaabenfærd, idet ikke (som ved den nyere Konskription og almindelig Værnepligt) den større Del af Befolkningen rækkevis i kortere Tid indlemmedes i Hæren. Denne Hærs Organisation fastsattes med Benyttelse af de tidligere Indretninger som Grundlag i Hovedsagen af August (Hovedtrækkene hos Sveton *Aug.* 49; jfr. Dio *l. c.*), men forandredes efterhaanden i det Enkelte, især i flere Punkter under Hadrian, uden at dog de sparsomme og ubestemte Efterretninger gjøre det klart, hvorvidt han ved Siden af Tjenestevilkaarene ogsaa greb ind i Hærens Sammensætning og Afdelingernes Organisation. Efterat Dio Cassius LXIX, 9 har omtalt, hvorledes Hadrian paa sine stadige Reiser i Provindserne undersøgte Fæstninger og militære Anlæg, mønstrede Tropperne, skærpede Disciplin og Øvelser, slutter han med at sige, at Hadrian overhovedet øvede og ordnede hele Krigsmagten i Riget saaledes, at endnu i hans egen Tid de af Hadrian trufne Anordninger vare Lov for Hæren.[1]) I *Hist. Aug. Hadr.* 10 fremhæves Hadrians Omsorg for Disciplinen og tillige *ordinatio officiorum et impendiorum*, medens Aur. Vict. *Epit.* 14 lader ham ordne *officia publica et palatina nec non militiæ* i den Skikkelse, som siden bestod *paucis per Constantinum immutatis.* (Vegetius I, 8 nævner under Et *Augusti et Trajani et Hadriani constitutiones.*)[2])

---

1) *Συνελόντι τε εἰπεῖν, οὕτω καὶ τῷ ἔργῳ καὶ τοῖς παραγγέλμασι πᾶν τὸ στρατιωτικὸν δι' ὅλης τῆς ἀρχῆς ἤσκησε καὶ κατεκόσμησεν, ὥστε καὶ νῦν τὰ τότε ὑπ' αὐτοῦ ταχθέντα νόμον σφίσι τῆς στρατείας εἶναι.*

2) Med Hensyn til mange underordnede Enkeltheder, navnlig den hele Detail af Indskriftvidnesbyrd, henvises ved dette Afsnit en Gang for

Nye, men for største Delen udenfor vort Formaal liggende Indretninger opstode i de sidste Aarhundreder (fjerde og femte), hvor Optagelsen af barbariske Leietropper spiller en vigtig Rolle.

Den hele Hær var i Keisertiden udelukkende knyttet til Keiserens Person og kommanderedes af ham ifølge hans Imperatorstilling og almindelige prokonsulariske Myndighed som eneste selvstændige Feltherre (med egne *auspicia*) ved hans Legater (eller *præfecti*). Tilknytningen fandt sit Udtryk i den ved hver Regerings Begyndelse til ham aflagte og aarlig (Svet. *Galba* 16; Tac. *Hist.* I, 55) fornyede Ed (*in nomen*, *in verba imperatoris jurare*) og fremtraadte synlig ved Opstillingen af hans Billede imellem Fanerne i enhver Leir som Gjenstand for en Art Dyrkelse (Tac. *Hist.* I, 36. 55)[1]) og deres Anbringelse paa Fanerne selv (Tac. *Hist.* I, 41; IV, 62; paa *vexilla* det keiserlige Navn, Svet. *Vesp.* 6).

Hæren delte sig i den ældre Keisertid, da Forskjellen mellem *cives* og *peregrini* endnu bestod, efter denne Forskjel i den egentlige romerske Hær, omfattende Linieinfanteriet, Legionerne og Garden, samt Hovedstadstropperne, og i Tropper af Ikke-Borgere, *auxilia*, baade af Fodfolk og Rytteri.[2]) Efter Borgerrettens Udbredelse til hele Riget træder i Stedet herfor Inddelingen i Garden, Legionerne, det lette Fodfolk og Rytteriet. Hærens Mandskab tilveiebragtes dels ved Hvervning af Frivillige (*Dig.* XLIX, 16, 4 § 3) dels ved Udskrivning, hvis Regler i det Enkelte ikke kjendes (se ovenfor § 1).[3]) Italien eller visse Dele deraf

---

alle til Marquardt röm. Staatsverw. II S. 429 ff. I det Hele fremhæves i vor Fremstilling, hvad der tydelig tilhører første Aarhundrede og den første Del af det andet og knytter sig til Historikernes (Tacitus's Svetonius's og Dio Cassius's) Vidnesbyrd.

[1]) Som et grovt Indgreb i Keiserens Ret betragtedes det derfor efter Sejans Fald, at de fleste Legioner havde vist hans Billede samme Ære (Svet. *Tib.* 48). I en Indskrift fra Hadrians Tid (*C. I. L.* VIII, 2555) nævnes *tabularium principis cum imaginibus domus divinæ.*

[2]) Om nogle *cohortes civium Rom.* udenfor Legionerne og Hovedstadstropperne se § 8 c Anm.

[3]) Et nyt Navn for Udskrivningskommissærer, *dilectatores*, i sildige Indskrifter.

behandledes maaske efter Borgerrettens Almindeliggjørelse stundom med en vis Skaansel (Herod. II, 17. III, 7; se om Rom Kap. 7 § 10)[1]), ligesom enkelte Provindsers Beboere, navnlig Ægyptens, ikke medtoges som ubrugbare paa Grund af deres Væsen. Bestemmelser om Rekruternes Høide, forskjellig for Garden og Legionerne, og øvrige Legemsbeskaffenhed nævnes (Dosith. *Adr. sent.* § 2. Veget. I, 5: *probare milites*; Trajan [?] *in Plin. Ep.* X, 30 (39) o. s. v.). I det fjerde og femte Aarhundrede finde vi Stillingen af Rekruter paalagt Kommuner og Private (Godseiere, Senatorer o. s. v.), dog saaledes, at der kunde betales med Penge (*Cod. Theod.* VII, 13: *de tironibus* og XI, 18: *qui a præbitione tironum et equorum excusentur*). Godseierne stillede dem af deres *coloni*, medens disse ikke maatte melde sig selv som Frivillige (Veget. I, 7. *Cod. Just.* XI, 47, 18 og XII, 34, 3). Tjenestetiden, hvorom saavelsom om Afskedsgratifikationer August efter Dio Cass. LIV, 25 Aar 13 f. C. gav almindelige Bestemmelser, var i Legionerne en kort Tid under August 16 Aar (A. 36 havde han endogsaa afskediget Alle, der havde tjent 10 Aar, Dio Cass. XLIX, 14), men siden stedse 20 (Tac. *Ann.* I, 17 og 78. Dio Cass. LIV, 25. LV, 23. LVII, 4 og 6. *Dig.* XXVII, 1, 8 § 2. Suid. *v.* *Βετερανος*), i Garden 16 (Tac. og Dio *ll. cc.*), i Hjælpetropperne af Ikke-Borgere efter de i Indskrifter opbevarede Diplomer 25 Aar[2]). Overskridelsen af denne Tjenestetid, der ikke sjelden forekommer i Indskrifterne, synes at bero paa frivillig forlænget Kapitulation eller særlige Omstændigheder, især Vanskeligheden ved at tilveiebringe Veteranforsørgelsen.

§ 8.

De enkelte Hærafdelinger.

a. Legionerne. Hærens, navnlig Fodfolkets, Hovedbestanddel og Masse dannede Legionerne (Borgerlegionerne),

[1]) Hos Herodian, som citeres, findes dog intet Vidnesbyrd herom; thi Stedet II, 11, 3 handler om den italiske Civilbefolknings fredelige Liv, medens Armeerne stode i Provindserne og holdt Fjenderne fjernt fra Italien.

[2]) Diplomerne citerede hos Marquardt II S. 525 efter *C. I. L.* III.

nu faste, ved regelmæssig Rekrutering stadig fornyede Stammer med staaende Numre og Navne, forlagte i faste Garnisoner i de keiserlige Provindser, fornemmelig langs Rhinen, Donau og Euphrat, siden ogsaa i Britannien, enkelte i Spanien og Afrika[1]), i staaende Leire (*stativa*), der stundom voxede op til Byer (f. Ex. *castra vetera*, nu Xanten ved Wesel), og som paa mange andre Steder have efterladt talrige Levninger, betydelige og ubetydelige, f. Ex. de med Legionernes Tal mærkede Mursten. Kun undtagelsesvis fremkaldte enten Revolutioner og Borgerkrige som f. Ex. i Aarene 68—70 e. C. forbigaaende, eller Forsvarets Krav varige Forandringer i Legionernes Fordeling. Deres Historie, der indbefatter Garnisonsskifter, enkeltes Opløsning eller Undergang i Krigen o. s. v. og Dannelse af nogle nye, lader sig med Tac. *Ann.* IV, 5 og Dio Cass. LV, 24 som Udgangspunkter forfølge i det Enkelte ved Skribenternes Angivelser og især Indskrifterne.[2]) August efterlod sig 25 Legioner; siden finde vi i lang Tid 30, i det tredie Aarhundrede 33 (om det langt større Antal i det fjerde Aarhundrede se § 9 c Anm. 2). Besynderligt er det, at nogle Numre fattes i Rækken (17, 18, 19), medens andre ere dobbelte, ja tredobbelte, saa at Legionerne med disse Numre indbyrdes kun adskilles ved Tilnavnene (*legio III Augusta*, *legio III Cyrenaica*, *legio III Gallica*). Disse Tilnavne, der kun fattes eller i det Ringeste ikke nævnes ved et Par, ere hentede fra Keisere (*Augusta*) eller Guder (*Minervia*), fra Særegenheder og vunden Ære (*Gemina*, *Fulminatrix*, *Victrix*) eller Lande (*Italica*, *Gallica*).

I Legionerne tjente, saa længe Adskillelsen mellem Borgere og *peregrini* bestod, kun Borgere, i den ældre Tid med Udelukkelse af *libertini* (Svet. *Aug.* 25) undtagen i farlige eller revolutionære Tider (Svet. *l. c.* og Beretningerne om *legio classicorum* i Neros og Galbas Tid, se nedenfor).[3])

---

[1]) Under Septimius Severus findes en Legion i fast Leir paa Albanerbjerget (Henzen i *Ann. dell. inst.* 1867 p. 13 ff).

[2]) Omrids heraf og Henvisning til Samlingerne af den hele Detail i Specialskrifter hos Marquardt II S. 430.

[3]) Aldeles forkert har man deraf, at de hovmodige, alene i Italien udskrevne Prætorianere kaldte de germaniske Legioner *peregrinum et*

Legionen bestod af 5000—6000 Mand og var i det Hele organiseret som tidligere i 10 Kohorter. Hvorvidt den i senere Tid fremtrædende Fordobling af den første Kohorte (se nedenfor § 10) allerede fandt Sted i Hadrians Tid, er meget uvist. [1]) Legionerne fik i Keisertiden atter hver en liden Rytterafdeling (*equites legionum* hos Tacitus *Ann.* IV, 73. *Hist.* I, 57; efter Jos. *B. Jud.* III, 6, 2 for hver Legion 120; jfr. Tac. *Ann.* III, 42: *ala equitum, quæ conscripta Treveris militia disciplinaque nostra habebatur*, hvilke sidste Ord synes at antyde en Efterligning af Legionsrytteriets Indretning). Siden forøgedes dette Legionsrytteri, hvoraf dog i et vist Tidsrum (tredie Aarhundrede) Sporene tabe sig, saa at Vegetius II, 6 og 14 har 726 Ryttere ved en Legion, 132 ved første Kohorte og 66 ved hver af de øvrige.

Anm. De udtjente Legionsoldater (*veterani*) holdtes stundom i nogen Tid, førend de endelig afskedigedes og forsørgedes andensteds, samlede i de Legioners Leir, i hvilke de havde tjent, som en egen Afdeling under en egen Fane, *vexillum*, frie for alt Leirarbeide (Tac. *Ann.* I, 38); en saadan Afdeling hedder *vexillum veteranorum* (Tac. *Ann.* III, 21), og Veteranerne ere forsaavidt *vexillarii*; men Ordet *vexillum* (senere *vexillatio*) bruges i og for sig uden alt Hensyn til Tjenestetiden, om Detachementer og afsondrede Afdelinger af større Troppehelheder, og *vexillarii* om de

---

externum militem (Tac. *Hist.* II, 21), sluttet, at der ved Udskrivningen af Legionerne ikke holdtes paa Civitet. Omvendt handler Stedet hos Aristides (*'Εγκ. 'Ρώμης* I p. 217 Jepp.) slet ikke om Borgerret som en Følge af Optagelse i en Legion, men indeholder blot en oratorisk Skildring af den romerske Borgerrets Udbredelse, navnlig i den ældre Tid. Naar det berettes, at M. Antoninus (*Hist. Aug. M. Ant.* 21) bevæbnede Slaver under Navnet *voluntarii* efter Analogien af *volones* i den anden puniske Krig, indlemmedes disse Slaver dog neppe i Legionerne.

[1]) At der i en afrikansk Indskrift (*C. I. L.* III, 6178) forekommer langt flere Veteraner i første Kohorte end i hver af de øvrige, kan have sin Grund i andre Forhold, f. Ex. ældre, veltjente Soldaters Oprykning i den første, mere ansete Kohorte. Til at føre enten Fordoblingen eller Noget af, hvad dermed hænger sammen, endnu længere tilbage i Tiden, foreligger ikke mindste Grund.

enkelte saaledes detacherede Soldater (Tac. *Hist.* II, 24: *vexillum tertiæ decimæ legionis. Ann.* I, 38: *vexillarii discordium legionum* o. s. v.). Enkelte Gange opfordredes vel ogsaa fuldt afskedigede Veteraner til at tage Tjeneste (*revocare veteranos*, Tac. *Hist.* II, 82); men Noget, der svarer til *evocati* i Garden eller i Republikens Tid, forekommer ikke ved de keiserlige Legioner.

b. Garden, Hovedstadstropperne (*miles urbanus*, Tac. *Hist.* I, 5). I Analogi med de tidligere mindre Feltherreeskorter, som Antonius og Octavian betydelig havde udvidet (se § 2 d Anm. 1), dannede August og de følgende Keisere sig en varig Garde til Sikring af deres Person og Herredømme, der paa Grund af Udgangspunktet for dens Dannelse ikke ordnedes som Legion, men i enkelte Kohorter (*cohortes prætoriæ*, som Helhed ogsaa *prætorium*), under August og indtil Vespasian ni i Tallet (Tac. *Ann.* IV, 5; *C. I. L.* III p. 853) med en forbigaaende Forøgelse under Vitellius (Tac. *Hist.* II, 92) eller maaske tidligere (Indskrifter med 11te og 12te Kohorte samlede i Hermes XIV p. 33—34, af hvilke nogle synes at tilhøre Tiden før Vitellius), siden, uvist fra hvilken Tid, ti (Dio Cass. LV, 24); tiende Kohorte allerede i en Indskrift fra A. 112 (Orelli-Henzen 6862); i Dio Cassius's Tid hver paa 1000 Mand og hver kommanderet af en Tribun (*tribunus coh. I, II etc. prætoriæ* i Indskrifter), samtlige under *præfectus* (*præfecti*) *prætorio* (se Kap. 6 § 9). Med hver Kohorte var forbunden en *turma equitum*, hvilke Ryttere allerede nævnes hos Tacitus ved Augusts Død (*Ann.* I, 24: *magna pars prætoriani equitis*; jfr. *Ann.* XII, 56: *prætoriarum cohortium manipuli turmæque* ved Claudius's Tid. Svet. *Cal.* 45. *Claud.* 21). Disse *equites* nævnes ogsaa i Indskrifter, ligesom *ἵππαρχοι τῶν δορυφόρων* Dio Cass. LV, 10. I Augusts Tid laa 3 Kohorter i Rom, indkvarterede omkring i Staden, de øvrige omkring i Italien (Svet. *Aug.* 49); fra Tibers Tid af sammendroges de alle i en befæstet Leir med Kaserner, *castra prætoria*, nordost for Byen, hvor Ruinerne endnu findes, med Undtagelse af enkelte Detachementer, f. Ex. ved den keiserlige Villa i Alba (Tac. *Ann.* IV, 2. Svet. *Tib.* 37. Dio Cass. LVII, 19). En Kohorte havde daglig Vagt ved det keiserlige Palads

(Tac. *Ann.* XII, 69. *Hist.* I, 24. 29. Svet. *Otho* 6); i Felttogene deltoge Prætorianerne kun, naar Keiseren personlig traadte i Spidsen for Armeen (f. Ex. Otho ved Bedriacum). Prætorianerne begunstigedes ved en kortere Tjenestetid (se ovenfor) og høiere Sold, 2 Denarer daglig, men fik ikke frit Korn før under Nero (Tac. *Ann.* XV, 72. Svet. *Nero* 10).[1]) Senere Forandringer i Prætorianernes Sold og deres Privilegier (*γέρα καὶ ἀτέλειαι*) omtales hos Dio Cassius (LXXVIII, 12; Fastsættelse af Septimius Severus 28. 34. 36). Til den høiere Sold kom rigere og hyppigere Extragaver, *donativa*, end ved de øvrige Tropper (se nedenfor), for at vinde og bevare en Gunst, hvorpaa hyppig Erhvervelsen og Bevarelsen af Regeringen beroede. Prætoriankohorterne rekruteredes i den første Keisertid alene fra Italien og dette Lands af romersk Nationalitet mest gjennemtrængte Egne (Tac. *Ann.* IV, 5: fra Etrurien, Umbrien, *vetus Latium* og *coloniæ antiquitus Romanæ*)[2]), siden ogsaa fra Spanien, Macedonien (ↄ: de der fra Cæsar og August af anlagte romerske Kolonier) og Noricum (Dio Cass. LXXIV, 2), efter Septimius Severus, der paa en Gang opløste alle Kohorterne for at knække det nedarvede Overmod og derpaa oprettede dem paany, af Soldater, som tidligere havde tjent i Legioner eller *cohortes urbanæ* (Dio Cass. LXXIV, 1 og 2). Constantin den Store ophævede de til Rom knyttede Prætoriankohorter (Zos. II, 17. Aur. Vict. *Cæs.* 40 § 24; Lact. *de mort. persec.* 26); men andre Hustropper i Konstantinopel traadte i deres Sted. Til Prætoriankohorterne synes at

---

[1]) Dio Cassius (LIII, 11) siger, at Prætorianerne allerede under August fik det Dobbelte af Legionsoldaternes Sold, der den Gang kun var 10 *asses*, ikke en Denar. For at udjævne Modsigelsen har man opstillet kunstige Gjetninger. Dio kan have taget Hensyn til Kornet, eller feilet med at overføre en senere Tids Forhold paa tidligere.

[2]) Efter Vitellius's og Vespasians Seire optoges en Del af deres Legionsoldater i Garden; men de vitellianske fjernedes for største Delen efterhaanden (Tac. *Hist.* IV, 46). I *C. I. L.* VI, 2725 findes en Indskrift over en Mand fra Antium, der efter 10 Aars Tjeneste i den 16de Legion under Vitellius forflyttedes til Garden, tjente der i 8 Aar, siden blev *evocatus*, tjente som saadan i 23 Aar og var *architectus armamentarii imperatoris*.

have sluttet sig en Særafdeling af frivillige Veteraner, *evocati*, især tidligere Underofficerer, der hos Tacitus og Sveton oftere omtales som enkeltvis udsendte til betroede Hverv (Dio Cass. LV, 24. LXVIII, 5 under Caracalla; jfr. Indskr. *C. I. L.* VI, 2725. Orelli 6775).[1] Til *cohortes prætoriæ* hørte ogsaa et vist Antal *speculatores*, der dannede en egen Afdeling (*turma*, hvis *tesserarius* og *optio* nævnes Tac. *Hist.* I, 25) og brugtes dels som Livdrabanter (Svet. *Claud.* 35. Tac. *Hist.* II, 11) dels som Kurerer (f. Ex. Tac. *Hist.* II, 37; hos Grækerne, f. Ex. Plutarch, *πτεροφόροι* efter et Tegn paa deres Hverv), ogsaa ved Henrettelser (Sen. *de ira* I, 18).[2]

Af underordnet Betydning i militær Henseende var Hovedstadens Gendarmerikorps, de 3, siden 4 *cohortes urbanæ* under *præfectus urbis* hver med sin Tribun, i Dios Tid 6000 Mand (Dio Cass. LV, 24. Tac. *Ann.* IV, 5. *Hist.* III, 64). I Rang og Tjenestevilkaar stode disse Kohorter imellem Prætorianerne og Legionsoldaterne, og deres Menige, Centurioner og Tribuner forfremmedes, som Indskrifterne vise, i det Ringeste længere hen i Tiden, ikke sjelden til Prætoriankohorterne, ligesom ogsaa begge Arter oftest forenedes under en fælles Numerrække, naturligvis *urbanæ* nederst (saaledes, at den samme Kohorte stundom betegnes som *decima* eller *undecima* i hele Rækken eller som *prima urbana*).[3]

---

[1]) I Indskrifter findes ganske enkelte Exempler paa *evocati*, der tidligere blot have tjent i *cohortes urbanæ*.

[2]) Ogsaa ved Legionerne nævnes *speculatores* enkelte Gange i Indskrifterne, hvorimod det er tvivlsomt, om en særlig Klasse Soldater med dette Navn betegnes i *B. Afric.* 37 og *Hisp.* 13. Et andet Tillæg til Prætorianerne dannede en Afdeling (*numerus*, *centuriæ*) *statores*, *statores Augusti*, der blot forekomme i Indskrifter og hvis særlige Tjeneste er ubekjendt og uvigtig.

[3]) Da Indskrifterne vise, at en *cohors urbana* i det første Aarhundrede i lang Tid stod i Lugdunum i Gallien, uvist af hvilken Grund, men sandsynligvis af Hensyn til Stadens Vigtighed og Augusts gjentagne længere Ophold der, er det muligt, at disse Kohorter, denne medregnet, fra Begyndelsen af vare 4, hvilket Tal Dio har og som bekræftes af Indskrifterne, der endog indeholde Spor af 5 eller 6 i en vis Tid. Se om hele denne for os uvigtige Detail Marquardt II S. 465 ff.

Ikke blot uden militær Betydning men ogsaa lavere stillede i Anseelse var Hovedstadens Brand- og Natvægterkorps, de 7 *cohortes vigilum*, oprettede af August A. 6 f. C. (Dio Cass. LV, 26. Svet. *Aug.* 30. Strabo V, 235; hensat til en tidligere Tid af Appian *Civ.* V, 132), under *præfectus vigilum* og Tribuner, hver Kohorte omtrent paa 1000 Mand, udskrevne i den ældre Tid mest af Frigivne (Dio *l. l.*; Svet. *Aug.* 25), ofte af *Latini Juniani*, der ved 6 Aars Tjeneste vandt Borgerret (se Ulp. *fragm.* III, 5; Kap. 1 § 8).[1])

Anm. 1. Foruden Livvagten af romerske Borgere havde allerede August (efter Cæsars Exempel, Svet. *Jul.* 86) omgivet sig med et Antal Livdrabanter (*corporis custodes*) af fremmede Barbarer, der ansaaes for utilgængelige for romerske Frihedstanker eller Forførelser, først Calagurritaner fra Spanien, siden Germaner, hvilke han afskedigede efter Varus's Nederlag (Svet. *Aug.* 49). Men disse barbariske Drabanter optræde igjen under Tiber og de følgende Keisere (hos Sveton og Tacitus), dels Germaner af forskjellige Stammer, dels især Bataver (Svet. *Cal.* 43). Denne særegne Livvagt opløste og hjemsendte Galba (Svet. *Galba* 12, hvor den betegnes med Navnet *cohors Germanorum*). Fra Trajan af finde vi under Navnet *equites singulares* (*equites singulares Augusti*) en Garderytterafdeling under *præfectus prætorio*, udtagen af de forskjellige Rytterafdelinger (*alæ*) i Provindserne, altsaa *peregrini*, skjøndt Enkelte vare eller under Tjenesten bleve *cives* (Hygin. *de metat. castror.* § 23 og 30. Dio Cass. LV, 24: *ξένοι ἱππεῖς ἐπίλεκτοι*. Orelli *index* p. 141. Willmanns *index* p. 594; i Indskrifterne forekomme ogsaa *alæ* (I og II) *equitum singularium civium Romanorum* (smsteds.). Forholdet til de germaniske og andre barbariske Ryttere, som Caracalla brugte til Drabanter (Dio Cass. LXXVIII, 5 og 6; Herod. IV, 13, 6), og til de i det tredie Aarhundrede som en egen Soldaterafdeling i Rom forekommende *peregrini* (*castra peregrinorum*) er ubekjendt).[2])

---

[1]) Fortegnelser, *latercula*, over *cohortes vigilum*, i to meget omfattende Indskrifter, først udgivne af Kellermann, findes i *C. I. L.* VI.

[2]) Om *frumentarii* som særegen Afdeling se Kap. 6 § 10, 1ste Bind S. 486, og i Kap 12. De talrige Indskrifter, der bevare Mindet om alle Hovedstadstropperne, ere samlede i *C. I. L.* VI p. 651 ff.

c. *Auxilia*, *cohortes et alæ*. De i Republikens sidste Tid stærkt benyttede *auxilia provincialia* fik under Keiserne ligesom de romerske Legioner en bestemt Ordning som staaende Bestanddel af Hæren.[1]) Af de Provindsbefolkninger uden Borgerret, der ved krigerske Vaner og Troskab ansaaes for brugbare, udskreves (medens andre, som Ægypter, Afrikanere og Syrer, lodes ubenyttede eller høist benyttedes til aldeles lokal Tjeneste i Hjemmet) et stort Antal Afdelinger, dels af Fodfolk, *cohortes*, dels af Rytteri, *alæ*, og knyttedes under romerske Overofficerer til de enkelte Armeer (Vespasian modtager f. Ex. i Syrien foruden den tidligere Hær 2 *legiones*, 8 *alæ*, 10 *cohortes*, Svet. *Vesp.* 4) med forskjellig Bevæbning, men dog i det Hele, hvad Fodfolket angik, som lette Tropper (Tac. *Ann.* I, 51: *leves cohortes* = *auxiliariæ*. XII, 35 først, med gammeldags Udtryk, *ferentarius gravisque miles*, derefter *auxiliares* og *legionarii*), altsaa *funditores*, *sagittarii*, men dog, navnlig i det andet og tredie Aarhundrede, ogsaa *scutati*. Selv efterat Borgerretten var udbredt til en stor Del af de Befolkninger, af hvilke disse *cohortes* og *alæ* vare udskrevne, og endelig til alle, vedblev dog den særlige Udskrivning og disse særlige Afdelinger for en stor Del længe at bestaa, uden Tvivl fordi en Omordning af hele Legionssystemet var vanskelig, og fordi de særlige Afdelinger havde særlig Brugbarhed, og visse Befolkninger mere egnede sig for Tjenesten deri end i Legionerne.

Kohorterne vare af forskjellig Størrelse, *quingenariæ*, *milliariæ*, tildels *equitatæ*, med et Tillæg af Rytteri, i ubekjendt og vel ubestemt Forhold (ikke nævnt eller antydet hos Tacitus eller Sveton); de kommanderedes af en Tribun eller, længere hen i Tiden langt hyppigere (efter Indskrifterne), af en Præfekt. Ogsaa Rytterafdelingerne, *alæ*, der spillede en mere fremragende Rolle ved Siden af de lidet talrige Legionsryttere, vare af forskjellig Størrelse, *quinge-*

---

[1]) Hos Tacitus (*Ann.* IV, 46 og 47) have vi en interessant Skildring af de thrakiske Bjergfolks Uvillie mod at udskrives til romerske Kohorter og sendes til fjerne Garnisoner istedenfor, som tidligere, under egne Høvdinge at yde Hjælp i Nærheden af Hjemmet.

nariæ, milliariæ, stundom med sværere Rustning (*catafracti*), og kommanderedes af en Præfekt (stundom to, Svet. *Aug.* 38).

Disse *cohortes* og *alæ* benævnedes efter Provindser og Folk (*ala Gallorum et Pannoniorum catafractorum* Orelli 804, *cohors Thracum*), med tilføiet Tal, naar der var flere af samme Folk (*cohors I, II* indtil *VI Thracum*), med Tilnavne (især ved *alæ*) efter Mænd (*ala Frontoniana, Petrina, Siliana*, hvoraf *Siliani* hos Tacitus, hvilke Navne ikke kunne betegne Cheferne, da andre Officerer nævnes), eller Provindser, formodentlig paa Grund af dér havt Standkvarter (f. Ex. *cohors II Thracum Syriaca*) eller til Hæder (*victrix, Augusta*). De laa sædvanlig ikke i deres Hjemstavn, men i andre Provindser, stundom skiftende (Tac. *Hist.* I, 70: *ala Siliana* ved Po, tidligere i Afrika, og andre Exempler i Indskrifterne), som det synes, tildels knyttede til bestemte Legioner (Tac. *Hist.* I, 59: *octo Batavorum cohortes, quartæ decimæ legionis auxilia, tum discordia temporum a legione digressæ*, jfr. II, 66). Ved stundom at rekruteres paa Garnisonsstedet fik de blandede Elementer. (Om Indskriftdetaillen se Orelli-Henzen *index* p. 134 ff. Willmanns *index* p. 590 ff.)

Anm. Medens Legionerne i det Hele, saalænge Civitetsforskjellen varede, bestode af Borgere, Kohorterne (med Undtagelse af *miles urbanus*) af *peregrini*, forekomme dog nogle *cohortes civium Romanorum* i Provindshærene, dels (sjelden) med tydelig Betegnelse af fremmed Oprindelse, f. Ex. *cohors III Thracum civium Romanorum*, Willmanns 2867; *cohors I Pannoniorum et Dalmatarum equitata civium Romanorum*, Willmanns 1620, hvorved sandsynligvis maa tænkes paa en Meddelelse af Borgerretten til hele Afdelinger under Et som Belønning, saaledes som den antydes i et enkelt Exempel hos Tacitus (*Hist.* III, 47: *cæsa cohors, regium auxilium olim; mox donati civitate Romana .... desidiam licentiamque Græcorum retinebant*), og udstrakt til Alle, der efterhaanden optoges deri, medens ellers Borgerretten kun gaves til frivillige, under Fanerne blivende Veteraner af slige Kohorter (se *C. I. L.* III p. 906 ff.), dels uden saadan Antydning eller endog med Hentydning til italisk Oprindelse (*cohors civium Romanorum, cohors Italica, Acta apost.* 10, 1;

cohors I Italica civium Romanorum voluntariorum, Orelli 6709; *cohors XV vol. c. R.*, Orelli 3881, ogsaa blot *cohors XV vol.* 3586, 5154) med Numre (for *voluntarii*) indtil 32, ved hvilke vel maa tænkes paa en mere eller mindre frivillig Udskrivning i Italien paa en Tid, da dette Land forskaanedes med Hensyn til Udskrivningen til Legionerne, og siden ogsaa andensteds.[1])

§ 9.

Officerer, Sold, Tjenestevilkaar.

a. I den høiere Kommando foregik fra August af den Forandring, at hver Legion nu fik en fast Chef i en Legat (*legati legionum*, Tac. *Hist.* I, 7, i Modsætning til *legati Cæsaris pro prætore*; *legatus legionis primæ*, *Ann.* I, 44. IV, 73 o. s. v.), i de to første Aarhundreder altid en Senator, oftest en *prætorius* (Dio Cass. LII, 22; jfr. ovenfor Kap. 7 § 12 S. 92); undtagelsesvis kommanderede en yngre Mand *pro legato* (Tac. *Ann.* XV, 28). Fra Begyndelsen af det tredie Aarhundrede synes Legaternes Forhold til Hæren og de enkelte Legioner noget forandret (se ovenfor *l. c.*), og da Gallienus (se Kap. 2 § 13 1ste Bind S. 128) fjernede Senatorerne fra al Forbindelse med Hæren, maatte denne Klasse af Legater forsvinde, hvorfor vi senere (Veget. II, 9) finde Legionen kommanderet af en *præfectus*, *præfectus legionis*, maaske fremgaaet af en oprindelig ringere Post.[2]) Legionen havde nemlig fra Keisertidens Begyndelse af faaet en særegen Officer, *præfectus castrorum*, for Leirpolitiet og dermed forbundne Ingeniørarbeider samt andre Dele af den daglige indre Tjeneste, hvilken Officer (eller Ihænde-

---

[1]) Hos Tacitus (*Ann.* I, 8) synes *cohortes civium Romanorum* at maatte forstaaes om *cohortes urbanæ*, skjøndt derved opstaar en Afvigelse fra Svetons Angivelse (*Aug.* 101). Dog er det ikke utænkeligt, at der allerede ved Augusts Død bestod slige *cohortes Italicæ* og *voluntariæ*, og at den specielle Angivelse om *urbanæ* hos Tacitus er udfalden.

[2]) Indskrifterne ere alle samlede af Willmanns i *Eph. Epigraph.* I p. 81 ff.

haveren af en deraf fremgaaet Post) i Indskrifterne efter Septimius Severus blot betegnes med Navnet *præfectus legionis*. *Præfectus castrorum* synes oprindelig at have indtaget en Mellemstilling mellem Overofficererne og Centurionklassen, hvorfra der sædvanlig avanceredes til Præfektpladsen (Tac. *Ann.* I, 20. Orelli-Henzen *index* p. 146. Willmanns *index* p. 600. Veget. II, 10), men i den ældre Tid sjelden høiere. [1]) Det er ikke usandsynligt, at i det tredie Aarhundrede under Keiserens Mistillid til Mænd af Senatorstanden den egentlige Kommando af Legionen efterhaanden kan være gaaet over til denne oprindelig i Rangen lavere Officer, maaske i Førstningen under Skin af et særligt Vikariat for Overfeltherren. Betydningen af Navnet *præfectus legionis* er derfor i Indskrifterne fra en vis Tid noget usikker.

Iøvrigt vedblev Officersstillingen i de to første Aarhundreder i det Hele at være den samme som i Republikens Tid, navnlig beholdtes den strenge Adskillelse imellem Overofficerer og Kompagniofficerer og udprægedes ved Navnene *militia equestris* om den første Klasses Tjeneste (Vell. Pat. II, 111. Svet. *Aug.* 46. *Dig.* XXIX, 1, 43; *militiæ equestres* om de enkelte Pladser, Svet. *Claud.* 25. Plin. *Epist.* VII, 25; Indskriften hos Orelli 4552) og *militia caligata*, der omfattede baade Subalternofficererne (*Dig.* XXVII, 1, 10) og de Menige (*caligati*, *gregarii*). Overofficererne ansattes af Keiseren (Svet. *Aug.* 38. 46. *Claud.* 25); dog forekommer et Par Steder hos den yngre Plinius (*Epist.* III, 8

---

[1]) Enkelte Gange forekommer dog en *præfectus castrorum*, der iforveien har været Tribun (Svet. *Vesp.* 1: *Vespasius Pollio tribunus militum præfectusque castrorum*). At *præfectus castrorum* i Tiden før Domitian ikke var ansat ved en bestemt Legion, som siden (hvor han f. Ex. betegnes som *præfectus castrorum primæ legionis*), følger slet ikke deraf, at Benævnelsen efter en bestemt Legion tilfældigvis ikke forekommer hos Tacitus; det Modsatte fremgaar af Omtalen af flere *præfecti castrorum* ved en enkelt Hær (Vell. Pat. II, 112. Tac. *Hist.* II, 89). Den besynderlige Benævnelse hos Dio Cassius LXXVIII, 40 (ved Aar 218 e. C.) *ὁ τοῦ στρατοπέδου ἑκατόνταρχος* synes at maatte forstaaes om *præfectus castrorum* og indeholder ogsaa da en Antydning af Postens nære Forhold til Centurionstillingen.

og IV, 4), efter hvilke Andre undertiden udnævnte Tribuner. Rækkefølgen, i hvilken Posterne beklædtes, var ikke altid den samme, snart *tribunatus* (*præfectura*) *cohortis*, *præfectura alæ*, *tribunatus legionis* (Svet *Claud. l. c.*), snart *tribunatus* (*præfectura*) *cohortis*, *tribunatus legionis*, *præfectura alæ* (Stat. *Silv.* V, 1, 94 ff.), hvormed Indskrifterne mere stemme overens. Tribunatet ved *cohortes prætoriæ* stod under Legionstribunatet (Svet. *Claud.* 25 og Indskrifter). I disse Stillinger ansattes man sædvanlig tidlig uden foregaaende Tjeneste i lavere Grader (*auspicari militiam*, Svet. *Aug.* 38), Mænd af fornem Stand, især Senatorsønner, ikke synderlig over 20 Aar, før eller efter Vigintiviratet, men før Qvæsturen (se Anmærkningen ved Kap. 5 § 12).[1] Exempler paa Avancement fra Centurion (Primipilarstillingen) til Tribunatet ere sjeldne, som f. Ex. ved Cassius Chærea (Svet. *Cal.* 56. Dio Cass. LIX, 26. Sen. *de ira* II, 18, 3).[2] En særlig Plads imellem Overofficererne indtoge de saakaldte *tribuni laticlavii* med den senatoriske *latus clavus* (græsk *πλατύσημοι*), d. e. Senatorsønner med Udsigt til den fædrene Værdighed (se Kap. 2 § 12 S. 126. Svet. *Dom.* 10 og ofte i Indskrifterne).[3] Med den ovenfor berørte Fjernelse af alle Senatorer fra Armeen i det tredie Aarhundrede bortfaldt naturligvis denne Klasse, og overhovedet formindskedes vel Afstanden

---

[1]) Det Enkelte efter Borghesi hos Marquardt S. 356—57; jfr. Willmanns *index* p. 596 ff. Om Hadrian bemærkes det (*Hist. Aug. Hadr.* 10) særlig, at han ikke udnævnte nogen Tribun *nisi plena barba*.

[2]) Kun ved første Øiekast kan det synes paafaldende, at vi i det første Aarhundrede finde to *præfecti prætorio*, der havde været Centurioner, nemlig under Claudius Justus Catonius (Dio Cass. LX, 18. Sen. *Lud. de morte Claud.* 13), der under Tiber (Tac. *Ann.* I, 29) nævnes som *primus pilus*, og Plotius Firmus, der efter Galbas Død valgtes af Prætorianerne selv (*quondam e manipularibus*, Tac. *Hist.* I, 46). Det Sidste sker efter en Soldaterrevolution, og Stillingen som *præfectus prætorio* var i den første Tid en Tillidspost, men slet ingen høi Rangpost, ja en Post, der ikke betroedes nogen Mand af fornem Fødsel. Baade Plotius Firmus og Sophonius Tigellinus vare avancerede til *præfectura prætorii* fra den ligesaa ringe ansete Stilling som *præfectus vigilum*.

[3]) Betegnelsen *angusticlavius* forekommer kun Svet. *Otho* 10, fordi der ingen Anledning var til at fremhæve den almindelige Rang.

imellem Tribunerne og Centurionerne og den skarpe Grændse for Avancementet. I det Hele bliver fra denne Tid Tribunernes Stilling utydelig og selv deres Antal i hver Legion usikkert.

Anm. Claudius indførte efter Sveton (*Claud.* 25) en blot Titulærkrigstjeneste (*imaginariæ militiæ genus, quod vocatur supra numerum, quo absentes et titulo tenus fungerentur*). Herhid synes at høre det hos Plinius den Yngre (IV, 4) nævnte og hos Juvenal (VII, 88) antydede *tribunatus semestris*, som ogsaa nævnes i Indskrifter. Af anden Art ere de hos Vegetius og Ammianus Marcellinus i det fjerde Aarhundrede forekommende *tribuni vacantes*, d. e. virkelig tjenende, men overkomplette og udenfor de enkelte Hærafdelinger til Overbefalingens Raadighed staaende Tribuner (Veget. III, 17. Amm. Marc. især XXX, 8: *triginta quinque tribuni vacantes et numerorum rectores*, hvor Forskjellen fremtræder), analoge, hvad Funktionerne angaar, med den tidligere Keisertids *primipilares* (se under b).

Ogsaa Overofficererne fik i Keisertiden Sold, og en ikke ubetydelig (Juv. III, 132: *quantum in legione tribuni accipiunt.* Plin. *H. N.* XXXIV, 11: *tribunorum militarium salarium*). Efter en Indskrift fra det tredie Aarhundrede (Mommsen Berichte der sächsischen Ges. der Wiss. 1852 p. 240) var en Tribuns Sold dengang 250 *aurei*, men hertil maa føies de uden Tvivl betydelige Naturalydelser, *annonariæ species*, hvilke for en *legatus legionis* opregnes *Hist. Aug. Claud.* 14.

b. Centurionernes Stilling og Vilkaar vedblev ligeledes i det Hele at være uforandret, ligesom deres Ansættelsesmaade. Dog antydes det, at Centurioner stundom ikke udtoges af de Meniges Række, men ansattes umiddelbart (af Keiseren eller hans Betroede efter Ansøgning, Dio Cass. LII, 25: *οἱ ἀπ' ἀρχῆς ἑκατονταρχήσαντες*. Juv. Sat. XIV, 193. Svet. *de gramm.* 24).[1]) Centurionerne vedbleve at være fordelte 6 til hver Kohorte (*pilus prior* og *posterior*, *princeps prior* og *posterior*, *hastatus prior* og *posterior*, maaske de

---

[1]) Om Stat. *Silv.* V, 1, 94 se Forfatterens Kleine philolog. Schriften S. 589.

tre *priores* talte foran de tre *posteriores*), saaledes at der avanceredes fra de lavere Kohorter op til de høiere og den første [1]), hvis første Centurion som *primus pilus* indtog Ærespladsen, bevarede Legionens Ørn, som allerede i Republikens Tid (Val. Max. I, 6, 11. Tac. *Hist.* III, 22. Veget. II, 8), og havde noget gunstigere Soldvilkaar og Afskedsgratifikationer (Plin. *H. N.* XIV, 19. Svet. *Calig.* 44. *Dig.* XXXIV, 4, 23. Martial *Epigr.* I, 31, 3. Juv. XIV, 197). Men af Centurionstillingen udviklede sig i Keisertiden en ny Officersklasse, de saakaldte *primipilares*, d. e. de med en høiere Anseelse og Sold i Tjenesten beholdte Centurioner, der i kortere eller længere Tid havde havt Pladsen som *primi pili* (Tac. *Ann.* XIII, 36: *primipili honore perfuncti*; jfr. Udtrykket *consummare primum pilum*, Svet. *Cal.* 44; *consummatio primi pili*). Disse udenfor Legionerne som et eget Korps stillede (*in numero primipilarium*, Tac. *Ann.* II, 11), erfarne og prøvede Officerer brugtes, som en Række Steder hos Tacitus og Svetonius vise (Tac. *Ann.* II, 11. IV, 72. XIII, 36. XV, 12. *Hist.* I, 87. III, 6. IV, 15. Svet. *Calig.* 21), til Tillidshverv, Kommandantpladser, Befalingen over udsendte Afdelinger, Opmaalinger o. s. v. Pladsen medførte en vis Rang ogsaa udenfor Tjenesten (*primipilari patre natus*, Svet. *Calig.* 35. Tac. *Hist.* IV, 5. Orelli 6872: *primipilaris filia*), dog kun plebeisk (Svet. *Claud* 26: *excepto libertino quodam et altero primipilari*), og stundom en vis Velhavenhed (Svet. *Nero* 9), hvorfor *primipilares* ogsaa i Keisertiden, ligesom Centurionerne i Horats's Tid, spille en vis Rolle som Honoratiores i mindre Stæder og endogsaa hædres med Titlen som *patroni*, hvilket ikke faa Indskrifter vise (Orelli 784. 3836. 5837, 6749 o. s. v.; jfr. Fortællingen hos Sveton *Tib.* 37 om Almuen i Pollentia, der krævede Gladiatorskuespil efter en afdød Primipilar). [2])

---

[1]) Dette fremgaar af de i *Eph. Epigraph.* IV S. 226 ff. sammenstillede Indskrifter, men ikke at den første Kohorte fra Hadrian af eller endog tidligere kun havde 5 Centurioner, som Vegetius angiver.

[2]) En eiendommelig Opfatning af Primipilarernes Stilling og Velstand som udgaaet af en sær keiserlig Naade fremtræder i Caligulas Fordring paa en Arvedel eller et Legat for Keiseren i hver Primipilars

Under Centurionerne stode foruden *optiones* og *signiferi* en talrig Række, især af Indskrifterne (tildels ogsaa efter deres Trinfølge og Avancement) bekjendte, Underofficerer, *principales* (hos Vegetius og i Indskrifterne, skjøndt dette Navn maaske ogsaa indbefatter Centurionerne), Betjente og Oppassere, *beneficiarii* (*beneficiarius præsidis, tribuni, centurionis*), Skrivere og Furerer, *a commentariis, cornicularii*, Folk ved Korn- og Furagevæsenet, *frumentarii*, fremdeles Spillemænd, endelig Bademestre, *balneatores*, Læger, *medici*, med Sygehuse, *valetudinaria*, og Veterinærer. Hvad der af dette underordnede Personale tilhørte hver Troppeart og hver Tidsalder, er vanskeligt at afgjøre og lidet vigtigt.[1])

c. Da Hærafdelingerne vare blevne faste, og Soldaten i den lange Tjenestetid i det Hele maatte forblive ugift (Gaius I, 57: *quas primas post missionem uxores duxerint.* Dio Cass. LX, 24. Tac. *Ann.* XIV, 27), omend friere Forbindelser stundom tillodes (Dio Cass. *l. c.*) og naturligvis Leirene ikke manglede løse Kvinder[2]), maatte der udvikle sig et særeget Leir- og Garnisonsliv, der trods de forskjellige militære Øvelser let maatte udarte til dorsk Ensformighed og Lediggang. Dog søgte man ikke sjelden at benytte Soldaterne til større offentlige Arbeider, saasom Anlæg af Veie, Broer, Kanaler og deslige. Tacitus omtaler (*Ann.* XIII, 53) to Armékommandanter, af hvilke den ene ved sin Hær lod udføre en stor Dæmning for at hindre Rhinens Oversvømmelser, den anden en Kanal imellem Saone og Mosel; *Hist.* II, 67 omtales en Legion af Vitellius's Hær som brugt til Opførelse af Amphitheatre i Bononia og Cremona. Bekjendte ere Beretningerne om Keiser Probus's Anvendelse af Soldaterne til Udtørring af Sumpe og Anlæg af Vinbjerge. Om Soldens Forøgelse under Domitian er

---

(efter Dio endog Centurions) Testament, hvis det skulde være gyldigt (Svet. *Cal.* 38, Dio Cass. LIX, 15). Noget Særligt ved Arveretten efter Primipilaren antydes ogsaa *Fragm. Vat. jur. Rom.* § 278 og Quinct. VI, 3, 92.

[1]) Om alt det Enkelte henvises til Marquardt S. 527 ff. og 476 ff.

[2]) Efter Herod. III, 8, 5 tillod Septimius Severus Soldaterne *γυναιξὶ συνοικεῖν*.

talt i § 5; en senere Forhøielse under Septimius Severus antydes Herod. III, 8, 5. Til Solden kom de idelige og betydelige, men uregelmæssige *donativa*, omend mindre for Provindstropperne end for Prætorianerne, om hvilke vi have en Række adspredte Angivelser hos Skribenterne, der noksom vise, hvor ødelæggende de maatte være for Statskassen (se nedenfor Anm. 1). Allerede tidlig nævnes Soldaternes Sparepenge nedlagte *ad signa* (Svet. *Dom.* 7, hvor det siges, at Domitian forbød, at nogen Menig der maatte have indestaaende mere end 1000 Sestertier), og senere hos Vegetius (II, 20) omtales endog som en fra tidligere Tid stammende Indretning (*ab antiquis divinitus institutum*) en formelig Sparekasse med Afdelinger for hver Kohorte, hvori Halvdelen af *donativa* skulde indsættes. At ikke ganske faa Soldater i den lange Tjenestetid lagde sig noget tilbedste, vise ogsaa de særlige Retsbestemmelser om det paa denne Maade Erhvervede, *peculium castrense* (Digesttitlen XLIX, 17: *de castrensi peculio*).

Af stor Vigtighed i flere Retninger var den af August, i Forbindelse med Forlængelse af Tjenestetiden, indførte og ordnede regelmæssige Forsørgelse af de udtjente Soldater, der med den lange Tjenestetid, for Legionernes Vedkommende derhos i fjerne Grændseleire, vare blevne aldeles revne ud af deres tidligere Existents og Forhold. Betingelsen for Forsørgelsen var naturligvis god Tjeneste og hæderlig Afsked (*præmia missionis*, *honesta missio*, i Indskrifterne ofte *missus honesta missione*). Forsørgelsen var fastsat til en Pengesum, der udbetaltes af *ærarium militare*. Summen var forskjellig efter Troppearten og for alle Soldaterne til forskjellige Tider, under August (efter Dio Cass. LV, 23) for en Prætorianer 20,000 Sestertier, for en Legionar 12,000, men under Caligula betydelig nedsat (Svet. *Cal.* 44), atter noget forøget af Caracalla (Dio Cass. LXXVII, 24, Texten fordærvet). Hertil kom, naar de med disse Penge begyndte en borgerlig Næring, i det Ringeste i den senere Tid, visse Lettelser med Hensyn til Afgifter og borgerlige Tyngder (se *Dig.* XLIX, 18: *de veteranis*. *Cod. Theod.* VII, 20: *de veteranis*. *Cod. Just.* V, 65: *de excusationibus veteranorum*). Men istedenfor Penge gaves efter Sullas, Cæsars og

Triumvirernes Exempel ofte, ikke altid til Soldaternes Tilfredshed (Tac. *Ann.* I, 17)[1]), Agerland og Bolig, sædvanlig under Et for større Antal af samme Troppeafdeling, idet der anlagdes Militærkolonier, enten i bestaaende Byer, hvis barbariske Befolkning fordreves eller indlemmedes, eller fra ny af, hvilke Kolonier findes adspredte overalt langs Grændserne, stundom ogsaa i det Indre af Provindserne, (f. Ex. *Forum Julium*, det nuværende Fréjus i Sydfrankrig, betegnet som *colonia decumanorum* og senere *octavanorum*); stundom optoges Veteranerne fordelte i mindre Antal i gamle Kolonier, Prætorianerne fortrinsvis i italiske Byer, hvis Befolkning paa en betænkelig Maade aftog (Tac. *Ann.* XIV, 27).[2]) Forsørgelsesmaaden ved Kolonianlæg blev fra det tredie Aarhundrede stedse sjeldnere af den naturlige Grund, at man ikke havde eller ved Erobringer vandt Midler dertil. I det fjerde Aarhundrede forekommer intet Kolonianlæg, hvorimod andre Ageruddelinger endnu nævnes.[3]) Ved *peregrini*, saalænge de forekomme, omtales ikke udtrykkelig Forsørgelse ved Penge eller Agre, men vel, at der ved Afskedigelsen tilstodes dem Borgerret og som Borgere *connubium* med deres tidligere Hustruer med Tilbagevirkning paa de tidligere fødte Børn (stundom ogsaa for *cælibes connubium* for én Gang med *peregrinæ* efter Afskedigelsen), Goder, der vilde have havt liden Betydning uden Forsørgelse.

Ved Afskedigelsen og Forsørgelsen af et større Antal Veteraner udfærdigedes et offentligt Dokument derom (vel i Form af en Slags Lov) med tilføiet Fortegnelse over de

---

[1]) *Trahi diversas in terras, ubi per nomen agrorum uligines paludum vel inculta montium accipiant.*

[2]) Om hele Detaillen angaaende Forsørgelsen se Marquardt II S. 544 ff. og I S. 453 ff.

[3]) Endnu i en Forordning af Constantin fra A. 320 (*Cod. Theod.* VII. 20, 3) hedder det: *Veterani juxta nostrum præceptum vacantes terras accipiant, easque perpetuo habeant immunes; et ad emenda ruri necessaria pecuniæ in nummo viginti quinque millia follium consequantur, boum quoque par et frugum promiscuarum modios centum. Qui autem negotii gerendi habuerit voluntatem, huic centum follium summam immunem habere permittimus.*

enkelte Personer, der indbefattedes under Foranstaltningen, ordnede efter Troppedele, som i Sten eller Kobber offentlig opstilledes eller opsloges paa Capitolium eller andensteds; den enkelte Veteran fik en særegen Afskedstavle (*tabula missionis, diploma*, ofte sammensat som *diptychon*) som Bevis for hans Retsstilling. Af saadanne Fortegnelser og enkelte *tabulæ* er en Mængde Stykker fra forskjellige Tider lige ned til Diocletian funden i den nyere Tid (samlede i *C. I. L.* III, 2 pag. 843 ff.; jfr. Orelli-Henzen Kap. XIV § 6, Willmanns Appendix vol. II pag. 272 ff. Bruns pag. 196 ff.).

Anm. August, der tidligere i Aarene 43 og 42 i Forening med Antonius og Lepidus, 36 og 30 alene i Anledning af sine Seire efter den ældre Triumphskik og efter Cæsars nærmeste Exempel havde udbetalt uhyre Summer til sine Soldater (Angivelserne hos Dio Cassius XLVI, 47. XLVII, 42. XLIX, 14. LI, 17. Plut. *Ant.* 23. App. *Civ.* II, 102. IV, 120. V, 5), udsatte ved sit Testament meget betydelige Legater for samtlige Tropper, for hver Prætorianer 1000 Sestertier, for Soldater i *cohortes urbanæ* 500, for Legionarerne 300, hvilke Summer udbetaltes af Tiber ved hans Thronbestigelse (Tac. *Ann.* I, 8. Svet. *Aug.* 101. Dio Cass. LVI, 32. Sveton siger, *Tib.* 48, med det dobbelte Beløb). Det Samme gjentog sig ved Tibers Død og Caligulas Thronbestigelse, men siden, da Keiserne myrdedes eller styrtedes, udbetalte Efterfølgeren i sit eget Navn lignende Gratifikationer, der efterhaanden betragtedes som en Ret, størst til Prætorianerne, f. Ex. Claudius (Svet. *Claud.* 10: *promisit singulis quina dena sestertia*, om Prætorianerne; Jos. *Ant.* XIX, 4, 2, der ogsaa nævner de hos Sveton forbigaaede Legioner) og derefter Nero (Dio Cass. LXI, 3). Udeblivelsen af et saadant *donativum*, som ogsaa Galbas Venner i hans Navn havde lovet, men som han selv afslog („*legi a se militem, non emi*", Tac. *Hist.* I, 5), var en Hovedgrund til hans Fald, og ikke blot Otho, men selv den strengt økonomiske Vespasian maatte ad denne Vei kjøbe sig Soldaternes Gunst (Dio Cass. LXV, 22), skjøndt med et tarveligt Beløb (25 Denarer for hver). Senere indskrænkedes dette Donativ stundom blot til Prætorianerne, i det Ringeste nævnes de alene, men blev da desto større (L. Antoninus gav 5000 De-

narer, Pertinax 3000, Didius Julianus ved formelig Auktion og Overbydelse af sin Konkurrent 6250, Dio Cass. LXXIII, 1. 8. 11), og trods Gardens Omorganisation ved Septimius Severus kjøbte dog Caracalla baade de i Rom samlede Troppers Gunst og siden Provindsarmeernes ved store Summer (Herod. IV, 4, 7. 7, 4. Septimius Severus maatte tilfredsstille en særlig Prætension, grundet i en Fortolkning af Julius Cæsars Ord, Dio Cass. XLVI, 46). Men slige Gratifikationer enten til alle eller til nogle Tropper, først og fornemmelig da Prætorianerne, gaves ogsaa ved andre Anledninger i Keiserhuset: August gav en saadan A. 8 f. C. i Anledning af sin Dattersøn C. Cæsars første Deltagelse i Vaabenøvelser (Dio Cass LV, 6), Tiber efter Sejans Fald hver Prætorian 1000 Denarer, samt en mindre Gratifikation til de syriske Legioner, der mindre havde smigret Sejan (Svet. *Tib.* 48); Claudius udbetalte aarlig en Sum til Prætorianerne paa sin Regeringstiltrædelsesdag (Dio Cass. LX, 12), andre Keisere (f. Ex. Septimius Severus) ved det femte eller tiende Regeringsaar (*quinquennalia*, *decennalia imperii*, Dio Cass. LXXVI, 1. *Hist. Aug. Diadum.* 2); en anden Anledning til Donativer var Adoption eller Antagelse til Medregent (Dio Cass. LXXVIII, 34, hvor det sees, at der stundom lovedes Mere, end man strax kunde udbetale. Om Alexander Severus hedder det (*Hist. Aug.* 26) ubestemt: *donativum ter dedit*).

§ 10.

Yderligere Forandringer i Legionens Organisation. Den sidste Keisertids Hærvæsen.

Allerede tidlig, maaske allerede i det andet Aarhundrede, men vist og i større Omfang i det tredie og fjerde Aarhundrede indtræde Afvigelser fra det Overleverede i Legionernes Sammensætning, Kommandoforhold og Bevæbning, af hvilke Forandringer adskillige hos enkelte nyere Forfattere, idet de kombinere Vegetius's Tider og Indretninger sammenblandende Fremstilling med Efterretningerne i Arrians Skrift *ἔκταξις κατ' Ἀλανῶν*, der angaar en Krig under Hadrian, uden Tvivl føres for langt tilbage i Tiden. Herhid

hører Fordoblingen af den første Kohortes Mandskab i Forhold til de andre (Hygin. *de munit. castr.* 3: *cohors prima . . . . duplum numerum habet*). Medens Vegetius for sin egen Tid (den sidste Halvdel af fjerde Aarhundrede) fremstiller Legionen saaledes, at første Kohorte har 1105 Mand Fodfolk og 132 harniskklædte Ryttere (*loricati*), hver af de øvrige 555 Infanterister og 66 Ryttere, hele Legionen altsaa 6100 Mand Fodfolk og 726 Ryttere, hvilket Antal dog langtfra virkelig var tilstede (se II, 3), omtaler han derefter (II, 8) den forbigangne Tids Legion som bestaaende af en første Kohorte med 10 Centurier og Centurioner, men med en besynderlig Fordeling af Mandskabet under 5 Kompagniførere (*ordinarii*, *primus pilus* med 400 Mand, *primus hastatus* med 200, i Vegetius's egen Tid kaldet *ducenarius*, *princeps secundus* og *secundus hastatus* hver med 150 Mand, *triarius prior* med 100) og 9 andre Kohorter hver med 5 Centurioner, Angivelser, som det nu er umuligt at klare. I Vegetius's Legion ere 2 Tribuner, *tribunus major*, udnævnt umiddelbart af Keiseren *per epistolam*, og *tribunus minor*, om hvem det hedder: *pervenit ex labore.* Soldaterne ere nu bevæbnede med *lanceæ* og *spathæ* (lange Sværd) under nye Faner (*dracones*); Opstillingen er mere dyb og phalanxmæssig (hvorfra maa adskilles den af Alexander Severus foretagne Udskillelse af en Phalanx som en særlig Del af Armeen), o. s. v. Omdannelsen af hele Hærordningen (ikke blot Legionen) fremtræder stærkt i det fjerde Aarhundrede (fra Diocletian og Constantin af), uden at vi enten kunne angive Hovedtidspunktet for Omdannelsen eller den successive Overgang eller frembringe et tydeligt og bestemt Billede af den nye Organisation, der ogsaa falder udenfor dette Værks Opgave. Som Hovedtræk i den nye Ordning, der stod i Forbindelse med Rigets Deling i *præfecturæ*, kan mærkes den gjennemførte Adskillelse af den høiere Civil- og Militærtjeneste (den sidste omfattende *magistri militum*, *duces* o. s. v.; se Kap. 6 § 10), Legionernes overordentlig forøgede Tal (— *Notitia dignitatum* angiver 62 i Occidenten og 70 i Orienten —), men ringe Styrke (hos Zosimus V, 45 ere 5 Legioner = 6000 Mand), den derved forhøiede Betydning af de øvrige Troppedele (de hidtilværende *auxilia*, hvori efter Veget.

II, 3 Mandskabet foretrak at indtræde, fordi Tjenesten var lettere og kortere), Dannelsen af en ny Garde af tre Bestanddele, *scholares* (inddelte i *scholæ*) og de høiere stillede *domestici* og *protectores*, og navnlig i det fjerde og femte Aarhundrede Adskillelsen mellem den egentlige Liniearmé, *legiones palatinæ* og *comitatenses*, lagte i Garnison i Provindserne (Zos II, 32), og en paa en vis Maade militært organiseret Grændsebefolkning, *limitanei* og *ripariensis* eller *ripenses*. Hertil kommer, hvad der dog ikke fik nogen direkte Indvirkning paa den romerske Armés egen Organisation, den efterhaanden voxende Benyttelse af barbariske Leietropper, som tildels optoges og bosattes inde i Provindserne og da afgav Mandskab til de romerske Troppeafdelinger. Begyndelsen heraf gaar tilbage til M. Antoninus Philosophus (Dio Cass. LXXI, 11; *Hist. Aug. Claud.* 9: *factus miles barbarus et colonus e Gotho*).

§ 11.

Den romerske Sømagt.

Søkrigsvæsenet indtager hos Romerne med Undtagelse af to enkelte Tidsrum, i hvilke virkelige Søslag med Indflydelse paa Begivenhederne forefaldt under Kommando af Konsuler og andre Befalingsmænd af høieste Rang (den første puniske Krig og Octavians Kamp med Sex. Pompejus og derpaa med Antonius), en ganske underordnet Stilling, idet Flaader væsentlig kun gjøre Transport- og Krydsertjeneste, sædvanlig i Forbindelse med Armeerne og underordnede disse. [1])

Skibenes Indretning og Bevæbning og Kampmaaden var i det Hele laant fra Grækerne [2]); man brugte Roskibe, ved hvilke dog Aarerne understøttedes af Seil, store Galeier

---

[1]) Selv Pompejus's Krig imod Sørøverne var egentlig kun et omfattende Krydsertog mod en til aaben Kamp i større Masse uskikket Fjende, og Lucullus's Seir over Mithridats Flaade staar meget i Skygge for hans Bedrifter tillands.

[2]) Litteraturen for den hele, os uvedkommende, Søvæsenstechnik er angiven hos Marquardt II S. 478—79, til hvem ogsaa henvises med Hensyn til den øvrige Detail.

med Dæk (*constratæ*) og Vædder eller Snabel (*rostratæ*), Triremer (Trierer) og Qvadriremer, benævnte efter Aarerækkerne, i den første puniske Krigs Tid dog mere Qvinqveremer (Penterer), ved Siden deraf og senere overveiende lettere Skibe, *liburnæ* og *liburnicæ* (πεντηκόντοροι med to Rader Aarer), og andre. Kampen gik ud paa Beskadigelse og Boren i Sænk ved Paaseiling af de fjendtlige Skibe eller Entring, og i de hertil sigtende Manøvrer viste sig Sømandsskabet og Taktiken. Operationerne holdt sig til Kysterne eller muligst hurtig Overfart fra Land til Land; om længe at holde sig i aaben Sø var der ikke Tale. De romerske Flaader tilveiebragtes i Republikens Tid dels ved Skibe og Mandskab, som paa Forlangende stilledes af de Forbundne, der beboede Søstæder og drev Skibsfart, navnlig i Nedreitalien eller Sicilien (Liv. XXXVII, 11: *sociorum ex Italia naves*; enkelte Byer nævnes XXVI, 39. XXXIV, 8. XXXVI, 42. XLII, 48. Cic. *in Verr.* V, 17. 19. 20 om Neapolis, Tarent, Messana), dels ved en for os, selv under Hensyn til Skibenes Beskaffenhed, paafaldende hurtig Bygning paa egne Værfter, *navalia*, ved Rom (Liv. XXXVI, 2; jfr. XXII, 11), Ostia og maaske andensteds, snart under Ledelse af en Magistrat, Konsul eller Prætor (*prætor*, Liv. XXXVI, 2. 3), snart under Bestyrelse af særegne Kommissærer, *duumviri navales*, der siges første Gang valgte af Folket A. 311 (Liv. IX, 30). (Jfr. Beretningerne om den første Flaadebygning i den første puniske Krig, Polyb I, 20.) Naturligvis oplagdes Skibene efter endt Togt til Benyttelse, saalænge de kunde bruges og repareres (se Liv. XXXVI, 2), men om et varigt Tilsyn og Omhu for stedse at have et vist Antal Skibe færdige til Tjeneste høres Intet.

Den udrustede Flaade kommanderedes i den første puniske Krig flere Gange af Konsuler (f. Ex. C. Duillius og Lutatius Catulus), siden oftere af Prætorer som selvstændige Befalingsmænd (f. Ex. i den anden puniske Krig gjentagne Gange af T. Otacilius Crassus, i den sidste macedoniske Krig af Cn. Octavius, hvem der tilkjendtes *triumphus navalis* ved Siden af Æmilius Paulus's Triumph, Liv. XLV, 42), en enkelt Gang af de *duoviri*, der havde organiseret den (Liv. XL, 18), men ofte, idet den understøttende sluttede sig til

Landarmeen, af en Legat hos dennes Chef, som f. Ex. af L. Qvinctius Flamininus (Liv. XXXII, 16. 19 o. s. v.), Lælius hos Scipio den Yngre i Spanien, eller endogsaa, naar der var faa Skibe, blot af en Præfekt. (Pompejus's, Octavians og Agrippas Kommandoer falde under uregelmæssige politiske Tilstande.)

Flaadens Bemanding bestod ligesom hos Grækerne af to Klasser, *remiges* (*ἐρέται*), Rorkarle og Matroser, og *milites* (*ἐπιβάται*), Søsoldater (Liv. XXVI, 51: *remigium classicique milites*); Udtrykket *socii navales* bruges hos Livius dels synonymt med *remiges* (Liv. XXI, 61. XXII, 11. 31), dels om Matroser adskilte baade fra *remiges* og *milites* (XXXVII, 10), dels, som det synes, om Skibsmandskabet i det Hele (Liv. XXVI, 48. XLV, 42), ligesom *classiarii*. Til begge eller alle tre Arter af Tjenesten brugtes Frigivne, som *remiges* ogsaa løskjøbte Slaver (Liv. XXXVI, 2. XL, 18. Oros. IV, 7. Polyb VI, 19), som Soldater ogsaa *proletarii*; stundom stilledes Bemandingen delvis af Romere og Forbundne (Liv. XLII, 27. 31; ogsaa *ex Sicilia* XLIII, 12). Bemandingens Styrke angiver Polyb (I, 26) i den første puniske Krig for en Pentere til 300 Rorkarle og 120 Soldater. Som Befalingsmænd paa de enkelte Skibe nævner Livius *magistri navium*, Chefer (XXIX, 25 og XLIII, 8), der andensteds kaldes *præfecti navium* (XXI, 61; XXX, 10), og *gubernatores*, Skippere. Ved en *triumphus navalis* faa *socii navales* enkelt Lod, *gubernatores* det Dobbelte og *magistri navium* det Firdobbelte (Liv. XLV, 42).

I Keisertiden fra August af underholdtes to varige Flaader og Flaadestationer (*classes prætoriæ* i Indskrifterne, i den senere Tid med Tilnavne, som *pia*, *victrix* o. s. v.), den ene ved Misenum ved *mare Tyrrhenum*, den anden ved Ravenna ved *mare superum* (Hovedstederne om Indretningen Svet. *Aug.* 49. Tac. *Ann.* IV, 5), hver under en Præfekt af Ridderstanden (Plinius den Ældre ved Flaaden ved Misenum), undertiden en keiserlig Frigiven (Tac. *Ann.* XIV, 3. *Hist.* I, 87), undtagelsesvis én Præfekt for begge Flaader (Tac. *Hist.* II, 100; i Indskrifterne nævnes ogsaa et Par Gange en *subpræfectus*). Flaaden ved Misenum har efterladt sig et Minde dels i Bygningslevninger, dels i meget talrige Indskrifter, for det

Meste Gravindskrifter, Mommsen *I. R N.* p. 145—54). Efterhaanden oprettedes udenfor Italien flere mindre Flaadestationer, f. Ex. i *Gallia Narbonensis* ved *Forum Julium* (Fréjus), denne allerede under August (Tac. *Ann.* IV, 5), og i Britannien, ligesom der paa Rhinen og Donau dannedes smaa Eskadrer af Flodskibe til Transport, Bevogtning o. s. v., af ringe militær Betydning (Rhinflotillen dog medvirkende ved Drusus's og Germanicus's Foretagender). Organisationen af disse Flotiller er ikke videre bekjendt.

Ogsaa paa den keiserlige Flaade bestod Bemandingen, ved hvilken Adskillelsen mellem *remiges* og *milites* ikke bestemt fremtræder, dels af romerske Frigivne (Svet. *Aug.* 16), dels af *peregrini* af forskjellige Folkeslag (Tac. *Hist.* III, 12, skjøndt Fødsel i Pannonien og Dalmatien gjerne kunde være forbunden med romersk Borgerret; Indskrifterne, i hvilke nævnes *Afri*, *Alexandrini*, *Bessi*, *Cilices* og mange andre), som ved Afskedigelsen efter 25 Aars Tjeneste fik Borgerret (se *C. I. L.* III p. 844 ff. Diplom I, VIII, XIII etc.). Af Indskrifterne fremgaa tillige Mandskabets ringe Kaar (f. Ex. af Begravelse paa Andres Bekostning). Da derfor under Nero, Galba og Vespasian uregelmæssig to Legioner dannedes *e classiariis* (Svet. *Galba* 12. Tac. *Hist.* I, 6. 31. II, 69. III, 51[1]). Plut. *Galba* 15), fandtes deri nogle *peregrini*, som fik romersk Borgerret (*C. I. L. l. c.* Diplom IV, V, VI). Som Befalingsmænd paa Skibene og ved Flaadestationerne finde vi i Keisertiden *trierarchi* (*navarchi*) og *centuriones*, hvis Forhold ikke nærmere er bekjendt, og dernæst en Mængde Underofficerer fra *gubernatores* af nedefter.

S l u t n i n g s a n m æ r k n i n g. Til Keisertidens Forsvarsvæsen hører Anlæget af omfattende Forskandsninger til Sikring af visse, for barbariske Nationers Angreb særdeles

---

[1]) At der var to *legiones classicæ*, den ene, som det synes, udskreven af Vitellius, fremgaar af Sammenligningen af de to sidste Steder. Dio Cassius LV, 24 indeholder slet Intet om, hvorfra *legio I* og *II adjutrix* vare opstaaede. Hvorledes man er kommen til at tale om en i Spanien af Galba af Flaadesoldater udskreven Legion, er mig ubegribeligt.

udsatte Dele af Rigets Grændser. Saadanne Forskandsninger antydes allerede af Tacitus øst for Rhinen (*Ann.* I, 50), dog kun som Palissaderække (*limitem scindere*), men fremtræde senere som vidt udstrakte Volde af Jord og Murværk med Grave, der forbinde enkelte, med Kaserner og deslige forsynede Hovedskandser (*castella*). Paa denne Maade sikredes først i Hadrians og senere i Septimius Severus's Tid længere imod Nord Britannien mod de nordlige Barbarer (*Hist. Aug. Hadr.* 11. *Sept. Sev.* 18 og 22. Aur. Vict. *Epit.* 20. Eutr. VIII, 19. Oros. VII, 17. Euseb. *Chron.* Hele Befæstningens Retning imellem Firth of Forth og Clyde og dens Beskaffenhed lader sig endnu erkjende og paavise); i Germanien henføres Begyndelsen af større Anlæg af denne Art til Domitian (Front. *Strateg.* I, 3, 10: *limitibus per centum viginti millia passuum actis*), men de gjenoptoges af Hadrian (*Hist. Aug. Hadr.* 12: *stipitibus magnis in modum muralis sæpis funditus actis atque connexis barbaros separavit*, hvor altsaa atter især antydes Palissader og Germanien ikke specielt nævnes) og fortsattes paa den ovenfor antydede Maade af følgende Keisere, hvorom Historikerne Intet berette, men store Levninger vidne, der lade sig forfølge fra Regensburg mod Vest ind i Würtemberg og derfra i nordlig Retning til Main og videre til Lahn.[1])

Kapitel 11.

Den offentlige Gudsdyrkelse.

§ 1.

Forbemærkninger.

Allerede Begrændsningen af dette Kapitels Gjenstand er vanskelig, da paa den ene Side selve Gudelæren og Gudeforestillingerne danne en udenfor vor Opgave liggende

---

[1]) En Oversigt over Retningen og Levningerne af disse Befæstninger med Anførelse af den archæologisk-topagraphiske Litteratur har Hübner givet i „Deutsche Rundschau“ Aarg. V, 10 (Britannien) og Aarg. IV, 8 (Germanien).

Forudsætning for den paa en vis Anerkjendelse og Opfatning deraf hvilende offentlige Kultusindretning, som her skal skildres, og paa den anden Side de religiøse Forestillingers og Følelsers Fremtræden i Privatlivet kun vedkommer os, forsaavidt Staten traadte begrændsende og normerende til og den offentlige Kultus gav den private Religiøsitet Tilknytningspunkter uden paa nogen Maade at gaa ud paa Religionsundervisning eller paa Opbyggelse i dette Ords Betydning for os. Det hele Indhold fremtræder derved nærmest som et stort Apparat af Vedtægter og Ceremonier, knyttet til bærende og udførende Personligheder, medens Betydningen for Tanken og Livet træder tilbage. Men hertil kommer, at det Billede, der kan frembringes af de mangfoldige Enkeltheder, nødvendig maa blive mangelfuldt, uden Fylde og Anskuelighed, fordi den hele Overlevering, udgaaet fra en Tid, da Troen paa det religiøse Grundlag for Kultus var i høi Grad undergravet og svækket, og Forestillingerne utydelige og høilig blandede med fremmede, er svag, adspredt og tilfældig og ofte forvansket eller dog upaalidelig. De gamle præstelige Optegnelser og Anvisninger til Brug for Præstekollegiernes Medlemmer laa aldeles udenfor den senere udviklede Litteratur. I denne fremtræde Kultusindretningerne væsentlig leilighedsvis i Beretningen om historiske Begivenheder eller i enkelte politiske og offentlige Forhandlinger, f. Ex. Ciceros Taler, et og andet Træk i reflekterende Skrifter, der i deres Charakter staa den gamle romerske Religion aldeles fjernt, f. Ex. Ciceros philosophiske Skrifter (især *de deorum natura* og *de divinatione*), eller i Hentydninger hos en Digter (navnlig hos Vergil). Vistnok optog mod Republikens Slutning en med patriotisk Interesse forbunden antiqvarisk Forskning ogsaa denne Side af de romerske Skikke og Indretninger til Behandling, men den flittigste og af Eftertiden mest benyttede Lærde, Varro, var aldeles ukritisk og trods sin fædrelandske Interesse mangfoldigen hildet i fremmede græske Spekulationer og Forestillinger og fremfor Alt i meget vilkaarlig Etymologiseren. Hvad Varro og Andre (Verrius Flaccus), tildels ogsaa fornemme Præster f. Ex. Auguren Messalla og Pontifexen Maximus Servilianus havde samlet og meddelt,

deraf ere kun Brudstykker komne til os i adspredt Skikkelse (Festus), blandede med alskens senere og fremmede Forestillinger (Macrobius), tildels gjennem Mænd, for hvem det hele gamle Religionsvæsen var en Gjenstand for Afsky og derved for Forvanskning (de kristelige Kirkefædre, fornemmelig Tertullian, Arnobius og Augustinus). Til de grammatiske Forskere sluttede sig i Augusts Tid en Digter af let og legende Charakter med den frieste Indblanding af græske Sagn og Elementer i det Romerske (Ovid i *Fasti*). Enkelte nyere Skribenter have med mere eller mindre vilkaarlige Gjetninger søgt at raade Bod paa Overleveringens Huller.

De i Indskrifter opbevarede Minder om den romerske Gudstjeneste, navnlig de mest omfattende (*acta fratrum arvalium*), tilhøre en Tid, da hele den offentlige Kultus var nedsunken til et ganske tomt Ceremonivæsen.

Anm. 1. Nogle Nyere lægge særdeles Vægt paa en vis Klasse af Pontifikalbøger, *indigitamenta*, som dem, hvoraf Varro fornemmelig og umiddelbart skal have øst, men baade er Beskaffenheden af *indigitamenta* høist uklar [1]) og Beviset for Varros omfattende Brug deraf høist usikkert. [2]) Hvad der sammenstilles som hentet derfra, angaar aldeles ikke det Væsentlige af romersk Statskultus, men den senere Symbolik.

Anm. 2. Det romerske Religionsvæsens Forhold og Opløsning i Republikens sidste Tid viser sig just ogsaa deri, at, medens Livius's Beretning om de tidligere Aarhundreder har en rigelig Mængde Notitser om særlige religiøse Foranstaltninger i Anledning af Tildragelser og Forhold, der

---

[1]) Definition hos Serv. *ad Verg. Georg.* I, 21: *Nomina hæc numinum in indigitamentis inveniuntur, i. e. in libris pontificalibus, qui et nomina deorum et rationes ipsorum nominum continent, quæ etiam Varro dicit. Nam ut supra diximus, nomina numinibus ex officiis constat imposita, verbi causa ut ab occatione deus Occator dicatur, a sarritione deus Sarritor, a stercoratione Sterculinius, a satione Sator.* Servius kjendte visselig ikke selv *indigitamenta*, men vel Varros Etymologier. Navnet af *indigitare*, anraabe med bestemt Formular.

[2]) F. Ex. Inddelingen af Guderne i forskjellige Klasser er øiensynlig Varros egne Indfald og Grublerier.

satte Sindene i Bevægelse, forsvinder næsten al slig Omtale i den senere Tid, f. Ex. hos Cicero (jfr. Liv. XLIII, 13 om de ophørte Beretninger om *prodigia*). Kun de faststaaende Skikke forplantedes, og Pragt og Lege forøgedes. Skildringen kommer derved til at svæve imellem den ældre, af Troen baarne Kultus og den senere Tomhed og Forfængelighed.

§ 2.

Den offentlige Gudsdyrkelses religiøse Forudsætning og Grundlag.

Den ydre Kultus, *sacra et cærimoniæ*, bæres af Folkets og Individernes Følelse af Afhængighed af Guddommen, *religio* (opløst i enkelte Forestillinger og Vedtægter, *religiones*). Det romerske Folk betegnes (Polyb VI, 56) som oprindelig et strengt religiøst, Guderne med Frygt og Ærbødighed underdanigt Folk. Uagtet den romerske Religion og Mythologi, der i det Hele maa betragtes som fælles for den latinske Stamme, hvad de første og almindelige Gudeforestillingers Udspring angaar, var fremgaaet af samme Kilde som den græske Polytheisme, nemlig Sindets Trangs Møden med Naturlivets og Naturkræfternes Ytringer og deres Indtryk, saaledes som dette gjorde sig gjældende under den ariske Folkeslægts tidligste Samliv, havde den dog udviklet sig i en særegen Retning, bestemt ved de italiske Folks fælles Skjæbner og Latinernes særegne ældste Tilstand og Historie, og hos Romerne eiendommelig forbunden med det praktiske og politiske Liv. Den adskiller sig fra den græske Mythologi ved den hele Skikkelse og Belysning, hvori den lader Guderne fremtræde; den savner den rige anthropomorphiserende Udvikling, hvorved Grækernes livlige Opfatning fra Begyndelsen af og siden, under den poetiske og kunstneriske Behandling, mere og mere havde omskabt Gudeforestillingerne og deres Symboler til Billedet af et rigt og idealiseret Gudesamliv med dets Historie, dets indbyrdes og i Natur- og Menneskelivet overgribende Lidenskaber, Handlinger og Kampe, selv om de romerske Sagn oprindelig havde nogle flere Elementer af denne Art end dem, der ere opbevarede. I Modsætning til Grækernes stærkt

individualiserende, frie Udmaling af Guderne, der stundom ei engang skyede uhyggelige Billeder (en Modsætning, som fremhæves af Dionys. H. II, 18. 19 og Andre), fremtræde de høiere romerske Guder i en alvorligere, dunklere, mere tilbagetrukken, om man vil, sædeligere, mere abstrakt og paa individuelt Liv fattigere Skikkelse; der er ingen Olymp. Men som i al Polytheisme fremtræde de romerske Guder med en meget forskjellig Grad af udpræget Personlighed. Ved Siden af en Kreds af handlende og i forskjellige Henseender Livet beherskende høiere Guder (Juppiter, Juno o. s. v.) staa paa den ene Side utydelige Symboler for almindelige Naturkræfter og Indflydelser paa Livets Gang og for derved fremkaldte Tilstande (Bona Dea, Fauna, Ops, Fatua, Mania, Janus, Saturnus) og Personifikationer af Statssamfundet selv som stillet under guddommelig Beskyttelse (Vesta), paa den anden Side en Mangfoldighed af underordnede Repræsentanter for den guddommelige Beskyttelse og Bistand, enten mere almindelige for Hjemmet og Individerne (*Penates publici et privati*, *Lares*, *Genii*) eller mere individualiserede for enkelte, navnlig hos et agerdyrkende Folk vigtige, Naturytringer (Flora, Pomona, Pales, Silvanus, Janus). Hertil slutter sig endelig en Række Guddomsbegrebet meget svagt bevarende Personifikationer af og Skytsguder for menneskelige Handlinger og Livsoptrin eller Erhvervsvirksomheder, især landlige (de efter Varro hos Kirkefædrene og andre opregnede *dii certi*, f. Ex. Parca, Lucina, Nixi, Egeria, Prosa, Postvorta, o. s. v. – Seja, Semonia, Lactans, Lacturnus, Matura, Runcina, Stercutius — Vervactor, Reparator, Insitor o. s. v. — for Husdyr Epona, Bubona), hvilke uden Tvivl selv i den religiøse Folketro og Overtro have spillet en saare ubetydelig Rolle og for os ere døde Navne. En særlig Klasse uden al egentlig religiøs Betydning danne de ved historiske Begivenheder fremkaldte og til monumentale Templer knyttede Personifikationer af og Navne paa Livsmagter, aandelige og sædelige Egenskaber o. s. v., ja af enkelte historiske Begivenheder (Bonus Eventus, Virtus, Honos, Fides, Mens, Concordia — Febris, Ajus Locutius), hvortil i det Høieste knyttede sig Forestillingen om en særlig enkelt Ytring af Guddomsmagten i Alminde-

lighed.[1]) Den oprindelige romerske Kreds af Gudeforestillinger udvidede sig ved Berøring med andre Folk ifølge Polytheismens Villighed dels til i fremmede Guder at søge og gjenfinde sine egne, dels til stundom at anerkjende og optage nye, hidtil ikke kjendte Guder, og dette skete navnlig i Forhold til Grækerne.[2]) Dels bleve nemlig de af samme eller dog en nær beslægtet Grundforestilling udsprungne græske Guder ligefrem sammenstillede og sammensmeltede med de mere eller mindre tilsvarende romerske (Zeus = Juppiter, Here = Juno, Athene = Minerva, Poseidon = Neptunus, Ares = Mars o. s. v.), hvorved da ogsaa for de dannede og med Litteraturen sig sysselsættende Romere de rige og brogede græske Sagn knyttedes, saa vidt muligt, til de romerske Navne, uden enten at berøre den romerske Kultus eller at gaa over i Folkebevidstheden (man se, hvorledes Cicero *in Verr.* I, 18 og IV, 48 omtaler de græske Sagn om Apollos Fødsel paa Delos og om Demeter og Persephone). Stundom bleve herved de romerske Forestillinger temmelig voldsomt og tilfældigt knyttede til og fordelte paa de græske, som de i deres ægte romerske Skikkelse temmelig fordunklede Liber og Libera til den i sit egentlig bakkhiske Væsen Romerne fremmede Dionysos og Persephone. Paa den anden Side optoges og indlemmedes enkelte græske Guder og Kulter fra de italisk-græske Stæder eller det egentlige Grækenland med Bevidsthed som nye og fik en bestemt særegen Plads i den romerske Kultus, hvad der navnlig gjælder om Apollo med de sibyllinske Bøger og *ludi Apollinares*, den særlige græske Kultus for Ceres (Demeter) og om Æsculapius, hvorved ogsaa kan erindres den

---

[1]) Herhen høre ogsaa Templerne for *Fortuna* under forskjellige Tilnavne efter Anledningen, som *Virilis*, *Muliebris*, *Equestris*, *Primigenia* og det besynderlige *Hujusce diei* (Cic. *de leg.* II, 11. Plin. *H. N.* XXXIV, 54. Plut. *Mar.* 26) og ligesaa *Sacellum Pudicitiæ patriciæ in foro boario* og *ara Pudicitiæ plebejæ* (Liv. X, 23).

[2]) Af Optagelse af etruskiske Gudeforestillinger, hvis Beskaffenhed i det Hele er os saare lidet bekjendt, er der udenfor Anerkjendelsen og Benyttelsen af den særlige etruskiske Spaadomskunst intet tydeligt eller sikkert Spor.

tidlige Anerkjendelse og Benyttelse af det delphiske Orakel (Tarqvinius Superbus, Camillus). Til denne Optagelse fra Grækenland sluttede sig et forasiatisk Element, den fra Pessinus i Phrygien hentede Dyrkelse af Magna Mater, hvilken Gudinde i Forestillingen sammensmeltedes med og tildels fordunklede den gamle Bona Dea, vel ogsaa Ops. Fra hvad der saaledes i en ældre Tid havde fundet en bestemt Optagelse og Anerkjendelse adskiller sig tydeligt, hvad der i Republikens sidste og Keiserdømmets første Tid fra Forasien og Ægypten (*Isis* og *Serapis*) tildels baaret af fremmede Indvandrere ad privat Vei udbredte sig og fik en vis Indgang især hos den lavere Befolkning i Hovedstaden eller andre Dele af Italien, og endnu mere, hvad der senere af overtroiske og mystiske Forestillinger trængte sig ind fra Syrien og i en ganske kort Tid af det 3die Aarhundrede (Elagabal) endog spillede en Rolle ved Keiserhoffet. Fra Romerstatens Standpunkt var alt Sligt, især i Republikens og den ældre Keisertid, en mere eller mindre tolereret *peregrina religio* eller, forsaavidt det stødte an imod Romernes sædelige Forestillinger eller Maade at sætte sig i Forbindelse med Guderne paa eller søgte at trænge sig ind i den romerske Kultus, *superstitio*, der stundom som sædelig eller politisk farlig søgtes fjernet (se nedenfor), en Stilling, som da ogsaa først Jødedommen og siden Christendommen indtog (se § 17).

Medens de rige og skjønne græske Sagn overførtes paa de romerske Guder og uden Tvivl ikke bidrog lidet til at trænge de fattigere romerske Sagn og Forestillinger tilbage i Bevidstheden og Erindringen, virkede den hos Grækerne længst gjennemførte philosophisk-rationalistiske Kritik af Mytherne og Skepticismus ligeoverfor den gamle Religion ogsaa hos de Romere, der bleve mere eller mindre bekjendte med græsk Litteratur og Væsen, som et opløsende Element ved Siden af den i enhver Polytheisme boende indre Svaghed ligeoverfor en med større Verdenskundskab forbunden Forstandsudvikling. Saaledes kæmpede da i Republikens sidste Aarhundrede selv hos dem, der beklædte høie Præsteskaber, en ren Vantro (Vantro i Forhold til den positive romerske Religion) stundom paa en besynderlig

Maade med Bestræbelsen for at yde de overleverede Former og Sagn en vis Anerkjendelse for et oprindeligt, til en vis Grad sandt Indhold og at bevare deres Indflydelse paa Massen som et konservativt politisk Middel (se f. Ex. Cicero *de nat. deor.* III, 2. *de leg.* II, 13. *de div.* II, 35, for ikke at tale om oratorisk oppustede Udtalelser, som f. Ex. *de har. resp.* 9; jfr. Pontifex Scævolas Ytringer hos Augustinus *de civ. d.* IV, 27).[1]) Paa samme Tid bleve de religiøse Skikke og Sagn efterhaanden Gjenstand for en livlig grammatisk-antiqvarisk med synkretistiske Philosophemer og nogen mystisk Overtro blandet Forskning (Varro, Nigidius Figulus o. s. v.).

Der gaves hos Romerne ingen i den ældre Tid anerkjendt officiel Inddeling af Guderne efter deres Rang og Stilling i Kultus, og hvad der anføres af herhid hørende Navne (*dii consentes, dii selecti, dii certi*), fremtræder ikke bestemt og konseqvent, men hentyder meget mere til senere Lærdes usikre Sammenstillinger og Forklaringer.[2]) En vis Vægt har dog Sammentræffet af de tolv Guder, der hos Livius XXII, 10 nævnes som hædrede ved et *lectisternium*, med de samme Navne i to hos Appulejus (*de deo Socrat.* 225 Bip.) og Mart. Capella (I p. 15 *G.*) opbevarede Vers af Ennius og med den Efterretning hos Varro (*R. R.* I, 1, 4), at der ved *forum* stod forgyldte Billeder af 6 mandlige og lige saa mange kvindelige Guder, et Sammentræf, der bidrager til at fremhæve disse 12 som fortrinlige Bærere af den offentlige Kultus og som de i bestemtest Personlighed fremtrædende Guder.[3]) Som Midtpunkt for den romerske Gudeverden fremtræde dog endnu mere de 3 paa Capitolium thronende Guder og imellem dem atter *Juppiter optimus*

---

[1]) Liv. X, 40: *juvenis ante doctrinam deos spernentem natus.*

[2]) Meget gammel var uden Tvivl Modsætningen mellem *dii novensiles* eller snarere *novensides* og *indigetes* (Liv. VIII, 9 i Devotionsformlen o. s. v.), der synes at hentyde til Modsætningen af oprindelige og optagne Guder. (De øvrige Citater hos Marquardt Staatsverw. III S. 36.)

[3]) Om en Kreds af 12 Guder hos andre italiske Folk, Sabiner, Samniter, Etrusker, se Marquardt Staatsverw. III S. 24.

maximus (Juppiter og Juno ogsaa stærkt i Latium; mindre Minerva); til dem slutte sig Mars og Qvirinus med særlige *flamines* (Mars ogsaa med *Salii*) og, skjøndt senere optagen, Apollo; ved Siden af disse indtog Diana baade i Latium og Rom en betydelig Plads (*D. Nemorensis*, *Aventina* og *Aventinensis*).

Den romersk-latinske Religion, der ikke samlede sig til en almindelig dogmatisk og ethisk Lære om Guddommen, men hvilede i og paa de enkelte Gudeforestillinger og hængte nøie sammen med Hjemmet og de hjemlige Lokaliteter, til hvilke de enkelte Sagn og hellige Skikke vare knyttede, forplantedes i denne løse Skikkelse stykkevis med de romerske og latinske Kolonier over Italien og forbandt sig i Municipierne i Mellem- og Nedreitalien af beslægtet Stamme let med de paa hvert Sted oprindelige Forestillinger, medens paa andre Steder, navnlig i Etrurien, det Hjemlige og Oprindelige maatte vige, uden at vel den romerske, allerede i Hjemmet svækkede, Religion der slog nogen kraftig Rod. Paa et endnu svagere Grundlag af Tro hvilede og uden Tvivl mere adspredt fremtraadte den romerske Kultus i lokale Efterligninger i de vestlige Provindser, hvor ved Siden af den de oprindelige Nationalkulter (f. Ex. i Gallien den druidiske, i en Del af Afrika den puniske), omend ignorerede eller endog forfulgte af den romerske Stat, længe vedbleve at føre et vist Liv; i de græske og østlige Provindser fik det egentlige romerske Religionsvæsen aldrig Indgang.

§ 3.

Den romerske Kultus i Almindelighed, dens Bestanddele og Forhold til Statsmyndighederne.[1])

Til den her i almindelige Træk charakteriserede Gudeverden knytter sig den romerske *religio*, den religiøse

[1]) Kun en ganske almindelig Charakteristik af den romerske Kultus som Gjenstand for offentlig Anordning og Tilsyn og for Præsternes Virksomhed hører herhid, medens den hele, destoværre intet saare anskueligt Billede givende Detail ligger udenfor vort Formaal. Se derom Marquardt röm. Staatsverw. III.

Afhængighedsfølelse, og *pietas*, Fromhed og Gudsfrygt, den offentlige og private. Denne *pietas* fremtræder, sammenlignet med den græske, især den ioniske Religion og Kultus, som en noget sky Ærefrygt for de fjerne, strenge, i deres Fordringer og Beslutninger stundom noget vilkaarlige Guder, en Ærefrygt, der dog ikke i samme Form omfatter de speciellere og nærmere staaende Skytsguder og derfor ikke udelukker glade og muntre Folkefester til Ære for dem, ligesom Pragtfester for de høiere. Vel er et efter romerske Forestillinger sædeligt og rent Liv Guderne behageligt og i det Hele Forudsætning for deres Gunst; men denne betinges dog og vindes særlig ved Opmærksomhed og Dyrkelse, ved Hæder og Gaver og ved en i det Ydre nøiagtig Opfyldelse af Bud og Forskrifter, hvorved der bliver Plads for en vis Kløgt og Fiffighed i at efterkomme den ligesom kontraktmæssige Forpligtelse ligeoverfor Guderne paa den letteste Maade og indtil en vis Grad at overliste Guden og omgaa Forskriftens væsentlige Betydning, som f. Ex. ved Devotionen efter Livius's Skildring VIII, 9 og 10. Den romerske Feltherre kan devovere Fjendens Hær og fra sin Side, *quem velit ex legione Romana civem*, og, hvis denne Borger ikke falder, nedgraves et Billede af en vis Størrelse og der sker Soning, *piaculum*, med et Offerdyr. [1]) Den almindelige *religio* udfolder sig i en Mængde enkelte *religiones*, religiøse Bestemmelser og Forpligtelser, og en overordentlig omfattende og smaalig detailleret Række *sacra*, religiøse Ting, Indstiftelser og gudstjenstlige Handlinger, Ofre og *cærimoniæ*, hellige Handlinger og Vedtægter (*cærimonia*: hellig Ærbødighed og Omhu), hvortil slutter sig religiøs Sank-

[1]) Charakteristisk baade for den polytheistiske Opløsning endog af den enkelte Gud ligesom i en Flerhed af Væsener knyttede til særlige Steder (hvortil Analogier findes i den katholske Maria- og Helgendyrkelse) og for Forestillingen om Maaden at vinde Gudernes Gunst er den kun i meget gammel Tid omtalte *evocatio* af en beleiret fremmed Bys Guder ved Løfter om Æresbevisninger og Templer hos Romerne (se Liv. V, 21 om Veji, navnlig *Juno Vejentana*, der faar Tempel i Rom, Kap. 22. Plin. *H. N.* XXVIII, 18; Macrob. *Sat.* III, 9, ogsaa om det hemmelige Navn, hvormed Byerne af Hensyn hertil betegnedes).

tion af Forhold og Former i det borgerlige og sædelige Liv (*jura manium, justa, feriæ, dies fasti* o. s. v.). Den hele Anordning af alt dette, der har en retslig Side, *jus pontificium*, henføres efter den romerske Vis, at give enhver Række af Institutioner en enkelt personlig Grunder, til Kong Numa (Liv. I, 19 ff.; jfr. IV, 4: *pontifices, augures Romulo regnante nulli erant.* Cic. *de rep.* II, 14. Florus I, 3. Dionys. H. II, 63 ff.; jfr. III, 36 om Fornyelse ved Ancus Marcius; Plut. *Numa* og utallige adspredte Ytringer hos Skribenterne), medens nogle Enkeltheder henføres til Romulus eller Andre. En særlig Opfordring til Henvendelse til Guderne og til at søge deres Gunst og afvende deres Vrede indeholdtes i paafaldende, fra Naturens sædvanlige Gang og Former afvigende Naturoptrin eller Naturfrembringelser, der betragtes som Tegn paa Gudernes Stemning eller forestaaende Tildragelser, *prodigia*, *portenta*, *ostenta*, og kræve særlig sonende Foranstaltning, *procuratio* (*expiatio*: Udsoning af det Syndige), idet en ængstelig og smaalig Overtro forbinder sig med en vis Kløgt og Tillid til ydre Midler.[1]) Hermed hænge sammen de Løfter (*vota*), hvorved Staten, tildels med udtrykkelig Bemyndigelse af Folket (Liv. XXII, 10) og høitidelig Deltagelse af dette (Liv. XLI, 21: *Q. Marcio Philippo verba præeunte populus in foro votum concepit*), enten ifølge *prodigia* eller uden dem, i farlige Tider og ved Begyndelsen af store Foretagender ligeoverfor Guderne forpligtedes til særlige Ydelser af Ofre, Fester og Gaver (Templer o. desl.), Ydelser, der da efter Betingelsens Indtrædelse skete *ex voto*. Men Guddommen har tillige betroet Folket (oprindelig Patricierne) en særegen Kunst til forud at prøve og udfinde Gudernes Stemning med Hensyn til paatænkte offentlige Handlingers, Foranstaltningers og Foretagenders Tilstede-

---

[1]) At heller ikke Aabenbarelser af Guderne i Drømme for Privatmænd foragtedes af Senatet i den ældste Tid, naar de syntes at bekræftes ved særlige Omstændigheder, sees af den paa mange Steder gjentagne Fortælling om Juppiters Paamindelse i Drømme til T. Latinius i Aaret 491 f. C. (Liv. II, 36. Dionys. H VII, 68. Cic. *de div.* I, 26 o. s. v.) En Forestilling om hvad der hos de ældre Romere betragtes som *prodigium*, faaes bedst og lettest ved i et Register til Livius at gjennemløbe Artiklen *prodigium*; jfr. Liv. XXVII, 23.

lighed og til at stille dem under Gudernes Beskyttelse, *disciplina augurum*, en Art særlig begrændset Spaadomskunst, der fremtræder paa en anden Maade i Benyttelsen af de gamle hellige Spaadomsbøger. Det er især fra denne Side og ved denne præstelige, men i Anvendelsen af Regeringsmagten afhængige Indsigt og Kunst, foruden hvilken ogsaa stundom en fremmed, etruskisk Tegntydning kaldes til Hjælp, at Kultus antager en politisk Charakter og faar direkte Indflydelse paa Statslivet. (De to Bestanddele af den romerske Religion og Kultus adskilles bestemt hos Cicero *de leg.* II, 8; jfr. *N. D.* III, 2: *omnis populi Romani religio in sacra et in auspicia divisa est; tertium adjunctum est, si quid prædictionis causa ex portentis et monstris Sibyllæ interpretes haruspicesve monuerunt.*)

Gudstjenstlige Handlinger foretoges i Rom dels i Statens og Folkets Navn dels af enkelte Borgere og private Borgerforbindelser, og *sacra* dele sig saaledes i *publica* og *privata* (Festus *v. publica sacra: Publica sacra, quæ publico sumptu pro populo fiunt, quæque pro montibus, pagis, curiis, sacellis, at privata, quæ pro singulis hominibus, familiis, gentibus fiunt.* Dionys. H. II, 65: *διαιρούμενοι διχῆ τὰ ἱερὰ καὶ τὰ μὲν αὐτῶν κοινὰ ποιοῦντες καὶ πολιτικά, τὰ δὲ ἴδια καὶ συγγενικά*). *Sacra publica* udføres væsentlig ved Bøn og Offer af Præsterne til forskjellige Tider og paa forskjellige Steder for en eller flere Guder, stundom, f. Ex. allermest ved Vestalindernes Ofringer, af dem alene, endog med Fjernelse af Folket, der overhovedet ingensinde har Charakteren af en, opbyggelig Belæring modtagende, Menighed, stundom med større Deltagelse af Folket (f. Ex. ved *sacra Argeorum*), som ved visse overordentlige Leiligheder, navnlig ved Bøn- og Takkefester, *supplicationes*, eller ved Soningsfester, af det Offentlige (Senat og Magistrater) udtrykkelig opfordredes dertil, stundom i særlige afsluttede Kredse (*sacra curiarum, sacra montanorum et paganorum*, hvortil ogsaa maa henføres *sacra* i de Kollegier, der udtrykkelig vare stiftede af det Offentlige for religiøse Øiemed, saasom *collegium Capitolinorum* og *collegium mercatorum*, se Kap. 7 § 14). Ofte forbandt sig med de af Præsterne foretagne Ceremonier Ofringer og religiøse Handlinger (Renselser, Gjæstebud o. s. v.)

af de enkelte Borgere og deres Familier enkeltvis og i Hjemmet eller i selskabelig Forening som *sacra popularia*, de egentlige folkelige Fest- og Helligdage (f. Ex. *Saturnalia*), tildels for enkelte Klasser af Befolkningen (f. Ex. *Parilia* for Landbefolkningen, *Quinquatrus*, Minervafesten, i Marts Maaned for Haandværkere og Kunstnere).[1] Til enkelte saadanne Fester knyttede sig stundom Foretagelsen af visse Handlinger i det borgerlige Familieliv, f. Ex. Anlæggelsen af *toga virilis* til *Liberalia* (Cic. *ad Att.* VI, 1 § 12. Ovid *Fasti* III, 771). Stundom forbandtes Henvendelsen til og Æresbevisningen for Guderne med storartede Folkeforlystelser og Fester, *ludi*, der indlededes med Processioner og Ofringer af de høieste Øvrigheder, Konsuler og Prætorer (Dionys. H. VII, 72 i Anledning af *ludi magni*), men dernæst gik over til Skuespil for hele Folket paa Circus, Amphitheatret eller Scenen. Til alle eller dog de fleste Fester eller særlige offentlige Offerhandlinger knyttede sig Sagn om deres Oprindelse og Foranledning enten af almindelige Forhold til Guderne og Naturen eller af særlige Tildragelser, guddommelig Indgriben og offentlig Anordning (f. Ex. om *Regifugium*, *Populifugium*, *Larentalia* o. s. v.), og om den symbolske Betydning af de enkelte hellige Handlinger.

Sacra privata omfatte dels rent individuelle Handlinger efter den Enkeltes Trang og Anledning, dels paahvile de som nedarvede og forbundne med særlig Tradition hele Slægter, *gentes* (Festus og Dionys. H. *ll. cc.* Liv. V, 46: *Sacrificium erat statum in Quirinali colle genti Fabiæ*, hvilket *sacrum gentilicium* V, 52 modsættes *sacra publica*; Liv. I, 26 om *sacra piacularia* i *gens Horatia*. Serv. *ad Æneid.* II, 166 og Dionys. H. VI, 69 om *sacra gentis Nautiæ* for Minerva) eller enkelte Familier eller snevrere Kredse *ex voto* eller af lignende Oprindelse (Exempler se hos Livius XLI, 15. XLII, 32. XLIII, 11. 23), og Forpligtelsen til deres Vedligeholdelse fulgte da med Arv og paalagdes ved Testament, medens man paa den anden Side, især i den senere

---

[1]) Festus *v. popularia sacra: Popularia sacra sunt, ut ait Labeo, quæ omnes cives faciunt nec certis familiis attributa sunt: Fornacalia, Parilia, Laralia, porca præcidanea.*

Tid, ved Fortolkning og Kunstgreb søgte at frigjøre sig for Byrden, hvorved opstod Spørgsmaal, der hørte til *jus pontificium* (Festus *v. sine sacris hereditas*; Cic. *de leg.* II, 8 og 19 ff.; *detestari sacra*, *detestatio sacrorum*, Gell. VII, 12. XV, 27). Men *pontifices* veiledede og fastsatte Regler for Behandlingen af *sacra privata* (se Cic. *l. c.*), og Staten var interesseret i, at ogsaa de enkelte Borgere opfyldte deres religiøse Forpligtelser, fordi de krænkede Guders Vrede kunde ramme Flere og hele Staten (Cic. *de har. resp.* 15). [1])

Charakteristisk for al gudstjenstlig Handling hos Romerne var streng, den mindste Enkelthed omfattende Bestemthed i Form og Ord (*ritus*, *rite*, *verba concepta*, *carmen*), hvorved Letsindighed og uforsigtig Feiltagelse (*vitium*) paadrog Straf og Fare. (Ældste Exempel Tullus Hostilius hos Liv. I, 31.) Derimod er fanatisk og lidenskabelig Begeistring, Vildhed og Selvmishandling, det særlig bakkhiske og asiatiske Præg, Romerne fremmed og imod, ligesaa vel som mørk Askese, saaledes som den fremtræder hos Ægypter eller Jøder; kun Renhed for Smuds og nær sandselig Nydelse kræves ved den hellige Handling (*castitas*, *caste*, Cic. *de leg.* II, 8; *in casto esse*, Afholdenhed i en vis Tid før visse Ofringer), og hvad der kunde give Anledning til Usædelighed holdtes fjernt fra Gudstjenesten (se Cic. *de leg.* II, 9 om *nocturna mulierum sacrificia* og *initia*, mystiske Indvielser, med en særlig fra Grækerne hentet Undtagelse). [2]) Alle vilkaarlige individuelle Indfald udenfor den nedarvede, præstelig foreskrevne Form falde under Begrebet *superstitio* eller høre endog til de forbudne *artes magicæ*, der gaa ud paa Virken gjennem hemmelige Naturkræfter udenfor eller imod Gudernes Villie.

---

[1]) Forskjellig fra *sacra gentilicia* er et i en Familie arvet Præsteskab, *sacerdotium familiare*, af den Art, som efter Sagnet indtil App. Claudius's Censur *gens Potitia* og *gens Pinaria* havde ved *ara maxima* til Veiledning og Bistand for dem, der ofrede Tiender, *decimabant* (Liv. I, 7. IX, 29. Festus *v. Potitium et Pinarium*).

[2]) Ogsaa Faste som paabudt for Folket forekom hos Romerne i den offentlige Kultus kun ganske enkeltvis som optagen græsk Skik (*jejunium Cereri quinto quoque anno*, Liv. XXXVI, 37).

Den offentlige Kultus var oprindelig vistnok tarveligere end senere med Hensyn til Ofrenes Art (*tus*, *vinum*, *primitiæ frugum*, *lac* i Forhold til de dog lige fra Begyndelsen sædvanlige Offerdyr, *victimæ*, *hostiæ*), deres Omfang og de derved brugte Redskaber (*figlina*, *aënea*), skjøndt i denne Henseende meget holdt sig fra Oldtiden (Dionys. H. II, 23; jfr. Cic. *de leg.* II, 8: *opes amovento*). Om alle Offergjenstandenes, men især om Offerdyrenes Beskaffenhed og Arter (*hostiæ majores*, *minores*, *lactentes*, af forskjellig Farve o. s. v., *suovetaurilia* o. s. v.), gjaldt for hver offentlig Ofring en nøiagtig Vedtægt; den almindelige Bestemmelse var, at Alt maatte være rent og lydefrit. Medens enkelte Fester efterhaanden udstraktes til et større Antal Dage, f. Ex. *Quinquatrus* og *Saturnalia*, og nogle nye Fester kom til, var det dog især ved Legene og Skuespillene, at den senere Tids Magt og Rigdom gjorde sig gjældende, saavel ved Tilføielsen af nye Lege, f. Ex. *Apollinares* og især de mange *votivi*, som ved Udstrækningen og Omfanget af Arter, Gjenstande og Tilbehør og den uhyre Luxus i alle disse Retninger, en Luxus, der slet Intet har at gjøre med det religiøse Element og som for en stor Del faldt Privatmænd til Byrde (se især ved Ædilerne Kap. 5 § 11).

Den romerske offentlige Kultus var fra Begyndelsen af beregnet paa den ældste, i Byen Rom og til dens Distrikt indskrænkede Stat, og den offentlige Omsorg for Kultus og dens Udøvelse i det Enkelte vedblev stedse at inskrænke sig til dette Omraade, saaledes at kun i den ældre Tid ved Statens Udvidelse over Latium enkelte almindelige og specielle latinske Kulter inddroges derunder, medens man iøvrigt indskrænkede sig til at anerkjende Municipalkulterne og frede om dem og at sørge for Indrettelsen af lignende Lokalkulter i romerske Kolonier (se nedenfor § 15).

Det hele System af *sacra publica* fremtræder som en i Folket fra umindelig Tid nedarvet (om end med Forestillingen om en første positiv Ordning af Numa forbunden) og Folket tilhørende Indretning for at bevare det rette Forhold til Guderne og med det Samme at sikre og befæste den hele under Gudernes Beskyttelse stillede Statsorden.

Det Hele hviler, uden rationalistiske Spørgsmaal om det første Udspring, paa Traditionens Grund, omgjærdet navnlig i den ældre Tid af en almindelig Ærefrygt og Sky for den bagved staaende høiere Magt. Hvorvel en enkelt Klasse af Mænd, Præsterne, vedligeholde og bære den nærmere Indsigt og Kundskab i det Hele og de enkelte Dele af Overleveringen (ikke en dogmatisk Lære om Gudernes Væsen og Villie), er det dog Folket og borgerlige Myndigheder, der, understøttede og veiledede af denne Indsigt, opretholde Kultus, sætte den i Bevægelse og bringe den til Udøvelse til Folkets Bedste; Ændringer i Indretningen og Udvidelse deraf bero i sidste Instants paa Folket. Folket gav sit Minde til nye Kulters Oprettelse og Udstyr (skjøndt en Lov ikke udtrykkelig nævnes ved Bona Dea eller Æsculapius); det bemyndigede Senat og Øvrigheder til at paadrage det usædvanlige Forpligtelser ligeoverfor Guderne (f. Ex. Liv. XXII, 10); det sanktionerede Indretningen af nye Fester (se Liv. XXVII, 23 om *ludi Apollinares* og deres Overgang fra aarlig af Prætor anordnede Lege til staaende Fest) og Indvielsen (*consecratio*) af nye Templer eller Tempeleiendom, *terra, ager* (Cic. *de domo* 49, *lex Papiria*; jfr. Liv. IX, 46); det forandrede Præstekollegiernes Sammensætning og Adgangen dertil (*lex Ogulnia*) samt Valgmaaden (*lex Domitia*), og foretog selv Valg af Præster, først af *pontifex maximus*, siden ogsaa andre (se næste Paragraph). Om Senatets Omsorg for den offentlige Kultus's regelmæssige Gang og Benyttelse er talt i Kap. 4 § 2 a. Enkeltheder ville forekomme nedenfor. Magistraterne, navnlig Konsulerne, bekjendtgjøre og udføre Senatets Befalinger *de religione* og ofre selv idelig ved fastsatte eller overordentlige Leiligheder eller lade ofre i Folkets Navn (Liv. XXV, 7: *consules per aliquot dies rebus divinis operam dederunt*, i Anledning af Prodigier. XXXVII, 47: *vicenis majoribus hostiis in singulas supplicationes sacrificare consul est jussus*; jfr. idelig om Feltherrer før Slag o. s. v.); men de understøttes og veiledes herved af Præster og oplærte Offertjenere, og alle særegne og religiøse Handlinger og Ceremonier varetages og udføres af Præsterne. (Om Patriciernes særlige Forhold til *sacra* i den ældste Tid er talt Kap. 2 § 1 og 2; jfr. næste Paragraph.)

Om Bestridelsen af Udgifterne ved Kultus er handlet Kap. 9 § 3.

Anm. Indsamling af frivillige Gaver til Ofringer og religiøse Formaal (*stipem cogere, stipem conferre*) forekom kun ved fremmede Kulter (f. Ex. ved *sacra matris Idææ*, Cic. *de leg.* II, 9 og 16) og undtagelsesvis ved extraordinære Ofringer (se f. Ex. Liv. XXV, 12. Festus *v. Apollinares ludos. lectisternium ex stipe collata*, Macrob. *Sat.* I, 6, 13; jfr. om Kolonialkultus *lex coloniæ Juliæ Genetivæ* Kap. 72). Ogsaa omtales *stipis conjectio* ved hellige Kilder og Vande uden Angivelse om Anvendelsen (Plin. *Epist.* VIII, 8, 2. Sen. *de ben.* VII, 4. *nat. quæst.* IV, 2, 7).

§ 4.

De romerske Præster i Almindelighed.

Kultus udøves i Statens Navn, *pro populo*, af et offentligt indsat og fornyet Præsteskab, *sacerdotes, sacerdotes populi Romani* (*sacerdotium* kun om det enkelte Præsteembede), med underordnede Tjenere. De romerske Præster ere ikke Religionslærere, men Ledere og Udførere af gudstjenstlige Ceremonier og Offerhandlinger i Henhold til overleveret Vedtægt og Regel, *disciplina.*[1]) De udgjøre ingen særlig Stand med den præstelige Gjerning som Livsvirksomhed og Opgave; tvertimod fremtræder (i det Høieste med Undtagelse af *rex sacrorum* og *flamen Dialis*) Præstestillingen og Præstegjerningen som Noget, om end ikke i Rang og Anseelse, saa dog i Livet i det Hele underordnet og lidet bemærket ved Siden af den almindelige borgerlige, politiske og militære Virksomhed, i hvilken Præsterne færdedes. (Om visse særlige Indskrænkninger for Præsters Deltagelse i Krig se nedenfor ved *pontifex maximus* og *flamines.*) Forestillingen om en vis Strenghed og Renhed i Liv og Vandel mærkes næsten alene, og dog væsentlig kun med Hensyn til det Ydre og Legemlige, ved *flamen Dialis* (se nedenfor),

---

[1]) At ofre (*sacrum facere* eller blot *facere*) er i og for sig ingen blot præstelig Handling; baade Øvrighedspersoner ofre i Folkets Navn og Private i stor Udstrækning efter Skik og Vedtægt.

i langt ringere Grad ved *pontifex maximus* og andre Præster. [1]) En ganske særegen Charakter har det enestaaende kvindelige Præsteskab, Vestalinderne.

Præsterne danne adskilte Korporationer, *collegia*, eller (de ringere og speciellere) *sodalitates*, *sodalitia*, Broderskaber. [2]) Selv Enkeltpræsterne, *rex* og *flamines*, stode i et nært Forhold til *collegium pontificum* og høre paa en Maade dertil (se nedenfor). Af disse præstelige Korporationer indtage fire den øverste Plads (*summa collegia*, Svet. *Aug.* 100; *quattuor amplissima collegia*, *Marm. Anc. Lat.* 2, 18), nemlig *pontifices* (med *rex* og *flamines*), *augures*, *XV viri* (*II viri*, *X viri*) *sacris faciundis* og *septemviri epulones* (Dio Cass. LIII, 1; jfr. Cic. *de har. resp.* 9), af hvilke de første stod i Spidsen for hele Religionsvæsenet, de to næste Klasser for Forbindelsen med Guderne gjennem *auspicia* og *libri Sibyllini*, den sidste derimod alene er en særlig Aflægger af *collegium pontificum* for visse Offerforretninger (hvorfor hos Cicero *de har. resp.* 9 og *de leg.* II, 8 ogsaa kun de tre første Kollegier nævnes som de, der staa i Spidsen for de tre Hovedsider af Kultus) [3]); i Keisertiden føiede Smigrere hertil Keiserpræsterne, *sodales Augustales* (Tac. *Ann.* III, 64. Dio Cass. LVIII, 12). Formanden i det første Kollegium, *pontifex maximus*, er Chefen for hele det romerske Præsteskab. (Til disse høieste Præster indskrænker Livius sig ogsaa i de Notitser om Præsters Dødsfald og Præstevalg, som han giver fra Bog

[1]) Berøring med og Synet af Lig ansaaes efter Nogle for upassende for *pontifex maximus* (Sen. *ad Marc.* 15), medens Andre negtede, at en saadan Tradition existerede (Dio Cass. LIV, 28). Tacitus (*Ann.* I, 62) lader Tiber vrangvillig tage Anstød af, at en Augur havde befattet sig med, hvad der vedkom Lig (*feralia attrectasset*). Hvad Servius (*ad Æneid.* VIII, 552) siger: *pontificibus non licet equo vehi*, strider mod mange Pontificers, derimellem Cæsars, Optræden som Feltherre og er vel opstaaet ved en Forvexling med Bestemmelsen om *flamen Dialis*.

[2]) Om det Urigtige i at tillægge alle *sodalitates* en præstelig Charakter se Kap. 7 § 14.

[3]) I det sidste Sted af Cicero antydes af de romerske Præster foruden dem, der danne de tre store Kollegier, kun Fetialerne, saa at hele det øvrige Præsteskab synes indbefattet og underforstaaet ved, hvad der siges om *pontifices* (*unum, quod præsit cærimoniis et sacris*).

XXI af, alene med Tillæg af *curio maximus.*) De mindre Præstekollegier, der besørge visse særlige og specielle Kulter, ere *Salii, fetiales, curiones, sodales Luperci, sodales Titii* og *fratres arvales.* Udenfor det egentlige romerske Præsteskab staa de benyttede og anerkjendte fremmede Præster *haruspices* og de langt ubetydeligere *Galli.*

De høiere romerske Præsteskaber udøvede, navnlig i den ældre Tid, da de religiøse Hensyn agtedes mere, i Forbindelse med Raadet og Øvrighederne en ikke ringe Indflydelse ved under offentlige Forhandlinger at vække og nære Ærbødigheden for det Overleverede og Regelbundne og ved at give nye Foranstaltninger en vis Sanktion og Indvielse, hvorimod der aldrig var eller kunde være Tale om en særlig og selvstændig præstelig Stræben eller Magt, der kunde træde i Modsætning til Statens Politik eller vilde give denne Retning eller Præg. De høiere Præstekollegier stode i deres Helhed og igjennem hvert enkelt Medlems Fødsel, Dannelse og Vilkaar i det nærmeste Forhold til de politiske Myndigheder og indtoge i det Hele en anselig Rang og en aristokratisk Stilling, der for en Del ogsaa omfattede de i sig selv lavere, men fra de samme Livskredse udgaaede Præsteskaber (Cic. *de domo* 1: *Majores nostri eosdem et religionibus deorum immortalium et summæ rei publicæ præesse voluerunt, ut amplissimi et clarissimi cives rem publicam bene gerendo religiones, religionum jus sapienter interpretando rem publicam conservarent*, rigtignok i en Tale til *pontifices.* Dionys. H. XIX, 15 Kiessl. i Fabricius's Tale: ἄρχω τε τὰς μεγίστας ἀρχὰς καὶ πρεσβεύω τὰς ἐπιφανεστάτας πρεσβείας καὶ σεβασμοὺς ἱερῶν πιστεύομαι τοὺς ἁγιωτάτους).

Præsteskaberne besattes i den ældre Tid ved *cooptatio*, d. e. derved, at Præstekollegierne og Præsteforeningerne (*sodalitates*) selv optoge nye Medlemmer (med de foreskrevne Qvalifikationer) i de Afdødes Sted (Cic. *Læl.* 25 om *lex Licinia*, det første os bekjendte Forsøg paa at indføre en anden Besættelsesmaade: *cooptatio collegiorum ad populi beneficium transferebatur.* Liv. III, 32: *in cujus locum C. Veturium augures legere.* Dionys. H. II, 73 om *pontifices*: ἐκλιπόντος δέ τινος αὐτῶν τὸν βίον ἕτερος εἰς τὸν ἐκείνου καθίσταται τόπον, οὐχ ὑπὸ τοῦ δήμου αἱρεθείς, ἀλλ' ὑπ' αὐτῶν ἐκείνων,

og de Steder hos Skribenterne, hvor Overgangen til Folkevalg omtales). [1]) (Om *flamines* og Vestalinderne se nedenfor.) *Pontifex maximus* valgtes (saa langt tilbage vi vide) i en Art *comitia*, men kun imellem Medlemmerne af det iforveien supplerede Kollegium og saaledes, at en Pontifex førte Forsædet ved Valget, og kun 17 ved Lod udtrukne Tribus stemte, uvist om efter Formerne for *comitia centuriata* eller *tributa* (Liv. XXV, 5. Cic. *de leg. agr.* II, 7); og sandsynligvis paa en lignende Maade foregik Valget af *curio maximus* ud af samtlige Kurioners Midte (Liv. XXVII, 8). Under Kampen imellem Aristokratiet og Demokratiet i det andet Aarhundrede f. C. fremtraadte en Bestræbelse for at fratage Kollegierne denne Selvsuppleringsret. Det første Forsøg gjordes med en *lex Licinia* Aar 145, men mislykkedes (Cic. *Læl.* 25). Først Aar 104 gjennemførte Tribunen Cn. Domitius Ahenobarbus en Lov (*lex Domitia*), efter hvilken Præstekollegiernes Medlemmer skulde vælges paa samme Maade som hidtil *pontifex maximus* og den Valgte derefter optages, *cooptari*, ved en Ceremoni af Kollegiet selv (Cic. *de leg. agr.* II, 7: *de ceteris sacerdotiis. ad Brut.* I, 5. Cic. *pro Cornel. ap. Ascon.* p. 107—8 Hot.: *Domitius populo Romano dedit et potentissimorum hominum collegiis eripuit cooptandorum sacerdotum potestatem.* Vell. Pat. II, 12. Svet. *Nero* 2: *jus sacerdotum subrogandorum a collegiis ad populum transtulit*). Det maa imidlertid ansees for sandsynligt, at denne Lov kun angik de høiere Præstekollegier, om hvilke ogsaa Navnet *collegia* fortrinsvis eller ene bruges, men ikke de lavere (*sodalitates*), der ikke havde politisk Betydning og hvis Udfyldning ved Folkevalg vilde have foranlediget uforholdsmæssig Besvær, saa at disse Præsteskaber formodentlig vedbleve at besættes ved Kooptation. Folkevalget

[1]) Naar Dionys. H. II, 22 lader Romulus give den Lov, at alle Præster skulle vælges af Kurierne, men bekræftes af Augurerne (*τῶν ἐξηγουμένων τὰ θεῖα διὰ μαντικῆς*), hører dette til de aldeles vilkaarlige Udmalinger af det Forhistoriske. Livius har enkelte Gange i Beretningen om den ældre Tid benyttet det urigtige *creatur* for *cooptatur* og paa ét Sted (XXXIX, 45) udtrykkelig ved en Augur indblandet *comitia* fra den senere Tid.

synes dog at have været bundet til nogle forud af Kollegiernes enkelte Medlemmer ved en saakaldet *nominatio* betegnede Kandidater (Cic. *Phil.* II, 2. *ad Brut.* I, 7; jfr. *Brut.* 1, om Ciceros Valg til Augur i Aaret 53. *Phil.* XIII, 5); dog er Forholdet ikke ganske klart.[1] Sulla tilbagegav Kollegierne Retten til Selvsupplering (Dio Cass. XXXVII, 37. Pseudo-Ascon. *ad divin. in Cæc.* p. 5 Hot.), men i Aaret 63 f. C. fornyedes efter Forslag af Folketribunen Labienus med Understøttelse af Cæsar Bestemmelserne i *lex Domitia* (Dio Cass. XXXVII, 37), og Folkevalg af Præster i den følgende Tid antydes hos Cæsar (Hirtius) *B. G.* VIII, 50 og hos Cicero *Phil.* II, 2 og XIII, 5. *ad Brut.* I, 5 og 14.[2] Om Indholdet af den *lex Julia*, som Cicero (*ad Brut.* I, 5) nævner som den nyeste *de sacerdotiis*, vides Intet. I Keisertiden, da enhver Art af Folkevalg faldt bort, indtraadte i Virkeligheden keiserlig Udnævnelse af Præsterne, der hos Dio Cassius allerede tillægges Julius Cæsar og siden ofte antydes og nævnes, men som skjulte sig under ikke videre bekjendte Former af Medvirken af Senatet og Kooptation af Kollegierne (Dio Cass. XLIX, 16 om Cæsar. LI, 20. LIII, 17. LV, 9 om August. LVIII, 8 om Tiber. Tac. *Ann.* I, 3. *Hist.* I, 77. Plin. *Epist.* X, 13 [8]. Plut. *Otho* 1. Athenæus I, 4 p. 2 om M. Aurelius. Tac. *Ann.* III, 19: *Cæsar (Tiberius) auctor senatui fuit Vitellio atque Veranio et Servæo sacerdotia tribuendi*; jfr. *Hist. Aug. Alex. Sev.* 49: *pontificatus et quindecimviratus et auguratus codicillares fecit ita, ut in senatu allegerentur.* Svet. *Claud.* 22: *in cooptandis per collegia sacerdotibus neminem nisi juratus nominavit;* Plin. *Epist.* IV, 8: *Julius Frontinus me nominationis die per hos continuos annos inter sacerdotes nominabat, tamquam in locum suum cooptaret.* I Indskrifterne fra Keisertiden nævnes *cooptatio* og *allectio*, tildels med udtrykkelig Angivelse af den keiserlige Befaling, som *Acta fr. arval.* p. 102 Henzen = *C. I. L.* VI *n.* 2056).

---

[1]) At Folket stemte over tre Kandidater, er en aldeles usikker Slutning af Forholdet ved *flamen Dialis.*

[2]) Svet. *Jul.* 13 handler om Valget af *pontifex maximus*, der altid foregik i Komitier, uagtet Dio Cassius XLIV, 53 lader M. Antonius efter Cæsars Død tilbagegive Præsterne dette Valg.

Ligesom allerede Julius Cæsar udnævnte en overtallig Augur, *pontifex* og *XVvir* og tre overtallige *epulones* (Dio Cass. XLII, 51. XLIII, 51), saaledes vedbleve Keiserne at udnævne enkelte overtallige Medlemmer. (Dio Cass. XLIX, 16. LI, 20). Paa en Mønt fra A. 51 (Eckh. *D. N.* VI p. 291) betegnes den senere Keiser Nero som *sacerdos cooptatus in omnia collegia supra numerum ex S. C.*; jfr. Indskr. Gruter 236, 9 = Willmanns 899 e. Fornemmelig vare de i de høiere Præstekollegier indtrædende keiserlige Prindser overtallige.

Under hvilken Form Lepidus efter Cæsars Død og August efter Lepidus's overtog Ypperstepræsteværdigheden, er ikke klart; dog antyder Marmor Ancyranum (Lat. 2, 23 ff.) Skin af et Folkevalg, medens ved Lepidus Dio Cassius (XLIV, 53) siger, at Folket blev forbigaaet.

De Præster, der ikke vare Medlemmer af et Kollegium, *rex* og *flamines*, siges, ligesom *virgines Vestales*, at udtages af *pontifex maximus* (*capi a pontifice maximo*, Gell. I, 12), men herved menes ikke et aldeles vilkaarligt og frit Valg. Efter Tacitus (*Ann.* IV, 16; jfr. Liv. XL, 42) optog *pontifex maximus* én af tre Kandidater (om Qvalifikationer nedenfor), men hvem der udnævnte (*nominabat*) disse Kandidater, siges ikke; nærmest maa vel tænkes paa *collegium pontificum.* [1])

Ved nogle Præster fandt en høitidelig Indvielse, *inauguratio*, Sted; Gellius XV, 27 nævner denne ved *rex* og *flamines* som i ældre Tid foretagen i *comitia calata*; Livius XXVII, 36 nævner denne Indvielse baade ved en Augur og ved *rex.* Gjæstebud ved Tiltrædelsen af et Præsteskab, *cena aditialis*, nævnes hos Varro *R. R.* III, 6, 6, Plinius, Seneca og Macrobius.

Præsteværdigheden var livsvarig (jfr. Augusts Skaansel ligeoverfor Lepidus); dog forekommer hos Livius XXVI,

---

[1]) Hos Livius XXVII, 8 se vi, at Forslag og Valg til *rex sacrorum* og *flamen Dialis*, hvilke Præsteskaber paa Grund af dermed forbundne Indskrænkninger og Baand ikke altid attraaedes, kunde ske imod Vedkommendes Villie; hos Livius XL, 42 henskyder den, hvem *pontifex maximus* vilde inaugurere til *flamen Dialis* og ved en Mulkt tvinge til at nedlægge en med dette Præsteskab uforenelig offentlig Post, sig til Folket og undgaar, skjøndt Folket ikke gav ham Medhold, ved indtraadte Skrupler Indvielsen.

23) og Plutarch (*Marcellus* 5) Exempler paa Nedlæggelse af Præsteskabet paa Grund af begaaede Feil ved en hellig Handling eller et under denne indtruffet Varsel.

Den samme Mand kunde samtidig beklæde to eller endog flere Præsteskaber (Pontifikat og Augurat forbundne Liv. XXVII, 6 og XXX, 26, *pontificatus maximus* og *decemviratus sacrorum* XL, 42, Augurat og Decemvirat XXIX, 38; Julius Cæsar var *pontifex* og *augur*, Cic. *ad fam.* XIII, 68). Keiserne vare Ypperstepræster og Medlemmer af alle høiere Præstekollegier (om Nero som Prinds se kort foran), og Indskrifter fra Keisertiden vise ogsaa for andre Mænd Forbindelse af to Præsteskaber, tildels et høiere og et ringere (*XVvir* og *fetialis*, *pontifex* og *Salius*, *pontifex* og *frater arvalis*, *augur* og *frater arvalis*, *augur* og *curio maximus*). [1])

At ligesaa lidt ved Præsteskaberne som ved Magistraterne en forudgaaende Undervisning og Kundskabsprøve krævedes, fulgte, foruden af Oldtidens almindelige Forestilling om Fordannelsen til Statsvirksomhed, særlig deraf, at Religionen ikke indeholdt en Dogmatik, og at Præsterne ikke vare Lærere. Kundskab om alle Vedtægter for præstelige Handlinger og om religiøse Retsforskrifter modtoges tilligemed Indøvelse i Udførelsen af ældre Kolleger og østes af de ved Kollegierne og Forbindelserne opbevarede skriftlige Optegnelser og Anvisninger (se nedenfor), stundom vistnok under Bistand af underordnede Tjenere (jfr. *scribæ* hos Magistraterne). Dog synes det, som om man i den ældre Tid sørgede for i *collegium pontificum* at have Mænd, der vare bekjendte med Retsvæsenet og øvede i Fastsættelsen af bestemte og konseqvente Regler, og helst stillede slige Mænd i Spidsen som *pontifices maximi*, hvilket Ti. Coruncanius og P. Mucii Scævolæ vise.

At i den ældste Tid patricisk Fødsel var Betingelse for Adgangen til alle Præsteskaber (i det Ringeste de høiere og ældgamle), er ovenfor angivet (Kap. 2 § 2) og tillige udviklet, hvorledes dette ved *lex Ogulnia* A. 300 og efterfølgende Love forandredes, dog saa at Patricierne endnu i Republikens sidste Dage havde udelukkende Adgang til visse

---

[1]) Citaterne i det Enkelte hos Marquardt III S. 225.

Enkeltpræsteskaber og til Halvdelen af Pladserne i de betydeligere Kollegier (fra Keisertiden berettes Intet herom, undtagen om *flamen Dialis*).[1]) Allerede af denne Deling lader det sig slutte, at der ogsaa ved de for Plebeier tilgængelige saaes ikke blot paa en pletfri Fødsel, men paa en anselig Stilling i det Hele, uagtet intet Lovbud herom omtales eller antydes (jfr. strax nedenfor). At man ogsaa i gammel Tid tænkte sig en i det Hele hæderlig Vandel som Krav til en Præst, fremgaar af Bemærkningen hos Cicero (*Brut.* 33) om, at C. Sulpicius Galba paa den jugurthinske Krigs Tid var det første Medlem af et Præstekollegium, der fordømtes i en offentlig Sag (formodentlig dog blot efter Indførelsen af *quæstiones perpetuæ*). Naar Dionys. H. II, 21 siger, at Romulus ved Valget af de første Kurioner saa paa, at de havde tilstrækkelig Formue, udtrykker sig deri den Forestilling, man i Augusts Tid og vistnok længe før ham havde om en romersk Præsts ligesaa vel som om en Senators økonomiske Stilling. Den romerske (høiere) Præst maatte være en efter romerske Begreber fornem Borger.

Livius bemærker (XXIX, 38), at det i den ældre Tid — der tales om A. 204 — var saare sjeldent (*perrarum*), at en meget ung Mand (*admodum adolescens*) valgtes til et høiere Præsteskab; dog har han selv ikke længe efter denne Tid Exempler paa meget unge Præster (XXXIII, 42: *augur admodum adolescens.* XL, 42); ved Aaret 212 beretter han (XXV, 5), at to Mænd, der begge to Gange havde beklædt Konsulatet og været Censorer, ved Besættelsen af Ypperstepræsteværdigheden beseiredes af en Mand, der først samme Aar søgte den kuruliske Ædilitet (Konsul A. 205), og tilføier, at i de nærmest forudgaaende 120 Aar havde man kun havt ét Exempel paa en *pontifex maximus*, der ikke havde beklædt noget kurulisk Embede. Hos Cicero finde vi ikke blot *pontifices*, der endnu ikke vare Senatorer (*ad Att.* IV, 2; jfr. en *pontifex adolescens, de domo* 45), men en *augur*, der næsten samtidig med Tiltrædelsen af Præsteskabet anlægger *toga virilis*, P. Lentulus, Søn af en høiadelig

---

[1]) Fordringen af Fødsel i et ved *confarreatio* stiftet Ægteskab omtales kun ved *flamen Dialis*.

Konsular (*pro Sestio* 69, A. 56). Julius Cæsar blev i sit 17de Aar under de cinnanske Uroligheder *flamen Dialis*; dette Valg kasseredes vel af Sulla (Svet. *Jul.* 1. Vell. Pat. II, 43), men han blev dog faa Aar efter *pontifex* (Vell. *l. c.*) og vandt ved at beseire to høit ansete konsulariske Modstandere, Q. Catulus og Servilius Isauricus, Ypperstepræsteværdigheden, førend han endnu var bleven Prætor (Svet. *Jul.* 13. Plut. *Cæs.* 7. Dio Cass. XXXVII, 37). Octavian var ved Cæsars Gunst allerede *pontifex*, da Cæsar døde (Cic. *Phil.* V, 17). Keiserlige Prindser bleve, først Marcellus (Tac. *Ann.* I, 3), siden C. og L. Cæsares, Præster næsten som Børn. [1])

Præsteskaberne, især de høiere, attraaedes ikke blot paa Grund af den med nogle af dem forbundne politiske Indflydelse, men ifølge den nedarvede Forestilling som en særlig aristokratisk, ikke, som Magistraterne, til et enkelt Aar indskrænket Udmærkelse, og vi finde dem overalt besatte med Mænd af ansete Familier og tildels iforveien erhvervet høi politisk Rang, saasom hos Livius i de ovenfor omtalte Notitser om Forandringer i Præsteskaberne, der i og for sig ere Vidnesbyrd om den Betydning, der tillagdes dem. Hos Cicero fremtræder det Samme i Opregnelsen af *pontifices* og *flamines* i Talen *de har. resp.* Cicero, der først ti Aar efter sit Konsulat blev Augur (man erindre, at han var *homo novus*), ytrer allerede adskillige Aar iforveien (*ad Att.* II, 5) sit Ønske om denne Udmærkelse og betegner det et andet Sted (*Phil.* II, 2) som en stor Velvillie fra sin Side, at han tidligere var traadt tilbage for M. Antonius ved Ansøgning herom. At Familieglands, Rigdom og andre aristokratiske Hensyn endog ved det høieste Præsteskab kunde opveie stor politisk Anseelse og Fortjeneste, sees af de ovenfor nævnte Beretninger om Cæsars Valg til *pontifex maximus* og om Valgkampen A. 212 (se forrige Side). Det samme Forhold fremgaar for Keisertiden f. Ex. af de i *acta fratrum arvalium* nævnte Medlemmer af dette Kollegium, der dog

---

[1]) M. Messalla var *pontifex*, førend han blev *tribunus militum* (*Eph. Epigraph.* III p. 2).

ikke hørte til de fornemste. Overhovedet fremtræde Præsteskaber i Keisertiden næsten ganske som Rangudmærkelser, der hos den meget unge Mand (se Tac. *Ann.* I, 3 og ovenfor om Nero og andre keiserlige Prindser) antyde en fremragende Fremtidsstilling, hos Andre fornem Byrd eller keiserlig Naade (se f. Ex. Tac. *Hist.* I, 77).

Præsterne vare i Modsætning til Magistraterne *privati*, som det udtrykkelig fremhæves hos Cicero (*in Cat.* I, 7 om *pontifex maximus* P. Scipio Nasica ved hans Optræden imod Ti. Gracchus). [1]) Ikke desto mindre fremtraadte de ved alle præstelige Handlinger og høitidelige Anledninger med ydre Ærestegn, dels saadanne, der lignede Magistraternes, navnlig *toga prætexta* (Liv. XXXIII, 42. XXXIV, 7. Cic. *pro Sestio* 69 o. s. v.), dels særlige, saasom Hovedbeklædninger, *galerus*, *apex* (*apex Dialis*, Liv. VI, 41), *tunica picta*, *trabea* (for *Salii*), ligesom de findes afbildede med hellige Redskaber som Tegn paa deres Værdighed (*simpulum* eller *capis* for en *pontifex*, Liv. X, 7, *lituus* for en *augur* o. s. v.). [2]) Ved Festlege indtog de særlige Hæderspladser.

Naar der nævnes Begunstigelser for Præsterne (*commoda sacerdotum*), som skulle være forøgede af August (Svet. *Aug.* 31), bør dermed uden Tvivl ikke tænkes paa nogen Pengeløn, og Indtægterne af de *loca publica in circuitu Capitolii*, der (efter Oros. V, 18) vare henlagte til Præsterne, anvendtes vel kun til Ofringer og underordnede Betjente, ligesaa vel som de *vectigalia*, der hos Cicero (*Phil.* XIII, 15) siges fratagne *Luperci* (*Julianis*, ikke *Juliana*); i det Høieste nød Præsterne maaske heraf Bidrag til Festmaaltider. Dog omtales, foruden Fritagelse for Krigstjeneste (se ovenfor Kap. 10 § 1), et vist Krav paa Skattefrihed af aldeles uvist Omfang og Beskaffenhed (Liv. XXXIII, 42: *Quæstores ab auguribus pontificibusque, quod stipendium per bellum non contulissent, petebant. Ab sacerdotibus tribuni plebis nequicquam appellati, omniumque annorum, per quos non dederant, exactum*

---

[1]) Mindre nøiagtig modsættes i en Tale hos Livius (V, 52) *pontifices flaminesque* og en *privatus*.

[2]) Se om denne for os uvæsentlige Detail Marquardt Staatsverw. III S. 216 ff., om Pladserne ved Legene, Marquardt IV S. 531.

est; ovenfor hedder det *cum omnibus sacerdotibus*; jfr. App. *Civ.* IV, 34, hvor det fremhæves, at et extraordinært Skattepaalæg i Triumviraltiden krævedes af Alle, selv Præster), samt Fritagelse for visse andre *munera* (Dionys. H. II, 21 om *curiones*: ἀπολελυμένοι τῶν κατὰ τὴν πόλιν ὀχληρῶν διὰ τὸν νόμον, IV, 62 om *II viri sacris faciundis*, IV, 74 om *rex sacrificulus*). (Om den forlangte, men ikke anerkjendte *vacatio judicandi* for en *augur* se Kap. 8 § 12 S. 184.)

Anm 1. Alle Præsteskaber havde en Tradition og Lære, *disciplina*, om de hellige Skikke, *ritus*, bevaret i Optegnelser, *libri*; se ved *pontifices*, *augures*, *fratres arvales*, *fetiales*.[1])

Anm. 2. Af Fortegnelser over Medlemmer af Præsteskaber og deres Optagelse, *fasti sacerdotales*, haves nogle Brudstykker dels fra Republikens Tid, hvoraf ét vedkommende Augurerne (*C. I. L.* VI, 1976), dels fra Keisertiden (fra andet Aarhundrede) over Salier (*ibid.* 1977—83) og over *sodales Augustales* for forskjellige Keisere.

§ 5.

De enkelte Præster. *Pontifices*, *VII viri epulones*, *rex*, *flamines*.

a. Den romerske Kultus i dens Helhed ledede og udførtes af *pontifices*, Statens almindelige, for hele Offertjenesten og de hellige Forskrifters Iagttagelse bestemte Præster (Cic. *de leg.* II, 8: *Divisque ollis sacerdotes, omnibus pontifices, singulis flamines sunto*). Navnet *pontifex* sættes af de gamle Forfattere (Varro *L. L.* V, 83 p. 24. Dionys. H. II, 73. Plut. *Numa* 9. Serv. *ad Æneid.* II, 166. Suidas) ved en sproglig uforkastelig Etymologi i Forbindelse med *pons* (jfr. *opifex*, *aurifex*) og forklares af disse Præsters Omsorg for Vedligeholdelsen af den ældgamle, uden Anvendelse af

---

[1]) Utilbøieligheden til nogensomhelst rationaliserende Forhandling om eller Forandring i denne Tradition, som i det hele Præstevæsen, fandt ogsaa sit Udtryk i Afvisningen og Tilintetgjørelsen af de ganske vist opdigtede Bøger af Numa, der foregaves at være fundne i Aaret 181 (Liv. XL, 29).

Jern byggede Tømmerbro over Tiberen (*pons sublicius*), til hvilken knyttede sig visse religiøse Skikke (*sacra Argeorum*) og en vis Forestilling om Hellighed (*ἡ ἱερὰ γεφύρα*, Dionys. H. I, 38 og III, 45)[1]; men foruden det i sig selv lidet Sandsynlige i, at de fornemste Præster skulde være benævnede af en slig speciel Gjerning (Brobyggere), modsiges denne Antagelse deraf, at Navnet *pontifex* efter Indskrifter er et almindeligt latinsk og campansk. Indsættelsen af dette Præsteskab henføres af Skribenterne til Numa: men medens Livius (I, 20 og 32) kun lader Numa indsætte én *pontifex* (jfr. II, 2, skjøndt han IV, 4 synes at følge en anden Forestilling), nævne de øvrige Skribenter (Cic. *de orat.* III, 19. Dionys. H. II, 73. Plut. *Numa* 9. Florus I, 2) strax flere, og Cicero (*de rep.* II, 14) angiver bestemt Tallet 5. Det er muligt, at disse *pontifices* (eller denne *pontifex*), saalænge Kongerne selv udøvede præstelige Funktioner, ikke ganske indtoge den overordnede Stilling som senere, hvilket bekræftes ved, at ogsaa siden *rex* og de tre fornemste *flamines* stilledes foran *pontifices* i den strenge præstelige Rangfølge (Festus *v. ordo sacerdotum*); navnlig synes dette at maatte gjælde om *pontifex maximus.* Da i Aaret 300 *lex Ogulnia* forhandledes, forefandtes der efter Livius (X, 6. 8. 9) kun 4 *pontifices*[2]), og Livius, der undrer sig over, at der paa samme Tid kun var 5 Augurer, gjør ingen Bemærkning ved Tallet af *pontifices*, medens Cicero, som ovenfor bemærket, gaar ud fra 5 som det oprindelige Tal. Ved *lex Ogulnia* fastsattes Tallet til 9 (Livius), saaledes at Pladserne deltes imellem Patricierne og Plebeierne (*ex dimidia parte*, Cic. *de domo* 14), formodentlig saaledes at der afvexlende var 4 eller 5 Patriciere, af hvilken Afvexling Uoverens-

---

[1]) Den i sin oprindelige svage Konstruktion vedligeholdte Bro beskadigedes og ødelagdes idelig ved de hyppige Oversvømmelser af Tiberen, og disse ansaaes for *prodigia*; men at Broens Beskadigelse i og for sig betragtedes som et *prodigium*, staar ingensteds. Det er meget muligt, at der har existeret en ældgammel Forestilling om, at den mægtige Flodgud ikke taalte en stærkere Bro.

[2]) At underforstaa *pontifex maximus* som en femte gaar slet ikke an; thi han var Medlem af Kollegiet.

stemmelsen i Angivelsen af det ældste Tal kan være opstaaet. [1]) Sulla forøgede Tallet til 15 (Liv. *Epit.* LXXXIX; Tallet, der bekræftes af Cicero, hvorom strax, findes ogsaa hos Dio Cassius XLII, 51 uden Sullas Navn). Cæsar tilføiede ligesom ved Augurerne en overtallig (Dio Cass. *l. c.*), Keiserne vilkaarlig flere (Dio Cass. LI, 20). Til disse egentlige *pontifices* kom et ringe Antal *pontifices minores*, Medhjælpere af noget lavere Rang (Liv. XXII, 57: *L. Cantilius, scriba pontificis* [*pontificum*?], *quos nunc minores pontifices appellant*, hvori naturligvis slet ikke ligger, at der dengang kun var én; Macrob. *Sat.* I, 15. Festus *v. minorum pontificum*); hos Cicero ere de 3; se strax. [2]) Som Medlemmer af *collegium pontificum* i videre Omfang betragtedes og betegnedes ogsaa tildels *rex* og de tre høiere *flamines*. Dette fremgaar baade af Ciceros Tale *de domo* (52: *præsertim quum ex collegio tanto non regem, non flaminem, non pontificem videret*) og af den interessante Fortegnelse over de i en Forhandling i Kollegiet deltagende Medlemmer i Talen *de har. resp.* 6. Der opregnes 19, nemlig 13 egentlige *pontifices*, idet *pontifex maximus* C. Julius Cæsar var i Gallien, og Clodius's unge Slægtning, Pinarius, afholdt sig fra at møde, *rex*, *flamen Martialis* og *Quirinalis*, da Posten som *Dialis* ikke var besat, og tilsidst 3 *pontifices minores*, af hvilke Albinovanus tilhører en dengang ganske ny Familie. Hermed hænger det da sammen, at i Tilfælde af Vakance eller Forhindring en *pontifex* fungerede for *rex* eller en *flamen* (Festus *v. Quando rex comitiassit, fas*; Tac. *Ann.* III, 58).

---

[1]) At hvert Præsteskab, altsaa ogsaa *pontifices*, oprindelig skulde have bestaaet af et ulige Tal, modbevises ved *II viri sacrorum*. Forøgelsen af Antallet ved *lex Ogulnia* (ogsaa ved de andre Præsteskaber) har sin naturlige Forklaring deri, at man vilde give Plebeierne Adgang uden at berøve Patricierne nogen Plads. Sulla vilde vel kun styrke Aristokratiet og forhøie dets Glands, ogsaa i Forhold til Senatets Forøgelse.

[2]) I Keisertidens Indskrifter forekommer *pontifex minor publicorum populi Romani sacrorum* eller blot *pontifex minor* om Koloni- eller Municipalpræster, sædvanlig Mænd af ridderlig Stand, Marquardt röm. Staatsverw. III S. 235.

I Spidsen for Kollegiet stod den ud af dets Midte (se ovenfor) valgte *pontifex maximus*, fra August af indtil Christendommen Keiseren (Titlen endog bibeholdt af de første christelige Keisere, se ovenfor Kap. 6 § 3 a). Ypperstepræsten boede i Republikens Tid i en offentlig Bygning paa *via sacra* (Svet. *Jul.* 46. Dio Cass. LIV, 27), den saakaldte *Regia* (*in radicibus Palatii*, Serv. *ad Æneid.* VIII, 363; jfr. Cic. *ad Att.* X, 3, Hentydning til at Cæsar som Ypperstepræst boede i *Regia*).[1] Denne *Regia*, der efter en Ildebrand blev gjenopbygget Aar 39 f. C. af Domitius Calvinus (Dio Cass. XLVIII, 42), omtales ogsaa ellers som Stedet for visse religiøse Handlinger, f. Ex. af *flaminica* (Macrob. *Sat.* I, 16, 30). August erklærede en Del af sit Palads eller det hele for offentlig Eiendom for som *pontifex maximus* at kunne blive boende deri (Dio Cass. *l. c.* og LV, 12). I den ældste Tid antoges det, at *pontifex maximus* ved sit Embede var forhindret i at forlade Italien (Liv. XXVIII, 38 og 44. Dio Cass. *fr.* LVII, 52 Bekk. Diod. Sic. XXVII, 2), hvilket Hensyn dog tilsidesattes ved P. Licinius Crassus, Konsul 131 f. C. (Liv. *Epit.* LIX: *quod numquam antea factum erat*; Oros. V, 10; jfr. Plut. *Ti. Gracch.* 21) og siden oftere (Cæsar).

Foruden at *pontifex maximus* ene foretog visse hellige Handlinger eller forestod dem, ledede han som Formand Kollegiets Forhandlinger og udtalte i Kollegiets Navn (*pro collegio*) dets Kjendelser (Cic. *de domo* 53).[2] Hos Livius XXXI, 9 forekommer et Exempel paa, at *pontifex maximus* i Senatet fremsætter en Tvivl, som siden underkjendes af Kollegiet, efterat Spørgsmaalet er henvist til det. Paa andre Steder fremtræder han ene hævdende religiøse Bestemmelser, f. Ex. ligeoverfor *flamen Quirinalis* (Liv. XXXVII, 51), eller udøvende vigtige Rettigheder, saasom ved Valget

[1] Servius forvexler rigtignok sammesteds *Regia* med den derfra forskjellige Bolig for *rex sacrificulus* (Festus *v. sacram viam*). Den topographiske Detail vedkommer os ikke.

[2] Udtrykket *pro collegio* bruges ogsaa om, hvad der foretages efter Kollegiets Forlangende (Gell. XV, 27. Liv. XXXVIII, 36: *supplicatio pro collegio decemvirum imperata*). Aldeles enestaaende er, at *pontifex maximus* ved Folketribunatets Fornyelse efter Decemvirerne skal have ledet Valget (Liv. III, 54).

af *flamines* og *virgines Vestales* (se ovenfor). Men iøvrigt at trække en Grændse for, hvad *pontifex maximus* alene kunde afgjøre og hvad der maatte forelægges hele Kollegiet, er ikke muligt; men det er aabenbart, at hvad Livius (I, 20) henlægger til den efter hans Fremstilling af Numa indsatte eneste *pontifex*, omfatter hele Kollegiets Virksomhed, saaledes som det ogsaa angives hos Dionysius (II, 73).[1] Paa den anden Side er det klart, at i mange Tilfælde Tvivl og Spørgsmaal, der berørte *jus pontificium*, baade for den Private fandt Løsning og Afgjørelse af en enkelt *pontifex* og selv for Staten kunde afgjøres af et mindre Antal *pontifices*, et Udvalg (Cic. *de har. resp.* 6).[2]

---

[1] Livius: (*Numa pontifici*) *sacra omnia exscripta exsignataque attribuit, quibus hostiis, quibus diebus, ad quæ templa sacra fierent, atque unde in eos sumptus pecunia erogaretur. Cetera quoque omnia publica privataque sacra pontificis scitis subjecit, ut esset, quo consultum plebes veniret, ne quid divini juris negligendo patrios ritus peregrinosque adsciscendo turbaretur; nec cœlestes modo cærimonias, sed justa quoque funebria placandosque manes ut idem pontifex edoceret, quæque prodigia fulminibus aliove quo visu missa susciperentur atque procurarentur.* Dionys. H.: *εἰσὶ δὲ (οἱ ποντίφικες) τῶν μεγίστων πραγμάτων κύριοι. Καὶ γὰρ δικάζουσιν οὗτοι τὰς ἱερὰς δίκας ἁπάσας ἰδιώταις τε καὶ ἄρχουσι καὶ λειτουργοῖς θεῶν καὶ νομοθετοῦσιν ὅσα τῶν ἱερῶν ἄγραφα ὄντα καὶ ἀνέθιστα κρίνοντες ἃ ἂν ἐπιτήδεια τυγχάνειν αὐτοῖς φανείη νόμων* (maaske: *ὄντα τυγχάνει καὶ ἀνέθιστα κρίνοντες ἃ ἂν ἐπιτήδεια αὐτοῖς φανείη νόμων*) *τε καὶ ἐθισμῶν, τάς τε ἀρχὰς ἁπάσας, ὅσαις θυσία τις ἢ θεραπεία θεῶν ἀνάκειται, καὶ τοὺς ἱερεῖς ἅπαντας ἐξετάζουσιν, ὑπηρέτας τε αὐτῶν καὶ λειτουργούς, οἷς χρῶνται πρὸς τὰ ἱερὰ, οὗτοι φυλάττουσι μηδένα ἐξαμαρτάνειν περὶ τοὺς ἱεροὺς νόμους· τοῖς τε ἰδιώταις ὁπόσοι μὴ ἴσασι τοὺς περὶ τὰ θεῖα ἢ δαιμόνια σεβασμούς, ἐξηγηταὶ γίνονται καὶ προφῆται. καὶ εἴ τινας αἴσθοιντο μὴ πειθομένους ταῖς ἐπιταγαῖς αὐτῶν, ζημιοῦσι πρὸς ἕκαστον χρῆμα ὁρῶντες· εἰσί τε ἀνυπεύθυνοι πάσης δίκης τε καὶ ζημίας οὔτε βουλῇ λόγον ἀποδιδόντες οὔτε δήμῳ, περὶ γοῦν τῶν ἱερῶν* [saaledes maa der læses istedenfor *περὶ οὖν τῶν ἱερέων*]. *ὥστε, εἰ βούλεταί τις αὐτοὺς ἱεροδιδασκάλους καλεῖν εἴτε ἱερονόμους εἴτε ἱεροφύλακας εἴτε, ὡς ἡμεῖς ἀξιοῦμεν, ἱεροφάντας, οὐχ ἁμαρτήσεται τοῦ ἀληθοῦς.*

[2] *Quæ tanta religio est, qua non in nostris dubitationibus atque in maximis superstitionibus unius P. Servilii aut M. Luculli responso ac verbo liberemur? De sacris publicis, de ludis maximis, de deorum penatium Vestæque matris cærimoniis, de illo ipso sacrificio, quod fit pro salute populi Romani, ... quod tres pontifices statuissent, id semper populo Romano, semper senatui, semper ipsis dis immortalibus satis sanctum, satis augustum, satis religiosum esse visum est..*

Pontifices danne altsaa som samlet Kollegium og i visse Tilfælde enkeltvis den sagkyndige og veiledende Autoritet i alle gudstjenstlige Anliggender for Senat, Folk og Enkeltmand og føre ogsaa ligeoverfor de andre Præster Tilsyn med, at hele Gudstjenesten varetages regelmæssig, medens de enkelte *pontifices* derhos foretage særlige præstelige Handlinger, væsentlig for hele Folket.

Til *collegium pontificum* henvises derfor af Senat og Øvrigheder alle Spørgsmaal om gudstjenstlige Foretagender, der ligge udenfor det Staaende og Overleverede, saasom om Løfter og Forpligtelser til Guderne (*vota*) og deres Opfyldelse, om Indvielser, om nye Kulter og om Alt, hvad herved er at iagttage (*consulere pontifices, referre ad pontifices*), og det afgiver herom Erklæringer og Beslutninger (*respondere, decernere, pro collegio dicere, edicere*), der almindelig tages tilfølge. Exempelvis kan anføres, at *pontifices* erklære sig om Nødvendigheden af at yde den lovede *decima* af Byttet i Veji til Apollo i Delphi (Liv. V, 23 og 25), at det efter deres Andragende vedtages, at alle *dies postridie Calendas, Nonas, Idus* skulle være *nefasti* paa Grund af Slaget ved Alia (Gell. V, 17. Macrob. *Sat.* I, 16, 24), at de forbyde Indvielsen af én *cella* til to Guder ifølge et *votum* som forstyrrende Tempelforholdets Klarhed (Liv. XXVII, 25), at de ytre sig om andre Dedikationsspørgsmaal (Cic. *de domo* 53), og ikke faa lignende Exempler kunne tilføies, uden at der dog kan betegnes en fast Grændse for, i hvilke Tilfælde Senatet skulde og maatte adspørge *pontifices*. Herhid hører da ogsaa den i Ciceros Tale *de domo* for *collegium pontificum* efter Senatets Henvisning behandlede Sag om, hvorvidt Ciceros Hus ved de af Clodius i Forening med en *pontifex* foretagne Handlinger var blevet *res sacra*. Specielt tilkommer det Kollegiet at afgjøre, hvad der skal anerkjendes som *prodigium* [1]), og hvad der i Anledning af *prodigia* skal foretages, f. Ex. til hvilke Guder der skal ofres (Liv. XXX, 3: *editi a collegio pontificum di, quibus sacrificaretur*), til hvilke

[1]) Ved Afgjørelsen, om et *prodigium* skulde anerkjendes som vedkommende Staten (*suscipi*), lagdes Vægt paa, at det var forekommet *in agro Romano* og *in loco publico* (Liv. XLIII, 13).

Templer der skal gives Gaver (Liv. XXII, 1; Steder af Livius om Udsoning af *prodigia ex decreto pontificum* hos Duker til XXXVII, 3). [1]) Ogsaa naar *haruspices* vare tilkaldte eller de sibyllinske Bøger adspurgte, bestemte *pontifices* tildels, hvorledes Soningen skulde udføres, og deltoge med *XV viri sacrorum* i Udførelsen af det Anordnede (Liv. XXII, 9: *decemviri libros adeunt*), forlange derefter Fornyelsen af Ofringer til Mars og at der skal loves *ludi magni* til Juppiter, Templer til Venus Erycina og Mens, holdes en *supplicatio* og et *lectisternium* og loves et *ver sacrum*. Senatet paalægger en Prætor at sørge for, at alt dette sker betimeligt *ex collegii pontificum sententia*). Men da tillige de høieste Øvrighedspersoner i Folkets Navn paabød Ofringerne, hvis rent materielle Del, f. Ex. Slagtningen af Dyrene, udførtes af de underordnede Tjenere, og vare tilstede derved, tillægges Ofringen selv snart, og oftest, disse (Liv. XXV, 7: *prodigiorum causa per aliquot dies consules rebus divinis operam dederunt*; XXVIII, 11: *prodigia consules hostibus majoribus procurare jussi*, og flere Steder hos Duker *l. c.*), snart *pontifices* (Liv. XXXVII, 3: *prodigia per pontifices procurari placuit*). [2]) Udenfor de egentlige Ofringer ledede og udførte en eller flere *pontifices*, ofte *pontifex maximus*, gudstjenstlige Handlinger i Folkets Navn eller assisterede Øvrighedspersonerne derved, navnlig saaledes, at de omhyggeligt affattede og foresagde de bindende og forpligtende Ord (*formula, carmen, verba sollemnia, præire verba* eller blot *præire*) [3]), saaledes ved *vota* (se f. Ex. Liv. IV, 27 om

---

[1]) Til almindelige og staaende Forskrifter om Ofringernes Art for hver Gud af *pontifices* og *haruspices* sigter Cicero (*de leg.* II, 12: *Jam illud ex institutis pontificum et haruspicum non mutandum est, quibus hostiis immolandum cuique deo, cui majoribus, cui lactentibus, cui maribus, cui feminis*).

[2]) Charakteristisk for Udjævningen imellem Overtro og Statshensyn hos Romerne er Beretningen hos Livius (XXXIV, 55) om det af Konsulerne *ex S. C.* udstedte Forbud mod at berette nye Jordrystelser, medens der var *feriæ* i Anledning af en allerede anmeldt.

[3]) Udførelsen af slige Hverv, forsaavidt de ikke særlig tilkom *pontifex maximus*, overdrages vel den enkelte *pontifex* ved Lod eller efter fast Vedtægt.

ludi, XXXVI, 2 om *ludi magni*, der lovedes Juppiter i Anledning af Krigen med Antiochus den Store), derimellem de aarlige *vota pro republica* den 1ste Januar (Dio Cass. LI, 19) og i Keisertiden tillige for Keiseren den 3die Januar (Gaius i *Dig.* L, 16, 233 § 1. Plut. *Cic.* 2), samt særlige *vota decennalia*; dernæst ved alle Indvielser (*dedicationes* og *consecrationes*), som af Templer, der foretoges af Præsten *capite velato postem tenens* (Cic. *de domo* 45—46. Plut. *Public.* 14). Herhid hørte da ogsaa den høitidelige Udtalelse af *consecratio capitis* som idømt Straf og ligeledes *devotio* (Liv. VIII, 9). Af lignende Art er *pontificum* Tilstedeværelse og Medvirken ved *ludi*, men forbunden med virkelig Offerhandling (Cic. *de har. resp.* 10), ligesom ved Slutningen af *lustrum* (Serv. *ad Æneid.* VIII, 183).

Beslægtet hermed er *pontificum* Nærværelse som tilladende og sanktionerende ved Forhandlingerne i *comitia calata*, der, hvorvel de angik enkelte Borgere, dog tillige berørte religiøse Forhold, idet f. Ex. den, der arrogeredes, traadte ud af de *sacra gentilicia* eller *familiaria*, hvori han før var delagtig (jfr. Cic. *de domo* 13, hvor der synes antydet en udtrykkelig Erklæring af *pontifices* om Arrogationens Tilstedelighed). [1])

Ogsaa for den Private vare *pontifices* Veiledere med Hensyn til alle Spørgsmaal om religiøse Handlinger og Forpligtelser, saasom med Hensyn til Begravelser og Agtelse for de Døde (*jura manium, feriæ denicales, sacrum novendiale*) og Sonofre (*piacula*) ved Forsømmelser i denne Retning (Liv. I, 20. Cic. *de leg.* II, 20 og 21) [2]), endog i visse Tilfælde angaaende ægteskabelige Forhold (Tac. *Ann.* I, 10:

---

[1]) Servius *ad Verg. Georg.* I, 31 siger, at *pontifex maximus* tilligemed *flamen Dialis* var tilstede ved *confarreatio*. Muligvis er her en Forvexling med Nødvendigheden af Fødsel i et ved *confarreatio* stiftet Ægteskab for *flamen Dialis*, maaske endog for *pontifex maximus*.

[2]) Tilladelse af *pontifices* (*collegium pontificum*) ved Flytning af Lig og Indretning af Begravelser paaberaabes i Indskrifter hos Orelli 794 (fra Hadrians Tid), 4406, 4515. Tilladelse af Ædiler og *tribuni plebis* nævnes i to Indskrifter, Orelli 4355, Gruter 662, med Hensyn til Benyttelse af Gravsteder, naturligvis fra Politiets Standpunkt.

consulti per ludibrium pontifices, an concepto necdum edito partu rite nuberet).

Særlig henhørte under *pontificum* Undersøgelse og Erklæring alle Spørgsmaal og Stridigheder om *res sacræ* ligeoverfor profane Gjenstande og Privates Rettigheder, hvorpaa foreligger et stort Exempel i Ciceros Tale *de domo.* Om alle slige Tvivl og Spørgsmaal og derved tillige om mange Dele af Ceremoniväsenet dreiede sig da det *jus pontificium*, som af enkelte juridisk dannede *pontifices maximi* bragtes i bestemtere Form og endnu i Republikens sidste Tid og i Keisertiden behandledes af ansete Jurister (se nedenfor). Men af en virkelig dømmende og privatretlig gyldig Myndighed for *pontifices* (hvorfra vel maa adskilles muligt Paalæg af en Pengebod som Soning) findes intet Spor uden hos Dionys. H. II, 73, der vist har forvexlet Erklæringer med Domme i Processer. Erklæringerne kunde Senat og Øvrigheder, f. Ex. Censorer, give Kraft. Paa ligesaa svag Grundvold beror den Forestilling, at de ældste *pontifices* i det Hele skulle have havt en juridisk Indsigt og udøvet en særlig Indflydelse paa Privatrettens Udøvelse og Uddannelse. Den er opstaaet af urigtig Opfatning af den Indflydelse, som *pontifices* gjennem Kalenderväsenet (se nedenfor) kunde udøve paa Retspleiens Gang, og af Forvexling af to ganske forskjellige Bestanddele i Beretningerne om Cn. Flavius, Ædil A. 304, der dels siges at have offentliggjort *fasti* (se Kap. 8 § 15 S. 196) dels at have forfattet *actiones* (se Kap. 8 § 16 S. 201); den sidste uden Tvivl af en ren Misforstaaelse opstaaede Beretning tillagde Flavius, der forresten slet ikke betegnes som *pontifex*, et rent juridisk, *pontifices* aldeles ikke berørende Foretagende. [1])

Pontifices og særlig *pontifex maximus* udøvede som almindelig præstelig Myndighed en vis Kontrol med andre (i det Ringeste nogle andre) Præsters Udførelse af den præstelige Virksomhed; vi se saaledes (Cic. *de har. resp.* 10), at

---

[1]) Videst gaar den uklare Forestilling om Præsternes juridiske Rolle hos Pomp. *Dig.* I, 2, 2 § 6, hvor der berettes, at ved Decemvirernes Tid og derefter i næsten 100 Aar en *pontifex* udnævntes, *qui præesset privatis.*

VIIviri epulones henvendte sig til dem om indtraadte Feiltagelser eller Forsømmelser; de bevilge *flamen Dialis* en Dispensation i Sygdomstilfælde fra den uafbrudte Tilstedeværelse i Byen (Tac. *Ann.* III, 71; jfr. om andre mindre Fritagelser Gell. X, 15); *pontifex maximus* forbyder *flamen Martialis* og *Quirinalis* at drage i Krig (Liv. *Epit.* XIX; XXXVII, 31 o. s. v.) og anvender derved endogsaa Mulkt (Cic. *Phil.* XI, 8); især fremtræder Tilsynet og den strengeste Disciplinarmyndighed over Vestalinderne (se nedenfor ved disse). (En Sondring af *pontifex maximus* og *collegium pontificum* finder her kun Sted, forsaavidt som han nærmest fremtræder og handler; Liv. IV, 44: *pontifex maximus pro collegii sententia.*)

Endelig paalaa *pontifices* som Kollegium fra gammel Tid Omsorgen for Kalenderen, *fasti*, væsentlig i to Retninger, nemlig dels med Hensyn til at holde det romerske Maaneaar i nogenlunde Overensstemmelse med det naturlige Solaar ved Hjælp af Skudmaaned (*intercalandi ratio*), dels med Hensyn til Overholdelsen af Forskjellen imellem Dagene som *fasti, nefasti, feriæ, profani* og de herved, for at undgaa Sammenstød imellem forskjellige specielle Bestemmelser, nødvendige Lempelser baade med Hensyn til gudstjenstlige Handlinger og til Forretningslivet (se i Almindelighed Cic. *de leg.* II, 8: *cursus annuos sacerdotes finiunto*; Censor. *de die nat.* 20: *Quod delictum* (Uoverensstemmelsen mellem Maaneaar og det naturlige Aar) *ut corrigeretur, pontificibus datum negotium eorumque arbitrio intercalandi ratio permissa*; Liv. IX, 46: *Cn. Flavius civile jus, repositum in penetralibus pontificum, evulgavit fastosque circa forum in albo proposuit, ut, quando lege agi posset, sciretur*; jfr. IV, 3: *ad fastos non admittimur* om Plebeierne). Det laa i Sagens Natur, at i den ældste Tid Kalenderen i Aarets Løb efterhaanden fastsattes og bekjendtgjordes i mindre Afsnit (se Beretningen hos Macrobius *Sat.* I, 15, 9 om Iagttagelsen af Nymaanen ved en *pontifex minor* og den dernæst efter forudgaaende Ofring paa Capitolium foretagne Bekjendtgjørelse af *rex*; jfr. Varro *L. L.* VI, 13 p. 55 Bip. og 28 p. 59 Bip.; *fasti Prænest.* ved *Cal. Jan.*), og heraf fulgte den af Livius antydede Usikkerhed, som hævedes ved Flavius's Bekjendtgjørelse af *fasti* (for et

helt Aar), hvilken maa tænkes derefter aarlig fortsat af *pontifices*, skjøndt det er uklart, i hvilken Form og med hvilket Indhold og Omfang en saadan varig Bekjendtgjørelse af de for hvert Aar modificerede *fasti* fandt Sted. Interkalationen, som vel tildels foretoges efter Vedtægt, men ved hvilken Meget maatte afhænge af successiv Iagttagelse og af Omstændighederne, kunde gribe ind i det offentlige Liv (f. Ex. ved Ansættelse af *comitia*, ved Magistratsaarets Begyndelse og Afslutning) og i vigtige Forretningsinteresser (f. Ex. ved Statsforpagtninger), og det er bekjendt, at Præsterne beskyldes for stundom at have ladet sig lede af slige uvedkommende Hensyn, skjøndt den Uorden, hvori det romerske borgerlige Aar i Forhold til det naturlige efterhaanden kom og fandtes før Cæsar, vel for Størstedelen skyldtes Ukyndighed og Slendrian (Cic. *de leg.* II, 12 fremhæves *neglegentia pontificum.* Censor. *l. c.* Macrob. *Sat.* I, 14 init. Svet. *Jul.* 40). At *pontifices* (og maaske Senatet) i Ciceros Tid bearbeidedes fra forskjellige Sider med Hensyn til Interkalationen, sees af Ciceros Breve (*ad fam.* VIII, 6 extr.; *ad Att.* V, 9 og 13; om Uvisheden *ibid.* 21). At *pontifices* ogsaa efter Cæsars Kalenderforbedring formelt udtalte den nu til fast Regel bundne Interkalation (Skuddagen hvert fjerde Aar) og selv herved kunde begaa en Feil, fremgaar af Macrob. *Sat.* I, 14 § 6 og 13. *Pontifices* besørgede ogsaa de Vedtegninger, der tilføiedes ved mærkelige Dage i de offentlig (hvor og paa hvilken Maade?) udstillede *fasti* (Cic. *Phil.* II, 34).[1])

Ved Siden af den hidtil betragtede styrende og ledende Myndighed fremtræde *pontifices* som egentlige Offerpræster, ikke blot, som ovenfor antydet, ved Udsoningen af Jærtegn og andre overordentlige Leiligheder, men ved visse dem paahvilende Ofringer til bestemte Guder ved bestemte Anledninger paa forskjellige fastsatte Steder. Af de Enkeltheder, som herom nævnes uden indre Sammenhæng eller Middel til at klare Forestillingen, kan exempelvis an-

---

[1]) Undersøgelsen om Kalenderens og Interkalationens Indretning i og for sig og om de chronologiske Spørgsmaal, der knytte sig til Uordenen i Kalenderen før Cæsar, hører ikke herhid.

føres Ofringen til *Acca Larentia* i December Maaned *in Velabro*, det af en *pontifex minor* paa samtlige *Calendæ*-foretagne Offer *in curia Calabra* (Macrob. *Sat.* I, 15), Processionen igjennem Byen med den udenfor *porta Capena* liggende saakaldte *lapis manalis* ved Tørke (Serv. *ad Æneid.* III, 175 etc.) og fornemmelig de i Oprindelse og Betydning dunkle *sacra Argeorum*. *Argea* og *Argei* (Liv.) kaldtes nemlig nogle (24) Kapeller, fordelte i Byens fire Tribus, til hvilke aarlig den 17de Marts (Ovid *Fast.* III, 791) en Procession fandt Sted (Liv. I, 21. Varro *L. L.* V, 45 p. 14 Bip.); men det samme Navn brugtes ogsaa om de Menneskebilleder af Sivfletning (*imagines scirpeæ*, efter Varro' 24, efter Dionysius 30), der aarlig den 15de Mai [1]) af *pontifices*, under Tilstedeværelse af *virgines Vestales*, Øvrigheder (*στρατηγοί*, Dionys.) og Folket, kastedes fra *pons sublicius* ud i Tiberen (Varro *L. L.* VII, 44 p. 90 Bip. Ovid *Fasti* V, 629 ff. Dionys. H. I, 38), og i hvilke man har villet se en Erstatning for tidligere Menneskeofringer (en Mening, der allerede omtales hos Festus *v. sexagenarios*). [2]) (Om *epulum Jovis* se strax under b.)

---

[1]) „13de Mai" i nogle nyere Bøger beror paa en Forglemmelse med Hensyn til Idus.

[2]) Af Menneskeofre fandtes der efter Plinius (*H. N.* XXX, 12) Spor i de 12 Tavler. Endnu A. 216 f. C. omtaler Livius (XXII, 57) at en Galler og en Gallerinde, en Græker og en Grækerinde efter Raadspørgsel af de sibyllinske Bøger bleve levende begravede paa *forum boarium*. En lignende Ofring af to Mænd paa Marsmarken omtaler Dio Cassius (XLIII, 24) A. 46 f. C. under Cæsar som udført af *pontifices* og *flamen Martialis*; de Ofredes Hoveder bragtes til *Regia*; det nærmere Forhold ved dette Offer, siger Dio selv, at han ikke kjendte. En Nedgravning af en *Græcus* og en *Græca* eller Mennesker af fremmede Folk paa *forum boarium* var forekommen i Plinius's Tid, hvorved *magister collegii XV virorum* fremsagde Bønnen (Plin. *H. N.* XXVIII, 12). Men det Forbud mod Menneskeofre i Almindelighed, som Plinius (*H. N.* XXX, 12) omtaler som fastsat ved en Senatsbeslutning A. 97 f. C., synes ikke at sigte til Menneskeofringer i Rom selv. Et Sagn om Ofre af Børn til *Mania* i den ældste Tid, men som afskaffedes ved Republikens Begyndelse, har Macrobius (*Sat.* I, 7, 34 og 35). Tanken ledes herved ogsaa hen paa Devotionen og Straffen for ukyske Vestalinder samt paa Sagnet om Curtius. Derimod har det hos Livius flere Gange (f. Ex. XXXIX, 22) omtalte

Anm. Af det hele Indbegreb af religiøs Forskrift, Vedtægt og Tradition, hvis Bevarer og Opretholder *collegium pontificum* var, indeholdtes Hovedsummen i de uden Tvivl ikke lidet omfattende og efterhaanden ved nye Bestemmelser og Forklaringer fortsatte og udvidede skriftlige Optegnelser, der af Kollegiet opbevaredes, sandsynligvis i *Regia*, og naturligvis kun vare tilgængelige for Præsterne (Liv. VI, 1: *quæ ad sacra pertinebant, a pontificibus maxime, ut religione obstrictos haberent multitudinis animos, suppressa*), og som hos Skribenterne benævnes *commentarii pontificum, libri pontificum, libri pontificii*, senere *libri pontificales*, og af hvilke *indigitamenta* var en Del. Grundlaget henførtes til Numa (Liv. I, 20: *Numa sacra omnia pontifici exscripta exsignataque attribuit. libri*, Cic. *de rep.* II, 31. *de orat.* I, 43. Varro *L. L.* V, 98 p. 28 Bip. Festus *v. opima spolia* og *v. tesca. commentarii*, Cic. *de domo* 53. *Brut.* 14. Dionys. H. VIII, 56: *αἱ τῶν ἱεροφαντῶν γραφαί*; Servius og Macrobius paa flere Steder). Om *pontificum* herpaa grundede Indsigt se Cic. *de domo* 12. Aldeles forskjellige fra disse præstelige Optegnelser vare de juridiske Privatskrifter, der efter Udviklingen af det specielle *jus pontificium* ved ældre juridisk dannede Ypperstepræster, navnlig begge Mucier, i Republikens sidste Tid og i Keisertiden udgaves af ansete Jurister, saasom Trebatius Testa (*libri religionum* eller *de religione*), Atejus Capito (*de jure sacrificiorum*) og Antistius Labeo (*commentarii de jure pontificio*) [1]), og som nødvendigvis, hvad ogsaa Brudstykkerne vise, tillige indeholdt meget Antiqvarisk, hvorved Forfatterne paa første eller anden Haand kunne have benyttet de egentlige *libri pontificii*; fra juridiske Skrifter skilte sig atter de rent antiqvariske (Varro) og de theologisk-philosophiske (Nigidius Figulus).

Nærmest med Omsorgen for Kalenderen synes at hænge sammen den *pontifex maximus* overdragne og indtil P. Mucius Scævola den Ældre fortsatte Affattelse og Ud-

---

Drab af *semimares* som Fjernelse af et *prodigium* ikke Charakteren af et Offer.

[1]) Endnu før Mucierne havde Ser. Fabius Pictor udgivet et *jus pontificium*.

stilling af en Tavle over det afsluttede Aars Mærkeligheder, hvilke Tavler derefter opbevaredes og senere hen samledes og udgaves som Skrift i 80 Bøger under Navnet *annales pontificum*, *annales maximi* (Hovedsteder Cic. *de orat.* II, 12. Serv. *ad Æneid.* I, 373; se forresten de litteraturhistoriske Forfattere).

b. En ganske speciel Forgrening eller Aflægger af *collegium pontificum* dannede fra A. 196 f. C. de da ved en Tribunlov indsatte *tresviri epulones* (Liv. XXXIII, 42), der siden, uvist naar, forandredes til *VII viri* (under Cæsar forbigaaende og vilkaarligt 10, Dio Cass. XLIII, 51), og hvem det (efter Cic. *de orat.* III, 19: *propter sacrificiorum multitudinem*, der blev besværlig for *pontifices*) overdroges at besørge Festmaaltiderne paa Capitolium, navnlig det aarlige *epulum Jovis*, der i Kalendarierne ansættes til den 13de November, men formodentlig ogsaa andre, som gaves i Forbindelse med visse Festlege (Cic. *l. c.*: *ludorum epulare sacrificium*; Festus *v. Epolonos: Datum est his nomen, quod epulas indicendi Jovi ceterisque diis potestatem haberent*).[1] Paa Grund af dette Præsteskabs Oprindelse indtog det, trods den efter vor Opfatning underordnede Opgave, den fjerde Plads imellem Præstekollegierne (efter de ældre Augurer og *XV*

---

[1]) Med Hensyn til Omfanget af *VII virum epulonum* Funktioner og til de forskjellige *epulæ in Capitolio* bliver nogen Uklarhed tilbage. Et enkelt *epulum Jovis* paa en bestemt Dag (*ἐν τῷ Καπιτωλίῳ τῇ τοῦ Διὸς ἑορτῇ*, Dio Cass. XXXIX, 30) antydes, foruden i Kalendarierne, flere Steder (Tertull. *Apolog.* 13. *Hist. Aug. Alex. Sev.* 37; Lucilius hos Nonius p. 204), og dertil hører vel Beskrivelsen af Ceremonierne (Juppiter liggende, Juno og Minerva paa Stole, alle tre pyntede som levende Mennesker) hos Valerius Maximus (II, 1, 2) og Seneca hos Augustin (*de civ. dei* VI, 10), ligesom ogsaa Senatets *jus in Capitolio epulandi* (Svet. *Aug.* 35; maaske ogsaa Liv. XXXVIII, 57) vel særlig angik dette *epulum* (Dio Cass. *l. c*); men *epulum in Capitolio* i Anledning af Lege omtales, foruden den generelle Antydning hos Cicero, hos Livius paa mange Steder, altid ved *ludi plebeji* (XXV, 2. XXVII, 36. XXIX, 38. XXXI, 4. XXXII, 7. XXXIII, 46), og forekommer endogsaa ved private *ludi funebres* (Sen. *Epist.* 95, 72: *ante ipsius Jovis cellam*, og 98, 13); men at herved *VII viri epulones* medvirkede, siges ingensteds udenfor Antydningen hos Cicero; endnu mindre er deres Medvirken sandsynlig, naar Keiserne beværtede Senatorerne med Fruer paa Capitolium (f. Ex. Tiber, efter Dio Cass. LV, 8).

viri) og selve Forretningen udførtes ogsaa senere stundom, naar *epulones* vare forhindrede, af *pontifices* (Dio Cass. XLVIII, 32). Navnet forekommer endnu i Indskrifter i det fjerde Aarhundrede e. C. (Orelli 2351 og 2264).[1])

c. *Rex* og *flamines*. Til *collegium pontificum* vare, som allerede ovenfor bemærket, paa en anden Maade end de øvrige Præster knyttede nogle enkelte høiere egentlige Offerpræster, der i Forbindelse med *pontifices* afsluttede en egen Kreds af Kultus ved Siden af Spaadomspræsterne (*augures* og *XVviri*) og ovenover de lavere *collegia* og *sodalitates*; disse Offerpræster vare *rex* og de tre høiere *flamines*, af hvilke især ved de to, *rex* og *flamen Dialis*, en særlig præstelig Livsform fremtraadte. Deres Interesse ligger i denne almindelige Charakter; det Enkelte er lidet bekjendt og uden synderlig Betydning for eller Sammenhæng med andre Statsindretninger.[2])

Rex sacrorum (Cic.; *ἱερῶν βασιλεύς*, Dionys. H.), *rex sacrificulus* (Liv.; Festus), *rex sacrificus* (Liv.), stundom blot *rex* (Ovid. etc.), indsattes efter Sagnet ved Republikens Begyndelse for at varetage de Kongen personlig paaliggende Offerhandlinger, medens Anordningen af og Tilsynet med Kultus i Almindelighed gik over til *pontifices* (Liv. II, 2. Dionys. H. IV, 74. V, 1 etc.).[3]) Medens *rex* i den præstelige Rangfølge (*ordo sacerdotum*, se under a) indtog den øverste Plads, betragtedes han i Udøvelsen som underlagt *pontifex maximus* og *collegium pontificum* (Liv. *l. c.*: *pontifici subjecere*). Om Valget af *rex* (*capi*) af *pontifex maximus* efter foregaaende *nominatio* er talt ovenfor § 4; Dionysius (*l. c.*)

---

[1]) Den lidt paafaldende Enkelttalsform *septemvir epulonum* hos Plinius (*Epist.* II, 11, 12) og i mange Indskrifter (se Marquardt III S. 334) for *epulo* er uden Tvivl opstaaet af den bekjendte Brug af den partitive Genitiv (*sum triumvirum capitalium*).

[2]) Med Hensyn til den hele Detail henvises til Marquardt III S. 368 ff.

[3]) Livius (I, 20) synes at betegne *flamen Dialis* som den, paa hvem Kongens personlige Offerhandlinger gik over (*quæ nunc ad Dialem flaminem pertinent*). Men herved er kun tænkt paa Udsondringen af et bestemt Omraade fra Kongens forresten vedvarende præstelige Virksomhed.

lader den første *rex* vælges af *pontifices* og *augures*, hvori muligvis ligger en Antydning af, at begge Kollegier siden deltog i *nominatio*. Kun en Patricier kunde tages (se Kap. 2 § 2), og den Tagne indviedes (*inaugurabatur*) ligesom *flamines* i *comitia calata* (Gell. XV, 27). *Rex* kunde ikke beklæde noget politisk Embede (Dionys. *l. c.*; Plut. *Quæst. Rom.* 63, hvilke Vidnesbyrd ikke modsiges af noget enkelt berettet Faktum og bekræftes af Liv. XL, 42, hvor *pontifex maximus* forlanger, at en Prætor, der er valgt til *rex*, skal nedlægge Embedet), en Udelukkelse, der var en Følge af den republikanske Uvillie mod det politiske Kongedømme og Kongenavn, men ogsaa medførte, at dette Præstedømme ikke let attraaedes af nogen begavet eller betydelig Mand. Foruden at *rex* i ældre Tider, før Offentliggjørelsen af *fasti*, maanedlig bekjendtgjorde Indtrædelsen af Nymaane og angav Festdagene (se ovenfor under a), foretog han en Mængde Ofringer og ceremonielle Handlinger paa bestemte Maanedsdage, *Calendis*, *Idibus* etc., eller visse Fester (9de Jan. Offer af en Vædder til Janus ved Festen *Agonia*, 24de Febr. *regifugium*, et Offer paa *comitium*, hvorefter Præsten hurtig fjernede sig, o. s. v.), om hvilke Ofringers og Handlingers Betydning Bevidstheden i den senere Tid var aldeles fordunklet.[1])

Ogsaa denne Præsts Hustru, *regina*, betragtedes som Præstinde (Dionys. H. II, 22) og ofrede paa alle *Calendæ* til Juno (*porcam* eller *agnam*, Macrob. *Sat.* I, 15, 19).[2])

Præstenavnet *flamen*, som sproglig utilfredsstillende afledes af *flare*[3]), forekom ogsaa i latinske Municipier efter Cicero (*pro Milone* 10 og 17: *proditur a dictatore*, om Lanuvium) og Indskrifter. De romerske *flamines* vare Offer-

---

[1]) Om det Enkelte se hos Marquardt III S. 310 ff., ogsaa om den omtvistede Forklaring af Vedtegningen *Q. R.* (eller *Rex*) *C. F.* i *fasti* ved 24de Marts og 24de Mai.

[2]) En *rex sacrorum* nævnes i nogle faa Indskrifter (Marquardt III S. 308) i latinske Byer, maaske dog blot ifølge en Efterligning.

[3]) Præsteskabet selv hedder i Indskrifter og de ældste Haandskrifter *flamonium*, ikke *flaminium*, hvilket kan tyde paa en ældre Form ogsaa for *flamen*.

præster for bestemte enkelte Guder. Efter Festus (*v. maximæ dignationis*) gaves der ialt 15 *flamines*, og 9 Navne paa saadanne efter de Guder, til hvem de ofrede, f. Ex. *flamen Vulcanalis*, forekomme hos Varro, Festus og Cicero (*Brut.* 14: *flamen Carmentalis*, hvilket Præsteskab beklædtes af en Mand, der var Konsul A. 359 f. C.); men af disse betegnedes 3 som *majores* (Festus *v. majores flamines: m. f. appellabantur patricii generis, minores plebeji*) og havde alene en fremtrædende Rolle; de øvrige synes i det Ringeste ikke alle at have bestaaet i Republikens sidste Tid (Varro *L. L.* VI, 19 p. 56 Bip.: *Furrinæ deæ sacra instituta annua et flamen attributus; nunc vix nomen notum paucis*). (Om de keiserlige *flamines* se nedenfor § 16. *Fratres arvales* valgte aarlig imellem sig en *flamen*, se *Acta* ved A. 87, 89 og 90.) De tre højere *flamines* valgtes (*capiebantur*) af patricisk Æt (Festus *l. c.* og ovenfor Kap. 2 § 2) paa samme Maade som *rex* (se ovenfor) og inaugureredes ligesom han (Gell. XV, 27). Bestemmelse om Fødsel af Forældre, der vare *confarreati*, nævnes kun ved *flamen Dialis* (Tac. *Ann.* IV, 16), men gjaldt maaske ogsaa ved de to andre.

Flamen Dialis levede i et eget Hus paa Palatium, *domus*, *ædes flaminia*, ligesom i et stadigt Helligdagsliv (*quotidie feriatus*) [1]), bunden til en Række tildels yderst smaalige Bestemmelser og Vedtægter angaaende hans ydre Liv og Indretning (f. Ex. med Hensyn til Dragt, ved hvilken mærkes den særlige Præstehue, *apex*, Leie, Spise o. s. v.), der tilsammen skulde omgive ham med et Præg af Renhed og Hellighed, og som tildels udstrakte sig til hans Hustru, *flaminica*. Med denne maatte han være gift ved *confarreatio*, og hun maatte være i hans *manus* og ikke tidligere gift; han turde ikke skille sig fra hende, og ved hendes Død maatte han nedlægge sit Præsteskab. (Hovedstederne Gell. X, 15. Plut. *Quæst. Rom.* 44 og 50. Tac. *Ann.* IV, 16 og Festus *v. flaminia* og *v. ignem*; i det sidst anførte Punkt er der nogen Afvigelse hos Servius *ad Æneid.* IV, 29). [2])

---

[1]) Den, der var Skyld i, at *rex* eller *flamen Dialis* blev Vidne til Arbeide (*opus fieri*) paa Helligdage, mulkteredes (Macrob. *Sat.* I, 16, 9).

[2]) Den øvrige Detail hos Marquardt III S. 315 ff.

Særlig kan bemærkes, at *flamen Dialis* ikke maatte aflægge Ed (Plut. *Quæst. Rom.* 44. Liv. XXXI, 50. Gell. *l. c.*; Festus *v. jurare*), ikke ride (Festus *v. equo*) og ikke tilbringe nogen Nat udenfor Byen (Liv. V, 52. Gell. *l. c.*; en ringe Lempelse i denne Bestemmelse blev vedtagen under August, Tac. *Ann.* III, 71). Ved disse Bestemmelser var *flamen Dialis* oprindelig udelukket fra Magistraturen og den dertil knyttede Virksomhed, idet han f. Ex. ikke kunde *jurare in leges* (Plut. *Quæst. Rom.* 113. Liv. XXXI, 50), en Udelukkelse, der dog siden, i det Ringeste i enkelte Tilfælde, blev omgaaet, saa at vi A. 200 se en *flamen Dialis* blive Ædil, idet en Broder aflagde Eden paa hans Vegne (Liv. *l. c.*), og siden A. 183 en *flamen Dialis* som Prætor, dog uden at han overtog nogen Virksomhed udenfor Hovedstaden (Liv. XXXIX, 39 og 45), og endelig A. 87 som Konsul (L. Cornelius Merula); endnu i Tibers Tid udelukkedes en *flamen Dialis* paa Grund af Præsteskabet fra Bestyrelse af en Provinds (Tac. *Ann.* III, 71). Som Følge heraf var det, uagtet Præsteskabet som *flamen Dialis* ganske undtagelsesvis gav Plads i Senatet (Liv. XXVII, 8, hvor det bemærkes, at denne Ret ikke var benyttet i længere Tid *ob indignitatem flaminum priorum*) og medførte visse Udmærkelser, f. Ex. Brugen af *toga prætexta* (hver Dag, Serv. *ad Æneid.* VIII, 552) og *sella curulis* og en Liktor (Liv. XXVII, 8. Plut. *Quæst. Rom.* 113. Festus *v. flaminius lictor*), ikke let at faa det besat, og der maatte endog stundom anvendes Tvang mod de Udnævnte (Liv. *l. c.*); efter Merulas Død i Aaret 87 blev Præsteskabet endogsaa ubesat i 70 Aar, indtil August fornyede det (Dio Cass. LIV, 36. Svet. *Aug.* 31. Tac. *Ann.* III, 58).

Virksomheden bestod i en Række Ofringer paa visse Dage og visse Fester, i hvilke det ikke er os muligt at opdage nogen ledende Tanke, f. Ex. paa alle *Idus* Ofringen af saakaldte *oves Idules* til Juppiter, medens *flaminica* paa *nundinæ* ofrede en Vædder i *Regia.* [1])

Flamen Martialis og *Quirinalis*, om hvis Valg intet Særligt berettes, vare underkastede færre Indskrænkninger end

---

[1]) Det Enkelte hos Marquardt III S. 320.

Dialis (Serv. *ad Æneid.* VIII, 552).[1] Dog var i ældre Tid Vedtægten strengere end siden, og navnlig finde vi det forbudt dem af *pontifex maximus* at drage i Krig enten i Almindelighed eller dog udenfor Italien (Liv. *Epit.* XIX, XXIV, 8. XXXVII, 51. Cic. *Phil.* XI, 8. Val. Max. I, 1, 2 Tac. *Ann.* III, 58).[2]

Om de enkelte Offerhandlinger er ved disse *flamines* kun Lidet opbevaret, f. Ex. ved *flamen Martialis* om Ofringen af den saakaldte *October equus* (*bigarum victricum dexterior*) paa *Idus Octobres* paa Marsmarken, hvorfra Halen endnu blødende bragtes til *Regia*, medens Beboerne af to Kvarterer, *Suburanenses* og *Sacravienses* kappedes om at bemægtige sig Hovedet og bringe det hen til et bestemt Sted (Festus *v. October equus*).[3]

§ 6.

Augures.

Ligeoverfor de Præster, hvis Virksomhed gaar ud paa at ordne og udføre den menneskelige Fromheds Ytringer imod Guderne, staar en anden Art af Præster, hvis Opgave er at iagttage Ytringer af Gudernes Stemning og Villie med Hensyn til Menneskenes Bestræbelser og Foretagender, Augurerne, og i en særlig Retning og ved særlige Midler *XVviri* (*duumviri*) *sacrorum.*

Augurerne (hvis Navn synes beslægtet med *avis*, omend den hos Festus, Servius og Priscian anførte Afledning af *aves* og *gero* er forkert; hos de græske Skribenter *οἰωνοσκόποι, οἱ ἐπ' οἰωνοῖς ἱερεῖς*) siges hos Cicero (*de rep.* II, 9) og Dionys. H. (II, 22, hvor ved en Tankeløshed er sat Ha-

---

[1]) *More veteri sacrorum neque Martialis neque Quirinalis flamen omnibus caerimoniis tenebantur, quibus flamen Dialis, neque diurnis sacrificiis detinebantur, et abesse eis a finibus Italiae licebat, neque semper praetextam neque apicem, nisi tempore sacrificii, gestare soliti erant.*

[2]) At *flamen Martialis* først A. 242 fik Adgang til Magistraturen, staar slet ikke i Beretningerne.

[3]) Detail Marquardt III S. 321 ff.

ruspex for Augur)[1] indsatte af Romulus, der selv opfattedes som *augur* eller dog kyndig i Augurallæren, idet han allerede havde anlagt Byen under Auspicier (*auspicato*, Liv. V, 52; jfr. Beretningen hos Cicero *de div.* I, 17 om Romulus's *lituus* gjemt *in curia Saliorum* paa Palatium). Cicero lader (*de rep.* II, 14) Numa tilføie 2 Augurer til Romulus's 3. Livius lader (IV, 4 i en Tale) Augurerne først indsættes af Numa efter den almindelige Forestilling om denne Konge som Skaber af Gudstjenestens hele Indretning, medens han tidligere (I, 18) udtrykker sig ubestemt. Baade Cicero og Dionysius sætte Augurerne i et vist Forhold til de tre gamle Tribus (1 af hver, hvormed dog Ciceros andet Sted om Numa ikke stemmer), og Livius antyder det Samme i Beretningen om Forhandlingen om *lex Ogulnia* (X, 6). Ved denne Lov fastsattes Tallet til 9, dels Patriciere, dels Plebeiere; Sulla forøgede det til 15 (Liv. *Epit.* LXXXIX). (Om overtallige Medlemmer under Cæsar og Keiserne se ovenfor § 4.)[2] Om Valget er talt ovenfor.

Augurernes Virksomhed, der, forsaavidt den fremtræder som Lære og Kunst, ikke er Statsindretning[3]), antydes temmelig udførligt, men dunkelt i et Sted af Cicero (*de leg.* II, 8; jfr. Bemærkningerne dertil *cap.* 12 og 13, hvor dog just det Særlige og mere Fjerntliggende forbigaaes).[4] Det Væsentlige var Iagttagelsen og Bedømmelsen, i Folkets Navn

---

[1]) Ogsaa Strabo (XVI p. 813 C.) sammenblander tildels Augurer og *haruspices* i Ordene: *Τυρρηνικὰ θεοπρόπια διὰ σπλάγχνων καὶ ὀρνιθείας καὶ διοσημιῶν.* *'Ορνιθεία* vedkommer kun Augurerne.

[2]) Af en Indskrift hos Gruter 300, 1 at slutte til et Antal af 27 eller 28 Augurer er dog meget tvivlsomt.

[3]) Der medtages derfor kun her, hvad der er nødvendigt til at charakterisere Augurernes Fremtræden som Statens Præster ved offentlige Handlinger. Om Detaillen, ogsaa af Bevissteder, henvises til Marquardt III S. 381 ff.

[4]) *Interpretes autem Jovis Optumi Maxumi publici, augures signis et auspiciis ostenta vidento, disciplinam tenentó, sacerdotesque et vineta virgetaque et salutem populi auguranto, quique agent rem duelli quique pro populo rem, auspicium præmonento ollique obtemperanto, divorumque iras providento eisque adparento, cælique fulgura regionibus ratis temperanto, urbemque et agros et templa liberata et ecfata habento, quæque augur injusta nefasta vitiosa dira deixerit, inrita infectaque sunto, quique non paruerit, capital esto.*

og Interesse, af de Tegn, hvorefter Gudernes Indvilgelse eller Forbud ved Statsforetagender og offentlige Forhandlinger erkjendtes, hvortil knyttede sig Foretagelsen af visse dermed i Forbindelse staaende Ceremonier og Indvielsen af Personer og Ting (med Gudernes af Tegn erkjendte Tilladelse). Disse Tegn, der ikke gaa ud paa nogen egentlig Forudsigelse af det Tilkommende, men blot paa Tilstedelse og Forbud, hedde *auguria* og *auspicia*, af hvilke Ord, skjøndt en bestemt Adskillelse i Sprogbrugen ikke finder Sted, det første dog synes at have en videre Betydning og at omfatte Varsler, der ikke faldt under det speciellere Begreb *auspicia* (Cic. *de div.* I, 15: *Multa auguria, multa auspicia, quod Cato ille sapiens queritur, neglegentia collegii amissa plane et deserta sunt*), og Reglerne for deres Iagttagelse og Tydning danne en Lære (*disciplina augurum*, Cic. *de leg. l. c.; N. D.* II, 3 og mange andre Steder), der er nedlagt i skriftlige, ved Kollegiet opbevarede og nærmest for dettes Medlemmer tilgængelige Optegnelser, *libri augurales*, ogsaa *commentarii* (Cic. *N. D.* II, 4. *de div.* II, 18: *commentarii nostri*, da Cicero dengang selv var Augur).[1] I Sagnet fremtræder Attus Navius under Tarqvinius Priscus som Repræsentant for den dybeste Indsigt i hele Auguralvæsenet (Cicero, Livius, Dionysius). Vi kjende det Hele kun brudstykkevis og fra en Tid, hvor det af de fleste af Augurerne selv (se nedenfor) betragtedes med afgjort Vantro eller endog med Spot. I Oprindelse og Charakter skiller det romerske (latinske) Augurvæsen sig skarpt fra den etruskiske Haruspicin.

Hos Festus *v. quinque genera* adskilles 5 Arter af Tegn, der havde Plads i Auguralllæren: *ex cælo, ex avibus, ex tripudiis, ex quadrupedibus, ex diris*; men kun de 3 første Arter vare, som det synes, Gjenstand for egentlig paa dem rettet Iagttagelse, medens de 2 andre fremtraadte som tilfældige, især forstyrrende Varsler.[2] Som Exempel paa *diræ* kan

---

[1]) Andre Citater hos Marquardt III S. 384 ff. Ved Ordene *si qui sunt reconditi* hos Cicero *de domo* 15 betegnes slet ikke nogen bestemt særegen Klasse.

[2]) Til disse tilfældige Varsler hørte vel ogsaa det hos Cicero (*N. D.* II, 3) som ikke længere brugeligt og anerkjendt omtalte *auspicium ex acuminibus*, af Spydsoddene.

nævnes, hvad der berettes om Tegnene, da Crassus drog til Syrien til Partherkrigen. Naar Cicero (*de div.* II, 33) som paa hans Tid brugelige kun nævner *signa ex cælo* og *ex tripudiis*, har han ganske vist ikke villet antyde, at man havde ophørt at iagttage *signa ex avibus* men indbefattet dem under *signa ex cælo*.

Tegnene *ex cælo* bestaa (forsaavidt ikke *ex avibus* medindbefattes) væsentlig i *fulgura* og *fulmina*, der efter deres forskjellige Art ere gunstige eller ugunstige, undtagen med Hensyn til *comitia*, hvor Torden og Lynild er absolut hindrende (se Kap. 3 § 8, hvor tillige om den særlige *servatio de cælo*). Fuglevarslerne, hvis dybe Rod i hele Folkeættens ældste Tro viser sig i Brugen af *οἰωνός* og *avis* i Betydning af Varsel i Almindelighed, droges dels af Fuglenes Flugt, dels af deres Røst, hvorefter de betegnes som *alites* og *oscines* (Cic. *N. D.* II, 64. Varro *L. L.* VI, 76 p. 71 Bip.), efter specielle Regler om Fuglearterne (Festus *v. alites* og *v. oscines*), Stedet, hvor de viste sig, Retningen af deres Flugt, hvoraf skjønnedes, om Varslet var tilladende (*aves addicunt, admittunt*) eller forbydende (*aves abdicunt, occinunt*).[1] Disse to Arter af Tegn ere de fornemste og de, der alene bruges ved offentlige Handlinger i Fred og indbefattes under Begrebet *auspicari, augurium agere* med den for denne Handling foreskrevne bestemte Ritus. Varslerne toges (i Almindelighed) *de nocte*, enten paa den dertil særlig bestemte Plads, *auguraculum*, paa Borgen (Festus *auguraculum; augurium agere in arce*, Cic. *de off.* III, 16. Liv. IV, 18 o. s. v.) eller paa et dertil særlig udsøgt og indviet Sted (*capere tabernaculum*, hvilket selv skete ved Hjælp af Auspicier, Cic. *N. D.* II, 4. *de div.* I, 17. *parum recte tabernaculum capere*, Liv. IV, 17), efter foregaaende Inddeling af Himlen i *regiones* ved den hellige Augurstav, *lituus* (Cic. *de div.* I, 17; om *lituus* I, 18). Ordet *templum* synes at være brugt om et ved en bestemt Formular omhyggelig betegnet Rumafsnit

[1]) Fra Augurreglerne maa adskilles den folkelige Overtros Opfatning af de enkelte Fugles og deres Skrigs Betydning, en Overtro, der ogsaa kunde fremtræde ved offentlig Forhandling (Liv. X, 40).

(*locus conceptis verbis definitus, effatus*), saavel i Himmelrummet og Luften, inden hvilket Varslet søgtes. som paa Jorden, hvorfra Iagttagelsen skete (Varro *L. L.* VII, 8 p. 81 Bip. Serv. *ad Æneid.* I, 92; jfr. *ad* VI, 197. Festus *v. minora templa*) af den siddende Augur. Af sær Betydning ved *auspicia* var *pomœrium* (Gell. XIII, 14), idet Alt, hvad der angik Krigsmagten, *exercitus*, maatte foregaa *extra pomœrium* (jfr. om *imperium* Kap. 5 § 3) i fortløbende Rækkefølge, som maatte begynde. forfra, hvis den, der anstillede *auspicia*, i Mellemtiden havde overskredet *pomœrium* (Cic. *N. D.* II, 4. *de div.* I, 17); ligeledes gjordes Forskjel paa *ager Romanus* og *peregrinus* (endnu speciellere *Gabinus*, *hosticus*, *incertus*, Varro *L. L.* V, 33 p. 9 Bip.). Ordet *silentium*, der hyppig bruges ved Omtalen af *auspicia* (f. Ex. Cic. *de div.* II, 34), synes at betegne Frihed for alle forstyrrende Indflydelser, saa at den tilsigtede Iagttagelse kan foregaa. [1]) De Varsler, der da gaves efter udtrykkelig Bøn derom (Liv. I, 18), vare *auspicia impetrita* i Modsætning til *auspicia oblativa* (Serv. *ad Æneid.* XII, 259). Idet den romerske Augur under Iagttagelsen almindelig vendte sig mod Syd, betragtedes i det Hele Tegnet, der viste sig paa hans venstre Haand, kommende fra Øst, som heldigt (*sinistra* i Modsætning til *dextra*, navnlig *sinistra avis*, Festus *v. sinistræ avis*; Cic. *de div.* II, 39), medens, som det synes, i det daglige Liv, i det Ringeste hos Skribenterne, navnlig Digterne, det høire har Fortrin, og *dexter* betegner det Heldige.

Særligt knyttede til krigerske Foretagender (Begyndelse af Slag osv.) vare *auspicia ex tripudiis* [2]), der toges af unge Fugle (*pulli*), som af en *pullarius* holdtes i Bur (*in cavea*), og hvis Æden af tilkastet Føde (*offa*) og Fagter derved afgave Varslet (det gunstige og fuldstændige *tripudium solistimum*; Ordets egentlige Betydning ubekjendt). Der omtales herved kun *pullarius* (eller flere *pullarii*), ikke nogen Augur, selv ved Tvivl om Varslets Afgjørelse (Liv. X, 40:

---

[1]) Til de forstyrrende Phænomener hørte det hos Cicero *de div.* II, 36 nævnte *juge auspicium*.

[2]) I Plut. *Ti. Gracch.* 17 synes dog *tripudia* at antydes som brugte ved *comitia tributa*.

pullarium in auspicium mittit og *altercatio inter pullarios*; jfr. IX, 14). Bekjendt er Beretningen om Konsulen P. Claudius Pulchers haanlige Tilsidesættelse af den Art *auspicia* i den første puniske Krig A. 249; jfr. Ciceros Spot *de div.* II, 34 og 35.

Auspicierne i deres Helhed tilhøre som en guddommelig Gave Folket, oprindelig det patriciske Folk (*auspicia patrum sunt, ad patres redeunt*, se Kap. 2 § 1), men betroes af Folket til Magistraterne ved disses Valg (*magistratus accipiunt, habent auspicia*, se Kap. 5 § 3 b og om Forplantelsen ved *interrex* § 16, *ponunt auspicia*, f. Ex. Cic. *N. D.* II, 3) i større eller mindre Omfang efter Magistratens Rang; særlig overdrages Retten til Auspicier i Krigen Feltherren ved *lex curiata* (se Kap. 3 § 3 og Kap. 5 § 3 a), hvorefter han fører Krigen *suis auspiciis.*[1]) Men Magistraterne benytte atter til virkelig at tage Auspicierne ved offentlige Forhandlinger (f. Ex. i Komitier) Augurernes specielle Indsigt og Kunst, kalde Augurerne til Virksomhed (*adhibere in auspicium* om Magistraten, der selv *operam dat auspicio*, Liv. XXXIV, 14; *esse in auspicio alicui* om Auguren. Cic. *de rep.* II, 9. *de div.* II, 34, hvor nogle af de brugte Formularer; *adesse in auspicio*, Liv. X, 40); Auguren afgiver nærmest sin Erklæring til Magistraten (f. Ex. det negtende *alio die*). Hvorvidt Augurerne i visse Tilfælde, navnlig i Komitierne, kunde optræde paa egen Haand, derom se Kap. 3 § 8. Auspiciernes Anvendelse udstrakte sig meget vidt ved alle offentlige Foretagender (Cic. *de div.* I, 2: *nihil publice sine auspiciis nec domi nec militiæ gerebatur*; jfr. I, 16). Navnlig spillede Auspicierne en vigtig Rolle ved Folkeforsamlingerne (se Kap. 3 § 8); de toges ogsaa ved Tiltrædelse af Magistratsposterne

---

[1]) Var der ved Overdragelsesceremonien (*concipere auspicia*, Liv. XXII, 1) eller paa anden Maade indtruffet Noget, der kunde ansees for at svække Beføielsen, fornyedes den ved *repetitio auspiciorum* i Rom (Liv. VIII, 30: *a pullario monitus*, og 32. IX, 39. XXIII, 19 o. s. v.). Vexlede Kommandoen over en kombineret Hær imellem to Konsuler, havde den, der kommanderede den enkelte Dag, Retten til at tage *auspicia*, saa at *auspicium* ligefrem staar for Kommando (Liv. XXVIII, 9).

(Dionys. H. II, 6, der betegner det Hele i den senere Tid som et Skin og derhos, mærkeligt nok, omtaler, at Augurerne fik Løn derfor: μισθὸν φερόμενοι, hvis der ikke foreligger en Forvexling med ringere Betjente) og ved Udnævnelse af Diktator (Cic. *de leg.* III, 3: *ave sinistra dictus*), ved Indvielsen af Præster (se ovenfor ved *rex* og *flamines*; i den ældste Tid ogsaa ved Kongens Indsættelse, Liv. I, 18), samt ved Indvielsen af hellige Steder (*templum*, *pomœrium*) og Ophævelsen af slig Hellighed. (Liv. I, 55. Cic. *de leg.* II, 8: *urbem, agros et templa liberata et ecfata habento*, hvor Betydningen af *liberata* er uklar); fremdeles anstilledes de ved Hærens Udmarsch (Festus *v. prætor ad portam*) og i den særegne Form *tripudium* efter den Auspicier havende Feltherres Bud før en regelmæssig Kamp. (Efter Liv. IV, 18 fandt i den ældste Tid, da Krigen førtes i Nærheden af Rom og man endnu troede paa Auspiciernes virkelige Betydning, Auspicier paa Capitolium Sted som Indledning til Kamp imod Fjenden i længere Afstand.) Dog siger Cicero (*de div.* II, 36), at Prokonsuler og Proprætorer ikke havde Auspicier; paa den anden Side tillægger Livius (XXVIII, 27), men i en Tale, Scipio Africanus den Ældre, der havde *imperium extraordinarium* i Spanien, *auspicia.* Sandsynligvis forbandt i den almindelige Forestilling Begrebet *auspicium* sig altid med en selvstændig Kommando.

Som en sjelden og eiendommelig Ceremoni, der kun kunde finde Sted under fuldstændig Fred, omtales Anstillingen af det saakaldte *augurium salutis* (Cic. *de leg.* II, 8. *de div.* I, 47. Dio Cass. XXXVII, 24. LI, 20. Svet. *Aug.* 31. Tac. *Ann.* XII, 23, hvor det sidste Gang nævnes), en Adspørgen, om Guderne vilde modtage Bønner for Folkets og Statens Bestaaen og Vel, som derefter anstilledes af Konsulerne.

Alt, hvad der ved Foretagelsen af Auspicier stred imod Læren og Reglerne, betegnedes som *vitium*, der da ogsaa klæbede ved den i Henhold til slige Auspicier foretagne offentlige Handling, som derfor, om muligt, maatte gjøres om, f. Ex. ved Nedlæggelse af den Øvrighedspost, hvortil man var valgt under urigtige Auspicier (*vitio creatus*).

Dommen om, hvorvidt et *vitium* fandt Sted, tilkom Augurernes Kollegium, der derover afgav et Dekret (Cic. *de leg.* II, 8. *de div.* II, 33. Liv. IV, 7. VIII, 15). Ogsaa kunde et senere indtruffet Tegn antyde noget Urigtigt ved en tidligere offentlig Handling (Liv. XXIII, 31). Som Exempel paa den ubetingede Agtelse for Varslerne og Augurernes Afgjørelse i den ældre Tid anføres oftere de for Aaret 162 valgte og allerede i Virksomhed traadte Konsulers Nedlæggelse af deres Post (Cic. *N. D.* II, 4 etc.). [1])

Af Augurernes Deltagelse i offentlige Handlinger og deres Indvirkning paa disses Gang og Gyldighed fulgte en ikke ringe politisk Indflydelse for dem selv og de dem benyttende Statsmyndigheder, navnlig til at hindre overilede Foretagender; men denne i sig selv betænkelige Forbindelse af politisk Beregning med Religion maatte tabe sin Virksomhed, naar Troen paa Auspicierne ophørte hos Folket og der kun blev en svag paa den traditionelle Respekt og en vis Sky for aabenbar Krænkelse beroende Rest tilbage, som de kæmpende Partier søgte at benytte imod hinanden. Allerede Fabius Cunctator, der selv var Augur, ytrede efter Cic. *Cato maj.* 4 under Striden om et Lovforslag, *optimis auspiciis ea geri, quæ pro rei publicæ salute gererentur, quæ contra rem publicam ferrentur, contra auspicia ferri.* Temmelig naivt klinge Ciceros Betragtninger om Virksomheden og Betydningen af Augurinstitutionen (*de div.* I, 47. II, 33 og 35. *de leg.* II, 12 og 13). Kun ganske enkelte Augurer bevarede i Ciceros Tid indtil en vis Grad og søgte hos Andre at redde en virkelig Tro paa Auspicierne, som Appius Claudius ligeoverfor andre Augurers ligefremme Paastand, at det hele Institut fra Begyndelsen af beroede paa politisk Beregning (Cic. *de leg.* II, 13. *de div.* II, 35).

Anm. Anvendelsen af Auspicier i Privatlivet i den ældre Tid (Cic. *de div.* I, 16: *ne privatim quidem* etc. Val.

---

[1]) Livius beretter (XLV, 12), at i Aaret 168 f. C. de Legioner, der skulde være dragne til *Gallia cisalpina* med Konsulen Crassus, bleve i Rom, fordi Augurerne havde erklæret, at der forelaa et *vitium* ved Indkaldelsen af dem til Møde.

Max. II, 1, 1) vedkommer os ikke her, og disse private Auspiciers Forhold til Augurerne er os ubekjendt; i Ciceros Tid var i det af ham anførte Exempel *auspices nuptiarum* et tomt Navn og en betydningsløs Ceremoni.

§ 7.

IIviri, Xviri, XVviri sacris faciundis. [1]

Det Præsteskab, der fører dette ingen individuel Charakter antydende Navn, er fremgaaet af den Opfatning, der tillod Romerne til deres egen oprindelige Gudekreds og de oprindelige Midler til at udforske og paavirke Gudernes Stemning at føie nye Elementer, navnlig fra den i Oprindelse beslægtede og i Væsen analoge græske Religion og Folketro. Hvad der fra denne Side efterhaanden optoges, sammenordnedes under dette Præsteskab, hvis Navn fornemmelig hentydede til de med det nye Element følgende Soningsmidler (*sacris faciundis*), som et med den rent romerske Kultus sidestillet Supplement (anderledes end den stedse rent fremmede etruskiske Haruspicin), saaledes at en særlig optagen Spaadomskilde bliver til Middelpunkt (Cic. *de leg.* II, 8: *alterum genus sacerdotum, quod interpretetur fatidicorum et vatum ecfata incognita; quorum senatus populusque adsciverit*; Varro *L. L.* VII, 88 p. 97 Bip.: *et nos dicimus XVviros Græco ritu sacra, non Romano facere*; jfr. Liv. XXV, 12 om Offer af *Xviri Græco ritu* ved en særlig Leilighed; Liv. X, 8 i en Tale: *Decemviros sacris faciundis, carminum Sibyllæ ac fatorum populi hujus interpretes, antistites eosdem Apollinaris sacri cærimoniarumque aliarum plebejos videmus*).

Indsættelsen af *IIviri sacris faciundis* i Forbindelse med Erhvervelsen af *libri Sibyllini* tillægges Tarqvinius Superbus (Dionys. H. IV, 62. Zonaras VII, 11 p. 331: *δύο βουλευταῖς ἀνδράσι*. Val. Max. I, 1, 13, hvor Navnet paa en *duovir* fra Tarqvinius's Tid anføres. Hos Livius nævnes *duoviri sacris faciundis* første Gang i Forbigaaende III, 10). Disse *duoviri* forandredes A. 367 ved et plebeisk Lovforslag til *decemviri*,

---

[1]) Sjeldnere *IIviri sacrorum* (Liv. III, 10).

Halvdelen Patriciere, Halvdelen Plebeiere (Liv. VI, 37), altsaa en rum Tid førend de ældste Præsteskaber deltes ved *lex Ogulnia*. *Decemviri* nævnes endnu ikke længe før Sulla (A. 98, Jul. Obs. 47 [107]); men efter Sulla (hos Cicero, Varro o. s. v.) *XVviri*, saa at han maa antages at have udvidet Tallet, ligesom ved *pontifices* og *augures*. Hos Plinius (*H. N.* XXVIII, 12) nævnes *magister collegii quindecimvirum*, medens Tacitus (*Ann.* VI, 12) har flere *magistri*, og i *fasti Capitolini* ved A. 737 (17 f. C.) i Anledning af *ludi sæculares* opføres 5 (*C. I. L.* I, 442). Præsteskabet kan i Indskrifter som Titel følges ned i det 4de Aarhundrede e. C. (den sidste *C. I. L.* VI, 1778—1779 fra A. 387). De sibyllinske Bøger finde vi endnu adspurgte i Aurelians Tid (*Hist. Aug. Aur.* 18). Efter en temmelig usikker Efterretning hos Rutilius Namatianus (II, 52) skulle de være opbrændte paa Stilichos Befaling.

Dette Præsteskabs første Opgave var (Cic. *de leg.* og Dionys. H. *ll. cc.*) Bevaringen og Adspørgelsen af de sibyllinske Bøger (*libri Sibyllini*, Liv. V, 13 ff.; *libri fatales*, Liv. V, 14 og 15), der som en hellig i den senere Kongetid erhvervet Skat opbevaredes paa Capitolium, idet et hos Grækerne underordnet og i ingen officiel Kultus anerkjendt Spaadomselement af Romerne tilegnedes med overtroisk Respekt for det Fremmede og Uforstaaede og mistroisk gjemtes til udelukkende Brug for deres egen Stat.[1] (Be-

---

[1]) Hos Grækerne er Sibylla, hvis Navn forekommer i et Fragment af Heraklit hos Plutarch og hos Plato i et enkelt Sted, men ikke hos Herodot eller Thukydid, Personifikation af den udenfor Templer og Orakler fremtrædende individuelle Begeistringsspaadom (μαντικὴ ἔνθεος). Folket, hos hvem, navnlig hos Ionerne i Asien, Spaadomme vare i Omløb, der henførtes til denne Kilde, hensatte Personifikationen til forskjellige Steder, imellem hvilke Erythræ især nævntes, og opløste saaledes Sibylla i flere. Imellem disse Sibyller (Varro hos Lact. I, 6 talte 10, andre færre eller flere) henførtes da ogsaa én til det italiske Cumæ, idet ogsaa her i fjerne Tider slige Spaadomme omtaltes, og enkelte eller til en vis Tid en enkelt Mand var i Besiddelse af skriftlige versificerede Optegnelser af dem. Herfra hentede eller modtog Romerne (den romerske Konge) Skatten. Lignende Samlinger fortsattes og udvidedes i den senere Tid hos Grækerne, hvorom ogsaa Beretningen om August vidner. Heraf fremgik

retningen om Erhvervelsen af de sibyllinske Bøger ved Tarqvinius Superbus, skjøndt ogsaa Priscus nævnes, findes hos Dionys. H. IV, 62, Zonaras VII, 11 p. 331, Gell. I, 19 o. s. v., ikke hos Livius, skjøndt han allerede I, 7 nævner *Sibyllæ in Italiam adventum.*) Bøgerne opbrændte A. 83 med Capitolium (Dionys. H. *l. c.*; Dio Cass. *fr.* VI, 3 Bekk.), men, skjøndt den egentlige Tro paa dem vel allerede da var undergravet, bevirkede dog den overleverede Ærefrygt og Overtro, at nye ved Afsendinge hentedes fra Erythræ og andre Steder og af Præsterne efter en vis Prøvelse forbandtes i en Samling, der atter nedlagdes paa Capitolium (Dionys. H. *l. c.* Tac. *Ann.* VI, 12. Varro og Fenestella *ap. Lact. inst. div.* I, 6 og *de ira Dei* 22). Ligeoverfor disse saaledes anerkjendte og i Ære holdte hellige Bøger, betragtedes andre i Omløb i Italien værende Spaadomsbøger (*libri vaticini, fàtidici*) med Ugunst som henhørende til en *superstitio*, der unddrog sig den offentlige Kontrol og modstræbte Kultusenheden, og indsamledes stundom og tilintetgjordes, som i Aaret 213 (Liv. XXV, 1 og 12) efter en Senatsbeslutning. Dog gjordes ved denne Leilighed en Undtagelse med to Spaabøger af to Brødre *Marcii* (*carmina Marciorum*), af hvilke den ene, der ansaaes bekræftet i dette Punkt af, hvad der fandtes i de sibyllinske Bøger, foranledigede Indførelsen af *ludi Apollinares.*[1]) August lod atter foretage en Indsamling (*conquisitio*) af græske og latinske *libri fatidici* og opbrændte over 2000 af disse; de sibyllinske Bøger derimod lod han, dog efter foretaget Udvalg, *delectu habito*, nedlægge i to forgyldte Reoler eller Skrin (*foruli*) under Fodstykket af den palatinske Apollos Billedstøtte (Svet. *Aug.* 31). Efter Dio Cassius (LIV, 17) lod han det af Ælde medtagne Exemplar paa Capitolium afskrive af Præsterne egenhændigt. Endnu i Tibers Tid omtales en Forhandling om Optagelse af et fremkommet Supplement til de sibyllinske Bøger, der

---

da den christelige Benyttelse af Sibyllas Navn for nye Spaadomsbøger af jødisk-christeligt Indhold.

[1]) At disse *carmina Marciorum* fra da af bestandig opbevaredes og adspurgtes som Bestanddele af de hellige Bøger, siges kun i meget sildige Kilder (Serv. *ad Æneid.* VI, 70 og Symmachus).

dog forkastedes, skjøndt det antydes, at stundom tidligere slige Tillæg efter forudgaaende Prøvelse af *collegium XV virorum* vare optagne (Tac. *Ann.* VI, 12; jfr. Dio Cass. LVII, 18, hvor der omtales Tilintetgjørelse af omløbende Orakelsvar under Sibyllas Navn. Saadanne hos Almuen omløbende Orakelvers omtales atter under Nero, Dio Cass. LXII, 18, og endnu langt senere). De sibyllinske Bøger vare, hvad der stemmer med hele Traditionen om dem, affattede paa Græsk, hvorfor der (Zonaras VII, 11) omtales to fra Grækenland hentede Medhjælpere eller Tolke hos *XV viri* (— Dionysius nævner kun to offentlige Tjenere, θεράποντες, hos Præsterne —), og paa Vers (Cic. *de div.* I, 2. II, 54; hvad der paa sidste Sted og hos Dionysius efter Varro siges om Akrosticher ved Versfølgen, er ikke ganske klart).

Disse Bøger bevaredes nu og adspurgtes af *XV viri* (*II viri, X viri*), men kun efter Senatets Opfordring (*XV viri jussi libros adire, inspicere* hos Livius og Andre paa mange Steder; *libri ex senatus consulto aditi*, Liv. V, 13. Cic. *de div.* II, 54: *proditum est a majoribus, ut injussu senatus ne legantur quidem*), og hvad Præsterne fandt i Bøgerne, berettedes til Senatet, der kunde undertrykke det (Dio Cass. XXXIX, 15, hvor der berettes, at en Tribun imod Vedtægt i en *contio* meddelte et i *libri* fundet Svar, førend det var forelagt Senatet). Adspørgelsen fandt kun Sted under store Farer eller, hvad der hyppigst omtales, ved særdeles paafaldende *prodigia* eller under særlige Ulykker, som Pest, Jordskjælv, langvarig Krig (Dionys. H. *l. c.* Liv. XXII, 9: *ut, quod non ferme decernitur, nisi quum tætra prodigia nuntiata sunt, X viri libros Sibyllinos adire juberentur*; Varro *R. R.* I, 1: *ad Sibyllæ libros solemus publice redire, quum desideramus* [læs: *quum consideramus*], *quid faciendum sit nobis ex aliquo portento*; jfr. mange Steder hos Livius og andre Historikere). Sædvanlig berettes kun, at Raadspørgslen (formodentlig ifølge Præsternes Tydning af det, de læste i Bøgerne om Gudernes Stemning, den truende Fare og deslige) førte til Sonemidler (eller at Eftersynet direkt gik ud herpaa, f. Ex. Liv. V, 50: *ut expiatio fanorum in libris per duumviros quæreretur*); dog omtales et Par egentlige Forudsigelser eller Trusler, der

skulle være fundne eller ved Fortolkning uddragne af Bøgerne, saasom den Forudsigelse, der forjættede tre Cornelier at herske i Rom, hvilken P. Cornelius Lentulus, Catilinas Medsammensvorne, fortolkede om Cinna, Sulla og sig selv (Sall. *Cat.* 47. Plut. *Cic.* 17. Cic. *in Cat.* III, 4 og 5), og den, der udbredtes i Cæsars Tid, at Partherne kun kunde overvindes af en Konge (Cic. *de div.* II, 54. Svet. *Jul.* 79. Dio Cass. XLIV, 15. App. *Civ.* II, 110. Plut. *Cæs.* 60). Mærkeligere er, at allerede A. 187 Senatets Afsendinge gjorde Cn. Manlius Vulso Forestillinger mod Fremrykningen over Taurus med Paaberaabelse af den i Sibyllas Sange indeholdte Trusel om Ulykke for den, der overskred de skjæbnebestemte Grændser (Liv. XXXVIII, 45), hvormed kan sammenlignes, at der A. 57 af Sibyllas Bøger ligeledes anførtes Forbud mod at gjenindsætte den fordrevne Ptolemæus Auletes i Ægypten, og at Cicero antyder dette Forbuds Tvivlsomhed (Dio Cass. XXXIX, 15. Cic. *ad fam.* I, 4 og 7). Sonemidlerne vare Bedefester og Ofringer, derimellem ogsaa til fremmede eller nye Guder (f. Ex. Liv. X, 47), besluttede og paabudne af Senatet og Konsulerne efter Præstekollegiets Indstilling (*supplicatio pro collegio decemvirum imperata*, Liv. XXXVIII, 36; jfr. XL, 19: *Decemvirum decreto supplicatio circa omnia pulvinaria Romæ in diem unum indicta est; iisdem auctoribus et senatus censuit et consules edixerunt, ut per totam Italiam triduum supplicatio et feriæ essent*; Udtrykket om Rom er afkortet, om Italien fuldstændigt og korrekt; jfr. XXXIX, 46: *indicta per decemviros*). Ved Udførelsen af Festerne og ved Ofringerne er det efter de ubestemte Angivelser hos Livius (se Duker ved Liv. XXXVII, 3 og XXXIX, 46) vanskeligt at adskille Qvindecimvirernes, Pontificernes og Magistraternes Andel, idet *pontifices* traadte til efter deres almindelige Kald til religiøs Forsorg, og det Specielle ved *procuratio prodigiorum* og Ofringerne foretoges af Præster og Magistrater i Forening, af hine som Gudernes Tjenere, af disse som Statens Repræsentanter; dog synes det, at *XVviri* angave, til hvem der skulde ofres (se Liv. XXXVII, 3), og dernæst *pontifices* havde Udførelsen, saalænge der ofredes efter romersk Ritus (se f. Ex. Liv. XXII, 9), men *XVviri* selv udførte, hvad der skulde ske efter græsk eller over-

hovedet fremmed Ritus (Liv. XXV, 12), og maaske tillige gave Bønformularerne (Liv. IV, 21: *obsecratio duumviris præeúntibus*). Livius beretter etsteds (X, 23), at de enkelte Borgere af Staten fik Vin og Røgelse til de Ofre, hvormed de hver især ledsagede deres Bønner. Særlig nævnes herved ofte de saakaldte *lectisternia*, pragtfulde Gudegjæstebud, ved hvilke Gudernes, ofte overveiende eller rent græske Guders, Billeder lagdes tilbords og beværtedes, en Form af Ofring, der efter Livius (V, 13) første Gang forekom i Rom A. 399 og ledthat af *II viri sacris faciundis* til Ære for Apollo, Latona, Diana, Hercules, Mercur og Neptun, medens tillige de enkelte Borgere holdt en almindelig Bespisnings- og Forsoningsfest; men som siden omtales ikke sjeldent. Livius omtaler paa to Steder (XXXVI, 1. XLII, 30) saadanne *lectisternia* som staaende (*majorem partem anni*) i visse Templer.[1]) Ogsaa omtales Optog med Sange, f. Ex. A. 207 for *Juno regina in Aventino*, udtrykkelig efter Anordning (Andragende) af *X viri* (Liv. XXVII, 37; jfr. XXXI, 12. XXXVII, 3).[2]) Herhid hører da ogsaa dette Præsteskabs Deltagelse ved Menneskeofre efter fremmed Ritus *ex libris fatalibus* (se Liv. XXII, 57. Plin. *H. N.* XXVIII, 12; jfr. § 5 a under Texten).

Offerpræster med staaende og regelmæssig Tjeneste bleve *II viri* (*X viri*, *XV viri*) ved fast Optagelse af græske Kulter, navnlig Dyrkelsen af den med Sibylla efter den græske Opfatning[3]) i nær Forbindelse staaende Spaadomsgud Apollo (Liv. X, 8: *antistites Apollinaris sacri*). En Helligdom for Apollo (*Apollinare*), dog endnu ikke noget Tempel, *in pratis Flaminiis* lader Livius findes allerede i Aaret 449 (III, 63); et Tempel opførtes for Apollo i Anledning af en

---

[1]) Se om Detaillen Marquardt III S. 45 ff. og 181 ff.

[2]) Fra Opfordring af *X viri sacris faciundis* udgaar ogsaa (Liv. XXII, 9. 10) det særegne *votum* af et saakaldet *ver sacrum*, en Ofring af alle de Dyr af visse Arter, der et vist Aar fødtes indenfor en vis Tidsgrændse. (Jfr. om Opfyldelsen af dette *votum* Liv. XXXIII, 44 og XXXIV, 44 og om *ver sacrum* i en videre Betydning hos de italiske Folk Festus *v. ver sacrum, Mamertini, Sacrani.*)

[3]) Om Sibyllas Forhold til Apollo se de hos Marquardt III S. 344 ff. samlede Steder.

Pest A. 433 (Liv. IV, 25); *ludi Apollinares* nævnes først som *votivi* A. 212, forbundne med *collatio stipis*, *supplicatio* af Matronerne og private Gjæstebud udenfor Husene, under Ledelse af *prætor urbanus* og med Udførelse af de religiøse Ceremonier efter græsk Ritus af *Xviri* (Liv. XXV, 12), hvilke Lege kort efter gik over til at blive staaende (XXVI, 23. XXVII, 11). Femtenmændene kaldes derfor af Plutarch (*Cat. min.* 4) simpelthen Apollos Præster, hvorfor ogsaa den delphiske Trefod sattes i Forbindelse med *XV-viri* (Serv. *ad Æneid.* III, 332) og findes paa Mønter, paa hvilke en *XVvir* fremtræder som Møntherre.[1]) I samme Egenskab medvirkede *XVviri* under Keiserne ved *ludi sæculares*, der stod i Forbindelse med Apollo (Cens. *de die nat.* 17, 9). Af Ti- eller Femtenmændenes Deltagelse i andre optagne Kulter findes fra den ældre, navnlig republikanske Tid kun sparsomme Spor. Vi høre, at de havde Andel i Dyrkelsen af *Magna Mater Idæa*, f. Ex. ved Vaskningen af Gudindens Billede i Bækken Almo (Lucan. *Phars.* I, 599), hvorfor de ogsaa i den senere Keisertid kom i Forhold til den da udvidede og med fremmedartede Ceremonier blandede Kybelekultus, saasom til de eiendommelige Tyreofringer, Taurobolierne, og det med Navnet *dendrophori* betegnede Broderskab[2]), fremdeles, at de anordnede en Procession for den fra Veji hentede *Juno Aventina* (Liv. XXVII, 37. XXXI, 12), at de ved en vis Leilighed ofrede til en Gudinde (Venus?) i Ardea, og at i Aaret 133 Medlemmer af Kollegiet, efterat de sibyllinske Bøger vare adspurgte, sendtes til Enna i Sicilien for at ofre til Demeter (Cic. *in Verr.* IV, 49), medens paa andre Steder kun nævnes Ofringer foretagne efter Decemvirernes Opfordring, f. Ex. for *Juno Sospita* i Lanuvium

---

[1]) Se Eckhel *D. N. V.* VI p. 316 og Marquardt S. 369.

[2]) Se om det Første de hos Marquardt citerede Indskrifter, om det Sidste den cumanske Indskrift hos Mommsen *I. R. N.* 2559: *Ex senatus consulto dendrophori creati, qui sunt sub cura XVvir. s. f. cc. vv.* o. s. v.

(Liv. XXII, 1), uden at Ofringerne siges udførte af dem selv.[1])

Anm. Med *libri Sibyllini* stode maaske i direkt Forbindelse de i den ældste Tid omtalte Sendelser fra Rom til Templet i Delphi under Tarqvinius Superbus (Liv. I, 56. Dionys. H. IV, 69) og i Anledning af Erobringen af Veji (Liv. V, 15 og 16. Dionys. H. XII, 12. Plut. *Cam.* 4 og 8), den sidste i Forbindelse med Overbringelsen af en Guldskaal som Tiende af Byttet (Liv. V, 21. 25. 28); i ethvert Tilfælde fremgik disse Sendelser af den samme Respekt for græsk Kultus. (En Gave til Delphi bragtes atter efter Seiren over Hasdrubal A. 205, Liv. XXVIII, 45.)

§ 8.

(Indskudsparagraph.) *Haruspices.*

Til det almindelige romerske Middel til Udforskning af Gudernes Villie, *auspicia*, og til det senere officielt optagne fremmede Spaadomsmiddel, *libri Sibyllini*, hvis Bevarelse og Anvendelse var overdragen høie romerske Præsteskaber, sluttede sig paa en eiendommelig Maade et andet laant Element, der fra ældgammel Tid hyppig og i ikke ringe Udstrækning benyttedes af Romerne, men (enten nu paa Grund af Stemningen mod det Folk, som det tilhørte, eller Utænkeligheden af at løsrive det fra den hjemlige Rod, hvortil Troen derpaa var knyttet) altid vedblev at betragtes som fremmed og, uden speciel Forbindelse med noget romersk Præsteskab, behandledes og udøvedes af visse (efter romerske Forestillinger) lavere stillede Kunstforstandige fra Hjemlandet. Dette Forhold vedligeholdt sig, selv efter at Hjemlandet længst var blevet en Bestanddel af det romerske Lydrige og tilsidst optaget i selve Borgerretten og saaledes romaniseret, at Spaadomstraditionen og Læren kun kunde

---

[1]) De i Indskrifter fra en temmelig sildig Keisertid forekommende *sacerdotes XVvirales*, stundom *sacerdotes feminæ*, med eller uden Tilføielse af Navnet *Magnæ Matris*, i Municipier og Kolonier ere en Efterligning af det romerske Præsteskab, ikke indsatte af dette.

vedligeholdes ved romerske Statsforanstaltninger.[1]) Dette er Haruspicinen, *haruspicina*, den etruskiske Lære, *disciplina Etrusca*, hvis Udøvere Cicero (*N. D.* II, 4) betegner som Tusker og Barbarer (jfr. de opbevarede Navne paa *haruspices*, Spurinna, Ergenna), og hvis Plads og Virksomhed i Forhold til den romerske Religion og Stat han kort angiver (*de leg.* II, 9, umiddelbart efter Sætningerne om Augurerne og Fetialerne) saaledes: *Prodigia, portenta ad Etruscos haruspices, si senatus jussit, deferunto, Etruriaque principes disciplinam doceto; quibus divis creverint, procuranto idemque fulgura atque obstita pianto. Haruspices* optræde altsaa i Rom væsentlig (officielt altid) som tilkaldte og hentede efter Senatets Beslutning (*haruspices arcessuntur ex Etruria, haruspices ex Etruria acciti*, f. Ex. Liv. XXVII, 37. Cic. *de har. resp.* 12. App. *Civ.* IV, 4. Liv. V, 15: *hostibus Etruscis haruspices non erant*). Den allerede i det anførte Sted af Cicero antydede romerske Omsorg for Vedligeholdelsen af Indsigten og Traditionen, der naturligvis først blev tænkelig og nødvendig efter Etruriens Undertvingelse og den etruskiske Nationalaands begyndende Uddøen, skildres bestemtere i et andet Sted af Cicero (*de div.* I, 41) som tilhørende en allerede ældre Tid og gaaende ud paa, at Kunsten ikke sank ned til et lavt Haandværk for Løn.[2]) Denne Omsorg fremtræder endnu (vel med en vis antiqvarisk Affektation) i Keiser Claudius's Tid, da det efter Keiserens Andragende i Senatet om *collegium haruspicum* (*super collegio haruspicum*, Tac. *Ann.* XI, 15) besluttedes, at *pontifices* (ifølge deres almindelige Tilsynsmyndighed) skulde sørge for, hvad der kunde tjene til Haruspicinens Vedligeholdelse og Styrkelse (*quæ retinendæ firman-*

---

[1]) Om Enkeltheder Haruspicinen vedkommende, navnlig fra et etruskisk Standpunkt, henvises, foruden Marquardt III S. 393 ff., til K. O. Müllers Die Etrusker III, navnlig Kap. 1. 5. 6. 7. Om det i den sidste Halvdel ganske latinsk lydende Navns Skrivemaade og høist tvivlsomme Oprindelse er her ikke Stedet at handle.

[2]) *Bene apud majores nostros senatus tum, quum florebat imperium, decrevit, ut deni principum filii ex singulis Etruriæ populis in disciplinam traderentur* [saaledes maa der uden Tvivl læses; om Meningen kan der ikke være Tvivl], *ne ars tanta propter tenuitatem hominum a religionis auctoritate abduceretur ad mercedem atque quæstum.* (Jfr. Val. Max. I, 1, 1.)

dæque haruspicinæ, efter Nipperdeys Rettelse). Det er høist sandsynligt, at fra gammel Tid af *haruspices* i Etrurien dannede et sluttet Kollegium, om hvis Organisation og Antal vi imidlertid slet ingen Ting vide. At det hos Tacitus nævnte *collegium haruspicum* havde sit Sæde i Rom, følger ikke af hans Ord, men allerede i ældre Tid synes dog enkelte etruskiske *haruspices* at have havt stadigt Ophold i Rom og der udøvet deres Kunst, ogsaa for Private, hvad der f. Ex. fremgaar af Beretningen hos Cicero (*de div.* I, 18) om Gracchernes Fader, som, da to Slanger vare grebne i hans Hus, sammenkaldte *haruspices*. (Jfr. *haruspex Tuscus*, Tilhænger og Ven af Fulvius Flaccus, hos Vell. Pat. II, 7 og *Herennius Siculus, quo C. Gracchus et haruspice et amico usus fuerat*, Val. Max. IX, 12, 6, og nedenfor om *haruspices* ved Hæren.)

Læren om Haruspicinen (*disciplina haruspicum, disciplina Etrusca*) var hos Etruskerne selv nedlagt i Bøger, der ofte omtales, undertiden med nøiere Adskillelse af Klasserne (som f. Ex. Cic. *de div.* I, 33: *Etruscorum declarant et haruspicini et fulgurales et rituales libri*), og til hvilke i senere Tid sluttede sig latinske Bearbeidelser, dels af indfødte, hjemmefra i Kunsten underviste Etruskere, som Ciceros Samtidige A. Cæcina fra Volaterræ (Plin. *H. N.* Forfatterfortegnelse til 2den Bog: *Cæcina, qui de Etrusca disciplina scripsit*; jfr. Cic. *ad fam.* VI, 6. Sen. *Quæst. nat.* II, 39 ff.), Umbricius Melior (se nedenfor) og vel ogsaa efter Navneformen Tarqvitius (Plin. ved 2den og 11te Bog), dels af andre (Julius Aqvila hos Plin. *l. c.*). Kunsten dreiede sig om Iagttagelse og Spaadomme af Dyreindvolde, *exta*, navnlig Offerdyrenes Indvolde (Cic. *de div.* II, 12, *extispicina, extispices*), om Jærtegn, *ostenta*, og om Lynild, *fulgura* (Cic. *de div.* II, 18: *ostenta sequuntur et fulgura; ibid.* I, 41: *Etruria de cælo tacta scientissime animadvertit, eademque interpretatur, quid quibusque ostendatur monstris atque portentis*). Ved Ofringer undersøgtes de i et Kar, *olla*, opsamlede Indvolde, især visse bestemte Stykker, navnlig Leveren, *jecur*, og bestemte Dele af disse Stykker (f. Ex. *fissum* og *caput jecinoris*), med Adskillelse af, hvad der sigtede til den Ofrende selv (*pars familiaris*) og til Fjenden (*pars hostilis*), efter detaillerede Regler om det

Gunstige og Ugunstige, der især laa i det Usædvanlige og Afvigende. Enkelte Exempler omtales tilfældigvis hos Skribenterne, medens derimod saa godt som slet Intet antydes om Reglerne for Bedømmelsen af *ostenta*. Ved *fulgura* bestod en smaalig udviklet Theori for Iagttagelsen (efter Sted, *regiones*, analogt med Auspicierne, Form o. s. v.) og Bedømmelsen, ja endog for Fremkaldelsen (*elicere fulmina*), men heraf kom, som det synes, hos Romerne, i det Ringeste officielt, kun til Anvendelse, hvad der angik Soningen.

Hvad den romerske officielle Benyttelse af *haruspices* angaar, fremtræder stærkest og mest iøinefaldende deres særlige Tilkaldelse ved indtrufne *portenta* og *prodigia*, specielt ved Lynnedslag (*de cælo tacta*, de af Lyn ramte Steder og Gjenstande), ifølge Senatsbeslutning. De Tilkaldte, som altid nævnes i Flertallet, men uden Angivelse af bestemt Tal, indføres i Senatet (*introducuntur in senatum*) og afgive der deres Svar gjennem den Ældstes Mund (App. *Civ.* IV, 4. Luc. *Phars.* I, 585): Svaret gaar efter Beretningerne i Almindelighed næst en Antydning af Prodigiets Foranledning og hvad der kan have sat Guderne i Bevægelse, blot ud paa Sonemaaden og Sonemidlerne med Angivelse af en eller anden Guds Krav, *postilio* (Varro *L. L.* V, 148 p. 41 Bip. Cic. *de har. resp.* 10 og 14 etc.). Naar i Ciceros Tale *de har. resp.*, især Kap. 19, mere direkte Hentydninger til politiske Forhold og gode Raad og Formaninger lægges *haruspices* i Munden, fristes man til at antage, at de i den senere Tid, maaske ikke uden Indflydelse af Partipaavirkning, ere blevne mere ordrige. [1]) Men da ogsaa *pontifices* dømme om *prodigia* og deres *procuratio*, derimellem ogsaa om *fulmina* (Liv. I, 20), og da de sibyllinske Bøger i samme Anledning stundom adspørges, opstaar Tvivl om Grændsen og Betingelserne for Benyttelsen af det etruskiske Element

---

[1]) *Monent, ne per optimatium discordiam dissensionemque patribus principibusque cædes periculaque creentur, auxilioque diminuitis* [*diminuti vitis* ?] *deficiantur, qua re ad unum imperium pecuniæ redeant exercitusque, diminutioque accedat.* Den hos Macrobius (*Sat.* I, 16, 22) nævnte Haruspex, L. Aqvinius, der ytrer sig om *religiones*, er hos Gellius (V, 17) en romersk Senator, Magistrat eller Præst, L. Atilius, der bringer en Sag paa Bane i Senatet.

ligeoverfor det romerske og græske, som vi ikke kunne besvare bestemt. Det er sandsynligt, at, naar *pontifices* havde erklæret, at et *prodigium* fortjente Opmærksomhed (*suscipiendum esse*), beroede Tilkaldelsen af *haruspices* paa Prodigiets Usædvanlighed og den fremkaldte uhyggelige Stemning, og hermed hængte vel ogsaa sammen, at stundom *libri Sibyllini* og *haruspices* adspurgtes ved de samme *prodigia* og Svarene sammenlignedes (se f. Ex. Liv. XLII, 20. Cic. *de div.* I, 43: *Quotiens senatus Xviros ad libros ire jussit! quantis in rebus quamque sæpe responsis haruspicum paruit!* og efter en Opregning af en Række store Prodigier: *inque his omnibus responsa haruspicum cum Sibyllæ versibus congruebant,* og kort efter: *nonne et haruspices ea responderunt, quæ evenerunt, et in Sibyllæ libris eædem repertæ prædictiones sunt?*). I ethvert Tilfælde synes visse Ceremonier ved Soning og Lynnedslag (*condere fulmen*) udelukkende at have tilhørt *haruspices* (Lucan. *Phars.* I, 607. Gell. IV, 5. Scholiasten til Juvenal VI, 587 indblander feilagtig *pontifex*).

Anderledes synes Forholdet at have været med Undersøgelsen af Offerdyrenes Indvolde, *exta*, ved Offerhandlinger i Almindelighed, baade andre og saadanne, der fandt Sted i Krigen, idet her ikke er Tale om en pludselig Tilkaldelse, men om en regelmæssig, forudbestemt Tilstedeværelse af *haruspices* (se f. Ex. Liv. XXXVI, 1), skjøndt det ogsaa her er vanskeligt at afgjøre, hvorvidt overalt, saaledes som hos Livius VIII, 6 og 9, *haruspices* afgave Skjønnet over Indvoldenes Beskaffenhed (om den var tilfredsstillende, hvilket betegnedes ved *litare*, ofre med Held, og *litatio*, eller mangelfuld, f. Ex. Liv. XXVII, 23 om Ofringen ved en *supplicatio: per dies aliquot hostiæ majores sine litatione cæsæ*; i Krigen Liv. VII, 8: *diu non perlitatum.* IX, 14, hvor *litatum egregie* adskilles fra de af *pullarius* berettede *auspicia*; jfr. XXIII, 36), eller om dette Skjøn, selv hvor det fandt Sted, stundom afgaves af romerske Offerbetjente (som f. Ex. Liv. XLI, 15 en *victimarius* beretter Konsulen en paafaldende Mangel ved Indvoldene af et slagtet Offerdyr, og som i Arvalindskrifterne oftere nævnes *litatio* uden Omtale af Tilstedeværelse af andre end selve *fratres arvales*). Men foruden at Cicero (*de div.* II, 12) udtrykkelig henfører Betragt-

ningen af *exta* under Haruspicinen, se vi de romerske Feltherrer allerede i gammel Tid og senere ledsagede af *haruspices* (Liv. VIII, 9 i den latinske Krig. XXV, 16. XXVII, 26 etc. Jul. Obs. 56 [116] om Sulla; jfr. Cic. *de div.* I, 52 og Svet. *Jul.* 81 om Cæsar); ja i Ciceros Tid nævnes (*in Verr.* II, 10) *haruspices* som en Del af Statholderens Følge imellem *scribæ, medici, accensi* o. s. v., og paa samme Maade anføres de i *lex colon. Jul. Gen. c.* 62 (Bruns. p. 111) imellem Duumvirernes Betjente med en bestemt Løn. Ligeledes finde vi *haruspices* tilstede hos Keiserne i det første Aarhundrede (Plin. *H. N.* XI, 189—190 og især Beretningerne om Umbricius hos Galba, Tac. *Hist.* I, 27. Plut. *Galba* 24. Svet. *Galba* 19, der dog ikke anfører Navnet. Plin. *H. N.* X, 19: *Umbricius haruspicum in nostro ævo peritissimus*; jfr.: *Umbricius Melior, qui de Etrusca disciplina scripsit*, Forfatterangivelsen til 10de og 11te Bog. Tilstedeværelsen af en *haruspex* maa derefter ogsaa antages, naar det Svet. *Nero* 56 hedder: *attendit et extispicio nec umquam litavit*). I den senere Keisertid forekomme kun i Indskrifterne [1]) temmelig længe Spor af *haruspices* i en noget forandret Stilling (dannende en *ordo* af et vist Antal), men de forsvinde siden. Endnu i en Forordning af Constantin den Store (*Cod. Theod.* XVI, 10, 1) omtales som lovlig Adspørgelsen af *haruspices* ved Lynnedslag, navnlig paa keiserlige Bygninger.

Hvor tidlig ogsaa ved Haruspicinen Tvivl og Spot gjorde sig gjældende, sees af Cato den Ældres Ytring om hans Forundring over, at en *haruspex* ikke lo, naar han saa en anden *haruspex* (Cic. *de div.* II, 24). Et mærkeligt Exempel paa Afstraffelse af *haruspices*, fordi de antoges for af national Uvillie at have givet en falsk og for Rom uheldbringende Udtydning af et romersk Prodigium, berettes hos Gellius IV, 5 efter *annales maximi* fra gammel Tid; Belønning for en *haruspex*, der aabenbarede, hvad Andre havde villet skjule, omtales hos Julius Obsequens 44 [104] fra A. 102.

---

[1]) Citaterne hos Marquardt III S. 398 og Orelli-Henzen *index* p. 46

§ 9.

De mindre Præstekollegier og Broderskaber.

De mindre Præsteskaber spille i den os bekjendte Tid en saa aldeles ubetydelig Rolle, at de her kun fortjene en ganske kort Omtale. De udføre isolerede Offerhandlinger og Optog, hvis oprindelige Betydning og Tanke længst var forsvunden, da den opbevarede Litteratur begyndte, men som vedligeholdtes ifølge den hos Romerne i det Hele, men især i Kultus, fremtrædende udvortes og overtroiske Bevaren af det Overleverede, og dels skaffede Deltagerne Tilfredsstillelse for en vis Forfængelighed, dels Folket Øienlyst og Underholdning.[1])

a. En mere politisk Charakter end de øvrige mindre Præsteskaber havde oprindelig de 30 *curiones*, partikulære Præster for Kurierne som Folkeafdelinger og for de Helligdomme og Ofringer, hvorved de enkelte Kuriers Medlemmer holdtes sammen (*sacra curionia*, Festus *v. curionia sacra*), men samlede til Enhed i et Kollegium med en fælles Forstander, *curio maximus.*[2]) Denne Forstander, der nævnes allerede hos Livius III, 7, valgtes paa den anden puniske Krigs Tid (Liv. XXVII, 8) i en Folkeforsamling, og Pladsen besattes da (A. 209) første Gang med en Plebeier.[3]) Kurionernes Virksomhed, der ganske knyttede sig til det efterhaanden forsvindende Institut af Kurierne, indskrænkede sig, som det synes, væsentlig til Ledelsen af Ofringer og de dermed forbundne Sammenkomster paa bestemte Tider

---

[1]) For Detaillen henvises ved alle disse Præsteskaber, især hvad Offervæsen, Fester og Ceremonier angaar, til Marquardt.

[2]) Opfatningen af *curiones* som særlige Præster for *sacra popularia* beror paa en falsk Forstaaelse af selve disse *sacra.*

[3]) Hvad Dionys. H. II, 21 anfører om Kurionernes Valg, er ligesaa usikkert (uden Tvivl udmalet efter egen Kløgt), som hvad han forresten (21-23) anfører om deres Organisation. Han sætter efter Varro 60 Præster i Forbindelse med Kurierne, hvorved man har tænkt paa en *flamen curialis* (som nævnes i Udtoget af Festus) ved Siden af hver enkelt *curio.* Ligesaa liden Vægt kan der lægges paa hvad han II, 7, udmalende efter græske Analogier og egen Phantasi, anfører om Kurionerne som *φρατρίαρχοι* og *λοχαγοί.*

i Kuriernes Kapeller, *curiæ veteres et novæ* (Festus *v. novæ curiæ*), med Offermaaltider. Særlig Andel havde de i Festen *Fornacalia* i Februar (af *fornax*, efter Plinius og Festus *farris torrendi feriæ*, skildret af Ovid *Fasti* II, 525 ff.), som paabødes (*indicebantur*) af *curio maximus* og feiredes af Præsterne og Borgerne oprindelig i hver Kurie for sig, men siden, da Kurieinddelingen i Virkeligheden var ophørt, kun af Præsterne særskilt, af Borgerne under Et den sidste Dag. Ogsaa *Fordicidia* (*Hordicidia*) i April medførte Ofringer i Kurierne, men tillige Offerhandlinger af *pontifices* og Vestalinderne. I det Hele omtales *curiones* sjeldent, ogsaa i Indskrifterne, i hvilke dog *curio maximus* endnu nævnes i en temmelig sen (Willmanns 1342).

b. *Salii*, hvilket Præstenavn ogsaa forekommer i Indskrifter fra latinske Byer (jfr. Serv. *ad Æneid.* VIII, 285 og det hos Macrobius *Sat.* III, 12, 7 nævnte Skrift af en Octavius Hersennius *de sacris Saliaribus Tiburtium*), danne et (hos Dionys. H. II, 70 udførlig skildret) fra *flamen Martialis* gans ke adskilt og maaske til en anden Opfattelse af Guden knyttet Præsteskab for Mars (*Mars Gradivus*) og Qvirinus (Liv. I, 20 og V, 52), delt i to Kollegier, *Salii Palatini*, der betegnes som det oprindeligste, og *Salii Agonales* eller *Collini*, efter Sagnet indstiftede af Servius Tullius, hvert bestaaende af 12 Medlemmer (Dionys. H. *l. c.*; Liv. I, 27), hvert med sin særlige Helligdom, *curia Saliorum*, den ene paa Palatium, den anden paa Qvirinalis, der oprindelig skal have heddet *Agonalis.*[1]) Salierne vedblev stedse at tages af Patricierne (Dionys. H. *l. c.*; Cic. *de domo* 14. Luc. *Phars.* IX, 477), saa at Udvalget nærmest før Patriciernes Supplering af Cæsar og August maa have været indskrænket. Saavel deres Fremtrædens Natur (se strax) som Antydninger hos Dionys. H. *l. c.*: ἐπιλεξάμενος νέους) og Lucan (*l. c.*:

---

[1]) En tredie Klasse *Salii* for *Pavor* og *Pallor* beror uden Tvivl alene paa en Misforstaaelse af det Sagn, der paa en egen Maade satte Oprettelsen af Præsteskabet *Salii* i Forbindelse med Tullus Hostilius (Liv. I, 27). Dobbeltheden viser sig atter ved *Luperci*, og kan vistnok, ligesom Forbindelsen af Mars og Qvirinus, tyde paa Foreningen af et latinsk og et sabinsk Element. Jfr. *sodales Titii.*

juventus) kunde føre til at antage, at Medlemmerne maatte være unge Mænd og træde ud af Præsteskabet, naar de ældedes.[1] Dog antyder Vergil (*Æneid.* VIII, 285 ff.) en dobbelt Klasse (*juvenes* og *senes*), og et Par bestemte Exempler paa Salier i fremrykket Alder forekomme (Macrob. *Sat.* III, 14, 14. Val. Max. I, 1, 9, hvor en Prætors Fader er *magister collegii Saliorum*), derimellem ogsaa Scipio Africanus den Ældre i en Alder af omtrent 45 Aar (Liv. XXXVII, 33), medens der i de i Indskrifter opbevarede Brudstykker af Fortegnelser over Salier (*C. I. L.* VI, 1977—1983) vel forekommer Antydning af Udtrædelse (*exauguratio*) af andre Grunde, men ikke formedelst Alder, saa at ogsaa ved dette Præsteskab, ligesom ved de øvrige, Livsvarigheden maa antages.[2] Der nævnes en *magister collegii Saliorum*, en *præsul* og endog en *vates* (Val. Max. *l. c.* Festus *v. redantruare. Hist. Aug. Ant. Phil.* 4). Saliernes Virksomhed viser sig for os næsten alene i det aarlige Festoptog i Marts i flere Dage (den første Marts som Begyndelsesdag kun usikkert bevidnet) i særegen Dragt (*apex*, *tunica picta* og *trabea*) med Vaabendands (— derfor Navnet efter de Gamle af *salire* —) under Ledelse af *præsul* (*amptruare*, *redamptruare*) med de hellige Skjolde, *ancilia*, hvoraf efter Sagnet det ene var himmelfaldet, de andre for at forhindre Tyveri eftergjorte af den gamle Kunstsmed Mamurius Veturius, under Afsyngelse af gamle, hellige Sange, *axamenta*. I disse Sange forekom ved Siden af mange forskjellige Gudenavne ogsaa Mamurius's, og siden æredes August og enkelte keiserlige Prindser (Germanicus) ved Optagelse deri, uden at vi kunne begribe, hvorledes de passedes ind i den gamle Text (Festus

---

[1] At keiserlige Prindser, som M. Antoninus, i en meget ung Alder bleve Salier, beviser Intet.

[2] Hvorledes det forholder sig dermed, at i Indskriften 1978 fem Gange efter hinanden en Salier optages istedenfor en Mand, der betegnes som *flamen* (*loco L. Anni Largi flaminis*), er uklart; thi at 5 Salier umiddelbart efter hinanden skulde være udnævnte til ét af de tre fornemme *flaminia* og paa Grund heraf udtraadte af Salierne, er aldeles usandsynligt. Var der imellem Salierne selv én eller flere med Tilnavnet *flamen*?

v. axamenta. Qvinct. I, 6, 40: *Saliorum carmina vix sacerdotibus suis intellecta*; et enkelt Vers hos Varro *L. L* VII, 27 p. 86 Bip. Om Keiser- og Prindsnavnene i *axamenta* se *Marm. Anc. Lat.* 2, 21. Dio Cass. LI, 20. Tac. *Ann.* II, 83. *Hist. Aug. Ant. Phil.* 21). Optoget standsede hver Dag ved en af de forskjellige *mansiones*, hvor Ancilierne opbevaredes om Natten, og hvor da Præsterne indtoge et rigeligt Maaltid (Festus *v. Salios. C. I. L.* VI, 2158, hvor i en Indskrift fra fjerde Aarhundrede omtales Reparationen af disse *mansiones Saliorum Palatinorum*, foranstaltet af *pontifices Vestæ*. Svet. *Claud.* 33; deraf ordsproglig *dapes Saliares*). De Dage, i hvilke saaledes *ancilia* vare i Bevægelse (*ancilia mota*, i Modsætning til *condita*), ansaaes for ugunstige (*infausti*) til Udrykning eller Kamp imod Fjenden (Liv. XXXVII, 33, hvor Scipio Africanus den Ældre som Salier tager Hensyn hertil; Tac. *Hist.* I, 89. Svet. *Otho* 8).[1] Uklare Spor forekomme af Saliernes Deltagelse i visse specielle Ceremonier, f. Ex. Festen *Agonia* eller *Liberalia*, og navnlig i det saakaldte *Armilustrium* den 19de Oktober, usikrere ved andre

c. *Luperci.* Beslægtede i Fremtrædelsesformen med Salierne som knyttede væsentlig til en enkelt aarlig Fest, men med endnu mindre alvorligt og præsteligt Præg ere *Luperci*, en Forening (*sodalitas*, *sodales*, *sodalis alicujus in Lupercis*, Cic. *pro Cæl.* 11) af fornemmelig yngre Mænd (vel enten med Udtrædelse af de Ældre eller Opgiven af den aktive Deltagelse) af god Stand, i det Ringeste ridderlig (Plut. *Cæs.* 61: τῶν εὐγενῶν νεανίσκων καὶ ἀρχόντων πολλοί; Val. Max. II, 2, 9: *equestris ordinis juventus*; jfr. M. Cælius hos Cicero, men dog ogsaa M. Antonius *Lupercus* i sit Konsulat, Cic. *Phil.* II, 34. Svet. *Jul.* 79 o. s. v.), i to Afdelinger, *Luperci Fabiani* (*Faviani*) og *Quinctiliani*, Navne, til hvis Op-

---

[1]) Polybius (XXI, 10), der betegner Salierne som et af de tre store Præsteskaber (τῶν τριῶν ἓν σύστημα), ved hvilke de fornemste Ofringer (ἐπιφανέσταται θυσίαι) udføres (hvorved han neppe tænker paa *collegia sacerdotum* ganske i Almindelighed), fremstiller Sagen saaledes, at Salierne selv i de 30 hellige Dage ikke maatte forlade det Sted, paa hvilket Helligdagenes Indtrædelse traf dem, nemlig forsaavidt de vare udenfor Rom og ikke deltoge i Processionen.

rindelse fra to særlige *gentes* Grunden er uklar, men som slet ikke hentyde paa *sacra gentilicia* af den sædvanlige Art (Festus *v. Faviani* og *Quinctiliani*; Ovid *Fast.* II, 373 ff. med et Sagn om Fabierne i Forbindelse med Romulus og Quintilierne med Remus).[1] *Luperci* havde en fælles Helligdom, *Lupercal*, en Grotte paa Palatium, i umiddelbar Nærhed af *casa Romuli*, der ansaaes for indviet til en gammel Lokalgud eller Heros, Inuus (Liv. I, 5) eller Faunus (Ovid *l. c.*), hvem siden den græciserende Retning gjorde til Pan (Liv. *l. c.* etc.). Til dette Lokale knyttede sig, uden Tvivl som Erindring om ældgammelt Hyrdeliv og dermed forbundne Skikke (Cic. *pro Cæl. l. c.*: *Lupercorum coitio illa silvestris ante est instituta quam humanitas et leges*), Festoptoget paa *Lupercalia*, den 15de Februar (Liv. *l. c.*: *Lupercal ludicrum*), fornyet af August (Svet. *Aug.* 31), der gjenopbyggede Helligdommen; Festen begyndte med Offer af Geder og en Hund, udført under nogle for os uforstaaelige Ceremonier (to Ynglinge berørte med den blodige Offerkniv, afvaskede med Mælk), hvorpaa fulgte en Omløben af *Luperci*, klædte i et Læderskjørt og forresten nøgne, paa Palatium og i de nærmeste Dele af Staden, under hvilken Omløben de slog eller berørte mødende Kvinder med Remme af de ofrede Geders Skind. Det Hele betragtedes som en Renselsesfest, Remmene selv som Rensemidler (*februa*, *purgamina*). Festen holdt sig som overgiven Folkefest for Hovedstaden, indtil den af Pave Gelasius I A. 494 e. C. forandredes til en christelig, Mariæ Bebudelsesfest (*Gelas. ep. ad Androm. in Baron. ann.* VI, 552).

d. Om *sodales Titii*, der maaske vare en lignende kun halv præstelig Forening, men som yderst sjelden nævnes enten hos Skribenter eller i Indskrifter, vide vi i Virkeligheden kun, hvad Tacitus beretter (*Ann.* I, 54), at de af T. Tatius vare indsatte (*instituti*) for at bevare *Sabinorum sacra*, medens han (*Hist.* II, 95) lader dette Præsteskab (*sacerdotium*) eller Broderskab være oprettet af Romulus til Minde om

[1]) Snarere ledes Tanken hen til offentlige Ofringer og Ceremonier, betroede til enkelte Slægters Varetægt, som ved *Fabii* og ved *Pinarii et Potitii*.

T. Tatius; aårlige Drikofre, *χοαί*, for T. Tatius nævner ogsaa Dionys. H. (II, 52). Efter den sidste Opfatning afgave disse *sodales* Forbilledet for *sodales Augustales*. August selv havde ladet sig optage mellem *sodales Titii* (*ἑταῖρος Τίτιος* i *Marm. Anc. Gr.* 4, 7).

e. *Fratres arvales* møde os hos Skribenterne yderst sjelden som et underordnet og i ethvert Tilfælde saare lidet fremtrædende Præsteskab, i Republikens Litteratur kun én Gang hos Varro *L. L.* V, 85 p. 25 Bip.: *Fratres arvales dicti sunt, qui sacra publica faciunt propterea, ut fruges ferant arva*), i det første Aarhundrede af Keisertiden i et eneste Sted hos Plinius den Ældre *H. N.* XVIII, 6 som *sacerdotes arvorum*, og dernæst, udførligere omtalte, hos Gell. VII (VI), 7; men de have tilfældig faaet en stor Vigtighed for os ved den Omstændighed, at i forrige og dette Aarhundrede saare omfattende Stykker af deres i Marmortavler indhuggede *acta* eller Protokoller over Forhandlinger, Festmøder og Ofringer ere fundne paa et Sted noget udenfor Rom paa den høire Tiberbred, *ad V lapidem* ved *via Campana* fra Janiculum til Kysten, paa et Sted, hvor Præsteskabet har havt en Helligdom (Kapel og Lund), et mere omfattende og mere sammenhængende Indskriftmateriale, end vi besidde for noget andet romersk, ikke blot Præsteskab, men enkelt Institut overhovedet. Indskrifterne, naturligvis Brudstykker, gaa fra A. 14 e. C. indtil Gordian III (241) (*C. I. L.* VI p. 459 ff.; særskilt Udgave af Henzen). De give os først et uden Tvivl i ikke faa Træk ogsaa paa andre Præsteskaber passende Billede af dette Præsteskabs Sammensætning og Ordning, hvorefter det bestod af 12 regelmæssige (Gell. *l. c.*), stundom tillige af ét eller flere overtallige Medlemmer, optagne ved Kooptation i dertil i forskjellige Templer afholdte Møder, undertiden rigtignok efter udtrykkelig nævnt keiserlig Anbefaling, med den aarlig valgte *magister* i Spidsen, for hvem undertiden en *pro magistro* fungerede (*curam gerens, vice fungens magistri*), og derhos en særlig *flamen*, for hvem ogsaa et andet Medlem kunde vikariere; Medlemmerne ere Mænd af anselig Stilling [1]),

---

[1]) Dog ingenlunde, som det stundom angives, blot Patriciere.

derimellem mange Konsularer; den regerende Keiser var stedse Medlem, idet han, hvis ingen Plads ved Tiltrædelsen var ledig, optoges overtallig, stundom ogsaa keiserlige Prindser; Præsteskabet havde nogle *servi publici* anviste og antagne (*allecti*) til dets Tjeneste, en Tempelvogter, *æditimus*, og for hvert Medlem en saakaldt *calator*, en Frigiven af Præsten, hvorhos ved flere af de præstelige Handlinger og Maaltider 4 *pueri patrimi et matrimi*, Senatorsønner, opvartede og deltoge. Dernæst faa vi Kundskab om Præsteskabets Virksomhed, der dels foregaar i Rom i Forstanderens Hus, *in domo magistri*, ved visse særlige Leiligheder ogsaa paa Capitolium eller i et andet Tempel, dels i en hellig Lund, der hvor Indskrifterne ere fundne, med et Tempel og andre tilhørende Bygninger (et *tetrastylum* og et *Cæsareum*), Telte og en Cirkus, og regelmæssig og væsentlig bestod af en aarlig i Januar Maaned af Forstanderen høitidelig forkyndt og i Mai Maaned i 3 Dage afholdt Fest for en paa intet andet Sted nævnt, men aabenbart til de landlige Guddomme hørende Gudinde, *Dea Dia*, med Ofringer, dels af Røgelse og Vin, dels af Frugter, dels af talrige Offerdyr af forskjellig Slags, foretagne af Præsterne i foreskreven Dragt (Axekrands, *corona spicea*, paa Hovedet, *prætexta*, men derhos forskjellige Omklædninger), med smaalig fastsatte og iagttagne Ceremonier, hvortil ogsaa høre Bønner efter overleveret Formular og Afsyngningen af gamle Sange [1]) under en Slags Dands, og endende med Festmaaltider og Uddeling af en *sportula*, den ene Dag ogsaa Væddekjørsel og Hestevæddeløb med Præmier paa Cirkus i Lunden, det Hele, som det synes, med Undtagelse af Væddekjørslen, under ringe eller ingen Deltagelse udenfor Præsteskabet selv og dets Tjenere. Til den regelmæssige Fest kom tilfældige Sonofringer efter særlig tagen Beslutning, f. Ex. i Anledning af Beskæringer (*coinquere*) eller Fælden af Træer i den hellige Lund, hvorved en vanhelligende Kniv eller Øxe bragtes ind i denne, eller endnu mere, naar et Træ var ramt af

---

1) Af en saadan Sang ere, som bekjendt, nogle Linier opbevarede i en af Indskrifterne, fra A. 218 e. C. (*C. I. L.* VI, 2104 p. 568), vel ikke uden Forvanskning i Tidernes Løb.

Lyn. Men hertil slutter sig som et for Keisertiden særdeles charakteristisk Træk en uendelig Mængde Bønner og Løfter (*vota*) i Anledning af Thronbestigelser og Begivenheder i Keiserfamilien (Giftermaal, Fødsler, Tiltrædelser af Embeder, Præsteskaber o. s. v.) og Ofringer til Opfyldelse af disse *vota*. Over Alt, hvad der saaledes foregik og udførtes, selv det Mindste, optoges nøiagtig Protokol med Angivelse af Dag, Sted og de tilstedeværende Præster (meget sjelden alle, sædvanlig fra ni ned til tre eller fire), hvorved Indskrifterne, medens de paa den ene Side gjøre et uhyggeligt Indtryk ved det paa én Gang brede, tomme og hykkelske Ceremoniväsen, paa den anden Side give rigelige Personalnotitser og stundom interessante Bidrag til Detailkundskab om og levende Opfatning af historiske Begivenheder.[1] Efter Gordians Tid findes intet Spor af dette Præsteskab.

Anm. Der lader sig trods Navnet og et vist Slægtskab i Retningen ikke paavise nogen Forbindelse imellem dette Præsteskab og den hos Festus (*v. Amtermini*, jfr. *v. Ambarvales*), Servius og Macrobius anførte Fest, *Ambarvalia*, der var et *sacrum populare*, idet de enkelte Landmænd bragte et Renselsesoffer for Markerne og Afgrøden (*pro frugibus, lustrabant agros*) af Dyr, der iforveien vare førte omkring Markerne (*hostiæ circum agros ductæ*, Macrob. *Sat.* III, 5, 7).[2] Men Indskrifterne nævne heller ikke det Offer til *Acca Larentia* (*Larentalia*), som Gellius udtrykkelig tillægger *fratres arvales*.

f. *Fetiales*. Til de i den fuldvoxne og mægtige Romerstat tilbagetrængte og fordunklede Institutter hører Præste-

---

[1]) Man følger saaledes igjennem Præsternes *vota* og Ofringer Omvæltningerne i Aaret 70 e. C. og Hovedstadens passive Hengiven under de for det Meste udenfor foregaaende Afgjørelser, udtrykt i Præsternes underdanige Bønner, den ene Dag for Otho, den næste for Vitellius. Enkeltheder, hvori det ovenfor kort Angivne fremtræder, maa sees i Henzens omhyggelige Sammenstilling eller Marquardts Udtog deraf.

[2]) Forskjellig herfra var den offentlige Offerfest *Amburbium* (*Hist. Aug. Aurel.* 20; ogsaa ment hos Strabo V p. 230 Cas.). Ogsaa extraordinær *lustratio* af Byen af Konsulerne i Forbindelse med *procuratio prodigiorum* (Liv. XXXIX, 22).

skabet *fetiales*, som, saalænge det havde en Betydning, i sit inderste Væsen hængte sammen med den romerske Forestilling om ydre Formers og Ceremoniers Betydning til at sikre sig Gudernes Gunst eller i det Ringeste afvæbne deres Ugunst, men tillige med Bestræbelsen for at lægge et vist Baand paa Raahed og aabenlys og fræk Tilsidesættelse af Lov og Ret imellem forskjellige Stater og deres Borgere (jfr. Kap. 8 § 28). Fetialerne dannede et efter Sagnet af Numa eller Ancus indsat Kollegium af 20 Mænd (efter et i Læsemaaden ikke ganske sikkert Fragment af Varro hos Nonius p. 529) af anset Stand (Dionys. H. II, 72: *ἐκ τῶν ἀρίστων οἴκων*, hvormed stemmer, at de hos Livius I, 24 og IX, 10 ved Navn anførte tre Fetialer alle høre til fornemme patriciske Slægter og at August selv var Medlem af Kollegiet, *Marm. Anc. Græc.* 4, 7. Dio Cass. L, 4). Dette Præstekollegiums Virksomhed var udelukkende knyttet til Forhandlinger af folkeretlig Art med Fremmede, og et tilsvarende antydes at have bestaaet hos Latinerne og andre italiske Folk (Liv. I, 24: *pater patratus populi Albani.* I, 32: *pater patratus priscorum Latinorum*; samnitiske Fetialer Liv. VIII, 39. IX, 1); men man vilde feile meget ved af Ciceros stærkt lydende, af Afskriverne forvanskede, Ord (*de leg.* II, 9: *Fæderum, pacis, belli, indutiarum, oratorum fetiales jus noscunto* [saaledes maa læses for *judices non sunto*], *bella disceptanto*) at slutte, at Fetialerne havde Nogetsomhelst at gjøre med selve Beslutningerne om Fred, Forbund og Krig, med Traktaternes Indhold og Betingelser; deres Hverv bestod alene i at udføre enhver hidhørende ydre Handling med og ligeoverfor Fremmede efter den vedtagne hellige Skik (*rite*), saa at, hvad der sluttede sig dertil, f. Ex. en Krig, fik Charakteren af *pium*, og at iklæde Overenskomster den bindende religiøse Form. Hertil knyttede sig da ogsaa Bedømmelse af, hvorvidt der ved slige Leiligheder var sket eller undladt Noget, som kunde have Indflydelse paa Gyldigheden, vel ikke sjelden for at finde et Paaskud ligeoverfor Fremmede eller for at vælte Ansvar og Brøde fra Folket over paa dem, der havde handlet i Folkets Navn, saasom Anførere, der havde sluttet en uheldig Fred (*fædus Caudinum*, Mancinus ved Numantia; jfr. Spørgsmaal om Udlevering

paa Grund af Krænkelse af fremmede Gesandter, Varro *ap. Non. l. c.*), og Afgjørelse af Spørgsmaal om Formen for folkeretlige Handlinger (f. Ex. om en Krigserklæring, Liv. XXXI, 8. XXXVI, 3). Medens Afgjørelsen af den sidste Art tilkom hele Kollegiet i Henhold til de overleverede Regler (*jus fetiale*, Cic. *de off.* I, 11. Liv. I, 32, hvor det hele System efter Sagnet siges hentet *ab antiqua gente Æquiculis*; jfr. Dionys. H. II, 72. *jura fetialia*, Liv. XXXVIII, 46. *jus fetialium*, Liv. IX, 9), fremtræder ved de enkelte Forhandlinger med Fremmede kun et lidet Antal (hos Livius (IX, 5) 2 som det regelmæssige Tal; 4 i Varros Fragment hos Nonius usikkert) med en Formand, der betegnes med det i Henseende til Oprindelsen dunkle Navn *pater patratus* og som synes udnævnt for hvert enkelt Tilfælde. Saadan Optræden af Fetialerne fandt i den ældste Tid navnlig Sted ved Krav paa Erstatning af fremmede Folk for tilføiet Uret (*clarigatio*, *repetere res*, oftere hos Livius, f. Ex. IV, 30 og 58. VIII, 22 etc.) med Tilstaaelse af Frist til at give Svar og med Trusel om Krig ved Afslag og Beretning om Sendelsens Udfald til Konsulerne og Senatet, Alt efter bestemte Formularer (Liv. I, 32) [1]), ved Afslutning af Overenskomster og Forbund med særlige Ceremonier (Liv. IX, 5: *fetialibus cærimoniaque alia sollemni*; *sagmina*, hellige Urter, særlig *verbena*) og Ofre (*porcus*, dræbt med en Sten, se Liv. I, 24; endnu ved Fredslutningen efter den anden puniske Krig, Liv. XXX, 43; særlig Form for *deditio*, Overgivelse til Romerne, Liv. I, 38) og ved Krigserklæringer (særlig Ceremoni Indkastning af et blodigt Spyd over den fjendtlige Grændse, Liv. I, 32. Amm. Marc. XIX, 2, 6. Cinc. *ap. Gell.* XVI, 4 etc.). Efterhaanden som Forhandlingerne om Krig og Fred førtes med fjernere Folk udenfor Italien, der ikke havde tilsvarende Former, maatte Fetialernes Virksomhed træde tilbage; men det er vanskeligt at afgjøre, hvad der beholdtes af Ceremonierne. Medens Fetialerne (se ovenfor) medvirke ved Fredslutningen A. 201 f. C., nævnes ved Fordringerne til Philip af Macedonien om Fyldestgjørelse kun

---

[1]) Jfr. en truende Opfordring til Gunst for Forbundne, Liv. X, 12.

Gesandter (*tres legati*, Liv. XXXI, 18), men Fetialerne forbigaaes ogsaa allerede III, 25, hvor de aabenbart efter andre Steder maa underforstaaes; udtrykkelig nævnes i Republikens Tid sidste Gang en Fetial ved Udleveringen af Mancinus til Numantinerne A. 136 (Cic. *de orat.* I, 40. II, 32). Ved Krigserklæringen kan den hos Dio Cassius (L, 4, før Slaget ved Actium, LXXI, 33, under M. Aurelius), Ovid (*Fast.* VI, 205) og Festus (*v. Bellona*) omtalte og hos en sildig Skribent (Placidius i Mai *Class. auct.* III p. 437) med Hensyn til sin Opkomst til Pyrrhus's Tid henførte Ceremoni: at lade en Fetial kaste et Spyd mod en Søile ved Bellonas Tempel, synes at være traadt istedenfor Fetialens Krigserklæring ved Fjendens Grændse, men man maa da antage, at Ammianus Marcellinus (*l. c.*) ved en keitet rhetorisk Figur og ilde anbragt antiqvarisk Lærdom har omtalt den ældste Skik, som om den endnu var brugelig i hans Tid. Livius (I, 24, 32 og 38) omtaler Fetialernes Skikke og Formularer aabenbart som Noget, der var hans Samtidige ukjendt og fremmed, men antyder dog tillige (I, 32), at det Hele endnu opbevaredes hos Kollegiet: *jus quod nunc fetiales habent* (jfr. Ciceros Hentydning *in Verr.* V, 19 til Fetialernes Disciplin: *habemus hominem in fetialium manibus educatum, unum præter ceteros in publicis religionibus fæderum sanctum ac diligentem*). Foruden Ceremonien ved Krigserklæring under August og M. Aurelius nævnes i Keisertiden under Tiber (Tac. *Ann.* III, 64) et reist Spørgsmaal om Fetialernes Rang og Plads imellem Præsteskaberne, og under Claudius (Svet. *Claud.* 25) det gamle Offer og Fetialernes Fremsigelse af Formularer (*præfatio*) ved Afslutning af Forbund med barbariske Konger. I Indskrifter forekomme Fetialer, Mænd af høi Rang, indtil ned i det 3die Aarhundrede e. C. (Se Orelli-Henzen *index* p. 46; Willmanns *index* p. 481. L. Marius Maximus anden Gang Konsul 223, Willmanns 1203 b, d, e.)

Anm. At mange Foreninger, *collegia*, foretoge Ofringer for særlige Skytsguder eller for forgudede Personer, ja endog dannedes til slige Øiemed, dog saagodtsom altid i Forbindelse med selskabelig Fornøielse (*cultores Augusti* hos

Tacitus *Ann.* I, 73; jfr. de ved Municipalvæsenet Kap. 7 § 13 omtalte *Augustales*), giver dem slet ikke Plads imellem Præsteskaberne; endnu mindre Berøring med den egentlige romerske Kultus have de i Keisertiden paa enkelte Steder og til enkelte Tider udbredte folkelige Foreninger for fremmede Kulter, som de i Indskrifterne forekommende *dendrophori*, *pastophori* (for Isis) o. s. v. (se Kap. 7 § 14 S. 115). Alt Sligt har sin (underordnede) Plads i Kulturhistorien og Religionshistorien, men ikke i Fremstillingen af romerske Statsindretninger.

§ 10.

Vestadyrkelsen, Vestalinderne.

En særlig betydelig Plads i den romerske Kultus indtager Vestadyrkelsen, der først i den eiendommelige Form med Jomfruer fremtræder som almindelig latinsk ifølge Sagnene (*Rea Silvia*), Skribenternes Beretninger (Liv. I, 20. Dionys. H. II, 65 og 66; om Lavinium Serv. *ad Æneid.* II, 296. III, 12. Macrob. *Sat.* III, 4, 11. om Alba *Juv.* IV, 61. Ascon. *ad Cic. pro Mil.* p. 148) og Indskrifterne (Orelli-Henzen *index* p. 55), og dernæst har en nærliggende Analogi med den græske, navnlig attiske, Dyrkelse af Ἑστία i Prytaneet. Til Grund ligger Forestillingen om Statens Arne (*focus publicus*, Cic. *de leg.* II, 8) som Folkehjemmets og Statens Midtpunkt, der personificeres i et helligt kvindeligt Væsen, men ganske abstrakt, uden nogensomhelst Forestilling om handlende Virksomhed, og i denne Skikkelse træder i nærmeste Forbindelse med Vogterne af Husets Indre, dets Gjemmer og Forraad, Penaterne (Cic. *de har. resp.* 6: *deorum penatium Vestæque matris cærimoniæ*; derfor *penus Vestæ*, Festus *v. penus*; *Hist. Aug. Elagab.* 6, og oftere *penetralia Vestæ*; jfr. Macrob. og Serv. *ll. cc.*); skjøndt altsaa Penaterne have et eget Tempel (*in Velia*, Becker I S. 247), bo de dog ogsaa i Vestas Tempel (Tac. *Ann.* XV, 41: *delubrum Vestæ cum penatibus populi Romani exustum*). I dette Tempel (— af afvigende rund Form, se § 11 —), der laa paa *via sacra* og stødte op til *Regia*, forbundet med

det saakaldte *atrium Vestæ* [1]), gjemtes da ogsaa eller tænktes da gjemte Statens *pignora*, *pignora fatalia*, dels opfattede i en almindelig ubestemt Skikkelse (jfr. Dionys. H. II, 66. Plut. *Cam.* 20), dels i en bestemtere, maaske senere Forestilling, som det fra Troja bragte eller himmelfaldne Pallasbillede, *Palladium* (første Gang nævnt hos Cicero *pro Scaur.* 23. *Phil.* XI, 10: *id signum, quod de cælo delapsum Vestæ custodiis continebatur.* Liv. V, 52. XXVI, 27: *conditum in penetrali fatale pignus imperii Romani.* Plut. *Cam.* 20). Bevogtningen og Renligholdelsen af dette Tempel og Underholdningen af den hellige Ild paa Arnen (*ignis foci publici sempiternus*, Cic. *de leg.* II, 8. *æterni ignes Vestæ*, Liv. V, 52. XXVI, 27 etc. etc.), overhovedet Førelsen af en Art symbolsk Folkehusholdning var under Tilsyn af *pontifices* og særlig *pontifex maximus* betroet til de vestalske Jomfruer (*virgines Vestæ*, *Vestales*, *sacerdotes Vestæ*, *ἱέρειαι ἀεὶ παρθένοι*, *ἱεραὶ παρθένοι*, *Ἑστιάδες*). Disse vare efter Sagnet (Hovedstederne om dem Dionys. H. II, 67; jfr. III, 67. Plut. *Numa* 9 ff. Gell. I, 12 og VII (VI), 7) oprindelig 4, indsatte af Romulus eller Numa, siden efter Foranstaltning af Tarqvinius Priscus eller Servius Tullius bestandig 6, 2 for hver af de 3 gamle Tribus. De valgtes (*capiebantur*) af *pontifex maximus* som Børn i en Alder fra 6 til 10 Aar efter bestemte Regler, der, uden Tvivl paa Grundlag af ældgammel Vedtægt, vare nærmere fastsatte ved en *lex Papia* (Gell. I, 12) af ubekjendt Tid. Forsaavidt ingen Fader frivillig tilbød sin Forskrifterne tilfredsstillende Datter til en Stilling, der rev hende ud af Familieforholdet og udelukkede hende fra Ægteskab og Husliv, men medførte Uafhængighed og Ære (— om Valget imellem flere Tilbudte berettes Intet —), udtoges efter *pontificis maximi* Skjøn (*arbitratu*) 20 qvalificerede Borgerdøtre, af hvilke den, hvem en Lodkastning (i Augusts Tid i Senatet, Dio Cass. LV, 22) betegnede, udnævntes og indviedes. Patricisk Fødsel nævnes ingensteds som Betingelse [2]), men derimod krævedes der, foruden Fri-

---

[1]) Om det Topographiske se Becker I S. 227.

[2]) Imellem de Navne, hvormed Sagnet betegnede de fire først udnævnte, (Plut. *Numa* 10) er ét uomtvistelig plebeisk, Canuleja. Forresten

hed for mærkelige Legemsfeil, Fødsel af Forældre af hæderlig Stand (*honesto loco*), ubesmittede ved uanstændigt Erhverv og som endnu vare ilive (saa at Barnet var *patrima et matrima*), og ubrudt Familiebaand (saa at hverken Barnet eller dets Fader var emanciperet). Fritagne fra at komme paa Valg vare (Gell. I, 12) Døtre af visse Præster (*flamines, augures, XV viri sacrorum, VII viri epulones* og *Salii*, ja endog Datteren af en *tubicen sacrorum*)[1]), i Keisertiden ogsaa (efter Atejus Capito hos Gellius) Døtre af Fædre med *tres liberi* eller med Bopæl udenfor Italien; heller ikke kunde den tages, hvis Søster allerede var Vestalinde.[2]) (Fædrenes Stræben efter at se deres Døtre fritagne for Lodkastningen omtales hos Sveton (*Aug.* 31); Dio Cassius (LV, 22) beretter endog, at August paa Grund af Ulysten maatte lade Frigivnes Døtre komme paa Valg. Under Tiber berettes (Tac. *Ann.* IV, 16), at en betydelig Pengesum tilstodes en nyvalgt Vestalinde som Opmuntring for Andre, medens et andet Sted (II, 86) to ansete Mænd modtage Keiserens Tak for at have stillet deres Døtre til Raadighed ved Lodkastningen.) Den Valgte førtes til Vestalindernes Bolig i *atrium Vestæ* (se, foruden Gellius, Plin. *Epist.* VII, 19. Serv. *ad Æneid.* VII, 153), indviedes ved visse Ceremonier, hvoriblandt Haarets Afklipning (Plin. *H. N.* XVI, 235. Festus *v. capillatam*), og overgaves til *pontifices*. De indviede Jomfruer vare forpligtede til 30 Aars Tjeneste, der (efter Dionysius og Plutarch) deltes imellem Indøvelse i 10 Aar, Udøvelse af Tjenesten i 10 og Undervisning af de Optagne i

---

finde vi mellem de hos Skribenterne nævnte Vestalinder, i det Ringeste i Republikens Tid, overveiende Navne af høit ansete eller dog fornemme Familier, saasom Claudia, Æmilia, Licinia (pleb.), Marcia (de tre sidste anklagede A. 113 f. Chr.), hos Cicero en Søster til Prætoren Fontejus (pleb.) og en til Konsulen Murena (pleb.), og i samme Tid Fabia, Halvsøster til Ciceros Hustru Terentia (Ascon. *ad Cic. in toga cand.* p. 116).

1) Meget paafaldende er her Forbigaaelsen af *pontifices*, og næsten ligesaa paafaldende, naar man betænker Alderen, Tilføielsen af *sponsa pontificis*.

2) Naar altsaa i Domitians Tid to Søstre forekomme som Vestalinder (Svet. *Dom.* 8), maa dette bero paa Frivillighed.

10 (en Inddeling, der let kan tilhøre de græske Skribenters egen Kløgt), hvorefter det (efter de samme Forfattere) var dem tilladt at træde ud (*exaugurari*, Cato hos Festus *v. probrum virginis*; Gell. VII (VI), 7) og indgaa Ægteskab, en Frihed, hvoraf dog meget faa skulle have benyttet sig og som ikke havde ført til Held for dem, der benyttede den. [1]) Hos Tacitus (*Ann.* II, 86) omtales en Vestalinde, der havde tjent 57 Aar. I *atrium Vestæ* levede nu Jomfruerne (sandsynligvis med et Antal Terner, *ancillæ*) [2]) sammen (— kun i Sygdomstilfælde kunde en Jomfru under Matroners Tilsyn flytte, Plin. *Epist.* VII, 19 —) med Underhold af Staten (Liv. I, 20), beskjæftigede med Templets Tjeneste under et vist Forstanderskab af den ældste, *virgo maxima* (*virgo Vestalis maxima, Vestalium maxima, vetustissima*) [3]), og under streng Regel, der ogsaa bestemte deres Dragt (*alba vestis, vitta matronalis, infula*), men fremfor Alt indskærpede Kydskhed og fjernede enhver nærmere mandlig Omgang. [4]) Saasnart de traadte ud af Templet, omgaves de af Æresbevisninger, saasom Foranskriden af en Liktor (Plut. *Numa* 10. Dio Cass. XLVII, 19, dog først fra Cæsars Tid), Hædersplads ved offentlige Skuespil (Cic. *pro Mur.* 35. Svet. *Aug.*

---

[1]) Hos Gellius (VII [VI], 7) berettes, at denne Frihed som Belønning ved en særlig Lov tilstodes en vis den ældste Tid tilhørende Taracia og altsaa ikke var almindelig.

[2]) En *servus publicus* ved Vestatemplet Tac. *Hist.* I, 43.

[3]) Se Citaterne hos Marquardt III S. 326, navnlig Val. Max. I, 1, 7: *maximæ virginis Æmiliæ discipula*, og Indskrifterne i *C. I. L.* VI 2131—45, alle fra det 3die eller Begyndelsen af det 4de Aarhundrede e. C., i hvilken Tid ogsaa nævnes *Vestalis antistes*.

[4]) Naar Dionys. H. (II, 69) siger, at Mænd kunde betræde Jomfruernes Bolig om Dagen, men ingen overnatte der, men Appian (*Civ.* I, 54) betegner Mænd som aldeles udelukkede fra at betræde Helligdommen, beror dette vist paa Forskjellen mellem *atrium* og selve Templet, til hvis Inderste ikke engang *pontifex maximus* havde Adgang efter Beretningen om L. Metellus, der, da han reddede Palladiet af det brændende Vestatempel A. 241 f. C., mistede Synet, fordi han havde set, hvad ingen Mand maatte se (Plin. *H. N.* VII, 141. Ovid. *Fast.* VI, 435 ff. De øvrige Skribenter henføre ikke hans Blindhed til denne Begivenhed).

44. Tac. *Ann.* IV, 16, hvor der tildeles Augusts Enke, Livia, Plads i Theatret imellem Vestalinderne)[1]), Benaadning for den Forbryder, der paa Veien til Straffestedet mødte en af dem (Plut. *Numa* 10), Fritagelse for at aflægge Ed (Gell. X, 15 § 31) og Ukrænkelighed, der hævdedes ved Dødsstraf mod Overtræderen (Plut. *l. c.*; jfr. Beretningen om Konsulen App. Claudius, der Aar 143 under Triumphen beskyttedes af sin Datter som Vestalinde mod Tribunen, Cic. *pro Cæl.* 14. Val. Max. V, 4, 6. Svet. *Tib.* 2). Paa Grund af denne Ukrænkelighed kunde de fremtræde som Overbringerinder af Fredsforslag under Borgerkamp (Svet. *Vit.* 16. Tac. *Hist.* III, 81)[2]), hvormed kan sammenholdes den pathetiske Omtale af en Vestalinde til Gunst for hendes anklagede Broder hos Cicero (*pro Fontejo* 21 [17]) og Vestalindernes Forbøn hos Sulla for den unge Cæsar (Svet. *Jul.* 1) samt Messalinas Forsøg hos Tacitus (*Ann.* XI, 32). Derhos tilkom der Vestalinderne fuld juridisk Selvstændighed, idet de strax traadte ud af *patria potestas* og uden Formynderskab kunde raade over deres Eiendom, navnlig ved Testament (Plut. *Numa* 10. Sozom. I, 9, der siger, at Testationsretten indtraadte strax, naar et Barn blev Vestalinde; Gell. *ll. cc.*), hvorhos de i Keisertiden stilledes lige med dem, der havde *jus trium liberorum* (Plut. *l. c.* Dio Cass. LVI, 10). Paa den anden Side vare de med Hensyn til Tempeltjenesten og Vandel undergivne strengt Tilsyn af *pontifices*, især *pontifex maximus* (se i Almindelighed Dionysius og Plutarch *ll. cc.*), der for Forsømmelighed, f. Ex. ved Ildens Underholdning, kunde lade dem legemlig tugte (*flagris cædi*, Liv. XXVIII, 11. Val. Max.

---

[1]) Sveton beretter (*Aug.* 44), at August udelukkede alle Kvinder, ogsaa Vestalinderne, fra Athletkampe (paa Grund af Nøgenheden), men (*Nero* 12) at Nero indbød Vestalinderne dertil.

[2]) Vestalindernes Hellighed hænger sammen med den særegne Hellighed og Ukrænkelighed, der tillagdes selve Templet, paa Grund af hvilken Aktstykker af stor Vigtighed i den senere Tid stundom nedlagdes til Opbevaring der, saasom Traktater (Dio Cass. XLVIII, 37, jfr. 46. App. *Civ.* V, 73) og Testamenter (f. Ex. Cæsars, Svet. *Jul.* 83. Plut. *Anton.* 58. Augusts, Tac. *Ann.* I, 8. Svet. *Aug.* 101). Det af Tiber Vestalinderne tildelte Legat (Svet. *Tib.* 76) var maaske en Art Vederlag for slig Opbevaring.

I, 16. Festus *v. ignis Vestæ*. Dionysius og Plutarch).[1] Krænkelse af Kydskheden (*incestum, incestus virginum Vestalium*) blev efter Kjendelse af *pontifices* straffet med Døden i den særlige Form af at begraves levende paa *campus sceleratus* ved *porta Collina* (Liv. VIII, 15, Dionys. Plut.). En Række Exempler paa Anklager for *incestum* med Fordømmelse eller Frikjendelse nævnes hos Skribenterne[2], det første hos Livius II, 42; XXII, 57 fordømmes to paa en Gang. Mest bekjendt er Anklagen imod tre Vestalinder i Aaret 114, da Undersøgelsen, fordi Præsternes Dom fandtes for mild, ved en tribunicisk Lov i det følgende Aar overdroges Prætoren L. Cassius, for hvis Domstol de alle bleve fældede (Liv. *Epit.* LXIII. Ascon. *ad Cic. pro Mil.* p. 152. Val. Max., Plin., Dio Cass., Plut., Orosius). Endnu nogen Tid før Ciceros Konsulat forekom en saadan Anklage mod en Fabia, hvis angivne Elsker var Catilina (Ascon. *ad Cic. in toga cand.* p. 116. Sall. *Cat.* 15), og derpaa atter i Keisertiden to Gange under Domitian med Ostentation (Svet. *Dom.* 8. Plin. *Epist.* IV, 11. Juv. IV, 10), den ene Gang med mildere Dødsstraf. Befandtes Vestalinden skyldig, pidskedes og henrettedes hendes Elsker paa *Comitium* (Liv. XXII, 57. Svet. *Dom.* 8 o. s. v.).

Til den daglige Tempeltjeneste hørte først Vedligeholdelsen af den hellige Ild, der aarlig fornyedes den 1ste Marts (Macrob. *Sat.* I, 12, 6. Ovid *Fast.* III, 143) og hver Nat bevogtedes af en Vestalinde (Liv. XXVIII, 11); dens Udslukning ved Forsømmelse eller tilfældig Hændelse betragtedes som et af de frygteligste *prodigia* (Liv. *l. c.*), og den fornyedes da paa en bestemt Maade (Festus *v. ignis*. Plut. *Numa* 9, der dog ikke stemme overens i Beskrivelsen); fremdeles paalaa Jomfruerne Renholdelsen af Templet og Bespræengningen ved Vand, der daglig hentedes fra Egerias hellige Kilde udenfor *porta Capena* (Plut. *Numa* 13), dets Smykning med Laurbær (Macrob. og Ovid *ll. cc.*) og Tilberedelsen af de gammeldags tarvelige Spiser og Offerfor-

---

[1]) Af det nærmere Forhold imellem Vestalinderne og *flamen Quirinalis*, der synes antydet Liv. V, 40, findes intet andet Spor.

[2]) Citater hos Marquardt III S. 328.

nødenheder, *muries*, Saltlage, og *mola salsa*, hvortil Axene hentedes, tørredes, stampedes og maledes af dem selv (Festus *v. muries*, Serv. *ad Verg. Buc.* VIII, 82), men især daglige Bønner for Folket (Cic. *pro Fontejo* 21). Hertil kom udenfor Templet Deltagelse i en Mængde Ceremonier og Ofre i Forbindelse med Præsterne (almindelig ubestemt Antydning Hor. *Od.* III, 30, 8: *dum Capitolium scandet cum tacita virgine pontifex*), saasom i *sacra Argeorum* med *pontifices*, *Fordicidia*, Ofret af den drægtige Ko den 15de April o. s. v. Mere selvstændig fremtraadte Vestalinderne ved Uddelingen af Renselsesmidler til Almuen ved Festen *Parilia* i April (Ovid *Fast.* IV, 731), men navnlig ved den særlige Vestafest, *Vestalia*, i Juni Maaned (7de—14de), ved hvilken Templets Indre, *penus Vestæ*, stod aabent for de i Procession med bare Fødder indtrædende Matroner (Festus *v. penus*. Ovid *Fast.* VI, 395 ff.). [1]) Ligeledes deltoge Vestalinderne i den Fest, der aarlig, som det synes, i December Maaned i den ene Konsuls eller Bypræetorens Hus under Ledelse af hans Hustru med Fjernelse af alle mandlige Væsener feiredes af Matronerne til Ære for *Bona Dea*, *Ops*, *Maja*, *Fauna*, og som er bleven bekjendt ved Anklagen mod P. Clodius for at have indsneget sig deri (Cic. *de har. resp.* 17 og andre Steder; Plutarch, Dio Cassius etc.).

Vestakulten og Vestalinderne bestode endnu omgivne af en vis Glands i det 3die Aarhundrede (se de ovenfor nævnte Indskrifter) og holdt sig som en Byen Rom særlig tilhørende Oldtidslevning ned i den sidste Del af det 4de Aarhundrede, hvor endnu Prudentius (*in Symmachum*) flere Steder hentyder til de gamle Indretninger, indtil Gratian 382 inddrog de dem tillagte Indtægter og selv de dem af Private testamenterede Eiendomme (Symm. *Epist.* X, 61 ff. 441 Par.), hvorefter intet Spor af Vestalinderne findes. (Mærkeligt nok nævnes i to Kilder fra den Tid (Ambros. *Epist.* 17 og et geographisk Skrift, Müller *Geogr. Græci* II p. 525 B *col.* 1) syv Vestalinder, maaske ved en Skrivfeil.)

Anm. 1. Et ubetydeligt Tillæg til de romerske

---

[1]) Mere Detail hos Marquardt III S. 330.

Præsteskaber danner et Par officielt optagne og underholdte fremmede Præsteskaber af saare ringe Anseelse, først den græske, men ved Indsættelsen i romersk Borgerret optagne Præstinde for Ceres, sædvanlig fra Neapel eller Velia (Cic. *pro Balbo* 24. *de leg.* II, 9), dernæst de af Cicero (*de leg.* II, 9 og 16) ubestemt betegnede *Idææ matris famuli*, der paa bestemte Dage, mens der holdtes Lege til Gudindens Ære, indsamlede Almisse (*stipem cogere*, *μητραγυρτεῖν*, Efterligning af den asiatiske Skik), efter Dionys. H. (II, 19) en phrygisk Mand og Kvinde. Ligesom Grækerne havde sammenstillet den Gudinde, der dyrkedes i Komana i Kappadokien, med deres Enyo, saaledes identificerede Romerne hende (se især Plut. *Sulla* 9) med deres Bellona, der selv uden Tvivl snarere var en abstrakt Personifikation med et Mindetempel (fra A. 296, Liv. X, 19. Ovid *Fast.* VI, 201) end en fra Sabinerne hentet Guddom; men de hos Skribenterne fra Keisertiden forekommende saakaldte *Bellonarii* (*fanaticus ab æde Bellonæ*, Orelli 2316 og 2317) med deres Gøglerier, blodige Selvmishandlinger og Spaadomskunster høre kun til den fremmede tolererede Overtro, ikke til den romerske Kultus, som Andet af lignende Art, selv om det under en Elagabal et Øieblik optraadte som anerkjendt; se nedenfor § 17.

Anm. 2. Til Medhjælp og Tjeneste ved Udførelsen af Offerhandlinger havde Præsterne naturligvis en Række underordnede Betjente, dels Frie (*popæ*, *victimarii*, Offerslagtere, endnu speciellere *fictores*, der tilberedte Offerkager, o. s. v., og af en særlig Art *tibicines*, Fløitespillere ved Offerhandlinger, der dannede et eget med visse Privilegier udstyret Kollegium, Liv. IX, 30), dels *servi publici*; men disse ere uden Betydning for Statens Forhold til Kultus.[1]) Som et særlig charakteristisk Træk kan bemærkes Tilstedeværelsen og Tjenesteydelsen af Drenge og Piger af anset Stand (*pueri nobiles et investes, id est imberbi*) med endnu levende Forældre (*patrimi et matrimi*, *ἀμφιθαλεῖς*, Dionys. H. II, 22) ved visse Ofre, navnlig hos *flamines* og *flaminicæ*, under Navnet *camilli*, *camillæ* (Macrob. *Sat.* III, 8; jfr. de ti fribaarne Drenge og ti Jomfruer, alle *patrimi et matrimi*, ved

---

[1]) Se om det Hele Marquardt III S. 217 ff.

en af *Xviri sacrorum* foranstaltet *supplicatio*, Liv. XXXVII, 3). (Hvad Dionysius *l. c.* har om én Dreng og én Pige af hver Kurie, udtagne til stadig at forrette saadan Tjeneste, ser meget ud som et selvlavet Schema.)

§ 11.

Hellige Steder og Templer.

Til Udførelsen af Kultus tjene de Staten tilhørende, Guderne i Statens Navn og efter offentlig Beslutning helligede og indviede Steder, *loca sacra*, dels blot naturlige Rum, som Kilder (*fons Egeriæ*) og Lunde (Cic. *de leg.* II, 8 og 11), dels og især opbyggede Helligdomme, *fana* og *delubra*, speciellere og bestemtere betegnede som *templa* og *ædes sacræ*, indviede Huse, Gudehuse, Gudeboliger, mindre *sacella*, *sacraria*, *ædiculæ*, Kapeller [1]), stundom ogsaa blotte Altre uden Tempel, f. Ex. *ara maxima* for Hercules paa *forum*, uagtet ogsaa Ofre og hellige Handlinger kunde og stundom skulde foregaa paa andre, ikke specielt indviede Pladser, f. Ex. *campus Martius* (*October equus*), *pons sublicius* (*sacra Argeorum*). At omvendt en stor Mængde Templer for rent abstrakte Personifikationer slet ikke eller kun i saare ringe Grad tjente religiøse Øiemed, men kun vare historiske Mindesmærker om guddommelig Bistand, lykkelige Tildragelser eller afvendte Ulykker (derimellem mange opførte af Feltherrer *ex voto*, enkelte af Øvrighedspersoner for inddrevne Straffebøder, f. Ex. *ædes Libertatis* af en ældre Ti. Gracchus, Liv. XXIV, 16) og saaledes som blotte Monumentaltempler adskilte sig fra de egentlige Templer for Kultus og Tilbedelse, er allerede bemærket ovenfor § 2. Ordet *templum*, der (se ovenfor § 6) ogsaa brugtes om begrændsede Rum ved Anstillingen af Auspicier, betegnede

---

[1]) De hos Cicero (*de leg.* II, 8 og 11) nævnte *Larum sedes in agro* vare Privathelligdomme, endmere *Lararia* inde i Husene. Fra de til Kultus bestemte Steder maa adskilles Steder og Ting, der blot bevarede ærværdige Oldtidserindringer, som *ficus Ruminalis*, *casa Romuli* o. s. v., og derfor vare Gjenstand for offentlig Varetægt, og hvis Beskadigelse eller Ødelæggelse betragtedes som *prodigium*.

efter de Gamles Angivelse overhovedet det ved Auspicier og efter særlige Regler viede og begrændsede Sted, *locus effatus*; se især Varro hos Gell. XIV, 7 samt Serv. *ad Æneid.* I, 440. Liv. I, 10. Festus *v. minora templa*), hvorfor det ogsaa anvendtes om visse andre saaledes indviede Steder end Gudehusene, navnlig om *curia* og *rostra*. Visse Gudehuse savnede efter Traditionen (maaske paa Grund af deres runde Form, der ikke gik ind under den med Auguraldisciplinen forbundne Limitation efter rette Linier) denne hellige Grundlægning (*inauguratio*) og vare ikke *templa* i streng Forstand, især Vestas (Gell. *l. c.*, Serv. *ad Æneid.* VII, 153; om dets runde Form se Ovid *Fast.* VI, 280. Festus *v. rotundam ædem.* Plut. *Numa* 11; om andre runde Templer Serv. *ad Æneid.* IX, 408); men i det almindelige Sprog toges slet intet Hensyn hertil (idelig *templum Vestæ*). Sin egentlige Charakter fik det færdigbyggede Tempel ved Indvielsen (*consecratio, dedicatio*) af *pontifices* og de høieste Øvrighedspersoner eller overhovedet den, hvem Folket overdrog denne Handling; ikke sjelden valgtes nemlig dertil af Folket særskilte *duumviri*, af hvilke dog kun den ene, efter Lod eller udtrykkelig Specialbeføielse, udførte Ceremonien (Liv. XXIII, 21 og 30. XXXIV, 53. XXXV, 41). (Aldeles usædvanligt overdrages et saadant Hverv til en Centurion, Liv. II, 27; afvigende er ogsaa Indvielsen af et Tempel for Mars af *duumviri sacrorum*, Liv. VI, 5. At en Ædil, understøttet af Folkegunst, for hvilken *pontifex maximus* maatte give efter, A. 304 f. C. indviede et Tempel, gav Anledning til en Lov, *ne quis templum aramve injussu senatus aut tribunorum plebei partis majoris dedicaret*, Liv. IX, 46. *lex Papiria*, Cic. *de domo* 49—50.) Medens Magistraten omfattede Dørstolpen (*postem tenere*), foresagde en Pontifex Bønner og Formularer (*verba præire*; første Exempel i Republikens Tid Indvielsen af Capitolium, Liv. II, 8. Dionys. H. V, 35).[1]) Ved Indvielsen affattedes og ophængtes i de egentlige Kultustempler, i det Ringeste ofte, en *lex templi* (*lex ædis, lex dedicationis, consecrationis*), indeholdende, foruden Angivelse om den foretagne Handling, Bestemmelser om Templets Grund og Grændser,

---

[1]) Mere Detail Marquardt III S. 259 ff.

særlige Regler for dets Benyttelse og deslige (Festus *v. nesi*, hvor der citeres *lex dedicationis aræ Dianæ Aventinensis*, som synes at have tjent som et anset Forbillede; Serv. *ad Æneid.* II, 761. Plin. *Epist.* X, 49 [58]) [1]), medens i og paa de blot monumentale Templer anbragtes Erindringstavler (se f. Ex. Liv. XL, 52 om Templet for *Lares Permarini*) eller historiske Indskrifter. Erindringen om Indvielsesdagen, den virkelige eller formente (Ovid *Fast.* VI, 201), eller om Dagen for den Begivenhed, der havde foranlediget Templets Reisning (Dionys. H. VIII, 55), høitideligholdtes ofte ved et aarligt Offer, saaledes at dermed forbandt sig Forestillingen om en Art Fødselsdag for Guden selv, forsaavidt han efter polytheistisk Anskuelse i hvert nyt Tempel ligesom antog en ny Skikkelse eller virkelig blot var en Erindringspersonifikation (Lactant. VI, 20. Festus *v. Martias Calendas.* Ovid *Fast.* III, 809 ff. og 837 ff. Cic. *ad Att.* IV, 1, 4 og *pro Sest.* 63). [2]) I den indre Indretning var der uden Tvivl ikke ringe Forskjel imellem de blotte Monumentaltempler, som derfor, naar de vare tilstrækkelig rummelige, let kunde anvendes til verdslig Brug, saasom Senatsmøder, og de egentlige Kultustempler, iblandt hvilke Centraltemplet paa Capitolium for Juppiter, Juno og Minerva, altsaa med tre Afdelinger, *cellæ*, med den eiendommelige gammeldags Bevogtning af Gæs og Hunde (Cic. *pro Rosc. Am.* 20. Liv. V, 47) indtog den første Plads. [3]) Templerne

---

[1]) Af saadanne *leges* ere opbevarede enkelte Exempler fra municipale Kulter, f. Ex. *lex aræ Narbonensis*, Orelli 2489, hvori henvises til *lex* for *ara Dianæ in Aventino*, og en senere fra Salonæ med samme Henvisning (*C. I. L.* III n. 1933), samt en langt ældre *lex dedicationis ædis Jovis Liberi* fra en lille By, Furfo, i Vestinerlandet, *C. I. L.* I, 603.

[2]) Flere Citater hos Marquardt III S. 188 Anm. 5. Aarene for Indvielsen af alle, i det Ringeste nogenlunde mærkelige, Templer vare omhyggeligt optegnede i Annalerne og gjenfindes hos Livius (II, 8, 21, 27, 42 og fremdeles gjennem de følgende Bøger).

[3]) I Forbindelse med et enkelt Tempel af særegen Art, Vestas, nævnes en tilhørende Bygning af særlig Form og Navn, *atrium Vestæ*, hvori Vestalinderne boede, medens et Par andre med Helligdomme eller Gudenavne i Forbindelse staaende saakaldte *atria* synes at have været selvstændige Bygninger, dels for gudstjenstlige Handlinger

indeholdt, foruden Gudebillederne, der i den ældre Tid naturligvis vare simple og raa (*Juppiter fictilis*, Juv. XI, 116. overstrøget med Zinnober, Plin. *H. N.* XXXIII, 111 og 112. XXXV, 157)[1]), senere af kostbart Stof og kunstnerisk Form, stundom særlige hellige Gjenstande (se ovenfor § 10 om Palladiet i Vestas Tempel; *hastæ Martiæ in sacrario Regiæ*, Gell. IV, 6. Plut. *Rom.* 29; *ancilia* maaske i *curia Saliorum*). derhos mangehaande Tempelgaver og Smykker, deraf mange ydede af Staten selv i Anledning af *prodigia* (se f. Ex. Liv. XXII, 1) eller glædelige Tildragelser, naturligvis med overordentlig Forskjel i Rigdom og Pragt, alle de øvrige overstraalede af Capitolium (man se blot hos Sveton *Aug.* 30 Angivelsen om Augusts Gaver dertil af Guld og Ædelstene). Til Anbringelsen af slige Gaver af Private eller Fremmede behøvedes offentlig Tilladelse (se f. Ex. Liv. XLIII, 6 om en af Indbyggerne i Alabanda i Lilleasien til det capitolinske Tempel skjænket Guldkrands; Cic. *in Verr.* IV, 28 om den af to syriske Prindser til samme Tempel efter dets Gjenopbyggelse af Catulus bestemte prægtige Kandelaber).[2]) En egentlig Tempelskat af Guld fandtes paa Capitolium, efter Sagnet stammende fra Bytte fra Gallerne (Liv. V, 50. VII, 15); et af Octavian herfra og fra Templer i Nabobyer (Antium, Lanuvium, Nemi, Tibur) gjort Laan omtales hos Appian *Civ.* V, 24. Fremfor Alt maatte i det Ringeste de egentlige Kultustempler være forsynede med de til Kultens Udførelse nødvendige Indretninger (*aræ, mensæ*) og Redskaber, Alt indbefattet under Navnet *instru-*

(*atrium sutorium*, efter en Vedtegning i *fast. Prænest.* ved 20de Marts). dels til offentlige Forretninger (*atrium Libertatis*, se Kap. 5 § 9 og Cic. *pro Milone* 22), dels af ubekjendt Bestemmelse (*atrium Minervæ*). (I *atrium Libertatis* findes Gidsler indespærrede under Tilsyn af *æditui*, Liv. XXV, 7.)

[1]) Varro hos Augustinus *de civ. dei* IV, 31 og Plutarch *Numa* 8 angive, at de ældste Romere slet ikke havde Gudebilleder.

[2]) Andre Exempler paa Gaver til Capitolium af fremmede Folk og Fyrster se Liv. II, 22. III, 57 (fra Latinerne). VII, 38 (fra Carthaginienserne). XXII, 37 (fra Hiero II). XXXII, 27 (fra Attalus).

mentum.[1]) Med Undtagelse af Vestas Tempel var intet Tempel henlagt til en bestemt Præst som fungerende derved, skjøndt det vel maa antages, at de enkelte Guders *flamines* stode i et nærmere Forhold til disse Guders Templer.[2]) Templerne vare, udenfor de Festdage, paa hvilke der ofredes eller foretoges høitidelige Handlinger i dem, sædvanlig lukkede, hvorfor deres almindelige Aabning for Borgerne, navnlig ved Takke- og Bedefester (*supplicationes* og *obsecrationes*), omtales som en særlig Foranstaltning (Liv. VIII, 33. XXX, 17. 40. XLV, 2). Dog gaves der ogsaa ellers Private Adgang til dem for der at bede og gjøre *vota* eller ofre (Juv. X, 23—55; lidt anderledes ibid. 291. Liv. I, 45, hvor det er uklart, hvem der skal tænkes ved *antistes Romanus.* Juv. X, 65. Svet. *Aug.* 59), skjøndt vi savne Efterretninger om Reglerne derfor og om den ved slige Ofre ydede Bistand af Tempeltjenerne; Bestemmelser derfor indeholdtes, i det Ringeste stundom, i den ovenfor omtalte *lex templi,* ligesom vel og om Vederlag til Tempeltjeneren i Penge eller Dele af Offerdyret (Huden o. s. v.) (se Tertull. *adv. nat.* I, 10. *Apol.* 13. 42. Indskriften fra Furfo *C. I. L.* I, 603 og en langt senere fra Rom *C. I. L.* VI, 820).[3]) Ligesaa utilstrækkelig er vor Kundskab om Templernes økonomiske Forhold og Bestyrelse i det Enkelte. I Almindelighed overdroges Vedligeholdelsen af Censorerne eller andre Myndigheder i deres Sted (se Kap. 5 § 10) til Entreprenører (*redemptores*) mod bestemt Betaling (se ovenfor sammesteds om *sarta tecta* og særlig Cic. *in Verr.* I, 49 ff. om den bortliciterede Vedligeholdelse af Castortemplet); men hvorvidt der til enkelte Templer var henlagt Eiendomme eller Indtægter som Bidrag til Vedligeholdelsen, vide vi ikke; for Mindetempler til Erindring om Bedrifter sørgede vel under-

[1]) Naar hos Livius X, 23 to Ædiler siges af *pecunia multaticia* at have sat *trium mensarum argentea vasa* i Juppiters Afdeling, *cella*, af det capitolinske Tempel, maa derved tænkes paa Borde og Kar til Brug ved de festlige *epulæ.*

[2]) Al Tale om Præster, der boede i Templerne, er ved romerske Templer aldeles forkert, naturligvis med Undtagelse af Vestalinderne.

[3]) Græske Analogier anføres hos Marquardt III S. 204.

tiden Efterkommerne af Grundlæggeren (jfr. Augusts Opfordring hertil hos Dio Cassius LIII, 2 og Plinius's Beretning *H. N.* XXXV, 12 om de i Aaret 79 f. C. af Konsulen App. Claudius i det af App. Claudius A. 296 eller kort derefter opførte Bellonatempel opstillede Ahnebilleder; jfr. Liv. XXIV, 16 om et Billede opstillet af Sønnen i det af Faderen opførte Tempel); men det er bekjendt, at August forefandt en stor Mængde af disse Bygninger i maadelig Forfatning og selv anvendte og paalagde Andre at anvende store Summer til deres Forbedring (Dio Cass. *l. c.* Svet. *Aug.* 29. 30. Liv. IV, 20. *Marm. Anc.* 4, 17 ff.). Det daglige Tilsyn med Templet, dets Renligholdelse, dets Aabning for Besøgende (Sen. *Epist.* 41) o. s. v. varetoges af en i det (naturligvis i særskilte Rum) eller ved det boende *æditµus* (*æditimus*), Tempelforvalter, Tempelvogter (Varro *L. L.* VII, 12, p. 83 Bip.: *qui curat ædes sacras.* Gell. XII, 10: *qui ædibus præest.* Festus *v. æditµus*), der i et enkelt Exempel hos Varro (ved det A. 268 opførte *ædes Telluris R. R.* I, 2 og 69) fremtræder som en ikke ganske ringe Mand, men dog tilsiges til Møde hos den Ædil, under hvis Tilsyn vedkommende Tempel var henlagt (*cujus procuratio hujus templi erat*), et Tilsyn, om hvis Omfang og Beskaffenhed vi heller ikke have nøiere Kundskab (se Kap. 5 § 11 S. 354). Denne *æditµus*, der i Indskrifter ogsaa findes betegnet som *custos templi* o. s. v., kunde naturligvis have endnu mere underordnede *ministri* (Slaver) under sig. [1])

Anm. Templerne, navnlig enkelte bestemte Templer, omtales stundom som Steder, hvor vel baade paa Grund af deres Hellighed og sikrere Bygningsmaade kostbare Eiendele og Pengesummer nedlagdes af Private til Bevogtning (Cic. *de leg.* II, 16. Juv. XIV, 260 om *templum Castoris.* Herodian I, 14, 2 særligt om *templum Pacis* i Keisertiden; om Nedlæggelsen af Pengesummer, hvorom førtes Proces eller som tilhørte Umyndige, i Templer se Ulpian og Paulus *Dig.* III, 3, 73. IV, 4, 7, 2. XL, 7, 4. XVI, 3, 1, 36), ligesaa Testamenter og andre Dokumenter (*Dig.* XXXI, 77, 26.

---

[1]) Mere Detail hos Marquardt III S. 208 ff., hvor der forgjæves søges draget en Grændse mellem to forskjellige Klasser af Tempelvogtere.

XLIII, 5, 3, 3. XLVIII, 13, 10, 1; jfr. § 10 om den særlige Benyttelse af Vestatemplet i dette Øiemed). Disse Gjenstandes Bevogtning var da ogsaa overdraget *æditus* (se de citerede Steder af Digesterne).[1] Stundom synes ogsaa talrigere Møder i private Anliggender at være holdte i visse Templer (Cic. *in Verr.* I, 49).

§ 12.

Gudsdyrkelsens Tider.

De præstelige og religiøse Handlinger træde i bestemt Forhold til det naturlige og borgerlige Aar og give et Antal Dage i dette en særlig Charakter. Det egentlige Navn for en Helligdag, der angik hele Folket og som saadan unddroges den almindelige borgerlige Virksomhed, især den dømmende Virksomhed, var *feriæ* (*dies feriatus*), til hvilket sluttede sig Begrebet om Helligbrøde (Macrob. *Sat.* I, 16, 10), der maatte udsones af den Private, hvis han ikke vilde paadrage sig Synd, og i ældre Tider i visse ganske særlige Tilfælde (saasom naar Arbeide saaes af *rex sacrorum* eller *flamines*) straffedes med Mulkt (Macrob. *Sat.* I, 16, 9), medens i Republikens senere Tid og i Keisertiden Helligdagene, forsaavidt de ikke vare Folkefester, som fremfor alle *Saturnalia*, i det daglige Liv synes at have spillet en meget underordnet Rolle.[2] Ikke enhver Dag, paa hvilken et eller andet Offer efter gammel Forskrift og Vedtægt foretoges af en Præst, var *feriæ*; som saadanne betegnedes i den romerske Kalender foruden *Kalendæ* (helliget Juno med staaende Offer af en *pontifex minor* og *regina*, Macrob. *Sat.* I, 15, 19) og *Idus* (helliget Juppiter med Offer af *flamen*

---

[1]) Opsynsmændene ved Laugskapeller (*sacella collegiorum*) og deslige vedkomme os slet ikke.

[2]) Foruden de almindelige *feriæ* gaves der ogsaa særlige *feriæ* for enkelte Familier eller *gentes* (forbundne med *sacra gentilicia* og *familiarum*, Macrob. *l. c.* § 7). For den enkelte Mand vare visse Dage af særlig personlig Grund *feriæ*, saasom Fødselsdagen og Dage, paa hvilke han havde set Lynnedslag (vel paa sin egen Eiendom) eller foranstaltet Begravelse eller Sonoffer (*ibid.* § 8).

Dialis, ibid. §§ 15 og 16; jfr. 22) et vist Antal over hele Aaret fordelte faste Fester med særegne Navne, *feriæ statæ, statutæ*, nogle forekommende under samme Navn flere Gange, enkelte paa 2 eller 3 Dage med kort Mellemrum [1]); men af de ved en enkelt Dag opførte Fester havde nogle efterhaanden som Folkefester udvidet sig til at feires i flere Dage, navnlig *Quinquatrus* (19–23de Marts, *Quinquatrus primæ, alteræ, ultimæ*, med senere Misforstaaelse af Navnet, som om dermed betegnedes en Fest paa 5 Dage, Varro *L. L.* VI, 14 p. 55 Bip. Festus *v. Quinquatrus*. Liv. XLIV, 20) og *Saturnalia* (7 Dage fra 17de–23de Decbr., *Saturnalia prima, altera, tertia*, Macrob. *Sat.* I, 10, 2 og 3); dog betragtedes kun første Dag som egentlig *feriæ* (Festus *v. Quinquatrus*), omend i Keisertiden *Saturnalia* medførte flere Dages Retsferie (Macrob. *Sat.* I, 10, 4 og 23. Svet. *Cal.* 17. Dio Cass. LIX, 6). Om *nundinæ* var en Helligdag, derom var allerede i Republikens sidste Tid Uenighed (Macrob. *Sat.* I, 16, 28). [2])

---

[1]) Ogsaa til Sammenligning med Antallet af Helligdage i vort Aar hidsættes Listen efter de opbevarede *fasti* (jfr. *C. I. L.* I p. 365): 9 Jan. *Agonalia*, 11 og 15 Jan. *Carmentalia*, 15 Febr. *Lupercalia*, 17 Febr. *Quirinalia*, 21 Febr. *Feralia*, 23 Febr. *Terminalia*, 24 Febr. *Regifugium*, 27 Febr. og 14 Marts *Equiria*, 17 Marts *Liberalia, Agonalia*, 19 Marts *Quinquatrus*, 23 Marts *Tubilustrium*, 15 April *Fordicidia*, 19 April *Cerealia*, 21 April *Parilia*, 23 April *Vinalia*, 25 April *Robigalia*, 9, 11 og 13 Mai *Lemuria*, 21 Mai *Agonalia*, 23 Mai *Tubilustrium*, 9 Juni *Vestalia*, 11 Juni *Matralia*, 5 Juli *Poplifugium*, 19 og 21 Juli *Lucaria*, 23 Juli *Neptunalia*, 25 Juli *Furrinalia*, 17 Aug. *Portunalia*, 19 Aug. *Vinalia*, 21 Aug. *Consualia*, 23 Aug. *Volcanalia*, 25 Aug. *Opeconsiva*, 27 Aug. *Volturnalia*, 11 Okt. *Meditrinalia*, 13 Okt. *Fontinalia*, 19 Okt. *Armilustrium*, 11 Decemb. *Agonalia*, 15 Decemb. *Consualia*, 17 Decemb *Saturnalia*, 19 Decemb. *Opalia*, 21 Decemb. *Divalia*, 23 Decemb. *Larentalia*.

[2]) Naar i Fasterne Vedtegningen *feriæ* forekommer ved et Par andre Dage, f. Ex. ved 2den Marts i *fasti Prænestini*: *Feriæ Marti Junoni Lucinæ Exquiliis, quod eo die ædis ei dedicata est per matronas* etc., og ved 15de Mai (der som *Idus* i sig selv var *feriæ*) i *fasti Venusini*: *Feriæ Jovi Mercurio Majæ*, synes herved, som ogsaa det tilføiede *Exquiliis* viser, at sigtes til noget Partielt og Lokalt for vedkommende Tempel og dets nærmeste Omgivelse.

Mange Helligdages oprindelige Betydning og Anledning var ubekjendt og uvis, som de derom fremsatte vaklende og modsigende Formodninger hos Antiqvarerne (Varro, Festus, Macrobius) og i Anmærkningerne ved Kalenderen vise. Paa enkelte Dage vare Fester af forskjellig Bestemmelse og Anledning slaaede sammen (f. Ex. 2den Marts for Mars og Juno Lucina, 19de Marts *Quinquatrus* for Mars og Minerva). Medens Antallet af disse Festdage i Republikens Tid synes i det Hele at være blevet det samme, som det havde været fra den ældste Tid, hvorom Navnènes Beskaffenhed og Dunkelhed og de angivne Anledninger vidne, ligesom Savnet af Beretninger af modsat Art (idet i det Høieste en ny Fest i Anledning af en Tempelindvielse noget senere er føiet til en ældre *feriæ*, saasom ved Juno Lucina og Minerva den 2den og 19de Marts), erklæredes i Keisertiden efterhaanden en hel Del Dage ved Senatsbeslutninger for *feriæ* i Anledning af lykkelige Begivenheder i Keiserfamilien eller Staten, hvorom Anmærkninger for de første Keiseres Tid findes i de opbevarede Indskriftkalendarier (f. Ex. i *fast. Prænest.* ved 30te Jan., 5te Febr. og 10de Marts) [1], og i Særdeleshed de keiserlige Fødselsdage (*natales*), som af denne Grund antegnes i et senere haandskrevet Kalendarium (Philocalus, *C. I. L.* I p. 332 ff.); men disse *feriæ* havde i det Høieste en vis partiel Betydning kort efter Beslutningen og i vedkommende Keiseres Levetid, men gik derefter af sig selv i Glemme.

Til de faste Fester kom et Antal bevægelige, hvis Dage fastsattes af Magistraterne og Senatet eller *pontifices* ved Aarets Begyndelse (*feriæ conceptivæ*, *ferias indicere*), saasom *Latinæ* (hvorom se nedenfor § 15), *Sementivæ*, *Paganalia* og *Compitalia*, dog efter Vedtægt og Festens Charakter (navnlig ved *feriæ Sementivæ*, Fest for den lykkelige Til-

---

[1] Ved 30te Jan. staar: *Feriæ ex S. C. quod eo die ara Pacis Augustæ in campo Martio dedicata est Druso et Crispino coss.*, ved 5te Febr.: *Feriæ ex S. C., quod eo die imperator Cæsar Augustus pontifex maximus trib. potest. XXI, cos. XIII a senatu populoque Romano pater patriæ appellatus*, ved 10de Marts: *Feriæ ex S. C., quod eo die Ti. Cæsar pontifex maximus factus est Druso et Norbano coss.*

endebringelse af Jordens Besaaning) til en bestemt Aarstid (Macrob. *Sat.* I, 16, 6. Varro *L. L.* VI, 26 p. 58 Bip.: *a pontificibus.* Ovid *Fast.* I, 657). Hertil kom endnu overordentlige *feriæ*, *feriæ imperativæ* (Macrob. *Sat. l. c.*), paabudte i Anledning af *prodigia* (f. Ex. Liv. III, 5. XXXIV, 55. navnlig *novendiale sacrum*, *feriæ per novem dies*, i Anledning af Stenregn, Liv. I, 31 og ofte, VII, 28 endog en Diktator *feriarum constituendarum causa*), hvortil da ogsaa høre *lectisternia* (se § 7) og *supplicationes.*

Foruden disse egentlige *feriæ* kom visse andre Dage ind under det noget mere omfattende og mindre bestemte Begreb af *dies festus*, idet dette Navn ogsaa indbefattede Dage, paa hvilke visse Ofre (dog formodentlig kun nogle faa særdeles mærkelige) foregik, eller offentlige Gjæstebud, *epulæ* (f. Ex. *epulum Jovis in Capitolio*), eller offentlige, i Statens Navn givne Skuespil, *ludi* (se næste §), fandt Sted (Macrob. *Sat.* I, 16, 3: *Festis diebus insunt sacrificia, epulæ, ludi, feriæ.* Cic. *in Pis.* 22: *dies deorum immortalium festi ac sollemnes*). [1]) Modsætningen til *dies festi* danne da *dies profesti*, Søgnedagene. (Om Festdagenes Forhold til Forretningslivet, navnlig Retsvæsenet, se Kap. 8 § 15 b.)

§ 13.

Ludi, Skuespil, i deres Forhold til Gudstjenesten og Staten. [2])

De romerske offentlige Lege, *ludi publici*, vare Forlystelser og Skuespil, i Begyndelsen af en enkelt eller næsten

---

[1]) Det Svævende i Begrebet *dies festus* fremtræder især ved Dage, der kun havde denne Charakter for en enkelt Klasse Mennesker og for et dem til Foreningspunkt tjenende Tempel, saasom 15de Mai for Kjøbmænd og Mercurs Tempel (Festus *v. Majis Idibus* o. s. v.), medens *Idus Majæ* i og for sig var *feriæ* som alle *Idus.*

[2]) Vi have her alene at betragte Legene i deres Almindelighed og deres Sammenhæng med Kultus og Statsindretningerne. Alt, hvad der vedkommer Legenes ydre Form og artistiske Indhold og Udførelse i det Enkelte og deres Betydning for Romerfolkets sædelige og æsthetiske Tilstand og Udvikling, ligger udenfor vort Formaal. Selv De-

enkelt Art, siden mere sammensatte, givne hele Folket i Statens Navn og paa offentlig Bekostning, der paa en Gang stilledes under Gudernes (de høiestes og mægtigstes, eller enkelte mere specielles) Beskyttelse og bødes dem som Tak og Paaskjønnelse for ydet Hjælp og Gunst, idet Folkets taknemmelige Glæde og Lyst ansaaes for Guderne behagelig. Af slige *ludi*, der af de høieste Magistrater efter Senatsbeslutning (de ældste efter Sagnet af Kongerne) ved særlige Anledninger, navnlig ved Begyndelsen af Krig eller under dens Løb eller under offentlig Ulykke og Nød, lovedes Guderne i Folkets Navn og derefter gaves *ex voto*, gik nogle ved besluttet Gjentagelse efterhaanden over til staaende aarlige Fester, *ludi stati et sollemnes*; men ved selve denne Overgang og Fjernelse fra den første Anledning og ved de enkelte Leges Udvidelse fra én eller faa Dage til langt flere tabte sig mere og mere den religiøse Betydning, og de bleve efterhaanden til rent verdslige Folkeforlystelser, i hvis Mangfoldighed og Pragt Folket, ved Siden af den specielle Øienlyst, nød Følelsen af Statens Magt og Rigdom, og Menigmand tillige modtog en Opmærksomhed og Hyldest fra Aristokratiets Side igjennem de Opofrelser, som vedkommende Embedsmænd selv gjorde for at forhøie Legenes Glands. Men Cicero giver dog endnu *ludi* en, om end meget kort, Plads i Fremstillingen af Kultus (*de leg.* II, 9, i tildels fordærvet Text) og kan som Taler i pathetiske Ord prise Legenes Hellighed (*in Verr.* V, 14)[1]), og selv i Keisertiden, især den første, bevaredes dette Skin. Ved de

---

taillen af de historiske Efterretninger om Legenes Udvikling, især den tilfældige i Keisertiden, har her kun en underordnet Betydning. Om Enkelthederne heraf og om alt det Øvrige henvises til Friedländer hos Marquardt III S. 462 ff. og den der angivne Litteratur, navnlig Mommsen i Kommentaren til *fasti calendares* i 1ste Bind af *C. I. L.* og Friedländers egen Darstell. aus der Sittengesch. Roms Bd. II.

[1]) *Habeo rationem . . . . mihi ludos sanctissimos maxima cum cura et cærimonia Cereri, Libero Liberæque faciundos, mihi Floram matrem populo plebique Romanæ ludorum celebritate placandam, mihi ludos antiquissimos, qui primi Romani appellati sunt, cum dignitate maxima et religione Jovi, Junoni Minervæque esse faciundos.*

private Lege, der senere sluttede sig til de offentlige, i Republikens Tid kun *funebres*, faldt al religiøs Betydning bort, undtagen forsaavidt de kom i Berørelse med *jura manium*, Skyldigheden mod de Døde.

De Hestevæddeløb, der fandt Sted ved et Par af de gamle *feriæ*, nemlig ved *Equiria* (paa *campus Martius*, se Varro *L. L.* VI, 13 p. 55 Bip. Festus *v. Equiria ludi* og *v. Martialis campus*. Ovid *Fast.* II, 857 ff. III, 517 ff.) og ved *Consualia* (i Circus, se Varro *L. L.* VI, 20 p. 57. Dionys. H. II, 31), havde som Bestanddel af specielle Offerfester for Skytsguder for Muldyr og Heste, foranstaltede af Præster (*a sacerdotibus* Varro *l. c.*), ikke af Øvrigheden i Folkets Navn, ikke Charakteren af *ludi publici* og nævnes alene hos antiqvariske Forfattere. Af lignende Art vare de Hestevæddeløb, som *fratres arvales* ifølge deres Indskrifter stundom lod foregaa i deres hellige Lund (Henzen p. 36). Af en særegen og underordnet Art vare ogsaa saadanne Lege, der efter nedarvet Vedtægt af Foreninger afholdtes ved et enkelt Tempel, som *ludi Capitolini* af Beboerne paa Capitolium (Liv. V, 50), og den Almuefest, der under Navnet *ludi compitalicii*, aarlig foranstaltedes af Kvarterforstanderne, *magistri vicorum*, paa Gadehjørnerne, *in compitis*, til Ære for Larerne (se Kap. 7 § 9 S. 74. Dionys. H. IV, 14). Af de egentlige staaende *ludi publici* vare de ældste a) *Ludi Romani*, der henførtes til Tarqvinius Priscus som første Gang foranstaltede efter en Krig mod Latinerne af Byttet (Liv. I, 35 [1]), helligede til de tre capitolinske Hovedguder (Cic. *in Verr.* V, 14), ogsaa som de anseligste af alle betegnede som *magni*, hvilket sidste Navn dog Livius (med Undtagelse af det første Sted) kun bruger om de stundom extraordinært lovede Lege af tilsvarende Udstyr (V, 19. VII, 11. XXXI, 9. XXXV, 1; hvad Livius II, 36 kalder *ludi magni*, betegnes hos Cicero *de div.* I, 26 som *ludi votivi maximi*).

---

1) *Præda inde [Apiolis] majore, quam quanta belli fama fuerat, revecta, ludos opulentius instructiusque quam priores reges fecit. Tum primum circo, qui nunc maximus dicitur, designatus locus est . . . . Ludicrum fuit: equi pugilesque ex Etruria maxime acciti. Sollemnes deinde annui mansere ludi, Romani magnique varie appellati.*

Fra et ringe Tidsomfang, som ikke udtrykkelig angives, udvidedes de efterhaanden til i Ciceros Tid at vare i 15 Dage (*in Verr. act.* I, 10), fra 4de til 18de Sept., hvortil efter Cæsars Død kom en 16de Dag (19de Sept.) til Ære for ham (Cic. *Phil.* II, 43; Antegningerne i *fasti* hos Mommsen *C. I. L.* I, 401). Til *ludi Romani* kom efterhaanden 5 andre Skuespilfester af samme Art, foruden en 7de, der alene tilhørte Republikens sidste Periode. b) *Ludi plebeji*, hvis Navn leder Tanken hen til en Tid, da de to Bestanddele af Folket endnu ikke vare sammensmeltede til politisk Enhed og Lighed, nævnes imidlertid første Gang udtrykkelig A. 216 (Liv. XXIII, 30)[1]; de holdtes i November, og der tillægges dem i de ældre Kalendarier (fra den første Keisertid) 14 Dage (4de—17de Nov.). c) *Ludi Cereales* (*Ceriales*) nævnes første Gang, paa Grund af en tilfældig Omstændighed, A. 202 (Liv. XXX, 39); de sættes i Kalendarierne fra 12te til 19de April. d) *Ludi Apollinares* gaves første Gang *ex voto* paa Grund af visse Spaadomme (*ex carminibus Marcianis*) A. 212 af *prætor urbanus* (Liv. XXV, 12) og bleve gjentagne i de følgende Aar, indtil de i Aaret 208 som staaende henlagdes til en bestemt Dag, den 13de Juli; i Republikens senere Tid holdtes de i 8 Dage (6te - 13de Juli). e) *Ludi Megalenses* (*Megalesia*) indførtes ved Optagelsen af Dyrkelsen af *Magna Mater* A. 204 (Liv. XXIX, 14) og holdtes i den senere Tid efter Kalendarierne fra 4de til 10de April. Baade ved Indførelsen af *ludi Apollinares* og *Megalenses* i en farlig Krigstid træder et bestemt religiøst Moment frem. f) *Ludi Floræ, Florales* (*Floralia*) til Ære for Flora, der lod Sæd og Frugttræer trives og blomstre; deres Indførelse sættes af Vellejus Paterculus (I, 14) til A. 240, af Plinius den Ældre (*H. N.* XVIII, 286) til 238, af Ovid (*Fast.* V, 327) til A. 173, maaske det Aar, hvori Festen blev fast; de holdtes senere i 6 Dage fra 28de April til 3die Mai. Med *Floralia* var Rækken af de ældre Lege sluttet, indtil Sulla

---

[1]) At *circus Flaminius*, hvori *ludi pleb.* siden holdtes, først byggedes færdig A. 220 (Liv. *Epit.* XX; Cassiod. *Chron.* p. 610 Mommsen), beviser ingenlunde, at Legene først indførtes da; de kunne dengang have faaet en ny og selvstændig Plads.

efter Beseirelsen af Samniterne A. 82 indstiftede en ny Fest, g) *Ludi Victoriæ* (Vell. Pat. II, 27; Denar hos Eckhel *D. N. v.* V p. 261 med Indskriften: *Sex. Novius prætor ludos Victoriæ primus fecit*; Cic. *in Verr. act.* I, 10), der endnu findes i de ældre *fasti* ved 26de Oct. 1ste Nov., medens der tillige i dem ved 20de—30te Juli opføres *ludi Victoriæ Cæsaris*, der hos Skribenterne betegnes som *ludi Veneris genetricis.* [1])

Ved Siden af disse staaende Lege vedbleve saavel i den ældre Tid (se de ovenfor ved *ludi magni* anførte Exempler) som stundom senere *ludi* at loves ved særlige Anledninger og at feires som *votivi*; fra Republikens sidste Tid før Borgerkrigen kunne anføres de af Pompejus under Felttoget mod Sertorius i Spanien lovede *ludi*, holdte A. 70 (Cic. *in Verr. act.* I, 10 og Pseudo-Asconius dertil).

De offentlige Lege havde i Republikens Tid to Hovedformer, vare *circenses* og *scenici* (Cic. *de leg.* II, 15: *cavea circoque divisi*); i den ældste Tid vare Legene alene *circenses* og bestode væsentlig i Væddekjørsel og Hesteværddeløb i forskjellig Form og forskjelligt Omfang (*quadrigæ*, *desultores*; *missus* Løb) i Circus (*circus maximus* imellem Palatiner- og Aventinerbjerget, opført under Tarqvinius Priscus, Liv. I, 35, ved *ludi plebeji circus Flaminius*), til hvilke ved offentlig Forsórg underholdtes Heste (*equi vectigales*), og ved hvilke de Kæmpende deltes i Partier med forskjellige Farver (to nævnte i Republikens sidste Tid, siden fire). Til Væddeløbene føiedes som Tillæg forskjellige Biforlystelser (— Livius nævner allerede ved de første *ludi circenses* Nævekæmpere fra Etrurien —), i den senere Tid især Dyrefægtninger (med Tyre og vilde Dyr, Løver, Panthere og deslige), *venationes* (af Livius første Gang omtalte ved A. 186, XXXIX, 22), sjeldnere Athletkampe efter græsk Mønster (Liv. *l. c.*), i Republikens sidste Tid og Keisertiden Linedandsere og deslige. Et ganske nyt Element, sceniske Fremstillinger, tilføiedes fra A. 364 af (Liv. VII, 2. Val. Max. II, 4, 4. Oros. III, 4), efter Beretningen hentede fra Etrurien og i lang

---

[1]) Detaillen herom hos Mommsen *C. I. L.* I p. 397.

Tid indskrænkede til simple, hjemlige Former (*Atellanæ*), indtil fra A. 240 af Bearbeidelser af regelmæssige græske Theaterstykker og Efterligninger deraf fremtraadte paa den romerske Scene, dog først mod Republikens Slutning i en varig Theaterbygning (fuldendt A. 55 af Pompejus).[1] Forholdet imellem det circensiske og det sceniske Element vexlede til forskjellige Tider og ved de forskjellige Lege; ved *Floralia* fremtraadte især de kaade Mimer med tilknyttede endnu kaadere Slutning med de alene i denne Art optrædende Kvinder. Pantomimen og den kunstige Dands tilhører Keisertiden. Men alt dette, navnlig hele Betragtningen af den dramatiske Kunsts Vilkaar og især af Skuespillernes, først mod Slutningen af Republiken af enkelte Individer overvundne, ydmygende Stilling hos Romerne, falder udenfor Fremstillingen af Kultus og Statsinstitutionerne. Hvad vi vilde kalde Programet for Folkefesten, fastsattes af den Legene ledende Øvrighed for hver Gang efter Vedtægt, Tidsforhold og Hensyn til, hvad han selv vilde opofre for at glimre og vinde Gunst ved Pragt og Nyhed. Kun ved *ludi Romani* og *plebeji* nævnes som en disse to Lege særlig udmærkende Bestanddel et *epulum publicum* (Dio.Cass. LI, 1; jfr. ovenfor § 5 ved *VIIviri epulones*); ved de samme og ved *ludi Apollinares* nævnes i *fasti* ogsaa et Marked, *mercatus*.

Den tredie Hovedart af folkelig Øienlyst vare Gladiatorkampene, *gladiatores*, *ludi gladiatorii*, om hvilke fortrinsvis bruges Navnet *munus*.[2] Men hvor stor en Tiltrækning den end tidlig udøvede, og hvilken Rolle end Gladiatorerne (Slaver, i den sidste Tid ogsaa enkelte sædelig og økonomisk ødelagte Frie, der solgte sig, *auctorabant sese*, til dette Hverv; under egne Fægtemestre, *lanistæ*, tilhørende enten disse eller

---

[1]) Tidligere tilveiebragtes en temporær Scene ved censorisk Foranstaltning (Liv. XLI, 27: *scenam ædilibus prætoribusque præbendam locaverunt*), forsaavidt ikke de festgivende Magistrater paa egen Bekostning forskjønnede og forstørrede den eller endog opførte en aldeles ny.

[2]) Om herved oprindelig tænktes paa en Gave og Ydelse til den Døde eller snarere paa en privat Gave til Folket (i Modsætning til *ludi publici*), er uvist.

rige og ansete Privatmænd, holdte sammen i Fægteskoler, *ludi*, *ludus gladiatorius*) spillede i Republikens sidste Aarhundrede (— man tænke paa Spartacus og Beretningerne om Gadekampene i Rom i Ciceros og Borgerkrigenes Tid samt Bestemmelserne i Lovene om *ambitus* —), fremtraadte dog denne Art i Republikens Tid ikke som Bestanddel af Statslegene, men gaves i den ældre Tid alene efter etruskisk Forbillede (Nicol. Damascen. hos Athen. IV p. 153 Cas.) til Ære for fornemme og ansete Afdøde som *ludi funebres*, undertiden ikke umiddelbart efter Begravelsen, i senere Tid stundom efter Bestemmelse i den Afdødes Testament. *Ludi funebres* af denne Art skulle første Gang være sete i Rom A. 264 (Liv. *Epit.* XVI. Val. Max. II, 4, 7) og gjentoges siden (næste Omtale Liv. XXIII, 30) med efterhaanden stigende Antal af kæmpende Par (*paria*). I Republikens senere Tid gaves Gladiatorlege, men som private, ogsaa af Ædiler (Svet. *Cæs.* 10) og af saadanne, der vilde anbefale sig hos Folket til Embeder, mod hvilken sidste Anvendelse toges Bestemmelser i Ciceros *lex de ambitu* (Cic. *in Vat.* 15. *pro Sest.* 64). Med Gladiatorkampene, der i den første Tid gaves paa *circus* eller *forum*, siden i et Amphitheater (det første af Sten opført under August af Statilius Taurus, det største og prægtigste af Vespasian, nu som Ruin benævnt Colossæum), forbandtes iøvrigt ved *ludi funebres* ogsaa andre Forestillinger (Liv. *l. c.*), navnlig længere hen sceniske (se f. Ex. Didaskalierne ved Terents's *Hecyra* og *Adelphi*).

Det religiøse Element ved *ludi publici* fremtraadte navnlig ved det Festoptog, *pompa*, i hvilket Gudebillederne, altsaa ved *Romani* og *magni* fornemmelig de tre capitolinske Guders, fra deres Tempel paa Baarer, *fercula*, med deres prægtige Klæder og Prydelser, *exuviæ*, paa særegne Vogne, *tensæ*, under Ledelse af den Legene givende Magistrat ad en bestemt Vei, *via tensarum* (Cic. *in Verr.* I, 59; jfr. Liv. V, 41: *tensas ducere*), førtes til Circus (Beskrivelsen for *ludi Romani* hos Dionys. H. VII, 72; Omtale. af en lignende *pompa* ved *ludi Megalenses* Ovid. *Fast.* IV, 391, ved *Apollinares* Liv. XXX, 38; Præsterne nævnte i *pompa* hos Tertullian *de spect.* 7, samt ved de derefter følgende Ofringer Dionys. og Tertull. *ll. cc.*). Det gjorde sig fremdeles gjældende i den ængstelige

Omhu for, at Alt foregik efter overleveret Forskrift, *rite*, saa at den mindste Afvigelse medførte en Brøde, *piaculum*, der maatte sones, navnlig ved Gjentagelse, *instauratio*, af Legene, enten i deres hele Omfang eller i én eller flere Dage (Cic. *de har. resp.* 11; Beretningen om Tildragelsen A. 490, Liv. II, 36. Dionys. H. VII, 73. Cic. *de div.* I, 26. Macrob. *Sat.* I, 11; en Tradition om, at Terentius Varro tabte Slaget ved Cannæ paa Grund af en Forseelse, han som Ædil havde begaaet ved *ludi circenses*, hos Valerius Maximus I, 1, 16. Keiser Claudius indskrænkede al *instauratio* af *ludi circenses* til én Dag, da slig Fornyelse ofte fremkaldtes af Egennytte hos dem, der havde Fortjeneste ved Legene). Hermed hænger ogsaa sammen den hyppige Omtale af slige Fornyelser og andre Mærkeligheder ved Legene hos Livius efter de ældre Optegnelser Staten, der afholdt Omkostningerne (i den senere Tid rigtignok kun en Del, ofte den mindre Del deraf, se Kap. 5 § 11 og Kap. 9 § 3 a) [1]), repræsenteredes af den ledende Magistrat, i den ældste Tid vistnok Konsulerne, siden Ædilerne eller Prætor (se Kap. 5 § 11 og 8), og Folket deltog ikke som løs Masse, men ordnet efter Stænder (se Kap. 2 § 11 og 16), hvorved ogsaa Præster og navnlig *virgines Vestales* havde bestemte Pladser, Magistrater og Præster i Høitidsdragt (Liv. V, 41). I ældre Dage nævnes et Par Gange arvelige Æerespladser paa Circus (Liv. II, 31 og en Indskrift hos Orelli 535 om M. Valerius Maximus, Diktator 494 f. C. Val. Max. IV, 4, 8), og Cicero gjør (*Phil.* IX, 7) Forslag om en lignende Ære for Efterkommerne af den nys afdøde Ser. Sulpicius Rufus. Slaver vare uden Tvivl ganske udelukkede, et Forbud, der i Republikens sidste Dage ikke altid overholdtes (Cic. *de har. resp.* 12) og i Keisertiden hyppig synes tilsidesat og ved private Lege vel bortfaldet (Colum. *R. R.* I, 8, 2. Dig. XXI, 1, 65. XI, 3, 1 § 5). Fremmede Fyrster og Gesandter indbødes som Æresgjæster og fik Plads imellem Senatorerne. Forresten

---

[1]) Den i *fasti Antiates* for A. 51 e. C. gjorte Vedtegning af Summer til nogle *ludi* (760,000 Sest. til *ludi Romani*, 600,000 til *plebeji*, 380,000 til *Apollinares*) staar for isoleret og kort til derpaa at bygge Beregninger.

vide vi ikke, hvorledes Adgangen i det Enkelte var indrettet for at hindre Trængsel og Uorden, men se dog, at Høierestaaende (deriblandt Vestalinder, Cic. *ad Att.* II, 1. 4. *pro Mur.* 35) kunde raade over Pladser til Gunst for Andre; naturligvis paalaa Omsorgen for Opretholdelse af Orden de Forsæde førende Øvrigheder. Endnu kan bemærkes, at i Republikens sidste Tid og ved Keiserdømmets Begyndelse Circus og Theatret vare Steder, hvor den politiske Folkestemning kunde give sig tilkjende ved Klap og Piben, *plausus* og *sibili* (Cic. i Brevene og Talerne efter Landflygtigheden paa mange Steder; Hor. *Od.* I, 20, 8 o. s. v.).

I Keisertiden medførte paa den ene Side Smiger, paa den anden Side Ønsket om at holde Hovedstadsbefolkningen i godt Lune og dernæst overhovedet Forfængelighed og Forlystelsessyge baade Udvidelse af Festlegene og Forandringer i deres Indretning. Politiske og administrative Hensyn medførte tillige en (ovenfor Kap. 5 § 11 og 8 omhandlet) Forandring i Bestyrelsen og Ledelsen af de fra Republiken til Keiserdømmet overgaaede Lege, som samtlige henlagdes til Prætorerne.

Allerede A. 28 f. C. indstiftedes der Lege til Minde om Seiren ved Actium, der holdtes hvert Aar under Bestyrelse af de fire øverste Præstekollegier, sandsynligvis for at give dem et Præg af end større Hellighed, medens August selv i Marmor Ancyranum omtaler Lege givne for hans Helbred, *valetudo*, hvert femte Aar, snart af Konsulerne, snart af de fire Præstekollegier, vel ikke forskjellige fra de førstnævnte.[1]) Fra A. 19 f C. af feiredes aarlige Lege under Navnet *ludi Augustales* eller *Augustalia* paa Augusts Fødselsdag, hvilke efter hans Død vedbleve som staaende Mindefest under prætorisk Ledelse (Dio Cass. LIV, 10. 34. LVI, 29. 46. Tac. *Ann.* I, 15). Under Tiber besluttede Senatet Afholdelse af Lege til Minde om Sejans Død under Bestyrelse af de fire høie Præstekollegier med Tilføielse af *sodales Augustales* (Dio Cass. LVIII, 12). Lege af den Art, som disse sidste, maatte efter Sagens Natur om ikke lang

---

[1]) Bevisstederne samlede hos Mommsen *res gest. div. Aug.* p. 25.

Tid ophæves eller gaa i Forglemmelse.[1]) De Lege, som Hadrian til Ære for Trajans Seire under Navnet *ludi Parthici* optog imellem de staaende, holdt sig vel længe, men dog ikke til Dio Cassius's Tid (Dio Cass. LXIX, 2: ἐπὶ πολλὰ ἔτη ἐγίνοντο.' *Hist. Aug. M. Ant. Phil.* 12); i 4de Aarhundrede nævnes af samme Art *ludi Adiabenici, Allemannici* og andre, vist af endnu kortere Varighed. De Lege, som noget længere hen i Tiden Konsulerne pleiede at give paa Keiserens Fødselsdag, maaske ogsaa paa hans Regeringstiltrædelsesdag, overlevede ikke den enkelte Keiser, men afløstes af nye, ligesom Konsulerne pleiede ved deres egen Embedstiltrædelse at give Lege (første Gang omtalte hos Arrian *diss. Epict.* IV, 10, 21). Men fremfor Alt gave Keiserne selv hyppig i Anledning af Familie- eller Regeringsbegivenheder Lege, ofte Gladiatorkampe, der nu optoges i de offentlige Lege, under August endnu med en vis Indskrænkning (Dio Cass. LIV, 2 ved A. 22 f. C.: Prætorerne maatte ikke give Gladiatorer uden med Senatets Tilladelse, ikke mere end to Gange om Aaret og ikke flere end 120). Stundom tilføiede Keiserne Skuespil af ny Art, saasom Efterligning af Søslag (*naumachiæ*) i dertil udgravede Bassiner (Keiser Claudius paa *lacus Fucinus* ved Aabningen af Afløbskanalen derfra), hvorom talrige Vidnesbyrd findes hos Historikerne. Enkelte saadanne Skuespil gaves ikke for hele Folket, men for en Kreds af fornemme Tilskuere, navnlig Senatorer og deres Familier, saasom de af Livia til Minde om August stiftede *ludi Palatini*, der siden synes holdte til Ære for alle for *divi* erklærede Keisere (Citaterne hos Mommsen *C. I. L.* I, 385).[2]) Begjærligheden efter Gladiatorskuespil førte ogsaa til at paalægge Qvæstorerne aarlig at give slige Lege, først under Claudius, siden fra Domitian af stadig, dog saaledes, at Alexander Severus bestemte, at Udgiften for *quæstores candidati* skulde udredes af

[1]) De A. 22 for Livias Helbredelse lovede Lege under Bestyrelse af de samme Præstekollegier vare uden Tvivl fra Begyndelsen kun bestemte til at gives én Gang *ex voto* (Tac. *Ann.* III, 64).

[2]) Til samme Klasse af Skuespil for en indskrænket Kreds hørte Domitians aarlige Skuespil paa *Quinquatrus* ved hans *villa Albana.*

Keiseren (Tac. *Ann.* XI, 22. XIII, 5. Svet. *Claud.* 24. *Dom.* 4. *Hist. Aug. Alex. Sev.* 43. *C. I. L.* I p. 407; jfr. Kap. 5 § 12 S. 371.)[1] Hermed stod da i Forbindelse Indretningen af staaende keiserlige Gladiatorskoler (*ludi*), dels i Rom, dels i et Par andre Stæder i Italien, dels endog i Provindserne, under særegne *procuratores* (se Orelli *index* p. 115 *a* og 184 *a* og Willmanns *index* p. 455 *a* og 566 *a*, *procuratores munerum*, *procurator ludi magni*, *proc. ludi familiæ gladiatoriæ Cæsaris Alexandreæ*, *proc. fam. gladiat. per Gallias*, *Britanniam*, *Hispanias*, *Germanias et Rætiam*).

De af enkelte Keisere, navnlig Nero og Domitian, efter græsk Mønster indrettede *agones musici et gymnici* for Digtere, Talere, musikalske Virtuoser og Athleter vare en Efterligning af græsk Indretning, der stod uden al Forbindelse med romersk Kultus og aldrig fik nogen sand Betydning; dog findes der endnu i de senere Aarhundreder (Herodian I, 92 under Commodus; *Cod. Just.* X, 53. Forordning af Diocletian og Maximian) Spor af den af Domitian indrettede hvert 4de Aar holdte *agon Capitolinus* (Svet. *Dom.* 13. En lignende *agon* allerede under Caligula indført i Lugdunum i Gallien, Svet. *Cal.* 20 o. s. v.).

Paa denne Maade voxede i Rom Antallet af de Dage, paa hvilke der gaves offentlige *ludi*, saaledes, at det flere Gange fandtes nødvendigt for de offentlige Forretningers, især Retspleiens, Skyld at foretage en Reduktion ved Afskaffelse af Lege eller Indskrænkning af Dagenes Antal (se Kap. 8 § 15 b). En omtrent ved Aaret 354 e. C. redigeret Kilde, de saakaldte *fasti Philocali*, viser, hvad der i denne Henseende bestod i Slutningen af det fjerde christelige Aarhundrede; den giver 175 Dage for *ludi* hvert Aar.[2])

Ved Siden af de offentlige Lege ikke blot holdt sig,

---

[1]) Naturligvis udelukkedes ikke andre Magistrater fra frivillig at give Gladiatorer; se om den senere Keiser Gordians i hans Ædilitet givne talrige og store *munera gladiätoria Hist. Aug. Gord.* 3.

[2]) Om Legenes Udstrækning over hele eller næsten hele Dagen med Afbrydelse af Maaltider, om natlige Skuespil ved Fakkelskin, om Uddelingen af Forfriskninger og andre Foræringer til Tilskuerne, især ved keiserlige Lege o. d., er her ikke Stedet at tale.

men tiltog i Keisertiden private Lege, dels som *funebres*, men især givne ved en eller anden privat eller offentlig Anledning, dels af fornemme Mænd for at smigre, dels ofte af ubetydelige Personer for at prale med en stundom pludselig eller ad smudsige Veie vunden Rigdom, en jævnlig Gjenstand for Spot hos Juvenal og Martial (f. Ex. Juv. III, 34 ff.), særlig ogsaa af keiserlige Frigivne, af Skuespillere og Pantomimer; dog behøvedes i Almindelighed Tilladelse af Senatet (Dio Cass. LX, 23); ogsaa gaves Gladiatorspil, i det Ringeste udenfor Rom, stundom for Betaling som Spekulation (Tac. *Ann.* IV, 62). I Byerne udenfor Rom, der efter hver Bys Vilkaar havde deres egne offentlige (municipale) Lege med dertil indrettede Væddeløbsbaner, Theatre og Amphitheatre (— man tænke paa de prægtige Levninger i Verona, Nismes og mangfoldige andre Steder —), maatte ofte Municipaløvrighederne betale deres Plads med slige Forlystelser, hvorom mange Vidnesbyrd findes i Indskrifterne (jfr. Kap. 7 § 13).

Samlingen af det uhyre Antal Tilskuere i Circus, paa Theatret eller Amphitheatret maatte let kunne give Anledning til urolige Optrin, og denne Anledning blev desto stærkere, jo mere i Keisertiden den ørkesløse Hovedstadspøbels Interesse ensidig rettedes paa denne Art af Forlystelser (*populus . . . . duas tantum res anxius optat, panem et circenses*, Juv. X, 80 ff.), og Hengivenheden for denne eller hin Afdeling (Farve) af Væddeløbskudskene, denne eller hin Gladiator i Modsætning til andre blev istand til at fremkalde heftige og blodige Kampe hos Publikum, for ikke at tale om enkelte Virtuosers Uvornhed, og selv den regelmæssige Tilstedeværelse af væbnet Magt (Tac. *Ann.* XIII, 24: *cohors ludis adsidere solita*) kunde ikke forhindre Optøier (*licentia theatri*), der besværede de Legene styrende Magistrater og oftere sysselsatte Senatet (Tac. *Ann.* I, 77. XI, 13. XIII, 24). Men Udviklingen heraf til staaende Partier, *factiones*, og Overførelsen til Constantinopel, hvor disse Kampe blandede sig med politiske Stridigheder, ligger det udenfor vort Formaal at omtale. (Paa lignende Optøier i Byer udenfor Rom et Exempel hos Tacitus *Ann.* XIV, 17.)

Anm. Af dunkle Efterretninger om Lege, der nogle

Gange tidligere med 100 Aars Mellemrum vare feirede under Navnet *ludi Terentini* (efter et Sted paa Marsmarken, *Terentum*) til Ære for Underverdenens Guder, tog August, uden Tvivl af politiske Grunde, for efter Borgerkrigenes Omvæltninger igjen at samle Folkets Bevidsthed om dets Enhed og Fortid og knytte denne Bevidsthed til sin egen Person, Anledning til efter en særegen Beregningsmaade A. 17 f. C. med stor Pomp at holde *ludi sæculares* for Byen Rom og Romerstaten til Ære for Juppiter, Latona, Apollo og Diana, under Ledelse af *XV viri sacrorum* (Hovedstederne: Dio Cass. LIV, 18. Censor. *de die nat.* 17. Tac. *Ann.* XI, 11. *fast. Capit.* ved A. 737 Varro, *C. I. L.* I p. 442. Horat. *Carm. sæcul.*). Men hele denne Høitid stod ikke blot ikke i nogen nærmere Forbindelse med de øvrige Kultusindretninger, men det historiske Grundlag var saa usikkert, at ikke engang en vis Fasthed kom tilstede i de paafølgende Gjentagelser af *ludi sæculares* (under Claudius A. 47 e. C., under Domitian A. 88, under Antoninus Pius, under Septimius Severus A. 204, under Philip A. 248, under Gallienus og Maximinus).

§ 14.

Det romerske borgerlige Aar efter dets Forbindelse med Præsteskabet og religiøse Forestillinger.[1]

De overleverede Beretninger gaa ud paa, at Romerne oprindelig havde et timaanedligt Maaneaar, gaaende fra Marts til December, hvoraf Spor antoges at være bevarede foruden i Maanedernes Navne (fra *Quinctilis* til *December*) i visse Vedtægter og Retsbestemmelser, i hvilke en Tid af 10 Maaneder foreskreves (Censor. *de die nat.* c. 20, 3. 11. c. 22, 9. Ovid *Fast.* I, 27. III, 99. 119. V, 423. Gell. III, 16, 16.

[1]) Ogsaa her skal kun gives det, der har Betydning som Statsindretning med Forbigaaelse af det Techniske og det, der kun har en endda underordnet Vigtighed for specielle chronologiske Undersøgelser. For Detaillen og Litteraturen henvises til Marquardt III S. 270 ff. (Ideler, Mommsens röm. Chronol.)

Macrob. *Sat.* I, 12, 3. 38. Plut. *Numa* 18. *Quæst. Rom.* 19, foruden senere Vidner — om Familiers og Enkers Sorg i 10 Maaneder ved Siden af Betegnelsen Sørgeaar, Sen. *Epist.* LXIII, 13. *fragm. Vat. jur. R.* § 321; jfr. Liv. II, 7, og om 10 Maaneders Frist for Betaling af kjøbte Sager og Tilbagebetaling af Medgift se Citaterne hos Marquardt III S. 273). Herfra gik man imidlertid meget tidlig, efter Beretningerne under Numa eller Tarqvinius Priscus, over til et tolvmaanedligt Maaneaar af 355 Dage (Liv. I, 19. Ovid *Fast.* I, 43. III, 151. Censor. *l. c.* Macrob. *Sat.* I, 13. Solinus I, 35), der da ved Indskud maatte bringes i Overensstemmelse med Solaaret, da saavel Hovednæringsveien, Agerdyrkning, som de atter hertil knyttede Fester og religiøse Handlinger maatte rette sig efter dette. Saadan Udjævning ved Indskud af en Maaned (Skudmaaned, *mensis intercalarius*, *Mercedonius*) tillægges allerede Numa (Liv. *l. c.* Cic. *de leg.* II, 12. Macrob. *l. c.*); men nøiagtigere skal Udjævningen, hvorved Maaneaaret omdannedes til Solaar, eller rettere en Cyklus af saaledes supplerede Maaneaar bragtes nogenlunde i Overensstemmelse med et lige Antal Solaar, være fastsat af Decemvirerne (Sempr. Tuditanus og Cassius Hemina hos Macrob. *Sat.* I, 13. Ovid *Fast.* II, 53 ff.), saaledes at der i en Periode af 4 Aar i det 2det Aar indskødes en Maaned af 22, i det 4de en af 23 Dage (Censor. c. 20, 6. Macrob. *l. c.*); men da herved atter fremkom et Overskud af omtrent 4 Dage i Fireaarsperioden over 4 virkelige Solaar, maatte atter efter nogen Tid en Udjævning finde Sted (nærmest ved Udsættelse af Indskydningen af Skudmaaneden). Omsorgen for hele denne Udjævning og Fastsættelsen af det enkelte Aars Omfang og Inddeling derefter var overdragen *pontifices* (se ovenfor § 5), men blev af dem af Ukyndighed og Mangel paa Omhu, maaske undertiden af andre Bevæggrunde, besørget saa utilfredsstillende, at som bekjendt i Republikens sidste Aarhundrede det borgerlige Aar med dets paa visse Aarstider beregnede Fester og Mærkedage var i stor Uoverensstemmelse med det naturlige Aar. Paa denne Forvirring gjorde da Julius Cæsar Ende i sit tredie Konsulat ved Hjælp af græsk Videnskab, idet han indførte det efter ham benævnte julianske Solaar af 365 Dage

med Indskud af en Dag hvert 4de Aar og dannede Overgangen til dette Aars Festers og Mærkedages Sammenfalden med de naturlige Tidspunkter ved en overordentlig Forlængelse af det Aar, der for os er 46 f. C., til 445 Dage (Censor. *de die nat.* c. 20, 8. Svet. *Jul.* 40. Macrob. *Sat.* I, 14. Dio Cass. XLIII, 26). Det borgerlige Aar deltes fra gammel Tid af, ved Siden af de 3 ved Maaneskifterne bestemte Mærke- og Inddelingsdage i hver Maaned, *Calendæ* (Nymaane), *Nonæ* (første Kvarter) og *Idus* (Fuldmaane), og de i en Kreds af 9 (egentlig 8) Dage tilbagevendende Markedsdage, *nundinæ*, ifølge Hensyn og Forestillinger, for hvilke vi ikke kunne gjøre Rede, i en dobbelt Række Dage, *dies fasti*, skikkede til Retsforhandlinger, og *dies nefasti*, uskikkede dertil (se Definitionen *fast. Prænest.* ved 1ste Jan. Varro *L. L.* VI, 29. 30 p. 59 Bip. Ovid *Fast.* I, 47 ff. Festus v. *nefasti.* Gaius IV, 29. Macrob. *Sat.* I, 16).[1]) Til Navnet *nefastus* var det saa langt fra at der oprindelig knyttede sig Forestillingen om noget Ulykkeligt, at tvertimod saagodtsom alle de Dage, der vare gamle *feriæ*, ogsaa betegnes som *nefasti* (— ved nogle faa fattes begge Mærker —), saa at den hellige Charakter synes at have medvirket til den ringere borgerlige Brugbarhed, der udtrykkes ved Navnet.[2]) Først senere forbandt sig med Ordet *nefastus* (ogsaa i Referatet af en offentlig Forhandling, Svet. *Tib.* 53) den samme Forestilling som med Navnet *dies atri*, *dies religiosi*, d. e. saadanne, der ifølge en historisk Erindring eller af anden Grund ansaaes for uheldige og uskikkede til paa dem offentlig eller privat at begynde eller foretage Noget, ved hvilket ønskedes et godt Varsel (Gell. V, 17. Macrob. *Sat.* I, 16).

---

[1]) Nogle enkelte Dage vare saakaldte *intercisi*, overskaarne (i Kalendarierne betegnede ved *Endo* = *In*), idet en Del af Dagen imellem to Momenter af en paa Dagen faldende Offerhandling var *nefastus*, en Del *fastus*.

[2]) Ved en stor Del af disse Festdage bruges i Kalendarierne den ogsaa ved nogle andre forekommende Betegnelser *N'*, der neppe er blot graphisk forskjellig fra det almindelige *N*, forresten et Spørgsmaal af ringe Vigtighed. *Calendæ Januariæ* betegnes, skjøndt *feriæ*, dog som *fastus*, af let forklarligt Hensyn til Aabning af Aaret ogsaa som Forretningsaar.

saasom *dies Aliensis* (Gell. og Macrob. *ll. cc.* Liv. VI, 1. Cic. *ad Att.* IX, 5), alle Dage *postridie Calendas*, *Nonas*, *Idus* (*dies postridiani*, Gell. *l. c.* Macrob. *Sat.* I, 15 og 16. Varro *L. L.* VI, 29 p. 59 Bip. *fast. Prænest.* ved 2den, 6te og 14de Jan.) og de tre Dage, paa hvilke *mundus patebat*, d. e. en Underverdenens Guder helliget underjordisk Hvælving stod aaben (Festus *v. mundus*), samt de, paa hvilke Dødningefesten, *Parentalia* og *Feralia*, holdtes i Februar (13—21de, Ovid *Fast.* II, 533 ff.).[1]) . Af *dies fasti* vare et bestemt Antal udtagne og betegnede som *comitiales*, paa hvilke Folkeforsamlinger kunde finde Sted (se Kap. 3 § 6).[2])

Fortegnelsen over alle Aarets Maaneder og Dage med Angivelse af Dagenes Charakter som *fasti*, *comitiales*, *nefasti* eller *feriæ*, naturligvis ogsaa over Skudmaanedens Dage, den romerske Almanak, kaldtes *fasti*, og Affattelsen af disse *fasti* var i Forbindelse med Indskydningen betroet *pontifices* (se § 5); en fuldstændig Offentliggjørelse af disse *fasti* under Et som uforanderlige for hele Aaret til almindelig Efterretning for Borgerne (i Modsætning til en successiv Bekjendtgjørelse af enkelte Stykker, der gav Plads for beregnende Vilkaarlighed) skal efter Traditionen først være sket ved Foranstaltning af Ædilen Cn. Flavius A. 304 f. C. (se § 5; jfr. Kap. 8 § 16).[3]) Hvorvidt der i Tidernes Løb til den

---

[1]) Mere Detail hos Marquardt III S. 283.

[2]) Skjøndt *dies comitiales* i Kalendarierne kun betegnes med *C*, ikke tillige med *F*, er det dog klart, at de vare *fasti* og benyttedes til Retsforhandlinger, saasnart ingen Komitier holdtes (se Varro *L. L.* VI, 29 p. 59 Bip. Macrob. *Sat.* I, 16; *fast. Prænest.* ved 3die Jan.); derfor gik Clodius's Lov ud paa, *ut omnibus diebus fastis cum populo agere liceret* (altsaa ikke blot paa *comitiales*, der ogsaa vare *fasti*). Ellers vilde ogsaa Retsdagenes Antal have været urimelig indskrænket, da f. Ex. Januar alene indeholdt 19 Komitialdage.

[3]) At fuldstændige *fasti* skulle have været optagne i en af de to sidste af de 12 Tavler, er en vilkaarlig Slutning af Ciceros Ord (*ad Att.* VI, 1 § 8), hvor *ista tabula* ligefrem er *tabula fastorum*. Ligesom de meget omfattende *fasti* i sig selv vilde have været en besynderlig Bestanddel af den i det Hele paa Korthed beregnede Lovkodex, saaledes maatte Interkalationen lægge en næsten uovervindelig Hindring i

oprindelige Dagfortegnelse med dens Bogstavmærker for Dagenes Arter (*F*, *C*, *N*) og Festnavne (*Agon.*, *Agonalia*) føiedes en eller anden yderligere Bemærkning, vide vi ikke, skjøndt Cicero paa to Steder antyder noget Saadant (*Phil.* II, 34: *at enim adscribi jussit in fastis ad Lupercalia; ad Brut.* I, 15, 8, hvor dog Anførelsen af det ganske enkelte Exempel, *Larentalia*, tyder paa Sjeldenheden). Cæsars Forbedring gjorde Opstillingen af en fast Kalender (med Angivelse af Skuddagen) mulig, og der forekommer Antydninger, skjøndt dunkle, af visse i den officielle Redaktion i Keisertiden optagne Bemærkninger og Vedtegninger (f. Ex. Svet. *Tib.* 53. Tac. *Ann.* VI, 25: *memoriæ prodendum*).[1]) Denne Redaktion, der efter Oldtidens Skik maatte fremtræde som en opslaaet *tabula*, bevarede uden Tvivl den overleverede Korthed og Betegnelsesmaade. Efter den kunde baade Myndigheder og Private paa forskjellige Steder og i forskjellig Form til Brug opstille Kopier; men allerede tidlig havde Trangen til Forklaringer og Oplysninger om de i den officielle Kalender forekommende Betegnelser og end mere om Mærke- og Festdagenes Betydning, Foranledning og dertil knyttede Forestillinger og Sagn gjort sig gjældende, Trangen til en grammatisk-antiqvarisk Kommentar over Almanaken. Allerede M. Fulvius Nobilior havde A. 189 ved Indvielsen af sit Tempel for Hercules og Muserne smykket dette med *fasti*, i hvilke saadanne Forklaringer af Maanedernes Navne og deslige vare tilføiede (Macrob. *Sat.* I, 12, 16; jfr. Varro *L. L.* VI, 33 p. 60 Bip. Censor. *de die nat. c.* 22 § 2). Siden var denne Gjenstand behandlet af Varro (i 7de Bog af *Antiquitates divinæ*) og af senere Lærde (hos Macrobius *Sat.* I, 12, 30 citeres f. Ex. en *Commentarius fastorum* af Nisus, I, 16, 29 *Libri fastorum* af Cornelius Labeo). Der er opbevaret tildels omfattende Brudstykker (samlede i *C. I. L.* I p. 298 ff. og VI p. 625 ff. og kommenterede paa første Sted) af en Række ved privat eller municipal Foranstaltning i

---

Veien for Opstillingen af en enkelt varig Redaktion. Ogsaa den senere Offentliggjørelse maa derfor forstaaes om en aarlig.

[1]) Svet. *Aug.* 100 hentydes aabenbart til *fasti* af den anden Art, Magistratsfortegnelser, der nu ogsaa havde faaet et officielt Præg.

Marmor indhuggede *fasti* (mindre korrekt benævnte *calendaria*, hvilket Ord hos de Gamle har en anden Betydning), der alle falde fra August af i det første christelige Aarhundrede, og alle, skjøndt i meget forskjelligt Omfang, ved Siden af den (ved Bogstavernes Størrelse fremhævede) egentlige Dagfortegnelse have forklarende Vedtegnelser[1]), derimellem ogsaa Notitser om keiserlige, især Augusts Mærke- og Festdage, f. Ex. a. d. XVIII Cal. Jan. om *ara Fortunæ reducis*. Udvalget og Omfanget af disse Vedtegnelser, der østes af Traditionen, væsentlig som den var opbevaret i grammatisk-antiqvariske Skrifter, hvoraf ogsaa Ovid, men med større Frihed, hentede Grundlaget for sit bekjendte Digt[2]), beroede naturligvis paa deres Skjøn, som lod *fasti* opstille, og paa specielle Interesser; langt udførligere end i noget andet Exemplar af *fasti* og grundede paa selvstændigt Studium ere Vedtegningerne, navnlig om Kultusgjenstande, i hvad der er opbevaret af de *fasti*, som den lærde Grammatiker M. Verrius Flaccus lod opstille i Præneste (Svet. *de grammat.* 17: *Fastos a se ordinatos et marmoreo parieti incisos publicarat*).[3]) Til disse ældre Levninger, hvoraf en nogenlunde fuldstændig romersk Kalender med Oversigt over Rækken af alle religiøse Fester og mærkeligere offentlige *sacra* gjennem hele Aaret for den augusteiske og nærmeste Tid lader sig fremstille, slutte sig et Par haandskrevne Kalendere, den ene af en vis Philocalus omtrent fra Midten af det 4de Aarhundrede e. C., med Angivelse af Fester og Lege i Rom for den Tid og Dagene for de regelmæssige Senatsmøder, *senatus legitimi*, samt af de da saakaldte *dies Ægyptiaci*, et Slags Tycho Brahes Dage, det andet fra Midten af det 5te Aarhundrede af en vis Polemius

---

[1]) En Indskrift fra Cumæ (*C. I. L.* I n. 8 p. 310) er et Stykke, ikke af egentlige *fasti*, men af en blot Festfortegnelse.

[2]) Fra de samme Kilder er udgaaet, hvad der er virkelig gammelt og romersk i Laurentius Lydus's i Udtog opbevarede Skrift *περὶ μηνῶν*, men paa den besynderligste Maade forvansket og blandet med fremmede og forvirrede Tilsætninger.

[3]) Man ser, at paa nogle Steder var endog Læsningen af de i de overleverede og officielle *fasti* forekommende Abbreviaturer usikker.

Silvius, og dernæst to Indskrifter, der indeholde korte kalendariske Notitser om hver Maaned (Solens Stilling i Himmeltegn, Dagantal, *Nonæ*, Dagens og Nattens Længde, Maanedens Skytsgud og Angivelse af de i hver Maaned forefaldende Landarbeider), hvilke man har kaldt *Menologia rustica*.

§ 15.

Udvidelse af den oprindelige romerske Kultus ved deri optagne eller dermed i Forbindelse satte lokale Kulter.

Som allerede ovenfor bemærket, var den romerske Kultus oprindelig i sin hele Indretning beregnet paa den af Byen med tilhørende Mark bestaaende Stat, og i Gjerningen blev til alle Tider de romerske geistlige Myndigheders, Præstekollegiernes, styrende og ledende og de enkelte romerske Præsters ofrende Virksomhed indskrænket hertil. Dog medførte Statens Udvidelse allerede meget tidlig en vis nærmere Tilknytning af visse beslægtede latinske Kulter til den romerske og dernæst en vis Anerkjendelse, Opretholdelse og Forplantning af analoge Lokalkulter i Municipier og Kolonier.

Til den ældgamle Fest for Juppiter Latiaris, der holdtes paa Albanerbjerget som Udtryk for den latinske Stammes religiøse og politiske Enhed, havde Romerne uden Tvivl ifølge det særegne Forhold til Latinerne allerede havt Adgang (ligesom Latinerne til Dyrkelsen af Diana Aventinensis), førend de som det mægtigere Led i Forbundsforholdet overtog Ledelsen af Festen. Dette lader Dionysius fra Halikarnas (IV, 49) ske under Tarqvinius Superbus (*Schol. Bob. ad Cic. pro Planc.* 9 allerede under Tarqvinius Priscus). Romernes Indflydelse paa Festen tiltog vel efterhaanden som flere af de latinske Byer kom i bestemt Afhængighed af Rom og indlemmedes i Romerstaten som Municipier; ganske Herrer over hele Festens Indretning og Afholdelse bleve de ved den fuldstændige Betvingelse af Latium, fra hvilken Tid den med Erindring om de ældre Forhold holdtes som latinsk-romersk Nationalfest, hvert Aar i 4 Dage (Dionys. H. VI,

95. Plut. *Cam.* 42, der lader den 4de Dag tilføies i Camillus's Tid). Festen ansattes som *feriæ conceptivæ* af Konsulerne med Senatets Bifald under Hensyn til de offentlige Anliggender, men altid kort efter Magistratsaarets Begyndelse (Liv. paa mangfoldige Steder, se f. Ex. XLII, 35. XLIV, 17). I Høitideligholdelsen og Ofringen deltoge personlig Konsulerne (for hvem et særskilt Opholdssted nævnes, Dio Cass. LIV, 29) og de øvrige romerske Magistrater, endog Tribunerne (Dionys. H. VIII, 87), saa at Byens Bestyrelse overdroges til en *præfectus urbi*, der i den senere Tid spesielt betegnes som udnævnt *feriarum Latinarum causa* (Kap. 5 § 16), og tillige Magistraterne fra de latinske Byer, der udtrykkelig bade for det romerske Folk (Liv. XLI, 16). Skjøndt de romerske *pontifices* afgjøre, om Festen i Anledning af en indløben Feil skal gjentages (Liv. *l. c.*), antydes dog ingensteds Deltagelse af de romerske Præster i selve de religiøse Handlinger. Om disse selv vide vi kun, at der ofredes landlige Produkter og Dyr, *hostiæ*, (Liv. *l. c.*), og at imellem disse var en hvid Tyr en væsentlig Bestanddel, og at Kjødet af den eller af Offerdyrene i det Hele uddeltes imellem de latinske Byer (Liv. XXXII, 1. XXXVII, 3. Cic. *pro Planc.* 9. Dionys. H. IV, 49. Plin. *H. N.* III, 69). Festen holdt sig ned i det 4de Aarhundrede (Lactant. I, 21. om *præfecti Latinarum causa* i Keisertiden Kap. 5 § 16; jfr. Orellis *index* p. 107).[1]

Med *feriæ Latinæ* og Romernes Deltagelse deri synes at have hængt nær sammen visse af Romerne opretholdte Ceremonier i Lavinium (*sacra in monte Albano Laviniique*, Liv. V, 52), hvor de høieste romerske Magistrater ved Tiltrædelsen af deres Embede pleiede at ofre til Vesta og Penaterne (Macrob. *Sat.* III, 4, 11). En lignende Stilling indtog, uden Tvivl paa Grund af Forhold i den ældre latinske Tid, Juno Sospitas Dyrkelse i Templet i Lanuvium, der ved denne Bys Optagelse i romersk Borgerret udtrykkelig erklæredes for fælles for Municipiet og Romerfolket

[1] *C. I. L.* I p. 472 n. 8 findes et Brudstykke af en Indskrift, der indeholder en Fortegnelse over Latinerfester afholdte i Augusts Tid med Vedtegnelse om indtrufne Tilfælde.

(Liv. VIII, 14), og hvorhen vi A. 218 se en betydelig Gave sendes fra Rom paa Grund af *prodigia* (Liv. XXI, 62); ellers finde vi kun ganske adspredte Spor af officiel romerstatlig Deltagelse i slige gamle Municipalkulter eller Berørelser dermed, altid i Anledning af *prodigia*, som naar i det samme Aar 218 foranstaltes en *supplicatio* til Fortuna paa Algidus og et *lectisternium* i Cære, hvor Orakeltærningerne (*sortes*) vare indsvundne (Liv. *l. c.*), eller som naar de romerske *X viri sacrorum*, der vel ogsaa maa tænkes virksomme ved den omtalte *supplicatio* og *lectisternium*, det næste Aar ofre større Offerdyr, *hostiæ majores*, paa Torvet i Ardea (Liv. XXII, 1); en *supplicatio* ved *lucus Feroniæ* ved Capena nævnes Liv. XXVII, 4. Om andre ældgamle Templer i latinske Byer finde vi vel, endog ned i Keisertiden, at de nyde Ry og Anseelse udenfor deres Hjem og selv i Rom, f. Ex. det med et Tærningorakel forbundne Tempel for Fortuna i Præneste; men af officiel romersk Benyttelse forekommer intet Spor.[1])

Hos Festus *v. municipalia sacra*[2]) omtales en almindelig fra de romerske *pontifices* udgaaende Omsorg for eller Bestemmelse om Opretholdelsen af Municipalkulterne. Det er sandsynligt, at der her sigtes til en Foranstaltning fra Forbundskrigens Tid, da hele Italien blev romersk, og til den da for Italiens Vedkommende opstillede Regel hentydes da ogsaa, naar Tacitus (*Ann.* III, 71) beretter, at det ved Forhandlingen om Anbringelsen af en Votivgave af Ridderstanden for Livia Augustas Helbred paaberaabtes, at alle italiske Kulter med deres Tilbehør stod under Romerstatens Overhøihed (*cunctas cærimonias Italicis in oppidis templaque et numinum effigies juris atque imperii Romani esse*); men i det Enkelte vide vi herom Intet videre. Det er allerede efter

---

[1]) Til de særlige latinske Kulter knyttede sig enkelte Steder en særegen Kalender med egne Maanedsnavne (se Macrob. *Sat.* I, 12, 17. Ovid *Fast.* VI, 59); naturligvis forsvandt disse ved det julianske Aars Indførelse.

[2]) *Municipalia sacra vocantur, quæ ab initio habuerunt ante civitatem Romanam acceptam, quæ observare eos voluerunt pontifices et eo more facere, quo adsuessent antiquitus.*

Tacitus's Udtryk (*Italicis in oppidis*) ikke rimeligt, at noget Lignende siden udtrykkelig udtaltes om Municipalkulter udenfor Italien, og et Sted hos Juristen Gaius (II, 7) antyder en Forskjel imellem Italien og Borgerstæderne i Provindserne i dette Punkt.[1] At der i de romerske Kolonier strax ved Anlæggelsen oprettedes Templer og Præsteskaber efter romersk Mønster i indskrænket Maalestok, er omtalt ovenfor ved Kolonierne (Kap. 7 § 3 S. 16 ff.), og saavel om disse Præster i Kolonier som i Municipier foreligge talrige Erindringer i Indskrifterne (se Orelli-Henzen *index* 2 p. 49; Willmanns *index* 2 p. 486), der ikke angaa den romerske Statskultus.[2]

Gudsdyrkelsen i Fristæder, *civitates liberæ*, og hos Provindsboerne uden Borgerret betragtedes som Romerstaten uvedkommende, og kun den almindelige polytheistiske Agtelse og Frygt ogsaa for fremmede Guder samt Humanitetshensyn, stundom ogsaa politiske, kunde her fremkalde romersk Foranstaltning, f. Ex. til Afværgelse og Soning af Plyndringen af Juno Lacinias Tempel ved Croton A. 173 (Liv. XLII, 3) og ved Overdragelsen af Værgemaalet for Venus Erycinas Tempel paa Sicilien til en romersk Qvæstor. Hvad enkelte romerske Keisere gjorde for denne eller hin fremmede Kultus, dette eller hint berømte Tempel, udgik fra en ren personlig og tilfældig Beslutning.

Fristædernes Uafhængighed i, hvad der vedkom Gudsdyrkelsen, krænkedes ikke ved, at Romerstaten opfordrede dem til i Anledning af Glæde eller Fare for hele Riget at henvende sig til deres Guder paa deres Vis (Liv. XL, 19: *senatus censuit et consules edixerunt, ut per totam Italiam triduum supplicatio et feriæ essent*).

---

[1]) *Quod in provinciis non ex auctoritate populi Romani consecratum est.*

[2]) En Forskrift mod *ambitus* ved Præstevalg i Municipierne staar *Dig.* XLVIII, 14, 1.

§ 16.

Keiserpræster i Almindelighed og de keiserlige Provindspræsteskaber.

a. En sildig Udvæxt paa den i sit Indre allerede uddøde romerske Kultus vare de keiserlige Præster, der sluttede sig til Keisernes Forgudelse (se ovenfor Kap. 6 § 4); det Hele var en blot Form for Smiger, forbunden med en Tilfredsstillelse for den Underdanigheden følgende Forfængelighed og Titelsyge, hvorpaa det ikke er nødvendigt at anvende mange Ord. Allerede Cæsar fik sin *flamen* (M. Antonius, Cic. *Phil.* II, 43. XIII, 21) og dernæst Augustus sine efter Forbilledet af *sodales Titii* indsatte *sodales Augustales*, ved den første Indsættelse 21, ved Lod udtagne *e primoribus civitatis*, med Tilføielse af Keiser Tiber og 3 keiserlige Prindser (Tac. *Ann.* I, 54. *sacerdotes Augustales* II, 83: θιασῶται hos Dio Cassius LVI, 54). Disse *sodales*, hvis Tal efter Indskrifterne (*C. I. L.* VI, 1985, *fasti sodalium Augustalium* i Marmor, fundne i Rom) endog steg indtil 28 (hver Plads betegnet som en *decuria*), og som i Rang stilledes næst efter de fire høieste Kollegier (Tac. *Ann.* III, 64. Dio Cass. LVIII, 12), men om hvis Valg og Udnævnelse efter den første Indsættelse Intet berettes, antoge efter Claudius's Forgudelse ogsaa Navnet *Claudiales* og betegnes af Tacitus (*Hist.* II, 95) som Præster for *Julia gens* i Almindelighed. Til dem kom senere ved Efterligning *sodales Flaviales*, der efter Titus ogsaa benævnedes *sodales Flaviales Titiales* eller *Titiales Flaviales*, fremdeles *sodales Hadrianales* og (efter Antoninus Pius) *Antoniniani*, der atter specialiseres som *Antoniniani Veriani*, endog *Severiani* (efter Septimius Severus) og endnu mere, hvilken tomme Leg med Navne fremtræder i *historia Augusta* og har efterladt sig ikke faa Spor i Indskrifter (— en særlig Række herhid hørende Indskrifter i *C. I. L.* VI, 1985 ff.; jfr *Ephem. Epigr.* III p. 205 ff. —), i hvilke ogsaa forekomme *magistri* for disse *sodales*, og derhos nævnes *flamines* for de enkelte forgudede Keisere, uvist om Medlemmer af *collegium sodalium* eller snarere staaende udenfor. Den hele Virksomhed indskrænkede sig naturligvis til Ofringer paa visse keiserlige Minde- og Festdage,

der vel efterhaanden gik i Glemme, (— hos Tacitus *Hist.* II, 95 besørge *sodales Augustales* et Offer til Ære for Vitellius —). Disse Ceremonier omfattede vel ogsaa *divæ*, f. Ex. Livia, medens Sporene af særlige Præster for dem ere saare ringe. I Municipierne forekomme i Indskrifterne ved Siden af *flamines* for *divi* (se f. Ex. Plinius den Yngre *flamen divi Titi Augusti* og Andet hos. Mommsen Herm. III S. 99—100) *sacerdotes* og *flaminicæ* baade for *divæ* under Et og for enkelte *divæ*. [1])

b. En særlig, men dette Værks Formaal lidet berørende Udvikling fik Keiserkulten i Provindserne. Det er i Kap. 6 § 4 S. 452 bemærket, at man i græske Stæder i Asien (ogsaa Fristæder) allerede i Augusts levende Live oprettede Templer for ham (i Forbindelse med *Dea Roma*), hvormed da vel fulgte Udnævnelse af Præster. Sædvanlig forenede flere Byer, efterhaanden alle Byerne i en Provinds, sig som et Samfund, *κοινόν*, til Bygning og Vedligeholdelse af slige Templer med Ofringer, Fester og Lege [2]) til Ære for den regerende Keiser og hans Hus, maaske ogsaa med Tanken paa de ældre *divi*, ligesom de fra ældre Tid bestaaende Foreninger i Grækenland, *κοινά*, reiste Statuer til Ære for Keïserne (Paus. V, 12, 6); de saaledes forbundne Stæder, mellem hvilke Bidragene vare fordelte efter en vel ikke uden Indflydelse af den romerske Statholder fastsat Norm (Dio Chrys. II, 70 R.), kaldte sig paa deres Mønter *νεωκόροι*, Tempelpleiere (Eckhel *D. N.* IV, 288 ff.). Fra det græske Asien, i hvilket allerede Strabo XIV p. 649 omtaler Asiarchernes Præsteskab som en bekjendt Ting, forplantedes en lignende Provindskultus for Keiseren til de vestlige Provindser, f. Ex. til Gallien i Lugdunum, hvor den knyttedes til det A. 12 f. C. ved Sammenløbet af Rhone og Saône for August af 60 Folk, *ἔθνη*, oprettede *ara* (Dio Cass. LIV, 32. Strabo IV p. 192), og til Spanien i Tarraco (Tac. *Ann.* I, 78: *datumque exemplum in omnes provincias*), og

---

[1]) Se om alt dette Marquardt III S. 451 ff. og de af ham anførte Skrifter.

[2]) Disse Lege som vigtig Folkeforlystelse omtales i de senere Aarhundreder oftere, f. Ex. *Cod. Theod.* XV, 9, 2. XII, 1, 176.

Oprettelsen af et saadant Tempel og Præsteskab betragtedes efterhaanden som et nødvendigt Tegn paa Anerkjendelsen af Roms og Keiserens Overhøihed (Tacitus *Ann.* XIV, 31 tilføier efter at have omtalt Anlæggelsen af Kolonien Camaludunum i Britannien: *Ad hoc templum divo Claudio constitutum quasi arx æternæ dominationis aspiciebatur, delectique sacerdotes specie religionis omnes fortunas effundebant*).[1]) Præsterne, der betegnes som *sacerdotes* eller *flamines* for denne eller hin Provinds (*Galliæ*, *Africæ* o. s. v., se foruden Retskilderne Indskrifterne, Orelli-Henzen *index* p. 48, Willmanns *index* p. 485, *sacerdotium provinciæ*, *flamonium pr.*, *ἔθνους ἱερωσύνη*, Dig. XXVII, 1, 6 § 14), i Orienten med Navnene *Ἀσιάρχης* (for det gamle prokonsulariske Asien), *Βιθυνιάρχης*, *Συριάρχης*, *Γαλατάρχης* o. s. v., ogsaa *ἀρχιερεύς*, valgtes, uden Tvivl af Stædernes Festafsendinge, aarlig (se f. Ex. *C. I. Gr.* 3487; jfr. Tac. *Ann.* I, 57 om en lignende Præst ved *ara Ubiorum* og Udtrykkene i Indskrifterne: *consummato honore flamonii* o. desl.), men kunde gjenvælges[2]) (*Dig.* L, 4, 17; jfr. *Ἀσιάρχης δίς*, *τρίς* paa Mønter og i Indskrifter) og betegnedes efter Nedlæggelsen af Præsteskabet som *sacerdotales* (ikke sjelden i keiserlige Forordninger fra 4de og 5te Aarhundrede, i Indskrifterne ogsaa *flaminales*, hos Grækerne ogsaa ligefrem *Ἀσιάρχαι*, f. Ex. *Act. apost.* 19, 31) med en vis Rang og visse Privilegier med Hensyn til kommunale Byrder (*Cod. Theod.* XII, 1, 75. 5, 2. 1, 176. Philostr. *Vit. soph.* II, 26; jfr. Modestinus i *Dig.* XXVII, 1, 6 § 14, om selve *sacerdos*). Da de af egne Midler maatte gjøre ikke ubetydelige Tilskud til Festen (se Tac. *Ann.* XIV, 31. *Cod. Theod.* XV, 5, 1. Philostr. *Vit. soph.* I, 21, 2), toges de ogsaa

---

[1]) Hos Tacitus *Ann.* IV, 36 anføres det som et Klagepunkt mod Fristaden Cyzicus, som man vilde inddrage til Provindsby, at den havde vist Mangel paa Omhu for *cærimonia divi Augusti*.

[2]) I det egentlige Grækenland finde vi Titlen *Ἑλλαδάρχης* forbunden med Titlen som *ἀρχιερεὺς διὰ βίου* ifølge Valg af *τὸ κοινὸν τῶν Ἀχαιῶν* eller *τ. κ. τῶν Ἀμφικτυόνων* (*C. I Gr.* 1124. 1378. 1718). Fra Provindspræsterne maa adskilles de ovenfor antydede Keiserpræster for enkelte Byer; en saadan *ἀρχιερεὺς τῶν Σεβαστῶν* i Athen nævnes f. Ex. *C. I. Gr.* 382 og 383.

af den Grund imellem Stædernes mest ansete og velhavende Borgere (Strabo XIV p. 649, hvor det til Bevis paa Byen Tralles's Velstand anføres, at mange Asiarcher vare udgaaede derfra; *Cod. Theod.* XII, 1, 148 [1]) og 46, hvor det for Afrikas Vedkommende siges, at de især toges *ex advocatis eorumque consortio*, samt 75, hvor tidligere hæderlig Beklædelse af Municipalembeder fremhæves), ofte derfor i flere Slægtled af samme Familie (Philostr. *l. c.*; Indskrift i Bulletin de correspondance hellénique 1878 p. 594). [2]) De til Festen af Stæderne ydede Bidrag fløde i en Kasse (*arca*), der bestyredes af Præsten (*C. I. Gr.* 2741) eller særlige dertil ansatte Mænd (*allector arcæ Galliarum*, Willmanns 2219; *judex arcæ Galliarum*, *ibid.* 2217). Hvorledes der af Festsammenkomsten, hvis Forhandlinger ledede af Præsten (*C. I. Gr.* 3487), senere udviklede sig en svag Antydning af Provindslanddage, er omtalt i Kap. 7 § 13. Medens der i Ægypten, vel paa Grund af denne Provindses Eiendommeligheder, allerede tidligere var tillagt Provindsens ἀρχιερεύς et vist Tilsyn med de lokale Præsteskaber, hvis Beskaffenhed dog ikke nærmere er bekjendt (se Letronne Recueil des inscriptions I p. 257 ff.), fremkommer noget Lignende i de andre Provindser først i Hedenskabets sidste Tid som Foranstaltning af Keisere, der begunstigede Hedenskabet, for at støtte dette under dets Opløsning, først af Maximinus Dasa (Euseb. *H. E.* VIII, 14, 19), dernæst især af Julianus Apostata, der udtrykkelig paalagde Provindsernes Overpræster Omsorg for de specielle Præsteskabers Besættelse og Præsternes anstændige Opførsel (Julian. *Epist.* 49. 63. Eunap. *Vit. soph.* p. 57. 111 Boiss.). Med Hedenskabets

---

[1]) *Cum super ordinando sacerdote provinciæ publicus esset ex more tractatus, idem nostra auctoritate decretum est, ut ad subeunda patriæ munera dignissimi et meritis et facultatibus eligantur, nec hujus modi nominentur, qui functiones debitas implere non possint.* (Forordningen er af A. 395.)

[2]) *Cod. Theod.* XII, 1, 166 antydes, at der enkelte Steder var sket Forsøg paa at gjøre Byrden arvelig (*ut sacerdotum filii inviti ad sacerdotium non cogantur*). Præsteskabets Byrdefuldhed viser sig i den Bestemmelse, at Besiddelsen af 5 Børn fritog derfor, først i Asien, siden overalt (*Dig.* L, 5, 8).

endelige Undergang i Romerriget bortfaldt naturligvis det Hele; dog tillægges der, mærkeligt nok, i en Forordning fra 407 (*Cod. Theod.* XVI, 2, 38), indeholdende Bestemmelser til Bedste for christne Geistlige, Provindspræsterne (*sacerdotes provinciæ*) en vis Myndighed.[1])

§ 17.

Romerstatens Forhold til fremmede Religioner.

Ifølge deres egen Religions polytheistiske og lidet dogmatiske Charakter forholdt Romerne sig i det Hele tolerante ligeoverfor fremmede, især i deres Grundlag og Udviklingsformer ikke særdeles forskjellige Kultusformer, som de vare, med hvilke de i Republikens Tid kom i Berøring i Italien og hos Grækerne. Ikke blot var Proselytisme og Forfølgelse dem her fjern, men en Udvidelse af deres egen Kultus ved Optagelsen af fremmede Elementer fandt oftere Sted (jfr. § 2); selv fra de ogsaa i denne Retning Romerne fjernere staaende Etrusker laantes Haruspicinen, og nogen Bestræbelse for at undertrykke den øvrige etruskiske Religion spores ikke, skjøndt den efterhaanden ved Folkets Latinisering gik under. Provindsbefolkningerne søgte Romerne ligesaa lidt i religiøs Henseende som i andre Retninger at paatrykke deres Væsen, og ikke blot den hele græske Kultus, men de forasiatiske, syriske og phøniciske, selv den ved sin Dyredyrkelse og andre Særheder frastødende ægyptiske, vedbleve uforstyrrede at bestaa, indtil de langt ned i Keisertiden, efter at have gjort meget ringe Plads for den romerske Indflydelse, laa under i Kampen med Christendommen. Kun hvor Religionen traadte i Forbindelse med Nationalfølelsen til Modstand mod det romerske Herredømme, blev den Gjenstand for Mistro og Forfølgelse, som i Gallien i den første Keisertid Druidernes Lære, hvilken August forbød for romerske Borgeres Vedkommende, Claudius ganske (Svet. *Claud.* 25. Aur. Vict. *de Cæs.* 4. Plin. *H. N.*

---

[1]) Noget mere Detail hos Marquardt röm. Staatsverw. I S. 3 (2den Udg. S. 504 ff.).

XXX, 12 nævnet Tiberius istedenfor Claudius; om Druidernes Forhold til Nationallivet og Uvillie mod Romerne Cæs. *B. G.* VI, 13. 14 og, i Anledning af Civilis's Opstand Tac. *Hist.* IV, 54, om Druiderne i Britannien Tac. *Ann.* XIV, 30). Men i den hjemlige Kultus og Borgerskabets Indre forbød den romerske Respekt for det fra Fædrene Nedarvede og for fast Orden ogsaa paa det religiøse Omraade det Fremmede at trænge ind, i det Hele følgende de hos Cic. *de leg.* II, 8. 10 opstillede Regler [1]), som gjordes gjældende ved Ædilernes Politimyndighed (Liv. IV, 30. XXV, 1. XXXIX, 14; jfr. Kap. 5 § 11), og, naar denne ikke strakte til, ved særlige Foranstaltninger, f. Ex. ved en Prætors Indskriden efter Senatsbeslutning, iblandt Andet mod Spaadomsbøger og bedrageriske Sandsigere (Liv. XXV, 1. 12; om lignende Forfølgelse af omløbende Spaadomsbøger under August se Svet. *Aug.* 31). Stundom skærpedes Strengheden heri ved Frygt for folkelig Ophidselse eller ved Hensyn til Usædelighed og Forbrydelser, der kunde skjule sig under religiøse Former, saaledes som det navnlig viser sig i Forhandlingerne om Bacchanalierne og de Konsulerne overdragne Foranstaltninger til Undertrykkelse af dem ikke blot i Rom, men i hele Italien i Aaret 186 f. C. (se Liv. XXXIX, 8—19 og det opbevarede *S. C. de Bacchanalibus*).

I Republikens sidste Aarhundrede trængte med en større Indvandring fra Provindserne til Hovedstaden og Italien ogsaa fremmede religiøse Forestillinger og Skikke og fremmed Overtro sig ind og fandt nogen Adgang til den lavere Befolkning paa Grund af den romerske Religions Opløsning og Forfald. Fra Ægypten kom over Grækenland den fra alt det øvrige ægyptiske Væsen løsrevne og med græske mystiske Forestillinger blandede Dyrkelse af Isis og Serapis og fandt efter flere Antydninger ikke ganske ringe Udbredelse; i Aaret 53 opførtes endog et Tempel for

[1]) c. 8: *Separatim nemo habessit deos neve novos neve advenas nisi publice adscitos: privatim colunto, quos rite a patribus adscitos acceperint.* c. 10: *Suosque deos aut novos aut alienigenas coli confusionem habet religionum et ignotas cærimonias nostris sacerdotibus; nam a patribus acceptos deos ita placet coli, si huic legi paruerint ipsi patres.*

disse Guder, skjøndt udenfor *pomœrium* (Dio Cass. XL, 47) og efterat Nedrivelsen af deres Helligdomme (τεμενίσματα) var besluttet Aar 48 (Dio Cass. XLII, 26), vedtoges Aar 43 paany Opførelsen af et Tempel for dem (Dio Cass. XLVII, 15), der afbrændte under Titus (Dio Cass. LXVI, 24). Under August omtales ved Aar 21 et Forbud mod alle ægyptiske Religionsceremonier endog i Forstæderne indenfor 7½ Stadier (Dio Cass. LIV, 6; jfr. allerede LIII, 2 ved Aar 28), men ægyptisk Kultus nævnes i den følgende Tid stundom i Forbindelse med jødisk som Gjenstand for indskrænkende Bestemmelser (Tac. *Ann.* II, 85. Svet. *Tib.* 36). Fra Babylon og Chaldæa kom Stjernetyderi og Nativitetsstillen til Rom og blev Gjenstand for gjentagne, lidet virksomme Forbud (se Kap. 8 § 22 i). Men slige Forestillingers og Kunsters Udbredelse hos en Del af Befolkningen i Rom, Italien og Provindserne falder ligesaa lidt under Fremstillingen af de romerske Statsindretninger som den senere og i det tredie Aarhundrede en kort Tid stærkt fremtrædende Indtrængen af syriske Forestillinger og Skikke, der under Elagabal forbigaaende fik en Slags, dog blot til til Hoffet indskrænket, officiel Anerkjendelse (se *Hist. Aug. Elagab.* 3. Dio Cass. LXXIX, 11 o. s. v.).

Af langt anderledes indgribende Betydning for den romerske Kultus og den romerske Stat blev Berøringen med Monotheismen, der allerede i den jødiske Form indeholdt en ligefrem Benegtelse og Forkastelse af den romerske Religions Grundlag, men i Christendommen tillige ved dens almindelige humane Principer traadte i Modsætning til væsentlige Sider af Statslivet og dets Forudsætninger, navnlig Slaveriet, og ved sin Henvendelse til og Udbredelse imellem de Fattige og Laverestillede og overhovedet ved sin stærke expansive Stræben og Kraft blev end mere Gjenstand for Mistro. Jøderne udgjorde i Rom allerede paa Republikens sidste Tid en talrig, tæt sammensluttet Skare (Cic. *pro Flacco* 28; jfr. Hentydningerne hos Hor. *Sat.* I, 5, 100. 9, 69 ff.), men Gjenstand for Mistro og Politiforanstaltninger og Forfølgelse bleve de dog først i den første Keisertid (Tac. *Ann.* II, 85. Svet. *Tib.* 36. Dio Cass. LX, 6), idet dog allerede dengang Uvillien for en stor Del

var rettet mod de under Jødenavnet indbefattede Christne (Svet. *Claud.* 25: *Judæi impulsore Chresto adsidue tumultuantes*). Opstanden og Krigen i Palæstina under Nero og Vespasian førte vel til en Underkuelse af Jøderne i derès Hjemland, men dog til en med en særlig Kopskat betalt Tolerance i eller ved Rom og i Italien og Provindserne (se Kap. 9 § 16 c Anm.), og Jødernes senere Skjæbne (navnlig Krigen under Hadrian) og Stilling i Romerriget vedkommer os ikke videre. Fra Jøderne udsondredes bestemt de Christne som Gjenstand for Mistillid, Had og Forfølgelse under Nero ved den store Ildebrand i Rom, for hvilken Skylden paabyrdedes dem (Tac. *Ann.* XV, 44. Svet. *Nero* 16) og gav Anledning til de grusomste Straffe (se Kap. 8 § 23 a). Disse Forfølgelser gjentoge sig under Christendommens stedse voxende Udbredelse i Hovedstaden og Provindserne oftere, afvexlende med Perioder af større eller mindre Tolerance, uden at der af de vaklende Forholdsregler (f. Ex. under Trajan i Bithynien og andre asiatiske Provindser, Plin. *Epist.* X, 96) fremgik enten en fast Lovgivning eller en anden Statsindretning, saa at Beretningen derom falder udenfor vort Formaal og tilhører Historien, specielt Kirkehistorien. Her bliver da kun at bemærke, at i den Kamp imod Christendommen, som førtes ikke blot af den romerske Statsreligion, men af Hedenskabet i mange forskjellige Former, tilsidst under Julianus Apostata navnlig af det græske, omend med mange fremmede Elementer blandede Hedenskab, bukkede ogsaa den officielle Statskultus i Italien og i Byen Rom, hvor den havde sine stærkeste Støtter i Erindringen, under i det fjerde Aarhundrede og udslettedes ganske i det femte, idet de svage ydre Former, der vare tilbage, fjernedes. Efterretningerne herom foreligge hos de christelige kirkehistoriske Skribenter, i de keiserlige Forordninger (*Cod. Theod.* XVI, 10, navnlig *c.* 19. 20. 21 om Inddragelsen af alle hedenske Tempeleiendomme og Indtægter, ikke blot de egentlig romerske, dog med Skaansel for de Folkeforlystelser, der knyttede sig til Festerne, *c.* 3, og om Hedningernes Udelukkelse fra al offentlig Ansættelse) og hos Symmachus (især i det bekjendte Brev X, 61). Paa Indflydelsen af de christelige Forestillinger paa enkelte romerske Indretninger

og Lovbestemmelser forekomme Exempler ovenfor, saasom ved Slaveriet (Kap. 2 § 21 Anm. 2), ved Arveretten (Kap. 8 § 10 c Anm. 3).

Kapitel 12.

Forskjellige Indretninger til Statens og Borgernes Bedste.

Efterat vi have gjennemgaaet de egentlige Statsindretninger, der danne Statens Bygning og Formerne for dens Virksomhed og indenfor hvis Grændser Borgerne frit føre deres private Liv, staar det endnu, før vi naa Grændsen imellem Skildringen af den romerske Stat og Skildringen af det romerske Privatliv, tilbage kortelig at kaste et Blik paa den Maade, paa hvilken Staten paa visse Omraader ved almindeligere eller speciellere, i det Hele under Begrebet Politi faldende, administrative eller lovgivende Foranstaltninger og Forskrifter greb ind for at opretholde Tugt og Orden hos Borgerne eller befordre deres Vel, forsaavidt dette ikke allerede i de forrige Kapitler paa flere Steder er traadt frem, og hvorledes der paa et Par enkelte Punkter i Keisertiden fremkom Statsindretning eller dog Statsforsorg i Retninger, i hvilke Sligt var den tidligere Oldtid fremmed. Foranstaltninger af den første Art angik som oftest oprindelig kun Hovedstaden, men fandt deres Analogier i de øvrige Borgerbyer.

§ 1.

Sædeligheds- og Maadeholdspoliti.

a. Hvad Sædeligheden i speciel Betydning angaar, er er det ovenfor paa den ene Side (ved Censuren i Kap. 5 § 9 og ved Familieretten i Kap. 8 § 4) udviklet, hvorledes Staten holdt Ægteskabet i Ære og igjennem dette tillige søgte at befordre Befolkningens Vedligeholdelse og Tilvæxt, medens paa den anden Side Kydskhedsforseelser (med Undtagelse af *nefanda Venus* fra en vis Tid af efter *lex Scantinia*) ikke betragtedes som *delicta publica*, og den Til-

sidesættelse af ægteskabeligt Samliv og Kydskhedsforestillinger, der fandt Sted ved Slavebefolkningen, tillige medførte, at Kydskhedspligten fik en meget underordnet Gyldighed for *libertinæ*, ikke blot i Forhold til Patronen (se Kap. 8 §. 4 Anm. 2), men ogsaa ellers (se f. Ex. Hor. *Sat.* I, 2, 48), og først ansaaes for at have fuld Betydning ved de fribaarne *matronæ* med *stola*. Det er kun mod udbredt Letfærdighed, der ogsaa smitter Kvinder af denne Klasse, eller imod en fræk Optræden af Utugt, at Ædilernes Politimyndighed i Republikens Tid sættes i Bevægelse, dels stadig i et Omfang, vi ikke kjende, dels til enkelte Tider i større Omfang og Udstrækning ved Forfølgelse af *feminæ probrosæ, stupra matronarum* (se ved Ædilerne i Kap. 5 § 11). I Republikens senere Tid høre vi saa godt som Intet herom i det Enkelte. I Keisertiden møder os et formeligt ordnet Bordel- og Prostitutionsvæsen under Ædilernes Tilsyn med Angivelse af, at Indretningen var fra gammel Tid (Tac. *Ann.* II, 85: *licentiam stupri apud ædiles vulgaverat more inter veteres recepto.* Svet. *Tib.* 35: *lenocinium profiteri*), endog med Afgift (Svet. *Cal.* 40) og med Bestemmelser, der udelukkede Kvinder af en vis Stand fra Indskrivning.

Mere som fremgaaet af et almindeligt Humanitetshensyn kan her bemærkes Domitians Forbud (for hele Romerriget) mod Kastration af Mænd (se Kap. 8 § 21 S. 222).

b. Overdaadighed og Luxus, saavel i Klædedragt og kostbare Brugsgjenstande som i Mad og Drikke, var fra gammel Tid Gjenstand for Censorernes Dadel og *notæ*, stundom extraordinær Beskatning (se Kap. 5 § 10), men blev ogsaa Gjenstand for en Række specielle Forbud og Love, der indeholdt Straffebestemmelser, *leges sumptuariæ*. Den ældste af disse, der nævnes, er *lex Oppia* om Kvindernes Dragt og Smykker, der, vedtaget under den anden puniske Krig, blev ophævet trods Catos Modstand Aar 195 f. C. (Liv. XXXIV, 1—8. Val. Max. IX, 1, 7). Bestemmelser i samme Retning omtales endnu ved Julius Cæsar (Svet. *Jul.* 43). En Række Love imod overdaadige Gjæstebud fra *lex Orchia* af, A. 181 f. C., indtil *lex Julia* af August, med Bestemmelser om, hvad der maatte anvendes paa Festdage og

Hverdage, tildels ogsaa om Vægten af Guld- og Sølvkar o. s. v., opregnes hos Gell. II, 24 og Macrob. *Sat.* III, 17 [II, 13], alle omtrent lige uvirksomme, skjøndt der af og til, endog af Diktatoren Cæsar, gjordes Forsøg paa at holde dem ved Magt (Svet. *Jul.* 43. Dio Cass. XLIII, 25).[1] Charakteristisk fremtræder ved en af dem, *lex Cornelia*, Fastsættelsen af en Maximaltaxt for visse Spisevarer (Macrob. *l. c.*). Bestræbelserne for at imødekomme denne Overdaadighed fornyedes af og til i Keisertiden, og førte til Forhandlinger i Senatet, f. Ex. under Tiber (Tac. *Ann.* III, 54. Svet. *Tib.* 34. Dio Cass. LVII, 15), medens under Nero omtales Indskrænkninger i, hvad der maatte fålbydes i de almindelige Beværtningssteder (Svet. *Nero* 16. Dio Cass. LXII, 14). Under Claudius omtales en Taxtbestemmelse for Levnetsmidler (Dio Cass. LX, 17 § 8: *τὰς τιμὰς τῶν ὠνίων διατάξαι*). Mod Luxus ved Begravelser indeholdtes allerede Bestemmelser i den tiende af de tolv Tavler (Cic. *de leg.* II, 23. 24), og nye gaves i *lex Cornelia sumptuaria* af Diktatoren Sulla, der dog selv overtraadte dem (Plut. *Sulla* 35), foruden at Ædilernes Edikt ogsaa indeholdt Forskrifter og Forbud om denne Gjenstand (Cic. *Phil.* IX, 7, hvor en Dispensation foreslaaes til Ære for en Afdød).[2]

Ikke mod Luxus, men mod Tingenes Fordyrelse under almindelig Fattigdom gjordes i en langt senere Tid et mærkeligt Forsøg i økonomisk Lovgivning ved Keiser Diocletians i forskjellige latinske og græske Brudstykker opbevarede *edictum de pretiis rerum*, en overmaade omfattende Prisbestemmelse paa alleslags Brugsgjenstande (*C. I. L.* III, 2 p. 824).

---

[1]) Som Exempel anføres efter Gellius Indholdet af *lex Fannia*: *lex Fannia ludis Romanis, item ludis plebejis et Saturnalibus et aliis quibusdam diebus in singulos dies centenos æris insumi concessit decemque aliis diebus in singulis mensibus tricenos, ceteris autem diebus omnibus denos.*

[2]) Mere Detail hos Marquardt: Privatleb. der Röm. I (Altherth. VII, 2te Ausg.) S. 385 ff.

§ 2
Sundheds- og Bygningspoliti.

a. Til hvad der hos os vilde henregnes til Sundhedspolitiet hører hos Romerne Omsorgen for Stadens Forsyning med godt Vand ved Vandledninger og for Bortførelsen af Urenlighed og Fugtighed ved *cloacæ* (se Kap. 7 § 10 b og c), mere maaske til Forlystelserne de pragtfulde *thermæ* i Keisertiden (*Titi*, *Caracallæ s. Antoninianæ*, *Diocletiani*), ligesom ogsaa Afværgelsen af de periodiske Oversvømmelser af Tiberen, der i Keisertiden overdroges en staaende Myndighed (*curator alvei Tiberis*, se Kap. 7 § 10 c). Her kan endnu mærkes det allerede i de tolv Tavler udtrykkelig optagne Forbud imod Begravelser eller Ligbrænding i Byen (Cic. *de leg.* II, 23), et Forbud, der viser sig overført paa Kolonierne og overhovedet (i den senere Tid) paa alle Byer (Paul. *rec. sent.* I, 21, 3. *Dig.* XLVII, 12, 3 § 5. *Lex Col. Jul. Gen. c.* 73. 74), og hvorfra i Rom, hvor Forbudet ogsaa omfattede den til offentlig Brug bestemte *campus Martius* og *loca publica*, kun gjordes Undtagelser enten ved Dispensation for en enkelt Person eller ved en arvelig Ret for nogle faa Familier (Cic. *l. c.* og om Sullas Begravelse paa Marsmarken Liv. *Epit.* XC; jfr. Dio Cass. XLVIII, 53 om Senatets og Pontificernes Forbud imod en Begravelse paa *campus Martius* trods oftere tidligere givne Tilladelser, samt Liv. *Epit.* CXIX om Hirtius's og Pansas Begravelse paa *campus Martius*). Af Keiserne var Trajan efter Eutrop. VIII, 2 [5] den eneste, der blev begravet *in urbe*, medens Begravelser paa Marsmarken eller i nær derved liggende Mausolæer var det Almindelige. (I Forbigaaende kan her erindres om det regelmæssig ordnede Begravelsesvæsen i Byen med Forretningslokale og Apparater i Libitinas Tempel.)

Om et offentligt Lægevæsen er der i Republikens Tid slet ikke Tale og i Keisertiden med Undtagelse af Ansættelsen af Læger og Oprettelsen af Sygestuer, *valetudinaria*, ved Tropperne, uvist fra hvilken Tid af, kun forsaavidt som Lægerne fra August af i Rom nøde Fritagelse for borgerlige Ombud og Tyngder, ἀτέλεια (Dio Cass. LIII, 30, hvor Udtrykkene dog maaske for Augusts Tid ere noget for stærke og almindelige), en Fritagelse, der efterhaanden

udvidedes til Provindsbyerne, dog efter nærmere Bestemmelse, der henføres til Antoninus Pius, saaledes, at Kommunerne efter deres Størrelse kunde fritage et større eller mindre Antal Læger fra de borgerlige Byrder og vel ogsaa tilstaa dem en vis Løn (*Dig.* L, 4, 18 § 30. XXVII, 1, 6 § 8 om Vespasian og Hadrian. § 2 om Antoninus Pius); Lægerne nævnes imellem de Videnskabsmænd og Technikere, hvilke Alexander Severus tilstod *salaria* og *auditoria* til Undervisning (*Hist. Aug. Alex. Sev.* 44). I den seneste Tid omtales lønnede Fattiglæger i Roms enkelte Byqvarterer, *archiatri* (*Cod. Theod.* XIII, 3: *de medicis et professoribus c.* 8. 9. 13. *Cod. Just.* X, 53 [52]: *de professoribus et medicis*, 9. 10. Symm. *Epist.* X, 47).

b. Et ordnet Tilsyn med Gader og offentlige Pladser i Byen finde vi allerede i Republikens Tid (se Kap. 5 § 14 og Kap. 7 § 10 d); men først efterat i Republikens sidste Tid hyppige Ulykkestilfælde havde vist de høit optaarnede Bygningers Usikkerhed (Cic. *de leg. agr.* II, 35; jfr. Juv. III, 269; om Bygningsmaaden i det Hele Vitruv. II, 8, om Sammenstyrtningerne Plut. *Crass.* 2, Strabo V p. 235: *αἱ συμπτώσεις*; jfr. Juv. III, 7 ff. 198 ff.), fremtræde i Keisertiden Spor af et private Huse omfattende Bygningspoliti, i det Ringeste i Bestemmelser om Husenes Høide af August (Strabo V p. 235; jfr. Svet. *Aug.* 89 om Anbefalingen af et Skrift af en Rutilius *de modo ædificiorum*), Nero (Tac. *Ann.* XV, 43) og Trajan (Aurel. Vict. *Epit.* 13: 60 romerske Fod som Maximum). Hertil sluttede sig et fra August af regelmæssig ordnet Brandpoliti for Hovedstaden (se Kap. 7 § 9 og Kap. 10 § 8 b). Et særeget Øiemed, nemlig at hindre Byernes Forfald eller i det Ringeste at skjule Tilbagegangen, havde Forskrifter af den Art, som forekomme baade i Rom og i Italien og ved Provindsbyer, at Bygninger ikke maatte nedrives, uden at der opførtes nye isteden (se to i en Indskrift opbevarede Senatsbeslutninger fra Claudius's og Neros Tid hos Bruns p. 158, *lex col. Jul. Gen. c.* 75. *lex Malac. c.* 62. Paulus og Ulpian i *Dig.* XXXIX, 2, 46. I, 18, 7. *Cod. Just.* VIII, 10, 3. XI, 29 [30], 4. *Hist. Aug. Hadr.* 18).[1]

---

[1]) I *lex col. Jul. Gen. c.* 76 forbydes Opførelsen af større Teglovne, *figlinæ tegulariæ*, i Byen.

Anm. Af andre under Politiet henhørende Gjenstande er Tilsynet med *servitia* og *gladiatores* og overhovedet med underordnede Forstyrrere af Ro og Orden nævnt i Kap. 2 § 21 Anm. 2 og Kap. 8 § 24 b ved *tresviri capitales*, og Tilsynet med Gilder og klubartige Foreninger omtalt i Kap. 7 § 14. Ved det under Ædilerne henhørende Handelspoliti (se Kap. 5 § 11) kan erindres om den hos Festus *v. publica pondera* nævnte *lex Silia de ponderibus et mensuris* (jfr. Kap. 7 § 13 S. 107 om Normalmaal).

§ 3.

Veivæsen og Befordringsvæsen, samt senere Kurértjeneste.

a. Imellem de offentlige Arbeider, der i Republikens Tid efter Senatets Foranstaltning kom til Udførelse ved Censorernes Forsorg, er allerede ovenfor nævnt Anlæget af Landeveie. Foruden de mindre i Nærheden af Hovedstaden (*via Latina, Salaria, Nomentana* o. s. v.), til hvilke vel sigtes Liv. IX, 43: *a censoribus viæ per agros publica impensa factæ* og sikkert ved den hos Liv. XLI, 27 omtalte almindelige Foranstaltning af Censorerne i Aaret 174 til Veienes Chaussering (*glarea substruere et marginare*) [1]), førte i Republikens senere Tid tre store, ogsaa paa Forsvars- og Krigsvæsen beregnede Hovedveie fra Rom igjennem Italien, den sydlige *via Appia*, fra Capua delende sig i Hovedlinien til Brundusium og en anden til Regium ved Strædet imellem Italien og Sicilien, mod Nord *via Flaminia*, skraas igjennem Indlandet op til Ariminum og derfra som *via Æmilia* fortsat langs Sydsiden af Po til Placentia og derfra imod Nord til Mediolanum, og endelig vestligere langs Kysten *via Aurelia*. Af de sig hertil sluttende Fortsættelser igjennem Provindserne var dengang og længe den vigtigste *via Egnatia* fra Dyrrachium igjennem Macedonien til Thessalonika og siden til By-

---

[1]) De Veiarbeider, som Plutarch (*C. Gracch.* 6. 7) tilskriver C. Gracchus, maa antages at være udførte af ham som Kommissær for Ageruddelinger og Kolonianlæg og sluttede sig vel til disse Anlæg.

zantium.[1]) Men om Romerstatens Omsorg for Veianlæg i Provindserne, der maatte gaa igjennem Statholderne, have vi meget ringe Efterretninger (Cic. *pro Font.* 8). I Keisertiden vedligeholdtes Nettet af de store Hovedlandeveie, der maaltes og afmærkedes ved Milestene fra den af August opreiste Centralmilesten paa *forum Romanum*, *milliarium aureum* (Plin. *H. N.* III, 66. Tac. *Hist.* I, 27. Dio Cass. LIV, 8. Plut. *Galba* 24)[2]), og fortsattes og udvidedes igjennem Provindserne, i Italien først under August ved extraordinær Foranstaltning, idet Byrden lagdes paa enkelte rige Senatorer (Svet. *Aug.* 30. Dio Cass. LIII, 22), siden regelmæssig paa offentlig Bekostning under Ledelse af staaende *curatores*, sædvanlig, ved de større vel altid, af senatorisk Stand, for de enkelte Veie (*curator viæ Flaminiæ* o. s. v. Plin. *Epist.* V, 14 [15]: *cura Æmiliæ viæ*; ofte i Indskrifterne, se Orelli-Henzen *index* p. 108), der naturligvis benyttede Licitation og Entreprenører, *mancipes* (Tac. *Ann.* III, 31, hvor der omtales en extraordinær med Chikaner forbunden Undersøgelse af Mangler ved Veiene i Italien). Hvorledes denne Omsorg for de større Landeveie (*viæ publicæ*, *militares*, Sic. Flacc. *de condic. agr.* p. 146. *Dig.* XLIII, 8, 2 § 22), der omtales som almindelig (Sic. Flacc. *l. c. Fragm. Vatic.* § 136), var ordnet i Provindserne, i Forhold til Statholderne og til Beboerne, hvis Bidrag antydes, kjendes ikke i det Enkelte (Sic. Flacc. *l. c.*). De mindre Landeveie, *viæ vicinales*, anlagdes og vedligeholdtes med Beboernes Hjælp og paa deres Bekostning (Sic. Flacc. *l. c. Dig.* XLIII, 7, 3. 8, 2 § 22), men Adskillelsen af begge Klasser af Veie og Byrdernes Fordeling var neppe ensartet for alle Steder og til alle Tider.[3]) Til de store, igjennem flere Provindser sig strækkende Hovedlinier sluttede sig saadanne Reiseruter

[1]) Det Historiske og Topographiske om disse Veie hører ikke herhid. Se herom Friedländer Darstell. aus der Sitteng. II S. 5 ff. (4de Udg.).

[2]) Anbringelsen af Milepæle var ældgammel som Udtrykket *ad* (*hunc vel illum*) *lapidem* viser.

[3]) Dette lede selv de af Walter § 337 citerede Steder af Digesterne til at formode.

med enkelte Notitser om visse Steder, *itineraria*, som vi have opbevarede i et Par Prøver i Haandskrifter fra det fjerde Aarhundrede (*itinerarium Hierosolymitanum*, *itin. Antonini*) og paa et for ikke længe siden fundet eiendommeligt Mindesmærke (tre smaa i Form af Milepæle dannede Sølvkar med en indgraveret Veifortegnelse fra Gades til Rom, fundne ved Vicarello ved Lago di Bracciano).

b. Et offentligt Befordringsvæsen var i Republikens ældre Tid ubekjendt, da selv Øvrighedspersonerne og Statholderne hjemmefra udstyredes med Befordringsmidler, *muli*, dog maatte tidlig stundom Nødvendigheden indtræde for at forlange Bistand af de Egne, igjennem hvilke Reisen gik (Liv. XLII, 1: *Legati, qui repente aliquo mitterentur, singula jumenta per oppida, iter qua faciundum erat, imperabant*), og Kravet paa slige Ydelser tiltog efterhaanden baade hos *socii* (Liv. *l. c.* ved Aar 173) og naturligvis endmere i Provindserne; Folk, der ved Stationer og Skydsskifter skulde forsyne dem, som reiste i offentlig Ærende, med visse Fornødenheder, *parochi*, omtales hos Horats ved *via Appia* (*Sat.* I, 5, 46). Til hurtig Befordring af Bud og Efterretninger i offentlige Anliggender og i Krig gaves ingen almindelig Foranstaltning, men kun extraordinære (som f. Ex. af Cæsar ved i bestemte Mellemrum stationerede Ryttere *B. C.* III, 101). Endnu mindre var der Tale om Indretning til Befordring af Breve eller andre Sendelser for Private; alt Sligt maatte besørges ved tilfældig Leilighed ved Reisende (se f. Ex. Cic. *ad Att.* V, 15), forsaavidt ikke enkelte Mænd, saasom Statholdere i Provindserne, eller Foreninger, navnlig *societates publicanorum*, holdt egne Brevbærere, *tabellarii*, der maatte befordre sig selv og som stundom medtoge Breve for Andre (*Cæsaris tabellarius* benyttet af Cicero, Cic. *ad Q. fr.* II, 12; *a Marco tabellarius*, Cic. *Phil.* II, 31; Cassius's *tabellarii* fra Syrien opfangne af Dolabella, Cic. *ad fam.* XII, 12; *tabellarii publicanórum*, Cic. *ad Att.* V, 15; over Usikkerheden ved slig Brevsending klages ofte, Cic. *ad fam.* I, 7. *ad Att.* I, 9 IV, 15 18. *ad Q. fr.* III, 9. Asinius Poll. hos Cic. *ad fam.* X, 31). Fra Begyndelsen af Keisertiden gjorde Trangen til en hurtig og regelmæssig Forbindelse imellem Regenten og Rigets fjernere Dele sig gjældende, og dette

førte allerede under August til Dannelsen af en Art regelmæssig Kurértjeneste ad de større Militærveie med Foranstaltning til Kurerernes Befordring ved Vogne (Svet. *Aug.* 49: *Quo celerius ac sub manum adnuntiari cognoscique posset, quid in provincia quaque gereretur, juvenes primo modicis intervallis per militares vias, dehinc vehicula disposuit*).[1] De saaledes paa bestemte Steder (*stationes*, siden *mutationes*) til Raadighed holdte Befordringsmidler laa det da nær at bruge til Befordring af Andre, der i offentligt Ærende færdedes i det vidtløftige Rige, idet Keiseren eller Statholderen, hvem Ret dertil var tilstaaet, gav dem Befordringspasser, *diplomata*, med én vis Tidsbegrændsning (se om Trajan Plin. *Epist.* X, 45. 46. 64. 121, hvoraf sees, at Keiseren stillede et vist Antal Diplomer til Statholderens Raadighed, medens efter Tac. *Hist.* II, 65 Statholderen selv synes at udfærdige dem). Ydelsen af Befordringen paalagdes (om mod Betaling, og da hvilken og efter hvilke Regler, vides ikke) de ved eller i Nærheden af Stationen Boende som en Ægt, hvorfor optoges det fremmede Navn *angaria* (*Dig.* L, 4, 18 § 21), og heraf udviklede sig da et staaende offentligt Befordringsvæsen (*cursus vehicularis, Hist. Aug. Anton. Pius* 12. *Dig.* L, 4, 18; *cursus publicus, Cod. Theod.* VIII, 5. *Cod. Just.* XII, 51), hvis Byrder ved vilkaarlig Formerelse af Reisepasserne og ved ubillige Fordringer af de Reisende og Mishandling af de Befordrende (endog Salg af de stillede Dyr) bleve yderst byrdefulde (Aur. Vict. *Cæs.* 13). Byrden søgtes derfor af bedre Regenter lettet (Mønt til Ære for Nerva med Indskrift: *vehiculatio Italiæ remissa*, Eckhel *D. N.* VI p. 408), tildels ved Overførelse af Byrden eller en Del deraf paa *fiscus* (*Hist. Aug. Ant. Pius* 12: *vehicularium cursum summa diligentia sublevavit. Sept Sev.* 14: *vehicularium munus a privatis ad fiscum traduxit*), men Forordningerne fra det fjerde og femte Aarhundrede og andre Vidnesbyrd (Amm. Marcell. XIX, 11. XXI, 16) vise noksom ved selve deres Bestemmelser mod overdreven Udstedelse

---

[1]) En Art regelmæssig Budtjeneste imellem Ostia og Rom ved Flaadesoldater antydes i Svet. *Vesp.* 8.

af *diplomata* (nu *evectiones*) og de øvrige Misbrug, at Indretningen, der i sidste Instants var henlagt under *præfecti prætorio* og Statholderne med særegne *præfecti vehiculorum* (*Cod. Theod.* VIII, 5, 4), og for hvilken i en meget sildig Kilde (Laur. Lyd. *de mag.* III, 21) nævnes en egen Bestyrer med Navnet *regendarius*, vedblev at være meget ufuldkommen. En Brev- eller Pakkepost eller en offentlig ordnet Befordring for private Reisende forekom slet ikke.

c. Til Udviklingen af et offentligt Befordringsvæsen sluttede sig en staaende og regelmæssig Kurértjeneste, der efterhaanden ad en Vei, som vi ikke kunne paavise i det Enkelte, men hvori Overbringelsen af tilfældig indsamlede Nyheder og Indberetning om den forefundne Tilstand af Befordringsvæsenet ere naturlige Trin, gik over ikke blot til et formeligt Tilsyn med Befordringsvæsenet i Provindserne, men tillige til et almindeligt System af spionmæssig Iagttagelse af, hvad der foregik der, og til en Art hemmeligt Politi, som, begyndt i det andet og tredie Aarhundrede, fremtræder uddannet under nye Navne i det fjerde og femte. I det første Aarhundrede møde vi som Kurerer kun de ovenfor (Kap. 10 § 8 b) omtalte, i Forbindelse med Prætorianerne staaende, *speculatores* (Svet. *Aug.* 49. *Calig.* 44. Tac. *Hist.* II, 73, *πτεροφόροι* Plut. *Otho* 4; *γραμματοφόροι*, Dio Cass. LXXVIII, 14, *ἀγγελιαφόροι*, smsteds. 15). Fra det andet Aarhundrede af forekomme istedenfor *speculatores* de saakaldte *frumentarii*, hvis Navn aabenbart hentyder paa en oprindelig forskjellig Tjeneste, sandsynligvis i Forbindelse med militære Korntransporter, og maaske beholdtes som Skjul for den hemmelige Tjeneste, dels som Kurer- og Budbringere (nævnte første Gang *Hist. Aug. Hadr.* 11, dernæst i lignende Tjeneste *Macrin.* 12. *Maxim. et Balb.* 10. *Claud.* 17), dels som frygtede og forhadte Spioner og Angivere (Aur. Vict. *Cæs.* 39: *remoto pestilenti frumentariorum genere, quorum nunc agentes rerum simillimi sunt. Qui quum ad explorandum adnuntiandumque, qui forte in provinciis motus existerent, instituti viderentur, compositis nefarie criminationibus, injecto passim metu, præcipue remotissimo cuique, cuncta fœde diripiebant*, hos Dio Cass. LXXVIII, 14 betegnede som *διόπται καὶ ἐρευνηταί*, hvis Tjeneste stod under deres, der

hed *γραμματοφόροι*), dels som ligefrem opsporende og fængslende mistænkelige Personer (Euseb. *Hist. eccl.* VI, 40 om Keiser Decius's Tid. Cyprian *Ep.* V, 1. *Acta Mart.* p. 177 Ruinart). Disse *frumentarii* ophævedes af Diocletian (Aur. Vict *l. c.*), men erstattedes strax eller snart under et nyt besynderligt Navn, men med samme Charakter, af de saakaldte *agentes in rebus* (ogsaa Hieronym. *in Obad.* 1 siger, at *agentes in rebus* hos de Gamle kaldtes *frumentarii*). Om disse haves en særegen Titel i *Codex Theodosianus* (VI, 27: *de agentibus in rebus*, hvortil slutter sig 28: *de principibus agentum in rebus*; jfr. *Cod. Just.* XII, 20—22), hvoraf sees, at de dannede en egen Afdeling, *schola*, under *magister officiorum* (*Not. Dign.* 10), af Folk af jævn Fødsel (*Cod. Theod.* VI, 27, 18), der igjennem Stillingen som *princeps* kunde naa Senatorrangen (VI, 27, 5), og at de ved Siden af en Andel i Tilsynet med Befordringsvæsenet, *cursus publicus* (VI, 29, 8), i hvilket Øiemed en eller to af og til bereiste eller stationeredes i hver Provinds, især havde det Hverv at overbringe alle keiserlige Befalinger, men at de tillige havde at indhente alle for Keiseren ønskelige Efterretninger (VI, 29, 4: *ut nihil vestri principis ex his, quæ geri in re publica videretis, notitiæ subtrahatis*), skjøndt man paa den anden Side undertiden forbød dem at indblande sig i Provindsanliggender (VI, 29, 8); som bestikkelige Spioner og Angivere skildres disse *agentes in rebus* hos Libanius *Epitaph. Juliani* I p. 567 R. (*ἀγγελιαφόροι*).[1] Fra *agentes in rebus* er det meget vanskeligt at skjelne de dog aabenbart fra dem adskilte og en lidt lavere Stilling indtagende *curiosi* (se *Cod. Theod.* VI, 29: *de curiosis*; jfr. *Cod. Just.* XII, 23); dog fremtræde *curiosi* speciellere og bestemtere som udsendte Spioner og Iagttagere, dels af Befordringsvæsenet (*Cod. Theod.* VIII, 5, 50), dels i langt større Almindelighed, ogsaa med Hensyn til Toldvæsenet (*Cod. Theod* VI, 29, 10; jfr. *Nov. Valent.* III, 18, 1, 7), og deres Egenraadighed og Egennytte i Fængsling af formente Forbrydere uden at stille dem for en Domstol dadles skarpt i selve Forordningerne (*Cod. Theod.* VI, 29, 1 og oftere). De

[1]) Julian hos Amm. Marcell. XVI, 5, 11: *rapere, non accipere sciunt agentes in rebus.*

endnu senere Former og Navne for dette Spionvæsen vedkomme os ikke.

§ 4.

Undervisningsvæsen.

Omsorgen for Borgernes Børns Opdragelse var i Rom aldeles Forældrenes egen Sag, uden at Staten enten tilbød eller paalagde nogen Undervisning. De Børneskoler, der tidlig, omend meget sjelden og ganske tilfældigt, nævnes endog for Almuens Børn (Liv. III, 44: *in foro in tabernis ludi litterarum erant.* Dionys. H. XI, 28, begge i Anledning af Verginia)[1]), og hvori der kun undervistes i Læsning, Skrivning og Regning (Hor. *A. P.* 325 ff.), da en religiøs Børnelærdom i Skolen efter den gamle Religions og Kultus's Charakter var utænkelig, vare aldeles private og frivillige og i deres Indretning og Benyttelse kun underkastede Sædvane og Vedtægt (— kun hertil sigte Ordene i Censorediktet hos Svet. *de rhet.* 1: *Majores nostri, quæ liberos suos discere et quos in ludos itare vellent, instituerunt* —), ligesaa vel i den ældste Tid som i Republikens sidste Dage, hvilken Tid Horats's Ytringer om Skolegangen i hans Fødeby, Kolonien Venusia, og om hans egen Forflyttelse til en Skole i Hovedstaden i første Bogs sjette Satire tilhøre. Det Samme gjælder i alle Maader om de Skoler for en høiere litterær Dannelse, der efter Bekjendtskabet med Grækerne efterhaanden oprettedes af Grammatikere og Rhetorer (græske og latinske), endsige om den aldeles ikke under Skolens Form eller Navn faldende praktiske Uddannelse til Retskundskab under Tilslutning til en eller anden anset Retslærd. I hele dette Forhold skete ingen Forandring i den første Keisertid, omend visse tilfældige Begunstigelser af Magthaverne vistes enten Lærerne i de høiere Skoler i Almindelighed, f. Ex. af Julius Cæsar (Svet. *Jul.* 42: *omnes medicinam Romæ professos et liberalium artium doctores, quo*

---

[1]) *Ludi litterarum* i Tusculum, Liv. VI, 25; jfr. Sagnet om Camillus og Skolemesteren i Falerii.

libentius et ipsi urbem incolerent et ceteri adpeterent, civitate donavit) og af August (Svet. *Aug.* 42 om Undtagelser for *medici* og *præceptores* ved Udvisningen af Hovedstaden under en Dyrtid og truende Hungersnød), eller enkelte Lærde, der underviste i deres Familie eller vare Gjenstand for Gunst (f. Ex. Verrius Flaccus som Lærer for Augusts Dattersønner, Svet. *de gramm.* 17). Først Vespasian gjorde Begyndelsen til en Art offentlig høiere Undervisning, idet han lettede den frivillige Adgang til litterær Dannelse (udtrykkelig nævnes dog kun Rhetorik) ved at bevilge Løn af det Offentlige til et vist Antal Lærere i Hovedstaden (Svet. *Vesp.* 18: *Primus e fisco Latinis Græcisque rhetoribus annua centena constituit*; jfr. Gell. XIX, 9: *Antonius Julianus rhetor, docendis publice juvenibus magister*, og om Immunitet tilstaaet Lærere af Vespasian *Dig.* L, 4, 18 § 30; en saadan rhetorisk Lærerpost i Rom betegnes hos Philostrat *Vit. sophist.* II, 16, 33 ved Udtrykket ὁ ἐν Ῥώμῃ θρόνος = καθέδρα). Dette udvidedes og befæstedes af Hadrian ved Bestemmelsen af en egen Bygning under Navnet Athenæum for offentlige litterære Foredrag og formodentlig ved Ansættelse af Lærere i flere Fag (Aur. Vict. *Cæs.* 14: *etiam ludum ingenuarum artium, quod Athenæum vocant, constituit.* Dio Cass. LXXIII, 17: εἰς τὸ Ἀθήναιον καλούμενον ἀπὸ τῆς ἐν αὐτῷ τῶν πεπαιδευμένων ἀσκήσεως; jfr. Philostrat. *Vit. sophist.* II, 10, 8 om Tilstrømningen af Dannede og Studerende til Athenæum for at høre en berømt græsk Rhetor).[1]) Efterhaanden gik Antagelsen og Lønningen af slige Lærere over til Senatet og Byens Kasse som en Kommunalsag, og Provindsbyerne opfordredes (*Hist. Aug. Anton. Pius* 11. *Alex. Sev.* 44) eller fik Tilladelse til paa lignende Maade at forskaffe sig Lærere for deres Ungdom, der, antagne af Dekurionerne eller Kurialerne, dels fik egentlig Løn (se f. Ex. Eumen. *pro restaur. schol.* 11—14. Symm. *Epist.* I, 79. V, 35), dels

---

[1]) Ordet Athenæum betegner kun Bygningen, aldrig (førend billedlig hos en Skribent i det femte Aarhundrede) Læreanstalten som saadan. Philosopher som ansatte med Løn af Statskassen nævnes kun *Hist. Aug. Anton. Pius.* 11.

nøde Fritagelse for borgerlige Tyngder og Byrder (*immunitas*, *excusatio*, *ἀτέλεια*), hvilke Privilegier dog kun, ligesom ved Lægerne, i det Høieste maatte tilstaaes et vist Antal af hvert Fag efter Byens Størrelse (Modestin i *Dig.* XXVII, 1, 6 angiver for de største Byer ti Læger, fem Rhetorer og fem Grammatikere, for større Byer syv Læger, fire Grammatikere og fire Rhetorer, for mindre Byer fem Læger, tre Grammatikere og tre Rhetorer; Constantinopel stilledes ved Siden af Rom). Iøvrigt blandede Staten sig ikke videre i Studieindretningen, undtagen forsaavidt der gaves Forskrifter for den sig om Lærerne samlende Ungdoms Orden og gode Opførsel og om Kontrol hermed samt med Studieopholdets Længde (se om hele Gjenstanden, som den fremtræder især i det fjerde og femte Aarhundrede, foruden den nævnte Tale af Eumenius og Symmachus *Dig.* XXVII, 1, 6 samt enkelte andre Steder. *Cod. Theod.* XIV, 9: *de studiis liberalibus urbis Romæ et Constantinopolitanæ.* XIII, 3: *de medicis et professoribus*, hvor i *const.* 11 findes en Bestemmelse om Lønnens Størrelse. VI, 21 om Rangforhøielse for udtjente Professorer. *Cod. Just.* X, 52 især *const.* 6. Ausonius's *professores*, Digte over Grammatikere, græske og latinske, og Rhetorer i Burdigala og nogle i andre galliske Byer).

En analog Udvikling fandt Sted ved det juridiske Studium, men med større Indgriben fra Statens Side, der allerede fremtraadte deri, at Retten til at *respondere de jure* gjordes afhængig af keiserlig Tilladelse (se Kap. 8 § 2 b). Først fremtræder Ydelsen af Honorar til Læreren for den juridiske Undervisning, der i *Dig.* I, 2, 2 § 47 allerede omtales ved Masurius Sabinus og siden i *Dig.* L, 13, 1 § 5, dernæst tilstodes der Retslærere, dog kun i Rom og ikke i Provindserne, de samme Privilegier som Grammatikere og Rhetorer (*Dig.* XXVII, 1, 6 § 12; om ikke ogsaa i Berytus?), og efterhaanden dannede sig formelige Retsskoler med flere uden Tvivl af Keiseren autoriserede Lærere, *antecessores*, i Rom, Berytus i Syrien (ofte omtalt hos Skribenter fra den byzantinske Tid) og derefter i Constantinopel, for hvilke vel ikke først ved Justinian foreskreves ên bestemt Studieorden med Afdelinger efter hvert Aar (Konstitutionen

omnem rei publicæ foran Digesterne; Privilegier for Studerende i Berytus *Cod. Just.* X, 49, 1).

Om Undervisning i andre Fag, navnlig for den praktiske Virksomhed, saasom for Architektur, Landmaaling med Stats- eller Kommunalunderstøttelse vide vi Intet med Undtagelse af den korte Antydning i Biographien af Alexander Severus (*Hist. Aug. Alex. Sev.* 44: *Rhetoribus, grammaticis, medicis, haruspicibus, mathematicis, mechanicis, architectis salaria instituit et auditoria decrevit et discipulos cum annonis pauperum filios, modo ingenuos, dari jussit*).

Beslægtet med Omsorgen for Undervisningen nærmest i Grammatik og Rhetorik er Anlæggelsen af offentlige Bibliotheker i Rom af August (*bibliotheca Palatina*) og andre Keisere (*bibliotheca domus Tiberianæ, bibliotheca Ulpia, bibliotheca Pacis* eller *in templo Pacis*). [1]) Bibliothekarer nævnes nogle Gange i Indskrifterne (se Orelli-Henzen *index* p. 119 og p. 182).

§ 5.

Offentlige Æresbevisninger.

Endelig nævnes her kortelig som hængende sammen med Statens Charakter og Vedtægt de forskjellige Maader, hvorpaa usædvanlige Fortjenester af Staten hædredes udenfor den Anerkjendelse, der laa i lettere og hurtigere Fremskriden til høiere politisk Stilling ved Embeder og de krigeriske Udmærkelser og Belønninger, som ere omtalte Kap. 10 § 5 c. Saadan Hæder vistes sjeldnere i levende Live [2]), men efter Døden, dels i forbigaaende Form som *funus publicum* (*publico sumptu efferri*, se f. Ex. Liv. II, 7 om

---

[1]) Hos Gell. IX, 14. XIX, 5 nævnes ogsaa *bibliotheca Tiburs in templo Herculis*.

[2]) Hvad der i Liv. *Epit.* XVII betegnes som en C. Duillius efter Søseiren over Carthaginienserne tilkjendt Æresbevisning, siges hos Cic. *Cato* 13 at have været selvtaget og mod alle Vedtægter stridende (*quæ sibi nullo exemplo privatus sumpserat*), og dette er efter Beskaffenheden af den omtalte Optræden høist sandsynligt. Derimod burde ovenfor den i Anledning af Seiren reiste *columna rostrata* være nævnt.

Brutus, 16 om Publicola, 33 om Agrippa Menenius, hvor dog Begravelsen siges bekostet ved frivillige Bidrag af *plebs*; jfr. Liv. III, 18: *quadrantes in consulis domum jactati*. Cic. *Phil.* IX, 6)[1]), hvortil kunde føies særlig Anvisning af Begravelsesplads (Cic *Phil* IX, 7), dels i varigere Form ved Statuer paa offentlige Pladser, f. Ex. *in comitio* (Attus Navius fra Kongetiden, Liv. I, 36. Horatius Cocles, Liv. II, 10), *in rostris* (for de af Tolumnius i Fidenæ dræbte Gesandter, Liv. IV, 17. Cic. *Phil.* IX, 2; jfr. Ciceros Forslag *Phil.* IX, 7; en *statua equestris in rostris*, først for L. Sulla, Cic. *Phil.* IX, 6, for ikke at tale om det overdrevne og snart fortrudte Forslag om en slig Statue for M. Lepidus i levende Live, smsteds V, 15), *in foro* (Liv. VIII, 13: *rarus illa ætate honos.* IX, 43)[2]). En særskilt Plads ved offentlige Skuespil gaves stundom en fortjent Mand med Børn og Efterkommere (Liv. II, 31. Cic. *Phil.* IX, 7). Særlig Udmærkelse laa ogsaa i den enkelte Mænds Efterkommere indrømmede Ret til Begravelse i Byen selv (se § 2 a).

Om alle de Æresbevisninger, som Smigrerne udtænkte for Julius Cæsar og Keiserne og deres Familier og om den Maade, hvorpaa Keiserne fra August af hædrede virkelige eller opdigtede Fortjenester, er her ingen Anledning at tale.

---

[1]) Det først hos Tacitus fire Gange nævnte *funus censorium* var vel ikke *publicum*, men kun udmærket ved særlig Pomp (se Kap. 5 § 9).

[2]) Et Modstykke danner Censoren P. Scipio Nasicas Fjernelse af de Statuer, *quas sibi quisque in foro posuerat* (Aur. Vict. *Vir. ill.* 44); mod samme Forfængelighed ivrede Cato den Ældre (Plut. *Cato maj.* 19). En ganske særlig Udmærkelse var for Scipio Africanus den Ældre hans Busters Opstilling *in cella Jovis* paa Capitolium og for Cato den Ældre hans Busters Anbringelse i Kurien (Val. Max. VIII, 15, 1. 2).

Tillæg.

Livius og Dionysius fra Halikarnas som Bærere af Overleveringen om det gamle og ældste Rom.

Der kan vistnok ikke være Tale om at medgive den i dette Værk nedlagte sammentrængte Fremstilling af de romerske Statsindretninger en udførlig kritisk Undersøgelse af Kilderne for vor historiske Kundskab om Rom. Men en besindig og fordomsfri Opfatning af den Maade, hvorpaa hele den ældre og ældste romerske Historie er bleven os overleveret, har dog en saadan Vigtighed for en sund og ædruelig Betragtning og Forstaaelse af de romerske Indretninger og er en saa væsentlig Betingelse for at holde de løse Indfald borte, der i det sidste Aarhundrede i Modsætning til tidligere Tiders altfor naive Tillid til den traditionelle Fremstilling have gjort sig gjældende i de mest vexlende Skikkelser, og som gjerne søge deres Støtte i enkelte løsrevne Vidnesbyrds vilkaarlige Fremhæven og Fortolkning og i efter Tilfælde og Lyst at hæve eller nedsætte Vidnerne, at det synes rigtigt og nødvendigt her i Sammenhæng, om end i stor Korthed, at gjøre Rede for Forfatterens Bedømmelse af de to Skribenter, paa hvilke vor Kundskab om den ældste romerske Historie i det Store og Almindelige er bygget. Meget af, hvad der hører hid, er vistnok fremsat eller antydet paa flere Steder i Fremstillingen af de enkelte Statsindretninger, men ved en Sammenstilling vil Dommen vinde i Klarhed og Begrændsning. Forat Dommen imidlertid saaledes kan fremtræde som billig

og retfærdig, vil det være nødvendigt, hvad Livius angaar, at medtage lidt mere end det, der umiddelbart angaar ham som Vidne om den ældste Tid og om Statsindretningerne.[1])

Medens Romerne besad en tilbage til Republikens Begyndelse gaaende, om end ikke overalt ganske sikker, Magistratsfortegnelse som Grundlag for chronologiske Bestemmelser og korte og tørre Optegnelser om de enkelte historiske Tildragelser, fik de dog først Begyndelsen til en Historieskrivning i sammenhængende og fri Bogform fra den anden puniske Krigs Begyndelse af, en Historieskrivning, der paa en Gang fremstillede de nyeste og samtidige Begivenheder og i indledende Oversigt gik tilbage til den fjerneste Sagntid. Hos intet af de andre italienske Folk, som paa den Tid allerede vare bragte under romersk Overherredømme, opstod eller forplantedes en særlig historisk Optegnelse, der kunde tjene til at kontrollere den romerske Beretning. De græske, navnlig sikeliotiske, Skribenter henvendte først Opmærksomheden paa Rom og Italien, da Grækerne begyndte at føle Romernes Overmagt. Den i Førstningen simple og ukunstlede romerske Historiefortælling voxede og fik stedse nyt og rigt Stof under Udviklingen af det romerske Verdensherredømme, hvorfra Tilbageblikket maatte lade det oprindelige ringe Rom fremtræde i en besynderlig Belysning og i vanskeligt forstaaelig Skikkelse, indtil Sullas Tid, paa hvilken den omfattede vidtløftige og ordrige Værker, som f. Ex. Valerius Antias's mere end 75 Bøger; men der fremkom i dette den romerske Prosas Forberedelsesstadium intet Skrift, der som læselig Nationalhistorie kunde tilfredsstille den følgende Periode, Ciceros og Cæsars, en Dom, som Cicero et Par Gange udtaler, og denne litterært dannede Periode, men som adskiltes fra Fortiden ved Forbundskrigen og ved Tilintetgjørelsen af alle de Forudsætninger for den gamle romerske Forfatning, der laa i Folkets og Statens Begrændsning, frembragte selv

---

[1]) Bemærkningerne om Livius gives her, som de tidligere have været trykte i Oversigten over det danske Videnskabernes Selskabs Forhandlinger i Aaret 1876 S. 158 ff., med et Par ubetydelige Tilføielser.

intet saadant Værk. Først efterat det sidste forvirrede Vrængebillede af en Verden beherskende Republik havde givet Plads for Monarchiet, fattede og udførte Livius Planen til at give sit Folk en til sin Tids Dannelse, Forestillinger og Fordringer svarende Nationalhistorie.

At Livius løste sin Opgave paa en Maade, der i det Hele tilfredsstillede hans Samtid og den nærmeste Eftertid, i hvilken der endnu levede en nogenlunde fyldig litterær Produktion og Dannelse, og gav hvad der dengang fordredes, derom vidne baade udtrykkelige Udtalelser og Antydninger hos de følgende Forfattere (Asconius, begge Senecaer, Plinius den Ældre og Qvinctilian) og den Omstændighed, at Ingen efter ham gjorde noget lignende Forsøg, medens de, der forsynede den senere fattige Tid med korte Udtog af den republikanske romerske Historie, væsentlig holdt sig til Livius (Florus, Granius Licinianus o. s. v.). Livius's ældre Forgængere dukke efter ham kun frem i enkelte afvigende Notitser med eller uden Navns Nævnelse (hos Tacitus og Plinius den Ældre) eller hos de egentlige Antiqvarer (Gellius) og fremfor Alt Grammatikerne, hos hvem Cato, Cassius Hemina, Cælius Antipater og andre ikke sjelden citeres. Ikke ganske paa samme Maade stiller Sagen sig, naar vi paa Livius lægge vore Fordringers og Ønskers Maalestok. Ville vi imidlertid ikke herved tilsidesætte al Billighed, maa vi for hans Vedkommende med endnu større Styrke gjentage den ovenfor i Anledning af Skribenterne før Sulla gjorte Bemærkning om, hvor vanskeligt det var under Augusts Verdensmonarchi og i hans Tids raffinerede Kulturtilstand at tænke sig tilbage ikke blot i det tidligste Roms ganske smaa Forhold og den begyndende Civilisations elementære Tilstande, men ogsaa i den noget senere Tids endnu stærke Begrændsning og dens dels simple og naive, dels ved den voxende Magt og Omfang kunstigt udvidede og omdannede Former.

Hvorledes selv ganske almindelige og nærliggende politiske Indretninger og Forestillinger vare blevne uklare og fordunklede, fordi de efter hele Italiens Optagelse i den romerske Borgerret ikke længere havde Betydning, derpaa finde vi hos to Skribenter, som i Tiden staa Livius ganske

nær, Vellejus Paterculus og Asconius, et Exempel, der her er saa meget interessantere, fordi det ganske træffer sammen med en Forvirring hos Livius. Vellejus tænker i sin Oversigt over de romerske Kolonianlæg aldeles ikke paa Forskjellen imellem Borgerkolonier og latinske Kolonier, og Asconius undrer sig over, at Placentia, hvis Anlæggelse som Koloni i Aaret 218 f. C. han fandt omstændelig berettet, af Cicero kaldes Municipium, idet han glemmer, at Kolonien var latinsk og altsaa ved Opnaaelse af Borgerretten ved Forbundskrigen nødvendig var bleven et Municipium. Hvor grovelig i en senere Tid Gellius forløber sig ved, hvor han vil definere et romersk Municipium, paa dette at overføre en fri Forbundsbys Indretning, er bekjendt (se Bd. I S. 43). Men foruden dette Hensyn til Livius's og hans Samtids særlige Stilling ligeoverfor den ældste og ældre Historie maa det derhos ikke glemmes, at hele den antike Historieskrivning havde et mere begrændset Formaal end vor, idet den aldeles overveiende gik ud paa Fremstilling af de personlige og individuelle Handlinger, under hvis Form ogsaa de almindeligere Folkebevægelser søgtes indbragte, medens Udvikling af Civilisationstilstande og af Instituters Bevægelse og Forandring, overhovedet hvad vi kalde Forfatningshistorie, laa de Gamle langt fjernere. Hermed forbandt sig Skildringens og Reflexionens Levendegjørelse igjennem udførlige Taler, der lagdes Personerne i Munden af Forfatteren. Den oratoriske Charakter, der naivt fremtræder hos Herodot, befæstedes og udvikledes under Historieskrivningens videre Uddannelse i en Stat, i hvilken politisk og Retsveltalenhed spillede en saa stor Rolle som i Athen, og blev gyldig baade for de senere Grækere og for Romerne, en Retning, der (det lader sig ikke negte) udøvede en hæmmende Indflydelse paa den historiske Betragtnings Alsidighed og Fylde; ikke Lidet af hvad vi medindbefatte under Historiens Omraade, henvistes hos de Gamle til de saakaldte Grammatikeres antiqvariske Forskning uden derved at vinde i Sammenhæng og Selvstændighed. Heller ikke var hos Oldtidens Historikere Blikket noksom skærpet ved Sammenligning af forskjellige Folk og Tider; den almindelige historiske Erfaring var ikke stor

nok og alsidig nok til, at de med klart Blik kunde skjelne imellem forskjellige Kulturtrin, imellem primitive Statsdannelser og senere Tiders bevidste politiske Forhandlinger og Bestræbelser, imellem Sagn og sikker historisk Overlevering. Endelig var, tildels ogsaa paa Grund af den før nævnte Sondring imellem Historieskrivning og antiqvarisk Forskning, en kritisk Revision af den historiske Fortælling, der først var dannet og efterhaanden udbredt, efter Mindesmærker og tilbagetrængte Kilder i Oldtiden langt vanskeligere og faldt mere udenfor Skribenternes Synskreds end hos os. Monumenternes Beskaffenhed og Opbevaring (ikke som Dokumenter i samlede Archiver) lagde i Forbindelse med den folkelige Traditions Form store Hindringer i Veien. En kritisk Revision af den Skikkelse, som hele den romerske Historie efterhaanden havde antaget fra den ældste Tid indtil August, vilde i ethvert Tilfælde have været et for en enkelt Mand aldeles uoverkommeligt Foretagende. Livius vilde give sine Samtidige en til deres Smag og Opfatning passende, veltalende og elegant, Personer og Begivenheder livligt fremhævende Nationalhistorie, væsentlig den Historie, hvis Stof og Indhold allerede var gjældende og optaget i Traditionen, og i hvilken dèt daværende Roms Storhed overalt speilede sig, tilbage lige til den fjerneste Fortid, om end hist og her med et let Skjær af kritisk Prøvelse og Udvalg. Den patriotiske Stolthed, som Forfatteren delte med sit Folk, var let tilgængelig for Ensidighed og Partiskhed imod alt Ikke-Romersk. Den yderst omfattende Opgave medførte af sig selv (især naar der tages Hensyn til Oldtidens Hjælpemidler og Arbeidsbetingelser ved slige Foretagender) en let og efter vore Forestillinger overfladisk Arbeidsmaade, afhængig af de sig ved hvert Hovedafsnit nærmest tilbydende, anseligste eller dog fyldigste Forgængere, med enkelte Interpolationer og Indskud andenstedsfra, uden Overskuen og fast Beherskelse af Stoffet. Af Forfatningshistorien medtager Livius, foruden den almindelige i Sagnet givne Henførelse af visse Hovedgrupper af Indretninger til nogle af de romerske Konger som typiske Repræsentanter (Romulus, Numa, Tullus Hostilius, Servius Tullius) — hvori allerede mærkelige Forglemmelser og Udeladelser vise sig —,

kun hvad der ganske umiddelbart i Fortællingen af Begivenhederne og de personlige Handlinger paatrænger sig, og enkelte tilfældige, ofte løsrevne og uklare Brudstykker og Notitser. Hvad der ved Livius's Værks Anlæg og Udførelse imidlertid for os fremtræder som ikke uvigtige Fortrin, er for det Første, at man ikke sjelden bagved den glatte og smykkede Overflade ser det fattige Grundlag, det Fordunklede og den tilslørede Usikkerhed i Beretningen naivt dukke frem, og dernæst at man ikke hos Livius har at gjøre med kløgtig udtænkte Schematismer, bred Pragmatisering paa opdigtet Grundlag eller med Indblanding af fremmede Forestillinger; endelig giver den latinske Terminologi Forestillingerne og de antiqvariske Træk en vis Fasthed og Sikkerhed, som ofte savnes i græske Fremstillinger. Den her antydede Bedømmelse af Livius afviger fra den, der nu kan siges at være almindelig, især deri, at, medens de Fleste vel indrømme, at Livius er ringe som Forsker, men tillægge ham fuld Sandhedskjærlighed og Upartiskhed og fremstille ham som vildledet ved for sildig at have erkjendt visse Føreres Upaalidelighed (f. Ex. Valerius Antias's) eller andres Fortrinlighed (f. Ex. Polybs), nødes vi til at sige, at Livius ikke energisk har villet Sandheden eller bestemt sin Benyttelse af Kilder og Førere herefter, og kunne ikke frikjende ham for ligefrem Partiskhed og Forvanskning eller dog Fordølgelse til Gunst for Romerne paa enkelte Punkter, ligesom vi stærkere fremhæve Skjødesløsheden og Planløsheden ved Fremstillingen af Forfatningsforhold og til Gjengjæld paapege visse, om ikke positive Fortrin, saa dog sammenligningsvis heldige Særegenheder.

Naturligvis gjælder, hvad her er fremsat, kun om Livius's Værk, som det nu ufuldstændigt foreligger, omfattende i de ti første Bøger Historien fra den ældste Tid indtil henved 300 Aar før Christus og dernæst i Bøgerne XXI—XLV den anden puniske Krig og Tiden indtil Macedoniens Erobring. Jo mere Livius nærmede sig sin egen Tid, desto mere befandt han sig, om end den kritiske Sigtning af Kilderne og deres Indhold ikke blev strengere og grundigere, dog paa et Omraade, hvor Tilstande og Indretninger vare mere analoge med hans egen Tids og

derved mere forstaaelige og klare for ham. Dog tør det forudsættes, at Tiden før Sulla og før Forbundskrigen, hvad Statsforholdene angik, i flere Punkter har staaet i et mindre klart Lys for Livius end den følgende. Men selv imellem de to Afsnit af Historien, som ere opbevarede, er der en ikke ringe Forskjel baade med Hensyn til Overleveringens egen Sikkerhed og Beskaffenhed og til Stillingen for Livius's Bevidsthed. I det andet Afsnit har Livius for sig et Romerrige, der ikke blot i Tiden, men ogsaa i Magtforhold og Indretninger laa ham nærmere, og en Begivenhederne nærstaaende eller med dem samtidig Hovedfører, Polybius.

Nogle enkelte Træk maa her tjene til at begrunde den almindelige Dom i de forskjellige Retninger.

Hvilken Gyldighed den engang vedtagne og reciperede Beretning har for Livius, udtaler sig i de allerførste Ord af hans Værk: *Jam primum omnium satis constat, Troja capta* etc, hvori Sagnet om Æneas's Ankomst til Italien og Virksomhed der gives som utvivlsom Historie. I VIII, 18, hvor der handles om Sagnet om to Konsulers Forgiftning Aar 331 f. Chr., fremtræder tillige Omhuen for at give alt det Overleverede fuldstændigt (*sicut proditur tamen res, ne cui auctorum fidem abrogaverim, exponenda est*). Hvor lidet der tænkes paa en kritisk Sigtning og Udvalg af Kilderne eller Afveining af Beretningens Paalidelighed efter dens Indhold til dem, vise Udtryk som: *habeo auctores, in quibusdam annalibus invenio, in trinis annalibus* (X, 18). Medens Livius oftere omtaler navnlig Licinius Macers Benyttelse af et særeget chronologisk Hjælpemiddel (*libri lintei magistratuum*), er der med Undtagelse af et Tilfælde, i hvilket Livius ikke kunde undgaa at nævne et af Keiser August fremdraget Oldtidsminde (IV, 20), ikke noget Spor af, at han selv har benyttet nogetsomhelst udenfor de almindelige Annaler liggende Mindesmærke. Han vidste vel, at paa den gamle Kobbertavle, der opbevarede det kort efter Kongernes Fordrivelse med Latinerne sluttede Forbund, stod kun den ene Konsuls, Sp. Cassius's, Navn, men om Forbundets Indhold og Beskaffenhed siger han ikke et Ord (II, 33). Skjøndt Livius har en Følelse af, at han i Konge-

tiden befinder sig paa et usikkert Sagnomraade, kan han dog ikke modstaa Fristelsen til dramatisk Udmaling i direkt Tale, f. Ex. ved Fortællingen om Servius Tullius's Døtre og deres Mænd i I, 46. 47. Det republikanske Rom fremtræder strax med den Overlegenhed, som Sagnet havde helliget; hvad andre Kilder berettede om den ydmygende Fred med Porsinna eller om Latinernes Ligestilling med Romerne i de fælles Krige (Festus *v. prætor ad portam*), deraf findes intet Spor hos Livius (ligesom da heller ikke hos Dionysius). Derimod viser sig meget tydelig i flere Kapitler af anden Bog, hvor korte og tarvelige Beretningerne i det Enkelte vare om den ældste Tid (se II, 16, der ene indbefatter 3 Aar, II, 19 *init.*). Saa kommer vel den fyldige Udmaling i Enkeltheder af Slaget ved *lacus Regillus* (II, 19. 20); men hvilken Paalidelighed den Fylde har, viser sig, naar vi kort efter (II, 21 § 3) læse: *hoc demum anno* (2 Aar senere) *ad Regillum lacum pugnatum apud quosdam invenio*, og dertil føies den almindelige Bemærkning: *Tanti errores implicant temporum, aliter apud alios ordinatis magistratibus, ut nec, qui consules secundum quos, nec, quid quoque anno actum sit, in tanta vetustate non rerum modo, sed etiam auctorum digerere possis.* Men for denne ligefremme Udtalelse, hvorfor Dionysius vel vilde have vogtet sig, skylde vi Livius Tak. Den fyldige, livlige og dramatiske Udvikling af Krige, Slag og Optrin i Byerne, som mødte os i Beretningen om de første Konsulpar og ved Regillerslaget, voxer nu efterhaanden jævnt og giver Nabostridigheder og Streiftog imellem smaa Byer i faa Miles Afstand Charakteren af store Begivenheder, udførte med mægtige Legioner. Hvorfra skrev sig nu denne Fylde, som er meget forskjellig fra enkelte specielle Træk og Anekdoter, knyttede til vigtige Hovedbegivenheder? Uden Tvivl fornemmelig, skjøndt ikke alene, fra en enkelt Skribents kjække Fantasi, hvem Livius valgte til Hovedfører i hele det Parti af Historien, der laa forud for græsk (Polybs) og Samtidiges (Fabius's og Catos) Kontrol, og som han for den paafølgende Tid ingenlunde lagde til Side.

Livius nævner i det Hele 6 Gange Fabius Pictor som *antiquissimus auctor* med en vis Agtelse, men mest blot

saaledes, at han bemærker hans Afvigelse fra den Fremstilling, som Livius selv følger (se II, 40. VIII, 30: *si credere libet Fabio*, X, 37); kun i Talangivelsen ved Slaget ved Trasumennersøen, XXII, 7, altsaa i en langt senere Tid, følger han ham. Selv disse afvigende Angivelser hentede Livius maaske ikke umiddelbart fra Fabius eller de andre som han betegner som *vetustiores auctores* (III, 23), men, som det udtrykkelig siges IV, 23, fra de nærmere liggende og stadig benyttede Skribenter (paa hint Sted Licinius Macer, Valerius Antias, Q. Tubero). Af disse nævner han Valerius fra Antium 19 Gange, vistnok ofte med Tvivl eller endog stærk Dadel over hans Taloverdrivelser (f. Ex. III, 5: *audet tamen Antias Valerius concipere summas* etc.); men han bortkaster ikke engang simpelthen disse Overdrivelser, hvor han har den omhandlede Feltherres, Cato den Ældres, egen langt beskednere Angivelse om hans egen Bedrift (XXXIV, 15), og paa andre Steder gjengiver han uden at nævne Valerius aldeles tilsvarende Overdrivelser, som naar han III, 8 i en af de idelige Smaakrige med Volscerne, omtrent 50 Aar efter Republikens Begyndelse, beretter om et Slag, at nogle Annaler angave de faldne Fjenders Antal til 13,470 og de Fangnes til 1750, eller i Samniterkrigens sidste Afsnit (Aar 293 f. C.) i Bog X, 38 og 42 fortæller, at Samniterne droge i Marken med 36,000 Mand, men derpaa, efterat 8000 af disse ere sendte bort (*c.* 40), lader af Resten 20,340 nedsable[1]) og 3,870 fange, det er 24,000 af 28,000. Det er klart, at Valerius Antias stadig har ligget for Livius og at hans Overførelse af den senere Tids Storhed paa de ældre, mindre Forhold for en stor Del er gaaet over i Livius's ligesom i Dionysius's og i det Hele i den til os komne Fremstilling. Livius havde Valget imellem at give sine Læsere en langt kortere og tørrere Fremstilling efter Kilderne før Antias eller at lægge dennes og andre beslægtede Skribenters ikke solide Fylde, som i en lang Aarrække havde havt Plads i den romerske Læseverden, til Grund for den skjønne og elegante Fortælling, han bød sine Læsere,

---

[1]) Det bør dog bemærkes, at nogle af de bedre Haandskrifter kun have 10,340.

og han valgte det Sidste. Men ved Siden af denne brede Fremstilling stikker det simplere og fattigere eller af et andet Indhold udfyldte Grundlag høist charakteristisk frem. Efterat vi i syvende Bog *c.* 39—42 have faaet en vidtløftig og rørende Skildring af en lidet motiveret Opstand og lidet motiveret Forsoning med høist ubetydelige Følger i Aaret 342 f. C., læse vi pludselig i *c.* 42 § 3 ff. en Angivelse om, at hele denne Beretning „i andre Annaler" lød ganske anderledes, saa at man, som Livius selv siger, ikke véd Andet, end at der har været en Opstand og at den er bleven bilagt. Men foran denne sidste Angivelse indskydes i Begyndelsen af *c.* 42 en meget kort, men overmaade mærkelig Angivelse af, at i andre Kilder berettedes om høist vigtige politiske Forhandlinger og Beslutninger, der havde fundet Sted i dette Aar: *Præter hæc invenio apud quosdam, L. Genucium tribunum plebis tulisse ad plebem, ne fenerare liceret; item aliis plebiscitis cautum, ne quis eundem magistratum intra decem annos caperet neu duos magistratus uno anno gereret, utique liceret consules ambos plebejos creari.* Hertil føier Livius da selv: *quæ si omnia concessa sunt plebi, apparet, haud parvas vires defectionem habuisse*, og med denne Betingelsessætning lader han alle Spørgsmaal om væsentlige Forfatningsstridigheder og deres Afgjørelse og overhovedet om hele Beretningens Beskaffenhed falde. Efterat vi VIII, 37 § 3 have læst om en Krig med Apulerne, hedder det § 4, at Andre fortælle, at Krigen ikke blev ført imod Apulerne, men til Forsvar for Apulernes Forbundne mod Samniterne. I X, 3. 4 og 5 læses en temmelig vidtløftig Beretning om en i Aaret 302 af Diktatoren M. Valerius Maximus i Etrurien ført Krig, der ender med en Triumph, men derpaa tilføies i § 13: *habeo auctores sine ullo memorabili prœlio pacatam ab dictatore Etruriam esse.* I X, 37 ved Aar 294 staar først en Beretning om Konsulen Lucius Postumius Megillus's Kampe i Etrurien, og der angives, at paa et Sted faldt 2,800 Mand af Fjenderne, paa et andet nedsabledes 2000 og 2000 gjordes til Fanger — Valerius Antias nævnes ikke —; men i § 13 hedder det til Slutning: *et hujus anni parum constans memoria est. Postumium auctor est Claudius in Apulia fusum fugatumque* etc.

I det andet opbevarede Afsnit af Livius, der begynder

med den anden. puniske Krig, er Hovedkilden som bekjendt Polyb; men i hans Beretning om de store Krigsbegivenheder indskydes af latinske Kilder ved hvert Aar Notitser om Fordeling af Magistratshverv, Skuespil og Lege, Præsters Dødsfald og Valg og deslige *urbana*, vel ogsaa en og anden vigtigere politisk Forhandling. Der viser sig nu ogsaa her ikke faa Mærker af hurtigt Arbeide, f. Ex. i Forvexling af Navne og Personer, uklar Omtale af den samme Begivenhed paa forskjellige Steder (XLIII, 16 og XLIV, 16) eller ligefrem Gjentagelse og Henførelse til forskjellig Tid (XXIV, 48. XXVII, 4 og XXVIII, 17 om Kong Syphax's Forbindelse med Romerne), i Beretninger, hvis Modsigelse ikke bemærkes, XXXVIII, 53. 54 og XXXIX, 52 om Scipio den Ældres Død, i senere Indskud af Træk, der i Hovedberetningen aldeles ikke ere antydede (XXVI, 21 ved Marcellus's Triumph, jfr. *c.* 30, om en vis Sosis, der skal have spillet en Rolle ved Indtagelsen af Syrakus), i Misforstaaelse af Gjenstanden for diplomatiske Forhandlinger, tildels ved urigtig Opfattelse af Polybs Ord (XXXIII, 13, § 7, 8 og 11 og XXXIII, 30 § 3, hvor et indskudt *quoque* frembringer hele Forvirringen), og fremfor Alt i chronologiske Forkertheder og Urigtigheder, der ere opstaaede af Uopmærksomhed paa Forholdet imellem Magistratsaaret og det naturlige Aar og paa Polybs særegne Fordeling af Begivenhederne efter Sommer og Vinter, saasom strax i Begyndelsen af 21de Bog, hvor Hannibal i samme Aar drager fra Sagunt til Alperne og dog et Vinterkvarter lægges imellem, Noget, hvorover Livius selv udtrykker sin Forundring, ved Begivenhederne i Spanien i Aarene 209, 208 og 207 og ved Hensættelsen af olympiske Lege til Aaret 207 istedetfor 208. Men ved disse Feil i Enkeltheder (selv ved Forglemmelsen af et helt Aars Tildragelser i Spanien) gjør sig en ovenfor antydet Undskyldning stærkt gjældende; Livius, som de Gamle overhovedet, understøttedes ikke af en fast og overalt gjældende Aarsregning og Datering; han havde ikke Landkort, chronologiske Tabeller, ikke haandterlige Bøger, hvis Efterslagning var let, ikke Registre eller deslige Hjælpemidler, ingen øvet Oversætterfærdighed. Men Polybius er undertiden vilkaarlig skudt til Side for at gjøre Plads for mindre paalidelige Beretninger,

som Livius antog, at hans Læsere nu engang forlangte. Thi heri og ingenlunde, som man nylig har antaget, i en ikke fra Begyndelsen af tilstedeværende Indsigt i Polybs Fortrin, ligger Grunden til, at Livius f. Ex. giver den fabelagtige Fortælling om Hannibals Overgang over Alperne med Sprængningen af Bjergskrænter ved Ild og Eddike (XXI, 37); Romerne maatte ikke hos Livius savne de Træk, der hørte til *dirus Hannibal*, og derfor maatte det af Polyb forbigaaede Sagn om en Bro, dannet af Menneskelig, i det Ringeste indskydes i en Tale (XXIII, 5 § 12); derfor maa enhver god og mild Handling af Hannibal nedsættes. Herved erindres vi da om Beviserne paa den ovenfor nævnte nationale Ensidighed og Partiskhed paa andre Punkter, baade i de ti første Bøger og i de senere 25. Den fremtræder allerede i første Bog *c.* 50 naivt ved Fremstillingen af Tullus Herdonius, der, skjøndt han kun klager over Tarqvinius Superbus's Hensynsløshed og derfor efter en usand Beskyldning straffes paa den forfærdeligste Maade, dog, fordi han optræder mod Romerkongen, maa skildres som et uroligt Hoved (*seditiosus facinorosusque homo*). Den viser sig i Beretningen om Krigene mod Samniterne, der bestandig overvundne bede om Fred, men kun faa *induticæ*, og saa dog idelig beskyldes for Fredsbrud, og ganske særdeles i hele Beretningen om Overenskomsten ved Caudium og dens Brud. I den puniske Krig er Forræderi for Rom tilladt, imod Rom en Forbrydelse (XXIII, 7 og 8 om Decius Magius og Calavius); hvad der hos Saguntinerne (XXI), der kæmpe mod Hannibal, er straalende Heroisme, er hos Beboerne af den spanske By Astapa, der forsvarede sig mod Romerne, barbarisk Vildhed (XXVIII, 22). Uagtet Perseus af Macedonien virkelig ønsker Fred med Romerne, men skuffes af dem (XLII, 43), er Skylden for Krigen dog paa hans Side. Særdeles naivt eller plumpt fremtræder denne Livius's Partiskhed i Beretningen om Kong Attalus i XLV, 20; han beder personlig i Rom om til Løn for sine ydede Tjenester at faa de macedoniske Byer Ænus og Maronea; Resultatet angives med Ordene: *omnibus honoribus muneribusque et præsens est cultus et proficiscentem prosecuti sunt.* Men hvad blev der gjort ved Ænus og Maronea?

Det læste Livius hos Polyb, men vilde ikke gjengive det: Romerne lovede Attalus dem, men beholdt dem selv. Ganske af samme Art er Fortællingen i XLV, 34, hvor det siges, at Attalus holdtes borte fra en Konference med Gallogrækerne, over hvis Krænkelser han beklagede sig, men Livius tillige udtrykker sin Forundring over, at de romerske Udsendinges Forestillinger til hans Gunst gjorde saa lidet Indtryk paa Gallogrækerne. Polyb, hvis Beretning Livius i det Øvrige gjengiver, siger, at Romerne hemmelig ophidsede Gallogrækerne til at chikanere Attalus.

Livius holder af hist og her at give sin Fortælling et vist ærværdigt Præg ved Optegnelsen af gamle Formularer (*carmina*) i den ældre Sprogform, f. Ex. for folkeretlige Erstatningsfordringer (*res repetendæ*), for Krigserklæring ved Fetialerne, for Provokation, for Devotion (VIII, 9. 10); til den sidste føier han (VIII, 11) et Hjertesuk over Nutidens fornemme Foragt for det Gamle og Hjemlige (*prisca et patria*). Men hvor de virkelige Instituter omhandles, viser sig overalt Lethed, Flygtighed og Tilfældighed i hvad der anføres eller forbigaaes. I første Bog nævnes de tre *centuriæ equitum*, *Ramnes*, *Tities* og *Luceres*, men først i X, 6 træffe vi tilfældig paa hele Romerfolkets Inddeling i 3 *tribus* med disse Navne. I Bog I, 43 nævnes Oprettelsen af 4 *tribus urbanæ* under Servius Tullius; men de tilsvarende talrigere og vigtigere *tribus rusticæ* glemmes aldeles; Livius bliver derved fri for alle Skrupler over Forholdet imellem det oprindelige Antal af *tribus* (30) og det, hvormed han i anden Bog begynder (20). I Fortællingen om Appius Claudius's Censur (IX, 29 og 30), har han ikke et Ord om nogen Foranstaltning med Hensyn til *libertini* eller Forandring i Borgernes Fordeling i *tribus*, men i c. 46 læse vi, at *forensis factio* havde faaet Kræfter ved Appius's Censur, *qui senatum primus libertinorum filiis lectis inquinaverat, et . . . . . urbanis humilibus per omnes tribus divisis forum et campum corrupit.* Hvor et Stykke tilfældig tages med af en gammel Kilde, som Skildringen af den ældste Hærinddeling og Opstilling (VIII, 8 i Anledning af Slaget mod Latinerne ved Veseris), hersker i det Enkelte en Forvirring og Uklarhed, hvorpaa man forgjæves søger at raade Bod ved lige halsbrækkende

Rettelser og Forklaringer. I XXVI, 4 finde vi en Beretning om Indførelsen af en Art let Fodfolk, *velites*, under Beleiringen af Capua; men *velites* ere hos Livius selv nævnte mange Gange før. Enkelte Gange giver Livius, hvad han fandt i sin Kilde, som et enkelt historisk Faktum, uden at antyde, at der betegnes en varig Forandring eller Indretning, som naar det i XXVII, 36, 14 hedder: *primis quattuor legionibus populus tribunos creavit, in ceteras consules miserunt*, en Notits, om hvis Forhold til en anden i XLIII, 12, 6 det er vanskeligt at dømme, eller naar det XXXI, 21 bemærkes som noget Særligt ved en enkelt Kamp, hvad der var den staaende Regel, at Socialhæren var delt i to *alæ*. Uheldigst er det, at ved enkelte meget vigtige Forhandlinger og Foranstaltninger det væsentlige Punkt, hvorpaa Betydningen beror, udelades, saa at det Hele viser sig i et falskt Lys. To bekjendte Exempler herpaa, til hvilke der knytter sig store, endnu ikke hos Alle fjernede Misforstaaelser i den nyere Tid og meget vidtløftige Stridigheder, ere Udeladelsen ved den liciniske Agerlov af Ordet *publicus*, d. e. af Lovens udelukkende Hensyn til Domæneland i privat Haand (VI, 35 etc. se ovenfor S. 305), og ved Beretningen om den store latinske Krigs Afslutning (VIII, 14 og 21, 9) Forglemmelsen af, at den Borgerret, der siges given de Undertvungne, er *civitas sine suffragio* (se Bd. I S. 34 ff.). Ganske af samme Art er i XXVII, 9 og 10 Forglemmelsen af, at de der omhandlede Kolonier vare latinske, og den deraf fremgaaede aldeles forkerte Angivelse om de 30 Kolonier, som Romerne da overhovedet skulde have besiddet (se ovenfor S. 22 ff.). I Modsætning til saadanne Udeladelser staar hist og her Indblanding af Træk, der tilhøre senere Indretninger, i ældre Tid, f. Ex. af Kohorteinddelingen i de tidligere Legioner. Noget Enestaaende er i V, 12 Livius's Betragtning over den ene Plebeier, der fik Plads ved Siden af fem patriciske Konsulartribuner, medens de af Livius anførte Navne aldeles tydeligt give fem Plebeiere ved Siden af en enkelt Patricier. Særdeles charakteristisk for Livius's selv i den grammatiske Form af hans Tale fremtrædende uklare og til slet ingen bestemt Opfatning bragte Forestilling om Indretninger, om hvilke han beretter, er Fortællingen om den kuruliske

Ædilitets Oprettelse og Adgangen til den i VI, 42, VII, 1; se Bd. I S. 348 ff. navnlig om Plusqvamperfektet *convenerat*. Men ved Siden af alle disse, tildels meget betydelige Anker maa det atter til Slutning fremhæves, at der ikke hos Livius findes en eneste kløgtig udtænkt Konstruktion af en Oldtidsindretning eller nogen Indblanding af uromerske Forestillinger. Livius er flygtig, men han har aldeles Intet opdigtet; han har ikke sjelden givet Halvheder, der maa udfyldes og forklares; men det, der staar (om Indretninger og Institutter), er Brudstykker af det Rigtige.

Til Livius danner hans Samtidige, den græske Rhetor Dionysius fra Halikarnas, en eiendommelig Modsætning i det Skrift, som han forfattede over den romerske Oldhistorie indtil Begivenhederne umiddelbart før den første puniske Krig, hvor Polybs historiske Værk begynder.[1]) Værket udgaves Aar 7 f. C., to Aar efter det Aar (Aar 9), med hvilket Livius slutter sin ganske vist først noget efter udgivne romerske Historie, saa at Dionysius's udelukkende for Grækere bestemte Arbeide, til hvilket heller ikke nogen romersk Skribent findes at have taget noget Hensyn, er aldeles uafhængigt af Livius og forsaavidt er en selvstændig Gjengivelse af den begge Forfattere foreliggende ældre Overlevering for den Tid, i hvis Bearbeidelse de træffe sammen. Men medens Livius lige fra Begyndelsen af sit Værk med en vis Ilsomhed styrer hen imod den fuldt udviklede og store Romerstat, hvis Skjæbner og Kampe indtil Monarchiets Optræden dannede hans Hovedopgave, har Dionysius ikke blot begrændset sit Formaal til Historien før de puniske Krige som Indledning til Polybs Skildring af Roms første Gjennemførelse af sit Verdensherredømme, men der fremtræder, navnlig i Sammenligning med Livius, et ganske mærkeligt Forhold i den relative Udførlighed, hvormed de Tidsafsnit, som Værket omfatter, ere fremstillede. Til Roms Forhistorie

---

[1]) Den i det Følgende givne Charakteristik af Dionysius, navnlig som antiqvarisk Hjemmelsmand, er i alt Væsentligt allerede fremstillet eller antydet i Forfatterens Afhandling om de romerske Kolonier fra Aar 1832 (*Opuscula academica* I), kun i mindre Sammenhæng og Overskuelighed.

og Kongetiden anvender Livius én Bog, Dionysius fire noget længere, Tiden fra Kongernes Fordrivelse indtil Decemviratets Fjernelse udfylder hos Livius to Bøger, hos Dionysius syv (Bøgerne fra V til XI)[1]; men Begivenhederne fra Decemviraltiden indtil den første puniske Krigs Begyndelse omfatte hos Livius to Bøger mer, nemlig 11 (fra IV—XIV, de fire sidste tabte) end hos Dionysius (XII—XX); med andre Ord, Livius bliver udførligere, efterhaanden som Staten og Begivenhederne blive større og tillige Beretningen sikrere, Dionysius breder sig mest i den ældste Tid, hvor Staten i Virkeligheden var liden og Beretningen naturligvis fattigst og mindst sikker. Hvis man nu nærmere betragter, hvad der giver den større Fylde hos Dionysius i de tidligere Bøger, maa det vel indrømmes, at han i Bøgerne II til IV har langt udførligere Skildringer af de til Kongetiden og de enkelte Konger henførte politiske og religiøse Indretninger, til hvilke Skildringers Paalidelighed vi nedenfor komme tilbage; men allerede her give dog Forfatterens egne Betragtninger og fremfor Alt Taler og Debatter imellem optrædende Personer et saare betydeligt Bidrag til Udførligheden, og dette gjælder i endnu høiere Grad om Bøgerne fra V til XI; man behøver kun at læse Forhandlingerne imellem Tullus Hostilius og Albanerne, Beretningen om Coriolan og om Reisningen og Kampen mod Decemvirerne for at overbevise sig herom og blive led og kjed af det tomme, aldeles græsk moderne (naturligvis efter Augusts Tids Maalestok moderne) Ordgyderi, ligeoverfor hvilket Livius's ved den antike Vedtægt undskyldte Taler tage sig saare maadeholdende ud. Den i Skoledeklamationer ældede Forfatter faar dog selv af og til en Følelse af det Urimelige og Overdrevne i disse Taler og fremsætter da Undskyldninger, der mærkelig erindre om de kunstige Vendinger, som fremtraadte i Skolebehandlingen af de forslidte Opgaver, som naar den gamle App. Claudius XI, 14 slutter sin lange Moralprædiken i Senatet for Decemviren App. Claudius med den Forklaring, at han maa lette sit

[1]) Egentlig ender Dionysius's 11te Bog der hvor Livius er i IV c. 8.

Hjerte her, fordi Decemviren i sit Hus stedse har ladet sig negte hjemme for ham, medens i VII, 66 de lange Taler i det første Afsnit af Beretningen om Coriolan forsvares med at det har været nødvendigt i et Anliggende, der blev afgjort ved Taler ikke med Vaaben, at gjengive disse Taler (!).

Som Kilder for sit Arbeide benyttede Dionysius den samme Række tidligere romerske Skribenter som Livius: thi at Dionysius foruden Fabius Pictor, Cato, L. Cincius, Piso, Valerius Antias, Licinius Macer tilfældig nævner et Par Navne (Gellius og Venonius), der ikke forekomme hos Livius, medens denne har et Par (Claudius Qvadrigarius og Clodius Licinus), der ikke findes hos Dionysius, gjør ved disse aldeles tilfældige Citater slet ingen Forskjel. Maaske har den i Skolen, om end ikke i Grammatikskolen, levende Dionysius et Par Gange oftere end Livius søgt en Notits hos Antiqvaren Varro. Om Opsøgen og Benyttelse for Historien af Mindesmærker udenfor Litteraturen var der for Dionysius ligesaa lidt Tale som for Livius; thi naar han ligesom Livius hist og her nævner en gammel Indskrift som endnu existerende (f. Ex. *lex templi Dianæ Aventinensis* fra Servius Tullius's Tid IV, 26, Forbundet med Gabii i Sancus's Tempel IV, 58, *lex de Aventino publicando* i Dianas Tempel X, 32), da ligger heri som hos Livius kun Beviset for, at Skribenten havde den samme ydre Kundskab om Existentsen af visse almenbekjendte og berømte Oldtidsminder som mange Andre (f. Ex. Digteren Horats kjendte *fœdera regum vel Gabiis vel cum rigidis æquata Sabinis*). I VI, 95 anfører Dionysius, men uden at omtale det endnu i Ciceros tidligere Tid paa *forum* opstillede Mindesmærke (Cic. *pro Balbo* 23), altsaa efter en Annalist, uden Tvivl i det Hele rigtigt Indholdet af det af Sp. Cassius Viscellinus med Latinerne sluttede eller fornyede Forbund, der gik ud paa en fuldkommen Ligestilling imellem Romerne og Latinerne, men dette forhindrer ham ikke fra i den hele øvrige Fortælling efter den vulgære Forestilling at lade Latinerne optræde som Roms Underordnede. Af sine Kilder gjengav nu Dionysius, ligesom Livius, den efterhaanden uddannede og fastslaaede traditionelle Historie med dens Sagn, dens

Overdrivelser og dens Anticipering af Roms senere Storhed uden at lægge Mærke til eller fremdrage den paa enkelte Steder afsides opdukkende sandere og ædrueligere Beretning; Mucius Scævola, Clœlia og Porsinnas Beundring og Ædelmod fremtræder hos Dionysius som hos Livius; om den haarde Fred og Afstaaelsen af en Trediedel af Roms Landomraade høre vi hos ingen af dem Noget. Dionysius's Kritik indskrænker sig til med stor Selvbehagelighed, dog ikke uden at have Piso til Forgænger, at udregne, at Tarqvinius Superbus maatte være en Sønnesøn af Tarqvinius Priscus, ikke en Søn, som det om smaalig Chronologi ubekymrede Sagn gjorde ham til (IV, 6 og 7; jfr. VI, 11 Bemærkningen mod Licinius og Gellius om Tarqvinius Superbus's Alder). Derimod har han aldeles ingen Betænkelighed ved faa Aar efter Kongernes Fordrivelse at lade en romersk Hær rykke ud i en Styrke af ti Legioner, hver paa 4000 Mand (VI, 42) eller i Decemviraltiden at lade ti romerske Legioner ledsages af en lige saa stærk Hær af Forbundne (XI, 23), Overdrivelser, der meget stærkt minde om Valerius Antias og fra hvilke Livius har holdt sig fri. Naturligvis udelukker Overensstemmelsen imellem Livius og Dionysius i Hovedtrækkene og Beretningens hele Farve ikke en Række Detailafvigelser af den Art, som allerede Livius ikke ganske sjelden angiver, at han fandt i Annalerne, saasom for blot at nævne et eneste Exempel ved den første Diktaturs Plads i Aarrækken og de dermed efter Dionysius forbundne Krigsbegivenheder, o. s. v., o. s. v., og heller ikke, at Dionysius i sin i det Hele bredere Fremstilling af den ældste Tid af de fælles Kilder har medtaget en Del Enkeltheder, som den ilsomme Livius forbigaar, derimellem ogsaa bestemte Navneangivelser af Personer (saasom IV, 57 om den i Gabii ansete Antistius Petro, IV, 59 Fortællingen om Tarqvinius Superbus's Budsendelse til den tyrrhenske Spaamand, IV, 62 hele Beretningen om Erhvervelsen af de sibyllinske Bøger [1]) med speciel Beret-

[1]) Livius nævner I, 7 Sibylla som Spaakvinde og III, 10 første Gang Adspørgelsen af *libri Sibyllini*, men Erhvervelsen og Optagelsen af disse selv har han glemt at anføre.

ning om en af de to første Duumvirers, M. Atilius's. Forseelse og Straf, V, 20. Notitsen om Census i det andet Konsulaar og overhovedet flere Notitser om Census, V, 23 om Horatius Cocles's Slægtskab; i Beretningen om Coriolan nævnes ikke blot Navnene paa de fem Afsendinge til ham, VIII, 22, men VIII, 39 ogsaa paa den Kvinde, der foreslog Kvindernes Henvendelse til ham, og i Beretningen om Tribunatets Oprettelse Navnene paa 8 af de 10 Afsendinge til Almuen paa *mons sacer*, VI, 69), medens dog ogsaa Livius har opbevaret et og andet Træk, der forbigaaes hos Dionysius (f. Ex. Beretningen om Striden imellem Konsulernes Slægtninge om Indvielsen af Capitolium II, 8, hvilken Indvielse hos Dionysius sættes to Aar senere). Medens nu saadanne Navneangivelser i det Hele vise os, med hvilken Detailbestemthed visse Begivenheder fra den ældste republikanske Tid fremtraadte i Annalerne, behøver man blot hos Livius (II, 39) at læse Opregnelsen af alle de af Coriolan paa hans Tog imod Rom angrebne og tagne Byer, der er ikke lidet længere end Rækken hos Dionysius (VIII, 14 og 17—20), for at overbevise sig om, at Livius ogsaa paa de andre Punkter havde Adgang til den samme Detail, hvis han havde bekymret sig herom; ved Coriolans Tog har iøvrigt Dionysius erstattet de udeladte Navne med en vidtløftig Udmalen af Angreb, Kampe og Beleiringer, der uden Tvivl for største Delen skyldes ham selv, dog Noget maaske Valerius Antias, og som Livius forskaaner os for. Imellem de saaledes hos Dionysius særlig opbevarede Træk er der da ogsaa (— vi forbigaa endnu Skildringen af Grundinstituterne i Bøgerne II—IV —) Et og Andet, der er af antiqvarisk Betydning for Opfattelsen af Statsindretninger, saasom Betegnelsen af de ældste romerske Kolonier som varige Garnisoner til Bevogtning af de erobrede Byer og de gamle paa 2/3 eller 1/3 af Bymarken tilbageblivende Indbyggere (II, 35. 53. 54. VI, 32. 34. III, 49), hvilket Forhold hos Livius kun fremtræder mindre klart (II, 34. IV, 11); hvorvidt imidlertid de positive Angivelser hos Dionysius (og hans Forgængere) om denne Agerdeling og Besættelse ved de allerførste Kolonier under Romulus i sidste Instants bero paa Andet end en Tilbageslutning fra de en mere historisk

Tid (den første republikanske) tilhørende Kolonier, er vistnok meget tvivlsomt. Men idet vi saaledes vende os til Betragtningen af den særlig antiqvariske Side af Dionysius's Historie, paatrænger sig allerførst hans Charakter som fuld og ægte Græculus, staaende ganske udenfor det romerske offentlige Liv og dets Former, hvormed han, Manden i den græske Skole, aldrig havde havt praktisk Berørelse i den Skikkelse, hvori det fremtraadte i hans Tid, og som han aldrig havde betragtet fra en Stilling, analog med Polybius's. Han beundrer og priser Romerstatens Indretninger, men trøster sig i sin græske Forfængelighed med, at Romerne have lært Alt af Grækerne, modtaget al Kultur og politisk Indsigt fra dem, og til denne Forestilling hengiver han sig med den utroligste Naivetet eller skamløseste Opdigtelse, idet han tillægger de ældste Romere selv fuldt Bekjendtskab med græske Stater og græsk Liv. Efter at have lovet (I, 5) at vise, at Roms Grundere (*οἱ οἰκίσαντες τὴν πόλιν*) vare Grækere (jfr. VII, 70 ff.), fortæller han (I, 84), at Romulus og Remus i Gabii modtog en græsk Dannelse og Undervisning i græsk boglig Kunst og Vaabenfærd (*παιδεία Ἑλλὰς — γράμματα καὶ μουσικὴ καὶ χρῆσις ὅπλων Ἑλληνική*); det kan da ikke undre Læseren, at den albanske Diktator Mettius Fufetius (III, 10) betegner Albanerne som et græsk Folk og ifølge heraf berettiget til at herske i Italien (vel at mærke i Italien, ikke over en liden Strækning af Slettelandet nedenfor Albanerbjergene), eller at Tullus Hostilius (*c.* 11) møder ham med Beviser hentede fra Sparta og dettes Hegemoni over Dorerne, eller at i Republikens ældste Tid ikke blot enkelte Senatorer, App. Claudius og M. Valerius (V, 65 og 67) og Agr. Menenius (VI, 84) slaa om sig med græske Exempler, som endog en simpel Almueophidser har paa rede Haand (VI, 80), men at hele Senatet beraaber sig paa Grækeres og Barbarers Autoritet (VIII, 10). Hvis nu Nogen skulde mene, at denne skjæve og urimelige Forestilling dog vel ikke har øvet nogen Indflydelse paa den af romerske Kilder øste Detailberetning, saa maa hertil føies, at Dionysius ikke medbragte nogen af praktisk Erfaring abstraheret, elementær Forestilling om romerske Indretninger, fastholdt med romersk Farve i be-

stemte latinske Navne og fast Terminologi. Det var da uundgaaeligt, at han, saasnart han et Øieblik fjernede sig fra ordret Gjengivelse af sine Kilder med Bibehold af de deri fundne Betegnelser (— og han maatte efter sin udmalende og ræsonnerende Maner idelig fjerne sig derfra —), indskjød ubestemte og svævende tildels aldeles fremmede og forkerte Forestillinger, tildels under Betegnelser laante fra græske Forhold, og det er just dette, der, selv om man ser bort fra en enkelt tankeløs Forvexling (som den af Augurer og Haruspices, II, 22), naturligvis allermest i Talerne, men ogsaa helt igjennem Fortællingen charakteriserer Dionysius og gjør det aldeles utilstedeligt at benytte hans uklare og svævende Forestillinger og Betegnelser som Udgangspunkt eller Beviser ved Fremstillingen af antiqvariske Forhold. Et omfattende Exempel afgiver den hele Maade, hvorpaa Dionysius med den mest iøinefaldende Vaklen og de groveste Modsigelser betegner Beboernes forskjellige politiske Stilling og Ret i den ældre Romerstat og det begyndende Lydrige. Sædvanlig ere for Dionysius kun Byen Roms Beboere Borgere, alle andre Undersaater (ὑπήκοοι), saasom navnlig ogsaa Kolonisterne (VI, 34 og oftere) trods deres Hverv som Bevogtere af det Erobrede; men snart ere de atter Borgere (VI, 63). Latiner og Herniker blive efter VIII, 69 af Cassius Viscellinus gjorte til Borgere (trods det af Dionysius selv refererede Forbund, som udtrykkelig hævdede deres Uafhængighed og Ligestilling), og de er det VIII, 77, men IX, 5. 35. 37 ere de Forbundne (σύμμαχοι), og atter andensteds (VIII, 70 og XI, 2) ere de Isopoliter, et den romerske Statsret fuldstændig ukjendt Begreb[1]); den samme Isopoliti, som de uafhængige Latinere skulle have faaet ved Cassius, gives IV, 58 af Tarqvinius Superbus til Gabinerne, der paa samme Tid modtage en indsat Hersker, og i en langt senere Tid, den store latinske Krigs (XV, 7), til Fundanerne og Formianerne, om hvem vi tilfældigvis af Livius med Bestemthed vide, at de fik *civitas sine suffragio*,

---

[1]) Om de herpaa byggede luftige Hypotheser er det nok at henvise til Forfatterens *Opuscula acad.* I p. 223 *n.* og dette Værks I Bd. S. 60.

et Begreb, der i sin Bestemthed er blevet Dionysius aldeles fremmed. Som det er gaaet Dionysius med Navnet Isopoliti, der bruges, hvor han ikke kan faa fat paa eller fastholde det virkelige Forhold og Begreb, gaar det ham med den fra Athen laante Forestilling om *προβούλευμα* til at betegne det ældre patriciske Senats Forhold til Lovgivningen, en Forestilling, som det er aldeles umuligt at fastholde i dets Anvendelse uden Forskjel paa *comitia centuriata* og *tributa* (se VIII, 21. X, 26. 32), XI, 57. 60. 61), medens det andensteds fremtræder som en Sagen selvstændig afgjørende Beslutning (VIII, 22. 43). Hvorledes nu Dionysius i Fortællingen af en enkelt bestemt Begivenhed kan indvikle sig i aldeles uklare svævende og tilsidst rent forkerte Forestillinger om Indretninger, sees af hans Beretninger om Siccius Dentatus, hvis Tapperhed og Drab under Decemviralregeringen var udmalet i de romerske Sagn. Siccius fremtræder hos de latinske Forfattere (Livius, Valerius Maximus, Plinius den Ældre) ganske bestemt som en subaltern Officer, Centurion, skjøndt dette Navn ikke udtrykkelig tilføies, og udsendes hos Livius med en liden Afdeling paa Rekognoscering.[1] Dionysius indfører ham først i Aaret 455 (X, 36) latterlig pralende af sine Bedrifter i en lang Tale, hvori han, der af Dionysius selv er betegnet som en jævn Soldat (*ὡς στρατιώτης οὐκ ἀδύνατος*), efter i Almindelighed at have angivet, at han i 40 Aar har tjent snart som Anfører for en Kohorte (en Post, der aldeles ikke gaves), snart som Chef for en hel Legion, *τότε δὲ ὅλου τάγματος ἡγούμενος* (Andet kan *τάγμα* ikke betyde som en større Helhed end *σπεῖρα*), derpaa specielt fortæller, at han som ung Mand, da han endnu stod under Centurionen (altsaa var Menig), i en Kamp reddede Kohortens Faner og Centurionernes Ære og derpaa forfremmedes til *ἡγεμὼν τῆς σπείρας*, og dernæst, at han i en anden Kamp, da Legionens Chef (betegnet ved det vidunderlige Navn *στρατοπεδάρχης τοῦ τάγματος*, hvorigjennem klinger den senere *præfectus*

---

[1]) Se Forfatterens „Kleine philol. Schriften“ Side 520 ff.

castrorum, medens i Virkeligheden Legionen stod under 6 Tribuner) var styrtet og Ørnen tabt (et Felttegn, som Legionen først fik ved Marius's Tid og som var betroet en *signifer*), reddede Ørnen og Chefen (*τὸν στρατοπεδάρχην σώσας*), som da af Taknemmelighed overlod ham selv Chefsposten (over hvilken Indehaveren, hvis der havde været en saadan, naturligvis ikke vilkaarlig kunde disponere) og Ørnen, som han dog ikke vilde modtage, en Ædelmodighed, der da belønnedes med, at Konsulen udnævnte ham til Chef (*στρατοπεδάρχης*) for den første Legion (*τοῦ πρώτου τάγματος*), hvis Anfører var falden. Bag ved denne gruelige Konfusion ligger, hvad der læstes i Dionysius's Kilde, at Siccius fra Menig var bleven Centurion og dernæst atter forfremmet til *centurio primi pili*. Efterat nu Siccius i dette Aar efter Opfordring af Konsulen Romilius har udført en vanskelig og kjæk Daad, møder han os atter under Decemvirerne, og vi faa her (XI, 26. 27) en udførligere Beretning om hans Undergang end hos Livius, men i Hovedsagen den samme, men i XI, 44 siges han at være falden som *legatus* (*πρεσβευτής*), hvori der ligger en ny Forvirring. Der behøves sandelig ikke yderligere Bevis for, at det ikke er i Talerne alene, at Dionysius, ved at gaa paa egen Haand, kan tabe ethvert Fodfæste for rigtig Fremstilling af de romerske Indretninger, der skulde afspeile sig igjennem Fortællingen. Der bliver da tilbage Spørgsmaalet om, hvilken Tillid der kan haves til de almindelige og sammenhængende Skildringer af de romerske Statsindretninger, som gives Læserne i Bøgerne II—IV. Vi maa nu her se bort fra, hvad der tilhører den antike og specielt den romerske Opfatning og Fremstilling i det Hele, at nemlig istedenfor en successiv Udvikling af det i en forhistorisk Tid Grundlagte og Tilblevne sættes en fra en enkelt Hersker udgaaende bevidst Anordning af Folkets Inddeling i Patricier og Plebeier, af Raad, af Krigsvæsen (Romulus), af Religionsvæsen (Numa), af Ridderstanden (Romulus og Tarqvinius Priscus), af Distriktsinddeling og timokratisk Folke- og Hærorganisation (Servius Tullius); det er klart, at de romerske Kilder her ikke kunne give Andet, end hvad der ved Tilbageslutning fra det i senere Tid bestaaende og fra

alle de historisk bekjendte Modifikationer og Forandringer, der have paavirket og tilveiebragt dette, viste sig som den oprindelige Forudsætning. Med hvilken Fuldstændighed og Bredde nu dette Grundlag var udmalet i de romerske Annaler, kunne vi ikke afgjøre; men der er stor Anledning til at formode, at Dionysius, der skulde give græske Læsere, hvem Rom var aldeles fremmed, en Forestilling om Romerstatens Indretning, især naar man tager Hensyn til hans almindelige Lyst til Udmaling og politisk Ræsonnering, her er gaaet ikke lidet videre i Detail end hans romerske Kilder. Forsaavidt nu dette skete ved at henlægge i den Indretning, der tilskreves en vis Konge, en hel Del af et Billede, som Dionysius abstraherede fra, hvad han i sin Tid forefandt, uden at der var berettet Noget om i Tidernes Løb indtraadt væsentlig Forandring, beredes os her ikke nogen egentlig Skuffelse, og vi kunne f. Ex. meget vel benytte Dionysius's Fremstilling af Vestakulten og Vestalinderne (II, 67 og III, 67), om vi end ved Omtalen af *jus trium liberorum* imellem Vestalindernes Forrettigheder faa en Paamindelse om ikke at være altfor troskyldige. Men anderledes forholder det sig paa andre Punkter, hvor det Oprindelige og Gamle fjernede sig meget stærkt fra det senere Bevarede og i sig selv ikke havde en saa enkelt Charakter. Her gjør sig da ved Siden af den regelmæssige og faste Schematismus, hvori allerede den romerske Tradition lod de ældste Indretninger fremtræde, uden Tvivl Dionysius's egen Kløgt i Talgruppering og hans Henblik til græske, navnlig attiske, Analogier stærkt gjældende. Dette synes allerede at være Tilfældet med den i II, 7 fremstillede Underafdeling af Kurierne i Dekurier (δεκάδες) med særlige Forstandere *decuriones*, af hvilken Inddeling der intet andet Sted findes noget Spor, ikke at tale om den sammesteds nævnte Deling af hele Landet i 30 ligestore Lodder, hvoraf hver Kurie fik sin (altsaa en Anticipation af de servianske Lokaltribus); endnu mere gjør Formodningen om Forvanskning ved Indblanding af fremmede Forestillinger sig gjældende ved den omhyggelige Opstilling af paa en Gang borgerlige og militære, samt præstelige Forstandere for hver Afdeling, tre Phylarcher for de tre gamle Tribus

og 30 for de senere (II, 7 og 14), af hvilke især de sidste vække den største Betænkelighed, om end ikke saa stor, som Kurionernes Omdannelse ikke blot til φρατρίαρχοι, men til λοχαγοί, *centuriones*, (tillige en aabenbar Anticipation af Noget, der først kunde fremtræde ved den servianske Inddeling i Centurier); allerværst tager sig dog den høist kunstige Maade ud, hvorpaa han II, 12, atter her staaende ganske alene, uden mindste Berøring med nogen latinsk Kilde, lader Romulus's Raad af 100 Medlemmer sammensættes, idet Romulus selv udnævner en, der skal være den i Krig uddragende Konges Stedfortræder, som altsaa bliver en staaende Magistrat, dernæst lader hver Tribus vælge tre og derefter hver af de 30 Kurier, der kun ere Dele af Tribus, tilføie 3, hvorved Tallet 100 udkommer. Enhver, der med uhildet Blik betragter alt dette, vil let indse, at, selv om Noget af disse Beretninger skulde have staaet i Dionysius's Kilder, hvilket er høist tvivlsomt, er det Hele dog af den Beskaffenhed, at det er aldeles forkert, paa et saadant Grundlag eller dets Enkeltheder at bygge Gjetninger og Kombinationer, og dog er det dette, som Niebuhr og efter ham Andre indtil den seneste Tid have gjort tilmed med det vilkaarligste Valg af, hvad de vilde bruge og hvad de lode ligge.[1])

Til en noget indgaaende Vurdering af den Maade, hvorpaa Dionysius i Historien efter Decemviraltiden havde fremstillet den indre Historie, Forfatningskampene og Forandringerne i Statsindretningerne (saasom ved A. 366, 342 og 339), tilbyde de opbevarede Udtog og Brudstykker intet blot nogenlunde tilstrækkeligt Stof.

Om de to andre græske Skribenter, der komme i Betragtning som Vidner ved den ældste romerske Historie,

---

[1]) Om den Maade, hvorpaa Niebuhr, endnu i den anden og tredie Udgave af Römische Geschichte, snart nedsætter, snart ophøier Dionysius og priser hans Samvittighedsfuldhed og Nøiagtighed ogsaa i Udtrykket, medens han samtidig antages at have ladet tidligere Vildfarelser blive staaende ved Siden af senere indskudte Rettelser, maa det være nok at henvise til det ovenfor citerede Sted af Forfatterens *Opuscula*.

Dio Cassius (for en stor Del i dette Afsnit repræsenteret af Zonaras) og Plutarch, maa det være nok at bemærke, at den første, ligesom han overhovedet skrev med en vis Ædruelighed (der dog fornegter sig paa enkelte Steder i den senere Historie f. Ex. i de indlagte Taler mod Cicero og i Agrippas og Mæcenas's Raad til August), fra sin Stilling som romersk Senator og Konsular medbragte en vis praktisk Forestilling om romerske Indretninger, men rigtignok kun en saadan, som udgik fra Tilstanden ved Overgangen fra det andet til det tredie efterchristelige Aarhundrede, medens den anden stod romersk Sprog og Væsen fjernere og kunde begaa meget slemme Forvexlinger og Feiltagelser, hvilket da ogsaa gjælder om den langt mindre litterært dannede Appian, der først virkelig indtræder i Vidnernes Række ved Begivenheder fra det tredie førchristelige Aarhundrede.

Naar det nu, som ovenfor er sagt, er klart, at baade Livius og de, for en stor Del af ham ganske afhængige, senere romerske Epitomatorer og de nævnte græske Skribenter tilsammen kun gjengive os den hos de ældre nu tabte romerske Skribenter, omtrent fra Begyndelsen af det andet førchristelige Aarhundrede indtil henimod Sullas og Ciceros Tid, efterhaanden uddannede vedtagne Forestilling og Overlevering om den ældste romerske Stats Begivenheder og Indretninger med de mindre Afvigelser, som fandtes deri, maa det tilføies, at vor Kundskab om de nu tabte ældre Skribenter er for ringe til, at vi med nogen Sikkerhed kunne charakterisere de enkelte og deres særlige Forhold til Traditionen med Undtagelse af Valerius Antias som den kjække Udmaler af Alt i det Brede og til det Store og Licinius Macer som Benytter af særlige Mindesmærker til Tidsbestemmelser. Der er ingen Tvivl om, at enkelte af disse Forfattere, som den ældre Cato og L. Calpurnius Piso Frugi, besade en i praktisk politisk Virksomhed meget uddannet Kundskab til Romerstatens Indretninger, som de i deres Tid bestode, men dette er vidt forskjelligt fra et klart historisk Blik paa den fjerne Fortid og dens Forhold. Ved Siden af den almindelige, Roms tidlige Hegemoni og Storhed forudsættende, Opfatning dukkede der nu hos hine gamle Skribenter hist og her en større Afvigelse frem, der lige-

som blottede den glatte Overflade; en saadan er f. Ex. ad Omveie igjennem Plinius den Ældre og Tacitus kommen til os i Beretningen om Roms Ydmygelse ligeoverfor Porsinna, ligesom vi ogsaa hos Dionysius selv og Festus finde Vidnesbyrd til at korrigere den speciel romerske Fremstilling af Roms ældste Forhold til Latinerforbundet og andensteds (i Polybs Beretning om Traktaterne med Carthago) til at befæste og udfylde den sande Kjærne i Beretningen. Disse Spor gjælder det at give den rigtige Indflydelse paa vor Betragtning uden derpaa at ville opføre luftige Hypothesebygninger. Destoværre mindes vi ogsaa paa senere Punkter af Historien om, at Overleveringens glatte Overflade skjuler Huller og Dunkelheder, saasom, for ikke at nævne Beretningen om de 9 opbrændte Tribuner, fremfor Alt Livius's Antydning ved Aaret 342. [1])

Med Forbigaaelse af Alt, hvad der kunde være at sige om de i grammatisk-antiqvariske Skrifter fra Varro af opbevarede Notitser til romersk Oldkyndighed, skal her kun udtales Beklagelser over, at man endnu ikke fuldstændig har frigjort sig fra den Misforstaaelse, der kunde undskyldes strax efter Fremdragelsen af Laurentius Lydus's Skrift *περὶ ἀρχῶν τῆς Ῥωμαίων πολιτείας* i Begyndelsen af vort Aarhundrede, at der af dette eller den samme Forfatters tidligere udgivne Skrifter lod sig hente brugbare selvstændige Notitser og Vidnesbyrd om gamle romerske Anliggender, en Misforstaaelse, som jeg tror, enhver forstandig Mand vil opgive, naar han, istedenfor at efterslaa et og andet afrevet Citat, vil gjennemlæse første Bog *de magistratibus*, hvorpaa det fornemmelig kommer an, i Sammenhæng. Forfatteren, der ligeoverfor aldeles med det offentlige Liv ubekjendte Læsere fra det sjette christelige Aarhundrede gjør sig til af den tarvelige Indsigt i Latin og i den endnu for en stor Del i latinske Navne og Formularer sig bevægende Administration, som han havde erhvervet sig under

---

[1]) En mærkelig Antydning af en historisk Person og et politisk Forsøg, som det synes af ikke ringe Betydning, hvortil vi ikke kjende det Mindste, indeholde Svetons Ord *Tib.* 2: *Claudius Drusus, statua sibi cum diademate ad Appi Forum posita, Italiam per clientelas occupare temptavit.*

sin Tjeneste i et underordnet Regeringskontor i Constantinopel, havde i Virkeligheden læst Vergil og kjendte lidt til Persius og Juvenal og benyttede derhos de senere romersk-juridiske Skrifter, mest i Brudstykkerne i Pandekterne, enkelte maaske i fuldstændig Skikkelse, samt maaske et eller andet meget sent grammatisk antiqvarisk Værk, og havde gjennemløbet et eller andet Udtog af den romerske Historie, men paa den vildeste Maade blandet, hvad han huskede heraf eller ved Bladning fandt igjen, med de af de byzantinske Forhold abstraherede og af unøiagtig Læsning og Forstaaelse af de senere juridiske Skrifter hentede Forestillinger og hertil føiet den dristigste Paaberaabelse af fjerntliggende, gamle Skrifter, hvis Titler han fandt eller opdigtede. Forvirrede Stumper af misforstaaede Minder og Klange fra Oldtiden forbinde sig med Billeder fra det femte Aarhundrede efter Christus.

Med Hensyn til den Del af dette Værk, der kun fremtræder som et afsluttende Tillæg, skal endnu en Bemærkning tilføies. Man gjør sig en urigtig Forestilling, hvis man troer, at der af de juridiske Kilder lader sig fremstille et klart og fyldigt Billede af Romerrigets Organisation og Administration i det tredie til femte Aarhundrede, endog blot af Retspleiens Ordning. Medens Digesterne væsentlig give det fra Fortiden modtagne Retssystem, vistnok med Tilsætninger og Modifikationer, der paa mange Maader tyde hen paa de senere Aarhundreders Forhold, skal Skildringen af disse Forhold selv, ved Siden af den aldeles nøgne Schematismus over det høiere Regeringspersonale og Regeringsbureauerne i *notitia dignitatum*, øses af to *codices*, og det er bekjendt, med hvilken Iver først D. Godefroy og siden Andre have behandlet disses Indhold i denne Retning, men Ulykken er, at begge *codices*, navnlig ogsaa den ældste, *Theodosianus*, slet ikke ere anlagte paa at give nogensomhelst almindelig eller sammenhængende Skildring af Organisationen og Bestyrelsesformerne og Forholdene, der overalt forudsættes som givne og bekjendte, men kun indeholde den uendelige Række af ofte frem og tilbage vaklende Bestemmelser, ved hvilke man søgte at raade Bod paa Tvivl og Misbrug eller efter Lune og Øieblikkets Behov forandrede

det Almindelige og Bestaaende. Naar man har gjennemlæst de 192 Forordninger (eller Stykker af Forordninger), der udgjøre tolvte Bogs første Titel *de decurionibus* i *Cod. Theodos.* og tillige gjennemgaaet tiende Bogs 32te Titel i *Cod. Just.*: *de decurionibus et filiis eorum et qui decuriones habentur et quibus modis a fortuna curiæ liberentur*, i hvilken Overskrift de sidste Ord ere yderst charakteristiske, vil man ikke have fundet Noget, der ligner en almindelig Regel om Dekurionernes Valg, Stilling og Virksomhed, men en stor Mængde Vidnesbyrd om den Iver og de mangehaande Kunstgreb, hvormed Dekurionerne (Kurialerne) søgte at frigjøre sig og deres Børn fra den ulykkelige og trykkende Stilling, og om den tilsvarende Iver for at hindre Virkningen af denne Bestræbelse, stundom med aabenbar Inkonseqvents og vilkaarlig Ophævelse af givne Løfter og Naadesbevisninger. Ligesaa lidt vil man af de første Titler i *Cod. Just.* 3die Bog, f. Ex Titel 3 *de pedaneis judicibus* og 4: *qui pro sua juris dictione judices dare darive possunt*, kunne danne sig en tydelig Forestilling om Retspleiens Organer og Udøvelse i det fjerde og femte Aarhundrede, selv efter den fornemmelig af Bethmann-Hollweg derpaa anvendte Flid og Skarpsind. Man kunde i Theodosius den Andens og Justinians Tid samle og kompilere, men at give sammenhængende Overblik over det Hele laa aldeles ikke for den Tid, endsige om det Almindelige at gruppere Enkelthederne og Afvigelserne i det uhyre Riges saa vidt forskjellige Dele, der sammenholdtes under et ensartet Tryk af de øverste Myndigheder og Centralstyrelsen.

Sagregister.*)

*) Sidetallene uden foranstaaende Romertal henvise til første Bind.

II. Kritisk eller grammatisk behandlede Steder hos latinske og græske Forfattere.

G. Lindgren.

[illegible]
G. Lindgren.